

CONFERENCE BOOK

HATTUSAS

2. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

**HATTUSAS 2ND INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL
SCIENCES**

August 1 - 3, 2025

CORUM

ISBN: 978-625-5694-04-1

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

**HATTUSAS 2ND INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
AUGUST 1 - 3, 2025
CORUM**

Edited By

Assis. Prof. Dr. Amaneh MANAFIDIZAJI

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

TURKEY – Kazakhstan – Indonesia- **Bulgaria- Japan- Uzbekistan- Russia- Iran - Jordan-
South Africa- Kenya- Tanzania- Vietnam- Malaysia, India- Poland- Pakistan- Georgia-
Bahrain- Ukraine- China – Sweden- Amman- Bangladesh-**

PRESENTATION

Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION

**More than 50 % of paper are presented by participants from maintained countries.
59 papers from Turkey and 66 paper from other countries.**

**Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"**

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

CONGRESS ORGANIZING BOARD*Head of Conference: Prof. Dr. Hülya Çiçek**Prof. Dr. Ali Bilgili**Prof. Dr. Naile Bilgili**Prof. Dr. Başak Hanedan**Prof. Dr. Hajar Huseynova**Prof. Dr. Dwi Sulisworo**Prof. Zain Musa**Prof. Dr. Sameer Jain**Prof. Yakup Babayev**Prof. Dr. Suyatno**Prof. Dr. Hasan Akan**Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi**Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli**Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak**Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti**Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran**Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın**Assoc. Prof. Dody Hartanto**Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn**Assoc. Prof. Nazile Abdullazade**Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur**Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti**Assoc. Prof. Ivaylo Staykov**Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari**Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş**Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova**Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık**Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz**Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncioğulları**Assist. Prof. Ihwan Ghazali**Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərifxan oğlu**Assist. Prof. Dr. Məhruki Dövlətzadə**Assist. Prof. Dr. Naci Bütükqaracıyan**Assist. Prof. Dr. Songül ATAĞ**Lecturer Mehmet Nuri Ödük**Dr. Fatih İ. Kuşunmaden**Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou**Dr. Dadash Mehravari**Dr. Gültekin Gürçay**Dr. Aynur Əliyeva**Dr. Amaneh Manafidizaji*

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Conference-2025 ©

Issued: 10. 09. 2025

ISBN: 978-625-5694-04-1

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye
Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye
Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye
Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye
Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye
Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye
Prof. Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia
Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina
Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia
Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan
Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India
Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan
Prof. Dr. Suyatno – Indonesia
Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia
Prof. Dr. Sameer Jain – India
Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran
Prof. Dr. Hasan Akan – Türkiye
Prof. Dr. Ika Maryani - Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fıncıoğulları - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Özbekistan
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – İran
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaristan
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azərbaycan
Assoc. Prof. Ali Vandshoari - İran
Assist. Prof. Dr. Göksel Ulay – Türkiye
Assist. Prof. K. R. Padma – India
Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – İran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Özbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam
Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye
Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunaliyeva - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Türkiye
Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye
Dr. Ayşe Baran - Türkiye
Dr. Dadash Mehravari – Iran
Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Dr. Sonali Malhotra – India
Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Veteriner Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-36643897-000-2300315795
Konu : Görevlendirilme.

05.10.2023

KLİNİK BİLİMLER BÖLÜMÜ BAŞKANLIĞINA

İlgi : 04.10.2023 tarihli ve E-36643897-000-2300313904 sayılı belge.

İlgide kayıtlı yazıda belirtildiği üzere, Bölümünüz Veterinerlik İç Hastalıkları Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Başak HANEDAN'ın, "Academy Global Conferences & Publishing tarafından önümüzdeki tarihlerde düzenlenecek olan uluslararası kongrelerde; kongre başkanı, kongre düzenleme ve bilim kurulu üyesi olarak görevlendirilmesi Dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Yavuz Selim SAĞLAM
Dekan

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: c147f559-545f-45be-8400-8eec2b215b38
Atatürk Üniversitesi Veteriner Fakültesi 25240 Erzurum
Tel: +90 442 2317222
Elektronik Ağ: <http://www.atauni.edu.tr/#!birim=veteriner-fakultesi>
Kep Adresi: atauni@hs01.kep.tr

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ataturk-universitesi-ebys>

Bilgi: Derya FINDIK
Faks: +90 442 2317244
E-Posta: vetfak@atauni.edu.tr

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
August 1 - 3, 2025
CORUM

NO : AC- 2S - 2025. 458B- 2057

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

10/09/2025

İLGİLİ MAKAMA

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

August 1 - 3, 2025 tarihleri arasında Çorum'da 24 farklı ülkeden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre kapsamında sunulan 125 bildirinin 59'u Türkiye'den, 66'sı ise farklı 24 ülkeden katılan akademisyenler tarafından sunulmuştur. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz ederiz

Saygılarımızla

www.akademikongre.org

Prof. Dr. Başak HANedan

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED
SCIENCES
HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
August 1 - 3, 2025
CORUM

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr., YASEMİN DARANCIK	1	WITTGENSTEIN'İN İZİNDE: EĞİTİMDE YAPAY ZEKA VE ANLAM ÜZERİNE YARATICI BİR DÜŞÜNCE	Dr., ERKAN BOZKURT
		2	EXAMINATION OF PROBLEM SOLUTIONS OF THE 7TH GRADE MATHEMATICS COURSE RATIONAL NUMBERS TOPIC USING APOS THEORY	Dr. Öğretim Üyesi Kamil AKBAYIR Öğretmen Şura KANTARCIOĞLU
		3	EVALUATION OF THE 5E LESSON PLANS EMBEDDED IN EDUCATIONAL INFORMATICS NETWORK BY PRESERVICE TEACHERS FROM DIFFERENT DISCIPLINES	Dr. Öğretim Üyesi ŞENGÜL GACANOĞLU Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU
		4	A COMPARATIVE ANALYSIS OF DIGITAL EDUCATION PLATFORMS: BBC BITESIZE (UNITED KINGDOM) AND EBA (TURKEY)	Dr. Öğretim Üyesi ŞENGÜL GACANOĞLU Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU
		5	A SYSTEMATIC COMPILATION STUDY ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE STUDIES IN EDUCATION	Öğr. Gör. Engin KURHAN Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM
		6	DIGITALIZATION IN EDUCATION 2024 LEARNING ECOSYSTEM TRENDS	Öğr. Gör. Engin KURHAN Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM
		7	FİİL MERKEZLİ DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİ: VALENZ YAKLAŞIMI İLE UYGULAMALI BİR MODEL	Doç. Dr., YASEMİN DARANCIK
		8	NÖRODİDAKTİK PERSPEKTİFTEN YABANCI DİL OLARAK ALMANCA ÖĞRETİMİ: DUYGULAR, DİKKAT VE HAFIZA BAĞLAMINDA UYGULAMA ÖNERİLERİ	Doç. Dr., YASEMİN DARANCIK

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Dr. Öğr. Üyesi, SEDA AĞIRBAŞ	1	A CHILDREN'S STORY ABOUT TRANSFORMING LEARNING DISABILITIES INTO CREATIVITY	Doç. Dr. Sevrâ FIRINCIOĞULLARI
		2	Children's Perspective on Poverty: An Analysis of Fûrûzan's Parasız Yatılı Stories	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih YANARDAĞ Sıla ERBAY
		3	A Perspective on Alev Alatlî's Or'da Kimse Var mı? : Viva La Muerte ! Yaşasın Ölüm ! and İşkenceci Novels in the Context of Sufi Thought and Mysticism	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih YANARDAĞ Sıla ERBAY
		4	THE IMPACT OF GENDER ON AESTHETIC PRACTICES: COMPARING THE WORKS OF HELEN FRANKENTHALER, ELAINE DE KOONING AND LEE KRASNER WITH THEIR CONTEMPORARIES	Dr. Öğr. Üyesi, SEDA AĞIRBAŞ
		5	ALİ B. JABAL, ONE OF THE EARLY 'ABBĀSĪD POETS: HIS LIFE AND LITERARY PERSONALITY	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYDIN

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assistant Professor Dr. BURCU BAYTEMİR KONTACI	1	THE PLACE OF COMMANDITE COMPANIES IN INDIVIDUAL COMPANIES AND COMPARISON WITH JOINT STOCK COMPANIES	Bilim Uzmanı, MEHMET YILDIZ Prof. Dr. ERHAN GÜMÜŞ Prof. Dr. AHMET TUNÇ
		2	ANTI-DAMPİNG HUKUKU	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ukbanur Fatma NİŞANCI
		3	ANONİM ŞİRKETLERDE YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN REKABET HUKUKU KAPSAMINDA SORUMLULUĞU	Yüksek Lisans Öğrencisi, Kardelen LERMİ
		4	REFLECTIONS ON A CURRENT DEBATE: “CHILDHOOD” IN THE CONTEXT OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE	Assistant Professor Dr. BURCU BAYTEMİR KONTACI
		5	EDİNİLMİŞ MAL OLARAK ÇALIŞMANIN KARŞILIĞI OLAN EDİNİMLER VE ÇALIŞMA GÜCÜNÜN KAYBI NEDENİYE ÖDENEN TAZMİNATLAR	Dr. Coşkun ÇALDAĞ
		6	TÜRK HUKUKUNDA KADININ SOYADI	Dr. Coşkun ÇALDAĞ
		7	AN HERMENEUTİK WORK ON COMMUNIST PARTY OF CHINA AND PARTY LEADERSHIP UNDER THE SCOPE OF SOME WESTERN THEORISTS:	Prof. Dr. A. Baran DURAL Özgür KOÇ
		8	THE EFFECTS OF ELECTIONS OVER TURKISH VOTERS UNDER THE INFLUENCE OF PARTY DISCOURSES: THE MILESTONES OF POLITICAL CULTURE:	Res. Assist. Çağlar ÖZDEMİR Prof. Dr. A. Baran DURAL
		9	POSTMODERN DÜŞÜNCEDE POLİTİK OLANIN İMKANI	Öğr. Gör. Dr. Enes Berhudan KÖKERER

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Meral YILMAZ	1	TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİSTLERİNİN SAĞLIK RİSKLERİNİ ÖNLEYİCİ DAVRANIŞLARININ VE SAĞLIK SEYAHATI MEMNUNİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Yükseklisans Öğrencisi Çağrı Cantürk TURAN Doç. Dr. Fuat YALMAN
		2	EVALUATION OF THE APPLICABILITY OF TELETIP APPLICATION IN TERMS OF INTERNATIONAL HEALTH TOURISM SERVICE DELIVERY: A STUDY ON PRIVATE HOSPITALS OPERATING IN ISTANBUL	Yükseklisans Öğrencisi Reşit ÖNDER Doç. Dr. Fuat YALMAN
		3	AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN DINING FREQUENCY, PERCEIVED SERVICE QUALITY, AND CUSTOMER SATISFACTION IN FIRST-CLASS RESTAURANTS	Lect. Dr., Sercan BENLİ
		4	PSYCHOLOGICAL MENU: MENTAL CODES ON PRICE, AESTHETICS and TASTE	Assoc. Prof. Dr. Ali SOLUNOĞLU
		5	WHO FINDS WHAT SWEET? MENTAL TASTE CODES AND CULTURAL ASSOCIATIONS	Assoc. Prof. Dr. Ali SOLUNOĞLU
		6	MEASURING THE COOKING AND FOOD PREPARATION SKILLS OF STUDENTS STUDYING IN THE FIELD OF FOOD AND BEVERAGE SERVICES IN SİVAS PROVINCE	Prof. Dr. Meral YILMAZ MSc, Büşra BÜKE
		7	KALITSAL BESLENME PROBLEMİ YAŞANILAN HASTALIKLAR VE FENİLKETONÜRÜLİ HASTALARA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	MSc. HİLAL Der Prof. Dr. MERAL YILMAZ

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Doç.Dr. Mustafa NAL	1	A Review on Nitrogen Utilization, Nutritional Balancing Strategies, and the Effects of Entomopathogenic Nematodes and Chemical Stressors in Herbivorous Insects: The Case of <i>Agelastica alni</i>	Dr. Baran SEVEN
		2	Protective Effects of Ginkgo biloba and Grape Seed Extracts Against Genotoxicity Induced by Metosulam, Tralomethrin, Benzyl Benzoate, and Chromium in <i>Allium cepa</i> L.	Dr. Baran SEVEN
		3	THE EFFECTS OF NAPHTHALENE ACETIC ACID (NAA), GIBBERELLIC ACID (GA3) AND ABSCISIC ACID (ABA) APPLICATIONS ON GROWTH, PIGMENT, AND ASTAXANTHIN CONTENT IN THE MICROALGAE <i>CHLORELLA VULGARIS</i>	Dr. Gökçe KENDİRLİOĞLU ŞİMŞEK
		4	THE ROLE OF MICROALGAE IN CARBON CAPTURE AND CO ₂ BIOFIXATION PROCESSES: BIOTECHNOLOGICAL APPROACHES AND INDUSTRIAL APPLICATION POTENTIAL	Dr. Gökçe KENDİRLİOĞLU ŞİMŞEK
		5	Distribution of Entomopathogenic Nematodes (Steinernematidae and Heterorhabditidae) in the Eastern Black Sea Region of Turkey and Their Biological Control Potential Against <i>Agrotis segetum</i> , <i>Melolontha melolontha</i> and <i>Agriotes</i> spp.: A Review	Dr. Baran SEVEN
		6	TRENDS IN THE BURDEN OF DIABETES PREVALENCE BY SEX AND AGE GROUP IN TÜRKİYE: A DESCRIPTIVE COMPARATIVE STUDY	Dr.Öğr.Üyesi Veli DURMUŞ Doç.Dr. Mustafa NAL
		7	TELE-SAĞLIK ARAŞTIRMALARI: WOSVIEWER ANALİZİ	Doç.Dr. Mustafa NAL Dr.Öğr.Üyesi Veli DURMUŞ

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Öğretim Üyesi, Hakan BÜYÜKÇELEBİ	1	Bibliometric Analysis of the Need for Uniqueness	Ahmet Duman
		2	İMALAT SANAYİ İŞLETMELERİNDE YEŞİL DÖNÜŞÜM SÜRECİNE YÖNELİK UYGULAMALAR: BİLECİK İLİNDE BİR ARAŞTIRMA	Ceylan ÇAKIR Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ALKARA
		3	TÜRKİYEDE DİJİTAL BANKACILIĞIN BANKALARA AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Yüksek Lisan Öğrencisi, RABİA BUDAK
		4	THE DEVELOPMENT OF EXCHANGE-TRADED FUNDS AS AN INVESTMENT INSTRUMENT: A GENERAL EVALUATION OF THE INDONESIAN CAPITAL MARKET	Novia Sari Syahril
		5	STATISTICAL ANALYSIS OF ELITE TENNIS PLAYERS PERFORMANCE ON GRASS COURTS	Dr. Öğretim Üyesi, Hakan BÜYÜKÇELEBİ Prof. Dr. Mahmut AÇAK
		6	CORNER KICK STRATEGIES OF ELITE TEAMS: THE UEFA CHAMPIONS LEAGUE CASE	Dr. Öğretim Üyesi, Hakan BÜYÜKÇELEBİ Prof. Dr. Mahmut AÇAK

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assis. Prof. Dr. Hana Park Lecturer Ji-Hoon Lee	1	EVALUATION OF SHEAR STRENGTH PARAMETERS OF AMENDED LOESS USING COMMON ADMIXTURES IN NORTHERN CHINA	Dr. Li Wei Prof. Jun Zhang Mr. Minghao Chen
		2	CLOUD-BASED DEVELOPMENT OF BIM SOFTWARE FOR SMART CONSTRUCTION MANAGEMENT	Assis. Prof. Dr. Hana Park Lecturer Ji-Hoon Lee
		3	FINITE ELEMENT SIMULATION AND PARAMETERIZATION OF C-SHAPE ELECTROMAGNETS FOR MATERIALS CHARACTERIZATION	Dr. Carlos Ramirez Mr. Felipe Gonzalez
		4	THERMAL CONVECTION ANALYSIS IN LIGHT WEIGHT TIMBER STRUCTURES WITH MINERAL WOOL INSULATION	Dr. Emily Wilson Prof. James Clark
		5	IDENTIFICATION AND PRIORITIZATION OF CONSTRUCTION SITE SAFETY ISSUES: A MULTI-PERSPECTIVE ANALYSIS	Dr. Ying Chen Ms. Hui Zhang
		6	STABILITY OPTIMIZATION OF FUNCTIONALLY GRADED PIPES UNDER FLUID FLOW CONDITIONS	Mr. Fares Al-Masri Professor Layla Haddad
		7	OPTIMAL DESIGN OF LAUNCHING NOSE IN INCREMENTAL LAUNCHING OF CONTINUOUS BRIDGES	Dr. Wei Chen
		8	APPLICATION OF STREAMLINED MATERIAL ACCOUNTING TO ENVIRONMENTAL IMPACT ESTIMATION	Lecturer Paul Armstrong
		9	FINITE ELEMENT SIMULATION AND PARAMETERIZATION OF C-SHAPE ELECTROMAGNETS FOR MATERIAL PROPERTIES CHARACTERIZATION	Dr. Carlos Ramirez Mr. Felipe González

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Assoc. Prof. Dr. Erkinbek Moldobekov	1	DEVELOPING A STANDARDIZED FLUENCY ASSESSMENT FOR THE KAZAKH LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION CONTEXTS	Dr. Ayan Zhaksybekov Dr. Leila Nurzhanova Prof. Dr. Timur Rakhimov
		2	THE IMPACT OF AGE ON SECOND LANGUAGE PROFICIENCY: A CASE STUDY FROM INDONESIA	Dr. Siti Nurhaliza Putri
		3	HISTORICAL DEVELOPMENT OF MULTILINGUAL DICTIONARIES IN EASTERN EUROPE	Dragan Iliev, Assis. Prof. Dr. Ana Stoilova
		4	IMPACT OF WORKING MEMORY ENHANCEMENT ON EXECUTIVE FUNCTION DEVELOPMENT IN ADOLESCENTS	Hanae Takahashi Riku Yamamoto
		5	COMPARATIVE EEG AND BEHAVIORAL RESPONSES TO SYNTACTIC VIOLATIONS IN NATIVE AND NON-NATIVE LANGUAGES AMONG CENTRAL ASIAN POPULATIONS	Aigerim Sarsenbayeva Yerzhan Beketuly Dilara Kurbanova Timur Rakhimov
		6	AN INVESTIGATION OF FINAL TESTS IN TRANSLATION EDUCATION WITHIN KYRGYZ UNDERGRADUATE PROGRAMS	Aida Asanova, Assoc. Prof. Dr. Erkinbek Moldobekov
		7	MORPHEMIC ANALYSIS AWARENESS: IMPACT ON ESL STUDENTS' VOCABULARY LEARNING STRATEGY	Arya B. Kumar, Dr. Sofia Ahmed, Dr. Khamzat U. Nazarov

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Assoc. Prof. Dr. Piya Aramwit	1	REMOVAL OF PENTACHLOROPHENOL THROUGH ADSORPTION AND BIODEGRADATION METHODS	Amina Yusuf Prof. Dr. Samuel Okeke
		2	FORMULATION AND PHYSICOCHEMICAL EVALUATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS SPECIES	Dr. Sanae Al-Masri Naveed Ahmad
		3	INFLUENCE OF SERICIN CONCENTRATION ON THE PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK-BASED FILMS	Niran Namviriyachote Assoc. Prof. Dr. Piya Aramwit
		4	DEVELOPMENT AND VALIDATION OF AN OPTIMIZED RP-HPLC METHOD WITH FLUORESCENT DETECTION FOR NORFLOXACIN ANALYSIS	Dr. Ghulam Mustafa Mahmood Khilji
		5	ANTIBACTERIAL ACTIVITY OF PLUMERIA ALBA PETAL EXTRACTS AGAINST COMMON PATHOGENS	Dr. Laila Syakira Brenda Collins
		6	AUTOMATED DETECTION OF FALSE ALERTS IN DRUG-DRUG INTERACTION SYSTEMS USING MACHINE LEARNING	Dr. Yan-Jhih Huang Ms. Yu-Chuan Lee
		7	COMPARATIVE STUDY OF ANTIBACTERIAL EFFECTS OF ETHANOLIC AND ISOPROPYL-HEXANE EXTRACTS OF ZINGIBER OFFICINALE	Dr. Tahereh Nazari Mahsa Jasemi

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Prof. Dr. Chukwuemeka Nwosu	1	THE IMPACT OF STAKEHOLDER COMMUNICATION STRATEGIES ON CONSUMER ACCEPTANCE AND FINANCIAL PERFORMANCE IN THE FERTILIZER INDUSTRY IN MALAYSIA	Dr. Amina Yusuf Dr. Abdul Rahman
		2	ANALYSIS OF RUBBER WASTE UTILIZATION IN MANUFACTURING PROCESSES: A CASE STUDY OF PANDORA PRODUCTION COMPANY	Wuttichai Thongchai Prof.Dr. Marek Kowalski
		3	STRATEGIES FOR COMBATING MONEY LAUNDERING IN THE BANKING SECTOR: LESSONS FROM MALAYSIA	Noor Fatimah Dr. Zainal Abidin
		4	HYBRID RENEWABLE ENERGY SYSTEMS FOR SMALL INDUSTRIAL COMPLEXES: OPTIMIZATION AND PERFORMANCE ANALYSIS	Eng. Nikola Stambolić Dr. Katarina Petrovska
		5	NEURAL NETWORK-BASED STATISTICAL PREDICTION OF FINANCIAL DISTRESS IN NIGERIA'S BANKING SECTOR	Prof. Dr. Chukwuemeka Nwosu
		6	EVALUATING EFFICIENCY IN URBAN GOVERNANCE FOR SUSTAINABILITY AND COMPETITIVENESS: A STUDY ON KUALA LUMPUR	Dr. Amir Hamzah Ms. Nurul Rashid
		7	APPLICATION OF NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEMS FOR FORECASTING GROSS DOMESTIC PRODUCT GROWTH	Assoc. Prof. Dr. Eleni Giovanis
		8	RISK ASSESSMENT OF LATE PAYMENTS IN THE MALAYSIAN CONSTRUCTION INDUSTRY	Dr. Mei Ling Kho Mr. Hamzah Rahman
		9	CURRENT STATUS AND IMPLEMENTATION OF MANUFACTURING CONTROL SYSTEMS IN MALAYSIAN INDUSTRIES	Mr. Farid Abdullah

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	Assoc Prof. Dr. Hana Saad	1	ONE-POT FACILE SYNTHESIS OF N-DOPED GRAPHENE FROM PARA-PHENYLENEDIAMINE AS METAL-FREE CATALYSTS FOR OXYGEN REDUCTION IN ALKALINE FUEL CELLS	Dr. Amina Adeyemi Kwame Mensah Thandi Mokoena
		2	MATERIAL SELECTION FOR FOOTWEAR INSOLES USING ANALYTICAL HIERARCHICAL PROCESS	Assis. Prof. Dr. Rajesh Singh Dr. Priya Nair
		3	EFFECTS OF TEST ENVIRONMENT ON SLIDING WEAR BEHAVIOR OF CAST IRON, ZINC-ALUMINUM ALLOY, AND THEIR COMPOSITES	Dr. Fahad Ahmad Imran Sheikh
		4	PREDICTION OF CUTTING TOOL LIFE IN DRILLING REINFORCED ALUMINUM ALLOY COMPOSITES USING A FUZZY LOGIC APPROACH	Assoc. Prof. Dr. Sameer Malik
		5	MATERIAL SELECTION FOR MANUAL WINCH ROPE DRUM APPLICATIONS	Dr.. Joseph Kamau Brian Okello Samuel Muriuki
		6	UV-CURED COATINGS BASED ON ACRYLATED EPOXIDIZED SOYBEAN OIL AND EPOXY CARBOXYLATE	Assis. Prof. Khalid Al-Mansoori Lecturer Lina Barakat Assoc Prof. Dr. Hana Saad
		7	EXPERIMENTAL STUDY ON OVER-CUT IN ULTRASONIC MACHINING OF WC-CO COMPOSITES	Ramesh Kumar Assist. Prof. Dr. Anil Singh
		8	INDUCTION MELTING TECHNIQUE FOR FABRICATION OF ALUMINUM-CARBON NANOTUBE NANOCOMPOSITES	Dr. Muhammad Tariq Adeel Zaman

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR	1	TEKSTİL TASARIMINDA BİYOLOJİ TEMELLİ UYGULAMALAR	Dr. Öğr. Üyesi, LEYLA AKSOY GÜLEN
		2	TEKSTİL TASARIMINDA KÜLTÜREL ETKİLER	Dr. Öğr. Üyesi, LEYLA AKSOY GÜLEN
		3	RENE MAGRİTTE’NİN “LES AMANTS” (AŞIKLAR) ADLI ESERİ İLE MASKE–MESAFE KAVRAMLARININ SANAT VE PANDEMİ İLİŞKİSİNİ İNCELEMEK	Dr. Neziha ÇOMAK Doç. Dr. Rasim SOYLU
		4	ALBRECHT DÜRER’İN MAHŞERİN DÖRT ATLISI ESERİNİN GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEMESİ	Doç. Dr. Rasim SOYLU Dr. Neziha ÇOMAK
		5	KARAKÖY’DE NEOKLASİK ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: DEMİRBANK BİNASI (BANQUE DE CHANGE)	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR
		6	KARAKÖY’DE NEORÖNESANS ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: SÜMERBANK BİNASI	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES CORUM				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. H. EYLEM KAYA	1	DYNAMICS OF COMPASSION FATIGUE AND BURNOUT: A CONCEPTUAL ANALYSIS IN THE HELPING PROFESSIONS	Doçent Doktor Betül Dilara ŞEKER
		2	MIGRATION AND SOCIAL PSYCHOLOGICAL INTERACTIONS IN THE DIGITAL AGE	Doçent Doktor Betül Dilara ŞEKER
		3	PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AFTER DIVORCE: A REVIEW OF RECENT FINDINGS ON SELF-COMPASSION AND MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS	Psk. Rabia ZENBİL Doç.Dr. Kemal ÖZCAN
		4	MARRIAGE SATISFACTION AND FACTORS AFFECTING MARRIAGE SATISFACTION	Psk. Tuğba AKKOYUN Doç.Dr. Kemal ÖZCAN
		5	IDENTITY DEVELOPMENT DIMENSIONS AND SOCIAL MEDIA USE AS PREDICTORS OF IDENTITY DISTRESS	Dr. ZEYNEP GÜLTEKİN AHÇI
		6	SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF NORMALIZATION OF VIOLENCE	Prof. Dr. H. EYLEM KAYA

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Öğr. Gör Dr. KENAN KILIÇ	1	AHŞAP ÖZ GÖRÜNTÜLERİNDE TÜR SINIFLANDIRMASI İÇİN VISION TRANSFORMER (ViT) TABANLI DERİN ÖĞRENME YAKLAŞIMI	Öğr. Gör Dr. KENAN KILIÇ
		2	KAHRAMANMARAŞ SÜLEYMANLI ILICA KAPLICALARINDAKİ TERMAL SU ÖRNEKLERİNDE RADON GAZI ÖLÇÜMÜ	Dr. Öğr. Üyesi ERDAL KÜÇÜKÖNDER Dr. SERDAR GÜMBÜR
		3	GEOPOLİMER HARÇLARIN PRİZ, FİZİKSEL VE MEKANİK ÖZELLİKLERİNE YÜKSEK ORTAM SICAKLIĞININ ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi, Cemal KARAASLAN İnşaat Mühendisi, Şeyda ŞEK Dr. Öğr. Üyesi, Canan TURAN

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr., NİHAT YUMUŞAK	1	EVALUATION OF MICRONUTRIENT STATUS IN A POMEGRANATE (Punica granatum) ORCHARD USING GEOSTATISTICAL METHODS	Agricultural Eng. DİLAN ÜREGEN Assoc. Prof. Dr. ALİ RIZA ONGUN
		2	THE EFFECT OF SOIL AND FOLIAR APPLIED BORON ON YIELD AND YIELD COMPONENTS OF COTTON (Gossypium hirsutum L.)	Ziraat Yüksek Mühendisi Serdal KUTLU Doç.Dr Hasan HALİLOĞLU
		3	Screening of siderophore-producing rhizobacteria isolated from Allium sativum L.	Dr. Murat Güler
		4	KOYUN PASTEURELLOZUNDA MAKROSKOBİK VE HİSTOPATOLOJİK İNCELEMELER	Dr., NİHAT YUMUŞAK
		5	SİĞİRLARDA DERİ PAPİLLOMATOZUN ETİYO-PATOMORFOLOJİSİ	Dr., NİHAT YUMUŞAK

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Dr. Baran SEVEN	1	KORONER ARTER BYPASS GREFTLİ BİREYLERİN HEMŞİRELİK BAKIMI VE YAŞAM KALİTESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, MİNE ÖZTÜRK Prof. Dr.ŞENAY ARLI
		2	AKCİĞER HASTALIKLARINDA SANAL GERÇEKLİK DESTEKLİ REHABİLİTASYONUN DISPNE ÜZERİNE ETKİSİ	Doktora Öğrencisi Zeynep Betül ÖZCAN,
		3	A REVIEW ON THE BIOLOGICAL CONTROL POTENTIAL OF TWO NEWLY REPORTED ENTOMOPATHOGENIC NEMATODES FROM TURKEY: HETERORHABDITIS MEGIDIS AND STEINERNEMA WEBSTERI	Dr. Baran SEVEN
		4	RECORD OF STEINERNEMA KRAUSSEI IN TURKEY AND ITS VIRULENCE AGAINST AGROTIS SEGETUM: A REVIEW OF CURRENT FINDINGS	Dr. Baran SEVEN
		5	A REVIEW ON THE BACTERIAL FLORA OF DENDROCTONUS MICANS (COLEOPTERA: SCOLYTIDAE)	Dr. Baran SEVEN

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Prof. Dr. Mustafa İNCE	1	ÇOCUKLARA ÖLÜMÜN MEDYADA AKTARIMI: ÇİZGİ FİLMER VE ANİMASYONLARDA ÖLÜM TEMSİLİ	Prof. Dr. Mustafa İNCE Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK Gülnida EKMEKÇİ
		2	ÖLÜM FARKINDALIĞININ OLUŞMASINDA DİZİLERİN ROLÜ: GASSAL DİZİSİ ÖRNEĞİ	Prof. Dr. Mustafa İNCE Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK Gülnida EKMEKÇİ
		3	TV REKLAMLARINDA YAŞLI KARAKTERLERİN SUNUMU ÜZERİNE BİR ANALİZ	Prof. Dr. Mustafa İNCE Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK Cansel BADEMLİK
		4	ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN VE AİLELERİNİN, AİLE VE SOSYAL ÇEVRE İLE ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Prof. Dr. Mustafa İNCE Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK Cansel BADEMLİK
		5	THE ROLE OF DIGITAL COMMUNICATION IN STUDENTS' INFORMATION ACQUISITION PROCESS: İZMİR KÂTİP ÇELEBİ UNIVERSITY PROTOTYPE	Öğr. Gör. MURAT CAN BAŞARAN Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE	1	3-6 YAŞ ARASI ÇOCUK SAHİBİ EBEVEYNLERİN MEDYA OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN ÇOCUKLARININ PSİKOSOSYAL DURUMLARINA ETKİSİ	Aleyna Selcen DURMAZ Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ
		2	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ AİLE KATILIMINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ	Elif DAM Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ
		3	LİSE ÖĞRENCİLERİNDE EBEVEYN BAĞLANMA STİLLERİNİN SALDIRGANLIK DÜZEYLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Kübra ŞAHİN DEMETGÜL Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ
		4	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL BAĞIMLILIK DÜZEYLERİ İLE ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK EĞİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	Sinem ARSLAN Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ
		5	THE IMPORTANCE OF KİTÂB AL-MAJMU' İN UNDERSTANDING NUSAYRİSM	Dr.Öğr. Üyesi Abdullah YEKA
		6	PROOFS OF THE NECESSARY EXİSTENCE İN MEVDÛDÎ'S TEFHİM AL-QUR'AN	Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE
		7	DİVİNE ATTRİBUTES İN THE CONTEXT OF TAFHEEM-UL-QURAN	Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof. Dr. Naledi Motsumi	1	PERCEPTIONS AND USAGE OF MACHINE TRANSLATION TOOLS AMONG IRANIAN ENGLISH TRANSLATORS	Dr. Farhad Zahiri
		2	TEMPORAL DYNAMICS AND TOP-DOWN MODULATION IN MULTISTABLE PERCEPTION	Dr. Yulia Petrova Dmitri Smirnov
		3	INFERENTIAL PROCESSES IN LITERACY: A STUDY OF ARABIC TEXT COMPREHENSION	Sarah Al-Mansour
		4	RELATIONSHIP BETWEEN MULTIPLE INTELLIGENCES AND GRAMMAR ACHIEVEMENT IN IRANIAN EFL STUDENTS	Dr. Narges Abbasi Assoc. Prof. Dr. Hamid Rahimi
		5	SELF-ASSESSMENT EFFECTIVENESS IN WRITTEN LANGUAGE OUTPUT AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Yumi Takahashi
		6	INFLUENCES OF LOCUS OF CONTROL, ACADEMIC SUCCESS, AND BIOLOGICAL FACTORS ON IRANIAN ONLINE EFL LEARNERS	Maryam Khosravi Leila Farhadi
		7	RESEARCHING STUDENT RETICENCE IN IRANIAN UNIVERSITY EFL CLASSROOMS	Maryam Khosravi Dr. Sara Alipour
		8	ANALYSIS OF COMMON WRITING ERRORS AND THE IMPACT OF PARTICIPATORY ERROR CORRECTION IN SECOND-YEAR STUDENTS	Sibusiso Dlamini
		9	NATION-BUILDING AND POLITICAL IDENTITY IN BOTSWANA	Prof. Dr. Naledi Motsumi

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Dr. Emmanuel J. Kabwe	1	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND GOVERNANCE: IMPACT ON NON-PROFIT SECTOR DEVELOPMENT IN EAST AFRICA	Moses N. Wanjiru Dr. Ruth K. Mugo
		2	ANALYZING CUSTOMER-ORIENTED AND BRAND-CENTRIC CAPABILITIES FOR BUSINESS SUCCESS IN EMERGING EUROPEAN STARTUPS	Melanie Schreiber
		3	ASSESSING THE ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF TRADE SECTOR EXPANSION: CASE EVIDENCE FROM TANZANIA	Dr. Emmanuel J. Kabwe
		4	THE ROLE OF UNIVERSITY VISION IN SHAPING INSTITUTIONAL BRAND PERCEPTION: A STUDY OF VIETNAM'S PRIVATE UNIVERSITIES	Nguyen Thi Lan Phuong
		5	STRATEGIC PUBLIC RELATIONS INITIATIVES FOR MANAGEMENT FACULTIES IN MALAYSIAN UNIVERSITIES	Assis. Dr. Noor Aini Razak
		6	INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA-DRIVEN CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT ON BRAND LOYALTY IN INDIAN BANKING SECTOR	Ananya Desai
		7	DESIGNING ENGAGING VISUAL PRESENTATIONS TO PROMOTE JAPANESE CUISINE	Akira Yamamoto
		8	WORKING LIFE QUALITY AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT AMONG MUNICIPAL EMPLOYEES: A STUDY FROM POLAND	Magdalena Nowak

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr. Hassan Ali	1	THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN FRAUD DETECTION AND PREVENTION AT PUBLIC UNIVERSITIES IN WEST JAVA	Dr. Dian Pratiwi Prof. Arif Santoso
		2	EVALUATION OF DISTRIBUTION EFFICIENCY IN NIKE SUPPLY CHAIN USING WINDOW DEA AND MALMQUIST PRODUCTIVITY INDEX	Assistant Prof. Farid Qureshi Mr. Asad Mahmood
		3	MODELING THE COST OF CAPITAL IN BANKING SERVICES: A COMPREHENSIVE APPROACH	Lecturer Amir Chaudhry Assoc. Prof. Dr. Hassan Ali
		4	THE IMPACT OF HUMAN VALUES AND SERVICE QUALITY ON CUSTOMER MOTIVATION IN MALAYSIAN COMMERCIAL BANKING SECTOR	Senior Lecturer Nurul Hidayah Ms. Zainab Omar
		5	EXAMINING THE ALIGNMENT OF INCENTIVE SYSTEMS WITH LOCUS OF CONTROL AND THEIR EFFECTS ON TEAM PERFORMANCE	Assis. Prof. Dr. Fatima Khalid Dr. Tariq Shah
		6	ANALYSIS OF INITIAL DELAYS IN CONSTRUCTION PROJECTS AND STRATEGIES FOR MITIGATION	Assoc. Prof. Dr. Khaled Al-Hassan
		7	FINANCIAL DECISION MAKING PRACTICES AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN THE CZECH REPUBLIC: AN EMPIRICAL STUDY	Lecturer Petra Nováková

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. Xiaohong Liu Dr. Wei Chen	1	DEVELOPMENT OF AN ASSESSMENT SCALE FOR ELEMENTARY EFL WRITING PROFICIENCY	Assoc. Prof. Dr. Faisal Ahmad
		2	MIXED CODE-SWITCHING PHENOMENA IN DIGITAL MESSAGING: A STUDY OF JAPANESE, ENGLISH, AND THAI IN MOBILE CHATS	Dr. Natchanon Srisuwan Kenji Nakamura Assis. Prof. Dr. Aya Fujimoto
		3	PRAGMATIC ANALYSIS OF SPEECH ACTS AND POLITENESS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSROOMS IN GEORGIA	Tinatin Javakhishvili Giorgi Beridze
		4	EFFECTIVENESS OF DIALOGUE JOURNALS AS A LANGUAGE LEARNING TOOL AMONG EFL STUDENTS IN FOUNDATION PROGRAMS	Dr. Sara Al-Mutairi Prof. Dr. Dr. Laila Abdulla
		5	LINGUISTIC CONSCIOUSNESS AND THE ROLE OF POLITICAL MYTH IN CENTRAL ASIAN DISCOURSE	Dr. Aigerim Bektayeva Akmaral Zholdasbekova
		6	THE FUNCTION OF SIGNS IN INTERPERSONAL COMMUNICATION PROCESSES	Svetlana Morozova Tatyana Ivchenko
		7	COMPARATIVE STUDY OF MICRO-READING VERSUS TRADITIONAL READING THROUGH THE LENS OF SCHEMA THEORY	Dr. Xiaohong Liu Dr. Wei Chen

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assistant Prof. Elena Greco	1	ENHANCING CUSTOMER PARTICIPATION AND SERVICE INNOVATION FOR VALUE CO-CREATION	Anita Njoroge Prof. Rajesh Sharma
		2	THE IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON ORGANIZATIONAL WAGE DISPARITIES	Assistant Prof. Elena Greco
		3	ASSESSMENT OF LEADERSHIP DEVELOPMENT INITIATIVES: TOP-DOWN VS. BOTTOM-UP MODELS IN SWEDISH ENTERPRISES	Dr. Ingrid Svensson Lecturer Johan Lindström Assoc. Prof. Sofie Nilsson
		4	A SYNTHESIS OF DRIVERS AND OUTCOMES OF EMPLOYEE ENGAGEMENT: AN INTERNATIONAL LITERATURE REVIEW	Samuel Otieno
		5	FEASIBILITY OF INTEGRATED SMART GRID SYSTEMS FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF VIETNAM	Senior Lecturer Nguyen Minh Anh
		6	AN EVALUATIVE FRAMEWORK FOR REVERSE LOGISTICS COMPETENCE IN GLOBAL ONLINE RETAIL	Dr. Min-Jae Kim Chia-Ying Huang
		7	ASSESSING THE ROLE OF DIGITAL ADMINISTRATION ON TRAINING EFFECTIVENESS AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	Mr. Juan Carlos Romero Ms. Fatima Zahra El Idrissi Lecturer Musa Jallow
		8	KEY FACTORS FOR ESTABLISHING EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE CIVIL ENGINEERING SECTOR	Mr. André Silva Assoc. Prof. Dr. Emily Johnson Ms. Wei Zhang

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assoc. Prof. Nattawut Chaiyasit	1	ENHANCING ENGLISH PRONUNCIATION SKILLS USING PHONETIC PRINCIPLES AMONG UNIVERSITY ENGLISH MAJORS	Dr. Aisha Malik Faisal Ahmed Sana Qureshi
		2	METACOGNITIVE AWARENESS OF EFL TEACHERS AS A FACTOR IN PROFESSIONAL ACHIEVEMENT	Prof. Dr. Nadia Al-Salem Layla Farooq
		3	DEVELOPING LEARNER AUTONOMY THROUGH CONSTRUCTIVIST APPROACHES IN LANGUAGE EDUCATION	Dr. Mei Ling Chen Xiu Ying Wang
		4	EXPLORING THE CONNECTION BETWEEN LANGUAGE OUTPUT AND SECOND LANGUAGE ACQUISITION PROCESSES	Assistant Professor Khalid Javed Mr. Amir Rehman
		5	LINGUISTIC REPRESENTATIONS OF VIOLENCE IN LOCAL AND NATIONAL MEDIA OF SOUTHERN THAILAND	Assoc. Prof. Nattawut Chaiyasit Kamonrat Thongchai
		6	CRITICAL ANALYSIS OF TASK GRADING AND SEQUENCING IN TASK-BASED SYLLABUS DESIGN	Hassan Ali Dr. Mahnoor Iqbal
		7	GENDER DIFFERENCES IN EXPRESSIONS OF REFUSAL IN JORDANIAN ARABIC	Dr. Omar Hadi
		8	SENTIMENT ANALYSIS AND OPINION MINING IN THE CONTEXT OF DIGITAL TEXTS	Sana Ahmad Assoc. Prof. Bilal Hassan
		9	EVALUATION OF PRAGMATIC ELEMENTS IN ENGLISH LANGUAGE TEXTBOOKS WITH A FOCUS ON REQUESTS	Amina Tahir Noman Saeed

HATTUSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES August 1 - 3, 2025 CORUM Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 1 Ağustos / Aug 1, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Prof. Dr. Fiona Roberts	1	THE SEMANTICS OF DRAMATIC EXPRESSION IN ACTOR TRAINING: A CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE	Prof. Dr. Elena Ivanova Luis Andrade
		2	WORKING MEMORY PROFILES IN BRITISH SIGN LANGUAGE (BSL)/ENGLISH INTERPRETERS AND DEAF SIGNERS	Prof. Dr. Fiona Roberts
		3	AWARENESS OF READING STRATEGIES AMONG EFL UNDERGRADUATES AT SOFIA UNIVERSITY	Assistant Prof. Dr. Mira Petrova
		4	ENHANCING ACADEMIC WRITING SKILLS AMONG FRENCH-SPEAKING ESL LEARNERS	Dr. Jean-Luc Morel
		5	EXPLORING THE CRITERION-RELATED VALIDITY OF CLOZE AND C-TESTS IN LANGUAGE PROFICIENCY MEASUREMENT	Ms. Claire Dubois Assis Prof. Dr. Martin Keller Prof. Dr. Eva Schmidt
		6	PATTERN ANALYSIS OF COGNITIVE MECHANISMS IN WRITTEN LANGUAGE COMPREHENSION	Dr. Anna Nowak
		7	LINGUISTIC ACCOMMODATION IN TELEPHONE INTERACTIONS: A STUDY OF RUSSIAN CONVERSATIONAL PRACTICES	Dmitry Orlov
		8	LANGTECH: AN EXPERT SYSTEM APPROACH FOR AUTOMATING ENGLISH TO BENGALI TRANSLATION	Mr. Rajib Choudhury Assistant Prof. Dr. Sahana Sen Assistant Prof. Dr. Arjun Das Dr. Tanvir Alam
		9	N. A. NAZARBAYEV AND DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF ETHNOLINGUISTIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA	Dr. Aigerim Zhakenova Dr. Dinara Akhmetova

Contents

WITTGENSTEIN'IN İZİNDE: EĞİTİMDE YAPAY ZEKA VE ANLAM ÜZERİNE YARATICI BİR DÜŞÜNCE.....	1
7. SINIF MATEMATİK DERSİ RASYONEL SAYILAR KONUSUNUN PROBLEM ÇÖZÜMLERİNİN APOS TEORİSİ İLE İNCELENMESİ.....	2
EVALUATION OF THE 5E LESSON PLANS EMBEDDED IN EDUCATIONAL INFORMATICS NETWORK BY PRESERVICE TEACHERS FROM DIFFERENT DISCIPLINES	4
A COMPARATIVE ANALYSIS OF DIGITAL EDUCATION PLATFORMS: BBC BITESIZE (UNITED KINGDOM) AND EBA (TÜRKİYE).....	17
EĞİTİMDE YAPAY ZEKA ÇALIŞMALARINA YÖNELİK SİSTEMATİK BİR DERLEME ÇALIŞMASI	26
A SYSTEMATIC COMPILATION STUDY ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE STUDIES IN EDUCATION	27
EĞİTİMDE DİJİTALLEŞME 2024 YILI ÖĞRENME EKOSİSTEMİ TRENDLERİ	40
NÖRODİDAKTİK PERSPEKTİFTEN YABANCI DİL OLARAK ALMANCA ÖĞRETİMİ: DUYGULAR, DİKKAT VE HAFIZA BAĞLAMINDA UYGULAMA ÖNERİLERİ.....	65
FİİL MERKEZLİ DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİ: VALENZ YAKLAŞIMI İLE UYGULAMALI BİR MODEL.....	66
ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜNÜ YARATICILIĞA DÖNÜŞTÜRMEYE DAİR BİR ÇOCUK MASALI.....	67
ÇOCUKLARIN YOKSULLUĞA BAKIŞI: FÜRÜZAN'IN "PARASIZ YATILI" HİKAYELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	70
TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE VE MİSTİSİZM BAĞLAMINDA ALEV ALATLI'NIN OR'DA KİMSE VAR MI? : VİVA LA MUERTE ! YAŞASIN ÖLÜM! VE İŞKENCECİ ROMANLARINA BİR BAKIŞ	80
CİNSİYETİN ESTETİK PRATİKLERE ETKİSİ: HELEN FRANKENTHALER, ELAINE DE KOONING VE LEE KRASNER'İN YAPITLARININ ÇAĞDAŞLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI	89
İLK DÖNEM ABBÂSÎ ŞAİRLERİNDEN ALİ B. CEBELE: HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	91
KOMANDİT ŞİRKETLERİN ŞAHİS ŞİRKETLERİ İÇİNDEKİ YERİ VE ANONİM ŞİRKETLERLE KARŞILAŞTIRILMASI	102
ANTİ-DAMPİNG HUKUKU	118
ANONİM ŞİRKETLERDE YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN REKABET HUKUKU KAPSAMINDA SORUMLULUĞU	119
GÜNCEL BİR TARTIŞMANIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ: CEZA VE CEZA MUHAKEMESİ BAĞLAMINDA "ÇOCUKLUK"	120
REFLECTIONS ON A CURRENT DEBATE: "CHILDHOOD" IN THE CONTEXT OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE	121
EDİNİLMİŞ MAL OLARAK ÇALIŞMANIN KARŞILIĞI OLAN EDİNİMLER VE ÇALIŞMA GÜCÜNÜN KAYBI NEDENİYE ÖDENEN TAZMİNATLAR	122
TÜRK HUKUKUNDA KADININ SOYADI	123
PARTİ SÖYLEMLERİNİN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ İŞİĞINDA SEÇİMLERİN TÜRK SEÇMENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SİYASAL KÜLTÜRÜN YAPITAŞLARI:	124
BATILI KURAMCILARDAN YARARLANARAK ÇKP VE ÖNDERLİĞİNE DAİR YORUMSAMACI BİR ÇALIŞMA	139
POSTMODERN DÜŞÜNCEDE POLİTİK OLANIN İMKANI.....	151

TÜRKİYE’DE SAĞLIK TURİSTLERİNİN SAĞLIK RİSKLERİNİ ÖNLEYİCİ DAVRANIŞLARININ VE SAĞLIK SEYAHATI MEMNUNİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	152
TELETIP UYGULAMASININ ULUSLARARASI SAĞLIK TURİZMİ HİZMET SUNUMU AÇISINDAN UYGULANABİLİRLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: İSTANBUL’DA FAALİYET GÖSTEREN ÖZEL HASTANELERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	154
BİRİNCİ SINIF RESTORANLARDA YEMEK YEME SIKLIĞI, HİZMET KALİTESİ ALGISI VE MEMNUNİYET ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ	165
PSİKOLOJİK MENÜ: FİYAT, ESTETİK VE TAT ÜZERİNE ZİHİNSEL KODLAR.....	178
KİME NE TATLI GELİR? ZİHİNSEL TAT KODLARI VE KÜLTÜREL ÇAĞRIŞIMLAR.....	189
SİVAS İLİ ÖZELİNDE YİYECEK-İÇECEK HİZMETLERİ ALANINDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN PİŞİRME VE YİYECEK HAZIRLAMA BECERİLERİNİN ÖLÇÜLMESİ.....	201
KALITSAL BESLENME PROBLEMİ YAŞANILAN HASTALIKLAR VE FENİLKETONÜRÜLİ HASTALARA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	218
BENZERSİZLİĞE DUYULAN İHTİYAÇ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ.....	235
İMALAT SANAYİ İŞLETMELERİNDE YEŞİL DÖNÜŞÜM SÜRECİNE YÖNELİK UYGULAMALAR: BİLECİK İLİNDE BİR ARAŞTIRMA.....	257
BİR YATIRIM ARACI OLARAK BORSA YATIRIM FONLARININ GELİŞİMİ: ENDONEZYA SERMAYE PİYASASI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	273
ELİT TAKIMLARIN KÖŞE VURUŞU STRATEJİLERİ: ŞAMPİYONLAR LİĞİ ÖRNEĞİ.....	287
ELİT TENİS OYUNCULARININ ÇİM KORT PERFORMANSLARININ İSTATİSTİKSEL ANALİZİ	294
TEKSTİL TASARIMINDA KÜLTÜREL ETKİLER.....	301
TEKSTİL TASARIMINDA BİYOLOJİ TEMELLİ UYGULAMALAR	303
RENE MAGRİTTE’NİN “LES AMANTS” (AŞIKLAR) ADLI ESERİ İLE MASKE–MESAFE KAVRAMLARININ SANAT VE PANDEMİ İLİŞKİSİNİ İNCELEMELERİ	315
ALBRECHT DÜRER’İN MAHŞERİN DÖRT ATLISI ESERİNİN GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEMESİ	333
KARAKÖY’DE NEOKLASİK ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: DEMİRBANK BİNASI (BANQUE DE CHANGE)	343
KARAKÖY’DE NEORÖNESANS ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: SÜMERBANK BİNASI	351
DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA GÖÇ VE SOSYAL PSİKOLOJİK ETKİLEŞİMLER.....	357
MERHAMET YORGUNLUĞU VE TÜKENMİŞLİĞİN DİNAMİKLERİ: YARDIM MESLEKLERİNDE KAVRAMSAL BİR ANALİZ	365
EVLİLİK DOYUMU VE EVLİLİK DOYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	378
BOŞANMA SONRASI PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ: ÖZ-ŞEFKAT VE MINDFULNESS TEMELLİ MÜDAHALELERE YÖNELİK GÜNCEL BULGULARIN DERLENMESİ.....	402
KİMLİK BUNALIMININ YORAYICILARI OLARAK KİMLİK GELİŞİMİ BOYUTLARI VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI	427
ŞİDDETİN NORMALLEŞTİRİLMESİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ	429
SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF NORMALIZATION OF VIOLENCE	430
TV REKLAMLARINDA YAŞLI KARAKTERLERİN SUNUMU ÜZERİNE BİR ANALİZ.....	431

ÖLÜM FARKINDALIĞININ OLUŞMASINDA DİZİLERİN ROLÜ: GASSAL DİZİSİ ÖRNEĞİ	452
ÇOCUKLARA ÖLÜMÜN MEDYADA AKTARIMI: ÇİZGİ FİMLER VE ANİMASYONLARDA ÖLÜM TEMSİLİ..	469
ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN VE AİLELERİNİN, AİLE VE SOSYAL ÇEVRE İLE ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	487
ÖĞRENCİLERİN BİLGİ EDİNME SÜREÇLERİNDE DİJİTAL İLETİŞİMİN ROLÜ: İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ PROTOTİPİ.....	502
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL BAĞIMLILIK DÜZEYLERİ İLE ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK EĞİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	512
LİSE ÖĞRENCİLERİNDE EBEVEYN BAĞLANMA STİLLERİNİN SALDIRGANLIK DÜZEYLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	522
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ AİLE KATILIMINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ ..	534
3-6 YAŞ ARASI ÇOCUK SAHİBİ EBEVEYNLERİN MEDYA OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN ÇOCUKLARININ PSİKOSOSYAL DURUMLARINA ETKİSİ.....	546
NUSAYRİLİĞİN ANLAŞILMASINDA KİTÂBÜ'L-MECMU'UN ÖNEMİ	559
MEVDÛDÎ'NİN TEFHÎMU'L-KUR'ÂN'I BAĞLAMINDA İSPAT-I VÂCİB DELİLLERİ	565
TEFHÎMU'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA İLÂHÎ SIFATLAR.....	573
DEVELOPING A STANDARDIZED FLUENCY ASSESSMENT FOR THE KAZAKH LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION CONTEXTS	581
THE IMPACT OF AGE ON SECOND LANGUAGE PROFICIENCY: A CASE STUDY FROM INDONESIA	582
HISTORICAL DEVELOPMENT OF MULTILINGUAL DICTIONARIES IN EASTERN EUROPE	583
IMPACT OF WORKING MEMORY ENHANCEMENT ON EXECUTIVE FUNCTION DEVELOPMENT IN ADOLESCENTS.....	584
COMPARATIVE EEG AND BEHAVIORAL RESPONSES TO SYNTACTIC VIOLATIONS IN NATIVE AND NON-NATIVE LANGUAGES AMONG CENTRAL ASIAN POPULATIONS.....	585
MORPHEMIC ANALYSIS AWARENESS: IMPACT ON ESL STUDENTS' VOCABULARY LEARNING STRATEGY	586
PERCEPTIONS AND USAGE OF MACHINE TRANSLATION TOOLS AMONG IRANIAN ENGLISH TRANSLATORS	587
TEMPORAL DYNAMICS AND TOP-DOWN MODULATION IN MULTISTABLE PERCEPTION.....	588
INFERENTIAL PROCESSES IN LITERACY: A STUDY OF ARABIC TEXT COMPREHENSION	589
RELATIONSHIP BETWEEN MULTIPLE INTELLIGENCES AND GRAMMAR ACHIEVEMENT IN IRANIAN EFL STUDENTS	590
SELF-ASSESSMENT EFFECTIVENESS IN WRITTEN LANGUAGE OUTPUT AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS	591
INFLUENCES OF LOCUS OF CONTROL, ACADEMIC SUCCESS, AND BIOLOGICAL FACTORS ON IRANIAN ONLINE EFL LEARNERS.....	592
RESEARCHING STUDENT RETICENCE IN IRANIAN UNIVERSITY EFL CLASSROOMS.....	593
ANALYSIS OF COMMON WRITING ERRORS AND THE IMPACT OF PARTICIPATORY ERROR CORRECTION IN SECOND-YEAR STUDENTS.....	594

NATION-BUILDING AND POLITICAL IDENTITY IN BOTSWANA.....	595
CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND GOVERNANCE: IMPACT ON NON-PROFIT SECTOR DEVELOPMENT IN EAST AFRICA.....	596
ANALYZING CUSTOMER-ORIENTED AND BRAND-CENTRIC CAPABILITIES FOR BUSINESS SUCCESS IN EMERGING EUROPEAN STARTUPS	597
ASSESSING THE ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF TRADE SECTOR EXPANSION: CASE EVIDENCE FROM TANZANIA.....	598
THE ROLE OF UNIVERSITY VISION IN SHAPING INSTITUTIONAL BRAND PERCEPTION: A STUDY OF VIETNAM’S PRIVATE UNIVERSITIES	599
STRATEGIC PUBLIC RELATIONS INITIATIVES FOR MANAGEMENT FACULTIES IN MALAYSIAN UNIVERSITIES	600
INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA-DRIVEN CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT ON BRAND LOYALTY IN INDIAN BANKING SECTOR.....	601
DESIGNING ENGAGING VISUAL PRESENTATIONS TO PROMOTE JAPANESE CUISINE	602
WORKING LIFE QUALITY AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT AMONG MUNICIPAL EMPLOYEES: A STUDY FROM POLAND	603
THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN FRAUD DETECTION AND PREVENTION AT PUBLIC UNIVERSITIES IN WEST JAVA	604
EVALUATION OF DISTRIBUTION EFFICIENCY IN NIKE SUPPLY CHAIN USING WINDOW DEA AND MALMQUIST PRODUCTIVITY INDEX.....	605
MODELING THE COST OF CAPITAL IN BANKING SERVICES: A COMPREHENSIVE APPROACH	606
THE IMPACT OF HUMAN VALUES AND SERVICE QUALITY ON CUSTOMER MOTIVATION IN MALAYSIAN COMMERCIAL BANKING SECTOR	607
EXAMINING THE ALIGNMENT OF INCENTIVE SYSTEMS WITH LOCUS OF CONTROL AND THEIR EFFECTS ON TEAM PERFORMANCE.....	608
ANALYSIS OF INITIAL DELAYS IN CONSTRUCTION PROJECTS AND STRATEGIES FOR MITIGATION	609
FINANCIAL DECISION MAKING PRACTICES AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN THE CZECH REPUBLIC: AN EMPIRICAL STUDY	610
DEVELOPMENT OF AN ASSESSMENT SCALE FOR ELEMENTARY EFL WRITING PROFICIENCY	611
MIXED CODE-SWITCHING PHENOMENA IN DIGITAL MESSAGING: A STUDY OF JAPANESE, ENGLISH, AND THAI IN MOBILE CHATS	612
PRAGMATIC ANALYSIS OF SPEECH ACTS AND POLITENESS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSROOMS IN GEORGIA	613
EFFECTIVENESS OF DIALOGUE JOURNALS AS A LANGUAGE LEARNING TOOL AMONG EFL STUDENTS IN FOUNDATION PROGRAMS	614
LINGUISTIC CONSCIOUSNESS AND THE ROLE OF POLITICAL MYTH IN CENTRAL ASIAN DISCOURSE ...	615
THE FUNCTION OF SIGNS IN INTERPERSONAL COMMUNICATION PROCESSES	616
COMPARATIVE STUDY OF MICRO-READING VERSUS TRADITIONAL READING THROUGH THE LENS OF SCHEMA THEORY	617
ENHANCING CUSTOMER PARTICIPATION AND SERVICE INNOVATION FOR VALUE CO-CREATION.....	618

THE IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON ORGANIZATIONAL WAGE DISPARITIES	619
ASSESSMENT OF LEADERSHIP DEVELOPMENT INITIATIVES: TOP-DOWN VS. BOTTOM-UP MODELS IN SWEDISH ENTERPRISES	620
A SYNTHESIS OF DRIVERS AND OUTCOMES OF EMPLOYEE ENGAGEMENT: AN INTERNATIONAL LITERATURE REVIEW	621
FEASIBILITY OF INTEGRATED SMART GRID SYSTEMS FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF VIETNAM	622
AN EVALUATIVE FRAMEWORK FOR REVERSE LOGISTICS COMPETENCE IN GLOBAL ONLINE RETAIL....	623
ASSESSING THE ROLE OF DIGITAL ADMINISTRATION ON TRAINING EFFECTIVENESS AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	624
KEY FACTORS FOR ESTABLISHING EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE CIVIL ENGINEERING SECTOR	625
ENHANCING ENGLISH PRONUNCIATION SKILLS USING PHONETIC PRINCIPLES AMONG UNIVERSITY ENGLISH MAJORS.....	626
METACOGNITIVE AWARENESS OF EFL TEACHERS AS A FACTOR IN PROFESSIONAL ACHIEVEMENT....	627
DEVELOPING LEARNER AUTONOMY THROUGH CONSTRUCTIVIST APPROACHES IN LANGUAGE EDUCATION	628
EXPLORING THE CONNECTION BETWEEN LANGUAGE OUTPUT AND SECOND LANGUAGE ACQUISITION PROCESSES.....	629
LINGUISTIC REPRESENTATIONS OF VIOLENCE IN LOCAL AND NATIONAL MEDIA OF SOUTHERN THAILAND	630
CRITICAL ANALYSIS OF TASK GRADING AND SEQUENCING IN TASK-BASED SYLLABUS DESIGN	631
GENDER DIFFERENCES IN EXPRESSIONS OF REFUSAL IN JORDANIAN ARABIC.....	632
SENTIMENT ANALYSIS AND OPINION MINING IN THE CONTEXT OF DIGITAL TEXTS	633
EVALUATION OF PRAGMATIC ELEMENTS IN ENGLISH LANGUAGE TEXTBOOKS WITH A FOCUS ON REQUESTS	634
THE SEMANTICS OF DRAMATIC EXPRESSION IN ACTOR TRAINING: A CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE	635
WORKING MEMORY PROFILES IN BRITISH SIGN LANGUAGE (BSL)/ENGLISH INTERPRETERS AND DEAF SIGNERS	636
AWARENESS OF READING STRATEGIES AMONG EFL UNDERGRADUATES AT SOFIA UNIVERSITY	637
ENHANCING ACADEMIC WRITING SKILLS AMONG FRENCH-SPEAKING ESL LEARNERS.....	638
EXPLORING THE CRITERION-RELATED VALIDITY OF CLOZE AND C-TESTS IN LANGUAGE PROFICIENCY MEASUREMENT	639
PATTERN ANALYSIS OF COGNITIVE MECHANISMS IN WRITTEN LANGUAGE COMPREHENSION	640
LINGUISTIC ACCOMMODATION IN TELEPHONE INTERACTIONS: A STUDY OF RUSSIAN CONVERSATIONAL PRACTICES.....	641
LANGTECH: AN EXPERT SYSTEM APPROACH FOR AUTOMATING ENGLISH TO BENGALI TRANSLATION	642
N. A. NAZARBAYEV AND DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF ETHNOLINGUISTIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA.....	643

WITTGENSTEIN'IN İZİNDE: EĞİTİMDE YAPAY ZEKA VE ANLAM ÜZERİNE YARATICI BİR DÜŞÜNCE

Dr., ERKAN BOZKURT

UŞAK ÜNİVERSİTESİ,

erkan.bozkurt@usak.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-5548-0385

ÖZET

Bu çalışma, eğitimde yapay zekâ (YZ) uygulamalarının öğrenme süreçlerinde anlam ve bağlam üretimi üzerindeki etkilerini felsefi bir perspektifle incelemektedir. Çalışmanın amacı, Ludwig Wittgenstein'in "aile benzerliği" ve "bağlam içi anlam" kavramları üzerinden YZ'nin öğrenme tekniklerini ve eğitimdeki uygulamalarını yeniden değerlendirmektir. Bildiride, özellikle few-shot ve zero-shot learning gibi tekniklerin, Wittgenstein'in kavramsal yapılarına paralel biçimde, sınırlı veriden genelleme ve bağlamsal anlam çıkarma süreçleriyle nasıl çalıştığı ele alınmaktadır. Yapay zekânın öğrenme süreçlerinde esnek ve bağlam temelli bir yaklaşımı benimsemesi, bireysel farklılıkları daha iyi destekleyen eğitim tasarımlarının önünü açmaktadır.

Metodoloji olarak kavramsal analiz yöntemi kullanılmış, Wittgenstein'in felsefi metinleri ile çağdaş YZ öğrenme yaklaşımları arasında sistematik bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma üzerinden, eğitimde yapay zekâ uygulamalarının nasıl daha bağlam duyarlı, bireyselleştirilmiş ve yaratıcı öğrenme deneyimlerine katkı sunabileceği tartışılmıştır. Ayrıca, yapay zekâ destekli öğrenme ortamlarının öğrencilere sabit bilgi aktarmak yerine, örüntüler ve bağlamlar üzerinden yeni kavramsal ilişkiler kurma becerileri kazandırma potansiyeli de ele alınmıştır. Bu tür bir yaklaşım, sadece bilişsel gelişimi değil, aynı zamanda öğrencilerin yaratıcı ve eleştirel düşünme kapasitelerini de destekleyebilir.

Sonuç olarak, Wittgenstein'in anlamın kullanım ve bağlam içinden doğduğuna dair yaklaşımı, yapay zekâ tabanlı eğitim araçlarının yalnızca veri işleme kapasiteleriyle değil, anlam kurma yetenekleriyle de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, eğitim teknolojilerinde yaratıcı düşünceyi destekleyecek yeni uygulama biçimlerinin geliştirilmesine olanak sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: yapay zeka, eğitim teknolojileri, Wittgenstein, aile benzerliği, few-shot learning, anlam, bağlam

7. SINIF MATEMATİK DERSİ RASYONEL SAYILAR KONUSUNUN PROBLEM ÇÖZÜMLERİNİN APOS TEORİSİ İLE İNCELENMESİ¹

EXAMINATION OF PROBLEM SOLUTIONS OF THE 7TH GRADE MATHEMATICS COURSE RATIONAL NUMBERS TOPIC USING APOS THEORY

Dr. Öğretim Üyesi Kamil AKBAYIR

Yüzüncü Yıl Üniversitesi

kamilakbayir@gmail.com, 0000-0002-7004-8849

Öğretmen Şura KANTARCIOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi & MEB

sura.kntrcgl@gmail.com, 0009-0002-0606-4489

ÖZET

Bu çalışmada 7. sınıf öğrencilerinin rasyonel sayılar konusunda problem çözme süreçlerinin APOS teorisi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Muş ilinde merkeze bağlı bir imam hatip ortaokulu. 7.sınıf öğrencilerinden bir şubede bulunan 15 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma için öğrencilere açık uçlu 4 tane rasyonel sayılarla işlem gerektiren problem hazırlanmış ve uygulanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanarak yapılandırılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, öğrencilerin matematik ders başarıları APOS teorisi genetik çözümlemenin sonucunda elde edilen öğrenci verileri ile uyumlu olduğu görülmüştür. Ayrıca probleme dayalı öğretim yaklaşımı ile desteklenen öğrenme, öğrencilerin matematiğe karşı pozitif tutum geliştirmelerinde etkili olduğu görülmüştür. Öğrenciler, bu süreçte daha aktif olduklarından dolayı kendilerini ifade etme becerilerinin geliştiği, öz güvenlerinin arttığı, iletişim ve problem çözme becerilerini geliştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Problem Çözme, Rasyonel Sayı, APOS Teorisi, genetik çözümleme, matematiksel soyutlama.

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

This study aimed to examine 7th-grade students' problem-solving processes regarding rational numbers using APOS theory. The study sample consisted of 15 7th-grade students from a section of an Imam Hatip middle school affiliated to the city center in Muş province during the 2023-2024 academic year. For the study, four open-ended problems requiring operations with rational numbers were prepared and administered to the students. The study was structured using a case study design, a qualitative research method. The data obtained were analyzed using content analysis. The results of this study were found to be consistent with the student data obtained from the genetic analysis of the APOS theory regarding students' mathematics course achievement. Furthermore, learning supported by the problem-based teaching approach was found to be effective in developing students' positive attitudes toward mathematics. As students became more active during this process, their self-expression skills improved, their self-confidence increased, and their communication and problem-solving skills improved.

Keywords: Problem Solving, Rational Number, APOS Theory, genetic analysis, mathematical abstraction..

EVALUATION OF THE 5E LESSON PLANS EMBEDDED IN EDUCATIONAL INFORMATICS NETWORK BY PRESERVICE TEACHERS FROM DIFFERENT DISCIPLINES

Dr. Öğretim Üyesi ŞENGÜL GACANOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,
sengulgacanoglu@gmail.com, [http:// orcid .org/0000-0001-9287-8096](http://orcid.org/0000-0001-9287-8096)

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,
canan@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7292-9690>

ÖZET

With the advancement of technology, digital learning environments have become increasingly important in enabling preservice teachers to enrich their lesson plans with diverse content. In this context, the present study aimed to determine the extent to which the contents of the Educational Informatics Network (EBA) were utilized based on the 5E instructional model. To this end, lesson plans prepared by a total of sixteen preservice teachers, eight females and eight males, studying in the sixth semester of a faculty of education and majoring in music, chemistry, social studies, English, primary mathematics, and science education were examined within the scope of the course titled "Teaching the Use of the Educational Informatics Network." The lesson plans prepared by the preservice teachers were analyzed using a rubric developed by the researchers. Employing a document analysis design, the study coded the plans according to the rubric's criteria, categorized the data thematically, and then interpreted the findings descriptively through tabulation. The results indicated that, except for the music preservice teachers, preservice teachers in all other subject areas made effective use of various EBA resources such as instructional videos, assessment questions, mock exams, achievement tests, content summaries, and scientific publications, and were largely able to integrate these into the appropriate phases of their 5E-based lesson plans. However, the limited variety of content available in the music category hindered the preservice teachers' ability to incorporate high-quality digital materials into their plans. This finding highlights the need to expand the digital content repository specifically for music education.

Keywords: Education Informatics Network (EBA), 5E lesson plan, preservice teachers

1. INTRODUCTION

In contemporary education, the integration of information and communication technologies has been reshaping teaching and learning processes, and the opportunities offered by digital platforms for

instructional design have become increasingly significant. In Turkey, the Education Informatics Network (EBA), a hallmark of this digitalization process—provides a rich array of digital resources for students and teachers at various levels, including course materials, videos, applications, e-courses, and other pedagogical materials [1, 2] However, the extent to which these resources are effectively integrated with instructional methods remains a critical issue for evaluating teacher competencies and professional practices.

The 5E instructional model, which is rooted in the constructivist approach to learning, constitutes a robust framework that emphasizes active student engagement and focuses on exploration, explanation, and elaboration processes. Recent research has demonstrated that lessons designed in accordance with the 5E model yield positive outcomes in terms of student achievement, motivation, and long-term retention [3, 4, 5]. Nevertheless, the degree to which pre-service teachers select digital resources—particularly those from platforms such as EBA—and integrate them into the stages of this instructional model is influenced by factors such as content quality, accessibility, and subject relevance. While EBA resources have been shown to make tangible contributions to instruction in certain fields (e.g., science, mathematics, geography) [6,7], limitations in content diversity in other disciplines (e.g., music, foreign languages) can have a direct impact on instructional design [8, 9].

Within this context, the present study required pre-service teachers (PSTs) from various disciplines to develop lesson plans aligned with the stages of the 5E instructional model and to incorporate relevant EBA content into these plans. Based on the prepared plans, the extent to which PSTs preferred to utilize EBA and, where EBA was not chosen, the underlying reasons were analyzed. By revealing both PSTs' approaches to utilizing digital resources and inter-disciplinary differences, this research aims to provide a clearer evaluation of EBA's function within instructional design. Accordingly, the research questions guiding this study are as follows:

1. What are the competencies of pre-service teachers in selecting EBA content within lesson plans designed according to the 5E model, and how do they perform in ensuring that the selected content is relevant to their specific field?
2. Based on their competency in selecting EBA content and ensuring its relevance to their field within lesson plans designed according to the 5E model, what scores did each pre-service teacher receive, and how are these scores distributed across different disciplines?
3. To which stages of the 5E model do pre-service teachers assign the EBA content they have selected, and how does this allocation vary by discipline?
4. Which types of EBA content do pre-service teachers most frequently prefer within their lesson plans designed according to the 5E model, and what are their performance levels with respect to the preferred content types?
5. Based on their performance levels for different types of EBA content within lesson plans designed according to the 5E model, what scores did each pre-service teacher receive, and how are these scores distributed across different disciplines?

2. METHODS

In this study, the document analysis design, one of the qualitative research methods, was employed. In line with the research objective, a systematic examination was conducted to

determine the extent and stages at which PSTs incorporated content from the Education Informatics Network (EBA) into their lesson plans designed according to the 5E instructional model.

The study group consisted of sixteen PSTs enrolled in undergraduate programs at the Faculty of Education of a public university in Turkey. The participants, all in their sixth semester of study, were drawn from programs in Music, Chemistry, Social Studies, English, Elementary Mathematics, and Science Education. The group was evenly split between male and female participants, all of whom had prior experience using the EBA platform. The demographic characteristics of the PSTs are presented in Table 1. Each PST's lesson plan was coded as PST1, PST2, and so forth, and their levels of content integration were analyzed using the corresponding rubrics. The findings obtained from these analyses are presented in detail through the relevant tables.

Table 1. Demographic Characteristics of the PSTs

Code	Gender	Field	Semester	EBA Experience
PST1	Male	Elementary Mathematics Education	6th	Yes
PST2	Female	Chemistry Education	6th	Yes
PST3	Female	Music Education	6th	Yes
PST4	Female	Music Education	6th	Yes
PST5	Male	Social Studies Education	6th	Yes
PST6	Male	English Language Education	6th	Yes
PST7	Female	English Language Education	6th	Yes
PST8	Female	Chemistry Education	6th	Yes
PST9	Female	English Language Education	6th	Yes
PST10	Female	Chemistry Education	6th	Yes
PST11	Female	English Language Education	6th	Yes
PST12	Male	Elementary Mathematics Education	6th	Yes
PST13	Male	Music Education	6th	Yes
PST14	Male	Social Studies Education	6th	Yes
PST15	Male	Science Education	6th	Yes
PST16	Male	Science Education	6th	Yes

The primary data source for this study comprised the lesson plans individually developed by the PSTs in accordance with the 5E instructional model. These lesson plans were evaluated using two analytic rubrics designed by the researchers. The first rubric was intended to determine whether the PSTs incorporated EBA content in their plans, the appropriateness of the selected content to the structure of the plan, the relevance of the content to the PST's field of study, and the extent to which the content was integrated into the specific stages of the 5E instructional model. Each criterion in the rubric was defined across four performance levels: "Insufficient Performance," "Needs Improvement," "Successful Performance," and "Excellent Performance." Scoring was conducted according to these categories. The first rubric is presented in Table 2.

Table 2. Analytic Rubric Developed for Evaluating the Inclusion of EBA Content in Lesson

The second rubric was developed to identify the types of EBA content preferred by the PSTs

Criteria	Insufficient Performance (0)	Needs Improvement (2)	Successful Performance (3)	Excellent Performance (4)	Score
Content Selection	No EBA content is included in the lesson plan.	EBA content is used at an insufficient level.	EBA content is partially used at a sufficient level.	EBA content is sufficiently used.	4
Relevance of EBA Content to the PST's Field	The selected EBA content is not relevant to the PST's field.	The selected EBA content is not sufficiently relevant to the PST's field.	The selected EBA content is partially relevant to the PST's field.	The selected EBA content is relevant to the PST's field.	4
Appropriateness of EBA Content Placement in the 5E Lesson Plan	The selected EBA content is not appropriately placed within the structure of the lesson plan.	The selected EBA content is not sufficiently appropriately placed within the lesson plan.	The selected EBA content is partially appropriately placed within the lesson plan.	The selected EBA content is fully and appropriately placed within the lesson plan.	4
Maximum Possible Score					9

(e.g., lesson videos, subject explanations, tests, activities, etc.) and to analyze content diversity. In this assessment tool, each type of content was also classified according to four performance levels, and the extent to which the content was integrated into the lesson plans was scored accordingly. The second rubric is provided in Table 3.

Table 3. Analytic Rubric for Determining the Types of EBA Content Preferred by Pre-Service Teachers in Their Lesson Plans

Criteria	Insufficient Performance (0)	Needs Improvement (1)	Successful Performance (2)	Excellent Performance (3)	Score
Lesson Videos	Lesson videos (topic presentations, experiments, problem-solving, case studies) are not included in the plan.	Lesson videos are included at an insufficient level in the plan.	Lesson videos are partially included at a sufficient level in the plan.	Lesson videos are sufficiently included in the plan.	3
Subject Explanations	Subject explanations (in PDF or written format) are not included in the plan.	Subject explanations are included at an insufficient level in the plan.	Subject explanations are partially included at a sufficient level in the plan.	Subject explanations are sufficiently included in the plan.	3
Tests	Tests are not included in the plan.	Tests are included at an insufficient level in the plan.	Tests are partially included at a sufficient level in the plan.	Tests are sufficiently included in the plan.	3

Criteria	Insufficient Performance (0)	Needs Improvement (1)	Successful Performance (2)	Excellent Performance (3)	Score
Activities	Activities (games, puzzles, gamified worksheets) are not included in the plan.	Activities are included at an insufficient level in the plan.	Activities are partially included at a sufficient level in the plan.	Activities are sufficiently included in the plan.	3
Books	Books (audio books and listening texts, PDF or interactive books) are not included in the plan.	Books are included at an insufficient level in the plan.	Books are partially included at a sufficient level in the plan.	Books are sufficiently included in the plan.	3
Live Lessons	Live lessons are not included in the plan.	Live lessons are included at an insufficient level in the plan.	Live lessons are partially included at a sufficient level in the plan.	Live lessons are sufficiently included in the plan.	3
Academic Support System	The academic support system is not included in the plan.	The academic support system is included at an insufficient level in the plan.	The academic support system is partially included at a sufficient level in the plan.	The academic support system is sufficiently included in the plan.	3
Documentaries, Drama, Theater, and Experiment Videos	Documentaries, drama, theater, and experiment videos are not included in the plan.	Such videos are included at an insufficient level in the plan.	Such videos are partially included at a sufficient level in the plan.	Such videos are sufficiently included in the plan.	3
Maximum Possible Score 24					

3. FINDINGS

3.1. Findings Related to the First Research Question

The findings addressing the first research question “What are the competencies of pre-service teachers in selecting EBA content within lesson plans designed according to the 5E model, and how do they perform in ensuring that the selected content is relevant to their specific field?” are presented in Table 4.

Table 4. EBA Content Utilization in PSTs’ Lesson Plans

Criteria	Insufficient Performance (0)	Needs Improvement (1)	Successful Performance (2)	Excellent Performance (3)
Content Selection		PST3, PST4, PST13, PST5, PST7, PST14, PST15	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	
Relevance of EBA Content to Field		PST3, PST4, PST13	PST5, PST7, PST9, PST10, PST14, PST15, PST1, PST2, PST6, PST8, PST11, PST12, PST16	
Appropriateness of EBA Content Placement in 5E Lesson Plan		PST3, PST4, PST13	PST5, PST7, PST14, PST15, PST1, PST6, PST8, PST11, PST12, PST16	PST2, PST9, PST10

An examination of Table 4 reveals that all PSTs included EBA content in their lesson plans designed according to the 5E model. Regarding the first criterion, “content selection,” seven PSTs demonstrated a performance level categorized as “needs improvement,” while nine

exhibited “successful” performance. For the criterion of “relevance of EBA content to field,” three PSTs demonstrated “needs improvement,” whereas thirteen were rated as “successful.” With respect to the “appropriateness of EBA content placement within the 5E lesson plan,” three PSTs demonstrated “needs improvement,” 10 achieved “successful” performance, and three of them were evaluated as “excellent.”

3.2. Findings Related to the Second Research Question

The second research question sought to address the following: “Based on their competency in selecting EBA content and ensuring its relevance to their field within lesson plans designed according to the 5E model, what scores did each PSTs receive, and how are these scores distributed across different disciplines?” The scores obtained by the PSTs for their inclusion of EBA content in their lesson plans are presented in Table 5.

Table 5. Scores Received by Pre-Service Teachers for EBA Content Included in Their Lesson Plans

PST Code	Content Selection	Relevance of EBA Content to Field	Appropriateness of EBA Content Placement in 5E Lesson Plan	Total Score
PST1	2	2	2	6
PST2	2	2	3	7
PST3	1	1	1	3
PST4	1	1	1	3
PST5	1	2	2	5
PST6	2	2	2	6
PST7	1	2	2	5
PST8	2	2	2	6
PST9	2	2	3	7
PST10	2	2	3	7
PST11	2	2	2	6
PST12	2	2	2	6
PST13	1	1	1	3
PST14	2	3	3	8
PST15	2	3	3	8
PST16	2	3	3	8

An examination of Table 5 indicates that PST14, PST15, and PST16 achieved the highest scores in terms of content selection, subject relevance, and the appropriateness of EBA content placement within their lesson plans. Conversely, PST3, PST4, and PST13 received the lowest scores, and it is noteworthy that none of the pre-service teachers attained the maximum possible score of 9 points. Subsequently, the distribution of scores received by the pre-service teachers for their inclusion of EBA content in lesson plans was analyzed according to discipline, and the results are presented in Table 6.

Table 6. Distribution of EBA Content Scores in Lesson Plans by Discipline

Discipline	Points		
	0–3 Points	4–6 Points	7–9 Points
Music Education	PST3, PST4, PST13		
Chemistry Education		PST8	PST2, PST10
Social Studies Education		PST5	PST14
English Language Education		PST6, PST7	PST9, PST11
Elementary Math. Education		PST1, PST12	
Science Education			PST15, PST16

An analysis of Table 6 reveals that the extent to which pre-service teachers integrated EBA content into their lesson plans varied by discipline. All candidates in the Music discipline (PST3, PST4, PST13) were in the 0–3 point range, whereas those in Science (PST15, PST16) were in the 7–9 point range. In Chemistry, PST8 fell within the 4–6 point range, while PST2 and PST10 were in the 7–9 point range. For English Language, PST6 and PST7 were in the 4–6 point range, and PST9 and PST11 were in the 7–9 point range. In Social Studies, PST5 scored within the 4–6 point range, while PST14 was in the 7–9 point range. In Elementary Mathematics, only PST1 and PST12 were in the 4–6 point range, with no candidates in this discipline attaining a score in the 7–9 point range.

3.3. Findings Related to the Third Research Question

For the third research question, “To which stages of the 5E model do PSTs assign the EBA content they have selected, and how does this allocation vary by discipline?”, lesson plans were first analyzed to determine the specific stages of the 5E model where the selected EBA content was integrated. The findings related to the placement of EBA content within the 5E model are presented in Table 7.

Table 7. Placement of EBA Content Within the Lesson Plan

Content / Stages of the Lesson Plan	Engagement	Exploration	Explanation	Elaboration	Evaluation
Lesson Videos	–	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	PST5, PST7, PST14, PST15	–	
Subject Explanations	–	PST1, PST2, PST5, PST7, PST14, PST15, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	–	–	
Tests	–	–	–	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16, PST5, PST7, PST14, PST15	
Activities	PST3, PST4, PST13	–	–	–	–
Academic Support System	–	–	–	–	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10,

Content / Stages of the Lesson Plan	Engagement	Exploration	Explanation	Elaboration	Evaluation
					PST11, PST12, PST16

An examination of Table 7 shows that the vast majority of pre-service teachers utilized lesson videos and subject explanations during the explanation stage, while tests and the academic support system were primarily employed in the evaluation stage. Secondly, the allocation of selected EBA content to the stages of the 5E model was analyzed by discipline. The findings obtained for this purpose are presented in Table 8.

Table 8. Distribution of EBA Content Integrated into Lesson Plans by Discipline

Discipline	Engagement	Exploration	Explanation	Elaboration	Evaluation
Music Education	ÖA3, ÖA4, ÖA13		-		
Chemistry Education	-		ÖA8, ÖA10		ÖA2, ÖA8, ÖA10
Social Studies Education	-		ÖA5, ÖA14		ÖA5 ÖA14
English Language Education			ÖA6, ÖA7, ÖA9, ÖA11	ÖA7	ÖA6, ÖA9, ÖA11
Elementary Math. Education	-		ÖA1, ÖA12,		ÖA1, ÖA12,
Science Education					ÖA15, ÖA16

An analysis of Table 8 indicates that the ways in which pre-service teachers allocated EBA content to the stages of the 5E instructional model differed significantly by discipline. In the Music discipline, candidates PST3, PST4, and PST13 used EBA content exclusively at the “Engagement” stage, with no use observed at the “Exploration,” “Explanation,” “Elaboration,” or “Evaluation” stages. In Chemistry, PST8 and PST10 included EBA content at the “Explanation” stage, while PST2, PST8, and PST10 integrated content at the “Evaluation” stage. In Social Studies, both PST5 and PST14 used content in the “Explanation” and “Evaluation” stages. For English Language, PST6, PST7, PST9, and PST11 integrated content at the “Explanation” stage; PST7 at the “Elaboration” stage; and PST6, PST9, and PST11 at the “Evaluation” stage, demonstrating integration at multiple stages. In Elementary Mathematics, PST1 and PST12 incorporated EBA content into both the “Explanation” and “Evaluation” stages. In Science, PST15 and PST16 included EBA content only at the “Evaluation” stage.

3.4. Findings Related to the Fourth Research Question

The fourth research question sought to address the following: “Which types of EBA content do PSTs most frequently prefer within their lesson plans designed according to the 5E model, and what are their performance levels with respect to the preferred content types?” The findings concerning the types of EBA content most frequently preferred by PSTs and their corresponding performance levels in lesson plans designed according to the 5E model are presented in Table 9.

Table 9. EBA Content Types Selected by Pre-Service Teachers for Inclusion in Their Lesson Plans

Criteria	Insufficient Performance (0)	Needs Improvement (1)	Successful Performance (2)	Excellent Performance (3)
Lesson Videos		PST5, PST7, PST14, PST15	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	
Subject Explanations		PST5, PST7, PST14, PST15	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	
Tests		PST5, PST7, PST14, PST15	PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	
Activities		PST3, PST4, PST13		
Books				
Live Lessons				
Academic Support System			PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, PST16	
Documentaries, Drama, Theater, and Experiment Videos				

An analysis of Table 9 reveals the distribution of performance levels for EBA content selected by pre-service teachers for inclusion in their lesson plans. In the categories of lesson videos, subject explanations, and tests, PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, and PST16 demonstrated excellent performance, whereas PST5, PST7, PST14, and PST15 were rated at the “needs improvement” level. In the activities category, only the music pre-service teachers (PST3, PST4, PST13) selected this type of content, which was not preferred by other candidates. None of the pre-service teachers selected content such as books, live lessons, documentaries, or drama. With respect to the academic support system, PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, and PST16 demonstrated successful performance, while other candidates did not include this type of content.

3.5. Findings Related to the Fifth Research Question

The fifth research question sought to address the following: “Based on their performance levels for different types of EBA content within lesson plans designed according to the 5E model, what scores did each PSTs receive, and how are these scores distributed across different disciplines?” Initially, the scores obtained by each PST based on their performance with different types of EBA content were calculated and are presented in Table 10.

Table 10. Scores Obtained by PSTs Based on Their Performance in Selected EBA Content Types

PST Code	Lesson Videos	Subject Explanations	Tests	Activities	Books	Live Lessons	Academic Support System	Documentaries, Drama, etc.	Total Score
PST1	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST2	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST3	0	0	0	1	0	0	0	0	1
PST4	0	0	0	1	0	0	0	0	1
PST5	1	1	0	1	0	0	0	0	3
PST6	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST7	1	1	1	0	0	0	0	0	3
PST8	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST9	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST10	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST11	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST12	2	2	2	0	0	0	2	0	8
PST13	0	0	0	1	0	0	0	0	1
PST14	1	1	1	0	0	0	0	0	3
PST15	1	1	1	0	0	0	0	0	3
PST16	2	2	2	0	0	0	2	0	8

An analysis of Table 10 demonstrates that PSTs made limited use of EBA content in their lesson plans, with the maximum attainable score being 24 points, yet the highest score achieved was eight. Candidates PST1, PST2, PST6, PST8, PST9, PST10, PST11, PST12, and PST16 reached the highest level of content use, each obtaining eight points by selecting only lesson videos, subject explanations, tests, and the academic support system. Candidates PST5, PST7, PST14, and PST15, each with three points, utilized only a limited range of content types, not including any content other than lesson videos, subject explanations, and tests. The music candidates, PST3, PST4, and PST13, selected only the activities content and, with just one point each, represented the lowest level of content diversity. Notably, no PSTs selected books, live lessons, documentaries, drama, or similar content types. Subsequently, the variation in PSTs' performance regarding the different types of EBA content selected was analyzed by discipline. The findings are presented in Table 11.

Table 11. Distribution of EBA Content Types Included in Lesson Plans by Discipline

Discipline	Lesson Videos	Subject Explanations	Tests	Activities	Books	Live Lessons	Academic Support System	Documentaries, Drama, etc.
Music				PST3, PST4, PST13				
Chemistry	PST2, PST8, PST10	PST2, PST8, PST10	PST2, PST8, PST10				PST2, PST8, PST10	
Social Studies	PST5, PST14	PST5, PST14	PST14	PST5				

Discipline	Lesson Videos	Subject Explanations	Tests	Activities	Books	Live Lessons	Academic Support System	Documentaries, Drama, etc.
English Language	PST6, PST7, PST9, PST11	PST6, PST7, PST9, PST11	PST6, PST7, PST9, PST11				PST6, PST9, PST11	
Elementary Mathematics	PST1, PST12	PST1, PST12	PST1, PST12				PST1, PST12	
Science	PST15, PST16	PST15, PST16	PST15, PST16				PST16	

An analysis of Table 11 demonstrates the types of EBA content integrated into lesson plans by discipline. In the Music discipline, candidates PST3, PST4, and PST13 included only activities. In Chemistry, PST2, PST8, and PST10 utilized lesson videos, subject explanations, tests, and the academic support system. In Social Studies, PST5 incorporated lesson videos, subject explanations, and activities, while PST14 selected lesson videos, subject explanations, and tests. Among the English Language candidates, PST6, PST7, PST9, and PST11 included lesson videos, subject explanations, tests, and the academic support system, with PST6, PST9, and PST11 specifically utilizing academic support content. In Elementary Mathematics, PST1 and PST12 integrated lesson videos, subject explanations, tests, and the academic support system into their lesson plans. Finally, in Science, PST15 and PST16 included lesson videos, subject explanations, and tests, with PST16 also making use of the academic support system.

4. RESULTS AND RECOMANDATION

This study provides a comprehensive examination of the extent to which PSTs integrated EBA content into their lesson plans designed according to the 5E instructional model. The findings indicate that the participants had a high level of access to digital content and predominantly utilized these resources during the explanation and evaluation phases. Lesson videos, subject explanations, tests, and the academic support system emerged as the most frequently preferred resources. However, the use of content during the engagement and exploration phases remained limited, suggesting that pre-service teachers encountered challenges in supporting student-centered and inquiry-based learning processes through digital content.

In terms of content selection, subject relevance, and alignment with the lesson plan, the majority of PSTs demonstrated successful performance; notably, all participants accurately selected content relevant to their field. Nevertheless, with respect to content diversity, some fields—particularly music education—were characterized by a reliance on “activity” type resources, reflecting the uneven distribution of content variety across disciplines on EBA and the insufficient availability of resources for certain fields.

Based on these findings, the following recommendations are offered to enhance the effective and comprehensive use of digital content by pre-service teachers:

5. Provide guidance on the integration of EBA content into the specific phases of the 5E instructional model during the lesson planning process.

6. Increase the variety of content available for use during the engagement and exploration phases and encourage pre-service teachers to utilize digital resources more actively at these stages.
7. Expand the range of resources offered on EBA for certain disciplines, such as music, to ensure a broader and more diverse selection of materials is accessible.
8. Deliver practical training to PSTs on digital literacy, content analysis, and resource selection.
9. Develop content analysis guides to support the pedagogically appropriate selection and use of EBA resources.

REFERENCES

- [1] Aktay, S., and Keskin, T. Eğitim Bilişim Ağı (Eba) İncelemesi. *Journal of Education, Theory and Practical Research*, Aralık, 2, 3, 2016.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ekuatd/issue/28248/300311> (Accessed: July 26, 2025).
- [2] Demir, D., Özdiñ, F., and Ünal, E. Eğitim bilişim ağı (EBA) portalına katılımın incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ağustos, 20, 2, 2018.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erziefd/issue/38912/402125> (Accessed: July 26, 2025).
- [3] Pirci, H. A., and Torun, G. Cebirsel ifadeler konusunun öğretiminde 5E öğrenme modelinin 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarıları üzerine etkisi. *Kastamonu Education Journal*, Ocak, 28, 1, 2020.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/52233/680168> (Accessed: July 26, 2025).
- [4] Çolak, C., and Saka, A. Fen bilimleri dersi için geliştirilen örnek etkinliklerin öğrenci görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1111-1136.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/69814/808756> (Accessed: July 26, 2025).
- [5] Korkmaz, Ö., and Kadirhan, M. EBA içerikleriyle harmanlanmış öğretim uygulamasının öğrencilerin fen bilimleri dersindeki akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi. *Trakya Eğitim Dergisi*, Mayıs, 10, 1, 2020.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tred/issue/52844/529721> (Accessed: July 26, 2025).
- [6] Aydınöz, D., Sözcü, U., and Akbaş, V. The effect of EBA contents on student achievement in geography teaching. *Black Sea Journal of Social Sciences*, Aralık, 8, 15, 2016. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/27237/286891> (Accessed: July 26, 2025).
- [7] Sarıkaya, D., and Aydın, A. Eğitim Bilişim Ağı EBA ve Deney Destekli Etkinliklerin 7. Sınıf Elektrik Devreleri Ünitesinin Öğretimine Etkisi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, Aralık, 9, 2, 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fbod/issue/71990/1158026> (Accessed: August 2, 2025).

- [8] Yılmaz, E. B., and Çimen, E. E. Matematik Öğretmen Adaylarının 5E Modeline Uygun Ders Planı Hazırlama ve Çevrimiçi Öğrenme Ortamında Uygulama Deneyimleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, Aralık, 11, 4, 2022. <http://cije.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/74718/1148083> (Accessed: July 26, 2025).
- [9] Kuloğlu, M. E., and Bay, E. İngilizce Öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (Eba) Kullanım Durumlarının İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, Kasım, 48, 224, 2019. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/50252/649378> (Accessed: July 26, 2025).

A COMPARATIVE ANALYSIS OF DIGITAL EDUCATION PLATFORMS: BBC BITESIZE (UNITED KINGDOM) AND EBA (TÜRKİYE)

Dr. Öğretim Üyesi ŞENGÜL GACANOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,
sengulgacanoglu@gmail.com, [http:// orcid .org/0000-0001-9287-8096](http://orcid.org/0000-0001-9287-8096)

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,
canan@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7292-9690>

ABSTRACT

The influence of digitalization in contemporary education is steadily increasing, making digital platforms essential tools for enhancing the quality and accessibility of instructional materials, as well as addressing individual differences. In this context, the present study offers a comparative analysis of Türkiye's national digital education platform, the Education Informatics Network (EBA), and the UK-based BBC Bitesize. The comparison focuses on content richness, accessibility, target age groups, contributions to personal and academic development, and the structure of their interactive features. Data were obtained through the analysis of the official websites of both platforms. Employing the document analysis method, the study found that BBC Bitesize provides a diverse range of resources that support both formal and informal learning, especially for individuals outside traditional school settings. However, access to certain content is restricted for users outside the United Kingdom. In contrast, EBA is fully accessible to all citizens of the Republic of Türkiye via national e-Government credentials or institutional login, with much of its content also publicly available through search engines without a password. While both platforms offer multi-faceted support to their users, the findings indicate that BBC Bitesize adopts a broader lifelong learning perspective compared to EBA, whereas EBA is more focused on supporting the learning and professional development of students, teachers, and prospective educators.

Keywords: Education Informatics Network (EIN), BBC Bitesize, digital learning

1. INTRODUCTION

In recent years, educational systems have undergone a rapid transformation under the influence of digitalization, a transformation that has brought about a shift from traditional instructional methods to technology-based applications. Especially with the onset of the Covid-19 pandemic, the emergence of remote learning not only as a crisis response mechanism but also as a contemporary educational strategy has significantly increased interest in digital learning platforms. In this context, Türkiye's Education Informatics Network (EBA) [1] and the BBC's

Bitesize platform in the United Kingdom [2] have drawn attention as tools that support digital learning in accordance with the educational policies of their respective countries.

Although the education systems of the United Kingdom's four constituent countries, England, Scotland, Wales, and Northern Ireland, share structural similarities, they display distinctive features in terms of instructional techniques, pedagogical approaches, and technological integration at the implementation level [3]. The BBC Bitesize platform produces curriculum-aligned and user-centered content that is tailored to these differences; leveraging semantic web technologies, it makes individual learning processes more accessible and meaningful [4].

In studies conducted prior to the pandemic, Nakiboğlu and Gacanoğlu (2019) reported that, despite EBA's highly rich content and teachers' general awareness of its resources, teachers either did not utilize EBA extensively or did not benefit from it to the desired extent, for various reasons [5]. With the pandemic, however, EBA was scaled up across all educational levels, providing teachers and students with a virtual school environment and introducing a digital dimension to the learning process [6]. Research in various subjects, including science and social studies, demonstrates that when EBA is supported by experimental activities and constructivist approaches, it leads to significant improvements in students' academic achievement [7, 8]. Nonetheless, feedback from teachers and students also highlights aspects of EBA's content accessibility and technical infrastructure that require further development [9].

On the other hand, the ways in which social studies teachers evaluate EBA reveal the challenges encountered in integrating technology into education, as well as proposed solutions. It is emphasized that digital content should assist students in understanding historical and social concepts, underscoring the critical importance of the qualitative development of instructional materials [10].

Furthermore, textbook analyses conducted between Turkey and England reveal pronounced differences, particularly in the methods used for native language instruction. The greater prevalence of visual literacy and structured writing activities in England illustrates the supportive role of digital content in language education [11]. Such comparative analyses serve as a guide for the strategic restructuring of Türkiye's digital education policies in alignment with global examples.

Digital education platforms developed in different countries have evolved beyond being mere technological tools; they have become structures that reflect instructional philosophies, content strategies, and forms of student engagement. In this context, Türkiye's EBA and the UK's BBC Bitesize platforms each manifest distinctive approaches shaped by their national education systems. This study seeks to compare the digital learning experiences offered by these two platforms by addressing the following research questions:

1. In what ways are the instructional approaches, content design, and pedagogical features of BBC Bitesize and EBA similar and different?

2. What similarities and differences exist between the two platforms in terms of their technical infrastructure, ease of access, and contribution to student engagement?
3. What similarities and differences are there between the content provided by EBA and BBC Bitesize regarding the use of artificial intelligence and the development of digital competencies?

2. METHOD

In this study, the digital education platforms BBC Bitesize and the Education Informatics Network (EBA) were examined comparatively using the document analysis method. Document analysis is a qualitative research technique that aims to systematically evaluate existing written and visual materials [12].

The data for the study were collected directly from the official websites of both platforms. The obtained data were carefully reviewed by both researchers and organized under appropriate themes upon reaching a consensus. The themes were grouped as “pedagogical and content design,” “technical infrastructure, accessibility, and student engagement,” and “use of artificial intelligence and fostering digital competence.” The similarities and differences between the two platforms were then presented in comparative tables under these categories.

3. FINDINGS

The findings are presented below under separate subheadings, each corresponding to one of the research questions.

3.1. Findings Related to the First Research Question

The findings related to the first research question, “In what ways are the instructional approaches, content design, and pedagogical features of BBC Bitesize and EBA similar or different?”, are presented in Table 1.

Table 1. Comparison of the Pedagogical and Content Design Features of the EBA and BBC Bitesize Platforms

Theme	BBC Bitesize (UK)	EBA (Turkiye)	Similarities	Differences
Number and Scope of Courses	Core academic subjects (Science, Mathematics, History, etc.) are offered.	Comprehensive at all levels; includes elective/vocational courses.	Core subjects are available.	EBA covers a broader range of subjects.
Teacher Contribution	Expert-produced content; limited teacher interaction.	Teachers can create content and conduct live lessons.	Both provide expert-supported content.	Teacher roles are more active in EBA, while BBC Bitesize primarily

Theme	BBC Bitesize (UK)	EBA (Turkiye)	Similarities	Differences
Adaptation to Learning Levels	Content for primary to secondary (GCSE) levels (ages 3–16+).	Content available from preschool to special education at all levels.	Content is organized by grade level.	offers ready-made content. EBA provides more detailed segmentation across educational levels.
Curriculum Alignment	Directly aligned with the English national curriculum.	Aligned with the Turkish national education curriculum.	Both are prepared according to the national curriculum.	—
Instructional Design	Modular structure; includes visual and animated explanations.	Ministry of Education-focused structure; extensive video content.	Digital content is systematically organized.	BBC Bitesize offers interactive presentations; EBA follows a more teacher-centered approach.
Use of Multimedia	Videos, audio narration, animations, and games are included.	Video lessons, infographics, PDFs, and live lessons are available.	Multimedia content is actively utilized.	BBC Bitesize features more interactive and visually enriched content.
Assessment Methods	Quizzes and mini-tests with feedback are provided.	Tests, exams, and teacher feedback-based assessments are offered.	Assessment and evaluation tools are available.	BBC Bitesize relies on automated assessments, while EBA involves more teacher oversight.
Student Orientation	Games and quizzes enhance student motivation.	Guidance content and problem-solving resources are provided.	Student-centered features are included.	BBC Bitesize focuses on individual learning, whereas EBA emphasizes teacher guidance.

An examination of Table 1 reveals that both BBC Bitesize and EBA include core academic subjects; however, EBA has a broader scope by incorporating elective and vocational courses. While BBC Bitesize primarily provides ready-made content, EBA places greater emphasis on teacher contribution and live lessons. Although both platforms employ grade-level segmentation, EBA offers a more detailed differentiation across educational stages. Each platform is structured in alignment with its respective national curriculum, and no differences are observed in this regard. In terms of instructional design, BBC Bitesize adopts a more interactive approach, whereas EBA maintains a teacher-centered model. Multimedia resources are actively utilized in both systems, yet BBC Bitesize stands out with its visually oriented

content. Assessment tools are available on both platforms; nevertheless, BBC Bitesize relies more heavily on automated assessments, while EBA emphasizes teacher-supported evaluation. Lastly, student orientation in BBC Bitesize is geared toward individualized learning, whereas EBA is characterized by a guidance-focused approach.

3.2. Findings Related to the Second Research Question

The findings related to the second research question, “What similarities and differences exist between the two platforms in terms of their technical infrastructure, ease of access, and contribution to student engagement?”, are presented in Table 2.

Table 2. Comparison of the Technical Features, Accessibility, and User Interaction of the EBA and BBC Bitesize Platforms

Theme	BBC Bitesize (UK)	EBA (Türkiye)	Similarities	Differences
Accessibility and Language Options	English content; regional variations may apply.	Turkish content, with support options such as sign language and Arabic.	Content is provided in the native language.	EBA offers multiple language options, whereas Bitesize is limited to English.
Support for Physical Disabilities	Screen reader compatibility; simple and accessible interface.	Visual icons, sign language videos, and special education content are available.	Accessibility principles are considered.	EBA produces special content specifically for individuals with disabilities.
Technical Access Conditions	Open access for the Wales region; no registration required.	Login required (EBA password, etc.).	Web-based access is available.	BBC Bitesize offers open and anonymous access, but detailed content is only available in Wales; EBA requires user authentication.
Device Compatibility	Compatible with mobile, tablet, and desktop devices.	Offers Android/iOS app support and offline access.	Accessible via various devices.	EBA’s mobile application provides more advanced features.
Gamification and Motivation	Mini-quizzes and engaging, attention-grabbing presentations.	Motivational features such as badges and point systems are included.	Digital motivation mechanisms are present.	EBA integrates gamification in a more systematic way, while BBC Bitesize maintains a simpler structure.
Social Network Integration	External sharing is limited; individual use is emphasized.	Allows content sharing via social media and	Some sharing options are available, albeit limited.	EBA offers richer social interaction between students and teachers.

Theme	BBC Bitesize (UK)	EBA (Türkiye)	Similarities	Differences
Student Interaction	No forums or community system; focus is on individual learning.	teacher interaction. Live lesson chat screens and teacher feedback are available.	Interaction between content and users is present.	EBA provides social learning environments, while BBC Bitesize emphasizes individual learning.

An examination of Table 2 indicates that both BBC Bitesize and EBA provide content in the native language; however, EBA also offers supporting resources in multiple languages. Accessibility principles are observed in both systems, but EBA provides specialized content for individuals with disabilities. While BBC Bitesize is openly accessible for the Wales region, EBA requires user authentication. Both platforms are compatible with various devices, yet EBA's mobile application offers more advanced features. Digital motivation mechanisms exist on both platforms, although EBA integrates gamification in a more systematic manner. Content sharing is limited on BBC Bitesize, whereas EBA enables content sharing via social media and supports teacher interaction. Finally, while BBC Bitesize is primarily oriented toward individual learning, EBA fosters social learning environments through teacher feedback and live lessons.

3.3. Findings Related to the Third Research Question

The findings related to the third research question, “What similarities and differences are there between the content provided by EBA and BBC Bitesize regarding the use of artificial intelligence and the development of digital competencies?”, are presented in Table 3.

Table 3. Comparison of Artificial Intelligence Integration and Digital Competence in the EBA and BBC Bitesize Platforms

Theme	BBC Bitesize (UK)	EBA (Turkey)	Similarities	Differences
Artificial Intelligence in Course Content	AI is conceptually addressed within Computer Science courses.	Offers an elective course titled “Artificial Intelligence Applications.”	Both provide information about artificial intelligence to students.	BBC Bitesize presents conceptual explanations, while EBA offers a direct and structured course on AI.
Learning Analytics and Personalization	Student progress is supported with basic recommendations	Features AI-based personal guidance systems	Both platforms provide support tools for students.	EBA offers active AI-driven personalized guidance, whereas

Theme	BBC Bitesize (UK)	EBA (Turkey)	Similarities	Differences
	and content suggestions.	such as “KANKA.”		BBC Bitesize relies on manual content selection.
Ethical and Social Implications	Ethical issues and social impacts of AI are presented.	Individual and social effects of AI are addressed under teacher guidance.	Both aim to foster ethical awareness.	Discussions in EBA are teacher-guided, while BBC Bitesize emphasizes individual reading and learning.

An analysis of Table 3 reveals that BBC Bitesize and EBA adopt distinct approaches to artificial intelligence topics. While BBC Bitesize focuses on conceptual explanations and individualized learning, EBA provides a more direct educational experience through structured course content, hands-on projects, and teacher-guided discussions on ethical issues. Both platforms offer support tools and content designed to enhance students’ digital competencies; however, EBA features an actively used AI-powered personalized guidance system, whereas BBC Bitesize relies on manual content selection. In light of these findings, it is evident that there are significant differences in the platforms’ approaches to AI education.

4. RESULT AND DISCUSSION

The findings of this study indicate that the pedagogical orientations, technical infrastructures, and integration of technological innovations in digital education platforms are predominantly shaped by national educational policies, cultural learning habits, and systemic expectations. BBC Bitesize, with its modular structure, emphasis on individual learning, open access for the Wales region, and straightforward, information-based content, represents an autonomy-oriented educational approach that highlights student responsibility. In contrast, EBA offers a more structured and guidance-focused educational model through its teacher-centered framework, institutional access, and multi-dimensional user interaction.

On the technical front, both platforms demonstrate similarities in accessibility and device compatibility; however, EBA stands out with its advanced mobile application support, specialized educational content for individuals with special needs, and integration with social networks, offering a more comprehensive model of digital inclusivity. EBA’s strategies for gamification and motivation are also more holistically and systematically integrated, whereas BBC Bitesize maintains a simpler structure focused on individual learning.

In terms of artificial intelligence and digital competence, EBA presents a multi-layered model through diverse content offerings, personalized guidance, and active AI-driven applications. BBC Bitesize, on the other hand, places greater emphasis on conceptual awareness and ethical considerations related to AI but lacks direct integration of AI systems into the learning process. EBA’s approach to AI demonstrates that digital learning extends beyond content delivery, encompassing the personalization and management of the learning experience itself.

Both platforms serve as digital reflections of their respective national education systems and cultural codes, offering valuable insights into the evolving role and vision of digitalization in education. While curriculum alignment is strong in both systems, the pedagogical and technological structures shape differing student experiences and opportunities for development.

Ultimately, it can be concluded that digital platforms are not merely technological tools but multidimensional ecosystems where access, interaction, and development are redefined. In the future, designing these platforms to be more inclusive, interactive, and integrated with artificial intelligence will be essential for enhancing student achievement and digital competencies.

Based on these findings, the following practical recommendations are proposed for developing digital education platforms that align with both national education policies and universal digital education principles:

1. Hybrid content models that balance individual learning and teacher guidance should be developed for digital education platforms.
2. Content diversity specific to different educational levels should be increased, with expanded modules for special education needs and adult learners.
3. Gamification strategies that support student motivation should be systematically structured in harmony with the overall design of the platform.
4. Interactive learning environments should be enriched with dynamic elements such as student feedback and content adaptation.
5. Multilingual content policies should be adopted, offering language options that address diverse cultural and regional needs.
6. Offline access through mobile applications should be enabled to allow flexible use of content.
7. Content compatible with screen readers, supported by sign language, and featuring simplified interfaces should be further developed for visually and hearing-impaired individuals.
8. The user authentication process should be streamlined to facilitate rapid and barrier-free access to digital learning.
9. Personalized learning systems should be integrated with AI-powered guidance mechanisms and employ learning analytics.
10. Productive learning activities such as algorithmic thinking, project development, and scenario writing should be incorporated into the digital curriculum.
11. AI-based student guidance, supported by decision support systems, should be enhanced for performance monitoring purposes.
12. Strict attention should be paid to data security, privacy, and ethical standards in the design and implementation of AI driven and personalized learning environments, ensuring responsible data collection and use.

REFERENCES

- [1] T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2025, 21 Temmuz). Eğitim Bilişim Ağı (EBA). <https://www.eba.gov.tr> (Erişim tarihi: 21.07.2025)

- [2] BBC. (2025, 21 Temmuz). Bitesize. <https://www.bbc.co.uk/bitesize> (Erişim tarihi: 21.07.2025)
- [3] Leaton Gray, S. H. ve Scott, D., Evaluation of the BBC's Bitesize programme with special reference to the different educational frameworks of the UK's component nations, May, 2016.
- [4] Mikroyannidi, E., Liu, D. ve Lee, R., *Use of semantic web technologies in the architecture of the BBC Education online pages*, içinde: *Open Data for Education: Linked, Shared, and Reusable Data for Teaching and Learning* (pp. 67–85). Springer International Publishing, Mart, 2016.
- [5] Nakiboğlu, C. ve Gacanoğlu, Ş. Deneyimli kimya öğretmenlerinin derslerinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ders içeriklerini kullanma durumlarının incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, Aralık, 13, 2, 2019.
- [6] Geçer, K. ve Zengin, R. Fen bilimleri öğretmenlerinin ve ortaokul idarecilerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'nı kullanma amacı ve EBA hakkındaki görüşleri: Bitlis ili örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık, 9, 2, 2021.
- [7] Sarıkaya, D. ve Aydın, A. Eğitim Bilişim Ağı EBA ve deney destekli etkinliklerin 7. sınıf elektrik devreleri ünitesinin öğretimine etkisi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, Aralık, 9, 2, 2021.
- [8] Yapıcı, B. ve Gürsoy, G. Eğitim Bilişim Ağı'nın (EBA) öğrencilerin fen başarılarına etkisi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, Haziran, 9, 1, 2021.
- [9] Kurtde Fidan, N., Erbasan, Ö. ve Kolsuz, S. Sınıf öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı'ndan (EBA) yararlanmaya ilişkin görüşleri. *Journal of International Social Research*, Ağustos, 9, 45, 2016.
- [10] Dünder, R. ve Yeşilyurt, S. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitim bilişim ağı özelinde uzaktan eğitime bakış açılarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Science Research*, Haziran, 9, 1, 2020.
- [11] Sevim, O. ve Toyran, M. Türkiye ve İngiltere'de ilköğretim birinci kademedeki kullanılan ana dili öğretimi ders kitaplarının temel dil becerileri açısından karşılaştırılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Haziran, 23, 87, 2021.
- [12] Kırıl, B. Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170–189, 2020.

EĞİTİMDE YAPAY ZEKA ÇALIŞMALARINA YÖNELİK SİSTEMATİK BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Öğr. Gör. Engin KURHAN

Yozgat Bozok Üniversitesi

engin.kurhan@yobu.edu.tr 0000-0002-4853-6432

Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM

Yozgat Bozok Üniversitesi

mehmet.saglam@yobu.edu.tr 0000-0002-7166-7393

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de eğitimde yapay zeka kullanımına ilişkin akademik çalışmaları incelemektedir. 65 akademik çalışmanın incelendiği bu sistematik derleme; çalışmanın türü, yayın yılı, deseni, veri türleri, öğrenme alanları ve veri büyüklüklerine göre analizler sunmaktadır. Sonuçlara göre, eğitimde yapay zeka ile ilgili çalışmalar ilk olarak 2002 yılında yapılmış ve o zamandan beri artarak devam etmiştir. Çalışmaların türleri bakımından derleme ve sistematik derlemeler öne çıkmaktadır. Araştırma desenlerinde ise nitel ve karma yöntemler tercih edilmektedir. Araştırmaya konu olan materyaller çoğunlukla öğrenci merkezli çalışmalardır. Verilerin büyüklükleri bakımından ise genellikle daha küçük gruplar üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Eğitimde yapay zeka çalışmaları en çok eğitim bilimleri, bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi, fen bilimleri eğitimi, matematik eğitimi, eğitim programları ve öğretim ve yabancı dil eğitimi gibi alanlarda yapılmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, eğitimde yapay zekanın birçok açıdan fayda sağlayabilecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, araştırmacıların bu alandaki çalışmaları sürdürmesi ve yapay zekanın eğitim-öğretim süreçlerine etik ilkeler çerçevesinde entegre edilmesi önemlidir. Bu kapsamda, kişiselleştirilmiş öğrenme ortamlarının tasarlanması, otomatik dönüt verebilen değerlendirme sistemlerinin oluşturulması, engelli bireyler için engelsiz erişim sağlayan yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesi, etkileşimi artırmaya yönelik yapay zeka destekli eğitim teknolojilerinin tasarlanması ve yapay zeka ile eğitilebilir program geliştirme ve değerlendirme modellerinin tasarlanması gibi alanlarda çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, eğitim, eğitim teknolojileri, sistematik derleme.

A SYSTEMATIC COMPILATION STUDY ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE STUDIES IN EDUCATION

Öğr. Gör. Engin KURHAN

Yozgat Bozok Üniversitesi

engin.kurhan@yobu.edu.tr 0000-0002-4853-6432

Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM

Yozgat Bozok Üniversitesi

mehmet.saglam@yobu.edu.tr 0000-0002-7166-7393

Abstract

This study examines academic research on the use of artificial intelligence (AI) in education in Turkey. This systematic review, which analyzes 65 academic studies, presents analyses based on the type of study, publication year, design, data types, learning areas, and data sizes. According to the results, the first studies on AI in education were conducted in 2002, and the number of studies has increased since then. In terms of study types, reviews and systematic reviews are prominent. Qualitative and mixed methods are preferred in research designs. The materials studied are mostly student-centered. Regarding data sizes, the studies are generally conducted on smaller groups. Research on AI in education is most frequently conducted in fields such as educational sciences, computer and instructional technologies education, science education, mathematics education, curriculum and instruction, and foreign language education. The findings suggest that AI in education has the potential to provide numerous benefits. Therefore, it is important for researchers to continue their work in this area and to integrate AI into educational processes within an ethical framework. In this context, it is recommended to conduct studies on designing personalized learning environments, developing assessment systems that provide automatic feedback, creating AI technologies that offer barrier-free access for individuals with disabilities, designing AI-supported educational technologies to enhance interaction, and developing AI-enabled program development and evaluation models.

Keywords: Artificial Intelligence, Education, Educational Technologies, Systematic Review

1. Giriş

Yapay zeka tarihçesi, bilgisayar biliminin önemli bir alanı olarak kabul edilmekte olup kökenleri oldukça eski zamanlara dayanmaktadır. İlk yapay zeka çalışmaları, 1950'li yıllarda Alan Turing'in "Bilgisayarlar düşünebilir mi?" sorusunu ortaya atmasıyla başlamıştır (Zhang, 2023). Bu dönemde, yapay zeka alanında temel kavramlar ve ilk algoritmalar geliştirilmeye başlanmıştır. 1956 yılında, Dartmouth Konferansı yapay zeka alanının resmi olarak doğuşunu simgelerken, John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon gibi isimler yapay zeka çalışmalarının öncülerinden olmuşlardır (Zhang, 2023). Yapay zeka tarihinde önemli bir dönüm noktası, 1980'lerde yaşanan "AI Kışı" olarak adlandırılan dönemdir. Bu dönemde, yapay zeka alanında beklenen ilerlemeler gerçekleşmemiş ve finansman kesintileriyle birlikte yapay zeka çalışmaları durma noktasına gelmiştir. Ancak, 1990'lı yıllarda artan bilgisayar gücü ve veri erişimi ile birlikte yapay zeka çalışmaları tekrar ivme kazanmıştır (Zhang, 2023). Yapay zeka tarihinde önemli bir dönemeç de derin öğrenme ve sinir ağları teknolojilerinin yükselişi olmuştur. Derin öğrenme, büyük veri setlerinden karmaşık desenleri tanımlamak için kullanılan yapay zeka yöntemlerinden biridir. Bu teknoloji, özellikle görüntü ve ses tanıma gibi alanlarda büyük başarı elde etmiştir (Fernández & Peters, 2023). Ayrıca, sinir ağları da yapay zeka alanında önemli bir role sahiptir. Sinir ağları, insan beyninin çalışma prensiplerinden esinlenerek geliştirilen yapay sinir ağlarıdır ve öğrenme yetenekleriyle bilinirler (Shao & Shen, 2023).

Yapay zeka, bilgisayar bilimi alanında uzun yıllara dayanan bir konu olmasına rağmen son yıllarda sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına da uygulanmaktadır (Mete, 2023). Yapay zeka, insan zekâsının algılama, akıl yürütme, öğrenme, muhakeme etme ve karar verme gibi süreçlerini taklit etmeyi amaçlayan bir bilgisayar bilimi alt dalı olarak tanımlanmaktadır (Şener & Şen, 2022). Bu teknoloji, günümüzde ekonomiyi ve toplumu değiştirmeye başlamıştır (Bal, 2021). Yapay zeka, eğitim alanında da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, yapay zeka destekli eğitim platformları geliştirilmiş ve yapay zeka teknolojilerine yönelik eğitim müfredatına dahil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Yılmaz vd., 2021). Ayrıca, yapay zeka teknolojileri, öğrenci kabulü, pazarlama, finansal yardım belirleme ve öğrencilerin sorularını çözme gibi alanlarda da kullanılmaktadır (Taşçi & Çelebi, 2020).

Eğitimde yapay zeka (AI) uygulamaları yıllar içinde önemli gelişmeler kaydetti. Başlangıçta yapay zeka araçları eğitimde ödevleri daha verimli bir şekilde notlandırmak gibi ölçme ve değerlendirme işlevlerine odaklanıyordu (Chen vd., 2020). Ancak zaman içerisinde yapay zekanın eğitimdeki potansiyeli kişiselleştirilmiş öğrenmeyi, esnekliği ve sınıf deneyimlerinin geliştirilmesini kapsayacak şekilde genişledi (Sadiku vd., 2021). Yapay zekanın eğitime entegrasyonu aynı zamanda adalet, şeffaflık ve önyargı gibi etik hususları da gündeme getirmiştir (Holmes vd., 2021). Yüksek öğretim bağlamında yapay zeka, öğretme ve öğrenme uygulamalarını etkileyerek yeni ortaya çıkan teknolojilerin ve bunların eğitim süreçleri üzerindeki etkilerinin keşfedilmesine yol açmıştır (Popenici ve Kerr, 2017). Yapay zekanın eğitimdeki evrimi, özellikle mentorluk programlarında yapay zeka araçlarının etik kullanımına ilişkin tartışmalara yol açmıştır (Köbis & Mehner, 2021). Ek olarak, yapay zekanın STEM eğitimindeki uygulaması sistematik olarak gözden geçirilerek bu alandaki yapay zeka

tekniklerinin eğitimsel, teknolojik ve teorik etkileri vurgulanmıştır (Xu & Ouyang, 2022). Tüm bu gelişmelerin neticesinde, kişiselleştirilmiş öğrenmeye, öğretmenlerin rolüne ve yeni pedagojik yaklaşımların geliştirilmesine odaklanarak eğitimde yapay zekanın gelişmeye devam etmesi beklenmektedir (Khan vd., 2022). Yapay zeka teknolojileri ilerledikçe, etik kaygıları gidermeye, güvenilir uygulamaları sağlamaya ve yapay zeka destekli eğitim deneyimleri tasarlarırken paydaşların bakış açılarını dikkate almaya yönelik artan bir ihtiyaç vardır (Mooghali, 2023; Figaredo, 2023).

Eğitim alanında yapay zeka uygulamalarının yaygınlaşması, öğrencilerin yapay zeka teknolojilerine karşı kaygı düzeylerini de etkileyebilir (Takıl vd., 2022). Bu nedenle, eğitimde yapay zeka kullanımının etkili bir şekilde yönetilmesi ve öğrencilerin bu teknolojilere olan güvenlerinin artırılması önemlidir. Ayrıca, yapay zeka uygulamalarının sosyal bilimlerdeki kullanımı da giderek artmaktadır ve bu alanda yapay zeka teknolojilerinin etkili bir şekilde entegre edilmesi için çalışmalar yapılmaktadır (Mete, 2023). Eğitimde yapay zeka uygulamaları, öğrenme süreçlerini iyileştirmek, öğrenci başarısını artırmak ve eğitimcilerin karar alma süreçlerini desteklemek için önemli bir potansiyele sahiptir. Bu teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için eğitimcilerin ve öğrencilerin yapay zeka konusunda farkındalık düzeylerinin artırılması ve etik kullanım ilkelerinin benimsenmesi gerekmektedir.

Yapay zeka teknolojilerinin eğitimdeki rolü, son yıllarda artan bir ilgiyle incelenmektedir. Yapay zeka, öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek, öğretmenlerin karar alma süreçlerini optimize etmek ve eğitimdeki verimliliği artırmak için kullanılmaktadır (Gültekin, 2021; Yalçın, 2020; Güzel vd., 2022; Erdem, 2021). Bu teknolojiler, öğrencilerin öğrenme süreçlerini daha etkili hale getirme potansiyeline sahiptir ve eğitimcilerin öğrencilere daha iyi rehberlik etmelerine olanak tanır (Yılmaz vd., 2021; Turan vd., 2022; Takıl, 2022; Erdem, 2021). Bu bağlamda, eğitim ve yapay zeka arasındaki ilişki, eğitim süreçlerini dönüştürme potansiyeline sahip önemli bir alandır. Yapay zeka teknolojileri, öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek, öğretmenlere rehberlik etmek ve eğitim materyallerini kişiselleştirmek gibi birçok fayda sağlayabilir. Bu nedenle, eğitimde yapay zeka uygulamalarının etkili bir şekilde kullanılması, eğitim alanındaki yenilikleri desteklemek ve öğrencilerin başarısını artırmak için önemlidir.

Yapay zeka uygulamaları, eğitimde öğrencilerin performansını değerlendirmek, öğrenme süreçlerini dizayn etmek ve öğrencilere daha kişiselleştirilmiş bir eğitim deneyimi sunmak için de kullanılmaktadır (Demir, 2021; Ekrem & Daşkan, 2021; Akalın & Demirbaş, 2022). Bu teknolojiler, öğrencilerin öğrenme stillerini ve ihtiyaçlarını daha iyi anlamak, eğitim materyallerini daha etkili bir şekilde sunmak ve öğrencilerin başarılarını artırmak için önemli bir araç olabilir (Güzel vd., 2022). Ayrıca, yapay zeka destekli öğrenme sistemleri, öğrencilerin potansiyellerini ve yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olabilir ve iş gücü verimliliğinde büyük artışlar sağlayabilir (Yılmaz vd., 2021).

Yapay zeka, öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyen ve eğitimcilerin karar alma süreçlerini etkileyen önemli bir araçtır (Faydalı & Solak, 2023). Bu teknolojiler, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını anlamak, öğretmenlere rehberlik etmek ve eğitim materyallerini kişiselleştirmek gibi birçok fayda sağlayabilir (Yıldırım & Özdemirci, 2019). Yapay zeka, eğitimde öğrencilerin başarısını artırmak ve öğretmenlere daha iyi rehberlik etmek için de

önemli bir potansiyele sahiptir. Eğitimde yapay zekanın geleceği konusunda yapılan araştırmalar, yapay zeka teknolojilerinin eğitim alanında daha da yaygınlaşacağını ve önemli bir rol oynayacağını göstermektedir. Yapay zeka, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını anlamak, öğretmenlere rehberlik etmek, eğitim materyallerini kişiselleştirmek ve öğrenci başarısını artırmak gibi birçok fayda sağlayabilir (Çetin & Aktaş, 2021). Bu teknolojiler, eğitim programlarının daha etkili hale getirilmesine olanak tanırken, öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemekte ve öğretmenlere daha iyi rehberlik imkanı sunmaktadır (Yılmaz & Ölçer, 2021).

Gelecekte, yapay zeka eğitimde daha fazla kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunabilir ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş eğitim programları geliştirilebilir (Yılmaz & Ölçer, 2021). Bu sayede, öğrencilerin daha etkili bir şekilde öğrenmeleri ve potansiyellerini ortaya çıkarmayı sağlanabilir. Ayrıca, yapay zeka destekli öğrenme sistemleri, öğrencilerin öğrenme süreçlerini dizayn edebilir ve eğitimde verimliliği artırabilir (Turhan, 2022; Eltimur, 2022). Eğitimde yapay zeka kullanımının geleceği, öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek, öğretmenlere rehberlik etmek ve eğitim materyallerini kişiselleştirmek üzerine odaklanacaktır. Bu teknolojiler, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını anlamak ve eğitim süreçlerini daha etkili hale getirmek için önemli bir araç olacaktır. Gelecekte, yapay zeka eğitimde daha fazla kullanılarak öğrencilerin başarısını artırmak ve eğitimdeki yenilikleri desteklemek için önemli bir rol oynayacaktır.

Alanyazın incelendiğinde Güzey vd. (2023) tarafından web of science (wos) veritabanında yayınlamış 148 makalenin incelendiği, Akdeniz ve Erdiñ (2021) Türkiye’de yapılan lisans üstü tez ve makalelerden oluşan 37 çalışmayı incelemiştir. Ancak Güzey vd. (2023) tarafından yapılan çalışmalarda lisansüstü çalışmaların olmaması, Akdeniz ve Erdiñ (2021) tarafından yapılan çalışma da ise 2018 yılına kadar olması; yapay zeka kavramının ise son yıllarda popüler olmasından kaynaklı olarak güncel çalışmalara da yer verilmesi gerektiğinden yeni bir sistematik derleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, eğitimde yapay zeka teknolojilerinin geleceği, öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek, öğretmenlere rehberlik etmek ve eğitim materyallerini kişiselleştirmek üzerine odaklanacaktır. Bu teknolojilerin daha yaygın bir şekilde kullanılmasıyla birlikte, eğitimde daha etkili ve verimli öğrenme deneyimleri sağlanacak ve öğrencilerin başarısı artırılacaktır. Bu çalışma da, eğitimde yapay zeka uygulamalarının detaylı bir şekilde incelenerek alanyazındaki çalışmaları derlemek ve potansiyel çalışma alanları ile konularını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır: Eğitimde yapay zeka konulu araştırmalar;

- a) türü?
- b) yayın yılı?
- c) yöntemi?
- d) deseni?
- e) veri kaynakları?

- f) öğrenme alanları?
- g) veri büyüklükleri bakımından nasıl bir dağılım göstermiştir?

2. Yöntem

Yapılan bu araştırmada sistematik derlemeden faydalanılmıştır. Sistematik derleme, araştırmacıların belirli bir konuda mevcut bilgiyi toplu bir şekilde incelemek ve sentezlemek amacıyla belirli kriterlere göre kaynakları taradıkları ve bulguları analiz ettikleri bir araştırma yöntemidir (Mutlu vd., 2020). Bu yöntem, araştırmacıların belirli bir araştırma sorusuna yanıt bulmak için önceden belirlenmiş kriterlere göre literatürü sistematik bir şekilde tarayarak mevcut kanıtları sentezlemelerini sağlar (Aydin vd., 2022). Sistematik derleme, araştırmacıların belirli bir konuda yapılan çalışmaların durumunu tanımlamak, değerlendirmek ve sentezlemek için belirli yöntemler kullanarak kanıtları derledikleri bir araştırma yöntemidir (Gerçek, 2023; Karaçam, 2013). Eğitim alanında sistematik derleme yöntemi, belirli bir araştırma sorusuna cevap bulmak amacıyla önceden belirlenmiş kriterler doğrultusunda literatürün tarandığı ve mevcut kanıtların sentezlendiği bir araştırma yöntemidir (Günbey, 2024). Bu yöntem, eğitim alanında yapılan çalışmaların durumunu belirlemek, mevcut bilgiyi sentezlemek ve gelecekte yapılacak araştırmalar için yol gösterici olmak amacıyla kullanılmaktadır (Gülsün & Cavkaytar, 2021). Sistematik derleme, eğitim alanında belirli bir konuda yapılan araştırmaların durumunu ve eğilimlerini belirlemek için etkili bir araştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir (Özkaya & Şahin, 2022).

2.1. Çalışma Materyali

Araştırmada analizi yapılan bilimsel çalışmalara, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tez merkezi, TRDizin ve Dergipark platformları üzerinden “yapay zeka” anahtar kelimeli çalışmaların “eğitim” konulu filtreleme seçimleri ile ulaşılmış olan 65 çalışmadan oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Analizi yapılan tüm çalışmalar dijital ortamlardan bilgisayar ortamına .pdf formatında indirilmiştir. Daha sonra çalışmalardaki verilerin işlenebilmesi için bir Microsoft Excel dosyası oluşturularak araştırma amaçlarına uygun bir şekilde veriler Excel ortamına işlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Microsoft Excel üzerine işlenen veriler yüzde ve frekans hesaplamaları yapılarak çalışmanın bulguları oluşturmuştur.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde analiz edilen çalışmaların; türü, yılı, yöntemi, örnekleme, öğrenme alanları ve veri toplama araçları bakımından nasıl bir dağılım gösterdiği alt başlıklar şeklinde sunulacaktır.

3.1 Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Türlerine Göre Dağılımı

İncelenen çalışmalarda elde edilen bulgular Tablo1.de verilmiştir.

Tablo1. *Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Türlerine Göre Dağılımı*

Çalışma Türü	f	%
Makale	32	49,3
Yüksek Lisans Tezi	22	33,8
Doktora Tezi	11	16,9
Toplam	65	100

Tablo1. deki veriler incelendiğinde, en çok bilimsel makaleler daha sonra yüksek lisans ve doktora tezleri çalışma materyalini oluşturmuştur.

3.2 Bilimsel Çalışmaların Yıllarına Göre Dağılımı

Eğitimde yapay zeka çalışmalarının yıllara göre dağılımı Tablo2. de verilmiştir.

Tablo2. *Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Yıllarına Göre Dağılımı*

Çalışma Yayın Yılı	f	%
2023	24	36,9
2021	11	16,9
2022	9	13,8
2024	8	12,3
2020	5	7,6
2019	2	3,0
2018	1	1,5
2017	1	1,5
2014	1	1,5
2010	1	1,5
2004	1	1,5
2002	1	1,5
Toplam	65	100

Tablo2. incelendiğinde en çok çalışmanın 2023 yılında yapıldığı, ilk çalışmaların 2002 yılında yapıldığı ve yıllara göre yükselen bir eğride olduğu görülmektedir.

3.3 Bilimsel Çalışmaların Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Eğitimde yapay zeka çalışmalarının araştırma yöntemlerine göre dağılımı Tablo3 de verilmiştir.

Tablo3. *Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı*

Araştırma Yöntemi	f	%
Derleme / Sistematiik Derleme	20	30,7
Nitel Araştırma	19	29,2
Karma Araştırma	14	21,5
Nicel Araştırma	12	18,4
Toplam	65	100

Tablo3 de verilen bulgular incelendiğinde çalışmaların çoğunlukla derleme olarak yapıldığı, araştırma çalışmalarda ise sırasıyla nitel, karma ve nicel araştırmalardan oluştuğu görülmektedir.

3.4 Bilimsel Çalışmaların Araştırma Desenine Göre Dağılımı

Eğitimde yapay zeka çalışmalarının araştırma desenine göre dağılımları Tablo4 de verilmiştir.

Tablo4. Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Araştırma Desenine Göre Dağılımı

Araştırma Deseni	f	%
Belirsiz	23	35,3
Durum Çalışması	19	29,2
Tarama Modeli	4	4,6
Deneyisel	3	4,6
Olgubilim	2	3,0
Meta Analiz	2	3,0
Açımlayıcı Sıralı Desen	2	3,0
Diğer*	10	17,3
Toplam	65	100

Diğer*=Gelişimsel araştırma modeli, kuramsal, yapay sinir ağı, gömülü desen, keşfedici sıralı, sıralı açıklayıcı,ölçek geliştirme.

Tablo4 incelendiğinde çalışmaların önemli bir kısmında araştırmacıların bir desen belirtmediği görülmektedir. Desenlerinin belirli olduğu çalışmalarda ise en çok durum çalışmasına göre desenlenmiş çalışmalar olduğu saptanmıştır.

3.5 Bilimsel Çalışmaların Veri Kaynaklarına Göre Dağılımı

Eğitimde yapay zeka çalışmalarında verilerin kaynaklarına ilişkin bilgiler Tablo5 de verilmiştir.

Tablo5. Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Veri Kaynaklarına Göre Dağılımı

Veri Kaynağı	f	%
Öğrenci	22	33,8
Diğer*	16	25,0
Doküman	14	21,5
Öğretmen	7	10,7
Öğretim Elemanı	2	3,0
Katılımcı	2	3,0
Yönetici	2	3,0
Toplam	65	

Diğer*=Uzman, belirtilmemiş, yazılım, karışık.

Tablo5 deki veriler incelendiği veri kaynağının çoğunlukta öğrenci olduğu görülmektedir. Dokümanlar ve diğer kaynaklar üzerinden toplanan verilerde çalışmadaki veri kaynaklarının yoğunluğunu oluşturmaktadır.

3.6 Bilimsel Çalışmaların Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Eğitimde yapay zeka çalışmalarının öğrenme alanlarına göre dağılımı Tablo6 da verilmiştir.

Tablo6. Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı	f	%
Eğitim Bilimleri	19	29,2
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	11	16,9
Diğer*	8	12,3
Fen Eğitimi	8	12,3
Eğitim Teknolojileri	5	7,6
Matematik Eğitimi	4	6,1
Sosyal Bilgiler Eğitimi	3	4,2
Yabancı Dil Eğitimi	3	4,2
Uzaktan Eğitim	2	3,0
Eğitim Programları ve Öğretim	2	3,0
Toplam	65	100

Diğer*= Ölçme ve Değerlendirme, Özel Eğitim, Eğitim Yönetimi, Belirsiz, Kimya Eğitimi, Temel Eğitim, Teknoloji

Tablo6 daki veriler incelendiğinde çalışmaların büyük bir kısmının eğitim bilimleri genel çerçevesinde olduğu görülmektedir.

3.7 Bilimsel Çalışmaların Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Eğitimde yapay zeka çalışmalarının örneklem büyüklüklerine göre dağılımı Tablo7 de verilmiştir.

Tablo7. Eğitimde Yapay Zeka Çalışmalarının Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Örneklem Büyüklüğü	f	%
0-50	20	30,7
Belirtilmemiş	18	27,6
200+	11	16,9
51-100	9	13,8
101-150	5	7,6
151-200	2	3,0
Toplam	65	100

Tablo7 deki veriler incelendiğinde çalışmaların çoğunlukla 0-50 arasındaki veri büyüklüğünde olduğu görülmektedir.

4. Sonuç Tartışma ve Öneriler

Araştırmada Yöktez, Trdizin ve Dergipark üzerinden elde edilen 65 akademik çalışma araştırmanın türü, araştırmanın yayın yılı, araştırmanın türü, araştırmanın deseni, araştırmaya konu olan veri türleri, araştırmanın öğrenme alanları ve araştırmadaki verilerin büyüklükleri bakımından incelenmiştir ve bulgular raporlanmıştır.

Çalışma materyali olarak lisansüstü tezlerin ve Türkiye merkezli makalelerin referans alındığı bu çalışmada yoğunluk makalelerden oluşmaktadır. Çalışma materyalinin yarısı makalelerden oluşurken diğer yarısı ise çoğunluğu yüksek lisans tezi olmakla birlikte, yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluşmaktadır. Akdeniz ve Erdinç (2021) in yapmış olduğu çalışmada da çalışma materyali yoğunlukta tezlerden oluşmaktadır.

Yapılan bu çalışmanın bulguları incelendiğinde eğitimde yapay zeka konulu çalışmaların ilk olarak 2002 yılında yapıldığı ve 2024 yılına kadar geçen sürede artarak devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle son yıllarda yapay zekanın gösterdiği gelişim ile birlikte bu durumun eğitim konulu çalışmalarda da kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Güzey vd. (2023) yapmış olduğu çalışma da benzer bir şekilde son yıllarda yapay zeka ilişkili eğitim çalışmalarında bir artışın olduğu sonuçlarına ulaşmış ve bu durum da araştırmadaki sonuçları desteklemektedir. Akdeniz ve Erdinç (2021) çalışmasında en yoğun dönemi 2015-2016 yılları olarak işaret

etmiştir ancak çalışmaları 2018 yılı ile sınırlı olduğu için sonuçların bu şekilde çıktığı düşünülebilir.

Araştırmaya türleri bakımından çalışmaları ele aldığımızda derleme ve sistematik derleme türlerinin sayıca fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle makale olarak incelenen çalışmalarda derleme türünden faydalandığı görülmüştür. Lisansüstü çalışmalarda ise karma araştırma türleri başta olmak üzere, nitel ve nicel araştırmalarda kullanılmıştır. Araştırma desenlerindeki sonuçlarda araştırma türünün sonuçlarına paralel bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Özellikle derleme türü çalışmalarda araştırmacıların bir desen önerisinde bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Nitel yapılan araştırmalarda ise durum çalışmasının önemli bir derecede desen olarak tercih edildiği görülürken, olgu bilim ve gömülü teorilerden de çalışmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karma yöntem ve nicel yöntemlerde ise bazı çalışmalarda deneysel desenlere başvurulduğu ancak tüm çalışma materyalini ele aldığımızda bu sayının sayıca yetersiz kaldığı görülmektedir. Güzey vd. (2023) Web of Science yapılmış çalışmaları incelediği çalışmada deneysel desenle yapılmış çalışmaların yoğunluğundan bahsederken bu çalışma da benzer sonuçlara ulaşılmamıştır. Bu çalışmada ulaşılan benzer sonuçlar Akdeniz ve Erdiñç (2021) çalışmasında da yer almaktadır.

Araştırmaya konu olan materyaller çoğunlukla öğrenci merkezli çalışmalardan oluşmaktadır. Özellikle nicel, nitel ve karma yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda veriler bireylere odaklanırken; derleme yöntemin kullanıldığı çalışmalarda odak noktasının bir yazılım ya da yazılı materyal olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Akdeniz ve Erdiñç (2021) yapmış olduğu çalışmada da veri kaynağının tamamına yakını öğrenci grupları olduğu görülmektedir ve çalışmayı destekler niteliktedir. Verilerin büyüklükleri bakımından analiz edildiğinde çoğunlukla daha küçük gruplar üzerinden çalışmaların yürütüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Derleme çalışmalarda ise veri büyüklüklerine dair herhangi bir ifade yer almamıştır. Buna benzer sonuçlara Güzey vd. (2023) nin yapmış olduğu çalışmada da yer verilmiştir.

Son olarak eğitimde yapay zeka çalışmalarının öğrenme alanlarına göre dağılıma bakıldığında eğitim bilimleri, bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi, fen bilimleri eğitimi, matematik eğitimi, eğitim programları ve öğretim ve yabancı dil eğitimi gibi farklı bir çok alanda yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Güzey vd. (2023) yapmış olduğu çalışmada da en fazla çalışmalar eğitim bilimleri ve bilişim teknolojileri gibi alanlarda yoğunlaştığı sonuçların birbirini desteklediği görülmüştür.

Özetle yapay zeka özellikle son yıllarda teknolojik gelişmeler ile birlikte tüm alanlar için önemli bir konu alanı haline gelmiştir. Dolayısıyla eğitim alanında da özellikle zaman, maliyet, öğrenme ortamlarının çeşitlendirilmesi, ölçme ve değerlendirme gibi konularda faydalanmanın önemi her geçen gün artacaktır. Bu sebeple araştırmacıların gelişen teknolojiyi kabullenmeleri ve eğitim öğretim süreçlerine etik ilkeler çerçevesinde uygulamaları son derece önemli olacaktır. Bu kapsam da eğitime yapay zeka entegrasyonu;

- Kişiselleştirilmiş öğrenme ortamlarının tasarlanması,
- Otomatik dönüt verebilen değerlendirme otomasyon sistemlerinin oluşturulması,

- Engelli bireyler için engelleri ortadan kaldıracak yapay zeka teknolojilerden faydalanılması,
- Etkileşimi artırmaya yönelik yapay zeka destekli eğitim teknolojilerinin tasarlanması,
- Yapay zeka ile eğitilebilir program geliştirme ve değerlendirme modellerinin tasarlanması eğitimdeki gelişimin bir parçası olarak bundan sonraki çalışmalara birer öneri olarak sunulabilir.

5. Kaynakça

Akalin, B. & Demirbaş, M. (2022). Rehabilitasyon hizmetlerinde yapay zekâ uygulamaları. *Acta Infologica*, 0(0), 0-0. <https://doi.org/10.26650/acin.1068576>

Akdeniz, M., & Özdiñç, F. (2021). Eğitimde Yapay Zeka Konusunda Türkiye Adresli Çalışmaların İncelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 912-932. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.938734>

Aydin, Ş., Firinci, S. B., & Keleş, E. (2022). History teaching in 3 dimensional virtual environments: systematic review. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 115-148. <https://doi.org/10.52826/mcbuefd.1039774>

Bal, İ. O. F. (2021). Kognitif sistem, yapay zeka ve insan ilişkisi. *The Journal of Social Sciences*, 50(50), 92-103. <https://doi.org/10.29228/sobider.49342>

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: a review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278. <https://doi.org/10.1109/access.2020.2988510>

Çetin, M. & Aktaş, A. (2021). Yapay zeka ve eğitimde gelecek senaryoları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.26466/opus.911444>

Ekrem, E. C. & Daşikan, Z. (2021). Perinatal dönemde yapay zekâ teknolojisinin kullanımı. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 5(2), 147-162. <https://doi.org/10.52148/eha.980568>

Eltimur, D. (2022). İnsan haklarının korunması bağlamında yapay zeka uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(2), 559-594. <https://doi.org/10.54704/akdhfd.1155778>

Erdem, B. K. (2021). Yapay zekânın medya ve yayıncılık alanına etkisi. *TRT Akademi*, 6(13), 896-903. <https://doi.org/10.37679/trta.1002525>

Faydalı, F. & Solak, B. (2023). Bağımsız denetimde makine öğrenmesi: teorik bir yaklaşım. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS)*, 1(1), 95-114. <https://doi.org/10.29228/javs.68546>

Fernández, I. S. & Peters, J. M. (2023). Machine learning and deep learning in medicine and neuroimaging. *Annals of the Child Neurology Society*, 1(2), 102-122. <https://doi.org/10.1002/cns3.5>

Gerçek, M. (2023). İnsan kaynakları yönetimi (iky) için “çevik” ne anlama geliyor? iky ve çeviklik kavramına ilişkin bir sistematik derleme çalışması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(2), 708-739. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1260274>

Günbey, M., Eriçok, B., & Kara, E. (2024). Eğitim kararlarını etkileyen etkenler: bir sistematik derleme çalışması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. <https://doi.org/10.30964/auebfd.1275386>

Gülsün, İ. & Cavkaytar, A. (2021). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesi algılarına ilişkin araştırmaların sistematik derleme ile incelenmesi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. <https://doi.org/10.19171/uefad.837001>

Gültekin, A. (2021). Artificial intelligence adventure from classical logic to fuzzy logic. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), 697-714. <https://doi.org/10.29029/busbed.996365>

Güzel, Ş., Dömbekci, H. A., & Eren, F. (2022). The use of artificial intelligence in the health institutions: a qualitative research. Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9(4), 509-519. <https://doi.org/10.34087/cbusbed.1140122>

Güzey, C., Çakır, O., Athar, M. H., Yurdaöz, E. (2023). Eğitimde Yapay Zekâ Üzerine Gerçekleştirilmiş Araştırmalardaki Eğilimlerin İncelenmesi. Bilgi Ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 5(1), 67-78. <https://doi.org/10.53694/bited.1060730>

Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., Holstein, K., Sutherland, E., Baker, T. T., Shum, S. B., ... & Koedinger, K. R. (2021). Ethics of ai in education: towards a community-wide framework. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 32(3), 504-526. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>

Köbis, L. & Mehner, C. (2021). Ethical questions raised by ai-supported mentoring in higher education. Frontiers in Artificial Intelligence, 4. <https://doi.org/10.3389/frai.2021.624050>

Mete, M. H. (2023). Sosyal bilimlerde büyük veri analitiği, yapay zeka ve makine öğreniminin kullanımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), 99-120. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1272565>

Mooghali, M., Stroud, A. M., Yoo, D. W., Barry, B. A., Grimshaw, A. A., Ross, J. S., ... & Miller, J. E. (2023). Barriers and facilitators to trustworthy and ethical ai-enabled medical care from patient's and healthcare provider's perspectives: a literature review.. <https://doi.org/10.1101/2023.10.02.23296447>

Mutlu, N., Bayram, B., & Taçyıldız, Y. (2020). Investigation of postgraduate theses within the field of social education in the context of instructional technolog. Asya Studies, 4(Special Issue (Özel Sayı) 1), 29-38. <https://doi.org/10.31455/asya.809674>

Özkaya, M. & Şahin, S. (2022). Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde hareket tabanlı teknolojilerin kullanımı: sistematik alanyazın taraması ve bibliyometrik analiz. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2), 245-265. <https://doi.org/10.38122/ased.62.9>

- Popenici, S. & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>
- Sadiku, M. N. O., Ashaolu, T. J., Ajayi-Majebi, A., & Musa, S. M. (2021). Artificial intelligence in education. *International Journal of Scientific Advances*, 2(1). <https://doi.org/10.51542/ijscia.v2i1.2>
- Shao, F. & Shen, Z. J. (2023). How can artificial neural networks approximate the brain?. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.970214>
- Şener, E., ŞEN, & G. B. (2022). Dentomaksillofasiyal radyolojide yapay zeka uygulamalarının rolü: bölüm 1. *Selcuk Dental Journal*, 9(2), 713-720. <https://doi.org/10.15311/selcukdentj.853884>
- Taşçi, G. & Çelebi, M. (2020). Eğitimde yeni bir paradigma: “yükseköğretimde yapay zekâ”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2346-2370. <https://doi.org/10.26466/opus.747634>
- Takil, N. B., Erden, N. K., & SARI, A. B. (2022). Investigating artificial intelligence anxiety levels of candidates in different occupational groups. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(48), 343-353. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1165386>
- Turan, T., Turan, G., & Küçüksille, E. U. (2022). Ethics of artificial intelligence: impact on society. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 292-299. <https://doi.org/10.29048/makufebd.1058538>
- Xu, W. & Ouyang, F. (2022). The application of ai technologies in stem education: a systematic review from 2011 to 2021. *International Journal of STEM Education*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s40594-022-00377-5>
- Yıldırım, B. F. & Özdemirci, F. (2019). Kurumlarda örtük bilginin yapay zekâ destekli tavsiye sistemleri aracılığıyla ortaya çıkarılması. *Bilgi Yönetimi*, 2(1), 34-43. <https://doi.org/10.33721/by.544239>
- Yalçın, Ö. F. (2020). Obtaining live load distribution factors equations for simply supported bridges using neural networks. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(3), 609-622. <https://doi.org/10.21605/cukurovaummfd.846321>
- Yılmaz, A. & Ölçer, İ. (2021). Yapay zekanın cerrahi uygulamalara entegrasyonu. *Beykent Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 13(2), 21-27. <https://doi.org/10.20854/bujse.873770>
- Yılmaz, Y. K., Yılmaz, D. U., Yıldırım, D., Korhan, E. A., & Kaya, D. Ö. (2021). Yapay zeka ve sağlıkta yapay zekanın kullanımına yönelik sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(3), 297-308. <https://doi.org/10.22312/sdusbed.950372>
- Zhang, L. (2023). Artificial intelligence: 70 years down the road.. <https://doi.org/10.48550/arxiv.2303.02819>

EĞİTİMDE DİJİTALLEŞME 2024 YILI ÖĞRENME EKOSİSTEMİ TRENDLERİ

Öğr. Gör. Engin KURHAN

Yozgat Bozok Üniversitesi

engin.kurhan@yobu.edu.tr 0000-0002-4853-6432

Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM

Yozgat Bozok Üniversitesi

mehmet.saglam@yobu.edu.tr 0000-0002-7166-7393

Özet

Bu araştırmada, 2024 yılında Türkiye'de tamamlanan lisansüstü tezlerin yöntem, desen, veri toplama araçları, veri kaynakları, araştırmanın gerçekleştirildiği üniversite, bağlı olduğu enstitü, anabilim dalı ve danışman unvanları açısından sistematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Sistematik derleme yöntemi kullanılarak yürütülen bu çalışmada, Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişilebilen toplam 79 lisansüstü tez detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen tezler, belirlenen kapsama kriterlerine uygun olarak seçilmiş ve nitel veri analiz teknikleri ile çözümlenmiştir. Tezlerin yöntemsel özellikleri incelendiğinde, en çok tercih edilen araştırma desenin karma yöntem olduğu, nitel ve nicel desenlerin ise dengeli bir dağılım sergilediği belirlenmiştir. Veri toplama araçları bağlamında, anket ve ölçeklerin yaygın şekilde kullanıldığı, bunu yarı yapılandırılmış görüşme formlarının izlediği tespit edilmiştir. Veri kaynakları incelendiğinde ise tezlerin büyük çoğunluğunun ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki öğrenciler üzerinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Üniversiteler açısından, araştırmaların ağırlıklı olarak devlet üniversitelerinde gerçekleştirildiği ve bu üniversitelerin eğitim bilimleri enstitüsüne bağlı olduğu gözlemlenmiştir. Anabilim dalları incelendiğinde ise eğitim bilimleri, yabancı dil eğitimi, matematik ve fen eğitimi ile bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi ön plana çıktığı belirlenmiştir. Danışmanların unvanları bakımından ise, profesör ve doçent unvanına sahip akademisyenlerin tez danışmanlığında en sık görev aldığı görülmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de lisansüstü eğitim bağlamında gerçekleştirilen araştırmaların yöntemsel ve kurumsal eğilimlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, gelecekteki lisansüstü araştırmalara rehberlik edecek nitelikte olup, araştırma yöntemleri, veri toplama stratejileri ve danışmanlık süreçlerine yönelik öneriler sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın lisansüstü tez yazım sürecine ve yükseköğretimdeki araştırma kültürüne katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal gerçeklik, dijitalleşme, yapay zeka, mobil öğrenme, artırılmış gerçeklik.

DIGITALIZATION IN EDUCATION 2024 LEARNING ECOSYSTEM TRENDS

Öğr. Gör. Engin KURHAN

Yozgat Bozok Üniversitesi

engin.kurhan@yobu.edu.tr 0000-0002-4853-6432

Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM

Yozgat Bozok Üniversitesi

mehmet.saglam@yobu.edu.tr 0000-0002-7166-7393

Abstract

This study aims to systematically examine the graduate theses completed in Turkey in 2024 in terms of their methodology, design, data collection tools, data sources, universities where the research was conducted, affiliated institutes, academic disciplines, and advisor titles. Conducted using the systematic review method, the study analyzed a total of 79 graduate theses accessible from the National Thesis Center database. Theses included in the study were selected based on specified inclusion criteria and analyzed using qualitative data analysis techniques. An analysis of the methodological features of the theses revealed that the most preferred research design was the mixed method, followed by a balanced distribution of qualitative and quantitative designs. In terms of data collection tools, surveys and scales were found to be widely used, followed by semi-structured interview forms. When examining the data sources, it was observed that the majority of the theses were conducted with participants from secondary and higher education levels. Regarding universities, the research was predominantly carried out in public universities, most of which were affiliated with educational sciences institutes. Analysis of academic disciplines indicated that educational sciences, foreign language education, mathematics and science education, and computer and instructional technology education were the most prominent fields. In terms of advisor titles, professors and associate professors were found to be the most frequently involved in supervising these theses. This study aims to shed light on the methodological and institutional trends in research conducted within the context of graduate education in Turkey. The findings obtained are expected to provide guidance for future graduate research and offer recommendations regarding research methods, data collection strategies, and advisory processes. In this context, the study is anticipated to contribute to the thesis writing process and the research culture in higher education.

Keywords: Virtual reality, digitalization, artificial intelligence, mobile learning, augmented reality.

1.GİRİŞ

Dijital eğitim endüstrisi, son yıllarda özellikle COVID-19 pandemisi ile birlikte önemli bir dönüşüm yaşamıştır. E-öğrenme, eğitim süreçlerini daha erişilebilir hale getirirken, aynı zamanda öğrenci katılımını artırma potansiyeli sunmaktadır. Blended Learning (BL) modeli, çevrimiçi ve geleneksel eğitim yöntemlerini birleştirerek, öğrenme deneyimlerini zenginleştirmekte ve akademik başarıyı artırmaktadır (Sokout & Usagawa, 2021; Lopes vd., 2023). E-öğrenme ortamları, kimlik yönetimi, veri güvenliği ve uygulama kontrolü gibi çeşitli özellikler sunarak eğitimde yeni trendlerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır (Baz, 2018). Pandemi döneminde, e-öğrenme uygulamaları dünya genelinde yaygınlaşmış ve eğitim sistemlerinin dijitalleşmesine hız kazandırmıştır. Araştırmalar, e-öğrenmenin eğitim kalitesini artırma, maliyetleri düşürme ve öğrenci erişimini genişletme konularında önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Rosak-Szyrocka vd., 2022; Oluwadele, 2023). Özellikle, COVID-19'un etkisiyle e-öğrenme literatüründe belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Sweileh, 2021). Bu dönemde, eğitimcilerin ve öğrencilerin e-öğrenme sistemlerine adaptasyonu, eğitimdeki dijital dönüşümün başarısı için kritik bir faktör olmuştur (Kabir vd., 2021). E-öğrenme sistemlerinin etkinliği, kullanıcı deneyimi ve etkileşim düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. E-öğrenme platformları, coğrafi ve zamansal sınırlamaları ortadan kaldırarak, öğrenme kaynaklarına erişimi kolaylaştırmaktadır (Liu & Yu, 2022). Ancak, bu sistemlerin karşılaştığı teknik ve pedagojik zorluklar da bulunmaktadır. Özellikle, büyük veri teknolojisinin e-öğrenme kaynakları üzerindeki etkisi, öğrenme ortamlarını daha yenilikçi hale getirmekte ve öğrenci performansını artırmaktadır (Zhong vd., 2019). E-öğrenme sistemlerinin başarısı, aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için de önemlidir (Lopes vd., 2023).

Eğitimde Yapay Zekâ

Yapay Zekâ (YZ), eğitim ortamlarına giderek daha fazla entegre edilerek öğretim ve öğrenme süreçlerini dönüştürmektedir. Bu entegrasyon, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerini geliştirme, öğrenci katılımını artırma ve eğitimciler için idari görevleri kolaylaştırma potansiyeline sahiptir. YZ teknolojileri, öğrenci performansı hakkında geniş çaplı verileri analiz ederek öğrenme sonuçlarını tahmin edebilir, risk altındaki öğrencileri belirleyebilir ve zamanında müdahalelere olanak tanıyan içgörüler sağlayabilir (Ouyang vd., 2023; Zawacki-Richter vd., 2019). YZ'nin eğitimdeki en önemli uygulamalarından biri, öğrenme analitiği yoluyla öğrenci öğrenme sonuçlarını iyileştirmektir. Ouyang vd. (2023), YZ performans tahmin modellerinin, akademik anlamda zorlanabilecek öğrencileri belirleme ve daha etkili öğrenme yolları oluşturmak için öğretim tasarımını optimize etme rolünü vurgulamaktadır. Bu öngörü yeteneği, eğitimcilerin öğretim stratejilerini öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlamalarına olanak tanır ve daha destekleyici bir öğrenme ortamı oluşturur (Ouyang vd., 2023). YZ, çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrenci-eğitmen etkileşimlerini artırabilir. Seo vd. (2021), YZ sistemlerinin eğitimciler için rutin görevleri otomatikleştirebileceğini, böylece onların öğrencilere daha fazla odaklanmasını ve kişiselleştirilmiş geri bildirim sunmasını sağladığını belirtmektedir. Bu değişim, yalnızca öğretimin verimliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin daha zamanında ve ilgili destek almasıyla eğitim deneyimini de zenginleştirir (Seo vd., 2021). YZ'nin eğitim uygulamalarındaki bir diğer etkisi, uyarlanabilir öğrenme sistemlerinin geliştirilmesidir. Jin vd. (2023), bu sistemlerin bireysel öğrenci

performansına göre görevlerin zorluk seviyesini ayarlamak için YZ algoritmalarını kullandığını ve böylece öz-düzenlemeli öğrenmeyi teşvik ettiğini açıklamaktadır. Bu tür bir uyarlanabilirlik, farklı öğrenme stilleri ve hızlarına hitap etmek için kritik bir öneme sahiptir ve tüm öğrencilerin eğitim yolculuklarında etkili bir şekilde ilerlemesini sağlar (Jin vd., 2023).

Mobil Öğrenmenin Eğitim Ortamlarına Entegrasyonu

Mobil öğrenme, genellikle m-öğrenme olarak anılan, mobil cihazların kullanımıyla öğrenmeyi her zaman ve her yerde kolaylaştıran bir eğitim yaklaşımıdır. Bu öğrenme biçimi, akıllı telefonlar, tabletler ve dizüstü bilgisayarlar gibi cihazların taşınabilirliği ve bağlantı olanaklarından yararlanarak esnek eğitim deneyimleri sunar. Mobil teknolojilerin yükselişi, geleneksel eğitim paradigmasını dönüştürerek daha kişiselleştirilmiş ve erişilebilir öğrenme fırsatlarını mümkün kılmıştır (Burden vd., 2019). Mobil cihazların yaygınlığı ve esnek öğrenme çözümlerine yönelik artan talep, mobil öğrenmenin eğitim ortamlarına entegrasyonunu hızlandırmıştır. Araştırmalar, mobil öğrenmenin etkileşimli ve bağlamsal olarak anlamlı öğrenme deneyimleri sunarak öğrenci katılımını ve motivasyonunu artırabileceğini göstermektedir (Mettis & Völjtaga, 2020; Baydaş & Yılmaz, 2016). Örneğin, mobil öğrenme ortamlarının işbirlikçi öğrenmeyi teşvik ettiği ve öğrencilerin içerikle gerçek dünyadaki bağlamlarda etkileşim kurmalarına olanak tanıdığı, böylece bilgi anlama ve hatırlama süreçlerini geliştirdiği ortaya konmuştur (Wen, 2024; Shih vd., 2016).

Mobil öğrenmenin en önemli avantajlarından biri, farklı ortamlarda öğrenmeyi destekleme yeteneğidir. Örneğin, açık hava mobil öğrenme, öğrencilerin çevrelerini keşfetmelerini ve doğal olgularla etkileşim kurmalarını teşvik ederek sorgulamaya dayalı öğrenmeyi destekler (Mettis & Völjtaga, 2020). Bu yaklaşım, öğrenme deneyimini zenginleştirmenin yanı sıra, öğrencilerin gerçek dünya durumlarında bilgilerini uygulayarak eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur (Martin & Ertzberger, 2015). Mobil öğrenme, özellikle dil eğitiminde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, mobil destekli dil öğrenme uygulamalarının kelime bilgisi edinimini artırabileceğini ve öğrencilerin öğrenme materyallerine olan ilgisini geliştirebileceğini göstermektedir (Chiang vd., 2015; Hoi & Mu, 2020). Mobil cihazların dil öğreniminde kullanılması, anında geri bildirim ve kişiselleştirilmiş öğrenme yolları sağlayarak bireysel öğrenci ihtiyaç ve tercihlerine hitap eder (Lai, 2019).

Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) ile Öğrenme

Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) teknolojilerinin eğitim ortamlarına entegrasyonu, öğrenme deneyimlerini önemli ölçüde geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu sürükleyici teknolojiler, daha derin bir anlama ve bilgiyi kalıcı kılmaya olanak tanıyan etkileşimli ve motive edici ortamlar oluşturur. AR ve VR teknolojileri, geleneksel öğrenme ortamlarını daha etkileşimli ve çekici hale dönüştürebilir. Örneğin, Yen vd. (2010), AR teknolojisinin teorik bilgi ile pratik uygulama arasındaki boşluğu kapatarak öğrenmeyi daha anlamlı hale getirdiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Khan vd. (2010), AR uygulamalarının, gerçek dünyayla bağ kuran interaktif deneyimler sunarak öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırdığını göstermiştir. AR ve VR, öğrencilerin biyoloji ve matematik gibi karmaşık konuları görselleştirmelerine ve bu konularla etkileşime geçmelerine olanak tanır. Xie (2021), AR'nin genetik konularındaki bilimsel süreç becerilerini artırarak

öğrencilerin bu konuları daha iyi anlamalarını sağladığını belirtmektedir. Njenga ve Fourie (2010) ise, AR'nin simülasyon formatları ile soyut kavramların daha etkin bir şekilde kavranmasını desteklediğini vurgulamaktadır. AR ve VR teknolojilerinin adaptif yapısı, bireysel öğrenci ihtiyaçlarına göre uyarlanmış kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunar. Yu-Peng vd. (2008) yaptığı bir meta-analiz, bu tür sürükleyici ve simüle edilmiş öğrenme deneyimlerinin, öğrencilerin daha yüksek düzeyde katılımını motive ederek öğrenme etkinliğini artırabileceğini ortaya koymuştur. İçeriğin kalitesi ve ilgili olması da bu teknolojilerin etkinliği için kritik öneme sahiptir. Sahrin Yen vd. (2010), AR ve VR'nin başarısının, öğretim tasarımına ve genel öğrenme deneyimine entegrasyonuna bağlı olduğunu belirtmektedir.

Alanyazın incelendiğinde, Oruç vd. (2024) Eğitimde Yapay Zekâ Konulu Çalışmaların Betimsel Analizi isimli çalışmasında son yıllardaki Türkiye merkezli çalışmaları incelemiş, Güzey vd. (2023) tarafından Web of Science (WOS) veri tabanında yayınlamış 148 makalenin incelendiği, Akdeniz ve Erdiç (2021) Türkiye'de yapılan lisansüstü tez ve makalelerden oluşan 37 çalışmayı incelemiştir. Akgün & Ustun (2023) Mobil Artırılmış Gerçeklikle Öğrenmeye Yönelik İçerik Analizi WOS veri tabanında 65 çalışmayı, Keleş & Yavuz (2022) Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Araştırmaları Üzerine Bir İçerik Analizi çalışmasında 2013-2020 yılları arasındaki 100 dokümanı, Türel & Bayer (2021) Türkiye'de Lisansüstü Tezlerde Artırılmış Gerçeklik Kullanımı Üzerine Araştırma Eğilimleri çalışmasında 63 tezi, Özeren vd. (2021) eğitimde sanal gerçeklik çalışmalarını WOS veri tabanındaki 307 çalışma ile, Kapucu & Yıldırım (2019) sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik konulu 32 çalışmayı, Uygun & Sönmez (2019) ise mobil öğrenme konulu 31 çalışmayı inceleyerek alanyazına katkıda bulunmuşlardır. Ancak Bu çalışma alanlarının bir arada sunulduğu ve 2024 yılı güncel çalışmaların yer aldığı çalışmaların olmaması sebebiyle güncel çalışmaların olduğu bir derleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu araştırmanın amacı, eğitim alanında mobil öğrenme, yapay zeka, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojilerinin kullanıldığı lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Çalışma, bu teknolojilerin eğitime entegrasyon süreçlerini, kullanılan araştırma yöntemlerini, örneklem gruplarını ve elde edilen sonuçları analiz ederek alana yönelik mevcut durumu ve eğilimleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu inceleme sonucunda gelecekteki çalışmalara ışık tutacak öneriler sunulması amaçlanmaktadır.

Araştırma Soruları

1. Eğitimde mobil öğrenme, yapay zekâ, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik ile yapılan lisansüstü tezler; hangi üniversite, enstitü, anabilim dalı ve danışman unvanı ile hazırlanmıştır?
2. Bu tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri, deseni, veri toplama araçları nelerdir?
3. Araştırmalar hangi hedef kitlelere ve örneklem gruplarına odaklanmıştır?

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, eğitim teknolojileri alanında hızla gelişen mobil öğrenme, yapay zekâ, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının lisansüstü tezlerdeki yansımalarını inceleyerek

literatürdeki mevcut boşlukları belirlemeyi amaçlamaktadır. Özellikle bu teknolojilerin eğitimdeki etkisi ve uygulama alanlarına yönelik detaylı bir analiz sunarak hem akademik camia hem de uygulayıcılar için yol gösterici bir rehber olma potansiyeline sahiptir. Araştırma, yenilikçi teknolojilerin eğitim süreçlerindeki etkisini anlamak ve gelecekte bu alanlarda yapılacak çalışmalara yön vermek açısından önem arz etmektedir. Bu sayede, eğitimde teknoloji entegrasyonu konusundaki akademik bilgi birikiminin zenginleştirilmesi hedeflenmektedir.

2.YÖNTEM

Yapılan bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden sistematik derlemeden faydalanılmıştır. Sistematik derleme, araştırmacıların belirli bir konuda mevcut bilgiyi toplu bir şekilde incelemek ve sentezlemek amacıyla belirli kriterlere göre kaynakları taradıkları ve bulguları analiz ettikleri bir araştırma yöntemidir (Mutlu vd., 2020). Bu yöntem, araştırmacıların belirli bir araştırma sorusuna yanıt bulmak için önceden belirlenmiş kriterlere göre literatürü sistematik bir şekilde tarayarak mevcut kanıtları sentezlemelerini sağlar (Aydın vd., 2022). Sistematik derleme, araştırmacıların belirli bir konuda yapılan çalışmaların durumunu tanımlamak, değerlendirmek ve sentezlemek için belirli yöntemler kullanarak kanıtları derledikleri bir araştırma yöntemidir (Gerçek, 2023; Karaçam, 2013). Eğitim alanında sistematik derleme yöntemi, belirli bir araştırma sorusuna cevap bulmak amacıyla önceden belirlenmiş kriterler doğrultusunda literatürün tarandığı ve mevcut kanıtların sentezlendiği bir araştırma yöntemidir (Günbey, 2024). Bu yöntem, eğitim alanında yapılan çalışmaların durumunu belirlemek, mevcut bilgiyi sentezlemek ve gelecekte yapılacak araştırmalar için yol gösterici olmak amacıyla kullanılmaktadır (Gülsün & Cavkaytar, 2021). Sistematik derleme, eğitim alanında belirli bir konuda yapılan araştırmaların durumunu ve eğilimlerini belirlemek için etkili bir araştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir (Özkaya & Şahin, 2022).

2.1. Çalışma Materyali

Araştırmada analizi yapılan bilimsel çalışmalara, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tez merkezinde, “yapay zekâ”, “mobil öğrenme”, “sanal gerçeklik”, “artırılmış gerçeklik” anahtar kelimeleri ve “eğitim” konusu ile 2024 yılı filtreleri uygulanarak ulaşılmıştır. Ulaşılan 79 lisansüstü çalışma araştırmanın çalışma materyali olarak kabul edilmiştir.

Tablo1. *Çalışma materyali*

Konu	Türü	f	%
Yapay Zekâ	Yüksek Lisans	28	90
	Doktora	3	10
Toplam		31	100
Mobil Öğrenme	Yüksek Lisans	3	100
	Doktora	0	0
Toplam		3	100
Artırılmış Gerçeklik	Yüksek Lisans	28	76
	Doktora	9	24
Toplam		37	100

Sanal Gerçeklik	Yüksek Lisans	14	78
	Doktora	4	22
Toplam		18	100
Toplam Tez		79	

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada incelenen lisansüstü tezler, Ulusal Tez Merkezi veri tabanından dijital formatta erişilerek bilgisayar ortamına PDF dosyası olarak indirilmiştir. Verilerin sistematik bir şekilde işlenmesi ve analiz edilmesi amacıyla, Microsoft Excel yazılımı kullanılarak araştırma sorularına uygun bir veri tablosu oluşturulmuştur. Bu tabloda, her bir tezin yöntemi, deseni, veri toplama araçları, veri kaynakları, araştırma üniversitesi, bağlı olduğu enstitü, anabilim dalı ve danışman unvanları gibi değişkenler detaylı bir şekilde kategorize edilmiştir. Excel tablosunun oluşturulması sırasında, veri kodlama süreci dikkatle yürütülmüş ve elde edilen verilerin eksiksiz bir şekilde işlenmesi sağlanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Microsoft Excel'e işlenen veriler, çalışmanın amaçları doğrultusunda betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu süreçte, frekans ve yüzde dağılımları hesaplanarak, tezlerde yer alan yöntemsel ve kurumsal eğilimler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Verilerin analizinde, betimsel istatistiklerin yanı sıra eğilimlerin daha net anlaşılabilmesi için kategorik sınıflamalar ve çapraz tablolar da kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, tezlerde öne çıkan yöntem, desen ve veri toplama araçlarının dağılımlarını görselleştirmek ve karşılaştırmalı yorumlar yapmak amacıyla grafiksel olarak desteklenmiştir. Bu analiz süreci, çalışmanın metodolojik güvenilirliğini artırmak ve elde edilen sonuçların daha sistematik bir şekilde yorumlanmasına olanak tanımıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde analiz edilen çalışmaların; yöntemi, deseni, veri toplama araçları, veri kaynağı, üniversite, enstitü, anabilim dalı ve danışman unvanları bakımından nasıl bir dağılım gösterdiği alt başlıklar şeklinde sunulacaktır.

3.1. Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmalar

Tablo2. *Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmaların Yöntemine Göre Dağılımı*

Konu	Yöntem	f	%
Yapay Zeka	Karma	21	67,75
	Nicel	6	19,35
	Nitel	4	12,90
Toplam		31	100

Tablo2 de görüldüğü üzere eğitimde yapay zekâ konulu çalışmalarda yöntem olarak sıklıkla karma araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Tablo3. *Eğitimde Yapay Zekâ Konulu Çalışmaların Desenine Göre Dağılımı*

Konu	Desen	f	%
Yapay Zekâ	Betimsel-Tarama	7	22,58
	Yarı Deneysel	5	16,12
	Deneysel Ön-Son	4	12,88
	Test		
	Tasarım Çalışması	2	6,44
	Fenomenoloji	2	6,44
	Vaka çalışması	1	3,22
	Yakınsak Paralel	1	3,22
	Karma	1	3,22
	Eylem Araştırması	1	3,22
	Geçerlik-Güvenirlilik	1	3,22
	Durum çalışması	1	3,22
	Gömülü Desen	1	3,22
	Sıralı Açıklayıcı	1	3,22
	Temel Nitel	1	3,22
	Sistematiik Derleme	1	3,22
Toplam		31	100

Tablo3 deki veriler doğrultusunda eğitimde yapay zekâ konulu lisansüstü çalışmalarda araştırma deseni olarak betimsel-tarama desenine sıklıkla başvuru yapılmakla birlikte deneysel desenlerinde sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tablo4. Eğitimde Yapay Zekâ Konulu Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Konu	Veri Top. Araçları	f	%
Yapay Zekâ	Ölçek	19	44,18
	Görüşme Formu	15	34,88
	Günlük Kayıtları	3	6,97
	Test (Başarı-	2	4,65
	Performans)		
	Doküman	2	4,65
	Rubrik	1	2,32
	Argümantasyon	1	2,32
	Aktiviteleri		
Toplam		43	100

Tablo4 deki veriler incelendiğinde en sık kullanılan veri toplama araçları ölçek ve görüşme formları olurken, günlük kayıtları, başarı ve performans testleri gibi veri toplama araçlarına da başvurulduğu görülmektedir.

Tablo5. Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmaların Verilerin Kaynağına Göre Dağılımı

Konu	Verinin Kaynağı	f	%
Yapay Zeka	Öğrenci	18	54,54
	Öğretmen	11	33,33
	Akademisyen	2	6,06

	Doküman	1	3,03
	Yönetici	1	3,03
Toplam		33	100

Tablo5e göre eğitimde yapay zeka konulu lisansüstü çalışmalarda verilerin kaynağı olarak ilk sırada öğrenciler yer alırken, öğretmenlerde de sıkça veri toplandığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tablo6. Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmaların Üniversiteye Göre Dağılımı

Konu	Üniversite	f	%
Yapay Zeka	Bahçeşehir Üniversitesi	6	14,29
	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	3	7,14
	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	3	7,14
	Marmara Üniversitesi	3	7,14
	Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	4,76
	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2	4,76
	İnönü Üniversitesi	1	2,38
	Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	2,38
	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	2,38
	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1	2,38
	Ankara Üniversitesi	1	2,38
	Yıldız Teknik Üniversitesi	1	2,38
	İstanbul Aydın Üniversitesi	1	2,38
	Gazi Üniversitesi	1	2,38
	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	1	2,38
	Atatürk Üniversitesi	1	2,38
	Yeditepe Üniversitesi	1	2,38
	Maltepe Üniversitesi	1	2,38
	Toplam	31	100

Tablo6 daki verilere göre Türkiye’de eğitimde yapay zeka konulu lisansüstü çalışmalara geniş bir üniversiteden çalışma yapıldığı görülmektedir. İlk sırada bir vakıf üniversitesi olan Bahçeşehir Üniversitesinin bulunması ise çalışmaya dair önemli bir bulgudur.

Tablo7. Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmaların Enstitüye Göre Dağılımı

Konu	Enstitü	f	%
Yapay Zeka	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	25	59,52
	Fen Bilimleri Enstitüsü	3	7,14
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	1	2,38
	Bilgi Teknolojileri Enstitüsü	1	2,38
	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	1	2,38
Toplam		31	100

Tablo7 incelendiğinde çıkan sonuçlar eğitimde yapay zeka konulu lisansüstü tezlerde eğitim bilimleri enstitüsünün yoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Tablo8. Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmaların Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Konu	Anabilim Dalı	f	%
Yapay Zeka	Yabancı Dil Eğitimi	5	11,90
	İngiliz Dili Eğitimi	4	9,52
	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	3	7,14
	Eğitim Teknolojisi	3	7,14
	Yabancı Diller Eğitimi	3	7,14
	Matematik ve Fen Eğitimi	2	4,76
	Müzik Öğretmenliği	1	2,38
	İnternet ve Bilişim Teknolojileri	1	2,38
	Temel Eğitim	1	2,38
	Bilgi Teknolojileri	1	2,38
	Resim-İş Eğitimi	1	2,38
	Eğitim Yönetimi ve Denetimi	1	2,38
	Güzel Sanatlar Eğitimi	1	2,38
	Eğitim Teknolojileri	1	2,38
	Fizik Öğretmenliği	1	2,38
	Özel Eğitim	1	2,38
	Eğitim Tasarımı ve Değerlendirme	1	2,38

31

100

Tablo8 deki verilere göre eğitimde yapay zeka konulu çalışmaların yabancı dil eğitim üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte teknoloji ağırlıklı bölümlerde de yapay zeka kavramı üzerine çalışmalar olduğunu gözlemlenmiştir.

Tablo9. *Eğitimde Yapay Zeka Konulu Çalışmaların Danışman Unvanına Göre Dağılımı*

Konu	Danışman Unvanı	f	%
Yapay Zeka	Doç. Dr.	15	48,40
	Prof. Dr.	12	38,70
	Doktor Öğretim Üyesi	4	12,90
Toplam		31	100

Tablo9 daki verilere bakıldığında 2024 yılında eğitimde yapay zeka konulu lisansüstü çalışmalarda en çok doçent ve profesör unvanına sahip akademisyenlerin danışmanlık yaptığı görülmektedir.

3.2. Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmalar

Tablo10. *Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Yöntemlerine Göre Dağılımı*

Konu	Yöntem	f	%
Mobil Öğrenme	Nicel	2	66,7
	Karma	1	33,3
Toplam		3	100

Tablo10 da görüldüğü üzere mobil öğrenme konulu çalışmalar nicel ve karma yöntemle yapılmış araştırmalardan oluşmaktadır.

Tablo11. *Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Desenine Göre Dağılımı*

Konu	Desen	f	%
Mobil Öğrenme	Tarama	2	66,7
	Ardışık Açıklayıcı	1	33,3
Toplam		3	100

Tablo11 deki veriler doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden tarama deseni ve karma araştırma yöntemlerinden ardışık açıklayıcı karma desen araştırmaların deseni olarak görülmektedir.

Tablo12. *Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı*

Konu	Veri Top. Araçları	f	%
Mobil Öğrenme	Ölçek	3	60
	Test	1	20
	Görüşme Formu	1	20
Toplam		5	100

Tablo12 deki veriler doğrultusundan araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama aracının ölçekler olduğu, daha sonra test ve görüşme formlarından faydalandığı görülmektedir.

Tablo13. Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Veri Kaynağına Göre Dağılımı

Konu	Verinin Kaynağı	f	%
Mobil Öğrenme	Öğrenci	2	66.7
	Öğretmen	1	33.3
Toplam		3	100

Tablo13 incelendiğinde verilerin öğrenci ve öğretmenlerden toplandığı görülmektedir.

Tablo14. Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Üniversitelerine Göre Dağılımı

Konu	Üniversite	f	%
Mobil Öğrenme	İstanbul Aydın Üniversitesi	1	33.3
	Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	33.3
	İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa	1	33.3
	Toplam	3	100

Tablo14 e bakıldığında mobil öğrenme konulu çalışmalara üç farklı üniversitenin katkıda bulunduğu görülmektedir.

Tablo15. Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Enstitülere Göre Dağılımı

Konu	Enstitü	f	%
Mobil Öğrenme	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2	66.7
	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	1	33.3
	Toplam	3	100

Tablo15deki veriler doğrultusunda araştırmaların lisansüstü ve eğitim bilimleri enstitüsü aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo16. Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Konu	Anabilim Dalı	f	%
Mobil Öğrenme	İngiliz Dili ve Eğitimi	1	33.3
	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	1	33.3
	Temel Eğitim Anabilim Dalı	1	33.3
	Toplam	3	100

Tablo16daki veriler ele alındığında üç farklı anabilim dalında çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo17. Eğitimde Mobil Öğrenme Konulu Çalışmaların Danışman Unvanına Göre Dağılımı

Konu	Danışman Unvanı	f	%
Mobil Öğrenme	Prof. Dr.	1	33,3
	Doç. Dr.	1	33,3
	Doktor Öğretim Üyesi	1	33,3
Toplam		3	100

Tablo17 deki verilere göre her çalışma farklı bir danışman unvanına sahip akademisyen tarafından koordine edilmiştir.

3.3. Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmalar

Tablo18. Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Yöntemlerine Göre Dağılımı

Konu	Yöntem	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Nicel	16	43.24
	Karma	14	37.83
	Nitel	7	18.91
Toplam		37	100

Tablo18 deki veriler incelendiğinde eğitimde artırılmış gerçeklik konulu araştırmalar nicel karma yöntemlerde ağırlık göstermiştir.

Tablo19. Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Desenlerine Göre Dağılımı

Konu	Desen	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Deneysel Ön-Son Test	10	27.00
	Literatür Tarama	6	16.20
	Yarı Deneysel	4	10.80
	Tarama	4	10.80
	Durum Çalışması	3	8.10
	Gömülü Desen	3	8.10
	Açıklayıcı	2	5.40
	Yakınsak	2	5.40
	Çeşitleme	1	2.70
	Meta Analiz	1	2.70
	Hannafin-Peck	1	2.70
	Tasarım Modeli		
Toplam		37	100

Tablo19 incelendiğinde araştırmalarda 11 farklı desenden faydalanılmış olup, en çok tercih edilenler ise deneysel tabanlı desenler olmuştur.

Tablo20. Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Konu	Veri Top. Araçları	f	%

	Test (Başarı, Performans)	18	29.03
Artırılmış Gerçeklik	Ölçek	17	27.41
	Görüşme Formu	14	22.58
	Literatür Form	8	12.90
	Gözlem	5	8.06
Toplam		62	100

Tablo20 deki veriler doğrultusunda araştırmalarda sıklıkla tes, ölçek ve görüşme formu kullanılarak verilerin toplandığı görülmektedir.

Tablo21. *Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Veri Kaynağına Göre Dağılımı*

Konu	Verinin Kaynağı	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Öğrenci	20	52.63
	Doküman	6	15.78
	Öğretmen	5	13.15
	Çocuk	4	10.52
	Öğretmen Adayı	2	5.26
	Katılımcı	1	2.63
Toplam		38	100

Tablo21 e göre araştırmalarda en çok veri kaynağı olarak öğrencilerin tercih edildiği görülmektedir.

Tablo22. *Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılımı*

Konu	Üniversite	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Gazi Üniversitesi	4	10.26
	Atatürk Üniversitesi	3	7.69
	Mersin Üniversitesi	3	7.69
	Fırat Üniversitesi	2	5.13
	Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	5.13
	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2	5.13
	İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa	2	5.13
	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	1	2.56
	Ege Üniversitesi	1	2.56
	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	2.56
	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	2.56
	Kafkas Üniversitesi	1	2.56

Erzincan Binali	1	2.56
Yıldırım Üniversitesi		
İnönü Üniversitesi	1	2.56
Bahçeşehir	1	2.56
Üniversitesi		
Kırşehir Ahi Evran	1	2.56
Üniversitesi		
Eskişehir Osmangazi	1	2.56
Üniversitesi		
Ardahan Üniversitesi	1	2.56
Alanya Alaaddin	1	2.56
Keykubat		
Üniversitesi		
Çukurova	1	2.56
Üniversitesi		
Niğde Ömer	1	2.56
Halisdemir		
Üniversitesi		
Siirt Üniversitesi	1	2.56
Zonguldak Bülent	1	2.56
Ecevit Üniversitesi		
Hacettepe	1	2.56
Üniversitesi		
Bartın Üniversitesi	1	2.56
Sinop Üniversitesi	1	2.56
Toplam	37	100

Tablo22e göre artırılmış gerçeklik konulu araştırmalara farklı birçok üniversiteden katkı sağlandığı görülmekle birlikte, Gazi, Atatürk, Mersin, Fırat, Afyon Kocatepe, Burdur Mehmet Akif Ersoy ve İstanbul Cerrahpaşa üniversitelerinde birden fazla çalışmanın yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo23. *Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Enstitülerine Göre Dağılımı*

Konu	Enstitü	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	21	53.85
	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	8	20.51
	Fen Bilimleri Enstitüsü	6	15.38
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	2	5.13
	Toplam	37	100

Tablo23 deki veriler doğrultusunda en fazla çalışmanı eğitim bilimleri enstitüsü aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo24. *Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Anabilim Dallarına Göre Dağılımı*

Konu	Anabilim Dalı	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi	8	20.51
	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	6	15.38
	Temel Eğitim	6	15.38
	Fen Bilgisi Eğitimi	6	15.38
	Matematik Eğitimi	3	7.69
	Özel Eğitim	1	2.56
	İngiliz Dili Eğitimi	1	2.56
	Bilişim Sistemleri ve Teknolojileri	1	2.56
	İleri Teknolojiler	1	2.56
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	1	2.56
	Bilgisayar Anabilim Dalı	1	2.56
	Türkçe Eğitimi	1	2.56
	Sosyal Bilgiler Eğitimi	1	2.56
	Toplam	37	100

Tablo24 deki verilere bakıldığında çalışmalarına matematik, fen, teknoloji ve temel eğitim gibi konuların öğretiminde sıklıkla tercih edildiği görülmektedir.

Tablo25. *Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Konulu Çalışmaların Danışman Unvanına Göre Dağılımı*

Konu	Danışman Unvanı	f	%
Artırılmış Gerçeklik	Prof. Dr.	21	56,75
	Doç. Dr.	12	32,43
	Doktor Öğretim Üyesi	4	10,81
	Toplam	37	100

Tablo25 de artırılmış gerçeklik konulu araştırmaların yarısından fazlasına profesör unvanına sahip akademisyenlerin danışmanlık yaptığı görülmektedir.

3.4. Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmalar

Tablo26. *Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Yöntemlerine Göre Dağılımı*

Konu	Yöntem	f	%
Sanal Gerçeklik	Nitel	9	50
	Nicel	5	27,77
	Karma	4	22,22
Toplam		18	100

Tablo26 daki verilere göre, sanal gerçeklik konulu çalışmalarda nitel araştırmalar daha fazla tercih edilirken, nicel ve karma yöntemler ise homojen bir dağılım göstermektedir.

Tablo27. *Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Desenine Göre Dağılımı*

Konu	Desen	f	%
Sanal Gerçeklik	Durum Çalışması	6	33,33
	Deneysel Öntest-Sontest	5	27,77
	Yakınsayan Paralel	2	11,10
	Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi	1	5,55
	Sıralayıcı Açıklayıcı	1	5,55
	Belirtilmemiş	1	5,55
	Meta-Sentez	1	5,55
	Literatür Analizi	1	5,55
	Toplam	18	100

Tablo27 ye göre, çalışmaların desenlerinden çoğunlukla durum çalışması ve deneysel modellerin tercih edildiği görülmüştür.

Tablo28. *Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı*

Konu	Veri Toplama Araçları	f	%
Sanal Gerçeklik	Ölçek	7	25
	Test (Başarı-Performans)	6	21,42
	Görüşme Formu	5	17,85
	Gözlem Formu	4	14,28
	Form	3	10,71
	Kalp Atış Hızı Ölçer	2	7,14
	Ekran Kaydı	1	3,57
Toplam		28	100

Tablo28 deki veriler doğrultusunda, araştırmalarda veri toplama araçları olarak ölçek, test, görüşme formu, gözlem formu gibi birçok farklı veri toplama aracıyla verilerin toplandığı görülmüştür.

Tablo29. *Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Veri Kaynağına Göre Dağılımı*

Konu	Verinin Kaynağı	f	%
Sanal Gerçeklik	Öğrenci	12	66,66
	Doküman	2	11,11
	Uzman	2	11,11
	Öğretmen	1	5,55
	Öğretmen Adayı	1	5,55
Toplam		18	100

Tablo29 daki verilere göre, araştırmalarda veri kaynağı olarak sıklıkla öğrencilerin tercih edildiği görülmektedir.

Tablo30. *Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Üniversiteye Göre Dağılımı*

Konu	Üniversite	f	%
Sanal Gerçeklik	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2	11,10
	Hacettepe Üniversitesi	1	5,55
	Maltepe Üniversitesi	1	5,55
	Boğaziçi Üniversitesi	1	5,55
	Atatürk Üniversitesi	1	5,55
	Aksaray Üniversitesi	1	5,55
	Sinop Üniversitesi	1	5,55
	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	1	5,55
	Fırat Üniversitesi	1	5,55
	Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	5,55
	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi	1	5,55
	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	5,55
	Ankara Üniversitesi	1	5,55
	Erciyes Üniversitesi	1	5,55
	Gazi Üniversitesi	1	5,55
	Marmara Üniversitesi	1	5,55
	Bahçeşehir Üniversitesi	1	5,55
Toplam		18	100

Tablo30 a göre, eğitimde sanal gerçeklik çalışmalarının birçok farklı üniversitede yürütüldüğü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde çalışmanın diğer üniversitelerden fazla olduğu görülmüştür.

Tablo31. Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Enstitüye Göre Dağılımı

Konu	Enstitü	f	%
Sanal Gerçeklik	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	9	52,94
	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	6	29,41
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	2	11,11
	Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü	1	5,55
Toplam		18	100

Tablo31 e göre, çalışmaların yoğunlukla eğitim bilimleri ve lisansüstü eğitim enstitülerinde yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo32. Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Konu	Anabilim Dalı	f	%
Sanal Gerçeklik	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	4	23,53
	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	3	17,66
	Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi	2	11,11
	Yabancı dil eğitimi	1	5,55
	Uluslararası ve Karşılaştırmalı Eğitim	1	5,55
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1	5,55
	Müzik Eğitimi	1	5,55
	Elektrik Elektronik Mühendisliği	1	5,55
	Öğrenme bilimleri	1	5,55
	Temel Eğitim	1	5,55
	Eğitim teknolojileri	1	5,55
		18	100

Tablo32 deki verilerde çalışmaların farklı anabilim dallarında gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo33. Eğitimde Sanal Gerçeklik Konulu Çalışmaların Danışman Unvanına Göre Dağılımı

Konu	Danışman Unvanı	f	%
Sanal Gerçeklik	Doç. Dr.	9	50
	Prof. Dr.	7	38,88
	Doktor Öğretim Üyesi	2	11,11
Toplam		18	100

Tablo33 deki veriler doğrultusunda en fazla doçent ve profesör unvanına sahip akademisyenlerin danışmanlık yaptığı görülmektedir.

4.SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışma, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tez merkezinde bulunan ve 2024 yılı itibariyle "yapay zekâ", "mobil öğrenme", "sanal gerçeklik", "artırılmış gerçeklik" ve "eğitim" anahtar kelimeleri ile bulunan 79 lisansüstü tezin incelenmesine dayanmaktadır. Analiz edilen tezlerin yöntem, desen, veri toplama araçları, veri kaynağı, üniversite, enstitü, anabilim dalı ve danışman unvanları gibi değişkenler açısından dağılımını ve eğilimleri ortaya koymaktadır.

Özeren vd. (2021), eğitim alanındaki sanal gerçeklik çalışmalarını inceleyerek son dört yıldaki eğilimleri analiz etmiştir. Web of Science veritabanında "sanal gerçeklik" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda 307 makalenin tam metnine ulaşılmıştır. Bulgulara göre, çalışmaların yarısı deneysel ve uygulamalı çalışmalardır ve örneklem gruplarını çoğunlukla lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma yöntemleri olarak nicel yöntemlerin daha yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Benzer çalışma bulguları bu araştırmada da görülmektedir.

Akgün ve Ustun (2023), 2018-Mayıs 2022 tarihleri arasında Web of Science veritabanında "artırılmış gerçeklik ve mobil öğrenme" ve "artırılmış gerçeklik ve mobil uygulama" değişkenlerinin kullanıldığı 65 makaleyi incelemiştir. Fen alanında daha fazla çalışma bulunmaktadır. Çalışmalarda en yaygın kullanılan araştırma yöntemi nicel araştırma yöntemidir ve veri toplama aracı olarak anketler daha sık kullanılmıştır. Çalışmalarda genellikle üniversite öğrencileriyle çalışıldığı görülmüştür, ek olarak Keleş ve Yavuz (2022), 2013-2020 yılları arasında Türkiye'de eğitimde artırılmış gerçeklik üzerine yazılan 38 makale, 49 yüksek lisans ve 13 doktora tezini içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, artırılmış gerçeklik uygulamaları konusunda eğitim alanında yapılan araştırmaların %41'i fen bilimleri eğitimi alanında yapılmıştır ve yapılan araştırma sayısı 2013 yılından itibaren giderek artmaktadır. Yapılan bu araştırmada da fen bilimleri ve matematik gibi alanlarda artırılmış gerçeklik uygulamalarının sıkça kullanıldığını göstermektedir. Katılımcı grubu olarak daha çok öğrencilerin olduğu ve çoğunlukla karma araştırma yöntemini kullandığı, veri toplama aracı olarak ölçek, başarı testi ve görüşme formlarının sıklıkla kullanıldığı ifade edilmiştir. Yine benzer durum bu araştırmanın bulgularında da ortaya çıkmıştır. Yapılan literatür incelemesi, artırılmış gerçeklikle ilgili makalelerde karma yöntemin daha yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir (Altınpulluk, 2018; Chen vd., 2017; Kapucu & Yıldırım, 2019). Nicel araştırma yöntemlerini kullanan çalışmalara bakıldığında, ağırlıklı olarak deneysel desenin tercih edildiği görülmektedir. Nitekim Kara (2018) ve Kapucu & Yıldırım (2019) tarafından yapılan araştırmalarda artırılmış gerçeklik alanında çoğunlukla deneysel desenlerin kullanıldığı

sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalarda çalışma grubu olarak çoğunlukla öğrenciler tercih edilmektedir. Artırılmış gerçeklik alanına yönelik araştırmalarda ise hedef kitlenin büyük ölçüde öğrencilerinden oluştuğu tespit edilmiştir (Altınpulluk, 2018; Chen vd., 2017; Korucu vd., 2016; Korucu & Yıldırım, 2019).

Türkiye'de eğitimde Mobil Öğrenme, VR/AR ve YZ uygulamaları alanında artan bir ilgi ve araştırma faaliyeti gözlemlenmektedir. Bu teknolojilerin öğrenme deneyimlerini dönüştürme potansiyeli, araştırmacıları, eğitimcileri ve politika yapıcılarını da cezpt etmektedir.

Öneriler

Analiz edilen kaynaklar ve genel gözlemler ışığında, Türkiye'de eğitimde Mobil Öğrenme, VR/AR ve YZ araştırmaları için şu önerilerde bulunulabilir:

- Nitel araştırmaların artırılması: Teknolojilerin öğrenme sürecine ve öğrenci deneyimlerine nasıl etki ettiğini derinlemesine anlamak için nitel araştırmalara daha fazla odaklanılmalıdır.
- Farklı eğitim kademeleri ve branşlarda çalışmalar: VR/AR ve YZ uygulamalarının potansiyel faydalarını daha geniş bir perspektiften değerlendirmek için farklı eğitim kademelerinde (ilkokul, lise) ve branşlarda (matematik, sosyal bilimler, sanat) çalışmalar yapılmalıdır.
- Etik ve toplumsal etkiler: Teknolojilerin etik kullanımı, veri gizliliği, eşit erişim gibi konulara odaklanarak, VR/AR ve YZ uygulamalarının olası toplumsal etkileri ele alınmalıdır.
- Öğretmen eğitimi ve profesyonel gelişim: Öğretmenlerin bu teknolojileri etkili bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve donanımlara sahip olmalarını sağlamak amacıyla öğretmen eğitimi ve profesyonel gelişim programları geliştirilmelidir.

5.KAYNAKÇA

Akdeniz, M., & Özdiñç, F. (2021). Eğitimde Yapay Zeka Konusunda Türkiye Adresli Çalışmaların İncelenmesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(1), 912-932. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.938734>

Akgün, E., & Ustun, A. B. (2023). Mobil Artırılmış Gerçeklikle Öğrenmeye Yönelik İçerik Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi(56), 362-383. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1153240>

Altınpulluk, H. (2018). Türkiye’de artırılmış gerçeklikle ilgili hazırlanan tezlerin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 8(1), 248–272.

Baydaş, Ö. & Yılmaz, R. (2016). Pre-service teachers’ intention to adopt mobile learning: a motivational model. British Journal of Educational Technology, 49(1), 137-152. <https://doi.org/10.1111/bjet.12521>

Baz, F. Ç. (2018). New trends in e-learning. Trends in E-Learning. <https://doi.org/10.5772/intechopen.75623>

Burden, K., Kearney, M., Schuck, S., & Hall, T. (2019). Investigating the use of innovative mobile pedagogies for school-aged students: a systematic literature review. *Computers & Education*, 138, 83-100. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.04.008>

Chen, V., Sandford, A., LaGrone, M., Charbonneau, K., Kong, J., & Ragavaloo, S. (2022). An exploration of instructors' and students' perspectives on remote delivery of courses during the covid-19 pandemic. *British Journal of Educational Technology*, 53(3), 512-533. <https://doi.org/10.1111/bjet.13205>

Chen, P., Liu, X., Cheng W., & Huang R. (2017). A review of using augmented reality in education from 2011 to 2016. In Popescu E. et al. (Eds.), *Innovations in smart learning. Lecture notes in educational technology* (pp. 13–18). Singapore: Springer.

Chiang, F., Zhu, G., Wang, Q., Cui, Z., Cai, S., & Yu, S. (2015). Research and trends in mobile learning from 1976 to 2013: a content analysis of patents in selected databases. *British Journal of Educational Technology*, 47(6), 1006-1019. <https://doi.org/10.1111/bjet.12311>

Hoi, V. N. & Mu, G. M. (2020). Perceived teacher support and students' acceptance of mobile-assisted language learning: evidence from vietnamese higher education context. *British Journal of Educational Technology*, 52(2), 879-898. <https://doi.org/10.1111/bjet.13044>

Jin, S., Im, K., Yoo, M., Roll, I., & Seo, K. (2023). Supporting students' self-regulated learning in online learning using artificial intelligence applications. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00406-5>

Kabir, H., Nasrullah, S. M., Hasan, M. K., Ahmed, S., Hawlader, M. D. H., & Mitra, D. K. (2021). Perceived e-learning stress as an independent predictor of e-learning readiness: results from a nationwide survey in bangladesh. *Plos One*, 16(10), e0259281. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0259281>

Kara, A. (2018). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının eğitimde kullanılmasına yönelik araştırmaların incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Keleş, F., & Yavuz, S. (2022). Eğitimde Artırılmış Gerçeklik İle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir İçerik Analizi. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 6(2), 248-277. <https://doi.org/10.35346/aod.1159848>

Lai, C. (2019). Trends of mobile learning: a review of the top 100 highly cited papers. *British Journal of Educational Technology*, 51(3), 721-742. <https://doi.org/10.1111/bjet.12884>

Li, F. & Lau, R. (2006). On-demand e-learning content delivery over the internet. *International Journal of Distance Education Technologies*, 4(1), 46-55. <https://doi.org/10.4018/jdet.2006010104>

Li, X. & Song, S. (2017). Mobile technology affordance and its social implications: a case of "rain classroom". *British Journal of Educational Technology*, 49(2), 276-291. <https://doi.org/10.1111/bjet.12586>

- Liu, M. & Yu, D. (2022). Towards intelligent e-learning systems. *Education and Information Technologies*, 28(7), 7845-7876. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11479-6>
- Lopes, G. A., Furtado, J. C., & Baierle, I. C. (2023). How e-learning is correlated with competitiveness and innovation and critical success factors. *Education Sciences*, 13(6), 619. <https://doi.org/10.3390/educsci13060619>
- Martin, F. & Ertzberger, J. (2015). Effects of reflection type in the here and now mobile learning environment. *British Journal of Educational Technology*, 47(5), 932-944. <https://doi.org/10.1111/bjet.12327>
- Mettis, K. & Våljataga, T. (2020). Designing learning experiences for outdoor hybrid learning spaces. *British Journal of Educational Technology*, 52(1), 498-513. <https://doi.org/10.1111/bjet.13034>
- Njenga, J. & Fourie, L. (2010). The myths about e-learning in higher education. *British Journal of Educational Technology*, 41(2), 199-212. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2008.00910.x>
- Oluwadele, D., Singh, Y., & Adeliyi, T. T. (2023). Trends and insights in e-learning in medical education: a bibliometric analysis. *Review of Education*, 11(3). <https://doi.org/10.1002/rev3.3431>
- Ouyang, F., Wu, M., Zheng, L., Zhang, L., & Jiao, P. (2023). Integration of artificial intelligence performance prediction and learning analytics to improve student learning in online engineering course. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00372-4>
- Oruç, T., Yeşilyurt, M., & Kurt, M. (2024). Eğitimde Yapay Zekâ Konulu Çalışmaların Betimsel Analizi. *Temel Eğitim*, 6(24), 44-60.
- Özeren, E., Tosunoğlu, E., Pekyürek, M. F., Seyhan, N., (2021). Eğitimde Sanal Gerçeklik Çalışmaları: Güncel Araştırmalardaki Eğilimlerin Analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 390-401. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.62826-879293>
- Rosak-Szyrocka, J., Żywiołek, J., Zaborski, A., Chowdhury, S., & Hu, Y. (2022). Digitalization of higher education around the globe during covid-19. *IEEE Access*, 10, 59782-59791. <https://doi.org/10.1109/access.2022.3178711>
- Seçkin Kapucu, M., & Yıldırım, İ. (2019). Türkiye’de Sanal Ve Artırılmış Gerçeklik Üzerine Eğitimde Yapılan Çalışmalara İlişkin Metodolojik Bir İnceleme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(73), 26-46.
- Seo, K., Tang, J., Roll, I., Fels, S., & Yoon, D. (2021). The impact of artificial intelligence on learner-instructor interaction in online learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00292-9>
- Shi, L. & Kopcha, T. J. (2022). Moderator effects of mobile users' pedagogical role on science learning: a meta-analysis. *British Journal of Educational Technology*, 53(6), 1605-1625. <https://doi.org/10.1111/bjet.13210>

- Shih, R., Cheng, Y., Kuo, S., & Lou, S. (2016). The development and implementation of u-msg for college students' english learning. *International Journal of Distance Education Technologies*, 14(2), 17-29. <https://doi.org/10.4018/ijdet.2016040102>
- Sokout, H. & Usagawa, T. (2021). Improving academic performance through blended learning: the case of afghan higher education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 16(11), 104. <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i11.20757>
- Sweileh, W. M. (2021). Global research activity on e-learning in health sciences education: a bibliometric analysis. *Medical Science Educator*, 31(2), 765-775. <https://doi.org/10.1007/s40670-021-01254-6>
- Tanhan, A., Boyle, C., Taş, B., Söğüt, Y., Cashwell, C., Genç, E., Karatepe, H. (2023). Using online photovoice and community-based participatory research to understand facilitators and barriers to online distance education during covid-19. *Distance Education*, 44(1), 40-65. <https://doi.org/10.1080/01587919.2022.2156320>
- Tsay, C. H., Kofinas, A. K., & Luo, J. (2018). Enhancing student learning experience with technology-mediated gamification: an empirical study. *Computers & Education*, 121, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.01.009>
- Türel, Y. K., & Bayer, H. (2021). Türkiye’de Lisansüstü Tezlerde Artırılmış Gerçeklik Kullanımı Üzerine Araştırma Eğilimleri. *Turkish Journal of Educational Studies*, 8(2), 195-214. <https://doi.org/10.33907/turkjes.818899>
- Uygun, D., & Sönmez, A. (2019). Mobil öğrenme üzerine güncel çalışmalarla ilgili bir içerik analizi. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 53-69.
- Wahlstedt, A., Pekkola, S., & Niemelä, M. (2008). From e-learning space to e-learning place. *British Journal of Educational Technology*, 39(6), 1020-1030. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2008.00821.1.x>
- Wen, Y., Chiu, M., Guo, X., & Wang, Z. (2024). ai-powered vocabulary learning for lower primary school students. *British Journal of Educational Technology*. <https://doi.org/10.1111/bjet.13537>
- Xie, J. (2021). Instructional designers’ roles in emergency remote teaching during covid-19. *Distance Education*, 42(1), 70-87. <https://doi.org/10.1080/01587919.2020.1869526>
- Yan, L., Whitelock-Wainwright, A., Guan, Q., Wen, G., Gašević, D., & Chen, G. (2021). Students’ experience of online learning during the covid-19 pandemic: a province-wide survey study. *British Journal of Educational Technology*, 52(5), 2038-2057. <https://doi.org/10.1111/bjet.13102>
- Yen, N. Y., Shih, T. K., Jin, Q., Hsu, H., & Chao, L. R. (2010). Trend of e-learning. *International Journal of Distance Education Technologies*, 8(1), 69-88. <https://doi.org/10.4018/jdet.2010010105>
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators?.

International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16(1).
<https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

Zhong, J., Xie, H., & Wang, F. L. (2019). The research trends in recommender systems for e-learning. Asian Association of Open Universities Journal, 14(1), 12-27.
<https://doi.org/10.1108/aaouj-03-2019-0015>

NÖRODİDAKTİK PERSPEKTİFTEN YABANCI DİL OLARAK ALMANCA ÖĞRETİMİ: DUYGULAR, DİKKAT VE HAFIZA BAĞLAMINDA UYGULAMA ÖNERİLERİ

Doç. Dr., YASEMİN DARANCIK

Çukurova Üniversitesi,

ydarancik@cu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5682-9123

ÖZET

21. yüzyıl öğrenme anlayışı, yalnızca bilişsel süreçleri değil, öğrencinin duygusal ve nörolojik yönlerini de dikkate alan bütüncül bir eğitim yaklaşımını öne çıkarmaktadır. Geleneksel yabancı dil öğretimi yaklaşımları ise çoğu zaman öğrencinin bilişsel yükünü artırmakta ve öğrenmenin doğallığını sekteye uğratmaktadır. Bu bildiride, nörobilim bulgularına dayanan nörodidaktik yaklaşım temelinde, yabancı dil olarak Almanca öğretiminin nasıl daha etkili ve kalıcı hâle getirilebileceği ele alınmıştır. Nörodidaktik kuramın üç temel boyutu olan duygular (Emotion), dikkat (Aufmerksamkeit) ve hafıza (Gedächtnis), Almanca derslerine uyarlanarak somut öneriler geliştirilmiştir. Çalışmada, uygulamaya dayalı bir süreç gerçekleştirilmemiştir; ancak öğrencinin duygusal katılımını artırmaya, dikkatini sürdürmeye ve hafızada kalıcılığı sağlamaya yönelik sınıf içi etkinlik örnekleri ve mini ders planları geliştirilmiştir. “En Güzel Günüm” gibi kişisel anlatı etkinlikleriyle duygusal bağ güçlendirilmiş; oyun temelli soru-cevap etkinlikleriyle dikkat dinamiği desteklenmiş; hareketli öğrenme teknikleri aracılığıyla hafıza dostu kodlama stratejileri önerilmiştir. Sunulan model önerisi, özellikle lise düzeyinde Almanca öğretimini daha anlamlı, çoklu duyusal ve öğrenci merkezli bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca kuramsal bir çerçeve sunmakla kalmayıp, çağdaş öğrenme bilimiyle uyumlu ve öğretmenlerin doğrudan sınıf içi uygulamalarında kullanabileceği pratik öneriler de geliştirmektedir. Nörodidaktik yaklaşımla yapılandırılan öğretim ortamlarının, öğrencilerin motivasyonunu artırdığı, öğrenme sürecini daha anlamlı hâle getirdiği ve kalıcı öğrenmeyi desteklediği söylenebilir. Çalışma, yabancı dil öğretmenlerine bilimsel temelli uygulama önerileri sunarken, nörodidaktik bakış açısının dil öğretiminde nasıl somutlaştırılabileceğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nörodidaktik, Almanca Öğretimi, Duygular, Dikkat, Hafıza, Beyin Temelli Öğrenme

FİİL MERKEZLİ DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİ: VALENZ YAKLAŞIMI İLE UYGULAMALI BİR MODEL

Doç. Dr., YASEMİN DARANCİK

Çukurova Üniversitesi,

ydarancik@cu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5682-9123

ÖZET

Dil bilgisi öğretimi, yabancı dil eğitiminin vazgeçilmez bileşenlerinden biridir. Ancak Almanca gibi hâl (Kasus) sistemine dayalı dillerde, dil bilgisi öğrenimi genellikle soyut, ezberci ve bağlamdan kopuk biçimde sunulmaktadır. Bu durum, öğrencilerin doğru ve anlamlı cümleler kurmakta zorlanmalarına neden olmaktadır. Bu çalışmada, Almanca dil bilgisi öğretiminde sıklıkla karşılaşılan fiil-tamlayıcı uyumsuzluklarını ortadan kaldırmak amacıyla, Lucien Tesnière tarafından geliştirilen Valenz (İstem) Kuramı temel alınarak bir öğretim modeli önerilmiştir. Valenz yaklaşımı, fiili cümlenin merkezine alarak, onun gerektirdiği tamamlayıcıların sayısı ve türü üzerinden anlamlı cümle üretimini destekleyen bir çerçeve sunar. Çalışma kapsamında, kuramın Almanca dil yapısına nasıl uygulanabileceği kuramsal temelde ele alınmış; ardından, fiil seçimi ve valens analizi, tamlayıcıların fiille ilişkilendirilmesi, cümle kurma etkinlikleri ve dönüt süreci olmak üzere dört aşamalı bir öğretim modeli ve örnek ders planı geliştirilmiştir. Modelin temel hedefi, öğrencilerin fiil merkezli yapıları kavrayarak doğru hâl (Kasus) kullanımıyla üretim odaklı Almanca cümleler kurmalarını sağlamaktır. Söz konusu öğretim yaklaşımı, ezbere dayalı geleneksel dil bilgisi öğretiminin ötesine geçerek anlam-merkezli, bağlamsal ve yapı temelli bir öğrenme süreci sunmaktadır. Bu yönüyle Valenz temelli öğretim modeli, hem öğretmenler hem de öğrenciler için uygulanabilir, esnek ve pedagojik açıdan işlevsel bir çözüm olarak önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Valenz Kuramı, Almanca Öğretimi, Dil Bilgisi Öğretimi, Yapısal Dil Eğitimi, Üretim Odaklı Yaklaşım

ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜNÜ YARATICILIĞA DÖNÜŞTÜRMEYE DAİR BİR ÇOCUK MASALI

***Doç. Dr. Sevrâ FIRINCIOĞULLARI**

Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil

ORCID: 000-0003-1052-6092 -
sevrafirinci@gmail.com

Özet

Miriam Dubunu'nin "Yazmayı sevmeyen Çocuğun Hikayesi" adlı eseri çocuğun dünyasından okuma, yazma, okul deneyimi, öğrenme süreci, öğrenme güçlüğü, öğrenme isteği ve çabası üzerine önemli mesajlar içermektedir. Eser bir çocuğun gözüyle okul deneyimine yukardan bakmayı sağlayan özel bir perspektif sunmaktadır. Yazmaktan hoşlanmayan Samuele'in sınıfta ödeviyle uğraşırken başından geçenler, öğrenme ve yaratma problemi çeken çocukların bu süreci sağlıklı atlatabilmesi için sunulmuş bir öneri olarak da nitelendirilebilir. Eserde yazmayı sevmeyen Samuele'in derste elindeki kalemle konuşmaya başlayıp onunla arkadaş olmasından sonra yaşadıkları anlatılmaktadır. Bu anlamda yazmayı sevmeyen veya yaratıcılığını doğrudan sergileyemeyen her çocuk için sunulmuş değerli bir yöntem içerdiği söylenebilir. Elindeki renkli kalemle konuşarak kendini sınıfta veya evde (zorunlulukla önerilmiş bir ödevi yaparken) ifade ettiğinden çok daha rahat ortaya koyan Samuele'in yaratıcılığı eğitim sürecinde çocuğu yaratıma çekecek bir yöntem olarak düşünülebilir. Çocuk dünyasında arkadaşlık ve sevginin yaratıcılığı ortaya çıkarmasındaki rolü vurgulanmıştır. Bu çerçevede eserde nesnelerle konuşarak hayal dünyasını harekete geçiren çocukların dünyasına da ayna tutulur. Klasik eğitim anlayışında beklenen tutum ödevin bir zorunluluk olarak bitirilip sunulmasıdır. Ancak çocuk dünyası içinden sürece bakmaya davet eden eserde durum yaratıcılığı harekete geçiren şeyin bu olmadığı, tam tersine bunun öğrenme ve yaratma sürecini ketleyebileceğidir.

Ödevi görev bilinci gibi değil, nesneler oyun oynayarak yaptırılacak etkinliklerin çocuğun potansiyelini, yaratıcılığını ortaya koyabildiği bir süreci yaratacağının mesajı verilir. Çocuk kendi potansiyelini öğrenme ve yazma isteğiyle ortaya koyabilir. Eserde verilen bu mesajın eğitim sistemi ve uygulamalarında bu isteği köreltebilecek yöntemlerin değiştirilmesi adına bir öneri olduğu söylenebilir. Eserde simgeler çocuğun hayal gücünü temsil eden kalemler ve onlarla kurduğu sevgi bağı olarak sunulmuştur. Öğrenme materyallerini doğru bir yaklaşımla

çocuğun yaratıcılığı için bir amaca dönüştürmek eserde verilmek istenen mesajlardan en önemlisidir.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, Sosyoloji, Eğitim, Yaratıcılık, Öğrenme

A CHILDREN'S STORY ABOUT TRANSFORMING LEARNING DISABILITIES INTO CREATIVITY

Abstract

Miriam Dubunu's "The Story of the Boy Who Doesn't Like to Write" contains important messages from the child's world about reading, writing, school experience, learning process, learning difficulties, desire and endeavour to learn. The work offers a special perspective on the school experience from a child's point of view. What Samuele, who does not like to write, goes through while doing his homework in the classroom can also be characterised as a suggestion for children with learning and creation problems to overcome this process in a healthy way. The work tells the story of Samuele, who does not like to write, after he starts talking to the pencil in his hand in class and makes friends with it. In this sense, it can be said that it contains a valuable method for every child who does not like to write or who cannot directly display their creativity. The creativity of Samuele, who expresses himself much more easily by talking to the coloured pencil in his hand than he expresses himself in the classroom or at home (while doing an obligatory homework), can be considered as a method that will attract children to creativity in the educational process. The role of friendship and love in revealing creativity in the children's world was emphasised. In this framework, the work also mirrors the world of children who activate their imagination by talking to objects. The expected attitude in classical education is to complete and present the homework as an obligation. However, in the work, which invites us to look at the process from the children's world, the situation is that this is not what stimulates creativity, on the contrary, it may inhibit the learning and creation process. The message is given that the activities that can be carried out by playing with objects, not as a sense of duty, will create a process in which the child can reveal his/her potential and creativity. The child can reveal his/her potential through his/her desire to learn and write. It can be said that this message given in the work is a suggestion to change the methods that can blunt this desire in the education system and practices. In the work, symbols are presented as pencils representing the child's imagination and the bond of love he/she establishes with them. Turning learning materials into a purpose for the child's creativity with the right approach is the most important message in the work.

Keywords: Literature, Sociology, Education, Creativity, Learning

ÇOCUKLARIN YOKSULLUĞA BAKIŞI: FÜRUZAN’IN “PARASIZ YATILI” HİKAYELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih YANARDAĞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

fyanardag@hotmail.com, orcid:0000-0001-9903-542X

Sıla ERBAY

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisan Öğrencisi

Silaerbay16@gmail.com, orcid: 0009-0003-6596-5858.

Özet

Füruzan, edebiyatımızda özellikle çocuk ve yoksulluk temalarını bir araya getiren anlatımıyla öne çıkar. *Parasız Yatılı* kitabı, toplumun alt sınıflarındaki çocukların dünyasını sade ve etkileyici bir dille aktarır. Öyküler, gündelik yaşamın sıradan olayları üzerinden çocuk karakterlerin iç dünyasını açığa çıkarır. Yazar anlatılan olaylar aracılığıyla çocukların sosyal konumlarını, ekonomik koşullarını ve aile yapılarını göz önüne koyar. Her öyküde çocukların karşılaştığı engeller ve bu engeller karşısında geliştirdikleri tutumlar dikkat çeker. Öykülerde, çocukların dünyası dışarıdan değil, içeriden kurulur. Anlatıcı, olayları çocukların bakış açısıyla verir. Bu da okurun, çocuk karakterlerle empati kurmasını kolaylaştırır. Karakterlerin sessizliği, mahcubiyeti ve bastırılmış tepkileri, içinde yaşadıkları çevreyle doğrudan bağlantılıdır. Yoksulluk, yalnızca ekonomik bir mesele olarak değil, aynı zamanda duygusal bir yoksunluk biçiminde de kendini gösterir. Eşyalar, çoğu zaman bir sınıfsal ayrımı simgeler. Kullanılan nesneler üzerinden kimlikler belirginleşir ve toplum içindeki yer kendiliğinden görünür olur. Anlatılan hayatlar, sınıfsal farkların çocuk yaşta hissedildiğini gösterir. Çocuklar bu farkları sorgulamaz, ama derinden yaşar. Karakterlerin hayalleri sınırlıdır; çoğu zaman bir meyve ya da sessiz bir akşam yemeği kadar basit ve sessizdir. Füruzan’ın dili yalın ve süssüzdür. Her sözcük, çocukların duygularını sakince ama etkili bir biçimde aktarır. Yazar, anlatının önüne geçmeden, karakterin kendini ifade etmesine alan tanır. Bu anlatım biçimi, öykülerin gücünü artırır. Bu çalışmada, çocuk karakterlerin yoksullukla kurduğu ilişki üzerinde durulacak, *Parasız Yatılı* kitabındaki öyküler üzerinden çocuk karakterlerin dünyası irdelenecek, sınıfsal yapıların, kültürel kalıpların ve toplumsal eşitsizliklerin çocukların yaşamına nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır. Bu çalışmada Bourdieu’nün “habitus” ve “sosyal sermaye” kavramları ile Walter Benjamin’in çocukluk hafızasına ilişkin düşüncelerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Füruzan, Parasız Yatılı, Çocukluk, Yoksulluk, Hafıza, Habitus.

CHILDREN'S PERSPECTIVE ON POVERTY: AN ANALYSIS OF FÜRUZAN'S PARASIZ YATILI STORIES

Abstract

Füruzan stands out in Turkish literature with her narrative style that brings together the themes of childhood and poverty. Her short story collection *Parasız Yatılı* (Boarding School for Free) portrays the lives of children from the lower strata of society through a plain yet powerful language. The stories reveal the inner worlds of child characters through ordinary events of everyday life. Through these narratives, the author brings to light the children's social positions, economic conditions, and family structures. Each story emphasizes the obstacles the children face and the attitudes they develop in response. The world of children is constructed not from an external perspective but from within; the narrator presents events through the children's point of view, which allows the reader to easily empathize with them. The characters' silence, shame, and repressed reactions are directly linked to their social environment. Poverty is not only depicted as an economic issue but also as a form of emotional deprivation. Objects often symbolize class distinctions; identities become more visible through material belongings, and social position is rendered implicitly observable. The lives portrayed in the stories demonstrate that class differences are felt at a very early age. The children do not question these differences, but they experience them deeply. Their dreams are limited—often as modest and quiet as a piece of fruit or a peaceful dinner. Füruzan's language is plain and unembellished; each word conveys the children's emotions with calm yet profound impact. The author allows the character to express themselves without overshadowing the narrative, which enhances the power of the stories. This study focuses on the relationship that child characters establish with poverty, examining the world of children in the *Parasız Yatılı* collection. It aims to reveal how class structures, cultural patterns, and social inequalities are reflected in children's lives. The theoretical framework includes Pierre Bourdieu's concepts of habitus and social capital, alongside Walter Benjamin's reflections on childhood memory.

Keywords: Füruzan, *Parasız Yatılı*, Childhood, Poverty, Memory, Habitus.

Giriş

1970'li yıllardan itibaren Türk hikâyeciliğinde bireyin toplumla olan ilişkisi göze çapmaya başlar. Bu dönemin göç, kentleşme ve ekonomik krizlerle şekillenen toplumsal yapısı, edebi anlatılara da doğrudan yansır.¹ Özellikle kadın yazarlar içinde bulunulan durumu daha duyarlı bir dille anlatır. Bu yazarlar arasında öne çıkan Füruzan, hem anlatım biçimi hem de tematik yoğunluğuyla dikkat çeker. Onun anlatılarında, karakterlerin gündelik hayat içinde yaşadığı duygusal ve toplumsal olaylar, sade ama etkileyici bir dille anlatılır. *Parasız Yatılı* adlı kitabında

¹ Füruzan, *Parasız Yatılı*, 46. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2024.

yer alan öyküler, yoksulluğun izlerini özellikle kadın ve çocuk karakterler aracılığıyla aktarır. Füzûzan, yoksulluğu yalnızca ekonomik bir durum olarak değil, aynı zamanda bireyin günlük yaşamında duyguları öne çıkararak ele alır. Özellikle çocuklar, sezgisel farkındalıklarıyla dikkat çeker. Bu çocuklar, çevrelerindeki dünyayı anlamlandırırken hem beden dillerini hem de sessizliklerini bir anlatı aracına dönüştürür. Mekân kullanımı, eşya seçimi ve boşlukların kurgulanışı, öykülerin sınıfsal bağlamda incelenmesini mümkün kılar.² Bu noktada, Pierre Bourdieu'nün *habitus* ve *sosyal sermaye* kavramları, çocukların toplumsal konumlarını kavramada yardımcı bir kaynaktır.³ Aynı şekilde, Walter Benjamin'in *çocukluk hafızasına ilişkin parçalı ve imgesel anlatı yaklaşımı*, bu öykülerin yapısal çözümlemesinde önemli bir teorik yapı oluşturur. *Parasız Yatılı*'da yer alan çocuklar yoksullukla kurduğu ilişkiler sınıfsal farklar çerçevesinde ele alınacaktır. Her öykü, bu bağlamda ayrı ayrı çözümlenecek; çocuk bakış açısının biçimsel ve tematik düzeyde anlatıya nasıl yansıdığı tartışılacaktır. Füzûzan'ın çizdiği çocuk temsilleri yalnızca toplumsal bir mesele olarak değil, aynı zamanda estetik ve psikolojik bir yapı olarak değerlendirilecektir.

1. Kuramsal Çerçeve

Çözümlemesi yapılacak hikâyelerde yoksulluk, sadece ekonomik bir yoksunluk olarak değil; aynı zamanda bireyin sınıfsal konumu, toplumsal ilişkileriyle şekillenen çok katmanlı bir şekilde ele alınmaktadır. ⁴Bu bağlamda, çözümleme sürecinde Pierre Bourdieu'nün “habitus” ve “sosyal sermaye” kavramları ile ⁵Walter Benjamin'in çocukluk hafızasına ve imgelerle kurulan anlatıya dair düşünceleri kuramsal bir zemin sunar. Pierre Bourdieu'nün “habitus” kavramı, bireyin içinde yetiştiği sosyal çevrenin ona kazandırdığı düşünce, davranış ve algılama biçimlerini tanımlar. Habitus, kişinin farkında olmadan benimsediği ve gündelik yaşamına yansıyan sınıfsal alışkanlıkları içerir. Bu kavram, bireyin dünyayı nasıl algıladığını, nelere tepki verdiğini ve nasıl hayal kurduğunu belirleyen görünmez bir yapı işlevi görür. Bourdieu'nün bir diğer kavramı olan “sosyal sermaye”, bireyin sahip olduğu toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerden elde ettiği kazanımlara işaret eder. Aile, akraba, komşu ya da arkadaş çevresi gibi sosyal bağlar, bireyin toplum içinde yer edinmesini ve kaynaklara ulaşmasını etkiler. Walter Benjamin'in çocukluk hafızasına yönelik yaklaşımı ise anlatı çözümlemelerinde anlatım biçimlerine dair bir bakış sunar. Benjamin'e göre çocukluk, geçmişin doğrusal ve açık bir biçimde hatırlandığı bir dönem değildir. Çocuklar, yaşadıklarını çoğu zaman parçalı anılar, imgeler ve sezgisel izlenimler yoluyla hafızalarında yeniden kurar. Bu kavramsal çerçeve, öykülerdeki çocuk karakterlerin yoksullukla ilişkilerini sadece ekonomik temelli değil; aynı zamanda kültürel,

² Bourdieu, Pierre, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, çev. Hülya Tufan, Heretik Yayıncılık, İstanbul, 2017.

³ Benjamin, Walter, *Çocukluğun Berlin'de Geçen Yılları*, çev. Ahmet Cemal, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

⁴ Bourdieu, Pierre, *Sosyoloji Meseleleri*, çev. Osman Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

toplumsal ve duygusal düzeylerde anlamlandırmak için yol gösterici olacaktır. Kuramsal altyapı oluşturulduktan sonra, metinlerde bu kavramların nasıl karşılık bulduğu çözümlenecektir.

2. Metin Çözümlemeleri: Çocuk Karakterlerin Yoksulluğa Bakışı

2.1. “Sabah Eskimişliğin” Hikayesinde Bastırılmış Arzular ve Sessiz Yoksulluk

Füruzan’ın “*Sabah Eskimişliğin*” adlı öyküsünde çocukluk, neşeyle hatırlanan bir dönem değil; yoksulluğun etkisiyle şekillenen sessiz ve kırılğan bir zaman olarak anlatılır. Anlatıcı, geçmişe gündelik eşyalar ve kısa anılar aracılığıyla döner. Ancak bu dönüş, sadece kişisel bir hafızayı değil, aynı zamanda sınıfsal farkların çocukluk üzerindeki etkisini de ortaya çıkarır.; bastırılmış istekler, karşılık bulamayan sorular ve suskunluk anlarıyla görünür olur. Çocukların dile getirdiği arzular, çoğu zaman cevapsız kalır. Bu durum yalnızca maddi imkânsızlıkla ilgili değildir; aynı zamanda, çocuğun büyüdüğü ortamla ilgilidir. Pierre Bourdieu’nün “*habitus*” kavramı burada kendini gösterir. İnsan, içinde yaşadığı sınıfa özgü davranış biçimlerini zamanla benimser ve bu kalıplar, neyin istenip neyin istenemeyeceğini de belirler. Çocuğun “*Anneciğim kış helvası alabilir miyim?*” (Füruzan, 2024, s. 9) sorusu, sade görünmesine rağmen, sınıfsal bir sessizliğin ifadesine dönüşür. Bu talep, dile getirildiği anda bile geri çekilmeye mahkûm bir sorudur. Hikâyenin anlatımı da bu bastırılmış duygu hâlini yansıtır. Olaylar kronolojik olarak değil, parça parça hatırlanır. Walter Benjamin’in çocukluk hafızasına dair düşünceleri burada devreye girer. Benjamin’e göre çocukluk, baştan sona hatırlanan bir dönem değil; görüntüler, sesler ve hislerle şekillenen bir bellek alanıdır. Öyküde anlatıcının geçmişi hatırlama biçimi, tamamlanmamış bir anlatı olarak karşımıza çıkar. Nesneler ve anılar yalnızca geçmişi değil, aynı zamanda yarım kalan duyguları da içinde barındırır. Füruzan, bu öyküde yoksulluğu yalnızca ekonomik koşullarla sınırlamaz. Çocuğun suskunluğu, arzularını bastırması ve kendini geri çekmesi de bu durumun bir parçasıdır. Yoksulluk, anlatının arka planında sürekli var olan, çocuğun davranışlarına yön veren belirleyici bir koşul hâline gelir.

2.2. “Özgürlük Atları” Hikâyesinde Kırılğan Hayaller ve Sınıfsal Gerçeklik

Füruzan’ın “*Özgürlük Atları*” adlı öyküsünde, çocukların yoksulluğa karşı geliştirdiği içsel durum, gerçekleşmeyen hayallerle ve ait olamama duygusuyla birlikte anlatılır. Anlatıcı, babasına yönelik kırgınlığı üzerinden toplumdaki yerini sorgulayan bir çocuk çizer. Çocuğun dünyasında ekonomik yetersizlikler, sosyal farklılıkları ön plana çıkar. Babasının küçük bir esnaf olması, devlet memurluğunun yetersizliği ve mühendislik gibi mesleklerin yüceltilmesiyle birlikte, karakterin sınıfsal konumu daha belirgin hâle gelir. Bu gözlemler, onun çevresine karşı duyduğu utançla birleşerek aidiyet hissini düşük bir yapı haline getirir. Çocuğun özgürlük isteğini atlar üzerinden ifade etmesi, ulaşamadığı bir hayatın özlemiyle bağlantılıdır. Hayranlık duyduğu dünyalara yaklaşamaması hem ekonomik koşullardan hem de içinde büyüdüğü çevrenin sınırlarından kaynaklanır. Bu arzular, yalnızca hayal kurmakla sınırlı kalır; çünkü çocuk, daha baştan bu hayallerin gerçek olamayacağını fark eder. Pierre Bourdieu’nün “*habitus*” kavramı burada işlevseldir. Birey, içinde yetiştiği sınıfa göre düşünür, hayal kurar ve isteklerini şekillendirir. Çocuklar arzularını bu sınırlar içinde geliştirir; neyin imkânsız olduğunu daha çocuk yaşta sezer ve bu durumdan kendini nasıl uzaklaştıracağını da öğrenmiş olur. Hikâyedeki anlatım biçimi, çocukluğun parçalı hatırlanışını yansıtır. Walter Benjamin’in çocukluk hafızasına dair düşüncesi burada önem kazanır. Ona göre çocuklar geçmişî düz bir

çizgide hatırlamaz; bunun yerine görüntüler, sesler, eksik sahneler ve çağrışımlarla geçmişe döner. Öyküdeki çocuk da geçmişini hem maddi eksiklikleri hem de gerçekleşmemiş arzuları birlikte taşıyarak hatırlar. Atlar, özgürlüğün, güçlü olmanın ve hayranlık uyandıran hayatların simgesi hâline gelir. Ancak çocuklar hayalini kurdukları bu dünyaya yalnızca uzaktan bakabilir. Çocukların arzuları, çoğu zaman dile gelmeden bastırılır. Bunu açıkça fark ettiği anlardan biri şu cümlede ifadesini bulur. “*Ben çocukken (ne zaman çocuk olmuştum!) görünmeyen adam olup pasta yemek isterdim. Ne kıtmış tutkularım.*” (Füruzan, 2024, s. 18). Bu söz, hem çocukluk hayalinin hem de sınıfsal farkındalığın aynı anda ortaya çıktığı bir iç konuşmadır. Çocuk, kendi hayalini küçümseyerek dile getirir; çünkü bu hayal, ulaşamayacağını bildiği bir şeye yönelmiştir. Böylece hayal bastırılır, arzusun yerini bir utanç alır. Füruzan, bu hikâyede sınıfsal farkların açıkça tartışılmadığı ama çocukların dünyasında sessizce hissedildiği bir iç yapı kurar.

2.3. “Münip Bey’in Günlüğü”nde Çocuk Anlatımında Bürokrasi, Yoksulluk Ve Anlamsızlık

Füruzan’ın “*Münip Bey’in Günlüğü*” adlı öyküsü, taşrada görev yapan bir devlet memurunun düzenli, ancak anlamdan uzak yaşamını aktarır. Hikâye günlük biçiminde ilerler ve ilk bakışta Münip Bey’in sıradan hayatına odaklanmış gibi görünür. Ancak anlatının aralarına yerleşen çocuk bakışı, bu tekdüzeliğin altında yatan sınıfsal sıkışmayı ve hayatın boşluğunu bizlere sezdirir. Hava durumu, maaş günleri, ziyaretçiler ve hastalıklar gibi tekrar eden detaylar, dışarıdan bakıldığında düzenli bir hayatın parçası gibi görünürken, çocuk karakterin gözünde giderek anlamını yitiren bir rutine dönüşür. Öyküdeki çocuğun dünyayı algılayışı, yalnızca gözlemlerle sınırlı kalmaz; tekrar eden bu yaşam biçimini sorgulamaya başlar. Walter Benjamin’in çocukluk hafızasına dair düşüncesi burada yol gösterici olur. Benjamin, çocukların geçmişini bir bütün halinde değil sahnelerle hatırladığını söyler. Bu hikâyede de çocuklar, hayatı net çizgilerle tarif etmez; daha çok tekrarların içinde oluşan hislerle ve anlarla anlatır. Yoksulluk ve sınıfsal sınırlılık, burada eksik olan bir şeyle değil, fazla olanın kendisiyle hissedilir. Hikâyenin sonunda geçen “*Güneşli bir hava. Ama neye yarar?*” (Füruzan, 2024, s. 24) cümlesi, çocuğun yalnızca o günkü havaya değil, içinde bulunduğu hayata karşı duyduğu sessiz sorgulamayı ifade eder. Bu ifade, dış dünyanın olumlu hâline rağmen iç dünyada bir boşluk hâkim olduğunu gösterir. Füruzan, bu öyküde yoksulluğu yüksek sesli ya da doğrudan bir tema olarak sunmaz. Bunun yerine, düzenli gibi görünen bir memur hayatının içinde şekillenen yavaş ve derin bir içsel çözülme, çocuğun sessiz gözlemleriyle anlatır. Hayat, çocuğun bakışında yalnızca tekrar eden eylemlerle değil; aynı zamanda anlamını kaybetmiş alışkanlıklarla şekillenir. Bu anlatım, yoksulluğun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ruhsal ve düşünsel bir etkisi olduğunu gösterir.

2.4. “Taşralı” Hikâyesinde Aidiyet Krizi ve Sınıfsal Yabancılaşma

Füruzan’ın “*Taşralı*” adlı öyküsü, bir taşra evine yapılan kısa süreli bir ziyareti merkeze alarak, çocukların sınıfsal yapıyla kurduğu mesafeli ilişkiyi gözler önüne serer. Anlatıcının eve dair ilk izlenimleri, mekânsal bir rahatsızlık gibi başlasa da zamanla bu rahatsızlık bir sınıf farkındalığına dönüşür. Evdeki titizlik, eşyaların yerleşimi, sessizlik ve kokular yalnızca düzenin değil; dışarıdan gelen biri için kurulu düzene yabancılaşmanın da ifadesidir. Çocuğun

bu evde geçirdiği kısa süre, onda derin bir ait olamama hissi yaratır. Ev sakinlerine ve özellikle de teyzesiyle arasındaki mesafeye dair gözlemler anlatıyı belirli bir düzleme taşır. Bu noktada Benjamin’in çocukluk deneyimine dair geliştirdiği hatırlama biçimi, öykünün yapısında karşılık bulur. Çocuk, bulunduğu mekânı bütünlüklü bir anlamla değil; duygular, yüzeysel detaylar ve imgesel çağrışımlarla algılar. Evin aşırı düzenliliği ya da çalışanla arasındaki resmî ilişki gibi unsurlar, karakterin iç dünyasında bir huzursuzluğa dönüşür. Anlatıcı, mekânın kurallarına uyum sağlasa da aslında bu kuralların onun doğrudan bir parçası olmadığını hisseder. Bu hissiyat, “*Bu evin düzen tutuklularına, bir de ben katıldım*” (Füruzan, 2024, s. 32). cümlesiyle açık biçimde yansıtılır. Çocuk yalnızca fiziksel olarak bu evde bulunmakla kalmaz; aynı zamanda dışarıdan biri olarak o düzenin içine alınmış, ama hiçbir zaman ona ait olamayacağını sezmiştir. Füruzan bu öyküde sınıfsal farkları açıkça tartışmak yerine, çocuğun gözlemleriyle sezdirir. Yoksulluk doğrudan dile getirilmez; fakat ait olunan yerin dışına adım atıldığında yaşanan gerilim ve gözleme dayalı utangaçlık ön plana çıkar. Aidiyet hissinin kolayca kurulamadığı bu dünya, çocuğun kendi yerini sorgulamasına neden olur. Sonuçta, hikâyenin mekânı sadece bir ev değil; aynı zamanda çocuğun sınıfsal konumla karşılaştığı ve bu karşılaşmanın ruhsal izlerini taşıdığı bir alandır.

2.5. “Pişano Çalabilmek”te Kültürel Sermaye, Özlem ve Sınıfsal Eşitsizlik

Füruzan’ın “*Pişano Çalabilmek*” adlı hikâyesi, çocuk anlatıcının gözünden kültürel farkların ne ölçüde derin bir sınıfsal ayrım yarattığını gösterir. Anlatıcı, ekonomik olarak sınırlı bir çevrede büyüye de, başka dünyalara dair duyduğu hayranlıkla, kendine ait olmayan değerlere içten içe yönelir. Bu yönelimin en çarpıcı simgesi ise piyanodur. Pişano, anlatıcı için yalnızca bir müzik aleti değil; başka bir yaşama, başka bir sınıfa duyulan özleme dönüşür. Bu anlatımda, Bourdieu’nün kültürel sermaye kavramı açıklayıcı bir zemin sunar. Pişanoya duyulan ilgi, aslında onun temsil ettiği yaşam biçimine duyulan ilgidir. Estetik beğenilere, sanatla kurulan ilişkiler çocuğun iç dünyasında eksiklik duygusuyla birleşir. Hikâyedeki anlatıcı, piyanoyu yakından değil; ancak sinema salonundaki bir sahnede görmüş olabileceğini belirtir. “*Mahallemizdeki Yavuz Sümerman’da gördüm sanırım pişano denilen aygıtı çalan bir adamın filmi gösterilmişti*” (Füruzan, 2024, s. 35). cümlesi, yalnızca bir yoksunluğu değil; kültürel nesnelerle olan temasın ne kadar dolaylı, kırılğan ve seyrek olduğunu da ortaya koyar. Füruzan, doğrudan bir mağduriyet anlatısı kurmaz. Bunun yerine, sınıfsal eşitsizliği bir çocuğun iç dünyasına nasıl yansıdığını gösterir. Pişanonun fiziki varlığından çok, temsil ettiği hayat biçimiyle ulaşılmaz oluşu, yoksulluğun yalnızca maddi değil; kültürel anlamda da nasıl derinleştiğini gösterir. Anlatıcı, o dünyaya ait olmasa da o dünyaya duyduğu hayranlıkla sessizce biçimlenir.

2.6. “Nehir” Hikâyesinde Sessiz Yoksulluğun Bedensel Temsili

Füruzan’ın “*Nehir*” adlı hikâyesinde yoksulluk, doğrudan sözcüklerle anlatılmaz; bunun yerine mekân, koku ve bedensel çağrışımlar üzerinden sezdirilir. Anlatıcının gözlemleri, yalnızca maddi eksikliklere değil, aynı zamanda sessiz bir çöküşe, utanca ve içe kapanmaya işaret eder. Hikâyedeki çocuk, çevresini tarif ederken yoksulluğu doğrudan adlandırmaz; fakat karşılaştığı görüntüler ve hissettikleri üzerinden sınıfsal farkı duyumsar. Bu bağlamda Walter Benjamin’in çocuk belleğine dair ortaya koyduğu “duyusal hafıza” kavramı işlevsel bir açıklama sunar.

Çocuk, sınıfsal dünyayı doğrudan tanımlamasa da onun kokusunu, sesini bedeninde hisseder. “*Nehir kıyısında şişmiş hayvan ölüleri suyun dönüşlerindeki köşelere takılıyordu. Bunlar büyükbaş hayvanlardı*” (Füruzan, 2024, s. 50). ifadesi, yalnızca bir çevre betimlemesi değildir; aynı zamanda çocuğun tanıklık ettiği çürümüşlük hâlidir. Burada görülen fiziksel çöküş, aslında toplumsal ihmalin yansımasıdır. Nehir, akıp gitmesi gereken bir canlılık alanı olmaktan çıkmış; içine hayat değil, artıklar ve unutulmuşluk dolmuştur. Füruzan, yoksulluğu bu hikâyede herhangi bir çatışma ya da dramatik yükselişle anlatmaz. Onun yerine, gündelik hayatın kenarında kalmış sahneler üzerinden, bu yokluğun ne kadar kalıcı ve sıradanlaştırılmış olduğunu gösterir. Çocuğun yaşadığı çevre, onun için doğal olanın bir parçası gibi görünse de, bu “doğallık” içinde barınan çürüme, aslında hayatla kurulan ilişkinin nasıl sınırlandırıldığını ortaya koyar. Böylece yoksulluk, bir durum olmaktan çıkıp duylara yerleşen, hafızada kokusuyla kalan bir varlığa dönüşür.

2.7. “Su Ustası Miraç”ta Sessizlikle Gelen Yoksulluk

Füruzan’ın “*Su Ustası Miraç*” adlı hikâyesinde Vedat’ın içe dönük öfkesi, yalnızca bireysel bir ruh hâinden ibaret değildir; bu öfke, toplumun ona sunduğu dar imkânlarla karşı duyulan sessiz bir karşı çıkışa dönüşür. Vedat’ın anlamlandıramadığı düzen, aslında onu içine alamayan bir sistemdir. Bourdieu’nün habitus kavramı bağlamında düşünüldüğünde, Vedat, ait olduğu sınıfsal yapının davranış ve düşünme kalıplarını içselleştiremez; bu yüzden duruşu, gündelik yaşamdaki birçok yapıyla uyumsuz hâle gelir. Sessizliği, bir tepkisizlik değil; aksine, dışlanmışlığın içinde kaybolmuş olmasındandır. “*Bir dert kemiriyor onu, dedim. Anlatamadım. Neyi eksikti? Niye öfkeliydi?*” (Füruzan, 2024, s. 60). ifadesi, anlatıcının Vedat’ın iç dünyasını çözümlemekte zorlandığını gösterirken, aslında bu sessizliğin ardında yatan kırılmayı da açığa çıkarır. Walter Benjamin’in çocuk belleğine dair ortaya koyduğu, adlandırılmayan ve yer değiştirmiş duygularla örülü hafıza anlayışı, burada karşılığını bulur. Vedat’ın yaşadığı çatışma, doğrudan sözcüklere dökülmez; ama davranışlarında, tepkisizliğinde, sessizliğinde kendini gösterir. “*Sen bildin de yoksulluğu, n’oldu be anacım?*” (Füruzan, 2024, s. 57). cümlesi, Vedat’ın annesiyle arasında geçen kısa bir konuşma gibi görünse de kuşaklar arası yoksulluk ortaya çıkar. Annesi için yoksulluk daha çok fiziki ihtiyaçların eksikliğiyle tanımlanırken, Vedat’ın yaşadığı yoksulluk, temas edememe, kendini ifade edememe ve bağ kuramama gibi daha soyut düzlemlerde karşılık bulur. Bu açıdan bakıldığında, Vedat’ın öfkesi, bireysel bir davranış değil; sosyal olarak şekillenmiş bir dışlanmışlık hâlidir.

2.8. “İskele Parklarında”da Çocuk Zihninde Yoksulluğun Estetikle Karışması

Füruzan’ın “*İskele Parklarında*” adlı hikayesi, yoksulluğu doğrudan vermek yerine, bir çocuğun dikkatli ve duyarlı bakışıyla aktarır. Küçük kız karakterin çevresine yönelttiği estetik duyarlılık, maddi eksiklikleri örtmez; ama onları farklı bir düzlemde anlamlandırır. Benjamin’in çocuk belleğine dair ortaya koyduğu, nesnelerin çocuk zihninde büyümlü anlamlara bürünmesi fikri, bu hikâyede açık biçimde hissedilir. Çocuk karakter, yoksulluğun nesnesine bakarken bile hayranlıkla doludur. “*Niçin, suculuk yapmak yoksulluk mudur? Hem onun su koyduğu şey, öyle sarı, öyle parlak ki...*” (Füruzan, 2024, s. 71). Bu cümle, hem bir eşyaya yöneltilen estetik ilgiyi hem de yoksulluğun çocuk zihninde nasıl farklı bir algıya dönüştüğünü gösterir. Anlatıcı, çocuğun dünyayı algılayışındaki incelikli bakışı aktarırken, bedenin de bu

yoksulluktan izler taşıdığını sezdirir. “*Altı yedi yaşlarında çok zayıf bir kızdı... Dudakları aralıklı, bu ona aptal bir anlam veriyordu*” (Füruzan, 2024, s. 68). Bu betimleme, yalnızca fiziksel bir görünüşü değil; aynı zamanda çocuğun bedeninin, yoksullukla birlikte gelen yanlış anlaşılmalara açık hâlini de anlatır. Bourdieu’nün simgesel sermaye kavramıyla düşünüldüğünde, çocuğun toplumsal görünürlüğü, yalnızca maddi imkânsızlıklarla değil, algı biçimleriyle de belirlenir. Füruzan, bu hikâyede çocuk bakışını merkeze alarak yoksulluğun gündelik hayattaki nesnel karşılıklarını, estetik bir süzgeçle sunar. Bu anlatım biçimi hem hafızadaki izleri derinleştirir hem de çocuk karakterin sınıfsal konumunu dolaylı ama etkili biçimde görünür kılar.

2.9. Yoksulluğun Çocuksu Doğallığı: “Edirne’nin Köprüleri”nde Algı ve Kabulleniş

Füruzan’ın “*Edirne’nin Köprüleri*” hikâyesinde çocuk anlatıcı, içinde bulunduğu yoksulluğu tanımlamak ya da sorgulamak yerine, onu yaşamın doğal bir parçası gibi karşılar. Bu durum, Bourdieu’nün “habitus” kavramı bağlamında düşünüldüğünde, bireyin içinde yetiştiği sınıfsal yapının, davranış ve algı biçimlerini fark ettirmeden biçimlendirdiğini gösterir. Çocuk yoksulluğu bir eksiklik olarak değil, herkesin paylaştığı sıradan bir durum gibi kabul eder. “*Biz bilmezdik ki yoksul olduğumuzu*” (Füruzan, 2024, s. 86). Bu ifade, yoksulluğun henüz bir kavrama ya da bilince dönüşmeden, günlük hayatın içinde sıradanlaştığını ortaya koyar. Benjamin’in çocukluk hafızasına dair geliştirdiği görüşler, özellikle çocuk belleğinin büyük olaylardan çok küçük ayrıntılarla şekillendiğini vurgular. “*Sabahat’la tulumbayı çekerdik sırayla*” (Füruzan, 2024, s. 83). cümlesi, yalnızca bir ev işini değil, çocuğun hafızasına yer etmiş bir yoksulluk anısını taşır. Su çekmek, sabun bulmak, soğuk suyla yıkanmak gibi detaylar, yoksulluğun fiziksel boyutunu doğrudan hissettirir “*Acı suda kesilen, taneleşen sabunla yıkardı, elimizi yüzümüzü*” (Füruzan, 2024, s. 84). Bu bedenle doğrudan kurulan temas, çocuğun sınıfsal konumunu bir düşünceye dönüştürmeden yoksulluğu hissetmesini sağlar. Yetişkinlerin kullandığı dil de bu çocuksu algının içine sızar. “*Kalmış yoksulcağız buralarda*” (Füruzan, 2024, s. 83) gibi ifadeler, yoksulluğun yalnızca maddi bir eksiklik değil, nesiller boyunca aktarılan bir yazgı gibi algılandığını gösterir. Füruzan, bu hikâyede yoksulluğu dramatize etmeden; sessiz, doğal ve çocukça bir gözlemin içinden anlatır. Böylece yoksulluk, çocuğun zihninde bir sorun değil, alışılmış bir hayat biçimi olarak yer edinir.

2.10. “Parasız Yatılı”da Sınav, Yoksulluk Ve Sessizlik

Füruzan’ın “*Parasız Yatılı*” adlı hikâyesinde yoksulluk, anlatıcı çocuğun gündelik hayatında sessizce etkisini hissettiren, fakat açıkça dile getirilmeyen bir ağırlık olarak belirir. Benjamin’in çocukluk hafızasına dair yaklaşımı burada öne çıkar. Yoksulluk, travmatik bir kırılma olarak değil, küçük anıların, kokuların, eşyaların ve beklentilerin içine sinmiş bir durum olarak sunulur. Çocuğun hafızasında maddi eksiklikten çok, bu eksikliğin belirlediği davranış bozulmaları görülür. Bourdieu’nün habitus kavramı ile düşünüldüğünde, yoksulluk yalnızca ekonomik bir eksiklik değil yaşama biçimidir. Kız çocuğunun sınav için ihtiyaç duyduğu kıyafetleri sıralarken kullandığı ifadeler, bu farkındalığın sessiz ama yoğun bir dışavurumdur: “*Şort, lastik pabuç, soket çorap beyaz olacak. Beyaz fanila bluz gerek. İki tane olursa daha iyi*” (Füruzan, 2024, s. 103). Bu cümle, sıradan bir alışveriş listesinden çok, çocuğun görünür olmak ve kabul görmek için nelere sahip olması gerektiğini gösterir. “*Parasız yatılı imtihanlarının*

çocukları hep erken gelir. Hiç gecikmezler” (Füruzan, 2024, s. 107) ifadesi ise, yoksulluğun çocuklar üzerinde yarattığı erken büyüme baskısını yansıtır. Çocuklar gecikmez çünkü gecikmek, fırsatın kaçmasına neden olur; oysa onlar için bu sınav, yalnızca bir eğitim hakkı değil, bir hayat değişimi umududur.

2.11. “Yaz Geldi ”de Yoksulluğun Sessiz Hafızası

Füruzan’ın “*Yaz Geldi*” adlı hikâyesinde yoksulluk, çocuk karakterin bakış açısıyla adlandırılmadan, gündelik yaşamın sıradan bir parçası olarak sunulur. Benjamin’in çocukluk belleğine dair yaklaşımı, bu anlatıda çocuğun maddi eksiklikleri oyunla dönüştürmesinde belirgindir. Yoksulluğun yalnızca bir eksiklik değil, yaratıcı bir duruma evrildiğini gösterir. Annenin “*Her işte bir hayır var, gene de halimize şükür*” (Füruzan, 2024,s.118) sözü ise, Bourdieu’nün habitus kavramıyla açıklanabilecek şekilde, yoksulluğun kuşaktan kuşağa içselleştirilmesini yansıtır. Bu tutum, sınıfsal durumun sorgulanmadan kabullenildiğini gösterir. Bedensel ayrıntılar, Benjamin’in duyuşal hafıza kavramını çağırır. Mekândaki değişim dahi sınıfsal sürekliliği örter: “*Yokuşun başındaki, eskiden havagazı olan direğe elektrik takılmıştı*” (Füruzan, 2024, s. 120). Çocuk için sessizlik, yalnızca susmak değil; sınıf dilinin doğal bir uzantısıdır.

2.12. “Haraç” Ta Yoksulluğun Hatırlanan Hafızası ve Toplumsal Mirası

“*Haraç*” adlı hikâyede yoksulluk, sadece maddi eksiklikle değil; belleğe sinmiş aşağılanma ve sınıfsal dışlanmayla temsil edilir. Benjamin’in çocukluk hafızası yaklaşımıyla düşünüldüğünde, geçmiş imgeler bulanık ama etkileyicidir. “*Bizim gibi çocukları hiç, parasız yatılı için imtihan olurlar*” (Füruzan, 2024: s. 124) ifadesi, sınıf farkının çocuk belleğine sessizce işlediğini gösterir. Bourdieu’nün habitus kavramı bağlamında, bu yoksulluk yalnızca koşul değil; düşünme ve hissetme biçimine dönüşür. “*Beni bırakan, treni kaçırmayayım, tez olayım deyip gitmiş. Hiç arayan soran olmadıydı bir daha*” (Füruzan, 2024: s. 123) cümlesi, hem bir terk edilişin hem de sınıfsal yalnızlığın bellekteki izidir. Anlatıcının geçmişe dair ironik anlatımı, “*Bir elim yağda, bir elim balda, ha babam kilo alıyorum*” (Füruzan, 2024: s. 123) sözünde somutlaşır. Bu ironi, geçmişin kıtlığıyla şimdinin güvensiz bolluğu arasında salınan bir ruh hâlini yansıtır. “*Bizi bir hanım görmüş... ‘Hasta bakıcı olur,’ demiş*” (Füruzan, 2024: s. 125) cümlesi ise, bireysel değer biçmenin değil, dışarıdan takdirle şekillenen bir sınıfsal kaderin göstergesidir. Anlatıcının hayatı, başkalarının bakışıyla anlam kazanır; kendi sesi hep arka plandadır.

Sonuç

Parasız Yatılı, çocukluk ve yoksulluk temalarını bir araya getirerek, çocukların dünyasını toplumsal bir bakışla ele alan güçlü hikâyelerden oluşur. Füruzan, çocuk karakterleri sadece yoksulluk içinde yaşayan kişiler olarak değil; aynı zamanda bu yoksulluğu bedenlerinde, davranışlarında ve sessizliklerinde taşıyan bireyler olarak resmeder. Yoksulluk, hikâyelerde yalnızca maddi bir eksiklik olarak değil, günlük yaşamın doğal ve sürekli bir parçası olarak yer alır. Bu çalışmada, hikâyelerdeki çocuk karakterlerin dünyası, yoksullukla kurdukları ilişki üzerinden çözümlenmiştir. Benjamin’in çocukluk hafızasına dair görüşleri, geçmişin nasıl hatırlandığını anlamamıza yardımcı olurken; Bourdieu’nün habitus kavramı, çocukların

davranış kalıplarında sınıfsal yapının nasıl etkili olduğunu anlamak için kullanılmıştır. Çocuklar, ne yaşadıklarını açıkça ifade etmeseler de bakışları, tepkileri ve gündelik hayatın küçük ayrıntılarıyla bu durumu sezdirirler. Sessizlik, hikâyelerde önemli bir rol oynar; çünkü bu sessizlik hem çocuğun konumunu hem de çevresini anlamlandırma biçimini yansıtır. Fûruzan'ın anlatımı, yoksulluğu doğrudan dramatize etmeden ama hissedilir kılarak kurar. Çocukların yaşadığı eksiklikler, anlatının içinde nesnelere, mekânlara ve ilişkilerine yansır. Bu da yoksulluğun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve duygusal bir yük olduğunu gösterir. Hikâyelerde dikkat çeken bir diğer unsur, yoksulluğun çoğu zaman olağanlaştırılmış olmasıdır. Bu durum, çocukların sosyal dünyaya sessiz ama derinlikli bir bakışla dahil olduklarını ortaya koyar. Sonuç olarak, *Parasız Yatılı*, çocukluk deneyimini yalnızca bireysel bir hikâyeye olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir hafızanın parçası olarak ele alır. Hikâyelerde yer alan çocuk karakterler, kendi sınıfsal konumlarının farkında olmasalar bile, yaşadıkları hayat aracılığıyla bu konumu hissettirirler. Bu yönüyle Fûruzan'ın anlatısı, çocukların gözünden yoksulluğun ne anlama geldiğini gösteren ve toplumsal eşitsizlikleri gündelik hayatın içinden sezdirenen önemli bir edebî örnektir.

Kaynakça

Bourdieu, Pierre, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, çev. Hülya Tufan, Heretik Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Bourdieu, Pierre, *Sosyoloji Meseleleri*, çev. Osman Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Benjamin, Walter, *Çocukluğun Berlin'de Geçen Yılları*, çev. Ahmet Cemal, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

Fûruzan, *Parasız Yatılı*, 46. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2024.

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE VE MİSTİSİZM BAĞLAMINDA ALEV ALATLI'NIN OR'DA KİMSE VAR MI? : VIVA LA MUERTE ! YAŞASIN ÖLÜM! VE İŞKENCECİ ROMANLARINA BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih YANARDAĞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

fyanardag@hotmail.com, orcid:0000-0001-9903-542X

Sıla ERBAY

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisan Öğrencisi

Silaerbay16@gmail.com, orcid: 0009-0003-6596-5858.

Özet

Alev Alatlî'nin romanları, yalnızca bireysel bir arayışın değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel belleğin nasıl şekillendiğinin izlerini taşır. Bu çalışmada, *Or'da Kimse Var mı? Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm!* ile *İşkenceci* adlı romanlar merkezinde, bireyin hakikatle, inançla ve toplumla kurduğu ilişki çözümleniyor. Romanlarda dikkati çeken temel unsurlardan biri, anlatının merkezine yerleşen metafizik boşluktur. Bu boşluk, modern bireyin yalnızlaşması, aidiyet kaybı ve manevi yönelim eksikliğiyle doğrudan ilişkilidir. Karakterler çoğu zaman inançla, geçmişle ve vicdanla hesaplaşırken görünür. Bu hesaplaşma ise sadece dini bir bağlamda değil, aynı zamanda varoluşsal bir düzlemde ilerler. Anlatının biçimi de içerikle bütünlük kurar. Alatlî, anlatıcının sesini geriye çekerek karakterin kendi sesiyle konuşmasına izin verir. Mevlânâ'nın Allah'a yönelişi içsel bir aşk olarak gören yaklaşımı ile İbnü'l-Arabî'nin varlığın birliği düşüncesi temel referanslar arasında yer almaktadır. Karakterlerin içsel yolculuklarında, bu düşünce sistemlerinin izleri açıkça gözlemlenir. Özellikle *İşkenceci* romanında, bireyin Tanrı'yla kuramadığı ilişki, aslında kendisiyle de kuramadığı bağın bir yansıması hâline gelir. Tasavvufî düşüncenin etkisiyle şekillenen anlatılar, inanç ile sorgulama arasında kurulan hassas çizgiyi takip eder. Bu ara konum, aslında modern bireyin ruh hâlini temsil etmektedir. Arayış, yalnızca Allah'a değil, aynı zamanda geçmişe, topluma ve kendine yönelir. Bu çalışma, Alev Alatlî'nin söz konusu iki romanında bireyin inanç, vicdan ve kimlik meselelerini nasıl deneyimlediğini incelemektedir. Anlatıdaki semboller, metaforlar ve iç monologlar aracılığıyla modern bireyin yaşadığı çelişkiler görünür hâle gelmektedir. Metinler hem bireysel hem de toplumsal düzlemde ruhsal bir çözülmeye işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alev Alatlî, Or'da Kimse Var mı?, İşkenceci, Mistisizm, Tasavvuf.

A Perspective on Alev Alatlı's *Or'da Kimse Var mı? : Viva La Muerte ! Yaşasın Ölüm !* and *İşkenceci* Novels in the Context of Sufi Thought and Mysticism

Abstract

The novels of Alev Alatlı bear traces not only of an individual quest but also of how collective and historical memory is shaped. This study focuses on the novels *Or'da Kimse Var mı? : Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm!* and *İşkenceci*, analyzing the relationship the individual establishes with truth, faith, and society. One of the most striking elements in these narratives is the metaphysical void positioned at the center of the story. This void is directly related to the modern individual's loneliness, loss of belonging, and lack of spiritual orientation. Characters often appear in a state of confrontation with faith, the past, and their conscience. However, this confrontation unfolds not only in a religious context but also on an existential level. The form of the narrative aligns harmoniously with its content. Alatlı withdraws the narrator's voice and allows the character to speak with their own voice. The inward turn toward God in Mevlânâ's thought, conceived as a form of divine love, and Ibn al-'Arabî's doctrine of the unity of being serve as fundamental references. These philosophical frameworks are clearly observable in the characters' inner journeys. Particularly in *İşkenceci*, the individual's inability to form a connection with God is revealed as a reflection of a deeper disconnection with the self. Shaped under the influence of Sufi thought, the narratives trace a delicate line between faith and doubt. This in-between state represents the spiritual condition of the modern individual. The search extends not only toward God but also toward the past, society, and the self. This study examines how the individual experiences issues of faith, conscience, and identity in these two novels by Alev Alatlı. Through symbols, metaphors, and inner monologues, the inner conflicts of the modern individual become visible. The texts point to a spiritual dissolution on both personal and societal levels.

Keywords: Alev Alatlı, *Or'da Kimse Var mı?*, *İşkenceci*, Mysticism, Sufism.

Giriş

Alev Alatlı, düşünsel, anlamsal ve kültürel birikimiyle edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Romanlarında bireysel ya da toplumsal meselelerin ötesine geçerek varoluşsal ve metafizik soruları gündeme getirir. Alatlı'nın anlatım tarzı Doğu-Batı düşünce gelenekleriyle şekillenir. Bu yaklaşım, eserlerinde tarihsel, siyasal ve kültürel sorunlarla birlikte tasavvufî öğelerin ve Doğu mistisizmine de yer vermesine neden olur. ¹Doğu mistisizmi, Türk edebiyatında özellikle tasavvuf aracılığıyla hem şiirlerde hem de anlatılarda sıkça karşımıza çıkar. Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî gibi sufi düşünürler, klasik dönemden modern döneme kadar edebiyat üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Tasavvuf, yalnızca inanca dayalı bir yapı değil, insanın iç dünyasını merkeze alan bir düşünce biçimidir. Modern edebiyat birey birleştiğinde ise bu mistik yaklaşım, bireysel dönüşüm gibi temalar etrafında yeniden şekillenir. Alatlı'nın *Or'da Kimse Var mı? Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm! ve İşkenceci* adlı romanları, bu düşünce biçiminin modern bir anlatıyla

¹ Alev Alatlı, *Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm! / Or'da Kimse Var mı?*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, 2024

nasıl bulunduğunu açıkça gösterir. Bu eserlerde sadece toplumsal çözümler veya politik dönüşümler değil, aynı zamanda bireyin iç dünyasındaki varoluşsal sorgulamalar da öne çıkar. Karakterlerin yaşadığı içsel yolculuklar, tasavvuf düşüncesinin temel kavramlarını açığa çıkaran bir yapıda sunulur. Bu bağlamda romanların yalnızca olay örgüsünden ibaret olmadığı, çok katmanlı bir anlam yapısına sahip olduğu görülür. İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd öğretisi ve Mevlânâ'nın aşk merkezli yaklaşımı, karakterlerin içsel deneyimlerinde belirgin şekilde hissedilir.²İbnü'l-Arabî'nin tüm varlığı Tanrısallık birliğin yansıması olarak gören anlayışı, karakterlerin sezgisel farkındalık ve içsel dönüşüm süreçlerinde etkisini gösterirken; Mevlânâ'nın aşka dayalı hakikat anlayışı, özellikle içsel derinleşme anlarında güçlü bir biçimde öne çıkar. Alatlî'nin anlatımı bu açıdan değerlendirildiğinde, tasavvufî izleklerin yalnızca tema düzeyinde değil, anlatının yapısında, karakterlerin kurgusunda ve zaman-mekân algısında da etkili olduğu anlaşılır. Doğu mistisizmi, onun romanlarında modern bireyin anlam arayışına eşlik eden bir düşünsel yapı haline gelir. Böylece klasik tasavvufî düşünce, çağdaş roman estetiğiyle birleşerek yeni bir ifade biçimi kazanır.

1.Tasavvufî Düşüncenin ve Mistisizmin Anlatıya Etkisi

Tasavvuf, İslam düşünce geleneğinde insanın yaratıcıyla ve evrenle bağını sezgiye dayalı bir yapıda anlamlandırır. Hakikate ulaşmanın yolu olarak insanın iç dünyasına ulaşmak olarak tanımlanır.³Bu nedenle bilgi, dış gerçekliği gözlemekle değil, kişinin iç âleminde kurduğu anlam ilişkileriyle ortaya çıkar. Tasavvuf bu bakımdan yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda sanat ve edebiyat üzerinde etkili olan bir bakış açısıdır. Anlatının dili çoğu zaman bu mistik düşünceden izler taşır. Klasik Türk edebiyatında Divan şiiri, mesnevîler ve halk hikâyeleri bu etkinin güçlü örnekleri olarak karşımıza çıkar. Mevlânâ'nın sembolik anlatımı, tasavvufun edebiyatla nasıl bütünleştiğini gösteren en dikkat çekici örneklerden biridir. Modern edebiyatta tasavvufî unsurlar farklı bir biçimde karşımıza çıkar. Artık bu öğeler bir inanç sistemini doğrudan aktarmak yerine, bireyin içsel çatışmalarını, kimlik arayışlarını ve varoluşsal sorularını anlatmak için kullanılır. Bu düşünce dünyasının temelinde İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ gibi önemli isimler vardır.⁴İbnü'l-Arabî, tüm varlığı Tanrısallık bir özde birleştiren vahdet-i vücûd anlayışıyla hakikatin insanın iç dünyasında aranması gerektiğini savunur. Mevlânâ ise hakikate ulaşmada aşkı merkezine alır. Ona göre aşk, Tanrısallık olanla insan arasındaki en güçlü bağıdır. Mesnevî'de yer alan hikâyeler, bu aşkın dönüştürücü gücünü aktarır. Alev Alatlî'nin romanlarında bu iki düşünürün etkilerini açıkça görmek mümkündür. *Or'da Kimse Var mı? Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm!* ve *İşkenceci* romanlarında karakterlerin iç dünyası yalnızca bireysel ya da toplumsal sorunlarla değil, metafizik bir sorgulama süreciyle de şekillenir. Hakikat, bu romanlarda doğrudan aktarılmaz. Hakikati anlamamanın yolu çağrışımsal bir birikimden geçer. Bu özellikler, Alatlî'nin romanlarının hem tema hem de yapı açısından mistik anlatı geleneğiyle bağ kurduğunu gösterir. Böylece tasavvufî düşünce, modern bir anlatı diliyle yeniden yorumlanmış olur.

² Alev Alatlî, *İşkenceci*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, 2024.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991

⁴ Mahmud Erol Kılıç, *İbnü'l-Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2010

2. *Or'da Kimse Var Mı? Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm! Romanında Tasavvufi Yolculuk*

Alev Alatlı'nın *Or'da Kimse Var mı?* romanı, modern bireyin manevi boşluğunu ilk sayfalardan itibaren görünür bir şekilde sunar. Roman, inançsızlık, yabancılaşma ve anlam kaybı gibi sorunları merkeze alır. Özellikle tasavvufi düşünceyle modern birey arasındaki kopukluk sürekli olarak vurgulanır. Açılış sahnesi bu kopuşu net şekilde gösterir. Şişli Camii'nde gerçekleşen cenaze töreni, bireysel inancın değil, toplumsal kaygıların ön plana çıktığı bir ortamdır. Karakterin gözlemleri bu durumu açıkça ortaya koyar "*Namaz kılmasını bilmedikleri ya da, ve daha büyük bir olasılıkla, kendilerine yediremedikleri için kılmadıklarını düşünmüştü*" (Atlalı, 2024: s. 9). Bu alıntı, ibadetin samimi bir yöneliş olmaktan çıkarak sosyal baskının gölgesinde şekil bulan bir yapı haline geldiğini gözler önüne sunar. Birey Tanrı'ya değil, çevresine karşı sorumluluk hisseder. Mevlânâ'nın "kalbin kıblesi" olarak adlandırdığı içsel yöneliş burada tamamen yüzeyselleşmiştir. Modern bireyin yaşadığı çöküş yalnızca psikolojik değildir. Bu durum tasavvufi bir kopuşu da ifade eder. Roman karakterleri kendilerine yabancılaşır, içsel bağlarını kaybeder. Yazar bu durumu şu sözlerle betimler "*İnsanı kendi varlığına kayıtsız kaldığı içinse, kendisine duyduğu muhabbet soğumuşsa, kendisine karşı dostluk hissetmiyorsa...*" (Atlalı, 2024: s. 29). Bu cümle, İbnü'l-Arabî'nin insanı Tanrısal hakikatin bir yansıması olarak gören anlayışıyla zıttır. Tasavvufi düşüncede hakikate ulaşmak, içe dönüşle mümkündür. Atlalı'nın karakterlerinde ise bu içsel yöneliş neredeyse tamamen kaybolmuştur. Bilgi ve bilginin anlamı romanın en çarpıcı temalarındandır. Modern birey, bilgiyi anlamak yerine yığarak biriktirmektedir. "*Malumat'çıları, her an bir şeye çarpıp devirmek korkusuyla hareket edemeyen, iğdiş edilmiş istifçilerdir*" (Atlalı, 2024: s. 37). İbnü'l-Arabî'nin sezgiyle kavranan hikmet anlayışıyla çelişir. Gerçek bilgi bir ışık iken, modern bireyin elinde ağır bir yük olarak ifade edilmiştir. Romanın en etkileyici anlarından biri, karakterin içsel kaygısını doğrudan dile getirdiği bölümdür. "*Hayat zor korkuyorum... Hayat zor korkuyorum...*" (Atlalı, 2024: s. 49). Bu tekrar, bireyin Tanrı'ya duyduğu güvenin yerini korkuya bıraktığını gösterir. Tasavvufta tevekkül ve teslimiyet öne çıkarken, romandaki karakter tam aksine panik ve belirsizlik içinde kalır. Beden ve ruh ikiliği, romanın temel gerilimlerinden biridir. Atlalı, bedenin ön plana çıktığı, ruhun ise geri planda kaldığı bir dünya çizer: "*Tehlikeye düşen beden için, bilinç bir safradır*" (Atlalı, 2024: s. 161). Tasavvuf, bedeni aşarak ruhu yüceltmeyi ön plana çıkarır. Ancak burada bilinç, gereksiz bir yük gibi görülür. Hakikat arayışı ise tamamen maddesel zorunluluk olarak aktarılır. Karakterler arasındaki ilişkilerde güç ve iktidar kavramları baskındır. Birey varlığını göstermek için güçlü olmak zorunda hisseder. "*Sadist, güçlü olmak zorundadır.*" (Atlalı, 2024: s. 173). Oysa tasavvuf zayıflığı bir eksiklik değil, olgunlaşmanın en önemli unsuru olarak görür. Mevlânâ'ya göre insan, zayıflığını kabul ettiği zaman olgunluğa erer. Romanda ise güç, varlığın tek ölçütü haline gelmiştir. Atlalı'nın "*Tasavvuf kelimesini kullanmamakta ısrar ediyordu*" (Atlalı, 2024: s. 201) cümlesi dikkat çekicidir. Yazar, kelimelerden çok hakikatin kendisine odaklanır. Bu yaklaşım, İbnü'l-Arabî'nin kelimelerin hakikati tam ifade edemeyeceğine dair düşüncelerini hatırlatır. Tasavvufün özü, isimlerden ve kavramlardan öte bir tecrübeye dayanır. Romanın genel ortamı, beden merkezli bir varoluş anlayışıyla şekillenir. Ruh geri planda kalır, insan maddesel bir varlık olarak tanımlanır. "*Rodoplu'ya göre insanoğlu insanoğlunun bedenine yaşamak için muhtaçtır*" (Atlalı, 2024: s. 249). Tasavvufta ise insan, bedeni ve ruhuyla bir bütündür. Ruh olmadan varoluş eksik kalır. Modern akıl ve psikanalitik düşünceler romanda

ciddi bir eleştiriye neden olur. Freud'un insanı içgüdülerin yönettiği bir varlık olarak tanımlaması, tasavvufun insana yüklediği kutsal anlamla çelişir. *"Freud'cular yangına körükle gidiyor..."* (Alatlı, 2024: s. 271). Akıl burada çözüm üretmekten çok, insanın karmaşasını artıran bir unsur haline gelir. Romanın dikkat çekici yanlarından biri de doğaya yönelik yaklaşımdır. Tasavvufta doğa Tanrı'nın tecellilerini barındıran bir alan iken, Alatlı bunu sorgular. *"Doğaya dönüş özleminin garip bir kendini kandırmaca olduğunu düşünürüm hep"* (Alatlı, 2024: s. 277). Bu, modern bireyin doğayla bağına bile yüzeysel bir yapı üzerinden kurduğunu gösterir. Bedenin sınıfsal temsili de dikkat çekicidir *"Sümüklü burunlarında fitil fitiliydi..."* (Alatlı, 2024: s. 371). Fiziksel betimlemeler, bireyin ruhsal dünyasının tamamen ihmal edildiğini ortaya koyar. İnsan yalnızca dış görünüş üzerinden tanımlanır. Aidiyet sorunu romanın en temel ana yönelimidir. Karakterin *"Ben yirmi dokuz yıllık ömrümün hemen hemen tümünü bir yurtsuz olarak yaşadım"* (Alatlı, 2024: s. 439) sözleri, hem fiziksel hem de metafizik bir yurtsuzluğu gösterir. Tasavvufta "gurbet" gerçeğe ulaşmanın ilk adımıdır. Ancak romanda bu gurbete yardımcı olan bir umut yoktur. Kültürel aidiyet de kırılmalıdır. *"Türkü sevmemi halk dalkavukluğu sanıyorsun"* (Alatlı, 2024: s. 473) cümlesi, bireyin beğenilerinin bile samimiyetini kaybettiğini gösterir. Kültür artık bir duygu değil, ideolojik bir yapıya dönüşmüştür. Devletin ve sistemin birey üzerindeki baskısı dikkat çeker. *"Devlete zarar vermesin diye en galiz işkenceyi saklar..."* (Alatlı, 2024: s. 681). Tasavvufta hakikat uğruna susmamak erdemken, Alatlı'nın karakterleri hayatta kalmak için sessiz kalmayı seçer.

3. İşkenceci: Mistisizm Ve Ruhsal Çözülüş

Romanın açılışında bireyin metafizik boşlukla hesaplaşması ön plandadır. Ancak bu hesaplaşma, ilerleyen sayfalarda yerini tarihsel ve toplumsallığa bırakır. Abdurrahman Ağa'nın, *"Duydum ki bizim Cemal Paşa'nın torunları Ankara'da yaşarlarmış. Gidip bir hatırlarını sorayım, bir ihtiyaçları olur"* sözleri (Alatlı, 2024: s. 9), yüzeyde nostaljik bir hatırlamayı ifade eder. Fakat bu cümlede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bir bürokratik devamlılık arzusu saklıdır. Karakter, köklerine tutunarak bugünü anlamlandırmaya çalışır. Halk inançlarının sorgulandığı görülür. *"Allah birini alır, birini verir"* (Alatlı, 2024: s. 13) sözü, ilk bakışta kaderci bir yaklaşım gibi görünür. Ancak metnin akışında bu cümle, ölümün sıradanlaşması ve yüzeysel bir kabullenişe dönüşmesi açısından ön plana çıkar. Tasavvuf geleneğinde ölüm, Mevlânâ'nın ifadesiyle bir "vuslat" ve hakikate dönüş kapısıdır. Oysa burada ölüm, derinlikten kopuktur. Bu durum, halk inancının ruhsal boyutunu kaybettiğini gösterir. Adalet temasının dinî referanslarla birleştiği bir diğer ifade, *"Katilin kanını dökülen kanın öcünü alacak olan kendi elleriyle dökecek"* (Alatlı, 2024: s. 13) sözüdür. Burada bireysel adalet duygusu öne çıkar, ancak bu anlayış tasavvufi merhamet ve modern hukukla çelişir. Kan, burada sadece fiziksel bir unsur değildir. Tasavvufun adalet anlayışı ise intikam yerine merhametle bütünleşir. Aidiyet kavramı, *"Rahim, ceninsiz de yaşardı ama sülale asla!"* cümlesinde (Alatlı, 2024: s. 17) kendini gösterir. Sülale, sadece bir aile bağı değil; bireyin sosyal anlamını belirleyen bir yapı olarak sunulur. Bu bakış açısı, İbnü'l-Arabî'nin bireyi hakikate bağlayan teklik fikriyle uyumsuz. Ona göre insanın varlığı bir zümreye değil, doğrudan Tanrısal hakikate dayanır. Siyasal hafızanın etkisi, *"Onlar 18 Ekim 1960 tarihli, 105 sayılı Mecburi İskân Kanunu uyarınca tehcir edildiler"* (Alatlı, 2024: s. 23) cümlesinde belirgindir. Devletin birey üzerindeki baskısı, bu kanun aracılığıyla anlatıma dahil olur. Hukuk burada

adaletin güvencesi olmaktan çıkar. Ruhsal çözülüş, *“Teşhisini koydu: ‘Ben ölmüşüm’*” (Alatlı, 2024: s. 25) cümlesiyle açıkça ifade edilir. Bu ölüm hâli, tasavvuftaki “ölmeden önce ölmek” kavramıyla yüzeysel bir benzerlik taşır. Mevlânâ için ölüm, nefsin terk edilmesiyle gelen diriliştir; Alatlı’nın karakterinde ise bu bir yok oluş hissidir. *“İkisi birleşti, puslu bir ittifak kurdular”* (Alatlı, 2024: s. 25) cümlesi, çıkar ilişkilerinin yarattığı baskıyı vurgular. Tasavvuf ise hakikatin ve sevginin peşindedir. Mefaret Sabır’ın çocuklara söylediği *“Çizgilerin arasındaki aralığı, bak burada burada bozmazsan, bu çizgiler gökyüzünde bile birleşmezler”* (Alatlı, 2024: s. 33) sözü, yalnızca disiplin uyarısı değildir. Bu cümle, İbnü’l-Arabî’nin “çoklukta birlik” fikrini hatırlatır. Her çizgi, bir bireyi simgeler; gökyüzünde bile birleşmeyecek olmaları, hakikate giden farklı yolların varlığını anlatır. Mefaret’in *“Sihirli bir sözcük oldu santim”* (Alatlı, 2024: s. 33) ifadesi, ölçünün tasavvufi anlamına dikkat çeker. Mevlânâ’nın “her şeyin bir ölçüsü vardır” düşüncesi burada kendini gösterir. Ölçü, sadece eğitimsel değildir. *“Bir rüyayı yerleştirmektir, gerçeği yorumlamak değil. Olması düşünüleni göstermekteydi, olanı değil”* (Alatlı, 2024: s. 43). Görünenin ardındaki manayı işaret eder. Mefaret’in amacı, çocuklara yalnızca gerçekleri değil, olması gerekeni de göstermek, onlara ideal bir dünyanın kapısını aralamaktır. Bu, İbnü’l-Arabî’nin hakikati görünenden öte bir anlamda arama yaklaşımıyla uyumludur. *“Çöp, güldü, gül bittim olgusuyla, taşra kökeninin verdiği haklılıkla saldırdı kutsal görevine”* (Alatlı, 2024: s. 43). Taşralılığın bir eksiklik değil; bilakis bir hakikat zemini olduğunu anlatır. Mevlânâ’nın “kötülükten hayır doğar” anlayışı burada ön plana çıkar. *“Çizgilerin arasındaki aralığı...” gibi cümlelerden sonra “Kişinin kendi namusunu sorgulamaktan kurtulmasının tek yolu, ortamın doğal ve olağan olduğunu teslim etmesi”* (Alatlı, 2024: s. 49). Bireyin vicdani sorgulamadan kaçışını gösterir. Tasavvufi bakışta insan, hakikate ulaşmak için önce kendi nefsinin sorgular. Burada ise kişi kendi iç sesini bastırır ve yaşadığı çarpıklığı normalleştirir. *“Biz Türkçeyi çok severiz... Ata’mızı çok severiz”* (Alatlı, 2024: s. 57) gibi tekrar cümleleri, bireyin içselleştirmede kalıplaşmış ifadeleri kullanmasını anlatır. Mevlânâ’nın “Sen ne söylersen söyle, söylediğin kadar duyulursun” sözü bu bağlamda anlam kazanır. Hakiki sevgi ya da inanç, ezberlenmiş sözlerle değil, içten bir hisle oluşur. Kadınların politik bir araç olarak kullanılması da dikkat çekicidir. *“Kadınlarını önüne kattı 9 Temmuz referandumunda... Anayasa’ya ‘Evet’ dedi. ‘Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla olur’”* (Alatlı, 2024: s. 65). Burada otorite, sevgi ve adaletle değil, zorbalıkla tanımlanır. *“Benim damarlarımda Halk Partisi kanı dolaşmıyor, vatanseverlik dolaşıyor”* (Alatlı, 2024: s. 67). Bireyin siyasi aidiyetlerden çok daha saf bir değerle, vatanseverlikle kendini tanımlama arzusunu gösterir. Bu bakış, İbnü’l-Arabî’nin insanın özüyle hakikat arasında kurduğu bağa yakındır. *“Yaşam bunca mihnete değer miydi?”* (Alatlı, 2024: s. 67) sorusu, bireyin varoluşun ağırlığını sorgulamasını ifade eder. Mevlânâ’nın “Bu dünya bir misafirhane” sözü burada anlam kazanır. Sorgulama, hakikate yönelmek için bir fırsattır, ancak romanda bu sorgulama çoğu zaman geride kalır. *“Tarih hiçbir zaman devrimcilerin, sosyalistlerin ve demokratların vatanlarına ihanet ettiğini yazmamıştır”* (Alatlı, 2024: s. 83). Tarih bir adalet terazisi gibi yansır. İbnü’l-Arabî’nin “Zamanların Rabbi Allah’tır” sözü bu noktada hatırlanır. *“Türkiye’de işkencenin olduğu bir gerçektir”* ifadesi, yalnızca fiziksel şiddet değil, sufi bakışla nefsin sınavı olarak da yorumlanabilir. İbnü’l-Arabî’ye göre zulüm, dış baskının yanı sıra insanın kendi hakikatinden kopmasıdır. *“‘Onlar’ sevgiler ezberletilmemişti”* (Alatlı, 2024: s. 95). Hakiki sevginin kalpten geldiğini gösterir. Mevlânâ’nın “Aşk, yanarak öğrenilir” anlayışıyla örtüşür.

4. Mistisizm Ve İçsel Derinlik: Or'da Kimse Var Mı? İle İşkenceci'ye Tasavvufî Bir Bakış

Tasavvufî düşünce, bireyin iç dünyasında başlayan uzun bir yolculuğu temsil eder. Bu yolculukta insan, hem kendisiyle hem de dünyanın gürültüsüyle yüzleşir. Alev Alatlî'nin *Or'da Kimse Var mı?* ve *İşkenceci* adlı romanları da bu yüzleşme sürecini katmanlı bir anlatımla önümüze serer. Her iki roman, görünüşte siyasi ya da toplumsal bir düzlemde ilerlese de, arka planda bireyin içsel sorgularıyla örülü bir tasavvufî derinlik taşır. Romanları okurken biz, sadece karakterlerin yaşadıkları olaylara değil, o olayların iç dünyada bıraktığı izlere de odaklanırsınız. Çünkü bu anlatılar, hakikatin yalnızca dış dünyada aranamayacağını, asıl cevabın içsel derinlikte yattığını hissettirir. Modern bireyin yalnızlığı, çaresizliği gibi temalar, tasavvufun benliği aşma, fena makamına ulaşma gibi kavramlarıyla çakışır. *Or'da Kimse Var mı?* kent hayatının yarattığı yabancılaşmayı bireyin zihinsel çözülmesiyle birleştirirken; *İşkenceci* ise adalet, iktidar ve suç kavramları üzerinden vicdanın sınırlarını sorgular. Her iki metin de tasavvufî bağlamda “nefs”le mücadeleyi çağırır. Birey, dışarıda bir düşman ararken, aslında kendi içindeki boşlukla, kendiyle savaşılmaktadır. Bu iç savaş, sufinin manevi yolculuğunda karşılaştığı ilk büyük sınavlardan biridir. Bu romanlardaki karakterler bize, görünürde güçlü ama içsel olarak kırılan bireylerin hikâyesini sunar. Alatlî'nin kaleme aldığı bu insanlar; kalabalıklar içinde yalnız kalmış, dış dünyayla bağı zayıflamış ve yönünü içe çevirmiş figürlerdir. Onların yaşadığı yalnızlık, tasavvufun “uzlet” kavramıyla örtüşür. Uzlet, sadece dünyadan el çekmek değil, hakikate ulaşmak için dışsal uyaranları geride bırakmaktır. Mevlana'nın “dışa bakan rüya görür, içe bakan uyanır” sözü, bu romanlardaki temel yönelimi özetler. Her iki anlatıda da uyanış kolay bir süreç değildir. Karakterler, acıyla, kayıpla ve çoğu zaman da adaletsizlikle yüzleşerek derinleşir. Bu, sufi geleneğin sabır ve tevekkül anlayışıyla da doğrudan ilişkilidir. Yalnızca güçlü olmak değil, sabredebilmek de bu metinlerde bir direniş biçimidir. Özellikle *İşkenceci* romanı, bireyin iktidarla kurduğu ilişkiyi sorgularken aynı zamanda “zalim” ve “mazlum” kavramlarını ters yüz eder. Dışarıdan bakıldığında net gibi görünen hakikat, içeride bambaşka bir hâl alabilir. Gerçek adalet, çoğu zaman görünmeyen, sessiz bir fark edişle mümkündür. *Or'da Kimse Var mı?* romanında ise bireyin kentle, toplumla ve hatta dil ile kurduğu ilişki çözülür. Alatlî, kelimelerin yetersiz kaldığı, anlamın dağınıklaştığı bir evrende karakterlerini konuşturur. Bu, tasavvufta dilin sınırlılığına yapılan vurguya benzer. Romanlardaki zaman ve mekân algısı da mistik bir perspektifle okunabilir. Olayların kronolojik bir akış yerine, içsel sıçramalarla anlatılması, İbnü'l-Arabî'nin zaman kavrayışıyla uyumludur. Ona göre zaman, lineer bir gerçeklik değil; bilinç düzeyinde açılan katmanlı bir farkındalık hâlidir. Alatlî'nin anlatılarında da zamanın kırılması, karakterin ruhsal kırılmalarıyla eş zamanlı gerçekleşir. Bu iki metin, bireyi sadece toplumsal bir özne olarak değil, metafizik bir varlık olarak da ele alır. Toplumun, siyasetin ve ideolojilerin ötesinde bir “öz” arayışı vardır. Bu öz, tasavvufta “kalp gözüyle” görülür. Alatlî'nin karakterleri de kimi zaman bu gözle bakar, kimi zaman ise körleşir. Bu dalgalanma, hakikatle kurulan ilişkinin kırılmağını yansıtır. Romanlarda sezgisel bilgiye, yani akılla kavranamayan hakikate dair güçlü bir vurgu bulunur. Tasavvufun temel kaynaklarından biri olan sezgi, burada estetik bir anlatım diliyle iç içe geçer. Anlatı yalnızca görüneni değil, hissedileni de aktarmaya çalışır. Alev Alatlî'nin karakterleri çoğu zaman maddi aidiyetlerden kopmuş, kimliklerini sorgulayan ve anlam arayan bireylerdir. Bu sorgulama, tasavvufî anlamda “benliği terk” süreciyle örtüşür. Özellikle *İşkenceci* romanında kimliğin dayatılması karşısında yaşanan içsel çatışmalar, sufi geleneğin “benlikten

soyunma” anlayışıyla örtüşür. Dilsel yapıların, metaforların ve anlatı stratejilerinin her biri, okuru yüzeyin ötesine bakmaya davet eder. Çünkü bu romanlar, sadece olay anlatmaz; düşünce üretir, soru sordurur. Bu anlamda, metinlerde rastladığımız sözcüğün çok katmanlı anlamı olduğu fikri, Alatlının yazınında da kendini gösterir. Okur olarak bizler, bu metinlerle karşılaştığımızda kendi iç sorularımızla da baş başa kalırız. Her cümle, bizde bir yankı bulur; her çözülme, kendi içsel çelişkilerimizi hatırlatır. Bu ortaklık, metinle okur arasında kurulan mistik bir bağıdır. Alatlının başarısı da belki burada yatar: okuru hikâyeye değil, hakikate yönlendirmek. Bu metinleri yalnızca edebiyat bağlamında değerlendirmek yetersiz kalır. Onlar aynı zamanda bir düşünce biçimi, bir duruş ve hatta bir tür yolculuk önerir. İçsel bir hicretin çağrısını yapar. Bu çağrıya kulak vermek, modern insan için hâlâ mümkün ve gereklidir. Sonuç olarak, Alev Alatlının bu iki romanı, tasavvufî düşüncenin modern birey üzerindeki iz düşümlerini anlamak için önemli birer metindir. Mistisizmle örülü anlatı yapısı, bireyin içsel dönüşümüne dair derinlikli bir bakış sunar. Bu romanlar, hem bireysel hem de toplumsal düzlemde, hakikatin ancak içe bakarak bulunabileceğini hatırlatır.

Sonuç

Alev Alatlının *Or'da Kimse Var mı?* ve *İşkenceci* romanları, modern bireyin içsel dünyasını tasavvufî kavramlar üzerinden sorgulayan özgün metinlerdir. Bu romanlarda birey, yalnızca toplumsal koşulların bir ürünü olarak değil, aynı zamanda kendi varoluşunu anlamaya çalışan bir özne olarak ele alınır. Karakterlerin yaşadığı içsel çatışmalar, günümüz insanının ruhsal bunalımlarıyla benzerlik gösterir. Alatlının romanlarında Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî gibi sufi düşünürlerden beslenen bir düşünsel çerçeve sunar. “Nefsini bil” ve “aşkla hakikate ulaş” anlayışları, karakterlerin dönüşüm süreçlerinde yol gösterici bir ilke olarak öne çıkar. Bu tasavvufî öğeler, romanların anlatısına sadece tematik bir katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda anlatının kurgusal yapısında da etkili bir yapı oluşturur. Romanlarda dikkat çeken bir diğer unsur, modern bireyin karmaşık hayatın içinde kendine yabancılaşma sürecidir. Alatlının karakterleri aracılığıyla bu yabancılaşmayı görünür kılar ve tasavvufun insanı içsel yolculuğa çağırان yönüyle bu soruna çözüm sunduğunu ifade ederek aktarır. Karakterlerin hakikatle yüzleşmesi, okuyucuya da kendi hayatına ve değerlerine yönelik bir sorgulama imkânı verir. Bu metinler, tasavvufî düşüncenin modern edebiyatla nasıl güçlü bir diyalog kurabileceğini gösterir. Alatlının, klasik tasavvufî öğeleri çağdaş bir anlatım diliyle birleştirerek hem bireysel hem de toplumsal anlamda yeniden düşünmeye davet eden bir kurgu ortaya koyar. Sonuç olarak, *Or'da Kimse Var mı?* ve *İşkenceci*, modern bireyin varoluşsal kaygılarını anlamlandırmada tasavvufun hâlâ güncel ve yol gösterici bir kaynak olabileceğini kanıtlar. Romanlarda işlenen vicdan, merhamet, adalet ve hakikat gibi kavramlar, bireyin içsel dönüşümünü oluşturur. Bu unsurlar, metinlerin hem tematik hem de estetik derinliğini artırır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Alatlının romanları modern bireyin yalnızca dış dünyasıyla değil, içsel çatışmalarıyla da yüzleşmesini sağlayan metinlerdir. Bu romanlar, tasavvufî düşüncenin günümüz edebiyatında nasıl yeniden yorumlanabileceğini gösterirken, okuyucuya manevi bir deneyim sunar.

KAYNAKÇA

Alatlı, Alev, *Viva La Muerte! Yaşasın Ölüm! / Or'da Kimse Var mı? - 1. Kitap*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, Temmuz, İstanbul, 2024.

Alatlı, Alev, *İşkenceci*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, Ekim, İstanbul, 2024.

Kılıç, Mahmud Erol, *İbnü'l-Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2010.

Topbaş, Osman Nuri, *Tasavvuf: Ahlâk ve Tarikat*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

Demirli, Ekrem, *İbn 'ul Arabi Metafizigi*, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul, 2013.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna Celaleddin* (Hayatı, Eserleri, Felsefesi), Aka Kitapevi, İstanbul, 1963.

**CİNSİYETİN ESTETİK PRATİKLERE ETKİSİ: HELEN FRANKENTHALER,
ELAINE DE KOONING VE LEE KRASNER'İN YAPITLARININ
ÇAĞDAŞLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI**

**THE IMPACT OF GENDER ON AESTHETIC PRACTICES: COMPARING THE
WORKS OF HELEN FRANKENTHALER, ELAINE DE KOONING AND LEE
KRASNER WITH THEIR CONTEMPORARIES**

Dr. Öğr. Üyesi, SEDA AĞIRBAŞ

Ege Üniversitesi

seda.agirbas@ege.edu.tr – 0000-0002-2649-5078

ÖZET

Bu çalışma, 20. yüzyıl soyut dışavurumculuğu ve onun ardılı olan renk alanı resmi ile minimalist sanat akımları çerçevesinde, üç kadın sanatçı —Helen Frankenthaler, Elaine de Kooning ve Lee Krasner— ile üç erkek sanatçı —Jackson Pollock, Willem de Kooning ve Robert Motherwell— arasında karşılaştırmalı bir analiz yapmayı amaçlamaktadır. Sanat tarihindeki cinsiyet temsili, estetik farklılıklar ve ifade biçimleri bağlamında bu sanatçıların üretimleri, biçimsel özellikleri, teknik yaklaşımları ve içeriksel eğilimleri üzerinden değerlendirilecektir. Bu bağlamda, kadın sanatçıların erkek meslektaşlarına kıyasla nasıl farklılaştıkları veya benzerlik gösterdikleri analiz edilerek, cinsiyetin estetik pratiklere etkisi tartışmaya açılacaktır.

20.yüzyıl Amerikan soyut dışavurumculuğu, sanatsal ifadenin sınırlarını radikal biçimde genişleten bir hareket olarak sanat tarihinde merkezi bir konuma yerleşmiştir. Ancak bu hareketin sanat tarih yazımında, kadın sanatçıların katkılarının uzun süre gölgede kaldığı bilinen bir gerçektir. Helen Frankenthaler, Elaine de Kooning ve Lee Krasner gibi figürler, dönemin baskın erkek sanatçılarıyla aynı estetik enerjiyi paylaşımlarına karşın sıklıkla eş veya “etki altında kalan” figür olarak değerlendirilmelerine genellikle ikincil konumda anılmalarına sebep olmuştur. Eserlerini bağımsız estetik ölçütlerle analiz ederken temsil biçimlerini dönüştüren bir özne olarak kadın sanatçıların sanat tarihindeki yerini güçlendirmeleri ve toplumsal ve cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikleri de görünür kılması açısından önemlidir.

Araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda her sanatçının seçili yapıtları, biçimsel analiz, renk kullanımı, kompozisyon, teknik, tematik içerik ve estetik duruş açısından değerlendirilecektir. Sanat eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar görsel analizle ortaya konacak, aynı zamanda dönem eleştirileri ve sanat tarihi alanındaki kaynaklarla desteklenecektir. Ayrıca estetik teori ve yapısalcı çözümleme yöntemlerinden yararlanılarak, cinsiyetin sanatsal üretime ve algılanmasına etkisi de çalışmanın teorik altyapısını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Minimalist sanat akımları, kadın sanatçı, estetik pratik.

ABSTRACT

This study aims to make a comparative analysis between three female artists -Helen Frankenthaler, Elaine de Kooning and Lee Krasner- and three male artists -Jackson Pollock, Willem de Kooning and Robert Motherwell- within the framework of 20th century abstract expressionism and its successors, color field painting and minimalist art movements. In the context of gender representation in art history, aesthetic differences and modes of expression, the works of these artists will be evaluated through their formal characteristics, technical approaches and contextual tendencies. In this context, the impact of gender on aesthetic practices will be discussed by analyzing how female artists differ or resemble their male counterparts.

20th century American abstract expressionism has occupied a central position in art history as a movement that radically expanded the boundaries of artistic expression. However, it is a well-known fact that the contributions of women artists have long been overshadowed in the art historiography of this movement. Although figures such as Helen Frankenthaler, Elaine de Kooning and Lee Krasner shared the same aesthetic energy as the dominant male artists of the period, they were often considered as spouses or “influenced” figures, which led to their often secondary status. While analyzing their works with independent aesthetic criteria, it is important in terms of strengthening the place of women artists in art history as subjects who transform forms of representation and making social and gender-based structural inequalities visible.

The comparative analysis method was adopted in the research. In this direction, the selected works of each artist will be evaluated in terms of formal analysis, use of color, composition, technique, thematic content and aesthetic stance. The similarities and differences between the works of art will be revealed through visual analysis and will be supported by period criticism and sources in the field of art history. In addition, by utilizing aesthetic theory and structuralist analysis methods, the effect of gender on artistic production and perception will constitute the theoretical infrastructure of the study.

Keywords: Minimalist art movements, female artists, aesthetic practice.

İLK DÖNEM ABBÂSÎ ŞAİRLERİNDEN ALİ B. CEBELE: HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYDIN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

E-mail: ibrahimaydin@osmaniye.edu.tr - ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1006-2067>

ÖZET

Ali b. Cebele, I. Abbâsî Dönemi'nin önemli şairlerinden biridir. H. 160/777 yılında Bağdat'ta doğmuş, Horasan kökenli ve Şîî mezhebine mensup bir şahsiyettir. Ailenin en küçük çocuğu olup fizikî olarak kısa boylu, şişman, aynı zamanda da cüzzamlı ve görme engelli biridir. Küçük yaşlarda geçirdiği hastalıklar ve talihsiz kazalar sonucu görme duyularını kaybeden Ali b. Cebele, kısa boylu ve şişman olması nedeniyle güzel şiir söylemesini kıskanan el-Asma'î tarafından "el-'Akevvek" lakabıyla anılmış ve bu lakapla meşhur olmuştur. Eğitim hayatına küçük yaşlarda sıbyan okulunda başlamış, sonraki dönemlerde ailesinin yönlendirilmesiyle ilim ve edebiyat meclislerine katılarak edebiyat ve şiir başta olmak üzere; gramer, kelim ve felsefe gibi bazı aklî ve naklî ilimlerde kendini yetiştirmiştir. Fakat onun şiir yönü hep öne çıkmıştır. Gerek şiir yazmadaki gerekse okumadaki yetkinliğiyle dikkat çekmiş, çağının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. İyi bir şair olan Ali b. Cebele, şiirlerinde açık, zarif ve etkileyici bir dil kullanmıştır. Klasik Arap şiirinin yaygın olan hemen her alanında şiirleri olsa da medih, gazel, tasvir ve mersiye türlerinde daha çok öne çıkmış; bu alanlarda diğerlerine nazarla hem daha fazla hem de dikkat çekici şiirler yazmıştır. Özellikle medih alanında nitelikli şiirler ortaya koymuştur. Methiyelerinde sağduyulu ifadeler kullansa da kimi zaman aşırıya kaçan, halkın ve yöneticilerin tepkisine yol açan sözler sarf etmiş, hatta bu nedenle zamanın yöneticileri tarafından cezalandırılmıştır. İnanç açısından sıkıntılı görülen bazı sözlerinden dolayı dönemin yöneticisi Halife Me'mûn tarafından ölüm kararı verildiği ve H. 213/829 yılında, yaklaşık elli üç yaşında iken öldürüldüğü rivayet edilmiştir. Bazı kaynaklarda ise doğal yollarla öldüğü belirtilmiştir. Methiyelerinde kullandığı ölçsüz ifadeler sebebiyle zaman zaman eleştirilse de Ali b. Cebele, Abbâsî şiir geleneğinde kalıcı etkiler bırakan önemli bir edebî şahsiyet olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili Edebiyatı, Abbâsîler, Ali b. Cebele, Şair, Medih.

ALI B. CEBELE, ONE OF THE EARLY ABBASID POETS: HIS LIFE AND LITERARY PERSONALITY

ABSTRACT

Ali b. Cebele is one of the important poets of the Abbasid I Period. He was born in Baghdad in 160/777 AH, was of Khorasan origin and a member of the Shiite sect. He is the youngest child of the family and physically short, fat, and also a leper and visually impaired. Ali ibn Jabala, who lost his sight as a result of illnesses and unfortunate accidents at a young age, was

nicknamed "al-Akewwek" by al-Asma'i, who was jealous of his beautiful poetry due to his short stature and fatness, and became famous with this nickname. He started his education at a young age in primary school, and in later periods, with the guidance of his family, he attended scientific and literary circles and educated himself in some rational and traditional sciences such as grammar, theology and philosophy, especially literature and poetry. However, his poetic talent always stood out. He attracted attention with his proficiency in both writing and reciting poetry, becoming one of the leading figures of his time. A fine poet, Ali ibn Jabala employed clear, elegant, and expressive language in his poems. While he wrote poems in almost every genre common to classical Arabic poetry, he excelled in the genres of eulogy, ghazal, description, and elegy; he wrote poems in these genres that were both more numerous and more striking than others. He produced quality poetry, particularly in the field of eulogy. While he employed sensible language in his eulogies, he sometimes went overboard, provoking public and administrative reactions, and was even punished by the rulers of the time. It is reported that due to some of his remarks deemed problematic by religious figures, he was sentenced to death by the then-ruling Caliph al-Ma'mun and was executed in 213 AH/829, at approximately fifty-three years old. Some sources indicate that he died of natural causes. Although occasionally criticized for the excessive language he used in his eulogies, Ali ibn Jabala is considered a significant literary figure who left a lasting impact on the Abbasid poetic tradition.

Keywords: Arabic Language and Literature, Abbasids, Ali b. Cebele, Poet, Medih.

1. GİRİŞ

İslam tarihinde Abbâsîlerin H. 132/750 yılında iktidara gelmesinden, Halife Mütevekkil Alellâh'ın tahta geçtiği H. 232/847 yılına kadar geçen süre, I. Abbâsî Dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹ İslâm medeniyetinin siyasî, ilmî ve kültürel açıdan zirveye ulaştığı bu dönemde, edebî sahada da kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle şiir, bu dönemde edebiyatın en dinamik ve en fazla gelişim gösteren türlerinden biri olmuştur. Bu gelişimin temel sebeplerinden biri, yönetici konumundaki kimselerin gerek kendilerinin şiire aşırı ilgi göstermeleri gerekse de şairleri şiire teşvik edip onları desteklemeleridir. Öte yandan, edebî tenkit faaliyetlerinin artmasıyla şiir ve edebiyat meclislerinin yaygınlaşması da hem nicelik hem de nitelik bakımından şiirin gelişmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra, düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması, klasik Arap şiirinin derlenip tedvin edilmesi de şiirin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, şiirin, şairler için bir geçim kaynağı haline gelmesi de şiirin gelişmesini teşvik eden bir başka önemli unsur olmuştur. Bununla birlikte lafız ve üslup bakımından olduğu gibi anlam, amaç, hayal, vezin ve kafiye yönünden de şiirde birçok yenilikler ortaya çıkmıştır.² Sonuç olarak I. Abbâsî Dönemi'nde şiir, yalnızca sayısal olarak bir artış göstermemiş, aynı zamanda şekil ve içerik yönünden de zenginleşmiştir.

Şiirin gelişmesine zemin hazırlayan bu sebepler, bu dönemde önemli şairlerin yetişmesine vesile olmuştur. "Halife şairi", "emir şairi" gibi belirli kişilere ait özel şairlerin yanı sıra,

¹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, thş. Şevkî Dayf, (b.y.: Dâru'l-Hilâl, ts.), 2/10; Beyyûmî es-Sibâ'î, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'asri'l-'Abbâsî* (b.y.: Matba'atu'l-'Ulûm, 1937), 2. Baskı, 5-8.

² Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'asri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1. Basım, 81-229.

herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bağımsız şairler de ortaya çıkmış, her biri farklı şiir türünde şöhret bulmuş çok sayıda şairler yetişmiştir.³ Bu şairlerden biri de I. Abbâsî Dönemi'nde yaşamış, "emir şairi" olarak bilinen,⁴ kendine özgü üslubu, dikkat çekici hayat hikâyesi ve edebî değeri yüksek şiirleriyle öne çıkan Ali b. Cebele'dir. Siyah tenli, cüzzamlı ve görme engelli bir birey olarak hayata tutunmuş olan şair, fiziksel engeline rağmen edebiyat çevrelerinde önemli bir isim olmayı başarmıştır. Onun hayatı ve edebî yönü, sadece bireysel bir başarı öyküsü değil, aynı zamanda Abbâsî Dönemi edebiyatının toplumsal ve estetik çeşitliliğini yansıtmaya açısından da önemli bir örnektir.

Ali b. Cebele, küçük yaşlarda başladığı eğitim hayatında kısa sürede dikkat çekmiş; özellikle şiir, dil ve edebiyat alanındaki başarısıyla çağdaşlarının takdirini kazanmıştır. Katıldığı edebiyat meclislerinde yalnızca klasik şiir eğitimiyle yetinmeyip kelâm, felsefe ve dil felsefesi gibi alanlarda da kendini geliştirmiştir. Şiirlerinde açık ve zarif bir dil kullanan şair, medih, mersiye, gazel ve tasvir türlerinde özgün ve nitelikli şiirler kaleme almıştır. Özellikle medih türündeki şiirleriyle öne çıkmış; ancak övgülerinde genel olarak dengeli olsa da zaman zaman ölçüyü aşması eleştirilmesine ve hatta trajik biçimde ölümle cezalandırılmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, I. Abbâsî Dönemi'nin önde gelen şairlerinden Ali b. Cebele'nin hayatı, şahsiyeti ve edebî yönü incelenerek, onun Arap şiir geleneği içindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda şiirlerinden örnekler, çağdaşları olan edip ve şairlerin değerlendirmeleri ışığında, şairin edebî mirasının mahiyeti ortaya konacaktır.

2. HAYATI

I. Abbasî Dönemi'nde yaşamış olan Ali b. Cebele'nin asıl adı, Ali b. Cebele b. Müslim b. Abdurrahman el-Ebnâvî olup künyesi Ebû'l-Hasan'dır. H. 160/777 senesinde Bağdat'ta doğmuş ve hayatının büyük çoğunluğunu burada geçirmiştir. Mevâlî⁵ kökenli olup Horasan şiiilerindendir.⁶ Siyah tenli ve cüzzamlı biri olan Ali b. Cebele, aynı zamanda âmâ biridir. Kaynaklarda doğuştan mı yoksa sonradan mı kör olduğu tartışılırken⁷ yeğeni Hüseyin b. Abdullah'ın açıklamaları bu konuya açıklık getirmiştir.

"Büyük dedemin çok sayıda çocuğu vardı ve Ali b. Cebele bunların en küçüğüydü. Bu yüzden dedem ona karşı çok kibar ve yumuşak davranırdı. Amcam yedi yaşlarındayken çiçek hastalığına yakalandı ve gözünün birini kaybetti. Okula başlama zamanı gelince, *Küttâb* ismi verilen sıbyan

³ Kenan Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi* (Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998), 17.

⁴ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, 17.

⁵ Mevâlî, Müslüman olup Arap olmayan toplumlara verilen genel addır. bk. İsmail Yiğit, "Mevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2025).

⁶ Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelüsî, *Simtû'l-le'âlî fî şerhi Emâlî'l-Kâlî*, thk. Abdülazîz el-Meymenî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.), 1/330; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır 1972), 3/350-353; Hayrüdîn b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (y.y., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn 2002), XV. Baskı, 4/268; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-edebî'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn 1981), IV. Baskı, 195.

⁷ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî (İbnü'l-Mu'tez), *Tabakâtü's-şü'arâi'l-muhdesîn*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ' (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Erkam b. Ebû'l-Erkam 1998), 213; Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Eğânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî 1415/1994), I. Baskı. 20/222; Ferrûh, *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, 195; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmut el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr 1986), I. Baskı, 3/61.

okuluna kaydedildi ve derslerinde de çok başarılıydı. Bir gün, at üzerinde taşınırken, üzerine atılan bir bademin gözüne batması sonucu sağlam olan diğer gözünü de kaybetti.”⁸

Kaynaklarda onun doğuştan kör olduğu görüşü üzerinde durulsa da bunu teyit eden kesin bir bilgi yoktur. Fakat, onu gören ve bizzat durumuna şahitlik eden yeğenin ifadesinin daha doğru ve gerçekçi olması, bu bilgiyi daha kesin ve güvenilir kılmaktadır. Buna göre, şairin gözlerini doğduktan sonra ve peş peşe kaybettiği anlaşılmaktadır.

Ali b. Cebele, çağdaşı olan aynı zamanda Basra dil mektebinin öncü isimlerinden, dil, şiir ve edebiyat alimi el-Asma’î (ö. 216/831) tarafından kıskanıldığı için, kendisine kısa boylu, şişman ve kaba anlamlarına gelen⁹ *el-’Akevvek* lakabı verilmiş ve bu lakapla meşhur olmuştur.¹⁰ el-Asma’î tarafından kıskanılmasının nedeniyle ilgili olarak, Ebû ’Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094) başta olmak üzere birçok Arap edebiyatçısı şu rivayeti nakletmişlerdir:

“el-Asma’î, Halife Harûn Reşîd’in huzurunda Ali b. Cebele’ye bu lakabı takmıştı. Zira Ali b. Cebele, halifenin huzuruna girmiş ve ona güzel bir şiir okumuştur. el-Asma’î, halifenin ona olan ilgisini görünce onu kıskandı ve ‘Ey ’Akevvek! yeter’ diyerek tepki gösterdi. Halifenin hüsnü teveccühünü kazanan Ali b. Cebele de bu tepkiye karşılıksız kalmamış; halifenin meclisinde ondan da güç alarak ‘Ey yirmi koyan çobanının oğlu! İnsanlara lakap takıyorsun ama sen, *Bâhile* kabilesinden değil misin?’ şeklinde el-Asma’î’yi aşağılayan, tıpkı kabilesi gibi zayıf/güçsüz, önemsiz ve hiçbir işe yaramadığını ima eden sözlerle ona karşılık vermiştir.”¹¹

el-Asma’î’nin kıskançlığı ile başlayan bu çekişme, aralarında büyük bir düşmanlığa dönüşmüş; Ali b. Cebele, onun adı yanında anıldığında dahi ağır bir dille öfkesini dile getirmiştir.¹²

3. İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Ailesi tarafından yaşlılarıyla birlikte eğitim almasına olanak sağlanan Ali b. Cebele, belirli bir yaşa geldikten sonra babasının yönlendirmesiyle ilim ve edebiyat meclislerine gitmeye başlamıştır. Görme engelli olması sebebiyle bu meclislere kardeşleri eşliğinde katılan Ali b. Cebele, zamanla bu ortamlara daha sık iştirak etmiş ve burada ders veren, alanında yetkin hocalardan edebiyat, şiir, dil ve gramer konularında eğitim almıştır. Ancak o, yalnızca verilen bu derslerle yetinmemiş; aynı zamanda bu tür meclislerde gerçekleşen tartışma ve münazaralara katılarak inanç ve felsefe alanlarında da kendini geliştirmiştir. Ayrıca Arap dilinin felsefî boyutunu kavramaya büyük önem vermiş; İmru’ülkays, en-Nâbiğa ez-Zübyânî, Beşşâr b. Bürd, Ebû Nüvâs, Müslim b. Velîd ve Ebû’l-Atâhiye gibi kendisinden önce yaşamış ve farklı şiir türlerinde ün kazanmış şairlerden birçok şiir ezberlemiştir.¹³

Zeki ve güçlü bir kavrayışa sahip olan şair, küçük yaşlarda katılmaya başladığı ilim ve edebiyat meclisleri sayesinde, bir yıl gibi kısa bir sürede temayüz ederek çevresindeki kişilerin iltifatına

⁸ Ebû’l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/222. Ayrıca bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî 2002), I. Baskı, 13/280; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/353.

⁹ Ebû ’Ubeyd el-Bekrî, *Simtî’l-le’âlî*, 1/330; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 3/354; Ferrûh, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, 195.

¹⁰ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/268.

¹¹ Ebû ’Ubeyd el-Bekrî, *Simtî’l-le’âlî*, 1/330.

¹² Ebû ’Ubeyd el-Bekrî, *Simtî’l-le’âlî*, 1/330.

¹³ Ali b. Cebele b. Müslim b. Abdurrahman el-Ebnâvî, *Şi’ru Ali b. Cebele*, thk. Hüseyin Atvân (Bağdat: Dâru’l-Maârif 1982), 3. Baskı, 10.

ve saygısına mazhar olmuştur.¹⁴ Aldığı eğitim ve düzenli olarak katıldığı bu ilmî meclisler sayesinde şiir ve edebiyat alanında döneminin önde gelen şairlerinden biri haline gelmiştir.

I. Abbasî Dönemi'nin önde gelen şair ve ediplerinden biri olan Ali b. Cebele, şiirde son derece yetenekli ve usta biri olup döneminin en saygın şairleri arasında yer almaktadır.¹⁵ Sadece şiir yazmakta değil, şiir okumada da oldukça başarılı bir şair olarak değerlendirilmiştir. Nitekim kaynaklarda, “çok güzel şiir okuyan” bir şair olarak tanımlanmıştır.¹⁶

Özellikle el-Câhiz (ö. 255/869), onun şiir okuma konusundaki yetkinliğine dikkat çekerek, “insanlar içerisinde onun kadar güzel şiir okuyan ne bir bedevî ne de bir şehirli gördüm” ifadesiyle bu becerisini övgüyle dile getirmiştir.¹⁷ Ali b. Cebele, güzel ve tatlı bir dile sahip olmanın yanı sıra şiirlerinde zarif anlamlar taşıyan, açık ve net ifadeler kullanmıştır. Medih başta olmak üzere mersiye, tasvir ve gazel gibi klasik Arap şiirinin öne çıkan türlerinde temayüz etmiştir.¹⁸

Ali b. Cebele, Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö. 463/1071) göre hem iyi bir medih şairi hem de başarılı bir tasvir ustasıdır.¹⁹ Ancak kaynaklarda, tasvirden ziyade onun medih sahasındaki yetkinliğine daha fazla vurgu yapılmıştır. Zira birçok Arap edebiyatçısı, onu yerinde ve akıllıca hareket eden bir meddâh (övgü şairi) olarak nitelemiştir. Onun bu şekilde değerlendirilmesi aslında yerinde bir tespittir; çünkü şiirlerinin yarısından fazlasını methiyeler oluşturmaktadır.

Şair, methiyelerinin neredeyse tamamını devlet erkanına adanmış; özellikle Halife Me'mûn'un komutanlarından ve aynı zamanda siyasî nüfuza sahip Ebû Düle'f²⁰ ve Humeyd et-Tûsî'yi²¹ övmeye yoğunlaşmıştır. Özellikle Ebû Düle'f'e yönelik övgülerinde aşırılığa varan ifadeler kullanmış, onun hatırı için Arapların iki büyük kabilesinden biri olan ve genellikle daha itibarlı kabul edilen *Mudar* kabilesi yerine *Rabî'a* kabilesini üstün tutacak şekilde ileri gitmiştir.²²

Bunların yanı sıra, Abdullah b. Tâhir ve Hasan b. Sehl gibi bazı devlet adamları için de methiyeler kaleme almıştır. Divanında yer almamakla birlikte, Harun Reşîd ve Me'mun gibi halifelere de övgü içerikli şiirler yazdığı rivayet edilmiştir.²³

İfadelerinden de anlaşılmaktadır ki şair, methiyelerini ya minnet duygusuyla ya memduhuna yaklaşmak ya da onun konumundan yararlanmak amacıyla veyahut da birtakım caize ve ödüller

¹⁴ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/222; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 195.

¹⁵ Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Simtû'l-le'âlî*, 1/330; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/222; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/350; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/268; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/61.

¹⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/268.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 13/280; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/350.

¹⁸ Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Simtû'l-le'âlî*, 1/330; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/222; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 195.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 13/280.

²⁰ Asıl adı Kâsım b. İsa b. İdris olup 'Benî Acl' kabilesindendir. Abbâsî Dönemi şairlerinden olup nitelikli şiirleri olan, edepli, cömert, aynı zamanda yüksek cesareti ve savaş meydanlarındaki büyük kahramanlığıyla öne çıkmaktadır. bk. Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Simtû'l-le'âlî*, 1/331; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/73-74.

²¹ Asıl adı Muhammed b. Humeyd et-Tûsî'dir. Halife Me'mûn'un güven duyduğu biri olup Bâbek isyanı sırasında hilafet ordusuna komutanlık etmiştir. 214/830 senesinde öldürülmüştür. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 2. Baskı, 8/619-622;

²² Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/222.

²³ Ali b. Cebele (el-'Akevvek), *Şi'r-u Ali b. Cebele*, thk. Ahmet Nasîf el-Cennâbî (Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb 1391/1971), 12.

elde edebilmek için nazmetmiştir. Bununla birlikte, bazı methiyelerin karşılığında maddi kazanç da elde etmiştir.²⁴

Şairin bazı methiyeleri, aşırıya kaçtığı ve küfre varan olan ifadeler içerdiği gerekçesiyle Arap edebiyatçıları tarafından eleştirilirken²⁵ bazı methiyeleri ise oldukça nitelikli bulunmuştur.²⁶ Nitekim Humeyd et-Tûsî, bir nevrüz bayramı günü, kendisine takdim edilen birçok değerli hediye arasında, şairin onun için yazdığı methiyeyi en çok beğenmiş ve şu sözlerle takdir etmiştir: “Bugün bana hediye edilen bu methiye, bugüne kadar sunulan hediyelerin en güzeli ve en sevimlisidir.”²⁷

Ayrıca Ebû Dülef’e yazdığı kaside-i râiyye’si (râ harfîyle biten kaside) de oldukça nitelikli kabul edilmiş ve Arap edebiyatçıları ile eleştirmenlerinin büyük beğenisini kazanmıştır. Meşhur şiir eleştirmeni İbn ‘Uneyn’den (ö. 630/1233) şöyle bir talepte bulunulmuş ve ona denilmiştir ki: “Ebû Nüvâs’ın da tıpkı Ali b. Cebele’nin bu methiyesi gibi aynı nitelikte bir methiyesi vardır ve bu, şiirin nadir örneklerinden kabul edilmektedir. Üstelik bu iki methiyeden birini diğerine tercih etmek neredeyse imkansızdır.” Aynı tema içerisinde yer alan ve edebî açıdan eş değer görülen bu iki methiyeyi karşılaştırması istenen İbn ‘Uneyn şu şekilde cevap vermiştir: “Bu iki şiiri karşılaştırmaya ancak, bu iki şairin seviyesinde olan bir kimse layıktır.”²⁸

Bu cevap, Ali b. Cebele’nin söz konusu kasidesinin, hem Ebû Nüvâs gibi alanda uzman bir şairin şiiriyle kıyaslanabilecek düzeyde nitelikli olduğunu hem de kendisinin şiirdeki yetkinliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Ali b. Cebele’nin divanını tahkik eden Ahmet Nasîf el-Cennâbî, çalışmasında şairin Ebû Dülef’e övgüler içeren kaside-i râiyye’si hakkında şu açıklamalara yer vermiştir:

“Muhtemelen I. Abbâsî Dönemi’nde, övgü amacıyla yazılmış hiçbir kaside, ne edebî eleştiriler bakımından ne de edebiyatçılar ve halkın beğenisi açısından, Ali b. Cebele’nin Ebû Dülef hakkında kaleme aldığı bu kaside kadar yankı uyandırmamıştır.”²⁹

el-Cennâbî’nin bu ifadesi, söz konusu kasidenin Abbâsîlerin ilk döneminde hem edebî çevrelerde hem de halk arasında büyük ses getirdiğini ve döneminin en çok tartışılan övgü şiirlerinden biri olduğunu vurgulaması açısından oldukça anlamlıdır.

4. ÖLÜMÜ

İfade ettiğimiz gibi Ali b. Cebele, methiyelerinde hep Ebû Dülef’i öncelemiş, tabiri caizse en güzel övgülerini ona yöneltmiştir. Emrinde çalışan bir memurun, bir şair tarafından bu kadar övülmesi halifenin dikkatinden kaçmamış; bu nedenle şairin methiyelerini yakın takibe almış ve tek tek inceletmiştir. Kaynakların aktarımına göre Ali b. Cebele, Halife Me’mun’a bir

²⁴ Maddi çıkar elde ettiğine dair örnek olarak bk. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/225; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetül'l-ereb fî fûnûni'l-edeb* (Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423/2002), I. Baskı, 4/232.

²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs 1423/2002), 2/854.

²⁶ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Dîvânü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/28; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/351; en-Nüveyrî, *Nihâyetül'l-ereb*, 3/186.

²⁷ İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-şu'arâi'l-muhdesîn*, 214.

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/351.

²⁹ Ali b. Cebele (el-'Akevvek), *Şi'r-u Ali b. Cebele*, thk. Ahmet Nasîf el-Cennâbî, 39.

methiye yazmış ve onu ulaştırması için komutanı Humeyd et-Tûsî'ye teslim etmiştir. Halife, methiyeyi kendisine getiren Humeyd et-Tûsî'ye şöyle demiştir:

“Bu işin en güzeli, şairin bu methiyesiyle sana ve Ebu Dülef'e yazdığı methiyeleri bir araya getirmektir. Eğer sana ve bana yazdığı methiye, Ebû Dülef'e yazdığından daha iyiye onu ödüllendirelim; yok eğer Ebû Dülef'e yazdığı daha üstünse o zaman cezalandıralım.”

Bu ifadeler, Halife Me'mûn'un şaire duyduğu öfkeyi açıkça ortaya koymaktadır. Halifenin değerlendirmede ölçüt olarak kullandığı methiyelerden kendisine yazılan günümüze ulaşmamış olsa da Humeyd'e yazılan methiye kaynaklarda şu şekilde nakledilmiştir: (Meczûû'r-Remel)

إِنَّمَا الدُّنْيَا حُمَيْدٌ وَأَيَّادِيهِ الْجِسَامُ

فَإِذَا وَلَّى حُمَيْدٌ فَعَلَى الدُّنْيَا السَّلَامُ³⁰

Dünya, sadece Humeyd'dir ve onun büyük ihsanlarıdır.

Humeyd, terk edip giderse; dünyaya geçmiş olsun.

Şaire göre Humeyd, son derece cömert bir kişidir. Bu özelliğinden dolayı insanlar için bir tür dünya, yani büyük bir kazanım ve hatta bir yaşam sebebi olarak görülmektedir. Ona göre Humeyd'in olmadığı bir dünyada yaşamamanın da bir anlamı kalmamaktadır.

Şairin kaleme aldığı bu üç methiye arasında Humeyd'e yazdığı şiirin daha üstün bulunması üzerine halife tarafından affedilmiş olsa da buna rağmen yakayı kurtaramamıştır. Halife, daha önce yazdığı bazı şiirlerde geçen ifadeleri bahane ederek Ali b. Cebele'yi hayatına mal olacak kadar ağır bir cezaya çarptırmıştır.³¹

İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-Şu'arâ* isimli eserinde konuya dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Anlatımına göre şairin, Ebû Dülef'in cömertliğini büyük bir övgü ile dile getirdiği bir methiye Halife Me'mûn'a ulaşmış; bunun üzerine son derece öfkelenmiş ve şu ifadelerle tepkisini dile getirmiştir: ‘

“Yazıklar olsun ona! Bizim cömertliği bilmediğimizi ve Ebû Dülef'ten ödünç aldığımızı mı zannediyor?”

Halifenin talimatı doğrultusunda yakalanarak huzura getirilen şair, söz konusu methiyesinde sadece Ebû Dülef'i değil, cömertlik vasfını taşıyan diğer kişileri de kastettiğini belirtmiş; ayrıca Halife Me'mûn'un şahsiyetini ve saltanatını öven ifadelerle affedilmesini talep etmiştir. Ancak bu açıklamalar, halifeyi ikna etmeye yetmemiştir.

Şairin, Halife Me'mûn'u öfkelendiren ve onu teskin etmek amacıyla sarf ettiği, Ebû Dülef hakkındaki övgüleri şöyledir: (Medîd)

إِنَّمَا الدُّنْيَا أَبُو دُلْفٍ بَيْنَ بَادِيَةِ إِلَى خَضْرَى

فَإِذَا وَلَّى أَبُو دُلْفٍ وَلَّتِ الدُّنْيَا عَلَى أَثَرِهِ

كُلُّ مَنْ فِي الْأَرْضِ مِنْ عَرَبٍ بَيْنَ بَادِيَةِ إِلَى خَضْرَى

³⁰ Ali b. Cebele b. Müslim b. Abdurrahman el-Ebnâvî, *Şi'ru Ali b. Cebele*, thk. Ahmet Nasîf el-Cennâbî (Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb 1391/1971), 177, Ş.N. 58.

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/352.

مُسْتَعِيرٌ مِنْكَ مَكْرَمَةً يَكْتَسِبُهَا يَوْمَ مُفْتَحَرِهِ³²

Dünya, ancak Ebû Dülef'in çölü ile şehri arasındaki yerdir.

Ebû Dülef terk edip giderse dünya da peşinden gider.

Çöldekinden şehirlisine kadar yeryüzünde bulunan bütün Araplar;

Senden soylu bir davranış ödünç alır ve övünç gününde ona sarınırlar.

Şairin, Ebû Dülef hakkında kaleme aldığı bu methiye ile Humeyd'e yönelik yukarıda zikredilen övgüleri arasında belirgin bir benzerlik bulunmaktadır. Zira şaire göre, her iki memduh da son derece cömert kişilerdir ve dünya, onların varlığıyla bir anlam kazanmaktadır. Ancak, Ebû Dülef'e dair methiyelerin özellikle üçüncü ve dördüncü beyitlerinde şairin övgüsü abartılı bir boyuta ulaşmıştır; öyle ki, onun cömertlik bakımından dünyada herhangi bir rakibinin bulunmadığını ifade etmiştir.

Halife Me'mun'u asıl öfkeliendiren de bu aşırıya kaçan ifadeler olmuştur. Şairin, Ebû Dülef'i halifenin kendisinden bile daha cömert biri olarak göstermesi, Halife Me'mun'un sert bir tepki vermesine neden olmuştur. Şairin yaptığı açıklamalar ve kendisine yönelik övgü dolu sözler, halifeyi tatmin etmemiş; ancak buna rağmen Halife Me'mun, onu cezalandırmak yerine bağışlamayı tercih etmiştir.

İbn Ebû Fenen (ö. ?) gibi bazı rivayet alimleri, halifenin bu sözlerinden dolayı şairi öldürttüğünü ileri sürmüşse de edebiyatçılar ve tabakât alimlerinin genel kanaati bu yönde değildir. Onlara göre, Halife Me'mun şaire karşı derin bir öfke beslemiş ve bu öfkelerini bir türlü dindirememiştir. Özellikle şairin, zelil ve aşağılık biri olarak nitelediği Ebû Dülef'e yönelik farklı bir methiyesinde sarf ettiği bazı ifadelerin Allah'a şirk koşma ve küstahlık anlamı taşıdığını belirtmiş; bu nedenle şairin bağışlanamayacağını ifade etmiş ve öldürülmesi gerektiğini açıkça beyan etmiştir. Bunun üzerine şaire, bu anlamları içeren beyitlerini okumuştur. Halifeyi daha da öfkeliendiren ve nihayetinde şairin öldürülmesine sebep olan söz konusu beyitler ise şöyledir: (Basîd)

أَنْتَ الَّذِي تُنْزِلُ الْأَيَّامَ مُنْزِلَتَهَا وَصَارِفُ الدَّهْرِ مِنْ خَالٍ إِلَى خَالٍ

وَمَا مَدَدْتُ مَدَى طَرْفٍ إِلَى أَحَدٍ إِلَّا فَضَيْتُ بِأَرْزَاقِي وَأَجَالٍ³³

Sen, günleri kendi konumlarına yerleştirensin; zamanı bir halden başka bir hale döndüremsin.

Sen, bakışlarını bir kimseye yönelttiğinde onun rızıkına ve eceline hükmedensin.

Görüldüğü gibi şair, bu beyitlerinde muhatabı Ebû Dülef'e bazı yüce sıfatlar isnat etmiştir. Zira memduhunu, zaman ve günler üzerinde kudret ve tasarruf sahibi biri olarak tanıtmış, ayrıca kişinin rızıkını ve ecelini taktir eden, aşkın bir güç sahibi olarak nitelemiştir.

Bu sıfatlar, klasik Arap methiyelerinde genellikle Allah'a (c.c.) yönelik övgülerde ya da mecaz yoluyla Hz. Peygamber'e veya büyük bir sultana yönelik olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar

³² Ali b. Cebele, *Şi'ru Ali b. Cebele*, thk. Ahmet Nasîf el-Cennâbî, 134-137, Ş.N. 27.

³³ Ali b. Cebele, *Şi'ru Ali b. Cebele*, thk. Ahmet Nasîf el-Cennâbî, 174, Ş.N. 57.

şairin, bu ifadeleri mecazî olarak kullandığı düşünülse de söz konusu övgülerin aşırı abartılı olduğu ve inanç açısından birtakım sakıncalı anlamlar taşıyabileceği aşıkardır.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, farklı methiyelerinde sarf ettiği ifadeler nedeniyle şaire karşı aşırı bir öfke besleyen Halife Me'mûn, Ebû Dülef'e yönelik sözlerinde aşırı abartıya kaçılması ve bazı ilahî sıfatları içermesi gerekçesiyle Ali b. Cebele'nin öldürülmesini emretmiştir. Bunun üzerine, halifenin talimatı doğrultusunda şairin dili ensesinden çıkarılarak H. 213/829 yılında Bağdat'ta öldürülmüştür.³⁴

Kaynaklarda, şairin Halife Me'mûn tarafından yukarıda belirtildiği şekilde acımasız bir yöntemle öldürüldüğü ifade edilmekle birlikte; bazı rivayetlerde, halifeden kaçıp saklandığı ve sonunda eceliyle öldüğü de belirtilmektedir. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), bu ikinci görüşün daha doğru olabileceğini ifade etmiş; ilk rivayetin ise teorik olarak mümkün olmakla birlikte oldukça anormal ve kabul edilmesi güç bir uygulama olduğunu dile getirmiştir.³⁵

5. SONUÇ

Ali b. Cebele, fiziksel ve sosyal zorluklara rağmen Abbâsîler döneminde edebiyat alanında önemli bir yer edinmiş, kendine özgü üslubu ve güçlü şiirleriyle dikkat çeken bir şairdir. Kör, siyahî ve cüzzamlı oluşu onun edebî kimliğini gölgelemediği gibi, yaşadığı dezavantajlar onu daha da özgün ve dikkat çekici kılmıştır. Küçük yaşlarda başladığı eğitim hayatını özverili bir şekilde sürdürmüş; şiir ve edebiyat meclislerine sık sık katılarak ilmî bir birikim elde etmiştir. Şiir, edebiyat ve Arap diliyle ilgili derslerin yanı sıra bu meclislerde icra edilen tartışma ve münazaralara katılarak felsefe ve kelim gibi alanlarda da yetkinlik kazanmıştır. Özellikle medih şiirlerinde ulaştığı başarı, dönemin önemli devlet adamlarının ve halifelerinin ilgisini çekmiş; övgülerinde sarfettiği sözler, kimi zaman takdir edilse de kimi zaman sınırı aştığı düşüncesiyle eleştirilip cezalandırılmasına yol açmıştır. Bazı methiyelerinden dolayı ise kıskanılmış; bunun sonucunda aşağılayıcı ve küçük düşürücü ifadelerle maruz kalmıştır.

Ali b. Cebele'nin şiirlerinde, dil ve anlam açısından yüksek bir nitelik göze çarpmaktadır. Şair, klasik Arap şiiri geleneğini sürdürürken, içeriğe kattığı duygusal yoğunluk, felsefî alt yapı ve zarif üslubuyla döneminin edebî anlayışını ileriye taşıyan isimlerden biri olmuştur. Ebû Dülef'e yazdığı *kaside-i râiyye* gibi bazı şiirleri yalnızca kendi döneminde değil, sonraki edebiyat eleştirmenleri tarafından da beğeniyle değerlendirilmiştir. Bazı methiyeleri ise I. Abbâsî Dönemi şairlerinden ve Arap şiirine yeni bir üslup kazandıran Ebû Nüvâs'ın şiirleriyle kıyaslanacak kadar seçkin bulunmuştur. Bunun yanı sıra mersiye türünde yazmış olduğu otuz dört beyitlik bir şiiri, lafız ve anlam açısından oldukça nitelikli kabul edilmiş, onun edebî açıdan tanınmasında ve şöhret kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Günümüze ulaşan bu tek mersiye, yalnızca çağdaşları üzerinde değil, sonraki dönem şairleri üzerinde de etkili olmuştur.

Sonuç olarak, Ali b. Cebele hem yaşadığı dönemde hem de sonraki yüzyıllarda edebiyat çevrelerinde etkili olmuş; edebî gücüyle Abbâsî şiir geleneğinde önemli bir yer edinmiş güçlü bir şair olarak hafızalarda yerini almıştır. Onun hayatı ve geride bıraktığı şiirleri, Arap

³⁴ Bu hadiseyle ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler toplu olarak değerlendirilmiştir. İlgili kaynak için bk. İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-şii'arâi'l-muhdesin*, 208-209; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/353; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/268; en-Nüveyrî, *Nihâyetül'l-ereb*, 4/233; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 195; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/63-64.

³⁵ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/222; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 195.

edebiyatında hem sanatsal hem de sosyopolitik boyutlarıyla dikkatle incelenmeye değer bir miras niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ali b. Cebele, İbn Müslim b. Abdurrahman el-Ebnâvî. *Şi'ru Ali b. Cebele*. thk. Ahmet Nasîf el-Cennâbî. Bağdat: Matbaatü'l-Âdâb, 1391/1971.
- Ali b. Cebele, İbn Müslim b. Abdurrahman el-Ebnâvî. *Şi'ru Ali b. Cebele*. thk. Hüseyin Atvân. Bağdat: Dâru'l-Maârif, 1982.
- Demirayak, Kenan. *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998.
- Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Dîvânü'l-me'ânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Endelüsî. *Simtû'l-le'âlî fî şerhi Emâli'l-Kâlî*. thk. Abdülazîz el-Meymenî. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.,
- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-Eğânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1. Baskı, 1415/1994.
- en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetül'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Baskı, 1423/2002.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs. 2. Baskı, 1387/1967.
- ez-Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 4. Basım, 1981.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im. *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fî'l-'asri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2. Basım, 1992.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdât*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 1422/2002.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1972.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-Şi'ru ve's-su'arâ'*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs 1423/2002.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Mahmut el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, 1406/1986.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Tabakâtü's-şü'arâi'l-muhdesîn*. thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebû'l-Erkam, 1998.
- Sibâ'î, Beyyûmî. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî fî'l-'Asri'l-'Abbâsî*. b.y.: Matbaatü'l-'Ulûm, 2. Baskı, 1937.

Yiğit, İsmail. “Mevâlî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 25 Temmuz 2025.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mevali>

Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*. thş. Şevkî Dayf. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hilâl, ts.

KOMANDİT ŞİRKETLERİN ŞAHİS ŞİRKETLERİ İÇİNDEKİ YERİ VE ANONİM ŞİRKETLERLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bilim Uzmanı, MEHMET YILDIZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, yldzml@gmail.com- 0000-0003-4472-7220

Prof. Dr. ERHAN GÜMÜŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, erhang@comu.edu.tr- 0000-0002-5113-1006

Prof. Dr. AHMET TUNÇ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ahmet.tunc@comu.edu.tr- 0000-0003-0106-2599

ÖZET

Şirketler hukuku, ticari hayatta farklı ihtiyaçlara yönelik çeşitli şirket türlerini kapsar. Türk Ticaret Kanunu şirketleri şahıs ve sermaye şirketleri olarak ikiye ayırır. Komandit şirketler, şahıs şirketleri arasında özel bir yere sahiptir ve ortakların sorumlulukları açısından karma bir yapı sunar. Bu şirket türünde, bir veya birkaç ortağın sorumluluğu sınırsızken (komandite ortak), diğer ortakların sorumluluğu taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlıdır (komanditer ortak). Bu çift sorumluluk yapısı, komandit şirketleri diğer şahıs şirketlerinden ayırır ve anonim şirketlere bir geçiş görevi görür. Anonim şirketlerde ise tüm ortakların sorumluluğu, daima taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlıdır ve kişisel varlıklarıyla sorumlu tutulmazlar. Yönetim açısından, komandit şirketler genellikle sınırsız sorumlu komandite ortaklar tarafından yönetilirken, anonim şirketler genel kurul tarafından seçilen yönetim kurulu aracılığıyla yönetilir. Sermaye yapısı incelendiğinde, komandit şirketlerde sermaye toplama ve artırma daha esnektir ve kişisel güven ilişkisi ön plandadır. Anonim şirketlerde ise sermaye paylara bölünmüştür, pay devri kolaydır, halka açılma potansiyeli yüksektir. Vergilendirmede her iki şirket türü de kurumlar vergisi mükellefidir. Ancak komandit şirketlerde komandite ortakların kar payları gelir vergisine tabi olabilirken, anonim şirketlerde kar dağıtımı farklı vergilendirme kurallarına tabidir. Komandit şirketler, şahıs şirketlerinin esnekliğini ve kişisel güven unsurunu sınırlı sorumluluk avantajıyla birleştiren hibrit bir yapı sunar. Özellikle belirli uzmanlıklara sahip ancak sermaye katkısı sınırlı kişilerin bir araya gelmesi için idealdir. Anonim şirketler ise sermayenin ön planda olduğu, ortak sayısının çok olabileceği, büyük ölçekli ve kurumsallaşmaya daha elverişli yapılar olup, yatırımcı çekme ve büyüme potansiyeli daha yüksektir. İşletme kurucularının sorumluluk tercihleri, sermaye ihtiyaçları, yönetim beklentileri ve büyüme hedefleri, bu iki şirket türü arasında seçim yaparken belirleyici faktörlerdir.

Anahtar Kelimeler: Komandit Şirket, Şahıs Şirketleri, Anonim Şirket

THE PLACE OF COMMANDITE COMPANIES IN INDIVIDUAL COMPANIES AND COMPARISON WITH JOINT STOCK COMPANIES

ABSTRACT

Company law covers various types of companies for different needs in commercial life. The Turkish Commercial Code divides companies into two groups: private and capital companies. Limited partnerships have a special place among private companies and offer a mixed structure in terms of the responsibilities of the partners. In this type of company, the liability of one or more partners is unlimited (limited partner), while the liability of the other partners is limited to the capital they have committed (limited partner). This dual liability structure distinguishes limited partnerships from other private companies and serves as a transition to joint stock companies. In joint stock companies, the liability of all partners is always limited to the capital they have committed and they are not held responsible with their personal assets. In terms of management, limited partnerships are generally managed by limited partnership partners with unlimited liability, while joint stock companies are managed through a board of directors elected by the general assembly. When the capital structure is examined, capital collection and increase are more flexible in limited partnerships and personal trust relationships are at the forefront. In joint stock companies, the capital is divided into shares, the transfer of shares is easy, and the potential for going public is high. In taxation, both types of companies are subject to corporate tax. However, while the profit shares of limited partners in limited partnerships may be subject to income tax, profit distribution in joint stock companies is subject to different taxation rules. Limited partnerships offer a hybrid structure that combines the flexibility and personal trust of sole proprietorships with the advantage of limited liability. They are ideal for individuals with specific expertise but limited capital contributions to come together. Joint stock companies, on the other hand, are structures where capital is at the forefront, where the number of partners can be high, are large-scale and more suitable for institutionalization, and have a higher potential for attracting investors and growing. The responsibility preferences of business founders, capital needs, management expectations and growth targets are the determining factors when choosing between these two types of companies.

Keywords: Limited Partnership, Sole Proprietorships, Joint Stock Company

1. GİRİŞ

Ticaret hukuku, ekonomik yaşamın temelini oluşturan ticari ilişkileri düzenleyen bir hukuk dalıdır. Bu dinamiklerde en etkili unsurlardan biri de şirketlerdir. Şirketler, ekonomik faaliyetlerin daha geniş ölçekte ve organize bir şekilde yürütülmesini sağlayan tüzel kişiliklerdir. Türkiye'de şirketler hukuku, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) ile kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. TTK, şirketleri temel olarak şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri olmak üzere iki ana kategoriye ayırmaktadır. Bu ayrım, ortakların sorumlulukları, sermaye yapıları, yönetim biçimleri ve hukuki formaliteler açısından önemli farklılıklar içermektedir. Şahıs şirketleri, ortakların bireysel emekleri, itibarı ve karşılıklı güven temeline dayanarak kurulur ve ortaklar, şirket borçlarına karşı çoğunlukla sınırsız sorumluluk taşır. Bu kategori altında kolektif şirket ve komandit şirket yer almaktadır. Sermaye şirketleri ise, ortakların kişisel özelliklerinden ziyade şirkete konulan sermayenin ön planda olduğu yapılardır ve ortakların sorumluluğu genellikle taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlıdır. Anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket, sermaye şirketleri arasında sayılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, şahıs şirketleri arasında kendine özgü bir yere sahip olan komandit şirketler ile sermaye şirketlerinin en yaygın ve dinamik türü olan anonim şirketler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktır. Komandit şirketler, sınırsız sorumlu komandite ortaklar ile sınırlı sorumlu komanditer ortakları

bünyesinde barındırarak hibrit bir yapı sergilerken, anonim şirketler sermayenin paylara bölünmüş olması ve ortakların sorumluluğunun Sermaye miktarının kısıtlı olması nedeniyle, geniş ölçekli yatırımlar ve çok ortaklı işletmeler için elverişli bir yapı sunmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle şahıs şirketlerinin genel nitelikleri ile komandit şirketlerin yapısı, çeşitleri ve şahıs şirketleri arasındaki yeri kapsamlı biçimde ele alınacaktır. Ardından, anonim şirketlerin tanımı, özellikleri, kuruluşu ve organları ele alınacaktır. Çalışmanın ana bölümünü oluşturan karşılaştırmalı analizde, komandit şirketler ile anonim şirketler; sorumluluk, sermaye yapısı, yönetim, vergilendirme, kuruluş ve tasfiye süreçleri ile esneklik ve devredilebilirlik gibi kritik hukuki ve ekonomik ölçütler temelinde kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Bu karşılaştırmalı analiz, girişimcilerin ve yatırımcıların iş kurma ve geliştirme süreçlerinde şirket türü seçimi konusunda daha bilinçli ve stratejik kararlar almalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir.

1.ŞİRKET TÜRLERİ VE ÖZELLİKLER

1.1.Ticaret Şirketleri

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na göre ticaret şirketlerine ilişkin genel esaslar ve şirket türleri detaylı şekilde düzenlenmiştir. Kanun, ticaret şirketleri bakımından “sınırlı sayı ilkesini” (numerus clausus) benimsemiş ve hangi şirket türlerinin ticaret şirketi sayılacağını açıkça belirtmiştir. Bu kapsamda, kollektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketler ticaret şirketi olarak kabul edilmektedir (TTK m.124/1). Söz konusu şirket türleri, Türk Ticaret Kanunu hükümleri ile buna bağlı ikincil mevzuat çerçevesinde faaliyet göstermekte olup; yapılarına göre sermaye şirketleri ve şahıs şirketleri olarak iki ana gruba ayrılmaktadır.

Ticaret şirketleri genellikle iki ana kategori altında sınıflandırılır: şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri. Bu sınıflandırmaya göre, kollektif şirketler ile adi komandit şirketler şahıs şirketleri grubuna dâhil edilirken; anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler ise sermaye şirketleri arasında yer almaktadır. (Çeker, 2012).

Ticaret şirketleri, yasa koyucu tarafından şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır. Bu ayrım, birçok kanun hükmünde düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır. TTK'nın 133. maddesi uyarınca, ortakların şahsi alacaklılarının alacaklarını tahsil etme yolları, şirket türüne göre (şahıs veya sermaye şirketi olması) farklı düzenlemelere tabi tutulmuştur. Benzer şekilde, ticaret şirketlerinin birleşmelerinde hangi tür şirketlerle birleşebilecekleri de bu ayrıma bağlı olarak düzenlenmiştir. (TTK.m.137).

Kanun koyucu, ticaret şirketlerini şahıs şirketi ve sermaye şirketi şeklinde bir ayrıma tabi tutmakla kalmamış, ayrıca birçok hükmünde bu ayrıma dayalı düzenleme de yapmıştır. Örneğin TTK.m.133'te ortakların kişisel alacaklılarının haklarını tahsil için başvuracakları yollar bakımından şahıs şirketleri ile sermaye şirketleri ayrı hükümlere tabi tutulmuştur. Aynı şekilde ticaret şirketlerinin birleşmesinde hangi şirketlerle birleşilebileceği yine bu ayrıma göre düzenlenmiştir (TTK.m.137).

1.2. Şahıs Şirketleri

Şahıs şirketleri, Türk Ticaret Kanunu'nda düzenlenen ve ortakların kişisel niteliklerinin, güvenlerinin ve emeklerinin ön planda olduğu şirket türleridir. Bu şirketlerde ortaklar arasındaki kişisel bağ ve güven ilişkisi, şirketin varlığı ve devamlılığı açısından büyük önem taşır (TTK Madde 124). Şahıs şirketleri, kollektif ve komandit şirketler olarak iki türde incelenmektedir. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda ticaret şirketleri, şahıs ve sermaye şirketleri şeklinde iki ana gruba ayrılmış ve bu ayrım kanun maddelerinde detaylı biçimde düzenlenmiştir Türk Ticaret Kanunu'nun 124. maddesinin ikinci fıkrasına göre; kollektif şirketler ve komandit şirketler şahıs şirketi, anonim şirketler, limited şirketler ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler ise sermaye şirketi olarak tanımlanmıştır. (TTK, Madde 124/2; Özbay, 2012).

Şahıs şirketlerinde ortaklar, şirket borçlarından şahsen ve sınırsız şekilde sorumludur. Bu sorumluluğun ağırlığı nedeniyle ister yönetici sıfatına sahip olsun ister olmasın, tüm ortaklar rekabet yasağına tabidir. Ortakların, şirket üzerindeki denetim yetkileri sınırsızdır. Bir ortağın hissesini devredebilmesi için ise diğer bütün ortakların onay vermesi zorunludur. Şirketin yönetim ve temsil yetkisi genellikle tüm ortaklara birlikte aittir. Kararlar oybirliği ile alınır ve bu nedenle şirket sözleşmesinde yapılacak değişiklikler de ancak oybirliği ile mümkün olur. Ortaklar arasındaki ilişkiler güven esasına dayandığından, ortaklardan birinin ölmesi, iflas etmesi ya da fiil ehliyetini kaybetmesi genellikle şirketin sona ermesine neden olur. (Terzi, 2018)

1.3. Sermaye Şirketleri

Türk Ticaret Kanunu'na göre, sermaye şirketleri ortakların sorumluluğunun şirkete getirmeyi taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlı olduğu şirketlerdir. Bu şirketler, genellikle büyük ölçekli yatırımları ve ticari faaliyetleri yürütmek amacıyla kurulurlar. Ortaklar, şirketin borçlarından kişisel mal varlıklarıyla değil, sadece taahhüt ettikleri sermaye payıyla sorumludurlar. Sermaye şirketlerine örnek olarak anonim şirket, limited şirket, kooperatif ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket gösterilebilir. (Işık, 2024).

Sermaye şirketlerini şahıs şirketlerinden ayıran en önemli fark, ortakların alacaklılara karşı olan sorumluluğudur. Sermaye şirketlerinde, sorumluluk yalnızca şirketin mal varlığı ile sınırlıdır. Buna karşılık, şahıs şirketlerinde, tüzel kişilikleri olmasına rağmen ortaklar borçlardan dolayı kendi kişisel mal varlıklarıyla sorumludur. Tıpkı bir bireyin borçlarından kendi varlıklarıyla sorumlu olması gibi, sermaye şirketleri de alacaklılarına karşı sadece kendi mal varlıklarıyla yükümlüdür. Ortakların sorumluluğu ise, şirkete koymayı taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlıdır. (Aras, 2018).

2.KOMANDİT ŞİRKETLER

Komandit şirket, ticari bir işletmeyi bir ticaret unvanı altında işletmek üzere kurulan ve ortakların şirket alacaklılarına karşı sorumluluklarının farklılaştığı bir şirket türüdür. Bu şirket yapısında, bir veya birden fazla ortağın sorumluluğu sınırsızken, diğer ortak veya ortakların sorumluluğu koydukları sermaye ile sınırlıdır. Sınırsız sorumlu ortaklara “komandite”, sorumluluğu sermaye ile sınırlı olanlara ise “komanditer” denilmektedir. Komandite ortakların mutlaka gerçek kişi olması gerekirken, tüzel kişiler yalnızca komanditer ortak sıfatıyla yer alabilir. Bir şirketin komandit nitelik taşıyıp taşımadığı, esas olarak şirket sözleşmesindeki hükümlere göre değerlendirilir. Ortaklarca şirkete verilen isim ve tanım, tek başına şirketin türünü belirlemek için yeterli değildir. Şayet bir şirketin komandit olup olmadığı kesin olarak anlaşılamıyorsa, bu durumda söz konusu şirket kollektif şirket olarak kabul edilir. (TTK m.304-305).

Komandit şirketler, iki farklı türde ortağın bir arada bulunması sayesinde, bir yandan sınırsız sorumluluğun sağladığı güven ve kişisel yönetimin avantajlarını sunarken, diğer yandan sınırlı sorumluluk yoluyla dış kaynaklardan sermaye temin etme olanağı sağlar. Bu karma yapı, komandit şirketleri hem şahıs hem de sermaye şirketlerinin özelliklerini taşıyan kendine özgü bir şirket türü hâline getirir.

Komandit şirket sözleşmesinde, komanditer ortakların adları ile her birinin şirkete koyduğu ya da koymayı taahhüt ettiği sermayenin türü ve tutarı belirtilerek tescil ve ilan edilmelidir. Komanditer ortaklar, kişisel emeklerini veya ticari itibarlarını sermaye olarak şirkete koyamazlar. Komandite ya da komanditer ayrımı yapılmaksızın, her ortağın bir oy hakkı bulunmaktadır ve bu kuralı ihlal eden düzenlemeler geçersiz sayılır. Komandit şirketin yönetimi esas olarak komandite ortaklar tarafından yürütülür; bu ortakların yönetim yetki ve sorumlulukları kollektif şirketlerdekiyle aynıdır. Komanditer ortaklar ise yönetime katılamaz

ve bu nedenle yönetimle ilgili konularda itiraz hakları da bulunmaz. Ancak şirketin temel ya da olağanüstü nitelikteki işlemleri, yönetim yetkisinin kapsamı dışında kaldığından, bu tür kararlar hem komandite hem de komanditer ortakların oy birliği ile alınabilir. (Ekin, 2023). Şirket işlerini yürütme görev ve yetkisi olmayan komanditer ortaklar, yöneticilerin yetkileri dahilinde gerçekleştirdiği işlemlere de karşı çıkamazlar. Ancak, şirket sözleşmesinde değişiklik yapılması, şirketin tür değiştirmesi, birleşmesi veya bölünmesi gibi yapısal dönüşümler ile şirkete ortak alınması, ortaklıktan çıkarma ya da ortaklık payının devri gibi temel kararlar söz konusu olduğunda, komanditer ortaklar da oy kullanma hakkına sahiptir. Ayrıca, her komanditer ortak, iş yılı sonunda ve iş saatleri içinde şirketin envanter, bilanço ve diğer mali tablolarını; bunların doğruluğu ve geçerliliği açısından inceleme yetkisine sahiptir. (Akbulak, 2021).

Komandit şirketler, iki farklı ortaklık yapısını bir arada barındırarak bir yandan sınırsız sorumluluğun sağladığı güven ve kişisel yönetimin avantajlarını sunarken, diğer yandan sınırlı sorumluluk sayesinde dış yatırımcıların sermaye katkısına imkân tanır. Bu karma yapı, komandit şirketleri hem şahıs hem de sermaye şirketlerine özgü unsurları içeren özel bir şirket türü haline getirir.

Türk Ticaret Kanunu'nda iki ayrı komandit şirket türüne yer verilmiştir. Bunlardan ilki, kollektif şirket yapısına benzer özellikler taşıyan ve TTK'da kollektif şirket hükümlerinin hemen ardından düzenlenen (TTK m. 304-328) “âdi komandit şirkettir. İkincisi ise, anonim şirket yapısına yakın özellikler gösteren ve anonim şirket hükümlerinden sonra yer alan (TTK m. 544-572) “sermayesi paylara bölünmüş komandit” şirkettir.

2.1. Adi Komandit Şirket

Adi komandit şirket, TTK'nın 304-328. maddeleri arasında düzenlenmiştir. En az bir komandite ortak ve en az bir komanditer ortak olmak üzere iki veya daha fazla kişi tarafından kurulur. Şirket unvanı, komandite ortaklardan birinin veya birkaçının adını ve soyadını içerir. Şirket sözleşmesi yazılı şekilde yapılır ve ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazanır. Adi komandit şirketlerde komanditer ortakların sermaye koyma borcu nakit, ayın veya hizmet şeklinde olabilir; yani sermaye olarak emek veya ticari itibar da konulabilir

2.2. Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket

Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket, TTK'nın 564-572. maddeleri arasında düzenlenmiş olup, yapısı itibarıyla anonim şirkete daha yakın bir sermaye şirkettir. Bu şirket türünde de en az bir komandite ortak ve en az beş komanditer ortak bulunur. Komanditer ortakların sermayeleri paylara bölünmüştür ve anonim şirketlerde olduğu gibi pay senetleri çıkarılabilir. Bu paylar, borsada işlem görebilir nitelikte olmasa da devredilebilirlik açısından adi komandit şirketten daha esnektir. Komandite ortaklar, anonim şirketlerdeki yönetim kurulu üyeleri gibi şirketi yönetir ve sınırsız sorumluluğa sahiptirler

3. ANONİM ŞİRKET

Anonim şirket, Türk Ticaret Kanunu'nun 329-563. maddeleri arasında düzenlenen bir sermaye şirketi türüdür Türk Ticaret Kanunu'nun 329. maddesi, anonim şirketi, sermayesi belirli ve paylara bölünmüş, borçlarından dolayı yalnızca malvarlığı ile sorumlu olan bir şirket olarak tanımlamaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise anonim şirket ortaklarının sorumluluğunun, yalnızca taahhüt ettikleri sermaye paylarıyla ve şirkete karşı sınırlı olduğu ifade edilmektedir. (TTK m.329/1-2).

Kuruluş Süreci

Anonim şirket, bir veya daha fazla kurucu tarafından esas sözleşmenin hazırlanması ve imzalanmasıyla kurulur. Kuruluş süreci genel olarak şu adımları içerir:

1. Esas Sözleşmenin Hazırlanması ve İmzalanması: Şirketin unvanı, merkezi, faaliyet alanı, sermaye tutarı, pay türleri, kurucuların bilgileri ile yönetim kurulu üyelerinin sayısı ve seçimi gibi temel bilgileri kapsayan esas sözleşme hazırlanır. Bu sözleşme yazılı şekilde düzenlenir ve tüm kurucular tarafından imzalanması zorunludur. Noter onayı alındıktan sonra, tescil işlemleri için Ticaret Sicili Müdürlüğü'ne başvuru yapılmadan önce, gerekli diğer belgelerle birlikte dosya eksiksiz olarak hazırlanır. (TTK m. 339-340).
2. Sermayenin taahhüt edilmesi ve bloke edilmesi ile ilgili olarak, asgari sermaye tutarı 50.000 Türk Lirası olarak belirlenmiştir. Kayıtlı sermaye sistemini benimseyen ve halka açık olmayan anonim şirketler için ise başlangıç sermayesi en az 100.000 Türk Lirası olabilmektedir. Nakdi olarak taahhüt edilen payların itibari değerinin en az dörtte biri, tescil işlemi gerçekleşmeden önce ödenmek zorundadır. Kalan tutar ise şirketin tescilinden sonra 24 ay içinde tamamlanır. (T.C. Ticaret Bakanlığı, t.y.).
3. Gerekli İzinlerin Alınması: Bazı özel sektörlerde (bankacılık, sigortacılık, finansal kiralama, faktöring, varlık yönetim şirketleri, holdingler vb.) faaliyet gösterecek anonim şirketlerin kuruluşu için ilgili bakanlıklardan veya düzenleyici kurumlardan (örneğin BDDK, SPK) özel izin alınması zorunludur.
4. Ticaret Siciline Tescil ve İlan: Esas sözleşme ve diğer gerekli belgelerle birlikte yetkili ticaret sicil müdürlüğüne başvurulur. Şirket, ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazanır ve ilan edilir. Tescil anından itibaren şirket, hukuki işlem yapma ehliyetine sahip olur (TTK m. 355).

Ayrıca Türk Ticaret Kanunu'nun 333. maddesi uyarınca, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan tebliğde belirtilen şirket türlerinin (bankalar, finansal kiralama şirketleri, sigorta şirketleri gibi) kurulabilmesi için ilgili bakanlıktan izin alınması zorunluluğu getirilmiştir. (Kaya, 2021).

Anonim şirketlerde zorunlu olan iki ana organ genel kurul ve yönetim kuruldur. Genel kurul, toplantıya katılma hakkına sahip tüm pay sahipleri veya yetkili temsilcilerinin katılımıyla oluşur ve çağrı ve gündem esaslarına uygun şekilde yılda en az bir kez toplanır. Toplantının yapılabilmesi ve karar alınabilmesi için belirlenen çoğunluk (nisap) koşullarının sağlanması gerekmektedir. Genel kurul, pay sahiplerinin sahip oldukları paylara dayalı haklarını etkin biçimde kullanabildikleri temel platformdur. Alınan genel kurul kararları, toplantıya katılan veya olumlu oy kullanan pay sahiplerinden bağımsız olarak tüm ortakları bağlayıcıdır; bu nedenle, genel kurul toplantılarının sağlıklı ve etkin şekilde gerçekleştirilmesi, pay sahiplerinin iradesinin doğru yansıtılması açısından büyük önem taşır. (Özdemir & Tamer, 2019).

Pay sahiplerinin sorumluluğu, sadece şirkete taahhüt ettikleri sermaye tutarı ile sınırlıdır; şirketin borçlarından şahsen sorumlu olmazlar (Şentürk, 2025). Yönetim kurulu ise, şirketin işleyişini sağlamak ve üçüncü kişilerle ilişkilerde şirketi temsil etmek amacıyla kurulan, sürekli faaliyet gösteren bir organdır. Yönetim kurulu, şirketin hukuki ve ticari işlemlerinin yürütülmesinden sorumludur. (Gürses, 2025)

Yönetim kurulu, gerçek veya tüzel kişilerden oluşabilir. Ancak, tüzel kişi olarak yönetim kurulu üyesi olanların, kendilerini bir gerçek kişi aracılığıyla temsil ettirmeleri zorunludur (TTK m.359/f.2). Yönetim kurulu üyelerinin tam ehliyetli olmaları gerekmektedir. Ayrıca, esas sözleşmede yönetim

kurulu üyeliği için özel koşullar belirlenebilir; örneğin belirli bir yaş sınırı, belirli bir eğitim seviyesi veya meslek grubuna mensup olma gibi şartlar getirilebilir. (Atasoy & Ergün, 2018).

4. KOMANDİT ŞİRKETLER İLE ANONİM ŞİRKETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Türk Ticaret Kanunu (TTK) kapsamında, komandit şirketler ve anonim şirketler, farklı hedef ve gereksinimlere yönelik oluşturulmuş şirket tipleridir. Her ikisinin de kendine özgü avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu bölümde, iki şirket türü farklı kriterler üzerinden detaylı bir şekilde karşılaştırılacaktır.

4.1. Sorumluluk Açısından Karşılaştırma

Sorumluluk, şirket türü seçiminde en kritik faktörlerden biridir ve ortakların kişisel malvarlıklarının korunması açısından belirleyicidir.

- Komandit Şirketler:
 - Komandite ortaklar, şirket borçlarından dolayı sınırsız, müteselsilen ve tüm malvarlıklarıyla sorumludur. Bu komandit şirketlerin yapısındaki temel farklılıklardan biridir. (TTK m. 305). Bu durum, yatırımcıların riskini en aza indirir, daha fazla yatırımcı çekilmesini kolaylaştırır ve şirketin daha büyük ölçekli projelere yönelmesine imkân tanır. Bu nedenle, komandite ortaklar genellikle şirketin aktif yönetiminde yer alır ve riskin karşılığında daha fazla kontrol sahibi olurlar.
 - Komanditer Ortaklar: Sadece şirkete koymayı taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlı sorumludurlar (TTK m. 305). Bu durum, pasif yatırımcılar için cazip bir özelliktir, zira riskleri koydukları sermaye ile sınırlıdır ve kişisel malvarlıkları korunur.
- Anonim Şirketler:
 - Pay Sahipleri: anonim şirketlerin pay sahipleri, şirket borçlarından sadece taahhüt ettikleri sermaye payı kadar sorumludur (TTK m. 329). Kişisel malvarlıkları şirket borçlarından etkilenmez. Bu, yatırımcıların riskini minimize eder, daha fazla yatırımcı çekmeyi kolaylaştırır ve şirketin büyük ölçekli projelere girişmesine olanak tanır.

Anonim şirketler, tüm ortaklar için sınırlı sorumluluk sağlaması nedeniyle, özellikle yüksek riskli veya büyük ölçekli projeler için daha fazla tercih edilen bir yapıdır. Komandit şirketlerde ise, komandite ortağın sınırsız sorumluluğu, bu şirket türünü daha çok kişisel güvene dayalı iş modelleri veya belirli bir uzmanlığın ön planda olduğu girişimler için uygun kılar.

4.2. Sermaye Yapısı Açısından Karşılaştırma

Sermaye yapısı, şirketin finansman potansiyelini, ortaklık paylarının devredilebilirliğini ve dışarıdan sermaye çekme yeteneğini doğrudan etkiler.

- Komandit Şirketler:
 - Adi Komandit Şirket: Belirli bir asgari sermaye şartı bulunmamaktadır. Komanditer ortakların sermaye koyma borcu nakit, ayın veya hizmet şeklinde olabilir. Sermaye payları, genellikle paylara bölünmemiştir ve devri diğer ortakların rızasına tabidir, bu da sermaye hareketliliğini kısıtlar.
 - Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket: Komanditer ortakların sermayesi paylara bölünmüştür ve anonim şirketlerde olduğu gibi pay senetleri çıkarılabilir. Bu yönüyle sermaye şirketlerine benzer ve sermaye artırımına veya pay devri adi komandit şirkete göre daha kolaydır.

- **Anonim Şirketler:**

- Belirli bir asgari sermaye (50.000 TL) şartı vardır (TTK m. 332). Bu asgari sermaye, şirketin başlangıçtaki finansal gücünü gösterir.
- Sermaye, eşit veya farklı değerde paylara bölünmüştür ve pay senetleri çıkarılabilir. Bu paylar, kural olarak serbestçe devredilebilir, bu da şirketin kolayca sermaye artırmaya, yeni yatırımcı çekmesine ve hatta halka açılmasına olanak tanır

Anonim şirketler, paylara bölünmüş sermaye yapısı ve kolay pay devri sayesinde daha geniş kitlelerden sermaye toplama ve finansman sağlama konusunda komandit şirketlere göre çok daha avantajlıdır. Özellikle büyük ölçekli projeler veya hızlı büyüme hedefleyen şirketler için anonim şirket yapısı daha uygundur. Komandit şirketler ise daha çok sınırlı sayıda ortağın sermaye katkısıyla faaliyet gösterir.

4.3. Yönetim ve Temsil Açısından Karşılaştırma

Şirketlerin yönetim ve temsil yetkileri, karar alma süreçlerini, operasyonel esnekliği ve kurumsal yönetim düzeyini belirler.

- **Komandit Şirketler:**

- Yönetim ve temsil yetkisi, münhasıran komandite ortaklara aittir (TTK m. 306). Komanditer ortakların yönetim yetkisi yoktur, sadece şirketin işleyişini denetleme hakları bulunur. Bu durum, yönetimde tek elden karar alınmasını sağlayabilir ve hızlı hareket etme avantajı sunabilir. Ancak, komandite ortakların yetenek ve tecrübeleriyle sınırlı kalabilir.

- **Anonim Şirketler:**

- Yönetim ve temsil yetkisi, pay sahiplerinden ayrı olarak seçilen Yönetim Kurulu'na aittir (TTK m. 365). Pay sahipleri, genel kurul aracılığıyla yönetim kurulunu denetler ve önemli kararları alır. Bu yapı, profesyonel yönetimi teşvik eder, farklı uzmanlık alanlarından kişilerin yönetimde yer almasına olanak tanır ve şirketin daha kurumsal bir yapıya sahip olmasını sağlar. Yönetim kurulu üyeleri, görevlerini yaparken dikkatli ve özenli davranmalı, şirketin çıkarlarını gözetmeli ve her zaman dürüst olmalıdır. (TTK m. 369).

Komandit şirketlerde yönetim, komandite ortakların kişisel bilgi ve deneyimlerine bağlıyken, anonim şirketlerde yönetim profesyonel bir yapıya sahiptir. Bu, anonim şirketlerin daha büyük ve karmaşık organizasyonları yönetme kapasitesini artırır ve daha geniş bir yetenek havuzundan yararlanma imkânı sunar.

4.4. Vergilendirme Açısından Karşılaştırma

Vergilendirme, şirket türü seçiminde önemli bir maliyet faktörüdür ve şirketin net karını doğrudan etkiler.

- **Komandit Şirketler:**

- **Adi Komandit Şirket:** Gelir Vergisi Kanunu'na göre gelir vergisi mükellefidir. Şirket kazancı, ortakların kişisel gelir vergisi matrahına dahil edilerek vergilendirilir (Gelir Vergisi Kanunu m. 37). Şirketin ayrı bir tüzel kişilik olarak kurumlar vergisi mükellefiyeti yoktur. Bu, "tek vergilendirme" olarak da adlandırılır.
- **Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket:** Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre kurumlar vergisi mükellefidir (Kurumlar Vergisi Kanunu m. 1). Şirket

karı üzerinden kurumlar vergisi ödenir. Kar dağıtımı yapıldığında ise, pay sahipleri elde ettikleri kar payları üzerinden ayrıca gelir vergisi öderler (stopaj uygulanabilir).

- Anonim Şirketler:
 - Anonim şirketler, Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre kurumlar vergisi mükellefidir (Kurumlar Vergisi Kanunu m. 1). Şirket kazancı üzerinden kurumlar vergisi ödenir. Kar dağıtımı yapıldığında ise, pay sahipleri elde ettikleri kar payları üzerinden ayrıca gelir vergisi öderler (stopaj uygulanabilir). Bu durum "çifte vergilendirme" olarak adlandırılır.

Vergilendirme açısından, adi komandit şirketlerde kar doğrudan ortakların şahsi gelir vergisine tabi olurken, anonim şirketlerde ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerde çifte vergilendirme söz konusu olabilir. Ancak, vergi avantajları ve dezavantajları, şirketin kâr marjı, ortak sayısı, kar dağıtım politikaları ve vergi mevzuatındaki değişiklikler gibi birçok faktöre bağlı olarak değişebilir.

4.5. Kuruluş ve Tasfiye Süreçleri Açısından Karşılaştırma

Şirketlerin kuruluş ve tasfiye süreçlerindeki formalite ve karmaşıklık düzeyleri, girişimciler için önemli bir zaman ve maliyet faktörüdür.

- Komandit Şirketler:
 - Kuruluş: Adi komandit şirketlerin kuruluşu, anonim şirketlere göre daha az formalite ve bürokratik işlem gerektirir. Şirket sözleşmesinin yazılı yapılması ve ticaret siciline tescil edilmesi yeterlidir. Bu kolaylık, küçük ölçekli girişimler için başlangıç maliyetlerini düşürür.
 - Tasfiye: Ortaklardan birinin ölümü, iflası veya kısıtlanması gibi durumlar, şirket sözleşmesinde aksine hüküm yoksa şirketin sona ermesine neden olabilir. Tasfiye süreci, anonim şirketlere göre daha basit ve hızlı olabilir, zira daha az tarafın haklarının korunması söz konusudur.
- Anonim Şirketler:
 - Kuruluş: Daha fazla formalite, bürokratik işlem ve maliyet gerektirir. Esas sözleşmenin hazırlanması, sermayenin bloke edilmesi, gerekli izinlerin alınması (bazı sektörler için) ve ticaret siciline tescil gibi adımlar titizlikle takip edilmelidir. Bu süreç, uzman desteği gerektirebilir.
 - Tasfiye: Şirketin sona ermesi ve tasfiyesi, TTK'da detaylı ve uzun bir sürece bağlanmıştır. Alacaklıların haklarını koruma, varlıkları nakde dönüştürme, borçları kapatma ve arta kalan değerleri hissedarlara paylaşma gibi süreçler hem karmaşık hem de uzun sürebilir. Bu süreçler, şirketin büyüklüğüne ve faaliyet alanına göre daha da zorlaşabilir.

Komandit şirketler, kuruluş ve tasfiye süreçlerinde anonim şirketlere göre daha az karmaşıklık ve maliyet sunar. Anonim şirketler ise, daha sıkı düzenlemelere tabi olmaları nedeniyle daha uzun ve maliyetli süreçlere sahiptir, ancak bu durum şirketin güvenilirliğini artırır.

4.6. Esneklik ve Devredilebilirlik Açısından Karşılaştırma

Şirket türü belirlenirken, hisselerin devredilebilirliği ve şirketin iç yapısının ne kadar esnek olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu unsurlar, şirketin ilerideki büyüme potansiyeli üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

- Komandit Şirketler:
 - Esneklik: Adi komandit şirketlerde şirket sözleşmesi, anonim şirket esas sözleşmesine göre daha esnek düzenlemelere izin verir. Ortaklar arası ilişkilerde kişisel güvenin önemi nedeniyle daha az resmiyet bulunur ve iç işleyiş daha az bürokratiktir.
 - Devredilebilirlik: Ortaklık paylarının devri, genellikle diğer ortakların rızasına bağlıdır ve bu durum, pay devrini zorlaştırır. Komanditer paylarının devri nispeten daha kolay olabilirken, komandite paylarının devri şirketin yapısını doğrudan etkiler ve genellikle diğer komandite ortakların onayını gerektirir. Bu durum, şirketten çıkışı veya yeni ortak girişini zorlaştırabilir.
- Anonim Şirketler:
 - Esneklik: Esas sözleşme ve TTK hükümleri, anonim şirketlerin iç yapısını daha katı kurallara bağlar. Halka açık şirketler, düzenleyici kurumların sıkı denetimi altında olduklarından, iç süreçlerde daha az esnekliğe sahiptir. Ancak bu katılık, kurumsal yönetimi ve şeffaflığı artırır.
 - Devredilebilirlik: Paylar, kural olarak serbestçe devredilebilir. Bu durum, yatırımcıların şirketten kolayca çıkabilmesini ve yeni yatırımcıların kolayca girebilmesini sağlar. Halka açık şirketlerde paylar borsada işlem görür ve yüksek likiditeye sahiptir. Bu özellik, şirketin sermaye piyasalarından kolayca fon sağlamasına olanak tanır.

Anonim şirketler, pay devrinin kolaylığı ve sermayenin likiditesi açısından komandit şirketlere göre çok daha avantajlıdır. Bu, anonim şirketleri büyük ölçekli yatırımlar ve hızlı büyüme hedefleyen işletmeler için cazip kılar. Komandit şirketler ise, ortaklar arası kişisel ilişkilere dayalı daha esnek bir iç yapıya sahip olabilir, ancak pay devri konusunda kısıtlıdır ve bu durum büyüme potansiyelini sınırlayabilir.

4.7. Hukuki Düzenleme ve Bürokratik Yükümlülükler Açısından Karşılaştırma

Şirketlerin tabi olduğu hukuki düzenlemelerin kapsamı ve bürokratik yükümlülüklerin ağırlığı, operasyonel maliyetleri ve yönetim karmaşıklığını etkiler.

- Komandit Şirketler:
 - Hukuki düzenlemeler, anonim şirketlere göre daha az detaylı ve karmaşıktır. Özellikle adi komandit şirketler, daha basit bir hukuki çerçeveye sahiptir.
 - Bürokratik yükümlülükler (raporlama, defter tutma, denetim vb.) anonim şirketlere kıyasla daha azdır. Bu durum, küçük ve orta ölçekli işletmeler için operasyonel kolaylık sağlar.
- Anonim Şirketler:
 - Türk Ticaret Kanunu'nda çok detaylı ve sıkı kurallara tabidirler. Özellikle halka açık anonim şirketler, Sermaye Piyasası Kanunu ve ilgili tebliğler gibi ek düzenlemelere uymak zorundadır.

- Denetim, raporlama ve şeffaflık yükümlülükleri oldukça ağırdır. Bağımsız denetim zorunluluğu, genel kurul toplantılarının usulüne uygun yapılması, finansal tabloların belirli standartlara göre hazırlanması gibi birçok bürokratik süreç bulunur. Bu durum, şirketin güvenilirliğini artırırken, operasyonel maliyetleri de yükseltir.

Komandit şirketler, daha az hukuki düzenleme ve bürokratik yükümlülükle faaliyet gösterme avantajına sahipken, anonim şirketler daha sıkı düzenlemelere tabi olmaları nedeniyle daha yüksek uyum maliyetleri taşır. Ancak bu sıkı düzenlemeler, anonim şirketlerin kurumsal itibarını ve yatırımcı nezdindeki güvenilirliğini artırır.

4.8. Karar Alma Süreçleri ve Ortakların Katılımı Açısından Karşılaştırma

Şirketlerde karar alma mekanizmaları ve ortakların bu süreçlere katılım düzeyleri, şirketin dinamizmini ve iç dengesini belirler.

- Komandit Şirketler:
 - Karar alma süreçleri genellikle daha hızlı ve esnektir, zira yönetim yetkisi komandite ortaklarda toplanmıştır. Komandite ortaklar, şirket sözleşmesinde aksi belirtilmedikçe, kararları tek başlarına veya aralarında anlaşarak alabilirler.
 - Komanditer ortakların karar alma süreçlerine doğrudan katılımı yoktur; sadece denetim ve bilgi alma hakları bulunur. Bu durum, pasif yatırımcılar için yönetim sorumluluğu taşımadan kar elde etme imkânı sunar.
- Anonim Şirketler:
 - Karar alma süreçleri, genel kurul ve yönetim kurulu arasında paylaştırılmıştır. Önemli stratejik kararlar genel kurulda, günlük operasyonel kararlar ise yönetim kurulunda alınır.
 - Pay sahipleri, genel kurul aracılığıyla karar alma süreçlerine katılırlar. Her pay sahibinin oy hakkı, sahip olduğu pay miktarıyla orantılıdır. Bu yapı, daha demokratik bir karar alma süreci sunarken, süreçlerin daha uzun ve formaliteye bağlı olmasına neden olabilir.

Komandit şirketlerde karar alma süreçleri daha merkezi ve hızlıyken, anonim şirketlerde daha yaygın ve pay sahiplerinin katılımına açıktır. Bu, anonim şirketlerin daha geniş bir paydaş kitlesinin görüşlerini yansıtmaya olanak tanır.

4.9. Denetim ve Şeffaflık Mekanizmaları Açısından Karşılaştırma

Şirketlerin denetim mekanizmaları ve şeffaflık düzeyleri, yatırımcı güvenini ve kurumsal itibarı etkiler.

- Komandit Şirketler:
 - Denetim mekanizmaları anonim şirketlere göre daha az gelişmiştir. Komanditer ortakların denetim hakları sınırlıdır ve genellikle şirket defterlerini inceleme ve bilgi alma ile sınırlıdır. Dış denetim zorunluluğu genellikle yoktur (Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirketler hariç).
 - Şeffaflık düzeyi, ortaklar arasındaki kişisel güvene ve bilgi paylaşımına bağlıdır. Kamuya açıklanması gereken bilgiler daha azdır.

- Anonim Şirketler:

- Bağımsız denetim zorunluluğu bulunur ve şirketler, finansal tablolarını uluslararası standartlara (UFRS/IFRS) uygun olarak hazırlamak zorundadır. Denetim raporları kamuya açıklanır.
- Şeffaflık düzeyi oldukça yüksektir. Şirketler, finansal durumları, yönetim kurulu kararları ve önemli gelişmeler hakkında düzenli olarak kamuoyunu ve pay sahiplerini bilgilendirmekle yükümlüdürler. Özellikle halka açık şirketler, SPK düzenlemeleri gereği sürekli aydınlatma yükümlülüğü

Anonim şirketler, daha sıkı denetim ve şeffaflık mekanizmalarına sahip olmaları nedeniyle yatırımcılar için daha güvenilir bir yapı sunar. Komandit şirketler ise bu konuda daha az düzenlemeye tabidir.

4.10. Büyüme ve Gelişme Potansiyeli Açısından Karşılaştırma

Şirket türünün, şirketin büyüme ve gelişme hedeflerine ulaşma potansiyeli üzerindeki etkisi önemlidir.

- Komandit Şirketler:

- Büyüme ve gelişme potansiyeli, sınırlı sermaye çekme imkânı ve pay devrinin zorluğu nedeniyle anonim şirketlere göre daha kısıtlıdır. Özellikle büyük ölçekli yatırımlar ve hızlı genişleme hedefleri için uygun değildir.
- Halka açılma veya büyük birleşme ve devralmalar gibi stratejik büyüme hamleleri için uygun bir yapı değildir.

- Anonim Şirketler:

- Sınırlı sorumluluk, kolay pay devri ve profesyonel yönetim sayesinde büyük ölçekli yatırımlar çekme ve hızlı büyüme potansiyeli yüksektir. Finansman ihtiyaçları, sermayeyi artırma, tahvil çıkarma veya halka arz gibi yöntemlerle rahatça karşılanabilir. Birleşme, devralma ve halka açılma gibi stratejik büyüme hamleleri için ideal bir yapı sunar. Bu sayede şirket, pazar payını genişleterek ve rekabet gücünü artırarak daha güçlü bir konuma gelir. Anonim şirketler, büyüme ve gelişme potansiyeli açısından komandit şirketlere göre çok daha avantajlıdır. Özellikle ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet etmek ve sürekli büyümek isteyen işletmeler için anonim şirket yapısı vazgeçilmezdir.

Çizelge 1. Komandit Şirketler ile Anonim Şirketlerin Karşılaştırılması

Kriter	Komandit Şirketler	Anonim Şirketler
Sorumluluk	Komandite Ortaklar: Şirket borçlarından sınırsız, müteselsilen ve tüm malvarlıklarıyla sorumludur. Komanditer Ortaklar: Sadece taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlıdır.	Pay Sahipleri: Şirket borçlarından dolayı sadece şirkete taahhüt ettikleri sermaye payı kadar sorumludur. Kişisel malvarlıkları etkilenmez.
Sermaye Yapısı	Adi Komandit Şirket: Asgari sermaye şartı yok. Komanditer ortakların sermayesi nakit, ayın veya hizmet olabilir. Paylar genellikle bölünmemiş ve devri ortak rızasına bağlıdır. Sermayesi Paylara Bölünmüş	Asgari sermaye şartı (50.000 TL) vardır. Sermaye, eşit veya farklı değerlerde paylara bölünmüştür ve pay senetleri çıkarılabilir. Paylar kural olarak serbestçe devredilebilir.

	Komandit Şirket: Komanditer sermayesi paylara bölünmüştür, anonim şirkete benzer şekilde pay senetleri çıkarılabilir.	
Yönetim ve Temsil	Yönetim ve temsil yetkisi münhasıran komandite ortaklara aittir. Komanditer ortakların yönetim yetkisi yoktur, sadece denetleme hakları bulunur.	Yönetim ve temsil yetkisi, pay sahiplerinden ayrı olarak seçilen Yönetim Kurulu'na aittir. Pay sahipleri genel kurul aracılığıyla denetler ve önemli kararları alır.
Vergilendirme	Adi Komandit Şirket: Şirket kazancı ortakların kişisel gelir vergisi matrahına dahil edilerek vergilendirilir (tek vergilendirme). Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket: Kurumlar vergisi mükellefidir. Kar dağıtımında ayrıca gelir vergisi (stopaj) uygulanabilir (çifte vergilendirme).	Kurumlar vergisi mükellefidir. Şirket kazancı üzerinden kurumlar vergisi ödenir. Kar dağıtımında pay sahipleri ayrıca gelir vergisi (stopaj) öderler (çifte vergilendirme).
Kuruluş ve Tasfiye	Kuruluş: Daha az formalite ve bürokrasi gerektirir. Şirket sözleşmesinin yazılı yapılması ve tescil yeterlidir. Tasfiye: Genellikle daha basit ve hızlıdır, ortaklardan birinin ölümü gibi nedenlerle şirket sona erebilir.	Kuruluş: Daha fazla formalite, bürokrasi ve maliyet gerektirir (esas sözleşme, sermaye blokajı, izinler, tescil). Uzman desteği gerekebilir. Tasfiye: TTK'da detaylı ve uzun bir sürece bağlanmıştır; alacaklıların korunması, varlıkların tasfiyesi gibi süreçler karmaşık ve zaman alıcıdır.
Esneklik ve Devir	Esneklik: Adi komandit şirketlerde şirket sözleşmesi daha esnek düzenlemelere izin verir. Devredilebilirlik: Ortaklık paylarının devri genellikle diğer ortakların rızasına bağlıdır, bu da devri zorlaştırır.	Esneklik: Esas sözleşme ve TTK hükümleri daha katıdır. Özellikle halka açık şirketlerde esneklik düşüktür. Devredilebilirlik: Paylar kural olarak serbestçe devredilebilir. Yatırımcıların kolayca şirkete girmesini ve çıkmasını sağlar; halka açık şirketlerde yüksek likidite sunar.
Hukuki Düzenleme ve Bürokratik Yükümlülükler	Hukuki düzenlemeler anonim şirketlere göre daha az detaylıdır. Bürokratik yükümlülükler (raporlama, defter tutma, denetim vb.) anonim şirketlere kıyasla daha azdır.	Türk Ticaret Kanunu'nda çok detaylı ve sıkı kurallara tabidir. Denetim, raporlama ve şeffaflık yükümlülükleri (bağımsız denetim, finansal tabloların standartlara uygun hazırlanması) oldukça ağırdır.
Karar Alma Süreçleri ve Ortak Katılımı	Karar alma süreçleri genellikle daha hızlı ve esnektir; yönetim yetkisi komandite ortaklarda toplanmıştır. Komanditer ortakların karar alma süreçlerine doğrudan katılımı yoktur, denetim ve bilgi alma hakları bulunur.	Karar alma süreçleri genel kurul ve yönetim kurulu arasında paylaştırılmıştır. Pay sahipleri genel kurul aracılığıyla katılır; oy hakları pay miktarıyla orantılıdır. Süreçler daha uzun ve formaliteye bağlı olabilir.

Denetim ve Şeffaflık	Denetim mekanizmaları daha az gelişmiştir. Komanditer ortakların denetim hakları sınırlıdır. Dış denetim zorunluluğu genellikle yoktur (Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirketler hariç). Şeffaflık düzeyi ortaklar arası kişisel güvene bağlıdır.	Bağımsız denetim zorunluluğu bulunur. Şirketler finansal tablolarını uluslararası standartlara uygun hazırlar ve kamuya açıklarlar. Şeffaflık düzeyi oldukça yüksektir, düzenli olarak kamuoyunu bilgilendirme yükümlülüğü vardır.
Büyüme ve Gelişme Potansiyeli	Sınırlı sermaye çekme imkanı ve pay devrinin zorluğu nedeniyle büyüme ve gelişme potansiyeli daha kısıtlıdır. Halka açılma veya büyük birleşme/devralmalar için uygun bir yapı değildir.	Sınırlı sorumluluk, kolay pay devri ve profesyonel yönetim sayesinde büyük ölçekli yatırımlar çekme ve hızlı büyüme potansiyeli yüksektir. Sermaye artırımları, tahvil ihracı ve halka arz gibi yöntemlerle kolayca finansman sağlayabilir. Birleşme, devralma ve halka açılma için idealdir.

Kaynak: Elde edilen bulgular neticesinde yazar tarafından hazırlanmıştır

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türk Ticaret Kanunu kapsamında yer alan komandit şirketlerin şahıs şirketleri içindeki özgün yerini ve anonim şirketlerle olan temel farklılıklarını hukuki ve ekonomik açılardan detaylı bir şekilde incelemiştir. Yapılan kapsamlı analizler sonucunda, her iki şirket türünün de belirli iş modelleri ve yatırımcı profilleri için farklı avantaj ve dezavantajlar sunduğu açıkça ortaya konmuştur.

Komandit şirketler, özellikle adi komandit şirketler, sınırsız sorumlu komandite ortak ile sınırlı sorumlu komanditer ortağı bir araya getirerek, kişisel güven ve sermaye katkısını harmanlayan hibrit bir yapı sunar. Bu şirketler, daha az formalite ile kurulabilir, daha esnek bir iç yapıya sahip olabilir ve yönetimde komandite ortağın kişisel yeteneklerinin ön planda olduğu iş modelleri için uygun bir seçenek teşkil edebilir. Ancak, komandite ortağın sınırsız sorumluluğu, pay devrinin zorluğu ve sınırlı sermaye çekme imkânı, büyüme potansiyeli yüksek veya geniş yatırımcı kitlesine hitap etmek isteyen işletmeler için önemli bir kısıtlama teşkil edebilir. Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler ise, anonim şirketlere daha yakın bir sermaye yapısına sahip olmakla birlikte, komandite ortağın sınırsız sorumluluğu nedeniyle hala şahıs unsurunu taşımaktadır ve bu da onu tam bir sermaye şirketinden ayırır.

Anonim şirketler ise, tüm ortaklar için sınırlı sorumluluk ilkesi, paylara bölünmüş sermaye yapısı ve payların serbestçe devredilebilirliği sayesinde büyük ölçekli yatırımlar, geniş sermaye toplama ve profesyonel yönetim için ideal bir platform sunar. Kuruluş ve işleyiş süreçlerindeki formalite ve denetim yükü daha fazla olsa da, bu durum şirketin kurumsal yapısını güçlendirir, şeffaflığını artırır ve yatırımcı güvenini pekiştirir. Halka açılma potansiyeli, likidite imkânı ve stratejik büyüme hamlelerine elverişliliği, anonim şirketleri özellikle büyümeyi hedefleyen, ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet etmek isteyen işletmeler için vazgeçilmez kılar.

Sonuç olarak, şirket türü seçimi, girişimcinin iş modeline, risk alma eğilimine, sermaye ihtiyacına, ortak sayısına, şirketin gelecekteki büyüme hedeflerine ve kurumsal yönetim beklentilerine bağlı olarak dikkatle yapılması gereken stratejik bir karardır. Küçük ve orta ölçekli, ortaklar arası kişisel güvenin ön planda olduğu, sınırlı dış sermaye ihtiyacı olan ve daha az bürokratik yükümlülük arayan işletmeler için komandit şirketler uygun bir seçenek olabilirken; büyük ölçekli, yüksek sermaye gerektiren, yatırımcı çeşitliliği arayan, kurumsal bir

yapıya bürünmek ve sürekli büyümek isteyen işletmeler için anonim şirketler daha elverişli bir tercih olacaktır. Bu karmaşık süreçte, hukuki ve mali danışmanlık almak, olası riskleri minimize etmek ve işletmenin hedeflerine en uygun şirket yapısını belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akbulak, Y. (2021). *TTK Bakımından Şahıs Şirketlerinin Temel Özellikleri*. Legal Blog. <https://legal.com.tr/blog/genel/ttk-bakimindan-sahis-sirketlerinin-temel-ozellikleri/> Erişim Tarihi:25.07.2025

Aras, Ç. D. *Sermaye Şirketlerinde Tür Değiştirme*, Doktora Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,2018

Atasoy, Ö. A., & Ergün, B. (2018). *Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Üyelerinin Görevleri Kapsamında Kurulması Zorunlu Komitelerin Faaliyetlerinden Doğan Sorumlulukları*. İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(2), 33-52.

Çeker, M. (2012). *Ticaret Şirketlerinin Genel Hükümleri ve Yeniden Yapılandırılmaları*. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16(3-4), 99-120.

Ekin, A. (2023). *Komandit Şirketlerle İlgili Bilinmesi Gerekenler*. Ahmet Ekin Avukatlık Bürosu. <https://www.ahmetekin.av.tr/komandit-sirketlerle-ilgili-bilinmesi-gerekenler/> Erişim Tarihi:26.07.2025

Gelir Vergisi Kanunu. (1961, 9 Ocak). *Kanun Numarası: 193*. T.C. Resmî Gazete, 10703.

Gürses, A. (2025). *Anonim Şirketlere Ticari Temsilci ve Ticari Vekil Atanması*. İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(1), 105-123.

Işık, M. (2024). *Sermaye Şirketleri ve Kuruluşları*. Miran Legal. <https://miranlegal.com.tr/tr/yayinlar/sermaye-sirketleri-ve-kuruluslari> Erişim Tarihi:27.07.2025

Kaya, H. (2021). *Mevzuatımızda Şirket Türleri ve Kuruluş-Tasfiye İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi*. Turkish Business Journal, 2(3), 24-44. <https://doi.org/10.51727/tbj.898310>

Kurumlar Vergisi Kanunu. (2006, 21 Haziran). *Kanun Numarası: 5520*. T.C. Resmî Gazete, 26205.

Özbay, İ. (2012). *6099 Sayılı Kanun ve Tebligat Kanunu'nun Uygulanmasına Dair Yönetmelik Çerçevesinde Tebligat Hukukundaki Son Değişiklikler*. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16(1-2), 115-157.

Özdemir, S. S., & Tamer, E. (2019). *Kurumsal Yönetim İlkeleri Işığında Anonim Şirketlerde Genel Kurula İlişkin İlkelerin Değerlendirilmesi*. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (14), 329-373. <https://doi.org/10.18771/mdergi.657984>

Şentürk, Y. *Yücel Şentürk Anonim Şirket Genel Kurul Kararının İptali Davasının Usul Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, 2025

T.C. Ticaret Bakanlığı. (n.d.). *Türkiye'de Şirket Kurmak*.

https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf Erişim Tarihi:25.07.2025

Terzi, G. (2018). *Baskın Unsur Yönüyle Şirketlerin Sınıflandırılması*. Gümrük ve Ticaret Dergisi, (14), 32-43.

Türk Ticaret Kanunu. (2011, 14 Ocak). *Kanun Numarası: 6102*. T.C. Resmî Gazete, 27832

ANTI-DAMPİNG HUKUKU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ukbanur Fatma NİŞANCI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

av.ukbanurnisanci@gmail.com - /0009-0005-6285-7995

ÖZET

Bu çalışmada, uluslararası ticaret hukuku çerçevesinde anti-damping önlemlerini kapsamlı biçimde incelemek; özellikle bu önlemlerin rekabet hukuku ve tüketici refahı ile ilişkisine odaklanmaktadır. İlk olarak, damping tanımı, önlem uygulanabilmesi için gerekli hukuki kriterler ile GATT ve DTÖ Anti-Damping Anlaşması uyarınca öngörülen usuli gereklilikler doğrultusunda anti-damping hukukunun kavramsal ve normatif temelleri ortaya konulmaktadır. Birinci bölümde damping uygulamasının ekonomik ve hukuki boyutları analiz edilmekte; anti-damping önlemlerinin piyasa rekabeti, fiyatlama davranışları ve tüketiciye erişim üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, DTÖ ve Avrupa Birliği düzenlemeleri karşılaştırmalı olarak ele alınmakta; özellikle AB'nin "topluluk yararı" testi, usuli güvenceleri ve dengeleme mekanizmaları ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri uygulaması üzerinden anti-damping önlemleri ile rekabet hukuku normları arasındaki gerilim; zarar eşiği, kast unsuru ve usuli denetim bakımından analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin anti-damping rejimi, hukuki dayanakları, kurumsal yapısı ve DTÖ/AB normlarıyla uyumu çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türkiye uygulamasında rekabet ve tüketici perspektiflerinin ne ölçüde dikkate alındığı ve yargısal denetimin etkililiği tartışılmaktadır. Tez, nihai olarak, anti-damping önlemlerinin yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda rekabetçi piyasa ilkeleri ve uzun vadeli ekonomik etkinlik ile uyumlu araçlar hâline getirilmesi gerektiğini savunmakta; bu doğrultuda yapısal ve usuli reform önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anti-Damping Önlemleri, Rekabet Hukuku, Piyasa Etkinliği

ANONİM ŞİRKETLERDE YÖNETİM KURULU ÜYELERİNİN REKABET HUKUKU KAPSAMINDA SORUMLULUĞU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kardelen LERMİ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

kardelenlermi@gmail.com- 0009-0003-9894-2871

ÖZET

Tüketicilerin fayda ve teşebbüslerin ise kar marjını arttırma amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerin toplum her kesimi için refah seviyesini artırma amacıyla sağlanması için ekonomik ilişkilerde serbest piyasa ortamının sağlanması gerekmektedir. 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un temel amacı; mal ve hizmet piyasalarında rekabeti sınırlayan, bozan veya ortadan kaldıran her türlü anlaşma, karar ve uygulamayı önlemek ile piyasada hâkim durumda bulunan teşebbüslerin bu gücü kötüye kullanmalarını engellemektir. Bu sayede, rekabetin korunması yoluyla toplumun genel refahının teminat altına alınması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Kanun Koyucu tarafından Kanunun 4. ve 6. maddelerinde rekabeti ihlal edici eylemler ile bu eylemlerde bulunan teşebbüsler için hukuki ve idari müeyyideler düzenlenmiştir. Kanun'da teşebbüs kavramı geniş yorumlanmakla birlikte anonim şirket niteliğine sahip teşebbüslerin de rekabeti ihlal edici eylemlerde bulunduğunu; Rekabetin Korunması Hakkında Kanunu kapsamında Rekabet Kurulu nezdinde rekabeti ihlal edici eylemlerde bulunduğunun tespit edildiğini ve bu eylemlerine istinaden anonim şirket aleyhine Kanun'da öngörülen müeyyidelerin uygulandığını görmek mümkündür. Anonim şirketlerin rekabeti ihlal eden eylemleri neticesinde şirket uhdesinde oluşan zararlardan kimlerin sorumlu olabileceği ise 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 549 ila 561. Maddelerinde düzenlenmektedir. Rekabeti ihlal niteliğindeki eylemler sonucu, anonim şirket tarafından katlanılan müeyyideler (örneğin idari para cezası) sonucu şirket içerisinde bir zarar doğduğu takdirde TTK m. 553 uyarınca, yönetim kurulu üyelerinin veya şirket yöneticilerinin sorumluluğuna gidilmesi söz konusu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anonim Şirketler, Hukuki Sorumluluk, Rekabet İhlalleri, Yönetim Kurulu Üyeleri

GÜNCEL BİR TARTIŞMANIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ: CEZA VE CEZA MUHALEMESİ BAĞLAMINDA “ÇOCUKLUK”

Dr. Öğretim Üyesi BURCU BAYTEMİR KONTACI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,

burcu.baytemir@hbv.edu.tr - 0000-0002-9535-2652

ÖZET

24 Ocak 2025 tarihinde 14 yaşında olan Mattia Ahmet Minguzzi’nin, 15 yaşındaki B.B. ve yine 15 yaşındaki U.B. tarafından öldürölmesi üzerine başlayan hukuki süreç, günümüzde ceza ve ceza muhakemesi bağlamında “çocuk” kavramını kamusal düzeyde bir tartışmanın konusu haline getirmiştir. Gerek çocukların ceza sorumluluğunun tespiti gerekse çocukların ceza muhakemesi sürecinde sanık statüsünde yer almaları hususları bu tartışmaların iki ana kolunu oluşturmaktadır.

“Çocukluk”, kuşkusuz biyolojik ve toplumsal boyutları da olan, hukuki bir kavramdır ve hukuk düzenlerinin belirledikleri yaşa kadar her insan “çocuk” statüsündedir. Bu çocukluk statüsü, uluslararası hukuk belgelerindeki düzenlemelerde kaynağını bulan bir hukuki çerçeve ile korunmaktadır. Çocuklara ilişkin konuların tartışılması ise çocukların sınırlı kapasiteleri, yüksek kırılganlıkları ve başkalarına bağımlılıkları dikkate alınarak kendine özgü bir çerçevede ele alınmalıdır.

Bu yaklaşımla, ceza ve ceza muhakemesi bakımından da “çocuk”, mağdur çocuğun konumuna ek olarak, suça sürüklenen çocukların soruşturulması ve kovuşturulması ile ceza sorumluluklarının tespiti ve topluma kazandırılmaları bakımından uygulanabilecek ceza yaptırımlarının türleri gibi birbirinden farklı nitelikteki kurum ve süreçlerle bağlantılı olan bir kavramdır.

Bu tebliğ ile anılan güncel tartışmaların çocuk ceza adalet sisteminin temel ilkeleri karşısında hukuken bir değerlendirmeye konu edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, yüzyıllar içerisinde edinilmiş kazanımlar ile düzenlemelerde ve/veya uygulamada ortaya çıkan sorunların bir arada ele alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler : Çocuk, Çocuk Ceza Adalet Sistemi, Çocukların Ceza Sorumluluğu

REFLECTIONS ON A CURRENT DEBATE: “CHILDHOOD” IN THE CONTEXT OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

Assistant Professor Dr. BURCU BAYTEMİR KONTACI

Ankara Hacı Bayram Veli University,

burcu.baytemir@hbv.edu.tr - 0000-0002-9535-2652

ABSTRACT

The legal proceedings initiated following the killing of 14-year-old Mattia Ahmet Minguzzi by 15-year-olds B.B. and U.B. on January 24, 2025, have sparked a significant public debate concerning the notion of "child" within the context of criminal law and criminal procedure. This debate primarily revolves around two issues: the determination of criminal responsibility in children and the procedural status of children as defendants in criminal proceedings.

“Childhood” is undoubtedly a legal concept with both biological and social dimensions, and every person is considered a "child" under legal systems until a certain age is reached. This status of childhood is protected within a legal framework based on international legal instruments. Discussions surrounding issues involving children must be approached within a unique framework that considers their limited capacities, heightened vulnerability, and dependency on others.

From this perspective, within criminal law and criminal procedure, the concept of “child” is associated not only with the position of the child victim, but also with distinct institutional and procedural aspects such as the investigation and prosecution of children in conflict with the law, the assessment of their criminal responsibility, and the types of sanctions applicable with a view to their rehabilitation.

This paper aims to provide a legal assessment of the current debate, considering the fundamental principles of the juvenile justice system. Accordingly, it is essential to evaluate both the historical achievements in the field and the contemporary challenges encountered in legal regulations and/or their implementation.

Keywords: Child, Juvenile Justice System, Criminal Responsibility of Children

EDİNİLMİŞ MAL OLARAK ÇALIŞMANIN KARŞILIĞI OLAN EDİNİMLER VE ÇALIŞMA GÜCÜNÜN KAYBI NEDENİYE ÖDENEN TAZMİNATLAR

Dr. Coşkun ÇALDAĞ

Dicle Üniversitesi, caldagcoskun@gmail.com - 0000-0003-1050-3624

ÖZET

Mal rejiminin konusu eşlerin sahip olduğu malvarlığı değerleridir. Mal rejimi yasal mal rejimi ve seçimlik mal rejimi olarak ikiye ayrılmaktadır. Türk Medeni Kanunu'nda yasal mal rejimi edinilmiş mallara katılma rejimi olarak kabul edilmiştir.

Edinilmiş mallara katılma rejiminde malvarlığı değerleri, edinilmiş mal ve kişisel mal olarak ikiye ayrılmaktadır. Kişisel mallar kanunda sınırlı sayı ilkesine tabi olarak sayılmıştır. Eşlerden birinin yalnız kişisel kullanımına yarayan eşya, eşlerden birinin mal rejiminin başlangıcında sahip olduğu veya sonradan miras yoluyla ya da herhangi bir şekilde karşılıksız kazanma yoluyla elde ettiği malvarlığı değerleri, manevî tazminat alacakları ve kişisel mallar yerine geçen değerler kişisel mal olarak kabul edilir. Kanunda sayılanlar dışında herhangi bir mal kişisel mal kapsamında kabul edilemez.

Edinilmiş mallara katılma rejiminde aksi ispat edilinceye kadar bütün mallar edinilmiş mal olarak kabul edilmektedir ve mal rejiminin tasfiyesi edinilmiş mallar esas alınarak yapılmaktadır. TMK m. 219/I'de yapılan edinilmiş mal tanımına göre, her eşin rejimin devamı süresince karşılığını vererek elde ettiği malvarlığı değerleri edinilmiş maldır. Bu tanıma göre bir malın edinilmiş mal olarak kabul edilebilmesi için birden fazla şartın varlığı aranmakta bu şartlar arasında iki temel unsur yer almaktadır. Bunlar, edinilmiş malın mal rejimi devamı süresince elde edilmiş olması ve tarafların malvarlığını karşılığını vererek elde etmiş olmaları unsurudur. Bununla birlikte edinilmiş mal olarak kabul edilen bazı mallar kanunda özellikle sayılmıştır.

TMK m. 219/II'de sayılan mallar arasında ilk sırada bir eşin çalışmasının karşılığı olan edimler yer almaktadır. Buna göre, eşlerin mal rejiminin devamı sırasında çalışmasının karşılığı olarak elde etmiş olduğu malvarlığı değerleri edinilmiş mal kapsamında değerlendirilir. Edinilmiş mallara katılma rejiminin temelinde karşılıklılık ilkesi yatmaktadır. Çalışma karşılığı elde edilen malvarlığı değerleri bakımından karşılık, kişinin çalışmasıdır. Çalışma kavramı ile ifade edilen, bireysel iş gücünün kullanılmasıdır.

Çalışma gücünün kaybı kişinin vücut bütünlüğünün zarara uğraması sebebiyle çalışabilme kapasitesinde meydana gelen hasarı ifade etmektedir. Bu durum kimi zaman bir haksız fiil sonucunda meydana gelebildiği gibi kimi zaman trafik kazası, iş kazası vb. durumlarda kişinin kendi fiili sonucunda da meydana gelebilmektedir. TMK m. 219/II-3'te ifade edilen çalışma gücü kaybından anlaşılan çalışma gücünün azaldığı ve tam olarak ortadan kalktığı hallerdir. Bu tazminatın edinilmiş mal olarak kabul edilmesinin sebebi kişinin yaşanan olay sebebiyle çalışma gücünü kaybetmiş olması ve çalışsaydı elde edeceği malvarlığı değerlerinden yoksun kalmak durumunda olmasıdır.

Anahtar Kelimeler : Mal Rejimi, Edinilmiş Mal, Karşılıklılık İlkesi, Çalışma, Çalışma Gücü.

TÜRK HUKUKUNDA KADININ SOYADI

Dr. Coşkun ÇALDAĞ

Dicle Üniversitesi, caldagcoskun@gmail.com - 0000-0003-1050-3624

ÖZET

743 Sayılı MK m. 153 ve 4721 Sayılı TMK m. 187 kapsamında kadının evlenince kocasının soyadını alma zorunluluğu düzenlenmiştir. Bu hükümler kadının evlenmekle kocasının soyadını almasını zorunlu bir hale getirmiş, kadına soyadını seçme hakkı tanınmadığı gibi kocasının soyadını alıp almama konusunda da herhangi bir seçim hakkı tanınmamıştır. Bu düzenlemeye karşı ilk Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi, 29.09.1998 tarihli kararıyla iptal talebini, iptali istenen hükmün eşitlik ilkesine aykırılık taşımadığı gerekçesiyle oyçokluğuyla reddetmiştir.

Aynı hüküm, bu sefer de TMK m. 187 hükmü için AYM'ye taşınmıştır. 10.30.2011 tarihinde AYM'nin verdiği karara göre hüküm yine Anayasaya aykırı bulunmamış, kanun koyucunun takdir yetkisi kapsamında görülmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruyla önüne gelen dosyalarda özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmemesi nedeniyle Anayasal haklarının ihlal edildiğini kabul etmiştir. Yargıtay kararları da bu gelişmelerden etkilenmiş ve evli kadınların yalnızca bekarlık soyadlarını kullanabileceğine dair kararlar verilmiştir.

TMK m. 187 hükmü 2023 tarihinde AYM'nin önüne tekrar gelmiştir. AYM'nin 22/2/2023 tarihinde verdiği karara göre bu hüküm iptal edilmiştir. Hükme göre, nüfus kayıtlarındaki karışıklığın önlenmesi ve soy bağının sağlıklı bir şekilde tespit edilmesinde kamu yararı bulunmaktadır ancak bunun için kadının evlendikten sonra kendi soyadını eşinin soyadının önünde kullanmasının şart olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle nüfus kayıtlarının düzenini sağlama amacı, kuralla öngörülen farklı muamelenin makul nedeni olarak kabul edilmemelidir. Ailenin ortak bir soyadına sahip olmasını mümkün kılan tek seçenek kadının kocasının soyadını taşıması değildir. Hükmün doğruluğu ve gerekçelerin yerindeliği şüphe götürmez. Hükmün iptalinden sonra konuya ilişkin açık bir düzenleme yapılmamıştır.

Anahtar Kelimeler : Soyadı, Boşanma, Kadın Hakları.

PARTİ SÖYLEMLERİNİN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ İŞİĞINDA SEÇİMLERİN TÜRK SEÇMENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SİYASAL KÜLTÜRÜN YAPITAŞLARI:¹

Arş. Gör. Çağlar ÖZDEMİR

T.C. Trakya Üniversitesi,
caglarozdemir@trakya.edu.tr - 0000-0002-2246-184X

Prof. Dr. A. Baran DURAL

T.C. Trakya Üniversitesi,
abarandural@trakya.edu.tr - 0000-0003-2126-3419

ÖZET

Genel seçim sonuçları, siyasi parti ve liderlerin uyguladıkları siyasi iletişim teknikleri yönünden, politik kültürel zemine dayandırılmıştır. Çalışmada, 1980-2002/2002-2015 dönemleri, kendi iç belirleyiciler çerçevesinde, politik kültür çözümlemelerine tabi tutulmuştur. Çözümlemelerde, seçim dönemlerine ait politik kültürel arka plan, siyasi parti liderlerinin kullanmış olduğu vaatler- söylemler bağlamında sunulmaya çalışılmış; seçimleri etkileyen süreç ve olaylar derinlemesine irdelenerek, üçer adet bağlayıcı belirleyici tespit edilmiştir. Söz gelimi, 1980-2002 arası kullanılan genel seçim vaatlerinin politik kültürel çözümlemesinde; “ekonomik dönüşüm”, “iç göç ve kentleşme” ve “Kürt sorunu” belirleyicileri tespit edilmiştir. 2002-2015 arası dönemin politik kültürel çözümlemesinde ise “tarihsel blok/hegemonik alan kurulması”, “yeni politik kültür/prekarya” ve “liderlik olgusu/Recep Tayyip Erdoğan” kavram, kişi ve süreçleri belirlenmiş olup karşılaştırmalı dönemler yöntemiyle sunulmaya çalışılmıştır.

Siyasi düzlemde özellikle bürokratik alanda, “iki dönem” düzeni, partilerin gerileyişi- iktidarın yıpratıcılığı bağlamında oluşturulmuş bir karşılıktır. Çoğunlukla “ilk dönem”, sözü edilen “idealist/heveskar” zihniyetini yansıtırken; “ikinci dönemin” ise “ustalaşma/idealist ama tecrübeli” düzlemi yansıtmakta olduğu söylenebilir. Nitekim sürecin devamı niteliğinde büyük olasılıkla “faydacılık/ araçsallaşma/ mekanikleşme” tehdidiyle beraber, iktidar partisinden seçmenlerine, “duygudışlık” süreci yansıtılmaya başlayacaktır. Bu durumda politik kültürel bağlamda değişime ve yenilenmeye meydan okuyan, yozlaşma- bozulma süreci söz konusu olmaktadır. Metinde, “metal yorgunluğu”- duraklama dönemleri de bilimsel kıstaslar doğrultusunda tartışmaya açılacaktır.

Bildirinin bütünselliği; “Atatürk’ün fikir babası” Gökaltı’ya ithafen; “hars ve medeniyet” zemininde aranabilir ve Türk politik kültüründe yaşamsal damarların, çağın modern gerekliliklerine uygun bir şekilde, sağlıklı- zinde tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda, siyasi parti ve liderlerinin, siyasi iletişim politikalarında yenilikçi, gelişimci fakat kendi “öz”

¹ İşbu metin, Çağlar Özdemir’in T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda, Prof. Dr. A. Baran Dural danışmanlığında hazırladığı, “Politik Kültür Bağlamında Siyasi Partilerin Vaatlerinin Seçim Sonuçlarına Etkisi: 1983-2002/2002-2015 Dönemleri” başlıklı tezinden türetilmiş olup, metin daha sonra yapılan eklemelerle, yer yer yeniden yazıma tabi tutulup zenginleştirilmiştir. (yn.)

değerlerini de kaybetmeyen bir “politik kültürel” zihniyet inşa etmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik kültür, AK Parti, CHP, MHP, seçim vaatleri, hizalama.

THE EFFECTS OF ELECTIONS OVER TURKISH VOTERS UNDER THE INFLUENCE OF PARTY DISCOURSES: THE MILESTONES OF POLITICAL CULTURE:²

ABSTRACT

The results of the general elections were based on the political cultural background in terms of the political communication techniques applied by political parties and leaders. In the study, the periods 1980-2002/2002-2015 were subjected to political culture analysis within the framework of internal determinants. In the analysis, the political cultural background of the election periods was tried to be presented in the context of the promises and discourses used by political party leaders; the processes and events affecting the elections were analyzed in depth and three binding determinants were identified. For instance, in the political cultural analysis of the general election promises used between 1980-2002, the determinants of “economic transformation”, “internal migration and urbanization” and “Kurdish problem” were identified. In the political cultural analysis of the period between 2002-2015, the concepts, people and processes of “historical bloc/establishment of a hegemonic space”, “new political culture/precara” and “leadership phenomenon/Recep Tayyip Erdoğan” were identified and tried to be presented with the method of comparative periods.

At the political level, especially in the bureaucratic sphere, the “two-term” order is a response to the decline of parties and the attrition of power. For the most part, the “first period” reflects the aforementioned “idealist/enthusiastic” mentality, while the “second period” can be said to reflect the “mastering/idealist but experienced” plane. As a matter of fact, in the continuation of the process, with the threat of “utilitarianism/instrumentalization/mechanization”, the process of “emotionality” will start to be reflected from the ruling party to its voters. In this case, there is a process of degeneration and deterioration that challenges change and renewal in the political cultural context. In the text, the periods of “metal fatigue”- stagnation will also be discussed in line with scientific criteria.

The holism of the paper can be sought on the grounds of “hars and civilization” as a tribute to Gökalt, “Atatürk's father of ideas”, and the vital veins of Turkish political culture need to be kept healthy and fresh in accordance with the modern requirements of the age. In this context, it becomes clear that political parties and their leaders need to build a “political cultural” mentality in their political communication policies that is innovative, developmental but does not lose its “core” values.

Keywords: Political Culture, AK Party, CHP, MHP, election promises, framing.

1. GİRİŞ: SEÇİM DÖNEMLERİNİN ANA BELİRLEYİCİLERİ

² This text is derived from Çağlar Özdemir's dissertation entitled “The Effect of Political Parties' Promises on Election Results in the Context of Political Culture”, prepared under the supervision of Prof. Dr. A. Baran Dural at the Department of Public Administration, Institute of Social Sciences, Trakya University, and the text has been rewritten and enriched with subsequent additions. (yn)

Türk politik kültüründe siyasi ideolojik düzey, Cumhuriyetten bu yana pek çok defa değişim-dönüşüme uğramıştır. İdeolojik değişim- dönüşümlerde siyasi partiler, liderler, kurumlar, izlenen iç- politik denge unsurları kadar, dış olaylar, tarihsel birikim, sosyo-ekonomik süreçler bütünsel anlamda etkili olmaktadır (Oktay-Turan, 2023:50). Nitekim, Türkiye'nin yakın tarihinin dönemsel çözümlemeleri, uluslararası ilişkiler zemininden ayrı tutulamaz bir gerçekliktir (Timur, 2000: 321).

Genel seçim sonuçları, siyasi partilerin, liderlerin seçimlerde uyguladıkları siyasal iletişim teknikleri yönünden, politik kültürel zemine dayandırılmıştır. Elinizdeki bildiri metninde, 1980-2002/2002-2015 dönemleri, kendi iç belirleyiciler çerçevesinde, politik kültür çözümlemelerine tabi tutulmuştur. Çözümlemelerde, seçim dönemlerine ait politik kültürel arka plan, siyasal parti liderlerinin kullanmış olduğu vaatler- söylemler bağlamında sunulmaya çalışılmış; seçimleri etkileyen süreç ve olaylar derinlemesine irdelenerek, üçer adet bağlayıcı belirleyici tespit edilmiştir. Söz gelimi, 1980-2002 arası kullanılan genel seçim vaatlerinin politik kültürel çözümlemesinde; başat değişkenler, “ekonomik dönüşüm”, “iç göç ve kentleşme” ve “Kürt sorunu”dur. Diğer dönemi oluşturan; 2002-2015 arası düzenlenen genel seçimlerde kullanılan vaatlerin, politik kültürel çözümlemesinde ise “tarihsel blok/hegemonik alan kurulması”, “yeni politik kültür/prekarya” ve “liderlik olgusu/Recep Tayyip Erdoğan” kavram, kişi ve süreçleri, saptanmış olup, bu belirleyiciler de, tarihsel arka planları doğrultusunda, politik kültürel çözümlemeyle sunulmaya çalışılmıştır.

Demokratik toplumlarda işbaşına gelen hükümetler, politik kültürel bağlamda halkın/seçmenin taleplerini, duyarlılıklarını ve tercihlerini karşılamaya muktedir olmalıdır (Dahl, 1971-Sartori, 1976). Bu bağlamda, dönemsel çıkarımlarla beraber konu bütünlüğü açısından, burada ilk olarak, 1980-2002 arası dönemde gerçekleştirilmiş olan genel seçimlerde, siyasal partiler tarafından dolaşıma sokulan seçim vaatleri ve söylemlerin, genel bir çıkarımının yapılması yerinde olacaktır. 1980’li Yıllara kadar Türkiye, genel manada politik zorlukların neticesinde yaşanan zoraki ilişkiler dışında, siyasi mecrada daha çok içe dönük bir politik anlayış benimsemiştir. 80’lerden itibaren ise özellikle Özal ile birlikte dünyadaki değişen yapının sorumluluğu üstlenilmiş; kendisini “muhafazakar-dört eğilimin lideri” olarak tanımlayan Turgut Özal’ın, serbest piyasayı rahatlatmaya dönük, ekonomik politikalarıyla beraber, siyasal yönetim liberal bir çehre takınmıştır. Ne var ki gerek Osmanlı dönemi gerekse Kemalist devrim yıllarında, devletin liberalizme yatkın bir politika izlememesi, hatta kapitalizmden ürkerak kaçması yüzünden, Özal liberalizmi; tekelci- salt üst burjuvaziye zengin eden, şüpheli bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır (Duman, 2011: 109-112). 90’lı Yıllara doğru gelindiğinde ise ANAP, başta çevre konuları olmak üzere, birçok farklı siyasal ve sosyal konularda eleştirilmiş, beraberinde yetkinliğini kaybetmeye başlamıştır (Üste: 110-111).

1980-2002 Dönemi nezdinde gerçekleşen genel seçimlerde kullanılan siyasal iletişim teknikleri, vaat ve söylemlerine bakıldığında, dönemsel izleklerin çoğunlukla her parti tarafından öncelendiği gözlenmektedir. Dönemsel belirlenimleri iyi okuyup politikalarına yerleştirebilen siyasal lider ve partiler için, aynı ölçüde öneme haiz bir diğer unsur ise politik kültürel bir güven- duygudaşlık inşa etmek, böylelikle darbenin izlerini kırabilmektir. Söz gelimi, “vaatler demetleri” incelendiğinde, bunların çoğunlukla benzer içerikli oldukları; ayrım noktasındaysa genellikle tarihsel siyasi birikimlerden ortaya çıkarılan, “iktidar-muhafif” öz geçmişlerine dayanan partisel konumların, önplana çıkarıldıkları söylenebilir. Demirel’in,

“Ülkeyi Özal’dan kurtaracak baba” imgesi, Türkeş-Ecevit- Erbakan’ın, darbenin mağduriyetini taşımaları, Erdal İnönü’nün, II. Adam’ın sülalesinden gelen yeni bir isim olması, bilimsel titr taşıması, adı geçen yıllara damgasını vurmuştur. Ayrıca iktidarın “istikrar ve güven etrafında dolaşan kendini olumlayış/pozitif dili”, “siyasal, ekonomik ve toplumsal göstergeleri vurgulayan olumsuzlayış/negatif dil”in muhalif partilerce, sıklıkla ortaya konulduğu anlaşılmaktadır.

2. POLİTİK HIZALAMA/ ÇERÇEVELEME

Değerlendirmelere bakıldığında siyasal iletişim yönünden vaat ve söylemler temelinde aslında bir nevi “politik kültürel hizalanma” olduğu aşıkardır. Pozitif (olumlu) hizalanmadan kasıt, seçim dönemlerinde ortaya çıkan, seçim vaatleri ve uygulanan politikaların belirli bir “iktidar-muhalefet” çizgisi üzerinde gerçekleşmesidir. Bu çizginin bir tarafı kendi siyasal gücünü devam ettirmeye çalışırken; diğer taraf ise genel itibarıyla daha kalabalık görünse de, parçalı yapıda bulunduğu net bir “red cephesi” oluşturamamasıdır. Böylelikle iktidarın blok gücüne karşı, muhalefet, yamalı bohça gibi sayıca üstün, ama kendi gemisini kurtarmaya çalışan, bağımsız kaptanlardan müteşekkil, dağınık ordu görünümündedir. Öte yandan her iki taraf da, genellikle benzer konu başlıklarından oluşan vaat demetleri etrafında kümelenmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki seçim vaatlerinin ne oldukları veya nasıl kullandıklarından ziyade, “kim tarafından kullanıldığı” önemli bir unsurdur.

Dönemsel çözümlemeler itibarıyla siyasi oyuncular- partiler, dönemsel değişim ve kırılımlar neticesinde, “yeni siyaset” etme tarzına az- çok ayak uydurmuş, seçimlerde kendi politik kültürel alanlarında karşılık bulmuştur denilebilir. “Ekonomik dönüşüm” çözümlemesi ve politik kültür bağlamında Özal ve partisi, “lider” ve “birleştiricilik” zemininde ele alınabilir. Seçim vaatleri ve uygulanan siyasal iletişim tekniklerinde, politik kültürel uyum zorunluluğu söz konusudur. Ancak Türk politik kültürünün iç dolaşımlarında kapsayıcılık/bütünsellik ve tutkal görevi üstlenen; “duygudaş lider/önder” çıkarımı- gerekliliği de söz konusudur. Söz gelimi, demokratik siyaset- hukukilik temelinde kurumsal çark önemli bir yer tutmakla beraber, “lider/liderlik” unsuru, Türk politik kültüründe, “maalesef”, “atar damar” görevi üstlenmektedir.

Seçmenlerin davranış ve tutumlarında değişiklikler ancak belirli düzeyde inanılabilirliğe, güvene, çekiciliğe sahip, kendilerinin duygu ve düşünceleriyle özdeşleşebilen, siyasal lider ve partiler tarafından kullanılan, siyasal iletişim tekniklerine göre şekillenmektedir. Öte yandan diğer liderler az tanınıyorsa, adı en fazla bilinene yönelik oy verme olasılığı artmaktadır (Cüceloğlu, 2006: 557-558). Burada tartışılması gereken husus; devlet ve toplum nezdinde iz bırakan liderlerin ardından yaşanan, “siyasi gelişmelerin istikrarsızlığı” önermesidir. Şöyle ki, Atatürk’ten sonra, Türk siyaseti belirli bir denge ivmesi yakalayamamış; çeşitli ekonomik sorunlar, toplumsal kaos dönemleri ve istikrarsız siyasi süreçler üst seviyelerde yaşanmıştır. Buradan hareketle, savaş ortamlarında kazanılan bir cumhuriyet kurma tecrübesine haiz; “seçkin-asker” bağlamı üzerine oturtulmuş, bir politik kültür anlayışı çerçevesinde, yapılan askeri müdahalelerin gereklilikleri, dönemin şartları üzerinden, kimi zamanlarda meşru bir zemine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türk siyasetine damga vuran askeri müdahalelerin/muhtıraların ortalama her on yılda bir gerçekleşmiş olması, politik kültüre sirayet eden/ettirilen sözü edilen zihni alt yapıyı simgelemektedir. Bu süreçlerin varlığı ise toplum nezdinde güçlü ve etkin liderlerin eksikliğinden bağımsız okunmamalıdır.

2.1. Türk Seçmeninın Müdahaleler Karşıındaki Genel Tutumu

Elbette yukarıdaki önermeyi “kolaycılığa kaçma” olarak nitelemek ve bu gidişatın, ülkeyi lider sultasına sürükleyeceğini ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla metnin yazarları, bu eleştiriyi baştan ele alıp, genel gidişatın liderle- tecrübe unsurlarını birleştirdiğini, ancak Türk halkının, donuk siyasi yapıyla da tatmin olmadığını kaydetmek zorundadırlar. Zira askeri yönetimlere genelde arka çıkan Türk insanı, seçimden sonra müdahaleye sebep olan partileri cezalandırırken, askeri otoritenin tüylerini diken eden siyasi oluşumları da başa geçirdiği bilinmelidir. Örneğin, 27 Mayıs’ın ardından bir süre İnönü’lü koalisyonları iktidarda tutan Türk seçmeni, eline fırsat geçtiği an ibreyi DP’nin devamı niteliğindeki AP’ye çevirerek, “Kıratın uzaklaştırma cezasına” noktayı koymuştur. 12 Eylül’ün sonrasında bizzat askerlerin kurduğu MDP’yi son sıraya “hızalayan” Türk seçmeni, sadece Özal’ın muhafazakar- liberal ANAP’ına iktidar şansı tanımakla kalmamış, Özal’a da eski liderlere uygulanan siyasi yasağı kaldırarak ikazda bulunmuştur. Başlayan “yeni normal” süreçte, Ecevit- Türkeş- Erbakan üçlüsünün kurduğu siyasal yapılara uzak kalmış, bu partiler eski güçlerini yakalamak için uzun zaman beklemişlerdir. AK Parti Hükümetlerini 1. Açılım süreci, bozuk ekonomik sistem, halkın fakirleşmesi olgularına dair hemen her seçim “uyaran” Türk seçmeni, öyle kimilerinin dillendirdiği gibi “sürü mantığını” aşmaya muktedir olmuş, muhalif çevrelerin son seçimler arifesinde yapmaya çalıştığı, “AK Parti’nin koyunları- ak koyun” önermesini, kısmen boşa çıkarmıştır.

Bu noktada, mümkün olduğunca fazla siyasi çehreden oy desteği sağlamaya çalışan, katı bir ideoloji yaklaşımında olmayan, serbest piyasa mantığı ile birlikte siyasal alanı yorumlayan, genel, faydacı ve kapsayıcı söylemler üreten bir parti tipine dikkat çekmek yerinde olacaktır. “Herkesi yakalama” politikasını benimseyen, bireysel üyelerinin etkinliklerinin düşük olmasına karşın, “güçlü ve karizmatik” lider imajıyla ön plana çıkan, Otto Kirchheimer’in, “toplayıcı-catch it all parti” tipolojisini, 1980’li yıllarda en iyi yansıtan partinin, Özal liderliğindeki ANAP olduğu kaydedilmelidir (Çiçek, 2018: 92). Şöyle ki; Özal sonrası dönemlerde ANAP’ın başarısızlığı ve yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, 80 öncesi döneme geri bildirim niteliğini yansıtmaktadır. Zira Özal’a karşı, eski genel kitle partisi çizgisini yürüten Demirel’in, tekrar yükselişe geçebilmesi için önce ANAP’ın başarısızlığını beklemek zorunda kalması, yeni- eski kitle partileri arasındaki farka dayanmaktadır. 2002’yle beraber aynı yol haritasına izleyen AK Parti, aslen ideolojik omurgalı kitle partisi olmasına rağmen, özellikle başarısız seçim sonuçlarının peşinden, bu tipolojiye yaklaşmaya çabalamaktadır. Bu bağlamda, tek başına iktidar olabilen partilere bakıldığında, bu partilerin ideolojik açıdan daha çok sağ muhafazakar yönelimli oldukları ve farklı politik kültürel dönemlerin siyasi yansımaları olarak, siyaset sahnesine atıldıkları anlaşılmaktadır. Sol çizgide yer alan lider- partilerin ise daha çok koalisyon hükümetleri içerisinde yer bulabildikleri ve belirli bir aşamadan sonra, “otorite” kullanımında etkisiz ve yetkisiz kaldıkları görülmektedir.

Türk siyasal tarihine bakıldığında genellikle merkez sağ, liberal/muhafazakar lider, parti ve hükümetlerin, “istikrar” kavramına sahip çıktıkları görülmektedir. Buna karşın, Türk halkının saf liberal partilerden ısrarla uzakta durması, kurulan hiçbir kökten liberal hareketin yüzde 1 oya bile ulaşmadığı anımsandığı, liberal- muhafazakar siyasetin, en azından söylemindeki değerler- sosyal refahı çağrıştıran siyasi söylemlerle, kendilerini liberalizmin olası zaaflarından sıyırdıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, Türk politik kültürünün, kılcal damarlarında yer alan;

“gelenekçi, milli, muhafazakar” kimliksel belirleyicilerle örtüştüğünü göstermektedir. Bu belirleyiciler kapsamında dönemsel gelişmeleri iyi okuyabilen ve modern değerleri de önceleyebilen lider- partiler, özellikle sorunların arttığı kriz dönemlerinde, seçmenin büyük çoğunlukla yöneldiği tercihler olmuşlardır. 1983, 2002 ve 1 Kasım 2015 seçimlerinde iktidar olan partilerin, seçim zeminine sağlam basmaları, bu duruma örnektir. Fakat bu yönelimin her zaman tutmadığına en iyi örnek olarak CHP sunulabilir. Nitekim CHP’nin iktidarı yakalayamasa da, her daim ülkenin en güçlü partilerinden birisi olarak kalması, çoğu seçimi en iyi ikinci, en kötü üçüncü sırada tamamlaması, Türkiye’de Kemalist Devrim ile beraber olgucu, akılcıl seçmen tabanına rastlanıldığını ve bu tabanın kesinlikle erimediğini imlemektedir (Akgül, 2016). Keza kurulmasıyla birlikte atağa kalkan Zafer Partisi de, CHP gibi ittifakçı tözü taşıyan bir siyasal parti olarak, burjuva demokratik dizgesi- burjuva “demokratik devrimini” tamamlamayı öneren, bir diğer devrimci harekettir. Özdağ’ın, “reformcu merkez partisiyiz” (Zafer Partisi, 2024) açıklamasıyla tutarlılık gösteren bu yaklaşıma göre ülkede değerlerle-yenilik iradesi, Mustafa Kemal’den bu yana çatışkı içindedir.

2.2. Ekonomik Kaygulardan Uzaklaşmayan Maneviyat Arayışı

Siyasi partilerin iktidara geliş dönemlerine bakıldığında, farklı siyasal yapıların iktidarlarının, genellikle ekonomik krizlerin ve siyasi bunalımların yaşandığı zamana tekabül ettikleri, bu durumda özellikle hem politik-kültürel bağlamda toplumun farklı kesimlerini, genel çerçevede yakalayabilen oyuncuların, hem bazı çıkar odakları, hem de sermaye sahipleri tarafından destek gördüklerinde başa gelebildikleri anlaşılmaktadır. Yine bu bağlamda hayli tartışmalı bile olsa kitlesel siyasi partilerin, 1980’den itibaren toplayıcı (catch-all) parti diye tabir edilen; toplumun birçok kesimine ait, farklı siyasal eğilimleri de çevreleyen bir yapıya büründükleri öne sürülebilir. Bu çerçevede Türk merkez siyasetinin, toplumsal değerlerin- ekonomik çıkarların örtüştüğü bir politik kültürel yapıya etki edebildiği söylenebilir (Yolcu, 2019: 947-948).

Siyasi lider ve partilerin, dönemsel kırılımları arkasına alarak iktidar gücünü yakaladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan, özellikle ikinci ve üçüncü döneminden sonra hala hükümeti kurabilen parti/ partilerin, iktidar-politik kültür uyumu uzamında, belirli bir aşınma/yozlaşma ikilemine düştükleri vurgulanabilir. Koalisyonlarla ve siyasi istikrarsızlıklarla yönetilmeye çalışılan, 1990-2000 döneminde yaşanan ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel olumsuzlukların yanında, bir de etkin, hakim olabilecek tarzda lider eksikliği göze çarpmaktadır. Yaşanan siyasi kaos dönemi, politik kültür bağlamında değerlendirildiğindeyse, belirli bir liderin güçlü bir şekilde ön plana çıkmadığı/çıkamadığı; “güvensiz, istikrarsız, etkisiz/niteliksiz” bir siyasi düzenin varlığından söz edilebilir. Bu ortamda ülkeyi rahatlatacak bir kadronun öne çıkıp, ülkeye nefes aldırabilmesi, ülkedeki demokratik kırılmanın ana sebebini imlemektedir. Dolayısıyla halk, dönüp dolaşıp yine yeniden etkin lider arama çaresizliğine düşmektedir ki, bu zaaf, az gelişmiş Türkiye’yle, gelişmiş dünyanın farkını belirginleştirmektedir:

Türk siyasetinde uzlaşma temelli kültür anlayışının yaratılamaması, koalisyon hükümetlerinin etkin olamamalarına bağlanmış; bu durumun, yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunların kaynağını teşkil etmiştir. Söz gelimi, 2000’in son senelerinde geçirilen dönem, Türkiye’nin “kayıp yılları tasviriyle” ve politik kültür bağlamında; “belirsizlik, güvensizlik, endişe, korku-hayal kırıklığı” gibi temalarla değerlendirilmiştir. Diğer yandan DSP-MHP-ANAP hükümeti, çok farklı ve birbiriyle çelişen görüşlerin yanyana saf tutmasıyla kurulan bir model olmasına

karşın, bu partilerin her şeye rağmen üç yılı aşkın hükümet edebilmesi dikkat çekmektedir. Böylelikle insanın aklına ister istemez, tek parti rejimci zihniyetin- ille istikrar arayışlarının su götürür nitelikte olduğu da gelmemekte midir?

Bu nedenle bir ülkede meşru bir toplumsal içgüdüyle kurulmuş olan hükümetlerin istikrarlı oluşu, o ülkedeki siyasi, toplumsal ve ekonomik yapıların da tutarlı, etkin- güvenli zeminde kalabilmesinin önünü açmaktadır (Uzun, 2023: 363-383). Bu bağlamda, toplumun geneline seslenebilen lider ve siyasi parti eksikliği göze çarpmaktadır. Her ne kadar “çok seslilik” ve “çoğulculuk” önemli demokratik gereksinimlerden olsa da, Türk siyasal süreçlerine bakıldığında, bu demokratik gereksinimlerin tam olarak karşılanamadığı; çok sesliliğin uzlaşa temelinde siyasete yansımadağı, daha çok Schmitt’in belirttiğı gibi “dost-düşman” ilişkisel dışa vurumlu, çatışmacı ortama sürüklenildiğı anlaşılmaktadır.

2.3. Merkez- Çevre İkilemi

Netice itibarıyla değerlendirildiğinde, 1990– 2002 arası dönemde, en az iktidarda kalan hükümet, 24 günle II. Tansu Çiller hükümeti olurken; en fazla iktidarda kalan hükümet ise 4 yıl 28 gün ile I. Özal hükümetidir. 1993 yılından sonra ise hükümetlerin iktidarda kalma süreleri gittikçe azalmış; 1993-99 arasındaki 7 yıllık süreçte, tam sekiz hükümet kurulmuştur. Sonuçtaysa sürekli gündeme gelen seçimler dolayısıyla, ülke nezdinde bir nevi, “seçim ekonomisi” gündemi yaratılmakta (Üste: 154-155), ülkenin politik kültürle ilgili sorunlarından arınamamasına yol açılmaktadır. Ne var ki, aynı yıllarda dünyanın istikrarsız durumu, meseleye ülkeler arası siyasal etkileşim noktasında yaklaşıldığında, birbiriyle uyumludur. Yani Üste’nin görüşünü tek başına verip dengelememek, bildiriye kökten anakronik (eski zamana yeni unsurlar katarak tarihsel belirlenimi hiçe saymak) bir zemine oturabilirdi. Anımsanırsa İtalya’da sağ- sol pekçok partinin birleşimiyle oluşturulan koalisyon hükümetleri, İsrail’in altı-sekiz partili koalisyon hükümetleri, hep bu dönemin ürünüydü. Sürecin ardından siyasette baş gösteren “arınma” yılları, sadece Türkiye’yi değil; tüm dünyayı, ya tek partili veya az parti katılımıyla kurulan koalisyonlara evirdi. Söz gelimi, AK Parti’nin son dönem oy kaybına uğraması, MHP ve diğer partilerin desteğine ihtiyaç duyarak “kağıt üzerinde sanal koalisyon” hükümetlerine geri dönülmesi, istikrarsız dönemlerdekine benzer şekilde, çağdaşlık seviyesi geriliğı ve kurumsal aşınmalarla karşılaşıldığına dair endişelerle son buldu (Açıkel, 2024: 318). Bu bağlamda, siyasi iktidar mertebelerinin istikrarlı bir şekilde otoriteye hakim olabilmesinin yanında, süreçler nezdinde devamlılığını demokratik ve hukuksal bağlayıcılık çerçevesinde sürdürmesi gerekmektedir.

Türk politik kültüründe Mardin’in ifade ettiğı “merkez-çevre” ikiliğı, birbirinden farklı fikir-siyasi anlayışlarına sahip, iki farklı toplumsal yapıyı ortaya koymaktadır. Bu ikilik, tarihsel süreç içerisinde “iktidar-muhalefet” kanatlarında değişerek yer almakta, iktidar koltuğunda kaldığı ve otorite gücünü kullandığı miktarda hegemonikleşmektedir. Türk toplumunda yer alan bu iki farklı yapı, “kır-kent” ayrımına dayanmaktadır. Bu ayrışmadaki belirleyiciler ise eğitim, ekonomik seviye, din ve laiklik üzerinden okunabilmektedir (Çarkoğlu-Toprak, 2006: 97). Bu durumda ayrışmalar arasındaki farklar açıldıkça siyasi, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar artmaktadır. İktisadi gelişme, etkin toplumsal zemin, kentleşme- ulusal eğitim alanında uygulanan tutarlı politikalarla birlikte, bu ikilikteki ayrışmalar azalacak, politik kültürel uyum baş gösterebilecektir.

1980-2002 dönem nezdinde saptanan, “iç göç ve kentleşme” ile “Kürt sorunu/meselesi”, birbiriyle bağlantılı ilişkisel süreçleri meydana getirmiştir. Hızla yaşanan göçler, tutarlı ve etkin bir kent siyaseti üretilmemesine neden olmuş; politik kültürel çarpıklık had safhaya ulaşmıştır. “Politik kültürel” uyumun aksi yönde aşınmaya başlaması neticesinde Kalaycıoğlu’na ithafen; “patrimonyal/yoza siyaseti” ve kutuplaştırıcı; “sen-siz/ben-biz” siyasetine çanak tutulmuştur (Oktay, 2019). Diğer taraftan güncelde de önemini korumakta olan, Kürt sorunu, Osmanlı’dan günümüze Türk siyasetinin belirleyicisi konumda yer almıştır/almaktadır. Bu noktada tartışılması gereken husus şudur ki; seçimlerde istenen bu belirleyicinin, tek başına öncü unsur olması mı, yoksa siyaset-politik kültür ve ulusal-uluslararası düzlemde uygun, pratik, etkin ve tutarlı politikalar üretilerek çözümlenmesi midir?

Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu tarafından tamamlanan, 1990-1991 “Dünya Değerler Araştırması” kapsamında, 2000’li yıllara geline yıllar itibariyle, “Türkiye’de Değerler Araştırması” raporunda, Türk insanının henüz daha “geçiş” evresinde olduğu saptanmıştır. Şöyle ki ilgili raporda, Türkiye’nin büyük bir değişim dönemi geçirmiş olmasına rağmen, geleneksel politik kültür temalarından, “din”, “aile”, “ordu” gibi kurumların varlığının etkisi toplum genelinde hala yüksek seviyededir. Ancak yine de insanların, “kadercilik” anlayışlarının yanısıra akılcılığa da değer atfettiği; bunun yanında, Türk politik kültürünün sanayi sonrası toplum yapılarında vuku bulan, özellikle; “çevre sorunları- insan hakları” gibi konularda duyarlılaştığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Dönüşümle beraber getirilen neo-liberal politikalar ile devletin rolüne dair algı sonuçlarındaysa, söylemde hem serbest rekabeti teşvik eden hem de adil bir şekilde rızık dağıtabilen bir anlayışa sahip çıkılmak istendiği vurgulanmıştır. Bunun dışında, demokratik çoğulculuk kapsamında; siyasal sisteme, sivil toplum kuruluşlarına, basına karşı ve kişiler arasındaki ilişkilerde var olan güven eksikliği, ölçülen diğer önemli sonuçlar olarak ortaya çıkarılmıştır (Ergüder- Esmer- Kalaycıoğlu, 1991: 51). Bu sonuçlardan görüleceği gibi bildiri genelinde sıralanan, önceki varsayım- tespitlerle ciddi oranda tutarlılık göstermektedir.

Sanayi toplumlarında görülen doğa sömürüsü ardından çıkan yeşil hareketler, Türkiye’de sorgulanmaya başlanmış; bu çerçevede iktidarların, doğanın korunmasını önceleyen politikalarla birlikte büyüme ve kalkınma planları vücut bulmaya başlamıştır. Ayrıca politik kültürde artık ideolojik kavgaların yaşanmasından ziyade hoşgörü- uzlaşma bağlamında, birlikte hareket edilerek, toplumsal projelerin üretildiği, bireysel ilişkilerin geliştirildiği, yeni bir siyaset zeminine doğru gidilebileceği belirtilmektedir (Göle: 428).

3. PARTİLERİN SEÇİM VAATLERİ

Yönetmeye istekli olan lider veya siyasal partilerin, yönetilecek olanların mevcut şartlarına ve beklentilerine cevap verebilmesi ön koşuldur. Yapılan bir çalışmada, 2002-2015 yılları arasında gerçekleştirilen seçimlerin vaatlerinde belirlenen siyasal belirleyici konular irdelenmiş; AK Parti, CHP ve MHP’nin beyannamelerinde önceliklendirilmiş olan vaatlerde yer alan, ilk beş konu, başlıklarıyla belirlenmiştir. Söz gelimi, AK Parti’nin öncelikli başlıkları; “Teknoloji ve altyapı, Refah devleti büyümesi, Ekonomik planlama, Ekonomik büyüme ve Teşvikler” olurken; CHP’de, “Teknoloji ve altyapı, Refah devleti büyümesi, Eğitim açılımı, Ekonomik büyüme ve Demokrasi” başlıkları, ilk beşte yer almıştır. MHP’nin beyanlarında önemsenen başlıklar ise; “Teknoloji ve altyapı, Milli yaşam tarzı, Refah devleti büyümesi, Ekonomik planlama ve Ekonomik büyüme”dir. Sonuçlardan anlaşılmaktadır ki, konu başlıklarına göre AK

Parti ve MHP'nin vaatleri, birbirine daha çok benzemekteyken; CHP'nin vaatlerindeki konu başlıklarındaki farklılıklar, demokrasi, eşitlik kavramı ve eğitim üzerinden yapılan vurguyla pekiştirilmiştir (Aytaç, 2017: 21).

Siyasal partilerin beyan ettikleri vaat ve söylemlerinde esas önemli olan, politikalarındaki tutarlılıklarının yanısıra uygulanabilirlikleri açısından, seçmenin güvenini kazanabilmektir. Bir çalışmada, 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde kullanılan vaatlerin içerikleri analiz edilmiş, AK Parti, CHP, MHP ve şu an DEM'e evrilen HDP'nin seçim bildirgelerinde en çok üzerinde durdukları ortak konular; “yeni anayasa, ekonomi, dış politika, bilgi toplumu gerekliliğine dayanan bilim ve teknoloji” olmuştur. Partilerin eğitim-öğretime, üniversitelerin önemine binaen atılımlar ve beyanatlar hususunda yeteri derecede tutarlı ve etkin olmadıkları gözlemlenmiş olup, özellikle kütüphanecilik, eğitim sistemi- kaynak temini noktasında vaatler yetersiz bulunmuştur (Polat- Akkaya- Binici, 2015: 307-308).

İktidar-muhalefet ikiliği, Türk siyasal yaşamında, çalkantılı süreçlere yön vermiştir. Türk siyasetinde genellikle Türk politik kimliğine haiz özellikleri yansıtabilen, “gelenekçi/muhafazakar” güdümlü siyasal partilerle birlikte, “duygudaş karizmatik lider” öncülünde, “sağ-muhafazkar” tipolojideki “iktidar” çizgisi gelişmiştir³. CHP'nin kurucu öncülük kimliğini kaybettiği çok partili dönemden itibaren, genellikle karşı çizgi olan “muhalefet” kanadıyla özdeşleştiği görülür. CHP ile aynı siyasal düzlemde yer alan siyasi önderleri- türev partilerin Türk siyasetinde daha çok “iktidar” güdümüne karşı üretmiş/uygulamış olduğu siyasalar, siyasal iletişim politikalarıyla birlikte anılmalıdır. Burada sorgulanması gereken husus şudur ki; CHP, hemen hemen son 80 yılda edindiği yeni siyasi konumunu benimsemiş görünmektedir. Şöyle ki, Türk siyasetinde politik kültürel gereği, iktidar-muhalefet düzlemi bir nevi, ikilik, kutuplaşma ve çatışmacı zihni alt yapıyı yansıtmaktadır. Bu çatışma daha önce de ifade edildiği gibi sıfır toplamı bir yarış halini almaktadır. Böylelikle, “muhalif” kanat aslında genellikle seçimlerde kaybettiği zaman, travmatik bir siyasi sarmala girmekte ve muhalefet zemininde kendisini; “kazanan” olarak niteleyen bir sanal gerçeklik serüvenini yaşayabilmektedir. Oluşan bu içgüdüsel siyasi düzlem nedeniyle, politik kültürel değişim ve gelişimlerde “iktidar” olanı ve toplumu devindirici bir motor gücü olabilecek, “değişmez ana muhalefet”in, kendi kendine bir kazanım sahası yaratıp, orada umarsızca debelendiğine rastlanılmaktadır. İçgüdüsel bir sanal “kazanma sanrısı” yaratan CHP; etkin, tutarlı- bütünlükçü politikalar üretmediği bir kısır döngüye teslim olmaktadır.

Siyasi partiler, seçmen temsiliyetini hükümet ideali doğrultusunda temsil eden en önemli oyuncularlardır. Bu bağlamda siyasi partiler, seçimler nezdinde işlerlik kazanan siyasi rekabet çerçevesinde, politikalarını belirler- oluştururlar (Downs, 1957) (Stokes, 1999). Seçmenler, oy kullanırken geçmiş dönemde yapılan hizmetlerin kalitesine, vaatlerin güvenilirliğine ve yapılabilirlikleriyle birlikte, dönemsel koşullar çerçevesinde bütüncül bir şekilde oluşturulan, siyasal iletişim politikalarını incelemektedir. Ayrıca seçmenler, iktidar olma hesabı yapan muhalefet partilerinden, vaatlerinde ülkede meydana gelen siyasal, toplumsal- ekonomik çarpıklıkların işlenmesi beklentisi içerisine girmektedirler (Özkan: 30). Seçmen, oylarını sadece vaatler doğrultusunda herhangi bir partiye yöneltmemektedir. Burada en önemli

³ CHP'nin ardından çok partili siyasal yaşamda süregelen DP, ANAP, AK Parti düzlemi bu sürece örnektir.

hususlardan birisi, kuşkusuz lider veya siyasal partinin, geçmiş dönem veya dönemlerde uygulamış olduğu, tutarlı- bütüncül vaat-politika çizgisinin, beklentilere cevap üretebilmesidir.

Başka bir çalışmadaysa seçimlerin coğrafi sınıflandırılmasının önemi ortaya çıkarılmıştır. Şöyle ki, 2011 Genel Seçimleri çerçevesinde yapılan çalışmalarda, mekansal inceleme yöntemleri ile seçimlerde uygulanan siyasal iletişim teknikleri ilişkisi belirlenmiş olup, değerlendirmelerde ekonomik- politik kültürel alanın dışında, “seçim coğrafyası” zemininin de hesaba katılmasının gerekliliği belirtilmiştir (Kaya- Toroğlu- Adıgüzel, 2015:12). Bu bağlamda, her ne kadar değişen değer yargılarıyla, politik kültürel kırılımlar, seçimleri etkilese de, Haldun’un ifade ettiği üzere “coğrafyanın kader olma özelliği”, seçimlerin bölgesel- yerel niteliğini gözler önüne sermektedir.

4. TARİHSEL BLOĞUN OLUŞUMU

Toplum nezdinde en önemli belirleyici unsurların başında yer alan, “ekonomik refah ve yaşam kalitesi” gibi hususlar, parti vaatlerindeki konuların başında gelmektedir. Bu alandaki politika ayırımına bakıldığında MHP ile AK Parti gibi siyaseten daha çok sağ cenahta yer alan partilerin, altyapı yatırımları ve ekonomik büyüme konularına değindiği anlaşılmaktadır. Sol eğilimli partilerin başında gelen ana muhalefet partisi CHP’nin ise daha çok eşitlik, demokrasi ve refah devleti anlayışının büyümesine dair vaatlerinin, ön plana çıktığı söylenebilir (Aytaç: 21). Bu bağlamda, 21. yüzyıl yeni siyaset yaklaşımında, ideolojik çerçevelerin aşıldığı bir gerçekse de, siyasal partilerin belirlemiş olduğu politikalarında, tarihsel ve kimliksel çizgilerini elbette korudukları görülmektedir.

2002-2015 dönemi nezdinde saptanan belirleyiciler; “tarihsel blok/hegemonik alan kurulması”, “yeni politik kültür/prekarya” ve “liderlik olgusu/Recep Tayyip Erdoğan” kavram, kişi-süreçleri, kendi tarihsel bağlamlarında çözümlenmiş ve siyasal iletişim alanına dair karşılaştırmalar sunulmuştur. Bu noktada belirleyiciler iç içe geçmiş bir politik kültürel zemini inşa etmektedir. “Tarihsel blok/hegemonik alanın kurulması” belirleyicisi ile liderlik olgusu/Erdoğan” süreçleri birbiriyle ilişkili olmakla beraber, Türk politik kültür yapısı içerisinde liderlik olgusunun bütünleştirici ve hizalandırıcı etkisini gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda siyasal iletişim yönünden vaatlerden ziyade, bu etkinin ön planda olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Elbette bu durum Türkiye’nin geri kalmışlığını, Batı ile aradaki makas farkını kapatamayışını, ülkenin yerinde saydığını açıklığa kavuşturmaktadır. Nitekim gelişmiş dünyada partiler- parti politikaları üzerinden işleyen siyasal dizgede, lider kültü ancak özel bunalım dönemlerinde ön plana geçebilir. Oysa Türk siyasetinde siyasal çarkın, işleyen- devleti işleten bir kadro üzerinden değil, lider kültü ekseninde şekillenmesi, günümüzdeki siyasal tıkanmışlığın ana nedenini oluşturmaktadır. 21. Yüzyılda hala “peşine takılacak” lider arayan ülkelerin varlığı bile, başlı başına siyasal çalışma alanı olmalıdır. “Prekarya/prekaryalaşma” ise “değişen politik kültür” temsiliyetini resmetmekle birlikte, iktidar-politik kültür uyumunun gerekliliğine dair bir dışı vurumu yansıtmaktadır. Politika, vaat ve söylemlerde, “çatışmacı” bir zihniyet bu uyumu ve bütünlüğe zedelemektedir; uzlaşmacı, tutarlı, etkin, bütünleştirici söylem ve vaatler ise uyumun yeniden yakalanmasında önemli yer tutmaktadır.

İktidar-muhalefet ikiliği siyasal düzlemi içerisinde, “rekabetçi otoriter rejimler” üzerine yapılan çalışmalar, yazın dünyasında önemli yer tutmaktadır. AK Parti’nin yakın dönemdeki siyasal başarılarıyla, kullanmış/uygulamış olduğu politikaları, “rekabetçi otoriterlik” kavramsal

düzlemi içerisinde ele alınabilir. Bu tarz siyasal rejimlerde iktidar olanlar, kendi konumlarını sağlamlaştırmak adına muhalefete bazı dini, milliyetçi ve kültürel temalar ekseninde ayrıştırıcı politikalar dayatabilirler. Bu noktada muhalefet kanadının ürettiği/üretebileceği politik stratejiler de önemli hale gelmektedir. Diğer yandan, iktidar yapısı içerisinde gelişen ayrılıklar/farklı görüşlerle “otoriterleşme” çizgisinin uluslararası bağlamı, son yıllarda önemli bir tartışma zemini yaratmaktadır. Bu noktada, demokratik gerilemelerin yaşanmaya başlamadan önceki zaman dilimlerinde otoriterleşmenin önüne geçilmesi, demokratik düzlemde kalınmaya devam edilmesi yönünde, hem iktidar-muhalefet sorumluluğu bağlamında, hem de politik kültürel dışa vurumda hayli önemli görünmektedir (Esen-Gümüşçü-Yavuzılmaz, 2024: 259-262).

Türk politik kültüründe kan bağına dayalı, yerel, geleneksel ilişkilerle aile bağları, kurulan toplumsal yapının omurgasını meydana getirmektedir. Öte yandan, toplumsal manada gergin, sıkıntı ve yalnızlık içinde yaşayan güvensiz, mutsuz, aidiyetsiz, kişilik dışavurumları oluşmaya başlamıştır. Gelir dağılımı noktasında devlet politikalarına ihtiyaç duyulmakla birlikte, yapılan sosyal yardımlarının tembelleştirdiği geniş bir politik kültürel kitlenin de varlığı söz konusudur (Çarkoğlu-Kalaycıoğlu, 2020: 68-69). Siyasal etkililik noktasında, seçimlere siyasiler tarafından aşırı önem yüklenmesiyle birlikte, vatandaşların seçimlerde kullanılan oyları tek yol gibi görünüyorsa olması, politik kültürel anlamda sivil toplum ve diğer siyasal kurumlara katılım noktasındaki talebi aşındırabilmektedir. Dolayısıyla politik kültürel çıktılar ile iktidar-muhalefet politikalarının belirli bir dengede seyrediyor olması gelişim, dönüşüm ve değişimin sacayaklarını meydana getirmektedir.

5. SONUÇ: ATATÜRK KÜLTÜNDEN ERDOĞAN KÜLTÜNE

Uluslararası politik kültürler bağlamında değerler araştırmalarında Inglehart ve Welzel’in geliştirdikleri dünya kültür haritası, önemli bir kaynak noktasını oluşturmaktadır. Belirli dönemsel aralıklarla önemli kaynak sorularla dünyanın farklı bölgelerindeki ülkelerde yapılan araştırmalarda elde edilen veriler, geleneksel-/laik (laikçi)/akılcı değerlerle birlikte hayatı idame ettirme/kendini ifade etme değerleri ölçüsünde grafiklendirilerek⁴, önemli bir kaynak niteliğine sahip kılınmıştır. Kaynağa göre Türkiye, grafik kesişiminde geleneksel değerler ile hayatı idame ettirme değerlerinin birbirlerini kestiği noktaya daha yakın durumda yer almaktadır. Bu bağlamda Türk politik kültürünün kendine has belirleyici kimliksel nitelikleri gibi ortak kültürel değerlerinin de, kolay değişmediği/gelişmediği anlaşılmalıdır.

“Türkiye Değerler Atlası 2012” isimli çalışmada; ortalama yirmi yıllık süreçte dindarlık, kadının toplumsal statüsü, siyasal katılım, hoşgörü ve muhafazakarlık değerleri ölçüme tabi tutulmuştur. Verilere göre bu değerler, 10 puan üzerinden puanlanarak hesaplanmış ve 1990-2012 arası değişim ölçüleri gözlemlenmiştir. Sonuçlara göre; dindarlık ölçütü 1990 yılında 6.98 iken 2012 yılında 7.01 puan ölçülmüştür. Diğer değerler sırasıyla şu şekilde ölçülmüştür: “Kadının toplumsal statüsü: 2.61-3.01; siyasal katılım: 2.38-2.04; hoşgörü: 3.38-4.02 ve muhafazakarlık: 6.03-6.30.” Sonuçlardan anlaşılabileceği üzere, Türk politik kültüründe kimliksel değerler, 1990 sonrası parametrelerde benzerlik teşkil etmiş, kısmi olarak artış ve azalış

⁴ Çalışmanın geniş kapsamlı çıktıları ile birlikte 2023 yılında güncellenmiş olan son versiyonu <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> adresinde bulunabilir.

göstermiştir (Esmer, 2012: 133-136). Nitekim, Inglehart-Welzel dünya haritası sonuçlarındaki Türkiye'nin konumu da, bu çıktıları destekler niteliktedir.

Lider, karizmatik siyasi kişiliğiyle politik kültürel dışa vurum yaratmaktadır. Bu noktada kendini, “iktidar” hizalanmasının başoyuncusu görerek, “millilik”, “devlet bekası” gibi kavramlarla milli çıkar bütünlüğü yaratabilir. Kendisini ve mensubu olduğu siyasi parti ve kurumları, “muhalif” bir söyleme, değişen politik kültürel farklılıklara ve çoğulculuklara karşı kendi alanını keskin sınırlarla çizerek koruyabilir. Türk Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk kültürle başlayan bu süreç, demokratik hukuk devleti gereksinimleri bağlamında kendi öz belirleyiciler etrafında iyi çözümlenmeli ve “kişilerin üstünlüğü/yetkinliği” yerine, “kuralların üstünlüğü/yetkinliği” öncelenmelidir (Parla, 1991: 175-178). Bu anlamda Türkiye sağ veya solda yeni “II. adamını” yani İnönüsü'nü bekliyor denebilir.

ANAP/Özal ve AK Parti/Erdoğan bağlamlarında değerlendirildiğinde; ilk dönem nezdinde iktidar olan lider ve parti, özellikle ikinci kez seçildikten sonra siyaset yarışında partisel lider pozisyonunu yitirmeye doğru evrilmiştir. İkinci örnekteyse benzer şekilde AK Parti, özellikle 2015 seçimlerinden itibaren “yeni politik kültür” devinimi karşısında, yerini kaybetmekteyken; “güvenlik- istikrar” temasıyla birlikte, tekrar siyasal başarıya ulaşabilmiştir. Nitekim daha sonraki dönemlerde popülizm (halk yardakçılığı), dini- milli değerlerin kullanılıp aşındırıldığı politikalar, kutuplaştırıcı dil- söylemler ile ülkede siyasal iletişimdeki tutarsızlıklar artış göstermeye başlamıştır (Bulut, 2021: 426). Dolayısıyla elde edilen kazanımların, politik kültürel bir uyum- etkin bir istikrar ile başarıya dönüşmesi/dönüştürülmesi için çok yönlü siyasal, ekonomik ve toplumsal bütünlük çerçevesinde, üretilen politikalarla desteklenmesi elzemdir.

Güncel olarak Türk politik kültürel bağlamda geleneksel- çağdaş değerler arasında çatışma durumu söz konusudur. Bu noktada Cüceloğlu, Türk insanının baskın psikolojik geninin etkili olduğunu ve politik kültürel değişimin birincil evresinin, insanın anlaşılması ve ona göre politika üretilmesi gerekliliğinin kavranması olduğunu önermiştir. Öte yandan, Türk tarihi- politik kültürünün kendine has oluşum- gelişiminin sacayakları mevcuttur. Bunların Batı kültürüne dair özellikler- gelişim süreçleriyle aynı çizgide değerlendirilmesinin mümkün olamayacağı ifade edilebilir (Cüceloğlu: 7).

20. Yüzyıl başlarında zorlu şartlar altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, hem önceki hem de sonraki süreçlere bakıldığında; “politik kültürel” bir dengeleme yakalandığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, çağdaş ve modern seviye karşısında, “geride kalan/yerinde sayan bir birikmişlik sarmalının” büyük çaplı bir zihniyet değişikliğinin yaratılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik, modern gereklilikler seviyesinde edinilmiş; “eğitim, askerlik, milliyetçilik, lider/liderlik ve maneviyat/duygudaşlık” belirleyicileri üzerinde filizlenmiş, zamanın “yeni politik kültür” zihniyeti yaratılmıştır. Diğer yandan, Türk politik kültürel temel damarlarından olan; “lider/liderlik” ve “maneviyat/duygudaşlık” belirleyicilerini de, Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları tarafından tarih-üstü kültürel mit- imgelemlerle kapatıldığı (Güneş Dil Teorisi) anlaşılmaktadır.

6. GENEL DEĞERLENDİRME: “METAL YORGUNLUĞU” YA DA LİDER HER ZAMAN YETMEZ

Bireyin, “idealist” duygularla hareket ettiğinde atmış olduğu adımların maneviyat ve hissiyat seviyeleri üst seviyededir. Şöyle ki; herhangi bir mesleğe ya da ilişkiye başlangıç noktasında insanların, “aidiyet, maneviyat, hissiyat” duyguları ön planda olmaktadır ve süreç içerisinde, “metal yorgunluğuna” düşülmektedir. Bu durumda, siyasal davranış- sonuçlarının, “ikilik” içerisinde birbirini olumlu yönde etkilemesi gerekmektedir. Aksi taktirde süreç, “faydacıl” düzleme evrilerek bir nevi, “araçsallaşma/metalaşma/yapaylaşma/ başlamaktadır. Böylesi bir durumda, sürecin, aşınmaya ve yozlaşmaya başladığı ortadadır ve büyük bir kırılmaya/dönüşüme uğraması kaçınılmazdır.

Siyasi düzlemde özellikle bürokratik alanda, “iki dönem” düzeni, bu bağlamda oluşturulmuş bir karşılıktır. Çoğunlukla “ilk dönem”, sözü edilen “idealist/heveskar” zihniyetini yansıtırken; “ikinci dönemin” ise “ustalaşma/idealist ama tecrübeli” düzlemi yansıtmakta olduğu söylenebilir. Nitekim sürecin devamı niteliğinde büyük olasılıkla “faydacılık/ araçsallaşma/ mekanikleşme” tehdidiyle beraber, iktidar partisinden seçmenlerine, “duygudışlık” süreci yansıtılmaya başlayacaktır. Bu durumda politik kültürel bağlamda değişime ve yenilenmeye meydan okuyan, yozlaşma- bozulma süreci söz konusu olmaktadır. Aslında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da bu gidişatı görmüş, önünü almak adınaysa, parti teşkilatlarına, “metal yorgunluğu” uyarısını yapmıştır. Cumhurbaşkanı’nın bu uyarısı, yıllarca liderinin eteklerinin ardına gizlenerek, görevini yerine getirmeyen, liderini rakipleri karşısında tek başına yürümeye mecbur bırakan AK Parti yönetiminin ilgili kısmına yönlendirilen çok ciddi, “Aklınızı başınıza alın” çağrısıdır (2017). Zira Erdoğan, meydanlarda seslendirilen seçim şarkısının tersine, teşkilatının hantallığı sebebiyle, “kimseyle beraber yürümediği/yürüyemediğini” ortaya koymaktadır. Aksi takdirde lider, tekrar işe el atacak ve partiye yüklediği “metal yorgunluğuna” bizzat kendisi neşteri vuracaktır. Bu bağlamda, siyaset yarışında, siyasal iletişim politikalarının belirlenim alanı politik kültürel düzlemde de; “değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğu” gerçeği, uyulması- uygulanması gereken önerme olarak kabul edilebilir.

Son tahlilde, bildirinin bütünselliği; “Atatürk’ün fikir babası” Gökalp’a ithafen; “hars ve medeniyet” zemininde aranabilir ki; bu yüzyıl içerisinde de, Türk politik kültüründe yaşamsal damarların, çağın modern gerekliliklerine uygun bir şekilde, sağlıklı- zinde tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda, siyasi parti liderlerinin, siyasal iletişim politikalarında yenilikçi, gelişimci fakat kendi “öz” değerlerini de kaybetmeyen bir “politik kültürel” zihniyet inşa etmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, neticede bir lider gelenekselliğe ne derece kaçarsa kaçsın, çağın gerekleriyle yüzleşememekle sınılandığında, geleneğin yenilik karşısında tutunamayacağını da anımsaması elzemdir.

KAYNAKÇA

Açıkel, F., *Kutsal Mazlumluk’tan “Makyavelist Despotizm”e AKP Otoriterliğinin Psikopatolojisi*, İletişim, İstanbul, 2024.

Akgül, Elif (2016), “CHP’nin Devrimci Demokratları Anlatıyor: CHP Yüzünü Sola Dönmeli”, <https://bianet.org/haber/chp-nin-devrimci-demokratlari-anlatiyor-chp-yuzunu-sola-donmeli-177725>, (Erişim tarihi: 03.06.2025)

Aytaç, S. E., Türkiye’de Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerindeki Politika Öncelikleri, 2002–2015, *Siyasal: Journal of Political Sciences*, Cilt: 26, Sayı: 2, 2017.

Bulut, T., *Nereden Nereye ?!. AK Parti’nin İktidar Serüveni*, Ekin, Bursa, 2021.

Cüceloğlu, D., *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Çarkoğlu, A.- Toprak, B., *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV: İstanbul, 2006.

Dahl, A. R., *Polyarchy, Participation and Opposition*, Yale University, 1971. (3.12.2024).

Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory Of Democracy*, Harper & Row: New York.
https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4452205/mod_folder/content/0/Chapter%2014_An%20Economic%20Theory%20of%20Democracy.pdf?forcedownload=1, (Erişim tarihi: 03.12.2024)

Duman, Zeki (2011), “Turgut Özal’ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm”,
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/593678>, (Erişim tarihi: 04.07.2024)

Ergüder, Ü.- Esmer, Y.- Kalaycıoğlu, E., *Türk Toplumunun Değerleri*, TÜSİAD: İstanbul, 1991.

Esen, B.- Gümüşçü, Ş.- Yavuzylmaz, H., *Türkiye’nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik, İletişim*. İstanbul, 2024.

Esmer, Y. (2012), “Türkiye Değerler Atlası 2012”,
[http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/ATLAS%20SUNUM%202_10_2012%20\(2\).pdf](http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/ATLAS%20SUNUM%202_10_2012%20(2).pdf) 30.03.2025, (Erişim tarihi: 06.02.2025)

Göle, N., 80 Sonrası Politik Kültür, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa: İstanbul, 2000.

Kaya, Ö.- Toroğlu, E.- Adıgüzel, F., 2011 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranlarının İlçeler Ölçeğinde Mekânsal Analizi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, Sayı:31, İstanbul Üniversitesi: İstanbul, 2015.

Oktay, C., *Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür, Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Sentez: Bursa, 2019.

Parla, T., *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutuk’u*, Cilt 1, İletişim: İstanbul, 1991.

Polat, C.- Akkaya, M.A.- Binici, K., 07 Haziran 2015 Türkiye Genel Seçimleri Parti Bildirgelerinde Bilgi ve Belge Yönetimi ve Kütüphanecilik, Türk Kütüphaneciliği, Cilt: 29, Sayı:2, 2015.

Sartori, G., *Parties and Party Systems*, A Framework fambridge University Press:New York, NY: Cambridge University Press: New York, 1976.

Stokes, S. C., Political Parties And Democracy, Annual Review of Political Science, Sayı: 2, <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.243>, 1999, (Erişim tarihi: 03.12.2024).

Timur, T., *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge: Ankara, 2000.

Uzun, H., *Koalisyonlar Dönemi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III: 1960 Sonrası Türkiye (1960-2000)*, ATAM: Ankara, 2023.

Üste, B., *Türkiye’de Siyaset: -Dönemler/Etkileri ve Sonuçları-*, Beta: İstanbul, 2016.

Yolcu, T., Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ile Birlikte Tek Başına İktidar Olan Partilere Yönelik Genel Bir Değerlendirme, International Balkan University, Cilt: 14, Sayı: 2, 2019.

_____ (2017), “Cumhurbaşkanı Erdoğan AKP’de Değişim Düğmesine Neden Bastı?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41632586>, (Erişim tarihi: 02.08.2024)

_____ (2024), “Özdağ: Zafer Partisi Radikal Reform Politikaları Öneren Bir Partidir”, <https://x.com/umitozdog/status/1767285308255522832>, (Erişim tarihi: 04.03.2025)

BATILI KURAMCILARDAN YARARLANARAK ÇKP VE ÖNDERLİĞİNE DAİR YORUMSAMACI BİR ÇALIŞMA

Prof. Dr. A. Baran DURAL

TC Trakya Üniversitesi,
abarandural@trakya.edu.tr - 0000-0003-2126-3419.

Özgür KOÇ*

TC Trakya Üniversitesi,
ozgur0859@yahoo.com-0009-0003-5005-9756.

ÖZET

Bu bildiri, başlığında yazdığı denli iddialı bir çalışma değildir. Ne ki bu bildiri, ÇKP'nin tarihsel mücadelesini sosyalizm açısından yargılamaya dönük bir yazınsal bütünlüğü içermektedir. Bu bildiri, Çin Komünist Partisi ve lideri Jinping'i, Batılı temel kaynakların yol göstericiliğine sığınarak yeniden yorumsamayı (hermenötik) hedefleyen bir usavurum denemesidir. Aristo'dan Popper'a, Marx- Engels'ten Ransome'a uzanan kavramsal bütünlüğe ulaşılarak, işlenen farklı bir okuma denemesi, birlikte irdelenecektir. Çalışmada Antonio Gramsci ile Althusser'in kavramsal yol göstericiliği ana kılavuz olarak kullanılacaktır. Düşünce kuruluşlarının artması, Çin'in hızla büyüyen ekonomisiyle alakalıdır. ÇKP yönetimi, ülke ekonomisinin uluslararası sistemle bütünleşmesi bakımından, yenilikçi görüşlere ihtiyaç duymuştur. Ayrıca gelişen ekonomi üretim ilişkilerinde ve istihdam alanlarında da çeşitli reformları gerekli kıldığından, toplumun sosyo-ekonomik yapısının dönüşümünü yönlendirebilecek çeşitli organik aydın görüşleri, ÇKP'nin oydaşma stratejilerini belirleme noktasında, oldukça kullanışlı kaynak teşkil etmektedir (Eyigün, 2019:291). Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının siyasal ve toplumsal alandaki etkinliğinin, toplumsal hareketler tarafından gerekirse zorla alınan değil, iktidar tarafından sağlanmış/ bahşedilmiş bir özgürlüğün sonucu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, sivil toplumun, gerekirse hakkını hukukunu devletle didişe- didişe alacağı Batılı söyleminin (Bayrak, 2022: 1299-1301), Çin siyasal kültüründe yeri yoktur.

Xi Jinping'in, Ulusal Kongre tarafından 2018 yılında, ömür boyu lider olarak seçilmesi (BBC, 2018), geleneksel otoriter lider kültürünün egemen olduğu Çin siyasi kültürünün, bu duruma etkisini göstermesi açısından, dikkate değer bir örnek niteliğindedir. Böylelikle Xi Jinping, "çağcıl Çin imparatoru" görünümü kazanarak "Göklerin iradesini" ölene dek elinde bulundurabilme yetkisi elde etmiştir. Jinping, Rus halkının Putin'de yakaladığı "çağcıl Çar" imgesinin, Çin'de tezahür eden hayli başarılı- gelişmiş örneğini çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: ÇKP, Xi Jinping, Popper, oydaşma, tahakküm.

* Trakya Üniversitesi SBE Dr. Öğrencisi

AN HERMENEUTIK WORK ON COMMUNIST PARTY OF CHINA AND PARTY LEADERSHIP UNDER THE SCOPE OF SOME WESTERN THEORISTS:

ABSTRACT

This report is not as ambitious study as its title suggests. However, this report contains a literary integrity aimed at judging the historical struggle of the CCP from the perspective of socialism and liberalism. This report is a reasoning attempt that aims to reinterpret the Communist Party of China and its leader Jinping, by taking refuge in the guidance of Western primary sources (hermeneutics). A different reading attempt that is processed by reaching the conceptual integrity extending from Aristotle to Popper, from Marx-Engels to Ransome will be examined together. The conceptual guidance of Antonio Gramsci and Althusser will be used as the main guide in the study. For example, the increase in think tanks is related to China's rapidly growing economy. The CCP administration has felt the need for innovative views in terms of the integration of the country's economy with the international system. In addition, since the developing economy necessitates various reforms in production relations and employment areas, various organic intellectual views' that can direct the transformation of the socio-economic structure of society constitute a very useful source in determining the CCP's consensus strategies (Eyigün, 2019:291).

Therefore, it can be said that the effectiveness of think tanks in the political and social spheres is the result of a freedom provided/granted by the government, not taken by force if necessary by social movements. In this context, the Western discourse that civil society will, if necessary, quarrel with the state for its rights and law (Bayrak, 2022: 1299-1301) has no place in Chinese political culture. Xi Jinping's election as leader for life by the National Congress in 2018 (BBC, 2018) is a remarkable example in terms of showing the impact of the Chinese political culture, where the traditional authoritarian leader cult is dominant, on this situation. Thus, Xi Jinping has gained the authority to hold the "will of Heaven" until his death by taking on the appearance of a "modern Chinese emperor." Jinping is a highly successful and developed example of the "modern Tsar" image that the Russian people have captured in Putin.

Keywords: Communist Party of China, Xi Jinping, Popper, hegemony, power.

Giriş: Kavramsal Çerçeve

Bu bildiri başlığında yazdığı denli iddialı bir çalışma değildir. Ne ki bu bildiri, ÇKP'nin tarihsel mücadelesini sosyalizm açısından yargılamaya dönük bir yazınsal bütünlüğü içermektedir. Bu bildiri, Çin Komünist Partisi ve lideri Jinping'i, Batılı temel kaynakların yol göstericiliğine sığınarak yeniden yorumsamay (hermenötik) hedefleyen bir usavurum denemesidir. Aristo'dan Popper'a, Marx- Engels'ten Ransome'a uzanan kavramsal bütünlüğe ulaşılarak, işlenen farklı bir okuma denemesi, birlikte irdelenecektir. Çalışmada Antonio Gramsci ile Althusser'in kavramsal yol göstericiliği ana kılavuz olarak kullanılacaktır. Özellikle kültürel DİA'ların ve hegemonyanın (oydaşma/rıza) Çin'de yaşanan sosyalizm deneyimi üzerinden pratikteki geçerliliğini sınamadan önce, Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) siyasal yapısına/ kültürüne kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Böylelikle sivil toplum ve devlet gücü arasındaki ilişki Marxist açıdan ele alınabileceği gibi aydınlar sınıfının hegemonya kurma sürecinde oynadığı rol de, tartışmaya dahil edilecektir Çin Komünist Partisi (ÇKP), kurulduğu günden beri iktidarı tekelinde bulundurmaktadır.¹ Devlet iktidarının 1949 yılından itibaren ÇKP'nin elinde olması, ülkede tek partili bir rejimin hüküm sürdüğünün düşünülmesine yol açmaktadır. Fakat ülkede, ÇKP hariç, tam sekiz siyasal parti daha vardır. Yine de bu çok partili siyasal hayatı, liberal çok partili sistemden ayıran temel özellik, diğer sekiz partinin ÇKP ile iktidar yarısına girmemeleridir. Ülkedeki diğer partiler, ÇKP'nin tek ve değişmez iktidarını onaylayan bir siyaset çizgisi izlemektedirler. Çin'de sadece biçimsel olarak da olsa, bu çok partili hayatın sürdürülmesi nedeniyle, Çin yönetimi ve akademisyenler, “tek parti rejimi” ifadesine karşı çıkarak, ülkedeki siyasal sistemi “tek iktidar partisi” ya/ya da “tek ülke, iki sistem” olarak tanımlamaktadırlar (Dündar- Kirilen, 2021:2).

ÇKP hariç diğer partilerin varlığı, uluslararası camiaya karşı ülkenin demokratik bir imaj çizmesine katkı sağlamaktadır. Çin'de ÇKP dışında; Çin Kuomintang Devrimci Partisi, Çin Demokratik Birliği, Çin Demokratik Ulusal İnşaat Birliği, Çin Demokrasiyi Teşvik Derneği, Çin Köylü ve İşçi Demokratik Partisi, Çin Zhi Gong Partisi, Juisan Toplumu ve Tayvan Demokratik Özyönetim Birliği adı verilen partilerin neredeyse tamamı sol görüştedir. Tipik bir “hakim parti modeline” (Duverger, 1986: 278-350) benzeyen yapılanmada, gelenekselinden Maocusuna, her türlü devrimci siyasal bölüntüye(fraksiyon) meşruiyet tanınmaya çalışılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti, anayasasının 1. maddesinde, Çin devletinin yönetim şekli, işçi sınıfı önderliğine ve işçi- köylü sınıflarının ittifakına dayanan bir sosyalist proletarya diktatörlüğü devleti olarak tanımlanmıştır (Hukukbook, 2025). Anayasanın ön sözünde ise, işçi sınıfı haricinde diğer siyasal aktörlerin varlığı daha belirgin şekilde vurgulanarak, sosyalizm ülküsünün işçilere, köylülere, entelektüellere dayanarak tüm yurtseverler ile ittifak içinde gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (Dündar- Kirilen:3). Çalışmanın ilerleyen safhalarında Çin toplumundaki sivil toplum güçlerinin etkinliğini ve devletin zor gücünün boyutlarını, Gramsci ve Althusser'den hareketle tartışmaya açabilmek adına, öncelikli olarak Çin Halk Cumhuriyetinin sosyal ve siyasal yapısı hakkında bilgi verilecektir.

1. Çin'in Siyasal Görünümü

Çin Halk Cumhuriyeti'nde hüküm süren otoriter (emredici) bir rejimden (düzen) söz ederken, ülkenin sivil toplum yapısına değinmek ÇKP-toplum ilişkisi için kuşkusuz açıklayıcı olacaktır. Bir ülkedeki düşünce kuruluşlarının yaygınlığı, demokrasi anlayışının gelişmişlik düzeyi, ifade özgürlüğü ve bağımsız medya hakkında bilgi sunabilmektedir. Çin'de, “1989 Tiananmen Olayları”ndan sonra, düşünce kuruluşlarının sayısı artmıştır. Bu gelişme bir özgürlük kazanımına işaret etmekten ziyade, ÇKP'nin siyasi ve ekonomik hedefleriyle açıklanabilir bir durumdur. Siviller ve üniversiteler tarafından desteklenen araştırma merkezleri zamanla devlet

¹ Çin, fiilen Çin Komünist Partisi'nin tek parti egemenliğine dayalı bir devlettir.^[1] Bununla birlikte Çin resmi olarak, doğu Avrupa'daki eski komünist ülkelerdeki halk cephelerine benzer şekilde Birleşik Cephe şeklinde Çin Komünist Partisi (ÇKP) önderliği altında çok partili devlettir. Tek ülke, iki sistem prensibi altında Çin'in eski Avrupa kolonileri olan özel idarî bölgeleri (yani Hong Kong ile Makao) Çin anakarasından farklı bir siyasi sistem altında faaliyet gösterirler. Halihazırda hem Hong Kong hem de Makao çok partili sistemlere sahipler (Wikipedia, 2024).

politikasında etkili olmaya başlasa da, bunlar ÇKP'nin müsaade ettiği ölçüde faaliyet gösterebilmektedirler.

Zira düşünce kuruluşlarının artması, Çin'in hızla büyüyen ekonomisiyle alakalıdır. ÇKP yönetimi, ülke ekonomisinin uluslararası sistemle bütünleşmesi bakımından, yenilikçi görüşlere ihtiyaç duymuştur. Ayrıca gelişen ekonomi üretim ilişkilerinde ve istihdam alanlarında da çeşitli reformları gerekli kıldığından, toplumun sosyo-ekonomik yapısının dönüşümünü yönlendirebilecek çeşitli organik aydın görüşleri, ÇKP'nin oydaşma stratejilerini belirleme noktasında, oldukça kullanışlı kaynak teşkil etmektedir (Eyigün, 2019:291). Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının siyasal ve toplumsal alandaki etkinliğinin, toplumsal hareketler tarafından gerekirse zorla alınan değil, iktidar tarafından sağlanmış/ bahşedilmiş bir özgürlüğün sonucu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, sivil toplumun, gerekirse hakkını hukukunu devletle didişe- didişe alacağı Batılı söyleminin (Bayrak, 2022: 1299-1301), Çin siyasal kültüründe yeri yoktur.

Örneğin Kemalist tek-parti iktidarlarında, hatta hayli devletçi bir tutumla siyasetini yönlendiren İttihat Terakki hükümetlerinde de, başlangıçta ülkede göz kamaştırıcı bir özgürlük uyanışı gözlemlenmiştir. Gerek II. Meşrutiyet gerekse Kemalist Devrim aşamasında, bunu ülkede sayısı artan düşünce kuruluşları- dernekler, basın, kadın örgütlenmesi alanlarında görebilmek mümkündür. Bir süre sonra düşünsel özgürlüklerin zemini biraz daraltılınca, yine çok sayıda ama hükümete eklenmiş kuruluşların ayakta kalabildiği, bazı siyasal parti- dernek- kuruluşların kepenk indirmek zorunda kaldıkları, hatta Kadro dergisinin, liberal SCF'nin bile varlığını sonlandırdığı bilinmektedir (Akşin, 2007). Her iki yönetim iktidarlarının geri kalan döneminde, İslam mecmuasının desteklenip başyazarı olarak Ziya Gökalp'in atanması, Mustafa Kemal eliyle yasal TKP'nin önce kurulup sonra feshedilmesi, ilk örneklerdir. Özel sektörü canlandırıp dış desteği sağlamak amacıyla, İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenip ardından, ülke burjuvazisinin cılızlığından ötürü, yine devletçi politikaların tercihinde de, aydınlarımız- siyasilerimiz, "bahşedilmiş" özgürlük kazanından serbestçe "şerbetlerini" yudumlayabilmiştir.

Elbette bu "yaratılmış" özgür alanlar, sivil toplumun tarihsel bir mücadele alanı olduğuna ilişkin, Gramsci'nin ana tezini desteklemekten çok uzaktır. Ancak İtalyan sosyalisti Antonio Gramsci'nin, ST'nin, PT=Devlet, ikilisinin eline hapsolmuş bir de Doğu toplumlarına dair bir tanımı vardır ki, eğer Türkiye, Çin örnekleri bu minvalde değerlendirilirse, sosyal sınıfların PT=Devlet (Sönmez, 2009), ikilisinin çarklarında ezildiği, ülkeler tanıma uydukları ortaya çıkacaktır. Türkiye 1925-1940 döneminde, Çin ise günümüzün Doğu toplumları arasında, gelişmişlik/ az gelişmişlik sarmalını aşmaya aday/ aşabilmiş iki örnektir ki, özellikle Çin, modernizasyonunun ileri evrelerini tanımlamaya çabalayan, Rusya Federasyonunu bile geride bırakmış hayli başarılı bir örnektir.

2. Doğu Toplumlarında Sivil Toplumun Özerkliği

Çin dilinde "zhiku" olarak adlandırılan düşünce kuruluşu kavramı, Çin'deki siyasi durumun özgüllüğünün etkisiyle, İngilizce söz dağarında yer alan tanımlamalara göre bazı farklılıklar barındırmaktadır. İngilizce'de kurumsal özerkliğe ve çıkar odaklı olmayan çalışmalara atıfta bulunan, düşünce kuruluşu kavramı, Çince'de hükümetin karar alma süreçlerini destekleyen ve kamu politikalarını, sosyal sorumluluk bilinciyle geliştirmeye çalışan kuruluşlar, olarak tanımlanmaktadır. Çin'de bu amaç doğrultusunda faaliyet gösteren düşünce kuruluşları, kendi

tüzüklerinde görev tanımlarının, devlete ve partiye hizmet vermek olduğunu vurgulamaktadırlar (Sağır, 2019:82). Yine de göreceli olarak özerk olduğu iddia edilen düşünce kuruluşları da mevcuttur. Çin'deki düşünce kuruluşları birinci, ikinci ve üçüncü nesil olarak, üçlü sınıflandırılmaya tabi tutulmaktadır.

Bunların birincileri, Mao döneminde kurulmuş olup, çeşitli reform düşüncelerinin oluşmasına karşı tedbir alan, dış politika üzerine çalışmalar yapmaları yasaklanan kuruluşlardır. İkinci nesil ise, 1980'lerde kurulmuş olup, hükümetin politikalarına destek vermeyi sürdüren ve ÇKP tarafından fonlanan kuruluşlardır. Fakat birinci nesil kuruluşlardan farkları, devletin kontrolünden azade olmasalar da, tüzel kişilikleri tanınmış yapılar olmalarıdır. Üçüncü nesil düşünce kuruluşları, 2007 sonrası Çin'in ekonomi-politiğini geliştirmekle sorumlu, mali ve entelektüel açıdan kısmi bir bağımsızlığa sahip olan, liberal dünyanın ölçütlerine görece yakın kuruluşlardır. Bu düşünce kuruluşları, doğrudan devlete bağlı, alanında uzman akademik kuruluşlar ve üniversitelere bağlı kuruluşlar olmak üzere varlık göstermektedir.

Bunlara sırasıyla örnek olarak, China Institutes of Contemporary International Relation (CICIR), Chinese Academy of Social Sciences (CASS) ve China Institute of International Studies (CISS) gösterilebilir (Eyigün:292). ÇKP sadece siyasi egemenliğe dayalı uzun vadeli bir iktidar ağı kuramayacağını fark ederek, oydaşının, toplumun bilincinde inşa edilmesini zaruri görmüştür. Bu nedenle düşünce kuruluşları ÇKP'nin ideolojik aygıtı olarak, toplum üzerindeki hegemonyasını perçinlemektedir. Toplumsal kuruluşların bu zamansal sıralanışı ve kimilerinin işlev değişkenliği, Zakaria'nın, siyasi liberallik üzerinden, atılımını gerçekleştirmeye çalışan Rus modelinin tökezlemesine karşın, ekonomik modernleşmeye ağırlık tanıyan, siyasi demokrasiyi ekonomik canlanmanın peşisıra değerlendiren Çin modelinin, neden daha başarılı olduğuna dair yazılarında bulmak mümkündür (Zakaria, 2008: 51-68).

3. ÇKP'den Xi Jinping'e

Çin'de sosyal, siyasi ve kültürel hayatta rol üstlenen bir diğer oyuncu da, sivil toplum kuruluşlarıdır. Çin'deki STK'lar Batı'dakilerin aksine, insan hakları ve uluslararası hukuk başlıklarından hareketle; devletin genel ve yerel siyasetine, kendi fikirlerini aşılayabilen oluşumlar değildirler (Yıldırım, 2021:121). Çin'de güncel verilere göre üç milyondan fazla STK olduğu tahmin edilmektedir (Özer, 2019:189). Deng Xiaoping önderliğinde 1978 yılında gerçekleşen reformlar, yabancı yatırımcılara kapıların açıldığı, göçmenler üzerindeki denetimin gevşediği, dış ticaretin geliştirilmesine önem verildiği bir dönemi başlatmıştır. Böylece Maocu sistemin, örtük liberal siyasetle sentezlendiği bir süreç, devlet eliyle yeniden yorumlanmıştır. Çin'de STK'ların oluşumu, bu dönüşümün içinde gerçekleşmiştir. ÇKP, ülkedeki 800 bine yakın sivil toplum örgütüne şüpheyi yaklaşıyor, ideolojik hedeflerine hizmet edebilecek olanlara, yaşam hakkı tanımıştır. Bu açıdan STK'ların büyük bir bölümü, ekonomik olarak devlete bağlı olan, yarı- resmi örgütlenmelerdir (Eyigün:289-290). Devlet güdümünde hareket eden bazı sivil toplum kuruluşları, özellikle Covid- 19 salgınından dolayı, uluslararası alanda ötekileştirilen Çin'i, müdafaa etmek gibi görevler üstlenmişlerdir. Örneğin ÇKP Merkez Parti Okulu teorisyenlerinden Zheng Bijian önderliğindeki STK'lar ve düşünce kuruluşları, Batı'da yaygın olarak dile getirilen “yükselen Çin tehdidi” tezine karşılık, “barışçıl yükseliş” anti tezini işleyip, dış politikadaki söylem dağarına katmışlardır (Dündar- Kirilen:183). Geriye kalanlar

ise Budizm, Taoizm gibi inanç sistemlerini yaymak veya sağlık ve çevre gibi konularla ilgili faaliyet yürütmektedirler. Diğer bir ifadeyle ÇKP için “zararsız” olarak addedilen meseleler ile meşgul olmaktadır.

Çin toplumu her ne kadar Xi Jinping ile ekonomi politikalarını liberal sistem ile bütünleştirse de, örgütlenme yapısı bakımından, Batı’nın sivil toplum veya sınıflı toplum biçiminden ziyade, devlet ile birlikte hareket eden ve devletin belirlediği sınırlar dahilinde çalışan, oyunculardan müteşekkildir. ÇKP’nin hegemonya stratejisi, Mao döneminden farklı olarak, toplumsal bünyeye tahakküm yoluyla hükmetmek yerine, onu STK’lar gibi çeşitli ideolojik aygıtlar ile düzenlemek ve kamusal alandaki tartışmaları yönlendirmek üzere şekillendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Çin’de devlet ve toplum iç içe geçmiştir. ÇKP, bürokratik yapılanması itibariyle, alanında yetkin kişilerin, devlet yönetiminde söz sahibi olması gerektiğini şiar edinmiştir.

Bu nedenle Çin’in siyasi modeli otokrasi olarak tanımlansa da meritokrasiye de oldukça yakındır (Demir, 2021:854-867). Sivil toplum örgütlerinin ekonomik- siyasi olarak devlete bağımlı hale gelmeleri, varlıklarının itaat ile koşullandırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle STK’lar, devlet ile uzlaşmazlık yaşayacakları konular üzerine, faaliyet yürütmekten uzak durmaktadırlar. ÇKP sadece baskı aygıtlarını kullanarak değil, yasal düzenlemelerle de STK’ların faaliyet alanlarını belirlemektedir. Sadece ülke içindeki STK’ları değil, aynı zamanda yabancı menşeli STK’ları da, tehdit olarak kabul eden Çin Ulusal Halk Meclisi, 2016 yılında çıkardığı bir kanunla, yabancı STK’ların Çin’deki faaliyetlerini yürütebilme yetkisini yasal zemine dayandırmıştır. Zor ve rızaya dayalı süreçler neticesinde ÇKP’nin, toplumsal yapıya bu müdahaleleri Çin halkında herhangi bir tepki uyandırmamıştır (Eyigün:290-291).

4. Utanma (Aşağılanma) Yüzyılının Ardından

“Utanç Yüzyılının (Aşağılanma Yüzyılı)”² travmatik etkilerini hafızasında taşıyan Çin toplumu, kendisine uluslararası camiada hak ettiği itibarı kazandığını düşündüğü ÇKP’nin, baskıcı yönetimini zımnen onaylamaktadır. Dolayısıyla Çin toplumu, demokratik bir devletten ise güçlü bir devletin varlığını daha hayati bir mesele olarak görmektedir. Bu bağlamda pek çok Doğu toplumunda olduğunca, Çin’de de, ne Batı demokrasisi benzeri bir sistem, ne de sivil toplumun tarihsel mücadele alanı oluşturduğu, bir yapılanma hedefine rastlanmaz. Bilindiği gibi çoğu Doğu toplumunda, “Güç, güç üzerine düşmandan korunma politikaları, oydaşma” fikrine galebe çalar. Bu yüzden Çin yurttaşları ülkenin verili yerinde başlayan isyanın, diğer bölgelere yayılıp geri dönüşümsüz bir iç-savaşa dönüşmemesi için son derece sert hatta acımasızca bastırılacağını bilincindedirler. Nüfus yapısı itibarıyla Çin’e, bir kanton devleti veya Batı Avrupa rejimi şeklinde yaklaşmak, Batılı ben-merkezci tutumun yanılgısını imler.

Çin Halk Cumhuriyeti’nde parti- toplum ilişkisini Kültür Devrimi ve Tiananmen Olayları üzerinden irdelerken, iktidarın ideolojisini topluma nasıl yaydığını ve gücünü nasıl meşru kıldığını açıklamak için Althusser- Gramsci’nin kavramlarının, bir miktar faydalanılmasının, kullanışlı olacağı düşünülmektedir. ÇKP’nin politbürosu denetimindeki Çin siyasal hayatının, kurumsal- kültürel yönüne dikkat çekmek adına, ÇHC’nin 1982 Anayasası ile düzenlenen

² Utanç (aşağılanma Yüzyılı: Yüzyıllık aşağılanma, 1839 ile 1949 yılları arasında Çin’in Batılı güçler ve Japonya’dan uğradığı müdahaleleri ve emperyalizmi tanımlamak için kullanılan bir ifade (Yoho: 2018).

devlet örgütlenmesi ele alınacaktır. Böylelikle Mao döneminden günümüz dek devlet aygıtıyla özdeşleşen tek parti iktidarının, Althusser ve Gramsci'nin kuramsal çerçevesinin kullanımı noktasında yaşanacak zorlukların, netleştirileceği düşünülmektedir.

Şekil 1: Çin Siyasi Sistemindeki Temel Kurumlar.

Devlet Konseyi yani hükümet, yürütme erkinin en üst organı olarak, devlet yönetiminden sorumludur. Hükümet işlerinin yürütülmesinden sorumlu olan Devlet Konseyi, devlet başkanı tarafından atanmış olan başbakanın başında bulunduğu ve idari işlere dair, yasama işlemlerinin gerçekleştirildiği organdır. Devlet yönetiminin en yetkili organı ise ÇKP Merkez Komitesine bağlı bulunan, “Politbüro Daimi Komitesi”dir. Yedi kişilik üye yapısıyla, hükümetin de üzerinde bir güç olan Daimi Komite’nin başında, devlet başkanı olarak Xi Jinping bulunmaktadır. Başbakanın üyesi olduğu Daimi Komite, devletin önemli meselelerinde son kararı veren organdır. Ulusal Halk Kongresi olarak adlandırılan meclis ise, tüm yerel yönetim birimlerinden ve askeri kadrolardan, beş yıllığına seçilen temsilcilerden oluşmaktadır. “Çin Halkı Siyasi Danışma Konferansı’nın” göreviyse, ÇKP’nin siyasi danışmanlığını yapmaktır (MFA: 2025). “Yüksek Mahkeme ve Başsavcılık Organı” yargı erki olarak, sadece adalet mekanizmasını işleyişinden değil, ÇKP’nin meşruiyet kazanmasından da sorumludur. Dünya Bankasının 2006 yılında yargının bağımsızlığını ve hukukun üstünlüğü ölçtüğü bir ankette, Hu Jintao’nun devlet başkanı olduğu Çin, en alt sıradaki üç ülkenin içinde yer almaktaydı.

Her ne kadar Xi Jinping’in ön-kabulleri, en az Hu Jintao kadar yargı bağımsızlığını tehlikeli bulsa da, “hassas” kararlar dışındaki yargı kararlarının, “China Judgements Online (Çin Yargı Sistemi Çevrimiçi)” adlı sitede, herkese açık olan bir veri tabanında yayınlanmasını sağlayarak, şeffaflığı arttıran düzenlemeler başlatmıştır. Bu düzenlemeler sayesinde Çin, 2022 yılında yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü anketlerinde, orta sıralara yükselmiştir. Fakat 2024 yılına gelindiğinde ÇKP ve Yüksek Mahkeme yargı kararlarına yönelik uygulanan şeffaflaşma politikalarının, devletin mahremiyetine zarar verdiğini ileri sürerek, sisteme sadece polisin erişim yetkisini tanıdılar. Dolayısıyla Xi Jinping’in uluslararası kamuoyuna karşı, Çin hukuk sisteminin tecrit edilmesine önlemek amacıyla savunduğu, “yifa zhiguo” yani “devleti hukuka göre yönetmek” ilkesi, işleyişi itibarıyla Batılı anlamda hukuk sistemine geçişi kastediyor gibi görünmektedir. Ancak bu işleyişin arkasında, esas itibarıyla, Çin’deki diğer tüm

kurum- yapılanmalar gibi, ÇKP iktidarının yasal ve meşru zeminini sağlamaya hizmet edildiği açıktır (Dünya siyaseti: 2025).

5. Devletin Destekleyicisi Olarak STK'ların Değişen İşlevi

Görüldüğü üzere devlet örgütlenmesinin merkezinde yer alan ÇKP, devlet aygıtının kendisiyle özdeşleşerek kurumsal siyaseti, sosyal yapıyı ve ekonomik ilişkileri hem ideolojik olarak, hem eylemsel düzeyde, özgünlüğünü korumaya çalışarak, neo-liberal dünyaya uyarlamaktadır. Bu uyarlanma gerekliliğinin altında yatan siyasi kültür ve toplumsal hafıza anayasal örgütlenmeyi de belirlemiştir. Çin toplumu geçmişinde yaşadığı “Utanç Yüzyılının” travmatik etkilerini, toplumsal bilinç dışında taşımaya devam etmektedir. Ayrıca siyasi yapısı nedeniyle, liberal dünyanın değerlerini tam olarak özümseyemeyen ÇHC, özellikle Covid-19 salgınının başladığı/ başlatan ülke olarak, uluslararası kamuoyu tarafından, ötekileştirilme politikalarına maruz kalmıştır. Dış politikada, komünist bir ülke oluşunun sağladığı tahribata ek olarak maruz bırakıldığı tecrit politikaları karşısında, Çin toplumu, zayıf bir iktidar tarafından yönetilmektense, ulusal haysiyetini ve saygınlığını kollayacak güçlü bir iktidarı tercih etmektedir. Bu toplumsal talep ve beklenti Althusserci anlamda DBA'ların kullanımına ve Gramsci'nin zor gücünün, Doğu'daki içselleştirilmesine meşru bir zemin sağlamaktadır.

Kültür Devrimi ile izleri silinmek istense de, günümüzde etkilerini devam ettiren içe kapanık geleneksel kültürü- sosyal uyumu, hiyerarşiye (astlık- üstlük düzeni) sadakati ve itaati öğütleyen Konfüçyüsçü öğretileri itibarıyla, Çin toplumu geçmişinde devrimler ve toplumsal hareketler barındırır da, kitle siyaseti ile radikalleştirilmeye, Batılı toplumlar kadar müsait değildir. Özellikle, “1911 Xinhai Devrimi'ne” dek, Çin toplumunun gözünde gökyüzünün oğlu olan, “büyük uyum”un teminatı kabul ettikleri, imparatorlarının yokluğunu tahayyül etmek dahi, toplumsal basiretin yeniden şekillendirilmesi adına, katlanılamaz bir kargaşaydı.

Ne de olsa kültürleri, her bir Çinliye düzeltmenin değiştirmekten daha erdemli olduğunu öğütliyordu (Kissinger, 2020:35-38). Çin devrimi, devrimden sonra yeni bir devrime evrilme noktasındaki kötümserliği-yeknesaklığıyla, evrimci modele sürüklenerek, gereken değişimlerin, reformlarla sağlanmasına odaklanmıştır. Bu anlamda da, “Devrim sonrası döneminde” ÇKP, her ikisi de muhafazakar yönleriyle tarihe geçen Aristo ve Alman düşünür Popper'a yakın durmaktadır. Ortodoks Marxist- Leninizm'in tersine, sınıfsal devrimini Marx'a rağmen özgün temeline yerleştiren Çin yönetimi, geleneksellikten gelen siyasal anlayışı, Atina'da devrim olasılığını engellemeye kalkışan Aristo ile “Bir şeyi düzeltmenin en az onu devirip yenisini kurmak” denli zor olduğuna inanan Popper'ın (Dural:2010) kuramlarını içselleştirmiştir. Türk muhafazakarlığının, “ülküleştirdiği”, Japonya imgesinden sonra, kimi sağ görüşlü yazarların Çin modeline, az da olsa övgüyle yaklaşımlarının sebebi, bu ideolojik çakışmadan kaynaklanıyor olsa gerektir.

6. Batılı Kuramcıların Kavramlarıyla Çin Modeli

Bu anlamda Çin'in sosyal ve siyasal hayatı, Batılı toplumların siyasi kültürüne göre değişime dirençli bir yapı arz etmesi bakımından, tarihteki en önemli siyasal toplumsal hareketlere ev sahipliği yapan Althusser'in Fransa'sından ve Kuzey-Güney ayrışmalarıyla var olabilen Gramsci'nin İtalya'sından farklılıklar taşımaktadır. Yine de gerek Vichy Hükümetini

deneyimleyen Althusser'in, gerekse Ulusal Faşist Parti iktidarını, Mussolini'nin hapishanelerinde geçirerek, eleştirilerini şekillendiren Gramsci'nin teorileri, ÇHC gibi otoriter yapılanmalarda, toplum üzerinde siyasal- sosyal denetimin sağlanmasında başvurulmuş kültürel ve ideolojik aygıtları tespit etme noktasında, oldukça başarılı bir özgeçmişe sahiptirler. Çalışmada ele alınan Mao dönemi Kültür Devrimi sürecinde izlenen politikalar, Tiananmen Olayları esnasında ve sonrasında kitlelere yönelik yapılan sert müdahaleler, devlet gücü ile iktidarın özdeşleştiği Çin Halk Cumhuriyeti'nde, devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının eş güdümlü şekilde işletilmesine tanıklık edilebilecek, önemli örnek olaylardır. Althusser'e göre ancak birbirleri ile etkileşimleri dahilinde ele alındıklarında ve hizmet ettikleri amaçlar göz ardı edilmediğinde, işlevsellikleri anlaşılabilir olan devletin ideolojik aygıtları (DİA) ile devletin baskı aygıtları (DBA), devletin toplum üzerindeki siyasi ve kültürel egemenliğini açıklamak için temel oluşturmaktadırlar. Fakat öncesinde Althusser'in devlet ve ideoloji hakkındaki görüşlerine yer vermek gerekir.

Althusser Marxist-Leninist teoriye mümkün olduğunca sadık kalmaya çalışarak, devleti, yönetici sınıfla yandaşlarının hizmetinde, yürütme ve müdahale gücünün kurumsallaştığı bir baskı aygıtı olarak kabul eder (Althusser,2002:28). Düşünceye göre ideolojiler, insanların kendi varoluşları ile aralarındaki hayali ilişkiden doğan, tüm yanlış veya doğru bilgi türlerine göre öncelikli konum almışlardır. Bu bakımdan ideolojiyi, toplumsal yapının özünde gelişen ve varoluşu itibarıyla soyut fakat içinde üretildiği aygıtlar itibarıyla, somut etkileri olabilen bir ilişki tasarımı olarak okur. Dolayısıyla ideoloji üretimde önemli rol üstlenen sendikaları, aileleri, kiliseyi, okulları ve diğer pek çok kurumu devletin ideolojik aygıtları olarak tanımlar. Devletin baskı aygıtları ise, hukuksal zorunlulukları toplum tarafından kabul edilen, polis, mahkemeler, hapishaneler ve doğrudan müdahale gücüne sahip olan ordu ve hükümet olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla DBA'lar zor/ tahakküm esasına dayanırken, DİA'lar ideoloji üretirken faaliyet gösterirler (Althusser:14-27). Althusser'in kültürel DİA'ları ise, kamusal hayatı düzenleyebildiği gibi, kiliseler, sanatsal yapıtlar ve medya aracılığıyla özel alana sızarak, kişisel ilişkileri şekillendirebilmektedirler. DİA'lar bütünüyle ideolojik olmayıp sembolik bir baskıyı içererek (kiliselerin aforoz yetkisi, eğitim kurumların disiplin tedbirleri, kültürel ve sanatsal seçkinciliğin dışlayıcılığı, basın ve yayın üzerindeki sansür tehdidi vb.) kitleleri zapt-u rapta alan yapılardır. DBA'lar da salt tahakkümden ibaret olmayıp, ideolojik amaçla uygunluk taşıyan) taşımayan kurumsal bütünsellikler olarak anlamlıdır (Althusser:34-35).

Althusser'in kültürel DİA'ları bireyi "çağırma" eylemiyle özneye dönüştürmesi bakımından, Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramına katkı sağlamaktadır. Ransome'a göre Gramsci için hegemonya kavramı, devletin zor gücünü, düşünsel, ahlaki ve kültürel süreçlere dayanan ikna veya rıza ile birleştiren bir toplumsal- siyasal kontrol biçimini ifade etmektedir (Ransome, 2010:179). Gramsciye kavram dağarında bir sınıf, siyasi egemenliği elde etmeden önce, mutlaka hegemonyasını kurmalıdır. Böylece hegemonya ilgili sınıf siyasi yönetimi ele geçirmeden önce, kültürel ve ahlaki (etik) yönetimi eline almış olacaktır (Dural, 2012:312). Bu anlamda Gramsci'nin ideoloji ve ideoloji üreten kurumları içine alan hegemonya (oydaşılığı) kurma sürecini, bir sınıfın siyasi iktidarını sağlamadan önceki aşama, olarak gördüğü söylenebilir. Ayrıca bir sınıfın siyasi iktidarının kalıcılığının, kültürel iktidarı da elinde bulundurmasına bağlı olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda Althusser'in kültürel DİA'ları olan

okullar, kiliseler ve STK'lar uzun süreli sonuçlar yaratabildiği gibi çağırma yoluyla anlık etkiler de ortaya çıkarabilirler.

Şimdiki zaman içinde etkili olan çağırma eylemleriyle (algılara ve duygulara hitap eden kısa süreli sosyal medya akışları, ibadethanelerden yükselen çan veya ezan sesleri, saygı duruşuna zorlayan törenler vb.) birey özneleşebilmektedir. Sokaktaki bir bireyin “Hey, Sen!” diye çağrıldığında sadece fiziksel varlığıyla değil, tüm değer yargılarıyla birlikte dönerek, çağrılanın tarafı olmayı anlık da olsa kabul etmesi, kendisine dayatılan bir öznel deneyimin, öznesi olmayı benimsemesi anlamına gelmektedir. Althusser’e göre bunun en güzel örneği tüm din ve inanışlarda bireyleri çağırıp, kulağına öznel deneyimler (kurban adama, ibadetler, din savaşları vs.) fısıldayarak, bireyleri inananlara yani öznelere çeviren Tanrılardır (Althusser:69).

Çin toplumundaki siyasi öznelere rolü ve etkisi ele alınırken Gramsci’nin organik ve geleneksel (konjonktürel) olarak sınıflandırdığı aydınlardan yola çıkılabilir. Böylelikle Gramsci’nin kendisine yöneltmiş olduğu, “Aydınlar özerk ve bağımsız bir toplumsal grup mudur, yoksa her toplumun kendine özgü uzmanlaşmış aydınlar kategorisi mi vardır?” (Yetiş, 2002:20), sorusu cevaplanmakla kalmayacak, ortodoks Marxizm’in devrimle mükellef kıldığı işçi sınıfının, Gramsci’de bir diğer devrimci sınıf olarak beliren, aydınlar sınıfıyla, siyasi ittifakının egemenlik mücadelesindeki önemi, Marxist hafızada tazeleneyecektir. Bu o denli önemlidir ki İtalyan düşünür, düşünsel eylemini, gerekirse Marxizmi tepetaklak etmek pahasına gerçekleştirecektir. Ortaya çıkan sonuç devrimcidir: Zira Gramsci’nin açtığı yoldan ilerleyen Avrupa Solu/ Komünizmi, sol ideolojiye tam Ortodoks Marxizm’in en ciddi düşmanı liberalizm karşısında, “teslim bayrağını” çektiği sırada, alması iktidar seçeneğini sunabilecektir. Devrimci öncü bir partinin egemenliği mücadelesinde sınıf bilincinin, eylemli dışavurumu olarak toplumsal hareketler (radikal boyutta ve sivil tahakküm gücü olarak), gerekli olsa bile, egemenliğin sürdürülebilmesi açısından yeterli değildir. Kuramlarını son derece zıtlıklara dayanarak kuran Gramsci, sivil topluma ilişkin ilk ayırıcı tanımının haricinde, devletle politik toplumu özdeşleştiren ve DT=PT=ST yapılanmasını öngören yapılanamsında ortaya koyduğu üzere, baskının yer yer oydaşmayı, oydaşmanın ise tahakkümü içerdiğine dikkati çekmektedir (Robania;2006).

Bu nedenle gerek politik ve silahlı mücadele sürecinde, gerekse devrimci bir hükümet olarak iktidara gelindiğinde, ÇKP’nin hegemonyasının inşasında, ihtiyaç duyduğu organik bütünleşme arayışı devam etmektedir. Zira Çin Halk Cumhuriyeti’nde ÇKP iktidarı tarafından temsil edilen devlet aygıtı, ne Marx- Engels’in, ne de Lenin’in tahayyül ettiği gibi gerekirci (determinist) tarihselliğe bağlı, ölümlü bir varlık değildir. Marx- Engels devletin varlığı ve işlevi konusunda oldukça kesin bir yargıya sahiptirler: “Devlet, egemen sınıf bireylerinin kendi ortak çıkarlarını geçerli kıldıkları ve bir çağın burjuva toplumunun tamamını özetleyen biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, tüm ortak kurumlar devlet aracılığıyla oluşur ve politik bir biçim kazanır” (Marx- Engels, 2013:65). Görüldüğü üzere klasik Marxizm’de devlet bir çağa (modern çağa) özgü burjuva çıkarlarının cisimleşmiş hali olarak tarihsel- toplumsal evrimin somut ve geçici bir ürünü olarak kabul edilir.

Sonuç: Çin Özgülünde “Modern Prens” Olgusu

Özellikle Lenin için devlet burjuva diktatörlüğünden proletarya diktatörlüğüne ve son kertede, sınıfsız komünist topluma geçişte sönmünecek, özel bir baskı aygıtı olarak kabul edilir. Hatta

Lenin, fiili burjuva diktatörlüğü olarak işlev gören devletin, tasfiye sürecinde ortaya muazzam bir çoklukta ve çeşitlilikte siyasi tavır çıksa bile, hepsinin özünde proletarya diktatörlüğünü taşıyacağını belirtir (Lenin, 2015:52). Fakat ÇKP diktatörlüğü, oydaşı- rıza sistemini, yapı- üst yapı arasındaki organik bağı pekiştirip güncelleyecek şekilde, yeni bir tarihsel blok inşa etmektedir. Bu tarihsel blok ÇKP yönetiminin iç ve dış siyasetini, evrimsel zorunluluğa uyarlaması bakımından, partinin giderek önce köylü- işçi partisi, sonra işçi partisi olmaktan uzaklaşmasıyla neticelenir. ÇKP, piyasa sosyalizmi ile devlet kapitalizmi arasında, konumlanması bakımından küreselleşme çağında, yani tarihin sonunda dahi varlığını korumuştur. Ayrıca sınıfsal nostaljiyi salt destan-mit-tarih anlatısına sıkıştıran ÇKP, iktidarını ve çıkarlarını katı bürokrasisi aracılığıyla, tüm toplumsal sınıflara, siyasete, ekonomiye neşet ettirebilmiştir. Çin'e özgü bir Bonapartizm geliştirerek, uluslararası sermaye için tedarik zincirinde, önemli bir halka haline gelerek Mao, Marx ve Lenin'in öngördüğü, özel mülkiyetten ve özel çıkardan arındırılmış toplumsal mülkiyeti- toplumsal çıkarı egemen kılacak, iktidar yolculuğunda sosyalizmi mümkün kılan ara çözümü geliştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, tarihin önceki dönemlerinde köylü sınıfının edimli iktidarı, proletaryanın egemenliğinde şekillenen diktatörlük modelleri, ÇKP'nin elinde proleter olmaktan çıktığı gibi, çoklu fakat özünde tek partili sistem içinde, yapı- üst yapı, tarihsel bloğun kurulumunda organik (yaşamsal) olarak birbirlerine bağlanmıştır.

ÇKP iktidarı da ebedi hale gelerek, geçici olmaktan oldukça uzaklaşmıştır. Bu dönüşümün alt yapısında Çin'de hakim olan siyasi kültürün de etkili olduğu, yadsınamaz bir olgudur. Xi Jinping'in, Ulusal Kongre tarafından 2018 yılında, ömür boyu lider olarak seçilmesi (BBC, 2018), geleneksel otoriter lider kültürünün egemen olduğu Çin siyasi kültürünün, bu duruma etkisini göstermesi açısından, dikkate değer bir örnek niteliğindedir. Böylelikle Xi Jinping, "çağcıl Çin imparatoru" görünümü kazanarak "Göklerin iradesini" ölene dek elinde bulundurabilme yetkisi elde etmiştir. Jinping, Rus halkının Putin'de yakaladığı "çağcıl Çar" imgesinin, Çin'de tezahür eden hayli başarılı- gelişmiş örneğini çizmektedir. Örneğin Gramsci'yi en andıran yönüyse, Jinping yarattığı, "Bonapartizmin", ÇKP eliyle, ülkeyi kurtaran/koruyan/kollayan, "modern prence" evrilisidir.

KAYNAKÇA

Bayrak, E. (2022), "Sivil Toplum Devlet İkiliğine Yönelik Eleştirel Duruş ve Bunun Kuramsal Öncüleri, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1675646> ET: 01.05.2025.

Dural, A. B. (2012). "Antonio Gramsci ve Hegemonya", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:9, E-SOSDER: Diyarbakır.

Dural, A. B. (2010), *Türk Muhafazakarlığı ve Nurettin Topçu*, Kriter: İstanbul.

Duverger, M. (1986), *Siyasi Partiler*, Bilgi: Ankara.

Eyigün, C. (2019). "Düşünce Kuruluşları ve Sivil Toplum İlişkisi: Çin Örneği", Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Kissinger, H. (2020). *Çin: Düünden Bugüne Yeni Çin*, Kaktüs Yayınları: İstanbul.

Robania, R. (2006), "Gramsci and Revolution: A Necessary Clarification", <http://isj.org.uk/gramsci-and-revolution-a-necessary-clarification/>, (ET: 05.03.2023).

Sağır, A. (2019). “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Düşünce Kuruluşlarının Gelişimi: “Sorumlu Büyük Güç” olma Yolunda Gerçekleştirilen Düşünce Kuruluşu Açılımı”, CJAS Dergisi, Sayı:1, Kapadokya Üniversitesi Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları: Nevşehir.

Sönmez, E. (2009), “Gramsci’yi Yeniden Okumak”, <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2009/03/01/gramsci-yeni-yeniden-okumak/>, (ET:04.03.2021).

Yoho, T. S. (2018), “China’s Second Century of Humiliation”, <https://thediplotomat.com/2018/06/chinas-second-century-of-humiliation/>, (EY: 04.03.2024).

Zakaria, F. (2008), The Post- American World, Norton: New York.

_____ (2025), Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, (<https://www.hukukbook.com>), ET: 24.05.2025.

_____ (2024), “Çin’deki Siyasi Partiler Listesi”, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87in%27deki_siyasi_partiler_listesi, (ET:04.03.2025).

POSTMODERN DÜŞÜNCEDE POLİTİK OLANIN İMKANI

Öğr. Gör. Dr. Enes Berhudan KÖKERER

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, berhudankokerer@gmail.com

ORCID : 0000-0002-1963-6514

ÖZET

Postmodern teori, geleneksel tüm düşünce yapılarına meydan okumaktadır. Yerleşik epistemolojik varsayımları sorgulamakta, metodolojik uzlaşıları geçersiz kılmakta, bilgiye dair iddiaları reddetmekte ve hakikatin her türden tekil veya evrensel yorumuna karşı eleştirel bir mesafe koymaktadır. Ayrıca, ana akım politik düşünce biçimlerini de kabul edilebilirliğin sınırlarının ötesine itmektedir. Postmodern düşüncenin bu konumu—yani nesnel bilgi arayışına karşı geliştirdiği radikal eleştirel duruş—bazı çevrelerce nihilizme zemin hazırlamakla itham edilmiştir. Özellikle toplumsal yaşamda nesnel bir referans noktasının yokluğunun, siyasal kinizme ve düşünsel çürümenin yaygınlaşmasına yol açacağı endişesi dile getirilmiştir. Bu eleştirilerin aksine, postmodern düşünce bağlamında ortaya çıkan siyasal ve toplumsal yaklaşımlar, nihilizm ya da kinizmi değil, farklılığa yönelik güçlü bir duyarlılığı gerektirir. Evrensel ve genel geçer bir hakikat iddiasının terk edildiği bir düşünsel zeminde, hakikat kavramı ortadan kalkmaz; aksine, çoğul bir hakikat anlayışı gelişir. Bu çoğulluk, her bireyin ya da topluluğun kendi hakikatini, tekelci bir iddia ileri sürmeden, özgün ve meşru biçimde ortaya koyabilmesine olanak tanır. Dolayısıyla, 'Ben' ile 'Öteki' arasındaki fark kurucu bir unsur haline gelirken, bu farkı tanımak ve muhafaza etmek, varoluşun en temel koşulu olarak kabul edilir. Bu bağlamda, postmodern siyasal teorinin politik felsefesi, esas olarak 'Öteki'nin farklılığına yönelik etik ve siyasal bir sorumluluk anlayışında temellenir. Postmodern düşüncenin inşa ettiği teorik zeminde, ötekinin mutlak olarak bastırılmasına değil, tanınmasına ve onunla ilişkilenebilecek biçimlerine öncelik verilir. Bu bildiride, postmodern düşünceyi şekillendiren temel kavramların neler olduğu, bu kavramların siyasal alandaki olası yansımaları ve postmodernizmin nasıl bir siyasal imkânlar alanı sunduğu tartışılmıştır. Postmodern düşüncenin politik olana sunduğu yeni imkanda; teori, siyaseti sabit hakikatler ve evrensel ilkeler üzerinden değil, farklılıklar, çoğulluk ve belirsizlikler üzerinden yeniden düşünmeyi mümkün kılan bir çerçeve ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Postmodern, Farklılık, Öteki, Sorumluluk

TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİSTLERİNİN SAĞLIK RİSKLERİNİ ÖNLEYİCİ DAVRANIŞLARININ VE SAĞLIK SEYAHATI MEMNUNİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yükseklisans Öğrencisi Çağrı Cantürk TURAN

Düzce Üniversitesi/Sağlık Turizmi Anabilim Dalı

Bolu_14_1997@hotmail.com - ORCID ID: 0009-0008-5043-0750

Doç. Dr. Fuat YALMAN

Düzce Üniversitesi/Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı

fuatyalman@duzce.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-1041-1837

ÖZET

Bu çalışmada, sağlık turistlerinin sağlık risklerini önleyici davranışlarının onların sağlık seyahatinden memnuniyet durumlarına etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Sağlık turizmi birçok ülke için önemli bir gelir kaynağı haline gelen ve git gide yaygınlaşan bir sektördür. Sağlık turizmi sayesinde sağlık hizmeti almak isteyen kişiler hem yaşadıkları ülkedeki hem de yurtdışındaki hekimleri, tedavi yöntemlerini, fiyatları veya sunulan hizmetlerin kalitesini karşılaştırabilmekte ve gerek fiyat gerekse kalite açısından kendilerine en uygun hizmeti seçebilmektedirler. Bu kapsamda sağlık turizmi uluslararası alanda önemli bir hizmet ihracatı olarak görülmektedir. İstanbul ilinde bulunan uluslararası sağlık turizmi yetki belgeli sağlık kuruluşlarından medikal sağlık turizmi hizmeti almış olan ve sosyal medya kanalıyla (Twitter, Instagram, Facebook, Web Siteler, Bloglar) ulaşılan uluslararası hastalar (Almanya ve Hollanda'dan gelen diaspora Türkleri) oluşturmaktadır. Örneklem grubunu ise 600 uluslararası medikal turist oluşturmuştur. Elde edilen verilere yapısal eşitlik modellemesi altında yol analizi yapılacaktır. Yol analizi ile oluşturulan modelin verilere mükemmel uyum gösterdiği tespit edilecektir. Yol analizi ile sağlık turistlerinin sağlık risklerini önleyici davranışlarının onların sağlık seyahatinden memnuniyet durumlarına etkisi tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Sağlık Riskleri, Sağlık Seyahatinden Memnuniyet

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reveal the effect of health tourists' health risk preventive behaviors on their satisfaction with health travel. Health tourism is an increasingly widespread sector that has become an important source of income for many countries. Thanks to health tourism, people who want to receive health services can compare physicians, treatment methods, prices or quality of services both in their country of residence and abroad and choose the most suitable service in terms of both price and quality. In this context, health tourism is seen as an important international service export. International patients (diaspora Turks from Germany and the Netherlands) who have received medical health tourism services from health institutions with international health tourism authorization certificates in Istanbul and who were reached through social media (Twitter, Instagram, Facebook, Websites, Blogs). The sample group consisted of 600 international medical tourists. Path analysis will be performed on the obtained data under structural equation modeling. It will be determined that the model created by path analysis fits the data perfectly. With the path analysis, the effect of health tourists' health risk preventive behaviors on their satisfaction with health travel will be determined.

Keywords: Health Tourism, Health Risks, Satisfaction with Health Travel

TELETIP UYGULAMASININ ULUSLARARASI SAĞLIK TURİZMİ HİZMET SUNUMU AÇISINDAN UYGULANABİLİRLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: İSTANBUL'DA FAALİYET GÖSTEREN ÖZEL HASTANELERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Yüksek lisans Öğrencisi Reşit ÖNDER¹, Doç. Dr. Fuat YALMAN²

¹ Düzce Üniversitesi/Sağlık Turizmi Anabilim Dalı, resitonder@hotmail.com – ORCID: 0009-0008-0260-463X

² Düzce Üniversitesi/Sağlık Turizmi Anabilim Dalı, fuatyalman@duzce.edu.tr – ORCID: 0000-0002-1041-1837

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, teletıp uygulamalarının uluslararası sağlık turizmi hizmet sunumu açısından uygulanabilirliğini değerlendirmek ve bu çerçevede sağlık hizmeti sunucularının konuya ilişkin algılarını analiz etmektir. Özellikle özel hastanelerde görev yapan sağlık profesyonellerinin teletıp teknolojilerine ilişkin bilgi düzeyleri ile bu teknolojilerin tıbbi kayıtlara ve hastalara erişilebilirlik, algılanan fayda, algılanan kullanışlılık ve bireysel tutum üzerindeki etkileri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma, İstanbul ilinde sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren özel hastanelerde görev yapan doktor, hemşire ve sağlık turizmi profesyonellerinden oluşan 416 kişilik bir örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında nicel araştırma yöntemi benimsenmiş; veri toplama aracı olarak yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Veriler, çevrim içi ortamda (Google Forms) toplanmış; anket formunda çoktan seçmeli ve çoklu Likert tipi ölçekler aracılığıyla katılımcıların teletıp bilgi düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler ölçülmüştür. Araştırma modeli kapsamında geliştirilen beş temel hipotez doğrultusunda, teletıp bilgisinin tıbbi kayıtlara erişilebilirlik, hastalara erişilebilirlik, algılanan fayda, algılanan kullanışlılık ve algılanan tutum üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, teletıp bilgisinin tüm bu değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve ileri düzeyde etkili olduğunu göstermiştir. Sonuçlar, teletıp uygulamalarının sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesinde ve özellikle uluslararası hasta kabul süreçlerinde stratejik bir araç olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca sağlık profesyonellerinin dijital sağlık teknolojilerine yönelik bilgi düzeyleri ile olumlu tutumlarının artırılmasının, sağlık turizmi kapsamında sunulan hizmetlerin kalitesine doğrudan katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teletıp, Sağlık Turizmi, Sağlık Hizmetleri, Özel Hastaneler

EVALUATION OF THE APPLICABILITY OF TELETIP APPLICATION IN TERMS OF INTERNATIONAL HEALTH TOURISM SERVICE DELIVERY: A STUDY ON PRIVATE HOSPITALS OPERATING IN ISTANBUL

Abstract

The main purpose of this study is to evaluate the applicability of telemedicine applications in terms of international health tourism service delivery and to analyze the perceptions of healthcare providers in this context. In particular, the relationships between the knowledge levels of healthcare professionals working in private hospitals regarding telemedicine technologies and the effects of these technologies on accessibility to medical records and patients, perceived usefulness, perceived usefulness and individual attitudes were examined. The study was conducted on a sample group of 416 people consisting of doctors, nurses and health tourism professionals working in private hospitals operating in the field of health tourism in Istanbul. Within the scope of the study, quantitative research method was adopted and a structured questionnaire form was used as a data collection tool. The data were collected online (Google Forms) and the relationships between telemedicine knowledge levels of the participants and various variables were measured through multiple-choice and multiple Likert-type scales in the questionnaire form. In line with the five main hypotheses developed within the scope of the research model, the effects of telemedicine knowledge on accessibility to medical records, accessibility to patients, perceived usefulness, perceived usefulness and perceived attitude were analyzed. The findings show that telemedicine knowledge has a statistically significant and significant effect on all these variables. The results indicate that telemedicine applications can be used as a strategic tool in the digitalization of healthcare services and especially in international patient admission processes. In addition, it was concluded that increasing the level of knowledge and positive attitudes of healthcare professionals towards digital health technologies will directly contribute to the quality of services provided within the scope of health tourism.

Keywords: Telemedicine, Health Tourism, Health Services, Private Hospitals

GİRİŞ

Günümüzde sağlık, wellness ve medikal turizm, insanları daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşmaya ve bunun peşinden gitmeye yönlendiren birçok sosyal ve ekonomik koşul nedeniyle, dünya çapında etkinliğini artıran günümüzün gelişen turizm endüstrisinin en gelişmiş ve büyüyen sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Quintela vd., 2016:1). İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bunun sonucunda web siteleri, sosyal medya gibi dijital araçların kullanımının artışı, destinasyonların tanıtımı açısından yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu araçlar, destinasyonların, coğrafi olarak farklı bölgelerdeki potansiyel müşterilere daha hızlı ve düşük maliyetle ulaşmalarını sağlamaktadır. Özellikle dijital iletişimin etkili bir şekilde kullanılabildiği alanlardan biri, sağlık turizmi sektörüdür. Sağlık turizmi, bu dijital platformlar sayesinde daha geniş bir kitleye hitap edebilmekte ve global sağlık hizmetlerine erişim sağlayan bireyler için cazip hale gelmektedir. Bu durum, sağlık turizmi hizmetlerinin tanıtımını daha

verimli ve erişilebilir kılarken, aynı zamanda sektördeki rekabet avantajını artırmaktadır (Öksüz ve Altıntaş, 2017:60).

Teknolojinin farklı alanlarda kullanım imkânları, sağlık turizmi sektöründe çok boyutlu bir davranış modeli geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Özellikle yapay zekânın tele tıp ile entegrasyonu, sağlık alanındaki deneyim eksikliği bulunan bireylere gerekli bilgilerin sağlanmasını mümkün kılarak sağlık turizminin temel unsurlarından birini sunmaktadır. Diğer yandan, turizm sektörü, yapay zekâ tabanlı altyapılarla desteklenerek, nihai tüketicinin değerlendirmeleri hakkında öngörülerde bulunulmasına imkân tanır. Bu bağlamda, ana hedef, tüketici talepleri ve ihtiyaçlarının önceden tahmin edilmesi ve müşterinin gelmeden önce yüksek bir memnuniyet seviyesinin sağlanmasıdır. Böylece, işletmeler rekabet avantajı elde ederken, aynı zamanda kendi ülkeleri için katma değer yaratmada başarılı olurlar (Aykın vd., 2023:136). Bu kapsamda sağlık turizmi sektörü önemli bir büyüme göstermekte olup, bu bağlamda tele tıp uygulamalarının hizmet sunumu açısından taşıdığı potansiyel henüz yeterince incelenmemiştir. Bu boşluk, çalışmamızın temel çıkış noktasını oluşturur.

Bu araştırma, tele tıp uygulamalarının uluslararası sağlık turizmi hizmet sunumuna ne ölçüde entegre edilebileceğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte özel hastane çalışanlarının doktor, hemşire ve sağlık turizmi profesyonellerinin tele tıp konusundaki bilgi düzeyleri ile tıbbi kayıtlara ve hastalara erişim, algılanan fayda, kullanım kolaylığı ve tutum gibi değişkenler arasındaki ilişkiler sistematik olarak ele alınmaktadır. Araştırmada, teletıp uygulamalarının uluslararası sağlık turizmi kapsamında hizmet sunumu üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirmek amacıyla bir kavramsal model oluşturulmuştur. Model, bilgi-temelli tutum değişimi kuramları ve teknoloji kabul modellerinden (Technology Acceptance Model - TAM) yararlanılarak geliştirilmiştir. Özellikle, bireylerin teletıpla ilgili bilgi düzeylerinin, bu hizmete dair algılanan fayda, kullanılabilirlik, erişilebilirlik ve tutumları üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanılmıştır (Davis, 1989; Venkatesh ve Davis, 2000). Modelde bağımsız değişken olarak Teletıp Bilgisi, bağımlı değişkenler olarak ise sırasıyla Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik, Hastalara Erişilebilirlik, Algılanan Fayda, Algılanan Kullanışlılık ve Algılanan Tutum yer almaktadır. Bu değişkenler arasındaki ilişkiler, yapısal eşitlik modeli (SEM) kapsamında test edilerek ölçülmüştür. Path analizi sonuçları da bu bağlamda, her bir hipotezin yönünü ve önem düzeyini ortaya koymuştur. Araştırmanın sonuçları, tele tıp uygulamalarının sağlık turizmi süreçlerinde stratejik bir araç olarak nasıl kullanılabileceğine yönelik kapsamlı bir analiz sunacaktır. Ayrıca literatüre, tele tıbbın dijital sağlık hizmetlerine entegrasyonunu destekleyen yeni bulgular kazandırarak politika ve strateji geliştiricilere veri temelli kaynak sağlayacaktır.

Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemi ve deseni kullanılmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmada, teletıp uygulamalarının uluslararası sağlık turizmi kapsamında hizmet sunumu üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirmek amacıyla bir kavramsal model

oluşturulmuştur. Model, bilgi-temelli tutum değişimi kuramları ve teknoloji kabul modellerinden (Technology Acceptance Model - TAM) yararlanılarak geliştirilmiştir. Özellikle, bireylerin teletıp ile ilgili bilgi düzeylerinin, bu hizmete dair algılanan fayda, kullanılabilirlik, erişilebilirlik ve tutumları üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanılmıştır (Davis, 1989; Venkatesh ve Davis, 2000). Modelde bağımsız değişken olarak Teletıp Bilgisi, bağımlı değişkenler olarak ise sırasıyla Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik, Hastalara Erişilebilirlik, Algılanan Fayda, Algılanan Kullanışlılık ve Algılanan Tutum yer almaktadır. Bu değişkenler arasındaki ilişkiler, yapısal eşitlik modeli (SEM) kapsamında test edilerek ölçülmüştür. Path analizi sonuçları da bu bağlamda, her bir hipotezin yönünü ve önem düzeyini ortaya koymuştur. Araştırmanın kavramsal modeline dayalı olarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

- *H1: Teletıp Bilgisi, Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*
- *H2: Teletıp Bilgisi, Hastalara Erişilebilirlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*
- *H3: Teletıp Bilgisi, Algılanan Fayda üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*
- *H4: Teletıp Bilgisi, Algılanan Kullanışlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*
- *H5: Teletıp Bilgisi, Algılanan Tutum üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, İstanbul ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde görev yapan sağlık personeli ve sağlık turizmi profesyonelleri oluşturmaktadır. Araştırma, teletıp uygulamalarının uluslararası sağlık turizmi hizmet sunumu açısından uygulanabilirliğini değerlendirmeye yönelik olduğundan, çalışma grubunun seçimi bu alanla doğrudan ilişkili meslek gruplarını kapsayacak şekilde yapılmıştır. Bu doğrultuda, örneklem; İstanbul'daki özel hastanelerde çalışan doktorlar, hemşireler ve sağlık turizmi profesyonelleri arasından basit tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 416 kişilik bir katılımcı grubundan oluşmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu, teletıp uygulamalarına ilişkin bilgi düzeyi, algılanan fayda, erişilebilirlik, kullanılabilirlik ve tutum gibi çok boyutlu kavramları ölçmeye yönelik olarak yapılandırılmıştır. Sorular, çalışmanın amacına uygun biçimde hazırlanmış ve daha önce benzer alanlarda kullanılan ölçeklerden uyarlanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek maddeleri, 5'li Likert tipi şeklinde düzenlenmiş

olup katılımcıların her bir ifadeye ilişkin görüşleri “Kesinlikle Katılmıyorum (1)” ile “Kesinlikle Katılıyorum (5)” arasında derecelendirilmiştir. Veri toplama süreci, katılımcılara kolay erişim sağlanması ve yüksek katılım oranı elde edilmesi amacıyla çevrim içi ortamda yürütülmüştür. Anket formu, Google Forms gibi dijital platformlar üzerinden İstanbul’daki özel hastanelerde görev yapan doktor, hemşire ve sağlık turizmi profesyonellerine ulaştırılmıştır. Katılımcılara çalışmanın amacı, gönüllülük esasına dayandığı ve yanıtlarının gizli tutulacağı açıkça belirtilmiştir.

İstatistiksel Analizler

Araştırmada elde edilen veriler, SPSS 26 ve AMOS istatistik paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analiz süreci, çalışmanın amacına ve hipotezlerine uygun olacak şekilde çok aşamalı biçimde yürütülmüştür. İlk olarak, veri setinde yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma) hesaplanmıştır. Ardından, değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyini ve ilişkinin yönünü ortaya koymak için yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yöntemlerinden olan yol analizi uygulanmıştır.

BULGULAR

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri ile faktörler arasındaki farklılık analizlerinin sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile Farklılık Analizleri

			Teletıp Bilgisi		Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik		Hastalara Erişilebilirlik		Algılanan Fayda		Algılanan Kullanışlılık		Algılanan Tutum	
	N	%	t ^a /F ^b	p ^c	t ^a /F ^b	p ^c	t ^a /F ^b	p ^c	t ^a /F ^b	p ^c	t ^a /F ^b	p ^c	t ^a /F ^b	p ^c
Cinsiyet														
Kadın	238	57,2	-3,021	0,003	-0,883	0,378	-1,794	0,073	-0,722	0,471	-1,715	0,071	-0,892	0,373
Erkek	178	42,8												
Yaş														
20-29	117	28,1	7,638	0,000	5,234	0,000	11,786	0,000	3,014	0,018	2,642	0,033	3,386	0,010
30-39	122	29,3												
40-49	115	27,6												
50-59	49	11,8												
60 ve üzeri	13	3,1												
Eğitim														
Ortaöğretim	38	9,1	49,881	0,000	9,483	0,000	40,252	0,000	15,925	0,000	14,402	0,000	13,595	0,000
Üniversite	165	39,7												
Lisansüstü	213	51,2												
Mesleki Deneyim														
0-5 Yıl	96	23,1	3,401	0,003	3,725	0,001	6,946	0,000	2,439	0,025	2,753	0,012	2,802	0,011

6-10 Yıl	84	20,2												
11-15 Yıl	93	22,4												
16-20 Yıl	65	15,6												
21-25 Yıl	47	11,3												
26-30 Yıl	22	5,3												
31 ve üzeri yıl	9	2,2												
Medeni Durum														
Bekâr	124	29,8	-4,252	0,000	-2,959	0,003	-4,490	0,000	-3,092	0,002	-3,353	0,001	-2,193	0,029
Evli	292	70,2												
Çalışılan Pozisyon														
Doktor	189	45,4	41,257	0,000	10,091	0,000	34,438	0,000	15,274	0,000	14,678	0,000	13,406	0,000
Hemşire	212	51,0												
Sağlık Turizmi Profesyoneli	15	3,6												

a Independent t test, b ANOVA test, c p-value (2tailed).

Araştırma Verilerinin Güvenilirliği

Güvenilirlik analizi için hedef kitleden elde edilen verilere, “madde-toplam korelasyonuna dayalı madde analizi” yapılmıştır. Teletıp Bilgisi = 0.940; Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik = 0.937; Hastalara Erişilebilirlik = 0.960; Algılanan Fayda = 0.953; Algılanan Kullanışlılık = 0.955; Algılanan Tutum = 0.922 olarak bulunmuştur.

Betimsel Analizler

Sağlık profesyonellerinin; Teletıp Bilgisi; Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik; Hastalara Erişilebilirlik; Algılanan Fayda; Algılanan Kullanışlılık ve Algılanan Tutum ile ilgili faktörlere yönelik betimsel analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

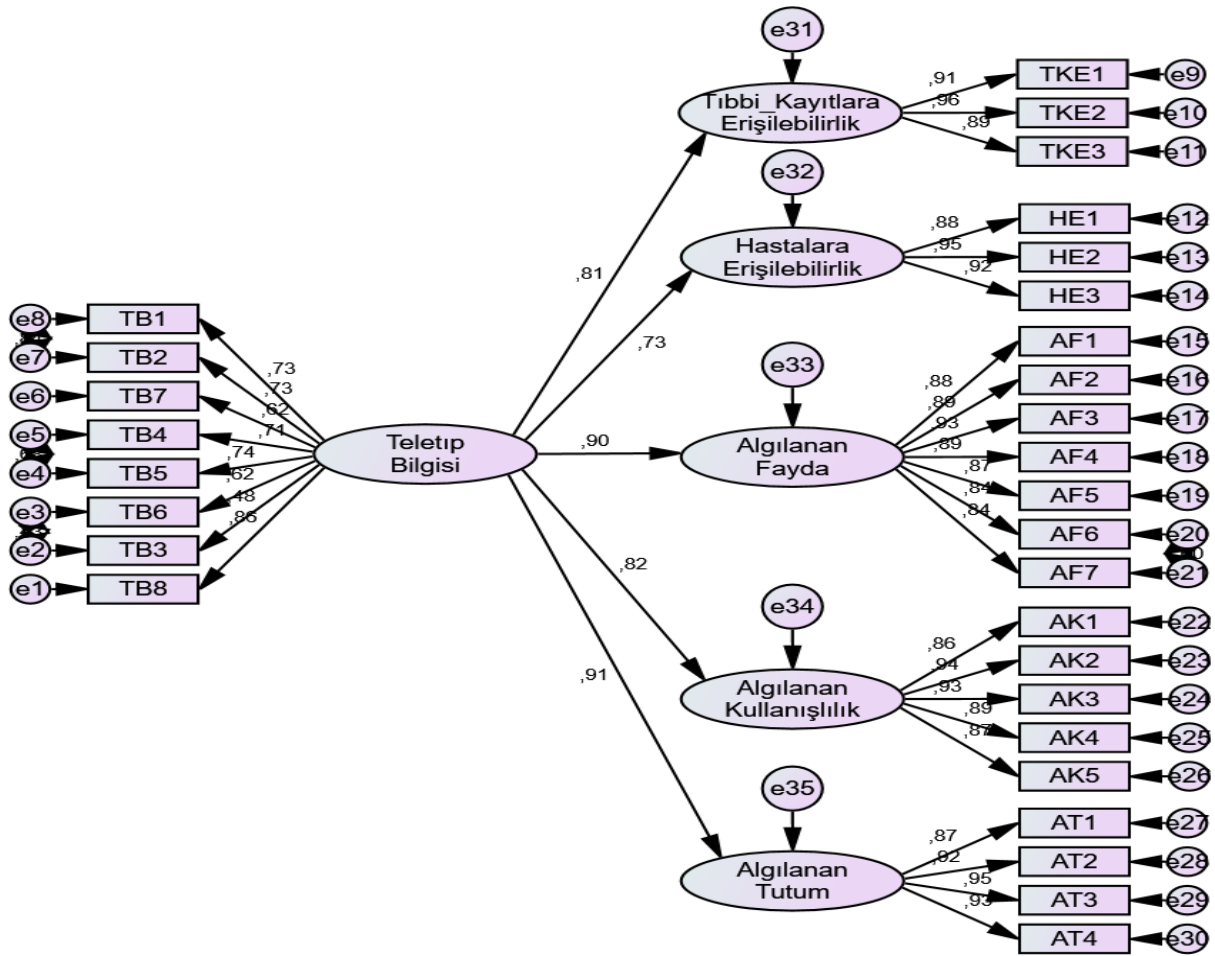
Tablo 2. Betimsel Analiz Sonuçları

Faktörler	N	Mean	Standard Deviation	Variance	Cronbach's Alpha
Teletıp Bilgisi	416	3,9177	,87883	,772	,940
Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik	416	4,0753	,77697	,604	,937
Hastalara Erişilebilirlik	416	3,9319	,96659	,934	,960
Algılanan Fayda	416	4,2517	,71299	,508	,953
Algılanan Kullanışlılık	416	4,0111	,88182	,778	,955

Algılanan Tutum	416	4,1845	,76722	,589	,922

Yol Analizi İle İlgili Bulgular

Sağlık profesyonellerinin teletıp teknolojilerine ilişkin bilgi düzeylerinin onların tıbbi kayıtlara ve hastalara erişilebilirlik, algılanan fayda, algılanan kullanışlılık ve bireysel tutum üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan yol analizi modeli aşağıda verilmiştir.

Şekil 2. Yol Analizi Modeli

Elde edilen CMIN/DF=4,818<5, $0,00 \leq RMR=0,072 \leq 0,10$, $0,800 \leq NFI=0,879$, $0,800 \leq RFI=0,869$, $0,800 \leq IFI=0,901$, $0,800 \leq TLI=0,891$, $0,800 \leq CFI=0,901$, $0,00 \leq RMSEA=0,096 \leq 0,10$ ve $0 \leq SRMR=0,0693 < 0,1$ uyum değerleri verilerin modele uyum sağladığını göstermektedir. Verilerin modele uyum sağlaması modelin yapı geçerliliğinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. İyileştirilmiş Ölçüm Modeline İlişkin DFA Sonuçları

Constructs	Items	Estimate	Cronbach's α	AVE	CR
Teletıp Bilgisi	TB8	,864	,940	,48	,85
	TB3	,480			
	TB6	,616			
	TB5	,736			
	TB4	,711			
	TB7	,625			
	TB2	,732			
	TB1	,726			
Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik	TKE1	,907	,937	,85	,96
	TKE2	,958			
	TKE3	,892			
Hastalara Erişilebilirlik	HE1	,878	,960	,84	,93
	HE2	,945			
	HE3	,917			
Algılanan Fayda	AF1	,882	,953	,80	,97
	AF2	,891			
	AF3	,926			
	AF4	,887			
	AF5	,866			
	AF6	,843			
	AF7	,841			
Algılanan Kullanışlılık	AK1	,862	,955	,81	,96
	AK2	,942			
	AK3	,928			
	AK4	,889			
	AK5	,870			
Algılanan Tutum	AT1	,873	,922	,84	,97
	AT2	,919			
	AT3	,950			
	AT4	,928			

AVE değerleri 0,50'den küçük olmakla birlikte, CR'nin 0,60'tan büyük olması uyum geçerliliğinin olduğunu göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981: 382-388). Yukarıdaki tabloda hesaplanan AVE değerleri 0,30 ve daha büyük ve CR değerleri de 0,67 ve daha büyük olduğundan model uyum geçerliğini sağlamaktadır.

Tablo 4. Yol (Path) Analizinin Sonuçları

Paths Hypothesis	Estimate	S.E.	C.R.	P	Result
Direk Etki (Direct Effect)					
H1: Teletıp Bilgisinin, Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirliğe Etkisi					
Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik<--Teletıp Bilgisi	,814	,045	18,766	P<,001	İleri Düzeyde Önemli
H2: Teletıp Bilgisinin, Hastalara Erişilebilirliğe Etkisi					
Hastalara Erişilebilirlik<--Teletıp Bilgisi	,728	,061	15,686	P<,001	İleri Düzeyde Önemli
H3: Teletıp Bilgisinin, Algılanan Faydaya Etkisi					
Algılanan Fayda<--Teletıp Bilgisi	,898	,040	21,042	P<,001	İleri Düzeyde Önemli
H4: Teletıp Bilgisinin, Algılanan Kullanışlılığa Etkisi					
Algılanan Kullanışlılık<--Teletıp Bilgisi	,823	,054	18,154	P<,001	İleri Düzeyde Önemli
H5: Teletıp Bilgisinin, Algılanan Tutuma Etkisi					
Algılanan Tutum<--Teletıp Bilgisi	,911	,045	21,127	P<,001	İleri Düzeyde Önemli

H1: Teletıp Bilgisinin Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirliğe etkisi ileri düzeyde önemlidir ($P<0,001$). Etki derecesi pozitif yönlüdür (0,814). Yani Teletıp Bilgisi bir birim arttığında Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlikte 0,814 kat artacaktır.

H2: Teletıp Bilgisinin, Hastalara Erişilebilirliğe etkisi ileri düzeyde önemlidir ($P<0,001$). Etki derecesi pozitif yönlüdür (0,728). Yani Teletıp Bilgisi bir birim arttığında Hastalara Erişilebilirlikte 0,728 kat artacaktır.

H3: Teletıp Bilgisinin, Algılanan Faydaya etkisi ileri düzeyde önemlidir ($P<0,001$). Etki derecesi pozitif yönlüdür (0,898). Yani Teletıp Bilgisi bir birim arttığında Algılanan Fayda da 0,898 kat artacaktır.

H4: Teletıp Bilgisinin, Algılanan Kullanışlılığa etkisi ileri düzeyde önemlidir ($P<0,001$). Etki derecesi pozitif yönlüdür (0,823). Yani Teletıp Bilgisi bir birim arttığında Algılanan Kullanışlılık ta 0,823 kat artacaktır.

H5: Teletıp Bilgisinin, Algılanan Tutuma etkisi ileri düzeyde önemlidir ($P<0,001$). Etki derecesi pozitif yönlüdür (0,911). Yani Teletıp Bilgisi bir birim arttığında Algılanan Tutum da 0,911 kat artacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak; path analizi ile Elde edilen $CMIN/DF=4,818<5$, $0,00\leq RMR=0,072\leq 0,10$, $0,800\leq NFI=0,879$, $0,800\leq RFI=0,869$, $0,800\leq IFI=0,901$, $0,800\leq TLI=0,891$, $0,800\leq CFI=0,901$, $0,00\leq RMSEA=0,096\leq 0,10$ ve $0\leq SRMR=0,0693<0,1$ uyum değerleri, verilerin modele uyum sağladığını göstermektedir. Verilerin modele uyum sağlaması modelin yapı geçerliliğinin olduğunu göstermektedir. Genel Güvenilirlik Katsayısı =,973, Teletıp Bilgisi=,940, Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik=,937, Hastalara Erişilebilirlik=,960, Algılanan Fayda=,953, Algılanan Kullanışlılık=,955, Algılanan Tutum=,922 bulunmuştur.

Bu değerler $0,80\leq\alpha<1,00$ arasında olduğundan, ölçek yüksek derecede güvenilir. Elde edilen sonuçlar göre; *H1*: “Teletıp Bilgisi” bağımsız değişkeninin, “Tıbbi Kayıtlara Erişilebilirlik, Hastalara Erişilebilirlik, Algılanan Fayda, Algılanan Kullanışlılık, Algılanan Tutum” bağımlı değişkenlerini ileri düzeyde etkilediği ve etki derecesin de pozitif yönlü olduğu görülmüştür. Yani Teletıp Bilgisi bağımsız değişkeni arttığında, bağımlı değişkenlerde artacaktır.

Araştırma bulguları, sağlık profesyonellerinin teletıp teknolojileri konusundaki bilgi düzeylerinin, tutum ve hizmet kalitesi üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, sağlık kurumlarında görev yapan tüm personel için sürekli mesleki gelişim programları kapsamında teletıp odaklı eğitim içerikleri oluşturulmalı ve bu programlar düzenli periyotlarla uygulanmalıdır. Bu eğitimler sadece teknik bilgiye değil; etik, veri güvenliği, hasta mahremiyeti ve uluslararası hasta yönetimi gibi alanlara da odaklanmalıdır.

Teletıp uygulamalarının etkili olabilmesi için hastanelerin dijital altyapılarının güçlendirilmesi zorunludur. Özellikle elektronik sağlık kayıt sistemleri, interaktif hasta portalları, çok dilli uzaktan danışmanlık platformları ve yüksek güvenliqli veri iletim protokolleri gibi bileşenlerin standart hâle getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu sistemlerin uluslararası hastaların kullanımına uygun olarak küresel teknolojik standartlara entegre edilmesi de önem arz etmektedir.

Teletıp, uluslararası hasta yolculuğunun farklı aşamalarında (ön değerlendirme, tedavi planlaması, tedavi sonrası izlem vb.) etkili bir şekilde kullanılabilecek bir araçtır. Bu bağlamda, özel hastaneler, sağlık turizmi birimleriyle entegre çalışan teletıp koordinasyon ekipleri oluşturmalı ve uzaktan hizmetleri kurumsal hizmet döngüsüne dahil etmelidir. Bu sayede hem hastaların sağlık sistemine giriş süreci kolaylaşacak, hem de takip süreçlerinde süreklilik sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Aykın, Ö., Uluhan, F., Gümüş, İ., Çabuk, Ş., Bozbayır, U., Duran, V., ... & Övey, İ. S. (2023). Artificial intelligence and telemedicine applications in health tourism marketing. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 7(2), 134–149.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 319–340.
- Öksüz, B., & Altıntaş, V. (2017). Sağlık turizminde dijital iletişim kanallarının kullanımı. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 59–75.
- Quintela, J. A., Costa, C., & Correia, A. (2016). Health, wellness and medical tourism – A conceptual approach. *Enlightening Tourism: A Pathmaking Journal*, 6(1), 1–18.
- Rady, A., & Wahab, H. A. (2024). The role of artificial intelligence to enhance health tourism applications in Egyptian tourist destinations. *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research (MJTHR)*, 17(2), 44–62.
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186–204.
- Vitacca, M., Montini, A., & Comini, L. (2018). How will telemedicine change clinical practice in chronic obstructive pulmonary disease? *Therapeutic Advances in Respiratory Disease*, 12, 1753465818754778.
- Wang, W. C., & Lin, C. H. (2021). A model for sustainable tourism development of hot spring destinations following poverty alleviation: Understanding the tourists' perspective. *Sustainability*, 13(17), 9856.

BİRİNCİ SINIF RESTORANLARDA YEMEK YEME SIKLIĞI, HİZMET KALİTESİ ALGISI VE MEMNUNİYET ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr., Sercan BENLİ

Mersin Üniversitesi,

sercanbenli@mersin.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5903-1122

ÖZET

Günümüzde hizmet sektöründe rekabetin yoğunlaşmasıyla birlikte müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik uygulamalar daha da önem kazanmıştır. Bu araştırmanın temel amacı, birinci sınıf restoranlarda yemek yeme sıklığı, hizmet kalitesi algısı ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu bağlamda çalışmada, müşterilerin hizmet kalitesine ilişkin algılarının memnuniyet düzeylerine etkisi analiz edilmiştir. Tanımlayıcı nitelikte kurgulanan çalışmada, ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. Veriler, 1–30 Nisan 2025 tarihleri arasında Mersin şehir merkezindeki birinci sınıf restoranlarda yemek yiyen 210 müşteriden anket yöntemiyle elde edilmiştir. Anket formunda, restoran hizmet kalitesinin ölçülmesinde DINESERV ölçeği temel alınmış; müşteri memnuniyetini belirlemek üzere ise yapılandırılmış bir memnuniyet ölçeği kullanılmıştır. Toplanan veriler doğrulayıcı faktör analizi (DFA), korelasyon, regresyon ve fark testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre hizmet kalitesi algısı ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Özellikle “somut unsurlar” ve “heveslilik” boyutları memnuniyet üzerinde etkili bulunmuştur. Ayrıca, müşterilerin dışarıda yemek yeme sıklığına bağlı olarak hizmet kalitesi algılarında anlamlı düzeyde farklılıklar saptanmıştır. Çalışma, birinci sınıf restoranlarda müşteri deneyimini iyileştirmeye yönelik öneriler sunmakta ve hizmet kalitesi–memnuniyet ilişkisinin kuramsal çerçevesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci sınıf restoran, hizmet kalitesi, memnuniyet, DINESERV.

AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN DINING FREQUENCY, PERCEIVED SERVICE QUALITY, AND CUSTOMER SATISFACTION IN FIRST- CLASS RESTAURANTS

ABSTRACT

With the intensification of competition in today’s service industry, practices aimed at ensuring customer satisfaction have become increasingly significant. The main purpose of this study is to examine the relationships among dining frequency, perceived service quality, and customer satisfaction in first-class restaurants. In this context, the study analyzes the impact of customers’ perceptions of service quality on their satisfaction levels. Designed as a descriptive study, the research adopts a relational survey model. Data were collected via questionnaire from 210 customers who dined at first-class restaurants in the city center of Mersin between April 1 and April 30, 2025. The questionnaire employed the DINESERV scale to measure restaurant service quality, while customer satisfaction was assessed using a structured satisfaction scale. The collected data were analyzed using confirmatory factor analysis (CFA), correlation, regression,

and difference tests. The results revealed a statistically significant and positive relationship between perceived service quality and customer satisfaction. In particular, the dimensions of “tangibles” and “enthusiasm” were found to have a notable effect on satisfaction. Additionally, significant differences in perceptions of service quality were observed based on customers’ dining frequency. This study offers strategic recommendations for improving customer experience in first-class restaurants and contributes to the theoretical framework concerning the relationship between service quality and customer satisfaction.

Keywords: First-class restaurant, service quality, satisfaction, DINESERV.

1. GİRİŞ

Hizmet sektöründe müşteri memnuniyetinin sağlanması, işletmelerin sürdürülebilir başarısı açısından kritiktir (Parasuraman vd., 1988). Özellikle birinci sınıf restoranlar gibi müşteri beklentilerinin yüksek olduğu alanlarda, sunulan hizmet kalitesinin algılanma biçimi; müşterinin tekrar tercih etme eğilimini, memnuniyet düzeyini ve işletmeye olan sadakatini doğrudan etkilemektedir (Sweeney ve Soutar, 2001; Uslu, 2020). Hizmet kalitesi, sadece ürün ve hizmetin somut boyutlarıyla değil; aynı zamanda çalışan davranışları, ortam atmosferi, hijyen, sunum ve zamanlama gibi unsurlarla da şekillenen çok boyutlu bir kavramdır (Ryu ve Han, 2010).

Hizmet kalitesi algısının müşteri davranışları üzerindeki etkilerini incelemek adına geliştirilen modellerin başında SERVQUAL modeli gelmektedir (Parasuraman vd., 1988). Bu model ile birlikte fiziksel çevre, deneyim, marka imajı, algılanan değer ve güven gibi kavramların da davranışsal niyet ve memnuniyet üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir (Apak, 2024; Bengül ve Güven, 2019). Öte yandan restoran müşterileri yalnızca yiyecek kalitesini değil, aynı zamanda bütünsel hizmet deneyimini dikkate alarak karar vermektedirler (Ayazlar ve Gün, 2018). Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, birinci sınıf restoranlarda hizmet kalitesi algısının müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyet üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma, bu ilişkinin kuramsal altyapısını ortaya koymayı, elde edilen verilerle doğrulanan hipotez ve araştırma sorusu üzerinden uygulamalı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ VE YÖNTEM

2.1. Literatür Özeti

Hizmet kalitesinin davranışsal niyet ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi, pazarlama ve hizmet yönetimi literatüründe geniş bir şekilde ele alınmıştır. Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) tarafından geliştirilen SERVQUAL modeli, hizmet kalitesini güvenilirlik, yanıt verebilirlik, güven, empati ve fiziksel görünüm olmak üzere beş temel boyutta değerlendirmektedir. Bu model, restoran hizmetlerinde yaygın şekilde uygulanmış ve özellikle müşteri memnuniyeti ile sadakat arasındaki ilişkileri açıklamak için kullanılmıştır (Uslu, 2020; Kusmarni vd., 2020). Bu bakımdan algılanan değer, memnuniyetin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta ve davranışsal niyetleri de dolaylı yoldan etkilemektedir (Sweeney ve Soutar, 2001). Ryu ve Han (2010), restoran atmosferinin müşterilerin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle *dinescape* kavramı altında fiziksel çevre, ses, koku, ışık gibi duyuşal unsurların müşteri deneyimini doğrudan etkilediği belirtilmektedir (Ayazlar ve Gün, 2018; Bengül ve Güven, 2019). Yeşil restoran

uygulamalarının tercih edildiği işletmelerde ise ilgili boyutların müşterilerin memnuniyetlerini etkilediği, onun da davranışsal niyet üzerinde önemli etkilere sahip olduğu görülmektedir (Hilaloğulları, Akdağ ve Üzülmmez, 2022). Öte yandan Apak (2024) yalnız yemek yeme davranışının fiziksel ortam algısıyla birlikte memnuniyet ve yeniden tercih niyeti üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, hizmet kalitesinin farklı demografik gruplar üzerindeki etkileri, kültürel ve sosyal bağlamlara göre değişebilmektedir (Uslu ve Karabulut, 2019; Atadil, 2011). Sonuç olarak, hizmet kalitesi algısı, doğrudan ve dolaylı yollarla müşteri memnuniyetini ve davranışsal niyeti şekillendirmekte olup, bu ilişkinin modellenmesi restoran yöneticileri için stratejik kararların temelini oluşturmaktadır.

Uslu (2020) tarafından yapılan çalışmada, restoranlarda algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyet üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma, hizmet kalitesinin özellikle güvenilirlik ve empati boyutlarıyla memnuniyet üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğunu ve memnuniyetin de davranışsal niyeti doğrudan etkilediğini göstermiştir. Benzer bir çalışmada ise Ayazlar ve Gün (2018), yiyecek deneyiminin müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyet üzerindeki etkisini irdelemiş; restoran ortamı, yiyecek kalitesi ve personel etkileşiminin duygusal tatmin üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymuştur. Fiziksel çevre ve yiyecek sunumu gibi deneyimsel unsurların, yalnızca tatmin değil, aynı zamanda tavsiye etme ve tekrar tercih etme davranışlarını da tetiklediğini de vurgulamışlardır. Bengül ve Güven (2019) tarafından yapılan çalışmada, fiziksel ortam, servis kalitesi ve yiyecek kalitesinin algılanan değer ve memnuniyet üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesiyle yürütülen bu çalışmada, tüm değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler saptanmış, özellikle hizmet ortamının sadakat oluşturmadaki rolü vurgulanmıştır. Bu yönüyle araştırma, fiziksel çevre ve hizmet kalitesinin müşterilerin uzun vadeli davranışlarını belirlediğini göstermektedir.

Ryu ve Han (2010), hızlı servis sunan restoranlarda hizmetin üç temel bileşeni olan yiyecek kalitesi, hizmet kalitesi ve fiziksel çevrenin müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyet üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Sonuçlara göre araştırmacılar, özellikle fiziksel çevrenin müşteri tatmini ve sadakati üzerinde beklenenden daha fazla etki yarattığını tespit etmişlerdir. Dolayısıyla çalışma, fiziksel çevrenin duygusal tepkileri tetikleyerek davranışsal niyetleri şekillendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Amin ve arkadaşları (2022), helal ürün konsepti ile sunulan hizmetlerin, tesislerin ve sunulan yiyeceklerin Müslüman müşterilerin memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Araştırma sonuçları, hizmet içeriğinin kültürel-dini hassasiyetlere uygun olmasının hem memnuniyet hem de davranışsal niyet üzerinde güçlü etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu yönüyle çalışma, hedef müşteri kitlesine yönelik özelleştirilmiş hizmet sunumunun stratejik önemini vurgulamaktadır. Apak (2024), yalnız yemek yeme davranışı ile fiziksel çevre algısı arasındaki ilişkileri ele aldığı çalışmada, yalnız müşterilerin çevresel uyaranlara daha duyarlı olduğunu ve bu duyarlılığın memnuniyet ve davranışsal niyeti doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çalışma, müşteri segmentasyonu açısından hizmet kalitesi algısının nasıl farklılaşabileceğini göstermektedir. Kusmarni ve arkadaşları (2020), restoranlarda hizmet kalitesi, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkileri analiz ederek tüm bu değişkenlerin davranışsal niyeti anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Yapısal modelleme tekniğiyle yürütülen çalışma, özellikle algılanan değer kavramının hem memnuniyeti hem de sadakati besleyen kritik bir

değişken olduğunu göstermiştir. Yılmaz (2019), restoran atmosferi, duygu, memnuniyet ve davranışsal sadakat ilişkisini ele aldığı çalışmada, özellikle atmosfer algısının müşteri duyguları üzerinde güçlü etkiler yarattığını ve bu duyguların memnuniyet yoluyla sadakate dönüştüğünü göstermiştir. Atmosfer, hem doğrudan hem de dolaylı yollarla davranışsal eğilimleri etkileyen bir hizmet boyutu olarak vurgulanmıştır. Uslu ve Karabulut (2019), cittaslow ve slow food konseptlerinin algılanan hizmet kalitesi ve marka sadakati üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, özgün konseptlerin müşterilerde güven ve bağlılık oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, deneyimsel ve tematik farklılaşmanın hizmet kalitesi algısını derinleştirdiği ve sadakat davranışlarını artırdığı gözlemlenmiştir. Sweeney ve Soutar (2001) tarafından geliştirilen algılanan değer ölçeği, memnuniyetin ve davranışsal niyetin oluşmasında değer kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle sosyal, duygusal ve kalite temelli değer boyutlarının, tüketici davranışları üzerindeki etkileri bu çalışmada net biçimde ortaya konulmuştur. Restoran müşterilerinin davranışsal niyetleri üzerinde algılanan değer önemli bir aracı değişken olduğu tespit edilmiştir. Tuncer, Unusan ve Cobanoğlu (2023) çalışmalarında; restoran işletmelerinde hizmet kalitesi, algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin davranışsal niyet üzerindeki etkilerini yapısal eşitlik modeli ile incelemiştir. Araştırma, Türkiye’deki restoran müşterileriyle gerçekleştirilmiş olup, hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde doğrudan ve anlamlı bir etkisi olduğu, algılanan değer ise hem müşteri memnuniyetini hem de davranışsal niyeti anlamlı düzeyde etkilediği ortaya konmuştur. Bulgular, müşteri memnuniyetinin davranışsal niyetin güçlü bir belirleyicisi olduğunu göstermekte; dolayısıyla hizmet kalitesi ve algılanan değer yönetiminin, restoranlarda müşteri sadakatini artırmak açısından stratejik önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Hilaloğulları ve arkadaşları (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İstanbul’daki yeşil restoran uygulamalarının müşterilerin memnuniyet düzeyleri ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma kapsamında restoran müşterilerinden anket yöntemiyle veriler toplanmış; yeşil uygulamaların çevresel farkındalık, sağlık duyarlılığı ve işletme imajı boyutlarıyla müşteri memnuniyeti ve yeniden ziyaret etme niyeti üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bulgular, yeşil restoran uygulamalarının müşteri memnuniyetini artırdığını ve olumlu davranışsal niyetleri (yeniden tercih etme, tavsiye etme) desteklediğini göstermiştir.

Gerçekleştirilen literatür incelemesi sonucunda test edilmek amacıyla bir hipotez ve bir araştırma sorusu oluşturulmuştur.

Hipotez: Birinci sınıf restoranlardan hizmet alan müşterilerin hizmet kalitesi algıları restorana yönelik memnuniyetlerini anlamlı ve olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırma sorusu: Birinci sınıf restoran müşterilerinin algıladığı hizmet kalitesi boyutları ve memnuniyetleri restorana aylık gidiş sıklıklarına göre değişmekte midir?

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma; birinci sınıf restoranlardan hizmet alan müşterilerin yemek yeme sıklıkları, hizmet kalitesi algıları ile memnuniyetleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan “Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik kapsamında birinci sınıf restoran (lokanta); en az yüz elli kişiye yeme-içme hizmeti sunan, belirli fiziki ve hizmet standartlarını karşılayan, orta-üst düzey nitelikteki yeme-içme tesisidir. Bu tür lokantalar genellikle bağımsız olarak faaliyet gösterebildiği gibi konaklama tesisleri (otel vb.) içinde de yer alabilir” şeklinde

tanımlanmaktadır (Mevzuat, 2005). Bu kapsamda Mersin şehir merkezinde faaliyet gösteren ve birinci sınıf olarak belgelendirilen restoranları tercih eden müşterilere ulaşılmış ve anket yolu ile restorandan aldıkları hizmeti değerlendirmeleri istenmiştir. Çalışma var olan duruma bir anlam verebilmek, olayı anlayabilmek amacıyla tanımlayıcı bir özelliğe sahiptir. Genellikle güncel sorunların çözümüne yönelik pratik çıktılar ortaya koymak üzere gerçekleştirilen bu tür araştırmalar uygulamalı araştırmalar kapsamındadır (Ural ve Kılıç, 2013).

Verilere ulaşmak için nicel veri toplama tekniklerinden anket uygulaması tercih edilmiştir. Anket uygulamasında, 1-30 Nisan 2025 tarihleri arasında Mersin’de faaliyet gösteren birinci sınıf restoranları tercih eden 210 müşteriye doğrudan ulaşılmıştır. Ankette katılımcıların demografik bilgilerine yönelik soruların yanı sıra katılımcıların geldikleri restoranda aylık yemek yeme sıklıklarına yönelik bir ifade de bulunmaktadır. Anket formunda ayrıca 34 maddeli restoranda hizmet kalitesi ölçeği (Kim, Joung, Yuan, Wu, ve Chen, 2009) ve 3 maddeli memnuniyet ölçeği (McCollough, Berry ve Yadav, 2000; Kwortnik ve Han, 2011) yer almaktadır.

2.3. Ölçme Modeli

Araştırmanın ölçüm modelinin geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Çelik ve Yılmaz, 2013: 43). Bu testin geçerliliğini sağlayabilmek için maddelerin standardize katsayılarının 0,50’den ve t-değerlerinin 1,96’dan büyük olması gerekmektedir (Hair vd., 2014: 605; Schumacker ve Lomax, 2016: 109). Ayrıca, açıklanan varyans ortalaması (AVE: *Average Variance Extracted*) ile bileşik güvenirlik (CR: *Composite Reliability*) değerleri de kritik konumdur. AVE değerinin 0,50’nin üzerinde olması, CR değerlerinin de AVE değerlerinden yüksek olması gerekmektedir (Hair vd., 2014: 605). Diğer yandan, gözlenen değişkenlere ait hata paylarının ise 0,90’ı geçmemesi beklenmektedir. Bununla birlikte boyutların en az üç maddeden oluşması ve DFA ile kurulan yapısal modelin uyum iyiliği göstergelerinin kabul edilebilir düzeyde olması önemlidir (Çokluk vd., 2012: 277–284; Hair vd., 2014: 602–605; Şimşek, 2007: 86). Bu şartları karşılamayan maddeler çıkarılarak doğrulayıcı analiz doğrultusunda geçerliliği desteklenen modele ulaşılmıştır. Buna göre hizmet kalitesi ölçeğinde yer alan 1 numaralı madde (1. Restoranın otoparkı yeterliydi) çıkarılmış ve nihai modele ulaşılmıştır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Değerleri (n=210)

İfadeler	Standardize Yük Değeri	Hata Payı	R ²	t- değeri	AVE	CR
Somut Unsurlar						
2. Restoran binası görsel olarak çekiciydi.	0,71	0,49	0,51	11,65	0,55	0,93
3. Restoranın içi görsel olarak çekiciydi.	0,77	0,41	0,59	12,85		
4. Personelin kıyafeti temizdi.	0,79	0,38	0,62	13,38		
5. Personelin kıyafeti uyumluydu.	0,81	0,35	0,65	13,91		
6. Personel düzgün giyimliydi.	0,75	0,43	0,57	12,57		
7. Restoranın dekorasyonu uyumluydu.	0,75	0,44	0,56	12,49		
8. Menüü kolay okunmaktaydı.	0,67	0,55	0,45	10,75		
9. Menü görsel olarak çekiciydi.	0,71	0,50	0,50	11,47		
10. Restoranın yemek yeme yeri konforluydu.	0,77	0,41	0,59	12,88		
11. Tuvaletleri temizdi.	0,72	0,48	0,52	11,81		
12. Yemek yenilen alan temizdi.	0,70	0,51	0,49	11,27		
13. Restorandaki koltuklar rahattı.	0,77	0,40	0,60	13,04		
Güvenilirlik						
14. Siparişler zamanında geldi.	0,82	0,33	0,67	14,15	0,57	0,87
15. Sorunların çözümü hızlıydı.	0,78	0,39	0,61	13,09		
16. Restoranın güvenilir bir ortamı vardı.	0,77	0,40	0,60	12,95		

17. Yemek sonunda gelen hesap doğruydı.	0,65	0,57	0,43	10,29		
18. Yiyecekler aynen sipariş ettiğim şekilde servis edildi.	0,76	0,42	0,58	12,70		
Heveslilik						
19. Verilen hizmet hızlıydı.	0,84	0,30	0,70	14,76	0,70	0,87
20. Verilen hizmet kaliteliydi.	0,85	0,28	0,72	15,00		
21. Personel, özel isteklerimi yerine getirmek için ekstra çaba gösterdi.	0,82	0,33	0,67	14,18		
Güvence						
22. Personel sorularıma tatmin edici yanıtlar verdi.	0,84	0,30	0,70	14,83	0,69	0,93
23. Bu restoranda kendimi güvende hissettim.	0,78	0,39	0,61	13,31		
24. Bu restoranda kendimi rahat hissettim.	0,81	0,34	0,66	14,21		
25. Personel hizmet verme konusunda istekliydi.	0,90	0,19	0,81	16,78		
26. Personel yetenekliydi.	0,89	0,21	0,79	16,31		
27. Personel deneyimliydi.	0,87	0,25	0,75	15,72		
28. Restoran yöneticileri personele destek vermekteydi.	0,71	0,49	0,51	11,81		
Empati						
29. Restoran personeli müşteri isteklerine duyarlıydı.	0,85	0,29	0,71	15,08	0,73	0,94
30. Restoranın ortamı kendimi özel hissettirdi.	0,77	0,41	0,59	13,03		
31. Restoranın personeli kendimi özel hissettirdi.	0,90	0,19	0,81	16,66		
32. Personel cana yakın davrandı.	0,90	0,19	0,81	16,75		
33. Personel güven vericiydi.	0,91	0,18	0,82	16,98		
34. Restoran personeli, çıkarlarımı gözeten bir yapıdaydı.	0,82	0,33	0,67	14,40		
Memnuniyet						
1. Bu restorana geldiğim için memnunum.	0,90	0,19	0,81	16,81	0,87	0,95
2. Bu restoran beni iyi bir ruh haline soktu.	0,96	0,09	0,91	18,89		
3. Bu restoranda keyifli zaman geçirdim.	0,95	0,10	0,90	18,51		

Aşamalı olarak gerçekleştirilen DFA'nın ki-kare uyum iyiliğinin serbestlik derecesine bölünmesiyle ulaşılan değer 3,00 (1726,26/575) olarak hesaplanmış; RMSEA değeri ise 0,086 olarak bulunmuştur. Çizelge 2 modele yönelik uyum iyilik değerlerini ve olması gereken referans değer aralıkları göstermektedir.

Çizelge 2. Doğrulayıcı Faktör Analizine Yönelik Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği	Araştırmanın Ölçme Modeline Ait Değerleri	Referans Değerler	
		İyi Uyum İyiliği Değeri	Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Değeri
X^2/df	1726,26/575=3,00	$0 \leq X^2/df \leq 2,5$	$2,5 < X^2/df \leq 5$
RMSEA	0,086	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$
NFI	0,95	$0,90 \leq NFI$	
NNFI	0,96	$0,90 \leq NNFI$	
PNFI	0,87	$0,50 < PNFI$	
CFI	0,97	$0,95 \leq CFI$	$0,90 \leq CFI$
IFI	0,97	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$
RFI	0,95	$0,90 \leq RFI$	
RMR	0,048	$RMR \leq 0,05$	$RMR \leq 0,08$

SRMR	0,064	SRMR≤0,08
GFI	0,69	0,90≤GFI≤1,00
Model CAIC<Doymuş CAIC	2303,84<4227,17	Model CAIC<Doymuş CAIC
Kaynak: Çelik ve Yılmaz, 2013: 173; Hair vd., 2014: 578-589; Meydan ve Şeşen, 2011: 37; Şimşek, 2007: 47-49.		

Çizelgede, modele ait uyum iyiliği değerleri ile bu değerlerin referans alınan sınır değerleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde; GFI dışındaki tüm uyum iyiliği ölçütlerinin istenen düzeylerde olduğu görülmektedir. Bu durum bir bütün halinde bakıldığında ölçme modelinin uygun yapıda olduğunu göstermektedir.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılanların demografik bilgilerine yönelik ifadeler anket formunda yer verilmiştir. Bu doğrultuda birinci sınıf restoran işletmelerini tercih eden 210 müşterinin demografik bilgileri Çizelge 3'te özetlenmiştir.

Çizelge 3. Araştırmaya Katılanların Demografik Verileri (n=210)

Cinsiyet	Kadın	106	50,5	Eğitim Düzeyi	İlkokul	16	7,6
	Erkek	104	49,5		Ortaokul	11	5,2
Medeni Durum	Bekâr	89	42,4		Lise	74	35,2
	Evli	121	57,6		Ön Lisans	24	11,4
Yaş	18-29 yaş arası	63	30,0		Lisans	63	30,0
	30-39 yaş arası	70	33,3		Yüksek Lisans	13	6,2
	40-49 yaş arası	46	21,9		Doktora	9	4,3
	50-59 yaş arası	25	11,9	Restorana Bir Ayda Gelme Sıklığı	1 kez	60	28,6
	60 yaş ve üzeri	6	2,9		2 kez	55	26,2
Aylık Kişisel Gelir	25.000 TL ve altı	38	18,1		3 kez	33	15,7
	25.001-50.000 TL	42	20,0		4 kez	21	10,0
	50.001-75.000 TL	50	23,8		5 ve daha fazla	41	19,5
	75.001-100.000 TL	23	11,0				
	100.000 TL'nin üzeri	57	27,1				

Araştırma kapsamında hizmet kalitesi değişkeni beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu doğrultuda yapılan korelasyon analizi ile boyutlar ve memnuniyet arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Hizmet Kalitesi Boyutları ile Memnuniyet Arasındaki İlişkiler (n=210)

Değişkenler		Somut Uns.	Heves.	Güven.	Güvence	Empati	Mem.
Somut Unsurlar	Pearson Korelasyon	1					
	p-değeri	-					
Güvenilirlik	Pearson Korelasyon	,673**	1				
	p-değeri	,000	-				
Heveslilik	Pearson Korelasyon	,628**	,818**	1			
	p-değeri	,000	,000	-			
Güvence	Pearson Korelasyon	,636**	,809**	,852**	1		
	p-değeri	,000	,000	,000	-		
Empati	Pearson Korelasyon	,625**	,731**	,817**	,883**	1	
	p-değeri	,000	,000	,000	,000	-	
Memnuniyet	Pearson Korelasyon	,659**	,669**	,697**	,698**	,658**	1
	p-değeri	,000	,000	,000	,000	,000	-

**** Korelasyonun $p \leq 0,01$ düzeyinde anlamlılığı**

Çizelgeye göre hizmet kalitesinin her bir boyutunun birbiri arasında ve memnuniyet değişkeni ile istatistiki olarak anlamlı ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir (Mooi ve Sarstedt, 2011). Bu noktada çoklu bir yapının bağımlı değişken üzerindeki etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çoklu regresyon analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Bunun için bazı şartların da sağlanması gerekmektedir. Kurulan modelde çoklu bağıntı sorununun olmadığını ortaya koymak için Durbin-Watson (D-W) değerinin 1,5-2,5 arasında olması gerekmektedir (Kalaycı, 2010: 264). Öte yandan; tolerans değerlerinin 0,200'ün üzerinde olması (Büyüköztürk, 2009: 100), VIF (*Variance Inflation Factors*) değerlerinin 10'u geçmemesi (Alpar, 2012: 390) otokorelasyon ve çoklu bağlantı sorununun olmadığını göstermektedir. Çizelge 5'te yapılan regresyon analizi sunulmaktadır.

Çizelge 5. Hizmet Kalitesinin Memnuniyet Üzerindeki Etkisi

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t-değeri	Anlam düzeyi	Çoklu bağlantı istatistikleri	
	β	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	-,218	,272		-,802	,424		
Somut Unsurlar	,403	,083	,306	4,841	,000	,659	,321
Güvenilirlik	,089	,112	,070	,795	,428	,669	,056
Heveslilik	,257	,107	,238	2,415	,017	,697	,167
Güvence	,268	,141	,220	1,902	,059	,698	,132
Empati	,031	,114	,027	,267	,789	,658	,019
Bağımlı değişken: Memnuniyet ; R: 0,766; R²:0,586 ; Düzeltilmiş R ² : 0,576 ; D-W: 2,000; Model için F ₅ : 57,766; *p<0,01							

Çizelgeye göre model bir bütün halinde anlamlıdır. Bu durum hizmet kalitesinin müşterilerin memnuniyetleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, düzeltilmiş R² (0,576) değerine bakarak uygulamaya katılan ve birinci sınıf restorandan hizmet alan müşterilerin sunulan hizmetin kalitesinin memnuniyetlerini %57,6 oranında etkileyebildiğidir. Boyutlar bağlamında anlam düzeylerine ve beta değerlerine bakıldığında ise somut unsurlar ($\beta=0,306$; $p=0,000 \leq 0,05$) ve heveslilik ($\beta=0,238$; $p=0,017 \leq 0,05$) boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Özetle; birinci sınıf restoranlarda yemek yiyen müşterilerin hizmet kalitesi algılarında en önem verdikleri hususlar işletmenin sahip olduğu somut unsurlar ve personelin hizmet verme hevesidir. Diğer boyutlar da yiyecek-içecek işletmeleri için önemlidir, ancak anlamlı etkiye sahip olan bu iki unsur çok daha ayırt edicidir. Bulgulardan hareketle araştırma kapsamında oluşturulan hipotezin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer konu ise müşterilerin aylık olarak o restoranı tercih etmeleri ile hizmet kalitesi boyutları ve memnuniyet düzeyleri arasındaki değişimlerin analiz edilmesidir. Bu amaçla, üç veya daha fazla grubun ortalamaları arasındaki istatistiki farklılığı test etmek amacıyla parametrik testlerden biri olan ANOVA tercih edilmiştir (Frude, 2013: 131).

Çizelge 6. Hizmet Kalitesi Boyutlarının ve Memnuniyetin Yemek Yeme Sıklığına Göre Değişimi (n=210)

Değişkenler	Aylık Yemek Yeme Sıklığı	n	Ortalama	F değeri	p-değeri
Somut Unsurlar	1 kez	60	3,9028	4,122	0,003*
	2 kez	55	4,1182		
	3 kez	33	4,3763		

	4 kez	21	4,3651		
	5 ve daha fazla	41	4,2561		
Güvenilirlik	1 kez	60	4,0767	1,888	0,114
	2 kez	55	4,1127		
	3 kez	33	4,4061		
	4 kez	21	4,4000		
	5 ve daha fazla	41	4,2098		
Heveslilik	1 kez	60	3,9056	3,063	0,018*
	2 kez	55	4,0424		
	3 kez	33	4,4242		
	4 kez	21	4,3651		
	5 ve daha fazla	41	4,2033		
Güvence	1 kez	60	4,0024	2,955	0,021*
	2 kez	55	4,0831		
	3 kez	33	4,4632		
	4 kez	21	4,3197		
	5 ve daha fazla	41	4,0348		
Empati	1 kez	60	3,9056	4,000	0,004*
	2 kez	55	4,0121		
	3 kez	33	4,4747		
	4 kez	21	4,3730		
	5 ve daha fazla	41	4,0528		
Memnuniyet	1 kez	60	3,7722	4,329	0,002*
	2 kez	55	4,1455		
	3 kez	33	4,4141		
	4 kez	21	4,4286		
	5 ve daha fazla	41	4,2033		
* p≤0,050 düzeyinde anlamlılık					

Yapılan farklılık testi sonucunda ulaşılan değerler incelendiğinde müşterilerin aynı restoranda yemek yeme sıklığının hizmet kalitesinin güvenilirlik boyutu dışındaki boyutlarında ve memnuniyet algılamasında müşteriler için belirleyici olduğu söylenebilir. Yemek yeme sıklığına göre oluşan grupların ilgili değişkene yönelik belirledikleri ortalamalar incelendiğinde yemek yeme sıklığı ayda sadece bir olanların diğer sıklık grubundakilere göre hem hizmet kalitesi hem de memnuniyet düzeylerinin daha düşük kaldığı görülmektedir. Yine ortalamaların seyrinin ayda 2, 3 veya 4 kez yemek yiyen müşterilerin ortalamalarının yükselişe geçtiği devam eden kısımda 5 ve üzeri aynı restoranda yemek yeme sıklığındakilerin yine değerlendirme ortalamalarının düşüşe geçtiği görülmektedir. Bu doğrultuda yapılacak ilk değerlendirme birinci sınıf restoran müşterilerinin bir restorana bir kez gittikleri zaman gerek kalite algıları gerekse de memnuniyet düzeylerinin düşük olabileceği, ancak bir veya iki kez daha o restorana gittiklerinde işletmeye yönelik algılarının iyileşebileceği yönündedir. Ancak daha fazla gidilmesi müşterinin memnuniyetinde birtakım düşüşlere neden olabileceği anlamına gelebilmektedir. Gerçekleştirilen bu analiz ve inceleme neticesinde araştırma kapsamında ortaya atılan araştırma sorusu da yanıtlanmıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışma, birinci sınıf restoranlarda hizmet kalitesi algısının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Bulgular, özellikle “somut unsurlar” ve “heveslilik” boyutlarının memnuniyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiler yarattığını göstermektedir.

Bu sonuçlar, Parasuraman vd. (1988) tarafından geliştirilen SERVQUAL modelinin hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ilişkisini açıklamada kurduğu kuramsal temel ile desteklenmektedir. Çalışmada kullanılan DINESERV ölçeği, hizmet kalitesini restoran bağlamında beş boyutta ölçerek modelin geçerliliğini artırmaktadır. Teorik katkılar açısından çalışma, DINESERV ölçeği ile yapılan ampirik analizlerin birinci sınıf restoran işletmelerine uyarlanabilirliğini göstermektedir. Ayrıca, yapısal eşitlik modeli yerine regresyon yaklaşımıyla anlamlı sonuçlar elde edilmesi, gelecekte daha sade ama etkili modellemelerin yapılabileceğine dair akademik bir öneri sunmaktadır.

Fiziksel çevrenin müşteri tatmini üzerindeki etkisine dikkat çeken Ryu ve Han'ın (2010) çalışmasına benzer şekilde “somut unsurlar” boyutunun öne çıkması, fiziksel ortam ve görsel estetiğin memnuniyet üzerindeki gücünü bir kez daha doğrulamaktadır. Öte yandan, Uslu (2020) tarafından yürütülen çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkileyebileceği yönünde bulgular söz konusudur. Her iki çalışmada da çevresel faktörlerin ve deneyimin bütünselliğinin memnuniyet üzerindeki rolü vurgulanmakta, ancak bu çalışmada müşteri-çalışan etkileşimi (heveslilik) ve fiziksel çevreye (somut unsurlar) daha fazla vurgu yapılmaktadır.

Çalışma doğrultusunda turizm ve özellikle yiyecek-içecek sektöründeki birinci sınıf restoranlara yönelik bazı pratik öneriler sunulabilir. İlk olarak, özellikle birinci sınıf restoranların fiziksel çevresel unsurlarına yatırım yapmaları (örneğin dekorasyon, temizlik, menü tasarımı, konfor gibi) müşterilerin memnuniyetini artırmada kritik bir rol oynamaktadır. İkinci olarak, hizmet sunan personelin motivasyon düzeyinin artırılması, müşterilerin hizmet kalitesi algısını doğrudan etkilemektedir. Eğitim programları, ödüllendirme sistemleri ve iş tatminine yönelik uygulamalar bu süreci destekleyebilecektir.

Yemek yeme sıklığına göre yapılan analizler, restoranı sık tercih eden müşterilerin hizmet kalitesini ve memnuniyetini daha yüksek puanladığını ortaya koymuştur. Bu durum, müşteri-işletme ilişkisi geliştikçe hizmet deneyiminin de olumlu bir seyir izlediğine işaret etmektedir. Ancak, aylık ziyaret sayısının 5 veya daha fazlaya çıktığı durumda, ortalamalarda düşüş gözlemlenmiştir. Bu, müşterinin aşinalık yoluyla eleştirel bir bakış kazanabileceğini ve bu nedenle işletmelerin sundukları deneyimi sürekli güncelleme zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durum, müşteri sadakatının yalnızca sık ziyaretle oluşmadığını, hizmet kalitesinin her ziyarette sürdürülebilir olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan bu bulgu, yiyecek-içecek işletmelerinin kendilerini daha sık tercih eden müşterileri garanti görmeleri nedeniyle hizmet ederken daha az hevesli olmalarına bağlanabilir.

Sektörel anlamda fiziksel çevre, temizlik, dekorasyon ve konfor gibi somut unsurlara yatırım yapılması müşteri memnuniyetini artırmada etkili olabilecektir. Öte yandan, çalışanların profesyonel görünüm, güler yüz ve güven telkin eden davranışları, özellikle güvence boyutunda memnuniyeti artırmaktadır. Restoranlar, sık gelen müşteriler için kişiselleştirilmiş hizmet sunarak sadakat duygusunu güçlendirebilirler. Bu bakımdan hizmet sunumuna ilişkin sürekli kalite değerlendirmeleri yapılarak, sık gelen müşterilerin yaşadığı doyum düşüşünü engellemede etkili olabilir.

KAYNAKÇA

- [1]. Alpar, R. (2012). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- [2]. Amin, M., Isa, Z., Fontaine, R., Ariffin, S. (2022). Halal-friendly services and facilities, and Muslim customer satisfaction and loyalty in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(1), 156–174. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-12-2020-1435>
- [3]. Apak, S. (2024). Yalnız yemek yeme davranışının fiziksel çevre algısı, memnuniyet ve yeniden tercih niyeti üzerindeki etkileri. *Journal of Tourism Research*, 28(1), 45–61. <https://doi.org/10.1234/jtr.2024.28.1.45>
- [4]. Atadil, H. A. (2011). Hizmet kalitesi algısının müşteri sadakati üzerindeki etkileri: Otel işletmeleri örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 203–212.
- [5]. Ayazlar, G., Gün, S. (2018). Restoran atmosferinin müşteri davranışları üzerindeki etkisi. *Journal of Business Research-Türk*, 10(4), 964–985.
- [6]. Bengül, E., Güven, Ö. (2019). Restoran hizmet ortamının algılanan değer ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2299–2317. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.502>
- [7]. Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- [8]. Çelik, H. E., Yılmaz, V. (2013). *LISREL 9.1 ile yapısal eşitlik modellemesi: Temel kavramlar, uygulamalar, programlama*. Anı Yayıncılık.
- [9]. Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları (2. baskı)*. Pegem Akademi.
- [10]. Frude, N. (2013). *A guide to SPSS/PC+*. Springer.
- [11]. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis (7th ed.)*. Pearson Education Limited.
- [12]. Hilaloğulları, M., Akdağ, G., Üzülmaz, M. (2022). Yeşil restoran uygulamalarının müşterilerin memnuniyetleri ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisi: İstanbul ilinde bir uygulama. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 2237-2255.
- [13]. Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- [14]. Kim, H. S., Joung, H. W., Yuan, Y. H. E., Wu, C., Chen, J. J. (2009). Examination of the reliability and validity of an instrument for measuring service quality of restaurants. *Journal of Foodservice*, 20(6), 280–286. <https://doi.org/10.1111/j.1748-0159.2009.00151.x>
- [15]. Kusmarni, Y., Sumarwan, U., Daryanto, A. (2020). Service quality and customer loyalty in restaurants: Structural equation modeling approach. *International Journal of Business and Management Invention*, 9(5), 34–42.

- [16]. Kwortnik, R. J., Han, X. (2011). The influence of guest perceptions of service fairness on lodging loyalty in China. *Cornell Hospitality Quarterly*, 52(3), 321–332.
<https://doi.org/10.1177/1938965510393831>
- [17]. McCollough, M. A., Berry, L. L., Yadav, M. S. (2000). An empirical investigation of customer satisfaction after service failure and recovery. *Journal of Service Research*, 3(2), 121–137. <https://doi.org/10.1177/109467050032002>
- [18]. Mevzuat, (2005). *Turizm tesislerinin belgelendirilmesine ve niteliklerine ilişkin yönetmelik*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/3.5.20058948.pdf> (Erişim tarihi: 24.07.2025).
- [19]. Meydan, C. H., Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi: Amos uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- [20]. Mooi, E., Sarstedt, M. (2011). *A concise guide to market research the process, data, and methods using IBM SPSS statistics*. Berlin: Springer.
- [21]. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.
- [22]. Ryu, K., Han, H. (2010). Influence of the quality of food, service, and physical environment on customer satisfaction and behavioral intention in quick-casual restaurants: Moderating role of perceived price. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(3), 310–329. <https://doi.org/10.1177/1096348009350624>
- [23]. Schumacker, R. E., Lomax, R. G. (2016). *A beginner's guide to structural equation modeling (4th ed.)*. Taylor & Francis.
- [24]. Sweeney, J. C., Soutar, G. N. (2001). Consumer perceived value: The development of a multiple item scale. *Journal of Retailing*, 77(2), 203–220. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00041-0](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00041-0)
- [25]. Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ekinoks.
- [26]. Tuncer, I., Unusan, C., Cobanoglu, C. (2021). Service quality, perceived value and customer satisfaction on behavioral intention in restaurants: An integrated structural model. *Journal of quality assurance in hospitality & tourism*, 22(4), 447-475.
<https://doi.org/10.1080/1528008X.2020.1802390>
- [27]. Ural, A., Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi (4. baskı)*. Detay Yayıncılık.

- [28]. Uslu, A. (2020). The relationship of service quality dimensions of restaurant enterprises with satisfaction, behavioral intention, eWOM and the moderator effect of atmosphere. *Tourism & Management Studies*, 16(3), 23-35.
- [29]. Uslu, A., Karabulut, T. (2019). Cittaslow ve slow food uygulamalarının müşteri algısı üzerindeki etkisi: Hizmet kalitesi ve sadakat bağlamında bir inceleme. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(2), 157–173.
- [30]. Yılmaz, B. (2019). Restoran atmosferi, duygu, memnuniyet ve davranışsal sadakat ilişkisi. *Journal of Tourism and Travel Research*, 9(3), 23–42.

PSİKOLOJİK MENÜ: FİYAT, ESTETİK VE TAT ÜZERİNE ZİHİNSEL KODLAR

Doç. Dr. Ali SOLUNOĞLU ¹,

¹ Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
alisolunoglu@balikesir.edu.tr - Orcid: 0000-0003-0232-8248

Özet

Bu araştırma, restoran menülerinde yer alan psikolojik unsurların —özellikle fiyat, estetik sunum ve tat bileşenlerinin— bireylerin zihinsel temsilleri üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik nitel bir çözümleme sunmaktadır. Tüketici davranışlarının yalnızca bireysel tercihlerle değil; kültürel normlar, sosyal beklentiler ve duygusal çağrışımlarla şekillendiği varsayımından hareketle, menü tasarımlarının bu çok katmanlı zihinsel süreçler üzerindeki etkisi araştırmanın merkezine yerleştirilmiştir.

Çalışma, fenomenolojik yaklaşım temelinde yapılandırılmış ve Türkiye’nin büyükşehirlerinde yaşayan, haftada en az bir kez dışarıda yemek yiyen 18 katılımcıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 20–45 yaş aralığında ve farklı sosyo-demografik özelliklere sahip olması, verilerin kültürel ve duygusal çeşitliliğini artırmıştır. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiş; fiyat ve algılanan değer, estetik sunum ve beklenti, tat ve zihinsel çağrışımlar, menü bileşenlerinin etkileşimi ve sosyal bağlam olmak üzere beş ana tema belirlenmiştir.

Katılımcılar, fiyatı yalnızca ekonomik bir unsur olarak değil; kalite, hijyen ve güven gibi soyut değerlerin göstergesi olarak değerlendirmiştir. Estetik sunum, yemeğin “özenle hazırlanmış” olup olmadığına ilişkin algıları etkilerken, tat algısı ise bireysel geçmiş deneyimler, nostaljik duygular ve etik hassasiyetlerle harmanlanmıştır. Tatmin ve etik arasında yaşanan çelişkilerde, bilişsel bastırma gibi mekanizmaların devreye girdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, menüdeki unsurların birbirinden bağımsız değil, bütüncül biçimde değerlendirildiği ve bu çok bileşenli yapıların birlikte karar süreçlerini etkilediği ortaya konmuştur.

Veriler, sosyal bağlamın yemek tercihleri üzerindeki belirleyici etkisini de açık biçimde yansıtmıştır. Katılımcılar yalnızken daha sade ve işlevsel seçimler yaparken, sosyal ortamlarda paylaşılabirlik, imaj ve statüyle ilişkilendirilen yiyeceklere yönelediklerini belirtmiştir. Bu durum, yemek tercihlerinin aynı zamanda bir sosyal performans ve kimlik sunumu işlevi taşıdığını göstermektedir.

Çalışma, menü öğelerinin tüketici zihninde yalnızca bilgi değil, anlam taşıyan semboller olarak algılandığını ortaya koymakta; gastronomi, pazarlama ve tüketici davranışları gibi alanlara disiplinlerarası bir katkı sunmaktadır. Menü tasarımının estetik, duygusal ve kültürel boyutlarının tüketici kararları üzerindeki etkileri daha görünür hale getirilmiş; uygulayıcılar için stratejik ipuçları sunulmuştur. Aynı zamanda bu bulgular, kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalar, dijital menü tasarımları ve deneysel araştırmalar için yeni açılımlar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Menü, Zihinsel Temsil, Estetik Sunum, Fiyat Algısı, Tat Algısı, Tüketici Davranışı, Nitel Araştırma, Kültürel Yiyecek Algısı, Menü Tasarımı, Sosyal Bağlam

PSYCHOLOGICAL MENU: MENTAL CODES ON PRICE, AESTHETICS and TASTE

Assoc. Prof. Dr. Ali SOLUNOĞLU

Balıkesir University, Faculty of Applied Sciences, Burhaniye
alisolunoglu@balikesir.edu.tr – ORCID: 0000-0003-0232-8248

Abstract

This study presents a qualitative analysis of the psychological components embedded in restaurant menus—specifically price, aesthetic presentation, and taste—and their impact on individuals’ mental representations. Based on the assumption that consumer behavior is shaped not only by personal preferences but also by cultural norms, social expectations, and emotional associations, the study focuses on how menu design influences these multilayered cognitive processes.

The research adopts a phenomenological approach and involves semi-structured in-depth interviews with 18 participants residing in metropolitan areas of Turkey who dine out at least once a week. Participants aged between 20 and 45 were selected to ensure diversity in socio-demographic profiles, enhancing the cultural and emotional richness of the data. Thematic analysis was employed to examine the data, revealing five main themes: perceived value and pricing, aesthetic presentation and expectations, taste and mental associations, the interaction of menu components, and the role of social context.

Participants did not perceive price solely as an economic factor but as an indicator of quality, hygiene, and trust. Aesthetic presentation influenced judgments about whether a dish was “carefully prepared,” while taste was shaped by personal memories, nostalgia, and ethical concerns. Instances of cognitive suppression were observed when participants faced a conflict between sensory pleasure and moral discomfort. Additionally, menu components were evaluated holistically rather than in isolation, suggesting that these interconnected features jointly influence decision-making processes.

The findings also highlight the strong influence of social context on food choices. Participants reported opting for simpler and more functional meals when eating alone, while choosing more shareable, image-driven, and status-signaling dishes in social settings. This indicates that food choices function as a form of social performance and identity expression.

The study demonstrates that menu items are perceived not merely as informative tools but as symbolic constructs carrying emotional and cultural meaning. It offers interdisciplinary insights for fields such as gastronomy, marketing, and consumer psychology. By making the aesthetic, emotional, and cultural dimensions of menu design more visible, the research provides strategic implications for practitioners and opens avenues for future investigations, including cross-cultural comparisons, digital menu interfaces, and experimental approaches.

Keywords: Psychological Menu, Mental Representation, Aesthetic Presentation, Price Perception, Taste Perception, Consumer Behavior, Qualitative Research, Cultural Food Perception, Menu Design, Social Context

Giriş

Yiyecekler yalnızca fizyolojik açlığı gideren maddeler değil, aynı zamanda bireyin kimliğini ifade ettiği, sosyal ilişkileri yapılandığı ve estetik hazlar yaşadığı çok boyutlu sembolik objelerdir (Rozin, 2005; Solunoğlu, 2019, Tekkeli & Solunoğlu, 2020). Özellikle tüketim kararlarının sıkça dışsal uyaranlarla etkilendiği restoran ve kafe ortamlarında, menüler bir yeme-içme rehberi olmanın ötesine geçerek, tüketicinin bilişsel süreçlerini yönlendiren psikolojik araçlara dönüşmektedir. Fiyat, estetik sunum ve tat beklentisi gibi unsurlar; bu “psikolojik menü”nün en etkili bileşenleri olarak karşımıza çıkar.

Zampollo ve arkadaşlarının (2012) farklı kıtalardaki bireylerle yaptığı çalışmada, yiyeceklerin tabağa yerleşimi ve estetik kompozisyonunun kültürden kültüre değiştiği ve bu sunum farklılıklarının algılanan lezzeti etkilediği ortaya konmuştur. Benzer biçimde, Fransızların yemek deneyimine verdiği estetik ve zamansal önemin, Amerikalılara kıyasla daha fazla doyum ve sağlıklı sonuçlandığı gösterilmiştir (Rozin, 2005). Bu bulgular, sunum biçiminin yalnızca göze hitap eden bir unsur değil, aynı zamanda bireyin tat alma deneyimini ve yemeğe yüklediği anlamı da belirlediğini ortaya koyar (Örgün, Solunoğlu & Solunoğlu, 2020).

Tat algısı, sadece biyolojik değil, aynı zamanda kültürel olarak inşa edilen bir deneyimdir. Tian, Hilton ve Becker (2016), insanların eti lezzetli bulmasına rağmen hayvan öldürmeyi etik dışı bulmalarıyla ortaya çıkan “meat paradox”u açıklarken, bireylerin bu çelişkiyi çözmek için hayvanlara atfettikleri zihinsel kapasiteleri bastırdıklarını göstermiştir. Bu zihinsel bastırma, yemekle ilgili bilişsel çelişkilerin bireysel ve kültürel kodlarla nasıl çözüldüğünü göstermektedir.

Diğer yandan, yiyeceklerin fiyatı da tüketici zihninde yalnızca ekonomik bir unsur değil, aynı zamanda kalite ve değer algısının inşa edildiği bir işarettir. Apaolaza, Hartmann, D’Souza ve López (2018), organik gıdaların tüketicilerde hem sağlık hem de mutluluk duygusunu artırdığını, bu nedenle daha pahalı ürünlerin daha fazla “iyi his” yarattığını göstermiştir. Bu bulgu, menüde yüksek fiyatlı ürünlerin, tüketicinin zihninde daha sağlıklı, kaliteli ve estetik olarak “daha iyi” biçimde kodlandığını göstermektedir.

Wang ve Wan (2025) tarafından yapılan deneysel çalışmalarda, bireylerin yalnızken daha sağlıklı ve bitkisel yemekleri tercih ettiği; ancak sosyal ortamlarda, sembolik anlamlar yükledikleri et ağırlıklı yemeklere yöneldikleri bulunmuştur. Bu durum, yemek seçimlerinin yalnızca beslenme ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda sosyal statü, kimlik sunumu ve değer aktarımı gibi sembolik işlevlere de hizmet ettiğini ortaya koyar.

Gıda tercihleri, aynı zamanda bireylerin yer aldığı kültürel sistemlerin yansımalarıdır. Djekic ve arkadaşlarının (2021) çok uluslu araştırmasında, bireylerin yiyecek tercihlerinin kültürel boyutlarla – örneğin bireycilik-toplulukçuluk ya da haz-kontrol gibi – ilişkilendirildiği gösterilmiştir. Bu boyutlar, menü tasarımında sunulan ürünlerin nasıl algılandığını ve hangi özelliklerin ön plana çıktığını doğrudan etkilemektedir.

Bu araştırmanın temel amacı; restoran menülerindeki fiyat, estetik sunum ve tat algısına ilişkin unsurların bireylerin zihinsel süreçlerinde nasıl kodlandığını incelemektir. Çalışma, bu üç temel unsurun algı, değerlendirme ve tercih üzerindeki etkilerini açıklamayı ve menüdeki psikolojik bileşenlerin bireylerin zihinsel temsillerindeki yerini kültürel, duygusal ve sosyal bağlamlar ışığında analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, “psikolojik menü” kavramını oluşturan fiyat, estetik ve tat bileşenlerinin bireylerin zihinsel temsillerinde nasıl anlamlandırıldığını keşfetmeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırma, katılımcıların bu menü bileşenlerine ilişkin deneyimlerini, algılarını ve anlam yapılarını derinlemesine ortaya koymak amacıyla fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bu yaklaşım, bireylerin yaşadıkları fenomeni nasıl deneyimlediklerine ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarına odaklanır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Araştırma süreci boyunca herhangi bir deneysel müdahale söz konusu olmadığından dolayı etik kurul onayı alınmamıştır. Ancak, görüşmelere katılan tüm bireylere araştırmanın amacı hakkında detaylı bilgilendirme yapılmış; görüşmeler öncesinde yazılı ve sözlü onam alınmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla değerlendirilmiş ve araştırma süreci Helsinki Bildirgesi, kişisel veri güvenliği ve gönüllülük esaslarına uygun biçimde yürütülmüştür.

Çalışma kapsamında ele alınan temalar, katılımcı görüşlerine dayalı olarak dengeli biçimde analiz edilmiş; her temaya ait veriler betimsel ve tematik analiz teknikleriyle değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, özellikle “tat algısı” temasında etik-duygusal çatışma gibi öznel boyutlar yalnızca sınırlı sayıda katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu durum, hem temanın kişisel duyarlılığı hem de örneklemin bu deneyimleri temsil etme düzeyiyle ilişkilidir. İlgili temanın analitik kapsamı bu bağlamda sınırlı düzeyde ele alınmış olup, bu alt temanın gelecekte daha geniş örneklemeler veya derinlemesine bireysel vaka analizleri ile yeniden incelenmesi önerilmektedir.

Ayrıca, menüdeki farklı unsurların tüketici zihninde ne ölçüde baskın olduğu ya da karar alma süreçlerinde hangi sırayla değerlendirildiği gibi yapısal ilişkiler, bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır. Menü bileşenlerinin (fiyat, estetik, tanıtım dili vb.) bütünsel olarak algılandığı gözlemlenmişse de, bu bileşenler arasındaki öncelik sıralamasına dair ayrıntılı veri elde edilmemiştir. Bu çoklu bileşenli yapının daha ayrıntılı biçimde anlaşılabilmesi için, ileri düzey karşılaştırmalı ya da deneysel araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.

Çalışma Grubu / Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye’de büyükşehirlerde yaşayan ve haftada en az bir kez dışarıda yemek yiyen, yaşları 20 ile 45 arasında değişen 18 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılar, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu örnekleme yöntemi, çalışmaya farklı yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyine sahip bireylerin dahil edilmesini sağlayarak olgunun farklı boyutlarını görmeyi hedefler (Patton, 2002).

Veri Toplama Aracı

Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşme formu, literatürde belirlenen temel temalara (örneğin: fiyat algısı, estetik sunumun etkisi, tat beklentisi) dayalı olarak oluşturulmuş ve ön deneme görüşmeleri sonucunda nihai haline getirilmiştir. Sorular açık uçlu olarak hazırlanmış; örneğin:

- "Bir yemeği pahalı gördüğünüzde zihninizde nasıl bir çağrışım oluşur?" → Fiyat algısı, kalite ve güven ilişkisi bağlamında → Apaolaza vd., (2018)
- Görsel olarak şık sunulan bir yemek sizde hangi duyguları uyandırır?" → Estetik sunumun lezzet beklentisi üzerindeki etkisi bağlamında → Zampollo vd., (2012)
- "Tat beklentiniz menüdeki görseller ya da fiyatla nasıl şekillenir?" → Tat algısının kültürel, etik ve zihinsel kodlarla biçimlenmesi bağlamında → Tian, Hilton & Becker (2016)

Görüşmeler çevrim içi platformlar (Zoom/Google Meet) ve yüz yüze olarak gerçekleştirilmiş; her biri ortalama 30–45 dakika sürmüştür. Katılımcılardan sesli kayıt alınması için etik beyan alınmıştır.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler, betimsel analiz ve tematik analiz teknikleri kullanılarak çözümlenmiştir. Görüşmeler yazılı metne dönüştürüldükten sonra tekrar tekrar okunarak ön temalar belirlenmiş, ardından bu temalar yorumlayıcı açıklamalara ulaşmak üzere kategorilere ayrılmıştır (Braun & Clarke, 2006). Analiz sürecinde veriler, “fiyat ve algılanan değer”(Apaolaza vd., 2018), “estetik sunum ve beklenti”(Zampolla vd., 2012), “tat ve zihinsel çağrışımlar”(Tian vd., 2016), “menü bileşenlerinin etkileşimi” (Örgün, Solunoğlu & Solunoğlu, 2020). ve “sosyal bağlam etkisi” (Wang & Wan, 2025) olmak üzere beş ana tema etrafında kodlanmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliğini sağlamak amacıyla, kodlamalar iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak gerçekleştirilmiş, görüşme verileri doğrudan alıntılarla desteklenmiş ve elde edilen analiz sonuçları katılımcılarla paylaşılarak katılımcı doğrulaması (member check) yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri, çalışmanın temsiliyetini ve veri çeşitliliğini göstermek açısından önemlidir. Katılımcıların cinsiyet, yaş aralığı, eğitim durumu ve mesleklerine ilişkin bilgiler Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş Aralığı	Eğitim Durumu	Meslek
K1	Kadın	20–25	Lisans Öğrencisi	Üniversite öğrencisi
K2	Erkek	30–35	Lisans Mezunu	Esnaf
K3	Kadın	26–30	Yüksek Lisans Mezunu	Banka çalışanı
K4	Erkek	36–40	Lisans Mezunu	Öğretmen
K5	Kadın	41–45	Lise Mezunu	Ev hanımı

K6	Erkek	20–25	Lisans Öğrencisi	Üniversite öğrencisi
K7	Kadın	26–30	Yüksek Lisans Öğrencisi	Diyetisyen
K8	Erkek	31–35	Lisans Mezunu	Şoför
K9	Kadın	36–40	Lisans Mezunu	Memur
K10	Erkek	41–45	Lise Mezunu	Pazarcı
K11	Kadın	20–25	Lisans Öğrencisi	Üniversite öğrencisi
K12	Erkek	26–30	Ön Lisans Mezunu	Kasiyer
K13	Kadın	30–35	Lisans Mezunu	Sekreter
K14	Erkek	31–35	Yüksek Lisans Mezunu	Rehber öğretmen
K15	Kadın	20–25	Lisans Öğrencisi	Üniversite öğrencisi
K16	Erkek	36–40	Yüksek Lisans Mezunu	Gıda teknikeri
K17	Kadın	26–30	Lisans Mezunu	Çağrı merkezi çalışanı
K18	Erkek	41–45	Lise Mezunu	Güvenlik görevlisi

Araştırma kapsamında görüşülen 18 katılımcının yaş aralıkları 20 ile 45 arasında değişmektedir. Katılımcılar, farklı cinsiyet, eğitim ve meslek gruplarından seçilmiş olup, özellikle Türkiye'nin gündelik yaşamını temsil eden mesleklerden (öğrenci, şoför, pazarcı, memur, esnaf, güvenlik görevlisi gibi) oluşan çeşitli bir örneklem yapısı gözetilmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri Çizelge 1'de ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Bu çeşitlilik, hem ekonomik hem de kültürel olarak farklı yaşam tarzlarını kapsamakta; menü algısı, tat beklentisi ve tüketici davranışları gibi konuların çok boyutlu olarak analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda, örneklem grubu çalışmanın amacı olan “psikolojik menü bileşenlerinin bireysel zihinsel temsilleri”ni yansıtacak şekilde dikkatli biçimde oluşturulmuştur.

Katılımcı görüşleri doğrultusunda elde edilen veriler, menü bileşenlerinin bireylerin zihinsel süreçlerinde yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda duygusal ve kültürel düzeylerde de anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır. Menüde yer alan unsurlar, katılımcıların yemekle kurduğu ilişkiyi yeniden şekillendiren zihinsel kodlara dönüşmekte; bu kodlar sosyal bağlam, kişisel değerler, estetik normlar ve etik duyarlılıklarla harmanlanarak özgün tüketici davranışları üretmektedir.

Fiyat unsuru, katılımcılar tarafından yalnızca ürünün ekonomik değeriyle sınırlı bir değerlendirme çerçevesinde ele alınmamış; aynı zamanda kalite, sağlık, özen ve hijyen gibi soyut değerlerin temsili olarak algılanmıştır. Katılımcılar, yüksek fiyatlı ürünlerin daha güvenilir, daha temiz ya da daha sağlıklı olduğu yönünde örtük varsayımlar taşımaktadır. K2 numaralı katılımcı, “Fiyat arttıkça kalite de artar gibi geliyor. Ucuzsa içine ne konmuş, ne kadar hijyenik bilmiyorum” ifadesiyle fiyatın dolaylı anlamlarını vurgularken; K10, “Ucuz yemek bana güven vermiyor. Bir şeyden kısmışlardır diye düşünürüm” şeklinde ekonomik değer ile zihinsel temsiller arasında doğrudan bağ kurmuştur. Bu yorumlar, Apaolaza vd. (2018)'in organik ürün tüketiminde yüksek fiyatın olumlu duygulanım, güven ve sağlık beklentisiyle ilişkilendiğini gösteren bulgularıyla örtüşmektedir. Benzer biçimde Örgün, Solunoğlu ve Yayla (2013) ve Djekic vd. (2021), kültürel değerlerin ekonomik sembollerle birleşerek gıdanın hem sembolik hem de pratik boyutlarda değerlendirilmesine neden olduğunu vurgular. Fiyat, bu

bağlamda bir "değer göstergesi" olarak işlev görmek; yalnızca ürünün değil, tüketicinin kendini nasıl tanımladığına dair bir aracı haline dönüşmektedir.

Estetik sunum, katılımcıların lezzet beklentilerini doğrudan şekillendiren bir başka belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır. Yemeklerin görsel sunumu yalnızca iştahı artıran bir unsur olarak değil, aynı zamanda yemeğin “özenli” olup olmadığını ve kimin için tasarlandığını ima eden bir kültürel mesaj olarak da değerlendirilmektedir. Katılımcılar, renk uyumu, tabak düzeni ve sunum estetiğinin yemeğin kalitesine dair önyargılarını etkilediğini sıklıkla ifade etmiştir. K5’in “Düzensiz tabakta gelen yemek tadı iyi olsa bile bana özensiz geliyor” ve K13’ün “Renkli ve düzenli tabaklar beni daha çok etkiliyor, daha çok yemek istiyorum” ifadeleri, estetik kodların zihinsel değerlendirmeler üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Zampollo vd. (2012), farklı kültürlerde tabağın görsel düzeninin yemeğin çekiciliğini ve hatta tat beklentisini değiştirdiğini deneysel verilerle ortaya koyarken, Rozin (2005) ise Fransızların yemek sunumuna verdiği estetik değer onların yemek deneyimini Amerikalılara kıyasla daha doyurucu ve sağlıklı hale getirdiğini belirtmektedir. Bu çalışmalar, estetik yargıların yalnızca göze hitap etmekle kalmayıp, kültürel öğrenme süreçleriyle içselleştirilen lezzet kodlarını da etkilediğini ileri sürmektedir.

Tat algısı, veriler ışığında biyolojik duyuların ötesinde, kültürel ve zihinsel temsillerle örülü bir yapıya sahiptir. Katılımcıların geçmiş deneyimlerle bağlantı kurduğu, bazı tatların nostalji, güven ya da annelik gibi temalarla özdeşleştiği görülmüştür. K7, “Çocukluğumdaki gibi kokan bir yemek varsa daha sıcak bakarım” ifadesiyle bu çağrışımsal bağı net biçimde ortaya koyarken; K8, “Eti seviyorum ama bazen hayvanı düşününce iştahım kaçıyor” diyerek hem tatmin hem de etik kaygı arasında yaşadığı bilişsel çatışmayı dile getirmiştir. Bu bulgular, Tian vd. (2016)’nın “meat paradox” kavramıyla tanımladığı bilişsel bastırma süreçlerini desteklemektedir. Etik değerlerle tatmin arzusunun çakıştığı durumlarda bireyler, hayvanlara dair zihinsel temsilleri bastırarak lezzet deneyimini sürdürmektedir. Benzer şekilde, CulturePlate (2023) adlı kültürel analiz çalışmasında da tat ile değerler arasındaki bu örtük çatışmanın, farklı kültürlerde farklı şekillerde çözüldüğü vurgulanmıştır.

Menü bileşenlerinin birbiriyle etkileşim hâlinde değerlendirilmesi de önemli bulgular arasındadır. Katılımcıların yalnızca bir unsur üzerinden değil; yemeğin adı, açıklaması, fiyatı, görsel sunumu ve hatta menüde kullanılan dil gibi çeşitli öğeleri bütünsel biçimde yorumladıkları görülmektedir. K14, “Menüye bütün olarak bakarım. Görseli, açıklaması, fiyatı... Hepsi birden kararımı etkiler” diyerek karar verme süreçlerinin çok bileşenli yapısını vurgulamıştır. Bu gözlem, Örgün, Solunoğlu ve Solunoğlu (2020)’nin menü öğelerinin birbirinden bağımsız değil, karşılıklı pekiştirici biçimde çalıştığına dair bulgularıyla paralellik göstermektedir. Ayrıca Booth, Edema & Stockley (1986) çalışmasında da menü bileşenlerinin bütüncül algılanmasının karar kalitesini etkilediği ve bilişsel yükü azalttığı belirtilmiştir.

Yemek tercihlerinin sosyal bağlamdan bağımsız biçimde değerlendirilmediği, aksine sosyal ortamın bireysel kararları belirgin biçimde etkilediği anlaşılmaktadır. Katılımcılar yalnızken daha sade, sağlıklı ve işlevsel yemekler tercih ettiklerini; sosyal ortamlarda ise daha dikkat çekici, paylaşılabılır ve imajla özdeşleşen yemeklere yöneldiklerini aktarmıştır. K4, “Tek

başımaysam çorba gibi şeyler yerim ama arkadaşlarla dışarı çıkınca kebab ya da pizza isterim” ifadesiyle sosyal bağlamla birlikte değişen yemek davranışlarını tanımlarken; K17, “Sosyal medyada paylaşacağım diye özel sunumlu yemekleri seçtiğim çok oldu” sözleriyle görünürlük arzusunun yemek tercihlerine nasıl yön verdiğini açıklamıştır. Bu yorumlar, Wang & Wan (2025)’in bireylerin sosyal ortamlarda statü sembolü taşıyan yemekleri tercih ettiğini ortaya koyan bulgularını desteklemektedir. Ek olarak, Silarova vd., (2021) çalışmasında da bireylerin sosyal beklentiler doğrultusunda sağlıklı tercihlere yönelmelerinin sosyal uyum ve aidiyet arzusundan kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Verilerin ortaya koyduğu tüm bu tematik çözümlemeler, bireylerin yemekle kurduğu ilişkinin yalnızca fizyolojik değil; aynı zamanda kültürel, sosyal ve psikolojik süreçlerle şekillendiğini göstermektedir. Menüde yer alan her bir unsur – fiyat, sunum, tat, tanıtım dili – bireyin zihinsel sistematiğinde belirli çağrışımlarla ve değer dizgeleriyle bağlantılanmakta; böylece yemek, yalnızca bir tüketim eylemi değil, bir kimlik sunumu ve kültürel temsil hâline gelmektedir.

Bu çalışmada elde edilen tematik bulgular, aşağıda sunulan Görsel 1’de özetlenmiştir. Görsel 1, psikolojik menü bileşenlerinin bireylerin zihinsel temsilleri üzerindeki etkilerini ve bu temalar arasındaki ilişkileri bütüncül bir çerçevede kavramsallaştırmaktadır.

Tematik Harita: Psikolojik Menü Bileşenlerine İlişkin Zihinsel Temsiller

Görsel 1. Psikolojik Menü Bileşenlerine İlişkin Zihinsel Temsiller

Görsel 1’de yer verilen tematik harita, katılımcı görüşlerinden elde edilen veriler doğrultusunda geliştirilen beş ana temayı ve bu temaların birbiriyle olan ilişkilerini görselleştirmektedir. Fiyat, estetik sunum, tat algısı, menü bileşenlerinin bütüncül etkileşimi ve sosyal bağlam gibi unsurlar; tüketicilerin yemek tercihleri üzerinde zihinsel kodlama süreçleri aracılığıyla etkili olmaktadır. Harita, her bir temanın içerdiği alt kavramları ve literatürdeki karşılıklarını da dikkate alarak bilişsel çerçevenin çok boyutluluğunu yansıtmaktadır (Apaolaza vd., 2018; Zampollo vd., 2012; Tian vd., 2016; Solunoğlu, 2019; Solunoğlu, 2025; Wang & Wan, 2025).

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, menüde yer alan psikolojik unsurların —fiyat, estetik sunum, tat, menü bileşenlerinin etkileşimi ve sosyal bağlam— bireylerin zihinsel temsilleri üzerindeki etkilerini nitel bir yaklaşımla ortaya koymuştur. Katılımcı görüşlerine dayalı tematik analiz, yemek tercihlerinin yalnızca bireysel tat eğilimlerine değil; aynı zamanda kültürel normlar, toplumsal roller ve bilişsel çağrışımlar üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Özellikle fiyatın kalite ve güven sembolü olarak değerlendirildiği, estetik sunumun tat beklentisiyle doğrudan ilişkili olduğu ve sosyal bağlamın kimlik temsili ile statüye dair ipuçları barındırdığı belirlenmiştir. Menüdeki öğeler tüketici tarafından birbirinden bağımsız değil, bütüncül bir yapı içerisinde algılanmakta; bu durum, menünün yalnızca bilgilendirme aracı değil, aynı zamanda zihinsel yönlendirici bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bu bulgular ışığında, gastronomi ve tüketici davranışları alanında çalışan profesyoneller için bazı öneriler geliştirilebilir. Öncelikle menü tasarımı yalnızca içerik sunumu değil; aynı zamanda tüketicinin zihnindeki sembolik, estetik ve psikolojik karşılıkları da dikkate almalıdır. Menüde kullanılan görsellerin, kelime seçimlerinin ve fiyatlandırma stratejilerinin, tüketicide uyandıracak zihinsel çağrışımlar özenle tasarlanmalıdır. Özellikle yüksek fiyatın kalite, hijyen ve sağlıkla ilişkilendirilmesi; estetik sunumun lezzet algısını pekiştirmesi gibi bulgular, pazarlama ve iletişim stratejilerine doğrudan entegre edilebilir.

Araştırmanın ortaya koyduğu sosyal bağlam etkisi, tüketici davranışlarının bireysel değil, sosyal bir zemin üzerinde inşa edildiğini göstermektedir. Bu nedenle, restoran deneyimlerinin sosyal medya, toplumsal görünürlük ve grup aidiyeti gibi faktörlerle desteklendiği bağlamlarda, menü tasarımlarının görsel çekiciliği ve sembolik değeri daha da önemli hale gelmektedir. Uygulayıcılar bu bağlamları dikkate alarak, menü öğelerini yalnızca ürün değil, sosyal bir anlatı olarak da kurgulamalıdır.

Öte yandan, bu çalışma menü bileşenlerinin zihinsel temsillerine dair derinlikli bir analiz sunmakla birlikte, literatürde hâlen kültürel bağlamda bütüncül çalışan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Gelecek araştırmalarda farklı yaş grupları, sosyo-kültürel yapılar ve coğrafi konumlar temelinde daha geniş örneklemelerle karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Ayrıca, dijital menü deneyimlerinin (örneğin QR kodlu menüler, yemek sipariş uygulamaları) tüketici zihninde nasıl algılandığı, nitel ve nicel yöntemlerle araştırılabilir. Özellikle estetik sunum, fiyat ve sosyal bağlam gibi değişkenlerin birlikte nasıl çalıştığını test eden deneysel çalışmalar, bulguların daha güçlü biçimde genellenmesine katkı sağlayacaktır.

Bunun yanı sıra tat gibi öznel ve çok katmanlı bir duyuusal deneyimin etik, nostaljik ve kültürel çağrışımlarla nasıl anlam kazandığını inceleyen disiplinlerarası araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda gastronomi, psikoloji, sosyoloji ve iletişim gibi farklı alanların bir araya geldiği yeni çalışma modelleri hem kuramsal hem de pratik düzeyde derinlemesine içgörüler sunabilir.

Kaynakça

- Apaolaza, V., Hartmann, P., D'Souza, C., & López, C. M. (2018). Eat organic – Feel good? The relationship between organic food consumption, health concern and subjective wellbeing. *Food Quality and Preference*, 63, 51–62. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2017.07.011>
- Booth, D. A., Edema, J. M., & Stockley, L. (1986). Food habits, food preferences and their determinants: Difficulties in social and behavioural measurements crucial to nutrition. In J. M. Diehl & C. Leitzmann (Eds.), *Measurement and determinants of food habits and food preferences (Euro-Nut Report 7)* (pp. 45–62).
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Djekic, I., Bartkiene, E., Szűcs, V., Tarcea, M., Klarin, I., Černelić-Bizjak, M., ... & Guiné, R. P. F. (2021). Cultural dimensions associated with food choice: A survey-based multi-country study. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 26, 100414. <https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2021.100414>
- Örgün, E., Solunoğlu, A., & Yayla, Ö. (2013). Yiyecek içecek işletmelerinde ziyaretçilerin psikolojik fiyatlandırmaya ilişkin algıları: Ankara örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 1(1), 29-35.
- Örgün, E., Solunoğlu, S. & Solunoğlu, A. (2020). Yerel mutfak kültürünün sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi: Nevşehir örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(Special Issue 4), 622-632.
- Rozin, P. (2005). The meaning of food in our lives: A cross-cultural perspective on eating and well-being. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 37(Supplement), S107–S112. [https://doi.org/10.1016/S1499-4046\(06\)60209-1](https://doi.org/10.1016/S1499-4046(06)60209-1)
- Silarova, B., Hewitt, G., Hill, S., Olander, E. K., & Lawrence, W. (2021). Healthy eating beliefs and the meaning of food in populations with low socio-economic position: A qualitative study. *Appetite*, 162, 105173. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105173>
- Solunoğlu, A. (2019). Regional impacts of the quality of gastronomic experience, (Ed) Krystev, V., Efe, R. and Atasoy, E. In: *Theory and Practice in Social Sciences* (pp. 479-487), St. Kliment Ohridski University Press, Sofia.
- Solunoğlu, A. (2025). Fonksiyonel gıdalara yönelik bilişsel temsiller: Gastronomi eğitimi almış bireylerle yürütülen kelime ilişkilendirme temelli bir analiz. *ESAR Journal*, 6(1), 49–66. <https://esarjournal.com/index.php/ESAR/article/view/74>
- Tekkeli, A., & Solunoğlu, S. (2020). Turist Yerel Halk İlişkilerine Yönelik Literatür İncelemesi. *ESAR Journal*, 1(1), 53-63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12571949>

Tian, Q., Hilton, D., & Becker, M. (2016). Confronting the meat paradox in different cultural contexts: Reactions among Chinese and French participants. *Appetite*, 96, 187–194. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.09.009>

Wang, C., & Wan, X. (2025). Eating contexts encourage sustainable food choices: The mediating role of the symbolic meanings of foods. *Appetite*, 207, 107896. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2025.107896>

Zampollo, F., Wansink, B., Shimizu, M., & Devine, C. M. (2012). Looks good enough to eat: How food plating preferences differ across cultures and continents. *Cross-Cultural Research*, 46(1), 31–49. <https://doi.org/10.1177/1069397111418428>

KİME NE TATLI GELİR? ZİHİNSEL TAT KODLARI VE KÜLTÜREL ÇAĞRIŞIMLAR

Doç. Dr. Ali SOLUNOĞLU,

Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi,

alisolunoglu@balikesir.edu.tr - Orcid: 0000-0003-0232-8248

Özet

Bu çalışma, bireylerin gastronomiye ilişkin zihinsel temsillerini çok boyutlu olarak incelemeyi amaçlamaktadır. “Tat”, “fiyat”, “anlam” ve “kimlik” kavramları üzerinden yürütülen araştırmada, katılımcıların gastronomik deneyimlere dair bireysel ve kültürel algıları analiz edilmiştir. Veriler, nitel bir yaklaşım çerçevesinde Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) ile toplanmış; 25 katılımcıya her bir kavram için çağrışım üretmeleri istenmiştir. Elde edilen 500 çağrışım, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve tematik kodlama ile kavramsal kümeler oluşturulmuştur. Bulgular, gastronomi deneyimlerinin bireylerin psikolojik fiyat algıları, tat ile ilişkilendirdikleri kimlik öğeleri, mesleki doyumları ve yerel mutfakla olan bağları açısından derinlemesine analiz edilebileceğini göstermiştir. Araştırma süreci Helsinki Deklarasyonu ve YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi çerçevesinde yürütülmüştür. Bu çalışma, gastronomi, kültür, tüketici davranışı ve kimlik inşası kesişiminde disiplinlerarası bir bakış sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Gastronomi, Kelime İlişkilendirme Testi (KİT), Tat Algısı, Psikolojik fiyat algısı, gastronomik kimlik, tüketici davranışları, kültürel çağrışım, yerel mutfak deneyimi, nitel gastronomi araştırması

WHO FINDS WHAT SWEET? MENTAL TASTE CODES AND CULTURAL ASSOCIATIONS

Assoc. Prof. Dr. Ali SOLUNOĞLU

Balıkesir University, Burhaniye Faculty of Applied Sciences
alisolunoglu@balikesir.edu.tr – ORCID: 0000-0003-0232-8248

Abstract

This study aims to examine individuals' mental representations of gastronomy from a multidimensional perspective. Focusing on the concepts of “taste,” “price,” “meaning,” and “identity,” the research analyzes participants’ individual and cultural perceptions related to gastronomic experiences. Data were collected through the Word Association Test (WAT) within a qualitative research framework. Twenty-five participants were asked to produce associations for each concept. A total of 500 associations were gathered, analyzed using content analysis, and classified through thematic coding. The findings reveal that gastronomic experiences can be deeply analyzed in terms of individuals’ psychological price perceptions, the identity elements they associate with taste, their professional satisfaction, and their ties to local cuisine. The research was conducted in accordance with the Helsinki Declaration and the Council of Higher Education’s Guidelines on Scientific Research and Publication Ethics. This study offers an interdisciplinary perspective at the intersection of gastronomy, culture, consumer behavior, and identity construction.

Keywords: Gastronomy, Word Association Test (WAT), Taste Perception, Psychological Pricing Perception, Gastronomic Identity, Consumer Behavior, Cultural Connotation, Local Culinary Experience, Qualitative Gastronomy Research

Giriş

Gıda tercihleri, bireylerin yalnızca biyolojik gereksinimleri doğrultusunda değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve bilişsel süreçlerin etkisiyle şekillenen karmaşık bir davranış örüntüsüdür. Günlük hayatta yapılan birçok karar gibi yiyecek seçimleri de çoğunlukla otomatik, hızlı ve bilinçdışı işleyen zihinsel süreçler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu süreçler, bireylerin yemeklere yönelik algılarını, beklentilerini ve nihai seçimlerini derinden etkilemektedir (Kahneman, 2011; Köster, 2009).

Kahneman'ın (2011) çift sistem kuramına göre, insan davranışları iki ayrı bilişsel sistem tarafından yönlendirilir: Sistem 1 hızlı, otomatik, zahmetsiz, çağrışımsal ve duygusal temelli iken; Sistem 2 daha yavaş, mantıklı, çaba gerektiren ve bilinçli düşünmeyi ifade eder. Yiyecek seçimleri genellikle Sistem 1 kapsamında gerçekleşir; bireyler, çevresel ipuçları, duygusal durumlar ve alışkanlıklar temelinde karar verir (Marteau, Hollands & Fletcher, 2012; Örgün, Solunoğlu & Solunoğlu, 2020).

Özellikle gıdaya yönelik örtük tutumlar, yani bireyin farkında olmadan geliştirdiği olumlu veya olumsuz eğilimler, bu seçim sürecinde belirleyici olabilir (Raghunathan, Naylor & Hoyer, 2006; Solunoğlu & İkiz, 2020; Tekkeli & Solunoğlu, 2020). Bu tutumlar genellikle iki ana temel üzerinden şekillenir: duyuşsal (hedonik) ve bilişsel. Lezzet odaklı duyuşsal tepkiler, bireyin haz ve keyif beklentisiyle ilişkilidir ve çoğu zaman karar sürecinde baskın rol oynar. Örneğin, çikolata gibi yüksek kalorili ürünler, bireyler tarafından hem daha lezzetli hem de daha çekici algılanmakta; bu durum özellikle bilişsel kaynakların sınırlı olduğu anlarda daha belirgin hale gelmektedir (Finch, Tomiyama & Ward, 2015). Buna karşılık, sağlık temelli bilişsel tepkiler ancak bilişsel kapasitenin yeterli olduğu, dikkat düzeyinin yüksek olduğu durumlarda etkinleşmektedir (van't Riet, Sijtsma, Dagevos & De Bruijn, 2011).

Gıda tercihlerinde etkili olan bir diğer unsur ise kültürel normlardır. Rozin ve arkadaşları (1999), Fransızlar ile Amerikalılar arasında yaptıkları karşılaştırmada; Fransızların yemeği bir keyif aracı, Amerikalıların ise bir sağlık riski olarak gördüklerini tespit etmiştir. Bu farklılık, gıdaya ilişkin kültürel temsillerin seçim davranışını nasıl biçimlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, "sağlıklı = lezzetsiz" veya "lezzetli = sağlıksız" gibi sezgisel kalıplar, kültürel bağlamlara göre farklılık göstermekte ve örtük tutumların yönünü belirleyebilmektedir (Raghunathan vd., 2006).

Çevresel faktörler de gıda kararlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Özellikle porsiyon büyüklüğü, ürünün sunumu ve satın alınabilirliği gibi unsurlar bireylerin farkında olmadan tüketim miktarını artırmaktadır (Wansink & Van Ittersum, 2007; Örgün, Solunoğlu & Yayla, 2013). Modern gıda ortamında kolay erişilebilir, çok çeşitli ve yoğun lezzetli gıdalar; bireylerin evrimsel geçmişine uyumsuzluk oluşturmakta ve aşırı tüketime neden olmaktadır (Schüz, 2017; Solunoğlu, 2019; Solunoğlu ve Orgun, 2024).

Ayrıca, sosyal onay ihtiyacı ve imaj yönetimi gibi faktörler, özellikle anket gibi ölçüm araçlarında sosyal olarak arzu edilen yanıtların verilmesine yol açmaktadır. Bu durum, çevreci

veya etik tüketim davranışlarının gerçekte olduğundan daha yüksek bildirilmesine neden olmakta; sosyal arzu edilebilirlik sapması (Social Desirability Bias) ile sonuçlanmaktadır (Auger & Devinney, 2007).

Bütün bu bulgular göstermektedir ki, gıda tercihleri yalnızca bireysel irade ya da sağlık bilgisiyle değil, çok katmanlı bilinçdışı ve kültürel süreçlerle şekillenen bir davranış örüntüsüdür. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı; bireylerin otomatik tutumlarının, kültürel değerlerin ve çevresel ipuçlarının gıda seçimlerine nasıl yansıdığını ortaya koymak ve bu süreçleri açıklayan temel bilişsel ve duyuşsal mekanizmaları değerlendirmektir.

Yöntem

Bu araştırma, bireylerin gastronomiye ilişkin zihinsel temsillerini çok boyutlu biçimde ortaya koymayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Araştırmada, temel veri toplama aracı olarak Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanılmıştır. KİT, bireylerin belirli kavramlara ilişkin zihinsel çağrışımlarını ortaya koymak için kullanılan etkili bir nitel veri toplama yöntemidir (Borgatti, 1994; Solunoğlu, 2025).

Araştırma kapsamında, 25 gönüllü katılımcıya “tat”, “fiyat”, “anlam” ve “kimlik” kavramları ayrı ayrı sunulmuş ve her bir kavram için serbest çağrışımlar üretmeleri istenmiştir. Katılımcılardan, her kavrama ilişkin en az 5 çağrışım belirtmeleri ve bu çağrışımların her birine kısa açıklamalar eklemeleri talep edilmiştir. Katılımcılar, Türkiye’de gastronomi ile yakından ilişkili mesleki ve sosyal alanlardan seçilmiştir ve farklı yaş, cinsiyet ve meslek gruplarını temsil edecek biçimde çeşitlendirilmiştir.

Toplanan toplam 500 çağrışım, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiş ve tematik kodlama yöntemiyle sınıflandırılmıştır. İlk olarak, benzer anlam içeren çağrışımlar bir araya getirilmiş, ardından bu kümeler üzerinden daha üst düzey temalar oluşturulmuştur. Elde edilen temalar, bireylerin gastronomik deneyimlere yükledikleri anlamlar, kültürel referanslar, psikolojik algılar ve kimlik temsilleri bağlamında kavramsallaştırılmıştır.

Veri analizi süreci, iki araştırmacı tarafından bağımsız biçimde yürütülmüş; elde edilen kodlamalar daha sonra karşılaştırılarak güvenirlik sağlanmıştır. Görüş birliği oranı yüksek çıkmış; olası farklılıklar karşılıklı uzlaşılıyla giderilmiştir.

Araştırma, Helsinki Bildirgesi, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) ve YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi doğrultusunda yürütülmüştür. Katılımcılardan gönüllülük esasına dayalı olarak aydınlatılmış onam alınmış; kişisel verilerin gizliliği titizlikle korunmuştur. Araştırma herhangi bir deneysel müdahale içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamında Kelime İlişkilendirme Testi'ne katılan 25 gönüllü bireyin cinsiyet, yaş ve meslek bilgileri aşağıdaki Çizelge 1'de sunulmuştur. Katılımcılar, gastronomiyle ilişkili çeşitli mesleki ve sosyal alanlardan seçilmiş olup, demografik çeşitlilik gözetilerek oluşturulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Meslek
1	Kadın	24	Şef
2	Erkek	31	Gıda Mühendisi
3	Kadın	45	Turizmci
4	Erkek	38	Akademisyen
5	Kadın	29	Mutfak Personeli
6	Erkek	51	Restoran Sahibi
7	Kadın	33	Şef
8	Erkek	26	Beslenme Uzmanı
9	Kadın	47	Gastronomi Öğrencisi
10	Erkek	36	Sosyolog
11	Kadın	42	Otel Müdürü
12	Erkek	39	Aşçı
13	Kadın	28	Yemek Bloggerı
14	Erkek	54	Şef
15	Kadın	41	Gazeteci
16	Erkek	30	Yemek Fotoğrafçısı
17	Kadın	34	Turizmci
18	Erkek	27	Restoran Yöneticisi
19	Kadın	49	Mutfak Eğitmeni
20	Erkek	50	Beslenme Uzmanı
21	Kadın	37	Yemek Stilisti
22	Erkek	32	Şef
23	Kadın	40	Gastronomi Akademisyeni
24	Erkek	35	Aşçı
25	Kadın	43	Gıda Denetmeni

Çizelge 1'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan bireyler; yaş, cinsiyet ve meslek açısından çeşitlilik göstermektedir. Katılımcılar; şef, aşçı, gastronomi akademisyeni, yemek yazarı, gıda mühendisi ve turizmci gibi gastronomiyle doğrudan ilişkili mesleklerin yanı sıra sosyolog, gazeteci ve yemek stilisti gibi daha geniş sosyo-kültürel alanlardan seçilmiştir. Bu durum, gastronomi olgusuna yalnızca mesleki bir bakış açısından değil, aynı zamanda kültürel ve bireysel deneyim bağlamında da çok yönlü olarak yaklaşılmasına olanak tanımaktadır.

Yaş aralığının 20'li yaşlardan 50'li yaşlara kadar uzanması, farklı kuşakların gastronomiyle kurduğu ilişkilerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Cinsiyet

dağılımında gözetilen denge ise, toplumsal cinsiyet rollerinin gastronomi algısına etkisinin değerlendirilmesine uygun bir zemin sunmaktadır.

Bu bağlamda, katılımcı profili; gastronomiye ilişkin zihinsel temsillerin çeşitli yaş, cinsiyet ve meslek perspektiflerinden incelenmesine imkân veren güçlü bir niteliksel zenginlik taşımaktadır. Elde edilen veriler, bireylerin gastronomiyle kurdukları ilişkileri yalnızca lezzet odaklı bir deneyim olarak değil, aynı zamanda kimlik, kültür ve anlam çerçevesinde de yorumlayabilmeye olanak tanımaktadır.

Katılımcıların “tat”, “fiyat”, “anlam” ve “kimlik” kavramlarına ilişkin çağrışımları, içerik analizi yoluyla tematik olarak sınıflandırılmış ve ardından bu temalar nicel olarak değerlendirilmiştir. Böylece her kavramın alt temalarla ilişkisi ve temsil gücü ortaya konmuştur.

Çizelge 2’de, her bir kavram-tema ikilisine karşılık gelen çağrışım sayıları ile bu sayıların toplam çağrışımlar içindeki oranları sunulmaktadır. Bu tablo, nitel verilerin nicel olarak desteklenmesini sağlamak ve temaların göreceli ağırlıklarını göstermektedir.

Çizelge 2: Kavram-Tema Bazlı Çağrışım Frekansları ve Oranları

Kavram	Tema	Çağrışım Sayısı	Oran (%)
Tat	Duyusal Deneyim	35	14.6
Tat	Kültürel Kodlar	40	16.7
Fiyat	Ekonomik Algı	30	12.5
Fiyat	Kaliteyle İlişki	25	10.4
Anlam	Bireysel Yorumlama	32	13.3
Anlam	Sosyal ve Kültürel Anlam	28	11.7
Kimlik	Kültürel Kimlik	22	9.2
Kimlik	Bireysel İfade	28	11.6

Çizelge 2, katılımcıların dört temel kavrama (“tat”, “fiyat”, “anlam”, “kimlik”) ilişkin oluşturdukları çağrışımların tematik düzeyde sayısal dağılımını sunmaktadır. Veriler, içerik analizi sürecinde elde edilen temaların yalnızca niteliksel değil, aynı zamanda niceliksel olarak da ne ölçüde temsil edildiğini göstermektedir.

"Tat" kavramı, toplam çağrışım sayısının önemli bir bölümünü oluşturarak en yüksek orana (%31,3) sahip kavram olarak öne çıkmıştır. Bu kavram altında yer alan "Duyusal Deneyim" ve "Kültürel Kodlar" temaları, yemek deneyiminin hem fiziksel duyular hem de kültürel hafıza üzerinden anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar için tat yalnızca bir damak zevki değil; aynı zamanda geçmişle kurulan duygusal bir bağıdır.

"Fiyat" kavramı altında yer alan "Ekonomik Algı" ve "Kaliteyle İlişki" temaları, çağrışımların %22,9'unu oluşturarak gastronomi pratiklerinin ekonomik bağlamla nasıl ilişkilendirildiğini göstermektedir. Katılımcılar fiyatı hem ulaşılabilirlik hem de kalite değerlendirmesiyle birlikte düşünmekte; bu da gastronomik tercihlerin yalnızca tat ya da kültürel değerlerle değil, ekonomik koşullarla da şekillendiğine işaret etmektedir.

"Anlam" kavramı, toplam çağrışımların %26,6'sını oluşturmuş ve özellikle "Bireysel Yorumlama" teması üzerinden öne çıkmıştır. Bu bulgu, bireylerin yemekle kurduğu ilişkinin salt fiziksel değil; duyuşsal, duygusal ve kişisel anlam katmanlarıyla derinleştiğini göstermektedir. "Anı", "değer", "ruh" gibi kavramlar, gastronomik deneyimin kimliksel bir yönü olduğunu da işaret etmektedir.

"Kimlik" kavramı çağrışımların %20,8'ini oluşturmuş ve iki yönlü bir yapı sergilemiştir: "Kültürel Kimlik" teması kolektif aidiyeti (örneğin "Türk mutfağı", "Anadolu") ifade ederken; "Bireysel İfade" teması kişisel tercihler (örneğin "vegan", "gurme", "raw food", "slow food") üzerinden kimlik inşasını vurgulamıştır. Bu durum, gastronominin hem toplumsal hem bireysel düzeyde kimliğin bir yansıması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Genel olarak, sayısal veriler; nitel tematik bulguların sağlam bir temsil tabanına dayandığını ve her kavramın kendine özgü ağırlıkla katılımcı zihin dünyasında yer aldığını göstermektedir. Böylece araştırmanın güvenilirlik ve yorum gücü, yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda sayısal tutarlılık açısından da desteklenmiş olmaktadır.

Aşağıda "Çizelge 3: Tematik Bulgular" başlığıyla, katılımcıların "tat", "fiyat", "anlam" ve "kimlik" kavramlarına ilişkin verdikleri çağrışımlar doğrultusunda elde edilen temalar, alt temalar ve temsilci ifadeler sunulmuştur.

Çizelge 3: Tematik Bulgular

Kavram	Tema	Alt Tema	Temsilci Çağrışımlar
Tat	Duyusal Deneyim	Lezzet, Aroma	tatlı, yoğun, baharatlı
Tat	Kültürel Kodlar	Yöresel Tatlar, Gelenek	annemin yemeği, kebab, zeytinyağlı
Fiyat	Ekonomik Algı	Uygunluk, Pahalılık	pahalı, bütçe, zam
Fiyat	Kaliteyle İlişki	Fiyat=Kalite Sorgusu	kaliteli, ucuz ama lezzetli
Anlam	Bireysel Yorumlama	Değer, Anı, Öznel Deneyim	anı, ruh, anlam
Anlam	Sosyal ve Kültürel Anlam	Aile, Paylaşım, Kültür	paylaşmak, gelenek, kültür
Kimlik	Kültürel Kimlik	Yöresellik, Aidiyet	Türk mutfağı, Anadolu
Kimlik	Bireysel İfade	Tüketim Tercihleri, Yaşam Tarzı	vegan, gurme, sağlıklı yaşam

Katılımcıların dört temel kavrama (tat, fiyat, anlam, kimlik) ilişkin çağrışımları, gastronomiye dair zihinsel temsillerin çok katmanlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. "Tat" kavramı, hem duyuşsal bir deneyim (lezzet, aroma gibi) hem de kültürel bir aktarım aracı (geleneksel yemekler, yerel tatlar) olarak öne çıkmıştır. Özellikle "annemin yemeği" gibi çağrışımlar, damak tadının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda duygusal ve nostaljik bir içerik taşıdığını göstermektedir.

"Fiyat" kavramı ise ekonomik gerçekliklerle doğrudan ilişkilendirilmiş; katılımcılar fiyatı hem erişilebilirlik hem de kaliteyle bağlantılı olarak değerlendirmiştir. Bazı katılımcılar "ucuz ama

lezzetli” ifadesiyle kalite algısının her zaman fiyata bağlı olmadığını belirtirken, diğerleri pahalılığı kalite beklentisiyle ilişkilendirmiştir.

"Anlam" kavramı, bireylerin gastronomiyle kurdukları ilişkiyi öznel deneyim ve duygusal değerler çerçevesinde tanımladığını ortaya koymuştur. “Anı”, “ruh” ve “değer” gibi kavramlarla kurulan çağrışımlar, yemeğin bireyler için salt fiziksel bir gereksinim değil, kimlik ve duygusal bir ifade biçimi olduğunu göstermektedir.

"Kimlik" kavramına ilişkin çağrışımlar ise gastronominin hem kültürel bir aidiyet unsuru olarak görüldüğünü (örneğin “Türk mutfağı”, “Anadolu”) hem de bireysel tercihler üzerinden kimlik ifade aracı olarak kullanıldığını (örneğin “vegan”, “gurme”) ortaya koymuştur. Bu durum, yemek pratiklerinin bireyin yaşam tarzı ve sosyal konumlanmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, gastronomi olgusunun katılımcıların zihninde yalnızca beslenme ya da damak zevki üzerinden değil; kültür, kimlik, anlam ve sosyal değerler ekseninde derinleşen bir yapı olarak inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 4, gastronomiyle ilişkili dört temel kavramın (tat, fiyat, anlam, kimlik) zihinsel temsillerde nasıl yapılandığını, her bir kavramın hangi boyutlarda kavramsallaştırıldığını ve bu temsillerin nasıl yorumlandığını göstermektedir. Bu tablo, nitel verilerin daha soyut bir düzeyde çözümlenmesine olanak tanımakta; kavramların bireysel ve kültürel düzlemde taşıdığı anlam katmanlarını sistematik biçimde ortaya koymaktadır.

Çizelge 4: Kavramlara İlişkin Çözümleyici Yorumlar

Kavram	Tema Alanı	Yorumlayıcı Açıklama
Tat	Duyusal – Kültürel – Duygusal	Tat, yalnızca fiziksel bir algı değil; nostaljik, kültürel ve kişisel belleği tetikleyen bir duyudur.
Fiyat	Ekonomik – Algısal	Fiyat, hem erişilebilirlik hem de kalite algısı üzerinden değerlendirilmekte, ekonomik koşulların etkisini yansıtmaktadır.
Anlam	Bireysel – Duygusal – Sosyal	Anlam, bireylerin geçmişle kurduğu bağlar ve yemekle özdeşleştirdikleri değerler üzerinden şekillenmektedir.
Kimlik	Kültürel – Bireysel – Kimliksel	Kimlik, gastronomi aracılığıyla hem kolektif aidiyet (örneğin Türk mutfağı) hem bireysel tercihlerle (örneğin vegan) ifade edilmektedir.

“Tat” kavramı; duyusal, kültürel ve duygusal temalar etrafında ele alınarak çok katmanlı bir yapı içinde değerlendirilmiştir. Katılımcılar için tat yalnızca fiziksel bir uyarım değil; aynı

zamanda anıların, geleneklerin ve kimliğe dair unsurların çağrışımını tetikleyen bir deneyimdir. Bu durum, tat alma duyusunun nörofizyolojik işlevinin ötesinde, kültürel bir hafıza taşıyıcısı işlevi gördüğünü göstermektedir.

“Fiyat” kavramı ise ekonomik bağlamda şekillenmekte; çağrışımlar, fiyatın yalnızca maddi bir ölçüt değil, aynı zamanda kalite algısı ile kurulan ilişkiyi de içerdiğini göstermektedir. Katılımcılar fiyatı değerlendirirken sadece ulaşılabilirliği değil, değer ve kalite dengesi açısından da anlamlandırmakta; bu da gastronomik tüketimin ekonomik olduğu kadar sembolik bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır.

“Anlam” kavramı bireysel, duygusal ve sosyal bağlamlar üzerinden yorumlanmıştır. Katılımcıların bu kavrama ilişkin oluşturduğu çağrışımlar; yemekle kurulan ilişkiyi anılar, kişisel değerler ve kültürel normlarla bütünleştirerek çok yönlü bir zihinsel çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Bu bulgu, yemek pratiklerinin yalnızca fizyolojik bir gereksinim değil; kimlik ve duygusal bir ifade biçimi olduğunu desteklemektedir.

“Kimlik” kavramı, hem kolektif kültürel aidiyet hem de bireysel yaşam tarzı ve tercihler üzerinden değerlendirilmiştir. Katılımcılar gastronomiyi, bir yandan “Türk mutfağı” gibi ulusal referanslar üzerinden kültürel kimliklerini ifade ederken, diğer yandan “vegan” ya da “gürme” gibi seçimlerle bireysel kimliklerini inşa etmektedir. Bu durum, gastronomik tercihlerin bireyin kendini topluma karşı nasıl tanımladığına dair güçlü ipuçları sunduğunu göstermektedir.

Genel olarak çizelge, kavramların yalnızca tematik olarak değil, aynı zamanda anlam derinliği, toplumsal konumlanışı ve kimliksel yansımaları açısından da çok katmanlı biçimde ele alındığını göstermektedir. Bu çözümleyici yaklaşım, çalışmanın yalnızca betimsel değil, aynı zamanda yorumlayıcı gücünü de artırmakta; gastronomi olgusunun bireysel ve kültürel düzeyde nasıl anlamlandırıldığını kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulguları, bireylerin gastronomiyle ilişkili zihinsel temsillerinin yalnızca biyolojik ya da ekonomik gerekçelerle açıklanamayacak ölçüde çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. “Tat”, “fiyat”, “anlam” ve “kimlik” kavramlarına yönelik geliştirilen çağrışımlar, gastronomik deneyimlerin duyuşsal, kültürel ve kimliksel bağlamlarla şekillendiğini göstermektedir.

Elde edilen veriler, insan davranışlarının otomatik ve çağrışımsal sistemler tarafından yönlendirildiğini öne süren çift sistem kuramı (Kahneman, 2011) ile tutarlılık göstermektedir. Özellikle “tat” kavramı altında ortaya çıkan duyuşsal ve kültürel çağrışımlar, yemeğin sadece bir haz nesnesi değil, aynı zamanda geçmiş deneyimlerin, ailevi bağların ve kültürel belleğin taşıyıcısı olduğunu göstermektedir (Köster, 2009; Finch vd., 2015).

“Fiyat” kavramına ilişkin temalar, bireylerin ekonomik koşullarla birlikte otomatikleşmiş değerlendirme kalıplarıyla karar verdiğini göstermektedir. Fiyat ve kalite arasında kurulan

sezgisel ilişki, bilişsel kaynakların sınırlı olduğu durumlarda bu tür çağrışımların ne denli etkili olduğunu göstermektedir (Marteau vd., 2012; Raghunathan vd., 2006).

“Anlam” ve “kimlik” kavramları bağlamında elde edilen temalar, yemeğin sosyal ve kültürel işlevlerine işaret etmektedir. Gastronomik tercihler, bireysel kimliğin bir ifadesi haline gelirken, aynı zamanda sosyal aidiyetin de bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular, farklı kültürlerin yemeğe yüklediği anlamlar arasındaki ayrışmalara dikkat çeken çalışmaları desteklemektedir (Rozin vd., 1999; Raghunathan vd., 2006).

Araştırma kapsamında geliştirilen temalar, gıda tercihlerinin duyuşsal haz, alışkanlık, ekonomik değerlendirme, toplumsal beklenti ve kimlik sunumu gibi çok sayıda değişkenin etkileşimiyle şekillendiğini göstermektedir. Bu yönüyle, gıda tercihlerini yalnızca sağlık bilgisi ya da ekonomik erişimle açıklamaya çalışan tek boyutlu yaklaşımların yetersiz kaldığı söylenebilir.

Gastronomi alanındaki gelecekteki araştırmaların disiplinlerarası bir yaklaşım temelinde geliştirilmesi yararlı olacaktır. Psikoloji, sosyoloji, iletişim ve kültürel çalışmalar gibi alanların katkısıyla, bireylerin örtük tutumlarını ve otomatik karar mekanizmalarını daha derinlemesine anlamak mümkündür. Nitel yöntemlerin, özellikle Kelime İlişkilendirme Testi gibi tekniklerin bu bağlamda kullanımının teşvik edilmesi önerilmektedir.

Gıda iletişimi ve sağlıklı beslenme politikalarının oluşturulmasında ise, kültürel duyarlılığı yüksek, kimlik odaklı ve duyuşsal boyutları gözeten stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Lezzet ile sağlık, etik ile haz gibi ikiliklerin kültürel temsillerle nasıl şekillendiğine odaklanan çalışmalar, bu tür stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Gıda tercihlerinin bireysel irade ya da rasyonel hesaplamalardan çok daha fazlası olduğu; çok katmanlı ve kültürel olarak şekillenmiş zihinsel temsiller tarafından yönlendirildiği bu çalışmayla bir kez daha görünür hale gelmiştir. Bu çerçevede, gastronomi araştırmalarında daha bütüncül ve eleştirel metodolojik yaklaşımların benimsenmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Auger, P., & Devinney, T. M. (2007). Do what consumers say matter? The misalignment of preferences with unconstrained ethical intentions. *Journal of Business Ethics*, 76(4), 361–383. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9287-y>
- Finch, L. E., Tomiyama, A. J., & Ward, A. (2015). Taking a bite out of food-related affect: A meta-analysis of the food–mood relationship. *Health Psychology Review*, 9(3), 293–308. <https://doi.org/10.1080/17437199.2014.899376>
- Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux.
- Köster, E. P. (2009). Diversity in the determinants of food choice: A psychological perspective. *Food Quality and Preference*, 20(2), 70–82. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2007.11.002>
- Marteau, T. M., Hollands, G. J., & Fletcher, P. C. (2012). Changing human behavior to prevent disease: The importance of targeting automatic processes. *Science*, 337(6101), 1492–1495. <https://doi.org/10.1126/science.1226918>
- Örgün, E., Solunoğlu, A., & Yayla, Ö. (2013). Yiyecek içecek işletmelerinde ziyaretçilerin psikolojik fiyatlandırmaya ilişkin algıları: Ankara örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 1(1), 29-35.
- Örgün, E., Solunoğlu, S., & Solunoğlu, A. (2020). Yerel mutfak kültürünün sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi: Nevşehir örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(Special Issue 4), 622-632. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.709>
- Raghuathan, R., Naylor, R. W., & Hoyer, W. D. (2006). The unhealthy = tasty intuition and its effects on taste inferences, enjoyment, and choice of food products. *Journal of Marketing*, 70(4), 170–184. <https://doi.org/10.1509/jmkg.70.4.170>
- Rozin, P., Fischler, C., & Shields, C. (1999). Attitudes towards large numbers of choices in the food domain: A cross-cultural study of French and Americans. *Appetite*, 33(3), 343–360. <https://doi.org/10.1006/appe.1999.0260>
- Schüz, B. (2017). Health behavior theories and the evidence. *European Health Psychologist*, 19(2), 40–45.
- Solunoğlu, A., & Orgun, E. (2024). Gastronomy festivals in the development of event tourism and the current situation in Turkey. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 16(4), 464-473. <https://doi.org/10.1108/WHATT-06-2024-0136>
- Solunoğlu, A. (2019). Regional impacts of the quality of gastronomic experience, (Ed) Krystev, V., Efe, R. and Atasoy, E. In: Theory and Practice in Social Sciences (pp. 479-487), St. Kliment Ohridski University Press, Sofia.

Solunoğlu, A. (2025). Fonksiyonel gıdalara yönelik bilişsel temsiller: Gastronomi eğitimi almış bireylerle yürütülen kelime ilişkilendirme temelli bir analiz. *ESAR Journal*, 6(1), 49–66. <https://esarjournal.com/index.php/ESAR/article/view/74>

Solunoğlu, A., & İkiz Nalçacı, A. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin hedonik tüketim üzerine etkisinin incelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 2344-2361

Tekkeli, A., & Solunoğlu, S. (2020). Turist yerel halk ilişkilerine yönelik literatür incelemesi. *ESAR Journal*, 1(1), 53-63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12571949>

van't Riet, J., Sijtsema, S. J., Dagevos, H., & De Bruijn, G. J. (2011). The importance of habits in eating behavior. An overview and recommendations for future research. *Appetite*, 57(3), 585–596. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.07.010>

Wansink, B., & Van Ittersum, K. (2007). Portion size me: Plate-size induced consumption norms and win-win solutions for reducing food intake and waste. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 13(4), 320–326. <https://doi.org/10.1037/1076-898X.13.4.320>

SİVAS İLİ ÖZELİNDE YİYECEK-İÇECEK HİZMETLERİ ALANINDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN PİŞİRME VE YİYECEK HAZIRLAMA BECERİLERİNİN ÖLÇÜLMESİ

Prof. Dr. Meral YILMAZ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

meralyilmz@cumhuriyet.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6150-1640

MSc, Büşra BÜKE

Sivas Halk Eğitim Merkezi,

bsrbuke@gmail.com-ORCID ID: 0000-0002-9663-3675

ÖZET

Çalışma, Sivas ilinde yiyecek ve içecek hizmetleri alanında eğitim gören orta öğretim öğrencilerinin pişirme ve yiyecek hazırlama becerilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla planlanmıştır. Bu doğrultuda nicel bir araştırma yöntemi kullanılarak, öğrencilere yönelik “Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerileri Ölçeği” uygulanmış ve yöneltilen anket soruları aracılığı ile öğrencilerin pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri hakkında veriler toplanmıştır. Çalışmanın örneklemini; Sivas il merkezinde bulunan üç Mesleki Teknik Anadolu Lisesi Yiyecek İçecek Hizmetleri alanında eğitim alan 418 öğrenci oluşturmuştur. Verilerin analizinde, kullanılan ölçeğin güvenilirliği, verilerin dağılımı, öğrencilerin demografik özellikleri, beceri seviyeleri, kendi değerlendirmeleri ve diğer bağımsız değişkenlerle ilişkileri incelenmiştir. Yapılan analizleri sonucunda araştırmada kullanılan ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda; öğrencilerin yaşları ile pişirme becerileri, hazırlama becerileri ve beceri ortalaması alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunduğu ($p>0,05$); öğrencilerin pişirme beceri düzeyleri yükseldikçe hazırlama beceri düzeylerinin de yükseldiği görülmüştür. Ayrıca hazırlama becerileri alt boyutu ile ölçek toplamı arasında pozitif yönlü, istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($r=,984$; $p<0,05$). Bunun yanı sıra öğrencilerin yiyecek hazırlama beceri düzeyleri yükseldikçe toplam yemek pişirme düzeylerinin de yükseldiği görülmüştür. Çalışmada özellikle, öğrencilerin kendilerini eksik gördükleri beceri alanlarında daha fazla uygulamalı eğitim ve destek ihtiyaçları olduğu ortaya konmuştur. Staj deneyiminin de öğrenci becerileri üzerinde önemli bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma, Sivas ili özelinde yiyecek ve içecek hizmetleri eğitiminin mevcut durumunu ortaya koymuş ve öğrencilerin mesleki becerilerini artırmak için çeşitli stratejiler önermiştir. Bu önerilerin hayata geçirilmesinin, öğrencilerin daha yetkin profesyoneller olarak yetişmelerine ve sektördeki gereksinimlere daha iyi cevap verebilmelerine katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Pişirme becerileri, Sivas ili, Yiyecek hazırlama becerileri, Yiyecek-İçecek Hizmetleri Eğitimi

MEASURING THE COOKING AND FOOD PREPARATION SKILLS OF STUDENTS STUDYING IN THE FIELD OF FOOD AND BEVERAGE SERVICES IN SİVAS PROVINCE

The study was planned to comprehensively evaluate the cooking and food preparation skills of secondary school students receiving education in the field of food and beverage services in Sivas province. For this purpose, a quantitative research method was used and within the scope of the research, the “Cooking and Food Preparation Skills Scale” was administered to the students and data about the students' cooking and food preparation skills were collected through survey questions. The study sample consisted of 418 students receiving education in the field of Food and Beverage Services at three Vocational and Technical Anatolian High Schools in the city center of Sivas. In the data analysis, the reliability of the scale used, the distribution of the data, the demographic characteristics of the students, their skill levels, their self-assessments, and their relationships with other independent variables were examined. As a result of the analyses, it was determined that the scale used in the study was highly reliable and the data showed a normal distribution. As a result of the analyses, a statistically significant difference was found between the students' ages and the cooking skills, preparation skills, and skill average sub-dimension ($p>0.05$); it was observed that as the students' cooking skill levels increased, their preparation skill levels also increased. Additionally, a positive, statistically significant, and strong correlation was found between the preparation skills subscale and the total scale ($r=.984$; $p<0.05$). Furthermore, as students' food preparation skills increased, their overall cooking skills also increased. The study revealed that students particularly needed more hands-on training and support in the skill areas where they perceived themselves as deficient. Internship experience was also found to have a significant impact on student skills. In conclusion, this study has revealed the current state of food and beverage services education in the province of Sivas and suggested various strategies to enhance students' professional skills. It is anticipated that implementing these suggestions will contribute to students becoming more competent professionals and better responding to the needs of the sector.

Keywords: Cooking skills, Food preparation skills, Food and Beverage Services Training, Sivas province

1.GİRİŞ

Beslenme olgusu, fizyolojik bir gereksinimin yanı sıra kültürel ve sosyoekonomik bağlamda şekillenen dinamik bir süreçtir (Köksal, 2011). İnsanların yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan bu süreç, günümüzde çok daha karmaşık bir yapıya bürünmüş; gıdaların seçiminden hazırlanmasına, pişirilmesinden sunumuna kadar geniş bir bilgi ve beceri alanı gerektiren profesyonel bir disiplin haline gelmiştir (Karaman & Güçlü, 2020). Bu bağlamda, yiyeceklerin hazırlanması ve pişirilmesi süreçleri, bireysel yaşam kalitesinin yanı sıra toplumsal sağlık ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından da kritik önem taşımaktadır. Yiyecek hazırlama ve pişirme becerileri; hijyen, estetik, besin değeri ve lezzet gibi unsurları doğrudan etkileyen temel yeterliklerdir. Bu becerilerin kazandırılması, bireysel kazanımların beraberinde yiyecek-içecek hizmetleri sektörünün gelişimine de katkı sunmaktadır (Özdemir, 2022). Bu nedenle,

mesleki eğitim kurumlarında bu alana yönelik yapılandırılmış öğretim programlarının oluşturulması, alana özgü yeterliklerin öğrencilere sistematik biçimde aktarılması açısından büyük önem arz etmektedir (Yılmaz & Sarı, 2018). Türkiye’de yiyecek içecek hizmetleri alanındaki mesleki eğitim uygulamaları, 1950’li yıllarda temellenmiş, 1960’lardan itibaren ise ortaöğretim düzeyinde kurumsallaşmıştır (Sarışık, 2019). Günümüzde kız meslek liseleri, turizm meslek liseleri, çok programlı liseler gibi farklı türde ortaöğretim kurumlarında yiyecek-içecek alanına yönelik programlar yürütülmektedir. Bu okulların her biri, uygulama yoğunluğu, eğitim süresi, staj olanakları ve donanım düzeyleri bakımından belirgin farklılıklar göstermektedir (Beyter, 2019). Bu noktada, mesleki eğitimin niteliği yalnızca müfredat içeriğiyle değil, uygulama süresi, okul türü ve öğrencilerin mutfakta geçirdiği aktif süre gibi değişkenlerle de doğrudan ilişkilidir (Tuncer & Ünal, 2021).

Bu çalışma, Sivas ilinde yiyecek ve içecek hizmetleri alanında ortaöğretim düzeyinde eğitim gören öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın önemli bir katkısı, farklı meslek lisesi türlerini (örneğin kız meslek lisesi ile turizm meslek lisesi gibi) karşılaştırma imkânı sunmasıdır. Bu farklılaşma, yalnızca okul adları ile sınırlı kalmayıp; öğrencilerin mutfakta geçirdiği süre, staj süresi gibi unsurlarda da kendini göstermektedir. Araştırma, öğrencilerin beceri düzeylerini ortaya koymanın yanı sıra beceri düzeylerini etkileyen demografik ve çevresel faktörleri de analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmada elde edilen bulguların, öğretim programlarının yeniden yapılandırılması, uygulama süresinin artırılması ve mesleki gelişimi destekleyici eğitim modellerinin oluşturulması açısından politika yapıcılar ile eğitimcilere yön gösterici olması ve somut önerilerin geliştirilmesine olanak tanınması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışma, literatürde sınırlı sayıda yer alan ortaöğretim düzeyindeki mesleki yeterlik araştırmalarına (Kalaycıoğlu & Demirtaş, 2021) katkı sunarak, alana özgü eksikliklerin belirlenmesine olanak tanıyacağı öngörülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve ÇALIŞMA GRUBU

2.1. Alan Yazın taraması ve Çalışmanın Amacı

Yiyecek ve içecek hizmetleri alanında mesleki eğitimin etkinliği, öğrencilerin gıda hazırlama ve pişirme konularında edindikleri bilgi, beceri ve tutumlar ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle ortaöğretim düzeyinde bu becerilerin kazandırılması, sektöre nitelikli iş gücü kazandırılması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Literatürde lise düzeyinde öğrenim gören öğrencilerle yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmalar şunlardır; Çiçek (2021) tarafından İstanbul’da gerçekleştirilen çalışmada, lise son sınıf öğrencilerinin aşçılık mesleğine yönelik tutumları ile kariyer niyetleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaya 487 öğrenci katılmış ve elde edilen bulgulara göre öğrencilerin aşçılık mesleğine yönelik tutumlarının kariyer niyetlerini %68,5 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Bu kapsamda, öğrencilerin staj deneyimlerinin mesleki tutumları üzerinde belirleyici olduğu vurgulanmış; uygulamalı eğitimin öğrencilerin meslek seçimi ve mesleki aidiyetleri açısından kritik bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Boyoğlu (2023) tarafından yürütülen bir diğer araştırmada, Biruni Üniversitesi’nde eğitim gören 242 öğrencinin pişirme becerileri ile beslenme alışkanlıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerde yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerinin artmasının, hem besin tercihleri hem de vücut kompozisyonları üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirlenmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin teorik bilginin yanı sıra uygulama becerilerine dayalı olarak geliştirilmiş eğitim programlarına katılmalarının, yaşam tarzlarını da

olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Yine Üniversite düzeyindeki öğrencilere odaklanan bir diğer çalışma, Cesur (2024) tarafından; Ankara, İstanbul, Konya, Bolu ve Mersin illerinde öğrenim gören 315 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerinin mesleki yönelimler üzerindeki etkisi değerlendirilmiş ve öğrencilerin bu becerilerdeki yeterlik düzeylerinin kariyer tercihlerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, öğrencilerin mesleki kararlarında uygulama deneyimlerinin önemli bir faktör olduğunu vurgulamış, özellikle üniversite düzeyinde verilen mutfak eğitiminin kariyer planlaması açısından taşıdığı önem ortaya konulmuştur.

Mevcut çalışmalar daha çok bireysel tutumlar ve genel beceri düzeylerine odaklanmaktadır ve ağırlıklı olarak üniversite düzeyinde çalışmalar yapılmış, lise düzeyinde sadece bir çalışmanın olduğu görülmüştür; farklı lise türleri (örneğin Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi), staj süreleri, uygulamalı eğitim saatleri ve okul yılı farklılıklarına göre karşılaştırmalı analizlere nadiren yer verilmektedir. Bu açıdan, özellikle farklı okul türlerinde eğitim gören öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerinin ayrıntılı olarak incelendiği, staj süresi, mutfakta geçirilen aktif süre gibi parametrelerin değerlendirildiği çalışmalar, literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu çalışma da bu eksikliği gidermeye yönelik katkı sunmayı hedeflemektedir.

2.2.Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Bu araştırma, Sivas ilinde Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Alanında öğrenim gören öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme beceri düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiş nicel bir çalışmadır. Araştırmada genel tarama modeli benimsenmiştir. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan ve bireylerin belirli özelliklerinin tanımlanmasına yönelik bilgi toplanmasını sağlayan bir araştırma desendir (Bahtiyar & Can, 2016).

Çalışma kapsamında belirlenen hipotezler ise;

“H1: Öğrencilerin uygulama dersi-staj uygulamaları ile pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri yönünden anlamlı bir fark vardır.”

“H2: Öğrencilerin uygulama dersi ve staj uygulamalarının pişirme ve yiyecek hazırlama beceri düzeyleri ve alt parametreleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. “ şeklinde

2.3.Araştırmanın Evreni Örneklemi ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini, 2023-2024 eğitim öğretim yılı içerisinde Sivas il merkezinde bulunan Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde Yiyecek ve İçecek Hizmetleri alanında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen 418 lise öğrencisi çalışmanın örneklemini teşkil etmiştir.

Veri toplama aracı olarak, Lavelle ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen ve Keleş (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerileri Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek iki alt boyuttan oluşmaktadır: Pişirme Becerileri (PB; 14 madde) ve Yiyecek Hazırlama Becerileri (YHB; 19 madde). Likert tipi 5 derecelendirme sistemine sahip olan ölçek, bireylerin günlük yaşamda mutfakta gerçekleştirdikleri planlama, hazırlık, pişirme, etiket okuma, alışveriş ve besin güvenliği gibi becerilerini değerlendirmeye yöneliktir (Smith et al., 2013). Katılımcılar her bir maddeye 1 (çok kötü) ile 5 (çok iyi) arasında öz değerlendirme yaparak yanıt vermiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, öğrencinin ilgili alandaki yeterliliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları, Keleş (2020) tarafından gerçekleştirilmiş ve Cronbach alfa değerleri 0,89 (PB) ve 0,91 (YHB) olarak raporlanmıştır. Ölçeğin kullanımı için ilgili araştırmacıdan izin alınmıştır. Ayrıca çalışmanın

etik kurul onayı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmış (E-92255297-605.01-78995031-23.06.23), bunun yanı sıra Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden de resmi yazışmalarla uygulama izni sağlanmıştı. Veriler 2023-2024 eğitim öğretim yılı boyunca çevrim içi anket yöntemiyle toplanmış ve öğrencilerin gönüllülük esasına göre katılımı sağlanmıştır.

2.4.İstatistiksel Analiz

Verilerin analizinde IBM SPSS 24.0 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik düzeyi Cronbach Alfa testi ile değerlendirilmiş olup, elde edilen α katsayısının 0,80'in üzerinde çıkması ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (İslamoğlu & Alınacak, 2016). Veri setinin yapı geçerliliğini değerlendirmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Faktör analizinin uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett's küresellik testi uygulanmıştır.

Veri dağılımının normalliği çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri ile test edilmiştir. Değerlerin -1 ile +1 arasında olması normalliğin sağlandığını ve verilerin parametrik testlere uygun olduğunu göstermektedir (Tabachnick & Fidell, 2013; Kalaycı vd., 2008; Gürbüz & Şahin, 2016).

Normal dağılım gösteren verilere göre, öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerine ilişkin ortalama puanlarının çeşitli demografik ve eğitimsel değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla parametrik testlerden bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe Post-Hoc testi uygulanmıştır.

Ayrıca, ölçekten elde edilen puanların aritmetik ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (SS) değerleri hesaplanarak öğrencilerin genel düzeyleri betimlenmiştir. Ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, Sivas ilinde Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerine ilişkin elde edilen bulgular istatistiksel analizlerle birlikte sunulmuştur. Öğrencilerin beceri düzeyleri ile demografik özellikleri, uygulamalı eğitim süreleri ve staj deneyimlerinin etkisi tanımlayıcı istatistikler ve regresyon analizleriyle değerlendirilmiştir.

3.1 Kullanılan Ölçeğin Güvenirlik ve Geçerliliğine Yönelik Bulgular

Bu çalışmada, ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; Yiyecek Hazırlama Becerileri alt ölçeği için $\alpha=0.98$, Pişirme Becerileri alt ölçeği için $\alpha=0.97$ ve toplam ölçek için $\alpha=0.98$ olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ve ölçümlerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Tavşancıl, 2014). Ayrıca madde-toplam korelasyonları incelenmiş ve tüm maddelerin ölçekle anlamlı düzeyde pozitif ilişki gösterdiği tespit edilmiştir (Kaiser-Meğer-Olkin Testi Değeri=0,98; Bartlett Küresellik Testi için $X^2=20687,937$; $df=528$; $p=0,0001$). KMO katsayısının 0,50'nin üzerinde olması ve Bartlett testinin anlamlı çıkması, veri setinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Çokluk vd., 2012; Kaya, 2013). Kaiser-Meğer-Olkin Testi ve Bartlett Küresellik Testi değerleri, ölçeğin ölçmek istediği yapıyı

başarıyla temsil ettiğini göstermektedir. Ölçeğin kapsam geçerliliği ise, alan yazın taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan veri setinin değerlendirilmesi amacı ile yapılan açımlayıcı faktör analizi ile veri setinde kullanılan önermelerin faktör yükleri incelenmiştir. Bu bağlamda; kullanılan ölçeğe yönelik olarak, en sık ve kolay kullanılan temel bileşenler (principal component) ve ölçekte ortaya çıkacak faktörlerin birbirleri ile ilişki çerisinde olabileceği düşünülerek doğrusan eğik döndürme (direct oblimin) yöntemlerinden yararlanılmıştır (Büyüköztürk, 2011). Çalışmada faktör yükleri 0,40'ın altında kalan ve bütünleşik ifade problemi oluşturan yiyecek hazırlama faktörü kapsamında H1, H2, H18, H19 ifadeleri ile pişirme becerileri faktörü kapsamında P1, P2 ifadeleri değerlendirilerek modelden çıkarılmıştır. Bu işlem sonrası yapılan değerlendirmeye göre, YHB ve PB ölçeğinde çalışmanın veri seti ile ilişkili olarak kullanılan önermelerin faktör yüklerinin 0,497 ile 0,928 arasında değiştiği belirlenmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde, faktör yüklerinin en az 0,30 olmasını gerektiğini, 0,40 ve üzeri faktör yüklerinin ise ideal olduğunu bildirmektedir (Field, 2009; Büyüköztürk, 2011). Bu kapsamda ölçek ifadeleri aşağıda sunulmuştur;

Pişirme Becerilerine Yönelik İfadeler

PB3: Buğulama yapabilme beceri düzeyi,

PB4: Besinleri haşlama veya kaynatma beceri düzeyi

PB5: Yiyecekleri kısık ateşte pişirebilme düzeyi

PB6: Yiyecekleri fırında kızartabilme beceri düzeyi

PB7: Yiyecekleri ocakta wok veya kızartma tavasında hayvansal ya da bitkisel yağ kullanarak kızartma ya da karıştırarak kızartma beceri düzeyi

PB8: Hazır yemekler de dâhil olmak üzere yiyecekleri mikrodalga kullanarak pişirme beceri düzeyi

Yiyecek Hazırlama Teknikleri

PB9: Sebzelerin kabuğunu soyma ve doğrama beceri

PB10: Kendinizin hazırladığı veya hazır karışımlar kullanarak hazırlanan pasta, çörek, kek, poğaç, cup kek, ekmek vb. gibi ürünleri fırında pişirme beceri düzeyi

PB11: Çiğ et veya kümes hayvanlarını hazırlama ve pişirme beceri düzeyi

PB12: Çiğ balık hazırlama ve pişirme beceri düzeyi

PB13: Sos yapma beceri düzeyi (Hazır kavanozlar, salçalar veya granüller kullanmadan)

PB14: Yemekleri lezzetlendirmek için ot ve baharat kullanma düzeyi

Yiyecek Hazırlama Becerilerine Yönelik İfadeler

Öğün Planlama ve Hazırlama

YHB3: Yemek pişirirken tariflere uyma beceri düzeyi

Alışveriş Yapma

YHB4: Genellikle alışverişe çıkmadan önce alışveriş listesi hazırlama beceri düzeyi

YHB5: Aklınızda belirlediğiniz yemeklere göre alışveriş yapma beceri düzeyi

Bütçe Yapma

YHB6: Alışverişe çıkmadan önce hangi yiyecekten ne kadar miktarda alacağını planlama beceri düzeyi

YHB7: Yiyecekleri satın almadan önce markalarına ve satıldığı yerdeki fiyatlarına göre kıyaslama yapma beceri düzeyi

YHB8: Yiyecek için ne kadar bütçe ayırmanız gerektiğini bilmede bilgi düzeyi

YHB9: Tasarruf etmek için besinleri mevsiminde almada beceri düzeyi

YHB10: Tasarruf etmek için besinleri mevsiminde almada beceri düzeyi

Beceriklilik

YHB11: Bir ya da daha fazla yemek tarifinden yararlanarak kendinize göre yeni bir yemek pişirmede beceri düzeyi

YHB12: Eldeki sadece birkaç malzemeyle sağlıklı bir yemek hazırlama veya pişirmede beceri düzeyi

YHB13: Sınırlı bir surede yemek hazırlama veya pişirme beceri düzeyi

YHB14: Artan yemekleri başka bir şekilde değerlendirerek yeni bir yemek üretme beceri düzeyi

YHB15: Hazırda yemeklerinize katmak üzere temel malzemeleri bulundurma bilgi düzeyi becerisi

Etiket okuma/Tüketici Bilinci

YHB16: Yiyeceğin üstündeki son kullanma tarihini okuma beceri düzeyi

YHB17: Yiyecek paketleri üzerindeki saklama ve kullanım bilgilerini okuma beceri düzeyi

3.2. Verilerin Normal Dağılımına Yönelik Bulgular

Çalışma verilerinin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde; PB alt grubunda çarpıklık değerlerinin -0,23 ile 0,42; basıklık değerinin ise -1,16 ile -1,37 arasında olduğu; YHB alt grubunda çarpıklık değerlerinin -0,08 ile -0,44; basıklık değerinin ise -1,30 ile -1,41 arasında olduğu belirlenmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda; veri setinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 aralığında olması, veri setinin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013).

3.3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Çalışmaya Sivas il merkezinde bulunan; Karşıyaka Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Necip Fazıl Kısakürek Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ile Sultanteşhir Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olmak üzere 3 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (MTAL) öğrencileri dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında yiyecek içecek hizmetleri alanında mesleki eğitimin öğrencilerin pişirme ve yiyecek hazırlama teknik ve beceri kazanımları üzerine etkilerinin belirlenmesi amacıyla toplamda 418 öğrenci değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri incelenmiş ve elde edilen bulgular Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelgeye göre katılımcıların %79,2’si kadın, %20,8’i erkektir. Katılımcıların %31,8’i 14-15 yaşlarındayken, %61,5’i 16-17, %6,7’si 18-19 yaşları arasında, %6,7’si 18-19 yaş yaş aralığındadır. Katılımcıların %72,5’inin Kız MTAL’inde olduğu ve bu grupta yer alan katılımcıların mesleki alan derslerinin yanı sıra hafta içi işletmelerde 3 günlük staj yaptıkları belirlenmiştir. Turizm MTAL grubunda ise, 6 aylık yaz stajı eğitimi olduğu ve son sınıfta bu uygulamanın gerçekleştirildiği ve öğrencilerin %18,4’ünün bu grupta yer aldığı görülmüştür.

Çizelge 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Sosyo-Demografik Özellikler		f	%
Cinsiyet	Kadın	331	79,2
	Erkek	87	20,8
Yaş	14-15	133	31,8
	16-17	257	61,5
	18-19	28	6,7
Okul Türü	Kız MTAL (hafta içi stajlı)	303	72,5

	Turizm MTAL (Yaz stajlı)	115	27,5
Mutfak alanında eğitim alma	1 yıl	85	20,3
	2 yıl	101	24,2
	3 yıl ve üzeri	227	54,3
Uygulamalı Eğitim	Uygulama ders eğitimi	281	67,2
	6 ay staj	77	18,4
	Hafta da 3 gün staj	60	14,4

3.4. Katılımcıların Pişirme Becerilerine Yönelik Bulgular

Bu bölümde pişirme becerilerini değerlendirmek amacıyla ortaöğretim seviyesinde olan katılımcılara 12 soru yöneltilmiş elde edilen bulgular Çizelge 2’de sunulmuştur. Katılımcıların buğulama yapma becerisi $\bar{X}=4,14$; haşlama/kaynatma becerisi $\bar{X}=4,30$; kısık ateşte pişirme konusunda %54,5’i kendini iyi olarak değerlendirmiştir. Fırında kızartma becerisine yönelik değerlendirmelerde öğrencilerin %56,2’si iyi düzeyde olduğunu belirtmiştir. Ocakta yağ kullanarak kızartma becerisi için $\bar{X}=4,36$ olarak hesaplanmıştır. Mikrodalga kullanarak pişirme becerisine ilişkin görüşlerde öğrencilerin %26,3’ü kendini iyi düzeyde görmektedir. Sebze doğrama ve kabuk soyma becerisi açısından %56,1 oranında olumlu değerlendirme yapılmıştır. Fırında hamur işi pişirme becerisi için $\bar{X}=4,20$; çiğ et/kümes hayvanı hazırlama ve pişirme becerisi için ise %50,4 oranında iyi değerlendirme yapılmıştır. Çiğ balık hazırlama ve pişirme becerisi açısından öğrencilerin %52,2’si kendini yetersiz görmektedir ($\bar{X}=4,18$). Sos yapma becerisi için öğrencilerin %56’sı iyi yanıt verirken, baharat ve ot kullanarak lezzetlendirme becerisi $\bar{X}=4,64$ ile en yüksek ortalamaya sahiptir.

Çizelge 2. Katılımcıların Yiyecek Pişirme Becerilerine (PB) Yönelik Bulgular

İfade Kodu	Çok Kötü	Kötü	Biraz Kötü	Orta	Biraz İyi	İyi	Çok İyi	$\bar{X}$	Ss.
PB3	66/15,8	69/16,5	32/7,7	48/11,5	46/11,0	90/21,5	67/16,0	4,14	2,14
PB4	63/15,1	64/15,3	30/7,2	42/10,0	41/9,8	104/24,9	74/17,7	4,30	2,16
PB5	64/15,3	65/15,6	23/5,5	42/10,0	49/11,7	103/24,6	72/17,2	4,30	2,15
PB6	48/11,5	76/18,2	25/6,0	38/9,1	46/11,0	90/21,5	95/22,7	4,46	2,16
PB7	60/14,4	61/14,6	29/6,9	41/9,8	49/11,7	100/23,9	78/18,7	4,36	2,14
PB8	54/12,9	70/16,7	21/5,0	47/11,2	45/10,8	110/26,3	71/17,0	4,37	2,14
Yiyecek Hazırlama Teknikleri									
PB9	51/12,2	68/16,3	26/6,2	38/9,1	47/11,2	95/22,7	93/22,2	4,48	2,15
PB10	67/16,0	71/17,0	19/4,5	53/12,7	48/11,5	82/19,6	78/18,7	4,20	2,17
PB11	72/17,2	82/19,6	10/2,4	43/10,3	34/8,1	100/23,9	77/18,4	4,18	2,24
PB12	71/17,0	79/18,9	19/4,5	31/7,4	43/10,3	101/24,2	74/17,7	4,18	2,23
PB13	55/13,2	65/15,6	20/4,8	44/10,5	60/14,4	113/27,0	61/14,6	4,37	2,07
PB14	55/13,2	65/15,6	20/4,8	44/10,5	60/14,4	113/27,0	61/14,6	4,64	2,07

*Frekans ve yüzde değerler N/% şeklinde çizelgede yansıtılmıştır. $\bar{X}$: Aritmetik Ortalama, Ss.: Standart Sapma

3.5. Katılımcıların Yiyecek Hazırlama Becerilerine Yönelik Bulgular

Bu bölümde yiyecek hazırlama becerilerini değerlendirmek amacıyla katılımcılara sorular yöneltilmiş elde edilen bulgular çizelge 3’de sunulmuştur. *Öğün planlama ve hazırlama boyutunda*, "Yemek pişirirken tariflere uyma" ifadesine öğrencilerin %34,9’u olumsuz (çok kötü-kötü-biraz kötü), %55,9’u ise olumlu (biraz iyi-iyi-çok iyi) yanıt vermiştir. Bu ifadeye ilişkin aritmetik ortalama $\bar{X}=4,38$ olarak hesaplanmıştır. *Alışveriş yapma becerileri kapsamında*, öğrencilerin %37’si "alışveriş listesi hazırlama" konusunda kendilerini yetersiz

bulurken, %51,7'si bu konuda yeterlilik bildirmiştir ($\bar{X}=4,27$). Benzer şekilde, "belirlenen yemeklere göre alışveriş yapma" ifadesine %14,6 oranında olumsuz, %53,8 oranında olumlu yanıt verilmiştir. Bütçe yapma boyutunda, "alışveriş öncesi miktar planlama" becerisi $\bar{X}=4,18$ ortalaması ile değerlendirilmiş; öğrencilerin %40,6'sı bu alanda olumsuz görüş bildirmiştir. "Fiyat ve marka kıyaslaması yapma" ($\bar{X}=4,40$) ve "yiyecekler için bütçe belirleme" ($\bar{X}=4,40$) konularında olumlu geri bildirim oranı daha yüksektir. "Mevsiminde besin satın alma" konusunda %41,5 olumlu yanıt alınırken, "ucuz et satın alarak tasarruf etme" ifadesine yönelik ortalama $\bar{X}=3,97$ ile daha düşük bir düzeyde olumlu görüş beyan edilmiştir. *Beceriklilik boyutunda*, "tarifleri değiştirerek yeni yemek pişirme" becerisi %35,1 oranında olumlu yanıt almış ve $\bar{X}=4,09$ olarak belirlenmiştir. "Eldeki malzemelerle sağlıklı yemek hazırlama" ($\bar{X}=4,20$) ve "sınırlı sürede yemek pişirme" ($\bar{X}=4,28$) becerilerine yönelik algı daha yüksektir. "Artan yemekleri değerlendirme" ($\bar{X}=3,99$) ve "temel malzemeleri hazır bulundurma" ($\bar{X}=4,29$) konularında ise katılımcıların yarısından fazlası olumlu yanıt vermiştir. *Etiket okuma/tüketici bilinci boyutunda*, "son kullanma tarihini okuma" ($\bar{X}=4,73$) ve "saklama/kullanım bilgilerini okuma" ($\bar{X}=4,74$) ifadelerine öğrenciler büyük ölçüde olumlu yanıtlar vermiştir. Bu bulgular, öğrencilerin gıda güvenliği ve etiket okuma konusunda daha bilinçli olduklarını göstermektedir.

Çizelge 3. Katılımcıların Yiyecek Hazırlama Becerilerine (YHB) Yönelik Bulgular

İfade Kodu	Çok Kötü	Kötü	Biraz Kötü	Orta	Biraz İyi	İyi	Çok İyi	$\bar{X}$	Ss.
Öğün Planlama ve Hazırlama									
YHB3	59/14,1	68/16,3	19/4,5	38/9,1	57/13,6	98/23,4	79/18,9	4,38	2,15
Alışveriş Yapma									
YHB4	56/13,4	85/20,3	14/3,3	47/11,2	43/10,3	96/23,0	77/18,4	4,27	2,16
YHB5	61/14,6	76/18,2	18/4,3	38/9,1	52/12,4	102/24,4	71/17,0	4,28	2,16
Bütçe Yapma									
YHB6	60/11,5	76/18,2	29/6,0	47/9,1	44/11,0	93/21,5	69/22,7	4,18	2,13
YHB7	45/10,8	82/19,6	19/9,3	39/13,2	55/25,4	106/17,2	72/100,	4,40	2,09
YHB8	45/10,8	82/19,6	19/4,5	39/9,3	55/13,2	106/25,4	72/17,2	4,40	2,09
YHB9	60/14,4	80/19,1	18/4,3	32/7,7	54/25,1	105/16,5	69/17,0	4,27	2,16
YHB10	76/18,2	79/18,9	19/4,5	53/12,7	40/9,6	100/23,9	51/12,2	3,97	2,15
Beceriklilik									
YHB11	73/17,5	76/18,2	24/5,7	33/7,9	50/12,0	102/24,4	60/14,4	4,09	2,18
YHB12	64/15,3	74/17,7	18/4,3	50/12,0	45/10,8	106/25,4	61/14,6	4,20	2,13
YHB13	45/10,8	93/22,2	25/6,0	34/8,1	48/11,5	104/24,9	69/16,5	4,28	2,11
YHB14	76/18,2	82/19,6	20/4,8	41/9,8	49/11,7	91/21,8	59/14,1	3,99	2,18
YHB15	60/14,4	70/16,7	18/4,3	54/12,9	41/9,8	107/25,6	68/16,3	4,29	2,13
Etiket okuma/Tüketici Bilinci									
YHB16	39/9,3	66/15,8	16/3,8	32/7,7	53/12,7	119/28,5	93/22,2	4,73	2,06
YHB17	40/9,6	65/15,6	12/2,9	30/7,2	55/13,2	131/31,3	85/20,3	4,74	2,05

*Frekans ve yüzde değerler N/% şeklinde çizelgede yansıtılmıştır. $\bar{X}$: Aritmetik Ortalama, Ss.: Standart Sapma

3.6. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerilerine Yönelik Bulgular

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre pişirme ve yiyecek hazırlama becerilerine yönelik bulguları Çizelge 4'de sunulmuştur. Araştırma bulgularına göre, mesleki ve teknik lise

öğrencilerinin cinsiyetlerine göre yiyecek hazırlama, pişirme ve toplam beceri düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p<0,05$). Erkek öğrencilerin ilgili beceri puan ortalamaları, kız öğrencilere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Cinsiyete göre alt parametreler incelendiğinde de erkek öğrencilerin öğün planlama, alışveriş yapma, bütçe oluşturma, beceriklilik ve etiket okuma puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaş değişkeni açısından, öğrencilerin temel beceri puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Ancak, 18–19 yaş grubundaki öğrenciler, öğün planlama ve etiket okuma alanlarında daha yüksek ortalamalara sahiptir. Okul türüne göre yapılan değerlendirmede, Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin yiyecek hazırlama ($\bar{X}=4,93$) ve pişirme becerileri ($\bar{X}=4,85$) Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinden anlamlı düzeyde yüksektir. Uygulamalı mutfak eğitimi süresi açısından, deneyim süresi arttıkça yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerinde anlamlı artış olduğu gözlenmiştir ($p<0,001$). Üç yıllık uygulamalı eğitimi olan öğrencilerin beceri düzeyleri, bir yıllık deneyimi olanlara kıyasla belirgin olarak yüksektir. Son olarak, uygulamalı okul eğitimi yanında sektörel staj deneyimi bulunan öğrencilerin beceri düzeyleri, yalnızca okul uygulamasıyla sınırlı kalan öğrencilere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Haftada 3 gün veya 6 aylık staj yapan öğrencilerin genel beceri ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Bu bağlamda H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 4. Demografik Özelliklere Göre Katılımcıların Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerilerine Yönelik Bulgular

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss.	F	p
Pişirme Becerileri (PB)	Kadın	331	4,11	1,93	-4,02	0,000*
	Erkek	87	5,02	1,54		
Yiyecek Hazırlama Becerileri (YHB)	Kadın	331	4,15	1,87	-3,56	0,000*
	Erkek	87	4,93	1,58		
PB ve YHB Toplam	Kadın	331	4,13	1,86	-3,84	0,000*
	Erkek	87	4,97	1,52		
	Yaş Ortalaması	N	$\bar{X}$	Ss.	F	p
Pişirme Becerileri (PB)	14-15	133	4,00	1,59	3,13	0,05
	16-17	257	4,31	2,00		
	18-19	28	4,43	1,72		
Yiyecek Hazırlama Becerileri (YHB)	14-15	133	4,28	1,53	0,07	0,92
	16-17	257	4,40	2,06		
	18-19	28	4,83	1,35		
PB ve YHB Toplam	14-15	133	4,16	1,49	0,84	0,43
	16-17	257	4,35	2,01		
	18-19	28	4,60	1,47		
	Okul Türü	N	$\bar{X}$	Ss.	F	p
Pişirme Becerileri (PB)	KMTAL	303	4,08	1,80	14,98	0,000*
	TMTAL	115	4,82	1,98		
Yiyecek Hazırlama Becerileri (YHB)	KMTAL	303	4,12	1,75	12,64	0,000*
	TMTAL	115	4,87	2,01		
PB ve YHB Toplam	KMTAL	303	4,10	1,73	14,25	0,000*
	TMTAL	115	4,85	1,96		
	Mutfakta Uygulamalı Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	Ss.	F	p
Pişirme Becerileri (PB)	1 yıl	90	1,59	0,20	398,10	0,000*
	2 yıl	158	4,30	1,34		
	3 yıl	170	5,74	0,93		
	1 yıl	90	1,64	0,17	472,68	0,000*

Yiyecek Hazırlama Becerileri (YHB)	2 yıl	158	4,35	1,36		
	3 yıl	170	5,68	1,13		
PB ve YHB Toplam	1 yıl	90	1,62	0,13	504,57	0,000*
	2 yıl	158	4,32	1,25		
	3 yıl	170	5,71	0,95		
İşletmelerde Uygulama-Staj		N	$\bar{X}$	Ss.	F	p
Pişirme Becerileri (PB)	Uygulama dersi	281	3,53	1,74	116,31	0,000*
	6 ay staj	77	6,34	1,71		
	HF-3 gün staj	60	5,47	0,39		
Yiyecek Hazırlama Becerileri (YHB)	Uygulama dersi	281	3,56	1,02	115,25	0,000*
	6 ay staj	77	6,44	0,36		
	HF-3 gün staj	60	5,43	1,16		
PB ve YHB Toplam	Uygulama dersi	281	3,55	1,67	123,89	0,000*
	6 ay staj	77	6,38	0,34		
	HF-3 gün staj	60	5,45	1,01		

N: Örneklem büyüklüğü, $\bar{X}$: Aritmetik ortalamalar Ss.: Standart Sapma, F: F-değeri (F value), p: p-değeri (p-value), HF: Haftada üçgün, KMTAL-(hafta içi stajlı): Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, TMTAL-(yaz stajlı): Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

3.6. Katılımcı Grupların Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerileri Arasındaki İlişki ve Etkiye Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcıların demografik özellikleri ile mutfak alanında aldıkları eğitim süresi ve işletmelerde gerçekleştirdikleri staj uygulamalarının pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri üzerindeki yordayıcı etkilerini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır (Çizelge 5). Pişirme becerisi puanını yordamak amacıyla kurulan modelde yaş, MAUE ve yiyecek hazırlama becerisi anlamlı değişkenler olarak belirlenmiştir ($R=0,923$; $R^2=0,852$; $F=393,996$; $p<0,001$). Bu değişkenler sırasıyla pozitif yönde etkili olup; yaş ($\beta=0,100$; $t=5,157$; $p<0,001$), MAUE ($\beta=0,254$; $t=2,789$; $p<0,001$) ve YHB ($\beta=0,826$; $t=24,035$; $p<0,001$) olarak öne çıkmıştır. Model, pişirme becerisindeki varyansın %85'ini açıklamaktadır. Yiyecek hazırlama becerisi ortalama puanını yordamak amacıyla geliştirilen modelde ise; yaş, mutfak alanında alınan uygulama eğitimi (MAUE) ve pişirme becerisi değişkenleri anlamlı bulunmuştur ($R=0,930$; $R^2=0,866$; $p<0,05$). Yaş değişkeni yiyecek hazırlama becerisini negatif yönde etkilerken ($\beta=-0,081$; $t=-4,384$; $p<0,001$), MAUE ($\beta=0,245$; $t=7,416$; $p<0,001$) ve pişirme becerisi ($\beta=0,727$; $t=24,035$; $p<0,001$) pozitif yönde etkili olmuştur. Model, ilgili değişkenlerin YHB üzerindeki varyansın %86'sını açıkladığını göstermektedir. Toplam ölçek puanı için geliştirilen modelde ise MAUE ve işletmelerde uygulama-staj eğitimi değişkenlerinin anlamlı yordayıcılar olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Söz konusu değişkenlerin toplam beceri puanı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Çizelge 5. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerilerine Olan Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p
Pişirme Becerisi	Sabit	-0,725	0,198	-3,656	0,000*
	Cinsiyet	0,150	0,090	0,032	0,096
	Yaş	0,332	0,064	0,100	0,000*
	Okul Türü	-0,027	0,088	0,006	0,763

	MAUE	0,254	0,091	0,102	2,789	0,006*
	İşletmelerde Uygulama-Staj	0,077	0,072	0,030	1,074	0,283
	YHB	0,826	0,034	0,804	24,035	0,000*
R=0.923, R²=0.852, F=393,996, p=0.000						
Yiyecek Hazırlama Becerisi	Sabit	0,570	0,184		3,090	0,002*
	Cinsiyet	-0,028	0,084	-0,006	-0,329	0,743
	Yaş	-0,264	0,060	-0,081	-4,384	0,000*
	Okul Türü	-0,121	0,081	-0,029	-1,491	0,137
	MAUE	0,591	0,080	0,245	7,416	0,000*
	İşletmelerde Uygulama-Staj	0,037	0,066	0,015	0,553	0,580
	Pişirme Becerisi	0,707	0,029	0,727	24,035	0,000*
R=0.931, R²=0.866, F=442,689, p=0.000						
Toplam Ölçek Boyutu	Sabit	-0,181	0,276		-0,656	0,512
	Cinsiyet	0,239	0,125	0,053	1,908	0,057
	Yaş	0,077	0,090	0,024	0,861	0,390
	Okul Türü	-0,216	0,122	-0,053	-1,775	0,077
	MAUE	1,824	0,090	0,765	20,194	0,000*
	İşletmelerde Uygulama-Staj	0,235	0,099	0,094	2,374	0,018*
R=0.830, R²=0.689, F=182,691, p=0.000						

B: Regresyon katsayısı, Beta: Standartlaştırılmış regresyon katsayısı, t: t-değeri (t-statistic), p: p-değeri (p-value), R: Korelasyon katsayısı, p<0,05: istatistiksel olarak anlamlı; MAUE: Mutfak Alanında Uygulamalı Eğitim, YHB: Yiyecek hazırlama Becerisi

Çalışmada, katılımcıların pişirme becerilerinin yordayıcı değişkenler aracılığıyla açıklanmasına yönelik yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.001). Modelin açıklayıcılar düzeyi orta seviyede olup, R²=0.319 olarak hesaplanmış ve bağımsız değişkenlerin toplam varyansın %32'sini açıkladığı görülmüştür. Elde edilen bulgular çizelge 6'da sunulmuştur. Öğün planlama ve hazırlama ($\beta=0.371$; $t=7.229$; $p<0.001$), bütçeleme ($\beta=0.162$; $t=2.394$; $p<0.001$), beceriklilik ($\beta=0.233$; $t=4.139$; $p<0.001$) ve etiket okuma/tüketici bilinci ($\beta=0.273$; $t=8.252$; $p<0.001$) değişkenlerinin pişirme becerileri üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmuştur. Buna karşın, alışveriş değişkeninin pişirme becerilerini negatif yönde etkilediği ($\beta=-0.055$; $t=-0.887$; $p<0.001$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, öğün planlama ve hazırlama, bütçeleme, beceriklilik ve etiket okuma/tüketici bilinci gibi alt boyutların katılımcıların pişirme becerilerini olumlu yönde etkileyeceği, ancak alışveriş alt boyutunun pişirme becerisini olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Bu bağlamda H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 6. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerileri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p	
Pişirme Becerisi	Sabit	0,157	0,101	1,556	0,120	
	Öğün Planlama ve Hazırlama	0,118	0,016	0,371	7,229	0,000*
	Alışveriş	-0,025	0,028	-0,055	-0,887	0,376
	Bütçeleme	0,026	0,011	0,162	2,394	0,017*
	Beceriklilik	0,044	0,011	0,233	4,139	0,000*
	Etiket Okuma / Tüketici Bilinci	0,068	0,008	0,273	8,252	0,000*
R=0,319, R²=0.844, F=445,101, p=0.000						

Bu sonuçlar, yiyecek hazırlama becerilerinin alt boyutlarının bireylerin pişirme becerisi üzerinde farklı düzeylerde etkili olduğunu ve özellikle öğün planlama ve hazırlama, bütçeleme, beceriklilik ve etiket okuma/tüketici bilinci alt boyutlarının pişirme becerileri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu öngörülmüştür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, hem demografik hem de eğitimsel değişkenlerin bireylerin mutfak becerileri üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Demografik parametreler arasında yeralan cinsiyet faktörü, mutfak becerileri üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkilere sahiptir. Çalışmada erkek öğrencilerin pişirme becerisi puan ortalaması kadın öğrencilere göre daha yüksektir. Erkek öğrencilerin yiyecek hazırlama becerisi puan ortalaması kadın öğrencilere göre daha yüksektir. Erkek öğrencilerin hazırlama ve pişirme becerisi toplamı puan ortalaması kadın öğrencilere göre daha yüksektir. Ayrıca yiyecek hazırlama alt parametreleri ile cinsiyet dağılımı değerlendirildiğinde; öğün planlama, alışveriş yapma, bütçe yapma, beceriklilik, etiket okuma parametreleri kapsamında erkek öğrenci grubunun kadın öğrencilere göre puan ortalamalarının da daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Geleneksel toplumsal roller doğrultusunda kadın öğrencilerin özellikle yiyecek hazırlama, hijyen, sunum gibi detay gerektiren becerilerde daha özenli olabileceği düşünülürken, erkek öğrencilerin ise pişirme teknikleri, ekipman kullanımı ve yoğun mutfak temposunda daha yüksek özgüven sergileyecekleri düşünülmektedir (Caraher vd., 1999; Uçgun ve Aktaş, 2021). Ancak bu farklar, eğitim süresi ilerledikçe azalma eğilimindedir; bu da profesyonel eğitimin toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı farklılıkları dengeleyebileceğini göstermektedir. Çalışma bulguları bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Yaş grupları çerçevesinde pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri alt boyutunda istatistiksel dikkat çekici bir farklılık görülmezken, yiyecek hazırlama alt parametreleri çerçevesinde öğrencilerin yaş ortalamaları değerlendirildiğinde; öğün planlama ve etiket okuma (tüketici bilinci) kapsamında 18-19 yaş arasında bulunan öğrencilerin 14-17 yaş aralığındaki öğrenci gruplarına göre daha yüksek puanlar aldıkları, 18 yaş üstü öğrencilerde pişirme beceri puanının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş faktörünün, genellikle öğrencilerin mutfakta geçirdikleri süre, uygunluk düzeyleri ve öz düzenleme becerileri ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde daha ileri yaştaki öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerinde daha yüksek başarı göstermeleri, deneyim kazandıkça gelişen zaman yönetimi, dikkat, sabır ve tekrar becerileri ile bağdaştırılabilir (Caraher vd., 1999). Ayrıca destekler nitelikte ise yapılan bir çalışma da 30 yaşlardaki kadınların 20'li yaşlardaki kadınlara oranla daha yüksek pişirme becerilerine sahip olduğu bildirilmiştir (Hartmann vd. 2013). Ancak bu durum okul türü ve alınan uygulamalı eğitimin niteliği ile de yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu nokta doğrultusunda Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri (hafta içi stajlı) ile Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (yaz stajlı) katılımcılarının yiyecek hazırlama ve pişirme becerileri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu; ayrıca Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi grubu öğrencilerinin öğün planlama alışveriş yapma bütçe yapma beceriklilik, etiket okuma/tüketici bilinci kapsamında, Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi grubu öğrencilerine göre daha yüksek ortalama puanlara sahip oldukları belirlenmiştir. Çalışmamızda ilişkili sonucun ortaya çıkmasında programların müfredatları kapsamında alınan uygulamalı eğitimler, staj uygulamaları gibi sektör deneyimlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca uygulamalı eğitim sunan veya gastronomi odaklı Anadolu

liselerinde uygulama yapma sürelerinin daha fazla olması ve modern mutfak teknolojilerine erişimin daha fazla olması nedeniyle yiyecek hazırlama ve pişirme becerileri konularında daha yetkin hale gelebilecekleri öngörülmüştür. Bunun yanı sıra eğitim programlarının içerik ve uygulama dengesi, bireylerin beceri düzeylerini doğrudan etkileyeceği; sadece teorik bilgiye dayalı müfredatlara sahip okullarda eğitim alan öğrencilerin, temel hijyen, malzeme tanıma ve ön hazırlık (mise en place) gibi hazırlık becerilerinde başarılı oldukları; fakat ileri pişirme tekniklerinde ve yaratıcı tabaklama gibi uygulamalarda yetersiz kalabilecekleri düşünülmüştür.

İşletmelerde yapılan uygulama ve stajlar, öğrencilerin mutfak becerileri üzerinde belirleyici faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Gerçek iş ortamında kazanılan deneyim, teorik bilginin pratiğe dönüşmesini sağlamakta ve öğrencilerin özgüvenlerini artırmaktadır. Özellikle otel mutfakları ve fine dining restoranlarda staj yapan öğrencilerin, baskı altında çalışma, zaman yönetimi, hijyen disiplini ve takım çalışması becerilerinin daha fazla gelişebileceği düşünülmüştür. Bu doğrultuda lise grubunda okul eğitimi süresinde aldığı uygulamalı ders eğitimine ek olarak 6 aylık ve haftada 3 gün staj eğitimi alan öğrencilerin yiyecek hazırlama ve pişirme becerilerini genel değerlendirme oranlarının sadece uygulama eğitimi alanlara göre istatistiksel olarak anlamlı daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları belirlenmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerinin, okul türü, mutfak alanında uygulama süreleri ve işletmelerde kazanılan deneyimler yiyecek hazırlama ve pişirme becerileri üzerinde etkin rol oynarken aynı zamanda yiyecek hazırlama becerileri (öğün planlama ve hazırlık, alışveriş yapma, bütçeleme, beceriklilik, etiket okuma/tüketici bilinci) pişirme becerilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu iki alan birbiriyle doğrudan ilişkilidir ve birindeki yetersizlik diğeri de olumsuz etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, yiyecek hazırlama becerileri kapsamında alışveriş yapma parametresi dışında kalan faktörlerin pişirme becerileri üzerinde pozitif etki yaptığı ve yiyecek hazırlama becerisi yüksek olan bireylerin pişirme becerisinin de yükselmesine etki edeceği öngörülmüştür.

Sonuç olarak; öğrencilerin pişirme ve yiyecek hazırlama becerilerinin çeşitli değişkenlerden önemli ölçüde etkilendiğini ortaya konulmuştur. Özellikle uygulamalı eğitim süresi, işletmelerde gerçekleştirilen stajlar ve öğrencilerin yaş grupları bu becerilerin gelişiminde belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır. Pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri arasında yüksek düzeyde bir ilişki olması, bu iki alanın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin beceri düzeylerinin artırılabilmesi için Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde uygulamalı eğitim sürelerinin artırılması, staj programlarının daha yapılandırılmış hale getirilmesi ve bireysel gelişimi destekleyici öğrenme ortamlarının sunulması önerilmektedir. Ayrıca, pişirme ve yiyecek hazırlama becerilerinin gelişimini destekleyecek modüler eğitim içeriklerinin hazırlanması ve bu içeriklerin okul müfredatlarına entegre edilmesi de önemli bir adım olacaktır. Bu bağlamda, benzer çalışmaların farklı illerde ve geniş örneklem gruplarıyla tekrar edilmesi; farklı değişkenlerin (sosyo-ekonomik durum, aile yapısı, kültürel etkiler gibi) beceriler üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi de önerilmektedir. Böylelikle, gastronomi eğitimi alanında daha kapsayıcı ve etkili eğitim politikaları geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- [1] Akgün, S., & Kaya, E. (2020). Mesleki ve teknik eğitimde uygulamalı derslerin öğrenci yeterliklerine etkisi. *Mesleki Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 56–71.
- [2] Arslan, S., & Demirtaş, H. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinin yemek hazırlama becerileri ile sağlıklı beslenme alışkanlıkları arasındaki ilişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(2), 173–190.
- [3] Bahtiyar, A., & Can, B. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.
- [4] Beyter, Y. (2019). *Gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminde gelişmeler*. Gastronomi Yayınları.
- [5] Boyoğlu, S. N. (2023, Ekim). Üniversite Öğrencilerinde Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Becerilerinin Besin Tüketimi, Beden Kütle İndeksi ve Vücut Kompozisyonu İle İlişkisinin Değerlendirilmesi. (Yüksek lisans tezi), Biruni Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- [6] Caraher M, Dixon P, Lang T, Hill R. (1999). The state of cooking in England: the relationship of cooking skills to food choice. *British Food Journal*, 101(8), 590-609.
- [7] Cesur, G. (2024). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Yiyecek Hazırlama ve Pişirme Becerilerinin Kariyer Kararına Etkisi. (Yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- [8] Çiçek, S. (2021). İstanbul’da aşçılık eğitimi alan lise son öğrencilerinin aşçılık mesleğine yönelik tutumlarının kariyer niyetlerine etkisi [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- [9] Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- [10] Göktaş, A., & Gürsoy, Ö. (2019). Meslek liselerinde uygulamalı eğitimlerin öğrenci becerilerine etkisi. *Mesleki Eğitim Dergisi*, 8(1), 45–59.
- [11] Güneş, Z., & Karabulut, D. (2019). Yiyecek içecek hizmetleri alanında öğrenim gören öğrencilerin uygulama eğitimine yönelik tutumları. *Gastronomi ve Mutfak Sanatları Dergisi*, 7(2), 89–102.
- [12] Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe – Yöntem – Analiz*. Seçkin Yayıncılık.
- [13] Hartmann, C., Dohle, S., & Siegrist, M. (2013). Importance Of Cooking Skills For Balanced Food Choices. *Appetite*, 65, 125-131.

- [14] İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2016). *Pazarlama araştırmaları*. Beta Yayınları.
- [15] Kalaycı, Ş. (Ed.). (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- [16] Karaman, S., & Güçlü, N. (2020). Mesleki eğitimde beceri kazandırma sürecinin sektörel beklentilerle uyumu. *Gastronomi ve Mutfak Sanatları Dergisi*, 8(1), 22–35.
- [17] Kaya, H. (2013). *Araştırma yöntemleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- [18] Keleş, G. (2020). *Pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve geçerlik-güvenirlilik çalışması* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- [19] Kurnaz, G., & Demirtaş, E. (2021). Meslek lisesi öğrencilerinin pişirme becerileri ile motivasyonları arasındaki ilişki. *Eğitimde Yeni Yönelimler Dergisi*, 2(1), 65–78.
- [20] MEB. (2024). *2023-2024 eğitim öğretim yılı alan tercih verileri*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü.
- [21] Sarışık, M. (2019). Yiyecek içecek hizmetleri alanında eğitim süreçlerinin tarihsel gelişimi. *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 123–136.
- [22] Şahin, S., & Yalçın, E. (2020). Uygulamalı eğitim süresinin mesleki yeterliklere etkisi: Meslek liseleri örneği. *Mesleki ve Teknik Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 212–229.
- [23] Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- [24] Tuncer, A., & Ünal, B. (2021). Mesleki eğitimde staj uygulamalarının öğrenci başarısına etkisi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 89–104.
- [25] Uçgun, D. ve Aktaş, N. (2021). 24. Bölüm: Yiyecek içecek hazırlama ve pişirme Becerilerinin kavramsal çerçevesi, temel öğeleri ve önemi (ss: 411-430). İçinde, Sağlık bilimleri alanında uluslararası araştırmalar (Ed. Doç. Dr. Yahya Özdoğan). Eğitim yayınları, Konya.
- [26] Yiğit, A., & Akgün, F. (2018). Meslek lisesi öğrencilerinde mutfak uygulamalarının özgüven gelişimine etkisi. *Eğitim ve Gelişim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 101–115.
- [27] Yılmaz, E., & Korkmaz, H. (2022). Gastronomi öğrencilerinde uygulamalı eğitimlerin akademik başarıya etkisi. *Gastronomi Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 34–48.
- [28] Yılmaz, S., & Sarı, B. (2018). Mesleki eğitimde öğretim programlarının işlevselliği üzerine bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(219), 102–118.

KALITSAL BESLENME PROBLEMİ YAŞANILAN HASTALIKLAR VE FENİLKETONÜRÜLİ HASTALARA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

MSc. HİLAL DER

Kadirli Ahmet Topaloğlu Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

hilaldertr60@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-5721-0517

Prof. Dr. MERAL YILMAZ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

meralylmz@cumhuriyet.edu.tr -ORCID ID: 0000-0001-6150-1640

ÖZET

Türkiye’de yüksek insidanslı kalıtsal nadir görülen bir hastalığa sahip olan fenilketonürlü (FKÜ) bireylerin doğdukları andan itibaren hastalıklarıyla ilişkili olarak mental bozukluk gibi ciddi komplikasyonlar yaşamamaları ve hayata kazandırılmaları adına sorun ve beklentilerinin ortaya konması gerekmektedir. Çalışmada FKÜ’lü bireyler ile ailelerinin beslenme bağlamında yaşadıkları sorunlar ve beklentilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden “görüşme tekniği” kullanılıp Türkiye’de yaşayan gönüllü 225 birey ile iletişime geçilerek veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgular arasında ilk olarak katılımcıların yaşadığı sorunlara yönelik; FKÜ ürünlerinin pahalı bulunduğu (%69), ürünlerin her yerde (market, restoran, otel, kafe vb.) bulunmadığı ve ürünlere erişimin kısıtlı olduğu (%91,2), FKÜ ürünlerinin çeşitliliğinin az olduğu (%35,6), devlet desteği gerekliliğini anlatan (%16,3) ifadelerin yoğunlukta olduğu görülmüştür. Bireylerin beklentileri arasında ise; marketler, kafeler, oteller gibi ülkenin her yerinde FKÜ ürünlerinin (düşük proteinli ürünlerin) bulunması (%6), toplumda FKÜ farkındalığının olması (%28,9), ürünlerin fiyatlarının daha uygun olması (%14,4), devletin maddi ve manevi destek vermesi (%13,8), düşük proteinli gıda çeşitlerinin artırılması (%12,6) gibi talepler vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada elde edilen verilerin paylaşılması ile FKÜ’lü birey ve ailelerin sesleri duyurulmaya, akademik platformlarda farkındalık oluşturmaya ve onların sorun ve beklentilerini ortaya koyarak çözüm önerileri sunmaya, devletin ilgili birimleri ve çeşitli firmaların bu konuya daha yoğun ilgi göstermeleri sağlanmaya çalışılmış ve konuya dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beslenme, Fenilketonüri, Kalıtsal Hastalıklar.

ABSTRACT

In order to prevent individuals with phenylketonuria (PKU), a rare hereditary disease with a high incidence in Turkey, from the moment they are born to experience serious complications

such as mental disorders related to their disease and to ensure their reintegration into life, the problems and expectations of individuals with PKU and their families need to be revealed. The study aimed to reveal the problems and expectations experienced by individuals with PKU and their families in the context of nutrition. In this context, the “interview technique”, which is a qualitative research method, was used and data was collected by contacting 225 volunteer individuals living in Turkey. Among the findings obtained, it was first observed that regarding the problems experienced by the participants, the majority of statements were that PKU products were expensive (69%), products were not available everywhere (markets, restaurants, hotels, cafes, etc.) and access to products was limited (91.2%), the variety of PKU products was low (35.6%), and the need for government support (16.3%). Among the expectations of the individuals; Demands emphasized include the availability of PKU products (low-protein products) throughout the country, including markets, cafes, and hotels (6%), increased public awareness of PKU (28.9%), more affordable product prices (14.4%), government financial and moral support (13.8%), and an increase in the variety of low-protein foods (12.6%). In conclusion, by sharing the data obtained in this study, we aim to amplify the voices of individuals and families with PKU, raise awareness on academic platforms, present their problems and expectations, and offer solutions. Furthermore, we aim to draw more attention to this issue from relevant government departments and various companies, thus drawing attention to the issue.

Keywords: Hereditary Diseases, Nutrition, Phenylketonuria.

1. GİRİŞ

İnsanlarda metabolik aktivitelerin gerçekleşmesinde görev alan enzimlerin olmaması ya da vücutta yeterince salınmamasına bağlı gelişen bozukluklar sonucunda, bir kısmı kalıtsal bir kısmı sonradan gelişen hastalıklar meydana gelmektedir ve bu hastalıklar teşhis ve tedavi olanakları kısıtlı olan “nadir görülen metabolik hastalıklar” olarak tanımlanmaktadır. Bu hastalıklara sahip çocuklardan %30’unun 5 yaşına gelmeden hayatını kaybettiği bilinmektedir [7, 30]. Türkiye’de bu kalıtsal nadir görülen metabolik hastalıkların başında her 100 kişiden 4’ünde görülen fenilketonüri (FKÜ) gelmektedir. Kalıtsal hastalıkların görülme sıklığındaki artışın en büyük nedenlerinden birisinin %22 oranında yapılan akraba evlilikleri olduğu bildirilmiştir. FKÜ’lü bireylerin yaşamsal aktivitelerini gerçekleştirebilmeleri için ömür boyu diyet yapmaları gerekmektedir. Aile bireylerinin hastalık ve diyet konusundaki bilgi eksiklikleri, hasta takibini yapan sağlık görevlisi ile iletişim eksikliği, beslenmede yapılan hatalar (örneğin; karbonhidrat ağırlıklı beslenme), hasta bireyin çeşitli nedenlerden dolayı diyetten uzaklaşmaya başlaması, diyet ürünlerine erişimin kısıtlı olması, ürünlerin maliyetlerinin fazlalığı vb. problemler; diyetle uymayı zorlaştırmakta hatta bireylerin diyeti bırakmalarına neden olmaktadır [4]. Yaşanan tüm olumsuzluklar; beraberinde beslenme bozuklukları, kronik hastalıkların ortaya çıkması, zekâ geriliği hatta hayati risk gibi, bireylerin yaşamını tehdit eden daha büyük problemlerin, maddi ve manevi yüklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu ve benzeri çalışmalarda elde edilen veriler ışığında FKÜ’lü birey ve ailelerinin seslerinin duyurulması, akademik platformlarda farkındalık oluşturulması ve onların sorun ve beklentilerinin ortaya koyularak çözüm önerileri sunulması, devletin ilgili birimleri ve çeşitli firmaların bu konuya daha yoğun ilgi göstermeleri gerekmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Fenilketonüri (FKÜ)

FKÜ; dünyada nadir görülen kalıtsal metabolik hastalıklardan birisidir ve 1934'te Fölling tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu hastalık tablosunda proteinlerdeki fenilalanin amino asidi (FA) tirozin amino asidine (TYR) dönüştürülemede ve vücutta birikmektedir. FKÜ'lü bireylerde biriken FA amino asidi beyin omurilik sıvısına geçerek mental geriliğe neden olmaktadır [7]. Hastalığın görülme sıklığı ülkeden ülkeye, etnik gruplara ve coğrafi bölgelere göre farklılaşmakla birlikte, dünyadaki her 55 kişiden 1'inde, Türkiye'de ise Sağlık Bakanlığı Neonatal Tarama Programı Genelgesi (2006/130) verilerine göre her 25 kişiden 1'inde bu hastalık görülmektedir [3, 27]. Ulusal Çocuk Sağlığı ve Gelişim Birliği raporlarında belirtildiği üzere; dünyadaki FKÜ vakaları en çok Türkiye'de görülmektedir [31]. Bu durumun nedenleri arasında; Türkiye'de yüksek oranda (%29) görülen akraba evlilikleri [7, 14, 20] ve FKÜ taramalarının son zamanlarda (1986 ve sonrası) yaygınlaşması ile buna bağlı çok fazla miktarda geç tanı konulmuş hasta tespiti sayılabilmektedir [9].

Hastalıkta; açık saç, göz ve cilt renkleri, başın küçük olması, geniş aralıklı dişler, küfe benzeyen idrar ve ter kokusu gibi belirtiler görülebilir [2]. Tanı işlemleri yeni doğan bebeğin topuğundan alınan bir damla kan ile yapılmaktadır. Bunun için de 1993'te Türkiye'de T.C. Sağlık Bakanlığı kapsamında tarama programı uygulanmaya başlanmıştır [11]. Hastalara mümkün olan en kısa sürede tanı konulmalı ve doğumun 4. haftasından itibaren hayat boyu sürecek olan diyetle başlanmalıdır. Vaka oranını azaltmanın tek yolu; hastalığın henüz bilinen tek tedavisi olan FA'ca fakir sentetik amino asit preparatları ve FA içeriği düşük bazı doğal gıdaları içeren kontrollü bir diyetin uygulanmasıdır [7, 25, 27].

Donat ve Arusoğlu (2021)'e göre tanı konulurken kan FA düzeyi ile ilişkili olarak hastalık; klasik FKÜ, hafif FKÜ, orta FKÜ, hafif HFA olarak gruplandırılmaktadır. Klasik FKÜ; FAH'ın neredeyse tamamının eksik olmasından kaynaklı ve tedavi edilmediği zaman şiddetli mental geriliğin ortaya çıktığı ve en sık karşılaşılan gruptur. Orta derece FKÜ; FAH aktivitesi %1'den fazla, kan FA seviyesi 15-20 mg/dl aralığında ve hastaların tolere edebilecekleri günlük FA miktarı 20-25 mg/kg olan FKÜ türüdür. Hafif FKÜ veya HFA; kan FA düzeyi 10-20 mg/dl (600-1200 µmol/L); FAH aktivitesi %1-5 arasında olan FKÜ türüdür.

2.2. FKÜ'de Beslenme

FKÜ'de her bir gram besin hayati önem taşımaktadır [17]. FKÜ'lü bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için diyetlerine hayatın ilk haftalarından itibaren başlanması ve bu diyetin aksatılmadan ömür boyu sürdürülmesi gerekmektedir [3, 9]. FKÜ'lü hastalarda birbirini tamamlayan 2 çeşit beslenme diyeti uygulanmaktadır. Birincisi doğal gıdaların kısıtlandığı diyet iken ikincisi ise; FA içermeyen amino asit takviyeli formülasyonların (amino asit tozları, kapsüller, tabletler, barlar ve sıvılar) ve düşük proteinli tıbbi ürünlerin kullanıldığı diyetdir [15, 18, 20]. Bu diyetlerde doğal gıdalardan alınan FA miktarının kısıtlanması nedeniyle yeterli protein, tirozin, vitamin, mineral ve enerjinin (özellikle B6 ve B12 vitaminleri, kalsiyum, folat, demir ve omega-3 yağ asitleri gibi besin maddelerinin takviyelerinin) alınmasına dikkat edilmelidir [34, 37]. Bireylerde FAH enzim aktivitesinin farklı olması nedeniyle FA toleransı farklılık gösterebildiği için diyetteki besin çeşidi ve miktarının; hastaya özgü olarak yaşa ve ağırlığa göre belirlenmesi gerekmektedir [17, 21]. Kanda ve beyinde TYR'ye

dönüştürülemeyen FA amino asidinin kandaki normal değerlerini koruyabilmek ve birikimini önleyebilmek için FKÜ'lü hastaların diyetlerinde gıdaların içerdikleri FA/protein miktarlarına göre bazı yiyecekler ya kısıtlanabilmekte ya da çeşitli hesaplamalar yapılarak ölçülü bir şekilde yenilebilmekte veya serbest şekilde tüketilebilmektedir [20]. Et, süt, yoğurt, peynir, baklagil, çikolata gibi birçok besin maddesi bu bireylerin diyetlerinde yasaklanmaktadır [11, 38]. Serbest veya yasaklı olan bu gıdalar Çizelge 1'de gösterilmektedir [16].

Çizelge 1. İçerdikleri FA ya da Protein Miktarlarına Göre Gıda Grupları

Serbest Gıdalar(Düşük FA ya da Protein İçerenler) (<30 mg/100g FA)	Karbonhidratlar (çay şekeri, glikoz, nişasta, mısır nişastası), bitkisel sıvıyağ (zeytinyağı, ayçiçek, soya, fındık, mısırozü) sade lokum, sade akide şekeri, içecekler (su, soda, maden suyu, limonata, siyah çay, kahve, tonik, ıhlamur, adaçayı, yeşil çay, elma suyu, komposto suyu), aspartam içermeyen gazlı içecekler (gazoz, kola vb.), vejetaryen jöle, jelatinsiz agar agar, yoğurt yapımında kullanılan özel jel, yoğurt yapımında kullanılan süt şekeri, sütsüz bazı dondurma ve tatlılar, gıda esansları ve gıda boyaları, özel ürünler (pirinç, un, ekmek, makarna, şehriye, süt, peynir, irmik, muhallebi, kek, pasta, kurabiye, bisküvi, kraker, pizza, tahıl gevreği, fındık ezmesi, çikolata, gofret, içecekler), glütensiz ürünler (bisküvi, kurabiye), ikameler (yumurta, et), otlar, baharatlar ve çeşniler, amino asit karışımları (özel mamalar/formülalar)
Sınırlı Serbest Gıdalar(Orta FA ya da Protein İçerenler) (30-100 mg/100g FA)	Meyveler (elma, armut, muz, kivi, ananas, mango, kiraz, vişne, kıvılcık, ayva, nar, üzüm, böğürtlen, ahududu, yaban mersini, kuş üzümü, incir, portakal, limon, mandalina, yeşil erik, karpuz, kavun, şeftali, kayısı, çilek, dut, muşmula, Trabzon hurması vb.), Sebzeler (biber, domates, salatalık, patlıcan, pancar, marul, enginar, kereviz, lahana, havuç, şalgam, bamya, bezelye, kestane, karalahana, bakla, bezelye, taze fasulye, pırasa, ebegümeci, semizotu, maydanoz, soğan, sarımsak, turp, rezene, hindiba, avokado, kudret narı, karnabahar, kabak, bal kabağı, patates, ıspanak, brokoli, kuşkonmaz, Brüksel lahanası, roka, mısır koçanı, tatlı patates vb.), özel unlu (Örneğin glütensiz unlu) mamüller (ekmek, makarna vb.), zeytin, tereyağı, sadeyağ, margarin, bal, pekmez, reçel, marmelat, meyve püreleri, sebze cipsleri, vegan peynir, şuruplar (altın ve akçaagaç), bitki sütleri (Hindistan cevizi, badem, pirinç), asma yaprağı
Yasak Gıdalar(Yüksek FA ya da Protein İçerenler)(>100 mg/100g FA)	Et ve et ürünleri (kırmızı et, balık, tavuk, hindi, salam, sosıs, sucuk, pastırma, kavurma, sakatat, kabuklu deniz ürünleri, midye), süt ve süt ürünleri (süt, yoğurt, kefir, ayran, cacık, peynir, krema), yumurta, kuru baklagiller (kuru fasulye, nohut, mercimek, iç bakla, soya fasulyesi, barbunya), yağlı tohumlar/kuruyemişler (fındık, fıstık, leblebi, çekirdek, badem, ceviz, mısır), normal ekmek (buğday, çavdar, arpa, yulaf, mısır ekmekleri), normal un, pirinç, kinoa, jelatin, bitki algleri (spirulina), aspartam (sakız, içecekler, sofratlandırıcıları, tatlılar, jöle, diyet ürünleri, öksürük şurupları)

3. ÇALIŞMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

3.1. Alanyazın Taraması, Çalışmanın Amacı ve Önemi

Alanyazında FKÜ ilişkili olarak; tanı, tedavi ve ortaya çıkış nedenlerini tanımlayan; FKÜ'lü çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitelerini ve hastalık hakkındaki bilgi seviyelerini açıklayan; fenilalanin toleransını, ayrıca FKÜ'lü bireyler için durum geliştirme ve FKÜ'de beslenme gibi

konular hakkında bilgiler veren [11, 12, 13, 29, 32, 35, 39,] çalışmaların yanı sıra, FKÜ'lü bireylerin ve ailelerinin günlük hayatlarını, onların sosyal hayatta karşılaştıkları zorlukları [1, 5] ve FKÜ'lü adölesan bireylerde diyet uyum ve bu süreçte yaşanan depresyon durumlarını değerlendiren çalışmaların da olduğu görülmüştür [9]. Ayrıca kalıtsal metabolik hastalıkların tanısının [19, 23], hasta ebeveynlerinin yaşam kalitesi ve bakım yükünü [6], hasta çocuğu olan annelerin beslenme alışkanlıklarını [8] değerlendiren çalışmaların da olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak; ulusal ve uluslararası literatürde de; nadir metabolik kalıtsal bir hastalık olan FKÜ'de tanı, teşhis, tedavi, beslenme ve yeni ürün geliştirmeye yönelik çalışmaların yapıldığına dair pek çok çalışma olmasına karşın bu çalışmaların sağlık bilimleri alanı ile sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Fakat FKÜ multidisipliner açıdan değerlendirildiğinde sağlıklı beslenme, güvenli gıda ve ürün geliştirme kavram ve uygulamalarının sadece sağlık bilimleri alanıyla değil sosyal bilimler alanıyla da iç içe olduğu görülmekte ve bu alana da dâhil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca literatürde FKÜ'lü bireylerin karşılaştığı sorunlara ve beklentilerine yönelik sadece bir çalışmanın olduğu görülmüş ve Top ve Alemdar (2015) tarafından yapılan bu çalışmada; sadece 10 aile dâhilinde 10 FKÜ'lü birey değerlendirmeye alınmıştır. On yıllık bir süreç içerisinde, bu başlık bazında, bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile daha büyük bir örneklem ile süreç içerisinde FKÜ'lü bireylerin sorun ve beklentilerinin değişip değişmediğinin ortaya konması öngörülmektedir. Ayrıca FKÜ'lü bireyler ve aileleri için yaşam kalitelerini artırabilmeleri ve hayatlarını idame ettirebilmeleri adına yaşanan sorunlara değinilerek farklı çözüm yolları ve seçeneklerin geliştirilebileceği göz önünde bulundurularak hastaların ve ailelerinin seslerinin duyurulması, akademik platformlarda farkındalık oluşturulması, onların sorun ve beklentilerini ortaya koyarak çözüm önerileri sunulması, devletin ilgili birimleri ve çeşitli firmaların bu duruma daha yoğun ilgi göstermelerinin sağlanması amaçlanmış ve konuya dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

3.2. Çalışmanın Yöntemi ve Çalışma Grubu

Çalışmada FKÜ'lü bireyler ile ailelerinin beslenme bağlamında yaşadıkları sorunlar ve beklentilerinin ortaya konulması amaçlanmış ve bu amaç kapsamında; nitel araştırma yöntemlerinden “görüşme tekniği” kullanılmıştır. Katılımcılar ile görüşmede; oluşturulan açık uçlu yarı yapılandırılmış soruların yer aldığı bir anket formu, açık erişim ile yöneltilerek soruları ayrıntılı cevaplandırmaları istenmiştir. Anket formunun oluşturulmasında literatürel tarama ve uzman görüşlerinden faydalanılmıştır [16, 36, 38].

Türkiye yaşayan FKÜ'lü bireylerin tam sayısı net olarak bilinmemektedir. Çalışma sürecinde Covid 19 pandemisinin yaşanması ve hasta bireylerin çeşitli sebeplerle ankete katılmak istememeleri gibi kısıtlayıcı unsurlar nedeniyle, ulaşılabilen tüm FKÜ'lü birey ile ailelerinin çalışmaya dâhil edilmesi öngörülmüştür. Bu noktada, çalışmanın örneklemini oluşturmak amacıyla; Aralık 2021-Aralık 2022 yılları arasında “amaçlı örneklem yöntemi” ve “kartopu örnekleme yöntemi” kullanılmış ve FKÜ Aile Derneği'ne ulaşılmıştır. Derneğe kayıtlı 40 ve derneğe kaydı bulunmayan fakat sosyal platformlar aracılığı ile iletişim kurulan (İstanbul ve İzmir illerinden) 185 bireyin dâhil olduğu toplam 225 gönüllü birey çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma için; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 29.12.2021 tarih ve E-60263016-050.06.04-112592 kararıyla izin alınmıştır.

Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen verilerin görselleştirilerek anlaşılır kılınması ve analiz edilmesi amacıyla “kelime bulutu” analizi kullanılmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizinde; değişkenlerin sıklıkları frekans analizi kullanılarak değerlendirilmiş, tanımlayıcı veriler için ortalama, standart sapma ($\pm SS$) ve yüzde değerleri (%) kullanılmıştır. Katılımcıların verdiği cevaplar sonucu elde edilen veriler “betimleyici analiz yöntemi” kullanılarak değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Katılımcıların (225 kişi) demografik özellikleri arasında; 175 (%77,8) katılımcının kadın, 50 (%22,2) katılımcının erkek olduğu; katılımcıların yaklaşık %57,8’sinin (130 birey) 20-34 yaş aralığında olduğu, 86 bireyin (%38,2) 35-50 yaş aralığında olduğu ve 51 ve üzerinde yaş aralığında olan birey sayısının ise 9 (%4,0) olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyi ve meslek dağılımı açısından değerlendirildiğinde; katılımcıların dikkate değer bir bölümünün (82 birey-%36,4) lise mezunu, 68 bireyin (%30,2) üniversite mezunu, 65 bireyin (%28,9) ilköğretim mezunu olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra 7 birey (%3,1) okuryazar iken 3 bireyin (%1,3) okuma-yazma bilmediği belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada katılan bireylerin 167’sinin (%74,2) evli olduğu, bunlardan 82 kişinin (%36,4) akraba evliliği yaptığı görülmüştür. Grup içerisinde meslek gruplarının dağılımına bakıldığında; ev hanımlarının ağırlıkta olduğu (128 birey-%56,9), sıralamayı işçi grubun (25 birey-%11,1), memur grubun (18 birey-%8,0), serbest meslek mensubu olanların (13 birey-%5,8) izlediği belirlenmiştir. Ayrıca doktor, dişi, akademisyen, yönetici ve emeklilerden (41 birey-%18,2) oluşan bireylerin de yer aldığı görülmüştür.

Katılımcıların sahip oldukları FKÜ türüne bağlı beslenme şekillerine göre yiyeceklerini satın aldıkları yerler ve temin şekilleri değerlendirildiğinde ise; internette alışveriş yapmayı tercih eden grubun %48,4’lük bir orana sahip olduğu, bu oranı belirli firmalardan (%28,9) ve büyük marketlerden (%11,1) yapılan alışverişlerin izlediği görülmüştür. Dernek aracılığıyla yiyecek temin oranının %9,8 ve yurt dışı kaynaklı yiyecek temin oranının ise %1,8 olduğu belirlenmiştir.

4.2. Katılımcıların Yaşadığı Sorun ve Beklentilere Yönelik Bulgular

Çalışmada; FKÜ’lü hastaların ve ailelerinin yaşadıkları sorunlar ve nedenleri ile çevrelerinden, işletmelerden, devletten beklentilerini açıklamaya yönelik yöneltilen sorulara verilen cevaplarda yer alan ifadeler kelime bulutu yöntemiyle analiz edilmiş ve ön plana çıkan kelimeler Görsel 1’de sunulmuştur. Ön plana çıkan kelimeler ve kelime grupları arasında; “düşük proteinli ürün isteği, kısıtlı ürün çeşitliliği, alternatif ürün talebi, üretim desteği-ARGE çalışmalarının artırılması, ürün fiyatları ve KDV oranları, gümrük sorunları, toplum farkındalığı, devlet desteği, etiket içerikleri ile ilişkili düzenlemeler, protein içeriklerin ve değerlerinin belirtilmesi, ürünlerin marketler vb. her yerde bulunabilmesi...” yer almıştır.

Görsel 1. Katılımcıların yaşadıkları sorunlar ve beklentilere yönelik görüşme içeriğinin kelime bulutuna yansıması, 2025

4.2.1. Katılımcıların Sorunlarına Yönelik Bulgular

Çalışmadaki anket uygulamasında katılımcılara; “FKÜ ile ilişkili olarak beslenme şekilleri ve tercih edilen ürünlerin çeşitliliğine yönelik herhangi bir problem yaşıyıp yaşamadıkları sorularak, sorun yaşıyorlarsa yaşanan problemlerin içerikleri ve nedenleri hakkında düşüncelerini ifade etmeleri” istenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde toplam 171 bireyin cevapları değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümü bu soruyu cevaplamazken bir kısmının da bir sorun yaşamadığına dair ifadeler kullandıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra bazı bireylerin ise bir soruya birden fazla seçenekli cevap verdikleri belirlenmiştir. Bu bölümde kelime bulutu analizinde ön plana çıkan kelimeler yerine genelleme ifadeleri ve oranlarına yer verilerek katılımcıların sorunları ayrıntılandırılmış ve Çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2. Katılımcıların Yaşadıkları Sorunlarına Yönelik Bulgular

Katılımcıların Cevaplarına Yönelik Genelleme İfadeleri	(N/%)
▪ Ürünlerin her yerde (market, restoran, otel, kafe vb.) bulunmaması, ürün erişimin kısıtlı	156 (91,2)
▪ Ulaşılabilen ürünlerin fiyatlarının pahalı olması	118 (69,0)
▪ Ürün çeşidinin az olması	61 (35,6)
▪ İhtiyaçlarının karşılanmasında devlet desteğinin yetersiz olması	28 (16,3)
▪ Ambalaj üzerindeki etiket yazılarının küçük olması/okunaklı olmaması	18 (10,8)
▪ Düşük protein oranlı ürün sayısının yetersiz olması	12 (7,0)
▪ Ürünlerin duyuşal özelliklerinin (tadı, kokusu gibi...) kötü olması	11 (6,4)
▪ Ulaşılabilen ürünlerin bayat ve/veya yapısının bozulmuş olması	5 (2,9)
▪ Özellikle tıbbi ürünlerin evde hazırlanmasında istenilen kıvam ve formun oluşturulamaması	3 (1,7)

▪ Ürünler üzerindeki protein oranlarına bakılarak günlük alınabilecek protein dozunun hesaplanamaması ya da sorunlar yaşanması ▪ Besin etiketleri üzerinde FA oranının belirtilmemesi, herhangi bir uyarı ifadesinin olmaması	2 (1,2) 1 (1,0)

Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda yaşanan sorunlar arasında; ürün erişim yerlerinin kısıtlı olması (%91), erişebilir ürünlerin pahalı olması (%69) ve ürün çeşitliliğinin yetersiz olması (%36) ilk üç sırada yer almıştır. Bu sıralamayı devlet desteğinin yetersizliği ve ürünlerin etiketlerinde gördükleri sorunlar, var olan ürün sayısının yetersiz olması ve bu ürünlerin duyuşal özelliklerinde belirlenen sorunlar takip etmiştir.

4.2.2. Katılımcıların Beklentilerine Yönelik Bulgular

Çalışmada katılımcılara “Devlet yöneticilerinden, toplumdan, üretici firmalardan, yiyecek içecek işletmeleri yöneticilerinden sorunlarına yönelik beklentilerini” ifade etmeleri istenmiştir. Bu bölümünde daha önce açıklanan kısıtlılıklardan dolayı toplam 166 bireyin ifadesi değerlendirmeye dâhil edilmiş ve katılımcıların verdikleri cevaplara yönelik oluşturulan genelleme ifadeleri Çizelge 3’te sunulmuştur.

Bu bölümdeki ifadelerle bakıldığında bireylerin; ilk sıralarda toplumda FKÜ farkındalığının artırılmasını (%28,9) vurguladıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra ürün çeşitliliğinin artırılmasına ve ürün fiyatlarının uygun olmasını (%14,4), devletin maddi ve manevi destek vermesini (%13,8), düşük proteinli gıda çeşitlerinin artırılmasını (%12,6) ve özellikle tıbbi ürün çeşitliliğinin artırılması ile ürünlerin duyuşal özelliklerinin düzenlenmesine yönelik AR-GE çalışmalarının yapılmasını, ülkenin her yerinde (marketler, kafeler, oteller gibi) FKÜ ürünlerinin (düşük proteinli ürünlerin) bulunabilmesini ya da ulaşılabilir olmasını, istedikleri görülmektedir. Ayrıca ürün etiketi ve menü içeriklerinin ayrıntılandırılmasını, FKÜ’lü bireylerin alerji veya intolerans durumlarına karşı gerekli uyarıların menü ve besin etiketleri üzerinde belirtilmesini istedikleri belirlenmiştir. Ürün etiketleri üzerinde protein ve özellikle FA değerinin bildirilmesi kadar etiket üzerindeki bilgilerin doğru ve güvenilir olması noktasında da katılımcıların talepleri olduğu görülmüştür.

Çizelge 3. Katılımcıların Beklentilerine Yönelik Bulgular

Katılımcıların Cevaplarına Yönelik Genelleme İfadeleri	(N/%)
▪ Çeşitli platformlarda FKÜ farkındalığının artırılması	48 (28,9)
▪ FKÜ’lü bireyler için uygun fiyatlarda ulaşılabilir ürünlerin olması	24 (14,4)
▪ Tıbbi ürünlerin satın alınabilmesi için devlet desteğinin olması	23 (13,8)
▪ Düşük protein oranlı gıda çeşitlerinin artırılması	21 (12,6)
▪ FKÜ’lüler için farklı renkte tasarlanmış ambalajların üretilmesi	18 (10,8)
▪ Besin etiketleri üzerinde daha anlaşılır terimlerin ve kodların olması	18 (10,8)
▪ Besin etiketi içeriklerinin detaylandırılması, menülerde besin içeriklerinin ve besin değerlerinin yazılması	17 (10,2)
▪ Ürünler üzerindeki etiket bilgilerinin doğru ve güvenilir olması	14 (8,4)

▪ Besin etiketleri üzerinde protein ve FA değerlerinin yazılması	13 (7,8)
▪ Normal bireylerin sahip olduğu beslenme kalitesi ve imkânlarının kendilerine ve ailelerine de sunulması	11 (6,6)
▪ Çeşitli marketlerde ve yiyecek işletmelerinde, otellerde FKÜ'lü bireyler için uygun yiyecek ve ürünlerin bulunması	10 (6,0)
▪ Ürünlerin duyuşal özelliklerinin geliştirilmesi ve bununla ilgili gerekli denetimlerin yapılması	7 (%4,2)
▪ FKÜ'lü bireylere özel ihraç edilen ürünlere gümrük vergisi indirimi uygulanması	3 (1,8)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

FKÜ'lü birey ve ailelerinin yaşadığı sorunlar dikkate alındığında; Üstüner Top ve Küçük Alemdar tarafından yapılan çalışmada (2015) belirtilen sorunların, günümüzde de hala devam ettiği görülmüş ve bu sorunlar arasında; ürün fiyatlarının pahalı olduğu, çok büyük bir bölümünün ihraç edildiği, ürün çeşitliliğinin kısıtlı olduğu, ürün etiketlerinde ve mönülerde FKÜ için riskli unsurlarla ilgili açıklama ya da uyarıların olmaması, devlet desteğinin yetersiz olduğu, toplum bilincinin (farkındalığının) yetersiz olduğu görülmüştür. Bu bulgunun ortaya çıkmasında; günümüzde hala ülke çapında FKÜ farkındalığının olmadığı, konunun tanıtım ve anlatımında; tanı ve prognoz dışına çok çıkmadığı, işletmelerin, firmaların ve özellikle devletin hasta ve ailelerini destekleme de yetersiz kaldığı, farklı disiplinlerde konunun ele alınmadığı ve konunun farklı platformlarda yeterince dile getirilmediği düşünülmüştür.

Çalışmada diyet şekilleri bağlamında değerlendirildiğinde, tamamen tıbbi ürün kullanan birey sayısının, toplam birey sayısının %12,4'lük önemli bir bölümünü kapsamasının, yüksek bilince sahip katılımcıların ve sıfır toleranslı FKÜ'lü bireylerin, çapraz kontaminasyon vb. risk faktörlerine maruz kalmamak ve diyet ilişkili herhangi bir sağlık problemi yaşamamak bağlamında tıbbi ürünleri tercih ettikleri ve buna bağlı aynı firmadan alışveriş yapma eğilimi gösterdikleri düşünülmektedir. Bunun yanı sıra FKÜ'lülere yönelik özel ürünlerin çok büyük bir bölümünün Türkiye menşeli olmamasına bağlı, internet aracılığıyla ilgili firmalardan ürünlerini temin ettiği görülmektedir. Ayrıca ailelerin birbirleriyle kurdukları whatsapp gibi iletişim gruplarında fikir alışverişi yaparak birbirlerine önerdikleri firmalardan ya da internet sitelerindeki firmalardan alışverişe devam etmeleri firmalara duydukları güven duygusuyla ilişkilendirilebilmektedir. Bununla birlikte üretilen her ürüne ülkede yaşayan FKÜ'lü bireyler ulaşamamaktadır ve Ar-Ge çalışma yetersizliğine bağlı dışarıya bağımlılık söz konusudur. Bu unsurun yansısı ürünlerin güven ve zorunluluktan dolayı internet aracılığıyla alımı, ürünlerin maliyetini artırmakta ve alım gücünü zorlamaktadır. Ayrıca ithal edilen ürünler için gümrük süreçleri ürünlerin temin süresini uzatmakta, ürünlerin bayatlamasına ya da bozulmasına neden olabilmektedir. Bu özel ürünlerin tat ve koku gibi duyuşal özelliklerinin hoş olmaması, ürün çeşitliliğinin ve miktarının az olmasına bağlı tek tip ve kısıtlı ürün tüketme zorunluluğu, protein kısıtlamasına gidilirken karbonhidrata ağırlık verilen bir beslenme şekline yönelmesi beraberinde kilo problemlerini ortaya çıkarırken çocuğun ilerleyen yaşlarda yaşlılarından utanarak ve çevre baskısına maruz kalarak diyetten uzaklaşmaya başlaması, farklı ve yasak ürünlere eğilim oluşturmakta ve bireylerin mental sağlığı tehdit edebilmektedir. Tüm sorunların devam etmesinde, çalışmada da görüldüğü gibi, FKÜ'lü bireylerin ve ailelerinin karşılaştıkları en büyük problemin “toplum farkındalığı” olduğu görülmektedir. FKÜ hastalığı ve zorunlu diyet tedavisi hakkında toplum farkındalığını artırmak için katılımcılar; konuyla ilgili yeterince

bilgisi olmayan halkın, firmaların, kurum ve kuruluşların bilinçlendirilmesi ile riskli unsurların azaltılması, sorunlara yönelik hızlı ve etkili çözümlerin üretilmesi, devlet desteği ve Ar-Ge çalışmaları aracılığıyla kolay ulaşılabilen, düşük maliyetli, geniş ürün yelpazesinin sağlanabileceğini belirtmektedirler. Buna yönelik olarak anket formunda yer alan katılımcı ifadelerinden bazıları şunlardır; *“Hastalıkla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları için gerekli hizmet verilmiyor. Normal bireylerden ayrı tutulup ayrımcılık yapılıyor. Bu durumun değiştirilmesini ve halkın bilgilendirilmesini talep ediyorum.”*, *“Reklamlarda FKÜ hastalığının yer alması toplumda farkındalığı arttıracaktır ve her yeni başlangıçta herkese tekrar tekrar anlatmak çok zor aynı zamanda da yıpratıcı oluyor”*, *“Yeme konusunda rahatsızlığı olan bireyleri de artık fark etmelerini ve ona göre ürünlerini bulundurmalarını, bizim gibi ailelerin yanında olduklarını görmek istiyoruz. Hastalıkla uğraşmak sıkıntı değil, insanlarımızla uğraşmak, onlara bu hastalığı anlatmak daha sıkıntılı. O yüzden devletimiz ve topluluklarımız bu konuda daha çok farkındalık etkinliği yapmalıdır.”*, *“Çocuklarımızın diyetle devam edebilmeleri için ürün çeşitlendirilmesi, devletin KDV almaması, restoran ve otellerin de bizleri fark etmelerini istiyoruz. Bizler için de alternatif yiyecekler üretmelerini isteriz.”*, *“Türkiye’de fabrikalarda ve çeşitli firmalarda düşük proteinli ürünler yapılmasını, restoranlarda düşük proteinli ürünler için harekete geçmelerini, fenilketonüri hastalığının farkına varmalarını isteriz.”*, *“Saygıdeğer devlet büyüklerinden tek isteğim FKÜ’lüler için üretilen ürünlerin her markette bulunması. Bir de ürünlerimizin fiyatının düşmesini isterdim. Bazı özel ürünlerimizin de devlet tarafından karşılanmasını isterdim.”*, *“Devletin maddi olarak ilaç konusundaki desteği yadsınamaz tabi. Aynı desteği düşük proteinli ve glütensiz ürün alımı konusunda da sağlamalı diye düşünüyoruz.”* *“Her şehirde FKÜ’lülere göre market ve restoran olsun”*, *“Oteller, restoranlar fenilketonüri hastalarına özel yiyecekler çıkarmalı. İkiz bebeğim var biri yerken biri nasıl baksın. Devletimiz ilacını getirse, her hasta istediğini yiyebilse. Şimdi mama yiyor sorun değil ama bir kaç ay sonra ek gıdaya geçince ne yapacağız? Rabbim yardımcımız olsun. Çok zor çok... Kimse bilmiyor, anlamıyor bu hastalığı. Çocuk yapılmadan önce taşıyıcı olup olmadığına bakılmalı herkesin. Nereden bileceksin böyle bir şey olduğunu?”*, *“Ürünlerimiz aşırı pahalı ve normalleri gibi çeşit bulmakta çok zorlanıyoruz. Bulduklarımız bile çok pahalı. Yaşadığımız yerde ürün bulmakta sorun yaşıyoruz. Her şeyi un dâhil internetten almak zorunda kalıyoruz. Bu da ani bir ihtiyaç anında bizi çok zorluyor.”*, *“Ürün çeşitliliği az ve gramajı düşük, ürünler çok pahalı, ulaşılabilirliği kısıtlı ve mevcut ürünlerde kalite düşük durumda. Lezzetlendirme veya geliştirmek için hiçbir çaba yok.”*, *“Uzun süreli bir yere gidemiyoruz. Çocuğum küçük olduğu için hiçbir ortama kolayca giremiyoruz. Çocukların yiyeceklerini yanımızda götürüyoruz. Çünkü bir bisküvi çeşidi var sadece başka yok, ürün çeşitliliği gerçekten az. Çocuk hep aynı yemekleri yemekten bıkmıyor ve yemek istemiyor. Devletin FKÜ ailelerine destek vermesini isterim. Çocuklarımızın hayatını sürdürebilmeleri için kendi ürünlerini tüketmeleri gerekiyor.”*, *“Çeşitlerin daha artırılması gerekiyor. Normal beslenen kişilerin tükettiği ürünlerin bu hastalar için de eş değerleri olması gerekli. Bu ürünlere belli noktalardan ulaşabiliyoruz, istediğimiz her an bulma imkânı yok. Ya satılan şehire gideceksiniz ya da internet yoluyla almamız gerekli. Bazen ürünler gümrük problemleri yüzünden zaman zaman tedarik edilmemekte. Bu sayılan ürünlerin birçok noktada bayisi olması bizim için kolaylık olurdu. Fiyatları da çok yüksek. Bu ürünlerin fiyatları bu kadar yüksek olmamalı.”*

Yukarıda ifade edilen sorunların ve beklentilerin yanı sıra orta ve düşük FA içeren besinleri tüketebilen grupla ilişkili olarak ortaya çıkan sorun ve beklentiler de bu çalışma da ortaya konmuştur. Bu bağlamda çalışmada FKÜ'lü bireyler ve ailelerinin internet ve belirli firmalar dışında %11,1'lik oranda büyük marketleri de tercih ettikleri gözlemlenmiş ve bu oranı, düşük ya da orta seviye FKÜ toleransına sahip bireylerin etkilediği düşünülmüştür. Bu veriler ışığında bir değerlendirilme yapıldığında; ailelerin, çocuklarının sağlığını ve geleceklerini riske atmadan besin etiketlerindeki ifadelerle güvenerek ürün tercihinde bulunmak ve satın almak istedikleri görülmüştür. Yanlış beslenmeden kaynaklanabilecek nörolojik etkilere engel olabilmek amacıyla FKÜ'lü bireyler ve ailelerinin dışarıdan alınan tüm ürünlerin içeriklerini dikkatlice incelemeleri gerekmektedir. Bu bireyler; yemeleri veya yememeleri gereken besinlerin bilgilerini diyetisyenlerden ya da besin etiketlerinden sağlamakta ve bu etiketleri kendilerine rehber edinerek ürünleri sağlıklı, sağlıksız olarak gruplandırıp günlük besin planlarını doğru bir şekilde yapabilmektedirler [10, 22, 26]. Bu bilgiyi destekler nitelikte çalışma kapsamında yukarıda açıklanan ifadelerde besin etiketleri ile ilgili olarak; *“Etiketlerin daha anlaşılır olması, içeriklerin daha fazla ayrıntılandırılması gerekmekte, sadece protein değeri değil fenilalanin değerinin yer alması gerekmektedir.”* *“Ambalajlar ufak, etikette yazıların sığmadığı zamanlar da oluyordur ama yazılar karınca duası gibi. Ambalajları renk olarak da ayırt edilebilir şekilde yapabilirler.”*, *“İçindekiler ve besin değerleri bilgilerinin daha büyük ve okunabilir olmasını istiyorum.”*, *“Ürün etiketleri her şekilde daha açıklayıcı olmalı, etiketteki bazı maddeler için kodlar kullanılmıştır ve bu kodların açıklayıcı niteliği yoktur.”*, *“Etiketler daha fazla açıklayıcı yazılabilir ve düşük proteinli gıda üretimi fazlalaşabilir; çünkü tadına bakmadığımız gıdalar var.”*, *“Etiket üzerindeki besin öğelerinde yazan protein değeri gerçek mi, bu konuyla ilgili bir açıklık istiyoruz. Her yazan değer güvenilir mi, kesin gerçek bilgiler mi öğrenmek istiyoruz.”*, *“Paket üzerinde fenilalanin değerleri yer almıyor. Bu da tam kontrol sağlamakta zorluk çıkarıyor.”*, *“İnşallah etiketteki yazan değerler doğrudur, çocukların geleceği bu değerlere bağlı.”*, *“Devletin etiket üzerindeki besin öğeleri tablosunun bilgilerinin doğruluğu ile ilgili yaptırımları artmalı ve devlet üreticileri desteklenmeli, yurt dışında ürün çeşitliliği var. Burada seçenek az.”* şeklindeki ifadeleri kullanan katılımcı sayısının dikkat çekici bir oranda olduğu görülmüştür. Katılımcıların belirttikleri ifadeler doğrultusunda yaşadığı sorunlar ve beklentileri arasında; FKÜ'lü hasta ve ailelerinin etiket okuma alışkanlıkları olmasına karşın [16] hasta bireylerin diyetlerine özgü market reyonlarında yeterli ürün bulamadıkları, besin etiketleri üzerindeki bilgilerin okunaklı, anlaşılabilir nitelikte olmadığı, kendi durumlarına özgü olarak beslenmelerinde önemli bir etken olan protein değerlerinin (miktarlarının) etiket üzerinde yeteri kadar açıklanmadığı, dikkat çekici biçimde gösterilmediği, fenilalanin miktarına ise standart ürünlerde neredeyse hiç yer verilmediği, etiketler üzerindeki kodlamaların anlaşılır olmadığı, etiket bilgilerinin doğruluğuna ilişkin güven problemi yaşandığından zararlı ürün algısı oluştuğu ve sıkı bir devlet kontrolünün yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. FKÜ'lü bireyler için satın alınan yiyeceklerin içerikleri de önem arz ettiğinden yeterli bilgi ve bilinç düzeyine sahip bu bireyler ve onların bakımını üstlenen aileleri için etikette bulunan ürün içerikleri tek başına yeterli gelmemekte, yiyeceklerde kullanılan katkı maddelerinin (baharatlar, tatlandırıcılar gibi) de FA içerdiği, yiyeceklerin/katkı maddelerinin yetiştigi yerlere ve iklim koşullarına göre de içerik oranlarının değişebileceği göz önünde bulundurularak paketli ürün içeriğine ait bilgilerin eksik olduğunu düşündükleri ve FA hesaplamalarını doğru şekilde yapamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda

da üretici firmalara; ürün hazırlanırken FA kontaminasyonunu engellemek için izolasyon sağlamak ve ürün içeriğini net bir şekilde gösteren etiketler dizayn etmek gibi önemli görevler düşmektedir.

Ayrıca katılımcılar arasında, ambalajlı ürünler üzerindeki besin etiketlerinde diyet zorunluluklarıyla ilgili ayrıntılı ve güvenilir bilgilerin yazılmasının yanı sıra, sosyal yaşamlarını devam ettirebilmek, aileleriyle ve arkadaşlarıyla güvenli ev ortamlarının dışında bağımsız hareket edebilmek adına onlara özgürce hareket edebilecekleri seçenekler sunan çeşitli otellerin, yiyecek içecek işletmelerinin (restoran, kafe vb.) ve marketlerde özel reyonların olmasını isteyen ve seçim yapabilecekleri güvenli, ucuz, geniş bir ürün yelpazesini talep eden bireylerin sayısının da oldukça fazla olduğu (%91,2) anlaşılmaktadır. Ayrıca, okul kantin ve yemekhanelerinde, glütensiz ürünler gibi önerilen etiketli, ambalajlı özel FKÜ ürünlerinin ve katkı maddeleri de dâhil olmak üzere içeriği net bir şekilde ortaya konmuş, FKÜ için özel ibarelerle açıklanan menülerin oluşturulmaları talep edilmektedir. Bunun yanı sıra firmaların, glüten ve laktoz intoleransına gösterdikleri hassasiyeti FA intoleransına karşı göstermedikleri düşünülmektedir. Bu nedenle firmaların besin etiketleri konusunda dikkat çekici belirteçleri kullanarak, içerikleri açık, anlaşılır ve ayrıntılı şekilde belirtip FKÜ konusunda gereken ilgiyi göstermeleri ve devletin ilgili birimlerinin de bu konuyla ilgili gereken düzenlemeleri yapmasının gerekliliği talep edilmektedir. Bilinçli bireylerin tercihleri sadece kendi sağlıklarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda arz talep dengesi oluşturularak işletmeleri sağlıklı, güvenli ve hijyenik gıdalar üretmeleri konusunda yönlendirebilmektedir [28]. Katılımcıların bu yöndeki taleplerini gösteren ifadelerden bazıları şöyledir: *“Gittiğimiz yerde FKÜ ürünleri bulmak çok zor olduğu için, sosyal yaşantıya katılamadığımız için fazla bir yere gidemiyoruz.”*, *“Otel, restoran, market, kafe gibi yerlerde düşük proteinli yiyeceklerin de yer almasını istiyoruz. Yiyecek sıkıntısı yaşadığımız için sosyal hayatımız neredeyse yok gibi.”*, *“Ürüne rahatlıkla ulaşamama ve maddi açıdan fiyatlarının çok fazla oluşu ve dışarıda yiyecek hiçbir ürünümüzün bulunmaması.”*, *“Fenilketonüri rahatsızlığı olan insanların tüketebileceği menüler çıkarılmasını, menülerde besin değerleri ve içeriklerinin gösterilmesini ve düşük proteinli yiyeceklerin her yerde bulunmasını istiyorum.”*, *“FKÜ ürünlerine çeşitlilik ve ürünlere kolay ulaşım istiyorum. Markete gittiğimde, restorana gittiğimde kızım için düşük proteinli yiyecek ürünler görmek istiyorum. Aynı zamanda etiketlerde, menülerde protein ve içerikleri hakkında daha detaylı bilgi verilmesini istiyorum. Yani biraz farkındalık biraz saygı istiyorum.”*, *“FKÜ ürünleri çok pahalı, maddi anlamda zorlanıyoruz ve çeşitliliği az buluyorum. Ürünlere her yerde her zaman ulaşamıyoruz. Her ilde düşük proteinli ürünlerin satıldığı bir market olmasını istiyoruz. İsteddiğimiz zaman bu ürünlere erişememek sıkıntı oluyor.”...*

FKÜ'lü bireylerin hayatlarını kaliteli bir şekilde idame ettirebilmeleri için devlet destekli yeni doğan tarama testlerinin uygulanması, FKÜ merkezlerinin ve ailelere verilen desteğin artırılması gerekmektedir [18, 36]. Bireylerin doğdukları andan itibaren hastalıklarıyla ilişkili olarak mental bozukluk gibi ciddi komplikasyonlar yaşamamaları, yeterli ve dengeli beslenmeye yönelik doğru tercihler yapabilmeleri için hastalık ve tedavi konusunda gereken bilgiye sahip olmaları, bireylerin satın aldıkları ürünlerin içeriklerine/FA miktarına, ürünleri satın aldıkları yerlere, yemek yenilen mekanlardaki menü içeriklerine dikkat etmeleri, besin etiketlerini doğru okumaları, hijyen ve kontaminasyona dikkat etmeleri, ürün içeriklerini doğru hesaplayabilmeleri, beslenme hatalarından kaynaklı oluşabilecek risklerin farkında olmaları

gerekmektedir. Gereken özen gösterildiği takdirde sağlık problemlerini en aza indirmelerini alacakları eğitimle mümkün olup; bireylerin doğru bilgiye ulaşmada kaynak olarak tıbbi destek dışında akademik ve endüstriyel yayınları, sosyal medyayı, aile ve arkadaş çevrelerini kullandığı bilinmekle birlikte yanlış bilgi edinmemeleri adına gerekli eğitimlerin verilmesi, hâlihazırda sağlık çalışanları tarafından verilen eğitimlerin devlet desteğiyle daha geniş gruplara ulaştırılması bu bilincin gelişmesine yardımcı olacaktır. FKÜ'lü birey ve aileleri, doğdukları günden geldikleri bugünlere kadar yaşadıkları deneyimler ve birikimlerle zaten az ya da çok, belirli bir bilinç düzeyine zorunlu olarak sahip olmaktadır. Bu bireyler; çevrelerindeki insanlara FKÜ hastalığını sürekli olarak tanıtmak, anlatmak zorunda kalmaktan, utanma, dışlanma hissi gibi nedenlerle sosyalleşme unsuru mekânlara gidememekten, gidebildikleri sınırlı yerlerde ise güvenli yiyecek bulma sıkıntısı çekmelerinden dolayı bıkmış bir halde olduklarını ifade etmekte ve insanlardan bu hastalık konusunda farkındalık talep etmektedirler. Bu hastalık konusunda eğitimlerin sadece kendilerine değil devlet desteğiyle çevrelerindeki insanlara, sağlık çalışanlarına, otel, restoran, kafe, kantin çalışanlarına, öğretmenlere, vb. daha geniş kitlelere verilerek toplumsal bilincin oluşturulmasının sağlanmasını istemektedirler. Ayrıca bazı sivil toplum kuruluşları tarafından FKÜ'lü çocukların ve ailelerinin kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmediği, verilen eğitimler sayesinde bilinçlendiği yaz kampları, düşük proteinli yemek uygulamaları, piknikler gibi ücretsiz etkinlikler düzenlenerek toplumsal bilincin oluşturulmasına katkıda bulunulmalıdır [24]. Yurt dışında 1988 yılında FKÜ'lü çocuklara sahip ebeveynler tarafından kurulan İsviçre'deki FKÜ Birliği, Türkiye'de ise FKÜ Aile Derneği çocuk kampı, yemek kursu, sunumlar gibi farklı etkinlikler düzenleyerek üyeler, uzmanlar ve halk arasında bilgi ve tecrübe alışverişinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır [33]. Fakat Türkiye'de bu etkinlikler büyük şehirlerle sınırlı kaldığından ailelerin bu etkinliklerin özellikle yurt genelinde yaygınlaştırılmasını talep ettikleri bilinmektedir.

Sonuç olarak; bu çalışmada FKÜ'lü bireylerin toplumsal bağlamda farkındalığın oluşturulması için sosyal sorumluluk projeleri geliştirilmesi, çeşitli etkinlikler düzenlenmesi ve tüm bu çalışmalara ilgili firmaları ve devletin dâhil edilmesi; akademik çalışmalarda sadece sağlık ve fen alanıyla sınırlı kalmayıp sosyal bilimlerin alanında da bu ve benzeri çalışmalarla desteklenmesi, konuya farklı bakış açıları ve önerileri sunacaktır. Multidisipliner alanlarda (sağlık, turizm, eğitim, beslenme, yiyecek-içecek hizmetleri, gastronomi ve mutfak sanatları gibi) yapılacak tanıtımlarla FKÜ'lü birey ve ailelerinin sorunlarının açıklanması ve beklentilerinin dile getirilmesi, çözüm önerileri sunulması, firmaların, işletmelerin ve devlet yöneticilerinin dikkatini çekecek; duyuşal özellikleri iyileştirilmiş yerli ürünler geliştirilmesini ve ürün yelpazesinin artırılmasını destekleyecek Ar-Ge çalışmalarının ve projelerinin planlanarak geliştirilmesi, ürün fiyatlarının düşürülmesi ve gümrük süreci ile yaşanan sorunların giderilmesine etki edeceği düşünülmüştür. Ayrıca yapılacak etkinlikler dışında FKÜ'lü bireylerin ve ailelerinin sosyalleşme unsuru olan otel, kafe ve restoranlarda diğer bireyler gibi çekinmeden, saklanmadan zaman geçirebilmeleri, bu işletmelerde yapılan ürünleri güvenle tüketebilmeleri ve ülkedeki FKÜ'lü bireylerin kendilerini özel ve değerli hissedebilecekleri, ailelerinden kopmadan ve diyetlerini bozmadan birlikte tatil yapabilecekleri, dinlenebilecekleri, hoşça vakit geçirebilecekleri ortamlar oluşturulduğunda, bu imkânların

farklı ülkelerden gelecek FKÜ'lü turistler için de bir tatil seçeneği sunarak ülke ekonomisine bir artı olabileceği dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- [1] Akçay, G.A., *Dezavantajlı Bireyler ve Ailelerinin Gündelik Hayatları: Fenilketonürlü Aileler Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2022.
- [2] Akış, M., *Sağlıklı ve Fenilketonürlü Çocuklarda Fonksiyonel B12 Vitamin Eksikliğinin Plazma Metilmalonik Asit ve Homosistein Düzeyleri ile Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2012.
- [3] Akoğlu, A. ve Oruç, M., Metabolik Gıda İntoleransları, Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 22(2), 284-295, 2018.
- [4] Aktaş, Ş., Akduman, G., Kundakçı, S., Karğın, D. ve İçen, H., Fenilketonürlü Çocukların Beslenme Durum ve Davranışları Üzerine Annelerin Besleme Davranışlarının Etkisi, Türkiye Çocuk Hast. Dergisi, 15, 174-180, 2021.
- [5] Alptekin, İ.M. & Çakıroğlu, F.P., Fenilketonüri Hastalarının Sosyal Yaşamda Karşılaştıkları Zorluklar: Niteliksel Bir Araştırma, ACU Sağlık Bil Derg., 10(4), 763-769, 2019.
- [6] Aslan, F., *Kalıtsal Metabolik Hastalığı Olan Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşam Kalitesi, Bakım Yükü ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa, 2021.
- [7] Ayyıldız, H., Yeni Doğan Taramaları ve Hastalıkları, Research Gate, 89-103, 2019.
- [8] Bağcı, B., *Kısıtlı Diyet Yapması Gereken Metabolik Hastalığı Olan Çocukların Annelerinin Beslenme Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İzmir, 2023.
- [9] Bayram, S. & Kanbur E., Fenilketonürlü Adolesanların Diyete Uyum ve Depresif Duygu Durumu Sıklığının Saptanması, Turkish J Pediatr Dis., 15, 518-525, 2021.
- [10] Ceyhun Sezgin, A. Ayyıldız, S. ve Durmaz N.E., Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Gıda Etiketlerini Okuma Düzeyleri, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, (10)16, 2528-9535, 2020.
- [11] Coşkun, F. & Yıldız, G., PKU (Fenilketonüri) Hastaları İçin Üretilen Düşük Proteinli Yoğurt İkamesinin Fizikokimyasal, Reolojik, Mikrobiyolojik ve Duyusal Özelliklerinin Belirlenmesi, Tarım Bilimleri Dergisi, 29(4), 973-982, 2023.

- [12] Çakar, N.E. & Yılmazbaş, P., Klasik Fenilketonüri Olgularımız ve Geç Tanı Nedenleri, KSÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 17(2), 149-154, 2022.
- [13] Çakır, N., *Fenilketonüri Bireyler ve Sağlıklı Kardeşlerinde Fruktöz Tüketimi ve Obezite İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- [14] Çelik, E., Baysal Yıldırım, Z., Çelik, F., Güzel, A. ve İpek, Y., Fenilketonüri Hastada Anestezi Yönetimi, Dicle Med J., 45(3), 357-360, 2018.
- [15] Çevik, A. & Ertaş, N., Fenilketonüri Hastalığı ve Hastalığa Uygun Gıda Üretimi, Bozok Tıp Dergisi, 10(1), 256-63, 2020.
- [16] Der, H., *Fenilketonüri Tanısı Konulmuş Hastaların ve Ailelerinin Beslenmeyle İlişkili Etiket Okuma Farkındalığı*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2024.
- [17] Donat, B., *Fenilketonüri (FKÜ) Hastalığında Diyete Uyum ve Diyete Uyumda Karşılaşılan Sorunlar*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yeditepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, İstanbul, 2016.
- [18] Donat, H. & Arusoğlu, G., *Fenilketonüri, Tanı ve Tıbbi Beslenme Tedavisi*, N. Duran (Ed.) ve M.O. Donbaloğlu (Ed.), Sağlık Bilimlerinde Yeni Yaklaşımlar içinde, Livre de Lyon Yayınları, Lyon France, 2021.
- [19] Erdöl, Ş., *Kalıtsal Metabolik Hastalığı Olan Olgularda Endokrinolojik Bozukluklar*, Yandal Uzmanlık Tezi, T.C. Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Bursa, 2014.
- [20] Kağnıcı, M., *Fenilketonüri ve Hiperfenilalaninemili Çocuklarda Fenilalanin Kısıtlı Diyet ile Tetrahidrobiopterin'in Oksidatif Stres Parametreleri Üzerine Etkisinin Karşılaştırılması*, Yandal Uzmanlık Tezi, Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İzmir, 2014.
- [21] Kahraman, S., *Fenilketonüride Genotip/Fenotip İlişkisi: A300s ve E390g Mutasyonları Olan Hastaların Fenilalanin Toleransı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- [22] Kaleli, S., *Sağlıklı Beslenme ve Besin Etiket Okuma Eğitimlerinin Ortaokul Öğrencilerinin Besin Tercihlerine Etkisinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beslenme Bilimleri Programı, Ankara, 2014.
- [23] Kara, A., *Pediyatrik Metabolizma Hastalıkları ve Beslenme Polikliniğinde Tanı Alan veya Takibe Giren Kalıtsal Metabolik Hastalığı Olan Hastaların, Klinik ve Laboratuvar Bulgularının Analizi ile Takip Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Adana, 2012.

- [24] Karaboncuk, A.Y., *Fenilketonürlü Çocuk ve Ergenlerde Psikolojik Belirtiler ve Fenilketonürlü Çocuğa Sahip Ebeveynlere İlişkin Değişkenlerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019.
- [25] Kazancı, P., *Fenilketonürlü Tanısı İçin Kağıt-Tabanlı Mikroakışkan Analitik Cihaz Geliştirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Biyomühendislik Anabilim Dalı, Ankara, 2018.
- [26] Kılıç, G., *Yetişkin Kadınların Beslenme Okuryazarlığı Durumlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi (Beslenme Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara, 2021.
- [27] Kılıç Büyükkurt, Ö., *Fenilketonürlü Hastalarına Yönelik Fenilalanin İçeriği Azaltılmış Bir Un Geliştirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya, 2017.
- [28] Mercan, H., *Sağlık Çalışanlarının Etiket Okuma Alışkanlıkları ve Bu Alışkanlıklarının Beslenme Durumları ile İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Beslenme ve Diyetetik Anabilim Dalı, Edirne, 2019.
- [29] Özer, E.A., İbanoğlu, Ş. ve İbanoğlu, E., *Fenilketonürlü Hastalığı ve Fenilalanin Kısıtlı Diyet*, Türkiye 10. Gıda Kongresi, 1139-1140, 21-23 Mayıs, Erciyes Üniversitesi, Erzurum, 2008.
- [30] Pak Güre, M.D. & Pak, C., Nadir Hastalığı Olan Çocukların Ailelerinde Bakım Yükünün İncelenmesi, TJFMPC., 15(2), 269-277, 2021.
- [31] Parlak, Ö., *Fenilketonürlü Hastaları (FKÜ) ve Çölyak Hastaları İçin Bisküvi Üretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Bursa, 2018.
- [32] Pehlivan, M. ve Kalkan, İ., Fenilketonürlü: Olgu Sunumu, Aydın Sağlık Dergisi, 2(2), 57-62, 2016.
- [33] Swiss PKU. (2018). İsviçre Hasta Birliği Fenilketonürlü ve Protein Kısıtlamasıyla Tedavi Edilen Diğer Metabolizma Bozuklukları, Swiss PKU Broschuere Spital Tuerkisch, <https://swisspku.ch/wp-content/uploads/2022/09/> (Erişim Tarihi: 10.05.2025)
- [34] Ülker, İ. & Şanlıer, N., Fenilketonürde Beslenme ve Yeni Tedavi Yaklaşımları, Güncel Pediatri JCP., 16(2), 187-198, 2018.
- [35] Üneşi Öztürk, F., *Fenilketonürlü Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşam Kalitelerinin ve Hastalığa İlişkin Bilgi Düzeylerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale, 2019.

- [36] Üstüner Top, F. & Küçük Alemdar, D., Fenilketonürlü Çocuğu Olan Ailelerinin Yaşadıkları Güçlükler: Niteliksel Bir Çalışma, Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 12(1), 62-68, DOI:10.5222/HEAD.2015.062, 2015.
- [37] Yaylı, E. & Özenoğlu, A., Türkiye'nin Farklı Bölgelerinden Alınan Baharat Örneklerinde Fenilalanin Miktarlarının Belirlenmesi, Beslenme ve Diyet Dergisi, 42(2), 132-139, 2014.
- [38] Yılmaz, M. & Sağlık, E., *Fenilketonürlü Tanılı Çocuklar İçin Çocuk Dostu Turizmin Anlamı*, II. Uluslararası Çocuk Dostu Turizm Kongresi, Sivas, 2019.
- [39] Yılmaz, Ö., *Fenilketonürlü Bireylerde Diyet Fenilalanin Toleransının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2017.

BENZERSİZLİĞE DUYULAN İHTİYAÇ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

The Need for Uniqueness: Bibliometric Analysis

Ahmet Duman

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü

Yüksek Lisans öğrencisi

ahmetdumantr@hotmail.com

ORCID: 0009-0003-1219-8106

Öz: Bu çalışma, bilimsel araştırmalarda benzersizliğe duyulan ihtiyacın giderek artış gösterdiği gerçeğinden hareketle, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki akademik yayınların nicel verilerini sistematik biçimde inceleyerek araştırma trendlerini, en çok atıf alan çalışmaları, yazarları ve ülkeleri ortaya koyar. Bu sayede literatürdeki boşluklar ve yenilik potansiyeli taşıyan konular tespit edilir. Çalışmada, araştırmacıların özgün ve yenilikçi konulara yönelmesinin bilimsel üretkenliğin kalitesini artırdığı ve akademik ilerlemenin temel dinamiklerinden biri olduğu vurgulanmıştır. Elde edilen bulgular, benzersizliğin sadece rekabet avantajı sağlamadığını, aynı zamanda bilimsel bilginin ilerlemesinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, bibliyometrik analiz yöntemi, hem mevcut literatürün kapsamlı değerlendirilmesi hem de geleceğe yönelik stratejik araştırma planlarının oluşturulmasında önemli bir araç olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Benzersizliğe Duyulan İhtiyaç, Bibliyometrik Analiz

Abstract: This study was conducted using bibliometric analysis, motivated by the growing need for uniqueness in scientific research. Bibliometric analysis systematically examines quantitative data from academic publications in a specific field to reveal research trends, the most cited studies, authors, and countries. This allows us to identify gaps in the literature and topics with potential for innovation. The study emphasizes that researchers' focus on original and innovative topics increases the quality of scientific productivity and is a fundamental driver of academic progress. The findings demonstrate that uniqueness not only provides a competitive advantage but also plays a critical role in advancing scientific knowledge. In this

context, bibliometric analysis stands out as an important tool for both comprehensively evaluating existing literature and developing strategic research plans for the future.

Keywords: Need for Uniqueness, Bibliometric Analysis

1. Giriş

Modern toplumlarda bireysellik ve farklı olma arzusu, kültürel ve psikolojik düzeyde giderek daha görünür bir hâl almıştır. Tüketici tercihten sosyal kimlik oluşumuna, iletişim biçimlerinden kariyer yönelimlerine kadar birçok alanda bireylerin kendilerini farklılaştırma eğilimi, sosyal bilimler literatüründe önemli bir inceleme konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda, "benzersizlik ihtiyacı" (need for uniqueness) kavramı, bireylerin toplum içinde farklı, özel ve ayrıcalıklı olma çabasını anlamlandırmaya yönelik temel bir psikolojik motivasyon olarak öne çıkmaktadır.

Benzersizlik ihtiyacı ilk olarak Snyder ve Fromkin (1977) tarafından kuramsallaştırılmış ve bireylerin sosyal çevreleriyle olan etkileşimleri bağlamında değerlendirilmiştir. Zamanla bu kavram; psikoloji, sosyoloji, pazarlama, kültürel çalışmalar, yönetim ve iletişim gibi farklı disiplinlerce ele alınarak çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Kimi çalışmalar bu ihtiyacın birey üzerindeki olumlu psikolojik etkilerini vurgularken, bazıları da sosyal uyum, yabancılaşma veya kimlik karmaşası gibi olası olumsuz sonuçlarına dikkat çekmiştir. Disiplinler arası bu çeşitlilik, benzersizlik ihtiyacına yönelik literatürün oldukça geniş ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Ancak bu kapsamlı literatür içinde, konunun hangi yönleriyle daha fazla araştırıldığı, hangi kavramsal çerçevelerin öne çıktığı, hangi akademisyenlerin alana yön verdiği veya hangi ülkelerin bu alandaki araştırma üretimini domine ettiği gibi sorular, henüz sistematik biçimde ele alınmamıştır. İşte bu noktada bibliyometrik analiz yöntemi, mevcut literatürü nicel veriler aracılığıyla haritalandırmak, bilimsel eğilimleri, iş birliklerini ve akademik etkiyi ortaya koymak için güçlü bir araç sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, benzersizlik ihtiyacına yönelik akademik literatürü bibliyometrik yöntemlerle inceleyerek, bu alandaki durumu, gelişim eğilimlerini ve bilimsel iş birliklerini kapsamlı biçimde ortaya koymaktır. VOSviewer yazılımı kullanılarak yapılan analizlerde; en çok atıf alan yazarlar, etkili akademik kaynaklar, iş birliği içindeki kurumlar ve ülkeler, anahtar kavramlar ve zaman içinde değişen eğilimler detaylı biçimde görselleştirilmiştir. Böylelikle hem araştırmacıların literatürü daha stratejik biçimde değerlendirebilmesi hem de ileride yapılacak çalışmalar için yeni yönelimlerin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Bu çerçevede çalışma, benzersizlik ihtiyacı literatürüne sistematik bir katkı sunmakta, akademik alanın yapısal bileşenlerini ortaya koymakta ve gelecekteki araştırmalara yol gösterici bir temel sağlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Tüketicilerin farklı olma arzusu, kişisel kimlik oluşturma ve bireysel imaj inşa etme süreçleriyle derin bir ilişki içerisinde. Bu bağlamda bireyler, satın alma davranışlarını yalnızca ihtiyaç temelli değil, aynı zamanda toplumsal konumlanma ve kendini ifade aracı olarak da kullanmaktadırlar. Bu yönüyle, tüketicilerin alışveriş alışkanlıkları onların bireysel farklılıklarını vurgulama, çevrelerinden sıyrılarak kendilerine özgü bir duruş sergileme eğilimleriyle şekillenmektedir. Özellikle benzersizlik ihtiyacı yüksek bireylerde, yeniliğe açık davranış biçimlerinin ve sıra dışı markalara yönelimin daha baskın olduğu gözlemlenmektedir (Kauppinen vd., 2018). Bu bireyler, ürün ve markaları yalnızca işlevsel amaçla değil, aynı zamanda kendilerini ifade etmek, kimliklerini yansıtmak ve sosyal çevrelerinden farklılaştıklarını göstermek adına birer araç olarak benimsemektedirler (Butcher vd., 2017).

Toplumda kendine özgü bir yer edinmek isteyen bireylerin ürün tercihlerinde, toplumun değer verdiği veya prestij atfettiği nesnelere yönelme eğiliminde olduğu dikkati çekmektedir. Bu eğilim, çoğunlukla bireylerin benlik algılarını destekleme ve sosyal kabul görme arzularından kaynaklanmaktadır (Tian vd., 2001). Diğer bir ifadeyle, bir tüketici için bir ürünü satın almak, sadece ona sahip olma eylemi değil; aynı zamanda onunla neyi temsil ettiğini, hangi sosyal ya da bireysel mesajı verdiğini düşünerek hareket etme sürecidir.

Karar verme aşamasında bireylerin kişilik yapıları önemli bir belirleyici olarak öne çıkmakta; bu yapının içinde benzersizlik ihtiyacı temel motivasyonlardan biri hâline gelmektedir (Dey vd., 2021). Pazarlama stratejileri, bu psikolojik yönelimi dikkate alarak, ürünlerin nadirlik algısını öne çıkarmakta ve tüketicide “özel olana ulaşma” dürtüsünü harekete geçirmektedir. Bu durum, özellikle prestijli ve lüks segmentteki ürünler açısından kritik bir başarı faktörüne dönüşmektedir. Söz konusu markalar, benzersizlik arzusunu besleyen bir semboller dizisi yaratarak, tüketicinin zihninde “sadece bana özel” algısını inşa etmektedir (Kumar vd., 2020). Bu noktada Tian ve arkadaşları (2001), bireylerin farklılık ihtiyacını, tüketim aracılığıyla sosyal ve kişisel imajlarını şekillendirme yönündeki bir içsel çaba olarak açıklamaktadır.

Bireylerin benzersizlik arayışlarını davranışsal düzlemde değerlendirdiğimizde, bu ihtiyacın üç ana eğilim etrafında şekillendiği görülmektedir: yaratıcı tercihler, toplum

normlarına ters düşen seçimler ve kitlesel benzerlikten kaçınma. Yaratıcı tercihler, bireyin çevresinden farklılaşmak isterken aynı zamanda bu farkın sosyal kabul görmesini de arzuladığını ifade eder. Bu durum, sıradan olandan uzaklaşma ve yenilikçi olanı benimseme yönündeki eğilimi artırmaktadır. Buna karşılık, popüler olmayan tercihler daha radikal bir tutumu işaret eder; birey, çoğunluğun beğenisini kazanma kaygısı gütmeyen, sıradanlığa karşı duruşunu göstermek ister. Üçüncü eğilim olan benzerlikten kaçınma ise bireyin, geniş kitleler tarafından tercih edilen, dolayısıyla özgünlüğünü yitirmiş ürünlerden uzak durarak bireyselliğini koruma çabası içinde olduğunu göstermektedir (Tian vd., 2001; Palgrave vd., 2012; Butcher vd., 2017). Bu üçlü davranış kalıbı, bireyin tüketim yoluyla kimliğini nasıl inşa ettiğini ve sosyal alan içerisinde nasıl konumlandığını ortaya koymaktadır.

Kişisel düzeyde ele alındığında ise benzersizlik arayışı, bireyin karakteristik özelliklerinden biri olarak tanımlanabilir. Benzersizliğe güçlü şekilde ihtiyaç duyan bireyler, toplumdan ayrışmalarını sağlayacak tasarım, fonksiyon veya sembol değeri açısından farklılaşmış ürünlere yönelirler. Bu tür tüketicilerin, çoğunluk tarafından henüz keşfedilmemiş ya da sınırlı sayıda üretilmiş ürünlere olan ilgileri daha yüksek olup, bu ürünleri elde etmek için daha fazla çaba sarf ettikleri ve yaygın olanı tercih etmeme eğiliminde oldukları görülmektedir (Cheema & Kaikati, 2010). Bu eğilim, kıtlık algısı ile birleştiğinde, tüketicinin ürün üzerindeki algılanan değerini artırmakta ve onu sosyal farklılaşmanın bir aracına dönüştürmektedir.

Tüketim pratikleri, yalnızca ihtiyaçların karşılanması değil, aynı zamanda bireyin toplumsal konumunu, değerlerini ve kimliğini dış dünyaya yansıtmaya aracı hâline gelmiştir. Bu bağlamda, bireyler ürün ve markaları seçerken, onların işlevsel yönleri kadar sembolik anlamlarını da dikkate almakta, özellikle de markaların taşıdığı kültürel ve sosyal mesajlar tüketici tercihlerini ciddi biçimde şekillendirmektedir. Cheema ve Kaikati (2010), ürünlerin anlam dünyasını değerlendirirken, bunları hem geniş kitleler için üretilen genel tüketim malları hem de seçkin kesimlere hitap eden özel ürünler; bir diğer yandan da zorunlu tüketim nesneleri ile isteğe bağlı olarak tercih edilen ürünler şeklinde iki eksenle sınıflandırmaktadır. Bu ayrım, ürün tercihlerinin yalnızca ihtiyaç temelli değil, aynı zamanda statü ve imaj odaklı olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Tüketici davranışları üzerine yapılan araştırmalar, bireyin benlik algısı ve sosyal ilişkilerinde kendini nasıl konumlandığıyla doğrudan ilişkili olan iki temel işlevin öne çıktığını ortaya koymaktadır: sosyal uyum sağlama ve değerleri ifade etme. Cheema ve Kaikati (2010), bireysellik odaklı tutumları baskın olan tüketicilerin, özellikle yüksek statüye sahip markalar aracılığıyla kendi özgün kimliklerini görünür kılma çabası içinde olduklarını

belirtmektedir. Bu doğrultuda bireyler, yalnızca kendilerini diğer insanlardan ayırmak için değil, aynı zamanda bu farklılığın prestijli ve değerli bir anlam taşımasını sağlamak için lüks ve sembolik ürünleri bilinçli biçimde tercih etmektedirler.

Benzersiz olma arzusu, kişilik yapısının bir parçası olarak, tüketim davranışlarına yön veren belirleyici bir etmendir. Dey ve arkadaşları (2021), bu ihtiyacın özellikle nadir ve yenilikçi ürünlere yönelimi artırdığını; hatta bireylerin alışveriş tercihlerinde bile bu motivasyonun izlenebileceğini vurgulamaktadır. Benzersizlik ihtiyacı, sıradanlıktan uzak durmayı ve sosyal homojenlikten kaçınmayı gerektirdiğinden, yüksek düzeyde benzerlik barındıran ortamlar, bu tür bireylerde psikolojik rahatsızlık ve tatminsizlik hissi doğurabilmektedir. Kao (2013), benzersizlik eğilimi yüksek bireylerin, kendilerini toplumsal hiyerarşide daha farklı ve üstün bir yerde görme eğiliminde olduklarını ve bu hissi sürdürürebilmek adına sürekli bir yenilik ve farklılaşma ihtiyacı içinde olduklarını ifade etmektedir.

Psikoloji temelli tüketici araştırmaları, bireyin sahip olduğu benzersizlik arzusu ile yeniliklere açıklık arasında güçlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Özellikle sınırlı sayıda piyasaya sürülen, zor ulaşılabilir ya da sosyal çevrelerde özel anlam yüklenen ürünlere karşı, benzersizlik arzusu yüksek bireylerin çok daha fazla ilgi gösterdiği bilinmektedir. Kao (2013), bu durumun markalar tarafından stratejik biçimde kullanıldığını; özel koleksiyonlar ve sınırlı üretim politikaları ile kıtlık algısının bilinçli olarak artırıldığını vurgulamaktadır. Böylece ürün, yalnızca bir tüketim nesnesi olmaktan çıkarak, kullanıcıya ayrıcalıklı bir statü, özel bir sosyal konum ve bireysel tatmin hissi kazandıran sembolik bir değere dönüşmektedir.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin toplumsal bağlam içinde farklı olma arzularını ifade eden benzersizliğe duyulan ihtiyaç (need for uniqueness) kavramına yönelik bilimsel literatürü bibliyometrik yöntemlerle sistematik biçimde analiz etmektir. Bu bağlamda çalışma, bu alanda yapılan akademik yayınları nicel göstergeler üzerinden inceleyerek; yıllara göre yayın eğilimlerini, en üretken yazarları, öne çıkan akademik kaynakları, kurumlar arası iş birliği yapısını, ülkelerin katkı düzeylerini ve literatürde sıkça kullanılan anahtar kavramları ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca yapılan atıf analizleri ile alandaki en etkili çalışmaları belirlemek, tematik yoğunlaşmaları görselleştirmek ve bilimsel üretimin hangi eksenlerde kümelendiğini açığa çıkarmak amaçlanmaktadır. Bu analizler doğrultusunda, benzersizlik

ihtiyacına yönelik yapılan çalışmaların mevcut durumu hakkında kapsamlı bir çerçeve sunmak ve bu alanda yapılacak yeni araştırmalar için yol gösterici önerilerde bulunmak çalışmanın öncelikli hedefleri arasındadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Benzersizlik ihtiyacı, günümüz bireyinin kimlik oluşturma, farklılaşma ve toplumsal konumlanma süreçlerinde önemli bir psikolojik motivasyon olarak öne çıkmaktadır. Sosyal psikoloji, tüketici davranışları, kültürel çalışmalar ve yönetim bilimleri gibi birçok disiplinde ele alınan bu kavram, artan bireyselleşme eğilimleriyle birlikte akademik anlamda daha da fazla önem kazanmıştır. Ancak konunun bu denli yaygın ele alınmasına karşın, benzersizlik ihtiyacına yönelik yapılan çalışmaların literatürde nasıl yapılandığına dair sistematik, veri temelli ve görselleştirilmiş bir analiz eksikliği bulunmaktadır. İşte bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurarak; alanın gelişimini, bilgi üretim süreçlerini ve akademik etkileşimleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi sağlamaktadır.

Bibliyometrik analiz yönteminin sunduğu nesnel ve ölçülebilir veriler sayesinde, bu çalışma yalnızca ilgili literatürün nicel haritasını çıkarmakla kalmaz; aynı zamanda gelecekte yapılacak çalışmalar için referans niteliğinde bir temel oluşturur. Böylece araştırmacılar, literatürdeki yönelimleri daha kolay fark edebilir, teorik ve metodolojik boşlukları belirleyebilir ve kendi akademik üretimlerini daha stratejik biçimde planlayabilir. Dolayısıyla çalışma, hem literatüre katkı sağlama hem de araştırmacıların karar verme süreçlerini destekleme açısından önemli bir bilimsel işlev üstlenmektedir.

3.3. Araştırmanın Veri Seti

Bu çalışmada, benzersizliğe duyulan ihtiyaç konusundaki akademik üretimi kapsamlı bir şekilde analiz edebilmek amacıyla, güvenilirliği ve kapsamı ile ön plana çıkan Web of Science Core Collection veri tabanı temel alınmıştır. Veri toplama süreci, literatürde konuyla doğrudan veya dolaylı ilişkili olan bilimsel yayınların sistematik biçimde tespit edilmesini sağlamak üzere dikkatli bir şekilde yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda, özellikle bireylerin farklılaşma arzusu, toplumsal kimlik oluşumu ve tüketici davranışları gibi temalarla bağlantılı yayınlara ulaşmak üzere, belirli anahtar kelimeler belirlenmiş ve bunlar çeşitli mantıksal bağlaçlar aracılığıyla bir araya getirilmiştir. Veri seti oluşturulurken bir diğer sınırlama ise yayın tarihleri ve seçilen dizinler üzerinden yapılandırılmıştır. Belirlenen kriterler doğrultusunda yürütülen arama sonucunda elde edilen kayıtlar, bibliyometrik analiz için uygun

bir veri kümesi hâline getirilmiş ve VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz sürecine aktarılmıştır.

Bu yöntemsel yaklaşım sayesinde, benzersizlik ihtiyacı literatürüne dair nitelikli, güncel ve temsiliyeti yüksek bir veri seti oluşturulmuş; böylece çalışmanın analiz boyutunda kapsamlı ve güvenilir sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

3.4. Araştırma Soruları

AS1: *Benzersizliğe duyulan ihtiyaç* konusunda yapılan akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?

AS2: Bu alanda yayımlanan çalışmalara en fazla katkı sağlayan ülkeler hangileridir ve bu ülkelerin atıf alma düzeyleri nasıldır?

AS3: *Benzersizlik ihtiyacı* literatüründe en çok atıf alan yazarlar kimlerdir ve bu yazarların akademik etkileri ne düzeydedir?

AS4: Ülkelerin bu alandaki akademik üretimi zaman içinde nasıl bir değişim göstermektedir?

AS5: *Benzersizliğe duyulan ihtiyaç* konusundaki yayınların araştırma kurumlarına göre dağılımı nasıldır ve hangi kurumlar alanda daha etkindir?

AS6: Konu özelinde yapılan yayınların yazarlara göre dağılımı nasıldır ve üretkenlik açısından öne çıkan yazar profilleri kimlerdir?

AS7: *Benzersizlik ihtiyacı* üzerine yapılan çalışmaların yayımlandığı akademik dergiler hangileridir ve bu dergilerin yayın hacmi nedir?

AS8: Literatürde yer alan çalışmaların anahtar kelime kullanımı nasıldır ve zamanla nasıl bir değişim göstermiştir?

AS9: Konuya ilişkin en sık kullanılan anahtar kelimeler hangileridir ve bu kavramların tematik kümelenmeleri nasıldır?

AS10: *Benzersizliğe duyulan ihtiyaç* literatüründe birlikte en çok kullanılan kelime grupları nelerdir ve bu kelimeler arasında nasıl bir bağlam ilişkisi bulunmaktadır?

4. Bulgular

Benzersizliğe duyulan ihtiyaç konusunda yayımlanan 277 makale çeşitli parametreler açısından incelenmiştir. Makalelerin sayısal bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Veri Seti Hakkında Temel Bilgiler

Tanım	Sonuçlar
Veri Seti Hakkında Temel Bilgiler	
Zaman Aralığı	1992-2025
Kaynaklar (Dergiler)	277
Tek Yazarlı Doküman	145
Yazar Anahtar Kelimeleri	196
Toplam Referans	1082
Yayın Dili	İngilizce
Yayın	SSCI

Bu çalışma kapsamında incelenen veri seti, 1992 ile 2025 yılları arasını kapsayan oldukça geniş bir zaman aralığını içermektedir. Bu süre zarfında üretilen yayınların değerlendirilmesi, alandaki akademik gelişimin tarihsel seyri hakkında fikir vermektedir. Yaklaşık 33 yıllık bu dönemi kapsayan analiz, konunun zaman içindeki evrimini, hangi dönemlerde yoğunluk kazandığını ve bilimsel ilginin nasıl şekillendiğini ortaya koymak açısından önemlidir.

Veri setinde yer alan yayınlar, toplam 277 farklı akademik dergide yayımlanmıştır. Bu yüksek sayı, konunun farklı disiplinlerin ilgi alanına girdiğini ve geniş bir akademik yelpazede ele alındığını göstermektedir. Dergi çeşitliliği, aynı zamanda konunun çok boyutlu yapısına ve disiplinlerarası karakterine işaret eder.

Yayınlara 145'inin tek yazarlı olması, bireysel çalışmalara dayalı bir araştırma eğiliminin hâlâ önemli ölçüde sürdüğünü göstermektedir. Bu durum, bazı çalışmaların teorik ya da kavramsal yoğunluk taşıdığını ya da bireysel uzmanlık alanlarında üretildiğini düşündürmektedir. Öte yandan, çok yazarlı çalışmaların az olması, alanda akademik iş birliklerinin sınırlı olabileceğini de akla getirmektedir.

Yazarlar tarafından kullanılan toplam anahtar kelime sayısı 196'dır. Bu sayı, konunun farklı boyutlarıyla ele alındığını ve araştırmacıların odaklandığı alt temaların çeşitliliğini ortaya

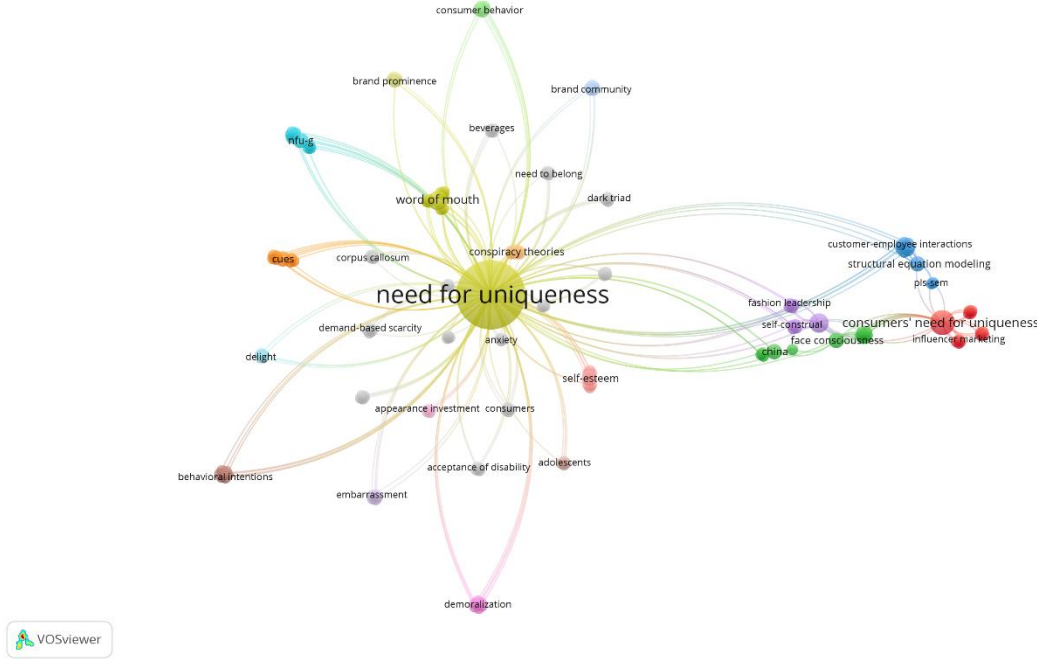
koymaktadır. Anahtar kelime zenginliği, literatürdeki terminolojik dağınıklığın veya çeşitliliğin bir göstergesi olabileceği gibi, alanın henüz kavramsal olarak net sınırlarla çizilmediğine de işaret edebilir.

Veri setindeki tüm yayınlar toplamda 1082 referans içermektedir. Bu sayı, alanın teorik temellere ne ölçüde dayandığını ve araştırmacıların önceki çalışmalardan ne kadar faydalandığını gösteren önemli bir göstergedir. Her yayının ortalama kaç kaynakla beslendiği bilgisi, literatür derinliğine dair daha net bir fikir sunabilir. Genel anlamda bu referans sayısı, alanın kendi içinde gelişen bir akademik zemin üzerinde şekillendiğini göstermektedir.

Yayınların tamamının İngilizce olarak yazılmış olması, çalışmanın uluslararası akademik topluluğa hitap ettiğini göstermektedir. İngilizce dilinde yayın yapmak, bilginin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladığı gibi, bu çalışmaların küresel ölçekte daha görünür ve etkili olmasını da mümkün kılmaktadır.

Tüm yayınların SSCI (Social Science Citation Index) kapsamındaki dergilerde yer alması, bu çalışmalara ait bilimsel çıktının kalitesini gösteren önemli bir göstergedir. SSCI dizini, sosyal bilimler alanında yer alan prestijli dergileri kapsamakta olup, burada yer alan çalışmaların hem akademik etki hem de bilimsel saygınlık bakımından yüksek düzeyde olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla veri seti, yalnızca sayısal olarak değil, niteliksel olarak da güçlü bir akademik üretimi temsil etmektedir.

Bu veri seti, oldukça uzun bir zaman aralığına yayılan, çok sayıda farklı dergide yayımlanmış, büyük ölçüde İngilizce yazılmış ve SSCI gibi yüksek etki değerine sahip platformlarda yer almış yayınlardan oluşmaktadır. Hem içerik hem de kapsayıcılık açısından değerlendirildiğinde, bu veri seti sosyal bilimler bağlamında uluslararası düzeyde kabul gören, teorik çeşitliliğe sahip ve akademik açıdan güçlü bir alanın temsilcisidir.

Şekil 1. En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler

Şekil 1, literatürde en çok kullanılan anahtar kelimeleri görselleştirerek “need for uniqueness” (benzersizlik ihtiyacı) kavramının hangi bağlamlarda ele alındığını ve diğer kavramlarla nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu tür anahtar kelime ağ haritaları, belirli bir alandaki temel temaları ve eğilimleri anlamak açısından son derece değerli bir araçtır. Görselde, merkezde yer alan “need for uniqueness” terimi, büyüklüğü ve etrafındaki bağlantı sayısıyla bu kavramın literatürdeki merkezi konumunu açıkça göstermektedir. Bu durum, konunun sadece belirli birkaç araştırmada değil, çok sayıda farklı bağlamda ve teorik çerçevede ele alındığını göstermektedir.

Anahtar kelimelerin harita üzerinde birbirleriyle olan mesafeleri ve bağlayıcı çizgilerle gösterilen ilişkileri, bu kavramların birlikte kullanılma sıklığını ve kavramsal yakınlıklarını temsil etmektedir. Haritadaki renkli kümeler ise, benzer içerik ya da tematik bütünlüğe sahip kavram gruplarını göstermektedir. Bu gruplar, literatürde benzersizlik ihtiyacının hangi ana başlıklar altında ele alındığını ve hangi yönleriyle tartışıldığını analiz etmeye imkân tanır.

Görselde ilk dikkat çeken kümelerden biri, “consumer behavior”, “brand preference” ve “brand community” gibi kavramların yer aldığı yeşil renkle gösterilen alandır. Bu grup, benzersizlik arzusunun tüketici davranışları üzerindeki etkisini ele alan çalışmaları temsil etmektedir. Özellikle bireylerin markalara yönelmesinde sadece işlevsel değil, psikolojik ve sosyal motivasyonların da belirleyici olduğunu gösteren bu terimler, bireysel farklılık

ihtiyacının tüketim tercihleriyle nasıl örtüştüğünü ortaya koyar. Tüketiciler, çoğu zaman kendilerini ifade edebilmek ve farklı olduklarını gösterebilmek adına belirli markaları tercih etmekte ya da marka topluluklarına katılmaktadır. Bu durum, benzersizlik ihtiyacının, bireysel bir özellik olmanın ötesine geçerek pazarlama stratejilerinde de önemli bir unsur haline geldiğini göstermektedir.

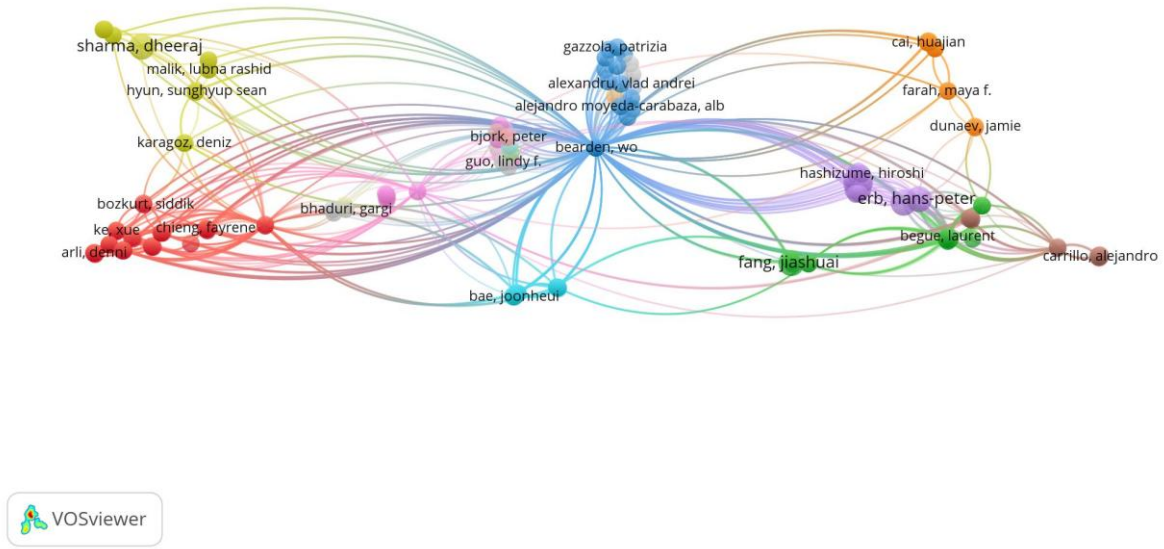
Bir diğer dikkat çeken grup ise mor ve kırmızı renkle gösterilmiş, “fashion”, “influencer marketing”, “consumer’s need for uniqueness” ve “self-construal” gibi kavramları içeren bölgedir. Bu grup daha çok moda, kimlik inşası ve sosyal medya etkileşimleriyle ilgilidir. Burada benzersizlik ihtiyacı, bireyin sosyal kimliğini oluştururken hangi sembolleri ve davranışları tercih ettiğiyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle dijital çağda, sosyal medyanın etkisiyle bireyler kendi benzersizliklerini sergilemek için giyim tarzı, sosyal medya paylaşımları ya da takip ettikleri influencerlar üzerinden bir kimlik inşasına yönelmektedir. Bu çalışmalar, tüketicilerin yalnızca fiziksel ürünler üzerinden değil, dijital ortamlarda da farklılıklarını görünür kılmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Sarı ve turuncu tonlarında yer alan bir başka küme ise, “word-of-mouth”, “conspicuous consumption”, “prestige” ve “compulsive buying” gibi kavramları içermektedir. Bu anahtar kelimeler, daha çok bireylerin dışa dönük davranış biçimlerine ve statü temelli tüketim tercihlerine odaklanan literatürü temsil eder. Bu grupta benzersizlik ihtiyacı, başkaları tarafından fark edilme, statü kazanma ve sosyal kabul görme arzusuyla ilişkilendirilmektedir. Örneğin, gösterişli tüketim (conspicuous consumption), bireyin toplumda kendini özel ya da ayrıcalıklı olarak konumlandırmak istemesinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde, kulaktan kulağa pazarlama (word-of-mouth) sürecinde de bireylerin sıra dışı ya da farklı bir deneyimi başkalarıyla paylaşarak kendilerini farklılaştırma çabaları gözlemlenmektedir.

Pembe ve gri renkteki kümelerde ise, “self-esteem”, “embarrassment”, “demotivation”, “acknowledging disability” gibi daha içsel ve psikolojik temalara odaklanan kavramlar yer almaktadır. Bu bölümde benzersizlik ihtiyacı, bireyin benlik algısı, özsaygı düzeyi ve duygusal durumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, düşük özsaygıya sahip bireylerin, farklı olma yoluyla kendilerini kanıtlama ya da görünür kılma arzusunda daha güçlü bir motivasyona sahip olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde, toplumsal dışlanma, utanma veya yetersizlik hissi yaşayan bireylerin benzersizlik ihtiyacına daha çok yöneldiği literatürde tartışılan konular arasındadır.

Tüm bu kümeler birlikte değerlendirildiğinde, “need for uniqueness” kavramının sadece tüketici davranışları bağlamında değil; aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve kültürel açılardan çok yönlü biçimde ele alındığı görülmektedir. Kavramın merkezi konumu ve çok sayıda farklı terimle bağlantılı olması, bu alanın zengin bir teorik arka plana sahip olduğunu ve gelecekte daha da derinleşebilecek araştırma konularına zemin sunduğunu göstermektedir.

Şekil 1’de sunulan anahtar kelime ağı, benzersizlik ihtiyacının literatürde ne kadar kapsamlı bir şekilde ele alındığını, farklı disiplinler ve yaklaşımlar aracılığıyla nasıl çeşitlendiğini görsel olarak sunmaktadır. Haritada yer alan kavramların çeşitliliği ve bunların “need for uniqueness” ile olan yakın ilişkisi, bu konunun hem bireysel hem toplumsal düzeyde önemli bir araştırma başlığı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda görsel, araştırmacılara mevcut literatürdeki eğilimleri görme, anahtar kavramları belirleme ve gelecekteki çalışmalar için uygun tematik yönelimler seçme konusunda değerli bir rehber niteliği taşımaktadır.

Şekil 2. En Çok Makale Yayınlayan Yazarlar

Şekil 2, ilgili araştırma alanında en fazla sayıda makale yayınlamış yazarların birbirleriyle olan akademik iş birliği ilişkilerini ortaya koymaktadır. VOSviewer programı aracılığıyla oluşturulan bu ağ haritasında her bir nokta (düğüm), bir yazarı temsil ederken; bu noktalar arasındaki çizgiler, yazarlar arasındaki ortak yayın sayısını veya birlikte çalışma

geçmişini ifade etmektedir. Haritada kullanılan kırmızı renkli çizgiler, yazarlar arasındaki bağların görsel bir yansıması olarak yoğunluklarını ve bağlantı sayılarını belirtmektedir.

Görselin genel yapısına bakıldığında, ağın oldukça sıkı bir şekilde örüldüğü ve yazarların büyük oranda birbirleriyle bağlantılı olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, alandaki üretkenliğin bireysel değil, daha çok kolektif ve iş birliğine dayalı bir yapıda gerçekleştiğini göstermektedir. Akademik üretimin çoğu, belirli bir grup yazarın sürekli ve yoğun iş birliği içinde çalışmasıyla oluşmuştur. Bu, belirli bir araştırma grubunun ya da okulun (school of thought) varlığına da işaret edebilir.

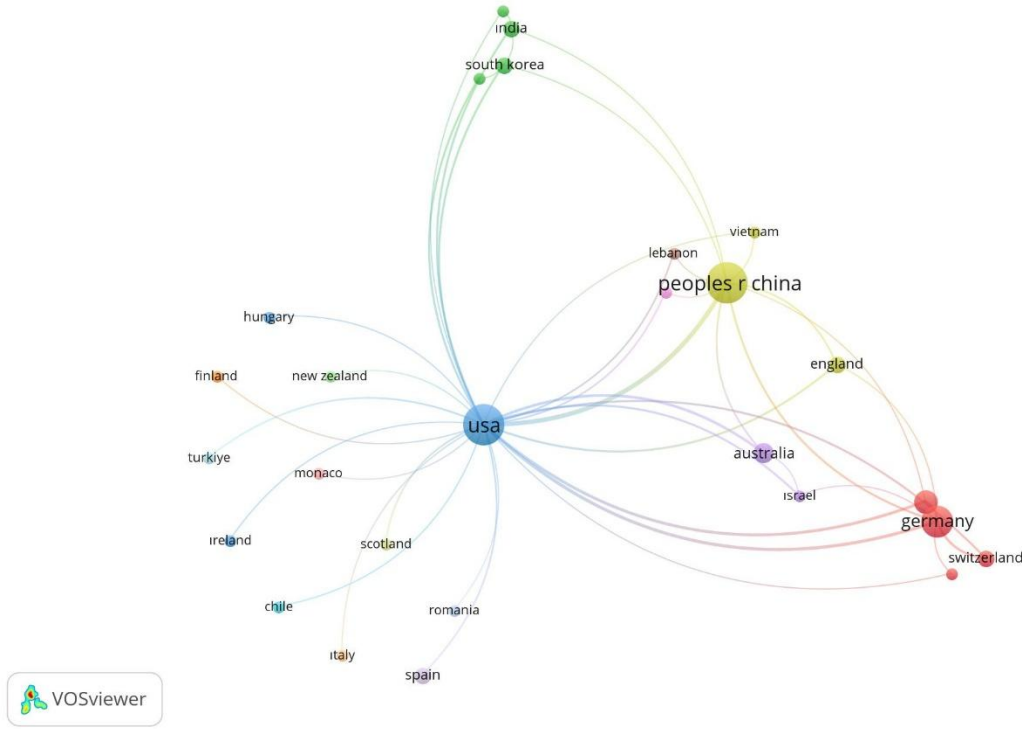
Ağın merkezine yakın konumda yer alan bazı yazarlar, daha kalın çizgilerle birçok farklı yazarla bağlantı kurmuş durumdadır. Örneğin, Takeuchi Hikaru haritanın üst kısmında konumlanmakla birlikte çok sayıda yazarla doğrudan bağlantı kurmuş, ağın en üretken ve merkezi figürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, Sato Atsushi, Yokoyama Ryoichi, Kawashima Ryuta, Sassa Yuko, Nakao Toshihiro ve Miyauchi Shinsuke gibi isimler de hem merkezdeki konumları hem de çok sayıda bağlantı noktasına sahip olmaları bakımından dikkate değerdir. Bu yazarlar, yalnızca bireysel olarak üretken değil, aynı zamanda farklı araştırmacılarla ortak çalışmalar yaparak ağın yapı taşı haline gelmişlerdir.

Öte yandan, bazı yazarlar haritada daha çevresel konumlarda yer alsa da hâlâ önemli bağlantılar kurmuşlardır. Bu durum, söz konusu yazarların belli bir araştırma grubuna entegre olduklarını ancak merkeze göre daha sınırlı sayıda iş birliği gerçekleştirdiklerini gösterebilir. Örneğin, Hanakawa Hiroshi, Miyauchi Makoto, Iidaka Tetsuya gibi isimler diğer yazarlarla olan bağlantıları sayesinde ağ içinde etkili bir konuma sahiptir.

Ağın genel yapısı, bu alandaki bilimsel çalışmaların süreklilik arz eden bir araştırmacı topluluğu tarafından üretildiğini, aynı zamanda bu topluluğun içinde yoğun akademik etkileşimlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür güçlü iş birliği ağları, araştırma kalitesinin artmasına, bilgi birikiminin paylaşılmasına ve disiplinlerarası yaklaşımların geliştirilmesine katkı sağlar.

Bu harita ayrıca genç araştırmacılar veya yeni katılan akademisyenler için de yol gösterici olabilir. Çünkü haritada merkezi konumda yer alan yazarlar, aynı zamanda alanın öncü isimleri olup, bu kişilere yapılan atıflar ve iş birlikleri yoluyla literatürde önemli bir yer edinmişlerdir. Bu bağlamda ağın yoğunluğu, ilgili literatürün iyi örgütlenmiş bir bilimsel topluluğa sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 2, “en çok makale yayımlayan yazarlar” başlığı altında yalnızca niceliksel bir üretim listesi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bu üretimin nasıl bir iş birliği ağı içinde şekillendiğini de ortaya koymaktadır. Haritada görülen yoğun bağlantılar, disiplinin dinamik ve kolektif yapısını; yazarlar arası yakın ilişkiler ise alanın entelektüel sürekliliğini ve derinliğini yansıtmaktadır. Bu iş birlikçi yapı, alandaki akademik gelişimin sürdürülebilirliğini ve bilimsel etki gücünü artıran en temel unsurlardan biridir.

Şekil 3. Ülkelerin Bilimsel Üretimi

Şekil 3, incelenen araştırma alanında ülkelerin bilimsel üretim düzeylerini ve aralarındaki etkileşimleri temsil eden bir bilimsel iş birliği haritasıdır. Görselde yer alan her bir düğüm (nokta), belirli bir ülkeyi simgelerken; bu düğümler arasındaki çizgiler, ülkeler arası ortak yayınları ve bilimsel iş birliklerini göstermektedir. Ülkeler, hem kendi başlarına gerçekleştirdikleri akademik üretim açısından hem de diğer ülkelerle kurdukları ilişkiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Haritada ilk dikkat çeken unsur, Çin'in (people's republic of china) açık bir şekilde en büyük düğüme sahip ülke olarak öne çıkmasıdır. Çin, bu alandaki bilimsel üretimiyle öncü konumda yer almakta ve diğer ülkelerle bağlantılı yayınlar ortaya koymaktadır. Çizgilerin uzunluğu ve yönü, Çin'in bu alanda başat aktörlerden biri olduğunu ve bölgesel bir üretim merkezi olmanın ötesinde küresel ölçekte etkili bir bilimsel güç haline geldiğini göstermektedir.

Çin'i doğrudan takip eden ülkelerden biri Güney Kore (south korea)'dir. Haritada Çin'e yakın konumlandırılan Güney Kore, doğrudan Çin ile bağlantı kurmakta ve görünüşe göre bu iki ülke arasında belirli düzeyde iş birliği bulunmaktadır. Güney Kore'nin üretim hacmi Çin kadar yüksek olmasa da, Çin ile olan doğrudan ilişkisi sayesinde bilimsel etki gücünü artırdığı söylenebilir.

Haritanın devamında İngiltere (united kingdom) yer almakta ve bu ülke de küresel iş birliği ağında önemli bir köprü işlevi görmektedir. İngiltere'nin, Çin ve Güney Kore gibi Asya ülkeleri ile ABD arasında kavramsal ve iş birliğine dayalı bir bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Bu konum, İngiltere'nin hem Avrupa merkezli hem de Asya ve Kuzey Amerika odaklı bilimsel ağlara erişim sağladığını ve disiplinler arası çalışmalarda kilit bir rol oynadığını göstermektedir.

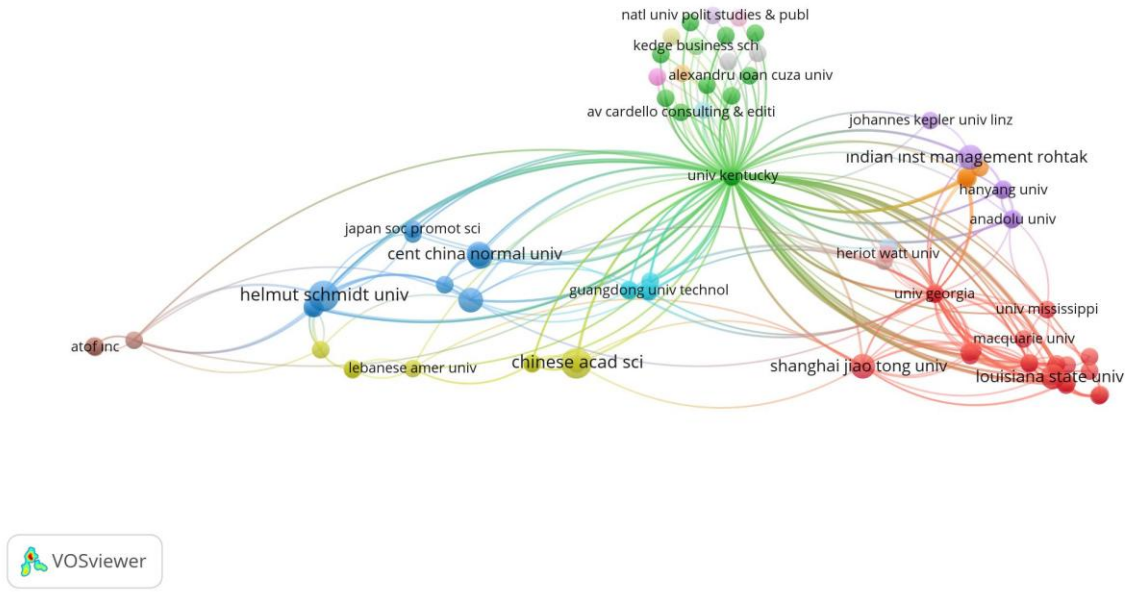
En sağda yer alan ve görselde kırmızı renkle vurgulanan Amerika Birleşik Devletleri (usa), bilimsel üretim açısından bir diğer önemli merkez olarak dikkat çekmektedir. ABD, diğer ülkelere göre biraz daha izole bir pozisyonda görünse de, İngiltere ile doğrudan bağlantısı bu ülkenin uluslararası bilimsel etkileşimlerde aktif olduğunu ve güçlü bir üretim yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Japonya da ABD'ye yakın konumda yer almakta ve benzer şekilde görünür bir iş birliği ağı içindedir.

Bu ağ yapısı genel olarak değerlendirildiğinde, bilimsel üretimin Asya (özellikle Çin ve Güney Kore), Avrupa (özellikle İngiltere) ve Kuzey Amerika (özellikle ABD) ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Görselde çok sayıda ülke yer almıyor olması, alandaki üretimin sınırlı sayıda ülke tarafından domine edildiğine işaret etmektedir. Bu durum, hem araştırma fonlarının hem de akademik altyapının belirli coğrafyalarda daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, ülkeler arasında kurulan bağlantıların sayıca sınırlı olması, araştırma alanında henüz tam anlamıyla küresel bir iş birliği ağı kurulmadığını da düşündürmektedir. Bilimsel üretim bazı ülkelere yoğunlaşmışken, diğer ülkeler bu alana ya sınırlı katkı sunmakta ya da haritada yer almayacak kadar düşük üretim hacmine sahip olmaktadır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak araştırmalarda daha geniş uluslararası katılımın teşvik edilmesi, hem çeşitliliğin artırılması hem de bilimsel kalitenin zenginleşmesi açısından önem taşımaktadır.

Şekil 3'te yer alan ağ haritası, araştırma alanının belirli ülkeler tarafından yönlendirildiğini, bilimsel üretimin merkezinin başta Çin olmak üzere Asya ve Batı ülkeleri arasında paylaşıldığını ve ülkeler arası iş birliği bağlarının mevcut fakat sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Harita, hem ülkelerin üretkenlik düzeyleri hem de bu üretkenliğin küresel bilimsel

iletişime katkısı açısından anlamlı veriler sunmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası akademik ilişkilerin güçlendirilmesi, bilgi paylaşımının artırılması ve farklı coğrafyalardan bilim insanlarının daha aktif katılımıyla bilimsel bilginin evrensel niteliğinin güçlendirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4. En İlgili Kurumlar

Şekil 4, araştırma alanında en çok katkı sağlayan ve birbirleriyle iş birliği yapan kurumların görsel ağ analizini sunmaktadır. Görsel, VOSviewer yazılımı ile oluşturulmuş olup kurumlar arasındaki iş birliği ağlarını ve ilişkileri detaylı şekilde ortaya koymaktadır. Şekildeki düğümler (nodlar), araştırmaya katkıda bulunan kurumları temsil ederken; bu düğümleri birleştiren çizgiler ise kurumlar arasındaki ortak çalışma veya yayın iş birliklerini simgelemektedir. Düğümlerin büyüklüğü, kurumun toplam iş birliği hacmiyle (örneğin yayın sayısı, atıf sayısı ya da iş birliği sıklığı gibi ölçütlerle) orantılı olarak artmaktadır. Aynı şekilde, çizgilerin kalınlığı da iki kurum arasındaki iş birliği yoğunluğunu yansıtmaktadır.

Görselde en merkezi konumda yer alan kurum, "Chinese Acad Sci" (Çin Bilimler Akademisi) olarak öne çıkmaktadır. Bu kurum, hem Çin'deki diğer üniversitelerle hem de uluslararası ölçekte önemli iş birliklerine sahiptir. Örneğin, "Univ Chinese Acad Sci", "Renmin Univ China", "Central China Normal Univ" ve "Qinghai Univ" gibi diğer Çin merkezli

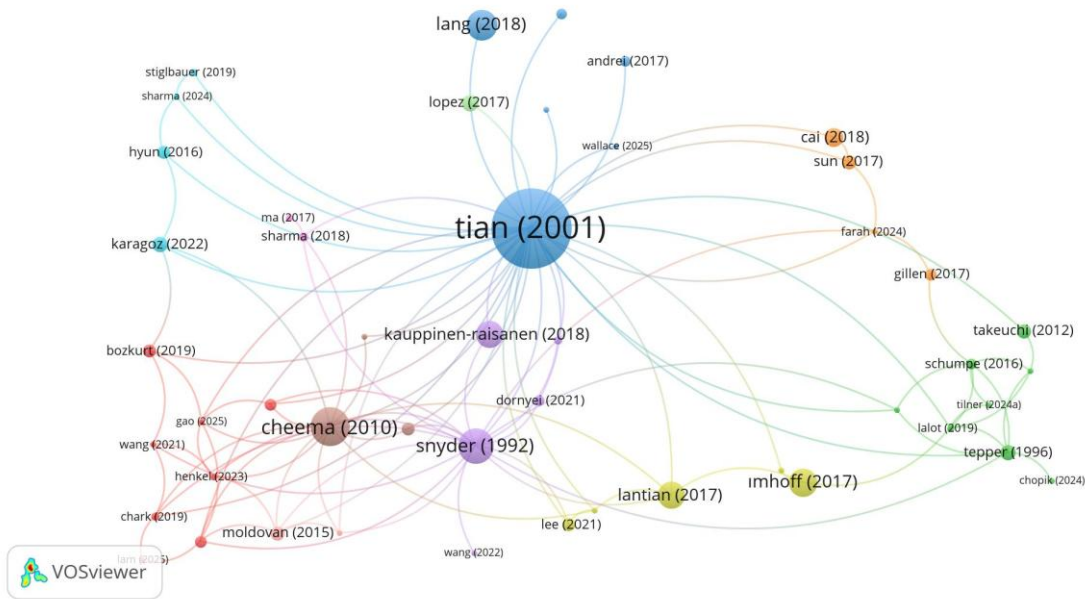
yükseköğretim kurumlarıyla doğrudan bağlantılar kurmuş durumdadır. Bu bağlantılar, bu üniversitelerle yapılan ortak araştırmaları ve akademik iş birliklerini göstermektedir.

"Chinese Acad Sci" aynı zamanda yalnızca Çin'deki kurumlarla sınırlı kalmayıp, uluslararası alanda da önemli bir ortaklık sergilemektedir. Örneğin, İngiltere merkezli "London Sch Econ" (London School of Economics) ile de doğrudan bir iş birliği ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum, kurumun küresel ölçekte yürütülen bilimsel çalışmalarda aktif bir rol oynadığını ve sadece yerel değil, uluslararası düzeyde de etkili bir araştırma ağına sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, "Central China Normal Univ" ve "Qinghai Univ" gibi kurumlar, genellikle yerel ve ulusal düzeydeki diğer Çin kurumlarıyla iş birliklerine yoğunlaşmış durumdadır. Bu kurumlar, "Chinese Acad Sci" ile olan bağlantıları sayesinde dolaylı olarak daha geniş bir araştırma ağına dâhil olmaktadır.

Renkler ise gruplar arasındaki tematik veya kümelenme farklarını göstermektedir. Örneğin, mavi renk ile gösterilen kurumlar arasında "Renmin Univ China" ve "Univ Chinese Acad Sci" yer almakta olup, bunların birbirleriyle daha yoğun bir iş birliği içinde olduğu görülmektedir. Yeşil ve kırmızı renkteki kümeler ise bu iki ana grubun diğer iş birlikçi kurumlarını temsil etmektedir.

Genel olarak bu ağ yapısı, Çin merkezli araştırma kurumlarının hem kendi aralarında hem de uluslararası düzeyde güçlü akademik bağlara sahip olduklarını ve özellikle "Chinese Acad Sci"nin merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Çin'in bilimsel araştırma sahasındaki küresel etkisini artırma stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Şekil 5. Yazarların Yıllara Göre Dağılımı

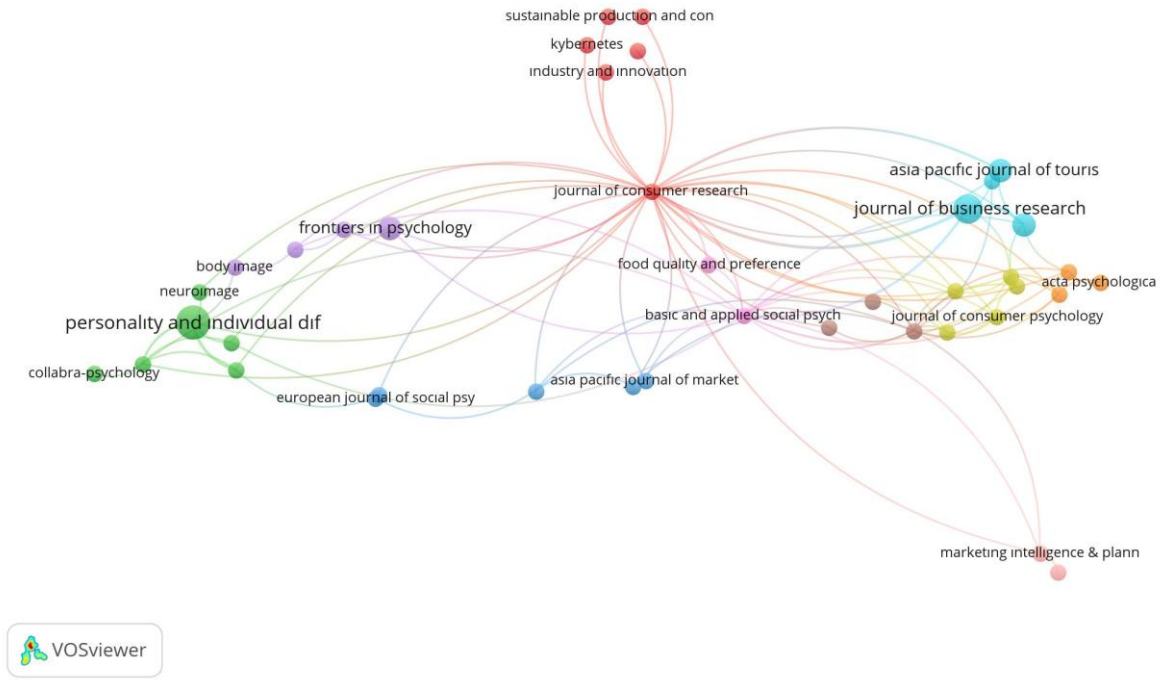
Şekil 5, bilimsel literatürde yer alan yazarların yayınlarına ilişkin zaman temelli dağılımını ve aralarındaki atıf ilişkilerini gösteren bir bibliyometrik haritadır. Bu ağ yapısı, VOSviewer yazılımı ile oluşturulmuş olup, yazarların yayınlarının tarihsel gelişimini, yoğunluklarını ve aralarındaki bilimsel etkileşimi görsel olarak ifade etmektedir. Şekil, hem bireysel hem de birlikte çalışılan yazarlar açısından alandaki etkili çalışmaları ve temel atıf kaynaklarını ortaya koymaktadır.

Haritadaki her bir düğüm (nokta), bir yazarı temsil etmekte olup düğümlerin büyüklüğü, yazarın aldığı atıf sayısına veya literatürdeki etkisine göre değişmektedir. Büyük ve merkezi konumdaki düğümler, ilgili alanın öncü ve en çok atıf alan yazarlarını göstermektedir.

Görselde ayrıca, düğümlerin ve bağlantı çizgilerinin renkleri, yayınların yapıldığı yılları temsil etmektedir. Alt kısımda yer alan renk skalası, mavi tonların 2010 ve öncesini, yeşil tonların 2015 civarını, sarı tonların ise daha güncel yılları (2020 sonrası) gösterdiğini belirtmektedir. Bu sayede, hangi yazarların erken dönemde, hangilerinin ise daha yakın zamanlarda çalışmalar yaptığı kolaylıkla ayırt edilebilmektedir.

Şekilde görülen çizgiler, yazarlar arasında kurulan atıf ilişkilerini temsil etmektedir. Bu çizgilerin sıklığı ve yönü, belirli yazarların diğerleri üzerindeki etki derecesini ortaya koyar. Özellikle merkezi konumda bulunan yazarların daha fazla bağlantıya sahip olduğu ve bu nedenle alanda yön verici rolleri olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 5 alandaki akademik çalışmaların tarihsel süreci içerisinde hangi yazarların ön plana çıktığını, bu yazarların birbirleriyle olan etkileşimlerini ve bilgi aktarımını kapsamlı bir şekilde göstermektedir. Ayrıca görsel, akademik bir alandaki gelişimin zamana yayılan ağ yapısını ve bilgi birikiminin nasıl katmanlaştığını anlamak için oldukça değerli bir kaynak sunmaktadır. Bu tür görselleştirmeler, araştırmacıların alanın temel kaynaklarını belirlemelerine ve literatürdeki temel yapı taşlarını daha net görmelerine yardımcı olmaktadır.

Şekil 6. En İlgili Kaynaklar

Şekil 6, literatürde en çok atıf yapılan ve çalışmalara yön veren temel akademik kaynakların ağ analizini sunmaktadır. Bu görsel, VOSviewer yazılımı aracılığıyla oluşturulmuş olup ilgili alandaki temel kaynakların birbirleriyle olan atıf ilişkilerini ve bilgi alışverişini ortaya koymaktadır. Görseldeki her bir düğüm (nod), önemli bir akademik kaynağı veya çalışmayı temsil etmekte, düğümler arasındaki bağlantılar ise bu kaynakların birbirlerine olan atıf ilişkilerini göstermektedir.

Ağın genel yapısına bakıldığında, tüm kaynakların birbirleriyle dolaylı veya doğrudan bağlantılar kurduğu, yani birbirinden beslendiği görülmektedir. Bu durum, ilgili akademik alandaki temel kuramların, yıllar içinde gelişerek nasıl entegre bir bilgi ağı oluşturduğunu ve akademik üretimin birikimli bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Şekil 6, belirli bir alanda en fazla atıf alan ve çalışmaların büyük çoğunluğunun temelini oluşturan öncü kaynakları tanımlamak açısından son derece işlevseldir. Bu tür bibliyometrik analizler, literatür taramalarında hangi kaynaklara öncelik verilmesi gerektiğini, hangi çalışmaların teorik altyapı sunduğunu ve hangi akademik üretimlerin alana yön verdiğini belirleme açısından önemli bir rehber niteliğindedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada yapılan bibliyometrik analiz, "benzersizlik ihtiyacı" (need for uniqueness) kavramının literatürde nasıl konumlandığını, bu kavrama yönelik bilimsel üretimin zaman, mekân, kişi ve kaynak bağlamında nasıl şekillendiğini kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, konunun disiplinler arası bir görünüm kazandığını, farklı araştırmacılar, ülkeler ve kuramlar çerçevesinde zenginleştiğini göstermektedir.

İlk olarak, anahtar kelime ağına ilişkin analiz, benzersizlik ihtiyacının yalnızca psikoloji ve tüketici davranışları alanında değil; aynı zamanda sosyoloji, kültürel çalışmalar ve yönetim bilimleri gibi farklı disiplinlerde de ele alındığını ortaya koymuştur. Kavramsal çeşitliliğin yüksek olması, bu konunun bireysel düzeyde kimlik inşası, sosyal aidiyet, tercih farklılaşması gibi mikro süreçlerden, daha geniş düzeyde toplumsal yapı ve kültürel normlara kadar birçok boyutta incelendiğini göstermektedir. Bu durum, benzersizlik ihtiyacını inceleyen araştırmaların, hem teorik çerçeve hem de uygulama sahası açısından zenginleştiğine işaret etmektedir.

Yazar analizine ilişkin bulgular, alandaki üretimin bazı öncü akademisyenler etrafında yoğunlaştığını ve bu üretimin bireysel çalışmalardan ziyade kolektif araştırma pratikleriyle şekillendiğini göstermektedir. Yazarlar arasındaki yoğun bağlantılar, disiplinin entelektüel sürekliliğini koruduğunu, teorik birikimin paylaşıldığını ve alandaki gelişimin birlikte düşünme ve üretme süreçleriyle desteklendiğini ortaya koymaktadır. Bu iş birliği yapısı, yalnızca akademik etki gücünü artırmakla kalmamakta, aynı zamanda alandaki yöntemsel çeşitliliği ve çok perspektifli bakış açısını da güçlendirmektedir.

Ülkelere yönelik analizde, Çin'in bu alandaki bilimsel üretimin merkezinde yer aldığı, Asya ve Batı ülkeleri arasında belirgin bir üretim dengesi olduğu görülmüştür. Ancak ülkeler arası iş birliğinin henüz sınırlı düzeyde olması, bilimsel bilginin küresel dolaşımı açısından potansiyel bir zayıflık olarak değerlendirilebilir. Bu durum, özellikle küresel ölçekte yürütülen sosyal bilim araştırmalarında coğrafi çeşitliliğin artırılması ve farklı kültürel bağlamlardan gelen bilim insanlarının daha aktif katılımının sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası iş birliklerinin teşvik edilmesi, hem bilimsel kapsayıcılığı artıracak hem de farklı bağlamlarda benzersizlik ihtiyacının nasıl tezahür ettiğini daha bütüncül biçimde anlamamıza olanak tanıyacaktır.

Kurumlar arası ilişki haritası, özellikle Çin Bilimler Akademisi'nin merkezi bir rol oynadığını ve bu kurumun hem ulusal düzeyde hem de uluslararası ölçekte güçlü akademik bağlara sahip olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, Çin'in son yıllarda bilimsel üretimdeki stratejik yükselişini ve araştırma politikalarına verdiği önemi yansıtmaktadır. Akademik merkezlerin bu tür merkezi roller üstlenmesi, bilimsel ağları yapılandırmakta ve yeni araştırma fırsatları doğurmaktadır.

Zamana bağlı yazar dağılımı ise, belirli öncü çalışmaların (örneğin Tian, 2001; Snyder, 1991) literatürde kalıcı bir etki yarattığını ve sonraki birçok çalışmanın bu kaynaklardan beslendiğini göstermektedir. Bilimsel gelişimin zaman içinde nasıl katmanlaştığını gösteren bu bulgular, alandaki temel teorik yapıların hâlâ geçerli olduğunu ve güncel çalışmalar için zemin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde en çok atıf alan kaynaklara ilişkin analiz, araştırma konusunun dayandığı kuramsal temel hakkında açık bir yönlendirme sunmakta ve literatür taramalarında bu kaynakların öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tüm bu bulgular ışığında, benzersizlik ihtiyacına ilişkin literatürün hem olgunlaşmakta olan hem de gelişime açık bir alan olduğu söylenebilir. Konuya yönelik teorik ve metodolojik çeşitlilik, gelecekte yapılacak araştırmalar için zengin bir zemin sunmaktadır. Ancak uluslararası iş birliklerinin artırılması, yeni kuramsal açılımların desteklenmesi ve bağlamsal farklılıkların daha fazla dikkate alınması, literatürün evrensel geçerliliğini ve uygulama gücünü artıracaktır.

Bu çalışma, benzersizlik ihtiyacı konusundaki bilimsel üretimi çok boyutlu bir perspektiften ele alarak, literatürdeki eğilimleri, boşlukları ve gelişim alanlarını görünür kılmayı başarmıştır. Elde edilen veriler, yalnızca mevcut durumu belgelemekle kalmayıp, aynı zamanda gelecek araştırmalar için stratejik yönlendirmeler sağlayabilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Butcher, L., Phau, I., & Shimul, A. S. (2017). Uniqueness and status consumption in Generation Y consumers: Does moderation exist?. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Cheema, A., & Kaikati, A. M. (2010). The effect of need for uniqueness on word of mouth. *Journal of Marketing research*, 47(3), 553-563.

- Dey, B., Mathew, J., & Srivastava, S. (2021). Does Consumer Need for Uniqueness Influence Travel Decision-Making?. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 69(2), 196-215.
- Kao, D. T. (2013). The Impacts Of Consumer's Need For Uniqueness (CNFU) And Brand Personality On Brand Switching Intentions. *Journal of business theory and practice*, 1.1, 83-94.
- Kauppinen-Räsänen, H., Björk, P., Lönnström, A., & Jauffret, M. N. (2018). How consumers' need for uniqueness, self-monitoring, and social identity affect their choices when luxury brands visually shout versus whisper. *Journal of Business Research*, 84, 72-81.
- Kumar, A., Paul, J., & Unnithan, A. B. (2020). _Masstige'marketing: A review, synthesis and research agenda. *Journal of Business Research*, 113, 384-398.
- Palgrave Macmillan, Cham.Kastanakis, M. N., & Balabanis, G. (2012). Between the mass and the class: Antecedents of the —bandwagon‖ luxury consumption behavior. *Journal of Business Research*, 65(10), 1399-1407.
- Tian, K. T., Bearden, W. O., & Hunter, G. L. (2001). Consumers' need for uniqueness: Scale development and validation. *Journal of consumer research*, 28(1), 50-66.

İMALAT SANAYİ İŞLETMELERİNDE YEŞİL DÖNÜŞÜM SÜRECİNE YÖNELİK UYGULAMALAR: BİLECİK İLİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Ceylan ÇAKIR¹, İbrahim ALKARA²

¹Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Endüstriyel Sürdürülebilirlik ABD
Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, ceylancakir0165@gmail.com – ORCID ID: 0009-0003-9168-307X

²Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü.
ibrahim.alkara@bilecik.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-8575-2524

ÖZET

Nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik desen yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada Bilecik ilinde faaliyet gösteren imalat sanayi işletmelerinde yeşil dönüşüm sürecine ilişkin farkındalık, bilgi düzeyi ve deneyimlerin derinlemesine incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla; yeşil dönüşüm olgusunun işletme yöneticileri tarafından nasıl deneyimlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler kullanılmış ve amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen on işletme temsilcisiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda, işletmelerin yeşil dönüşüm sürecinde karşılaştıkları en temel sorunların yüksek yatırım maliyetleri ve finansal kaynak yetersizliği olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, özellikle kurumsal yapısı güçlü ve büyük ölçekli işletmelerin çevresel düzenlemelere daha kolay uyum sağladıkları, tedarik zinciri entegrasyonunda ilerleme kaydettikleri ve yeşil pazarlama stratejilerini etkin biçimde uyguladıkları gözlemlenmiştir. Tematik analizle değerlendirilen veriler, yeşil dönüşümün işletmelerin çevresel sorumluluklarını artırmakla kalmayıp aynı zamanda rekabet avantajı ve kurumsal itibar açısından da önemli katkılar sunduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda, yeşil dönüşümün daha yaygın ve etkili biçimde uygulanabilmesi için mali teşvik mekanizmalarının güçlendirilmesi ve sektörel iş birliklerinin artırılması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil dönüşüm, imalat sanayi, fenomenoloji, sürdürülebilirlik, yeşil pazarlama

¹ Bu çalışma Ceylan Çakır'ın Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Endüstriyel Sürdürülebilirlik Tezli Yüksek Programında devam eden Yüksek Lisans Tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

On sekizinci yüzyıldaki sanayi devrimi le Avrupa’da başlayan ve tüm dünyaya yayılan sanayi devrimi ve beraberinde getirdiği teknolojik ilerlemeler yalnızca üretim araçlarını değil; toplumsal, ekonomik ve çevresel dinamikleri tümü ile değiştirmiştir. Sanayi toplumlarının ortaya çıkışı ile birlikte üretim hız kazanmış, hammadde ihtiyacı artmış ve artan hammadde ihtiyacını karşılama arzusu küresel çapta sömürge düzeninden modern jeopolitik çatışmalara kadar pek çok gelişmenin tetikleyicisi olmuştur (Karanfil, 2023). Modern toplum yaşamının getirdiği üretim ve tüketim biçimlerinin aşırı kaynak sömürücü doğası, çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden önemli bir unsur haline gelmiştir. Bugün karşı karşıya kalınan iklim krizi, biyolojik çeşitlilik kaybı, tatlı su kıtlığı ve hava kirliliği gibi olgular, söz konusu tarihsel gelişmenin doğrudan sonuçlarıdır.

Son birkaç yüzyılda yaşanan gelişmeler ışığında 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır. Kavram uzman görüşü ve yasal çerçeveler ışığında yalnızca çevreci söylemlerin değil, aynı zamanda üretim stratejilerinin de merkezine yerleşmeye başlamıştır (UN, 2015). Yeşil dönüşüm ise üretim süreçlerinde ekolojik ilkelere dayalı köklü değişimleri ve sanayi sektörünün çevre dostu bir anlayışla yeniden yapılanmasını öngören kavramsal bir anlayışa sahiptir. Bu iki kavramın gerek kamu politikalarında gerekse özel sektör stratejilerinde artan görünürlüğü, sürdürülebilir kalkınma hedefine yönelik bütüncül bir paradigma değişiminin göstergesidir (Boz, Duran & Başköy, 2020).

2. SANAYİLEŞME SÜRECİ ve EKOLOJİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ARASINDAKİ PROBLEMLER

Sanayi Devrimi ile birlikte küresel çapta üretim süreçleri büyük bir ivme yakalamış; üretim hacmindeki devasa sıçramalar zaman içerisinde teknolojiyi merkeze alan bir büyüme yaklaşımını egemen hale getirmiştir. Başlangıçta üretimin yegane öznesi ve en önemli kaynak unsuru olan insan emeği, zamanla yerini otomasyon sistemlerine ve dijital teknolojilere bırakmış, bu değişim üretimde niceliğini artırırken, doğa ile sürecinin niteliğinin ilişkisinde de belirgin bir kopuşa neden olmuştur (Eslami, Dassisti, Lezoche & Panetto, 2018). Kapitalizmin 21. Yüzyılda geldiği nokta itibari ile hem insan, hem de doğa üretim sürecinde karar alan ve yön veren pozisyonlarını kaybetmiş; bilhakis edilgen ve sömürülebilir unsurlar haline gelmişlerdir.

Yaşanan gelişmeler malesef çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden birden fazla, küresel çaplı sorunu da beraberinde getirmiştir. Günümüzde belki de en büyük global sorunlardan biri

olan iklim krizi, biyolojik çeşitlilik her geçen gün erimesi, toprak ve su kirliliği gibi ciddi çevresel sorunlar maalesef modern yaşamla beraber sanayi ve üretim uygulamalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sanayi toplumu, büyümeyi ve kârı temel alan yapısıyla, doğayı sınırsız bir kaynak deposu ve atık alanı görse de sorumsuzca kullanılan doğada ve ekolojik dengede tahribat kaçınılmaz olmuştur (Bozkurt & Efe, 2024).

Sürdürülebilirlik kavramı, işte tam bu bağlamda ortaya çıkan, doğa-insan üretim ilişkisini yeniden tanımlamayı global çevre sorunlarına çözüm getirmeyi hedefleyen etik ve stratejik bir çerçeve sunmuştur. Özellikle çevresel sürdürülebilirlik, üretim süreçlerinin doğa ile daha dengeli bir ilişki içinde yeniden yapılandırılmasını kendisine ilke edinmektedir (Shrivastava, 1995).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN KAVRAMSAL TEMELLERİ

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk defa Brundtland Komisyonu'nun (1987) raporu ile küresel politika gündemine taşınmıştır. Bugünlerde ise ülke çapında ve küresel ölçekte çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları içeren çok yönlü bir kalkınma paradigmasına dönüşmüştür. Bu doğrultuda sürdürülebilir üretim ise, çevresel etkileri en aza indirmek koşulu ile ekonomik verimliliği ve toplumsal faydayı birlikte sağlayan sistemlerin inşasını güncel bir anlayıştır (Ahmad, Wong & Rajoo, 2018). Sürdürülebilir üretim anlayışının temel dört unsuru ise işletmelerin üretim süreçlerinde enerji verimliliğini artırmaları, yenilenebilir enerji kaynaklarını tercih etmeleri, atıklarını minimize etmeleri ve karbon salınımını azaltmaları şeklinde sayılabilir (Hami, Muhamad & Ebrahim, 2015).

Son yıllarda ortaya çıkan yeşil dönüşüm kavramı, sürdürülebilirliğin bir üretim sahasında operasyonel düzeyde kurumsallaşmasını ifade eden yeni bir kavram ve anlayış şeklidir. Yeşil dönüşüm, işletmelerin yalnızca üretim teknolojilerini hedef almamakta; aynı zamanda tedarik zincirlerini, yönetim stratejilerini, kurumsal kültürlerini ve marka algılarını da çevresel duyarlılıkla yeniden yapılandırmalarını tavsiye etmektedir (Bahçecik & Talebi, 2020; Boz, Duran & Başköy, 2020). Bu dönüşüm süreci, aynı zamanda yeşil pazarlamadan yeşil inovasyona, yeşil finansmandan kurumsal sosyal sorumluluk yaklaşımlarına kadar birçok alt bileşeni entegre bir biçimde yürütmeyi zaruri kılmaktadır.

Yeşil dönüşüm kapsamında yeşil üretim ve sürdürülebilirlik söylemlerinin yalnızca retorik düzeyde kalmaması, derinlemesine bir kurumsal dönüşümle desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda yeşil dönüşüm, yalnızca günümüzde birçok farklı kurumda yaşananın aksine çevreci görüntü verme çabası olmamalı, bilhakis bütüncül bir kurumsal yeniden yapılanma olarak ele

alınmalıdır (Bozkurt & Efe, 2024). Bu noktada üretim yapan firmaların ve sanayicinin ise yeşil üretimi yalnızca ekolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda rekabet avantajı sağlayan stratejik bir unsur olarak görmeleri kavramların getirdiği anlayış ve hedeflerin başarımı açısından hayatidir. Bu kapsamda yeşil dönüşüm yaklaşımının işletmelere yenilik kapasitesi, maliyet avantajı ve marka değeri kazandırdığı unutulmamalıdır (Ball & Benedettini, 2012).

4. AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI ve TÜRKİYE’NİN UYUM SÜRECİ

2019 yılında Avrupa Komisyonu tarafından açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal), 2050 yılına kadar karbon nötr bir kıta olma hedefini içeren kapsamlı bir ekopolitik dönüşüm planıdır (Şekil 1.). Bu mutabakat kapsamında Avrupa’daki paydaş ülkelerin enerji, sanayi, tarım, ulaşım ve çevre politikaları neredeyse baştan sona revize edilmekte; çevre dostu üretim ve tüketimin yasal zeminlerle teşviki hedeflenmektedir. Ayrıca, dış ticarete "sınırdan karbon düzenleme mekanizması" gibi çeşitli yaptırım araçları yürürlüğe konularak, birlik ile ticari ve ekonomik ilişkisi olan ülkelerin de dönüşüme entegrasyonu bir nevi zorunlu hale getirilmektedir (Diriöz, 2021).

Şekil 1. Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

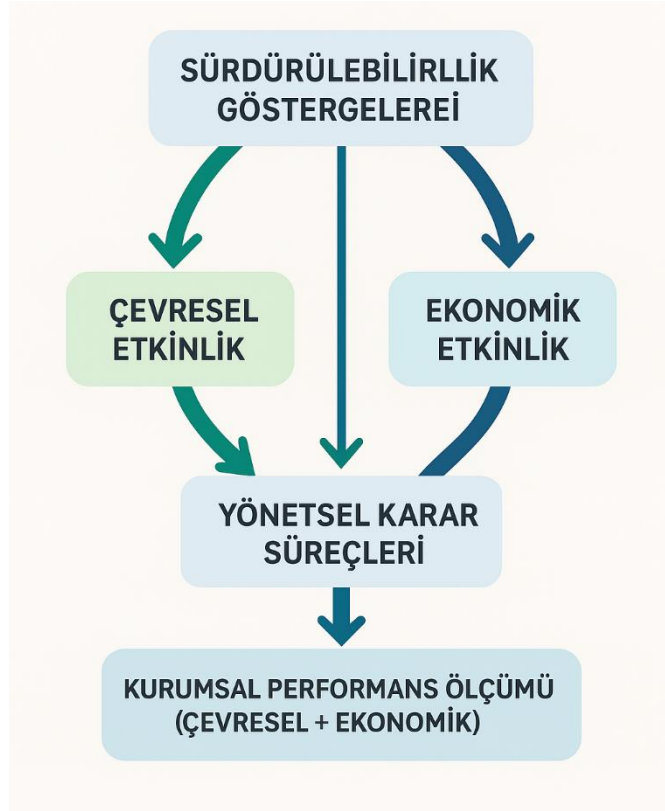
Türkiye, AB adayı da olduğu göz önünde bulundurularak önemli de bir dış ticaret partneri olan birliğin bu tutumunu yani iklim değişikliği ile mücadele politikaları sunan Yeşil Mutabakat hedeflerini dikkate almak zorundadır. Bu bağlamda ülkemizde 2021 yılında “Yeşil Mutabakat Eylem Planı”nı yayımlanmış, üretim sektörünün bir an önce yeşil dönüşüme uyum sağlaması yönünde, mevzuat ve uygulama düzeyinde adımlar atmaya başlamıştır. Bu süreç yalnızca teknik uyum değil, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik, çevresel ve siyasi politikalarının yeniden yapılandırılmasını da gerektirmektedir (Diriöz, 2021). Ülkemizde şu an üretimin bel kemiği olan organize sanayi bölgelerinde yeşil organize sanayi bölgesi projeleri yürütülmekte, bölgelerin sürdürülebilirlik kriterlerine uyum sağlayacak şekilde tabiri caiz ise yeniden inşası hedeflenmektedir. Mevcut kanuni düzenlemeler ve yaşanan gelişmeler

Türkiye'nin hem iç politika hem de dış ticaret açısından daha çevreci ve sürdürülebilir bir kalkınma modeline yöneldiğini açıkça göstermektedir (Esenlikçi, 2023).

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRETİM ve EKONOMİK PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sürdürülebilir üretim uygulamaları olsa yalnızca çevresel koruma sağlamanın yanı sıra yatırım maliyetlerinin yüksekliğine rağmen firmalara operasyonel verimlilik, maliyet avantajı ve kurumsal dayanıklılık gibi ekonomik getiriler de sağlamaktadır. Türkiye'de konu ile ilgili yürütülen ilk çalışmalardan birisinde sürdürülebilir üretim uygulamaları ile inovasyon performansı arasındaki ilişkiyi incelenmiş ve bu uygulamaların ekonomik sürdürülebilirliği artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Hani ve ark., 2015).

Porter ve van der Linde (1995) kaleme aldıkları bir eserde konuya ilişkin dikkat çekici bir çerçeve çizmişlerdir. Onlara göre çevresel düzenlemeler başlangıçta kurum için önemli bir maliyet gibi görünse de, uzun vadede işletmelerde verimlilik artışa neden olmakta, kaynakların daha tasarrufluk kullanılabilmesini sağlamakta, ayrıca üreticilere sahada rekabet gücü sağlayabilmektedir. Bu yaklaşıma göre çevresel yatırımlar, yalnızca yük olarak görülmemeli; aynı zamanda inovasyonu tetikleyen ve sürdürülebilir rekabet avantajı yaratan stratejik araçlar olarak değerlendirilmelidir. Sürdürülebilirlik göstergeleri üzerine yapılan bir çalışmada, karbon ayak izi, enerji verimliliği, atık yönetimi, sosyal sorumluluk gibi metriklerin üretim performansının değerlendirilmesinde önemli göstergeler sunduğu gözlemlenmiştir. Bu göstergeler, üretim süreçlerinde çevresel ve ekonomik etkinliğin eş zamanlı değerlendirilmesini mümkün kılmakta; yönetsel süreçlerde sürdürülebilirlik metriklerinin aynı zamanda ekonomik performans göstergeleri olarak kabul edilmesinin önünü açmaktadır (Ahmad, Wong ve Rajoo, 2018) (Şekil 2.).

Şekil 2. Sürdürülebilir Göstergelerin Ekonomik ve Çevresel Etkilerle Entegrasyonu

6. BİLECİK İLİNDEKİ SANAYİ YAPISI ve SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK DİNAMİKLERİ

Bilecik, Türkiye'nin Marmara Bölgesi'nde yer alan, coğrafi konum ve sanayi yoğunluklu ekonomisi açısından stratejik öneme sahip illerinden biridir. Şehirde seramik, mermer, kimya ve otomotiv yan sanayisi bir hayli gelişmiş olup geleneksel üretim yöntemlerinin hâkim olduğu dijital ve sürdürülebilir dönüşüme açık üretim yapısı mevcuttur (Hatipoğlu & Tunacan, 2020).

Bilecik Organize Sanayi Bölgesi'nde gerçekleştirilen bir çalışmada bölgedeki işletmelerin büyük bir çoğunluğunun henüz Endüstri 4.0 uygulamalarına tam anlamıyla adapte olmamış olduğu ancak dijitalleşme ve çevresel sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarının giderek arttığı gözlemlenmiştir. Dönüşümün zamanlama itibarıyla yalnızca dijital sistemlerin 4.0'ı yakalaması açısından değil; aynı zamanda çevre dostu üretim tekniklerinin, kaynak verimliliği stratejilerinin ve yeşil tedarik zinciri uygulamalarının da entegrasyonunu gerektirdiği kanısına varılmıştır (Hatipoğlu & Tunacan, 2020).

İpçioğlu ve arkadaşlarının (2018) Bilecik özelindeki analizinde, yeşil tedarik zinciri uygulamalarının henüz başlangıç aşamasında olduğu, ancak işletmelerin bu yöndeki bilinç

düzeyinin artırılmasının sürdürülebilir üretim kapasitesini artıracığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda Bilecik, sürdürülebilir üretimin yerel düzeyde nasıl uygulanabileceğine dair değerli çıkarımlar sunan bir mikrokozmos niteliği taşımaktadır.

7. METOD

Bu araştırma, Bilecik ilinde faaliyet gösteren imalat sanayi işletmelerinin yöneticileri veya sahipleri ile derinlemesine görüşmeler yapılarak, işletmelerde yeşil dönüşüm faaliyetleriyle ilgili farkındalık ve bilgi düzeyinin belirlenerek, yeşil dönüşüm sürecinin olumlu ve olumsuz etkilerinin tespit edilmesi ve özellikle işletmelerin pazarlama ve diğer yönetim süreçlerindeki değişimlerin incelemek amacıyla planlanıp yürütülmüştür.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguyu nasıl deneyimlediklerini anlamaya çalışan bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2014; Neubauer, Witkop & Varpio, 2019). Bu bağlamda, Bilecik ilindeki imalat sanayi işletmelerinin yeşil dönüşüm süreci kapsamında yaşadıkları deneyimlerin derinlemesine anlaşılması hedeflenmiştir.

Katılımcıların, yeşil dönüşüm faaliyetlerini nasıl deneyimledikleri, bu süreçte ne tür olumlu veya olumsuz etkilerle karşılaştıkları ve sürdürülebilirlik uygulamalarının işletme yönetim süreçlerine nasıl yansıdığı gibi konular, araştırmanın temel inceleme alanlarını oluşturmaktadır. Bu yönüyle fenomenolojinin, bireylerin anlam dünyalarını merkeze alarak mevcut olguların çok boyutlu şekilde anlaşılmasına imkân tanıyan yönünden yararlanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler tercih edilmiştir. Görüşme soruları, literatür taramasına ve konu ile ilgili uzman görüşlerine dayalı olarak hazırlanmış, yeşil dönüşüm sürecine dair deneyimlerin açık biçimde ifade edilmesini sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunu, Bilecik ilinde aktif olarak faaliyet gösteren ve gönüllü katılım sağlayan 10 imalat sanayi işletmesi seçilmiştir. Katılımcı seçimi için amaçlı örnekleme yöntemine başvurulmuş, belirli özelliklere sahip katılımcıların bilinçli olarak seçilmiştir (Yıldırım & Yüksel, 2015).

Veri analiz süreci, fenomenolojik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan tematik analiz yaklaşımıyla yürütülmüştür. Görüşmelerden elde edilen veriler, kodlanarak ortak temalar altında gruplandırılacak ve aşağıdaki süreçler doğrultusunda yorumlanmıştır:

1. Örneklem seçimi ve katılımcılarla iletişim
2. Görüşmelerin gerçekleştirilmesi ve kayıt altına alınması
3. Verilerin betimsel olarak çözümlenmesi, kodlanması ve temaların belirlenmesi
4. Bulguların sistematik olarak raporlanması

8. BULGULAR

Bu araştırmada, Bilecik ilinde faaliyet gösteren imalat sanayi işletmelerinin yöneticileri ve sahipleriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler aracılığıyla, işletmelerde yeşil dönüşüm faaliyetlerine ilişkin farkındalık ve bilgi düzeyinin belirlenmesi, bu sürecin olumlu ve olumsuz etkilerinin ortaya konulması ve özellikle pazarlama ile diğer yönetim süreçlerinde meydana gelen değişimlerin incelenmesi amaçlanmıştır; elde edilen nitel veriler doğrultusunda aşağıda sunulan bulgular yapılandırılmıştır.

GÖRÜŞÜLEN KİŞİ İÇİN DEMOGRAFİK BİLGİLER	
CİNSİYET	Erkek
YAŞ	40
İŞLETMEDEKİ GÖREV	Destek Birimleri Müdürü
EĞİTİM DURUMU	Yüksek Lisans
İŞLETMEDE ÇALIŞMA SÜRESİ	2 Yıl (1,5 Yıl)

İŞLETMENİN ADI	
KURULUŞ TARİHİ	2011
KADIN/ERKEK ÇALIŞAN SAYISI	ERKEK: KADIN:
YILLIK CİRO	≥ ₺500000000 (500 Milyon)

ÇALIŞMA SAHASININ ALANI	Madeni Atık ve Madeni Yağ
İŞ MAKİNESİ, KAMYON VB SAYISI	80
YILLIK ÜRETİM KAPASİTENİZ NEDİR ? (miktar/yıl)	60000 Ton
ÜRÜNLERİNİZ HANGİ PAZARLARA YÖNELİK(YURTIÇİ/YURTDIŞI)	Hem yurtiçi hem yurtdışı
YURTDIŞINA GÖNDERİLİYORSA HANGİ ÜLKELER	Polonya, Almanya, İngiltere gibi Avrupa ülkeleri ve Ukranya

1. Mevcut Durum ve Farkındalık

SORULAR	YANITLAR
Yeşil dönüşüm kavramını nasıl tanımlarsınız? İşletmeniz için ne ifade ediyor?	<i>Atık yağ sektöründe faaliyet gösteren bir firma olarak bu kavram, bizim için sadece bir hedef değil, aynı zamanda işimizin temelini oluşturmaktadır. Şirketin ana misyon ve vizyonu olarak görülmektedir.</i>
İşletmenizde çevresel sürdürülebilirlik veya yeşil dönüşüm kapsamında gerçekleştirdiğiniz faaliyetler var mı? Varsa, bunlar nelerdir?	<i>Evet, işletme olarak çevresel sürdürülebilirliği doğrudan destekleyen bir alanda faaliyet gösteriyoruz. Atık yağların geri kazanımıyla doğaya katkı sağlarken, filomuzda elektrikli araç kullanımına geçiş gibi stratejiler ile karbon salımını azaltmayı hedefliyoruz.</i>
Bu faaliyetleri yürütürken karşılaştığınız en büyük zorluklar nelerdir?	<i>Yeşil dönüşüm faaliyetlerimizde en büyük zorluk, yüksek yatırım maliyetleri ve bu yatırımların uzun vadede geri dönüş sağlamasıdır. Bu durum, süreçleri planlarken finansal açıdan dikkatli ve temkinli olmamızı gerektiriyor.</i>
Çalışanlarınıza yeşil üretim veya sürdürülebilirlik konusunda eğitim veriyor musunuz?	<i>Evet, şirket bünyesinde kurduğumuz “Çevre ve Sürdürülebilirlik Komitesi” aracılığıyla çalışanlarımıza sürdürülebilirlik temelli hizmet içi eğitimler veriyoruz. Yasal zorunluluk olmamasına rağmen, alanında uzman bir ekip ile çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik, çevre duyarlılığı ve fırsat eşitliği gibi konularda düzenli bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları yürütüyoruz.</i>
Enerji tasarrufu sağlayan üretim teknolojileri kullanıyor musunuz?	<i>Evet, enerji tasarrufu sağlayan üretim teknolojileri kullanıyoruz. Elektrik, su, doğalgaz ve hidrojen tüketimini azaltmaya yönelik yatırımlarımızın yanı sıra, tükettiğimiz elektriği mümkün olduğunca kendimiz üretmeye çalışıyor, bu kapsamda</i>

	<i>güneş enerjisi, rüzgar enerjisi gibi sahalara ağırlık veriyoruz.</i>
Hammadde temininde çevre dostu veya geri dönüştürülmüş ürünler tercih ediliyor mu?	<i>Evet, ana hammademiz atık yağ olduğu için zaten çevre dostu ve geri dönüştürülmüş ürünler temelli bir üretim sürecine sahibiz. Atık yağı baz yağa dönüştürerek hem kaynakları verimli kullanıyor hem de çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlıyoruz.</i>
İşletmenizin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılığı ne düzeydedir?	<i>Sürdürülebilirlik hedeflerimize ulaşma konusunda kararlılığımız tamdır. Her ay tüm birimlerden temsilcilerin katılımıyla toplanan Çevre ve Sürdürülebilirlik Komitemiz, bu hedeflere yönelik çalışmaları aktif şekilde yürütmektedir.</i>
İşletmenizde Sürdürülebilirlik konusunda uzman personel bulunuyor mu? Bu konuda herhangi bir çalışma veya rapor hazırlanıyor mu?	<i>Evet, işletmemizde sürdürülebilirlik konusunda uzman personel bulunmaktadır. İlgili komisyonumuz her ay düzenli olarak toplanmakta ve yılda bir kez kurum içi sürdürülebilirlik raporu hazırlanmaktadır; bu raporların global iş ortaklarımızla da paylaşılması hedeflenmektedir.</i>
Yeşil işletme olma konusunda herhangi bir bilgi veya eğitim aldınız mı? Aldıysanız, bu bilgiler iş süreçlerinizi nasıl etkiledi?	<i>Evet, yeşil işletme olma konusunda çeşitli kamu kurumlarının düzenlediği eğitimlere katıldık. Bu eğitimler, iş süreçlerimizi çevresel sürdürülebilirlik doğrultusunda geliştirmemize ve uygulamalarımızı daha bilinçli şekilde şekillendirmemize katkı sağladı.</i>
Yeşil dönüşüm faaliyetlerinin işletmenizin maliyetlerini, müşteri ilişkilerini veya çalışan memnuniyetini nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?	<i>Yeşil dönüşüm faaliyetlerimiz, ürünlerimizin akredite laboratuvarlarca onaylanarak yeşil etiket almasını sağladı. Bu durum, özellikle global pazarda pazarlama gücümüzü artırırken, müşterilerimizin de bu etiketi kullanabiliyor olması müşteri memnuniyetine olumlu katkı sağladı.</i>

2. Yeşil Dönüşüm Uygulamaları ve Teknik Altyapı

Üretim sürecinizde yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanıyor musunuz?	<i>Evet, üretim sürecimizde güneş ve rüzgar gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanıyoruz. Gelecek vizyonumuz ise tüm enerji ihtiyacımızı tamamen yenilenebilir kaynaklardan karşılamak yönünde.</i>
Enerji tüketimini izleyen ve optimize eden teknolojilere yatırım yaptınız mı?	<i>Evet, enerji tüketimini izleyen ve optimize eden teknolojilere yatırım yapıyoruz. Bu kapsamda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ortak projeler yürütüyor; Ar-Ge çalışmalarımızla enerji verimliliğini artırmayı hedefliyoruz; inovasyon ve</i>

	<i>verimlilik alanındaki çalışmalarımız çeşitli ödüllerle de takdir edilmiştir.</i>
Su tasarrufu sağlayan sistemler işletmenizde uygulanıyor mu?	<i>Evet, işletmemizde osmoz temelli döngüsel su tasarrufu sistemleri uygulanmaktadır. Bu alandaki yatırımlarımızı her geçen gün artırarak suyun verimli kullanımını sağlamayı hedefliyoruz.</i>
Emisyon azaltıcı teknolojiler veya filtreleme sistemleri kullanılıyor mu?	<i>Evet, emisyon azaltıcı teknolojiler ve filtreleme sistemleri kullanıyoruz. Yasal mevzuata uygun standart teknolojilerin yanı sıra, emisyon ölçümlerini yasal sürelerle göre daha sık yapıyor ve azaltıcı sistemler üzerine Ar-Ge çalışmalarımızı sürdürüyoruz.</i>
Hammaddelerin taşınmasında çevre dostu lojistik çözümleri tercih ediyor musunuz?	<i>Evet, hammaddelerin taşınma süreci kaynaktan rafineriye kadar çevre dostu yaklaşımla takip edilmektedir. Ayrıca, karayolu taşımacılığı yerine daha çevreci bir alternatif olan demiryolu taşımacılığına geçiş için çalışmalar yürütüyoruz.</i>
Çevre dostu ürün tasarımı ve ambalajlama yapıyor mu?	<i>Hayır, ürünlerimiz tankerlerle taşındığı için çevre dostu ürün tasarımı ve ambalajlama uygulamamız bulunmamaktadır.</i>
Yeşil dönüşüm faaliyetleri, işletmenizin pazarlama stratejilerinde herhangi bir değişikliğe yol açtı mı? Eğer yol açıyorsa, bu değişiklikler nelerdir?	<i>Evet, yeşil dönüşüm zaten faaliyet alanımızın merkezinde yer aldığı için pazarlama stratejilerimizin ana unsurlarından biridir. Kullandığımız çevre dostu ve güncel teknolojiler, özellikle global pazarda pazarlama açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır.</i>
Yeşil dönüşüm uygulamaları için devlet destekleri veya teşviklerinden yararlandınız mı?	<i>Evet, yeşil dönüşüm, sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği alanlarında devlet destekleri ve teşviklerinden yararlandık. Bazı projelerimiz otorite kurumlarca maddi destekle sonuçlandı ve bazı birimlerimiz tamamen bu desteklerle kuruldu.</i>
Yeşil dönüşümle ilgili yatırımlarınızın maliyet-fayda analizini yaptınız mı?	<i>Evet, yeşil dönüşümle ilgili yatırımlarımızı çevresel etki, maliyet, fayda ve fizibilite gibi unsurları birlikte değerlendirerek profesyonel bir şekilde analiz ediyoruz. Hedefimiz, önümüzdeki birkaç yıl içinde tamamen yeşil dönüşüm entegre tesisine dönüşmek olduğu için bu yatırımlar stratejik öneme sahiptir.</i>

3. Karşılaşılan Zorluklar ve Gelecek Perspektif

Yeşil dönüşüm uygulamalarında en çok karşılaştığınız zorluk nedir?	<i>Yeşil dönüşüm uygulamalarında en çok karşılaştığımız zorluk, yüksek yatırım maliyetleri ve bu alanda ülkede henüz yeterince yaygınlaşmış örneklerin bulunmamasıdır.</i>

Çevresel düzenlemelere uyum sağlamak işletmeniz için ne kadar zorlayıcı?	<i>Çevresel düzenlemelere uyum sağlamak bizim için zorlayıcı değil. Hatta bu süreçlerin daha da sıkı olması gerektiğine inanıyor; zorlu hedeflerin bizi daha iyiye taşıdığına inanarak hareket ediyoruz.</i>
Finansal kaynak bulmak yeşil dönüşüm yatırımlarınız için bir engel midir?	<i>Evet, finansal kaynak bulmak yeşil dönüşüm yatırımlarımız için önemli bir engeldir. Özellikle mevcut kredi olanaklarındaki kısıtlılıklar; bu alandaki yatırımlarımızı planlarken en büyük zorluklardan birini oluşturmaktadır.</i>
Tedarik zincirinizin yeşil dönüşüm süreçlerine uyumu ne düzeyde?	<i>Tedarik zincirimizin yeşil dönüşüm süreçlerine uyumu oldukça yüksek düzeydedir. Faaliyet alanımız ve hammadde temin ettiğimiz müşteri profili gereği bu uyum sağlanmakta, ayrıca uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan denetimlerde de bu konuda olumlu geri bildirimler almaktayız.</i>
Sektördeki diğer firmalarla bu konuda iş birliği yapıyor musunuz?	<i>Evet, sektördeki diğer firmalar ve son ürün üreten müşterilerimizle yeşil dönüşüm konusunda iş birliği yapıyoruz.</i>
Önümüzdeki 5 yıl içinde yeşil dönüşüm alanında ne tür yatırımlar planlıyorsunuz?	<i>Önümüzdeki 5 yıl içinde Türkiye ve dünyadaki ilk yeşil entegre tesislerden biri olmayı hedefliyoruz. Enerji açısından tamamen kendi kendine yetebilen, tam anlamıyla yeşil bir üretim yapısına geçiş için yatırımlarımızı bu doğrultuda planlıyoruz.</i>
İşletmenizin çevre performansını artırmak için ne tür desteklere ihtiyaç duyuyorsunuz?	<i>Çevre performansımızı artırmak için öncelikle mali desteğe ihtiyaç duyuyoruz. Ayrıca, baz yağ üretiminde kullandığımız atık yağın daha temiz şekilde depolanarak kaynağından firmamıza ulaştırılması da süreç verimliliğini artıracak önemli bir destek olur.</i>
Yeşil dönüşümün işletmenizin rekabet gücünü artıracığına inanıyor musunuz?	<i>Evet, yeşil dönüşümün işletmemizin rekabet gücünü artıracığına inanıyoruz. Attığımız her adım, mevcut yeşil etiketimizin sağladığı pazarlama avantajı sayesinde bize pozitif bir rekabet üstünlüğü kazandırıyor.</i>
Yeşil dönüşümün işletmenize sağlayacağı faydalar veya zararlar hakkında ne düşünüyorsunuz?	<i>Yeşil dönüşümün, hem kamu ve çevre yararı sağlaması hem de artan farkındalık sayesinde işletmemizin rekabet ve pazarlama gücünü artırması açısından önemli faydalar sunduğunu düşünüyoruz. Ancak bu süreçteki en büyük zorluk, yüksek yatırım maliyetleridir.</i>
Yeşil dönüşüm süreçleri işletmenizdeki pazarlama süreçlerini nasıl etkiliyor?	<i>Yeşil dönüşüm süreçleri, pazarlama stratejilerimizde “Doğal”, “Yeşil” ve “Çevreye Duyarlı” gibi temaların ön plana çıkmasını sağlıyor. Bu yaklaşımlar;</i>

	<i>markamızın çevre bilincine sahip kimliğini güçlendiriyor.</i>
Yeşil pazarlama konusunda çalışmalar yapılıyor mu?	<i>Evet, ürünlerimiz doğrudan son tüketiciye yönelik olmadığı için klasik pazarlama faaliyetlerimiz sınırlı. Ancak buna rağmen, yeşil pazarlama konusunda çalışmalar yapıyor ve çevre dostu üretim anlayışımızı iş ortaklarımıza yönelik tanıtım ve iletişim süreçlerimizde öne çıkarıyoruz.</i>
Ürünlerin üretilmesinden, lojistik ve dağıtım süreçlerine kadar tüm aşamalarda yeşil pazarlama ilkeleri uygulanıyor mu?	<i>Evet, faaliyet alanımız gereği ürünlerin üretiminden lojistik ve dağıtım süreçlerine kadar tüm aşamalarda yeşil pazarlama ilkelerini uyguluyoruz. Bu yaklaşımı iş modelimizin ayrılmaz bir parçası olarak benimsiyoruz.</i>

9. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırma, Bilecik ilinde faaliyet gösteren imalat sanayi işletmelerinin yeşil dönüşüm süreçlerine ilişkin farkındalık ve deneyim düzeyleri derinlemesine görüşmeler yoluyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular, yeşil dönüşüm uygulamalarının işletmelerin yönetim, pazarlama ve üretim süreçlerinde giderek daha fazla karşılık bulduğunu ve bu sürecin kurumsal yapı, sektör tipi ve ölçek gibi faktörlerden doğrudan etkilendiğini ortaya koymuştur. Görüşmelerde özellikle büyük ölçekli, kurumsal yapısı gelişmiş ve uluslararası tedarik zincirlerine entegre firmaların yeşil dönüşüm süreçlerine daha bilinçli ve stratejik yaklaştığı gözlemlenmiştir. Bu firmalar çevresel düzenlemelere uyum sağlama konusunda gönüllü bir tutum sergilemekte, düzenleyici çerçevelerin sıkılaştırılmasını dahi olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Buna karşın, daha küçük ölçekli ve sektörel entegrasyonu sınırlı işletmelerde yeşil dönüşüme dair algı daha çok maliyet temelli bir engel çerçevesinde şekillenmekte; özellikle yüksek yatırım maliyetleri ve finansal destek yetersizliği sürecin önünde başlıca engel olarak görülmektedir.

Finansal kaynaklara erişimde yaşanan zorluklar, çevre dostu teknolojilere geçişin hızını yavaşlatmakta, işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını geciktirmektedir.

Görüşmelerde dile getirilen bir diğer önemli bulgu ise, yeşil dönüşümün sadece üretim süreçlerine değil, aynı zamanda pazarlama ve marka yönetimine de etki ettiğidir. “Yeşil”, “doğal” ve “çevreye duyarlı” gibi temaların işletmelerin pazarlama stratejilerinde ön plana çıktığı; bu söylemlerin yalnızca imaj yönetimi değil, aynı zamanda rekabet avantajı yaratma aracı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Özellikle kurumsal yapısı daha gelişmiş firmalar, yeşil dönüşümü stratejik konumlandırarak hem çevresel sorumluluklarını yerine getirmekte hem de pazarda farklılaşma imkânı yakalamaktadır. Bununla birlikte, doğrudan son tüketiciye hitap etmeyen işletmelerin bile yeşil pazarlama konusunda aktif biçimde çalıştığı ve çevreci üretim anlayışlarını iş ortaklarına yönelik iletişim süreçlerinde öne çıkardıkları anlaşılmaktadır.

Tedarik zincirlerinin yeşil dönüşüm ilkeleriyle uyumu konusunda da farklılıklar dikkat çekmektedir. Özellikle dış denetime tabi olan ve ihracat bağlantısı bulunan firmalar, çevresel standartlara uyumu sağlama konusunda daha ileri seviyededir. Bu firmalar, uluslararası kuruluşlardan olumlu geri bildirimler aldıklarını ve bu durumun kurumsal prestij açısından değerli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, önümüzdeki yıllar için planlanan yatırımların tamamının yeşil dönüşüm ekseninde şekillendirilmesi ve enerji açısından kendi kendine yetebilen, entegre yeşil tesislerin kurulmasının hedeflenmesi; çevresel sürdürülebilirliğin artık işletme vizyonlarının merkezinde yer aldığını göstermektedir. Ancak bu vizyonun hayata geçirilmesinde en kritik ihtiyaç olarak mali destekler, teşvik mekanizmaları ve uygun finansman modelleri öne çıkmaktadır.

Çalışma bulguları ışığında yerel düzeydeki yeşil yatırımları destekleyecek özel finansal araçlara, yeşil dönüşüm bilincini artırmaya yönelik teknik eğitim programlarına ve sanayi işletmeleri arasında örnek uygulamaların paylaşılmasını sağlayacak iş birlikçi ağlara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Ayrıca, yerel yönetimler ve sanayi odalarının, yeşil dönüşüm süreçlerini hızlandıracak politika ve destek mekanizmalarını daha görünür ve erişilebilir kılmaları, bu alandaki kurumsal motivasyonu güçlendirecektir. Yeşil dönüşümün sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve yönetsel faydalar sağladığı yönündeki ortak algı dikkate alındığında, bu sürecin daha yaygın ve sürdürülebilir biçimde işletme pratiklerine entegre edilmesi için bütüncül bir strateji geliştirilmesi gereklidir. Çalışmanın sınırlılığı; yüksek lisans tezi kapsamında devam etmekte olan görüşmelerden yalnız bir katılımcının verilerinin pilot görüşme kapsamında bu çalışmada paylaşılabilmesini gerekli kılmıştır. Çalışmanın tamamlanmasıyla daha kapsamlı veriler, en az 10 işletmenin katılımıyla analiz edilebilecektir.

10. KAYNAKÇA

- Ahmad, S., Wong, K. Y., & Rajoo, S. R. (2018). Sustainability indicators for manufacturing sectors. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(2), 312–334. <https://doi.org/10.1108/JMTM-03-2018-0091>
- Bahçecik, D., & Talebi, N. (2020). Yeşil pazarlama: İşletmelerin yeşil pazarlamaya yönelme nedenleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 15(59), 223–247.
- Ball, P., & Benedettini, O. (2012). Examining green production and its role within the competitive strategy of manufacturers. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 5(1), 1–38.
- Boz, D., Duran, C., & Başköy, S. (2020). Yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketiciler üzerindeki etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 22, 1346–1372.
- Bozkurt, Y., & Efe, F. (2024). Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomik büyüme açısından çevrenin sürdürülebilirliğine eleştirel yaklaşım. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 12–25.
- Diriöz, A. O. (2021). AB Yeşil Mutabakat kapsamında yeşil ekonomiye dönüşüm süreci, Türkiye-AB ilişkilerine olası etkilerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 22, 107–130.
- Esenlikci, A. C. (2023). Türkiye’de organize sanayi bölgelerinin yeşil dönüşümü: Yeşil organize sanayi bölgesi projesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 337–357. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1212711>
- Eslami, Y., Dassisti, M., Lezoche, M., & Panetto, H. (2018). A survey on sustainability in manufacturing organisations: Dimensions and future insights. *International Journal of Production Research*, 57(15–16), 5194–5214. <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1544723>
- Hami, N., Muhamad, M. R., & Ebrahim, Z. (2015). The impact of sustainable manufacturing practices and innovation performance on economic sustainability. *Procedia CIRP*, 26, 190–195.
- Hatipoğlu, C., & Tunacan, T. (2020). Bilecik Organize Sanayi Bölgesinde bulunan işletmelerin Endüstri 4.0 açısından durum değerlendirmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3689–3701.
- İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö., & Koca, G. (2018). Yeşil tedarik zinciri uygulamalarında Bilecik ili: Mevcut durum analizi ve bilinçlendirilmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, 5(1), 45–68.
- Karanfil, M. (2023). Şehirleşme, sanayileşme ve çevresel tahribat ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(2), 77–91.

- Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97–118.
- Shrivastava, P. (1995). The role of corporations in achieving ecological sustainability. *Academy of Management Review*, 20(4), 936–960.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches* (4th ed.). Los Angeles: SAGE Publications.
- Neubauer, B. E., Witkop, C. T., & Varpio, L. (2019). How phenomenology can help us learn from the experiences of others. *Perspectives on Medical Education*, 8(2), 90–97. <https://doi.org/10.1007/s40037-019-0509-2>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, S., & Yüksel, P. (2015). Theoretical frameworks, methods, and procedures for conducting phenomenological studies in educational settings. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 6(1), 1–20.

BİR YATIRIM ARACI OLARAK BORSA YATIRIM FONLARININ GELİŞİMİ: ENDONEZYA SERMAYE PİYASASI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Novia Sari Syahrial¹

Dumlupınar Üniversitesi

Noviasari2458@gmail.com - ORCID ID 0009-0001-2687-9231

ÖZET

Borsa yatırım fonları borsalarda işlem gören, hisse senetlerine benzer likidite ve kolay alım-satım özellikleriyle portföy çeşitlendirme fırsatları sunan endeks bazlı yatırım fonlarıdır. Borsa yatırım fonları, Endonezya sermaye piyasasındaki en popüler yatırım araçlarından biridir. Son yıllarda, Endonezya sermaye piyasasında hem ürün çeşitliliği hem de yönetilen BYF varlıklarının değeri açısından önemli bir büyüme sağlanmıştır. Endonezya'da BYF'lerin yönetimi altındaki varlıkların toplam değeri 2015'te 2,6 trilyon IDR'den 2019'da 15 trilyon IDR'ye yükselirken, bu durum yatırımcıların bu araca olan ilgisinin arttığını göstermektedir. iShares MSCI Indonesia BYF ve VanEck Indonesia Index BYF gibi ürünler BYF'nin piyasanın güçlenmesine yaptığı katkının örnekleridir. Bu araştırma, Endonezya sermaye piyasasında bir yatırım aracı olarak BYF'nin gelişimini genel olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Borsa yatırım fonları, Endonezya sermaye piyasası, Yatırım Aracı Olarak BYF

THE DEVELOPMENT OF EXCHANGE TRADED FUNDS AS AN INVESTMENT INSTRUMENT: A GENERAL EVALUATION OF THE INDONESIAN CAPITAL MARKET

ABSTRACT

Exchange-Traded Funds (ETFs) are index-based investment funds traded on stock exchanges, offering portfolio diversification opportunities with liquidity and ease of trading similar to stocks. ETFs are among the most popular investment instruments in the Indonesian capital market. In recent years, there has been significant growth in both the variety of ETF products and the total value of assets under ETF management in Indonesia. The total value of assets under management (AUM) for ETFs in Indonesia increased from IDR 2.6 trillion in 2015 to IDR 15 trillion in 2019, indicating a growing interest from investors in this investment vehicle. Products such as the iShares MSCI Indonesia ETF and the VanEck Indonesia Index ETF serve as examples of how ETFs contribute to the strengthening of the market. This study aims to provide a general evaluation of the development of ETFs as an investment instrument in the Indonesian capital market.

Keywords: Exchange traded funds, Indonesian capital market, BYF as an Investment Instrument

¹ Öğrenci, Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Finans Yüksek Lisans Programı, Kütahya, noviasari2458@gmail.com

GİRİŞ

Borsa yatırım fonları (BYF), yatırımcılara sunduğu çeşitlendirme imkânı, düşük işlem maliyetleri ve borsada kolay alım-satım avantajları sayesinde son yıllarda giderek daha fazla ilgi görmektedir (Muharram & Gandakusuma, 2022). BYF'ler, yatırımcılara tek tek hisse senedi veya tahvil alımına gerek kalmaksızın belirli sektör, bölge ya da piyasalara yatırım yapma olanağı tanımaktadır (OJK, 2015). Endonezya sermaye piyasasında gerek bireysel gerekse kurumsal yatırımcıların BYF'lere yönelik ilgisi artmış; bu durum, farklı strateji ve hedeflere hitap eden çeşitli BYF ürünlerinin varlığıyla desteklenmiştir (Setiawan et al., 2019). Ayrıca, Jakarta ve Surabaya Menkul Kıymetler Borsalarının 2007 yılında birleşmesi, piyasa değerinde artışa ve yabancı yatırımcı katılımında önemli bir yükselişe yol açmıştır.

Ancak Endonezya'da sermaye piyasalarına ilişkin finansal okuryazarlık düzeyinin düşük olması nedeniyle pek çok birey hâlâ geleneksel yöntemlerle yatırım yapmakta ve birikimlerini banka mevduatlarında değerlendirmeyi daha güvenli ve kârlı bir seçenek olarak görmektedir. Oysa reel getiriler açısından değerlendirildiğinde, banka faiz oranları çoğu zaman enflasyonun yalnızca az bir kısmını karşılamaktadır (Cahya Stefanus, 2020). Bu noktada, yabancı yatırımcıların piyasadaki yüksek payı, BYF'lerin potansiyel getiri ve kârlılığını daha da belirgin hâle getirmektedir (Setiawan et al., 2019).

Endonezya Finansal Hizmetler Kurumu (OJK), BYF'leri, yatırım fonları ile hisse senetlerinin özelliklerini bir araya getiren ve borsada işlem görebilen yatırım araçları olarak tanımlamaktadır (OJK, 2015). Yapısal olarak açık ve kapalı uçlu fonların özelliklerini bünyesinde barındıran BYF'ler, yönetim şekillerine göre pasif ve aktif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Pasif BYF'ler, belirli bir endeks ya da finansal göstergenin performansını izlemeyi amaçlarken; aktif BYF'ler yöneticinin stratejik kararlarına dayalı olarak işlem görmektedir (Muharram & Gandakusuma, 2022). OJK düzenlemelerine göre Endonezya'daki BYF'ler, portföylerinin en az %80'ini takip ettikleri endeksin içeriğiyle uyumlu tutmak zorundadır (OJK, 2015). Ancak bazı ampirik çalışmalar, BYF'lerin zaman zaman takip ettikleri karşılaştırma ölçütlerinin altında performans gösterebildiğini ortaya koymaktadır (Chen & Van Trang Do, 2018).

Endonezya'da BYF'ler ilk olarak 2007 yılında işlem görmeye başlamış; ancak 2017 yılına kadar yalnızca 13 ürün borsaya kote olabilmıştır (Arianto et al., 2021). Bu durum, gelişmiş ülke piyasalarıyla karşılaştırıldığında oldukça yavaş bir büyümeye işaret etmektedir. Buna rağmen, BYF'ler gelişmekte olan piyasalar için kritik bir yatırım aracı olarak kabul edilmekte; düşük maliyet, yüksek likidite ve yatırımcılara sunduğu erişilebilirlik gibi avantajları nedeniyle uluslararası sermaye akışlarında önemli rol oynamaktadır (Cunha et al., 2021). Bu bağlamda, portföy teorisi, riskin dağıtılması yoluyla getirinin artırılabilirliğini öne sürerek BYF yatırımlarının rasyonel temelini oluşturmaktadır (Dervishi, 2020).

BYF'ler, son yıllarda yatırım aracı olarak önemli ölçüde popülerlik kazanmıştır. BYF'ler basit, ucuz ve yüksek likiditeye sahip uluslararası yatırım araçları sunarak piyasa katılımcılarının denizaşırı hisse senedi piyasalarında ucuz pozisyon almalarına olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak, gelişmekte olan bir piyasa olan Endonezya sermaye piyasasında BYF performans analizlerine duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu analizler, bireysel ve kurumsal yatırımcılara yatırım kararları verirken yol göstermekte ve potansiyel getiri ve riskleri

değerlendirerek daha bilinçli stratejiler geliştirmelerine olanak sağlamaktadır (Sermipinis et al., 2017). Bu çalışmanın amacı, Endonezya sermaye piyasasında bir yatırım aracı olarak BYF'lerin gelişimini ve performansını genel olarak değerlendirmektir.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

2.1. Endonezya Sermaye Piyasası'nın Gelişimi

Sermaye piyasası, menkul kıymetlerin alım satımının gerçekleştirildiği, fon fazlası olan yatırımcılarla fon ihtiyacı duyan kurumları bir araya getiren organize bir piyasadır (Johan & Yuan Yuan, 2022). Bu piyasanın etkin ve adil bir şekilde işleyebilmesi için düzenleyici yasal çerçevelerin varlığı büyük önem taşımaktadır (Suardana et al., 2020). 1995 tarihli ve 8 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na göre sermaye piyasası, halka arz, menkul kıymetlerin ihraç ve alım satımı, bu kıymetlerle ilgili halka açık şirketler ile bu alanda faaliyet gösteren kurum ve meslek gruplarını kapsayan bir faaliyet alanı olarak tanımlanmaktadır. Sermaye piyasası, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde önemli bir rol üstlenmekte olup, işletmelere dış kaynak yoluyla fon temin etme imkânı sunmaktadır. Elde edilen bu fonlar; yatırım projelerinin finansmanı, borç yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve işletme sermayesinin güçlendirilmesi gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilir (Hartana, 2019).

Sermaye piyasasının serbestleşmesi, yatırımcılardan gelen sermaye akışlarının diğer ülkelerin sermaye piyasalarına girmesini veya başka bir deyişle yabancı yatırımcıların iç piyasaya yatırım yapabilmesini sağlamaktadır. Bu durum, yatırımcıların uluslararası çeşitlendirme yoluyla risk düzeyini azaltmaları açısından oldukça faydalıdır (Wong et al., 2004; Robiyanto et al., 2019). Sermaye piyasası, hisse senetleri, tahviller, yatırım fonları, türev ürünler gibi uzun vadeli finansal araçların alım satımının yapıldığı ve şirketler ile bireysel yatırımcılara hizmet sunan kurumsal bir piyasadır. Şirketler ve devlet kurumları için olduğu kadar, bireylerin yatırım faaliyetlerini gerçekleştirmeleri için de hizmet verir. Bu nedenle sermaye piyasası, menkul kıymet alım satımı ve diğer ilgili faaliyetler için çeşitli kolaylıklar ve gerekli altyapıyı sağlar (Elmizan et al., 2022).

Endonezya sermaye piyasası son yıllarda önemli bir gelişim göstermiştir. Endonezya'da modern anlamda sermaye piyasasının temelleri, Jakarta Menkul Kıymetler Borsası'nın (BEJ) 1977 yılında yeniden faaliyete geçmesiyle atılmıştır (IDX, 2023). 1992 yılında borsa özelleştirilmiş ve 2007 yılında Jakarta ve Surabaya borsalarının birleşmesiyle Endonezya Menkul Kıymetler Borsası (IDX) adı altında tek bir yapı oluşturulmuştur (OJK, 2022). Sermaye piyasasının düzenleme ve denetim görevleri, 2011 yılında kurulan Mali Hizmetler Kurumu tarafından yürütülmektedir (OJK, 2022). 2010'lu yıllardan itibaren dijitalleşme, mobil işlem platformlarının yaygınlaşması ve finansal okuryazarlık kampanyaları sayesinde bireysel yatırımcı sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. OJK verilerine göre, 2019 yılında yaklaşık 2,5 milyon olan yatırımcı sayısı, 2023 yılı sonunda 11,4 milyona ulaşmıştır (OJK, 2023). Aynı dönemde, işlem hacmi ve piyasa kapitalizasyonu da belirgin biçimde artış göstermiştir. Ayrıca, işlem gören ürünlerin çeşitliliği artmış; hisse senetleri, tahviller ve sukuklara ek olarak, yatırım fonları ve özellikle borsa yatırım fonları (BYF) yatırımcılar arasında daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (IDX, 2023). Bu gelişmeler, Endonezya sermaye piyasasının hem derinlik hem de erişilebilirlik açısından daha güçlü bir konuma ulaştığını göstermektedir.

Endonezya sermaye piyasasında borsa yatırım fonlarını analiz edebilmek için, bu yatırım araçlarının temel özelliklerinin ve performans göstergelerinin iyi anlaşılması gerekmektedir (Christi & Sihombing, 2023). BYF'ler, geleneksel yatırım fonlarına benzer şekilde çeşitlendirilmiş bir menkul kıymet portföyüne yatırım yapma imkânı sunarken, aynı zamanda borsa üzerinden hisse senetleri gibi alınıp satılabilme avantajına da sahiptir (Djazuli & Lestriyani, 2021). Endonezya sermaye piyasasında BYF sayısı yıllar içinde artış göstermektedir. Temmuz 2025 itibarıyla, Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda (IDX) toplam 45 borsa yatırım fonu işlem görmektedir.

2.2. Borsa Yatırım Fonları

Borsa yatırım fonları (BYF), borsada işlem gören bir tür kolektif yatırım sözleşmesi olan ve yapısı itibarıyla yatırım fonları ile benzerlik gösteren yatırım araçlarıdır. BYF'lerin katılma payları, tıpkı hisse senetleri gibi borsaya kote edilir ve yatırımcılar tarafından borsada alınıp satılabilir. Bu fonlarda, genellikle bir yatırım yöneticisi ve bir saklama bankası görev yapar. BYF'ler; hisse senetleri, tahviller, dövizler, vadeli işlem sözleşmeleri, emtialar (örneğin külçe altın) gibi çeşitli finansal varlıklardan oluşan bir portföye sahip olabilir.

Her BYF'nin sahip olduğu varlıkların listesi ve bu varlıkların portföydeki ağırlıkları, ihraççı kurumun internet sitesinde günlük olarak yayımlanır. Ancak bu durum, yalnızca şeffaf yapıdaki BYF'ler için geçerlidir. Şeffaf olmayan (aktif yönetilen ve tam açıklama yapmayan) BYF'lerde ise bu bilgiler genellikle üç ayda bir kamuya açıklanır. Birçok BYF, tek bir hisse senedine yatırım yapmaya kıyasla daha geniş bir çeşitlendirme olanağı sunar. BYF'ler, hem açık uçlu hem de kapalı uçlu fonların bazı özelliklerini bünyesinde barındırır. Açık uçlu yatırım fonları; yatırımcıların talebine bağlı olarak fonun yeni pay ihraç etmesine veya geri almasına olanak tanıyan fonlardır. Kapalı uçlu fonlar ise belirli bir pay sayısı ile kurulur ve bu paylar yalnızca borsa üzerinden alınıp satılabilir. BYF'ler, açık uçlu fonlara benzer şekilde yeni pay ihraç etme ve geri alım yapma özelliğine sahiptir; ancak aynı zamanda kapalı uçlu fonlar gibi borsada işlem görürler. Açık uçlu bu özellik sayesinde, BYF'ler kapalı uçlu fonlara göre daha etkin bir arbitraj mekanizması sunar. Bu da BYF fiyatlarının net varlık değerinden (NAV) sapmasının, kapalı uçlu fonlara kıyasla çok daha sınırlı olmasını sağlar (Lee et al., 1991).

Pasif endeks fonları, aktif portföy yönetimi stratejilerinin aksine, belirli bir piyasa endeksinin performansını düşük maliyetle birebir takip etmeyi amaçlayan yatırım fonlarıdır. İlk olarak 1975 yılında Vanguard tarafından tanıtılan bu fonlar, o tarihten itibaren önemli bir büyüme göstermiştir. Günümüzde birçok yatırımcı, portföylerinin büyük bir kısmını pasif endeks stratejilerine ayırmakta ve bu yaklaşım giderek yaygın bir yatırım normu haline gelmektedir. Pasif stratejilerin küresel çapta benimsenmesi, 1993 yılında S&P 500 endeksine dayalı ilk BYF'nin piyasaya sürülmesiyle hız kazanmıştır. 2023 yılı sonu itibarıyla, dünya genelinde işlem gören BYF sayısı 8.700'ü aşmış, toplam piyasa değeri ise 10,3 trilyon ABD dolarını geçmiştir (Statista, 2024).

BYF'ler, geleneksel yatırım fonlarıyla birçok açıdan benzerlik taşımakla birlikte, işlem görme biçimleri bakımından farklılık arz eder. Yatırım fonları günde yalnızca bir kez net varlık değeri (NAV) üzerinden alınıp satılabilirken, BYF'ler gün boyunca adi hisse senetleri gibi borsalarda işlem görmektedir. Net varlık değeri, bir yatırım fonunun portföyündeki tüm varlıkların toplam değerinden borçların çıkarılmasıyla elde edilen net değer, dolaşımdaki pay

sayısına bölünmesiyle hesaplanır ve birim başına gerçek değeri temsil eder. Teorik olarak, BYF'lerin piyasa fiyatlarının net varlık değerine yakın kalması beklenir; çünkü etkin arbitraj mekanizmaları bu dengeyi sağlamaya çalışır. Ancak, Petajisto (2016) ve Blitz & Vidojevic, (2021) çalışmalarında, çeşitli piyasa koşullarında BYF fiyatlarının net varlık değerinden kayda değer sapmalar gösterebildiğini ortaya koymuşlardır.

2.3. Yatırım Performansı Kavramı

Yatırım performansı, bir yatırım portföyünün getirisini ifade eder. Alrabadi et al., (2018)'e göre, yatırım portföyünün getirisi, tek bir varlık veya birden fazla varlık üzerinden hesaplanabilir. Yatırımın başarısı, belirli bir dönem ve belirli bir para birimi cinsinden ölçülür. Yatırımcılar, yatırımlarının sonuçlarını değerlendirmek için çeşitli getiri hesaplama yöntemleri kullanabilir. Bu yöntemler arasında fiyat farkları, gelir (faiz ve temettü) ve sermaye kazancı değerlendirmeleri yer almaktadır (Muhammad Yusuf et al., 2022). Yatırım performansı, yatırım karar alma sürecinde temel göstergelerden biridir; çünkü bu ölçümler sayesinde yatırımcılar, yatırım hedeflerine ulaşmadaki başarılarını objektif şekilde değerlendirebilirler. Yatırım analizi ise, farklı varlık türlerinin veya sektörlerin gelecekteki performansını tahmin etmek amacıyla yapılmaktadır. Bu temel bilgiler, yatırımcıların bir yatırımın belirlenen hedeflerle uyumlu olup olmadığını anlamalarına yardımcı olur.

LİTERATÜR TARAMASI

Borsa yatırım fonları (BYF), düşük maliyetli yatırım seçenekleri sunmaları, şeffaflık sağlamaları ve kolay işlem görebilmeleri nedeniyle literatürde yaygın olarak incelenmiştir. Gelişmekte olan piyasalarda BYF'lerin performansı, yatırımcı davranışları üzerindeki etkisi ve piyasa etkinliği ile olan ilişkisi, çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Gayatri & Sari Widhiyani, (2021) tarafından yapılan araştırma, Endonezya'da işlem gören borsa yatırım fonlarının (BYF) performansını etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Araştırmada, 2017–2019 yılları arasında Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda (IDX) listelenen tüm BYF ürünleri çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmada çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılarak, hisse senedi seçme becerisi, piyasa zamanlama kabiliyeti, fon büyüklüğü ve fon yaşı gibi değişkenlerin BYF performansı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Araştırma bulguları, yalnızca hisse senedi seçme becerisinin BYF performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan, piyasa zamanlama kabiliyeti, fon büyüklüğü ve fon yaşı gibi değişkenlerin performans üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu durum, Endonezya BYF piyasasında sadece bir yatırım yönetim şirketi olan PT Indo Premier Investment Management'ın aktif rol oynaması ile açıklanmıştır. Araştırma, daha fazla yatırım yöneticisinin BYF ürünlerini aktif şekilde sunmasının, kriz zamanlarında dahi yatırımcıların ilgisini çekmek ve piyasayı derinleştirmek açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Risca & Muhammad, (2021) tarafından yapılan araştırma, Endonezya'da Şariat uyumlu borsa yatırım fonlarının (BYF) geliştirilmesiyle ilgili fırsatları ve karşılaşılan zorlukları ele almışlardır. Araştırmaya göre, BYF'ler hisse senedi ve yatırım fonu ürünlerini birleştirerek borsada işlem görebilen kolektif yatırım araçları sunmakta olup, şariat hassasiyeti olan yatırımcılar için cazip bir alternatif oluşturmaktadır. Özellikle Endonezya gibi nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, şariat temelli finansal ürünlerin yatırımcı çekme

potansiyelinin yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmada, şeriat BYF'lerinin yatırımcılara sunduğu başlıca avantajlar arasında düşük maliyet ve risk, esnek mülkiyet transferi, geniş portföy kapsayıcılığı, ve şeffaflık yer almaktadır. Bunun yanında, her bir yatırım yöneticisinde bulunan şeriat denetim kurulu sayesinde portföylerin daima İslami ilkelere uygunluğunun denetlendiği belirtilmiştir. Ancak, yazarlar aynı zamanda şeriat BYF'lerinin gelişiminin önündeki başlıca engellerden birinin, Müslüman toplumun sermaye piyasası ve şeriat uyumlu yatırım ürünleri konusundaki düşük finansal okuryazarlık seviyesi olduğunu ifade etmişlerdir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. BYF'lerin Endonezya'daki Gelişimi

Endonezya'daki ilk Borsa Yatırım Fonu (BYF), 18 Aralık 2007 tarihinde PT Indo Premier Securities tarafından LQ45 Endeksi'ne dayalı olarak piyasaya sürülmüştür. BYF piyasası başlangıçta potansiyel göstermiş olsa da 2011 yılına kadar sınırlı bir büyüme sergilemiştir. Bu tarihten itibaren, yeni ürünlerin ihraç edilmesi ve artan yatırımcı ilgisi, piyasanın gelişimini desteklemiştir. Indo Premier Investment Management (IPIM), XXIT, XIJI, XIIC ve XISI gibi çeşitli hisse senedi BYF'lerini piyasaya sunmuştur. Endonezya'daki Borsa Yatırım Fonları (BYF), 29/POJK.04/2015 sayılı düzenleme (POJK) kapsamında yönetilmekte olup, katılma paylarının kolektif olarak saklanması, kote edilme şartları, itfa (geri alım) prosedürleri ve günlük Net Aktif Değer (NAB) raporlama yükümlülüğü gibi operasyonel esasları belirlemektedir (Kutra et al., 2019). 2020 yılı itibarıyla, Endonezya'da 45 BYF kayıt altına alınmış ve ülke, ASEAN bölgesinde en fazla BYF'ye sahip ülke konumuna gelmiştir. Yönetim altındaki toplam varlıklar (AUM) 13,3 trilyon Rupiah'a ulaşmış, 22 portföy yönetim şirketi (MI) ve 7 yetkili piyasa katılımcısı (dealer) aktif olarak faaliyet göstermektedir (IDX, 2020).

Endonezya'da BYF'lerin gelişimi, artan sayıda yatırım yöneticisi (MI) ve bayi katılımcısı (DP) tarafından desteklenmektedir. 2007 yılında BYF ihraç eden sadece 2 MI bulunmaktayken, 2020 yılında bu sayı 22 MI'ya yükselmiştir. Ancak bu rakam, Finansal Hizmetler Kurumu'na (OJK) kayıtlı toplam 95 MI'ye kıyasla hala düşüktür ve daha fazla büyüme potansiyeline işaret etmektedir (Kontan, 2021). Endonezya'da da şeriat BYF'leri gelişmiştir. PT BNP Paribas Asset Management, 2020 yılında IDX30 Shariah endeksinin performansını izleyen IDX30 Shariah BYF'yi piyasaya sürmüştür. Ayrıca, 2022 yılında PT Syailendra Capital, teknoloji, tüketim ve altyapı sektörlerindeki şeriat hisselerine odaklanan Syailendra Sharia BYF'yi piyasaya sürmüştür (Bisnis, 2020). OJK, POJK No. 15/2020 gibi düzenlemeler aracılığıyla şeriat BYF'lerinin büyümesini desteklemektedir (Kutra et al., 2019).

3.2. BYF Performansı

BYF'lerin yatırım fonu endüstrisinin büyümesini ve genel olarak Endonezya sermaye piyasasının gelişmesini sağlamada başarılı olup olmadığını anlamak ve değerlendirmek için bir dizi temel göstergeden yararlanılabilir. Bu temel göstergeler aşağıda verilmiştir (Kutra et al., 2019):

- 1) BYF'lerin yönetimindeki varlıkların gelişimi
- 2) Dikkat çeken BYF'ler ve yönetim altındaki varlıklar (AUM)

3) Ortalama günlük işlem hacmi

4) BYF'lerin yatırım fonları ile karşılaştırılması

◆ BYF'lerin Yönetimindeki Varlıkların Gelişimi

Endonezya'da Borsa Yatırım Fonları (BYF) yönetimindeki varlıkların (AUM) gelişimi olumlu bir eğilim göstermektedir. 2015 yılında 2,6 trilyon IDR olan AUM, 2019 yılında 14 trilyon IDR'ye yükselmiştir. 2020 yılında ise 13,3 trilyon IDR'ye ulaşarak, yatırımcıların ve fon yöneticilerinin bu piyasaya yönelik artan ilgisini yansıtmıştır (Antara, 2020).

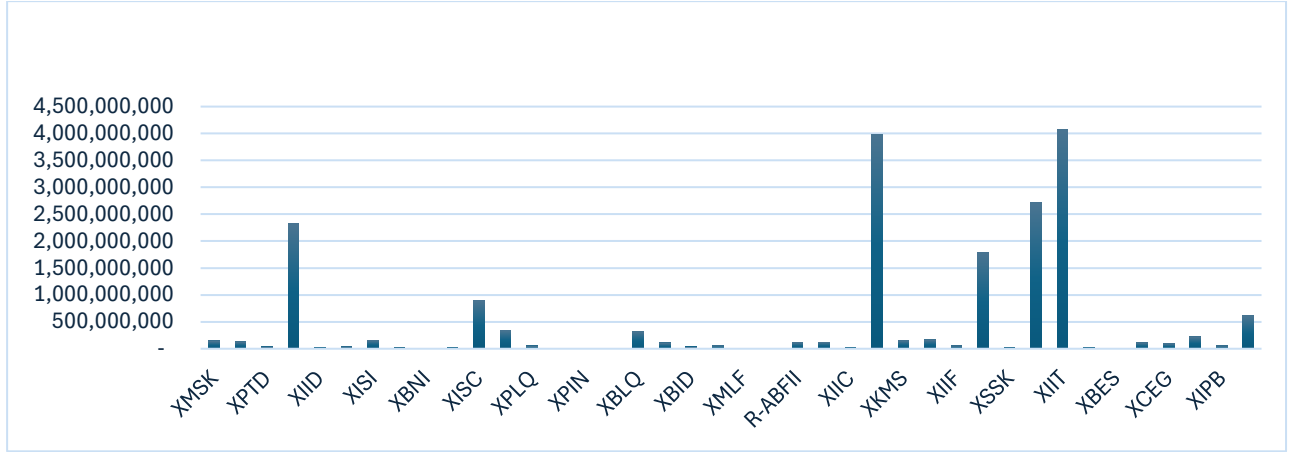
Endonezya BYF Piyasasında Büyüme Dinamikleri:

- AUM Artışı: Endonezya'daki ETF borsası hem ürün sayısı hem de yönetilen varlıklar açısından olumlu bir büyüme eğilimi göstermektedir. OJK'ya (2024) göre, ulusal yatırım fonu endüstrisinin toplam yönetilen fonları 2024 yılı sonunda 840,07 trilyon IDR'ye ulaşmıştır. Resmi raporda ETF'ye özgü veriler ayrılmamış olsa da, yatırımcıların bu enstrümana olan ilgisi artmaya devam etmektedir. Bu durum, Endonezya sermaye piyasasına küresel katılımı yansıtan iShares MSCI Indonesia ETF (242,9 milyon ABD Doları) (iShares MSCI, 2025) ve VanEck Indonesia Index ETF (32,4 milyon ABD Doları) yönetilen fonlarına da yansımaktadır (VanEck, 2025)
- BYF Ürünlerinin Sayısı: Ekim 2020 itibarıyla Endonezya Borsası'nda (IDX) 22 fon yöneticisi tarafından yönetilen 45 BYF listelenmiştir ve bu da ürün çeşitliliğinin oldukça iyi olduğunu göstermektedir (Antara, 2020).
- Yatırımcı İlgisi: Endonezya'da yatırım fonu yatırımcılarının sayısı önemli ölçüde artmış ve OJK verilerine göre Haziran 2024 itibarıyla 12 milyondan fazla yatırımcıya ulaşmış olsa da, bireysel yatırımcılar arasında ETF (Borsa Yatırım Fonları) ürünlerine olan ilgi hala nispeten düşüktür. Endonezya'daki ETF varlıklarının çoğunluğu hala kurumsal yatırımcıların hâkimiyetindedir ve toplam Yönetim Altındaki Varlıkların (AUM) yaklaşık %99,9'u bireysel yatırımcılardan değil kurumlardan gelmektedir (Kontan, 2023)
- Piyasa Gelişimi: Hisse senedi BYF'lerinin birincil piyasasında, BYF yatırım birimlerinin (katılım paylarının) oluşturulması ve geri alınması işlemlerinin bir saniyeden daha kısa sürede gerçekleştirilebilmesi, bu ürünlerin likiditesini ve yatırımcılar arasındaki cazibesini artırmaktadır.

◆ Dikkat Çeken BYF'ler ve Yönetim Altındaki Varlıklar (AUM)

Yönetilen fon sayısındaki artış eğilimi, borsaya kote olmak için bu BYF aracılığıyla ilgilenen ihraççıların sayısındaki artıştan ayrılmaz. 2018 yılında sadece 18, 2019 yılında ise 31 ihraççı BYF çıkarmıştır. Bu artış, ihraççıların bu araca olan ilgisini açıkça ortaya koymaktadır. 2022 yılı itibarıyla Endonezya'da BYF ihraç eden 23 kurum bulunmaktadır.

Görsel 1'deki veriler Endonezya Borsasında listelenen çeşitli BYF'lerin tedavüldeki birim değerlerini göstermektedir. Tedavüldeki birim, piyasada dolaşan BYF birimlerinin sayısıdır ve bir BYF ürününün popülerliğinin ve likiditesinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

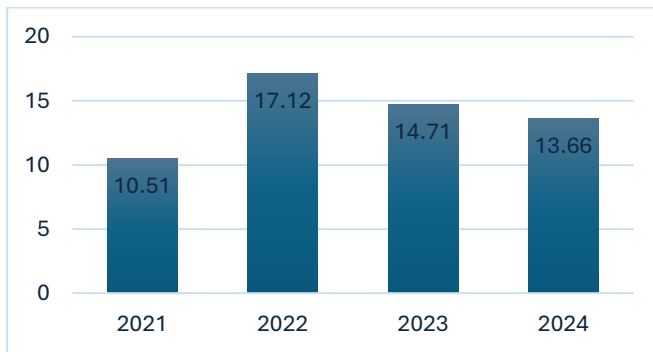

Görsel 1. Endonezya Borsası'nda İşlem Gören BYF'lerin Dolaşımdaki Pay Sayısı., 2024

Kaynak: İDX, 2025

Görsel 1'de belirli BYF'lerde olağanüstü bir değer yoğunlaşması olduğu dikkati çekmektedir. XIIC, XISR ve XBIN kodlu BYF'ler, 3 milyar ila 4 milyar katılım birimi sınırına yaklaşan veya bu sınırı aşan en yüksek tedavül birimleriyle piyasaya hâkim durumdadır. Bu durum, hem tarihsel performans hem de takip ettikleri temel endeksler açısından bu BYF araçlarına olan yüksek yatırımcı güvenini göstermektedir. Buna karşılık, diğer BYF'lerin çoğunda 500 milyon adedin de altında olmak üzere çok düşük dolaşımdaki birim bulunmaktadır. Bu dengesizlik, Endonezya'daki BYF piyasasının halâ belirli amiral gemisi ürünler tarafından domine edildiğini, diğerlerinin ise önemli ölçüde yatırımcı ilgisi çekemediğini göstermektedir. Bu tutarsızlığı etkileyebilecek faktörler arasında ücret yapısı, endeks stratejisi, geçmiş performans ve fon yöneticilerinin yürüttüğü yatırımcı eğitimi ve bilgilendirme faaliyetleri yer almaktadır.

Görsel 2'deki veriler, 2022 ile Şubat 2025 arasındaki dönemde yönetilen BYF varlıklarının gelişimini göstermektedir. Veriler, trilyon rupiah cinsinden bu varlıkların büyüme ve düşüş eğilimini göstermektedir.

Görsel 2. Endonezya'da BYF'lerin Yönetimi Altındaki Varlıklarının (AUM) 2021–2024 Dönemindeki Gelişimi (Trilyon Rupiah)

Kaynak: İDX, 2025

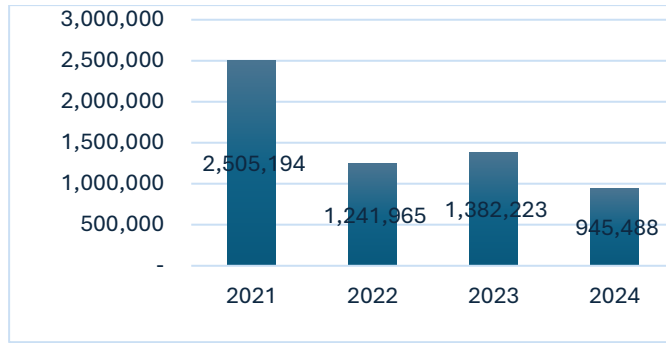
2022 yılında, BYF'lerin toplam yönetilen fonları 10,51 trilyon IDR olarak kaydedilmiştir. Bu rakam 2023'te keskin bir artış göstererek 17,12 trilyon IDR'ye ulaşmış ve BYF ürünlerine olan yatırımcı ilgisindeki artışın bir göstergesi olmuştur. Bu artışta, salgın

sonrası piyasa istikrarı, artan finansal okuryazarlık düzeyi ve hem perakende hem de kurumsal yatırımcılara hitap eden yeni BYF'lerin piyasaya sürülmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Ancak 2024 yılında 14,71 trilyon IDR'ye düşen AUM, Şubat 2025'te 13,66 trilyon IDR'ye gerilemiştir. Bu düşüş, piyasa düzeltmesi, faiz oranlarındaki artış, yatırımcıların varlık dağılım stratejisindeki değişiklik veya optimal olmayan BYF performansı gibi olasılıklarla ilişkilendirilebilir. Buna ilave olarak, küresel dalgalanma da yatırımcıların varlıklarını BYF'lerden diğer yatırım araçlarına kaydırma kararları üzerinde etkili olmuş olabilir.

◆ Ortalama Günlük İşlem

BYF'lerin piyasa performansını ve yatırımcı ilgisini değerlendirmede önemli göstergelerden biri, ortalama günlük işlem hacmidir. Bu gösterge, BYF'lerin likiditesini, piyasadaki kabul düzeyini ve yatırımcı davranışlarını analiz etmek açısından temel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Endonezya BYF piyasasında ortalama günlük işlem hacminin yıllara göre değişimi Görsel 3'te sunulmaktadır:

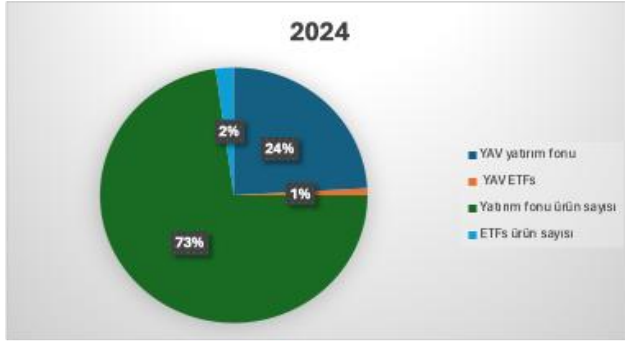
Görsel 3: BYF'lerin Ortalama Günlük İşlem Hacmi 2021–2024 (Trilyon Rupiah)

Kaynak: IDX, 2025

Görsel 3'teki veriler, BYF işlem hacimlerinin 2021'de zirveye ulaştığını ve dolayısıyla BYF'lere yönelik yüksek piyasa ilgisini göstermektedir. Daha sonra 2021 ve 2022 yılları arasında önemli bir düşüş (yaklaşık %50) yaşanırken, işlem hacimleri 2024 yılına kadar düşmeye devam etmiş ve son beş yılın en düşük seviyesi olan 945.488 adede kadar gerilemiştir. 2024'te BYF günlük işlem hacmindeki düşüşün, küresel dalgalanma, siyasi belirsizlikler, yüksek enflasyon ve zayıflayan döviz kurları gibi istikrarsız yerel ekonomik koşullardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Piyasa koşulları belirsiz olduğunda, yatırımcılar özellikle BYF'ler gibi likit enstrümanlarda işlem yapmaktan kaçınma eğilimi taşımakta ve bu nedenle işlem hacmi azalmaktadır.

◆ BYF'lerin Yatırım Fonları ile Karşılaştırılması

BYF'ler, geleneksel yatırım fonlarına kıyasla likidite, maliyet ve işlem kolaylığı açısından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların yatırımcı tercihleri üzerindeki etkisini anlamak için BYF'ler ile geleneksel yatırım fonlarının belirli göstergeler bakımından karşılaştırılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Grafik 4'te her iki yatırım aracının gelişimi kıyaslamalı olarak sunulmuştur.

Görsel 4. BYF'lerin Yatırım Fonları ile Karşılaştırılması., 2024

Kaynak: IDX, 2025

Görsel 4'teki veriler, 2024 yılı itibarıyla Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören BYF sayısının 44'e ulaştığını göstermektedir. Bu sayı, Endonezya sermaye piyasasında işlem gören toplam yatırım fonu enstrümanlarının yalnızca yaklaşık %1'ine karşılık gelmektedir. Yönetilen varlıklar açısından değerlendirildiğinde, aynı dönemde BYF'ler yaklaşık 17,5 trilyon IDR değerinde varlık yönetmiştir. Bu tutar, yaklaşık 484,56 trilyon IDR seviyesindeki toplam ulusal yatırım fonu endüstrisinin yönetilen varlıklarının yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır. Her ne kadar bu oran hâlen görece olarak düşük olsa da, BYF'lerin etkin, profesyonel ve sürdürülebilir şekilde yönetilmesi durumunda, gelecekte önemli bir büyüme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

3.3. Bir Yatırım Aracı Olarak BYF'ler

Endonezya sermaye piyasasında BYF'lerin performansı, özellikle endeks izleme başarısı (tracking performance) ve yatırım aracı etkinliği açısından dikkat çekicidir. Küresel hisse senedi piyasalarında son yıllarda gözlemlenen eşzamanlı hareketlilik, uluslararası yatırımcıların ilgisini artırmakta; bu piyasaların ekonomik dinamiklerinin anlaşılması ise varlık fiyatlaması, risk yönetimi ve finansal koruma stratejilerinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Shari & Mahat, 2020). Ayrıca, kurumsal yatırımcıların gelişmekte olan piyasaları ayrı bir varlık sınıfı olarak değerlendirmesi, BYF'lerin bu piyasalardaki stratejik önemini vurgulamaktadır. Literatür ayrıca, büyük hisse senedi endekslerinin performansını yansıtmak üzere yapılandırılmış BYF'lerin, düşük işlem maliyetleri ve yatırımcıların çok düşük işlem maliyetleriyle borsa endekslerinde işlem yapabilmeleri gibi geleneksel ticarete göre avantajlara sahip olduğunu göstermektedir. Son yıllarda BYF'ler, ekonomik kalkınmayı destekleyen ve yatırımları artırmaya yönelik etkili bir finansal araç olarak öne çıkmaktadır (Nugraha Handy et al., 2021).

Yatırım fonları, Endonezya sermaye piyasasında son sekiz yılda önemli büyüme gösteren ve halk arasında en çok tercih edilen yatırım araçlarından biri haline gelmiştir. BYF'ler ise basit yapısı, düşük maliyetleri ve yüksek likiditesi sayesinde yatırımcılara cazip bir uluslararası yatırım aracına yatırım yapma olanağı sunmaktadır. Bu fonlar, yatırımcıların yabancı hisse senedi piyasalarına görece düşük maliyetlerle erişim sağlamalarına olanak tanımaktadır (Cunha & Kern, 2022). Ülke ve bölge odaklı BYF'ler en popüler ve en çok işlem gören uluslararası finansal araçlar arasında yer almakta ve bu da onları gelişmekte olan piyasalar için önemli bir yabancı sermaye kaynağı haline getirmektedir.

BYF'ler Endonezya sermaye piyasasında yatırımcılar tarafından oldukça tercih edilen bir yatırım aracı olarak popülerlik kazanmıştır. BYF'lerin geleneksel yatırım araçlarına göre sunduğu düşük maliyet, yüksek likidite ve çeşitlendirme gibi avantajlar; araştırmacılar, uygulayıcılar ve analistler tarafından açıkça ortaya konmuş ve yatırımcılar tarafından tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır (Zhao et al., 2018). Ayrıca, BYF'ler yatırımcılara, yalnızca işlem gününün sonunda alım satım yapılabilen yatırım fonlarının aksine, işlem günü boyunca hisse alıp satma esnekliği sağlamaktadır. BYF'ler birçok avantaj sunarken, göz önünde bulundurulması gereken bazı riskleri de bulunmaktadır:

- **Piyasa Riski:** Bir BYF'nin değeri, dayanak piyasanın performansına bağlı olarak dalgalanabilir. Piyasa düşerse, BYF'nin değeri de etkilenecektir.
- **Likidite Riski:** BYF'ler genellikle likit olsa da, düşük işlem hacmine sahip bazı fonlarda, fiyatı etkilemeden satış yapmak zor olabilir.
- **Takip Hatası Riski:** BYF'ler hedefledikleri endeksi her zaman mükemmel şekilde takip etmeyebilir. BYF'nin performansı ile takip ettiği endeks arasındaki farka takip hatası denir

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yapılan değerlendirmeler ışığında, Endonezya'da borsa yatırım fonlarının (BYF) gelişimi hem borsada işlem gören BYF sayısı hem de 2024 yılına kadar yönetilen fon hacmi açısından kayda değer bir büyüme göstermiştir. BYF'lerin toplam yönetim altındaki varlıkları (AUM) 13,3 trilyon IDR seviyesine ulaşmış ve bu durum 22 yatırım yöneticisi ile 7 borsa üyesinin piyasaya aktif katılım göstermesine olanak sağlamıştır. PT Indo Premier Investment Management (IPIM), yaklaşık %60 pazar payıyla pazarda lider konumdadır. Ayrıca, PT BNP Paribas Asset Management ve PT Syailendra Capital tarafından piyasaya sunulan şeriat uyumlu BYF'ler İslami finansal ürünlerin büyümesine önemli katkı sağlamıştır. Endonezya'daki BYF yönetimi altındaki varlıkların gelişimi olumlu bir seyir izleyerek, 2015 yılında 2,6 trilyon IDR'den 2019'da 15 trilyon IDR'ye kadar yükselmiştir. 2020 yılında ise AUM 13,3 trilyon IDR'ye ulaşarak yatırımcı ilgisindeki artışı yansıtmıştır. Ekim 2020 itibarıyla Endonezya Borsası'nda (IDX) listelenen BYF ürünlerinin sayısı, 22 yatırım yöneticisinin yönetiminde 45'e ulaşmıştır. Tedavüldeki BYF birimlerinin değeri ve AUM büyüme trendini korumuş, 2022 yılına kadar ise Endonezya'da 23 ihraççı tarafından yeni BYF'ler piyasaya sürülmüştür. Bu birimlerin değerindeki artış, yatırımcı güveninde belirli ürünlere yönelik yoğunlaşmanın göstergesidir.

Buna rağmen, piyasanın gelişiminde kurumsal yatırımcıların hakimiyeti, yatırımcı okuryazarlığının yetersizliği ve yüksek minimum alım limitleri gibi zorluklar devam etmektedir. Dolayısıyla, hem ihraççı kurumların hem de yatırımcıların BYF pazarını daha da büyütebilmesi için yeni teşviklerin ve girişimlerin desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle halka yönelik BYF ürünleri için yatırımcı eğitimi, fon bilinci ve sermaye piyasası okuryazarlığının artırılması adına daha kapsamlı ve yaygın çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, BYF varlık yönetimi ve ortalama günlük işlem hacmi gibi kritik konular, borsa yöneticilerinin özel ilgisini gerektiren alanlardır. Bu bağlamda, ilgili paydaşların koordineli çalışmaları ile piyasanın sürdürülebilir gelişimini sağlamak amacıyla stratejik adımların atılması elzemdir.

KAYNAKLAR

- Alrabadi, D., Al-Abdallah, S., & Aljarayesh, N. A. (2018). Behavioral Biases And Investment Performance, Does Gender Matter ? :, Evidence From Amman Stock Exchange. *Jordan Journal Of Economic Sciences*, 5(1), 77–92. <https://doi.org/10.35516/1250-005-001-006>
- Antara. (2020). BEI: Jumlah ETF Indonesia Terbanyak Dibandingkan Negara Lain Di ASEAN. <https://www.antaranews.com>.
- Arianto, R. F., Supratikno, H., Shinta, G., Ugut, S., & Hulu, E. (2021). Indonesian Exchange Traded Fund Performance. *Budapest International Research And Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, Volume 4(3), 4954–4966. <https://doi.org/10.33258/Birci.V4i3.2282>
- Bisnis. (2020). Syailendra Capital Rilis Produk Baru Reksa Dana ETF . <https://market.bisnis.com>
- Blitz, D., & Vidojevic, M. (2021). The Performance Of Exchange-Traded Funds. *The Journal Of Alternative Investment*, 23(3).
- Cahya Stefanus, A. (2020). Performance Evaluation Of Exchange Traded Fund In The Indonesia Stock Exchange. *International Journal Of Social Science And Business*, 4(4), 499–505. www.idx.co.id
- Chen, J.-H., & Van Trang Do, T. (2018). Testing Leverage And Spillover Effects In Precious Metal Etf's. *Theoretical Economics Letters*, 08(03), 197–212. <https://doi.org/10.4236/tel.2018.83015>
- Christi, E. A., & Sihombing, P. (2023). Analysis Of Factors Affecting The Performance Of Stock And Bond-Based ETF On The Indonesia Stock Exchange. *Jurnal Manajemen*, 14(2), 172–189. <https://doi.org/10.32832/jm-uika.v14i2.9418>
- Cunha, R., & Kern, A. (2022). Global Banking And The Spillovers From Political Shocks At The Core Of The World Economy. *The Review Of International Organizations*, 17(4), 717–749. <https://doi.org/10.1007/S11558-021-09446-W>
- Cunha, R., Kern, A., Akerlof, G., Arias, E., Cao, D., Copelovitch, M., Duque, M., Guisinger, A., Frieden, J., Newman, A., Quinn, D., & Rosendorff, P. (2021). Global Banking And The Spillovers From Political Shocks At The Core Of The World Economy *. *The Review Of International Organizations* , 17, 717–749. <https://doi.org/10.1007/S11558-021-09446-W>
- Dervishi, B. (2020). Investments And Portfolio Structure Of Private Pension And Insurance Companies In North Macedonia. *International Journal Of Research In Business And Social Science* (2147- 4478), 9(5), 227–234. <https://doi.org/10.20525/Ijrbs.V9i5.860>
- Djazuli, A., & Lestriyani, D. (2021). Determinant Of Stock Price Volatility In LQ45 Companies: An Analysis Of Macroeconomic Conditions In Indonesia. *Jurnal Ilmu Manajemen*, 10(2), 133. <https://doi.org/10.32502/jimn.V10i2.3394>
- Elmizan, G. H., Rahmawati, V., & Talim, A. (2022). Understanding And Interest In Sharia Capital Market Investment Of Ptkin And Ptkis Students. *Indonesian Interdisciplinary Journal Of Sharia Economics (IIJSE)*, 5(2), 2621–606.

- Gayatri, G., & Sari Widhiyani, N. L. (2021). Kinerja Investasi Exchange Trade Fund Di Indonesia. *E-Jurnal Akuntansi*, 31(7), 1632. <https://doi.org/10.24843/EJA.2021.V31.I07.P02>
- Hartana. (2019). Initial Public Offering (Ipo) Of Capital Market And Capital Market Companies In Indonesia. *Ganesha Law Review*, 1(1), 41–54.
- IDX. (2020). Tingkatkan Likuiditas Perdagangan Exchange-Traded Fund Melalui Penyesuaian Maximum Price Movement. <https://www.idx.co.id/Id/Berita/Siaran-Pers/1407>.
- IDX. (2023). Annual Report 2022. <https://www.idx.co.id>.
- Ishares MSCI. (2025). Ishares MSCI Indonesia ETF. <https://www.ishares.com>.
- Johan, S., & Yuan Yuan, L. (2022). Article History Insider Trading: Law Of The Republic Of Indonesia Number 8 Of 1995 On Capital Market From Typewriters To Digital Era. *Jurnal Hukum Novelty*, 13(1), 13–25.
- Kontan. (2021). Dana Kelolaan ETF Indo Premier Mencapai Rp 7,6 Triliun Hingga Mei 2021. <https://investasi.kontan.co.id>
- Kontan. (2023). Reksa Dana ETF Belum Terlalu Populer Di Investor Ritel. <https://insight.kontan.co.id/news/reksadana-etf-belum-terlalu-populer-di-investor-ritel>.
- Kutra, Rr. P., Edo Azhara, E., & Gulo, Y. (2019a). Peranan Exchange-Trade Funds (ETF) Untuk Mendorong Pertumbuhan Industri Reksa Dana Dalam Pasar Modal Indonesia. *Jurnal Pasar Modal Dan Bisnis*, 1(2), 253–264. <https://doi.org/10.37194/Jpmb.V1i2.34>
- Kutra, Rr. P., Edo Azhara, E., & Gulo, Y. (2019b). Peranan Exchange-Trade Funds (ETF) Untuk Mendorong Pertumbuhan Industri Reksa Dana Dalam Pasar Modal Indonesia. *Jurnal Pasar Modal Dan Bisnis*, 1(2), 253–264. <https://doi.org/10.37194/Jpmb.V1i2.34>
- Lee, C. M. C., Shleifer, A., & Thaler, R. H. (1991). Investor Sentiment And The Closed-End Fund Puzzle. In *Source: The Journal Of Finance* (Vol. 46, Issue 1).
- Muhammad Yusuf, Nugraha, Disman, & Maya Sari. (2022). Persepsi Kinerja Investasi Dalam Perspektif Kepribadian Investor. *Jrmsi - Jurnal Riset Manajemen Sains Indonesia*, 13(02), 188–198. <https://doi.org/10.21009/JRMSI.013.2.01>
- Muharram, R. S., & Gandakusuma, I. (2022). The Analysis Of Performance And Determinant Factors Of Exchange-Traded Funds In Indonesia Stock Exchange. In *Sustainable Future: Trends, Strategies And Development* (Pp. 124–127). Routledge. <https://doi.org/10.1201/9781003335832-32>
- Nugraha Handy, Hakim Lukman, & Prasetyani Dwi. (2021). Effect Of Consumer Confidence Index, Interest Rate, Stock Market Composite Index, And Inflation On The Net Asset Value Of Indonesian Mutual Funds. *European Journal Of Business And Management*, 13(21), 1–6. <https://doi.org/10.7176/EJBM/13-21-01>
- OJK. (2022). Indonesia Capital Market Statistics. <https://www.ojk.go.id>.
- OJK. (2023). Sustainable Financial Literacy And Inclusion Report 2023. <https://www.ojk.go.id>.
- Otoritas Jasa Keuangan. (2015). Peraturan Otoritas Jasa Keuangan Nomor 49/POJK.04/2015. Republik Indonesia.

- Risca, A., & Muhammad, R. (2021). Pengembangan Exchange Trade Fund Syariah Indonesia: Peluang Dan Tantangan. *Jurnal Ilmiah Ekonomi Islam*, 7(1), 55. <https://doi.org/10.29040/jiei.v7i1.1824>
- Robiyanto, R., Santoso, M. A., Atahau, A. D. R., & Harijono, H. (2019). The Indonesia Stock Exchange And Its Dynamics: An Analysis Of The Effect Of Macroeconomic Variables. *Montenegrin Journal Of Economics*, 15(4), 59–73. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-4.5>
- Sermpinis, G., Stasinakis, C., & Hassanniakalager, A. (2017). Reverse Adaptive Krill Herd Locally Weighted Support Vector Regression For Forecasting And Trading Exchange Traded Funds. *European Journal Of Operational Research*, 263(2), 540–558. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2017.06.019>
- Setiawan, R., Christiana, N., & Singh, S. K. (2019). Stock Liquidity, Financial Report Quality, Wedge, And The Propensity To Pay Dividend. <https://doi.org/10.20473/jmtt.v12i3.14915>
- Shari, A., & Mahat, F. (2020). The Relationship Of Equity Sector Returns And Composite Index In Malaysia. *International Journal Of Academic Research In Accounting, Finance And Management Sciences*, 10(2). <https://doi.org/10.6007/IJARAFMS/V10-I2/7438>
- Statista. (2024). Number Of Etf's Worldwide And Their Total Assets Under Management. <https://www.statista.com>.
- Suardana, I. N., Mahendrawati, N. L., & Astiti, N. G. K. S. (2020). Perlindungan Hukum Terhadap Investor Berdasarkan Prinsip Keterbukaan Oleh Emiten Di Pasar Modal. *Jurnal Analogi Hukum*, 2(2), 182–186. <https://doi.org/10.22225/Ah.2.2.1918.182-186>
- Vaneck. (2025). Vaneck Indonesia Index ETF. <https://www.vaneck.com>.
- Zhao, Y., Stasinakis, C., Sermpinis, G., & Shi, Y. (2018). Neural Network Copula Portfolio Optimization For Exchange Traded Funds. *Quantitative Finance*, 18(5), 761–775. <https://doi.org/10.1080/14697688.2017.1414505>

ELİT TAKIMLARIN KÖŞE VURUŞU STRATEJİLERİ: ŞAMPİYONLAR LİĞİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi, Hakan BÜYÜKÇELEBİ

İnönü Üniversitesi,

hakan.buyukcelebi@inonu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5504-6917

Prof. Dr. Mahmut AÇAK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,

m.acak@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2843-4834

ÖZET

Bu çalışma, 2022–2023 UEFA Şampiyonlar Ligi sezonunda çeyrek finale yükselen sekiz takımın (Real Madrid, Chelsea, Manchester City, Bayern Münih, Milan, Napoli, Inter ve Benfica) köşe vuruşu stratejilerini analiz ederek, erken elenen takımlarla taktiksel tercihler açısından karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Köşe vuruşları; kale alanı içine (içeri), kale alanı dışına (dışarı) ve paslaşarak kullanılan biçimlerde sınıflandırılmış ve her bir yönelimin organizasyon kalitesiyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Veriler, FBref.com adlı açık erişimli futbol istatistik sitesinden elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, çeyrek finale yükselen takımlar genel olarak daha yüksek sayıda içeri korner kullanmakta ve organizasyon çeşitliliği açısından daha dengeli bir yapı sergilemektedir. Örneğin Inter, 21 içeri ve 36 dışarı korner kullanarak varyasyon zenginliği göstermiştir. Napoli (22 içeri – 20 dışarı) ve Chelsea (28 içeri – 21 dışarı) gibi takımlar ise dengeli dağılımıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca bu takımların çoğunda paslaşarak kullanılan korner bulunmamaktadır (örneğin Benfica, Milan, Chelsea: 0). Buna karşılık, Liverpool gibi erken elenen bazı takımların dışarı yönelimi oldukça fazladır (45 dışarı, 12 içeri) ve bu tercihlerin sahada etkili sonuçlara dönüşmediği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, çeyrek finalde yer alan takımların daha kontrollü, hedef odaklı ve az varyasyon hatası içeren korner stratejileri kullandığı söylenebilir. Gelecek çalışmalar, bu organizasyonların doğrudan gol etkisi, ikinci top kullanımı ve oyuncu dizilimi gibi detaylarıyla ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Köşe Vuruşu, Organizasyon, Şampiyonlar Ligi.

CORNER KICK STRATEGIES OF ELITE TEAMS: THE UEFA CHAMPIONS LEAGUE CASE

ABSTRACT

This study aims to analyze the corner kick strategies of the eight teams that reached the quarterfinal stage of the 2022–2023 UEFA Champions League (Real Madrid, Chelsea, Manchester City, Bayern Munich, Milan, Napoli, Inter, and Benfica) and compare them with the tactical preferences of teams that were eliminated earlier in the tournament. Corner kicks were categorized into three types: into the goal area (inward), outside the goal area (outward), and short-passed, and were evaluated as indicators of organizational quality and tactical discipline. The data were collected from the open-access football statistics platform FBref.com. The findings indicate that quarterfinalist teams generally preferred more inward corner kicks and exhibited greater balance in their strategic distribution. For instance, Inter used 21 inward and 36 outward corners, reflecting a wide range of variation. Similarly, Napoli (22 inward – 20 outward) and Chelsea (28 inward – 21 outward) demonstrated well-distributed corner usage. Notably, most of these successful teams had no recorded short-passed corners (e.g., Benfica, Milan, and Chelsea: 0). In contrast, some teams eliminated earlier, such as Liverpool, displayed an excessive outward orientation (45 outward, 12 inward), which did not appear to translate into match effectiveness. These patterns suggest that advancing teams utilized more controlled, target-oriented, and tactically consistent corner kick strategies with fewer executional errors. In conclusion, teams progressing to the later stages of the competition tend to employ more efficient and varied set-piece strategies. Future research should explore how corner kicks contribute to goal creation, second-ball scenarios, and player positioning to further understand their tactical impact.

Keywords: Football, Corner kick, Organization, Champions League.

1. GİRİŞ

Futbol, yalnızca fiziksel yeterlilik ve bireysel becerilerden ibaret olmayan; stratejik kararların, oyun içi dizilimlerin ve anlık taktiksel çözümlerin sürekli etkileşim hâlinde olduğu çok boyutlu bir takım sporudur (Sarmiento et al., 2014). Taktiksel stratejiler, modern futbolda özellikle yüksek tempolu ve dengeli geçen karşılaşmalarda, rakip üzerinde üstünlük kurmanın en belirleyici unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Carling et al., 2005). Bu bağlamda, maç içerisindeki açık oyun anlarının yanı sıra duran top organizasyonları da teknik ekipler tarafından üzerinde yoğun şekilde çalışılan ve doğrudan skor katkısı sağlayabilen kritik anlar olarak öne çıkmaktadır (Casal et al., 2015).

Duran topolar; serbest vuruşlar, penaltılar, taç atışları ve köşe vuruşlarını kapsamakta olup, özellikle yüksek seviye turnuvalarda skorun kilidini açmada belirleyici rol oynamaktadır

(Pulling et al., 2018). Nitekim 2018 FIFA Dünya Kupası'nda atılan gollerin %43'ünün duran toplardan gelmiş olması, bu tür oyun yapılarına verilen önemin sahaya yansımaları göstermektedir (FIFA Technical Report, 2018). Köşe vuruşları da bu kategoride, takımların organize hücum girişimlerini başlattığı, planlı varyasyonlar uyguladığı ve savunma dengelerini bozarak üstünlük aradığı pozisyonlar arasında yer almaktadır (Gómez et al., 2012). Özellikle Avrupa kulüp turnuvalarında, köşe vuruşlarının hem uygulama biçimi hem de sonuç üretme kapasitesi, takımın taktik disiplini ve çalışılmışlık düzeyini doğrudan yansıtan yapılar olarak değerlendirilmektedir (Wright et al., 2011).

Bu çalışma, söz konusu alandaki literatüre katkı sağlayacak özgün bir yaklaşım benimsemektedir. Mevcut literatürde köşe vuruşlarının sonuç üretme oranları, oyun içi etkileri veya genel dağılımına ilişkin pek çok analiz yer almasına rağmen, Şampiyonlar Ligi gibi elit düzeyde bir turnuvada başarı düzeyine göre takımların köşe vuruşu tercihlerinin sistematik biçimde karşılaştırıldığı çalışmalar oldukça sınırlıdır (Tenga et al., 2010). Bu yönüyle, çalışmanın hem taktiksel veri çözümlemesine dayalı olması hem de çeyrek finale ulaşan takımların tercih farklılıklarını sayısal olarak ortaya koyması, metodolojik ve içeriksel açıdan özgünlük teşkil etmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı; 2022–2023 UEFA Şampiyonlar Ligi sezonunda çeyrek final aşamasına ulaşan takımların köşe vuruşu kullanım tercihlerini analiz etmek ve bu tercihleri turnuvada daha erken elenen takımlar ile karşılaştırarak, başarılı takımların organizasyonel farklılıklarını ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışma, betimsel karşılaştırma yöntemi ile tasarlanmış nicel bir araştırmadır. Araştırmanın evrenini, Avrupa kıtasında profesyonel düzeyde mücadele eden tüm futbol kulüpleri oluşturmaktadır. Ancak çalışma, evrenden belirli bir örneklem grubunu ele alarak analizlerini gerçekleştirmiştir. Örneklem grubunu, 2022–2023 sezonunda UEFA Şampiyonlar Ligi grup aşamasında mücadele eden 32 futbol takımı oluşturmaktadır (Çizelge 1). Bu seçim, Şampiyonlar Ligi'nin hem organizasyon yapısı hem de katılımcı takımların yüksek rekabet düzeyi nedeniyle elit düzey futbolu temsil etmesi açısından bilinçli olarak yapılmıştır.

Çizelge 1. Çalışmaya Dahil Edilen Takımlar

Takım Adı	Takım Adı	Takım Adı	Takım Adı
Ajax	Dinamo Zagreb	M. Haifa	Leipzig
Atl Madrid	B. Dortmund	M. City	Salzburg
Barcelona	E. Frankfurt	Marseille	Real Madrid
Bayern Munich	Copenhagen	Milan	Sevilla
Benfica	Inter	Napoli	Shakhtar Donetsk
Celtic	Juventus	PSG	Sporting Lisboa
Chelsea	Leverkusen	Porto	Tottenham
Club Brugge	Liverpool	Rangers	Viktoria Plzen

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada kullanılan veriler, açık erişimli ve güvenilir bir futbol istatistik platformu olan FBref.com web sitesi üzerinden elde edilmiştir. Site, maçlara ilişkin detaylı ve kategorize edilmiş korner istatistiklerini takım düzeyinde sunmaktadır. Veriler manuel olarak doğrulama ve sistematik tablo düzenlemesi yoluyla toplanmış; her takımın toplam korner sayıları, kale alanı içine gönderilen (içeri korner), kale alanı dışına yönlendirilen (dışarı korner) ve paslaşarak kullanılan (kısa korner) biçiminde üç ana kategoriye ayrılarak analiz edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, Microsoft Excel programında organize edilmiş ve yüzdelik dağılımlar yoluyla betimsel istatistik analizine tabi tutulmuştur. Takımların toplam korner sayıları içerisindeki her kategoriye ait sayısal değerler yüzdeye dönüştürülerek karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Özellikle çeyrek final aşamasına yükselmiş olan takımların korner kullanım eğilimleri, turnuvanın diğer katılımcılarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

2022–2023 UEFA Şampiyonlar Ligi sezonunda grup aşamasında mücadele eden 32 takımın köşe vuruşu organizasyonları üç ana başlık altında toplanarak incelenmiştir: kale alanı içine gönderilen köşe vuruşları (içeri), kale alanı dışına kullanılan köşe vuruşları (dışarı) ve doğrudan auta çıkan sonuçsuz köşe vuruşları (Çizelge 2). Elde edilen veriler, takımların toplam köşe vuruşu sayıları içinde bu üç kategorinin dağılımı açısından farklı yaklaşımlar benimsediklerini göstermektedir.

Çizelge 2. 2022-2023 Şampiyonlar Ligi Köşe Vuruşu İstatistikleri

Takım	Kale Alanı İçine	Kale Alanı Dışına	Paslaşarak
Ajax	11	3	0
Atl Madrid	26	6	1
Barcelona	20	15	0
Bayern Munich	23	13	1
Benfica	21	12	0
Celtic	10	8	0
Chelsea	28	21	0
Club Brugge	20	2	0
Dinamo Zagreb	5	3	0
B. Dortmund	8	15	0
E. Frankfurt	14	9	1
Copenhagen	15	3	1
Inter	21	36	0
Juventus	14	10	0
Leverkusen	11	14	0
Liverpool	12	45	0
M. Haifa	6	4	0
M. City	22	25	7
Marseille	7	9	1
Milan	15	18	0
Napoli	22	20	0

PSG	15	15	0
Porto	19	8	0
Rangers	1	14	0
Leipzig	7	19	0
Salzburg	18	3	0
Real Madrid	19	17	0
Sevilla	2	12	0
Shakhtar Donetsk	8	6	1
Sporting Lisboa	8	9	1
Tottenham	26	8	0
Viktoria Plzen	8	8	0

Çeyrek final aşamasına yükselen takımlardan Benfica, 33 kornerin 21'ini içeri, 12'sini dışarı kullanmıştır. Chelsea toplamda 49 köşe vuruşunun 28'ini içeri ve 21'ini dışarı yönlendirmiştir. Bayern Münih, 37 kornerin 23'ünü içeri göndermiş ve 14'ünü dışarı kullanmıştır. Manchester City ise 50 kornerin 25'ini içeri, 18'ini dışarı, 7'sini ise doğrudan auta kullanmıştır. Napoli 42 kornerin 22'sini içeri, 20'sini dışarı yönlendirirken; Milan 33 kornerin 15'ini içeri, 18'ini dışarı kullanmıştır. Inter 57 kornerin 21'ini içeri ve 36'sını dışarı kullanarak diğer takımlara kıyasla dış korner tercihinde daha yoğun bir profil çizmiştir. Real Madrid ise 30 köşe vuruşunun 18'ini içeri, 12'sini dışarı yönlendirmiştir. Bu takımların hiçbirisi verilerde paslaşarak kullanılan kısa köşe vuruşu tercihinin göstermemiştir.

Turnuvada çeyrek finale ulaşamayan takımlardan bazıları ise köşe vuruşu tercihlerinde dikkat çekici örnekler sunmaktadır. Örneğin Ajax, 28 köşe vuruşunun 22'sini içeri göndererek klasik gol bölgesi organizasyonlarını ön plana çıkarmıştır. Atlético Madrid 33 kornerin 26'sını içeri kullanmıştır. Liverpool, toplamda 64 köşe vuruşundan yalnızca 12'sini içeri, 45'ini dışarı ve 7'sini doğrudan auta kullanarak dış korner varyasyonlarına yönelmiş fakat içeri yönelme açısından görece düşük bir profil sergilemiştir. Barcelona ise 42 kornerin 24'ünü içeri, 18'ini dışarı kullanmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, UEFA Şampiyonlar Ligi'nde çeyrek finale yükselen takımların köşe vuruşu organizasyonlarında hem çeşitlendirilmiş stratejiler kullandığını hem de yüksek oranda doğrudan kale alanına yönelen köşe vuruşlarını tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Benfica, Bayern Münih ve Chelsea gibi takımların büyük bölümünü doğrudan kale sahasına yönlendirdikleri korner sayılarıyla öne çıkmaları, bu bölgede hedeflenen organizasyonel tehdit seviyesini artırmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu bulgu, Casal ve arkadaşlarının (2015) ileri düzey takımların köşe vuruşlarında daha çok kale önüne orta yaptığı ve bu tercihin daha yüksek gol olasılığı ile ilişkili olduğunu belirttiği bulgularla paralellik göstermektedir.

Öte yandan Inter ve Milan gibi bazı çeyrek finalistlerin, dışarı yönlendirilmiş köşe vuruşlarında sayıca yüksek tercihlere yöneldikleri görülmektedir. Bu tercih, özellikle ceza sahası yayı çevresinden geliştirilen ikinci top organizasyonları ve uzaktan şut tehdidine dayalı varyasyonel oyun planlarına işaret etmektedir. Bu durum, Pulling ve arkadaşlarının (2018) yaptığı sınıflandırmaya uygun biçimde “ikinci bölge varyasyonları” olarak tanımlanan ve doğrudan kafa vuruşu yerine topun yeniden kazanımına dayalı planların başarılı uygulandığı örnekleri destekler niteliktedir.

Liverpool gibi çeyrek finale ulaşamayan ancak oldukça yüksek dışarı korner tercihi yapan takımlarda ise varyasyon arayışının uygulama kalitesine yansımadağı görülmektedir. Carling et al. (2005) tarafından belirtildiğı üzere, stratejik bir tercihin etkinliğe dönüşebilmesi yalnızca taktik niyetle değil, oyuncu becerisi, alan paylaşımı ve topun hedef oyuncuya ulaşmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, Liverpool gibi bir takımın 45 dışarı korner kullanmasına rağmen ilerleyememesi, bu varyasyonların sahada somut bir üretkenliğe dönüşmediğini göstermektedir. Benzer şekilde Ajax ve Atlético Madrid gibi takımlar, yüksek içeri korner sayısına sahip olmalarına rağmen turnuvada başarısız olmuşlardır. Bu durum literatürde “yüksek tehdit tercihi” ile “gerçekleşen başarı” arasındaki farkın uygulama yeterliliğıyle ilişkili olabileceğini gösteren çalışmaları destekler (Taylor et al., 2005).

Ek olarak, bu çalışmada dikkat çeken ortak bulgulardan biri de tüm takımların verilerinde “paslaşarak” kullanılan köşe vuruşlarının yer almamasıdır. Bu, FBref.com’un verileri kategorize etme biçimiyle ilişkili olabileceğı gibi, Şampiyonlar Ligi seviyesinde kısa köşe stratejilerinin daha az tercih edildiğine de işaret edebilir. Tenga ve arkadaşlarının (2010) Norveç Ligi üzerine yaptığı çalışmada, kısa kornerlerin %13 oranında kullanıldığını ancak bunların golle sonuçlanma oranının içeri gönderilen köşe vuruşlarına göre belirgin şekilde düşük olduğunu belirtmeleri, üst düzey takımların bu tercihten bilinçli şekilde uzak durduğunu düşündürmektedir.

Bu çalışmadaki bulgular, ayrıca Wright et al. (2011) tarafından belirtilen “teknik analiz altyapısı gelişmiş takımların duran top çeşitliliğini bilinçli ve kontrollü biçimde yönettiğı” yönündeki değerlendirmeyi desteklemektedir. Bayern Münih, Manchester City ve Chelsea gibi takımların, hem içeri hem dışarı köşe vuruşlarını yüksek sayılarda kullanması, bu planlamanın rakibe göre uyarlanabilir esneklik taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı bulgular literatürdeki genel eğilimlerle çelişmektedir. Örneğin, Inter gibi ileri tura çıkan bir takımın oldukça yüksek sayıda dışarı korner kullanmış olması, klasik “kale sahasına top gönderme” anlayışının başarıyı tek başına belirlemediğini göstermektedir. Bu bulgu, özellikle Sarmiento et al. (2014) tarafından vurgulanan takım taktiğı ile oyuncu rollerinin uyumunun, kullanılan stratejiden daha etkili olabileceğı görüşünü destekler.

Sonuç olarak, bu çalışma, Şampiyonlar Ligi’nde ilerleyen takımların köşe vuruşlarını çeşitlendirilmiş, dengeli ve rakibe göre optimize edilmiş biçimlerde kullandığını; elenen takımlarda ise bu stratejik uygulamaların ya tek yönlü kaldığını ya da uygulama kalitesinin yetersiz olduğunu göstermektedir. Gelecek çalışmalar, köşe vuruşlarının doğrudan gol katkısı, ikinci top sonrası gelişen pozisyonlar ve oyuncu konumlanmaları gibi mikro düzeyde taktiksel etkilerini inceleyebilir. Ayrıca farklı lig ve yaş kategorilerinde yapılan karşılaştırmalar, bu bulguların genellenebilirliğini test etmek açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Carling, C., Williams, A. M., & Reilly, T. (2005). Handbook of soccer match analysis: A systematic approach to improving performance. Routledge.

Casal, C. A., Maneiro, R., Ardá, T., Marí, F. J., & Losada, J. L. (2015). Analysis of corner kick success in elite football. International Journal of Performance Analysis in Sport, 15(2), 430–451. <https://doi.org/10.1080/24748668.2015.11868899>

Hughes, M., & Franks, I. (2005). Analysis of passing sequences, shots and goals in soccer. *Journal of Sports Sciences*, 23(5), 509–514.
<https://doi.org/10.1080/02640410410001716779>

Pulling, C., Robins, M., & Rixon, T. (2018). Defining and categorizing successful outcomes from set-pieces in football. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 13(6), 1097–1104. <https://doi.org/10.1177/1747954118787493>

Sarmiento, H., Clemente, F. M., Araújo, D., Davids, K., McRobert, A., & Figueiredo, A. (2014). What performance analysts need to know about research trends in association football (2012–2016): A systematic review. *Sports Medicine*, 48(4), 799–836.
<https://doi.org/10.1007/s40279-017-0836-6>

Taylor, J. B., Mellalieu, S. D., James, N., & Shearer, D. A. (2005). The influence of match location, quality of opposition, and match status on technical performance in professional association football. *Journal of Sports Sciences*, 26(9), 885–895.
<https://doi.org/10.1080/02640410801940752>

Tenga, A., Holme, I., Ronglan, L. T., & Bahr, R. (2010). Effect of playing tactics on achieving score-box possessions in football. *Journal of Sports Sciences*, 28(3), 245–255.
<https://doi.org/10.1080/02640410903502766>

Wright, C., Atkins, S., Jones, B., & Todd, J. (2011). The role of the performance analyst in elite football club settings. *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 11(2), 299–310.

ELİT TENİS OYUNCULARININ ÇİM KORT PERFORMANSLARININ İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi, Hakan BÜYÜKÇELEBİ

İnönü Üniversitesi,

hakan.buyukcelebi@inonu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5504-6917

Prof. Dr. Mahmut AÇAK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,

m.acak@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2843-4834

ÖZET

Bu çalışma, 2025 yılı Haziran ayı itibarıyla ATP sıralamasında ilk beş sırada yer alan erkek tenisçilerin çim kort performanslarını, servis ve return değişkenleri açısından karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Çim kort, hızlı oyun temposu, topun düşük sekmesi ve kısa ralliler gibi özellikleri nedeniyle oyuncular üzerinde farklı teknik ve taktik talepler oluşturmaktadır. Bu nedenle, oyuncuların bu zemin üzerindeki istatistiklerinin analizi, zemin uyumu ve performans stratejileri açısından anlamlı veriler sunmaktadır. Araştırmada analiz edilen performans göstergeleri; servis oyunları kazanma, birinci servis yüzdesi, birinci ve ikinci servisten kazanılan puanlar, servis kırma, servis oyununu koruma, birinci ve ikinci servis karşılamadan kazanılan puanlar, servis karşılama oyunları ve tie-break kazanma oranlarıdır. Veriler, TennisRatio.com adlı açık erişimli istatistik platformundan alınmış olup, örneklem grubu Jannik Sinner, Carlos Alcaraz, Alexander Zverev, Taylor Fritz ve Novak Djokovic'ten oluşmaktadır. Sonuçlara göre, Zverev servis oyunlarında en yüksek başarıyı gösterirken, Alcaraz servis kırma performansında öne çıkmıştır. Fritz'in hem birinci hem ikinci servisteki etkinliği dikkat çekerken, Djokovic özellikle ikinci servis karşılama başarısıyla dengeli bir profil sergilemiştir. Sinner ise genel olarak istikrarlı bir performans sunmasına rağmen servis kırma verilerinde geride kalmaktadır. Bu çalışma, elit oyuncuların çim korta özgü oyun stratejilerindeki farklılıklarını ortaya koymakta ve antrenman programlarının yüzeye özel olarak uyarlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tenis, Çim Kort, ATP, Elit Tenis Oyuncuları.

STATISTICAL ANALYSIS OF ELITE TENNIS PLAYERS PERFORMANCE ON GRASS COURTS

ABSTRACT

This study aims to compare the grass-court performances of the top five male tennis players in the ATP rankings as of June 2025, based on serve and return variables. Grass courts, due to their fast pace, low ball bounce, and short rally lengths, place unique technical and tactical demands on players. Therefore, analyzing player statistics on this surface provides valuable insights into surface adaptability and performance strategies. The performance indicators analyzed in this research include: service games won, first serve percentage, points won on first and second serve, break points converted, service games held, return points won on first and second serve, return games won, and tie-break win percentage. The data were obtained from the open-access statistical platform TennisRatio.com, and the sample consists of Jannik Sinner, Carlos Alcaraz, Alexander Zverev, Taylor Fritz, and Novak Djokovic. The findings show that Zverev achieved the highest number of service games won, while Alcaraz stood out with his break point performance. Fritz demonstrated efficiency on both first and second serves, and Djokovic maintained a balanced profile, particularly excelling in second serve returns. Sinner, although consistent overall, lagged behind in break point statistics. This study reveals the strategic differences among elite players in adapting to grass-court dynamics and highlights the need for surface-specific training approaches. It emphasizes the importance of tailoring practice models according to the distinct demands of playing surfaces at the elite level.

Keywords: Tennis, Grass Court, ATP, Elite Tennis Players.

1. GİRİŞ

Tenis, bireysel performansa dayalı yüksek yoğunluklu bir spordur ve fiziksel dayanıklılığın yanı sıra teknik beceri, taktik zeka ve zihinsel direnç gibi çok boyutlu unsurları bir arada barındırır. Oyunun icrası; yüzey tipi, iklim koşulları, maç süresi ve rakip profili gibi değişkenlere bağlı olarak önemli farklılıklar gösterebilir. Bu bağlamda tenis kortlarının yüzey özellikleri, oyuncuların performansını doğrudan etkileyen çevresel etmenlerden biridir (Mendes ve ark., 2012). Günümüzde profesyonel düzeyde üç ana zemin türü öne çıkmaktadır: sert (hard court), toprak (clay court) ve çim (grass court). Her bir zemin tipi, topun sekme hızı, sekme yüksekliği ve oyuncuların hareket kabiliyeti açısından farklı fiziksel koşullar sunar (Reid et al., 2013).

Bu yüzeyler arasında çim kortlar, profesyonel takvimde en az kullanılan ve en kısa süreli sezonu barındıran zemin türüdür. Ancak bu sınırlı kullanımına karşın, özellikle Wimbledon gibi prestijli turnuvaların çim kortta oynanması nedeniyle taşıdığı önem büyüktür. Çim zeminin ayırt edici özelliği, topun daha hızlı hareket etmesi ve sekme yüksekliğinin düşük olmasıdır; bu

durum servis ve ilk vuruşun değerini artırırken, rallilerin kısılmasına yol açar (Brody, Cross, & Lindsey, 2002; Miller, 2006). Ayrıca çim kort, oyuncuların denge, yön değişimi ve reaksiyon süreleri açısından daha fazla koordinasyon gerektirmesine neden olur (Lees, 2003). Bu nedenle çim kort performansı, bir oyuncunun teknik yeterliliği kadar yüzeye adaptasyon becerisini de ölçen önemli bir parametre haline gelmiştir.

Tenis literatüründe, farklı zemin türlerinin oyuncu stil ve stratejileri üzerindeki etkileri uzun süredir araştırılmaktadır. Örneğin Kovacs (2006), çim kortun servis-volley tarzı oyunculara avantaj sağladığını ve bu zeminin en çok “puanı hızlı bitirme” stratejisini desteklediğini göstermiştir. Buna karşın baseline (dip çizgi) oyuncular, çim kortta topun alçak sekmesi nedeniyle daha fazla zorlanmakta ve return oyunlarında daha az inisiyatif kullanabilmektedir. Dolayısıyla çim kort performansları, oyuncuların zeminle olan etkileşim düzeyine bağlı olarak geniş varyasyonlar gösterebilmektedir.

Bu bağlamda, profesyonel erkek tenisinde en üst seviyede yer alan oyuncuların çim kort üzerindeki istatistiksel profillerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi, hem oyun tarzı-zemin uyumu hem de performans öngörüsü açısından değerli bilgiler sunabilir. Özellikle servis oyunlarındaki başarı oranları, return becerileri ve baskı altındaki (ör. tie-break) performanslar, bu zeminin doğasına uygun olarak farklılaşmaktadır (O'Donoghue & Ingram, 2001).

Bu çalışmanın amacı, 2025 yılı ATP sıralamasında ilk beş sırada yer alan erkek tenis oyuncularının çim kort üzerindeki temel performans göstergelerini analiz ederek, oyuncular arasındaki teknik ve taktiksel farkları ortaya koymaktır. Bu kapsamda servis ve return oyunlarına ait çeşitli istatistiksel veriler değerlendirilmiş; yüzey-zemin ilişkisi bağlamında anlamlı karşılaştırmalar yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Örneklemi

Bu araştırma, betimsel (tanımlayıcı) istatistiksel analiz yöntemine dayalı olarak yürütülmüştür. Çalışmada kullanılan veriler, tenis oyuncularının performans istatistiklerini detaylı şekilde sunan açık erişimli ve uzman temelli bir platform olan tennisratio.com üzerinden 2025 yılı itibarıyla elde edilmiştir. Veriler, yalnızca çim kort (grass court) maçlarına ait istatistikler filtrelenerek toplanmıştır. Bu yönüyle çalışma, oyuncuların zemin bazlı performans farklılıklarını incelemeyi hedefleyen yüzey-odaklı bir analiz niteliği taşımaktadır.

Analize konu olan örneklem, Haziran 2025 ATP sıralamasında ilk beş sırada yer alan erkek tenis oyuncularıdır. Bu bağlamda çalışmaya dahil edilen sporcular:

- Jannik Sinner
- Carlos Alcaraz
- Alexander Zverev
- Taylor Fritz
- Novak Djokovic

olarak belirlenmiştir. Her bir oyuncunun, çim kort üzerinde oynamış olduğu karşılaşmalardan elde edilen istatistiksel performans değerleri değerlendirilmiştir.

2.2. Performans Göstergeleri

Aşağıdaki tabloda, çalışma kapsamında analiz edilen bağımsız performans değişkenleri listelenmiştir. Tüm veriler tennisratio.com veri tabanından yüzdesel formatta alınmış ve oranlar üzerinden karşılaştırmalı yorumlama yapılmıştır.

Çizelge 1. Çalışmada yer alan değişkenler

Değişken Kodu	Değişken Adı	Açıklama
V1	Servis Oyunları Kazanma Yüzdesi	Oyuncunun servis attığı oyunları kazanma oranı
V2	2. Servisten Sayı Kazanma Yüzdesi	İkinci servislerde sayı alma yüzdesi
V3	Servis Kırma Yüzdesi	Rakibin servis oyununu kırma oranı
V4	Servisini Koruma Yüzdesi	Kendi servis oyununu koruma başarısı
V5	1. Servis Karşılama Sayı Yüzdesi	Rakibin ilk servisini karşıladıktan sonra sayı kazanma oranı
V6	2. Servis Karşılama Sayı Yüzdesi	Rakibin ikinci servisini karşıladıktan sonra sayı kazanma oranı
V7	Servis Karşılama Oyunları Kazanma Yüzdesi	Return oyunlarında toplam oyun kazanma oranı
V8	Tie-break Kazanma Yüzdesi	Tie-break setlerinin kazanılma oranı
V9	1. Servis İsabet Yüzdesi	İlk servislerin kort içine düşme oranı
V10	1. Servisten Sayı Kazanma Yüzdesi	İlk servis sonrasında doğrudan sayı kazanma oranı

2.3. Verilerin Analizi

Tüm değişkenler, yüzdesel oranlar üzerinden tanımlayıcı istatistiklerle (ortalama, maksimum, minimum ve doğrudan karşılaştırma) değerlendirilmiştir. Veriler herhangi bir parametrik teste tabi tutulmamış; sayısal farkların yoruma dayalı olarak taktiksel ve teknik açılardan anlamlandırılması amaçlanmıştır.

3. BULGULAR

Elde edilen bulgularda, ATP sıralamasında ilk beşte yer alan tenisçilerin çim kort üzerindeki performanslarına ilişkin temel istatistiksel veriler karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Elde

edilen sayısal bulgular Çizelge 2’de gösterilmekte olup, her bir değişkenin oyuncular bazında aldığı yüzdelik değerler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Çizelge 2. ATP Dünya Sıralamasındaki İlk 5 Oyuncunun Çim Kort Performans İstatistikleri

Oyuncu Adı	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10
Jannik Sinner	92.7	57.1	37.3	67.6	27.9	54	17.1	69.2	64.5	81.4
Carlos Alcaraz	85.1	56.4	44.1	59.3	34.4	49.7	30.4	66.7	63.3	74.1
Alexander Zverev	97.5	58.2	34.5	78.6	25.2	45.9	15.7	42.9	72.1	84.2
Taylor Fritz	93.7	61.6	32.9	72.5	24.7	49	13.2	80	65.7	84.3
Novak Djokovic	89.9	55.9	35	64.3	30.3	53.3	21.2	66.7	67.5	78.7

Bu çalışmada analiz edilen veriler doğrultusunda, çim kort üzerindeki servis oyunları başarı oranlarında Alexander Zverev %97.5 ile en yüksek değeri elde etmiştir; onu %93.7 ile Taylor Fritz ve %92.7 ile Jannik Sinner takip etmektedir. Servisten doğrudan sayı üretmeye yönelik göstergelerde Fritz öne çıkmaktadır: hem 2. servisten sayı kazanma oranında (%61.6) hem de 1. servisten kazanılan puan yüzdesinde (%84.3) en üst sıradadır. Zverev, %84.2 ile 1. servisten sayı üretme başarısında Fritz’i çok yakından izlemektedir. 1. servis isabet oranı açısından da Zverev %72.1 ile ilk sıradadır. Servisini kırdırmama oranında da yine Zverev %78.6 ile en başarılı oyuncudur. Buna karşın Carlos Alcaraz, %59.3 ile bu alanda en düşük performansı göstermektedir (Çizelge 2).

Return oyunlarında ise Carlos Alcaraz dikkat çekmektedir. %44.1 ile en yüksek servis kırma oranına ve %30.4 ile en yüksek servis karşılama oyunu kazanma yüzdesine sahiptir. Ayrıca %34.4 ile 1. servis karşılama başarı oranında da ilk sıradadır. 2. servis karşılama oranlarında Jannik Sinner %54.0 ile öne çıkarken, onu %53.3 ile Novak Djokovic takip etmektedir. Fritz, return istatistiklerinin genelinde en düşük değerlere sahiptir; özellikle %13.2 servis karşılama oyunları kazanma oranı ve %24.7 ilk servis karşılama yüzdesi, çalışmadaki en düşük seviyelerdendir. Tie-break kazanma oranında %80 ile Fritz yine en yüksek değere ulaşmış; bu alanda Zverev %42.9 ile en düşük başarıyı göstermiştir. Bu sayısal veriler, oyuncular arasında servis, return ve kritik sayı performansları açısından belirgin farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada elde edilen bulgular, ATP sıralamasında ilk beşte yer alan oyuncuların çim kort üzerindeki oyun içi performanslarının çeşitli yönlerden birbirinden ayrıştığını göstermektedir. Özellikle servis oyunlarına ait göstergelerde Alexander Zverev ve Taylor Fritz, rakiplerine göre daha istikrarlı ve etkili bir profil sergilemektedir. Zverev’in %97.5 gibi yüksek bir servis oyunu

kazanma yüzdesi, çim zeminin kısa rallilere ve hızlı oyun kurulumuna izin vermesiyle ilişkilidir. Bu durum, Miller (2006) ve Reid et al. (2013) tarafından da ifade edildiği üzere, yüksek servis hızına ve ilk vuruş etkinliğine sahip oyuncuların çim kortta avantaj sağladığı yönündeki bulgularla örtüşmektedir. Aynı şekilde, Fritz'in hem 2. servisten sayı kazanma (%61.6) hem de 1. servisten sayı üretme (%84.3) oranlarında öne çıkması, çim kortun servis oyuncuları lehine olan doğasını doğrulamaktadır. Servis isabet oranında da Zverev'in (%72.1) liderliği, ona servis sonrası pozisyon avantajı sağlamaktadır.

Return (karşılama) göstergeleri ise farklı bir oyun stratejisini ortaya koymaktadır. Özellikle Carlos Alcaraz ve Novak Djokovic, servis karşılamada daha etkili oyuncular olarak öne çıkmaktadır. Alcaraz'ın %44.1 servis kırma oranı ve %30.4 return oyunu kazanma başarısı, onun yüksek reaksiyon hızı ve agresif return yaklaşımıyla uyumludur. Bu durum, O'Donoghue & Ingram (2001) tarafından ileri sürülen "erken müdahale ve agresif return" stratejisinin çim kortta da uygulanabilirliğini göstermektedir. Djokovic'in ise %53.3 gibi yüksek bir 2. servis karşılama oranına sahip olması, onun uzun yıllardır sürdürülebilir return başarısına işaret etmektedir. Bu da Kovacs (2006)'nın çalışmasında tanımlanan "nötr noktaya dönme kabiliyeti yüksek elit oyuncuların, return performanslarında yüzey farkı olmaksızın etkili olabildiği" yönündeki görüşle uyumludur. Buna karşın, Fritz ve Zverev'in return istatistiklerinde (özellikle servis kırma ve return oyunları kazanma oranlarında) geride kalmaları, çim korttaki agresif servis avantajını savunma açısından sınırlı yetkinliklere işaret etmektedir.

Kritik anlara ilişkin performans göstergeleri, özellikle tie-break başarı oranları, oyuncuların zihinsel dayanıklılık ve baskı altındaki verimliliklerine dair dolaylı bilgiler sunmaktadır. Bu alanda Fritz %80 ile en yüksek başarıyı elde ederken, Zverev'in %42.9 gibi düşük bir oran göstermesi dikkat çekicidir. Tie-break performansı üzerine yapılan araştırmalar (örneğin Vergauwen et al., 2004) zihinsel hazırlığın ve servisin güvenilirliğinin bu setlerde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Fritz'in güçlü servis varyasyonları ve hızlı sayı üretme becerisi, bu yüksek başarıya katkı sağlayan faktörler arasında düşünülebilir.

Literatür karşılaştırması açısından genel olarak bakıldığında, elde edilen bulguların büyük bölümü mevcut teorik bilgilerle uyumludur. Servis oyunlarında başarılı olan oyuncuların çim kortta daha avantajlı olduğu, return başarısının ise bu zeminde daha çok teknik değil taktik üstünlükle sağlandığı fikri, bu çalışma verileriyle de desteklenmiştir. Bununla birlikte, örneğin Zverev'in düşük tie-break başarısı ya da Fritz'in return zayıflığı gibi bazı bulgular literatürde beklenen eğilimlerin dışında sonuçlar sunmuştur. Bu durum, bireysel psikolojik faktörlerin ve maç içi senaryo farklılıklarının da performans göstergelerini etkileyebileceğini göstermektedir. Gelecek araştırmalar, bu çalışmanın bulgularını genişletmek amacıyla farklı yüzey türlerinde benzer analizler yapabilir; ayrıca maç sayısı, sezon uzunluğu veya oyuncuların oyun stili sınıflandırmaları (agresif baseline, all-court, serve-volley vb.) gibi daha fazla değişkenin eklenmesiyle daha derinlemesine modeller üretilebilir. Ayrıca kadın oyuncuların (WTA) benzer verileriyle yapılacak karşılaştırmalı analizler, cinsiyet temelli performans eğilimleri üzerine de katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Brody, H., Cross, R., & Lindsey, C. (2002). The physics and technology of tennis. Solana Beach, CA: Racquet Tech Publishing.

Kovacs, M. S. (2006). Applied physiology of tennis performance. British Journal of Sports Medicine, 40(5), 381–385. <https://doi.org/10.1136/bjsm.2005.023309>

Lees, A. (2003). Science and the major racket sports: A review. Journal of Sports Sciences, 21(9), 707–732. <https://doi.org/10.1080/0264041031000140275>

Mendes, C., Dias, G., Mendes, R., Martins, F. M. L., Couceiro, S. M., & Araújo, D. (2012). The effect of artificial side wind on the serve of competitive tennis players. International Journal of Performance Analysis in Sport, 12(3), 546–562.

Miller, S. (2006). Modern tennis: Replacing the myths. ITF Coaching and Sport Science Review, 40(13), 10–12.

O'Donoghue, P., & Ingram, B. (2001). A notational analysis of elite tennis strategy. Journal of Sports Sciences, 19(2), 107–115. <https://doi.org/10.1080/026404101300036299>

Reid, M., Quinn, A., & Crespo, M. (2013). The importance of the playing surface in tennis. ITF Coaching and Sport Science Review, 60(21), 15–17.

Vergauwen, L., Spaepen, A., Lefevre, J., & Hespel, P. (2004). Evaluation of tennis performance characteristics. International Journal of Sports Medicine, 25(4), 250–255. <https://doi.org/10.1055/s-2004-819939>

TEKSTİL TASARIMINDA KÜLTÜREL ETKİLER

Dr. Öğr. Üyesi, LEYLA AKSOY GÜLEN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

leyla.aksoy@msgsu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-5186-3194>

ÖZET

Bu çalışmada tekstil ve kültür arasındaki karşılıklı etkileşimin tasarım açısından etkileri incelenmektedir. Tekstil tasarımı, estetik değerlerin ve işlevselliğin bir arada kullanıldığı yaratıcı bir süreç olmasının yanı sıra, toplumların kültürel mirasını ve kimliğini aktaran en önemli ifade araçlarından biri olarak etkili olmaktadır. Bu bağlamda, kültürel yapıların, geleneksel ve güncel unsurlar aracılığıyla tekstil tasarımına ne şekilde yön verdiği, özellikle Anadolu coğrafyasına ait örnekler üzerinden açıklanarak, yöresel farklılıklara göre çeşitli üretim tekniklerden malzeme seçimlerine kadar geniş bir kapsamda ele alınmaktadır.

Tasarlanan tekstillerde kullanılan dokuma, örme gibi üretim yöntemleri, desenler, renkler ve çeşitli dokular ait oldukları toplumun geleneklerini, değerlerini ve estetik anlayışını yansıtmakla beraber kültürel hafızayı geleceğe taşıyan önemli araçlar olarak işlev görmektedir. Bu çalışmada, ele alınan tasarım örneklerinin kültürel bağlamı ile beraber, yerel üretimi ve bölgesel kalkınmayı destekleyen sürdürülebilirlik ilkeleri açısından da öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle detaylı bir şekilde yapılan literatür araştırmasının ardından konu ile ilgili veriler toplanarak nesnel bir şekilde analiz edilmiş ve nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, tekstil tasarımı alanı, toplumların tarihsel süreç boyunca kültürel belleğini taşıyarak ve bu belleği geleceğe aktararak kültürel sürekliliğin sağlanmasında önemli ve dinamik bir tasarım alanı olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tekstil, tasarım, kültür, sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

This study examines the design implications of the interaction between textiles and culture. Textile design is not only a creative process that combines aesthetic values and functionality, but also serves as one of the most important means of expression for conveying the cultural heritage and identity of societies. In this context, how cultural structures shape textile design through traditional and contemporary elements is explained, especially through examples from Anatolian geography, and is discussed in a wide scope, from various production techniques to material selection according to regional differences.

The production methods such as weaving and knitting, patterns, colors and various textures used in designed textiles reflect the traditions, values and aesthetic understanding of the society to which they belong, and serve as important tools that carry cultural memory into the future. This study aims to highlight the significance of the design examples discussed, not only in their cultural context but also in terms of sustainability principles that support local production and regional development. Following a detailed literature review, relevant data was collected and analyzed objectively, employing qualitative research methods. Consequently, the field of textile design stands out as a vital and dynamic field in ensuring cultural continuity by carrying the cultural memory of societies throughout history and transmitting this memory to the future.

Keywords: Textile, design, culture, sustainability.

TEKSTİL TASARIMINDA BİYOLOJİ TEMELLİ UYGULAMALAR

Dr. Öğr. Üyesi, LEYLA AKSOY GÜLEN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

leyla.aksoy@msgsu.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-5186-3194>

ÖZET

Yaşadığımız yüzyıl pek çok alanda önemli dönüşümlere tanık olmaktadır. Özellikle ekolojik sorunların belirgin bir şekilde artması ile ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımdan sürdürülebilirlik kavramını vurgulayan ve doğa ile uyumlu olması amaçlanan çalışmalar önem kazanmaktadır. Tekstil alanı açısından ele alındığında, sürdürülebilirlik temasını öne çıkaran ekolojik tasarımların yanında, mevcut üretim yöntemlerinin ve hammadde çeşitliliği ile terbiye işlemlerinde kullanılan zararlı kimyasal maddelerin ötesinde şekillenen ve özellikle biyo-teknolojik gelişmelerin yönlendirdiği yeni tasarım anlayışları ortaya çıkmaktadır. Biyolojik potansiyelin sürekliliğini koruyarak ekolojik açıdan sürdürülebilir bir geleceğe odaklanan bu tasarımlar doğadan ilham alarak, doğanın çalışma prensiplerini önemseyerek tasarım ve biyoloji alanlarını bir araya getirmektedir.

Bu çalışmada, özellikle ekolojik tasarım ve biyo-tasarım alanları kapsamında ortaya çıkan biyo-tekstillerin incelenmesi, biyomimikri ve biyoteknolojik gelişmeler açısından farklılaşan tasarım yaklaşımları ile beraber, güncel ve gelecek tekstillere yönelik tasarım örneklerinin sunulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, yapılan literatür araştırmasının ardından konu ile ilgili veriler toplanarak nesnel bir şekilde analiz edilmiştir. Sonuç olarak, tekstil alanında yenilikçi üretim teknikleri ve malzeme önerileri açısından önem kazanan biyoloji temelli uygulamaların tasarım ve üretim aşamalarında ekoloji bakımından kapsamlı bir şekilde değerlendirilerek tasarlanması gerekliliği ortaya çıkmış ve yapılacak tasarım çalışmalarının bütünsel bir yaklaşımla sürdürülmesinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tekstil tasarımı, sürdürülebilirlik, biyo-tasarım, biyo-tekstiller.

ABSTRACT

The century we live in is witnessing significant transformations in many areas. With ecological problems on the rise, in particular, projects that emphasize economic, social, and cultural sustainability and aim to be in harmony with nature are gaining importance. From a textile perspective, in addition to ecological designs that emphasize sustainability, new design approaches are emerging, shaped by current production methods, raw material diversity, and the harmful chemicals used in finishing processes, and driven particularly by biotechnological advancements. Focusing on an ecologically sustainable future while preserving the continuity of biological potential, these designs draw inspiration from nature and, by emphasizing nature's working principles, bring together the fields of design and biology.

This study aims to examine bio-textiles that have emerged within the scope of ecological design and bio-design fields, and to present design examples for current and future textiles, along with design approaches that differ in terms of biomimicry and biotechnological developments. Accordingly, qualitative research methods were employed, and following a literature review, relevant data was collected and objectively analyzed. Consequently, the need for comprehensive ecological assessment and in the design and production stages of biology-based applications, which have gained importance in terms of innovative production techniques and material proposals in the textile industry has emerged and the importance of pursuing a holistic approach in future design studies has been emphasized.

Keywords: Textile design, sustainability, bio-design, bio-textiles.

1. GİRİŞ

Günümüzde ekolojik ve teknolojik alanlarda önemli değişiklikler ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu dönüşümler bir taraftan tasarım, sanat ve bilim açısından pek çok yenilikçi düzenlemeye olanak sağlarken, diğer taraftan da dünya üzerinde çok çeşitli ekolojik sorunlara sebep olmaktadır. Örneğin yoğun nüfus artışı ile birlikte doğal kaynakların aşırı tüketimi, karbon gazlarının emisyonu, dengesiz iklim değişiklikleri, biyo-çeşitliliğin azalması, bölgesel ve küresel salgınlar gibi ekosistemleri olumsuz etkileyen birçok sorun görülmektedir. Bilim insanlarına göre, “insanın yalnızca kendi yararını gözeterek doğayı şekillendirdiği bu çağ, Antroposen(Anthropocene) Çağı¹ olarak tanımlanmaktadır (Crutzen, 2002: 23). Fakat Armstrong’a göre, bu çağda sebep olunan ekolojik problemler gelecekte pek olumlu sonuçlar doğurmayacaktır; bu yüzden ekolojik sürdürülebilirliği benimseyerek insan odaklı değil, ekoloji odaklı bir yaklaşımla “Ekosen (Ecocene)” çağına geçmenin koşullarını oluşturmamız (Armstrong, 2015). Böylece, insanın hem doğanın bir parçası hem de biyolojik bir varlık olarak yaşamını sürdürmek için doğa ile bilinçli bir şekilde uzlaşarak ve iş birliği içinde tutarlılık ve süreklilik sağlayabilecek davranış biçimlerini benimseyerek hareket etmesi çok önemli olmaktadır (Collet, 2017: 24). Bu sebeple, özellikle endüstri ile beraber çalışmalar yürütülen alanlarda, doğayla uyum gösteren, doğaya ait koşulları destekleyen ve bu konuda bilinçlendirmeyi arttırarak ilgili sorunlar için çözüm odaklı önerilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

¹“Antroposen” terimi, ilk olarak Prof. Paul Crutzen’in, E.F. Stoermer ile beraber 2002’de “Nature” dergisinde yayınladığı makalede kullanılmıştır. Crutzen’e göre Antroposen, dünyanın içinde bulunduğu jeolojik dönem olan Holosen Çağı’nın sona ermekte olduğu ve bu sonlanmanın küresel ölçekte biyolojik, kimyasal ve jeolojik bir güç olarak insanların etkileri nedeniyle gerçekleştiği öne sürülen dönemi ifade etmektedir.

Endüstriyel bir alan olarak tekstil alanına bütünüyle bakıldığında, üretim ve kullanım süreçleri açısından doğayı olumsuz etkileyen alanların başında sayıldığı görülmektedir. Özellikle 1960'lı yılların sonrasında, doğal olmayan, sentetik materyallerin kullanılmaya başlamasıyla, nicelik açısından fazla ve maliyeti daha az olan üretim yöntemleri geliştirilerek nitelik açısından değeri önemszenmeyen tüketim alışkanlıkları yaygınlaşmıştır. Böylece kolay ulaşılabilen ve kısa sürede tüketimi destekleyen yaklaşımlar nedeniyle kitlelerin tüketim hacmi giderek artmıştır. Bu aşırı artış, ekolojik dengenin hızla bozulmasına ve çeşitli ekolojik sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin tekstil alanı açısından; hammadde elde edilme sürecinde kullanılan zararlı tarım ilaçları ve pestisitler, üretim sürecinde tüketilen aşırı su ve enerji miktarı, ortaya çıkan çevresel kirlilikle beraber boya, baskı ve çeşitli terbiye işlemleri esnasında kullanılan zararlı kimyasal maddeler doğaya belirgin bir şekilde zarar vermektedir. Bu bağlamda bu alana yönelik olarak yapılacak iyileştirici ve dönüştürücü çalışmalar ile ekolojik tasarımların, sürdürülebilirlik bakımından oldukça önemli bir yeri vardır. Bu sebeple tekstil tasarımı alanında özellikle son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan sürdürülebilirlik kavramı oldukça önemli bir hale gelmiştir.

Sürdürülebilirlik genel olarak sağlıklı ekosistemler, ekonomik uygulanabilirlik ve sosyal adalet gibi değerleri kapsayan; iklim değişiklikleri, ekolojik bilinçlenme, biyo-çeşitlilik, sosyal sorumluluk girişimleri, şirket reformları, insan hakları (işçi hakları, kadın hakları), toplumsal politikalar ve organik tarım gibi konular üzerine odaklanmıştır (Türkmen, 2009: 24). Bu kapsamda sürdürülebilir tasarımlar; hammadde seçiminden başlayarak, uygulanan terbiye işlemlerine kadar seçilen bütün üretim aşamaları, atık yönetimi ve tüketicinin kullanımı konusunda duyarlı bir yaklaşımla tasarlanmalıdır (Fletcher, 2008). Fakat bu noktada, sürdürülebilirlik kavramı yalnızca tasarım süreçleri ve bileşenleri açısından değil; ekonomik, sosyal, etik vb. konular bakımından da bütünsel bir yaklaşım ile değerlendirilmelidir. Bunun için tedarik zincirinin yönetimi ve şeffaflaştırılması, döngüsel ekonomi gibi sistemlerin benimsenmesi ve kullanıcı alışkanlıklarının ekolojik bağlamda yavaşlatılması ve iyileştirilmesi yönünde sistem değişiklikleri gerekmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma, temel olarak tekstil tasarımında biyoloji temelli uygulamaların kullanımını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerine dayanarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle biyomimikri yaklaşımı, tekstil tasarımında kullanılan biyoloji temelli malzemeler ve biyo-fabrikasyon süreçlerine yönelik daha önce yapılmış araştırmalar ve çalışmalar incelenmiş, tekstil alanında geliştirilen bazı biyomimikri yöntemleri ve mevcut biyoteknolojik yenilikler ile ilgili veriler toplanarak literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama, biyoloji temelli uygulamaların tekstil tasarımındaki etkilerini ve potansiyelini anlamak için temel bir kaynak oluşturmıştır. Araştırma ve inceleme süreçlerinde elde edilen veriler, nesnel bir şekilde betimsel analiz yapılarak biyoloji temelli malzemeler ve bu malzemelerle tasarlanan, üretilen örnekler değerlendirilerek açıklanmıştır. Böylece konu ile ilgili ifadelerin pekiştirilmesi sağlanarak biyoloji temelli tasarımların tekstil alanını hangi açılardan etkileyeceği ve nasıl bir dönüşüm yaratabileceği ortaya konmaktadır.

BULGULAR

Bu çalışmada, tekstil tasarımı açısından biyoloji temelli uygulamaların yerini ve önemini vurgulamak amacıyla yapılan çalışmalar ve analizler sonucunda, biyolojik temelli üretim yöntemlerinin tekstil üretim süreçlerine nasıl entegre edilebileceği farklı açılardan değerlendirilerek ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, biyolojik materyallerin özellikle sürdürülebilirlik ve temel tasarım değerleri açısından tekstil tasarımına önemli katkılarda bulunduğunu göstermektedir.

Biyolojik malzemelerin, doğadan ilham alınarak üretilen tekstillerin yapısal dayanıklılığını artırma ve mevcut hayvansal ve bitkisel malzemelere doğal alternatifler sunma konusunda etkili olduğu görülmüştür. Biyoteknolojik yeniliklerin tekstil üretim süreçlerine entegrasyonu ile biyoloji temelli tekstil tasarımında kullanılan yöntemlerin doğa üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde yapılan analizler, bu tür tasarımların sürdürülebilirlik açısından oldukça olumlu sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Biyo-fabrikasyon yöntemleri ile üretilen ve biyolojik kaynaklardan elde edilen materyallerin, uygun üretim koşullarının oldukça kısa sürede oluşturulabilmesi, enerji tüketiminin azaltılarak enerji verimliliğinin sağlanması ile biyolojik olarak çözünür olmaları sebebiyle atık yönetimi açısından avantajlı hale gelmesi gibi özelliklerin gelecek tekstillerin tasarımı ve üretim süreçleri açısından oldukça önemli hale gelmesine yol açmıştır.

2. BİYOMİMİKRI

Tüm canlılar doğaya ait koşullar ve döngüler içinde yaşayarak varlığını sürdürmektedir. Bu sürecin hem kendiliğinden hem de sistematik bir biçimde doğal bir akış içinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, doğada bulunan her canlı varlığın bu akışın sürekliliği açısından görevleri ve sorumlulukları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda doğanın bilinçli bileşenleri olarak insanlara, bu akışı bozmadan doğayı oluşturan bütün parçaları gözeterek yaşamın sürdürülebilirliğini desteklemek gibi önemli sorumluluklar düşmektedir. Biyomimikri, bu çerçevede ele alınan ve birçok disiplin açısından etkili olan bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmış ve uzun yıllardır kullanılmaya devam etmiştir. Kelimenin anlamına göre, Yunanca dilinde “yaşam” anlamı taşıyan “bios” ve “imitasyon, taklit” anlamına gelen “mimesis” kelimelerinin birleşimi ile oluşan “biyomimikri” temel olarak, doğanın işleyişinden ve biyolojik esaslardan yola çıkılarak geliştirilen ve farklı alanlara uygulanabilen bir tasarım yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir (Benyus, 1998: 1).

İnsanın var olmaya başlamasından itibaren, doğanın kendiliğinden işleyişi pek çok tasarım sürecine doğrudan esin kaynağı olmuştur. Fakat bu işleyişin belirli bir metodoloji doğrultusunda sistematik çalışmalarda kullanılması 1990’lı yıllarda, biyolog ve yazar olan Janine Benyus tarafından gerçekleştirilmiştir. Biyomimikri Enstitüsü’nün kurucularından biri olarak Benyus’a göre biyomimikri; doğanın insanlar tarafından yapılan nesnelerin üretilme ve tasarlanma aşamalarında “model, ölçü veya kılavuz” olma potansiyeli öne çıkarılarak bilimsel

yöntemlerin temel alındığı, yenilikçi bir çalışma alanı olarak tanımlanmıştır. Benyus tarafından kısaca, “doğadan ilham alan inovasyon” olarak ifade edilen biyomimikri, doğadan yola çıkarak öğrenme konusunu odak haline getiren bir yaklaşım ile çeşitli disiplinler bakımından ele alınan sorunlara, doğal kaynaklar aracılığıyla çözümler üretmek için geliştirilmiştir.

Tekstil endüstrisinde çözülmesi gereken en önemli olan problemler arasında, boya ve baskı işlemleri sırasında kullanılan boyar maddeler, zehirli kimyasallar ile birlikte aşırı su tüketilmesi yer almaktadır. “Faber Futures” isimli markanın kurucularından ve aynı zamanda “Gingkoworks” biyo-teknoloji firması için çalışmalar yapmış olan araştırmacı ve tasarımcı Natsai Audrey Chieza, kumaşlarda boyar maddelerin kullanılma aşamalarında belirli bir bakteriden esinlenerek farklı bir yöntem ortaya koymuştur. Diğer organizmalarla beraber, içinde bulunduğu toprakta bulunan organik maddeleri diğer materyaller arasından seçerek ayırtıran “*Streptomycescoelicolor*” bakterisi, “actinorhodin” isimli bir antibiyotik üretmektedir. Bu sırada ortamın asit derecesine göre mavi, pembe ve mor renklerin tonlarında pigment moleküller ortaya çıkmaktadır. Chieza bu pigmentler için uygun olacak ortam koşullarında, belirli kumaşların boyanabileceğini ve bu kumaşlara baskı işlemlerinin uygulanabileceğini tespit etmiştir. Böylece bu yöntemin uygulanmasıyla, herhangi bir kimyasal madde kullanımı olmadan boyanmaya bırakılan ipek kumaşların üretimi sırasında, mevcut yöntemlerle kıyaslandığında beş yüz kat daha az su tüketilebileceğini, bununla beraber daha kısa sürede ve daha az enerji kullanılarak önemli ölçüde tasarruf edilebileceğini belirtmiştir.

Görsel 1. Natsai Audrey Chieza, “*Streptomycescoelicolor*” bakterisi ile boyanan ipek kumaşlar, 2017.

Özellikle 2020 yılında başlayan pandemi döneminden sonra endüstride kullanılan üretim yöntemlerini ve tedarik zinciri aşamalarını sorgulayarak mevcut problemlere farklı çözümler geliştirilmesi gerektiğini belirten Chieza’ya göre “içinde bulunduğumuz doğada, yakın çevremizde farklı canlılar tarafından gerçekleştirilen üretim süreçlerini fark ederek ve onları gözlemleyerek öğrenilecek çok şey var; doğada olduğu gibi, yerel ve karmaşık olmayan, basit bir şekilde kendiliğinden gelişen yöntemlerle problemleri çözmeye odaklanarak enerji kullanımını ve atık oluşumunu azaltmak mümkün.” (Chieza, Agapakis, 2018).

3. BİYO-TASARIM VE BİYO-TEKSTİLLER

Biyo-tasarım, ilk olarak medikal alanda kullanılmaya başlanmış olup sonrasında tasarım, biyoloji ve mühendislik alanlarında doğa, bilim, teknoloji ve yaratıcılık ile ilgili temaların birlikte ele alarak etkileşim içinde ortaya konan çalışmaları kapsamaktadır. Tasarımcıların biyologlar ve mühendisler ile yaptıkları iş birliği ile gerçekleşen bu çalışmalarda esas olarak “doğa ile ve doğa için” anlayışı benimsenmektedir. Başka bir deyişle, endüstride kullanılan, bilinen üretim yöntemleri veya olağan mekanik sistemler olmadan, biyoloji temelli işlemlerin önceliği ile ilerleyen süreçler ortaya çıkmaktadır (Myers, 2012: 8).

Biyo-tekstil tasarımı açısından, özellikle materyal araştırmaları ve malzeme tasarımı yapan araştırmacılar ve tasarımcılar tarafından önemi vurgulanan mikroplar, bakteriler, mantarlar ve türevleri ile bazı mayalardan elde edilen canlı malzemeler, bitkilerden elde edilen selüloz veya hayvanlardan elde edilen deri gibi materyallerin yerine kullanılabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu konuda yapılan incelemelerde, teori ve pratik bakımından ortaya çıkan farklı bakış açıları ve tasarım yaklaşımları ile beraber yeni üretim biçimleri geliştirilmektedir. Örneğin, ilgili tasarlama süreçlerinde kullanılan biyolojik materyalleri ve biyoloji temelli üretim yöntemlerini kapsayan “biyo-fabrikasyon” kavramı temelinde, gelecek malzemeleri “yetiştirme” amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Burada ifade edilen yetiştirme işlemleri, kelimenin gerçek anlamı ile kullanılmakta olup, belirli organizmaların uygun şartlarda sürdürülebilir yaşamsal gelişimini belirtmektedir. Bu işlemler, farklı çalışma alanları arasındaki etkileşim sayesinde yenilikçi iş birlikleri ile oluşturulan çalışma ekipleri tarafından, canlı dokuların, yaşam biçimlerinin veya organizmaların kullanıldığı çalışmaların geliştirilmesiyle yürütülmektedir. (Collet, 2018: 90-91). 1990’lı yıllardan beri tekstil alanı açısından ilk örnekleri görülen biyo-üretim süreçlerinde, son yıllarda geliştirilen pek çok çalışmanın araştırma ve geliştirme aşamalarında oldukça önemli kazanımlar elde edilmiştir.

3.1.Biyoloji Temelli Malzemeler

Biyoloji temelli veya diğer adıyla biyo bazlı malzemeler, genel anlamıyla çeşitli hayvanlardan ya da bitkilerden elde edilen biyokütleden meydana gelen malzemelerdir. Tekstil alanı açısından değerlendirildiğinde bu malzemeler günümüzde, tekstil tasarımında kullanılan ve bilinen mevcut malzemelerin dışında, genelde laboratuvar ortamında geliştirilerek farklı bileşenlerin bir arada kullanıldığı materyalleri ifade etmektedir. Bu materyaller; bakteriler, mayalar, belirli mantar çeşitleri (küf mantarları, şapkalı mantarlar...vb.), algler vb. mikro-organizmalar ve keratin, selüloz, kolajen gibi zehirli olmayan biyo bazlı malzemeler hakkında yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkan yeni oluşumlardır. Bu oluşumlar ılık, sıcaklık, su, PH, oksijen ve karbondioksit, nem gibi ilgili ortama ait şartların uygun şekilde sağlanmasıyla hazırlanan, fermentasyon gibi biyokimyasal yöntemlerin kullanıldığı, belirli mantarların ve bakteri türlerinin ve bu organizmalarda bulunan belirli kimyasalların, etken maddelerin aktif hale getirilmesi ile oluşan materyallerdir. Örneğin bakteriyel selüloz; biyo-teknoloji, biyomedikal, kozmetik gibi alanlarda kullanılmakla beraber, tekstil alanında da kullanılan bir malzemedir. Bu malzeme, saf olarak elde edildiğinde elastik, ağırsı bir yapıda

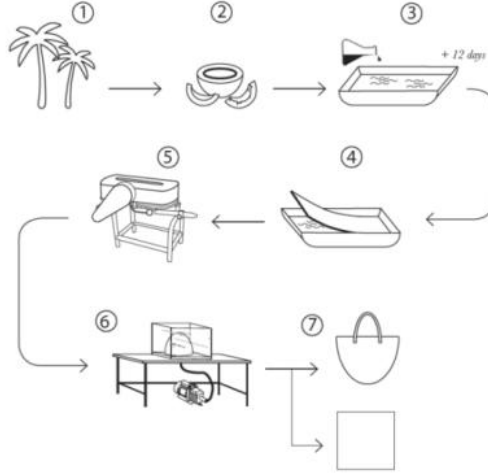
olması sebebiyle yüzey alanı, su tutma kapasitesi, daha ince ve gözenekli olması gibi özellikleri bakımından bitkisel selüloza göre birçok üstün özelliğe sahiptir.

Bakteriyel selüloz materyalinin tekstil alanında kullanıldığı ilk çalışmalardan biri 2000’li yılların başında, malzeme araştırmacısı ve tekstil tasarımcısı Suzanne Lee tarafından geliştirilen “BioCouture” projesidir. Sürdürülebilirliği önemseyen tekstil ürünleri tasarlayabilmek amacıyla biyolojiden faydalanarak hem yeni bir hammadde öneren hem de minimum enerji tüketimi ile doğaya verilen zararı en aza indirmeye odaklanan Lee, biyolojik üretim yöntemlerini uygulayarak bu malzemenin kullanıldığı çeşitli giysi formları üzerinde denemeler yapmıştır. BioCouture uygulamaları, herhangi bir zararlı kimyasal madde kullanılmadan; bakteriyel selüloz, çay, şeker ve su gibi bileşenlerin gerekli ortam şartlarında, belirli bir süre içinde fermentasyona uğraması sonucunda ortaya çıkan yüzeylerden oluşmaktadır. Tasarlama aşamalarında esneklik, yumuşaklık, dayanıklılık gibi çeşitli özelliklerin geliştirilmesi için materyallerin üretimi sırasında kullanılan bileşenlerin ve seçilen şartların çeşitlenebildiği belirli reçeteler kullanılabilmektedir. Tamamen doğal bir süreçte oluşan bu yüzeylerin biyo-çözünür özellikleri sebebiyle, üretimde veya kullanımdan sonra herhangi bir atık oluşmamaktadır. Ayrıca bu malzeme ile oluşturulan yüzeylerde, doğal boyar maddeler kullanılarak boya ve baskı işlemleri uygulanabilmektedir.

Görsel 2. Suzanne Lee, BioCouture ceketler, 2003.

Bakteriyel selüloz materyali, farklı doğal kaynaklardan elde edilebilmektedir. Örneğin; Zuzana Gombosova ve Susmith CS tarafından 2017 yılında bir araştırma projesi olarak başlayan ve sonrasında bir markaya dönüşen “Malai” için kökeni Hindistan-Kerala bölgesi olan bir biyo-kompozit bir malzeme tasarlanmıştır. Bu malzeme, sürdürülebilir özelliklerinin yanı sıra, deri ya da kağıt gibi malzemelerle kıyaslanabilecek kadar nitelikli, esnek ve dayanıklı olma gibi özellikleri ile öne çıkmaktadır.

Görsel 3. Malai, üretim aşamaları, 2014.

Malzemenin üretim aşamalarında, hindistan cevizi suyunda bekletilerek aktif hale gelen bakteriler fermentasyon sonucunda selüloz üretmektedir. Üretilen selülozun gerekli işlemler sonrasında bir yüzeye dönüşmesi ile ortaya çıkan “Malai”, hindistan cevizi meyvesinin içinde bulunan kremi yapıya verilen isim olarak, bu markaya ilham kaynağı olmuştur. Doğal olmayan hiçbir madde içermeyen ve tümüyle vegan bir ürün olan bu malzeme, ayrıca su geçirmez ve neme karşı duyarlıdır.

Görsel 3. Malai materyalin kullanıldığı ürünler, 2018.

Sürdürülebilirlik konusunda yeni malzemeler ve üretim yöntemleri arayışlarının artması ile biyo-tasarım ve biyo-tekstiller, güncel tasarım uygulamaları ve geleceğe yönelik öneriler sunması açısından tekstil alanını giderek daha fazla etkilemeye başlamış ve örümcek ipeği, farklı deri türleri ve çeşitli tekstil yüzeyler üzerinden çalışmalar geliştirilmiştir.

Örümcek ipeği, sahip olduğu olağanüstü mekanik özellikler ile doğada oldukça nadir bulunan bir maddedir. Bu sebeple, örümcek ipeğinin ticari olarak üretilmesi amaçlanarak “Kraig Biocraft”, “Bolt Threads” ve “Spiber Inc.” gibi biyo-teknoloji alanında çalışan şirketler tarafından genetik müdahalelerle ortaya konulan sentetik örümcek ipeği ve türevi malzemeler geliştirilmiştir (Weinswig, 2016: 4). Örneğin, yüksek performans gösteren teknik lifler üretilen “Kraig Biocraft” laboratuvarlarında, çeşitli örümcek türlerine ait temel protein yapılarının sentezlenmesi amacıyla belirli genlerin ipekböceğine aktarılması yoluyla, amaçlanan niteliklere

sahip daha etkili bir organizma oluşturmaya odaklanan teknikler (rekombinant örümcek ipeği teknolojisi) üzerine çalışılmıştır. Üniversitelerde bulunan laboratuvarlar ile iş birliği halinde çalışmalarını yürüten şirketin Dragon Silk™, Monster Silk™ ticari isimleri ile sunulan liflerinin, oldukça esnek ve dayanıklılığı yüksek olması gibi nitelikleri ile doğal örümcek ipeğine çok benzer nitelikler taşımaktadır (Arbor, 2024).

Benzer şekilde, başka biyo-teknoloji firması olan “Bolt Threads” tarafından üretimi yapılan sentetik örümcek ipeği Microsilk™, esas olarak ipeğin yapısal parçaları olarak belirli proteinlerin laboratuvar şartlarında yeniden tasarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Üretim sürecinde öncelikli olarak ipek proteinlerinin belirgin özellikleri üzerinde ayrıntılı incelemeler ve çalışmalar yapılmaktadır. Biyo-mühendislik alanına ait yöntemlerin kullanılması ile beraber, oluşan “maya” içine belirli genlerin aktararak doğal ipekte olan çeşitli proteinlerin elde edildiği bilinmektedir. Maya, şeker ve su gibi maddeler kullanılarak fermentasyon sayesinde ilgili proteinler çoğaltılmakta ve ayrıştırılarak arıtılmaktadır. Sonuçta, rayon ve akrilik gibi liflere benzer tekniklerle eğrilip iplikler, en son aşamada istenilen üretim yöntemi doğrultusunda, örülerek ya da dokunarak kumaş haline gelmektedir (Bolt Threads, t.y). Stella McCartney ve Adidas gibi sürdürülebilirlik kavramının önemseyerek çalışmalar yürüten markaların, çeşitli biyo-teknoloji şirketleri ile birlikte iş birliği içinde tasarımlar geliştirerek özellikle sentetik örümcek ipeğini kullandıkları pek çok ürünleri bulunmaktadır. Örneğin, Bolt Threads şirketinin ve Stella McCartney’nin ortak çalışmaları ile ortaya çıkan “Moma Gold Dress” isimli ürün, 2017 yılında MoMA’da düzenlenen bir sergide yer almıştır. 2019 yılında da Microsilk™ ve selüloz karışımı kumaş kullanılarak üretilen “Biofabric Tennis Dress” Stella McCartney ve Adidas markalarının ortak çalışması sonucunda sunulmuştur.

Görsel 4. Stella McCartney, Gold Dress, 2017

Görsel 5. Biofabric Tennis Dress, 2019

Bolt Threads şirketinin geliştirdiği, Stella McCartney’nin tasarladığı ve malzeme olarak miselyumun kullanıldığı “Mylo” ismi verilen başka bir ürün de ilk defa 2018 yılında, Londra’da Victoria & Albert Museum’da gerçekleştirilen “Fashioned from Nature” sergisinde sunulmuştur. Bu ürün de hayvansal veya sentetik kaynaklardan elde edilen gerçek ya da sentetik deriye alternatif bir malzeme olarak önerilen miselyum materyali kullanılarak tasarlanmıştır.

Yumuşak ve esnek olmasının yanı sıra, yapısal olarak da dayanıklı olan bu materyal, önceki bölümde de belirtildiği gibi, zehirli olmayan, biyo-çözünebilir özellikleri sayesinde doğaya doğrudan karışabilen, sürdürülebilir bir malzeme olması açısından günümüz tekstil tasarımı için önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Başka bir biyo-teknoloji şirketi olan “Modern Meadow”, kolajen maddesini kullanarak deri benzeri materyaller üretmektedir. Bilindiği gibi, kolajen lifi dayanıklı ve esnek olmasının yanı sıra, kolayca şekil verilebilen bir maddedir. Üretim aşamalarında canlı olarak belli bir hayvandan alınan bir doku örneği ile bir çeşit petri kabına konan deri hücrelerinin bu kapta çoğalmaları sağlanarak derideki kolajen miktarı maksimize edilebilmektedir. Böylece kolajen maddesinin taklit edilmesi ile üretilen derinin, gerçek hayvansal deri ile kıyaslandığında hem tedarik zinciri sürecini hem de tüm üretim aşamaları için gereken sürenin kısaltılması mümkün olmaktadır. 2012 yılından itibaren hayvanlar olmadan kolajen elde etmek için biyo-fabrikasyon üretim yöntemlerini kullanan “Modern Meadow” firmasının kurucu ortaklarından Andras Forgac, yaşadığımız dönemi; hücreler, protein ve DNA gibi yaşamın temel bileşenleri ile yetiştirilmiş yeni materyallerin kullanıldığı biyo-fabrikasyon çağı olarak ifade etmektedir. Bu çağda markalaşmış bir malzeme olarak sunulan Zoa™, böylece biyo-fabrikasyon yöntemleri kullanılarak üretilmiş ilk deri örneklerinden biri olarak görülmektedir (Sher, 2019).

Görsel 6. Zoa™ materyali, 2017.

2018 yılında Zoa™ materyali kullanılarak üretilen T-shirt, “Items: Is Fashion Modern?” başlığı altında MoMA’da düzenlenen sergide yer almıştır (Budds, 2017). Ayrıca markanın 2018 yılında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu’nda “Teknoloji Öncüsü” olarak belirlendiği bilinmektedir.

Görsel 7. Items: Is Fashion Modern? Sergisi, Moma, Zoa™ materyalinin kullanıldığı T-shirt, 2018.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde yaşanan ve yaşanması öngörülen pek çok ekolojik sorun belirgin bir şekilde hayatımızı etkilemeye devam etmektedir. Bu sorunların çoğunlukla, içinde tekstil sektörünün de yer aldığı endüstriyel alanlar başta olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan üretim biçimlerinden ve çalışma yöntemlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu bakımdan, öncelikle bahsi geçen endüstriyel alanlarda yapılacak iyileştirici çalışmalar ve sürdürülebilirlik bağlamında farklı çözüm önerileri geliştirmek için doğa ile doğrudan etkileşim halinde olan disiplinler arası çalışmalar oldukça önem kazanmaktadır. Özellikle uzun yıllar boyunca doğadan esinlenerek biyomimikri konusunda yapılan çalışmalarla birlikte; biyo-tasarım gibi yenilikçi çalışma alanlarının ortaya çıkmasıyla hem DNA hem de mikroorganizmalar düzeyinde gerçekleştirilen tasarımlar, tekstil alanında tasarlanan ürünler açısından biyo-endüstriyel bir evrime yol göstermektedir. Bu açıdan biyoloji temelli teknolojik gelişmelerin oldukça etkili olduğu, farklı alanların bir araya gelmesi ile bilişsel çeşitliliğin vurgulandığı biyo-tasarım süreçlerinin, geleceğin tasarım ürünleri açısından belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmaların çoğu, metin içinde bahsedilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, henüz araştırma ve geliştirme aşamalarında olup, endüstriyel üretim süreçlerine geçme yolunda hızla ilerlemektedir. Bununla beraber, bu tasarım örneklerinin endüstriyel ürünlere dönüşmesi üzerine yoğun çaba ve zaman harcanması gereken uzun vadeli ve kapsamlı bir şekilde organize edilmiş süreçlere ihtiyaç vardır. Bu anlamda, süregelen tasarım süreçlerini yeniden düşünerek ve geliştirerek yeni sistemler oluşturmak, farklı metodoloji önerileri sunmak oldukça önem kazanmaktadır. Fakat burada önemli olan, bütün bu yenilikçi mekanizmaların, doğanın kendine özgü döngülerini bozmadan, doğaya verilen zararların öncelikle azaltılması ve zamanla yok edilmesi amaçlanarak geliştirilmesidir. Başka bir deyişle, mevcut endüstriyel üretim süreçlerini düzenleyen sistemin dönüşmesi yönünde çalışmaların artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Biyoteknoloji şirketlerinin inovatif yaklaşımı ile moleküler düzeyde yapılan müdahalelerin tasarım açısından değeri yadsınamaz fakat genel işleyişin ve ortaya çıkan sonuçların doğayı ve insan sağlığını önemseyerek ekolojik dengeler ile uyumlu olması esas alınmalıdır. Bu yüzden daha geniş bir kapsamda ekonomik, sosyal ve kültürel alanların da gözetilmesiyle, ekolojik sorunlara gerçek kaygılarla çözüm önerileri geliştirilmesi ve konu ile ilgili yapılan analizlerin ve uygulamaların hem süreç açısından hem de potansiyel sonuçlar bakımından değerlendirilerek gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, endüstriyel alanlarda faaliyet gösteren üreticilerin, kullanıcıların ve sistemi yürüten bütün bileşenlerin sürdürülebilir yenilikçi çalışmalar konusunda duyarlılıklarını geliştirerek harekete geçmeleri önemli hale gelmektedir.

KAYNAKLAR

Arbor, A. (2024). World's first commercially viable silkworms for recombinant spider silk production. Kraig Lab. <https://www.kraiglabs.com/news/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Benyus, J., *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. Quill, 1998.

Bolt Threads. (t.y) *Meet microsilks*. Bolt Technology.

<https://boltthreads.com/technology/microsilks/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Chieza, N., Agapakis, C. (2018). *What new kinds of scale does technology enable and demand*. Logic Magazine. <https://faberfutures.com/thefactoryisalive/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Collet, C. (2017). *Grow-made textiles*. EKSIG 2017: Alive. Active. Adaptive. <https://ualresearchonline.arts.ac.uk/id/eprint/12300/1/grow-made%20textiles%20p.23-36%20of%20EKSIG%202017%20proceedings.pdf> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Collet, C. (2018). *Biotextiles: evolving textile design practices for the bioeconomy and the emerging organism industry*. Semantic Scholar. https://ualresearchonline.arts.ac.uk/id/eprint/12602/1/Chapter_carole%20collet_cumulus_soft_landing_2018.pdf (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Crutzen, P.J. (2002). *Geology of mankind*. Semantic Scholar. <https://www.nature.com/articles/415023a.pdf> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Kraig Lab. (t.y) *Introduction To Spider Silk*, The Product Spider Silk. Kraiglabs. <https://www.kraiglabs.com/spider-silk/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Malai. (t.y) *About Malai*. <http://made-from-malai.com/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Myers, W. (2012). *Biodesign-nature, Science, Creativity*. Thames & Hudson.

Peters, T. (2011). *Nature as measure: biomimicry guild*. *Architectural Design*. doi:10.1002/ad.1318

Sher, D. (2019). *Who is Andras Forgacs, The Man Who Co-founded Both Organovo and Modern Meadow*. Voxel Matters. <https://www.3dprintingmedia.network/who-is-andras-forgacs-modern-meadow/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

Türkmen, N. *Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm Sanatta Yeterlilik Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2009

Weinswig, D. (2016). *Innovations In Fabric Materials*. Fung Global Retail&Technology. <https://www.deborahweinswig.com/> (Erişim tarihi: 17/07/2025).

RENE MAGRITTE’NİN “LES AMANTS” (AŞIKLAR) ADLI ESERİ İLE MASKE–MESAFE KAVRAMLARININ SANAT VE PANDEMİ İLİŞKİSİNİ İNCELEMEK

Dr. Nezih ÇOMAK

Kocaeli Üniversitesi,

nezaihacmk@hotmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-3868-5100>

Doç. Dr. Rasim SOYLU

Sakarya Üniversitesi,

rasimsoylu@sakarya.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0001-7136-1928>

ÖZET

Pandemi süreciyle birlikte sağlığımızı koruyan maske-mesafe kavramı yaşamımızın merkezini oluşturmuştur. Bununla birlikte maske hem insanlar arasındaki yaklaşmayı perdeliyor hem de insandaki ifadenin kimliksizleşmesine sebep olup tek tip birleştirici güç olarak da varlığını göstermektedir. Covid-19 pandemi döneminde sanat eylemi olarak maskenin yeniden yorumlanması, bugünümüzü açıklayan bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Sanat ve estetik her zaman güzel ve hoş olanı ele almaz. Bazen çirkin, hüznü ve acı da sanatın ve estetiğin ilgi alanına girer. Dünya tarihi içerisinde zaman zaman yaşanan veba gibi salgın hastalıkların sanat dünyasına da yansıması çok doğaldır. Sanatçıların yaşamlarında olduğu gibi eserlerinde de pandemi etkilerini görmek gayet olağandır. Bu araştırmanın amacı, Rene Magritte’nin “Les Amants” (Aşıklar) adlı eserinin Covid-19 Pandemisi sürecinde üretilen sanatsal eserlere etkisi ve yansıması incelenmesidir. Bu çalışma kapsamında günümüze sanat yapıtlarında maske-mesafe kavramının yeniden yorumlanması ve insanlardaki ifade gücünün kimliksizleşmesi de incelenecek ve bunların çözümlemeleri yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid 19, Maske, Rene Magritte

RENE MAGRITTE'S INVISIBLE KISSERS AND MASK-DISTANCE CONCEPTS EXAMINING THE RELATIONSHIP OF ART AND PANDEMIC

ABSTRACT

During the pandemic, the concept of masks and distance, which protect our health, has become central to our lives. Furthermore, masks both obscure intimacy between people and cause the disidentification of human expression, demonstrating their presence as a unifying force. The reinterpretation of the mask as an artistic act during the Covid-19 pandemic period emerges as a reality that explains our current state.

Art and aesthetics do not always address the beautiful and pleasant. Sometimes, ugliness, sadness, and pain also fall within the purview of art and aesthetics. It is quite natural that epidemics, such as the plague, which have occurred from time to time throughout world history, also have an impact on the art world. It is quite common to see the effects of pandemics in the works of artists, as well as in their lives. The aim of this research is to examine the impact and reflection of Rene Magritte's "Les Amants" (The Lovers) on artistic works produced during the Covid-19 pandemic. This study will examine and analyze the reinterpretation of the concept of masks and distance in contemporary artworks and the disidentification of human expressive power.

Keywords: Pandemic, Covid 19, Mask, Rene Magritte

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren, bireyler doğada karşılaştıkları sıra dışı olaylardan etkilenmiş ve bu etkilerini görsel imgeler aracılığıyla ifade etme ihtiyacı duymuşlardır. Mağara duvarlarına yapılan resimler, bu durumun en erken örneklerini oluşturur. Volkanik patlamalar, yıldırımlar, fırtınalar, yırtıcı hayvan saldırıları ya da savaş gibi insanı dehşete düşüren olaylar, yalnızca doğanın gücünü değil aynı zamanda bireyin bu güç karşısındaki çaresizliğini de ortaya koymuş; bu durumlar sanatın temel temalarından biri haline gelmiştir.

Sanatçılar, üretim süreçlerinde kimi zaman bireysel iç dünyalarından kaynaklanan duyguları, kimi zaman ise dış dünyada karşılaştıkları olay ve olguları sanat diliyle aktarmaktadır. Dış dünyanın sunduğu estetik unsurlar ve yaşamın güzellikleri, ilham verici bir kaynak olarak sanatçıları etkileyebildiği gibi; korku, endişe, kaygı, acı ve hüzn gibi olumsuz duygular da sanatsal yaratım sürecinde önemli bir yer tutar. Sanat eserleri her zaman yalnızca estetik haz ya da ilhamla değil; kimi zaman bireyin yaşadığı derin travmalar, toplumsal krizler ve yıkıcı olaylarla da beslenerek ortaya çıkar.

Pandemi döneminde değil öpme veya tokalaşma yüz yüze gelmek bile büyük bir risk ve tehlike olduğu gerçeğinden yola çıkarak maskenin tıbbi ve koruyucu özelliği yanı sıra estetik ve sanatsal yorumları da dikkat çekicidir.

2020 yılında küresel ölçekte etkisini gösteren COVID-19 pandemisi, yalnızca toplumsal yaşamı değil, aynı zamanda sanatın üretim, sunum ve anlamlandırma biçimlerini de derinden etkilemiştir. Bu süreç, sanatçıların düşsel ve simgesel dünyalarında yeni temaların oluşmasına neden olmuş, birçok sanat eserine doğrudan ya da dolaylı biçimde yansımıştır. Pandemi,

sanatçılar tarafından farklı perspektiflerden ele alınmakta; bireysel izolasyon, toplumsal mesafe, maske kullanımı gibi kavramlar sanatsal bağlamda yeniden değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, sürrealist sanatçı René Magritte'in "Les Amants" (Âşıklar) adlı yapıtı üzerinden yola çıkarak, maske ve mesafe olgusunun çağdaş sanat eserlerindeki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu eserdeki yüzü örtülmüş figürlerin, pandemi sonrası dönemde maske kullanımının yarattığı kimliksizlik ve iletişim kopukluğu gibi çağrışımlarla ilişkilendirilerek yeniden yorumlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, maske-mesafe temalarının bireyin ifade gücünde ve kimlik algısında yol açtığı dönüşümler, sanat yapıtları aracılığıyla çözümlenecek ve yorumlanacaktır.

Covid 19 Pandemisi

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, 2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını, kısa sürede küresel bir tehdit haline gelmiştir. Virüsün yüksek bulaşma hızı ve artan hasta ile ölüm vakaları, dünya genelinde panik ve endişe ortamı yaratmıştır. Pandeminin etkileri yalnızca sağlık alanıyla sınırlı kalmamış; sosyal yaşam, kültürel faaliyetler, eğitim sistemleri ve turizm sektörü başta olmak üzere pek çok alanda derin ve uzun süreli olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Sayar, 2020,s:43).

Koronavirüs salgını 2020 yılının başlarından itibaren Türkiye' de de görülmeye başlamış ve ülke gündeminin en önemli unsuru olmuştur. Sürekli yoğun bakım, entübe, ölüm ve vaka sayılarının medyada yayınlanmasıyla bütün dünyada paniğe sebep olan Covid 19 Pandemisi sanat dünyasının gündemide damgasını vurmuştur. Pandemi sürecinde alınan tedbirler kapsamında maske, mesafe, temizlik, doğal beslenme ve temiz hava gibi kavramlar bütün insanların salgından korunmak için başvurdukları en önemli olgular olmuştur (Yılmaz, 2020, s:2).

Pandemi Sürecinde Maske ve Mesafe

Maske, insanların toz veya ya da kimyasal etkenlerden korunmak için yüzlerine takarak kullandıkları bir araçtır. Ancak maske soyut olarak kendisini diğer insanlardan gizleme veya farklı bir şekilde yansıma durumu olarak ele alınabilir (Yılmaz,2020:1).

Maske hastalık ve tıbbi amacı dışında da ilkel toplumlardan itibaren büyü ve törensel amaçlar gibi farklı nedenlerle de kullanılmıştır. Bilhassa Afrika, Aborjin ve Güney Amerika ilkel kabilelerin maskeleri Picasso ve Matisse gibi sanatçıların da çok ilgisini çekmiştir.

Tarih boyunca görülen salgın hastalıklara karşı tıp bilim adamları, insanlar arasında izalasyon sağlamak amacıyla önlem olarak maske ve mesafe ihtiyacı hissetmişlerdir. Bunun için Orta çağdan günümüze bilhassa Veba salgınlarında doktorlar özel tasarlanmış kostümler ve maskeler kullanmışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülen İspanyol gribi pandemisinde de doktorların ve sivil insanların maske taktıkları ve mesafe kurallarına uymaya çalıştıkları görülmektedir.

Günümüzün en önemli olaylarından biri olan Covid 19 Pandemisi bulaşma riskini en aza indirmek için maske-mesafe-temizlik sloganı ile maskeyi günümüzün en önemli objesi haline getirmiştir. Toplumu bilinçlendirmek amacıyla görsel medya ve sanat etkinlikleriyle maskenin önemini vurgulayan çalışmalara ağırlık verilmiştir.

Özellikle Ortaçağ döneminde Avrupa'yı etkisi altına alan veba salgınları, milyonlarca insanın yaşamını yitirmesine yol açarak tıp tarihinin en yıkıcı olaylarından biri haline gelmiştir. Bu süreçte, hastalıktan korunma amacıyla geliştirilen ilkel maskeler, tıbbî önlemler açısından önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. O dönemde mikrobiyoloji biliminin henüz gelişmemiş olması nedeniyle, hastalığın bulaş nedenleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktaydı. Ancak doktorlar vebanın kirli hava, çöplükler ve bataklık alanlardan yayıldığı yönündeki varsayım “miasma” teorisi olarak bilinmektedir.

Hekimler, bu ‘kötü hava’nın solunum yoluyla vücuda girdiğine inandıkları için, uzun kuş gagasına benzeyen özel maskeler kullanmışlardır. Bu maskelerin iç kısmına lavanta, biberiye, kuru çiçekler, baharatlar gibi aromatik bitkiler yerleştirilerek hem kötü kokuların engellenmesi hem de havadaki zararlı etkilerin filtrelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu maskeler zamanla yalnızca tıbbi bir araç olmaktan çıkmış, aynı zamanda sanatsal ve simgesel bir anlam da kazanmıştır. Özellikle Hieronymus Bosch’un resimlerinde alegorik anlamda sıklıkla yer verilen bu maskeler, sanat tarihinde “Bosch Maskesi” olarak da anılmaktadır (Taş ve Parlayan, 2020, s:29).

Tıp tarihine göre, veba döneminde kullanılan karakteristik doktor kıyafeti, Fransız hekim Charles de Lorme tarafından tasarlanmıştır. De Lorme, 17. yüzyılda özellikle Fransa Kralı XIII. Louis ile Medici ailesi gibi Avrupa'nın önde gelen soylularına hizmet vermiş önemli bir hekimdir. Onun geliştirdiği koruyucu kıyafet, dönemin salgın hastalıklarına karşı fiziksel bir bariyer oluşturmayı amaçlamıştır.

Bu özel giysi; aromatik bitkiler yerleştirilen uzun gagalı bir maske, kokulu balmumu ile kaplanmış kalın bir ceket, botlara entegre pantolonlar, keçi derisinden yapılmış eldivenler ve şapka gibi vücudu tamamen örten bileşenlerden oluşmaktaydı. Kıyafetin tasarımında amaçlanan temel ilke, vücudu dış ortamdan izole ederek hastalık taşıdığı düşünülen 'miasma' yani zararlı hava ile teması en aza indirmektir. Ayrıca doktorlar, hasta bireylere doğrudan temas etmeden muayene gerçekleştirebilmek amacıyla ellerinde uzun bir çubuk taşımaktaydılar. Bu kıyafet, sadece bir tıbbi önlem olarak değil, aynı zamanda döneminin halk sağlığına dair anlayışını da yansıtan sembolik bir unsur haline gelmiştir (Taş ve Parlayan,2020:28-33).

Covid 19 Pandemisinin ortaya çıkışıyla birlikte bütün dünyada sağlık ve bilim çalışmaları salgının yayılma riskini azaltmak için maske ve mesafeyi en önemli önlemler olarak tavsiye etmiştir. Maske virüsün insanların ağızlarından çıkan tükürüklerle yayılma olasılığını en aza indirileceği öngörülmüştür. Pek çok devlet maskenin kullanımını zorunlu kılmış hatta maske takmayanlara karşı yaptırımlar uygulanmıştır.

Günümüzde Covid 19 Pandemisi ile birlikte insanların birbirlerinden uzak durmak zorunda olması hatta sevdiklerine sarılmak ve onları öpmek gibi en doğal gereksinimlerinden bile mahrum kalmaları maske ve mesafenin getirdiği izolasyonun bir sonucu olmuştur.

Maskeyle birlikte insanların birbirlerine karşı gülümseme ve yakınlık göstergesi mimikler gibi duygusal dışavurumlar da kısıtlanmıştır. Hatta bazen insanların birbirlerini tanımaları ve kişisel kimlikleri de maskenin ardında gizlenmiştir.

Görsel 1. İngiltere Leeds'te Bir Kişinin 17.Yüzyıla Ait Veba Doktoru Giysisi ile Yaptığı Performans (Taş ve Parlayan,2020:28).

Sanat Tarihinde Maske Kullanımı

Gombrich'e göre mağara döneminden itibaren ilkel insanlar bilhassa şaman ve din adamları maske kullanarak diğer insanlar üzerinde korkutma, etkileme ve etkin bir otorite kurma yoluna gitmişlerdir (1999:48). Bilhassa Afrika ve Aborjin maskeleri Gauguin, Picasso ve Matisse gibi sanatçıları çok etkilemiş, 20. Yüzyılın başlarında Modern sanatın gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Sanat tarihi incelendiğinde, maskenin sıklıkla kimliğin gizlenmesi ya da değiştirilmesi amacıyla sembolik bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle tiyatro sanatında yer alan gülen ve ağlayan yüz temsilleri, maskenin dramatik duygu durumlarını ifade etmedeki işlevine işaret eder. Tiyatroya ek olarak, maskelerin sosyal etkinlikler ve balolarda kimliği gizlemek amacıyla dekoratif biçimde kullanılması, maskenin sanatsal bağlamdaki çok yönlü işlevine örnek teşkil etmektedir.

Maskenin ilk ne zaman ve hangi kültürde ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, arkeolojik buluntular maskenin oldukça eski dönemlerden itibaren kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda bilinen en erken örneklerden bazıları Neolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir. 1980'li yıllarda İsrail'deki Yehuda Çölü'nde keşfedilen ve yaklaşık 9 bin yıl öncesine ait olduğu belirlenen taş maskelerin, dönemin ileri gelen figürlerinin yüzlerini temsil ettiği öne sürülmektedir. Bu bulgular, maskenin yalnızca sanatsal değil, aynı zamanda ritüelistik ve toplumsal işlevler taşıyan bir nesne olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir.

İsterseniz bu metni antropoloji, arkeoloji veya performans sanatları ekseninde genişletip derinleştirebilirim. (Taş ve Parlayan,2020,28-33).

Pandemi ve salgın hastalıklar sanat tarihini de etkilemiş bilhassa Kara Ölüm, Memento Mori ve Dance Macabre gibi konular Avrupa resminde boy göstermişlerdir (Güvercin,2020,s:70).

Görsel 2. Hieronymus Bosch' un "Aziz Antonius'in Baştan Çıkarılışı" (1501) Tablosundan Detay (Taş ve Parlayan,2020:29).

Maskeli balo ve Happening'lerin yanı sıra pek çok politik ve ideolojik eylemde ortaya çıkan Guy Fawkes ve Joker maskeleri popüler kültürün önemli elemanları haline gelmiştir. Bir Grafiti sanatçısı olan Jean-Michel Basquiat ise Amerika'nın suç ve anarşi dolu cadde ve sokaklarında dolaşarak yarattığı maskeli tablolarıyla Pop-Art işler ortaya koymakla kalmaz aynı zamanda bireysel ve toplumsal yapaylıklara da başkaldırır (Taş ve Parlayan,2020,28-33).

Görsel 3. Mançurya'daki Veba Salgınında Giyilen Tıbbi Koruma Kıyafeti, 1911 (Taş ve Parlayan,2020:33).

Rene Magritte'nin Yaşamı ve Sanatı

Rene Magritte (1898-1967), Belçika'da doğar ve 1920 yıllarında Paris'e giderek Sürrealistler'e katılır. Tamamen hayal ve düş ürünü imgeler işleyerek resimlerinde fantastik, komedi, korku, tuhaflık ve ilginçlik kavramları üzerinde durur. Sanatsal çalışmaları yanı sıra reklam tasarımları da çalışır.

Elbette, aşağıda belirttiğiniz metni akademik ve özgün bir dille, intihal riski taşımayacak şekilde yeniden düzenlenmiş hâliyle bulabilirsiniz:

Alman ordusunun II. Dünya Savaşı sırasında Belçika'yı işgal ettiği dönemde sanatçı, Brüksel'de yaşamını sürdürmüştür. Bu süreçte, özellikle erken dönem eserlerinde sıkça karşılaşılan şiddet, karamsarlık ve travmatik temaları bir süreliğine terk ettiği gözlemlenmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda, söz konusu temalara yeniden yöneldiği ve bu anlatıları sanatına tekrar dahil ettiği anlaşılmaktadır.

Magritte yazılarında resimlerinin sadece psikanalitik simgeler olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını yazar. Ona göre düşler ve rüyalar görünen dünyanın canlı gerçekleri kadar zengin bir ilham kaynağı olamaz. Nesneler her zaman bize göründükleri gibi olamayabilirler. Bu nedenle de oldukları gibi resmedilmeleri mümkün olmayabilir. Ona göre sanat soyut bir düşüncenin tanımlanmasıdır. Bu düşüncenin anlamı aslında görünen dünyanın görünmeyen anlamı gibi bilinmeksizin kalabilir (Passeron, 1990, s:195-196).

René Magritte'in eserleri ilk kez 1936 yılında New York'ta sanatseverlerle buluşmuştur. Sanatçının yapıtlarına yönelik ilgi, ilerleyen yıllarda da devam etmiş; 1965 yılında New York Modern Sanat Müzesi (MoMA) ve 1992 yılında Metropolitan Sanat Müzesi'nde kapsamlı sergilere ev sahipliği yapılmıştır.

Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Magritte'in sanatsal yaklaşımı daha geniş kitlelerce takdir görmeye başlamış; onun düşsel ve kavramsal imgelerle örülü üslubu, pop art, minimalist sanat ve kavramsal sanat gibi çağdaş akımlar üzerinde bir etki bırakmıştır. Sanatçı, yaşamını sürdürdüğü Brüksel'de, 15 Ağustos 1967 tarihinde hayata veda etmiştir (Soby, 1965, s:6).

Magritte'nin “LesAmants” Serisi

René Magritte, 20. yüzyılın önde gelen Sürrealist sanatçılarından biri olarak kabul edilmektedir. Sanatçı, 1928 yılında “Âşıklar Serisi” başlığı altında dört farklı tablo üretmiştir. Bu eserlerde, yüzleri beyaz bir örtüyle tamamen kapatılmış bir kadın ve bir erkek figürünün öpüşme anı

betimlenmektedir. Anonimlik ve ulaşılmazlık temalarını öne çıkaran bu kompozisyonlar, Magritte'in bilinçaltı, kimlik ve iletişimsizlik gibi kavramlara yönelik görsel sorgulamalarını yansıtmaktadır.

Bu resimlerde ressamın on üç yaşında iken yaşadığı talihsiz bir olayın etkisi olduğu iddia edilir. Sanatçının annesi bir nehirde boğulmuş ve onun cesedini ıslak beyaz gecelikler içerisinde görmüştür (Soylu,2017, s:281).

Sanat eleştirmenleri, René Magritte'in “Âşıklar” adlı eserinde yer alan ve öpüşen çiftin yüzlerini tamamen örten kumaşı farklı biçimlerde yorumlamaktadır. Bu örtü, bazı yorumlara göre, aşkın birey üzerinde yarattığı körlüğü ya da gerçekliğin algılanmasını engelleyen bir tür zihinsel perdeyi simgelemektedir. Diğer bir bakış açısına göre ise, söz konusu örtü figürlerin birbirine fiziksel olarak yakın olmasına rağmen duygusal ya da ruhsal anlamda erişemediği bir ilişki biçimini, yani imkânsız ya da sonuçsuz bir aşkı temsil etmektedir. Bu çok katmanlı yorumlar, eserin izleyiciye farklı düşünsel okuma alanları sunduğunu göstermektedir (Danesi, 2015, s: 90).

1928 yılında tamamlanan ve “Les Amants” başlığını taşıyan eser, Türkçeye “Âşıklar” olarak çevrilmiştir. Kompozisyonda, yüzleri beyaz bir bezle tamamen örtülmüş bir kadın ve bir erkek figürü öpüşme anında betimlenmiştir. Erkek figürün takım elbise giymesi, kadının ise kolsuz bir elbise giymiş olması muhtemeldir; bu detaylar, figürlerin toplumsal rollerini ve cinsiyet kimliklerini vurgular niteliktedir. İki figür arasındaki tensel temas, örtüyle yaratılan engel sayesinde hem yakınlık hem de ulaşılmazlık duygusunu aynı anda yansıtır.

Eserin yorumlanmasına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı sanat tarihçileri bu sahneyi, Magritte'in genç yaşta nehirde boğularak hayatını kaybeden annesiyle ilişkilendirmekte ve yüzün örtülmesi temasını sanatçının bu travmatik deneyimiyle açıklamaktadır. Öte yandan, eserin sanatçının kendi yaşamındaki aşk ve özlem temalarını yansıttığı; özellikle de sevdiği kadına duyduğu derin duyguların simgesel bir anlatımı olduğu da öne sürülmektedir. Bu bağlamda eser, hem biyografik hem de evrensel düzeyde çok katmanlı bir anlam dünyası sunmaktadır (Altuner, 2020, s:58).

Tabi ki resimde insanların yüzlerinin sarılı ve gizli olması mistik ve gizemli anlamlar da içerebilir. İnsanlar arasında sınıf farklılıkları, iletişimde ve kavuşmada maddi ve manevi engeller, aşkın sınır tanımaması, cinselliğin bastırılması, insanlar arasında sosyal ve psikolojik mesafeler ve yasak aşkların gizli yaşanması gibi anlamlarda resimden çıkarılabilir.

Görsel 4. Rene Magritte, Les Amants, 1928, TüYB

(<https://resimbiterken.wordpress.com/2014/02/08/rene-magrittenin-les-amants-eseri-ve-devami/>).

Görsel 5. Rene Magritte, Les Amants II, 1928, TüYB

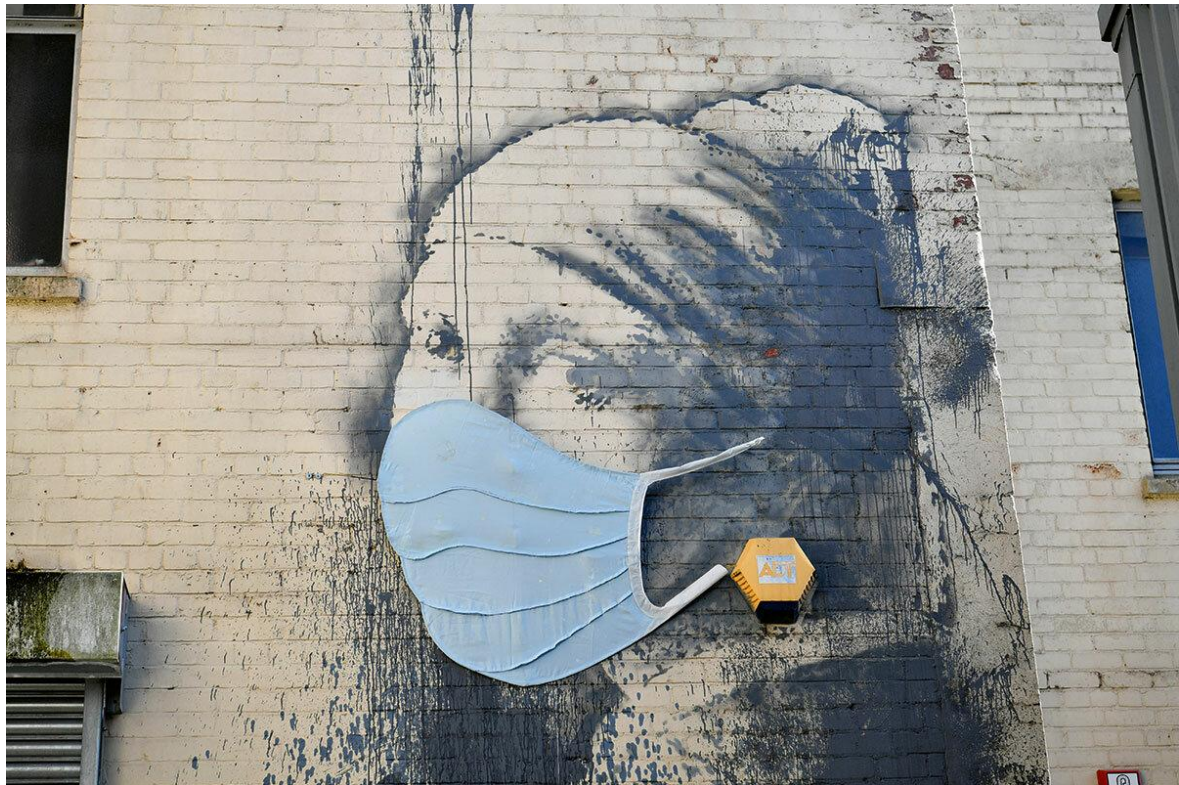
(<https://resimbiterken.wordpress.com/2014/02/08/rene-magrittenin-les-amants-eseri-ve-devami/>).

Covid 19 Pandemisinde Sanatta Maske

Covid 19 Pandemisi günümüz sanatçılarına yaratıcı eserler ortaya koymaları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Pandemi sürecinde sanat dünyası kısıtlı imkanlarla eser üretimi, sergileme biçimleri ve izleyiciye ulaşma gibi problemler içerisinde alternatif üretim ve sergileme yolları arayışına girmiştir. Duvar resimleri ve grafiti daha bir önem kazanmış, dijital ve online sergileme ön plana çıkmış, maske ve mesafe performansları daha dikkat çekici olmuştur.

Pandemi döneminde maskenin sanatçıların eserlerinde farklı biçimlerde kullanıldığı ve yorumlandığı görünmektedir. Banksy gibi grafiti ve duvar sanatçıları maskeyi duvarlara çizdikleri figürlere uygulayarak bir çeşit güncel sanat performansı göstermektedirler.

Banksy 2014’te yaptığı kulağında piercing olan İnci Küpeli Kız duvar resmi üzerine (Resim 6). 2020 yılında maske ekleyerek bu resmi pandemi dönemine uygun olarak güncellediğini dile getirmiştir (<https://www.orthero.com.tr/> 17.09.2021).

Resim:6. Banksy'den İnci Küpeli Kız portresine corona güncellemesi, 2020.
(<https://www.orthero.com>. 17.09.2021).

Maske moda dünyasında da etkisini göstermiş ve moda tasarımlarında yerini almıştır. Bazı sanatçılar eski ve ünlü sanatçıların eserlerine maske ekleyerek bir çeşit resimsel alıntı ve parodi yapmışlardır (Resim 7).

Tyboy İspanya' nın Barcelona şehrinde yaptığı “Mobil Dünya Virüsü” adını verdiği duvar resminde ise Mona Lisa tablosuna maske ile beraber cep telefonun da ekleyerek, dezenformasyona ve dijital virüslere gönderme yapmıştır (<https://724kultursanat.com/> 17.09.2021).

Resim:7. TvBoy Mobil Dünya Virüsü (<https://724kultursanat.com/> 17.09.2021).

Elmgreen ve Dragset adlı iki sanatçı yaptıkları üç boyutlu tasarım ve heykellerle güncel sanat dünyasında boy göstermektedirler. 2015 ile 2019 yılları arasında yaptıkları Same Love serisindeki yüzleri örtülü gizlenmiş iki baş figürünü (Resim 8) Covid 19 pandemisine gönderme yaparak sosyal medyada paylaşmışlardır (<https://contemporarylynx.co.uk/day-by-day-the-visual-diaries-from-quarantine> 20.09.2021).

Resim: 8. Elmgreen&Dragset, Same Love, 170x135x63 cm. Mermer, Palanmaz Çelik ve Mdf, 2019 (<https://m.facebook.com/adnparisofficiel/posts/2406811522943220> 20.09.2021).

1960 Hong Kong doğumlu Johnson Tsang adlı Japon sanatçının “Love in 2020” adını verdiği seramikten yaptığı öpüşen maskeler çalışması ile, yüz maskelerinin insanları yüzünü kapatması ve Covid 19 Pandemi süresince insanların fiziksel mesafeyi korumaya şartlandırıldığına gönderme yapmaktadır.

Seramiğin insanın doğasını yansıtan hassas dokusuyla yaratılan bu eser insanda birçok farklı duyguları uyandırmayı amaçlamaktadır. Tsang’ın bu çalışması büyük bir devinim içinde olan dünyanın bugünkü durağan durumu hakkında çok güçlü mesajlar içermektedir (<https://www.sanatperver.com/johnson-tsang/> 20.09.2021).

Resim 9. Johnson Tsang, "Still in One Piece III", Seramik, 2020

(<https://www.sanatperver.com/johnson-tsang/> 20.09.2021).

New York'ta yaşayan Sofia Colvin, Fotoğraf alanında uzmanlaşmış bir sanatçıdır. Çalışmaları görsel olarak büyüleyici ve şiirsel olarak nitelendirilen sanatçının görüntüleri, sessiz tonlardaki kavramsal portrelerden ıssız ortamlara kadar uzanıyor. Resim 10'daki çalışması Covid 19 pandemi süreci yanı sıra Rene Magritte' nin LesAmants serisine de gönderme yapmaktadır.

Resim 10. Sofia Colvin, Öpüşme, 2020 (20.09.2021).

Fotoğraf sanatçısı Emilio Morenatti Covid 19 Pandemi sürecinde bir seri maske ve mesafe içeren fotoğraf çalışmasına imza atmıştır. Fotoğraflarında (Resim 11) bilhassa Korona virüsten etkilenen hasta ve yaşlı insanların yalnızlığına ve çaresizliğine gönderme yapar.

Resim 11. Emilio Morenatti, 2020 (<https://www.pulitzer.org/winners/emilio-morenatti-associated-press> 20.09.2021).

Duvar resmi Sanatçısı Pobel'in Norveç'te yaptığı duvar resminde öpüşen bir çift Pandemi sürecindeki maske ve mesafeye rağmen sevgi ve aşka gönderme yapar.

Resim 12. Pobel, “Sevgililer”, Duvar Resmi, 2020 (<https://www.rferl.org/a/mural-masks-coronavirus-inspires-global-graffiti/30527353.html> 20.09.2021).

Mercos Costa tarafından Brezilya'nın Salvador kentinde duvara yaptığı maskeli öpüşen çift pandemi sürecinde insanların sağlığını korumaları yanı sıra sevgiye de zaman ayırmalarına gönderme yapıyor.

Resim 13. Marcos Costa, Aşk ve Pandemi, Salvador, 2020.

Sonuç

Dünya tarihi boyunca insanlar doğa üstü olaylardan etkilenmişler ve bu olaylar sanatın ifade ediliş biçiminde de etkili olmuştur. İçinde bulunduğumuz Covid 19 pandemi süreciyle birlikte, pandemi kısıtlama sürecinin yarattığı belirsizlik ve kısıtlanma psikolojisi altında sanatçılar eserler üretmişler, maske- mesafe kavramı sanatta yeniden yorumlanmış ve bu kısıtlanmışlık altında izleyiciye ulaştırma konusunda çeşitli sergileme biçimleri arayışında kırılma noktası oluşturmuştur. Medya etkisi birleştirici bir güç olmuş, uzağı-yakın bir biçimde birleştirerek, sosyal mesafe kavramı ile fiziksel mesafeyi dijitalleşme yolu ile aşılmıştır, olağanüstü duruma karşı sanatçılar, yaratıcılıklarını ortaya koyarak, birleştirici bir güç olarak varlığının gücünü göstermişlerdir.

Rene Magritte 1928 yılında yaptığı “Aşıklar” serisini yaşadığı bir travma sonucunda etkilendiği bir sahneye gönderme olarak yapmıştır. Annesi bir nehre atlayıp intihar ediyor ve Magritte sabah nehir kıyısında annesinin beyaz geceliğini yüzünde örtülü halde sudan çıkarılırken görüyor. Bu serisinin o sahneden etkilenerek çalışıldığı düşünülmektedir. Görünenin aslında tam olarak görüldüğü gibi olmadığını, insanın her zaman gördüğümüzün ardında gizlenmiş olanı görmek istediğini ve eserlerindeki bu beyaz örtü ile bu gizliliğe gönderme yapmaktadır.

Covid 19 pandemi sürecinde Rene Magritte'in "Les Amants" eserinden günümüzde hastalıktan kendimizi korumak için kullandığımız maske-mesafe kavramı birbiriyle örtüşmekte ve maskeyle birlikte kişiliğimiz gizlenmektedir. Günümüzde yaşanan koronavirüs salgınında sanatçılar, yaptıkları eserlerle insanları bilinçlendirmiş ve maske tasarımlarıyla insanlara katkı sunmuşlardır. Pandemi sürecinde karantina altında yaşadıkları kısıtlanma, ekonomik sıkıntı ve belirsizlik farklı ifade arayışları yaratmıştır.

İnsanlar her zor koşulda içinde bulunduğu ortama uyum sağlayan, çözüm üreten ve bu güne dek varlığını sürdüren bir varlık olmuştur. Her yeni koşulla birlikte yeni çözümler, yeni üretim biçimleri geliştirmişlerdir. Maske- mesafe kavramı günümüzün getirisi olarak sanatta yerini almış ve sanatı yeniden güncelleyerek, sanat her koşulda varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Sanatçılar arayışlarına devam ederek kendi üretimlerini göstermede ve izleyiciye ulaştırmada yeni yollar keşfederek, sanatı çağın getirilerine göre yeniden tanımlayacaklardır.

Kaynaklar

Altuner, H. (2020). Sürreal Resimde Kadın İmgesi, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 24, Bahar, Sayı: 82, s:151-172.

Danesi, M, (2015) Öpüşmenin Tarihi Popüler Kültürün Doğuşu, Çev.Ö.Karadağ, , İstanbul: Doğan Kitap.

Gombrich, E. (1999). Sanatın Öyküsü, Çev. Refik Erduran, İstanbul: Remzi Yayınevi.

Güvercin, C. (2020). "Tıp Tarihinde Pandemiler: Felaket, Deneyim ve Dönüşüm", Sağlık Bağlamında Edebiyat Sanat ve Tarih, Ed. Hasan Erbay, Çanakkale: Rating Akademi Yayınları.

Passeron, R. (1990). Sürrealizm Sanat Ansiklopedisi, Çev. Sezer Tansuğ, 2. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi

Sayar, E.(2020). "Salgında Edebi Anlatıların Eşduyumsal Rolü", Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih, Ed. Hasan Erbay, Çanakkale: Rating Akademi Yayınları.

Soby, J.T. (1965). Rene Magritte, Museum of Modern Art, New York: Distributed by Doubleday, Garden City.

Soylu, R. (2017). Sanatta Ve Kültürde Öpme Ritüelinin Göstergebilim Açısından İncelenmesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Kış, Cilt:16 Sayı:60 (s:269-287)

Taş T.ve Parlayan A. (2020). “Her Çağda Maske”, Atlas Dergisi, Mayıs-Haziran, Sayı:326, s: 28-33.

Yılmaz, N.K. (2020). “Pandemi Karşısında Maske Takan İnsan”, Tabula Rasa Felsefe & Teoloji dergisi Yıl:2020, Sayı:34, s:1-19

Görsel Kaynakça

Görsel 1. Taş T.ve Parlayan A. (2020). “Her Çağda Maske”, Atlas Dergisi, Mayıs-Haziran, Sayı:326, s: 28-33.

Görsel 2. Taş T.ve Parlayan A. (2020). “Her Çağda Maske”, Atlas Dergisi, Mayıs-Haziran, Sayı:326, s: 28-33.

Görsel 3. Taş T.ve Parlayan A. (2020). “Her Çağda Maske”, Atlas Dergisi, Mayıs-Haziran, Sayı:326, s: 28-33.

Görsel 4. <https://resimbiterken.wordpress.com/2014/02/08/rene-magrittenin-les-amants-eseri-ve-devami/> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 5. <https://resimbiterken.wordpress.com/2014/02/08/rene-magrittenin-les-amants-eseri-ve-devami/> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 6 <https://www.orthero.com> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 7. <https://724kultursanat.com> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 8. <https://m.facebook.com/adnparisofficiel/posts/2406811522943220> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 9. <https://www.sanatperver.com/johnson-tsang/> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 10. <https://sofiacolvin.tumblr.com/post/73576394565> 20.07.2025.

Görsel 11. <https://www.pulitzer.org/winners/emilio-morenatti-associated-press> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 12. <https://www.rferl.org/a/mural-masks-coronavirus-inspires-global-graffiti/30527353.html> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

Görsel 13. <https://spraycabuloso.com.br/obras-urbanas-e-telas/> Erişim Tarihi: 20.07.2025.

ALBRECHT DÜRER'İN MAHŞERİN DÖRT ATLISI ESERİNİN GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEMESİ

Doç. Dr. Rasim SOYLU

Sakarya Üniversitesi,

rasimsoylu@sakarya.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0001-7136-1928>

Dr. Nezih ÇOMAK

Kocaeli Üniversitesi,

nezaihacmk@hotmail.com - <https://orcid.org/0000-0002-3868-5100>

ÖZET

Albrecht Dürer (1471-1528) Rönesans döneminde yaşamış önemli bir Alman ressamdır. Dürer'in "Mahşerin Dört Atlısı" adlı eseri salgın hastalık ve felaketleri simgeleyen metaforik bir anlatımdır. Bu resim üzerinde savaşı, kıtlığı, salgın hastalıkları ve ölümü sembolize eden dört farklı figür yer almaktadır. Dürer'in bu eseri, Yeni Ahit'in Vahiy Kitabı bölümünde anlatılan mahşer konusuna dair ahşap baskısı ile yapılmış bir çalışmadır. Atın üzerinde yer alan figürlerin hepsi farklı bir şekilde tasvir edilmiştir. Resimdeki dört figürden elinde yay tutan insan figürü salgın hastalıklara, elinde kılıç olan figür savaşı, elinde terazi tutan figür kıtlıklara, elinde üç dişli çatal bulunan figür ise ölüm gerçeğine gönderme yapmaktadır. Gökyüzünde kanatlarını açmış melek figürü elleriyle takdis imgesi göstermektedir. Resmin sol alt köşesinde yer alan korkunç canavar Orta Çağ resimlerinde cehennemi temsil eden Leviathan olarak adlandırılan yaratığı tasvir etmektedir. Bu canavar başında taç bulunan bir adamı yutmaktadır. Bir gösterge olarak bu imge ölümün zengin-fakir ayrımı yapmadan herkesin başına geleceğine gönderme yapmaktadır. Genellikle resimlerde tırpanla gösterilen ölüm imgesi bu resimde üç dişli çatal ile temsil edilmiştir. Bu çalışmada Dürer'in "Mahşerin Dört Atlısı" adlı eseri göstergebilim çözümleme yöntemi ile incelenecektir. Göstergebilim pek çok bilim alanında kullanıldığı gibi özellikle sanat eserlerinin incelenmesinde ve çözümlenmesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Resimde yer alan renk ve biçimler birer gösterge olarak ele alınacak ve düz anlam, yan anlam ve derin anlam çözümleme şeması üzerinde ele alınacaktır. Ayrıca her gösterge karşıt anlamına da gönderme yapar görüşüne istinaden resimdeki göstergelerin çağrıştırdıkları karşıt anlamlara da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dürer, Mahşerin Dört Atlısı, Gösterge, Göstergebilim

1. GİRİŞ

Sanat tarihi aynı zamanda insanlık tarihi olarak da düşünülebilir. Sanat eserleri geçmiş ve gelecek arasında bir ilişki kurarak zamanın tanıklığında devamlılık göstermektedir. Sanatçılar sadece kendi dönemlerini şekillendirmezler. Tarih süreci boyunca tarihin belgelenmesinde önemli bir rol oynarlar.

Tıbbi gelişmelere imza atan hekimlerin yanı sıra filozoflar, din adamları, şairler ve sanatçılar da salgın hastalık problemleriyle ilgilenmişler ve eserlerinde tema olarak ele almışlardır. Örneğin, bilim dışı inanışa sahip olan bazı insanlar pandemi problemini dini olarak yorumlayıp Tanrı'nın bir cezası olarak görmüşlerdir. Sanatçıların aşırı duyarlı olmaları sebebiyle toplumun yaşadığı korku ve acıları da eserlerine yansıtması, pandemilerin sanat tarihi içerisinde yer almasına kaynaklık etmiştir.

Sanat tarihinde sanatçıların eserlerine yansıyan birçok salgın hastalıklar görünmektedir. Özellikle Orta çağ Avrupa'sını derinden sarsan Kara ölüm-veba salgını toplumlar üzerinde oluşturduğu korku ve endişe sebebiyle edebiyattan görsel sanatlara pek çok sanat eserine yansımıştır. Ayrıca Cüzzam hastalığı da dinsel metinlerle ilişkilendirilip sanatçıların üretimlerinde sembolik anlatımlara kaynaklık etmiştir (Yabalak, 2020, s. 533).

İnsanlık tarihinde en dehşetli ve en çok korkulan salgın hastalık olarak vebadan söz edilebilir. Dünyanın hemen hemen her yerinde görülen Veba, özellikle Avrupa'da hijyene dikkat edilmemesi ve fare istilalarıyla yüz binlerce insanın ölümüne yol açmıştır.

Yıkanma ve temizlik kültürü gelişmemesi gibi sebeplerle çok hızlı yayılan Veba, Tanrı'nın bir cezası olarak da görülmüştür. O dönemde halkın üzerinde büyük bir baskı oluşturan kilise tip gibi bilimlerle ilgilenen insanları da yargılayıp cezalandırdığı için hastalığın tedavisi mümkün olmamıştır. O dönemden günümüze kadar gelen kitaplarda bazı şehirlerde açık veba hastanelerinde cerrahların hastaları kesip biçtiği ve sokaklarda bağırarak hekimlerin reçete duyuruları yaptıkları yer almaktadır (Nikiforuk, 2020, s. 87).

2. Albrecht Dürer'in Yaşamı ve Sanatı

Albrecht Dürer (1471–1528), Alman Rönesansı'nın önde gelen sanatçılarından biri olarak hem resim hem de baskı sanatında önemli katkılar sunmuştur. Nürnberg'de doğan Dürer, sanat yaşamına babasının yanında kuyumculuk öğrenerek başlamış, ardından ressamlık eğitimine yönelmiştir. Genç yaşta gerçekleştirdiği İtalya seyahatleri sayesinde, klasik sanat anlayışını ve Rönesans'ın perspektif ve anatomi bilgilerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu

deneyimler, onun sanatında hem teknik ustalığı hem de entelektüel derinliği birleştirmesine olanak tanımıştır (Eczacıbaşı, 1997, 493).

Hastalık gibi felaket konularını ele alan sanatçıların en başında Alber Dürer gelir. Ressamın yaşadığı 15. Yüzyılda Avrupa’ da hala veba ve bazı salgın hastalıklar devam etmektedir. Almanya’da dünyaya gelen Dürer (1471-1528), ailesinin dünyaya gelen üçüncü çocuğu olmasına rağmen hayatta kalabilen ilk çocuktur. Dürer’ in Mahşerin Dört Atlısı adlı eseri salgın hastalık ve felaketleri simgeleyen metaforik bir tablodur. Bu resim üzerinde savaşı, kıtlığı, salgın hastalıkları ve ölümü temsil eden dört farklı at figürü yer almaktadır (Gögebakan, 2017, 104-126).

Dürer, özellikle gravür ve ağaç baskı tekniklerinde ustalaşmış, bu alanda ürettiği yapıtlarla Avrupa’da büyük ün kazanmıştır. “Apokalipsis” (1498) ve “Melankoli I” (1514) gibi eserleri, onun yalnızca teknik bir sanatçı değil, aynı zamanda semboller ve felsefi içeriklerle çalışan bir düşünür olduğunu da gösterir. Sanatı, matematik, doğa gözlemi ve teolojik temaları bir araya getirir. Rönesans’ın insan merkezli düşüncesini Kuzey Avrupa’nın manevi yoğunluğuyla harmanlayan Dürer, sanat tarihinde hem teknik yenilikçi hem de düşünsel derinliğiyle özgün bir yere sahiptir. Onun sanatı, sonraki yüzyıllarda hem sanatçılar hem de düşünürler üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır (wikipedia).

Görsel 1: Dürer’in kendi tarafından yapılmış portresi Prado Museum (wikipedia).

3. Albrecht Dürer ve “Mahşerin Dört Atlısı” Eseri

Hristiyan inancına göre Mahşerin Dört Atlısı, kıyamet günü yaklaşırken ortaya çıkacak ilahi sembollerdir. Bu figürler, Yeni Ahit'in Vahiy (Apokalips) kitabında, Tanrı'nın yedi mührünün açılmasıyla birlikte sahneye çıkar. Metne göre her mühür açıldıkça bir atlı belirir ve her biri farklı bir felaketi temsil eder. Yorumlara göre; beyaz ata binen figür bazı yorumcularca İsa Mesih'le özdeşleştirilirken, kırmızı at savaşı ve kan dökülmesini, siyah at kıtlık ve ekonomik çöküşü, soluk (veya solgun) renkli at ise salgın hastalıklar ve ölümü simgeler. Bu semboller, kıyamet öncesi yaşanacak büyük felaketlerin habercileri olarak görülür. Bu alegorik anlatımın arkasında İncil'de (Vahiy 6 1:1-8) Yuhanna'nın gördüğü bir rüyaya atfedilir. Hristiyan teologların yorumuna göre, mahşerin dört atlısının İsa'nın hazır bulunuşunu gösteren alametlerle ilgisi vardır. Bu İsa'nın Armagedon'daki yargılama ve cezalandırma için gelişi ile ilgilidir. Mahşerin dört atlısı atlarını bu zaman dilimi arasında sürmektedirler (wikipedia).

Birinci atlı atanmış kral İsa'yı temsil eder; (Vahiy 6:1-2).

“Sonra baktım, Kuzu yedi mühürden birini açtığında dört canlıdan birinin gök gürültüsü gibi bir sesle "Gel!" dediğini duydum. Baktım ki, beyaz bir at ve binicisinin elinde bir yay. Ona bir taç verildi ve zaferden zaferine koşarak, son zaferine doğru ilerledi”.

İkinci atlı savaşları temsil eder; (Vahiy 6:3-4).

“Kuzu ikinci mühürü açtığında, ikinci canlının "Gel!" dediğini duydum. Derken, bir diğeri, bir kırmızı at çıktı. Binicisine, yeryüzündekiler birbirini boğazlasın diye dünyadan barışı kaldırma yetkisi ve büyük bir kılıç verildi”.

Üçüncü atlı kıtlık ve açlığı temsil eder; (Vahiy 6:5-6).

“Kuzu üçüncü mühürü açtığında, üçüncü canlının "Gel!" dediğini duydum. Baktım ki, bir siyah at ve binicisinin elinde bir terazî. O anda sanki dört canlının arasından gelen bir ses duydum; şöyle diyordu: "Bir ölçek (yaklaşık 700 gr.) buğday bir dinara ve üç ölçek arpa bir dinara. Zeytinyağı ve şarabı ziyan etmeyin”.

Dördüncü atlı salgın hastalıkları ve ölümü temsil eder; (Vahiy 6:7-8).

“Kuzu dördüncü mühürü açtığında, dördüncü canlının sesini duydum. "Gel!" diyordu. Baktım, soluk renkli bir at, binicisinin adı da Ölüm. Hemen arkasından ölümler diyor geliyordu. Kılıçla, kıtlıkla, kırgınlıkla ve yerin vahşi hayvanlarıyla öldürmeleri için onlara dünyanın dörtte biri üzerinde yetki verildi” (wikipedia).

Albrecht Dürer (1471–1528), her ne kadar resim alanında da önemli eserler üretmiş olsa da, özellikle gravür sanatıyla özdeşleşen bir isim olarak sanat tarihine geçer. Sanatçının ahşap baskı tekniğiyle oluşturduğu gravürlerinde yer verdiği karakteristik monogramı, sadece bir imza işlevi görmez; aynı zamanda dönemin telif hakkı uygulamaları çerçevesinde eser üzerindeki haklarını koruma aracı işlevi taşır. Bu monogram, Dürer’in sanatsal üretimini sadece estetik değil aynı zamanda ekonomik bir başarıya da dönüştürmesini sağlar (Pilici, 2025, 1192).

Sanatçının ilk büyük çıkışı, Apocalypse (Kıyamet) adlı gravür dizisiyle gerçekleşir. Hem Almanca hem de Latince olarak basılan bu seri, Yeni Ahit’te yer alan Yuhanna’nın Vahiy Kitabı’ndan esinlenir ve kıyamet gününe ilişkin sahneleri dramatik bir anlatımla betimler. Dizideki on beş sahne, erken Rönesans döneminde dinsel imgelerin hem halk nezdinde hem de sanat çevrelerinde yarattığı yoğun etkiyi gözler önüne sermektedir.

4. Albrecht Dürer’in Mahşerin Dört Atlısı Eserinin Göstergebilim Çözümlemesi

Sanat eserlerinin incelenmesinde ikonoloji, pedagojik ve akademik eleştiri yanı sıra göstergebilim de en çok kullanılan çözümleme yöntemlerinden birisidir. Yirminci yüzyılın başlarında gelişen göstergebilim sanat eseri üzerindeki göstergeleri tespit eder ve onu düz anlam, yan anlam, derin anlam ve karşıt anlamlarına göre çözümler. Ayrıca eserdeki anlatıya göre Gremias’ın geliştirdiği “Eyleyenler Şeması” ve “Göstergebilimsel Dörtgen şeması” da kullanılabilir.

Dürer’in Apocalypse (Kıyamet) adlı gravür dizinin en çarpıcı parçası olan “Mahşerin Dört Atlısı”, ikonografik açıdan Dürer’in en güçlü betimlemelerinden biri olarak kabul edilir. Kompozisyon, sol taraftan dörtnala ilerleyen dört figürü içerir: Savaş, Kıtık, Veba ve Ölüm. Atlılar, meleksi bir varlığın eşliğinde sahneye dahil olur ve dünya üzerindeki yıkımın habercisi olarak tasvir edilir. 15. yüzyılın sonlarında yaygın olan kıyamet beklentisi düşünüldüğünde, bu eser dönemin izleyicisi üzerinde büyük bir zihinsel ve duygusal etki yaratır. Dürer’in figürleri sahneye diyagonal eksende yerleştirmesi ve derinlik hissini artıran çizgisel taramalarla oluşturduğu kompozisyon, hem anlatı gücü hem de teknik ustalık açısından dikkat çeker.

Dürer’in bu eseri, Yeni Ahit’in Vahiy Kitabı bölümünde anlatılan mahşer konusuna dair ahşap baskısı ile yapılmış bir çalışmasıdır. Atın üzerinde yer alan figürlerin hepsi farklı bir şekilde tasvir edilmiştir. Resimdeki dört figürden elinde yay tutan insan figürü salgın hastalıklara, elinde kılıç olan figür savaşa, elinde terazi tutan figür kıtıklara, elinde üç dişli çatal bulunan figür ise ölüm gerçeğine gönderme yapmaktadır. Gökyüzünde kanatlarını açmış melek figürü elleriyle takdis imgesi göstermektedir. Resmin sol alt köşesinde yer alan korkunç canavar Orta

Çağ resimlerinde cehennemi temsil eden Leviathan olarak adlandırılan yaratığı tasvir etmektedir. Bu canavar başında taç bulunan bir adamı yutmaktadır. Bir gösterge olarak bu imge ölümün zengin-fakir ayrımı yapmadan herkesin başına geleceğine gönderme yapmaktadır. Genellikle resimlerde tırpanla gösterilen ölüm imgesi bu resimde üç dişli çatal ile temsil edilmiştir (Farthing, 2014, s. 187).

“Mahşerin Dört Atlısı”, yalnızca bir dini metnin görsel temsili olmakla kalmaz; aynı zamanda dönemin toplumsal korkularını, dinsel duygularını ve estetik anlayışını aynı düzlemde gösteren göstergelerden oluşmaktadır. Bu göstergeler görünen ve bilinen düz anlamları yanı sıra metaforik yan anlamlar ve derin anlamlar da içermektedir. Resimde görülen her bir figür ve obje sembolik anlamlar taşıyan birer gösterge olarak çözümlenecektir.

4.1. Eserdeki Göstergeler ve Anlamlandırma

4.1.1. Melek Figürü ve El İşareti: Kompozisyonda, dört atlıyı yukarıdan kutsama jestiyle selamlayan bir melek yer almaktadır. Hemen altında kılıcını savurarak atını sürdüğü gözlemlenen figür ise yorumlara açık bir nitelik taşır. Bu figür, bazı yorumcular tarafından Mesih olarak tanımlanırken, bazıları tarafından yıkımın habercisi şeklinde değerlendirilmektedir. Dürer bilinçli biçimde çoklu anlamlara açık bir simge üretmiş olabilir.

4.1.2. Cehennemin Ağız: Kompozisyonun sağ alt köşesinde yer alan devasa ağız figürü, Orta Çağ’dan itibaren cehennemi simgeleyen Leviathan motifiyle ilişkilendirilir. Bu ağız, imparatorluk tacı ve başpiskopos başlığı taşıyan bir figürü yutmak üzeredir. Bu detay, ölümün ve kıyametin sosyal statü farkı gözetmeksizin tüm insanlık üzerinde mutlak bir güç olduğunu vurgular.

4.1.3. Üç Dişli Yaba ve Yüz İfadesi: Ölümün geleneksel olarak tırpanla temsil edilmesine karşın, Dürer burada üç dişli yaba sembolünü de kullanır. Bu öge, cehennemle ilişkilendirilen ikonografinin bir parçasıdır. Dürer’in bu iki simgeyi bir araya getirerek hem ölüm hem de cehennem temalarını aynı sahnede bütünleştirdiği görülür. Yıkımın yüzlere yansıyan dehşet duygusu ise eserin dramatik anlatım gücünü artırır.

4.1.4. Kıtlık ve Terazî: Atlılardan biri, elinde taşıdığı terazîyle kıtlığı simgeler. Kompozisyonun genel hareketliliği içinde terazî, figürle birlikte savrulmakta ve böylece hem simgesel hem de kinetik bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu detay, kıtlığın yalnızca fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda dengeyi bozan sosyal bir tehdit olduğunu da ima eder.

Görsel 2. Dürer, Mahşerin Dört Atlısı, Gravür, 38.8 X 29.1 cm. 1498 (Artun, 2020).

Tablo:1. Göstergebilim Anlam Çözümleme Şeması (Soylu,2018:51).

Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Derin Anlam
Melek	Dini ve Mitolojik Soyut varlık	Doğaüstü güçler, İlahi güçler	Mitoloji, Din, Mistisizm, Metafizik
El İşareti	Dini Ritüel	Kutsama, Selamlama	Mitoloji, Din, Mistisizm, Metafizik
Kılıç	Silah	Savaş, yıkım, felaket	Mitoloji, Din, İkonoloji
Büyük Ağız Leviathan	Yaratık Ağız	Cehennem ağızı, ölüm ve kıyamet	Mitoloji, Din, Metafizik, İkonoloji

Taç veya başlık	İmparatorluk tacı veya başpiskopos başlığı	Ölümün ve kıyametin sosyal statü farkı gözetmeksizin tüm insanlık üzerinde mutlak bir güç olduğunu vurgular	Mitoloji, Din, Metafizik, İkonoloji
Üç Dişli Yaba	Tarım aleti	Ölüm ve cehennem sembolü	Mitoloji, Din, İkonoloji
Terazi	Ölçü aleti	Kıtlık, Bereket, denge, adalet	Mitoloji, Din, İkonoloji

Tablo:2. Temel Karşıtlıklar Şeması (Batu,2011:134-Günay,2012:105).

Kavramlar	Karşıt Anlamlar
Yaşam	Ölüm
Canlı	Cansız
Gelecek	Geçmiş
Zaman	Zamansızlık
Umut	Umutsuzluk
Var Olmak	Yok Olmak
Anlam	Anlamsızlık
Güzel	Çirkin
İyilik	Kötülük
Gerçek	Gerçek Dışı
İnanç	İnançsızlık
Sağlıklı	Hasta

Sonuç

Sanat tarihi, yalnızca estetik üretimlerin değil aynı zamanda insanlık tarihinin kırılma noktalarının da izlerini taşımaktadır. Salgın hastalıklar, toplumsal yapıyı kökten sarsan etkileriyle tarih boyunca sanatçıların dikkatini çekmiş; korku, çaresizlik, ölüm ve umut gibi evrensel temalar aracılığıyla sanat eserlerinde temsil edilmiştir. Orta Çağ'dan itibaren özellikle veba gibi salgınların dini ve kültürel anlamlandırmalarla iç içe geçtiği, bu durumun sanatçılar tarafından sembolik dil yoluyla ifade edildiği görülmektedir.

Albrecht Dürer'in "Mahşerin Dört Atlısı" adlı eseri, hem dönemin dinsel ve toplumsal korkularını yansıtan bir belge hem de ikonografik ve göstergebilimsel açıdan derin anlamlar taşıyan bir sanat yapıtı olarak öne çıkmaktadır. Vahiy Kitabı'ndan esinlenerek oluşturulan bu gravür, kıyamet tasvirini yalnızca kutsal metnin görselleştirilmesi olarak sunmakla kalmaz, aynı zamanda dönemin zihinsel iklimine, halkın yaşadığı travmalara ve dinsel inanışlara dair katmanlı bir anlatı sunar.

Dürer'in kullandığı her figür, her sembol; izleyicide yalnızca görsel bir etki yaratmakla kalmaz, aynı zamanda düşünsel bir sorgulamayı da tetikler. Melek figürü, ölümün araçları olan yaba ve Leviathan ağzı, sosyal eşitsizliğe rağmen kaçınılmaz olan kıyamet vurgusu, eserdeki çok katmanlı anlam dünyasını oluşturur. Bu bağlamda Dürer'in "Mahşerin Dört Atlısı" eseri, sadece sanatsal değil; kültürel, dini ve sosyolojik bir belge niteliği de taşımaktadır.

Sonuç olarak, pandemi gibi küresel krizlerin sanata etkisi yalnızca geçmişe ait bir olgu değildir; günümüzde de benzer biçimde sanatçılar bu temaları işlemekte, insanlık durumuna dair kolektif hafızayı sanat yoluyla yeniden inşa etmektedir. Dürer'in yapıtı bu hafızanın güçlü örneklerinden biri olarak hem kendi döneminin hem de günümüz izleyicisinin zihninde yankı bulmayı sürdürmektedir.

Kaynaklar

Artun, A. (2020). <https://gorus21.com/kara-olum-ve-avrupa-sanati/> Erişim Tarihi: 03.05.2024

Batu, Bengü. (2011). Sanat Eğitimi Alanında Yapıt İncelemelerinde Bir Yöntem Olarak Görsel Gösterge Çözümlemesi, Doktora Tezi, Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Eczacıbaşı, Ş. (1997). Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul: Yem Yayınları

Farthing, S. (2014). Sanatın Tüm Öyküsü. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Gögebakan, Y. (2017). "Dörtlü Atlı Grup Olarak "Quadrige" ile "Mahşerin Dört Atlısı"nın İlişkilendirilmesi ve Sanatsal Yansımaları." Sanat ve Tasarım Dergisi, 7(1), 104-126.

Günay, V. D. Alev P. (2012). Görsel Göstergebilim, İstanbul: Es Yayınları.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Albrecht_D%C3%BCrer Erişim Tarihi: 27.07.2025

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mah%C5%9Ferin_D%C3%B6rt_Atl%C4%B1s%C4%B1 Erişim

Tarihi: 30.07.2025

Nikiforuk, A. (2020). Mahşerin Dördüncü Atlısı. (Çev.Selahattin Erkanlı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pilici, E. (2025). MONOGRAMLARIN TARİHSEL VE GÜNCEL KULLANIMI. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 18(50), 1188-1207.

<https://doi.org/10.12981/mahder.1574591>

Soylu, R. (2018). “Göstergebilim Sanateseri Çözümleme Şemaları”, *Güzel Sanatlarda Örnek Araştırmalar El Kitabı*, Editor: Pelin Karabaş, İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Yabalak, H. (2020). "Sanatçının Esin Kaynağı Olarak Salgın Hastalık ve Hastalığın Resim Sanatına Yansıması." *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 493-538.

KARAKÖY'DE NEOKLASİK ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: DEMİRBANK BİNASI (BANQUE DE CHANGE)

A BUILT IN NEOCLASSICAL STYLE IN KARAKÖY: DEMİRBANK BUILDING (BANQUE DE CHANGE)

Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Atatürk Üniversitesi

murataktetur@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2619-9017

ÖZET

İstanbul'un tarihi Galata semtini Haliç'e bağlayan Karaköy'de, Kamondo Merdivenleri'nin yanbaşıında, Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi)'üzerinde yer alan ve 1959 yılından beri Demirbank'ın sahip olduğu, bu nedenle Demirbank olarak bilinen yapının, neoklasik üslupta inşa edilmiş olmasından ve Osmanlı Bankası Genel Müdürlük Binası'na benzemesinden dolayı mimarının **Alexandre Vallaurý** olduğu ve 1880'lerde inşa edilmiş olabileceği görüşü hakimdir. Yapıyı yaptıran ve sahibi olan şirket, 1901-1902 tarihlerinde kadar bu binayı kullanmıştır. Yapı,1903'ten 1940'lı yıllara kadar İngiliz Konsolosluğu olarak kullanılmıştır. 1950 yılında **Şimşek Elektrik Şirketi**'ne satılmıştır.1953 tarihinde **Türk Ekspres Bank**'a devredilen yapıyı, 1959 yılında **Demirbank** satın almıştır.1998 yılına kadar Demirbank Genel Müdürlük Binası olarak kullanılan yapı, Demirbank'ın uhdesinde kalmayı sürdürmüş ve 1998'den buyana Demirbank'ın Karaköy Şubesi olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1999 yılında büyük çaplı bir restorasyon geçiren yapının iç tasarımı orijinalliğini büyük oranda kaybetmiştir. Yapı 2020 yılında da restorasyon'a tabi tutulmuştur. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapı, zemin katla birlikte dört katlı olarak inşa edilmiştir. Neoklasik tarz mimari üslup özellikleri sergileyen cepheleri ile dikkat çeken yapının, Voyvoda Caddesi (Bankalar Caddesi)'ne açılan cephesi, tasarım açısından neoklasik mimari tarzını en net sergileyen cephe olarak dikkati çeker. Bu cephede yapının orijinal adı olan "Société Ottomane de Change et de Valeurs" (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo) ibarelerinin yazılı olduğu mermer kitabe yer alır. Pencereler, plasterler, saçaklar, yatay-dikey hat kesişimleri antik Yunan ve Roma mimari geleneğinin Rönesansla tekrar canlanan ve IX. yüzyıl mimarisine sirayet eden yansımalarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karaköy, Neoklasik Üslup, Demirbank Binası

ABSTRACT

Located on Bankalar Avenue (Voyvoda Street) next to the Camondo Stairs in Karaköy, connecting Istanbul's historic Galata district to the Golden Horn, the building has been owned by Demirbank since 1959, and is therefore known as Demirbank. Its neoclassical style and resemblance to the Ottoman Bank Headquarters suggest that its architect was Alexandre Vallaurý and that it may have been built in the 1880s. The company that commissioned and owned the building used it from 1901 to 1902. From 1903 to the 1940s, the building served as the British Consulate. It was sold to the Şimşek Electric Company in 1950. The building, which

was transferred to Türk Ekspres Bank in 1953, was purchased by Demirbank in 1959. The building, which was used as the Demirbank Head Office until 1998, remained under Demirbank's ownership and has continued to be used as the Karaköy Branch of Demirbank since 1998. The building underwent a major restoration in 1999, but its interior design has largely lost its originality. It underwent further restoration in 2020. The nearly square-rectangular structure was constructed as a four-story structure, including the ground floor. The building, notable for its facades displaying neoclassical architectural features, is most notable for its facade facing Voyvoda Street (Banks Street). This facade bears a marble inscription bearing the building's original name, "Société Ottomane de Change et de Valeurs" (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo). The windows, plasterwork, eaves, and the intersections of horizontal and vertical lines reveal the reflections of ancient Greek and Roman architectural traditions, revived during the Renaissance and permeating 9th-century architecture.

Key Wörds: Karaköy, Neoclassical Style, Demirbank Building

1.GİRİŞ

İstanbul'un tarihi Galata semtini Haliç'e bağlayan Karaköy'de, Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi)'nde, Kamondo Merdivenleri'nin bitişiğinde inşa edilmiş bulunan ve 1959 yılından beri Demirbank'ın uhdesinde olan, bu nedenle Demirbank olarak anılan yapının inşa tarihi ve mimarı konusunda kesin ve net bilgi verebilecek belge mevcut değildir. Bazı yayınlarda **Alexandre Vallaury** tarafından 1880'li yıllarda tasarlandığı ve inşa edildiği ileri sürülmektedir (Eldem, 2000:226; Akpolat,1991:118; Çevik,2001:72; Aktemur,2009:86; Aktemur,2005:1-21;Aktemur,2012:37-74). Alexandre Vallaury'ye atıfta bulunan kaynakların çıkış noktasını aynı mimarın inşa ettiği neoklasik tarzda cephe düzenlerine sahip yapılar oluşturmaktadır. Örneğin Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü Binası ile olan büyük benzerliği, Banque de Change Binası'nın Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü Binası ile yaklaşık tarihlerde ve Alexandre Vallaury tarafından tasarlanmış olabileceği noktasında görüş birliğine varılmasına neden olmuştur.

Yapının mermer kitabesinde ismine yer verilen **Société Ottomane de Change et de Valeurs**¹ (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham), 1872 yılında kurulmuş olsa da, yapının inşa tarihinin bu kadar eskiye gitmediğini söylemek mümkündür. Zira **Gavand Planı**'nda yapının yeri boş arsa olarak gözükmektedir. 1890'da Vallaury'nin Osmanlı Bankası için yapmış olduğu tasarımda yapı yer aldığına göre, 1875-1890 tarihlerinde, büyük olasılıkla 1880'lerde yapıldığını kabul etmek akla yatkın gelmektedir. **Société Ottomane de Change et de Valeurs**, 1901-1902'deki tasfiyesine kadar bu binayı kullanmış, 1903'ten sonra 1940'lara kadar yapı

¹ Société Ottomane de Change et de Valeurs (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham) adlı şirket, borsacılıkta uzmanlaşan bir şirket olarak ön plana çıkmaktadır. **Clado**, **Eugenidi** ve **Barker** adlı bankerlerce 1872 yılında kurulmuş, 1875 krizinde büyük çaplı zararlar görmesine rağmen, aktif kalmış ve 1901-1902 tarihlerinde tasfiye edilmiştir. Bu şirkete ait hisse senetleri Osmanlı Bankası Arşivi'nde muhafaza edilmiştir. Bkz. O.B.A. (Osmanlı Bankası Arşivi), Hukuk İşleri Dosyaları, Osmanlı Bankası Kuruluş Mukavelenamesi Sureti, Şubat 1307/1892.

İngiliz Konsoloslugu uhdesinde kalmıştır². 1950’li yıllarda **Şalom Pessah** ve **Mehmed Bülent Sirmen**’in kurdukları **Şimşek Elektrik Şirketi**’ne devredilen yapı, 1953 tarihinde **Sadi Berkter** liderliğinde kurulan **Türk Ekspres Bank**’a satılmıştır. 1959 tarihinde **Demirbank** uhdesine geçen yapı, 1998 tarihine kadar Demirbank Genel Müdürlük binası, 1998’den buyana da, Demirbank’ın Karaköy Şubesi olarak kullanılmaya devam etmiştir.

1999 yılında geçirdiği kapsamlı restorasyonla, iç mekanda özgün tasarımını büyük oranda yitiren yapı, 1895 yılında **R.Huber** tarafından hazırlanan şehir haritasında da yer almıştır (Akpolat,1991:118; Çevik,2001:72; Aktemur,2012:37-74;Aktemur,2005:1-21)).

2. DEMİRBANK BİNASI (BANQUE DE CHANGE)’NİN MİMARİ ÜSLUBU

2.1. Demirbank Binası (Banque de Change)’nın Planı

1999 tarihli restorasyonla iç tasarımı büyük oranda değişikliğe uğrayan, böylece özgün tasarım özelliklerini önemli ölçüde yitiren, mevcut arazinin eğim durumuna göre tasarlanmış yapı, araziye uygunluk sağlamak gayesiyle yuvarlatılmış silindirik köşesiyle dikkat çekmektedir. Kareye yakın dikdörtgen tasarımda planlanan yapı, zemin kat üzerinde üç normal kat olarak yükselmektedir. Orijinali dört katlı olan yapının sonradan eklenen katla birlikte beş katlı bir cephe görünümü kazandığı anlaşılmaktadır.

2.2. Demirbank Binası (Banque de Change)’nın Cephe Düzenlemesi

Neoklasik mimari tarzına sahip cephe düzenlemesiyle ön plana çıkan yapının, Voyvoda Caddesi (Bankalar Caddesi)’ne açılan ve mermerden kitabenin bulunduğu güney cephesi tasarım özelliği ve tasarım unsurları bakımından en dikkat çekici cephedir. Buradaki mermer kitabe “Société Ottomane de Change et de Valeurs” (Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo) ibareleriyle yapının orijinal adı geçmektedir. **Güney cephe**, plasterleri, kemerleri ve saçaklarıyla yapıya görsel zenginlik kazandırmaktadır (**Görsel 1**).

Güney cephe sıkı bir düzen anlayışında tasarlanmıştır. Bu sıkı düzen anlayışının temelinde matematiğe ve geometriye dayalı simetri ve denge oluşturma çabası yatar. Katlar arasındaki saçaklar yatay hatları oluştururken, paye ve plasterlerin aksiyal bir düzende devam etmesi dikey hat unsurunu ortaya çıkarmaktadır. Yatay ve dikey hatların kesişmesi sonucu ortaya çıkan denge ile birlikte cephenin eşit ve aksiyal formlarda parçalanışı, neoklasik tarz mimarinin kaynağını antik Yunan ve Roma mimarisinden alan matematiksel ve geometrik düzen anlayışını hatırlatır.

² **Charles Goad**’un 1905 tarihli **Galata ve Beyoğlu Sigorta Planı**’ndan yapının İngiliz Konsoloslugu Binası olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Görsel 1. Demirbank Binası

Dört mermer paye arasındaki büyük ve geniş açıklıklar zemin katın cephe düzenlemesini oluşturur. Birinci katın cephesinde, derz araları belirgin ve taş yüzeyleri dışa taşkın duvar örgüsü (bosajlı duvar) dikkati çeker. Bu duvar örgüsünün yanı sıra ortadaki üçlü kenarlardaki tekli sistemde olmak üzere, dikdörtgen formlu ve düz atkılı pencereler birinci kat cephesine ana karakterini kazandırmaktadır. Ortada üçlü sistemde düzenlenmiş pencerelerin korint düzenli ve kare kesitli plasterleri neoklasik mimarinin kaynağını antik Yunan ve Roma mimarisinden alan unsurlarıdır. Yine dikdörtgen formlu pencere sövelerinin iç-içe silmelerden oluşan profil kuşakları da antik dönem mimarisini akla getirir.

Yapının güney cephesi, birinci katı antik Yunan ve Roma mimarisinin cephelerde kullanılan meander motifleriyle bezeli ve iç-içe ince profillerle sınırları çekilmiş bir yatay kuşak, onun üzerinde akantus yapraklarıyla süslenmiş başka yatay kuşaktan sonra gelen kalın bir bantla, ikinci ve üçüncü katın bir bütün olarak algılanan cephesine bağlanır. İkinci ve üçüncü kat cephelerinin güneyde bir bütün olarak algılanabilmesini, taşıyıcı olmayan, tamamen cephede denge ve simetri sağlamak maksadıyla kullanılmış, yüzeyden hafif ileri taşkın plasterler sağlamaktadır. Bu plasterlerin ardışık ve aksiyal bir düzende ve iki kat boyunca kesilmeden devam etmesi, cephenin bir bütün halinde algılanmasını sağlamaktadır.

İkinci katın, iç-içe profil kuşaklarından oluşan geniş yuvarlak kemerli ve dikdörtgen formlu pencereleri, pencere kenarlarındaki gövdeleri ince profillerle yivlendirilmiş daire kesitli ve korint başlıklı plasterleri, antik Roma mimarisi kaynaklı olup, neoklasik ve neorönesans mimari tasarımlarının da vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Cephe pencerelerinin üst kısımlarındaki yatay bantlara işlenen antik dış sırası motifleri ve meanderler, antik Yunan ve Roma tapınak cephelerindeki dekorasyon üslubunu akla getirir. Pencere kemerleri iç içe geçme profillerden geniş yuvarlak kemerli olarak tasarlanmış, kemer kilit taşları ise volüt formunda işlenmiştir.

Üçüncü katta yer alan pencerelerin üzerindeki geniş bir saçak, üçüncü katı dördüncü kat cephesinden ayırır. Burada üzerleri ince profillerle yivlendirilmiş volüt biçimindeki konsollar ikili olarak yerleştirilmiş, böylece ikili konsol ve aralarda dikdörtgen formunda sade bantların ardışık düzenlenmesi sonucu oluşturulmuş yatay saçak ortaya çıkmıştır. Söz konusu yatay saçaktan sonra, üzerleri kenger yaprağı motifleriyle bezeli ve volüt formlu konsollarla desteklenen çatı saçığı gelmektedir.

Çatı saçığından sonra gelen kat orijinal olmayıp, sonradan eklenmiştir.

Yapı cephesinde, plaster ve yatay bant düzenlemeleriyle eşit, simetrik ve aksiyal formlar ve görünümler oluşturulması, antik Roma mimarisinin ve devamında neoklasik mimari üslubunun simetrik düzen ve kolay algılanabilir cephe görünümü oluşturmak amacıyla cephede plaster ve yatay bant kullanımını düşündürür.

Birinci kat cephelerinin bosajlı duvar tekniği de , antik Roma mimarisi gelenekli olup, neoklasik mimaride de karşımıza çıkan bir duvar örgü tekniğidir.

Batı yönden yandaki bina ile bitişik nizamda olduğundan dolayı cephe görüntüsü vermeyen yapının **doğu cephesi** boyunca Kamondo Merdivenleri yükseldiği için ikinci kata kadar cephe vermemektedir. İkinci ve üçüncü kat cepheleri ise, güney cephe ile plasterler, pencere formları ve saçak dekorasyonları bakımından aynı özellikleri içerir.

Yapının kuzey cephesi, arazinin eğimi nedeniyle birinci kattan cephe görüntüsü yansıtmamaktadır. İkinci ve üçüncü kattan yansıyan cephelerinde de, yapının güney cephesindeki gibi, neoklasik mimari üslubunun pencere, plaster ve saçak düzenleri ile birlikte matematiksel bir denge sezilir.

2.3. Demirbank Binası (Banque de Change)'nda Pencereler

Yapının zemin kat pencereleri, dikdörtgen formlu büyük ve geniş açıklıklar formundadır (**Görsel 2**). Birinci katta, merkezdeki üçlü sistemde tasarlanmış, dikdörtgen

biçimli pencereleri korint tarzı başlıklara sahip plasterler sınırlandırır. Üçlü sistemdeki pencere grubunun her iki yanında birer adet iç-içe profillerden çerçevelere sahip dikdörtgen formlu pencere açılmıştır.

Görsel 2. Demirbank Binası Güney Cephe

İkinci katın dikdörtgen formlu ve yuvarlak kemerli pencerelerinin yanlarında korint başlıklı plasterlere yer verilmiştir. İç-içe profillerin oluşturduğu geniş yuvarlak formdaki pencere açıklığı kemerinin kilit taşı volüt formunda işlenmiştir. Üçüncü kat pencerelerinin üst köşelerinde yüzeyleri ince profillerle dekore edilmiş volüt biçimli konsollara yer verilmiştir.

Demirbank Binası (Banque de Change)’nda Plasterler

Yapı cephesinde görülen plasterlerin başlıkları korint düzeninde olup, gövdelerinin işlenişi bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Plasterler gövdelerine göre, üç farklı görüntü sunmaktadırlar. Kare kesitli ve antik korint başlıklı plasterler (**Görsel 3**), daire kesitli gövdeleri ince profillerle düşey yivli antik korint düzenli plasterler, sade gövdeli kare kesitli ve antik korint başlıklı plasterler, cephe düzenlemesinin pencereler ve saçaklarla birlikte ana unsurlarını oluştururlar.

Görsel 3. Demirbank Binası pencere ve plaster düzeni

2.4. Demirbank Binası (Banque de Change)'nda Saçaklar

Yapının katlar arasını sınırlandıran ve yatay hatlarını oluşturan saçaklar da farklı bir düzenleniş sergilerler. Zemin kattan birinci kata geçişte, iç-içe profillerin sınırlarını oluşturduğu, geniş bir bant şeklinde tasarlanmış yatay saçak yer alır. Birinci kattan ikinci kata geçişte, dış hatları yine iç-içe profillerle oluşturulan farklı genişliklerde yatay kuşakların kademeli birleşiminden oluşan, geniş bir saçak yer alır. Bu kuşaklardan en alttakinde meander motiflerinin oluşturduğu girift bir tezyinat yer alır. Bunun bir üstündeki dar saçakta, akant yapraklarından oluşan nebati süslemeye yerverilmiştir. İkinci kattan üçüncü kata geçişi sağlayan saçakta, antik Yunan ve Roma mimari bezemeleri arasında sıkça karşılaşılan dış sırası bezemesine yer verilmiştir. Üçüncü katı çatıyla birleştiren geniş ve büyük saçak, akant yapraklarıyla dekore edilmiş volüt formu ve ikili düzende konsollarla, aralarındaki geniş dikdörtgen boşluklardan oluşmaktadır.

3.SONUÇ

Osmanlı mimarisinde 1730'lu yıllardan itibaren net bir biçimde görülmeye başlayan batı etkisi, 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte hız ve çeşitlilik kazanmıştır. Batıdan gelen mimarların yaptığı tasarımlar, hızla yayılmaya başlamış, adeta moda halini almıştır.

Özellikle 1880'li yıllarda batı tarzı sivil mimari üsluplarının cephelerde sergilendiği yapılar cadde ve sokakların mimari karakterini oluşturmaya başladı. Neoklasik, neobarok, neorönesans, art nouveau tarzı mimari üsluplarında inşa edilmiş yapı cepheleri, plaster, kemer, saçak ve pencere formlarıyla kaynağını antik Yunan ve Roma mimarisinden alan Avrupalı karakterdeki yeniden canlandırmacı mimari tarzlarıyla İstanbul'un Galata ve Pera (Beyoğlu) semtleri başta olmak üzere Osmanlı şehir mimarini etkisi altına aldı.

Bu dönemde Karaköy ve çevresinde çok sayıda neoklasik tarzda sivil mimari örneği inşa edildi. Bu örneklerden biri de bildirimizin konusunu teşkil eden **Demirbank Binası (Banque de Change)**'dir. Cephelerindeki sıkı düzen anlayışı, yatay-dikey hat kesişimi, aksiyal düzen ve simetri, yapının neoklasik mimari karakterini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Korint başlıklı plasterler, iç-içe profillerin oluşturduğu geniş yuvarlak kemerler, meander ve dış sırası motiflerinin oluşturduğu bezemeler neoklasik mimarinin antik Yunan ve Roma mimarisi kaynaklı unsurlarıdır.

KAYNAKÇA

Akpolat, M.S., *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray*, Doktora Tezi, Hacettepe

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Aktemur, A. M., *Batı Etkisinin Türk Mimarisine Yansıyış Süreci ve İstanbul Karaköy'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimari*, Erzurum, 2009.

Aktemur, A.M., Osmanlı Bankasının Tarihçe ve Mimarisi, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15,1-21,2005.

Aktemur, A.M., Alexandre Vallauray'nin Karaköy'deki Eserleri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5,8,37-74,2012.

Eldem, E., *Bankalar Caddesi: Osmanlıdan Günümüze Voyvoda Caddesi*, İstanbul, 2000.

Çevik, U., *Alexandre Vallauray ve Yapıları Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001.

KARAKÖY'DE NEORÖNESANS ÜSLUPTA İNŞA EDİLMİŞ BİR YAPI: SÜMERBANK BİNASI

A BUILT IN NEORENAISSANCE STYLE IN KARAKÖY: THE SÜMERBANK
BUILDING

Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Atatürk Üniversitesi

murataktetur@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2619-9017

ÖZET

Karaköy'de Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi)'nde yer alan ve Sümerbank Binası olarak bilinen hanın, kesin inşa tarihi konusunda net bir bilgi veya belge mevcut değildir. Bu yapıyı ilk kullanan Crédit Général Ottoman (İtibar-ı Umumi Bankası)'ın yaptırmış olabileceği konusunda yaygın bir görüş hakimdir. 1880'li yılların sonlarından beri bu binayı uhdesinde bulundurduğu anlaşılan Crédit Général Ottoman'ın, 1899'da tasfiye edilmesiyle birlikte yapı, Chemins de fer d' Anatolie (Anadolu Demiryolları Şirketi)'nin tasarrufuna geçmiştir. 1910 yılında ise Deutsche Bank, bu yapıda hizmetlerini sürdürmüştür. 1933 tarihinde Sümerbank'a devredilmiştir. Dikdörtgen tasarımlı ve çok katlı olarak inşa edilmiş olan yapıda, cephelerin simetrik düzende ve Rönesans mimari üslubunda düzenlendiği anlaşılmaktadır. Mevcut araziye değerlendirme zorunluluğu, yapının bitişik nizamda bir köşe binası olmasına neden olmuştur. Bu nedenle sadece güney ve doğu cepheleri dışa açılan yapı, sade Rönesans cephesi özelliği göstermektedir. Her katta girift profillerden geniş yuvarlak kemer açıklıklı ve dikdörtgen formlu beş adet pencereye sahip olan yapının, son kat pencereleri iç-içe silmelerden basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Zemin kat pencerelerinin ortasına denk gelen giriş açıklığı da yine iç-içe silmelerden yuvarlak Rönesans kemerli kapı açıklığı şeklinde tasarlanmıştır. Sümerbank Binası cepheleri, dikeyde plasterlerin yatayda da saçakların birbirini simetrik olarak kesmesiyle ortaya çıkan, matematiksel dengenin ve kolay anlaşılabilirliğin hakim olduğu cephe anlayışı ile, Rönesans mimarisinin cephe tasarımını sergiler. Yine girift profillerden oluşan yuvarlak kemerli pencereler, İyon başlıklı plasterler ve iç-içe silmelerin oluşturduğu düz hatlı yatay bantlar, Rönesans'ın antik Roma'dan alıp yaygınlaştırarak kullandığı cephe öğeleridir. 2020 yılındaki restorasyonla butik otel haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karaköy, Neorönesans, Sümerbank Binası

ABSTRACT

There is no definitive information or documentation regarding the exact construction date of the inn known as the Sümerbank Building, located on Bankalar Street (Voyvoda Street) in Karaköy. A widespread belief suggests that the building was first occupied by the Crédit Général Ottoman (İtibar-ı Umumi Bankası). Following the liquidation of Crédit Général Ottoman in 1899, which had held the building since the late 1880s, the building passed into the hands of the Chemins de fer d' Anatolie (Anatolian Railway Company). Deutsche Bank continued its operations in this building until 1910. It was transferred to Sümerbank in 1933. The rectangular, multi-story building is understood to have symmetrical facades in the Renaissance architectural style. The necessity of utilizing the available land led to the

construction of a corner building with a contiguous layout. For this reason, the building, with only its south and east facades opening to the outside, exhibits the characteristics of a simple Renaissance facade. Each floor features five rectangular windows with wide, rounded arches, each intricately profiled. The top-floor windows are arranged in flat arches, with concentric moldings. The entrance opening, located in the center of the ground floor windows, is also designed as a round, Renaissance-arched doorway, also intricately molded. The Sümerbank Building's facades exhibit Renaissance architectural design, with a façade concept characterized by mathematical balance and clarity, resulting from the symmetrical intersecting of vertical plasters and horizontal eaves. Round-arched windows, also composed of intricate profiles, Ionic capital plasters, and rectilinear horizontal bands of concentric moldings, are façade elements adopted from ancient Rome and widely used by the Renaissance. Following a restoration in 2020, the building was transformed into a boutique hotel.

Key Words: Karaköy, Neorenaissance, Sumerbank building

1.GİRİŞ

Karaköy’de Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi)’nde yer alan ve Sümerbank Binası olarak bilinen hanın, kesin inşa tarihi konusunda net bir bilgi veya belge mevcut değildir. Bu yapıyı ilk kullanan Crédit Général Ottoman (İtibar-ı Umumi Bankası)’ın yaptırmış olabileceği konusunda yaygın bir görüş hakimdir (Eldem,2000:72-73). 1880’li yılların sonlarından beri bu binayı uhdesinde bulundurduğu anlaşılan Crédit Général Ottoman’ın, 1899’da tasfiye edilmesiyle birlikte yapı, Chemins de fer d’ Anatolie (Anadolu Demiryolları Şirketi)’nin tasarrufuna geçmiştir (Eldem,2000:74; Aktemur,2005:1-21).1910 yılında ise Deutsche Bank, bu yapıda hizmetlerini sürdürmüştür (Eldem,2000:75; Aktemur,2012:37-74). 1933 tarihinde Sümerbank’a devredilmiştir (Eldem,2000:75; Aktemur,2009:92).

2. SÜMERBANK BİNASININ MİMARİ ÜSLUBU

2.1. Sümerbank Binasının Planı

Sırasıyla bodrum kat, zemin kat, üç normal kat ile birlikte sonradan eklenen ilave katla altı kattan oluşan yapının, Voyvoda Caddesi’ne bakan kapısından içeri girildiğinde, önce giriş holüne ulaşılır. Tam karşıda holün güneybatısında mermer sütunlu müşteri kabul salonu, solda ise (kuzeydoğu) ortasında asansör bulunan merdiven ve merdivenin kuzeyinde yönetici odaları yer alır. Merdivenden yukarı çıkıldığında, giriş katta yer alan holün her katta merdiven sahanlığı ve katlar arasında bağlantı merkezi olarak değerlendirildiği anlaşılar. Birinci katın giriş sahanlığı üstüne denk gelen kuzeybatı yönüne bakılınca, ilk önce bir koridor ve iki yanında buraya açılan mekanların kapıları görülür. Koridorun güneybatısında bulunan bir geçit ise, katın uzun koridoruna ve bu koridorun sağ ve sol kanadına yerleştirilmiş odalara ulaştırır. Yapı, metruk vaziyette olduğu için ölçüm almamıza ve tüm katları incelememize izin verilmemiştir. Bu nedenle, planını ve cephe çizimini çıkarmamız mümkün olmamıştır.

2.2. Sümerbank Binasının Cephe Tasarımı

Yapı cephelerinin simetrik düzende ve Rönesans mimari üslubunda düzenlendiği anlaşılmaktadır. Mevcut arazi durumuna göre bir köşe yapısı olarak tasarlanmış olması nedeniyle, dışarıya iki cephesiyle açılan yapının, birbirine benzer şekilde tasarlanmış her iki cephesi de sade Rönesans cephesi özelliği göstermektedir (**Görsel 1**). Her katta girift profillerden yuvarlak kemer açıklıklı ve dikdörtgen formlu beş adet pencereye sahip olan yapının, son kat pencereleri iç-içe silmelerden basık kemerli olarak düzenlenmiştir.

Görsel 1. Sümerbank Binası güney ve doğu cepheleri

Zemin kat pencerelerinin ortasına denk gelen giriş açıklığı da yine iç-içe silmelerden yuvarlak Rönesans kemerli kapı açıklığı şeklinde tasarlanmıştır.

Zemin kat cephesinde, pencere kemerlerinin ve kemer üzengi noktalarının ince ve sade profillerle vurgulandığı görülür. Yapının sonraki iki normal kat cephelerinde, gövdeleri yivli İyon başlıklı ve kare kesitli plasterler görülmektedir (**Görsel 2**). Yapıda katlar arasında sınırlandıran yatay saçakların oluşturduğu görsel etki ile, güçlü bir yatay simetri özelliğine sahiptir. Birinci ve ikinci normal kat cepheleri küçük ayrıntılar dışında benzer şekilde düzenlenmiştir. İkinci normal katın ileri taşkın yatay bant şeklinde düzenlenen saçığından sonra üçüncü kat cephesi başlar. Üçüncü kat cephesi alttaki diğer katların cephelerine nazaran daha sade tasarlanmış basık kemerli ve dikdörtgen formlu pencereler ile, kemerlerin girift profil kuşağı ve kemer kilit taşlarının yüzeyden ileri taşkın vaziyette işleniş ile dikkati çekmektedir.

Üçüncü kat cephesi de, iç-içe profillerden oluşan yatay bir bantla nihayetlenir. Bunu, malzemesiyle sonradan ilave edildiği anlaşılan ancak, pencere tasarımlarıyla bir altındaki kata uydurulan dördüncü normal katın cephesi takip eder.

Görsel 2. Sümerbank Binası güney cephe.

Sümerbank Binası cepheleri, yatay ve dikey hatların birbirini simetrik biçimde kesmesi sonucu ortaya çıkan, matematiksel denge ve simetriye sahip yüzey tasarımı ile, Rönesans yapılarının cephe tasarımını ortaya koyar. Yine iç-içe profillerden oluşan yuvarlak kemerli pencereler, İyon başlıklı plasterler ve iç-içe silmelerin oluşturduğu düz hatlı yatay bantlar, Rönesans'ın antik Roma'dan alıp yaygınlaştırarak kullandığı cephe öğeleridir.

Dolayısıyla yapıda, Neorönesans üslupta cephe düzenlemesi söz konusudur diyebiliriz.

2.3. Sümerbank Binası İç Mekan Durumu

Tüm katlarını ve birimlerini incelememize izin verilmeyen yapının, zemin katında, antik dor başlıklı mermer sütunlar üzerine alçı-kartonpiyer tavan uygulaması dikkati çeker (**Görsel 3**). Dor başlıklı mermer sütunların başlıklarındaki Antik yumurta dizisi motifleri, Neoklasik üslubun yaygın motiflerindendir. Ayrıca birbirini simetrik biçimde kesen ve ortada sütunlara kenarlarda duvara gömülü kare kesitli plasterlere oturan kirişlerin yüzeylerinin, düz

profilli saçaklar biçiminde işlenmesi ve antik dış sırası bezemesinin kullanılmış olması da Neoklasik üsluba işaret eder.

Görsel 3. Sümerbank Binası içeriden görünüm.

Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen yapının, içeride yer alan sütun ve plasterleri mermerdendir. Tavan ve kirişlerde alçı-kartonpiyer uygulaması söz konusudur.

3. SONUÇ

Osmanlı mimarisinde 1730'lu yıllardan itibaren net bir biçimde görülmeye başlayan batı etkisi, 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte hız ve çeşitlilik kazanmıştır. Batıdan gelen mimarların yaptığı tasarımlar, hızla yayılmaya başlamış, adeta moda halini almıştır.

Özellikle 1880'li yıllarda batı tarzı sivil mimari üsluplarının cephelerde sergilendiği yapılar cadde ve sokakların mimari karakterini oluşturmaya başladı. Neoklasik, neorönesans, neobarok, art nouveau tarzı mimari üsluplarında inşa edilmiş yapı cepheleri, plaster, kemer, saçak ve pencere formlarıyla kaynağını antik Yunan ve Roma mimarisinden alan Avrupalı karakterdeki yeniden canlandırmacı mimari tarzlarıyla İstanbul'un Galata ve Pera (Beyoğlu) semtleri başta olmak üzere Osmanlı şehir mimarini etkisi altına aldı.

Bu dönemde Karaköy ve çevresinde matematiksel denge ve simetriye dayalı sıkı düzen anlayışı ve bunların getirdiği sade ve kolay anlaşılır cephelere sahip çok sayıda neorönesans üslubunda sivil mimari örneği inşa edildi. Bu örneklerden biri de bildirimizin konusunu teşkil eden **Sümerbank Binası**'dır. Cephelerindeki sıkı düzen anlayışı, yatay-dikey hat kesişimi, aksiyal düzen ve simetri, yapının neorönesans mimari karakterini net bir şekilde ortaya koymaktadır. İyon ve korint başlıklı plasterler, iç-içe profillerin oluşturduğu geniş yuvarlak kemerler, dor başlıklı sütunlar neorönesans mimarisinin antik Yunan ve Roma mimarisi kaynaklı ve rönesans dönemi yapılarında kullanılan, rönesanstan sonra da neorönesans mimari üslubuyla tekrar canlandırılan unsurlarıdır.

KAYNAKÇA

Aktemur, A. M., *Batı Etkisinin Türk Mimarisine Yansıyış Süreci ve İstanbulKaraköy'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimari*, Erzurum, 2009.

Aktemur, A.M., Osmanlı Bankasının Tarihçe ve Mimarisi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 15,1-21,2005.

Aktemur, A.M., Alexandre Vallauray'nin Karaköy'deki Eserleri, The Journal of Academic Social Science Studies, 5,8,37-74,2012.

Eldem, E., Bankalar Caddesi: Osmanlıdan Günümüze Voyvoda Caddesi, İstanbul,2000.

DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA GÖÇ VE SOSYAL PSİKOLOJİK ETKİLEŞİMLER

Doçent Doktor Betül Dilara ŞEKER

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
dilaraseker@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5914-5886.

Dijitalleşme, yalnızca bireyler arası iletişim biçimlerini değil, aynı zamanda toplumsal yapıları, sosyal ilişkileri ve gündelik yaşam pratiklerini de derinlemesine dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, özellikle göç olgusu gibi çok boyutlu, dinamik ve karmaşık toplumsal süreçler üzerinde giderek daha görünür etkiler yaratmaktadır. Bu çalışmanın amacı, dijitalleşmenin göç süreci ve mülteciler üzerindeki etkilerini sosyal psikolojik bir perspektiften kapsamlı bir biçimde incelemektir. Çalışmada, dijital teknolojilerin mültecilerin bilgiye erişim, iletişim kurma, kültürel uyum sağlama ve ev sahibi topluma entegrasyon süreçlerindeki işlevleri, alan yazın taraması ve kavramsal analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, dijital araçların göç kararlarını şekillendirme sürecinde yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu ve yerleşim sonrası sosyal uyum süreçlerinde hem kolaylaştırıcı hem de engelleyici bir rol oynayabildiğini ortaya koymaktadır. Mülteciler açısından dijital teknolojiler; hızlı ve güncel bilgiye erişim, sosyal bağ kurma, aidiyet hissi geliştirme, kimlik oluşturma ve sosyal destek ağlarına ulaşma gibi önemli fırsatlar sunmaktadır. Öte yandan, dijitalleşme aynı zamanda dijital dışlanma, bilgi kirliliği, çevrimiçi ayrımcılık ve gözetim gibi yeni kırılganlık alanları da yaratmaktadır. Ayrıca, çalışmada dijital araçların mültecilerin gündelik yaşamlarını nasıl dönüştürdüğü, ekonomik faaliyetlerine nasıl entegre oldukları ve toplumsal ilişkilerini nasıl yapılandırdıkları ile psikolojik iyilik halleri üzerindeki etkileri de ele alınmıştır. Sonuç olarak, dijitalleşme mülteciler için hem fırsatlar hem de kırılganlıklar üreten çift yönlü bir olgudur. Bu bağlamda, dijital eşitsizlikleri azaltmayı ve dijital okuryazarlığı artırmayı hedefleyen, dijital göçmenliği dikkate alan bütüncül sosyal uyum politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Göç, Mülteciler, Dijital teknolojiler

MIGRATION AND SOCIAL PSYCHOLOGICAL INTERACTIONS IN THE DIGITAL AGE

Digitalization profoundly transforms not only interpersonal communication patterns but also social structures, social relations, and daily life practices. This transformation is increasingly impacting multidimensional, dynamic, and complex social processes, particularly migration. The purpose of this study is to comprehensively examine the impact of digitalization on the migration process and refugees from a social psychological perspective. The study evaluates the functions of digital technologies in refugees' processes of accessing information, communicating, acculturating, and integrating into the host society using a literature review and conceptual analysis. The findings reveal that digital tools have a guiding influence on the process of shaping migration decisions and can play both facilitating and hindering roles in post-settlement social adaptation processes. For refugees, digital technologies offer significant

opportunities such as accessing fast and up-to-date information, establishing social connections, developing a sense of belonging, establishing identity, and accessing social support networks. On the other hand, digitalization also creates new areas of vulnerability, such as digital exclusion, information pollution, online discrimination, and surveillance. The study also explores how digital tools transform refugees' daily lives, how they integrate into their economic activities, how they structure their social relationships, and their impact on their psychological well-being. Consequently, digitalization is a two-way phenomenon, generating both opportunities and vulnerabilities for refugees. In this context, holistic social cohesion policies that address digital migration and aim to reduce digital inequalities and increase digital literacy are needed.

Keywords: Digitalization, Migration, Refugees, Digital Technologies

1. Dijitalleşmenin Göç Karar Sürecine Etkisi

Dijital medya içerikleri, özellikle haberler, filmler, sosyal medya paylaşımları ve reklamlar, günümüzde göç etmeyi düşünen bireyler için yalnızca birer bilgi kaynağı olmaktan çıkarak, göç hayalini şekillendiren güçlü sembolik araçlara dönüşmüştür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) gelişimiyle birlikte, bireylerin dünyanın farklı bölgelerine dair algıları, dijital temsiller üzerinden biçimlenmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerin dijital içeriklerde sıklıkla refah, istikrar ve bireysel özgürlüklerle özdeşleştirilmesi, potansiyel göçmenlerin zihninde ideal yaşam alanı imgelerini güçlendirmektedir. Buna karşın, az gelişmiş ülkeler dijital temsillerde genellikle yoksulluk, kaos ve toplumsal risklerle ilişkilendirilmektedir (Olusegun ve Olanrewaju, 2023). Böylece dijitalleşme, yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda bireylerin hayal gücünü ve karar alma süreçlerini etkileyen güçlü bir kültürel araç hâline gelmektedir (Collin vd., 2015).

Dijitalleşmenin göç kararı üzerindeki etkisi, yalnızca enformasyonun iletimiyle sınırlı kalmayıp, bireyin geleceğe dair beklentilerini ve risk algısını şekillendirmesiyle de ilişkilidir. Obi ve diğerleri, (2021), dijital teknolojilerin göç hakkında bilgiye erişimi kolaylaştırarak, bireylerin göç etme arzu ve kapasitelerini artırdığını ifade etmektedir. Bu süreçte sosyal psikolojik açıdan önemli olan, bireylerin dijital ortamda maruz kaldığı içeriklerin sadece bilişsel değil, aynı zamanda duygusal yönelimler ve sosyal karşılaştırma süreçleri yoluyla içselleştirilmesidir. Dolayısıyla dijital mecralarda görülen refah temsilleri, bireylerde sosyal dışlanmışlık, yetersizlik ya da “daha iyi bir yaşam” beklentisi gibi duyguları tetikleyebilir. Bu da göç kararının yalnızca ekonomik gerekçelerle değil, kimlik, aidiyet ve psikolojik esenlik arayışıyla da bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede Collin ve Karsenti (2012) tarafından geliştirilen kavramsal model, BİT’in göç sürecindeki rolünü anlamada önemli bir kuramsal araç sunmaktadır. Bu model, göçmenlerin BİT kullanımını iki eksende dört temel bileşen altında incelenmektedir: birinci eksen köken ülke ve ev sahibi ülke bağlamları, ikinci eksen ise göç öncesi ve göç sonrası dönemler yer almaktadır. Bu yapı, göçün yalnızca fiziki bir hareketlilik olmadığını, aynı zamanda bireylerin dijital pratiklerle örülü sosyal ağlar ve bilgi akışları içinde yer aldığı çok katmanlı bir süreç olduğunu göstermektedir.

Modelin ilk boyutuna göre, göç öncesi aşamada BİT kullanımı, potansiyel göçmenlerin kendi sosyal çevreleriyle—özellikle daha önce göç etmiş akraba ve arkadaşlarıyla—kurduğu dijital etkileşimler yoluyla şekillenmektedir. Bu etkileşimler, göçle ilgili bilgi edinme, fırsatları

değerlendirme, riskleri azaltma ve motivasyonu artırma gibi işlevler üstlenmektedir. Bu süreçte bireyin teknolojik yeterliliği, okuryazarlık düzeyi ve yerel kültürel değerler gibi yapısal faktörler, BİT kullanım kapasitesini doğrudan belirlemektedir.

Göç öncesi aşamanın bir diğer önemli boyutu, bireyin BİT aracılığıyla göç sürecini organize etmesidir. Kalacak yer ayarlamaktan iş fırsatlarını araştırmaya, vize ve bilet işlemlerine kadar pek çok adım artık dijital platformlar üzerinden yürütülmektedir. Bu süreçte birey, yalnızca teknik bilgi edinmekle kalmaz, aynı zamanda hedef ülkeye dair kültürel normlar, sosyal yaşam biçimleri ve hukuki düzenlemeler hakkında da fikir sahibi olur. Dolayısıyla dijitalleşme, göç sürecinde yalnızca bir araç değil, aynı zamanda göçmen kimliğinin şekillendiği ve bireyin yeni toplumsal bağlamlara hazırlandığı psikososyal bir zemindir.

Göç sonrası aşamada, ev sahibi toplum bağlamında BİT işlevi, göçmenlerin topluma entegrasyon sürecinde giderek daha merkezi bir rol üstlenmektedir. Özellikle dijitalleşmenin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline geldiği gelişmiş ülkelerde, göçmenlerin yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda dijital olarak da "uyum sağlamaları" beklenmektedir. Bu bağlamda dijital teknolojilerin sunduğu olanaklar, göçmenlerin ev sahibi toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal yapısına katılım düzeylerini artırmakta; ancak bu olanaklara erişim, dijital becerilere ve altyapı koşullarına bağlı olarak farklılaşmaktadır (McAuliffe vd., 2021).

Göç sonrası dijitalleşmenin diğer önemli bir boyutu ise göçmenlerin köken topluluklarıyla olan bağlarını BİT aracılığıyla sürdürebilmeleridir. Sosyal medya platformları, e-posta, çevrimiçi mesajlaşma uygulamaları ve internet üzerinden görüntülü görüşme hizmetleri sayesinde göçmenler, uzak coğrafyalarda bulunsalar dahi aileleri ve arkadaşlarıyla etkileşim içinde kalabilmektedirler. Bu durum, göçmenlerin kimlik inşa süreçlerinde hem köken toplumla bağlarını koruma hem de yeni toplumla uyum sağlama çabalarını eşzamanlı olarak yürütmelerine olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, dijital teknolojiler hem bilgiye erişimi hem de bireyin göç etme kapasitesini dönüştürmektedir. Bu bağlamda dijitalleşmenin göç süreci üzerindeki etkisi, yalnızca teknik olanaklarla sınırlı kalmamakta; bireyin duygusal dünyasını, toplumsal aidiyetini ve sosyal sermayesini etkileyen çok yönlü bir güç ilişkisine dönüşmektedir.

2. Mültecilerin Dijital Teknolojileri Kullanım Biçimleri ve Uyum Süreçleri

1990'ların sonlarından itibaren, dijital teknolojiler göç süreçlerinde giderek daha merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Geleneksel yüz yüze iletişim ve birebir sosyal bağların yerini dijital ortamdaki etkileşimler alırken, mültecilerin bilgiye ulaşım biçimleri de çeşitlenmiştir. Sosyal medya platformları hem düşük maliyetli hem de gerçek zamanlı bilgi paylaşımı imkânı sunduğu için bu süreçte öne çıkan araçlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, göçmen ağlarının sosyal medya üzerinden potansiyel göçmenlere göç süreci hakkında bilgi sağlaması, sadece bilgi akışını değil, aynı zamanda kişilerarası bağları da güçlendirmektedir. Sosyal medya kullanımı, göç rotalarının daha güvenli hale getirilmesinde ve göç sürecinin maliyetinin azaltılmasında önemli bir araç olarak işlev görebilmektedir (Obi vd., 2021). Bu dönüşüm, göçmenlerin çevrimiçi bilgilere daha kolay erişebilmelerini sağlayarak, göç kararlarının hem bireysel hem de kolektif düzeyde yeniden yapılandırılmasına yol açmaktadır (Pannocchia vd., 2020).

Dijitalleşme, yalnızca bilgilendirici ve destekleyici bir araç olarak değil, aynı zamanda aidiyet, kimlik ve temsil pratikleri açısından da derin sosyal psikolojik etkilere sahiptir. Dijital medya, coğrafi sınırları aşarak kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçmesini mümkün kılarak,

göçmenlerin kendilerini yalnız ya da dışlanmış hissettikleri anlarda yeni bağlanma biçimlerini ve duygusal yakınlıkları da mümkün kılmaktadır (Bayramoğlu ve Lünenborg, 2018; Pannocchia vd., 2020). Özellikle sosyal medya platformları, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda geleneksel medya tarafından görünmez kılınan göçmen deneyimlerini görünür hale getiren "temsili alanlar" haline gelme potansiyeline sahiptir.

Ancak bu süreç, sadece olumlu yönlerle sınırlı değildir. Göçmenlerin sosyal medya aracılığıyla menşe ülkedeki sosyal çevrelerinden uzaklaşmaları, kimlik çatışmaları yaşamaları ya da kültürel aidiyetlerinde zedelenmeler görülmesi olasıdır. Bu nedenle dijitalleşmenin göç ve uyum süreçlerindeki etkilerinin çok boyutlu biçimde ele alınması gerekmektedir (Pannocchia vd., 2020). Dijital platformlar, göçmenlerin ev sahibi toplumla etkileşime girmelerine, iş gücü piyasasına erişim sağlamalarına ve sağlık hizmetlerinden faydalanmalarına yardımcı olurken, aynı zamanda yanlış bilginin yayılması ve insan kaçakçılığına teşvik gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Schewel, 2020). Yüksek motivasyona sahip, ancak sınırlı bilgiyle hareket eden bireylerin riskli göç yollarını tercih etme eğiliminde oldukları ve bunun çoğu zaman pişmanlıkla sonuçlandığı gözlemlenmektedir (Obi vd., 2021).

Dijitalleşmenin göçmenler üzerindeki etkisi yalnızca bireysel düzeyle sınırlı değildir. Devletler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve özel sektör de göç yönetimi stratejilerini dijital kimlik uygulamaları gibi araçlarla dönüştürmektedir (Latonero vd., 2019; UNHCR, 2019). Dijital kimlik sistemleri hizmetlere erişimi kolaylaştırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, bireylerin mahremiyet ve güvenlik haklarının ihlal edilmesi gibi önemli etik riskleri de beraberinde getirmektedir (McAuliffe vd., 2021). Dijital teknolojilerin kötüye kullanımı, göçmenlerin ırk, cinsiyet veya başka nitelikler üzerinden ayrımcılığa maruz kalmasına neden olabilir. Bu durum, göçmenler ile kamu otoriteleri arasındaki güç dengesizliğini artırarak, insan haklarının korunmasında yeni kırılma alanları yaratmaktadır.

Sonuç olarak, dijitalleşme göçmenlerin yaşamlarını çok yönlü şekilde şekillendiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgiye erişimi kolaylaştırması, sosyal ağları güçlendirmesi ve ekonomik-sosyal katılımı desteklemesi gibi olumlu yönlerinin yanında, yanlış bilgi, sosyal izolasyon, ayrımcılık ve mahremiyet ihlali gibi olumsuz sonuçları da göz ardı edilmemelidir. Göçmenlerin dijital araçlarla olan ilişkilerini anlamak, bu süreci sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal psikolojik boyutlarıyla da ele almayı gerektirmektedir. Bu nedenle, göçmen ve mülteci deneyimlerinin dijitalleşme ile nasıl dönüştüğünü çok katmanlı bir bakış açısıyla değerlendirmek, çağdaş göç çalışmalarının temel gündemlerinden biri olmalıdır.

3. Dijitalleşme ve Uyum Sürecinin Sosyal Psikolojik Boyutları

Göç süreci, bireylerin yalnızca mekânsal olarak hareketliliğini değil, aynı zamanda geldikleri topluma sosyal, kültürel ve psikolojik olarak uyum sağlama çabalarını da içerir. Sosyal psikoloji bağlamında uyum, göçmen bireylerin ev sahibi toplumla karşılıklı etkileşim yoluyla ilişkiler geliştirdiği, aidiyet kurduğu ve sosyal bağlar tesis ettiği çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç, göçmenlerin yanı sıra ev sahibi toplumun da aktif katılımını gerektirir ve eşit haklar, sorumluluklar ve fırsatlar temelinde bir arada yaşamayı mümkün kılan sosyal düzenlemeleri zorunlu kılar (Ndofor-Tah vd., 2019).

Dijitalleşmenin, bu çok katmanlı uyum sürecinde giderek daha merkezi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Gelişmiş toplumlarda dijital teknolojilerin her alana nüfuz etmesiyle birlikte, artık teknolojik uyum da sosyal, ekonomik ve politik uyum kadar kritik bir unsura dönüşmüştür

(Lindström vd., 2021). Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), göçmen ve mültecilere ev sahibi toplumun hukuk sistemi, hizmet yapısı, eğitim ve istihdam koşulları hakkında bilgi sağlama konusunda işlevsel bir araç olarak öne çıkmaktadır (Olusegun ve Olanrewaju, 2023). Dijital platformlar, bireylerin bu bilgilere doğrudan erişimini kolaylaştırarak sosyo-kültürel adaptasyon süreçlerini hızlandırmaktadır.

Ancak, göçmenlerin dijital teknolojilere erişimleri ve bu teknolojileri etkin bir biçimde kullanabilme becerileri, uyum sürecindeki eşitsizlikleri derinleştirebilecek bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital okuryazarlık yalnızca teknik becerilerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda bilişsel, sosyal ve kültürel yetkinlikleri de kapsamaktadır. Bu bağlamda, dijital uyum, bireyin yeni toplumun dijital normlarını anlayabilmesini, dijital araçlarla anlamlı ilişkiler kurabilmesini ve bilgiye eleştirel biçimde erişebilmesini gerektirir (Lindström vd., 2021). Dil öğrenimi ve kültürel farkındalık gibi uyumun önemli bileşenleri için mobil destekli dijital sistemler fayda sunsa da bu araçların çoğu zaman göçmenlerin gerçek ihtiyaçlarına göre tasarlanmaması, toplumsal bağ kurma olanaklarını yeterince destekleyememektedir. Bu nedenle, bireysel yeteneklerin geliştirilmesinin yanı sıra, bu teknolojilerin sosyal bağlamlara duyarlı biçimde tasarlanması büyük önem taşımaktadır.

Dijitalleşme, göçmenlerin ev sahibi toplumla kurdukları ilişkileri derinleştirme fırsatı sunarken, aynı zamanda dijital uçurumun neden olduğu yeni dışlanma biçimlerini de beraberinde getirebilir. Özellikle yeni gelen göçmenler arasında dijital beceri eksiklikleri, sosyal katılıma tam olarak dâhil olamamalarına neden olabilmektedir. Bu durum, bireyleri ev sahibi toplumdan dışlanma riskiyle karşı karşıya bırakabilir. Akıllı telefon gibi araçlara erişimin yaygın olmasına rağmen, dijital yeterlilik konusundaki eşitsizlikler halen önemli bir engel teşkil etmektedir (Lindström vd., 2021).

Sonuç olarak, dijitalleşme göçmen ve mültecilerin ev sahibi topluma uyum sürecinde hem bir fırsat hem de bir zorluk olarak değerlendirilmektedir. Sosyal psikolojik açıdan bakıldığında, bireylerin bu teknolojileri yalnızca bilgiye ulaşmak için değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler kurmak, aidiyet geliştirmek ve ayrımcılıkla başa çıkmak için de kullandıkları görülmektedir. Bu nedenle, dijital teknolojilerin sunduğu olanakların daha kapsayıcı, erişilebilir ve göçmenlerin ihtiyaçlarına duyarlı hale getirilmesi, uyum sürecini güçlendirecek önemli bir adımdır. Dijital okuryazarlığın geliştirilmesi, bireylerin aktif yurttaşlık pratiklerine katılımını artıracak, böylece daha eşitlikçi bir toplumsal düzenin oluşmasına katkı sunacaktır.

4. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde dijitalleşme, göç olgusunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve bireylerin göç deneyimlerini çok yönlü biçimde dönüştürmüştür. Göçmenler hem kendi aralarındaki iletişimi sürdürmek hem de ev sahibi topluluklarla bağ kurmak amacıyla dijital teknolojilere daha fazla yönelmektedir. Bu kavramsal çalışma, dijitalleşmenin göç sürecinde ve göçmen bireylerin yaşamlarında yarattığı etkileri analiz etmeyi amaçlamakta; bu bağlamda göçmen ve mültecilerin dijital araçlarla şekillenen sosyal, kültürel ve psikolojik deneyimlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Göç, yalnızca mekânsal bir hareketliliği değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal yapılarla, kurumlarla ve kültürel normlarla etkileşimini içeren çok katmanlı bir olgudur. Bu nedenle, göçmenlerin bireysel ve kolektif karar alma süreçlerini anlamak, aynı zamanda bilgi ve iletişim teknolojilerinin göç politikaları ile etkileşimini de değerlendirmek açısından önem taşımaktadır (Pannocchia vd., 2020).

Dijital teknolojiler, göçmenlerin göç döngüsünün tüm aşamalarında aktif biçimde kullandığı araçlara dönüşmüştür. Göç öncesi dönemde bilgi edinme, vize ve sığınma başvurularının dijital ortamda yapılması; göç sırasında sınır güvenliği uygulamalarında teknolojik denetimlerin kullanılması ve göç sonrası dönemde uyum programlarının dijital araçlarla yürütülmesi bu sürecin temel bileşenlerindendir (Witteborn, 2021; Asık ve Söraa, 2023). Ayrıca göçmenler, dijital platformlar aracılığıyla aile üyeleriyle iletişim kurmakta, yeni topluluklara dâhil olmakta ve sosyal uyum süreçlerine aktif katılım göstermektedir. Sosyal psikolojik açıdan bakıldığında bu durum, göçmenlerin aidiyet hislerini güçlendiren ve sosyal destek ağlarını yeniden yapılandırmalarına olanak tanıyan bir dönüşüm sürecini yansıtmaktadır.

Özellikle sosyal medya platformları, göçmenlerin ev sahibi toplumun normlarıyla tanışmalarına, kamu hizmetlerine erişim sağlamalarına ve istihdam imkânlarını takip etmelerine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte dijitalleşme, diaspora gruplarının dijital kamusal alanda kolektif kimliklerini ifade etmeleri ve bu kimlikler etrafında örgütlenmeleri için yeni fırsatlar yaratmaktadır (Asık ve Söraa, 2023). Çevrimiçi platformlar, bireylerin yaşadıkları sosyal boşluğu doldurmalarına yardımcı olmanın yanı sıra diaspora içinde yeni bağlar kurarak sosyal entegrasyonu da destekleyebilir.

Ancak dijitalleşmenin göçmen deneyimleri üzerindeki etkileri her zaman olumlu değildir. Bireylerin dijital teknolojilere erişimi, dil becerileri, ekonomik olanakları ve teknik altyapıya ulaşma düzeyleri bu sürecin eşitsiz biçimde yaşanmasına neden olabilir (Espinosa Zárate vd., 2023). Özellikle dijital uçurum, bazı grupların dışlanma riskini artırırken; çevrimiçi ortamlarda maruz kalınan nefret söylemi, taciz ve siber zorbalık da göçmenlerin psikolojik iyi oluşlarını tehdit etmektedir (Ceia vd., 2021).

Yapay zekâ uygulamalarıyla birlikte dijital sistemlerdeki algoritmik önyargılar, göçmenleri hedef alabilecek ayrımcılık biçimlerini görünmez hale getirebilir ve mevcut eşitsizlikleri derinleştirebilir (Espinosa Zárate vd., 2023). Bu bağlamda, dijital sistemlerin tasarımında insan haklarını önceleyen yaklaşımların benimsenmesi büyük önem taşımaktadır (Buchert vd., 2023). Dijitalleşmenin göç politikaları ve göçmen deneyimleri üzerindeki uzun vadeli etkileri de göz ardı edilmemelidir. Bu süreç, hem göçmenlerin karar alma süreçlerini hem de ev sahibi toplumların göçü nasıl yönettiğini etkileyebilir. Özellikle sosyal psikolojik açıdan bu süreç, bireylerin özne olarak konumlandırılması ya da edilgen göç politikalarının nesnesi haline getirilmesi arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır (Leśniak-Łebkowska, 2020).

Bu bağlamda, dijitalleşme ile ilgili politikaların geliştirilmesinde hem fırsatlar hem de riskler dikkate alınmalıdır. İnsan haklarına duyarlı dijital çözümlerin geliştirilmesi; dil bariyerlerini aşacak ve dijital becerileri artıracak programların yaygınlaştırılması önemlidir. Dijital hizmetlerin karmaşıklığı, erişilebilirliği ve çok dilli kullanım olanakları, göçmenlerin dijital katılım düzeyini doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle e-devlet ve e-sağlık hizmetleri gibi kamusal sistemlerde, çevrimiçi formların sade ve anlaşılır biçimde hazırlanması, göçmenlerin hizmetlere etkin katılımını kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda dijital hizmetlere erişemeyen bireylerin dezavantajlı duruma düşmemesi için kamu hizmetlerinin çok kanallı olarak sunulması da toplumsal kapsayıcılık açısından hayati bir gerekliliktir.

5. Kaynakça

Asık, K., & Söraa, R. A. (2023). *Digitalization and Social Change: A Guide in Critical Thinking*. CRC Press.

- Bayramoğlu, Y., & Lünenborg, M. (2018). Queer migration and digital affects: Refugees navigating from the Middle East via Turkey to Germany. *Sexuality & Culture*, 22(4), 1019-1036.
- Buchert, U., Wrede, S., & Kouvonen, A. (2023). Persisting inequalities in the digitalized society: migrant women facing coercive dimensions of everyday digitalization. *Information, Communication & Society*, 1-16.
- Ceia, V., Nothwehr, B., & Wagner, L. (2021, May 5). *Gender and Technology: A rights-based and intersectional analysis of key trends*. <https://oxfamlibrary.openrepository.com/handle/10546/621189>
- Collin, S., & Karsenti, T. (2012). ICT and migration: A conceptual framework of ICT use by migrants. In *EdMedia+ Innovate Learning* (pp. 1492-1497). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Collin, S. Karsenti, T. & Calonne, O. (2015). Migrants' Use of Technologies: An Overview of Research Objects in the Field. *Journal of Technologies and Human Usability*, 10(3-4), 15-29.
- Espinosa Zárate, Z., Camilli Trujillo, C., & Plaza-de-la-Hoz, J. (2023). Digitalization in Vulnerable Populations: A Systematic Review in Latin America. *Social Indicators Research*, 170(3), 1183-1207.
- Hajli, M. N. (2014). The role of social support on consumer's perceived value of social commerce. *Journal of Internet Commerce*, 13(4), 287-302.
- Kryzhanovskij, O. A., Baburina, N. A., & Ljovkina, A. O. (2021). How to make digitalization better serve an increasing quality of life?. *Sustainability*, 13(2), 611.
- Latonero, M., Hiatt, K., Napolitano, A., Clericetti, G., & Penagos, M. (2019). Digital identity in the migration & refugee context. *Data & Society*, 4.
- Leśniak-Łebkowska, G. (2020). Industry 4.0: Social Impacts and Operations Management Challenges, Buła, P., & Nogalski, B. (Eds.), *The Future of Management. Industry 4.0 and Digitalization*. (pp.9-21), Wydawnictwo UJ: Jagiellonian University Press.
- Lindström, N. B., Hashemi, S. S., & Koutsikouri, D. (2021). Smartphones and Migrant Integration: Mobile Technology as a Bridging Tool between Migrants and Host Societies. *AMCIS 2021 Proceedings*. 4.
- McAuliffe, M., Blower, J., & Beduschi, A. (2021). Digitalization and Artificial Intelligence in Migration and Mobility: Transnational Implications of the COVID-19 Pandemic. *Societies*, 11(4), 1-13.
- Ndofor-Tah, C., Strang, A., Phillimore, J., Morrice, L., Michael, L., Wood, P., Simmons, J., Pertek, S., Borkowska, M., and Sanders, S. (2019). Home Office Indicators of Integration Framework 2019, Home Office, London, UK.
- Obi, C., Bartolini, F., & D'Haese, M. (2021). Digitalization and migration: The role of social media and migrant networks in migration decisions. An exploratory study in Nigeria. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 23(1), 5-20.
- Olusegun, J., Mamaiev, D., & Aladesuyi, O. A. (2023). Digital Transformation and Ease of Migration Process (A Case-Study of Lithuania). *Psychological Research (in the Balkans)*, 26(2), 145-160.

Pannocchia, D., Bayerl, P., S. & Hough, K. L., (2020). The digital mediation of migration: a qualitative thematic synthesis. In: NUNES, Miguel Baptista, ISAÍAS, Pedro, POWELL, Philip & BONTCHEV, Boyan, (eds.) *Proceedings of the 13th IADIS International Conference Information Systems 2020*. IADIS Press, 145-150.

Pannocchia, D., Bayerl, P. S., & Hough, K. L. (2020). The digital mediation of migration: A qualitative thematic synthesis.
https://shura.shu.ac.uk/26345/8/Pannocchia_TheDigitalMediation%28AM%29.pdf

Schewel, K. (2020) Understanding immobility: moving beyond the mobility bias in migration studies. *International Migration Review*, 54(2), 328-355.

UNHCR. (2019). Global trends: Forced displacement in 2019.

Verwiebe, R., Bobzien, L., Fritsch, N. S., & Buder, C. (2023). Social Inequality and Digitization in Modern Societies: A Systematic Literature Review on the Role of Ethnicity, Gender, and Age.

Wilding, R., & Baldassar, L. (2018). Ageing, migration and new media: The significance of transnational care. *Journal of Sociology*, 54(2), 226-235.

Witteborn, S. (2021). Digital placemaking and the datafication of forced migrants. *Convergence*, 27(3), 637-648.

MERHAMET YORGUNLUĞU VE TÜKENMİŞLİĞİN DİNAMİKLERİ: YARDIM MESLEKLERİNDE KAVRAMSAL BİR ANALİZ

Doçent Doktor Betül Dilara ŞEKER

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
dilaraseker@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5914-5886.

ÖZET

Yardım odaklı mesleklerde çalışan bireylerin refahını ciddi biçimde etkileyen merhamet yorgunluğu (MY) ve tükenmişlik (T), bu çalışmada sosyal psikolojik bir perspektiften incelenmiştir. Makale, her iki olgunun kavramsal temellerini, sosyal psikolojik öncüllerini ve kişilerarası dinamiklerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Merhamet yorgunluğu, travmatik hikâyelere uzun süreli empatik maruz kalmanın getirdiği fiziksel, duygusal ve psikolojik bir etki olarak tanımlanırken, tükenmişlik kronik işyeri stresörlerine verilen genel bir tepkidir; özellikle duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma ile karakterizedir.

Çalışma, her iki sendromun da sürekli yorgunluk, artan sinirlilik, kaygı, depresif eğilimler, konsantrasyon sorunları ve sosyal çekilme gibi örtüşen semptomlar gösterdiğini belirtmektedir. Ancak temel farklılıkları, merhamet yorgunluğunun doğrudan empatik etkileşimden ve ikincil travmadan kaynaklanması, tükenmişliğin ise aşırı iş yükü, kontrol eksikliği ve olumsuz örgütsel kültür gibi evrensel iş stresörlerinden doğmasıdır. Empati, duygusal emek, sosyal destek ve örgütsel/liderlik etkileri, her iki durumun gelişiminde kritik sosyal psikolojik faktörler olarak vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, bu farklı etiolojilerin anlaşılması, etkili önleme ve müdahale stratejileri geliştirmek için kritik öneme sahiptir. Bu çalışma, bireysel dayanıklılığı destekleyen ve iş ortamlarını iyileştiren hedeflenmiş, kanıt temelli müdahalelerin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merhamet yorgunluğu, Tükenmişlik, Yardım odaklı meslek çalışanları

DYNAMICS OF COMPASSION FATIGUE AND BURNOUT: A CONCEPTUAL ANALYSIS IN THE HELPING PROFESSIONS

This study examines compassion fatigue (CF) and burnout (B), which significantly impact the well-being of individuals working in helping professions, from a social psychological perspective. This article provides a comparative analysis of the conceptual foundations, social psychological antecedents, and interpersonal dynamics of both phenomena. While compassion fatigue is defined as the physical, emotional, and psychological effects of prolonged empathic exposure to traumatic stories, burnout is a generalized response to chronic workplace stressors,

characterized primarily by emotional exhaustion, depersonalization, and decreased personal accomplishment.

The study notes that both syndromes exhibit overlapping symptoms, including persistent fatigue, increased irritability, anxiety, depressive tendencies, concentration difficulties, and social withdrawal. However, their key differences are that compassion fatigue stems from direct empathic interaction and secondary trauma, while burnout arises from universal work stressors such as work overload, lack of control, and a negative organizational culture. Empathy, emotional labor, social support, and organizational/leadership influences are highlighted as critical social psychological factors in the development of both conditions. Consequently, understanding these diverse etiologies is critical for developing effective prevention and intervention strategies. This study highlights the importance of targeted, evidence-based interventions that support individual resilience and improve work environments.

Keywords: Compassion fatigue, Burnout, Helping professionals

1. Giriş

Merhamet yorgunluğu (MY) ve tükenmişlik (T), yardım odaklı mesleklerde—özellikle sağlık, sosyal hizmet, hukuk ve eğitim alanlarında—çalışan bireylerin refahı üzerinde yaygın ve zayıflatıcı etkiler yaratan iki kritik olgudur. Bu durumlar, yalnızca bireysel düzeyde sıkıntı yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda örgütsel etkinlik, hizmet kalitesi ve nihayetinde toplumsal refah üzerinde de ciddi ve sistematik sorunlar doğurur. Örneğin, doktorların %50'sinden fazlası ve hemşirelerin yaklaşık %80'i tükenmişlik belirtileri göstermektedir; bu oranlar, yardım odaklı mesleklerin diğer alanlara kıyasla maruz kaldığı yükümlülüklerin ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır (Deriglazov vd., 2025). Benzer şekilde, merhamet yorgunluğunun sosyal hizmet uzmanlarını kariyerlerinin bir noktasında etkilediği bilinmekte; hukuk mesleğinde düzenli olarak insan kaynaklı travmaya maruz kalmanın hem bu profesyonelleri merhamet yorgunluğu hem de tükenmişlik açısından yüksek bir risk altına soktuğu gösterilmiştir (Herman, 1992; Norton vd., 2015).

Bu yüksek yaygınlık, sorunun sosyal psikolojik dinamiklerinin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir. Sosyal psikolojik bakış açısı, merhamet yorgunluğu ve tükenmişliğin bireysel olmaktan ziyade, kişilerarası etkileşimler, grup süreçleri, örgütsel yapılandırmalar ve toplumsal normlar tarafından şekillenen sosyal fenomenler olduğunu ortaya koyar. Bu durumların anlaşılması, yalnızca bireyin psikolojik sağlamlığına indirgenemeyecek kadar karmaşık boyutlar içerir; aksine, toplumsal ve ilişkisel bağlamlarla iç içe geçmiş bu durumlardır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, sosyal psikolojik bir mercekle aracılığıyla merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik arasındaki kavramsal benzerlikleri ve nüansları sistematik şekilde analiz etmektir. Çalışma, her iki olgunun sosyal psikolojik öncüllerini ve aralarındaki örtüşmeleri inceleyecek; ayrıca duygusal, bilişsel, davranışsal ve fiziksel düzeylerde ortaya çıkan belirtileri kapsamlı biçimde ele alacaktır. Son olarak, bu durumların bireyler, profesyoneller ve sosyal ilişkiler üzerindeki çok katmanlı etkileri derinlemesine kavranarak, örgütsel ve toplumsal düzeyde önleyici ve müdahale stratejilerinin geliştirilmesine ışık tutması amaçlanmaktadır.

2. Kavramsal Temeller: Merhamet Yorgunluğu ve Tükenmişlik

Çalışmanın bu bölümünde merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik konuları sosyal psikolojik bakış açısı ile ele alınacaktır.

2.1. Merhamet Yorgunluğu (MY) Nedir?

Merhamet yorgunluğu, yardım mesleklerinde çalışan bireylerin travmatik olaylara veya hikâyelere uzun süre maruz kalmalarının, günlük yaşamın doğal stres yapısıyla birleşerek kümülatif biçimde ortaya çıkan fiziksel, duygusal ve psikolojik etkisini tanımlayan bir kavramdır (Kassam-Adams, 1999; Cocker ve Joss, 2016). Özellikle travma geçirmiş danışanlarla çalışan klinik sosyal hizmet uzmanları, danışanlarının iyileşme sürecine eşlik ederken dolaylı travma deneyimi yaşamakta ve bu durum, empatik ilginin “maliyeti” olarak tanımlanmaktadır (Herman, 1992, s. 56). Bu durum, genellikle ilgi göstermenin maliyeti olarak nitelendirilir ve acı çeken bireylerle empatik etkileşimin getirdiği duygusal bedeli ifade eder. Bu kavram, özellikle travma içeren bağlamlarda, şefkatli bakım sağlama gerekli bir eylem olmasına rağmen, zaman içinde sürdürüldüğünde önemli kişisel tükenmeye yol açabileceğini vurgulamaktadır (Bride vd., 2007).

Merhamet yorgunluğu kavramı, ikincil travmatik stres (İTS) ve dolaylı travma (DT) kavramlarıyla derinlemesine ilişkili olup çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmaktadır (Deriglazov vd., 2025). İTS belirtileri; duygusal uyuşma (emotional numbness), danışanların yaşadığı travmaları yeniden yaşama, danışanlar dışında bile travmatik içerikleri düşününce panik veya anksiyete deneyimleme, artan sinirlilik ve odaklanma güçlüğü gibi Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) semptomlarıyla benzerlik göstermektedir (Stanley ve Sebastine, 2024). Merhamet yorgunluğu, bu nedenle başkalarının travmasına uzun süre maruz kalmanın getirdiği bir tükenmişlik türü olarak kavramsallaştırılır; adeta İTS ile genel tükenmişliğin kesişim kümesini temsil eder (Adams vd., 2006; Bride vd., 2007; Bride, 2007). Bu, MY'nin sadece genel bir yorgunluk durumu değil, özellikle başkalarının travmatik deneyimlerinin emilimiyle renklendirilmiş bir yorgunluk olduğunu vurgulamaktadır.

Merhamet yorgunluğunun stresi barındırdığı şüphesizdir; ancak onun benzerlerinden ayrıştığı nokta, bu durumun doğrudan empatik etkileşim sonucu ortaya çıkmasıdır. Yalnızca genel iş stresine verilen tipik bir yanıt değil, yardım ilişkisinin özünden kaynaklanan teorik olarak benzersiz bir duygusal ve psikolojik yük olarak değerlendirilmelidir. Hatta düşük iş yükü ve yeterli kaynak sağlanan bir ortamda bile, eğer temel iş travmatik içeriklere sürekli maruz kalmayı kapsıyorsa, merhamet yorgunluğunun ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır. Literatürde “travmatik hikâyelere/durumlara maruz kalma” ve “empatik gerginlik” merhamet yorgunluğunun merkezini oluşturmakta ve bu, belirli bir nedensel ilişkiler zincirine işaret etmektedir. Yardım edenin empati kapasitesi, danışanın travmatik deneyimini “içselleştirmesine” yol açar; bu içselleştirme süreci ise duygusal ve psikolojik tükenmeye zemin hazırlar (Pearlman ve Saakvitne, 1995, s. 151; Bride vd., 2007). Bu mekanizma, genel tükenmişlikle ilişkili daha geniş stresörlerden farklıdır. Bu mekanizmanın anlaşılması, genel mesleki baskıların ötesinde, empati ve travma aktarımının kişilerarası dinamiklerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır.

2.1. Tükenmişlik (T) Nedir?

Tükenmişlik, işte karşılaşılan kronik kişilerarası stresörlere karşı uzun süreli bir tepki olarak ortaya çıkan psikolojik bir sendrom olarak anlaşılmaktadır (Maslach vd., 1996, s. 192;

Schaufeli vd., 2009) Bu durum; fiziksel, duygusal ve zihinsel yorgunlukla kendini gösteren, yönetilemeyen işyeri stresine bağlı kronik bir tükenme halidir (Maslach vd., 2001). Her ne kadar Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Beşinci Baskı Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nda (DSM-5; APA, 2013) tıbbi bir tanı kategorisi olarak yer almayan tükenmişlik, özellikle mesleki bağlamlarda ortaya çıkan ve aşılamayan işle ilgili taleplerin sonucu gelişen bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (DSM-5; APA, 2013). Bu sınıflandırma, tükenmişliğin bir klinik tanıdan ziyade temel olarak mesleki kaynaklı olduğunu vurgular.

Maslach Tükenmişlik Envanteri (MBI), tükenmişliği üç temel boyutta tanımlar:

- 1. Duygusal Tükenme (DT):** Tükenmişliğin merkezi bileşeni olarak kabul edilen bu boyut; bitkinlik, duygusal boşalma ve işin talepleriyle başa çıkamama hissiyle tanımlanır. Bu, aşırı psikolojik ve duygusal taleplerden kaynaklanan gerginliği temsil eder.
- 2. Duyarsızlaşma (Sinizm):** Çalışanlara veya işe yönelik olumsuz, kayıtsız tavırları, duygusuz tutumları içerir bazen empati eksikliği olarak kendini gösterir. Genellikle stresle başa çıkmak için bir savunma mekanizmasıdır.
- 3. Kişisel Başarıda Azalma (KBA):** Kişinin mesleki yeterlik ve öz-yeterlilik algısında düşüş yaşamasıyla karakterize edilir; bu durum sıklıkla özsaygı kaybına eşlik eder ve kişinin profesyonel yeterliliğini sorgulamasını yansıtır (Deriglazov vd., 2025).

Başlangıçta insan hizmetleri alanındaki profesyoneller arasında tanımlanan tükenmişlik; son çalışmalarla hem kurumsal çalışanlar hem öğrenciler gibi daha geniş kitleleri etkileyebilen bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır (Yu ve Gui, 2022; Jarrad ve Hammad, 2020; Deriglazov vd., 2025; Nelson vd., 2024). Bu genişleyen uygulama alanı, tükenmişliğin yalnızca insanlarla çalışma gibi belirli mesleki taleplere değil, makul olmayan iş yükü, yetersiz destek, adaletsiz muamele gibi evrensel örgütsel faktörlerin sonucu olduğunu göstermektedir. Bu ayrım, her bir durum için gerekli olan farklı önleyici ve müdahaleci yaklaşımları anlamak için çok önemlidir. Dolayısıyla, tükenmişlik yalnızca belirli profesyonel rollerle sınırlandırılmaz; tüm çalışanları etkileyen ve sistemik/örgütsel düzeyde müdahale gerektiren karmaşık bir olgudur.

3. Sosyal Psikolojik Öncüller ve Mekanizmalar

Çalışmanın bu bölümünde kavramsalın ilişkisel boyutları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.1. Empatinin Rolü

Empati, merhametin özünü oluşturan ve merhamet yorgunluğunun (MY) gelişiminde merkezi bir rol oynayan önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Lee vd., 2019). Figley (2002) merhamet yorgunluğunu “empatinin maliyeti” olarak tanımlar; başkalarının acısını algılayabilme kapasitesinin, zamanla yoğun duygusal yükler oluşturabileceğini vurgular. Başka bir deyişle, empatik temasın derinliği arttıkça, bireyin dolaylı olarak yaşadığı sıkıntı potansiyeli de yükselir. Bununla birlikte, literatürde bir ayrım öne sürülmektedir: MY'nin asıl tetikleyicisi, ‘kendine yönelik empati’ (self-oriented empathy) iken, daha koruyucu olan ‘merhamet yönelimli empati’ farklı işlev görür (Zhang vd., 2021). Kendine yönelik empati; danışanın acısını doğrudan içselleştirme, kendi duygusal tepkilerine hapsolme eğilimini içerir ve bu, kişinin duygusal tükenmesine neden olabilir. Merhamet yönelimli empati ise diğerininki anlamaya odaklanır ve acıyı kendi benliğine mal etmeden duyumsamayı sağlar, bu da daha sağlıklı bir duygusal ayrımı mümkün kılar.

Empati ve tükenmişlik arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır. Örneğin klinik hemşireler üzerine yapılan bazı çalışmalar, toplam empati ile tükenmişlik arasında genellikle negatif bir korelasyon bulunduğunu göstermekteyse de—alt boyutlar incelendiğinde ilişkiler farklılaşmaktadır (Zhou, 2025). Özellikle, duygusal empati (başkasının duygularını derin biçimde deneyimleme eğilimi), kişinin başa çıkma kaynaklarını hızla tüketmesine yol açabilir (Stosic vd., 2022). Buna karşın, pozitif empati (başkalarının olumlu duygularını paylaşma eğilimi) daha düşük duygusal tükenme ve artan kişisel başarı hissi ile ilişkilendirilmiştir (Zhou, 2025). Bu da yalnızca empatiye teşvik etmenin yeterli olmadığını; yüksek stresli rollerde uyarlanabilir empati stratejilerinin öğretilmesinin de gerekliliğini gösterir.

3.2. Duygusal Emek ve Uyumsuzluk

Duygusal emek, bireylerin içsel hisleri ile iş rollerinin gerektirdiği veya beklediği duygular arasındaki çelişkiyi ifade eder; örneğin, neşelilik, merhamet, disiplin ya da tarafsızlık gibi duyguların, doğal olmayan biçimde sergilenmesi gerektiğinde ortaya çıkan çabayı ve kontrol ihtiyacını içerir. Hissedilen ve sergilenen duygular arasındaki bu uyumsuzluk, psikolojik bir gerilim ve yorgunluk kaynağı olan duygusal uyumsuzluğu doğurur (Steiger vd., 2021). Bu kavram, bireyin gerçek duygularını maskelerken sergileme baskısının içsel motivasyon, özerklik ve iş bağlılığı üzerinde nasıl maliyet oluşturduğunu vurgular.

Literatür, kronik duygusal emeğin tükenmişliğin temel bileşeni olan duygusal tükenme üzerinde güçlü bir öncülü olduğunu göstermektedir. Gerçek duygular yerine “sahte” duyguların gösterilmesi, işyeri motivasyonunu düşürerek psikolojik kaynakları tüketir (Seidler vd., 2014; Chen vd., 2020). Özellikle öğretmenlik gibi yoğun duygusal etkileşim gerektiren mesleklerde önemli miktarda “duygusal emek” içerir ve kaynak tükenmesi belirgindir (Kariou vd., 2021). Ayrıca ruh sağlığı uzmanları da danışanlarla sürdürülen etkileşimlerde sürekli duygusal emek gereksinimi nedeniyle hem merhamet yorgunluğu hem de iş tükenmişliğine karşı yüksek risk altındadır (Singh vd., 2020).

Duygusal emek kaynaklı duygu bastırma veya sahte duygular sergileme, duygusal kaynakların sürekli olarak kullanımına neden olur. Bu süreç hem merhamet yorgunluğuna hem de tükenmişliğe katkıda bulunan önemli bir sosyal psikolojik mekanizma oluşturur. Özellikle örgütsel ve toplumsal düzeyde yerleşik “profesyonel duygusal sergileme” beklentileri, bireyler üzerinde yüksek psikolojik maliyetler yaratır.

3.3. Sosyal Destek ve İzolasyon

İşverenler, meslektaşlar, arkadaşlar ve aile gibi sosyal ağlardan yetersiz destek almak hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişlik için düzenli olarak önemli bir risk faktörü olarak tanımlanmaktadır (Yom ve Kim, 2012; Newell ve MacNeil, 2010). Özellikle duygusal yük taşıyan işlerde yalnız çalışmak, stressörlere karşı önemli bir tamponu ortadan kaldırır ve bireyin merhamet yorgunluğuna duyarlılığını artırır (Marshall, 2020). Bu durum, insanın bağlantı ve onaylanma ihtiyacının stresle mücadelede merkezi önemini göstermektedir.

Sosyal destek, bireysel stresi etkin biçimde azaltabilen, empati-merhamet yorgunluğu ilişkisini hafifletebilen hayati bir dış kaynak işlevi görür (Zhang vd., 2024). Aynı zamanda iş taleplerinin tükenmişlik üzerindeki etkisini hafifleten kritik bir tampon görevi üstlenir (Bakker vd., 2007). Araştırmalar, iş arkadaşı desteğinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma üzerine güçlü ve negatif bir ilişkisi olduğunu; yönetsel desteğin ise kişisel başarı eksikliği ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Etkili destek grupları, duygusal rahatlama sunmak, teknik yardım

sağlamak ve bireylerin profesyonel gelişimine katkıda bulunmak suretiyle etkili olmaktadır (Farfán vd., 2019; Yom ve Kim, 2012).

Bu tutarlı bulgular hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişliği azaltmada sosyal destekleyici ilişkilerin önemini vurgular ve sosyal bir tampon işlevi görür. İş ve özel yaşamdaki güçlü kişilerarası bağlantılar, bireylerin stresle daha etkili başa çıkmasına, duygusal kaynaklarının yenilenmesine ve genel refahın korunmasına katkı sağlar; bu destekler hem duygusal doğrulama hem bilgilendirici rehberlik hem de araçsal yardım sunar. Bunun aksine bu desteklerden yoksun kalmak, bireyleri kronik stres ve dolaylı travmanın kümülatif etkilerine karşı daha savunmasız bırakır.

Dolayısıyla, müdahaleler yalnızca bireysel başa çıkma stratejilerine odaklanmakla sınırlı kalmamalıdır. Aynı zamanda, işyeri içinde ve dışında destekleyici sosyal ağlar ve iş ortamları oluşturmak ve güçlendirmek kritik öneme sahiptir. Böylece, bireylerin hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişliğe karşı direnci artırılmış olur.

3.4. Örgütsel ve Liderlik Etkileri

Bir dizi örgütsel etmen – makul sınırların ötesindeki iş yükü, düşük kontrol, olumsuz örgütsel kültür, takdir eksikliği, kaynak yetersizliği ve personel açığı – hem tükenmişliğe hem de merhamet yorgunluğuna önemli katkılarda bulunur (Kreitzer vd., 2020). İş Talepleri–Kaynaklar (İT-K) modeline göre, çalışanlar iş talepleriyle başa çıkacak yeterli kaynaklara sahip olmadıklarında tükenmişliğin ortaya çıktığını öne sürmektedir (Bakker vd., 2007). Bu model, işyerini dinamik bir denge alanı olarak ele alarak, iş talepleri ve kaynakların çalışan refahını birlikte şekillendirdiğini vurgular.

Psikolojik güvenlik düzeyi düşük olan çalışma ortamlarında, çalışanlar endişelerini dile getirmekten, hata yapmayı kabul etmekten veya yardım istemekten korkar; bu da tükenmişlik riskini büyük ölçüde artırır. Bu ortamlar, aidiyet ve kapsayıcılığı zedeleyerek, ekipler içindeki sessizliği ve stres birikimini besler (Hunt vd., 2021). Dahası, psikolojik güvenlik özellikle merhamet yorgunluğuna karşı koruyucu bir rol oynar; bu tür bir güvenlik ortamı, bireylerin yardım arama ve duygusal destek sistemlerine erişimini kolaylaştırır, böylece kronik stresin etkisini azaltır (Yeşil ve Polat, 2023).

Pozitif liderlik tarzları — hizmetkâr, otantik ve dönüşümcü liderlik — çalışanların psikolojik dayanıklılığını güçlendirir ve tükenmişlik düzeylerini düşürür. Empatik ve destekleyici liderlik pratikleri, özellikle tükenme riskini azaltmada etkilidir (Onan vd., 2025). Buna karşılık, liderlerin kendilerinin duygusal tükenmesi, duygusal bulaşma yoluyla ekiplerinin üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir ve örgütsel kültürü zayıflatabilir. Bu nedenle liderlerin, ekipleri için yönetilebilir iş yükleri oluşturması ve psikolojik güvenlik ortamı yaratması şiddetle önerilmektedir.

Örgütsel faktörlerin ve liderlik tutumlarının hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişlik üzerindeki belirleyici etkisi, bu sorunların bireysel sorunlar değil, işyerinde derinlemesine yerleşmiş sistemik sorunlar olduğunu göstermektedir (Yeşil ve Polat, 2023; Hunt vd., 2021). Psikolojik güvenlik eksikliği, kaynak yetersizliği ve uygunsuz liderlik, çalışanları kronik stresin ve duygusal yüklerin olumsuz etkilerine açık hale getiren bir ortam yaratır. Bu da sorumluluğu bireyin dayanıklılığına bırakmak yerine, örgütsel hesap verebilirliği ön plana çıkararak sosyal yapılar, güç dinamikleri ve kültürel normların çalışan refahındaki belirleyici rolünü güçlü bir şekilde ortaya koyar.

3.5. Kişilerarası Dinamikler

Tükenmişlik belirtileri —özellikle sinizm ve azalan profesyonel yeterlilik— “duygusal bulaşma” (emotional contagion) adlı süreç aracılığıyla görev gruplarında hızla yayılabilir. Bu mekanizma, yüz ifadelerinin, ses tonlarının ve beden dilinin otomatik olarak taklit edilmesiyle bilinçsiz gerçekleşebileceği gibi, diğer bireylerin duygularına empatik olarak eşlik ederek bilinçli biçimde de yaşanabilir (Bakker vd., 2007; Bang ve Reio, 2017). Ancak bu süreç, tükenmiş bireylerin iş performansının düşmesine ve artan hatalarla birlikte diğer çalışanların iş yükünün artmasına yol açarak, kolektif bir tükenmişlik döngüsünü pekiştirir. Bu da bireysel psikolojik sıkıntının grup düzeyinde paylaşılan bir deneyime dönüşebileceğini göstermektedir.

Hizmet sağlayıcı ve alıcı arasındaki etkileşim özellikle merhamet yorgunluğu ve tükenmişliğin kritik olduğu birçok meslekte merkezi bir role sahiptir (Maslach ve Schaufeli, 2018). Stresli ve travmatik içeriklere sürekli duygusal katılım, yardım sunmanın önemli ve olumsuz bir yönü olarak tanımlanmıştır (Pergol Metko vd., 2023). Bu bağlamda tükenmişlik, hizmet sağlayıcıların duygusal olarak kendilerini geri çekmesine ve danışanlara karşı duyarsızlaşmasına neden olabilir; bu durum, katılımı da olumsuz etkiler (Dreison vd., 2018; Landrum vd., 2012). Merhamet yorgunluğu ise yoğun travmatik vakalarla çalışıldığında dehşet hissi, kaçınma davranışları ve duygusal çekilme gibi belirtilerle kendini gösterebilir (Stoewen, 2020).

Merhamet yorgunluğunun bir diğer sonucu, yalnızca danışan-hizmet sağlayıcı çizgisinde değil, bu etkiyi meslektaş ilişkilerine ve genel sosyal etkileşim ağlarına taşıyan kişilerarası dokunun bozulmasıdır. Bu durum, anlaşma zorluklarına, ilişki kopukluklarına, incinmiş duygulara, hayal kırıklıklarına ve sosyal izolasyona neden olabilir. Profesyonel alanda, merhamet yorgunluğu iş yeri kültürüne zarar verir; güveni zedeler, karşılıklı desteği baltalar ve iş arkadaşları arasında dedikodu, rekabet ve çatışmayı tetikler (Stoewen, 2020). “Tükenmişlik bulaşması” (burnout contagion) kavramı, bu tür etkilerin bireysel değil, sosyal ağlar aracılığıyla yayılan ortak deneyimler olduğunu göstermektedir. Bu durum işyerlerindeki duygusal refahın, bireysel performanstan ziyade toplu ve ilişkisel süreçlerden şekillendiğini ortaya koyar. Ek olarak, danışan hizmet sağlayıcının etkileşiminin karşılıklı etkisi (örneğin tükenmiş çalışanların danışanları duyarsızlaştırması ve danışanın travmasından kaynaklı duygusal yükün çalışan tarafından taşınması) yardım mesleklerinin sosyal ve ilişkisel kırılganlığını vurgular. Bu kişilerarası dinamikler, bireysel sıkıntının grup düzeyine nasıl dönüştüğünü ve ekip işleyişi ile bakım kalitesini nasıl etkilediğini göstererek, sistemik bir fenomen olarak ele alınmalarını gerekli kılar.

3.6. Bireysel Kırılganlıklar

Bireysel dayanıklılık—olumsuz deneyimlerden duygusal ve fiziksel olarak toparlanabilme ve stresli taleplere uyum sağlama becerisi— merhamet yorgunluğunu etkili şekilde azaltan kilit bir kişisel kaynaktır (Stanley ve Sebastine, 2024). Proaktif öz-bakım, etkili başa çıkma stratejileri ve sağlam stres yönetimi teknikleri hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişliğin önlenmesi ve iyileştirilmesi açısından hayati önem taşır. Bu kişisel kaynaklar çevresel baskılara karşı güçlü bir tampon işlevi görmektedir.

Öte yandan, kişisel travma geçmişine sahip bireyler—özellikle danışanların yaşadığı travmalar kendi çözülmemiş duygusal yüklerle rezonans oluşturduğunda—merhamet yorgunluğuna karşı daha kırılgan hale gelebilir. Ayrıca, belirli kişilik özelliklerinin şöyle etkileri vardır: Nevrotizm, yüksek tükenmişlik düzeyi ile tutarlı şekilde ilişkilendirilmiş olup; dışa dönüklük, uyumluluk

ve duygusal istikrar gibi özellikler ise koruyucu faktör olarak işlev görür (Bianchi ve Schonfeld, 2025; Angelini, 2023). Mükemmeliyetçilik ve aşırı yüksek öz-beklentiler de çaba yatırımı yüksek ve geri çekilme isteksizliğine yol açarak merhamet yorgunluğu riskini artırabilir (Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016).

Örgütsel ve kişilerarası mekanizmalar belirgin etkiler yaratırken, bireysel farklılıklar — özellikle dayanıklılık, başa çıkma kaynakları ve kişilik özellikleri— hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişlik deneyiminin niteliğini ve şiddetini önemli ölçüde belirler. Bu durum, ‘kişisel-çevresel uyum’ modelini yansıtır: bireyin özellikleri ile çevresel talepler ve kaynaklar arasındaki uyum, psikolojik sonuçları şekillendirir. Bu anlayış hem sistemik düzeyde örgütsel gelişim hem de bireysel refah kapasitesini artırmaya yönelik çok düzeyli müdahalelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

4. Karşılaştırmalı Analiz: Benzerlikler ve Farklılıklar

Çalışmanın bu bölümünde kavramsal arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınacaktır.

4.1. Örtüşen Belirtiler

Merhamet yorgunluğu ile tükenmişlik arasında semptomatik olarak belirgin bir örtüşme vardır; bu da pratikte ayrımlarını zorlaştırmaktadır (Newell ve MacNeil, 2010). Her iki durumda da etiyojisi ne olursa olsun kronik gerginlik sonucu ortaya çıkan ortak fizyolojik ve psikolojik stres tepkileri gözlemlenmektedir. Tipik olarak şu dört boyutta paylaşılan belirtiler tanımlanmaktadır:

- Duygusal belirtiler: Sürekli yorgunluk, artan sinirlilik, kaygı ve depresif eğilimler, umutsuzluk duyguları, duygusal kopukluk, neşede azalma ve öngörülemez ruh hali değişiklikleri.
- Bilişsel belirtiler: Konsantrasyon sorunları, zayıf hafıza (özellikle detay odaklı etkindeki azalma), istenmeyen düşünceler (merhamet yorgunluğuna özgü), kararsızlık ve genel bilişsel kapasitede düşüş.
- Davranışsal belirtiler: Sosyal çekilme, performans düşüşü, devamsızlık, işlevsiz başa çıkma yollarına başvurma (örneğin madde kullanımı), uyku ve yemek düzeninde dalgalanmalar, erteleme eğilimi ve artan meslektaş çatışmaları.
- Fiziksel belirtiler: Sürekli baş ağrıları, sindirim problemleri, kronik yorgunluk, uykusuzluk veya aşırı uyku, ve bazı vakalarda kalp-damar sorunları (Skovholt ve Trotter-Mathison, 2016; Newell ve MacNeil, 2010; Norton vd., 2015; Yu ve Gui, 2022; Sabo, 2011).

Özellikle yüksek talepli mesleklerde hem duygusal yükün hem de mesleki baskıların eş zamanlı varlığı, her iki durumun kontrolsüz bir şekilde iç içe geçmesine yol açar (Newell ve MacNeil, 2010). Bu eşzamanlılık, tanıyı güçleştirir ve müdahale stratejilerinin hedeflenmesini karmaşılaştırır. Bakıldığında, mevcut kanıtlar kronik stresin ve duygusal tükenmenin, kökeni fark etmeksizin bireyler arasında benzer şekilde ortaya çıktığını; bu benzerliklerin muhtemelen paylaşılan fizyolojik ve psikolojik stres mekanizmalarından doğduğunu göstermektedir. Bu nedenle, semptomları sadece rahatlatmaya yönelik müdahaleler yerine, altta yatan nedenleri

anlamaya ve bunlara yönelik çok düzeyli stratejiler geliştirmeye odaklanmak kritik önem taşır. Aksi takdirde, yanlış yönlendirilmiş çözüm önerileri kalıcı etkilere yol açabilir.

4.2. Temel Ayırt Edici Faktörler

Merhamet yorgunluğu ile tükenmişlik arasındaki en belirgin ayrım, bu sendromlara yol açan psikolojik süreçlerin doğasında yatar. Merhamet yorgunluğu, başkalarına empatik olarak maruz kalmanın sonucu olan travmatik içerikli etkileşimlere dayanırken; tükenmişlik, kronik örgütsel ve iş talep yüklerinin bir tepkisidir. Böylece her iki sendrom da bireyin kaynaklarını tüketirken merhamet yorgunluğu “ihtiyaç duyan insanlara” odaklanmışken, tükenmişlik “işe ve organizasyona” yönelik bir yabancılaşma ve sinizm üretir. Bu ayrım, her iki durumun farklı önleyici ve müdahale stratejileri gerektirdiğini temel düzeyde açıklamaktadır.

Özellik	Merhamet Yorgunluğu (MY)	Tükenmişlik (T)
Köken / Neden	Başkalarının travmatik hikayelerine duygusal olarak yoğun maruz kalma; dolaylı travma ve empatiye dayalı duygusal emilim. (Bride vd., 2007; Figley, 1995)	Aşırı iş yükü, gerçekçi olmayan zaman baskıları, kontrol eksikliği, örgütsel sorunlar; genel mesleki stres kaynaklı bir süreç. (Potter, 2010)
Birincil Duygusal Etki	Duygusal uyuşukluk, suçluluk, yetersizlik hissi; özellikle ihtiyaç duyan bireylerle kopukluk, travmatik imgelerin zihinde tekrarı.	İşe ve organizasyona yönelik sinizm ve hayal kırıklığı; değersizlik, takdir görmeme ve azalan kişisel başarı hissi.
Dünya Görüşü Etkisi	Dünya görüşünde derin bir değişim: artan tehlikeli algılar, hiper-dikkat ve travmatik perspektif deformasyonu.	İş rolüne yönelik idealizmin kaybı; daha çok iş tatminsizliğine odaklı sınırlı değişim.
Başlangıç Profili	Akut ya da kümülatif maruziyetle aniden gelişebilir; erken müdahalede daha hızlı iyileşme görülebilir.	Yavaş ve kademeli birikimle oluşur; iyileşme süreci genellikle uzun zaman alır ve sistematik müdahale gerektirir.
Negatif Duygunun Hedefi	Danışan/travmatik materyal veya bakım eylemi.	İş, organizasyon sistemi veya kendi profesyonel becerisine dair huzursuzluk.
En Çok Etkilenen Meslekler	Doktorlar, hemşireler, sosyal hizmet çalışanları, hukukçular, ilk müdahale ekipleri, ruh sağlığı uzmanları.	Aşırı stres yükü taşıyan tüm meslekler; klasik yardım meslekleri ile birlikte kurumsal çalışanlar ve öğrenciler.

Bu yapı, literatürde “köken”i ayırt edici etmen olarak vurgular ve merhamet yorgunluğunun travmatik empatiye, tükenmişliğin ise genel çalışma stresi ve örgütsel ortamla ilişkili olduğunu ortaya koyar (Bride vd., 2007; Figley, 1995; Potter, 2010). Ek olarak, her iki durumun hedef aldığı duygular (suçluluk, sinizm) farklıdır ve bu da müdahalelerin yönünü belirler. Sonuç olarak, genel iş yükü problemlerini çözmek merhamet yorgunluğunu ortadan kaldırmaz; aynı şekilde travma merkezli müdahaleler de kronik iş stresi kaynaklı tükenmişliği hafifletemez. Bu nedenle her iki duruma özgü değerlendirme araçları ve stratejiler geliştirmek hem araştırma hem uygulama alanında kritik önem taşımaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, merhamet yorgunluğu ile tükenmişliğin sosyal psikolojik açıdan sistematik analizi, her iki sendromun semptomatik benzerlikler taşımasına rağmen ayırt edici kökenleri ve psikolojik süreçleri olduğuna dikkat çekmiştir. Merhamet yorgunluğu, başkalarının acısına karşı empatik müdahalenin doğrudan sonucudur; dolaylı travma, duygusal uyumsuzluk ve belirli bilişsel değişimlerle karakterizedir. Tükenmişlik ise, kronik yönetilemeyen mesleki stresörlere karşı bir tepkidir; genelleştirilmiş yorgunluk, işe ve örgüte karşı artan sinizm ve kişisel başarı duygusunda azalmayla kendini gösterir. Bu ayrım salt teorik değil, aynı zamanda müdahale ve önleme stratejilerinin etkinliği açısından da büyük öneme sahiptir. Merhamet yorgunluğunu hedefleyen stratejiler, empatik sınırlar yönetimini, dolaylı travma işleme mekanizmalarını ve duygusal emilimi ele alan öz bakım uygulamalarını içermelidir. Tükenmişliğe yönelik stratejiler ise, iş yükünü azaltmaya, psikolojik güvenliği güçlendirmeye, sosyal destek yapılarını iyileştirmeye ve destekleyici liderliği teşvik etmeye odaklanan bütünsel örgütsel düzenlemeleri gerektirir. Özellikle yardım mesleklerinde merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik birlikte yüksek oranda görülmekte; bunların etkili yönetimi, erken tanı ve hedeflenmiş müdahalelere dayanmalıdır. Bu nedenle, sadece semptomları hafifletmeye yönelik değil, aynı zamanda altta yatan nedenleri ele alan çok düzeyli stratejilere odaklanılmalıdır.

Sonuç olarak, bu iki farklı ama birbiriyle bağlantılı sendromun anlaşılması; özellikle topluma yardım etmeye adanmış mesleklerde bireylerin ve kurumların refahını korumada kritik bir rol oynar. Bu anlayışla, kuruluşlar hem bireysel dayanıklılığı destekleyen hem de iş ortamlarını iyileştiren hedeflenmiş, kanıt temelli müdahaleler uygulayabilir.

5. Kaynakça

American Psychiatric Association (APA). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed; (DSM-5); APA: Washington, DC, USA, 2013.

Adams, R. E., Boscarino, J. A., & Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76, 103–108.

Bang, H., & Reio Jr, T. G. (2017). Examining the role of cynicism in the relationships between burnout and employee behavior. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 33(3), 217-227.

Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Demerouti, E., & Euwema, M. C. (2007). An organisational and social psychological perspective on burnout and work engagement. In *The Scope of Social Psychology* (pp. 239-262). Psychology Press.

Bianchi, R., & Schonfeld, I. S. (2025). Beliefs about burnout. *Work & Stress*, 39(2), 116-134.

Bride, B. E., Radey, M., & Figley, C. R. (2007). Measuring compassion fatigue. *Clinical social work journal*, 35(3), 155-163.

Bride, B. E. (2007). Secondary traumatic stress among social workers. *Social Work*, 52, 63–70.

Chen, C. C., Lan, Y. L., Chiou, S. L., & Lin, Y. C. (2022). The effect of emotional labor on the physical and mental health of health professionals: Emotional exhaustion has a mediating effect. In *Healthcare* (Vol. 11, No. 1, p. 104). MDPI.

Cocker, F., & Joss, N. (2016). Compassion fatigue among healthcare, emergency and community service workers: A systematic review. *International journal of environmental research and public health*, 13(6), 618.

- Deriglazov, D., Halamová, J., & Kernová, L. (2025). Burnout, Compassion Fatigue, and Compassion Satisfaction Interventions via Mobile Applications: A Systematic Review and a Meta-Analysis. *Worldviews on Evidence-Based Nursing*, 22(3), e70033.
- Dreison, K. C., Luther, L., Bonfils, K. A., Sliter, M. T., McGrew, J. H., & Salyers, M. P. (2018). Job burnout in mental health providers: A meta-analysis of 35 years of intervention research. *Journal of occupational health psychology*, 23(1), 18.
- Farfán, J., Peña, M., & Topa, G. (2019). Lack of group support and burnout syndrome in workers of the state security forces and corps: Moderating role of neuroticism. *Medicina*, 55(9), 536.
- Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Routledge.
- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *Journal of clinical psychology*, 58(11), 1433-1441.
- Ghorpade, J., Lackritz, J., & Singh, G. (2011). Personality as a moderator of the relationship between role conflict, role ambiguity, and burnout. *Journal of Applied Social Psychology*, 41(6), 1275-1298.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.
- Hunt, D. F., Bailey, J., Lennox, B. R., Crofts, M., & Vincent, C. (2021). Enhancing psychological safety in mental health services. *International journal of mental health systems*, 15(1), 33.
- Kassam-Adams, N. (1999). The risks of treating sexual trauma: Stress and secondary trauma in psychotherapists. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, & educators* (2nd ed.). Lutherville, MD: Sidran Press.
- Kariou, A., Koutsimani, P., Montgomery, A., & Lainidi, O. (2021). Emotional labor and burnout among teachers: A systematic review. *International journal of environmental research and public health*, 18(23), 12760.
- Kreitzer, L., Brintnell, S. E., & Austin, W. (2020). Institutional barriers to healthy workplace environments: From the voices of social workers experiencing compassion fatigue. *The British Journal of Social Work*, 50(7), 1942-1960.
- Landrum, B., Knight, D. K., & Flynn, P. M. (2012). The impact of organizational stress and burnout on client engagement. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 42(2), 222-230.
- Lee, E., Daugherty, J., Eskierka, K., & Hamelin, K. (2019). Compassion fatigue and burnout, one institution's interventions. *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 34(4), 767-773.
- Marshall, G. A. (2020). *Compassion Fatigue and Burnout: The Effects of Social Isolation and Job Demands on Frontline Caregivers During the COVID-19 Pandemic* (Master's thesis, Purdue University Global).
- Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (1996). *Maslach Burnout Inventory* (3rd ed.). Consulting Psychologists Press.
- Maslach, C., & Schaufeli, W. B. (2018). Historical and conceptual development of burnout. In *Professional burnout* (pp. 1-16). CRC Press.

- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52(2001), 397-422.
- Nelson, R. N., Johnson Bertucci, A., Swenson, S., Seguire, A., & Rana, M. (2024). Building resilience during compassion fatigue: Autoethnographic accounts of college students and faculty. *Education Sciences*, 14(10), 1118.
- Newell, J. M., & MacNeil, G. A. (2010). Professional burnout, vicarious trauma, secondary traumatic stress, and compassion fatigue. *Best practices in mental health*, 6(2), 57-68.
- Norton, L., Johnson, J., & Woods, G. (2015). Burnout and compassion fatigue: What lawyers need to know. *UMKC L. Rev.*, 84, 987.
- Onan, G., Sürücü, L., Bekmezci, M., Dalmış, A. B., & Sunman, G. (2025). Relationships Between Positive Leadership Styles, Psychological Resilience, and Burnout: An Empirical Study Among Turkish Teachers. *Behavioral Sciences*, 15(6), 713.
- Pearlmann, L. A., & Saakvitne, K. W. (1995). *Trauma and the therapist: Countertransference and vicarious traumatization in psychotherapy with incest survivors*. New York: W.W. Norton & Company.
- Pergol-Metko, P., Staniszewska, A., Metko, S., Sienkiewicz, Z., & Czyzewski, L. (2023, February). Compassion fatigue and perceived social support among polish nurses. In *Healthcare* (Vol. 11, No. 5, p. 706). MDPI.
- Sabo, B. (2011). Reflecting on the concept of compassion fatigue. *Online journal of issues in nursing*, 16(1).
- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Maslach, C. (2009). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*, 14(3), 204-220. <https://doi.org/10.1108/13620430910966406>
- Singh, J., Karanika-Murray, M., Baguley, T., & Hudson, J. (2020). A systematic review of job demands and resources associated with compassion fatigue in mental health professionals. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 6987.
- Skovholt, T. M., & Trotter-Mathison, M. (2016). *The resilient practitioner: Burnout and compassion fatigue prevention and self-care strategies for the helping professions*. Routledge.
- Stanley, S., & Sebastine, A. J. (2024). Predictors of compassion fatigue and compassion satisfaction in social workers (A quantitative study from India). *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 48(5), 540-554.
- Steiger, M., Bharucha, T. J., Venkatagiri, S., Riedl, M. J., & Lease, M. (2021). The psychological well-being of content moderators: The emotional labor of commercial moderation and avenues for improving support. In *Proceedings of the 2021 CHI conference on human factors in computing systems* (pp. 1-14).
- Seidler, A., Thinschmidt, M., Deckert, S., Then, F., Hegewald, J., Nieuwenhuijsen, K., & Riedel-Heller, S. G. (2014). The role of psychosocial working conditions on burnout and its core component emotional exhaustion—a systematic review. *Journal of occupational medicine and toxicology*, 9(1), 1-13.

Stosic, M. D., Blanch-Hartigan, D., Aleksanyan, T., Duenas, J., & Ruben, M. A. (2022). Empathy, friend or foe? Untangling the relationship between empathy and burnout in helping professions. *The Journal of Social Psychology*, 162(1), 89-108.

Stoewen, D. L. (2020). Moving from compassion fatigue to compassion resilience Part 4: Signs and consequences of compassion fatigue. *The Canadian veterinary journal*, 61(11), 1207.

Yeşil, A., & Polat, Ş. (2023). Investigation of psychological factors related to compassion fatigue, burnout, and compassion satisfaction among nurses. *BMC nursing*, 22(1), 12.

Yom, Y. H., & Kim, H. J. (2012). Effects of compassion satisfaction and social support in the relationship between compassion fatigue and burnout in hospital nurses. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 42(6), 870-878.

Yu, H., & Gui, L. (2022). Compassion fatigue, burnout and compassion satisfaction among emergency nurses: A path analysis. *Journal of advanced nursing*, 78(5), 1294-1304.

Zhang, L., Ren, Z., Jiang, G., Hazer-Rau, D., Zhao, C., Shi, C., ... & Yan, Y. (2021). Self-oriented empathy and compassion fatigue: The serial mediation of dispositional mindfulness and counselor's self-efficacy. *Frontiers in psychology*, 11, 613908.

Zhang, J., Wang, X., Chen, O., Li, J., Li, Y., Chen, Y., ... & Zhang, J. (2024). Correction: Social support, empathy and compassion fatigue among clinical nurses: structural equation modeling. *BMC nursing*, 23, 751.

Zhou, H. (2025). Relationship between empathy and burnout as well as potential affecting and mediating factors from the perspective of clinical nurses: a systematic review. *BMC nursing*, 24(1), 38.

EVLİLİK DOYUMU VE EVLİLİK DOYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Psk. Tuğba AKKOYUN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

psikologtugbaakkoyun@gmail.com- 0009-0004-9155-4857

Doç.Dr. Kemal ÖZCAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

kozcan@omu.edu.tr - 0000-0003-4675-218X

ÖZET

Evlilik doyumu, kişilerin yaşadıkları ilişkiye dair genel psikolojik tatminleri ile ilgili bir kavramdır. Sağlıklı ve mutlu evlilikler için, kişilerin evlilik doyumlarının yüksek olması önemlidir. Evlilik doyumu, bireylerin ilişki içerisinde ihtiyaçlarının giderilmesi, ekonomik ve toplumsal açıdan beklentilerinin karşılanması, ilişkilerine dair hoşnut ve tatmin olmuş hissetme hali olarak açıklanabilir. Yapılan araştırmalarda, evlilik doyumu yüksek kişilerin yaşam doyumlarının da yüksek olduğu görülmüştür. Bireylerin doyumlu hissettiği bir evlilik kişilerin psikolojik sağlamlığını arttıran, sağlık durumlarını olumlu yönde etkileyen, hayatlarına ve ilişkilerine dair memnuniyet halinde olmalarına yarayan bir durumdur. Toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için, sahip olduğu en küçük yapı birimi olan ailenin, sağlam bir temel üzerinde durması önemlidir. Evlilik doyumunu etkileyen pek çok değişken vardır. Bu araştırmanın amacı; cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, eğitim düzeyi, yaş/evlenme yaşı, evlilik süresi, geçirilen evlilik sayısı, çocuk sayısı, gelir düzeyi, eş desteği, cinsellik, bağlanma stilleri gibi faktörlerin evlilik doyumuna olan etkisini incelemektir. Literatür incelemesi ile konuya dair araştırmaların derlenip, tek bir kaynaktan kolay ulaşılabilir hale getirilerek ilgililere fayda sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Evlilik doyumu, eş desteği, cinsellik, bağlanma stilleri.

1. GİRİŞ

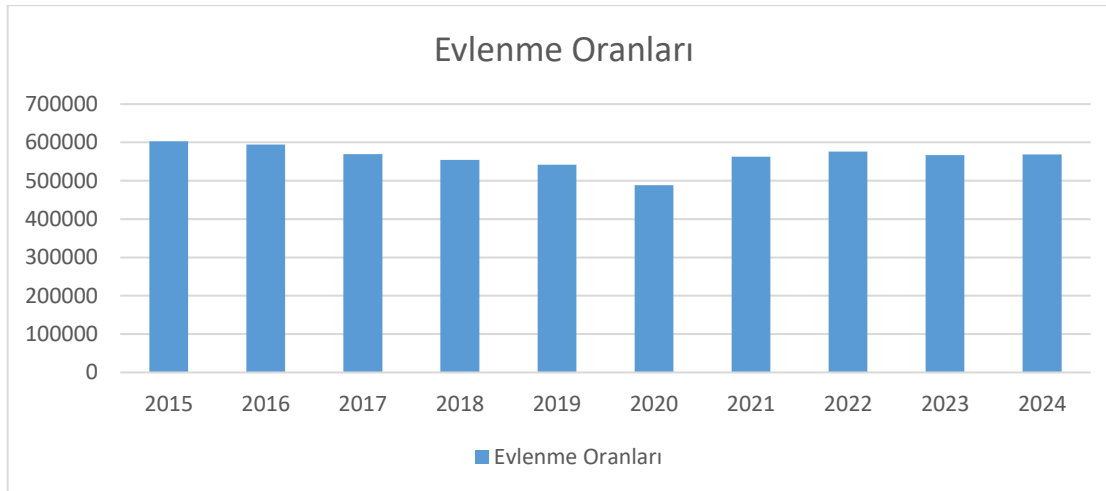
Evlilik, bireylerin yaşam boyu süreceğini umut ettikleri, karşılıklı sevgi, saygı, bağlılık ve paylaşım temelleri üzerine kurulu toplumsal bir kurumdur. Sağlıklı bir evlilik ilişkisi, bireylerin psikolojik, duygusal ve sosyal yönden doyum yaşamalarını sağlamakta; aynı zamanda aile bütünlüğünün korunmasına ve toplumsal yapının güçlenmesine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, evlilik doyumu bireylerin evliliklerinden elde ettikleri genel mutluluk ve tatmin düzeyini ifade eden önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik, insan soyunun sürmesi için gereklidir ancak yalnızca doğurma arzusunun ya da tinsel hazların giderildiği bir birliktelik türü olarak görülmemelidir. Bedenen ve ruhen duyulan ihtiyaçların yanı sıra, toplumsal, geleneksel etkiler ile ruhsal etkenler de bu beraberliğin kurulması ve devam ettirilmesinde önemli paya sahiptir. Toplum yapısı ve kültürel değerlerin etkisi, özellikle evlenme yolları ve hayat arkadaşı seçimleriyle bağlantılıdır (Yazıcı, 2019).

Evlilik doyumu ile ilgili yapılan bu çalışmalar hem kuramsal hem de terapötik yaklaşımlar için ortaya konmalıdır. Glen (1990), evliliğin bireyin ömür süresini uzatıp, ruhsal ve fiziksel yapısını koruduğunu, huzurunu artırdığını ifade etmektedir.

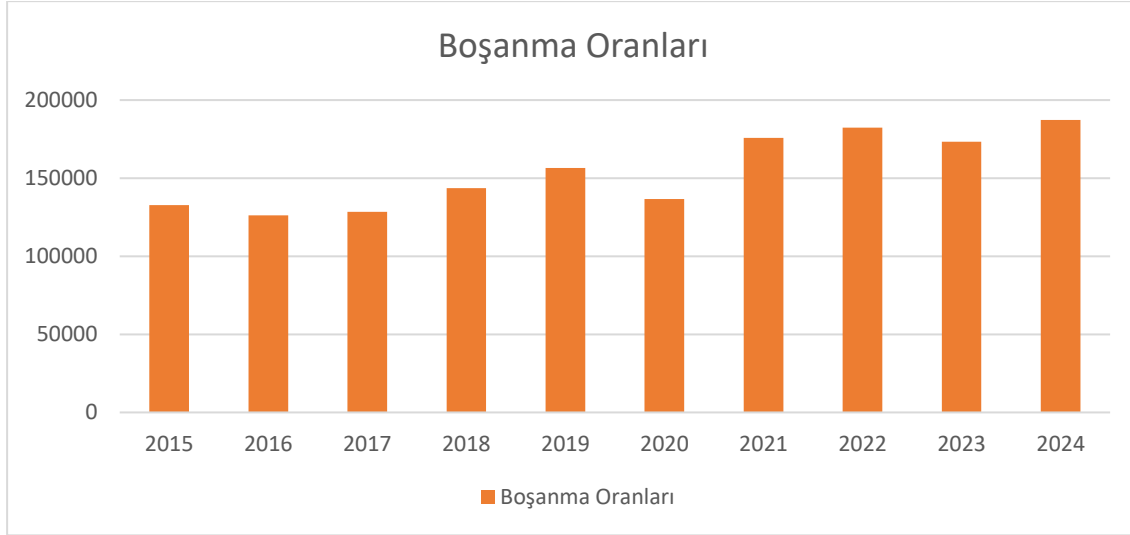
Evlilikte çiftlerin yaşadığı çatışmaların farkına varılması ve doğru şekilde analiz edilmesi, eşler arasındaki ilişkinin kalitesini anlamak açısından değerlidir. Bu yüzden, evlilik ve aile alanında çalışan uzmanlar, ilişkilerin ele alınmasında geniş bir değerlendirme yapılması gerekliliğini dile getirmektedir. South ve Lloyd (1995), evlilik bağının pek çok unsurdan etkilendiğini söyleyerek, bu bağı değerlendirirken kültürel yapı, toplumsal roller, uyum, çocuk sayısı, evlilik biçimi ve öğrenim seviyesi gibi değişkenlerin göz önünde tutulmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Evli kişilerin, evlilikle ilgili toplumsal, ekonomik ve cinsel beklentilerinin karşılanması, psikolojik açıdan tatmin hissetme, ilişkileri ile ilgili mutlu ve hoşnut duygular içinde oluşuna evlilik doyumu denir. Heyman, Sayers ve Bellack (1994)'a göre ise evlilik doyumu, çiftler arasındaki iletişimin uyumluluğu, niteliği, ilişkiden elde edilen memnuniyet ve bu faktörlerin bir uyum içerisinde sürdürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Evlilik doyumu pek çok faktörden etkilenir. Eş desteği, cinsellik, bağlanma stilleri, bağımlılıklar, dini inanç, gelir düzeyi, eğitim düzeyi gibi birçok faktör evlilik doyumu üzerinde artırıcı ya da azaltıcı etkiye sahiptir. Terry ve Kottman (1995), sağlıklı aile yapılarında, eşlerin uyumlu ilişkiler kurduğu ve evliliklerinden yüksek derecede memnuniyet duydukları görülmektedir. Çiftler arasındaki etkili diyalog, karşılıklı destek ve takdir, aileye içi görevlerin paylaşılması, çocuklarla ilgilenme, karşılıklı saygı ve kıymet verme, boş zamanların birlikte değerlendirilmesi, sorunlarla ortak şekilde çözüm üretilmesi, bireylerin aile bütçesine maddi katkı sunmaları ve bir iş sahibi olmaları, evlilikteki psikolojik doyumu olumlu biçimde etkilemektedir.

TÜİK, 2024'te yaptığı Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nda, evli kişilerin, evli olmayanlara göre daha mutlu olduğu sonucuna ulaştı. Evli olmayanlarda yaşam memnuniyeti %44,0 iken evli olanlarda bu oran %52,5 olarak gözlemlendi (TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2024).

Çizelge 1: 2015-2024 Evlenme Oranları

Çizelge 2: 2015-2024 Boşanma Oranları

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yapılan araştırmada, Türkiye’de boşanmaya neden olan faktörler sırasıyla; şiddet, alışkanlıklar, yakın çevre, duygusal ilişki, cinsel hayat, ekonomik zorluklar, eşini yeterince tanımama, ev içi görevlerin paylaşımı ve sorumluluklar, çocuklarla ilgili sorunlar, çalışma hayatı, değerler, yaşam tarzı, evlenme yaşı, hastalık, çocuk sahibi olamamak, inanç, eğitim düzeyi, yaş farkı, akraba evliliği olarak sıralanmıştır. Evlilik doyumu ile boşanmaya neden olan faktörler arasında bağlantı incelendiğinde, evlilik doyumunu arttıran faktörlerin eksikliğinin boşanmaya sebep olduğu görülmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015).

1.1.Evlilik Doyumu Nedir?

Evlilik doyumu, kişinin ilişkiye dair genel algısıdır. Genel mutluluk ve memnuniyet, ilişkiden ruhsal doyum sağlama, beklentilerin karşılanması, psikolojik-biyolojik-toplumsal-ekonomik ihtiyaçların karşılanması, eşle uyumlu olma hali ile ilişkilidir. (Beştepe, Erbek, Akar, Alpkan, & Eradamlar, 2005). Evlilik doyumu, evlilik ilişkisi içerisinde, kişilerin birbirine karşı sergiledikleri iletişim tarzı, cinsel doyum, sevgi dili gibi kişisel alanlarda; verilen kararlarda eşit olma, kazanç sağlama, problemleri paylaşma gibi sosyal alanlarda elde edilen memnuniyet hali, psikolojik tatmindir. (Sokolski & Hendirck, 1999)

Evlilikte itaatkâr tutumların artış göstermesinin, bireylerin sorun çözme yeteneklerinde azalmaya yol açtığı ve bunun da evlilikten alınan tatmini düşürdüğü tespit edilmiştir (Hünler ve Gençöz, 2003). Benzer araştırmalarda, sorun çözme yetisinin yanı sıra gerçekdışı beklentilerin de evlilikteki mutluluğu etkilediği (Güven ve Sevim, 2007), etkili ve ortaklaşa çatışma çözüm stratejilerinin kullanılmasının evlilik doyumu ile pozitif bir ilişki içinde olduğu (Greeff ve Bruyne, 2000; Schneewind ve Gerhard, 2002) saptanmıştır. Farklı bir araştırmada ise, bireylerin evlilik memnuniyetlerini en çok algıladıkları eş desteği, ardından cinsel yaşamdan duyulan hoşnutluk ve eğitim seviyelerinin belirlediği bulunmuştur (Çağ ve Yıldırım, 2013).

Evlilik doyumunu etkileyen pek çok değişken ve bu konuda pek çok görüş vardır. Mackey ve O'Brien evlilik doyumunu arttıran beş etkileşimi şöyle tanımlamaktadır: çatışmanın kontrolü, karar vermede ortaklık, İletişimin kalitesi, cinsel ve psikolojik yakınlık, güven, saygı, empatik anlayış ve eşitlik konularında ilişkiyel değerler (Mackey & O'Brien, 1995). John Gottman, güçlü ilişki evi teorisiyle, başarılı ilişkilerin özelliklerini şöyle sıralıyor: ortak anlam yaratmak, hayalleri gerçekleştirmek, çatışmayı yönetmek, olumlu bakış açısı, birbirine yönelmek, ilgi ve beğeniyi paylaşmak, sevgi haritaları oluşturmak. (Gottman, 1974)

1.1.Evlilik Doyumunu Etkileyen Faktörler

1.1.1. Cinsiyetin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

İnsanoğlunun yaşamını bazı ihtiyaçlarını karşılamak adına karşı cinsten biriyle bağ kurarak sürdürme isteği, varlığının ilk çağlarından beri süregelen ve hâlen sürmektedir.

Cinsiyetin, evlilik doyumuna olan etkisini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmalar kadın veya erkek olmanın evlilikte doyumunu arttıran veya azaltan bir durum olup olmadığını incelemiştir. Bazı araştırmalarda cinsiyetin evlilik doyumunu üzerinde anlamlı düzeyde bir etkisinin olduğu, bir bulgu olarak yer alırken (Cingisiz, 2010; Çağ, 2011; Çelik, 2006; Demir, 2014); bazılarında ise cinsiyetin evlilik doyumunu etkilemediği (Davilla, Karney, Hall ve Bradbury, 2003; Anar, 2011; Atçeken, 2014; Curun, 2006) ortaya konmuştur. Bu araştırma sonuçlarına göre, evlilik doyumunu üzerinde cinsiyetin anlamlı etkisinin olup olmadığı farklı araştırma sonuçlarına göre net olmadığı görülmektedir.

Çağ ve Yıldırım yaptıkları araştırmada cinsiyetin evlilik doyumuna bir etkisi olmadığı sonucuna varmışlardır (Yıldırım & Çağ, 2013) . Tezer, evlilik doyumunu ile iş doyumunun ilişkisini incelediği araştırmasında ulaştığı sonuçlara göre evlilik doyumunu ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varmıştır (Tezer, 1992) . Soylu ve Kabasakal yaptıkları çalışmada, evlilik doyumunun cinsiyet ile ilişkisinin, istatistiksel açıdan anlamlı bir bağlantısı olmadığı sonucuna varmışlardır (Kabasakal & Soylu, 2016). Çelik ve Tümkaya, öğretim elemanları ile yaptıkları araştırmada, evlilik doyumunu ile cinsiyetin birbirinden bağımsız olduğu sonucuna varmışlardır (Çelik & Tümkaya, 2012) .

Williams (2003), Whisman, Uebelacker ve Weindtock (2004), Whisman, Uebelacker, Tolejko, Chatav ve Meckelvie (2006) yaptıkları çalışmalarda cinsiyet ile evlilik doyumunun birbirini anlamlı bir düzeyde etkilemediği sonucuna varan araştırmacılarıdır. Haylı, Durmuş ve Kış (2017) bu farklı sonuçlardan yola çıkarak Türkiye’de yapılan evlilik doyumunu ve cinsiyet ilişkisini araştıran 27 tez üzerinde meta-analiz yöntemi ile bir çalışma yapmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bu 27 çalışmanın 10’unda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunurken 17’sinde anlamlı fark bulunmamıştır. Jackson, Miller, Oka ve Henry (2014), evlilikteki haz farklılıklarını incelemek amacıyla 226 çalışma üzerinde yaptıkları bir meta analiz sonucunda, erkeklerin evlilikten aldığı hazzın kadınlara göre daha fazla olduğunu; ancak aradaki payın oldukça az olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yapılan çalışmaların pek çoğunun ortak sonuca vararak cinsiyetin evlilik doyumunu üzerinde anlamlı düzeyde etkisi olmadığı kanaatine varıldığı görülmüştür (Aktaş S. , 2009;Lafçı &

Erdem, 2014; Özaydınlık Ş. , 2014; Çelik C. K., 2006; Ergin, 2008; Polat, 2006; Çınar, 2008; Turanlı, 2010; Şendil & Korkut, 2008; Hoşgör T. , 2013; Kublay & Oktan, 2015; Uzel, 2015; Kahveci, 2016).

1.1.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından cinsiyetlere yönelik olarak beklenen duygu, düşünce ve davranışların tümü olarak tanımlanabilir. Kadının bakımlı olması, şefkatli ve merhametli olması, duygusal olması, çocuk doğurması ve çocuk bakımını üstlenmesi; erkeklerin güçlü olması, duygularını belli etmemesi, ağlamaması, para kazanması, evin geçimini üstlenmesi, sert bir mizaca sahip olması; kız çocukların oyuncak bebeklerle oynaması, pembe ve süslü kıyafetler giymesi; erkek çocukların araba, tabanca gibi oyuncaklarla oynaması, kıyafetlerinde genelde mavi renkleri tercih ederken pembe-mor gibi renklerden uzak durması toplumun cinsiyet rollerine dair beklentilerine örnek verilebilir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin, evlilik doyumuna etkisi ile ilgili yapılan araştırmaları inceleyecek olursak;

Lye ve Biblarz, cinsiyet rolleri ve evlilik doyumuna arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada, geleneksel cinsiyet tutumlarına sahip çiftlerin evlilik doyumuna yüksekken, geleneksel olmayan cinsiyet tutumuna sahip çiftlerin evlilik doyumunun daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Cinsiyete özgü olarak özelleştirdiklerinde ise, erkeğin toplumsal cinsiyet rolüne daha az uygun oluşu, eşler arasında çatışmayı azaltıyor; kadının toplumsal cinsiyet rolüne daha az uygun oluşu eşler arasında çatışmayı artırıyor demişlerdir (Lye & Biblarz, 1993) . Wilcox ve Nock, evlilikte toplumsal cinsiyet modeli teorisinde, kadın ve erkeklerin eşit ancak farklı toplumsal rollere sahip iki cins olduğunu söyler. Eğer kadın, bu toplumsal rolünü benimserse mutlu bir evlilik yapacağı; erkeğin de, toplumsal cinsiyet rolünü benimsemiş bir kadınla evli olduğunda daha mutlu olacağı görüşündelerdir (Wilcox & Nock, 2006). Çınar, araştırmasında cinsiyet rolü kadınsı olan bireyler ve cinsiyet rolü androjen olan bireylerin evlilik doyumunun, cinsiyet rolü erkeksi olan bireylerden ve cinsiyet rolü belirsiz olan bireylerden daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Cinsiyet rolü androjen olan kadınların evlilik doyumuna, cinsiyet rolü erkeksi olan kadınların evlilik doyumundan daha yüksek çıkmıştır. Cinsiyet rolü belirsiz olan kadınların ise en düşük evlilik doyumuna sahip olduğu görülmüştür (Çınar, 2008). Diener (1984)'ın yaptığı çalışmaya göre, cinsiyet rolleriyle ilgili bakış açısı ve beklentiler evlilikteki uyumun, kişinin genel anlamda ruhsal iyi oluş hali üzerinde büyük payı olduğu anlaşılmaktadır.

Alan yazın tarandığında bazı araştırma sonuçlarına göre erkek ve kadınların evlilik uyumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Canel (2007), Çakır (2008) ve Anar (2011)). Çakır (2008)'in yaptığı araştırmada ise erkeklerin evlilik uyumunun kadınlara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Kublay (2013), Çelik (2009) ve Yeşiltepe (2011) ise toplumsal cinsiyet rolleri ve evlilik uyumu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

1.1.3. Eğitim Düzeyinin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Başat yaptığı araştırmaya göre lisans ve lisansüstü eğitim almış kişilerin, ilköğretim seviyesinde eğitim görmüş kişilere göre evlilik doyumunun daha yüksek olduğunu belirtmiştir. (Başat,

2004) Pek çok araştırma da eğitim düzeyindeki artışın evlilik doyumunu arttıran bir durum olduğu sonucuna ulaşmıştır (Aydınlı & Tutarel Kışlak, 2009) (Fidanoğlu, Evlilik uyumu ile eşlerin somatizaasyon düzeyleri arasındaki ilişki ve diğer sosyodemografik değişkenler açısından karşılaştırılması, 2007) (Dökmen & Tokgöz, 2002) (Hoşgör, 2013) (Şener, Ailede Eşler Arası Uyuma Etki Eden Faktörlerin Araştırılması, 2002) (Lafci, 2013) (Özaydınlık Ş. , 2014).

Şendil ve Korkut, çalışmalarında eğitim seviyesinin arttığı eşlerde çatışmanın daha az yaşandığını söylemektedirler. Eğitim seviyesi düşük kişiler ilişkilerinde sevgi gösterme biçimi, fikir alışverişinde bulunma, birlikte vakit geçirme, iletişim gibi unsurlarda daha fazla uyumsuzluk yaşamaktadır ve bu unsurlar da ilişkinin kalitesini belirleyen unsurlardır görüşüne sahiplerdir (Şendil & Korkut, 2012). Santrock, eğitimin problemlerle baş etme becerisini, özgüveni, iletişim becerisini geliştiren ve geliri arttıran bir faktör olarak görmüş ve eğitim düzeyi arttıkça evlilik doyumunun da artacağını belirtmiştir (Santrock, 2020). Yıldız, eğitim seviyesi düşük kadınların ekonomik açıdan genellikle bağımlı oldukları ve bu sebeple yaşanan uyumsuzluk ve çatışmalara rağmen evliliğini sürdürmeye mecbur hissettiklerini düşünmektedir. Eğitim seviyesi yüksek bireylerin ise evlenmeden önce eşlerini tanıdığı, çatışma olabilecek alanları bildiği ve mutlu olabileceğini düşündüğü insanla hayatını birleştirdiği için evlilik doyumlarının da daha yüksek olacağı görüşündedir. (Yıldız , 2012)

İlketenci, yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin daha az çatıştığı, yaşanan çatışmalarda ise dürtüsel hareket etmek yerine mantıklarını kullanarak karar verdiklerini, evliliklerini bozmak yerine alternatif çözüm yolları aradıklarını söylemektedir. (İlketenci, 2014) Benzer bir araştırma da Öner tarafından yapılmıştır ve düşük eğitim seviyesine sahip kişilerin olumsuz çatışma biçimini, yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin ise olumlu çatışma biçimini kullandığı sonucuna varmıştır (Öner, 2013). Gürsoy, araştırmasında eğitim düzeyinin etkisinin cinsiyetlere göre farklılaştığını söylemektedir. Kadınlarda eğitim seviyesi arttıkça evlilik doyumunun da arttığı, ancak erkeklerde bir etkisinin bulunmadığı sonucuna varmıştır. (Gürsoy, 2004) Yüksel de benzer bir sonuca ulaşarak, kadınlarda artan eğitim seviyesinin, evlilik doyumunu da arttırdığı görüşündedir (Yüksel, 2013). Çağ ve Yıldırım, yaptıkları araştırma sonucunda, eğitim düzeyinin evlilik doyumunu ters yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Eğitim düzeyi daha yüksek olan bireylerin, evlilik doyumlarının daha az olduğunu belirtmektedirler (Çağ & Yıldırım, 2013).

Kurdek de araştırmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır ve eğitim düzeyi artan eşlerin kendilerini daha bağımsız, özgür ve bireysel hissettiklerini, bu durumun evliliklerini daha sorgular bir tavırda olabileceklerini, bunun da boşanma ihtimalini arttıran bir faktör olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda düşük eğitim düzeyinin de riskleri olduğunu, düşük eğitim düzeyinin düşük evlilik doyumuna yol açabilecek ve boşanmaya sebep olabilecek bir durum olduğunu belirtmiştir (Kurdek, 1993.). Yapılan bir araştırmaya göre ise, en yüksek evlilik doyumunun lise mezunu bireylerde olduğunu, en düşük evlilik doyumunun ilköğretim mezunu kişilerde olduğunu ve üniversite mezunlarının ortalama bir evlilik doyumuna sahip olduklarını söylemektedir (Üncü, 2007).

1.1.4. Yaşın/Evlenme Yaşının Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Tümer yaptığı araştırmadan elde ettiği bulgulara dayanarak yaş arttıkça kişilerin çatışma seviyelerinin azaldığını belirtmiştir. Bu durumun da eşler arasındaki çatışmanın azalmasına sebebiyet verebildiğini söylemiştir (Tümer, 1998). Çağ ve Yıldırım, araştırmalarına göre yaştan ve yaş farkının evlilik doyumunu etkileyen bir faktör olmadığı sonucuna varmışlardır (Yıldırım & Çağ, 2013). Şener, araştırmasında evliliklerini 15-19 yaşları arasında yapan çiftlerin evlilik doyumunun en düşük olduğu; 35 yaş ve sonrasında yapılan evliliklerde ise evlilik doyumunun arttığı sonucuna ulaşmıştır (Şener, 2002). Şentürk (2013), 20-35 yaş arasındaki evli bireylerin evlilik doyumlarının, 46-65 yaş arasındaki evli bireylere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özaydınlık, 20-30 yaş aralığındaki evli kişilerin evlilik doyumunun, 41 yaş ve sonrasında evli kişilere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Özaydınlık Ş. , 2014). Düzgün ve Yılmaz, araştırmaları sonucunda yaştan ve evlenme yaşının evlilik doyumunu etkilediği ve yaş arttıkça evlilik doyumunun da arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Düzgün, 2009) (Yılmaz, 2009). Aktaş, araştırmasında elde ettiği sonuçlara dayanarak evlilik doyumunun yaş farkını etkileyen bir değişken olduğu sonucuna ulaşmış ve yaşları birbirine yakın çiftlerin daha uyumlu olduklarını eklemiştir (Aktaş S. , 2009). Tolan, 21-30 yaş aralığındaki evli bireylerin evlilik uyumunun, diğer evli bireylere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatür incelendiğinde Demiray'ın, Vaillant&Vaillant'ın, Jose&Alfons'un benzer sonuçlara ulaştığı görülmüştür (Tolan, 2015) (Demiray, 2006), (Vaillant & Vaillant, 1993) , (Jose & Alfons, 2007). Tezer (1994), iş hayatında olan 111 evli kişi ile yaptığı araştırmada, karı koca çatışmanın sıklığı, çatışmanın hissettirdiği gerginlik, iş doyumu ve yaş değişkenlerinin evlilik doyumunu ilişkili olduğu bulunmuştur. Kendir ve Demirli (2016), yürüttüğü çalışmaya göre, çiftler arasında yer alan yaş farkı değişkeniyle, evlilikten alınan doyum puanı arasında istatistiksel bakımdan negatif yönlü, düşük bir ilişki görülmüştür. Buna göre, eşler arasında yaş farkı arttıkça, evlilikten alınan doyum azalmaktadır.

1.1.5. Evlilik Süresinin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Evlilikle geçen zamanla birlikte doyum düzeyinin nasıl değiştiğine dair çeşitli araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Yaşam döngüsünün farklı evrelerinde, bireylerin hem hayatlarında hem de ihtiyaçlarında meydana gelen değişimlere bağlı olarak, eşlerin evliliğe yönelik beklentileri farklılaşabilir ve bu da farklı düzeylerde doyum yaşamalarına yol açabilir (Çağ ve Yıldırım, 2018; Gallimore, Hughes ve Geldhauser, 2006; Schumm ve Bugaighis, 1986).

Aktaş ve Düzgün ise araştırmalarında evlilik süresinin evlilik doyumunu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır (Aktaş, 2009) (Düzgün, 2009). Uzel, İstanbul'un bazı ilçelerindeki çiftler üzerinde yaptığı araştırma sonucunda, evlilik süresi arttıkça çiftlerin birbiriyle daha uyumlu oldukları sonucuna ulaşmıştır (Uzel, 2015). Kublay, araştırmasında evliliklerinin 26 yılına kadar evlilik süresi arttıkça evlilik uyumunun azaldığı, ancak 26-35 yıllık evliliklerde süre arttıkça evlilik uyumunun da arttığı sonucuna ulaşmıştır (Kublay, 2013). Yıldız, evlilik süresinin evlilik doyumunu etkileyen bir durum olduğunu söylemiş ve bu durumu şöyle açıklamıştır; Evliliğin başlarında çiftler birbirine karşı daha ilgili, daha tutkulu ve daha sevgi doludur. Zaman içerisinde aileye bir çocuğun katılması ve yaşadığımız toplumun ataerkil bir toplum olması nedeniyle kadına yüklenen sorumluluklar, kadının eşine karşı daha az ilgili olmasına yol açıyor ve bu durum da evlilik doyumunu azaltıyor. Evliliğin daha da ilerleyen dönemlerinde evlilik doyumunda yaşanan artışı ise, eşlerin birbirini daha iyi tanınması, ortak bir

dillerinin oluşması, ailelerin daha az müdahale etmesi, bundan sonra hayatlarına yeni bir kişi alamayacaklarını düşünme, ölümün yaklaşması ve bundan kaynaklı duyulan yalnızlık korkusuna bağlamıştır (Yıldız, 2012).

Bazı araştırmalarda ise evlilik süresinin evlilik doyumunu etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum araştırmanın yapıldığı yere, evlilik süresine, eğitim düzeyine ve daha bir çok farklı değişkene bağlı olarak bu şekilde sonuçlanmış olabilir. Çağ ve Yıldırım, araştırmaları sonucunda, evlilik süresinin evlilik doyumunu etkileyen bir faktör olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Yıldırım & Çağ, 2013). Jones, Zabriskie ve Hill, araştırmalarının sonuçlarına dayanarak evlilik süresinin evlilik doyumunu etkilemediğini belirtmişlerdir (Jones, Zabriskie, & Hill, 1995). Sternberg ve Hojjat da evlilik süresinin evlilik doyumunu etkilemediği sonucuna ulaşan araştırmacılarıdır (Sternberg & Hojjat, 1997). Öz (2019), yaptığı çalışmada “Çiftlerde depresyon, mutluluk ve psikolojik iyi oluş ile evlilik doyumu arası ilişkilerde evlilik süresinin aracı rolünü” incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre ise eşlerin evlilikten önceki görüşme süreleri ve evli kaldıkları dönem hesaba katıldığında, birliktelikteki doyum düzeyinin açıklanabilirliğinin %50 olduğu görülmektedir.

1.1.6. Geçirilen Evlilik Sayısının Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Geçirilen evlilik sayısı, eşlerin geçmişte kaç evlilik yaşadığı ile ilişkilidir. Literatür taraması ile çiftin daha önceki evlilik sayısının, evlilik doyumları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Bozkurt, kişilerin ilk evliliklerine kıyasla ikinci evliliklerinde, evlilik doyumlarının arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Bozkurt, 2014). Uzel, kişilerin ikinci evlilikte, geçmiş ilişkilerinde yaptıkları hatalardan ders alarak daha az hata yaptıklarını söylemiştir. Uzel’e göre çiftler ikinci evliliklerinde daha düzenli ve daha bilinçli olmaktadır; geçmiş ilişki yaralarını sararak, tecrübelerinin verdiği avantajla hareket etmekte ve gereksiz fedakârlıklarda bulunmamaktadırlar (Uzel, 2015). Fidanoğlu, araştırmasında evlilik sayısının evlilik doyumunu yordayan bir faktör olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Fidanoğlu, 2007). Koçak, okul yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmada vardığı sonuçlara göre, geçirilen evlilik sayısının evlilik doyumunu etkilemediği sonucuna ulaşmıştır (Koçak, 2008).

1.1.7. Çocuk Sayısının Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Baltaş ve Baltaş, çocuk sayısı ile evlilik ilişkisini şu şekilde açıklamışlardır; Türk toplumunda ‘çocuk evliliği kurtarır’ düşüncesi hâkimdir. Doğacak çocuk ile erkeğin eve daha çok bağlanacağı düşünülmektedir. Ancak bu yanlış bir inançtır, eğer çift arasında sağlıklı bir iletişim yoksa çocuk evliliği iyileştirmez, aksine sorunların büyümesine bile yol açabilmektedir (Baltaş & Baltaş, İstanbul). Çelik, çocuk sahibi olmanın evliliği etkileyen bir faktör olduğunu söylemiştir. Ancak kimi zaman, çocuk sahibi olmayan çiftlerin evlilik doyumu, çocuk sahibi olanlara kıyasla daha yüksek çıkmaktadır. Çocuk evlilik doyumunu etkileyen bir faktördür. Kimi zaman çocuk aileyi birleştiren ve bir arada tutan bir faktörken kimi zaman da problemleri derinleştiren bir faktör olabilmektedir.

Yılmaz, Hoşgör, Yüksel, Özaydınlık, Öner yaptıkları araştırmalarda çocuk sahibi olmanın evlilik doyumunu azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Hiç çocuğu olmayan çiftlerin evlilik

doymu en yüksekken, çocuk sayısı arttıkça kişilerin evliliklerinden aldıkları doym giderek azalmaktadır. Ayrıca çocuk sayısının artması, çift arasındaki çatışmayı da beraberinde arttırmaktadır (Yılmaz, 2009) (Özaydınlık Ş. , 2014) (Hoşgör, 2013) (Öner, 2013) (Yüksel, 2013). Uzel çocuk sayısı ile cinsel problemlerin paralel ilerlediğini, çocuk sayısı arttıkça cinsel problemlerin de arttığını söylemiştir. Ayrıca çocuk sayısı arttıkça evlilik problemleri de artmaktadır. Bu durum da çiftlerin evlilik doyumlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Uzel, 2015). Akar, evlilik danışma merkezinde yaptığı araştırmada elde ettiği sonuçlara dayanarak uyumlu ve doymulu bir evliliğe sahip çiftlerin çocuk sahibi olmak istemediği ve bundan kaçındığı yorumunu yapmıştır (Akar, 2005). Kublay çocuk sayısının evlilik doyumunu etkileyen bir sonuç olduğu, 4 çocuğa kadar çocuk sayısı arttıkça evlilik doyumunun azaldığı, 4 çocuktan sonra ise evlilik doyumunda tekrar bir artış yaşandığı sonucuna ulaşmıştır (Kublay, 2013). Çakmak Tolan, çocuk sahibi olmayan çiftlerin birbirlerine ayırdıkları zamanın ve eş desteğinin daha fazla olduğunu, bunun da evlilik doyumunu arttırdığını söylemiştir. Çocuk sahibi olmamak, sorun yaşanabilecek alanları ve stresi azalttığı için bunun çift için doymu arttırabileceği düşüncesindedir. Çünkü araştırmasında çocuk sayısının azalması veya hiç olmamasının, evlilik doyumunu arttıran bir faktör olduğunu gözlemlemiştir (Çakmak Tolan, 2015). Şendil ve Korkut, çocuk sayısının artmasının evlilikteki uyumu, evlilik doyumunu, çift birlikteliği ve duyguların ifade edilmesini olumsuz yönde etkilediği görüşündedirler. (Şendil & Korkut, 2012)

Bazı çalışmalar ise, çocuk sayısının evlilik doyumunu etkilemediği görüşündedir (İlketenci, 2014; Çağ & Yıldırım, 2013; Tutarel Kışlak & Çubukça, 2002; Fidanoğlu, 2006; Çelik C. K., 2006; Çınar, 2008; Süataç, 2010; Şentürk, 2013; Yalçın, 2014; İlericiler, 2015).

1.1.8. Gelir Düzeyinin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Uzel, çiftlerin benlik algıları ve cinsel doyumlarının evlilik uyumu üzerindeki etkisini incelediği araştırmasında; gelir düzeyinin evlilik uyumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır (Uzel, 2015). Polat, yaptığı araştırmanın sonucu ile gelir düzeyinin evlilik doyumunu etkileyen bir faktör olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak eve giren aylık gelir miktarı arttıkça, bireylerde iletişim becerilerinin arttığını da söylemektedir (Polat, 2006). Çağ ve Yıldırım, evlilik doyumunu etkileyen değişkenleri inceledikleri araştırmalarında elde ettikleri verilerin analizinde, gelir düzeyinin evlilik doyumunu etkileyen bir faktör olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Çağ & Yıldırım, 2013). Hatipoğlu da demografik değişkenlerin evlilik doymu üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, evlilik doymu ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Hatipoğlu, 1993). Sternberg ve Hojjat, 1997 yılında New York'ta yaptıkları çalışmada, ailenin aylık gelir düzeyi ile evlilik doymu arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Sternberg & Hojjat, 1997).

Şentürk, aylık geliri yüksek olan evli çiftlerin, aylık geliri orta seviyede olan evli çiftlere göre evlilik uyumlarının daha yüksek olduğunu söylemiştir.(Şentürk, 2013). Kurdek (1987), eşlerin gelir düzeyinin ve eğitim durumunun, evliliği sona erdirmeye fikrinin oluşmasında önemli payı olduğunu vurgulamış; özellikle de eşlerin kazançlarının yüksek olmasının, onların kendilerini daha bağımsız hissetmelerine yol açabileceğini ve ayrılma yönündeki eğilimlerini

artırabileceğini dile getirmiştir. Şendil ve Korkut, ekonomik durum ile çift uyumu, çift birlikteliği, duygulanım ifadesi, çatışma düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre gelir düzeyi yüksek seviyede olan çiftlerin çatışmaları en az iken, çift uyumları, çift birlikteliği ve duygulanım ifadesi en yüksek çıkmıştır. Bu sıralamayı orta gelirli, sonrasında da düşük gelirli takip etmektedir. En çok çatışma yaşayan grup düşük gelirli çiftlerdir ve evlilik uyumları da en az çıkmıştır (Şendil & Korkut, 2012). Şener, evli çiftlerin hanesine giren aylık gelir seviyesi arttığında, kişilerin evlilik uyumlarının da arttığını söylemiştir (Şener, 2002). Uğurlu (2003) yılında “Evli Çiftlerde Cinsiyet Ayrımına İlişkin Tutumlar, Çatışma Yönetim Biçimleri ve Evlilik Uyumu Arasındaki İlişki” çalışmasında, kadın katılımcıların eşi çatışmayı başlattığında ve bunun sonucunda karşı tarafın isteği gerçekleştiğinde ve ailenin gelir düzeyi düştüğünde genel olarak olumsuz-pasif çatışma yönetimi biçimini tercih ettikleri bulunmuştur. Aylık gelirin evlilik doyumu üzerinde etkisinin olmadığını söyleyen pek çok araştırma da bulunmaktadır (Süataç, 2010) (Kublay, 2013) (Lafci, 2013) (Çakmak Tolan, 2015) (Özaydınlık Ş. , 2014) (Kahveci, 2016) (İlericiler, 2015).

1.1.9. Eş Desteğinin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Evlilik doyumu ile bağlantılı olabileceği düşünülen değişkenlerden biri de eş desteğidir. Ailenin bireyler açısından sağlıklı işlevlere sahip olmasının önemli göstergelerinden biri de, eşlerin birbirlerine eşit ölçüde destek vermesidir. Böylece aile içindeki sosyal destek ihtiyacı da dengeli bir şekilde karşılanmış olur. Eş desteği, hem duygusal hem de günlük yaşantılarında eşlerin birbirine destek olduğu bir ağ olarak değerlendirilir. Alanyazına göz atıldığında, eş desteğinin; takdir etme, duygusal-maddi destek, sosyal destek ve bilgi desteği gibi boyutları içerdiği görülür (Yıldırım, 2004). Eş desteği; zamanında ve yerinde, eşlerin birbirine yönelttiği bir dayanışma olarak tanımlanır (Dehle ve diğ., 2001). Bu bağlamda, eşin eşiyle olan ilişkisi yalnızca duygusal değil, aynı zamanda yaşamsal bir ortaklaşma meselesidir. Çağ ve Yıldırım evlilik doyumunu etkileyen demografik, sosyal ve psikolojik pek çok faktörü araştırmış ve bu faktörler arasında en etkisinin eş desteği olduğunu söylemişlerdir (Çağ & Yıldırım, 2013). Hayatın zor dönemlerinde, stres ve kriz anlarında, birbirlerine destek olan eşlerin evlilik doyumlarının daha fazla olduğu; evliliklerinde birbirlerine destek olmayan çiftlerin ise evlilik bağlarının zayıflaması yönünde araştırmalar mevcuttur (Vinokur, Price, & Caplan, 1996), (Dehle, Larsen, & Landers, 2001).

Yurt dışında eş desteği konusunda yapılan pek çok araştırma vardır. Bu araştırmaların ortak noktası olarak; eş desteğinin kişilerin depresyon düzeylerini azalttığı, stresle baş etme becerilerinin arttığı, psikolojik sağlamlıklarını arttırdığı, her türlü duygusal ilişkilerinde daha başarılı oldukları, ilişkiye dair karşılaşılan problemlerin daha kolay çözüldüğü, daha sağlıklı bir hayat sürdürdükleri sonucuna ulaşmışlardır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, eş desteğinin evlilik doyumunu en çok etkileyen faktör olduğunu söylemişlerdir (Cutrona C. , 1996; Primomo, Woods, & Yates, 1990; Allgood, Crane, & Agee , 1997; Cotton, 1999).

1.1.10. Cinselliğin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

İnsan, bazı güdülere sahip olarak doğan bir varlıktır. Fizyolojik açıdan açlık, susuzluk, saldırganlık, korunma ve cinsellik insanın en temel içgüdülerindendir. Ancak cinsellik güdüsü,

insanda hayvandakinden daha farklı ve karmaşık bir yapıdadır. Hayvanlar için cinsellik, yalnızca üremeye dayalıyken insanda cinsellik pek çok faktörden etkilenir ve beraberinde pek çok faktörü etkiler (Kabasakal & Soylu, 2016). Cinsellik, evlilik açısından büyük önem arz eden bir konudur. Sağlıklı ilerleyen bir cinsel yaşam, eşlerin birbirlerine karşı duyduğu bağın ve yakınlığın artmasında çok önemlidir. Sağlıklı cinsel yaşam derken bahsedilen, kişilerin birbirlerinin istek ve arzuları hakkında konuşabildiği, duygu ve düşünceleri konusunda açık olduğu, beklentilerinden rahatça bahsedebildiği, birbirlerine ve birbirlerinin isteklerine, beklentilerine, duygu ve düşüncelerine saygı duydukları bir ilişki biçimidir. Sağlıklı bir cinsel yaşantıya sahip olmayan çiftlerin, evlilik doyumlarının da azalacağı düşünülmektedir (Canel, 2012). Uzel, aile terapisine başvuran çiftler ile yaptığı araştırmada görmüştür ki, terapiye başvuran çiftler cinsel yaşamlarından da memnun değildir. Bu konudaki en büyük problemin ise çiftlerin cinsellik konusundaki iletişim eksikliğine bağlamaktadır. Kişilerin evlilik doyumları ve cinsel doyumları arasında ilişki bulunmakta; cinsel doyum azaldıkça evlilik doyumunu azalırken cinsel doyum arttıkça evlilik doyumları da artmaktadır (Uzel, 2015). Çağ ve Yıldırım, evlilik doyumunu en çok eş desteğinin etkilediğini, ardından cinselliğin geldiğini söylemektedir. Cinsel yaşamlarından memnun olan, cinselliğe dair iletişimleri güçlü olan çiftlerin birlikteliklerinden duydukları memnuniyetin çok daha fazla olduğunu, bunun da evlilik doyumunu etkilediğini söylemektedirler (Çağ & Yıldırım, 2013). Cinselliğe dair tabular, cinsel işlev bozukluklarına yol açabilmektedir. Bu durumda çiftler birbirlerinden uzaklaşır, cinsellikten kaçınır, birbirlerine dokunuşları azalır, cinsellikten memnun olmamaya sebebiyet verir ve cinsel davranışlarda birçok olumsuzluk yaşarlar. Bunun yanında cinsel doyumları düşük olan çiftlerin, duygusal açıdan da birbirlerini yeterince memnun edemediği görülmektedir. Cinsel birlikteliğin sıklığının azalması, birliktelikten alınan memnuniyetin düşmesi evlilik doyumunu azaltmaktadır (Öztürk & Arkar, 2014). Okçi tarafından yapılan araştırma, çiftlerin birliktelik süresi arttıkça cinsellikten aldıkları doyumun azaldığını göstermiştir (Okçi, 2017). Cinsel yaşamı etkileyen diğer bir faktör ise, kişilerin kendilerini bu konuda baskı altında hissetmesi, buna bağlı olarak tiksinti ve kaçınma davranışları göstermeleridir (Özügürlü, 2013).

Abalı ve Kömürcü, ilişki süresi arttıkça çiftlerin birbirlerini cinsel açıdan yeterince doyuramadıklarını, bunun da beraberinde mutsuzluğu ve evliliğe dair problemleri getirdiğini söylemiştir (Abalı & Kömürcü, 2008). Larson, 1988 yılında evlilik ve cinsellik hakkında iddialı bir açıklama yaparak, cinselliğin evlilik doyumunu etkileyen tek ve en önemli etken olduğunu söylemiştir. Youn, evlilik doyumunda cinselliğin öneminden bahsetmiştir. Çiftlerin, birbirlerinin cinsel ihtiyaçlarına karşılık vermelerinden ziyade, verdikleri cevabın hangi şekilde olduğunun da çok önemli olduğunu söylemiştir (Youn, 2009). Literatür incelendiğinde cinsel yaşamın, evlilik doyumuna olan olumlu etkisinden bahseden pek çok çalışma bulunmaktadır (Litzinger & Gordon, 2005; Trudel, 2002; Çelik M. , 2006).

1.1.11. Bağlanma Stillerinin Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkisi

Kişilerin, çocukluk çağlarında geliştirdikleri bağlanma stiline, ileriki yaşlarda da yaşamlarını etkilediği pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bireyin anne ve/veya babalık tarzı, romantik ilişkilerdeki tavrı, sosyal ortamlardaki konumu ve diğer tüm ilişkileri bağlanma stili ile yakından ilişkilidir (Hazan & Shaver, 1994). Uluyol, bağlanma örüntüsü ve evlilik ile ilgili

yaptığı araştırmada, anne çocuk arasındaki ilişkinin, kişinin ilişkilere dair beklentilerini önemli ölçüde etkilediği sonucuna varmıştır. Annenin çocuk ile kurduğu ilişkinin biçimi, kişinin ileriki yaşamında eşini algılama biçimini, eşinin kendisini algılama biçimine dair beklentilerini etkileyerek kişilerin sosyal ilişkilerine şekil verdiğini belirtmektedir (Uluyol, 2014). Ertan'ın ve Kılıç'ın yaptığı çalışmalarda güvensiz bağlanmanın, kişilerde en çok karşılaşılan bağlanma örüntüsü olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bakım veren ile kurulan ilişkide güvensizlik baskın ise ileriki yaşlarda gireceği yakın ilişkilerde de güvensizlik, kaçınma ve içe kapanma davranışlarının görüleceği de beklenen bir durumdur (Ertan, 2002) (Kılıç, 2017). Kılıç bağlanma stilleri ve evlilik uyumu üzerinde yaptığı araştırmada, güvenli bağlanmanın evlilik uyumunu önemli ölçüde arttıran bir faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte kaçınan ve kaygılı bağlanan bireylerin evlilik uyumları da aynı ölçüde azalmaktadır (Kılıç, 2017).

Güvenli bağlanan kişiler boşanma gibi stres verici faktörler ile karşılaştığında duygu düzenleme konusunda daha kontrollü davranarak süreci daha kolay yürütmekte, boşanmayı büyük bir tehdit olarak algılamamaktadır. Ancak güvensiz bağlanan kişiler için boşanma gibi durumlar büyük bir tehdittir. Kaygılı ve kararsız bağlanmaya sahip bu bireyler ne kendilerine ne de dünyaya güvenmezler, bu nedenle bu kriz durumu onlar için baş edilemeyecek kadar büyüktür, bu durum da ruh sağlıklarının kötü etkilenmesine sebebiyet vermektedir (Eryorulmaz, 2012). Güvensiz bağlanma örüntüsüne sahip çiftlerin evlilik doyumlarının düşük olduğu; güvenli bağlanma veya saplantılı bağlanma örüntüsüne sahip kişilerin evlilik doyumlarının ise daha yüksek olduğu sonucu görülmektedir (Açık, 2008; Aktürk & Gündoğdu, 2010; Beştav, 2007; Büyükaşahin, 2006).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Evlilik doyumunu etkileyen faktörleri literatür taraması yöntemi ile araştırdığımız derlemede; eş desteğinin, bağlanma stillerinin, cinselliğin, eğitim düzeyinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin evlilik doyumunu üzerinde etkisinin olduğu yönünde ve cinsiyetin evlilik doyumunu etkilemediği yönünde fikir birliği vardır. Yaş, evlilik süresi, evlilik sayısı, çocuk sayısı ve gelir düzeyi faktörlerinde ise farklı görüşler bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin evlilik doyumunu üzerinde etkisi olduğu, yapılan çalışmaların vardığı ortak sonuçtur. Nasıl etkilediği yönünde ise; kadınların toplumsal cinsiyet rolüne uyumlu olduğu evliliklerde, geleneksel cinsiyet rollerini benimseyen çiftlerde evlilik doyumunun arttığı kanısı hakimdir. Ancak erkeğin toplumsal cinsiyet rolü üzerinden baktığımızda, erkeğin toplumsal cinsiyet rolüne uygun olmaması evlilik doyumunu arttırmaktadır. Burada toplumsal cinsiyet ile kast edilen, toplumun cinsiyetlere yüklediği anlam ve beklentilerdir.

Eğitim düzeyinin evlilik doyumuna olan etkisi incelendiğinde ise, yapılan araştırmalarda kişilerin eğitim seviyesi arttıkça evlilik doyumunun arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak da eğitimle birlikte iletişim becerilerinin arttığı, çatışmacı tutumun azaldığı, dürtüsel davranmaktan ziyade mantık ile hareket edildiği söylenmektedir. Ancak bununla birlikte, kadınların eğitim seviyesi arttıkça daha özgür ve bireysel hissettikleri, bunun da boşanma

ihtimalini arttırdığı yönünde çalışmalar mevcuttur. Bunun bir diğer sebebi olarak da; eğitim seviyesi düşük kadınların, çoğunlukla ekonomik açıdan eşlerine bağımlı oldukları ve boşanma konusunda daha çekimser davrandıkları söylenmektedir. Eş desteğinin evlilik doyumu üzerindeki etkisi incelendiğinde, birçok araştırma göstermektedir ki evlilik doyumunu en çok arttıran faktör eşlerin birbirlerine olan destekleyici tutumudur. Eşlerin birbirini her açıdan desteklediği evlilikler, doyumun en yüksek olduğu evliliklerdir. Ayrıca eş desteği, kişilerin yalnızca evliliklerini değil tüm yaşamlarını da etkilemektedir. Eşleri tarafından desteklenen bireylerin stres düzeylerinin azaldığı, psikolojik sağlamlıklarının arttığı, krizle baş etme becerilerinin arttığı, bunların da sağlıklı bir yaşam sürmelerine yol açtığı görülmektedir.

Cinsellik ve evlilik doyumu arasındaki ilişkiye dair yapılan çalışmalarda, cinselliğin evlilik doyumunu etkileyen bir faktör olduğu görülmektedir. Cinselliğe dair isteklerini, beklenti ve arzularını konuşabilen çiftlerin cinsel doyumlarının daha yüksek olduğu, cinsel doyumun da evlilik doyumunu arttıran bir faktör olduğu söylenmektedir. Bağlanmanın evlilik doyumu üzerindeki etkisi incelendiğinde, yapılan araştırmalar göstermektedir ki güvenli bağlanan kişilerin evlilik doyumları daha yüksektir. Kaygılı ve kaçınan bağlanan kişiler, ilişkilerine veya kendilerine karşı güvensiz, sorunlarla baş etme becerileri düşük, kaçınan ve içe kapanık bireyler olabilmekte ve bu durum da evlilik doyumlarının azalmasına yol açabilmektedir. Evlilik doyumunu etkileyen faktörleri incelediğimizde, yapılan pek çok araştırmanın, cinsiyetin evlilik doyumunu üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaştığı görülmüştür. Yani biyolojik olarak kadın olmak veya erkek olmak, evlilik doyumunu etkilememektedir.

Yaş ve evlenme yaşının evlilik doyumu ile ilişkisi incelendiğinde, araştırmacılar arasında görüş farklılığı olduğu görülmüştür. Kimi araştırmacılar yaşın evlilik doyumunu etkilemediği sonucuna ulaşmışken kimi araştırmacılar da etkilediğini söylemektedir. Yaşın evlilik doyumunu etkilediğini söyleyen araştırmacılar arasında ise; yaş ilerledikçe çatışmaların azaldığı ve bunun da evlilik doyumunu arttırdığı, 20-35 yaş arası evlilik doyumunun en yüksek seviyede olduğu, 35 yaş sonrası yapılan evliliklerde doyumun daha yüksek olduğu görüşleri vardır.

Evlilik süresinin evlilik doyumu üzerindeki etkisi konusunda araştırmacılar fikir ayrılığına düşmüştür. Kimi araştırmacılar, evlilik süresi arttıkça eşlerin birbirine uyumlandığı, birbirlerini daha iyi tanıdığı, ortak bir dillerinin oluştuğunu ve bu durumun da evlilik doyumunu arttırdığını söylemektedir. Bununla birlikte kimi araştırmacılar da evliliğin başlarında eşlerin birbirlerine karşı daha tutkulu, daha ilgili ve daha sevgi dolu olduklarını, bu sebeple de evlilik süresi az iken evlilik doyumunun en yüksek seviyede olduğunu söylemektedir. Evlilik sayısı ve evlilik doyumunu arasındaki ilişki incelendiğinde, bazı araştırmacılar bu durumun evlilik doyumu üzerinde etkili olmadığını söylemektedir. Ancak bazı araştırmacılar ise ikinci evliliklerini yapan çiftlerin, ilk evliliklerinde yaptıkları hatalardan ders çıkararak yeni ilişkilerinde daha özenli olduklarını, bunun da kişilerin ikinci evliliklerinde evlilik doyumlarının daha yüksek olmasına yol açtığını söylemektedir.

Çocuk sayısının evlilik doyumuna olan etkisi incelendiğinde, pek çok görüş farklılığı olduğu görülmektedir. Kimi araştırmacılar çocuğu olmayan çiftlerin evlilik doyumunun fazla olduğunu çünkü eşlerin birbirine daha fazla zaman ayırabildiğini, çocuk olduğunda eşlerin başta cinsel

problemler olmak üzere pek çok problem yaşadığını söylemektedir. Kimi araştırmacılar da çocuğun ilişkiyi güçlendirdiği, çatışmaları azalttığı, eşler arasında uyumu artırarak evlilik doyumunu olumlu yönde etkilediği görüşündedir. Kimi araştırmacılar ise çocuğun evlilik doyumunu etkilemediğini söylemektedir.

Gelir düzeyi ve evlilik doyumu arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun, gelir düzeyinin evlilik doyumu üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaştığını görmekteyiz. Ancak bazı araştırmacılar bu konuda fikir ayrılığına düşmekte ve gelir düzeyi arttıkça evlilik doyumunun arttığını söylemektedir.

KAYNAKÇA

- Açık, Ö. (2008). Evlilik uyumu ve bağlanma biçimleri arasındaki ilişki. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2015). Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması. Ankara.
- Akar, H. (2005). *Psikiyatrik yardım talebi olanlar ile yardım talebi olmayan ve boşanma aşamasında olan çiftlerde; çift uyumu ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin karşılaştırılması*. İstanbul: Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi 12. Psikiyatri Birimi.
- Aktaş, S. (2009). Eşlerden birinin kaygı düzeyi ile evlilik uyumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Aktürk, E., & Gündoğdu. (2010). Attachment figuretrans ference, caregiving styles and marital satis faction in arranged and love marriages. *Unpublished Master Thesis, Institute of Social Sciences, Middle East Technical University, Ankara*.
- Allgood, S., Crane, D., & Agee , L. (1997). Social support: Distinguishing clinical and volunteer couples. *The American Journal of Family Therapy*, 25(2), 111-119.
- Anar, B. (2011). Evli Ve Çalışan Yetişkinlerin Toplumsal Cinsiyet Rollerini İle Evlilik Doyumu ve İş Doyumu İlişkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Atçeken, M. (2014). *Dindarlık, evlilik doyumu ve kişilik özelliklerinin bağışlama ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Baltaş, A., & Baltaş, Z. (İstanbul). *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. 1998: Remzi Kitabevi.
- Başat, Ç. (2004). Cinsel doyumun evlilik doyumu kontrol odağı ve kendilik değeri üzerinden yordanması. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi*.

- Beştav, F. (2007). Romantik ilişki doyumu ile cinsiyet, bağlanma biçimleri, rasyonel olmayan inançlar ve aşka ilişkin tutumlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara*.
- Beştepe, E., Erbek, E., Akar, H., Alpkan, L. R., & Eradaımlar, N. (2005). Evlilik Uyumu. *Düşünen Adam :Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler*, Cilt:18, Sayı:1, Sayfa: 39-47.
- Biyolojik ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımı*. (2020). Wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/Biyolojik_ve_toplumsal_cinsiyet_ayr%C4%B1m%C4%B1#:~:text=Biyolojik%20cinsiyet%2C%20biyeyin%20%C3%BCreme%20sistem i,kendi%20cinsiyetini%20tan%C4%B1mlamas%C4%B1n%C4%B1%20ifade%20e der. adresinden alındı
- Bozkurt, A. (2014). *Evli Bireylerde Bağlanma Stilleri, Aile içi Eşler Arası Şiddet ve Evlilik Uyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Adli Tıp Enstitüsü. Sosyal Bilimler Anabilim Dalı.
- Bretherton, I. (1992). The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, fol. 28, No. 5, 759-775.
- Brett, J.; Yogev, S. (1985). Perception of the division of houswork and childcare and marital satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*. C.47, SS.609-618.
- Burhanoglu, S. (2016, Mart 21). Evlilik Nedir? Mutlu Evlilik Nasıl Olur. İstanbul.
- Büyükaşahin, A. (2006). Yakın İlişkilerde Bağlanım: Yatırım Modelinin Bağlanma Biçimleri ve Bazı İlişkisel Değişkenler Yönünden İncelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara, Ankara Üniversitesi*.
- Canel, A. (2012). Evlilik ve Aile Hayatı. *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile Eğitim Programı*.
- Canel, A. N. (2007). Ailede Problem Çözme, Evlilik Doyumu ve Örnek Bir Grup Çalışmasının Sinanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Cingisiz, N. (2010). *Ortaöğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin duygusal zekâları ile evlilik doyumları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Cingisiz, N., & Murat, M. (2010). Evlenmek için birbirlerini tercih eden çiftlerin duygusal zeka düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 99-114.
- Cotton, S. (1999). Marital status and mental health revisited: Examining the importance of risk factors and resources. *Family Relations*, 48(3), 225-234.

- Curun, F. (2006). *Yüklemeler, iletişim çatışmaları, cinsiyet ve cinsiyet rolü yönelimi ile evlilik doyumu arasındaki ilişki*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cutrona, C. (1996). Social support in couples: Marriage as a resource in times of stress. *Thousand Oaks, CA: Sage Publications*.
- Cutrona, C. E. (1996). Social support as a determinant of marital quality: The interplay of negative and supportive behaviors. *Handbook of Social Support and Family*, 173-194.
- Çağ, P., & Yıldırım, İ. (2013). Evlilik doyumunu yordayan ilişkisel ve kişisel değişkenler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 13-23.
- Çağ, P., & Yıldırım, İ. (2018). Bazı sosyo-demografik değişkenlere göre evli bireylerin evlilik doyumu düzeyleri: bir profil çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 1027-1042.
- Çakır, S. (2008). Evli Bireylerin Evlilik Uyumlarının Ana-Babalarına Bağlanma Düzeyleri ve Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çakmak Tolan, Ö. (2015). *Evlilik Uyumunun Kişilik Özellikleri, İlişkiye Dair İnançlar ve Çatışma Çözüm Stilleri Bağlamında Yordanması (Diyarbakır İl Örneği)*. Malatya: Doktora Tezi İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Ana Bilim Dalı.
- Çelik, C. K. (2006). Eğitim yöneticilerinin mesleki tükenmişlikleri ile evlilik doyumları arasındaki ilişki. Master's thesis, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Çelik, E. (2009). Evli Öğretmenlerin Bağlanma Stili, Denetim Odağı ve Bazı Nitelikleri Açısından Evlilik Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çelik, M. (2006). Evlilik doyumu ölçeği geliştirme çalışması. *Yayınlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana*.
- Çelik, M., & İnanç, B. Y. (2009). Evlilik doyumu ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 247-269.
- Çelik, M., & Tümkaya, S. (2012). Öğretim Elemanlarının Evlilik Uyum ve Yaşam Doyumlarının İş Değişkenleri ile İlişkisi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 13(1).

- Çınar, L. (2008). Evlilik Doyumu: Cinsiyet Roller ve Yardım Arama Tutumu. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Davila, J., Karney, B. R., Hall, T. W., & Bradbury, T. N. (2003). Depressive symptoms and marital satisfaction: Within-subject associations and the moderating effects of gender and neuroticism. *Journal of Family Psychology*, 17(4), 557-570. doi: 10.1037/0893-3200.17.4.557.
- Dehle, C., Larsen, D., & Landers, J. (2001). Social support in marriage. *American Journal of Family Therapy*, 29(4), 307-324.
- Demir, E. (2014). Farklı denetim odağına sahip evli bireylerin evlilik doyumunun incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demiray, Ö. (2006). *Evlilikte uyumun demografik özelliklere göre incelenmesi*. Diyarbakır: Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirli, C., & Kendir, M. (2016). Evlilik doyumu üzerinde anne baba tutumunun etkisinin incelenmesi. *Education Sciences*, 11(3), 96-113.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-being. *Psychological Buletin*, 95, 542-575.
- Dökmen, Z., & Tokgöz, Ö. (2002). Cinsiyet, eğitim, cinsiyet rolü ile evlilik doyumu, eşle algılanan benzerlik arasındaki ilişkiler. *XII. Ulusal Psikoloji Kongresi*. Ankara. *Türk Psikologlar Derneği Yayınları*.
- Düzgün. (2009). *Evli Kişilerde Depresyon, İlişkiye İlişkin İnanç, Kendini Ayarlama Düzeyinin Evlilik Uyumu İle İlişkisi*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Uygulamalı Psikoloji) Anabilim Dalı.
- Erbek, E., Beştepe, E., Akar, H., Eradamlar, N., & Alpkan, R. L. (2005). Evlilik uyumu. *Düşünen Adam*, 18(1), 39-47.
- Ergin, N. G. (2008). Evli ve boşanmış kişilerin evlilik uyumu ve cinsiyetçilik açısından karşılaştırılması. Ankara, Türkiye: Sosyal Psikoloji Programı Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertan, Ö. (2002). Bağlanma biçimlerinin eş seçimi ile kritik ve kritik olmayan evlilik dönemlerindeki doyum üzerindeki rolü. *Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara*.
- Eryavuz, A., & Birecikli, Ş. (2018). Türkiye’de kadının boşanması: yaşam analizi modelleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(58), 1227-1252.
- Eryorulmaz, A. (2012). “Evlilik ve Boşanma Sürecinde Bağlanma”, Bağlanma, Evlilik ve Aile Psikolojisi, (ed.) Tarık Solmuş, 2. baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Fichner-Rathus, L.; Nevid, J.S.; Rathus, S.A. (1996). Human Sexuality In A World of Diverse. (3. Baskı). Allyn and Bacon. Boston. SS.117-129.
- Fidanoğlu, O. (2006). *Evlilik uyumu, Mizah Tarzı ve Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Fidanoğlu, O. (2007). Evlilik uyumu ile eşlerin somatizasyon düzeyleri arasındaki ilişki ve diğer sosyodemografik değişkenler açısından karşılaştırılması. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul*.
- Filsinger, E., & Wilson, M. (1984). Religiosity, socioeconomic rewards, and family development: Predictors of marital adjustment. *Journal of Marriage and the Family*, 663-670.
- Fowers, B. J. (1993). Psychology as public philosophy: An illustration of the moral dimension of psychology with marital research. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*. C. 13, SS. 124-136.
- Gaesser, D., & Whitbourne, S. (1985). Work identity and marital adjustment in blue-collar men. *Journal of Marriage and the Family*, 747-751.
- Glenn, N. D. (1991). The recent trend in marital success in the United States. *Journal of Marriage and the Family*. C.53, SS. 261-270.
- Gottman, J. (1974). The Gottman Method. *The Sound Relationship House Theory*. The Gottman Institute.
- Greeff, A. P., & Bruyne, T. D. (2000). Conflict management style and marital satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 26(4), 321-334.
- Gürsoy, F. Ç. (2004). *Kaygı ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumu ile İlişkisi*. Mersin: Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı.
- Güven, N., & Sevim, S. A. (2007). İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ve algılanan problem çözme becerilerinin evlilik doyumunu yordama gücü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 49-61.
- Hallaç, S., & Öz, F. (2014). Aile kavramına kuramsal bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(2), 142-153.
- Harma, M. (2010). Bağlanma, Evlilik Doyumu ve Catisma [Attachment, Marital Satisfaction and Conflict] in T. Solmus (Ed.), *Bağlanma, evlilik ve aile psikolojisi*[Attachment, marriage, and family] İstanbul: Sistem.

- Hatipoğlu, Z. (1993). The role of certain demographic variables and marital conflict in marital satisfaction of husbands and wives. Ankara: Middle East Technical University. Unpublished master thesis.
- Hawkins, D. N., & Booth, A. (2005). Unhappily ever after: Effects of long-term, low-quality marriages on well-being. *Social forces*, 84(1), 451-471.
- Haylı, R. G., Durmuş, E., & Kış, A. (2017). Investigating the marital satisfaction in terms of gender: A meta-analysis study Evlilik doyumunun cinsiyet açısından incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması. *Journal of Human Sciences*, 14(4), 3328-3342.
- Hayward, M., & Zhang, Z. (2006). Gender, the marital life course, and cardiovascular disease in late midlife. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 639-657.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1994). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships. *Psychological Inquiry*, 5: 1-22.
- Heyman, R. E.; Sayers, S. L.; Bellack, A. S. (1994). Global marital satisfaction versus marital adjustment: An empirical comparison of three measures. *Journal of Family Psychology*. S.8, SS. 432-446.
- Hoşgör. (2013). *Evli Çiftlerin Öfke İfade Tarzları ile Evlilik Uyumunun İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Houseknecht, S., & Macke, A. (1981). Combining marriage and career: The marital adjustment of professional women. *ournal of Marriage and the Family*, 651-661.
- Hünler, O. S., & Gençöz, T. (2003). Boyun eğici davranışlar ve evlilik doyumu ilişkisi: Algılanan evlilik problemleri çözümünün rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 99-108.
- İlericiler, K. (2015). *Evlilik Uyumunu Açıklamada Yakın İlişkilerde Bağlanma, Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar ve Psikolojik Travmanın Rolü*. Malatya: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İlketenci, R. (2014). *Evli Bireylerin Problem Çözme Becerileri ve Evlilik Uyumları Arasındaki İlişki*. Konya: Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Jones, H. A., Zabriske, R. B., & Hill, B. (1995). The contribution of couple leisure involvement, leisure time, and leisure satisfaction to marital satisfaction. *Marriage & Family Review*, 40(1), 69-89.
- Jose, O., & Alfons, V. (2007). Do demographics affect marital satisfaction? *Journal of Sex & Marital Therapy*, 33, 73-85.

- Juni, S., & Grimm, D. W. (1994). Marital satisfaction as a function of dyadic gender-role constellations. *The American Journal of Family Therapy*, 22(2), 106-112.
- Kabasakal, Z., & Soylu, Y. (2016). Evli bireylerin evlilik doyumunun cinsiyet ve eş desteğine göre incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 208-214.
- Kahveci, G. A. (2016). Evli çiftlerde evlilik uyumu, evlilik çatışma biçimi ve depresyon düzeylerinin değerlendirilmesi. *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul*.
- Kılıç, E. (2017). Bağlanma biçimlerinin evlilik doyumu ile ilişkisi. (*Doctoral dissertation, Yüksek lisans tezi, İstanbul*).
- Kır, İ. (2011). Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:36 (381-404).
- Koçak, R. (2008). Okul Yöneticilerinin Evlilik Doyum Düzeyleri-Nin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (15), 127-139.
- Kublay, D. (2013). Evlilik Uyumu: Değer Tercihleri ve Öznel Mutluluk Açısından İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Trabzon*.
- Kublay, D., & Oktan, V. (2015). Evlilik uyumu: Değer tercihleri ve öznel mutluluk açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 25-35.
- Kurdek, L. (1993). Predicting marital dissolution: A 5 year prospective longitudinal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 221-242.
- Kurdek, L. A. (1987). Sex role self-schema and psychological adjustment in coupled homosexual and heterosexual men and women. *Sex Roles*. C.175, SS.549-562.
- Lafcı, P. (2013). *Evli Bireylerin Aşka İlişkin Tutumları ile Evlilik Uyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İzmir: Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Anabilim Dalı. Aile Eğitimi ve Danışmanlığı. Yüksek Lisans Programı.
- Lafcı, D., & Erdem, E. (2014). Traditional practises regarding mother and infant care of 15-49 year old married women in the postpartum period. *Gaziantep Medical Journal*, 20(3), 226-236.
- Litzinger, C., & Gordon, K. (2005). Exploring relationships among communication, sexual satisfaction and marital satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 31, 409-424.

- Lye, D., & Biblarz, T. (1993). The effects of attitudes toward family life and gender roles on marital satisfaction. *Journal of Family Issues*, 14(2), 157–188.
- Mackey, R., & O'Brien, B. (1995). Lasting marriages Men and women growing together. Wetsport, CT: Praeger Publishers.
- Okçi, B. (2017). Cinsel Yönelimin Bağlanma Stilleri, Cinsel Doyum ve Psikopatoloji Yönünden Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Klinik Psikoloji Yüksek Lisans. Program). İstanbul.*
- Öner, D. Ş. (2013). *Evli bireylerin evlilik çatışması, çatışma çözüm stilleri ve evlilik uyumlarının incelenmesi*. İzmir: Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öz, T. (2019). *Çiftlerde depresyon, mutluluk ve psikolojik iyi oluş ile evlilik doyumu arası ilişkilerde evlilik süresinin aracı rolünün incelenmesi* (Master's thesis, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Özaydınlık, Ş. (2014). *Evli Çiftlerin Evlilik Uyumu ile Kişilik Özellikleri ve Romantik İlişkilerindeki Sosyal İlginin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve Aile Terapisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, C., & Arkar, H. (2014). Evli Çiftlerde Evlilik Uyumu ve Cinsel Doyum Arasındaki İlişkiler. *Literatür Sempozyum*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 16-24.
- Özügürlü, K. (2013). *Evlilik Raporu (Evlilik-Aile ve Yaşam Birlikteliği)*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Polat, D. (2006). Evli bireylerin evlilik uyumları, aldatma eğilimleri ve çatışma eğilimleri arasındaki ilişkilerin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Primomo, J., Woods, N., & Yates, B. (1990). Social support for women during chronic illness: The relationship among sources and types of adjustment. *Research in Nursing and Health*, 13, 153-161.
- Proulx, C. M., Helms, H. M., & Buehler, C. (2007). Marital quality and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and family*, 69(3), 576-593.
- Santrock, J. (2020). *Yaşam Boyu Gelişim: Gelişim Psikolojisi*. 13. Basımdan Çeviri, Ankara: Nobel Yayın.
- Sokolski, D., & Hendirck, S. (1999). Marital satisfaction. *American of Family Therapy*, 26(1), 39-49.

- Spanier, G. B. (1979). The measurement of marital quality. *Journal of sex & marital therapy*, 5(3), 288-300.
- Stack, S., & Eshleman, J. R. (1998). Marital status and happiness: A 17-nation study. *Journal of Marriage and the Family*, 527-536.
- Steernberg, R., & Hojjat, M. (1997). *Satisfaction in close relationships*. New York: New York: Guilford Press.
- Süataç, A. (2010). *Evlilik Uyumunun Kişilerarası Tarz ve Öfke Açısından Araştırılması*. İzmir: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Şendil, G., & Korkut, Y. (2008). Evli çiftlerdeki çift uyumu ve evlilik çatışmasının demografik özellikler açısından incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 28, 15-34.
- Şener, A. (2002). *Ailede Eşler Arası Uyuma Etki Eden Faktörlerin Araştırılması*. Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Şentürk, S. (2013). *Evli bireylerde Evlilik Uyumuna İlgili Değişkenlerin İncelenmesi*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Psikoloji Yüksek Lisans Programı.
- Terry, J.; Kottman, M. (1995). Working With Families. *Guidance and Counseling In The Elementary and Middle Schools*. SS. 254-281. Brown ve Benchmar Publishers.
- Tezer, E. (1992). Evlilik doyumu ve iş doyumu: Bir ön çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1(3), 24-26.
- Trudel, G. (2002). Sexuality and marital life: Results of a survey. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 28(3), 229-249.
- Turanlı, P. (2010). Orta yetişkinlikte evlilik uyumu ile benlik saygısı ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin saptanması. Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tutarel Kışlak, Ş., & Çubukça, F. (2002). Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumuna İlişkisi. *Aile ve Toplum Dergisi*, Yıl: 5 Cilt: 2 Sayı. 40- 46.
- Tuzcu, A. (2017). Evli bireylerde kişilik özelliklerinin evlilik uyumu ve evlilik doyumu üzerine etkisi (Master's thesis, İstanbul Arel Üniversitesi).
- TÜİK. (2024). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri.
- TÜİK. (2024). Yaşam Memnuniyeti Araştırması.

- Tümer, A. (1998). *Evli çiftlerde gözlenebilen çatışma odakları ve iletişim sorunları*. İzmir: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Medeni Kanunu, 185 (11 22, 2001).
- Uğurlu, O. (2003). *Evli Çiftlerde Cinsiyet Ayrımına İlişkin Tutumlar, Çatışma Yönetimi Biçimleri ve Evlilik Uyumu Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Uluyol, F. (2014). *Bağlanma Örüntüleri, Eşe yönelik Kişiler Arası Şemalar ve Evlilik Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Düzeyleri Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzel, A. (2015). *Evlilik ilişkisi içerisinde çiftler arasında cinsel doyumun, evlilik uyumu ve benlik saygısı üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. *Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul*.
- Üncü, S. (2007). *Evlenmek için birbirlerini tercih eden çiftlerin duygusal zeka düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Vaillant, G. E., & Vaillant, C. O. (1993). Is the U-curve of marital satisfaction an illusion? A 40-year study of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 230-239.
- Vinokur, A., Price, R., & Caplan, R. (1996). Hard times and hurtful partners: how financial strain affects depression and relationship satisfaction of unemployed persons and their spouses. *Journal of personality and social psychology*, 71(1), 166-179.
- Wilcox, W., & Nock, S. (2006). Un What's Love Got To Do With It? Equality, Equality, Commitment and Women's Marital Quality. *Social Forces*, 84(3):1321-1345.
- Williams, K., & Umberson, D. (2004). Marital status, marital transitions, and health: A gendered life course perspective. *Journal of Health and Social behavior*, 45(1), 81-98.
- Yalçın, H. (2014). *Evlilik Uyumu ile Sosyodemografik Özellikler Arasındaki İlişki*. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3 Sayı:1 Makale No:24.
- Yazıcı, H. (2019). *Evliliğin Niteliği Olarak Evlilikte Bireyselleşme ve Bütünleşme*. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 606-622.
- Yeşiltepe, S. S. (2011). *Öğretmenlerin Evlilik Uyumlarının Psikolojik İyi Oluş ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

- Yıldırım, İ.(2004). Eş destek ölçeğinin geliştirilmesi. *PDR dergisi*, 3(22), 19-26. Abalı, S., & Kömürcü, N. (2008). Evlilikte cinsel sorunlar boşanma nedeni midir? *Kadın Cinsel Sağlığı Derleme*, 1, 270-272.
- Yıldız, Y. (2012). *İlişkiye İlişkin İnançların Evlilik Uyumunu Yordaması*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz. (2009). *15-49 Yaş Grubu Kadınların Evlilik Uyumları ve Toplumsal Baskı Yaşama Durumları Arasındaki İlişki*. Samsun: Yüksek Lisans Tezi Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı.
- Youn, G. (2009). Marital and sexual conflicts in elderly Korean people. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 35(3), 220-238. Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

BOŞANMA SONRASI PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ: ÖZ-ŞEFKAT VE MINDFULNESS TEMELLİ MÜDAHALELERE YÖNELİK GÜNCEL BULGULARIN DERLENMESİ

Psk. Rabia ZENBİL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

pskrabiazzenbil@outlook.com- 0009-0003-5132-9551

Doç.Dr. Kemal ÖZCAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

kozcan@omu.edu.tr - 0000-0003-4675-218X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, boşanma sonrası yaşanan psikolojik zorluklara karşı bireylerin iyi oluşunu desteklemek amacıyla geliştirilen öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahale programlarına dair güncel literatürü derleyerek değerlendirmektir. Boşanma, bireylerin psikolojik, duygusal ve sosyal alanlarda yeniden yapılanmalarını gerektiren önemli yaşam olaylarından biridir. Bu sürecin sağlıklı şekilde yönetilebilmesi, bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin korunmasıyla doğrudan ilişkilidir. Araştırma kapsamında ulusal ve uluslararası veri tabanları taranmış, son yıllarda yayımlanmış özgün çalışmalar analiz edilmiştir. Bulgular, hem öz-şefkat hem de mindfulness temelli müdahalelerin, boşanma sonrası stres, depresyon ve yalnızlık gibi olumsuz psikolojik belirtileri azaltmada etkili olduğunu; aynı zamanda bireylerin duygusal düzenleme becerilerini, benlik saygılarını ve dayanıklılıklarını artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların sayıca sınırlı olması, kültürel bağlamda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, klinik uygulamalar, sosyal politika geliştirme süreçleri ve gelecekteki araştırmalar için çeşitli önerilere yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, boşanma sürecindeki bireylere yönelik psikolojik destek uygulamalarının daha etkili ve sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : boşanma, psikolojik iyi oluş, öz-şefkat, mindfulness, müdahale programları, duygusal düzenleme, dayanıklılık.

1. GİRİŞ

Boşanma, bireylerin yaşam döngüsünde karşılaşılabilecekleri en sarsıcı yaşam olaylarından biri olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, yalnızca evlilik ilişkisinin sona ermesini değil; aynı zamanda psikolojik, sosyal ve ekonomik alanlarda çok boyutlu bir yeniden yapılanmayı da beraberinde getirir (Amato, 2010). Araştırmalar, boşanma sonrasında bireylerin depresyon, anksiyete, yalnızlık ve düşük yaşam doyumu gibi çeşitli psikolojik zorluklarla karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Hetherington & Kelly, 2002; Sbarra, 2015). Bu tür yaşam olaylarının ardından bireylerin psikolojik iyi oluşunu desteklemeye yönelik müdahale programları, özellikle son yıllarda daha fazla önem kazanmıştır. Bu noktada öz-şefkat (self-compassion) ve

mindfulness (bilinçli farkındalık) temelli yaklaşımlar, bireyin kendisiyle kurduğu ilişkiyi dönüştürerek uyum sürecini kolaylaştırmada etkili yöntemler olarak öne çıkmaktadır (Neff, 2003; Kabat-Zinn, 1990). Bu çalışmada, boşanma sonrası psikolojik iyi oluşun desteklenmesinde öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelerin güncel literatürdeki bulgular temelinde ele alınması amaçlanmaktadır.

Boşanma, bireylerin yaşamında önemli bir dönüm noktası olup, duygusal, psikolojik ve sosyal açıdan derin etkiler yaratabilir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, boşanmanın bireylerde depresyon, anksiyete, yalnızlık, stres ve sosyal izolasyon gibi olumsuz psikolojik sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. Örneğin, 2020 yılında yapılan bir çalışmada, boşanmış bireylerin genel nüfusa göre daha yüksek düzeyde stres, anksiyete, depresyon ve sosyal izolasyon yaşadıkları bulunmuştur (Bailie, 2020). Benzer şekilde, 2021 yılında yapılan bir araştırma, boşanmanın depresyon, anksiyete, stres ve diğer duygusal bozukluklara yol açtığını ortaya koymuştur (Sharma, 2021). Boşanmanın etkileri, bireyin boşanmayı kimin başlattığına göre değişiklik gösterebilir. 2011 yılında yapılan bir çalışmada, boşanmayı kendisi başlatan bireylerin, partneri tarafından başlatılan boşanmalara göre daha az psikolojik sağlık sorunu yaşadıkları bulunmuştur (Moore, 2011). Ayrıca, boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri de önemli bir araştırma konusu olmuştur. 2023 yılında yapılan bir inceleme, ebeveyn boşanmasının çocuklarda depresyon, anksiyete, düşük okul performansı ve davranışsal sorunlar gibi olumsuz sonuçlara yol açabileceğini göstermiştir (Johnson & Watson, 2023).

Bu çalışmanın amacı, boşanma sonrası psikolojik iyi oluşu desteklemeye yönelik öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelerin etkililiğini ele alan güncel bulguları derlemektir. Psikolojik iyi oluş, bireylerin yaşamlarındaki zorluklara rağmen duygusal ve psikolojik olarak dengeyi koruyabilmesi, sağlıklı ilişkiler geliştirebilmesi ve genel yaşam tatminini sürdürebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Diener, 2000). Boşanma, bireylerin hayatında önemli bir dönüm noktası olup, duygusal ve psikolojik açıdan derin etkiler yaratabilir (Amato, 2000). Bu bağlamda, müdahale programlarının yalnızca olumsuz semptomları azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda bireyin içsel kaynaklarını güçlendirmeye yönelik olması gerektiği vurgulanmaktadır. Öz-şefkat, bireyin kendi olumsuz duyguları ve zorluklarıyla yargılayıcı olmayan bir tutumla başa çıkabilmesini sağlarken (Gilbert, 2009), mindfulness, dikkatin şimdiki ana odaklanarak duygusal farkındalık geliştirilmesine yardımcı olur (Brown & Ryan, 2003). Bu çalışmanın kapsamı, son yıllarda arasında literatür taraması ve deneysel araştırmalar üzerinden, boşanmış bireylerde bu müdahale yöntemlerinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarla sınırlıdır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, boşanma sonrasında bireylerin psikolojik iyi oluşlarını etkileyen öz-şefkat ve bilinçli farkındalık temelli yaklaşımları inceleyen bir derleme çalışmasıdır. Derleme türündeki araştırmalar, belirli bir alanda daha önce yapılmış bilimsel çalışmaların kapsamlı bir biçimde gözden geçirilmesini, elde edilen bilgilerin bir araya getirilmesini ve bütüncül bir analiz sunulmasını amaçlar. Bu çalışmada, boşanmanın ardından ortaya çıkan ruhsal sorunlara karşı öz-şefkat ve mindfulness müdahalelerinin nasıl bir rol oynadığını anlamaya yönelik son yıllara ait akademik literatürü sistematik biçimde değerlendirmiştir. Betimsel literatür taraması, bu

süreçte kullanılan temel yöntemidir. Bu yaklaşım, var olan bilimsel bilgilerin sistematik biçimde sınıflandırılması, değerlendirilmesi ve konuya ilişkin genel bir çerçevenin çizilmesine olanak sağlar.

2.1. Veri Toplama Süreci

2.1.1. Literatür Tarama Aşamaları:

Araştırmanın odaklandığı konuya uygun yayınlara ulaşmak için belirli anahtar sözcükler kullanılmıştır. Kullanılan terimler arasında “boşanma”, “öz-şefkat”, “self-compassion”, “mindfulness”, “bilinçli farkındalık”, “psikolojik iyi oluş”, “anksiyete”, “yalnızlık”, “depresyon”, “duygusal iyileşme”, “boşanma sonrası müdahale”, “MBSR”, “MBCT” gibi kavramlar yer almaktadır. Bu terimler aracılığıyla, başta Google Scholar ve YÖK Ulusal Tez Merkezi olmak üzere, PubMed, APA PsycInfo gibi uluslararası ve ulusal akademik veri tabanları taranmıştır. Taramalar, güncel ve tam metnine erişilebilen bilimsel yayınlarla sınırlandırılmıştır.

2.1.2. Kaynakların Seçimi ve Kriterler:

Taranan yayınlar, belirli uygunluk ölçütlerine göre değerlendirilmiştir. Dahil edilme koşulları arasında şu unsurlar yer almıştır:

- Boşanma sürecine psikolojik açıdan yaklaşan içerikte olması,
- Öz-şefkat veya bilinçli farkındalık temelli müdahaleleri ya da kuramsal yapıları içermesi,
- Hakemli akademik dergilerde yayımlanmış olması veya yüksek lisans/doktora düzeyinde hazırlanmış olması,
- Son yıllarda yayımlanmış olması.

Bununla birlikte, yalnızca istatistiksel veri sunan, konu dışı alanlara yönelen veya yeterli bilimsel niteliği taşımayan çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır.

2.2. Verilerin Değerlendirme Süreci:

Seçilen akademik kaynaklar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Her bir çalışma, belirlenen temalara göre sınıflandırılmış; içerik, amaç, yöntem ve bulgular açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bulgular, “boşanma sonrası psikolojik zorluklar”, “öz-şefkatin destekleyici rolü”, “mindfulness uygulamalarının etkisi” gibi başlıklar altında gruplandırılarak sunulmuştur. Böylece literatürdeki genel eğilimler ve teorik boşluklar belirlenmiş, çalışmanın amaçları doğrultusunda anlamlı bir senteze ulaşılmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Boşanma ve Psikolojik İyi Oluş

3.1.1. Boşanma Sürecinin Psikolojik Sonuçları (Anksiyete, Depresyon, Yalnızlık)

Boşanma, bir çiftin evlilik bağlarını resmi olarak sona erdirmesi sürecidir ve hukuki, duygusal ve sosyal boyutları olan karmaşık bir olgudur. Sosyal psikolojide, boşanma yalnızca bir ilişkinin sona ermesi olarak değil, aynı zamanda bireylerin hayatlarında önemli bir dönüm noktası olarak

kabul edilir. Evliliğin sona ermesi, hem bireyler hem de çocuklar için uzun süreli etkiler bırakabilir (Amato & Previti, 2003). Boşanma, bireylerin yaşamlarını yeniden şekillendirmesine neden olabilir ve bu süreç, birçok psikolojik, sosyal ve ekonomik zorluğu beraberinde getirebilir. Boşanma süreci, bireyler üzerinde çeşitli psikolojik etkiler yaratabilir. Evlilik bağlarının çözülmesi, yalnızlık, kayıp duygusu, düşük benlik saygısı, depresyon ve anksiyete gibi olumsuz duygusal ve psikolojik durumlarla ilişkilendirilebilir (Van der Voort et al., 2017). Bu etkiler, boşanmayı yaşayan bireylerin yaşadığı travmanın ciddiyetine ve boşanma sonrası uyum süreçlerine göre değişiklik gösterebilir. Boşanmanın ardından bireyler, genellikle yeniden kimlik oluşturma, sosyal çevreyi yeniden yapılandırma ve ekonomik bağımsızlık kazanma gibi zorluklarla karşılaşır (Sbarra et al., 2011). Boşanma, duygusal ve psikolojik olarak karmaşık bir deneyim olup, yalnızca evliliğin sona ermesinin getirdiği kayıpla sınırlı kalmaz. Çiftlerin ortak yaşamlarına dair umut ve beklentilerin son bulması, duygusal iyileşme sürecini karmaşık hale getirebilir. Bu nedenle, boşanmanın psikolojik etkileri, bireylerin boşanma sürecini nasıl deneyimledikleri, kişisel kaynakları ve destek sistemlerinin gücüyle doğrudan ilişkilidir (Ahrons, 2007).

Boşanma sonrasında anksiyete düzeylerinde belirgin bir artış gözlemlenebilir. Çiftler arasındaki ilişki dinamiklerinin sona ermesi, yalnızlık, belirsizlik ve düşük benlik saygısı gibi faktörlerle birleşerek bireyde yoğun kaygı yaratabilir. Yapılan bir araştırma, boşanmış bireylerin boşanma sonrası anksiyete seviyelerinin, evli bireylere kıyasla anlamlı şekilde yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Sullivan et al., 2019). Bu durum, özellikle boşanmanın ardından finansal güvensizlik, ailevi stres ve sosyal destek eksikliği gibi unsurların birleşiminden kaynaklanmaktadır. 2020 yılında yapılan bir çalışma, boşanmış bireylerin sosyal çevrelerindeki değişikliklerin ve yalnızlık hissini anksiyete üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır (Hughes et al., 2020). Bununla birlikte, anksiyetenin şiddeti, boşanmanın ardından bireylerin duygusal dayanıklılığına ve başa çıkma becerilerine bağlı olarak değişebilir. Yüksek psikolojik esnekliğe sahip bireyler, boşanmanın ardından daha düşük anksiyete seviyeleri sergileyebilirler (Keng et al., 2019). Öte yandan, boşanmanın ardından bir destek sisteminin eksikliği, anksiyetenin daha belirgin hale gelmesine neden olabilir. Özellikle, boşanmış bireyler yalnızlık duygusu ve geleceğe dair belirsizlikle başa çıkmada zorlanabilirler, bu da anksiyetenin artmasına yol açar (Sullivan et al., 2019; Hughes et al., 2020).

Boşanmış bireyler, özellikle duygusal destekten yoksun kaldıklarında, yalnızlık duygusu içinde daha fazla yalnızlaşabilirler. Yalnızlık, bireyin sosyal ilişkilerindeki yetersizlik ya da doyumsuzluk hissinden kaynaklanan, öznel ve rahatsız edici bir deneyimdir. Kişi, çevresindeki insanlarla yeterince derin ya da anlamlı bağlar kuramadığını hissettiğinde yalnızlık duygusu gelişebilir. Bu duygu, fiziksel olarak yalnız olma hâlinen farklıdır; çünkü birey kalabalıklar içinde bile sosyal bağ eksikliği nedeniyle yalnız hissedebilir (Hawkley & Cacioppo, 2015). Özellikle duygusal desteğin azaldığı dönemlerde, örneğin boşanma sonrası gibi yaşam olaylarında, yalnızlık hissi daha da yoğunlaşabilir. Yapılan bir araştırma, boşanmış kişilerin yalnızlık düzeylerinin, evli kişilere kıyasla önemli ölçüde yüksek olduğunu ve bunun depresyon riskini artırdığını göstermektedir (Segrin, 2017). Depresyon, bireyin duygusal durumunda belirgin bir düşüş, ilgi ve haz kaybı, enerji eksikliği, umutsuzluk ve değersizlik duyguları gibi belirtilerle ortaya çıkan yaygın bir ruh sağlığı sorunudur. Bu durum yalnızca geçici bir üzünlük

hâli değil; en az iki hafta süren ve kişinin sosyal, mesleki ya da kişisel işlevselliğini önemli ölçüde bozan bir klinik tablodur (American Psychiatric Association, 2022). Depresyonun bilişsel yönleri arasında karamsar düşünceler, odaklanma güçlüğü ve geleceğe dair olumsuz beklentiler yer alırken; fiziksel belirtileri arasında iştahta değişim, uyku bozuklukları ve yorgunluk hissi sıkça görülür (Cuijpers et al., 2021). Depresyon, yaşam olaylarına bağlı olarak gelişebileceği gibi, biyolojik ve psikososyal etkenlerin bir araya gelmesiyle de ortaya çıkabilir. Özellikle boşanma gibi bağlanma ve kimlik üzerinde etkili olan kriz durumları, depresif belirtilerin gelişmesini kolaylaştırabilir (Stravynski & Boyer, 2020). Depresyon, boşanma sonrası psikolojik iyi oluşu olumsuz etkileyen önemli bir sorundur. Boşanma sonrası depresyon, bireylerin duygusal dayanıklılıklarını zorlayarak yaşam kalitesini düşürebilir (Berg et al., 2018). Ayrıca, boşanmanın ardından yaşanan yalnızlık, duygusal izolasyon ve toplumsal destek eksikliği, depresyon semptomlarının şiddetini artırabilir (Hughes & Sbarra, 2019). Bu ilişkilerin, boşanma sürecinin zorlukları ve bireylerin psikolojik başa çıkma becerilerine bağlı olarak farklılık gösterebileceği de vurgulanmaktadır (Sbarra & Emery, 2018).

3.1.2. Uyum Etkileyen Faktörler: Cinsiyet, Sosyal Destek, Çocuk Varlığı

Boşanma gibi yaşamın zorlu geçiş dönemlerinde "uyum", bireyin psikolojik, sosyal ve davranışsal işleyişini yeni koşullara göre yeniden yapılandırabilme kapasitesini ifade eder. Uyum süreci; stresli yaşam olaylarına karşı verilen tepkileri düzenleme, değişen rollerle başa çıkma ve bireysel esneklik geliştirme gibi çok boyutlu süreçleri kapsar (Amato, 2010). Bu bağlamda boşanma sonrası uyum, yalnızca duygusal iyilik hâlinin yeniden sağlanması değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin, ebeveynlik rollerinin ve bireyin yaşam anlamının yeniden tanımlanmasını içerir (Lebow et al., 2015). Uyum gösterebilen bireyler, yaşanan kaybın ardından yeni yaşam düzenlerine daha az psikolojik sıkıntı ile adapte olabilirken; uyum süreci yetersiz kalan bireylerde depresyon, anksiyete ve yalnızlık gibi sorunlar daha sık görülmektedir (Sbarra & Emery, 2019).

3.1.2.1.Cinsiyetin Boşanma Sonrası Psikolojik Uyum Üzerindeki Etkisi

Boşanma sürecine verilen psikolojik tepkilerde cinsiyetin önemli bir belirleyici olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Kadınlar ve erkekler boşanma sonrası benzer yaşam olaylarını deneyimlese de, bu olayların duygusal etkilerini yaşama biçimleri ve başa çıkma stratejileri farklılık gösterebilmektedir (Symoens et al., 2014). Araştırmalar, kadınların boşanmanın ardından daha yoğun duygusal tepki verdiklerini, ancak uzun vadede sosyal destek ağlarını daha etkin kullanarak psikolojik uyum sağlama konusunda erkeklere kıyasla daha başarılı olabildiklerini göstermektedir (Shor et al., 2012). Buna karşılık erkeklerin duygularını bastırma eğilimleri ve sosyal destek kaynaklarını daha az kullanmaları, depresyon, alkol kullanımı ve yalnızlık gibi sorunlara daha açık hale gelmelerine neden olabilmektedir (Simon, 2014). Ancak bu farklılıklar her birey için geçerli olmayıp; bireysel kişilik özellikleri, boşanmanın koşulları ve mevcut sosyal çevre gibi etkenlerle şekillenmektedir. Dolayısıyla cinsiyet, boşanma sonrası uyumu etkileyen önemli ama tek başına belirleyici olmayan bir faktördür.

3.1.2.2.Sosyal Desteğin Boşanma Sonrası Uyuma Etkisi

Boşanma sonrası yaşanan duygusal çöküntü, yalnızlık ve kimlik karmaşası gibi zorlayıcı süreçlerde sosyal destek, bireyin psikolojik uyumunu güçlendiren kritik bir koruyucu faktör olarak öne çıkar. Sosyal destek, bireyin çevresinden aldığı duygusal, bilişsel ve pratik yardımları kapsar; bu destek, boşanma sonrası yaşanan stresi hafifletme ve bireyin yeniden yapılanma sürecini destekleme açısından oldukça değerlidir (Cohen & Wills, 1985). Özellikle arkadaşlar, aile üyeleri ve destek grupları gibi sosyal kaynaklardan gelen anlayış, empati ve rehberlik; bireyin kendini daha güvende ve bağlantıda hissetmesini sağlayarak psikolojik dayanıklılığı artırır (Batterham et al., 2013). Ayrıca sosyal destek düzeyi yüksek olan bireylerin yalnızlık, depresyon ve kaygı gibi olumsuz duygularla başa çıkmada daha başarılı oldukları, dolayısıyla boşanma sonrası uyum sürecinde daha hızlı ilerleyebildikleri belirtilmiştir (Zhang & Jin, 2016). Bununla birlikte, destek ağının niteliği kadar sürekliliği ve bireyin bu desteği ne ölçüde algıladığı da uyum düzeyini doğrudan etkilemektedir. Son on yılda yapılan araştırmalar, boşanma sonrası sosyal desteğin bireylerin psikolojik uyum süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle algılanan sosyal destek, boşanma ile ilişkili kayıp duygusunu azaltarak bireyin psikolojik iyi oluşunu artırmaktadır (Czerniawska et al., 2015). Türkiye'de gerçekleştirilen bir pilot çalışmada, boşanmış kadınlara yönelik geliştirilen Boşanma Sonrası Psikolojik Destek Programı'nın (PDPSP) uyum düzeylerini anlamlı şekilde artırdığı bulunmuştur (Yıldız & Yüksel, 2022). Benzer şekilde, bilişsel davranışçı terapi temelli bir psiko-eğitim programının, boşanmış kadınların duygusal ve sosyal uyumlarını güçlendirdiği ve bu etkinin beş hafta sonra da sürdüğü gözlemlenmiştir (Demir & Kaya, 2023). Bu bulgular, sosyal destek mekanizmalarının boşanma sonrası psikolojik uyumu desteklemede etkili olduğunu göstermektedir.

3.1.2.3.Çocuk Varlığının Boşanma Sonrası Psikolojik Uyuma Etkisi

Çocukların varlığı, boşanma sürecinde hem ebeveynleri hem de çocukları doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Boşanma, çocuklar üzerinde çeşitli psikolojik ve duygusal etkiler yaratabilir. Çocuklar, ebeveynlerinin boşanması nedeniyle stres, kaygı, suçluluk ve terk edilme korkusu yaşayabilirler (Kelly, 2018). Özellikle küçük yaşlardaki çocuklar, ebeveynlerinin ilişkilerini sonlandırmalarını zor kabullenebilir ve bu süreç, onların gelişimsel ihtiyaçlarına olumsuz yansıyabilir (Amato, 2019). Bununla birlikte, çocukların boşanma sonrası uyumları, ebeveynlerin birlikte nasıl bir ilişki sürdürdükleri ve hangi ebeveynle birlikte yaşadıkları gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Çocuklar, boşanmanın ardından ebeveynlerinin tutumları ve çocukla kurdukları bağ üzerinden daha sağlıklı bir psikolojik uyum sağlayabilirler (Lansford, 2018). Çocuğun boşanma sürecinde yaşadığı olumsuz etkileri azaltma çabaları, bazı ebeveynleri boşanmaktan kaçınmaya veya çocuklarını korumak adına bu süreci ertelemeye yönlendirebilir. Ancak, ebeveynlerin çocukları için ilişkilerinde kalmalarının da uzun vadede olumsuz etkileri olabileceği unutulmamalıdır (Doss et al., 2020). Son olarak, tek ebeveyn olarak çocuk yetiştiren ebeveynlerin karşılaştığı psikolojik ve ekonomik zorluklar, boşanmanın ardından uyum süreçlerini derinden etkileyebilir (Wade, 2020). Çocuğun boşanma sürecindeki etkisi, sadece çocuğu değil, aynı zamanda anne ve babayı da derinden etkileyebilir. Boşanma, ebeveynler üzerinde büyük bir psikolojik yük oluşturur; bu süreç, çocukların ihtiyaçlarıyla başa çıkma zorunluluğu, ebeveynlerin kişisel stres düzeylerini artırabilir ve onların uyum süreçlerini

zorlaştırabilir (Luecken, 2019). Özellikle çocukların duygusal ve psikolojik sağlıkları, ebeveynlerin boşanmayı nasıl yönettiklerine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Ayrıca, ebeveynlerin boşanma sonrası çocuklarına karşı tutumları ve onların bakış açıları, boşanma sonrası süreçte hem ebeveynlerin hem de çocukların iyileşme hızını doğrudan etkiler (Fischer et al., 2018). Çocuğun boşanmadaki rolü, ebeveynlerin, boşanma sonrası iyileşme süreçlerine nasıl adapte olduklarını ve çocuklarına nasıl destek olduklarını da şekillendirir. Çocuğun varlığı, ebeveynlerin boşanma sürecinde işbirliği yapmasını veya daha sağlıklı başa çıkma stratejileri geliştirmelerini teşvik edebilir (Mavis et al., 2021).

3.2. Öz-Şefkat (Self-Compassion)

Öz-şefkat, bireyin başarısızlık, hata, yetersizlik ya da acı verici yaşam deneyimleri karşısında kendine anlayış, merhamet ve kabulle yaklaşması olarak tanımlanır (Neff, 2003). Bu kavram, öz-eleştirden uzak, kapsayıcı ve destekleyici bir içsel tutumu içerir. Öz-şefkatin temelinde üç ana bileşen yer alır: öz-nezaket (kendine nazik davranma), ortak insanlık duygusu (yaşananların insan olmanın bir parçası olduğunu kabul etme) ve farkındalık (acı verici duygulara ne bastırarak ne de abartarak dengeli bir şekilde yaklaşma) (Neff & Germer, 2013). Son yıllarda yapılan araştırmalar, öz-şefkatin psikolojik dayanıklılığı artırdığı, stres, depresyon ve anksiyete gibi olumsuz duygudurumlarla başa çıkmayı kolaylaştırdığı yönündedir (Sirois, Molnar & Hirsch, 2015). Öz-şefkat uygulamaları, özellikle mindfulness temelli terapilerde yaygın bir şekilde kullanılmakta ve bireyin kendini daha az yargılayarak, daha dengeli bir içsel yaklaşım geliştirmesine katkı sağlamaktadır (Kirby, Tellegen & Steindl, 2017). Güncel bulgular, yüksek öz-şefkat düzeyine sahip bireylerin travmatik yaşam olaylarına karşı daha hızlı toparlandığını ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Marshall et al., 2020). Öz-şefkat, bireyin yaşamındaki acı verici deneyimlere karşı savunmasız kalmadan, şefkatli bir farkındalık geliştirmesi açısından koruyucu bir psikolojik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, son on yılda yapılan çalışmalar, öz-şefkatin sadece bireysel düzeyde değil, ilişkisel ve toplumsal düzeyde de ruh sağlığını destekleyici bir unsur olduğunu ortaya koymuştur (Inwood & Ferrari, 2018).

3.2.1. Neff'in Öz-Şefkat Modeli (Öz-Nezaket, Ortak İnsanlık, Farkındalık)

Kristin Neff'in öz-şefkat modeli, bireyin zorluklarla karşılaştığında kendine karşı nazik, anlayışlı ve kabul edici bir tutum geliştirmesini temel alır. Bu model üç temel bileşenden oluşur: öz-nezaket, ortak insanlık duygusu ve farkındalık (Neff, 2003). Öz-nezaket, bireyin başarısızlık, acı ya da yetersizlik yaşadığında kendine karşı sert eleştirilerde bulunmak yerine, destekleyici bir dil kullanmasını ifade eder. Ortak insanlık duygusu, yaşanan zorlukların yalnızca bireye özgü olmadığını, tüm insanların benzer acılardan geçtiğini fark etmeyi içerir. Bu farkındalık, bireyin kendini soyutlanmış ve yalnız hissetmesinin önüne geçer. Farkındalık (mindfulness) ise, bireyin acı verici deneyimlerini bastırmadan ya da abartmadan, şimdiki an farkındalığıyla kabul etmesini sağlar. Bu üç bileşen birbirini tamamlayarak bireyin içsel bir denge kurmasına ve psikolojik iyi oluşunu sürdürmesine katkı sağlar. Neff'in (2016) belirttiği gibi, öz-şefkat uygulamaları bireyin kendine zarar verici düşüncelerini azaltmakta ve daha sağlıklı baş etme becerileri geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, Neff'in öz-şefkat

modeli son yıllarda psikolojik danışma ve müdahale programlarında sıkça başvurulmuş bir yapı haline gelmiştir.

3.2.2. Öz-Şefkatin Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkileri

Öz-şefkat, bireyin karşılaştığı zorluklar karşısında daha dirençli kalmasını sağlayan önemli bir psikolojik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Psikolojik dayanıklılık, bireyin stresli yaşam olaylarına uyum sağlama, toparlanma ve işlevselliğini sürdürebilme kapasitesiyle ilişkilidir; öz-şefkat ise bu kapasiteyi destekleyen bir içsel tutum geliştirmeye katkı sunar (Trompetter et al., 2017). Araştırmalar, yüksek öz-şefkat düzeyine sahip bireylerin, olumsuz deneyimlerle baş ederken daha az kaçınmacı davranış sergilediklerini, stresin etkisini daha gerçekçi bir şekilde değerlendirdiklerini ve bu durumların üstesinden gelme becerilerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Marshall et al., 2015). Ayrıca, öz-şefkatli bireylerin, yaşadıkları başarısızlık ya da travmatik deneyimlerde kendilerini daha az yargıladıkları, bunun da ruhsal esnekliklerini artırdığı ve depresyon ile kaygı düzeylerini düşürdüğü saptanmıştır (Bluth & Neff, 2018). Dolayısıyla öz-şefkat, sadece duygusal iyi oluş üzerinde değil, aynı zamanda bireyin zorluklar karşısında daha güçlü bir psikolojik yapı geliştirmesi açısından da merkezi bir role sahiptir.

3.3. Mindfulness (Bilinçli Farkındalık)

Bilinçli farkındalık (mindfulness), bireyin içinde bulunduğu ana odaklanarak, düşüncelerini, duygularını ve bedensel hislerini yargılamadan ve değiştirmeye çalışmadan kabul etmesini içeren bir bilinç durumudur. Bu kavram, Batı psikolojisine ilk kez Kabat-Zinn'in (1990) Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) programı aracılığıyla girmiştir; ancak son on yılda yapılan araştırmalar, mindfulness'ın zihinsel sağlık üzerindeki olumlu etkilerini daha ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur (Creswell, 2017). Mindfulness pratiği; dikkati şu anda olan bitene yönlendirme, deneyimlere açık kalma ve otomatik yargılamaları fark edip serbest bırakma becerisini geliştirir. Bu uygulama, yalnızca meditasyonla sınırlı değildir; bireyin günlük yaşantısında yemek yerken, yürürken ya da bir konuşmayı dinlerken dahi zihninin "şu an"da kalmasını sağlar (Shapiro, Brown & Biegel, 2007). Bilinçli farkındalık becerileri kazanan kişiler, stresli durumlar karşısında otomatik tepkiler yerine farkındalık temelli yanıtlar verebilmekte; böylece kaygı, öfke, depresyon gibi duygularla daha sağlıklı şekilde başa çıkabilmektedirler (Gu et al., 2015). Mindfulness, sadece bir gevşeme yöntemi değil; zihinsel dayanıklılığı, duygusal esnekliği ve genel psikolojik iyi oluşu destekleyen güçlü bir zihinsel beceridir. Bilinçli farkındalık (mindfulness) kavramının kökeni, binlerce yıl öncesine, özellikle Budist meditasyon geleneklerine dayansa da, Batı psikolojisine uyarlanması 20. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Bu dönüşümün en belirgin adımı, Jon Kabat-Zinn'in 1979 yılında geliştirdiği *Mindfulness Temelli Stres Azaltma* (MBSR) programı ile olmuştur (Kabat-Zinn, 1990). Bu program, özellikle kronik ağrı, stres, anksiyete ve depresyon gibi durumlarla başa çıkmada etkili bir yaklaşım olarak görülmüş ve bilimsel alanda dikkat çekmiştir. 2000'li yılların başından itibaren yapılan çok sayıda deneysel ve klinik çalışma, mindfulness uygulamalarının ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini göstermiş, böylece bu yaklaşım psikoterapi alanında daha fazla kabul görmeye başlamıştır (Baer, 2003). Son on yılda ise mindful yaşama dair kitapların artması, mobil uygulamaların yaygınlaşması ve sosyal medyada farkındalık temelli içeriklerin çoğalmasıyla birlikte mindfulness, yalnızca klinik uygulamalarda değil, aynı

zamanda günlük yaşamda stres yönetimi ve duygusal denge aracı olarak popülerlik kazanmıştır (Van Dam et al., 2018). Bu artan ilgi, hem akademik çevrelerde hem de toplumun genelinde mindfulness'ı günümüzün en çok konuşulan psikolojik yaklaşımlarından biri haline getirmiştir.

3.3.1. Bilinçli Farkındalık (Mindfulness) Yaklaşımının Boşanma Sonrası Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkileri

Boşanma, bireylerin yaşamında hem duygusal hem de psikolojik düzeyde derin sarsıntılar yaratabilen stresli bir yaşam olayıdır. Bu süreçte bireyler; yalnızlık, değersizlik, suçluluk, öfke ve belirsizlik gibi yoğun duygularla başa çıkmakta zorlanabilirler. Bilinçli farkındalık temelli yaklaşımlar, bireylerin bu zorlu süreçte içinde bulundukları duygu ve düşünceleri fark etmeleri, yargılamadan kabul etmeleri ve ana odaklanmaları açısından önemli bir destek sunmaktadır (Keng, Smoski & Robins, 2011). Son yıllarda yapılan çalışmalar, mindfulness temelli müdahalelerin boşanma sonrası yaşanan depresyon, anksiyete ve öfke gibi belirtileri azalttığını, bireyin duygusal düzenleme kapasitesini artırarak psikolojik iyi oluşu desteklediğini göstermektedir (Petrocchi et al., 2019). Özellikle kabul ve farkındalık odaklı tekniklerin, bireyin geçmişe takılıp kalma eğilimini azalttığı ve yeniden yapılandırma sürecini kolaylaştırdığına dair bulgular artmaktadır (Bültmann et al., 2020). Böylece mindfulness uygulamaları, boşanma sürecinde hem içsel kaynakları harekete geçiren hem de bireyin yaşamla yeniden sağlıklı bir ilişki kurmasını destekleyen etkili psikolojik araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bilinçli farkındalık temelli müdahaleler, özellikle boşanma gibi yaşam krizleriyle baş eden bireyler için etkili psikolojik destek yöntemleri arasında yer almaktadır. Bu müdahaleler bireyin zihinsel süreçlerini yargılamadan gözlemlemesini, geçmişe ya da geleceğe saplanmadan anda kalmasını ve duygusal tepkilerini düzenlemesini hedefler. Mindfulness-temelli bilişsel terapi (MBCT) ve stres azaltma programları (MBSR), boşanma sürecinde yaşanan stres, anksiyete, depresyon ve öfke düzeylerini azaltmada etkili bulunmuştur (Greenson et al., 2014; Crane et al., 2017). Bu tür uygulamalar, bireyin olumsuz duygularla mücadele etmek yerine onları kabul etmesine ve yaşantısına entegre etmesine olanak tanır. Ayrıca, bilinçli farkındalık pratiği öz-şefkat düzeyini artırarak bireylerin kendileriyle daha nazik ve kabullenici bir ilişki kurmalarını destekler; bu da boşanma sonrası toparlanma sürecini hızlandırabilir (Germer & Neff, 2019). Son dönemde yapılan araştırmalar, mindfulness temelli grup terapilerinin sosyal destek algısını güçlendirdiğini ve boşanmanın yarattığı izolasyon duygusunu azalttığını ortaya koymuştur (Zessin, Dickhäuser, & Garbade, 2020). Dolayısıyla mindfulness temelli terapötik yaklaşımlar, boşanmanın psikolojik etkilerini hafifletmede bütüncül ve etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

3.3.2. Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) ve Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi (MBCT) Yaklaşımlarının Duygusal Düzenleme Üzerindeki Etkileri

Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) ve Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi (MBCT), bireyin duygusal süreçlerini daha sağlıklı bir şekilde yönetmesini destekleyen yapılandırılmış psikoeğitsel programlardır. MBSR, bireylerin mevcut anın farkındalığını geliştirerek strese, kaygıya ve kronik ağrılara karşı daha dengeli bir yanıt geliştirmelerini hedeflerken; MBCT özellikle depresyonun tekrarlamasını önlemeye odaklanır ve geleneksel bilişsel terapinin mindfulness öğeleriyle harmanlanmasıyla geliştirilmiştir (Kabat-Zinn, 2013; Segal, Williams & Teasdale, 2018). Bu yaklaşımlar bireyin içsel deneyimlerine açıklıkla yaklaşmasını, düşünce

ve duygularını bastırmadan, onları yargılamadan gözlemlemesini sağlar. Araştırmalar, MBSR ve MBCT uygulamalarının bireylerin duygusal tepkilerini düzenlemede etkili olduğunu, özellikle negatif duyguları daha az yoğun yaşama ve duygusal uyarılara daha az reaktif olma gibi sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Guendelman, Medeiros, & Rampes, 2017). Ayrıca bu programlar, prefrontal korteksin aktivasyonunu artırarak duygu düzenleme süreçlerine bilişsel destek sağlamakta; bu da özellikle boşanma gibi duygusal yükü yüksek yaşam olaylarında bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirmektedir (Hölzel et al., 2011). Boşanma, bireyin yaşamında yüksek düzeyde stres, belirsizlik ve yoğun duygusal dalgalanmalara yol açan bir kriz dönemidir. Bu süreçte bireylerin duygularını bastırmak yerine düzenlemeyi öğrenmeleri, psikolojik uyumlarını güçlendirebilir. Mindfulness temelli müdahaleler, özellikle MBCT ve MBSR, bireylerin boşanma sürecinde yaşadıkları yoğun anksiyete, öfke, suçluluk ve üzüntü gibi duyguları fark etmelerine, yargılamadan kabul etmelerine ve bu duygularla sağlıklı bir biçimde baş etmelerine yardımcı olur (Crane et al., 2014). Ayrıca mindfulness pratiği, bireylerin düşünce-duygu-davranış üçgenini daha bilinçli bir şekilde gözlemlemelerine olanak sağlayarak, boşanma sürecindeki aşırı genellemeler, kendini suçlama veya karamsarlık gibi bilişsel çarpıtmaların etkisini azaltabilir (Garland et al., 2015). Özellikle çocuklu bireylerde, mindfulness temelli yaklaşımların ebeveynlik stresini azalttığı ve ebeveyn-çocuk ilişkisini daha duyarlı ve sağlıklı bir hale getirdiği de gösterilmiştir (Bögels & Restifo, 2014). Dolayısıyla MBSR ve MBCT uygulamaları, boşanma sürecindeki bireylerin duygusal dayanıklılığını artıran, psikolojik iyilik hallerini destekleyen önemli müdahale modelleri olarak değerlendirilmektedir. Bilinçli farkındalık, bireylerin duygusal ve psikolojik zorluklarla baş etme becerilerini güçlendiren bir yetenek olarak, psikolojik sağlık açısından önemli bir rol oynamaktadır. Psikolojik sağlık, stresli ve zorlu yaşam olaylarına karşı bireylerin adapte olabilme, başa çıkabilme ve iyileşme yeteneklerini ifade eder (Luthar, 2006). Mindfulness, bireylerin anı fark etmeleri, yargılamadan kabul etmeleri ve duygusal tepkilerine daha bilinçli bir şekilde yaklaşmalarını sağlar, bu da onları stresli durumlarla başa çıkmaya daha hazırlıklı hale getirir (Keng, Smoski, & Robins, 2011). Mindfulness uygulamaları, kişilerin negatif düşüncelerle daha az özdeşleşmelerine, daha az kaygı ve depresyon semptomları yaşamalarına yardımcı olur, böylece psikolojik dayanıklılıklarını artırır (Khouri et al., 2013). Özellikle stresli yaşam olayları, bireylerin psikolojik sağlamlıklarını test eden kritik durumlar olarak kabul edilir ve mindfulness, bu olaylarla başa çıkmada önemli bir kaynak olabilir. Boşanma gibi travmatik süreçlerde, mindfulness temelli müdahalelerin, bireylerin duygusal yüklerini hafifleterek, daha hızlı iyileşmelerine ve psikolojik olarak daha güçlü bir şekilde toparlanmalarına yardımcı olduğu gösterilmiştir (Davis & Hayes, 2011).

4. BULGULAR

4.1.Öz-Şefkat Temelli Müdahalelerin Boşanma Sonrası Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkileri

Farzanfar, Sedaghat ve Zarghami (2020) tarafından gerçekleştirilen Öz-Şefkat Eğitiminin Boşanma Sonrası Uyum, Yalnızlık ve Öz-Tutarsızlık Üzerindeki Etkisi adlı yarı deneysel bir çalışmada, boşanmış kadınlara yönelik öz-şefkat eğitiminin etkileri incelenmiştir. Araştırmaya, Tahran'daki danışmanlık merkezlerine başvuran 30 boşanmış kadın katılmış ve bu katılımcılar rastgele şekilde deney ve kontrol gruplarına ayrılmıştır. Deney grubuna sekiz haftalık öz-şefkat

temelli bir müdahale uygulanmıştır. Sonuçlar, deney grubundaki katılımcıların öz-tutarsızlık ve yalnızlık düzeylerinde anlamlı bir azalma, boşanma sonrası uyum düzeylerinde ise belirgin bir artış olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, öz-şefkat temelli müdahalelerin boşanma sonrası psikolojik iyilik halini desteklemede etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Mirahmadi ve Amini (2024) tarafından yürütülen bir başka çalışmada, boşanmış kadınlara uygulanan şema terapi temelli eğitimin öz-şefkat ve bilişsel esneklik üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Yarı deneysel tasarıma sahip bu çalışmada, 30 boşanmış kadın rastgele şekilde deney ve kontrol gruplarına ayrılmıştır. Deney grubuna haftada iki seans olmak üzere şema terapi eğitimi verilmiştir. Sonuçlar, deney grubundaki katılımcıların öz-şefkat ve bilişsel esneklik düzeylerinde anlamlı artışlar olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, şema terapi temelli müdahalelerin boşanma sonrası psikolojik iyilik halini desteklemede etkili olabileceğini göstermektedir.

Ghasemi ve arkadaşları (2023) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, 334 boşanmış İranlı kadının kişilik özellikleri, öz-şefkat düzeyleri ve boşanma sonrası uyumları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak yapılan analizler, öz-şefkatin, kişilik özellikleri ile boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide kısmi bir aracılık rolü oynadığını göstermiştir. Bu bulgular, öz-şefkatin boşanma sonrası psikolojik iyilik halini desteklemede önemli bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmalar, boşanma sürecinde öz-şefkat temelli müdahalelerin psikolojik iyilik halini desteklemede etkili olabileceğini göstermektedir. Öz-şefkatin, boşanma sonrası yaşanan duygusal zorluklarla başa çıkmada önemli bir kaynak olabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, boşanma sonrası danışmanlık ve terapi süreçlerinde öz-şefkat temelli yaklaşımların entegrasyonu, bireylerin iyilik hallerini artırmada faydalı olabilir.

Şamlıoğlu (2023) tarafından ebeveynleri boşanmış ergenler üzerinde bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmada, öz-şefkat egzersizleri temelli sekiz haftalık bir psikoeğitim programının, ergenlerin öz-şefkat düzeylerine etkisi incelenmiştir. Yarı deneysel desenle yürütülen araştırmada, deney ve kontrol grubu olmak üzere iki ayrı grup oluşturulmuş ve müdahale yalnızca deney grubuna uygulanmıştır. Katılımcılar, ebeveynleri boşanmış 30 ergen bireyden oluşmaktadır. Müdahale sürecinde katılımcılara, öz-şefkat temelli egzersizler, grup etkileşimleri ve bireysel farkındalık çalışmaları sunulmuştur. Uygulama sonucunda, deney grubunda yer alan ergenlerin öz-şefkat düzeylerinde anlamlı bir artış gözlemlenmiştir. Bu çalışma, boşanmanın özellikle ergen bireylerde bıraktığı duygusal etkilerin öz-şefkat çalışmaları ile hafifletilebileceğini ve bu yaklaşımların psikolojik dayanıklılığı destekleyebileceğini göstermesi açısından önemlidir (Şamlıoğlu, 2023).

Bir diğer yerli çalışma Tunca (2022) tarafından yürütülmüş ve kadınların mutluluk düzeyleri üzerinde öz-şefkatin yordayıcı etkisi araştırılmıştır. Her ne kadar çalışma doğrudan boşanma sonrası kadınları hedeflemese de, boşanma gibi yaşam olaylarının kadınların duygusal durumlarını derinden etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, bulgular dolaylı olarak bu sürece de ışık tutmaktadır. Araştırmaya 18-64 yaş arası 449 kadın katılmış ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bulgular, öz-şefkatin ve olumlu çocukluk yaşantılarının kadınların mutluluk düzeyleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç,

özellikle duygusal zorluklar yaşayan kadınlar için öz-şefkatin, duygusal iyilik halini korumada ya da yeniden inşa etmede etkili bir unsur olduğunu göstermektedir (Tunca, 2022).

Boşanma sürecindeki kadınlara yönelik yapılan bir çalışmada, öz-şefkat temelli müdahalelerin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sekiz haftalık müdahale programı sonucunda, katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeylerinde anlamlı bir artış gözlemlenmiştir. Bu sonuç, öz-şefkat temelli müdahalelerin boşanma sürecindeki kadınların zorluklarla başa çıkma becerilerini güçlendirdiğini göstermektedir (Ghahremani et al., 2022).

4.2.Mindfulness Temelli Müdahalelerin Boşanma Sonrası Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkileri

Boşanma, bireylerin psikolojik dengesini sarsabilen travmatik yaşam olaylarından biridir. Son yıllarda mindfulness temelli müdahaleler, boşanma sonrası yaşanan stres, kaygı, öfke, yalnızlık ve düşük yaşam doyumu gibi olumsuz ruh halleriyle baş etmek için etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Mindfulness-temelli stres azaltma (MBSR) ve mindfulness-temelli bilişsel terapi (MBCT) gibi yaklaşımlar, bireylerin yaşadıkları zorluklara yargılamadan ve farkındalıkla yaklaşmalarını sağlayarak, duygusal regülasyonu ve psikolojik esnekliği artırmaktadır (Kabat-Zinn, 2013). Örneğin, Kral ve arkadaşları (2021), mindfulness uygulamalarının boşanma sonrası kadınlarda depresyon ve öfke düzeylerini anlamlı biçimde azalttığını, aynı zamanda öz-kabul ve yaşam doyumu puanlarını artırdığını ortaya koymuştur.

Yapılan bazı uluslararası çalışmalar, mindfulness temelli yaklaşımların boşanmış bireyler üzerindeki koruyucu etkisini daha ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Sbarra, Smith ve Mehl (2012) tarafından yürütülen araştırmada, mindfulness düzeyi yüksek olan boşanmış bireylerin, boşanma sonrası dönemde daha düşük düzeyde psikolojik rahatsızlık bildirdikleri tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, mindfulness'ın hem duygusal yeniden yapılandırma süreçlerine yardımcı olduğunu hem de bireylerin sosyal izolasyon algısını azalttığını göstermektedir. Ayrıca, Bodenmann ve Shantinath (2004) gibi araştırmacılar, mindfulness odaklı çift terapilerinin, ilişkisel becerilerin güçlendirilmesine katkı sunduğunu, bu katkının boşanma sonrası yeniden uyumlanma süreçlerinde de etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye'de yapılan çalışmalar da mindfulness temelli uygulamaların boşanma sürecinde etkili olabileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Özellikle Aydın (2021), Mindfulness Temelli Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) uygulamasının boşanmış bireylerde stres ve uyum problemleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada deneysel bir tasarım kullanılmış ve boşanma sonrası en az altı ay geçmiş olan bireylerle sekiz oturumluk bir uygulama süreci gerçekleştirilmiştir. Müdahale sonrasında bireylerin stres, kaygı ve depresyon düzeylerinde anlamlı düşüşler; yaşam doyumu ve öz-şefkat puanlarında ise artışlar gözlenmiştir (Aydın, 2021). Bu sonuçlar, mindfulness'ın yalnızca bireyin anda kalmasına değil, aynı zamanda boşanma gibi zorlu yaşam olaylarıyla daha sağlıklı baş etmesine de katkı sunduğunu göstermektedir.

Ayrıca, mindfulness'ın duygusal düzenleme üzerindeki etkileri açısından da dikkat çeken veriler sunulmuştur. Örneğin, Türk araştırmacı Karadaş (2020), Mindfulness Temelli Sanat Terapisi programının boşanmış bireylerin duygusal dayanıklılığı ve benlik saygısını artırmada

etkili olduğunu bildirmiştir. Sanat temelli bu yaklaşım, mindfulness prensipleri ile bireylerin duygusal deneyimlerini dışavurmasına ve içsel farkındalık geliştirmesine olanak tanımıştır. Çalışma sonuçları, boşanma sonrası bireylerin kendi duygularını tanıma, kabul etme ve yeniden anlamlandırma becerilerinin geliştiğini göstermektedir (Karadaş, 2020).

2023 yılında gerçekleştirilen bir pilot randomize kontrollü çalışmada, Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) programının boşanmış kadınların duygusal esneklikleri ve duygularını ifade etme konusundaki ambivalansları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sekiz haftalık MBSR programına katılan kadınların duygusal esnekliklerinde anlamlı bir artış, duygularını ifade etme konusundaki ambivalanslarında ise belirgin bir azalma gözlemlenmiştir. Bu bulgular, MBSR'nin boşanma sonrası duygusal düzenleme becerilerini geliştirmede etkili bir müdahale olabileceğini göstermektedir (Ahmadi, Abdollahi, Ramezani & Heshmati, 2023).

2024 yılında İran'ın İsfahan kentinde yapılan bir çalışmada, mindfulness'ın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi ve bu ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü incelenmiştir. Araştırmada yapısal eşitlik modellemesi uygulanmış, mindfulness'ın doğrudan psikolojik iyi oluş üzerinde etkili olduğu; bunun yanı sıra, dayanıklılık yoluyla dolaylı etkiler de gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuçlar, mindfulness ve dayanıklılığın, boşanma sürecindeki kadınların psikolojik iyi oluşunu artırmada önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur (Holakoie, Mahmoodi & Maredpoor, 2024a).

Türkiye'de 2023 yılında yürütülen başka bir araştırmada, Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) temelli bir psikoeğitim programının boşanmış kadınların duygusal ve sosyal uyum düzeyleri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, BDT temelli psikoeğitim alan grubun boşanma sonrası yaşantısında anlamlı düzeyde daha yüksek uyum becerileri geliştirdiği saptanmıştır (Uyar & Yıldırım, 2023).

Yine 2024 yılında yapılan bir başka çalışmada, mindfulness ve duygu düzenleme stratejilerinin psikolojik iyi oluş ve uyum üzerindeki etkileri dayanıklılık aracılığıyla incelenmiştir. Sonuçlara göre, mindfulness ve etkili duygu düzenleme becerilerinin psikolojik dayanıklılığı artırarak boşanma sürecindeki bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Holakoie, Mahmoodi & Maredpoor, 2024b).

4.3.Mindfulness ve Öz-Şefkat Temelli Kombine Müdahalelerin Boşanma Sonrası Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkileri

Kombine müdahaleler boşanma sonrası psikolojik iyi oluşu desteklemeye yönelik mindfulness ve öz-şefkat temelli müdahaleleri bir arada ele alan yaklaşımdır. Boşanma sonrası dönemde bireylerin psikolojik iyi oluşunu artırmaya yönelik yapılan bir çalışmada, mindfulness ve öz-şefkat temelli müdahalelerin birlikte uygulanmasının etkileri incelenmiştir. Bu müdahaleler, bireylerin duygusal esnekliklerini artırarak ve kendilerine karşı daha şefkatli bir tutum geliştirmelerini sağlayarak, boşanma sürecinin olumsuz etkilerini azaltmada etkili olmuştur (Ahmadi et al., 2023).

5. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derleme çalışmasında ulaşılan bulgular, boşanma sürecinde ve sonrasında öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelerin bireylerin psikolojik iyi oluşları üzerinde anlamlı ve olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. İncelenen çalışmalarda, hem öz-şefkat hem de bilinçli farkındalık odaklı yaklaşımların, bireylerin stres düzeylerini azalttığı, duygusal düzenleme becerilerini geliştirdiği ve psikolojik dayanıklılıklarını artırdığı gözlemlenmiştir (Neff & Germer, 2013; Ahmadi et al., 2023). Bu durum, bireylerin boşanma gibi yüksek stres içeren yaşam olaylarına karşı daha sağlıklı başa çıkma stratejileri geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

Özellikle Neff ve Germer (2013) tarafından geliştirilen Öz-Şefkat Odaklı Farkındalık Programı (MSC), bireylerin kendilerine karşı daha nazik, kabul edici ve anlayışlı bir tutum geliştirmelerini sağlayarak, boşanma sonrası yaşanabilecek öz-eleştiri, suçluluk ve değersizlik gibi olumsuz içsel deneyimlerin etkisini azaltmaktadır. Benzer şekilde, mindfulness temelli programlar (örneğin MBSR ve MBCT), bireylerin geçmişe yönelik pişmanlık ya da geleceğe dair endişeler yerine, o anda olan deneyime açık ve yargısız bir biçimde odaklanmalarını teşvik etmektedir. Bu da, boşanma sonrası yaşanan duygusal çalkantılarla daha bilinçli ve dengeli baş etmeye katkı sağlamaktadır (Kabat-Zinn, 2015).

Yapılan bazı çalışmalar, bu yaklaşımların ayrı ayrı etkili olduğunu, ancak birlikte kullanıldıklarında (kombine müdahaleler) daha güçlü sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymuştur. Örneğin, Ghahremani ve arkadaşları (2022), öz-şefkat ve bilişsel-davranışçı terapiyi birlikte uyguladıkları programda, boşanma sürecindeki kadınların psikolojik dayanıklılık düzeylerinde anlamlı artışlar tespit etmişlerdir. Türkiye'de yapılan araştırmalarda da mindfulness temelli grup danışmanlığı uygulamalarının evli çiftlerin bilinçli farkındalık düzeylerini ve kişilerarası ilişkilerindeki duyarlılığı artırdığı görülmektedir (Uzun & Deniz, 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular, öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelerin yalnızca ruh sağlığı sorunlarının semptomlarını azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin psikolojik iyi oluşlarını destekleyen güçlendirici nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, boşanma gibi yaşam krizlerine müdahale edecek psikolojik danışmanlar ve ruh sağlığı profesyonelleri için bu yaklaşımların önemini vurgulamaktadır.

Boşanma sonrası psikolojik iyi oluşa yönelik öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelere ilişkin literatür, son yıllarda artan bir ilgiyle gelişmekte olsa da, hâlen bazı önemli boşluklar ve tutarsızlıklar barındırmaktadır. İlk olarak, özellikle boşanmış bireyler üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kısmı Batı toplumları merkezli olup, kültürel farklılıkların dikkate alındığı çalışmalar oldukça sınırlıdır. Öz-şefkat ve mindfulness gibi kavramlar kültürel temelli norm ve değerlerle yakından ilişkilidir (Neff, 2016). Bu nedenle, bireylerin öz-şefkat düzeyleri veya farkındalık biçimleri, kültürel yapılarına bağlı olarak farklı şekillerde tezahür edebilir. Örneğin, Asya kültürlerinde öz-şefkatin bireysel iyilikten ziyade toplumsal uyumla ilişkilendirildiği görülürken, Batı kültürlerinde bireysel benlik algısına daha fazla vurgu yapılmaktadır (Heine et al., 1999).

İkinci olarak, boşanma sonrası müdahalelere dair yapılan çalışmalarda sıklıkla kadın katılımcılar yer almakta, erkek bireylerin deneyimlerine yeterince yer verilmemektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolleri ve duyguların ifade biçimleri ile ilgili farklılıkların göz ardı edilmesine yol açmakta ve elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır (Lebow & Newcomb Rekart, 2007).

Üçüncü bir eksiklik ise, özellikle öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelerin uzun vadeli etkilerine dair yeterli verinin bulunmamasıdır. Birçok çalışma kısa süreli müdahale programlarının etkilerini değerlendirirken, bu etkilerin zaman içinde devam edip etmediği veya hangi koşullarda sürdürülebilir olduğu soruları cevapsız kalmaktadır (Goldin et al., 2016).

Ayrıca, bazı çalışmalarda öz-şefkatin aşırıya kaçmasının bireyde pasiflik veya kaçınma davranışlarına neden olabileceği ileri sürülmüş, bu da literatürdeki çelişkili bulgulardan biri olarak dikkat çekmiştir (Breines & Chen, 2012). Benzer şekilde, mindfulness uygulamalarının her bireyde aynı etkiyi yaratmadığı, bazı kişilerde farkındalık artışının mevcut kaygıları tetikleyebileceği de belirtilmiştir (Baer et al., 2019).

Türkiye özelinde ise, boşanma sürecine dair yapılan öz-şefkat ve mindfulness odaklı araştırmaların oldukça sınırlı olduğu, var olan çalışmaların da genellikle küçük örneklem gruplarına dayandığı ve niteliksel derinlikten yoksun olduğu görülmektedir (Uzun & Deniz, 2021). Bu durum, yerel dinamikleri ve kültürel bağlamı anlamada önemli bir eksiklik oluşturmaktadır.

Öte yandan, mevcut literatür boşanma sonrası öz-şefkat ve mindfulness temelli müdahalelerin potansiyelini ortaya koymakta ancak daha geniş, kültürlerarası, uzun dönemli ve çeşitli örneklem gruplarını içeren çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi, hem teorik hem de uygulayıcı düzeyde daha etkili müdahale programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Klinik açıdan, boşanma sürecinde olan bireylerle çalışan psikolojik danışmanların, danışanlarının öz-şefkat düzeyini değerlendirmeleri ve gerekirse bu beceriyi geliştirmeye yönelik yapılandırılmış müdahale programlarını uygulamaları önerilmektedir. Özellikle Neff ve Germer'in (2013) geliştirdiği Öz-Şefkat Temelli Farkındalık Programı (MSC) bu süreçte kullanılabilecek etkili araçlardan biridir. Bu tür programlar bireyin kendisini yargılamadan kabul etmesini, acı veren yaşantılarla daha sağlıklı baş etmesini ve yalnızlık hissiyle mücadele etmesini desteklemektedir.

Mindfulness temelli programların (örneğin MBSR ve MBCT) boşanma sonrası anksiyete, depresyon ve öfke gibi duyguların düzenlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Klinik çalışmalarda bu tür programların duygusal dayanıklılığı artırdığı, ruminatif düşünceyi azalttığı ve bireyin geleceğe daha umutla bakmasına katkı sunduğu bulunmuştur (Kabat-Zinn, 2013; Kuyken et al., 2010).

KAYNAKLAR

- Ahmadi, M., Abdollahi, M. H., Ramezani, V., & Heshmati, R. (2023). The effect of mindfulness-based stress reduction (MBSR) on emotional flexibility and ambivalence over emotional expression in divorced women: A pilot randomized controlled trial. *Journal of Psychosomatic Research*, 152, 110645.
- Ahrons, C. R. (2007). *We're still family: What grown children have to say about their parents' divorce*. HarperCollins.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650–666. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x>
- Amato, P. R. (2019). The consequences of divorce for adults and children: An update. *Journal of Marriage and Family*, 81(1), 1-14. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jomf.12500>
- Amato, P. R., & Previti, D. (2003). People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 24(5), 602-626. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0192513X03254507>
- American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed., text rev.; DSM-5-TR). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- American Psychological Association. (2020). *Anxiety*. In *APA Dictionary of Psychology*. <https://dictionary.apa.org/anxiety>
- Aydın, G. (2021). *Mindfulness temelli kabul ve kararlılık terapisinin boşanmış bireylerde stres ve uyum düzeylerine etkisi* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 125–143. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1093%2Fclipsy.bpg015>
- Baer, R. A., Crane, C., Miller, E., & Kuyken, W. (2019). Doing no harm in mindfulness-based programs: Conceptual issues and empirical findings. *Clinical Psychology Review*, 71, 101–114. Erişim: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272735819300025>
- Bailie, J. (2020). When love hurts: Mental and physical health among recently divorced individuals. *Frontiers in Psychology*.

<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2020.578083/full>

- Batterham, P. J., Caelear, A. L., & Christensen, H. (2013). The role of helplessness, hopelessness and perceived social support in predicting suicide ideation among young Australians. *Journal of Affective Disorders*, 149(1–3), 313–318. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165032713000396?via%3Dihub>
- Berg, M. A., Williamson, L. D., & Gorbaney, S. (2018). The impact of divorce on mental health: A longitudinal study of depression and emotional well-being. *Journal of Marriage and Family*, 80(4), 1022–1036. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jomf.12496>
- Bluth, K., & Neff, K. D. (2018). *Self-compassion and resilience in adolescents*. *Mindfulness*, 9(4), 1121–1130.
- Bodenmann, G., & Shantinath, S. D. (2004). The couples coping enhancement training (CCET): A new approach to prevention of marital distress based upon stress and coping. *Family Process*, 43(4), 477–491.
- Bögels, S. M., & Restifo, K. (2014). *Mindful parenting: A guide for mental health practitioners*. Springer.
- Breines, J. G., & Chen, S. (2012). Self-compassion increases self-improvement motivation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(9), 1133–1143. Erişim: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0146167212445599>
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822–848. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0022-3514.84.4.822>
- Bültmann, U., Arends, I., Veldhoven, M. J. P. M. van, & Van Zon, S. K. R. (2020). Facilitating return to work after mental health problems: A focus on mindfulness and meaning-making. *Occupational Medicine*, 70(3), 164–170.
- Chiesa, A., & Serretti, A. (2009). Mindfulness-based stress reduction for stress management in healthy people: A review and meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 65(6), 613–626.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0033-2909.98.2.310>
- Crane, R. S., Brewer, J., Feldman, C., Kabat-Zinn, J., Santorelli, S., Williams, J. M. G., & Kuyken, W. (2014). What defines mindfulness-based programs? The warp and the weft. *Psychological Medicine*, 47(6), 990–999. <https://www.cambridge.org/core/journals/psychological-medicine/article/what-defines->

[mindfulnessbased-programs-the-warp-and-the-weft/BA98A87D84A3097A06BFC3A1FBB61C2B](https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2015.00015/full)

- Craske, M. G., Stein, M. B., Eley, T. C., Milad, M. R., Holmes, A., & Rapee, R. M. (2017). *Anxiety disorders. Nature Reviews Disease Primers*, 3, 17024. <https://www.nature.com/articles/nrdp201724>
- Creswell, J. D. (2017). Mindfulness interventions. *Annual Review of Psychology*, 68, 491–516. <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-psych-042716-051139>
- Cuijpers, P., Karyotaki, E., de Wit, L., Ebert, D. D., & Cipriani, A. (2021). The effects of psychological treatment of depression in different population groups: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 84, 101974. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272735821000179?via%3Dihub>
- Czerniawska, D., Wysocka, E., & Wysocki, M. (2015). Psychological well-being of individuals after divorce: The role of social support. *Current Issues in Personality Psychology*, 3(3), 164–173.
- Davis, D. M., & Hayes, J. A. (2011). What are the benefits of mindfulness? *Psychological Science in the Public Interest*, 12(2), 1–52.
- Demir, S., & Kaya, B. (2023). Boşanmış kadınlara yönelik bilişsel davranışçı terapi temelli psiko-eğitim programının etkililiği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 13(2), 45–59.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34–43. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0003-066X.55.1.34>
- Doss, B. D., Rhoades, G. K., Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2020). The impact of marital distress on parenting and child outcomes. *Family Relations*, 69(4), 849-860. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/fare.12456>
- Farzanfar, A., Sedaghat, M., & Zarghami, E. (2020). The effectiveness of self-compassion training on self-discrepancy, loneliness, and post-divorce adjustment among women. *International Journal of Body, Mind and Culture*, 7(1), 1–8.
- Fischer, J. C., Matta, C., & Sherman, K. L. (2018). Parental divorce, children, and parental coping strategies: Implications for post-divorce adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(5), 384-402.
- Garland, E. L., Geschwind, N., Peeters, F., & Wichers, M. (2015). Mindfulness training promotes upward spirals of positive affect and cognition: Multilevel and autoregressive latent trajectory modeling analyses. *Frontiers in Psychology*, 6, 15. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2015.00015/full>

- Germer, C. K., & Neff, K. D. (2019). Teaching the mindful self-compassion program: A guide for professionals. *Guilford Publications*.
- Ghahremani, M., Khalatbari, J., & Taghvaei, D. (2022). Comparing the effectiveness of cognitive-behavioral therapy and treatment focused on compassion therapy on the resilience of women on the verge of divorce. *Journal of Psychological Research*, 25(3), 45–60.
- Ghasemi, A., Hall, S. S., Shahi, H., Meyers, L. S., Karami, J., Mehrabani, A. R., Rahandaz, Z., & Boehnke, K. (2023). The compassionate type? Personality, self-compassion, and postdivorce adjustment among Iranian women. *Family Relations*, 72(5), 3084–3099.
- Gilbert, P. (2009). *The compassionate mind: A new approach to life's challenges*. New Harbinger Publications.
- Goldin, P. R., Ziv, M., Jazaieri, H., & Gross, J. J. (2016). Randomized controlled trial of mindfulness-based stress reduction versus aerobic exercise: Effects on the self-referential brain network in social anxiety disorder. *Frontiers in Human Neuroscience*, 10. Erişim: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2016.00001/full>
- Greeson, J. M., Webber, D. M., Smoski, M. J., Brantley, J. G., Ekblad, A. G., Suarez, E. C., & Wolever, R. Q. (2014). Changes in spirituality partly explain health-related quality of life outcomes after mindfulness-based stress reduction. *Journal of Behavioral Medicine*, 37(4), 588–598.
- Gu, J., Strauss, C., Bond, R., & Cavanagh, K. (2015). How do mindfulness-based cognitive therapy and mindfulness-based stress reduction improve mental health and wellbeing? A systematic review and meta-analysis of mediation studies. *Clinical Psychology Review*, 37, 1–12. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272735815000197?via%3Dihub>
- Guendelman, S., Medeiros, S., & Rampes, H. (2017). Mindfulness and emotion regulation: Insights from neurobiological, psychological, and clinical studies. *Frontiers in Psychology*, 8, 220. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2017.00220/full>
- Hawkey, L. C., & Cacioppo, J. T. (2015). Perceived social isolation: Social neuroscience mechanisms and implications. *Nature Reviews Neuroscience*, 16(5), 245–258. <https://www.nature.com/articles/nrn3918>
- Heine, S. J., Lehman, D. R., Markus, H. R., & Kitayama, S. (1999). Is there a universal need for positive self-regard? *Psychological Review*, 106(4), 766–794. Erişim: <https://psycnet.apa.org/record/1999-15080-006>
- Hetherington, E. M., & Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered*. W. W. Norton & Company.

- Holakoie, A., Mahmoodi, A., & Maredpoor, A. (2024a). Development of a structural model for predicting psychological well-being based on mindfulness with the mediating role of resilience in women on the verge of divorce in Isfahan. *Psychology of Woman Journal*, 5(4), 1–11.
- Holakoie, A., Mahmoodi, A., & Maredpoor, A. (2024b). Predicting psychological well-being and psychological cohesion based on mindfulness and emotion regulation strategies with the mediating role of resilience of the women on the verge of divorce in Isfahan city in 2023: A descriptive study. *Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences*, 22(10), 1053–1070. <https://journal.rums.ac.ir/article-1-7173-en.html>
- Hölzel, B. K., Lazar, S. W., Gard, T., Schuman-Olivier, Z., Vago, D. R., & Ott, U. (2011). How does mindfulness meditation work? Proposing mechanisms of action from a conceptual and neural perspective. *Perspectives on Psychological Science*, 6(6), 537–559. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1745691611419671>
- Hughes, M., & Sbarra, D. A. (2019). Loneliness and depression following divorce: A prospective study of adjustment. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 38(4), 357–374.
- Hughes, M., Hutchison, P., & O'Connor, R. (2020). Social support and mental health following divorce: An exploration of coping mechanisms and emotional well-being. *Journal of Social and Personal Relationships*, 37(5), 1017–1034.
- Inwood, E., & Ferrari, M. (2018). Mechanisms of change in the relationship between self-compassion, emotion regulation, and mental health: A systematic review. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 10(2), 215–235. <https://iaap-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/aphw.12127>
- Johnson, L., & Watson, M. (2023). How divorce affects your children as they age. *Verywell Family*. <https://www.verywellfamily.com/how-divorce-affects-your-children-as-they-age-5235598>
- Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delacorte.
- Kabat-Zinn, J. (2013). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Bantam.
- Kabat-Zinn, J. (2013). *Mindfulness for beginners: Reclaiming the present moment—and your life*. Sounds True. <https://www.soundstrue.com/products/mindfulness-for-beginners>
- Kabat-Zinn, J. (2015). *Mindfulness for beginners: Reclaiming the present moment—and your life*. Sounds True.

- Karadaş, F. (2020). *Mindfulness temelli sanat terapisi programının boşanmış bireylerin benlik saygısı ve duygusal dayanıklılık düzeyine etkisi* (Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Kelly, A. E., & Stephens, R. S. (2017). The impact of self-compassion on psychological well-being: A review and meta-analysis. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 36(6), 428–454.
- Kelly, J. B. (2018). Children's adjustment in divorced families: The role of parenting and other contextual factors. *Journal of Family Psychology*, 32(3), 363-373.
- Keng, S. L., Smoski, M. J., & Muench, F. (2019). Psychological resilience and post-divorce adjustment: Exploring mental health outcomes. *Journal of Divorce & Remarriage*, 60(3), 212-227.
- Keng, S. L., Smoski, M. J., & Robins, C. J. (2011). Effects of mindfulness on psychological health: A review of empirical studies. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 1041–1056.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S027273581100081X?via%3DiHub>
- Khoury, B., Lecomte, T., Fortin, G., Masse, M., Therien, P., Bouchard, V., & Hofmann, S. G. (2013). Mindfulness-based therapy: A comprehensive meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 33(6), 763–771.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272735813000731?via%3DiHub>
- Kirby, J. N., Tellegen, C. L., & Steindl, S. R. (2017). A meta-analysis of compassion-based interventions: Current state of knowledge and future directions. *Behavior Therapy*, 48(6), 778–792.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0005789417300667?via%3DiHub>
- Kral, T. R. A., Imhoff-Smith, T., Dean, D. C., Grupe, D. W., Adluru, N., Patsenko, E., ... & Davidson, R. J. (2021). Mindfulness-based interventions and emotion regulation in divorced women. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 20, 42–53.
- Kroenke, K., Wu, J., Yu, Z., Bair, M. J., Kean, J., & Monahan, P. O. (2016). Patient Health Questionnaire Anxiety and Depression Scale: Initial validation in three clinical trials. *Psychosomatic Medicine*, 78(6), 716–727.
https://journals.lww.com/bsam/abstract/2016/07000/patient_health_questionnaire_anxiety_and.10.aspx
- Kuyken, W., Watkins, E., Holden, E., White, K., Taylor, R. S., Byford, S., ... & Dalgleish, T. (2010). How does mindfulness-based cognitive therapy work? *Behaviour Research and Therapy*, 48(11), 1105–1112.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0005796710001233>

- Lansford, J. E. (2018). Parental divorce and children's adjustment. *Child Development Perspectives*, 12(3), 157-163.
- Lebow, J., & Newcomb Rekart, K. (2007). Integrative family therapy for divorcing families: Separation, divorce, and family therapy. *Family Process*, 46(1), 79–91. Erişim: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1545-5300.2006.00193.x>
- Lebow, J., Chambers, A. L., Christensen, A., & Johnson, S. M. (2015). Divorce and couple dissolution: An overview. In J. L. Lebow, A. L. Chambers, & D. C. Breunlin (Eds.), *Encyclopedia of couple and family therapy*. Springer.
- Luecken, L. J. (2019). Effects of divorce on the psychological well-being of parents and children: A longitudinal study. *Family Process*, 58(4), 896-909.
- Luthar, S. S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In D. C. S. G. L. (Ed.), *Developmental Psychopathology* (Vol. 3, pp. 740–795). Wiley.
- Marshall, S. L., Parker, P. D., Ciarrochi, J., Sahdra, B. K., Jackson, C. J., & Heaven, P. C. (2020). Self-compassion protects against the negative effects of low self-esteem: A longitudinal study in a large adolescent sample. *Personality and Individual Differences*, 139, 30–35.
- Marshall, S. L., Parker, P. D., Ciarrochi, J., Sahdra, B., Jackson, C. J., & Heaven, P. C. (2015). Self-compassion protects against the negative effects of low self-esteem: A longitudinal study in a large adolescent sample. *Personality and Individual Differences*, 74, 116–121.
- Mavis, B., Roy, M. S., & Gresham, R. (2021). Navigating post-divorce challenges: How children influence the adaptation of divorced parents. *Journal of Family Psychology*, 35(1), 23-35.
- Mirahmadi, L., & Amini, M. (2024). Exploring the efficacy of schema therapy-based training on enhancing self-compassion and cognitive flexibility among divorced women. *The Family Journal*.
- Moore, C. (2011). The psychological effects of divorce: A review of recent research. *Journal of Marriage and Family*.
- Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85–101. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15298860309032>
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223–250. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15298860309027>
- Neff, K. D. (2016). The self-compassion scale is a valid and theoretically coherent measure of self-compassion. *Mindfulness*, 7, 264–274. Erişim: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12671-015-0479-3>

- Neff, K. D., & Germer, C. K. (2013). A pilot study and randomized controlled trial of the mindful self-compassion program. *Journal of Clinical Psychology*, 69(1), 28–44.
https://self-compassion.org/wp-content/uploads/2013/06/Neff.Germer_.2013.pdf
- Neff, K. D., & Germer, C. K. (2018). The Mindful Self-Compassion program (MSC): An overview. *Mindfulness*, 9(1), 1–9.
- Petrocchi, N., Ottaviani, C., & Couyoumdjian, A. (2019). Mindfulness facets distinctively predict depressive symptoms after divorce. *Mindfulness*, 10, 1240–1248.
- Qualter, P., Vanhalst, J., Harris, R., Van Roekel, E., Lodder, G., Bangee, M., Maes, M., & Verhagen, M. (2021). Loneliness across the lifespan. *Perspectives on Psychological Science*, 16(2), 346–367.
- Sbarra, D. A. (2015). Divorce and health: Current trends and future directions. *Psychosomatic Medicine*, 77(3), 227–236.
https://journals.lww.com/bsam/abstract/2015/04000/divorce_and_health_current_trends_and_future.4.aspx
- Sbarra, D. A., & Emery, R. E. (2018). The psychological impact of divorce: A comprehensive review of the research on depression, loneliness, and adjustment. *Psychological Bulletin*, 144(1), 1-23.
- Sbarra, D. A., & Emery, R. E. (2019). Coping with divorce: Current status and future directions. In B. H. Fiese (Ed.), *APA handbook of contemporary family psychology* (Vol. 2, pp. 299–316). American Psychological Association.
- Sbarra, D. A., Law, R. W., & Portley, R. M. (2011). Divorce and health: The impact of the divorce experience on physical and mental health. *Social Science & Medicine*, 73(5), 595-603.
- Sbarra, D. A., Smith, H. L., & Mehl, M. R. (2012). When leaving your ex, love yourself: Observational ratings of self-compassion predict the course of emotional recovery following marital separation. *Psychological Science*, 23(3), 261–269.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0956797611429466>
- Segal, Z. V., Williams, J. M. G., & Teasdale, J. D. (2018). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression* (2nd ed.). Guilford Press.
- Segrin, C. (2017). Social support and loneliness in the aftermath of divorce: Implications for depression. *Journal of Social and Personal Relationships*, 34(6), 908-927.
- Shapiro, S. L., Brown, K. W., & Biegel, G. M. (2007). Teaching self-care to caregivers: Effects of mindfulness-based stress reduction on mental health of therapists in training. *Training and Education in Professional Psychology*, 1(2), 105–115.
<https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F1931-3918.1.2.105>

- Sharma, R. (2021). Effects of divorce on mental health: A comprehensive review. *International Journal of Indian Psychology*, 9(3), 123-130.
- Shor, E., Roelfs, D. J., & Yogeve, T. (2012). The strength of family ties: A meta-analysis and meta-regression of self-rated health and subjective well-being. *Social Science & Medicine*, 75(6), 1111–1120.
- Simon, R. W. (2014). Twenty years of the sociology of mental health: The continued significance of gender and marital status for emotional well-being. *Society and Mental Health*, 4(1), 21–36.
- Sirois, F. M., Molnar, D. S., & Hirsch, J. K. (2015). Self-compassion, stress, and coping in the context of chronic illness. *Self and Identity*, 14(3), 334–347. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15298868.2014.996249>
- Stravynski, A., & Boyer, R. (2020). Interpersonal aspects of depression. In H. S. Friedman (Ed.), *The encyclopedia of mental health* (2nd ed., pp. 72–81). Academic Press.
- Sullivan, A. L., Kim, M., & Taylor, S. J. (2019). Mental health and coping after divorce: A longitudinal study of anxiety and depression. *Journal of Clinical Psychology*, 75(8), 1511-1524.
- Svensden, J. L., Kvernenes, K. V., Wiker, A. S., & Dundas, I. (2017). Mechanisms of change in mindfulness-based cognitive therapy for depression: A systematic review. *Mindfulness*, 8(4), 1029–1035.
- Symoens, S., Colman, E., & Bracke, P. (2014). Divorce and the multidimensionality of men and women's mental health: The role of social-relational and socio-economic conditions. *Applied Research in Quality of Life*, 9(2), 197–214. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11482-013-9239-5>
- Şamlıoğlu, R. (2023). *Öz şefkat egzersizleri temelli psikoeğitim programının ebeveynleri boşanmış ergenlerin öz şefkat düzeyleri üzerindeki etkisi* (Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Trompetter, H. R., de Kleine, E., & Bohlmeijer, E. T. (2017). Why does positive mental health buffer against psychopathology? An exploratory study on self-compassion as a resilience mechanism and adaptive emotion regulation strategy. *Cognitive Therapy and Research*, 41(3), 459–468. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10608-016-9774-0>
- Tunca, A. (2022). Kadınların mutluluğunun yordayıcıları olarak öz-şefkat ve olumlu çocukluk yaşantıları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 535–545.
- Uyar, N., & Yıldırım, İ. (2023). Post-divorce emotion/social adjustment of women: Effectiveness of a psycho-education program based on cognitive behavioral theory. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 13(70), 330–344. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/80075/1265738>

- Uzun, G., & Deniz, M. E. (2021). Investigation of the effectiveness of the mindfulness-based group psychological counseling program in couples. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 11(61), 419–432. Erişim: <https://turkpdrdergisi.com/index.php/pdr/article/view/1001726>
- Van Aswegen, H., & Pienaar, J. (2023). Understanding loneliness and its psychological effects in adulthood. *Journal of Mental Health Research*, 19(1), 12–29.
- Van Dam, N. T., van Vugt, M. K., Vago, D. R., Schmalzl, L., Saron, C. D., Olendzki, A., ... & Meyer, D. E. (2018). Mind the hype: A critical evaluation and prescriptive agenda for research on mindfulness and meditation. *Perspectives on Psychological Science*, 13(1), 36–61. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1745691617709589>
- Van der Voort, R., Haartsen, T., & Schilderman, H. (2017). Divorce and mental health: A review of recent literature. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(5), 319–336.
- Wade, M. (2020). Single-parent families and their implications on children's mental health. *Journal of Family Issues*, 41(10), 1424–1446.
- Yıldız, M., & Yüksel, A. (2022). Boşanmış kadınlara yönelik geliştirilen boşanma sonrası psikolojik destek programının (PDPSP) etkililiği: Bir pilot çalışma. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9(1), 123–130.
- Zessin, U., Dickhäuser, O., & Garbade, S. (2020). The relation between self-compassion and well-being: A meta-analysis. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12(2), 315–342. <https://iaap-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/aphw.12151>
- Zhang, W., & Jin, Y. (2016). The impact of social support on divorced individuals' psychological well-being: A longitudinal study. *Journal of Divorce & Remarriage*, 57(7), 533–550.

KİMLİK BUNALIMININ YORAYICILARI OLARAK KİMLİK GELİŞİMİ BOYUTLARI VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

Dr. ZEYNEP GÜLTEKİN AHÇI

zeynepgltekin@gmail.com -

<http://orcid.org/0000-0002-2383-7167>

ÖZET

Kimlik oluşumu normal bir gelişim süreci olmakla birlikte bazı bireylerde uzayan, kişinin zihnini fazlasıyla meşgul edip stres, kaygı ve depresyona vararak işlevselliği olumsuz etkileyen bir problem olan kimlik bunalımına dönüşebilmektedir. Bu araştırmanın amacı kimlik bunalımıyla ilişkili bireysel ve psikososyal faktörlerin incelenmesidir. Çalışmada cinsiyet ve yaş gibi bireysel faktörlerin yanı sıra kimlik gelişimi boyutları ve sosyal medya kullanım süresinin kimlik bunalımı ile ilişkisine odaklanılmıştır. Araştırmaya 18-27 yaş (M= 20.28) aralığındaki 210 katılımcı (169 kadın, 41 erkek) katılmış, katılımcılar uygun örnekleme yoluyla araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcılara çevrimiçi oluşturulan form aracılığıyla ulaşılmıştır. Veriler Kimlik Stresi Ölçeği, Kimlik Gelişiminin Boyutları Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılarak toplanmıştır. Kimlik gelişimi boyutları ve sosyal medya kullanım süresinin kimlik bunalımı üzerindeki etkisini incelemek üzere çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analize yaş, cinsiyet, kimlik gelişimi boyutları (kimlik arayışında seçeneklere yatırımın iki alt boyutu olan içsel yatırımda bulunma ve içsel yatırım ile özdeşleşme ve seçeneklerin araştırılmasının üç alt boyutu seçeneklerin genişlemesine araştırılması, seçeneklerin derinlemesine araştırılması ve seçeneklerin saplantılı araştırılması) dahil edilmiştir. Analizin tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, yordayan değişkenlerin kimlik bunalımındaki varyansı anlamlı düzeyde açıkladığı görülmüştür, $F(8, 201)=7,83, p<.001, R^2=.238$. Yordayıcı değişkenlerden cinsiyet ($t=-2.99; p<.003$), sosyal medya kullanım süresi ($t=2.22; p<.027$) ve kimlik gelişimi boyutlarından seçeneklerin saplantılı araştırılmasının ($t=4.76; p<.001$) kimlik stresinin yordanmasına anlamlı düzeyde katkıda bulunduğu görülmüştür. Buna karşılık yaş ve kimlik biçimlenmesinin diğer boyutlarının kimlik bozukluğunun yordanmasına anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlardan yola çıkarak seçeneklerin saplantılı olarak araştırılmasının, kadın olmanın ve sosyal medyada fazla zaman geçirmenin kimlik stresindeki artışla ilişkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Kimlik bozukluğu, kimlik gelişimi, sosyal medya kullanımı

IDENTITY DEVELOPMENT DIMENSIONS AND SOCIAL MEDIA USE AS PREDICTORS OF IDENTITY DISTRESS

Dr. ZEYNEP GÜLTEKİN AHÇI

zeynepgltekin@gmail.com -

<http://orcid.org/0000-0002-2383-7167>

ABSTRACT

Although identity formation is a normal developmental process, in some individuals it may evolve into identity distress—a condition that becomes prolonged, occupies the mind excessively, and negatively affects functionality through stress, anxiety, and even depression. The aim of this study is to examine the individual and psychosocial factors associated with identity distress. The study focuses on the relationship between identity distress and individual factors such as gender and age, as well as dimensions of identity development and time spent on social media. The study involved 210 participants (169 women, 41 men) aged between 18 and 27 years ($M = 20.28$), who were recruited through convenience sampling. Participants were reached via an online form. Data were collected using the Identity Distress Scale, the Dimensions of Identity Development Scale, and a Personal Information Form. To examine the effect of identity development dimensions and time spent on social media on identity distress, a multiple regression analysis was conducted. The analysis included age, gender, and the dimensions of identity development (two subdimensions of commitment process—commitment making and identification with commitment, and three subdimensions of exploration—exploration in breadth, exploration in-depth, and ruminative exploration). The overall model was found to be statistically significant, and the predictor variables explained a significant portion of the variance in identity distress, $F(8, 201) = 7.83$, $p < .001$, $R^2 = .238$. Among the predictor variables, gender ($t = -2.99$, $p < .003$), time spent on social media ($t = 2.22$, $p < .027$), and ruminative exploration ($t = 4.76$, $p < .001$) significantly predicted identity distress. In contrast, age and other dimensions of identity development did not make significant contributions to the prediction of identity distress. Based on these findings, it can be suggested that ruminative exploration, being female, and spending excessive time on social media are associated with higher levels of identity distress.

Keywords: Identity distress, identity development, social media use

ŞİDDETİN NORMALLEŞTİRİLMESİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Prof. Dr. H. EYLEM KAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi

eyka76@yahoo.com ORCID ID: 0000-0003-0736-5662

ÖZET

Toplumlar, gruplar ya da bireyler tarafından şiddet davranışının olağan, kaçınılmaz ve kabul edilebilir bir olgu olarak görülmeye başlandığı nokta şiddetin normalleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak, şiddetin normalleştirilmesi olgusu eğitim ve bilinç eksikliği, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler, adalet sisteminin zayıflığı, aile ve çevre faktörü, dil ve söylemin rolü ile teknolojik etkiler şeklinde farklı faktörlerin bir araya gelmesi ile gerçekleşiyor olması önlenbilmesini de oldukça zorlaştırmaktadır. Örneğin; şiddet ve zararları hakkında aile, öğretmen ve öğrenci tüm paydaşlara yeterli eğitim verilmemesi, bireylerin şiddeti sorgulamaksızın kabul etmesine, alternatif çözüm yollarını araştırmamasına, dolayısıyla şiddeti bir iletişim ya da problem çözme aracı olarak kullanmasına neden olmaktadır. Yanı sıra, yoksulluk ve işsizlik, ardından gelen maddi sıkıntılar ile yaşanan sosyal dışlanma gibi sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler bireylerde çaresizlik ve baskı duygusunu artırarak şiddet davranışını ve onun normalleştirilmesini tetikleyebilmektedir. Bir başka kritik faktör olan adalet sisteminin zayıflığında ise ortaya konan şiddet davranışının cezasız kalması ya da yeterince caydırıcı cezaların uygulanmaması ve mağdurun korunmaması söz konusu davranışın meşru bir seçenek olarak görülmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, şiddetinin tanımı, normalleştirilmesi ve çözüm yollarının neler olduğu tartışılacak ve bağlamlar sosyolojik açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, normalleştirme, sosyoloji

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF NORMALIZATION OF VIOLENCE

Prof. Dr. H. EYLEM KAYA

Süleyman Demirel University

eyka76@yahoo.com ORCID ID: 0000-0003-0736-5662

ABSTRACT

The point at which violent behavior is seen as normal, inevitable and acceptable by societies, groups or individuals is defined as the normalization of violence. However, the fact that the normalization of violence occurs as a result of a combination of different factors such as lack of education and awareness, socio-cultural and economic factors, the weakness of the justice system, family and environmental factors, the role of language and discourse and technological effects makes it very difficult to prevent. For example; failure to provide adequate education to all stakeholders, including families, teachers and students, about violence and its harms causes individuals to accept violence rather than question it, not to seek alternative solutions and therefore to use violence as a means of communication or problem solving. In addition, socio-cultural and economic factors such as poverty and unemployment, subsequent financial difficulties and social exclusion can increase the sense of helplessness and oppression in individuals and trigger the normalization of violent behavior. Another critical factor, the weakness of the justice system, is that violent behavior remains unpunished or that sufficiently deterrent punishments are not applied and the victim is not protected, which may cause the behavior in question to be seen as a legitimate option. Therefore, in this study, the definition of violence, its normalization and solutions will be discussed and the contexts will be discussed from a sociological perspective.

Key Words: Violence, normalization, sociology

TV REKLAMLARINDA YAŞLI KARAKTERLERİN SUNUMU ÜZERİNE BİR ANALİZ

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK

Karabük Üniversitesi, mevlutcankocak@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0002-9496-0541

Cansel BADEMLİK

Karabük Üniversitesi, canselciva.can98@gmail.com-ORCID ID: 0009-0008-1912-8529

Özet

Medya, her yaş grubundan bireylerin bir şekilde müdahil olduğu ve toplumun tamamına ulaşmayı hedefleyen ve kapsayıcı içerikler üretme/sunma arzusu güden bir yapıya sahiptir. Bilhassa televizyon, teknik özellikleri ve sahip olduğu imkanlar nedeniyle toplumun tamamına hitap edebilecek içeriklere odaklanmaktadır. Son dönemde sosyal medyaya eğilim artsa da televizyon hala önemini korumaya devam etmektedir. Özellikle orta yaş ve üstü kesimin televizyonla daha ilgili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla programlar, haberler, diziler, reklamlar ve neredeyse tüm içerikler bu gerçeğe uygun olarak tasarlanmaktadır. Bu çerçevede televizyon reklamları da farklı yaş gruplarını kapsayacak şekilde hazırlanıp sunulmaktadır.

Yaşlılık, yalnızca biyolojik bir gerçeklik değil; aynı zamanda toplumsal ve kültürel kodlarla biçimlenen, zamanın ideolojik çerçevesinde anlam kazanan çok katmanlı bir deneyim alanıdır. Bu bağlamda çalışma, yaşlı karakterlerin reklam alanında ne tür anlatılarla ilişkilendirildiğini, hangi semboller aracılığıyla temsil edildiğini ve bu temsillerin hangi değer yargılarına yaslandığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, reklam söylemleri içerisinde yaşlılık olgusunun temsiline odaklanarak, medya aracılığıyla inşa edilen yaşlılık imgelerinin kültürel ve ideolojik boyutlarını tartışmaktadır. Modern tüketim toplumunda yaşlanma süreci yalnızca biyolojik bir evre değil, aynı zamanda toplumsal normlarla şekillenen bir temsil alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda, reklam metinlerinde yaşlı karakterlerin hangi anlatılarla görünür kılındığı ve bu anlatıların yaşlılık deneyimini nasıl çerçevelediği incelenmektedir.

Anahtar kelimeler; Yaşlılık, reklamlarda yaşlı, TV reklamları, yaşlı figürü

Abstract

The media is a platform that involves individuals from all age groups and aspires to produce inclusive content that appeals to society as a whole. Television, in particular, focuses

on content that can reach a wide audience due to its technical capabilities and accessibility. Although the popularity of social media has grown in recent years, television still maintains its significance especially among middle-aged and older individuals. Consequently, programs, news broadcasts, series, and advertisements are designed with this demographic in mind. In this context, television commercials are also prepared to include and represent different age groups.

Aging is not solely a biological reality but also a complex experience shaped by social and cultural codes, gaining meaning within the ideological framework of its time. This study aims to analyze the types of narratives in which elderly characters are situated in advertisements, the symbols used to represent them, and the value systems these representations rely on. Focusing on the portrayal of aging in advertising discourse, the research discusses the cultural and ideological dimensions of aging images constructed by the media. In modern consumer society, aging is no longer viewed merely as a biological phase, but rather as a representational field shaped by social norms. Accordingly, this study explores how elderly figures are made visible in advertising texts and how these narratives frame the experience of aging.

Keywords: Aging, elderly in advertising, television commercials, representation of the elderly, media discourse

Giriş

Reklamlar, bir firmanın ürününü insanlara en iyi şekilde sunmak amacı güderler. Çünkü, tüketicinin çokça yapıldığı bu çağda firmalar, rakiplerini geride bırakıp kendi ürünlerinin diğer insanlara ulaşması için reklamcılardan yardım istemektedir. Reklamlar toplumun hem belirli bir kesimi için hem de tüm toplum için oluşturulabilmektedir. Reklamlara bu açıdan bakıldığında ana karakterleri demografik olarak üç ana başlığa ayırmak mümkündür. Çocuklar, gençler ve yaşlılar.

Reklamlar çocuk, genç ve yaşlı figürü kullanımı sayesinde birçok insana ulaşabilme imkânı tanımaktadır. Özellikle, çocuk ve genç kesimden insanlar için üretilen reklamlar daha çok onların hayallerini süsleyen objelerden meydana gelmektedir. Bu objeleri insanlara pazarlama konusunda reklamlarda akıllı ve uslu çocuklar, güzel kadınlar ve yakışıklı erkekler daha ön plana çıkmaktadır. Yaşlılarda ise durum daha farklıdır. Toplum olarak yaşlılara saygı göstermenin çok önemli olduğu varsayıldığı için genelde reklamlarda da bu geleneğin sürdürüldüğü görülmektedir. Bu yönden yaşlılar reklamlarda daha gelenekçi, sevecen, yalnız, mutsuz veya mutlu görünümündedir.

Çalışmada, ülkemizde kitle iletişim araçlarında (televizyonda) reklamlara yaşlıların nasıl entegre edildiği konusu tartışılmaktadır. Yaşlılığın olumlu veya olumsuz yönlerinin hangi açılardan ele alındığı yani fiziksel yapıları, sağlık durumları veya görünüşleri gibi temaların reklamlarda ne kadar sıklıkla gösterildiği incelenen farklı türdeki reklamlar üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışmada reklamların topluma, yaşlılar hakkında nasıl profiller sunduğu, sosyal ve kültürel anlamda ne tür kazanımlar sağladığını gösterebilme amacı taşımaktadır. Yaşlılığın reklamlarda nasıl yansıtıldığını analiz edebilmek için çalışmanın amacına uygun 11 farklı reklama yer verilerek kapsam sınırlandırılması yapılmıştır. Çalışmada Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi ile içerik analizi çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır.

Eleştirel söylem analizi, bir diyalog, söylem ya da metin aracılığıyla iletilen anlam ve iletileri, toplumsal ve bağlamsal unsurları da dikkate alarak, sistemli bir incelemeyle ortaya koymayı amaçlayan bir analiz yöntemidir (Doyuran, 2018: 301).

İçerik çözümlemesi ise, kaydedilmiş iletişim biçimlerinin içeriğini sistemli bir şekilde incelemeyi amaçlayan bir yöntemdir. Bu iletişim biçimleri; kitaplar, gazeteler, dergiler gibi yazılı metinlerin yanı sıra televizyon programları, reklamlar, videolar ve müzikler gibi görsel ve işitsel materyalleri de kapsar. Ayrıca yasa metinleri, kamu belgeleri, anket yanıtları, web sayfaları, posterler, dini metinler, romanlar ve mektuplar gibi çok çeşitli kaynaklar da içerik çözümlemesine konu olabilir. Bu yöntem, iletişim araçlarında yer alan mesajların yapısını, temasını ve anlamını ortaya koymak için sıklıkla kullanılmaktadır (Gül, Nizam, 2021: 182).

1. Televizyon Reklamları ve Yaşlılığın Reklama Yansımaları

Günlük yaşantımızda, birçok ürün hakkında derinlemesine bilgi sahibi olabilmemiz pek mümkün değildir. Çünkü bir ürünü birçok firma satışa sunabilmektedir. Ürünün sağlamlığını, görüntüsünü veya işlevini anlayabilmemiz için firmalar tüketicilere bunları en iyi şekilde anlatma ve sunma amacı gütmelidir. Bunun için de reklamlar en elverişli araçlardır.

Reklamlar, toplumu o ürünü denemeleri için teşvik etmektedir. Çünkü, iletişim biçimi olarak insanları etkileme ve güdüleme amacı gütmektedir. Bunun için de iletişim sürecinin en önemli ayağı olan bireye, belli bir ürünün ve markanın tüketicisi haline getirebilmek için ürün ve markanın içeriğini bireyin algılayabileceği şekilde ekrana sunmak büyük önem taşımaktadır (Yavuz, 202:60).

Reklamlar, bir firmanın sunmuş olduğu ürünlerin, hizmetlerin veya düşüncelerin kitle iletişim araçlarıyla duyurulmasına denilmektedir (Yolcu, 1998: 327). Hayatımıza girdiği andan itibaren bizleri etkiler ve yönlendirir. Bir reklam filminde insanlar, yeni ürünler, servisler, fiyatlar ve daha birçok şey bulunur. Ayrıca reklamlar değişen ve gelişen dünyamız içerisinde bizlere en iyiyi ve kaliteliyi göstermeyi hedeflemektedir (İnce, 1993: 231).

Reklamların kitle iletişim araçları ile sunumu yapılmadan önce, reklamın bir plan dahilinde o ürünün estetikliğini daha çok arttırmak için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Reklam beş duyuya hitap edecek şekilde betimlenmelidir. Ancak, insanların duyularına hitap etmeyen reklamlar genellikle estetikten uzak kalmaktadır. Bu yüzden duysal unsurların yaratmış olduğu düşüncelerin bir araya getirilmesiyle ve betimlemesinin yapılmasıyla reklamın içeriği mantık çerçevesinde oluşturulabilir. Reklamın ortaya çıkarılması için planlama aşamasından sonra renk kullanımı, müzik ve ses efektleri gibi duysal biçimlerde kullanılarak kitle iletişim araçları aracılığı ile yayınlanması için hazır hale getirilir (Akgün, Papatya, 2018: 510-511).

Kitle iletişim araçları sosyal medya, radyolar, çevrimiçi video paylaşım platformları, sinemalar veya televizyonlardır. Bu araçlardan insanlara, reklamı ulaştırma konusundaki en büyük pay sahibi televizyonlardır.

Televizyonlar, göze ve/veya kulağa hitap etmesiyle ve toplumun büyük kesiminin evlerinde televizyon bulunmasıyla, reklamcılar için vazgeçilmez bir araçtır. Kocaman ekranların bireylerin dikkatini çekme konusunda önemli bir etkinliği söz konusudur (Ramacitti, 1998: 84'ten akt. Solak, 2016: 258). Çünkü, televizyon yayıncıları sevdiğimiz bir diziyi izlerken reklam arası koyarak, diziyi kaçırmamak adına bile o reklamları baştan sona kadar izlememize olanak tanımaktadır. Televizyondaki reklamlara göz atan insanlar bir ürünün tanıtımını izlerken aslında toplumsal normları, değerleri ve rolleri izlerler. Bu yönden, reklamlarda yer alan karakterlerin kim olduğu, nasıl temsil edildiği ve hangi özelliğiyle ön plana çıktığı önem arz eder. Özellikle yaşlı bireylerin reklamlardaki temsili, yaşlılık algısının oluşmasında önemli bir araç konumundadır.

Günümüz şartlarında sanayileşmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik açıdan yaşlılık figürü bakıma muhtaç insanlar olarak algılanmaya başlamıştır. Toplum içerisindeki konumları gittikçe azalan ve sosyal sorun olarak görülen yaşlılık kavramı çocuklarına veya başka insanlara bağımlıymış gibi yansıtılmaya çalışılmaktadır. Bu düşüncenin yerleşmesindeki en büyük faktör ise reklamlardır. Çünkü, reklamlar yaşlılığa karşı bir önyargı oluşturarak sistemin genç ve güzel olma algısına vurgu yapar ve onun dışındaki yaşlı kesimi görmezden gelmektedir (Özmen,

2013: 114). Reklamlarda hemen hemen her alanda gençlik, bireysellik ve dinamiklik ön plana çıkartılmaktadır. Bu yönüyle de yaşlılık dinamikliğinin azaldığı veya güzelliklerinin kaybolduğu gibi anlamlar taşıdığı için reklamlarda yaşlı figürü çok fazla gösterilmemeye çalışılır (Aydın, 2022: 13).

Reklamlarda yaşlılardan memnun olunmadığı ve yetersizlik duygusu baskın bir şekilde hissettirilmektedir. Yaşlılık sorununun çözülmesi gereken bir problem olduğu bir şekilde seyirciye yansıtılmaya çalışılır. Genel olarak reklamlar, gençlere ulaşamayacakları ya da ulaşabilmeleri için çaba göstermeleri gereken bir hayali satmaktır. Fakat firmalar, yaşlılık figürü yüzünden markanın ürününe olan talebin azalabileceği korkusu taşımaktadırlar (Yasa, 2022: 105).

Ülkemiz açısından incelendiğinde ise yaşlılığın reklamlar için bir sorun teşkil etmediği açıktır. Çünkü yaşlılar, ülkemiz içerisinde çağlar boyunca insanların hizmette kusur etmediği, saygı duyduğu ve gelenekçi figürler olarak karşımıza çıkmaktadır (Esendemir, 2021:78). Yaşlılara duyulan güven, sevgi veya saygının hem kültürel hem de toplumsal alanda var olduğu için reklamlarda bu değer yargılarını görmek oldukça mümkündür (Aydoğan, 2022: 26).

Ülkemizdeki reklam filmlerinde genel olarak yaşlılar yalnız, mutsuz, ailesinden uzak ve üzgün gözükseler de asıl amaç filmin duygusal çekiciliğinin kazanılmak istenmesindendir. Bu yönüyle estetik görsellerle reklam filminin değeri yükseltilmeye çalışılır (Durdubaş, 2022: 73). Bu olumsuz imgeleri genellikle dini reklamlarda görmekteyiz. Örneğin, bayram sabahında yaşlı bir amca veya teyzenin çocuklarını özlem ve hasretle beklediği anlar görüntülenirken, bir anda çocuklarının ziyarete gelmesiyle neşeli bir tavır sergilerler. Burada bayramlarda yaşlıların ziyaret edilmesi ve onlara her zaman hürmet etmemiz gerektiğine gönderme yapılmaktadır. Yaşlıların, toplum içerisinde var olduğu ve görmezden gelinmeyeceği gibi küçük mesajların reklamlar aracılığı ile diğer insanlara ulaştırmayı amaç edinmektedir. (Özmen, 2013: 117).

Reklam İncelemeleri

1.1. Kent Şeker ve Çikolata 2012 Bayram Reklamı

Reklamın ilk saniyelerinde, dağlık ve çevresinde çok fazla ev bulunmayan bir köyde hava daha yeni aydınlanırken bastonlu, ak saçlı ve sakallı bir yaşlı amcanın balkon masasına elleri titreyerek koyduğu bir kâse bayram şekerini görmekteyiz. Yaşlı amca üzgün bir şekilde çocuklarının ve torunlarının gelmesini beklemektedir. Bunun içinde köy yolunu dört gözle izlemektedir.

Hava biraz daha aydınlandıktan sonra baktığı köy yolunda bir hareketlilik fark etmiştir. Birçok araba onun evine doğru gelmektedir. Çocuklarının ve torunlarının geldiğini gören yaşlı amca çok mutlu olur ve şu sözler ağzından dökülür. “Ben 123 yaşındayım. Hepinizden çok yaşadım. Hepinizden çok bayram gördüm. Her şey geçip gider. Geriye bir tek ailen kalır. Ailen yanındaysa zaten bayramdır.” (Kent Şeker ve Çikolata 2012 Bayram Reklamı, 2012). Bu söz ile reklamın duygusal yönlerine şahit olmaktayız. Çünkü, yaşlı kimselerin bayramlar haricinde çok fazla aileleri tarafından ziyaret edilmediğinden ve edildiği zamanlarda da ne kadar mutlu olduklarını seyirciler ile duygusal bir bağ kurarak yansıtmaya çalışmışlardır. Burada amaç, yaşlılarımızın bu gibi reklamlar üzerinden daha fazla ziyaret edilmesini seyirciye sunarak geleneksel toplum değerlerimize sahip çıkmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktır.

Şekil 1: Reklamda ailesinin yaşlı amca'yı ziyaret ettikten sonraki mutluluğunun yansıtılması (Kent Şeker ve Çikolata 2012 Bayram Reklamı, 2012)

1.2. 118 80 Yaşlı Teyze Reklamı

Reklamda ak saçlı ve güler yüzlü yaşlı bir teyze “Fatma Hanım’ın numarası kaçtı? Hiçbirini hatırlayamıyorum. Neydi acaba? Ama bir tek numarayı hatırlıyorum. 118 80!” demektedir. Marka bu reklamında yaşlıların günlük yaşamda yaşadığı zorlukları mizahi bir dille ele almıştır. Bu zorluklardan biri unutkanlıktır. 118 80 servis hattının ezberlenmesi hem kolay hem de unutulması zor bir numara olduğunu yaşlılar bağlamında vurgulamışlardır. Bir tek genç veya yetişkinler için değil, yaşlılar için de kolay bir şekilde ulaşabilecekleri bir servis hattı olduğunu seyirciye sunmuşlardır (118 80 Yaşlı Teyze Reklamı, 2014).

Şekil 2: Reklamda güler yüzlü teyzenin ekranlara yansıtılması (Kaynak: 118 80 Yaşlı Teyze Reklamı, 2014)

1.3. Turkcell Bayram Reklamı 2017 Arayın #BAYRAMOLSUN

Reklamın ilk saniyelerinde huzurevinde kalan ak saçlı ve gözlüklü bir yaşlı amcanın yatağından üzgün bir şekilde kalktığını ve bayram için hazırlık yaptığını görmekteyiz. Yaşlı amca “*Bayram olunca ister istemez hatırlanmak istiyor insan. Eskisi gibi kapısı çalsın, telefonu susmasın istiyor. Aranmayınca üzüliyoruz tabi... Üzülmez miyiz? E, bayram bu. Adı üstünde bayram. Gelememeyi anlıyorum ama aranmamak, işte o çok dokunuyor.*” demektedir (Turkcell Bayram Reklamı, 2017). Bu sözlerde yaşlıların ister kendi evlerinde olsun ister huzurevlerinde kalmasına bakılmaksızın bayramlarda yalnızlık duygusunu çok fazla hissettiklerini reklamda vurgulamışlardır.

Türk toplumunda bayramlar ailelerin bir araya geldiği, büyüklerin ziyaret edildiği ve hatırlandığı özel günler olarak bilinir. Bu reklam, geleneksel bayram kalabalıklarını ve cıvıltısını bizlere hatırlatmak amaçındadır. Yaşlılarımızın duygularını bizlerle paylaşarak onları unutmamamızı ve onlara sahip çıkmamız gerektiğini vurgulamaktadır.

Şekil 3: Reklamda çocuklarının aramasını bekleyen yaşlı amca figürü (Kaynak: Turkcell Bayram Reklamı, 2017)

Yaşlı amcanın ağlamaklı bir şekilde söylediği “*Gelememeyi anlıyorum ama aranmamak, işte o çok dokunuyor.*” sözleriyle markanın bir telefon hattı servisi olduğu vurgulanarak, yaşlıların bayram günlerinde aileleri gelemeseler bile her türlü ulaşabileceklerini duygusal bir bağ ile seyirciye aktarmaktadır (Turkcell Bayram Reklamı, 2017). Bu yönden yaşlılarımızın reklamda yalnızlık hissi ve hatırlanma ihtiyaçları, toplumsal değerler ve aile bağları üzerinden etkili bir şekilde işlenmiştir. Bayram sabahlarında geleneksel olarak aile büyüklerimizi aradığımız, onların bayramını kutladığımız için özellikle reklamda yaşlı karakterler ve onların duygu dünyası dile getirilmiştir. Böylelikle marka, reklamı izleyen kitleye bizde sizler gibi toplumun içindeyiz ve yaşlılarımızı sizler kadar önemsiyoruz mesajı verilmektedir.

1.4. Coca-Cola Bayramda Yola Çıkanlar Reklamı

Reklamın ilk saniyeleri yolda trafiğe takılmış birçok araç ve markanın kamyonu karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında bu kamyonun arkasında “*Bayramda hiç tanımadığın birini mutlu etmek istiyorsan bu kamyonu takip et!*” yazısı bulunmaktadır. Bu mesaj, izleyicilere reklamın sonunda ne olacağına dair merak uyandırmaktadır. Reklamda kamyonu takip eden bazı araçlarla bir huzurevinin önüne gelindiği görülmektedir. Ardından seyirciye bir mesaj daha verilmektedir. “*Bizi takip edenleri, bayram ziyaretinin en değerli olduğu yerlerden birine götürdük.*” (Coca-Cola Bayramda Yola Çıkanlar Reklamı, 2015). Bu mesajda ise, yaşlılarımızın bizim en değerlilerimiz ve onları mutlu etmek her şeyden daha önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Reklamın sonraki saniyelerinde, kamyonu takip eden gençlerle birlikte huzurevine eski bayramlardaki gibi sofralar kurulduğu görülmektedir. Sonrasında yaşlılarımızın elleri öpülerek ve sarılarak bayramlaşma merasimi gerçekleşmektedir. Burada dayanışmanın eski bayram ruhunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Yaşlılarımız çok mutlu ve hatta bazılarının mutluluktan ağladığını görmekteyiz (Coca-Cola Bayramda Yola Çıkanlar Reklamı, 2015). Burada anlatılmak istenen, huzurevinde kalan yaşlılarımızın ilgiye daha fazla ihtiyaçlarının olduğu ve tanımadığı insanların oraya gelerek bayramlarını kutlamalarıyla kendilerini ne kadar çok değerli hissedeceklerini vurgulamaktır.

Şekil 4: Reklamda yaşlı teyzenin mutluluğunun seyirciye yansıtılması (Kaynak: Coca-Cola Bayramda Yola Çıkanlar Reklamı, 2015).

1.5. Kent Şeker Reklamı Analizi

Reklamda bir tren garında takım elbiseli yaşlı bir amca ve güzel giyimli yaşlı bir teyze vagonlarını aramaktadır. Gardaki insanlardan yardım isteseler bile herkesin aceleci bir şekilde vagonlarına ilerlediği ve yaşlılarımızı önemsemedikleri görülmektedir. O sırada küçük bir kız yaşlılarımıza bakar ve ailesiyle kendi vagonuna girer. Sonrasında garın güvenliği yaşlılarımızın durumunu fark eder ve onlara yardımcı olur. Reklamın ilerleyen saniyelerinde yaşlılarımız bir fotoğrafa bakıp mutlu olduklarını görüyoruz. Bu fotoğrafla beraber yeni doğmuş torunlarına gittikleri anlaşılmaktadır. Küçük kızın ailesi de kendi ailesini ziyarete gittiği görülmektedir (Kent Şeker Reklamı Analizi, 2019).

Sabah hava aydınlandığında tren yolunda bir çalışma vardır. Tren durmak zorunda kalarak herkes meraklı bir şekilde dışarıya bakmaktadır. O sırada küçük kızın ailesi kendi ailesini arayarak üzüntülü bir şekilde geç geleceklerini bildirmişlerdir. Camdan bakan yaşlı amcayı küçük kız görür ve aklına bir fikir gelir. Bayramlıklarını giymiş bir şekilde ailesinin karşısına çıkar ve yaşlılarımızın olduğu vagona ilerlerler. Sonrasında küçük kız ve ailesi yaşlılarımızın bayramını kutlar ve yaşlılarımız çok mutlu olurlar. Yaşlı amca da cebinden bayram şekerini çıkarır ve herkesin bayramını kutlar (Kent Şeker Reklamı Analizi, 2019). Bu samimi jest, yaşlılara karşı sevgi ve şefkatin göstergesidir. Reklamda sevdiklerimize, ailemize ulaşabilmek için biraz çaba sarfetmemiz gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, toplum olarak birbirimizle aile bağımız varmışçasına yaklaşılabildiğimiz günlere de bir gönderme bulunmaktadır.

Şekil 5: Reklamda bayram geleneklerinden biri olan el öpme merasiminin seyirciye yansıtılması (Kaynak: Kent Şeker Reklamı Analizi, 2019).

1.6. A101 Reklam Analizi-2018

Reklamın başında güzel giyimli yaşlı bir çift kol kola apartmanın merdivenlerinden yavaşça inmektedirler. Burada yaşlılığın önemli bir simgesi haline gelen yaşlılığın verdiği yorgunluk seyirciye aktarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında, reklamda dış ses yaşlılarımıza alaycı bir tavırla “Aradıkları ucuzluğu bulmak için kaç durak gidecekler kim bilir? Bu yaşta çekilecek dert mi bu?” diye eleştirmektedir. O sırada yaşlılarımız dışarıya çıkarlar ve yüzleri buruk ve sinirli bir şekilde dış sese karşı marketin evlerinin hemen yanında olduğunu belirtmişlerdir. Marka, marketlerinin genç veya yetişkinler için değil yaşlılarımız dahil herkesin ulaşabileceği bir konumda olduğu yansıtılmıştır (A101 Reklam Analizi, 2018).

Şekil 6: Reklamda yaşlılarımızın mutsuzluğunun seyirciye yansıtılması (Kaynak: A101 Reklam Analizi, 2018).

Reklamda, yaşlılarımızın her zaman yardıma muhtaç kişiler olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yaşlı amca ve teyzenin dış sesin eleştirel tavrından bu kadar etkilenmelerinin nedeni ise, günlük yaşamda da onlara karşı toplum olarak alaycı bir tavırla yaklaştığımızdandır. Bu yüzden yaşlılarımızın bu gibi konularda daha hassas olabileceklerini unutmamak gerekir

1.7. Vodafone Babalar Günü Reklamı

Reklamda Eskişehirspor Kulübü bando şefi Ali Ulusoy'un kalp rahatsızlığı nedeni ile doktorunun maçları artık televizyondan bile izlememesi gerektiği konusunda uyarmasıyla başlamaktadır. Saçları ak, bıyıklı, gözlüklü ve giyim kuşamı düzgün olan Ali Amca bu duruma çok üzülür. Yaşlılığın en büyük sorunların biri olan sağlık sorunları sebebiyle Ali Amca'nın sosyal hayattan kopmasına neden olmaktadır. Maç günü, statta olamamanın verdiği üzüntü olmasına rağmen Ali Amca, Eskişehirspor formasını giymiş ve gençliğindeki fotoğraflarına bakarken buluyoruz. Burada yaşlılarımızın her zaman gençliğe karşı özlemi güzel bir şekilde yansıtılmıştır (Vodafone Babalar Günü Reklamı, 2018).

Şekil 7: Reklamda yaşlılarımızın eski günlere olan özlemlerinin seyirciye yansıtılması
(Kaynak: Vodafone Babalar Günü Reklamı, 2018).

Reklamın ilerleyen saniyelerinde statta herkes tezahüratını yaparken Ali Amca'nın oğlu, babasının oturduğu koltuğu boş görür ve üzüntüsünü gizleyemez. Aklına bir fikir gelir ve babasını arar. Sonrasında şu cümleler ağzından dökülür. “*Sensiz olmuyor. Hadi baba!*” dedikten sonra telefonu hoparlöre alır ve Ali Amca taraftarla birlikte maça ortak olurken hem mutluluğunu hem de gözyaşlarını gizleyemeyerek reklam son bulur (Vodafone Babalar Günü Reklamı, 2018). Reklam duygusal bir hikâye ile seyirciyi etkilemeyi amaçlamaktadır. Ali Amca'nın yıllarca gönül verdiği işine saygı duyan oğlu ise, baba-oğul arasındaki sevgi bağının her problemin üstesinden gelebileceğini göstermiştir. Aile yapısının sevgi bağı üzerine kurulu olabileceğini ve dayanışma ile bu sevgi bağının pekiştirilmesi reklama samimi bir hava katmaktadır.

1.8. Kent Huzurevi Reklamı

Reklamın başında yaşlı amcalar ve teyzelerin bayram sabahında gelecek olan çocuklarına ve torunlarına hazırlandıklarını görmekteyiz. Yaşlı amcalar takım elbiselerini giymiş ve ak saçlarını tararlarken, yaşlı teyzeler ise şık kıyafetlerini giymiş ve makyajlıdırlar.

Reklamın ilerleyen saniyelerinde yaşlı bir amca “*Geleceğiz dediler. Geçen bayram hastaydık, gelemedik. Bu bayram geleceğiz dediler.*” Burada aslında bir yakınmadan bahsetmek mümkündür. Çünkü, yaşlılarımız için bayram ziyaretleri önemlidir. Evlatları onları ziyarete gelemediği zaman sanki bahane sunuyorlarmış gibi hissetmelerine neden olmaktadır. Reklamın devamında yaşlılarımız koro halinde bir şarkı söylemektedirler. Şarkının vurucu noktası “*Senede bir gün*” sözüyle reklamın, yaşlıların yalnızlığından yakındıklarını tekrardan seyirciye aktarmaktadır. Reklamda şarkıya yaşlıların ziyarete gelmiş olduğu çocukları da katılmaktadır. Hepsinin ellerinde bir çiçek, gözlerinde ise ayrı bir hüznün vardır. Geçen bayram gelemedikleri için babalarına ve annelerine karşı duydukları mahcubiyetin simgesidir (Kent Huzurevi Reklamı, 2016).

Şekil 8: Reklamda yaşlılarımızı ziyarete gelen çocuklarının seyirciye yansıtılması
(Kaynak: Kent Huzurevi Reklamı, 2016).

Reklamın sonunda dış ses, “*Bayramları yeniden hatırlayan herkese teşekkür ederiz.*” demektedir. Bu sözle anlatılmak istenen ise, bayramların genç veya yetişkinler arasında unutulmaya yüz tuttuğunu ve sadece yaşlıların bayramlara olan bağlılıklarının bir yakınması olarak karşımıza çıkmaktadır (Kent Huzurevi Reklamı, 2016).

1.9. Diyanet İşleri Yaşlılar Kamu Spotu

Reklamın ilk saniyesinde dış ses “*Her şeyleri var. Evleri, yatırımları, maaşları, kira gelirleri... Bir tek şeyleri yok. Arayanları.*” demektedir. Burada yaşlılarımızın yalnızlığına dikkat çekmektedir. Reklamın geri kalan saniyelerinde de amcalar ve teyzeleri genel olarak mutsuz, üzgün ve yalnız görmekteyiz (Diyanet İşleri Yaşlılar Kamu Spotu, 2014). Ne kadar çok maddi durumu iyi olsa da kendilerinin merak edildiğini hissedememeleri onları

toplumdan dışlanmış gibi görünmelerine neden olmaktadır. Reklam bu yönüyle yaşlılarımızın yalnızlığını toplumsal bir sorun olarak ele almaktadır.

Şekil 9: Yaşlılarımızın yalnızlığının seyirciye yansıtılması (Kaynak: Diyanet İşleri Yaşlılar Kamu Spotu, 2014).

Reklamın son saniyelerinde dış sesin *“Onları yalnızlıktan kurtarmak bizim elimizde. Hadi! Bu ramazanda bir başlangıç yapalım. Hiç kimse hiç kimsesiz kalmasın.”* demektedir. Burada da kamusal bir sorunun çözümü için topluma çağrıda bulunmaktadır (Diyanet İşleri Yaşlılar Kamu Spotu, 2014).

1.10. Yaşlılık Kamu Spotu

Reklam yeşil bir çınar yaprağının yavaş yavaş solması ile başlamaktadır. İnsan yaşamı, çınar yaprağı ile imgelenmektedir. Yeşil bir yaprağın yavaş yavaş sararması, geçen zaman içerisinde insan ömrünün yaşlılık döneminde ne kadar değer kaybettiği dış sesin cümlesi ile belirtilmektedir. Bu düşünce, *“Hayat ne de hızlı geçer ne çok şeye tanık olur ömür, yaşlandığımız fısıldanır kulağımıza, bir kenara çekilmemiz istenir.”* cümlesi ile izleyiciye aktarılmaktadır. Fakat insanın kendisini en güvende hissettiği, başı sıkıştığında sığındığı, yalnızlığına sırdaş olan, canını yaktığında bile ses çıkarmayan, bir damla sevgi ile yeniden yeşeren çınar ağacı imgeleri bir baba veya anne figürünü bizlere hatırlatır. Onların yaşlanabileceğini hiçbir zaman düşünmeyiz. Ancak, saçları beyazladığında veya adım atmakta zorlanırken zamanın ne kadar hızlı geçtiğini o anlarda anlarız. Bu yüzden reklamda yaşlıların yaşamları boyunca yaptıkları fedakarlıklar hatırlatılarak, değerlerinin bilinmesinin hala geç olmadığını ve aile kavramını seyirciye vurgulama amacı taşımışlardır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021).

Şekil 10: Reklamda aile vurgusunun öneminin seyirciye yansıtılması (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021).

1.11. Dove Benim Güzelliğim Reklamı

Reklamda kadınların yaşamlarına rakamlarla sınır koyulamayacağını vurgusu yapılarak 30. saniyede, 62 yaşına giren siyah saçlı ve şık kıyafetli yaşlı bir teyzenin pasta mumlarını yer değiştirmesiyle kendini 62 yaşında değil de halen 26 yaşında hissettiği belirtilmektedir (Dove Türkiye, 2018). Bu yönüyle reklam toplumun yaşlılık algısına bir gönderme yaparak enerjik, bakımlı, genç ve dinamik hisseden bir yaşlı kadın figürü de olabileceğini reklamda yansıtmaya çalışmışlardır. Çünkü, toplumumuzda yaşlılık figürü saçları beyazlamış, yürümekte zorluk çeken veya kırışıklıkları artan kişiler olarak vurgulanmaktadır. Aksine reklamın amacı herkes için kabul gören yaşlı figürü yıkılarak, yaşlıların da gençler gibi hissedebileceklerini seyirciye ulaştırmaya çalışmışlardır.

Şekil 11: Kendini halen genç gibi hisseden yaşlı kadın figürünün ekrana yansıtılması (Kaynak: Dove Türkiye, 2018).

2. İçerik Çözümlemesi

2.1. Yaşlı Karakterlerin Cinsiyet Durumu

Araştırmamız kapsamında 11 tane televizyon reklamında analiz edilen yaşlı karakter sayısı toplamda 44'tür. Aşağıda Tablo 1.'de verilen bilgiler ışığında televizyon reklamlarında toplamda 25 (%56,8) yaşlı kadın karakteri ve 19 (%43,2) yaşlı erkek karakteri bulunmaktadır.

Tablo 1. Yaşlı Karakterlerin Cinsiyet Durumu

Değişken	Frekans	Yüzde
Kadın	25	56,8
Erkek	19	43,2
Toplam	44	100

2.2. Yaşlı Karakterlerin Etkinlik Düzeyleri

Televizyon reklamlarında seyircilere yansıtılan yaşlı karakterlerimizin analiz edilme sürecindeki önemli değişkenlerden biri etkinlik düzeyleridir. Toplamda 44 yaşlı karakterimizin etkinlik düzeyleri aşağıda Tablo 2.'de gösterilmektedir. %34,1'i etkin, %27,3'ü çok etkin, %31,'i etkin değil ve %6,8'inin durumu belirsizdir. Buna göre, reklamlarda yaşlı karakterlerin günlük yaşamda hem sağlıklı hem de çevresiyle etkileşimde oldukları görülmektedir. Fakat yine de kendini dış çevreden uzaklaştıran, çocuklarının ve torunlarının özlemini çeken daha pasif bir şekilde hayatına devam eden yaşlı karakterlerde bulunmaktadır. Genel olarak, yaşlı bireylerin günlük yaşamda hiç aktif olmadıkları yanılgısının yanı sıra reklamlarda yaşlı bireylerin de günlük yaşamda aktif olabildiği de görülmektedir.

Tablo 2. Yaşlı Karakterlerin Etkinlik Düzeyleri

Değişken	Frekans	Değiştir
Etkin	15	34,1
Çok Etkin	12	27,3
Etkin Değil	14	31,8
Belirsiz	3	6,8
Toplam	44	

2.3. Yaşlı Karakterlerin Sağlık Durumu

Analiz edilen televizyon reklamlarındaki yaşlı karakterlerimizin sağlık durumlarının incelenmesi bir diğer önemli değişkendir. Tablo 3.'e göre, yaşlı karakterlerin tümünün (44) sağlık durumlarının iyi olduğu belirlenmiştir. Genellikle, yaşlılarımızın sağlık durumlarının her anlamda kötü olduğuna dair birçok varsayım bulunmaktadır. Ancak, yaşlı karakterlerimizin sağlık açısından iyi durumda olduklarının ortaya konması, çeşitli olumsuz varsayımları ortadan kaldıracaktır.

Tablo 3. Yaşlı Karakterlerin Sağlık Durumu

Değişken	Frekans	Yüzde
Sağlıklı	44	100
Sağlıksız/Yatalak	0	0
Toplam	44	

2.4. Yaşlı Karakterlerin Fiziksel Görünüşleri

Televizyon reklamlarındaki yaşlı karakterlerimizin fiziksel görünüşleri de önemli değişkenler arasındadır. Aşağıda Tablo 4.'te verilen yaşlı karakterlerin fiziksel görünüşlerinin ilkinde, yüzünde belirgin kırışıklık olan yaşlı karakter sayısı %72,7 iken, %11,'ünün yüzünde ise hiç kırışıklık bulunmamaktadır. %15,9 'unun ise yüzünde kırışıklığın var olup olmadığı belirlenememiştir. Buna göre yaşlılık simgelerinden biri olan yüzdeki kırışıklık, reklamlarda detaylı bir biçimde gösterilmektedir.

Yaşlı karakterlerin fiziksel görünüşlerinin ikincisinde, %4,5'nin kambur olduğu, %63,6'sının dik duruşa sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak, yaşlı karakterlerin %31,8'inin duruşlarının belirsiz olduğu tespit edilmiştir. Çünkü, bazı yaşlı karakterlerin reklamda koltuk veya sandalyede oturur halde görünmeleri nedeniyle duruşlarının dik veya kambur olduğu ayırt edilememiştir.

Yaşlı karakterlerin fiziksel görünüşlerinin üçüncüsünde, %59,1'inin beyaz saçlı olduğu, 4,5'inin saçlarının hiç olmadığı görülmektedir. 36,4'ünün ise başörtü veya şapka gibi aksesuarlar takmaları nedeniyle analiz edilememiştir.

Yaşlı karakterlerin fiziksel görünüşlerinin dördüncüsünde, toplamda 19 yaşlı erkek karakterinin 12'sinin (%63,16) sakal ve bıyığının beyazladığı görülmektedir. Buna göre, sakallı

ve bıyıklı yaşlı erkek karakterlerinin, sakalsız ve bıyiksız erkek karakterinden fazla olduğu belirlenmiştir.

Yaşlı karakterlerin fiziksel görünüşlerinin son olarak beşincisinde, gözlük kullananlar %34 iken, baston ve koltuk değneği kullananlar ise %4,5'tir.

Tablo 4. Yaşlı Karakterlerin Fiziksel Görünüşleri

Fiziksel Görünüşü	Frekans	Yüzde
Yüzünde Kırışıklık	32	72,7
Yüzünde Kırışıklık Yok	5	11,4
Belirsiz	7	15,9
Toplam	44	
Kamburluk	2	4,5
Dik Duruş	28	63,6
Belirsiz	14	31,8
Toplam	44	
Beyaz Saçlı	26	59,1
Kel	2	4,5
Belirsiz	16	36,4
Toplam	44	
Sakal/Bıyık	12	63,16
Toplam	12	
Gözlük	15	34
Baston/Koltuk Değneği	2	4,5
Toplam	17	

Sonuç

Televizyon reklamları günümüzde hemen hemen her eve ulaşabilmesiyle, firmalar için çok önem arz etmektedir. Çünkü, oluşturulan karakterlerin, düşüncelerin veya mesajların toplumun büyük kesimine hitap etmesi amacıyla oluşturulmaktadır. Bu yönden reklamlar sürekli gelişmekte ve yeniliğe her zaman ayak uydurmaktadır.

Reklamlar daha çok çocukların ve gençlerin ilgisini çekmek üzerine kuruludur. Çünkü, çocuklar için en güzel oyuncağı, gençler içinse en güzel kıyafetleri ve en kaliteli makyaj malzemeleri gibi ihtiyaç fazlasını insanlara tükettirmek için ellerinden geleni yaparlar. Bu yönüyle reklamlara bakıldığında uzun boylu yakışıklı erkekler, güzel kadınlar veya sarışın çocuklar görmek daha mümkündür. Fakat, toplumumuzda çocuk ve gençlerden başka bir kesim daha bulunmaktadır. Yaşlılarımız.

Yaşlılar, her insan için bilge, tecrübeli, sevecen ve saygı duyulması gereken bir figürdür. Reklamlarda da bu yaşlı tasviri uygulanarak tüketicinin dikkatini çekmek amacı güderler. Ülkemiz açısından incelendiğinde, yaşlı reklamlarını önemli günlerde daha çok tüketicilere sunulduğunu görebilmekteyiz. Örnek olarak, dini bayramlar verilebilir. Yukarıda da verilmiş olan birçok reklam dini bayramlar üzerinedir. Yaşlı figürünün daha ön planda olduğunu bu sayede görebilmekteyiz. Fakat reklamcılar yaşlı figürünün insanları etkileyemeyeceği korkusundan dolayı reklama biraz dram katarak insanların duygusallığını ön plana çıkarma konusunda ustadırlar. Yalnız başına, mutsuz ve üzgün bir yaşlı figürü konularak, ailesinin onu ziyarete gelmesini bekler. Çünkü, toplumumuzda yaşlıya verilen değer dini bayramlar söz konusu olduğunda daha çok artmaktadır. Ailesi ziyarete geldiğinde ise, ondan mutlusu yoktur.

Dini bayramlar haricinde yaşlıları sağlık, emeklilik veya sigorta hizmetleri gibi reklamlarda da görmek mümkündür. Ayrıca, gün geçtikçe bazı reklamlarda yaşlıları daha enerjik, teknolojiyle haşır neşir, kendi hayatlarından çok memnun ve yaşama sevinciyle dolup taşan insanlar olarak da izleyebilmekteyiz. Bu duruma örnek olarak, Dove Benim Güzelliğim reklamı verilebilir. Geleneksel kalıpların dışına çıkılarak, yaşlılığa olan olumsuz duyguların silinmesine bu gibi reklamlar yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

Akgün, A. A. Papatya, N. (2018). Televizyon Reklam Mesajlarında Kullanılan Görsel Estetik Unsurlar: Televizyonda Yayınlanan Otomobil Reklamları Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 510-511.

- Aydın, O. Ş. (2022). Reklamlarda Yaş Ayrımcılığı: Özel Gün Reklamlarında Yaşlılığın Temsili Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5, 13.
- Aydoğan, H. (2022). Yaşlıların Sosyal Reklamlar Aracılığıyla Temsili-6 Ülke Karşılaştırması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 26.
- Coca-Cola Bayramda Yola Çıkanlar Reklamı. (2015). (Erişim Tarihi: 26.01.2025). <https://www.youtube.com/watch?v=9khxQskDN3Q>
- Doyuran, L. (2018). Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde). *Erciyes İletişim Dergisi*, 5, 4, 301.
- Durdubaş, K. (2022). Televizyon Reklamlarında Yaşlı Temsilinin Yaşlılık Algısına Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1, 73.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2021). *Yaşlı Kamu Spotu*. (Erişim Tarihi: 28.01.2025). <https://www.youtube.com/watch?v=8CK7Z8NYH1A>
- Esendemir, Ş. (2021). Türkiye’de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4, 78.
- Gül, S, S., Nizam, Ö, K. (2021). Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 182.
- İnce, I. (1993). Reklam Diline Dilbilimsel Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 231.
- Kent Şeker ve Çikolata 2012 Bayram Reklamı. (2012). (Erişim Tarihi: 24.01.2025). <https://www.youtube.com/watch?v=A9pPhLJrSF4>
- Özmen, Ş. Y. (2013). Türk Kültüründe Yaşlının Yeri ve Medyayla Yaşlılığın Değişen Konumu. *Milli Folklor Dergisi*, 25, 114.
- Solak, B. B. (2016). Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımının Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi: Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4, 258.
- Yasa, F. (2022). “Yaşlanıyorum, Öyleyse Yokum!” Orta Yaşlı Kadınların Reklamlardaki Yaşlı Temsillerine Dair Görüşleri. Mete Kazaz (Ed.), *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar X* içinde (s.103-126) Konya. Eğitim Yayınevi.

- Yavuz, C. (2021). Televizyon Reklamlarının Tüketim Kültürüne Etkisi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6, 60.
- Yolcu, E. (1998). Televizyon Reklamları ve Yapım Sürecine Bakış. *İstanbul İletişim Fakültesi Dergisi*, 7, 327.
- İnce, M. ve Koçak, M.C (2018) Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi ile İlgili Yayınlanan Haberlerde Söylem ve İdeoloji. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018 Sayfa: 1969-1999*
- İnce, M. ve Koçak, M.C. (2018) The Use Of Tv In Usa Presidency Elections As A Mass Media. *Electronic Turkish Studies*. Spring2018, Vol. 13 Issue 13, p37-51. 15p.
- İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1-11.
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ana Haber Bültenlerinde Haberlerin Konusu Ve Sunum Tarzı İle Reyting Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 416-441. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823>
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 1111-1144. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462>
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 726-741.
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye’de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(11), 160-186. <https://doi.org/10.21733/ibad.897332>
- 118 80 Yaşlı Teyze Reklamı. (2014). (Erişim Tarihi: 24.01.2025). https://www.youtube.com/watch?v=_qByYzaHLq0
- Turkcell Bayram Reklamı. (2017). (Erişim Tarihi: 24.01.2025). <https://www.youtube.com/watch?v=bUvxEhjByIA>
- A101 Reklam Analizi. (2018). (Erişim Tarihi: 27.01.2025). <https://www.youtube.com/watch?v=Tb69pppmhcY>

- Kent Şeker Reklamı Analizi. (2019). (Erişim Tarihi: 27.01.2025).
<https://www.youtube.com/watch?v=l6f1AdhG-xo>
- Vodafone Babalar Günü Reklamı. (2018). (Erişim Tarihi: 27.01.2025).
<https://www.youtube.com/watch?v=1oYyh2vMWOg>
- Diyanet İşleri Yaşlılar Kamu Spotu. (2014). (Erişim Tarihi: 28.01.2025).
<https://www.youtube.com/watch?v=IisnUEtAEIE>
- Kent Huzurevi Reklamı. (2016). (Erişim Tarihi: 28.01.2025).
<https://www.youtube.com/watch?v=TjiJ-RDUmDY>
- Dove Türkiye. (2018). Benim Güzelliği. (Erişim Tarihi: 29.01.2025).
<https://www.youtube.com/watch?v=C890uMPXcc4>

ÖLÜM FARKINDALIĞININ OLUŞMASINDA DİZİLERİN ROLÜ: GASSAL DİZİSİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK

Necmettin Erbakan Üniv., mevlutcan.kocak@erbakan.edu.tr-ORCID ID: 0000-0002-9496-0541

Gülnida EKMEKÇİ

Karabük Üniversitesi, nekmekci672@gmail.com-ORCID ID: 0009-0001-6330-2060

Özet

Ölüm, insanlık tarihi boyunca hem bireyin hem toplumun temel meselelerinden biri olmuş; çeşitli felsefi, kültürel ve dini perspektiflerle farklı biçimlerde anlamlandırılmıştır. Çeşitli boyutlarıyla ele alınan ölüm, Schopenhauer'in düşüncesinde felsefenin çıkış noktası, Lacan'ın kuramında arzusun yapısal boşluğuyla bağlantılı bir gerçeklik, Heidegger'in ontolojisinde ise özgün varoluşun zorunlu koşulu olarak kavramsallaştırılmıştır. Modern dönemde, kitle iletişim araçları, özellikle de televizyon, diziler aracılığıyla ölümün görsel ve anlatsal temsillerini yeniden inşa ederek bireylerin bu olguyla ilişkisini şekillendirmektedir. Oysa ölüm, yalnızca bireysel bir son değil; aynı zamanda toplumsal yapılar, ideolojiler ve kültürel kodlarla örülü çok katmanlı bir olgudur. Bu bağlamda, Tabii platformunda 2024'te yayınlanan Gassal dizisi, ölüm teması etrafında şekillenen anlatısını gassallık mesleği aracılığıyla yapılandırarak, izleyiciye hem bireysel hem toplumsal düzlemde düşünsel bir yüzleşme alanı sunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu dizinin ilk beş bölümünü söylem analizi, eleştirel söylem analizi ve kelime bulutu teknikleri doğrultusunda incelemeyi; ölümün ideolojik ve kültürel kodlar aracılığıyla nasıl temsil edildiğini çözümlemeyi amaçlamaktadır. Söylem analizi, dizideki diyalog ve temaların toplumsal normları nasıl yansıttığını ortaya koyarken, kelime bulutu, tekrar eden kavramları görselleştirerek tematik eğilimleri belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Böylece, ölümün medyatik temsillerinin bireylerin varoluşsal sorgulamalarına etkisi çok katmanlı bir şekilde analiz edilmektedir. Çalışmadan elde edilen temel bulgulara, Gassal dizisi, ölümün medyatik temsiline dair özgün bir örnek sunduğu anlaşılmıştır. Dizide ölümün, sıradan bir biyolojik sonlanıştan ziyade, bireyin yalnızlık, aidiyet, pişmanlık ve anlam arayışı gibi duygusal katmanlarıyla işlendiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Gassal dizisi, ölüm, farkındalık, sosyal medya, gassal analiz

Abstract

Throughout human history, death has been one of the fundamental concerns of both individuals and societies, interpreted through various philosophical, cultural, and religious perspectives. In different frameworks, death has been conceptualized as the starting point of philosophy in Schopenhauer's thought, as a reality tied to the structural void of desire in Lacan's

theory, and as a necessary condition of authentic existence in Heidegger's ontology. In the modern era, mass media—particularly television series—reconstruct the visual and narrative representations of death, thereby reshaping individuals' relationships with this phenomenon. However, death is not merely an individual end; it is a multilayered phenomenon interwoven with social structures, ideologies, and cultural codes. In this context, the series *Gassal*, released in 2024 on the Tabii platform, structures its narrative around the theme of death through the profession of the ritual washer (*gassal*), offering viewers a space for intellectual confrontation on both individual and societal levels.

This study aims to analyze the first five episodes of the series using discourse analysis, critical discourse analysis, and word cloud techniques, focusing on how death is represented through ideological and cultural codes. Discourse analysis reveals how the dialogues and themes reflect social norms, while the word cloud technique visualizes recurring concepts to identify thematic tendencies. In this way, the study provides a multilayered examination of how mediated representations of death influence individuals' existential inquiries.

Keywords: *Gassal* series, death, awareness, social media, *gassal* analysis

Giriş

Medya, çağdaş toplumlarda yalnızca bilgi aktaran bir araç değil; aynı zamanda kültürel yeniden üretimin, toplumsal değerlerin inşasının ve ideolojik yönlendirmelerin merkezi bir aktörü olarak işlev görmektedir. Haber medyasından eğlence odaklı içeriklere kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösteren medya; bireylerin kimlik inşasında, değer yargılarının şekillenmesinde ve toplumsal gerçekliğin algılanmasında önemli rol oynayan kültürel bir olgudur. Televizyon dizileri, bu işlevsel çerçevede, yalnızca boş zaman etkinliği sunan yapılar değil; görsel anlatıları ve karakter temsilleri aracılığıyla izleyicilerin duygusal ve düşünsel dünyalarını etkileyen, toplumsal normları yeniden üreten kültürel araçlar olarak da rol oynamaktadır.

Televizyon, radyo ve dijital platformlar, toplumsal gerçeklik algılarını oluşturmakta ve aynı zamanda şekillendirmektedir. Hikâye odaklı yapılar ve karakter temsilleriyle diziler, uygulamada duygusal bağ kurma ve özdeşleşme süreçlerini tetiklemektedir. Böylece bireyin düzenli yaşam stresinden uzaklaşmasına veya kişisel deneyimlerini anlamlandırmasına olanak tanımaktadır. Dizilerin bu bağlamda üstlendiği rol, yalnızca kültürel temsillerin yeniden üretimiyle sınırlı kalmamakta; toplumsal cinsiyet, aile yapısı, etik ikilemler ve ölüm gibi derin varoluşsal meselelerin kamusal tartışmaya taşınmasını da mümkün kılmaktadır. Ancak aynı zamanda bu anlatıların taşıdığı ideolojik yük, normatif değerleri pekiştirme, gerçekliği çarpıtma veya tüketim kültürünü ön plana çıkarma gibi eleştirel boyutları da içermektedir. Bu nedenle televizyon dizileri hem estetik hem de ideolojik bağlamlarda değerlendirilmesi gereken çok katmanlı anlatılar olarak düşünülmelidir.

Televizyon dizileri, popüler gelişmelerin devamı olarak, moda, dil kullanımı ve yaşam tarzı gibi unsurların yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. Örneğin, bir dizi karakterinin tarzı, gençlik arasında kültürel bir trend haline gelebilir veya bir dizi, belirli bir toplumsal sorunu işleyerek kamuoyunda tartışmalarını tetikleyebilmektedir. Ancak medyanın bu etkisi, stereotiplerin pekiştirilmesi, gerçeklikten kopuk temsillerin artışı veya tüketim kültürünün

teşvik edilmesi gibi riskler taşımaktadır. Özellikle gençlerin, medyanın idealize edilmiş görüntülerinden etkilenecek gerçek yaşam beklentileri şekillendirilmektedir.

Bu bağlamda, çalışmada dizinin ilk beş bölümü eleştirel söylem analizi ve kelime bulutu yöntemleri aracılığıyla incelenmiştir. Eleştirel söylem analizi yöntemi ile dizideki diyaloglar, karakter temsilleri ve tematik örüntüler üzerinden toplumsal normların ve değer sistemlerinin nasıl yapılandığının çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada kelime bulutu yöntemi senaryoda öne çıkan kavramları görselleştirerek, anlatının duygusal tonunu ve içerdği temel temaları belirlemek amaçlanmaktadır. Bu iki yöntem birlikte kullanılarak, Gassal dizisinin izleyici üzerinde nasıl bir etki yarattığı, hangi ideolojik anlam evrenlerini incelediği ve ölüm teması üzerinden hangi kültürel kodları görünür kıldığı farklı açılardan bir ele alınmaktadır. Araştırma, dizide işlenen ölüm, yas ve yalnızlık gibi temaların nasıl sunulduğu ve bu temaların kullanımında bireylerin anlam dünyalarıyla nasıl etkileşime girildiğini incelemeyi hedeflemektedir.

Ölüm Gerçeği ve Kitle İletişim Araçlarında Temsili

Ölüm, insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem de toplumsal düzeyde en derin etkiler bırakan olgulardan biri olarak görülmektedir. Çoğu zaman bilinmezlik ve kesinlik arasında sıkışan bu kavram, insan zihninde korku, merak ve anlam arayışı gibi çeşitli duyguları aynı anda tetiklemektedir (Helva, 2022:1-2). Bu karmaşık duygusal tepkiler, bireylerin ölümü anlamlandırma süreçlerini derinden etkilemektedir. Yine de yaşamın kaçınılmaz bir gerçeği olmasına rağmen, ölümle yüzleşme çabası bireyler tarafından çoğu zaman ertelenip, bastırılmaktadır (Aydoğdu, 2016:129).

Ölüm kavramı; bir insan hayatının sona ermesi, fiziksel varoluşun nihayete erdiği ve biyolojik işlevlerin tamamıyla durduğu durum şeklinde tanımlanmaktadır.

Türk Dil Kurumu'nda ölüm, kültürel ve dini bağlamlarda “ahiret yolculuğu”, “son”, “ebedî istirahat”, “son yolculuk”, “emr-i hak”, “irtihal”, “memat”, “mevt” ya da “vefat” gibi çeşitli ifadelerle de adlandırılmaktadır (TDK, 2025).

Bireyin tüm yaşamsal potansiyellerinin sonlanması ölümün en sarsıcı gerçekliklerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ölüm, pek çok düşünürü derin biçimde etkisi altına almaktadır. Ölüm konusuyla ilgilenen filozoflardan biri olan Arthur Schopenhauer, “ölüm”ü felsefenin esas ilham kaynağı olarak görmektedir (Çakır ve Çakır, 2024:58).

Schopenhauer'e göre, ölüm olgusu olmaksızın felsefi düşünüşe yönelmek neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda, felsefeyi “*ölüme hazırlanma süreci*” şeklinde tanımlamaktadır. Çünkü ölüme dair her türlü düşünsel uğraş, kaçınılmaz biçimde yaşamın anlamı üzerine düşünmeyi de beraberinde getirmektedir (Koç, 2018:29). Yine Schopenhauer'e göre ölüm, yalnızca bireysel varoluşun sonu değil, aynı zamanda düşünsel uğraşların merkezini oluşturan temel bir olgu olarak görülmektedir. Felsefenin çıkış noktası olarak gördüğü ölüm, onun düşünce dünyasında salt biyolojik bir sona erişten ziyade, insan zihninin yüzleşmek zorunda olduğu en kesin ve kaçınılmaz hakikat niteliğindedir (Soysal, 2009:86). Bu yönüyle, ölüm yalnızca varoluşun bir sınırı değil, aynı zamanda yaşamın anlamına dair sorgulamanın tetikleyicisidir (Helva, 2022:108). Schopenhauer'e göre, “*yaşam acı ve ıstırapla doludur*”, çünkü insanın arzuları asla tam anlamıyla tatmin edilememektedir. Ölüm, bu acıdan kurtuluş

sağlamakta ve bu nedenle olumlu, arzu edilen bir şey olarak görülmektedir. Ancak, ölüm fikriyle uzlaşmak zor bir süreci ifade etmektedir. Çünkü insanlar varlıklarının sonlanması düşüncesine psikolojik olarak direnç göstermektedirler. Bu, ölümün kurtuluş olarak görülse de insan doğası gereği ölümle barışmanın zorluğunu ortaya koymaktadır (Papadaki, 2021). Schopenhauer'ın ölümün felsefi bir gerçeklik olarak insan düşüncesinin merkezine yerleştiğini vurguladığı perspektiften hareketle, Lacan'ın ölüm anlayışına dair katkıları, ölümün insan varoluşuyla olan bağına daha da derinleştirmektedir.

Jacques Lacan ölüm olgusunu, psikanalitik kuramın özgün kavramları üzerinden ele alırken, onu yalnızca biyolojik bir sona indirgemez; tersine, bireyin varoluşsal ve arzu temelli yapısının merkezine yerleştirmektedir (Tuzgöl, 2018:47-48). Lacan, insanın en derin fantezisinin, aslında ölüm olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, ulaşılması imkânsız olan ve bireyin arzularını yönlendiren “*objet petit a*” yani “*arzu nesnesi*”, ‘nin ölümle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır (Dağ Gümüş ve Gariper, 2024:107). Kişi, hayatı boyunca bu eksik ve tamamlanamaz nesneyi elde etmeye çalışırken, farkında olmadan ölüm dürtüsünün etkisiyle hareket etmektedir. Çünkü arzu nesnesine ulaşmak, onun varlığını sona erdirmekle yani onu yok etmekle mümkündür ve bu da doğrudan ölümle temas kurmak anlamına gelmektedir (Şen, 2023:74-75).

Lacan'ın “*ölüm itkisi*” kavramı ise intiharın psikanalitik çerçevede anlaşılmasında büyük rol oynamaktadır. Ölüm itkisinde ise özne, arzusunun daima eksik olduğu ve tamamlanmanın mümkün olmadığı bir gerçeklik içinde var olmaktadır. Bu eksiklik, kimi zaman intihar gibi radikal eylemlerle bir çıkış yolu aramaya dönüşebilmektedir (Canbolat ve Gençöz, 2019:67-72). Ölüm itkisinde birey doyum bulamadığı yerde öfkesini dışsallaştırır ve memnuniyetsizlik hali, saldırgan davranışlarla açığa çıkmaktadır (Güngör, 2023:113-115). Bu bağlamda ölüm itkisi hem kendine hem de ötekine yönelen bir yıkım potansiyeli taşımaktadır. Lacan'ın ölüm yaklaşımı, arzusunun yapısal eksikliği ve bireyin bu eksiklikle kurduğu gerilimli ilişki üzerinden şekillenmektedir. İnsan, arzu nesnesine ulaşmakla yok oluşu aynı potada deneyimleyebilmekte; bu nedenle, ölüm hem bir kaçış hem de bir çekim alanı olarak bireyin iç dünyasında sürekli varlığını sürdürmektedir. Lacan'a göre ölüm, bastırılmış değil, daima arzu edilen ama ulaşılması istenmeyen o son sınırdır (Kotan, 2023:410-412). Lacan, ölümü arzusunun ulaşılamaz nesnesi olarak görmektedir. Bir diğer ölüm hakkında görüşleri olan düşünür Heidegger, ölümü bireyin otantik varoluşunun temel belirleyeni olarak kavramsallaştırmaktadır.

Heidegger, ölüm kavramını varoluşsal açıdan ele alarak, bireyin kendi ölümünü kavrama kapasitesinin onun otantik varoluşunun önkoşulu şeklinde ifade etmektedir. Heidegger'e göre birey, ancak kendi ölümlülüğünü kabullenerek otantik bir yaşam sürdürebilmektedir. Heidegger'in ölüm anlayışı, onun varoluş felsefesinin merkezinde yer almaktadır. Ona göre, öznenin kendi ölümlülüğü ile yüzleşmesi ontolojik bir imkân sunmaktadır (Tarzi, 2024:80-81).

Heidegger için “*ölümün hakikatine tutunmak*” bireyin kendi ölümlülüğünün açığa çıkmışlığı içinde bireyin kendini muhafaza etmesi anlamına gelmektedir. Bireyin yaşantısındaki dünya görüşü bağlamalarının bütünü açısından temel bir kesinliği açığa çıkarmaktadır. Birey, ölümün gerçekleşmesi hakikati hakkında soru sormakla kalmamaktadır.

Heidegger için ölümün hakikati hakkındaki soru “*Ben ölebilir miyim? Ölmem gerçekten mümkün mü? Ben ölümle karşılaşabilir miyim? Ölüm bana hangi anlamda ‘olabilir’? ‘O’ gerçekten ‘bana’ ‘olabilir’ mi*” (Thomson, 1999:29).

Ölümün hakikatinin “anlaşılamaz” olduğu düşüncesini temel almak, aslında belirli bir bakış açısına yakınlığı yansıtmaktadır. Ölümü hakikatin açığa çıktığı an olarak gören yaklaşım açısından, insan yaşamının son anında, bireyin kendisi dışında kalanların ve tıbbın asla kavrayamayacağı bir “an” tecrübe edilmektedir (Karakaya,2003:24-25). Ölüm anın önceden yaşanamaz ve aktarılamaz oluşu, onun çözümsüz bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Kitle iletişim araçları, insanları büyük ölçüde etkisi altına alabilen güçlü yapıları oluşturmaktadır. Televizyon, radyo, internet ve sosyal medya gibi mecralar, bireylerin düşünce tarzlarını, değerlerini ve algılarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır (Yılmaz, 2019:3-4). Kitle iletişim araçları, özellikle ölüm ve ölüm hakikati gibi derin ve hassas temaları işlediğinde, toplumsal algıyı büyük ölçüde etkilemekte ve şekillendirmektedir.

Ölüm, insanın varoluşuna dair kaçınılmaz son olarak yüzyıllardır felsefi, sosyolojik ve kültürel alanlarda tartışma konusu olurken; modern çağda kitle iletişim araçları aracılığıyla görsel ve anlatısal biçimlerde yeniden inşa edilmekte, anlamı dönüştürülmektedir (Kundakçı, 2022:16,40). Hangi açıdan ele alınırsa alınsın, insanın karşılaşabileceği en ürkütücü durum olarak hemen her çağda geçerliliğini sürdürmektedir.

Schopenhauer, ölümün bilgelik arayışında temel bir durak olduğuna işaret etmektedir. Ona göre ölüm, korkunun merkezinde yer alan ve bu nedenle insanın kendine dönmesini zorunlu kılan bir varoluş hakikati niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda medya, ölüm üzerine kurduğu görsel ve anlatısal yapılar aracılığıyla yalnızca yüzeysel bir yorum sunmakla kalmamakta; aynı zamanda bireyin bu kaçınılmaz gerçekle kurduğu ilişkiyi de şekillendirmede rol oynamaktadır (Koç, 2018:31-32). Schopenhauer’in bu felsefi görüşü, kitle iletişim araçlarında ölümün temsiline dair analizlere kavramsal bir çerçeve sunmakta ve bu temsillerin insan doğasına dair en temel korkularla nasıl örtüştüğünü göstermektedir.

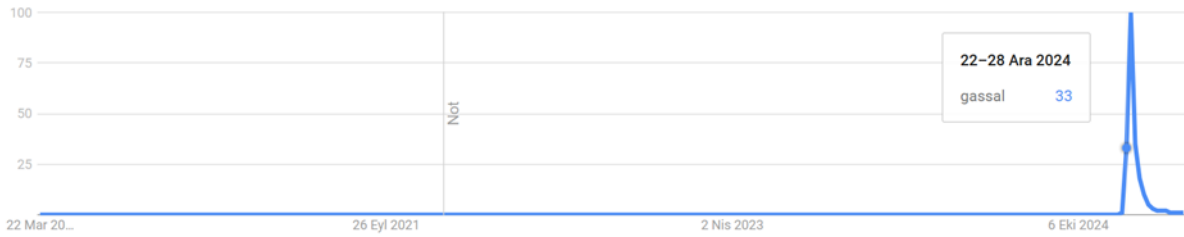
Heidegger’in ölüm tanımına göre kitle iletişim araçlarında sunulan ölüm temsilleri otantik yüzleşmeyi sekteye uğratarak, bireyin varoluşsal sorgulamalarını yüzeysel bir alanda sınırlandırmaktadır (Thomson, 1999:29-30). Medyada ölüm, bazen fazla dramatize edilerek bireylerin ölümle ilgili duygusal ve psikolojik durumlarını etkilemek amacıyla kullanılırken, bazen de gerçeklikten uzak ve duygusal mesafe oluşturacak şekilde izleyiciye sunulmaktadır. Aynı zamanda medya bireylerin ölüm hakkındaki düşüncelerini şekillendirirken, toplumsal değerlerin ve inançların da nasıl temsil edildiğini göstermektedir.

Ölüm, insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem toplumsal açıdan anlam arayışlarının temel noktasında yer almış; dini, felsefi ve kültürel boyutlarıyla farklı biçimlerde temsil edilmiştir. Günümüzde ise bu temsil biçimlerinin en yaygınlaştığı alanlardan biri kitle iletişim araçları şeklindedir. Sinema, televizyon ve dijital medya platformlarında ölüm, kimi zaman dramatik bir kayıp, kimi zaman ise metafizik bir yüzleşme olarak kurgulanmaktadır. Bu çalışma, ölümün hakikati ile onun medyatik temsili arasındaki boşluğu incelemeyi hedeflemekte özellikle ölümün kitle iletişim araçlarında nasıl anlamlandırıldığına ve görsel anlatılar yoluyla nasıl sunulduğuna odaklanmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada analiz edilen Gassal dizisi, 21 Aralık 2024 tarihinde dijital yayın platformu Tabii 'de gösterime girmiştir. Her biri yaklaşık 30 dakikadan oluşan 10 bölümlük bir mini dizi formatındadır. Yönetmenliğini Selçuk Aydemir'in üstlendiği, senaryosunu ise Sümeyye Karaarslan'ın kaleme aldığı dizide, erken yaşta annesini kaybederek ölümle tanışan ve gassallık mesleğini yürüten Baki'nin, ölümün hakikati ve yalnızlık temaları etrafında şekillenen varoluşsal yolculuğu ele alınmaktadır. Yalnız bir yaşam süren Baki karakteri, yaşadığı bir olayda öleceğini düşünmesi üzerine "*Ölünce beni kim yıkayacak?*" sorusuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu amaçla abi olarak gördüğü yakın dostunu kendisini usulüne uygun yıkamaya ikna etmektedir. Ancak, abisinin beklenmedik ölümü, Baki'yi onu kendisinin yıkayıp son yolculuğuna uğurlama gerçeğiyle yüzleştirmiş, bu olay Baki'nin yalnızlığını daha da derinleştirmiştir.

Çalışmada dizinin ilk beş bölümü söylem analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle değerlendirilerek, ölümün nasıl temsil edildiği, bu temsillerin hangi ideolojik ve kültürel kodlar üzerinden inşa edildiği incelenecektir. Söylem analizinin yanı sıra, dizideki tekrar eden tematik sözcükleri ve öne çıkan kavramları görselleştirmek amacıyla kelime bulutu analizine de yer verilmiştir. Böylece hem içeriksel hem de görsel düzlemde ölüm temsillerine dair çok katmanlı bir çözümleme yapılması amaçlanmaktadır.

Resim 1: Gassal Kavramına Zaman İçinde Gösterilen İlgi

Kaynak: Google Trends, 2025.

Yöntem

Söylem, toplumsal, psikolojik ve kültürel bir kavram olarak, toplum yaşamının farklı alanlarıyla iç içe geçmiş bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Söylemin içerdiği anlam ve bu anlamın nasıl biçimlendiği, ideolojik bir yapı içerisinde barındırmaktadır. Bu perspektiflerde söylem, yalnızca basit bir ifade biçimi olmaktan ziyade bilgi üretimi, diyalog kurma, anlatım, açıklama, müzakere ve güç ilişkilerinin aktarımı gibi dil temelli uygulamalara dayalı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Söylem, toplumsal yapının her yönüyle bağlantılıdır ve bu bağlamda sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik boyutları bulunan kapsamlı bir olguyu temsil etmektedir (Dilek, Ekmekci vd.,2025:22).

Söylem analizi, dili yalnızca yapısal bir sistem olarak değil, toplumsal düzenin nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ve dönüştürüldüğünü anlamaya yönelik bir araç olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, bireylerin ya da grupların sosyal konumları doğrultusunda dili nasıl kullandığını, düşüncelerini ve değerlerini nasıl ifade ettiklerini çözümlemeye çalışmaktadır. Söylem, sadece bireysel iletişim değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin bir yansıması olmaktadır. Sınıf, cinsiyet, etnik kimlik gibi toplumsal belirleyiciler, söylemin

hem içeriğini hem biçimini etkiler; kimin neyi, nasıl söyleyebileceğini belirlemektedir. İdeolojik söylem analizi ise bu dilsel yapıların ardında hangi ideolojilerin yer aldığını, bunların hangi yollarla meşrulaştırıldığını ya da sorgulandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle söylem hem bireyin toplumsal konumunu şekillendirir hem de sosyal gerçekliği dil aracılığıyla yeniden üretmektedir (Van Dijk, 1995:14-15).

1980'lerin sonlarından itibaren Eleştirel Söylem Analizi, sosyal bilimler alanında etkili ve yaygın bir araştırma yöntemi haline gelmiştir. Eleştirel Söylem Analizi, dili yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıların, güç ilişkilerinin ve ideolojilerin yeniden üretildiği bir alan olarak ele almaktadır. Bu yönüyle, söylemin toplumsal işlevlerine odaklanan eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır (Wodak, 2014).

Eleştirel Söylem Analizi, cinsiyetçilik, ırkçılık ve diğer toplumsal eşitsizlik biçimleri gibi güç suiistimalinin söylemsel açıdan yeniden üretimine ve bu tür egemenliğe karşı direnişe özel olarak odaklanan çok disiplinli söylem çalışmalarının bir hareketidir. Eleştirel söylem çalışmaları yöntemi, önemli toplumsal sorunların incelenmesinde beşerî bilimler ve sosyal bilimlerin tüm ilgili yöntemlerinden yararlanmaktadır. Diğer yaklaşımların çoğundan farklı olarak, çerçevesi yalnızca söylem yapılarını toplumsal yapılarla ilişkilendirmekle kalmaz, bunu iletişimsel ve diğer toplumsal durumların ve olayların zihinsel temsillerini söylemin altında yatan bilişsel yapılarla ilişkilendiren sosyobilişsel bir arayüz aracılığıyla yapmaktadır (Van Dijk, 2015).

Kelime bulutu, metin tabanlı verilerin görsel temsiline olanak tanıyan etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bir metindeki kelimelerin frekansına dayalı olarak oluşturulan bu görselleştirme biçimi, belirli kavramların ya da temaların öne çıkma derecelerini görsel biçimde sunmaktadır. Kelimenin görünürlük düzeyinin kullanım sıklığına bağlı olarak değişmesi, araştırmacılara metnin temel bileşenlerini hızlı bir şekilde tanıma ve ön analiz yapma imkânı tanımaktadır. Bu yöntem, özellikle nitel veri analizinde, bireysel ya da kolektif anlatıları çözümlemek ve metin içerisinden ana temaları ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Böylece kelime bulutları, betimsel analiz süreçlerini destekleyerek, veri setlerinden türeyen temaların daha sistematik ve erişilebilir bir biçimde sunulmasına katkı sağlamaktadır (Williams, Parkes, ve Davies, 2013).

Bu çalışmada, Gassal dizisine dijital platformlardan yapılan yorumlar analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Youtube platformundan 3 yorum, X platformundan 4 yorum, Instagram platformundan ise 3 yorum analiz edilmiştir. Ayrıca, çalışmada Gassal dizisinin ilk 5 bölümünün doğrudan anlatısından, sahne ve diyaloglardan elde edilen kavramlar ile oluşturulan kelime bulutu, dizinin tematik yoğunluklarını ve anlatı dünyasında öne çıkan anahtar kavramları görsel olarak sunmak amacıyla aşağıda paylaşılmıştır.

Resim 2: Gassal Dizisi Kelime Bulutu

Bulgular ve Yorumlama

YouTUBE'da Gassal dizisine dair yapılan izleyici yorumları, bir yandan dizinin anlatısal etkisini ortaya koyarken, diğer yandan ölüm ve kayıp temaları üzerinden kişisel ve toplumsal yapıya yönelik güçlü duygusal ifadeler sunmaktadır. İzleyiciler, sahnelerle kurdukları duygusal bağları paylaşıırken, yaşam ve ölümün iç içe geçmişliğini kendi hayat deneyimleri üzerinden yeniden anlamlandırmaktadır. Kurdukları bağ ve ölüm hakkındaki düşüncelerini dijital platformlar aracılığıyla diğer kullanıcılara sunmaktadırlar. Youtube'da Tabii platformunun kendi orijinal sitesinden yayınladığı Gassal dizisi 1. Bölümünün altındaki yorumlar ele alınmıştır. Söz konusu bölümde, 13 bin yorum, 168 bin' de beğeni bulunmaktadır.

Dizinin Youtube'daki ilk bölümünün yorum kısmında bir kullanıcı, dizinin ölüm temasını ele alış biçimini şu şekilde değerlendirmiştir: *“Ölümün soğukluğunu ince esprilerle harmanlayarak hem düşündüren hem güldüren hem de hiç ölmeyecekmişiz gibi yaşamayı sorgulatan bir iş ortaya konmuş.”* Bu değerlendirmeden, dizinin ölüm kavramını mizahi dokunuşlarla ve ölüm hakikatinin daha yumuşatılmış olarak sunulduğunun anlaşıldığı gözlemlenmektedir. Ancak bu yaklaşım, ciddi bir temanın yer yer hafiflemesine ve dolayısıyla dramatik derinliğin sekteye uğramasına da yol açabileceği yönünde eleştirilere açıktır. Gassal dizisi 1. Bölümün altına yapılan bu yorum 302 beğeni almıştır hem çalışmanın amacına uygun olması hem de diğer kullanıcılar tarafından ilgi görmüş olduğundan dolayı çalışmaya dahil edilmiştir.

Resim 3: Gassal Dizi 1. Bölüm

(<https://www.youtube.com/watch?v=fPEmBg3tTPM&t=467s>)

Başka bir YouTube kullanıcısının, “Benim bu diziden çıkardığım sonuç; önemli olanın yaşarken omuz vermek olduğu, ölüyü taşımak zaten sünnet. Dinimizde hayatı yaşamak, ölümü kabullenmekle bağlanır.” Yorumu ise, dizinin yaşam ve ölüm arasındaki dinamik ilişkiyi nasıl kurduğuna işaret etmektedir. Kullanıcının yorumunda yaşamın değerinin, ölümün kabulüyle daha derin bir anlam kazandığı vurgulanmaktadır; bireyin sadece ölüm anında değil, yaşarken birlik ve destek bilinciyle hareket edilmesi gerektiğini ön plana çıkarmaktadır. Gassal bu bağlamda, ölümün yalnızca son bir geleneksel tören değil, yaşam süreciyle eksiksiz bir deneyim olduğunu kavrayabilmek ve din üzerinden bu bütünlüğü izleyiciye hissettirmektedir. Başka bir kullanıcının yapmış olduğu bu yorumda 2 beğeni almıştır kişinin yazdığı yorum ile diziden etkilendiği düşüncesiyle bu yorum seçilmiştir.

Bir diğer YouTube kullanıcısı, “Ben de kendime aynı soruyu son zamanlarda sorar olmuştum. Ölünce beni kim yıkayacak acaba diye.” ifadesiyle, Gassal dizisinin ölümün kişi üzerindeki etkisini görünür kılmaktadır. Bu yorum, dizinin izleyicide yalnızca ölümün doğallığına yönelik genel bir farkındalık yaratmakla kalmadığını, aynı zamanda bireyin kendi ölüm sürecine ve sonrasında gerçekleşecek dini törenlere dair kişisel bir sorgulama başlattığını göstermektedir. Bu yönüyle izleyicinin yorumu, ölümün kavrayışını soyut bir kavram olmaktan çıkarıp, somut bir deneyim ve bireysel bir gerçeklik alanına çekmektedir. Youtube kullanıcısının yapmış olduğu bu yorum ise 12 beğeni almıştır çalışmaya uygun bir içeriğe sahip olduğu için seçilmiştir.

Resim 4: Gassal Dizi 1. Bölüm

(<https://www.youtube.com/watch?v=fPEmBg3tTPM&t=467s>)

X platformunda ise Gassal dizisi hakkında yapılan yorumlar, izleyicinin ölüm ve yaşam temalarına yönelik bireysel ve felsefi sorgulamalar geliştirdiğini göstermektedir. Kullanıcı ifadeleri, dizinin yalnızca bir anlatı ürünü olmanın ötesine geçerek, izleyicinin varoluşsal kaygılarına ve duygusal hafızasına dokunduğunu ortaya koymaktadır.

Resim 5: X platformu kullanıcısının atmış olduğu gönderi

(<https://x.com/SymBzkrt/status/1872825315715891644?t=U0wrjJel6LP72EjUgZF1qQ&s=08>)

X platformu kullanıcısı, Baki karakterinin ölümle tanışmasını ve bebeklerle olan mesafesini şu şekilde dile getirmiştir: “*Gassallık gereği ölü yıkamayı ‘bebek yıkar gibi’ tarif eden Baki, bebeklere hiç dokunmamıştır; çünkü bebek yeni bir hayatı temsil etmektedir. Son bölümde ise ölüm ve hayat kucağında buluşur.*” Bu yorum, dizinin ölümün sadece bir son değil, yaşamla iç içe geçmiş bir süreç olduğunu vurguladığını göstermektedir. X platformu kullanıcısının bu yorumu diğer kullanıcılarda oldukça yoğun ilgi görmüştür. 13 yorum, 65 retweet ve 1.9 bin beğeni alan bu yorumu 187 kişi de kaydetmiştir. Yorum bu sebeple seçilmiştir.

Başka bir X platformu kullanıcısı ise yorumunda dizinin duygusal teması şu sözlerle özetlenmiştir: *“Mutsuz olmak için bir zamanlar çok mutlu olmak lazım. Kimsenin mutsuzluğunu küçümseme, kendi hüznünü de büyütme.”* Bu ifade, dizinin mutluluk ve mutsuzluk arasındaki birliktelik ilişkisini merkeze aldığını ortaya koymaktadır. Dizi, ölüm ve kaybı yalnızca bir trajedi olarak değil, aynı zamanda geçmiş mutlulukların bir yansıması olarak ele alarak izleyicide karmaşık duygusal katmanlar oluşturmaktadır. Bu tür yaklaşımın, hayatın acı yönlerini daha belirgin kılması nedeniyle, bazı izleyicilerde karamsarlık duygusunu pekiştirdiği de düşünülebilir. Kullanıcının yorumu 512 görüntülenme, 3 beğeni, 3 yorum almıştır. Çalışmanın amacına uygun olduğu için seçilmiştir.

Bir diğer X Platformu kullanıcısı, *“Gassal dizisi, insanların görmediği, görmek istemediği ama hayatımızın gerçeğini anlatan bir dizi.”* ifadeleriyle, dizinin bireysel ve toplumsal düzeyde bastırılan ölüm algısına nasıl temas ettiğini vurgulamaktadır. Kullanıcının yorumuna göre, Gassal’ın ölüm olgusunu, modern bireyin bilinçli ya da bilinçdışı şekilde görmezden geldiği bir gerçeklik olarak sahneye taşıdığını göstermektedir. Dizi, görünmek istenmeyen bu hakikati, izleyicinin duygusal ve düşünsel dünyasında görünür kılarak, ölümün hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu etkili bir biçimde sunmaktadır. Bu bağlamda Gassal, ölüm gerçeğiyle yüzleşme çağrısında bulunarak, bireysel ve kolektif bilinçte bir tür farkındalık alanı yaratmaktadır. Kullanıcının bu yorumu 4 beğeni ve 272 görüntülenme almıştır. Makalenin amacına uygun görüldüğü için seçilmiştir.

Resim 6: Gassal ölü yıkama sahnesi

(<https://x.com/sessizlugat/status/1872239626724966667?t=Fbsfr62DHQ9HqRjRLVExPw&s=08>)

Bir diğer kullanıcı yorumu, dizinin felsefi boyutuna odaklanmaktadır: *“Hayatın anlamsızlığını ölümün soğuk yüzüyle hatırlatırken, yaşamı da sorguluyor. Ve o aklımıza gelmeyen soruyu soruyor: “Sahi, beni ölünce kim yıkayacak?”* Bu yorum, dizinin bireysel ölümü sadece biyolojik bir son olarak değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve kişisel hafızanın da sona erdiği bir kırılma noktası olarak sunduğunu göstermektedir. Ancak dizinin bu varoluşsal sorgulamalara yoğun şekilde yer vermesi, anlatının zaman zaman ağırlaşmasına ve izleyici üzerinde duygusal bir karamsarlık oluşturmaya neden olabilmektedir. Kullanıcı bu

yorumunda 42 kişiden retweet ve 736 beğeni almıştır. Yorumunun popüler olması sebebiyle seçilmiştir.

Instagram kullanıcılarının "Gassal" dizisine ilişkin yorumları, dizinin duygusal anlamda neler hissettirdiği açısından rol gösterici nitelik taşımaktadır. İzleyiciler, diziyi yalnızca bir kurgu eseri olarak görmemekte kendi yaşam deneyimlerini sorgulatan bir tetikleyici olarak da değerlendirmektedirler. Instagram'da Gassal resmi Tabii sitesinde bulunan videonun altına yapılan yorum sayısı 144 iken, beğeni sayısı 23,3 bin olarak görülmektedir ayrıca 973 kişi de videoyu bir başkasıyla paylaşmıştır. Altta bulunan yorumlardan 2 yorum bu videonun altından alınmaktadır. Yorumlar amacımıza uygun olduğu düşünüldüğü için seçilmiştir diğer bir yorum ise dizi kesitleri paylaşan başka bir sayfada bulunan gassal dizi kesiti gönderisi ele alınmıştır. Söz konusu gönderide, video 72.200 beğeni ve 6.823 paylaşım alarak yoğun ilgi görmüştür 267 kişi ise yorum yapmıştır.

Resim7: Dizinin ölüm üzerinden kurduğu duygusal bağ (<https://x.com/SymBzkrt/status/1872825315715891644?t=U0wrjJel6LP72EjUgZFlqQ&s=08>)

Bir Instagram kullanıcısı, *“Dizi bahaneydi aslında, herkes kendi hikâyesine ağladı. Zaman diriyken kıymetli, ölenin vakti bol olur”* sözleriyle, dizinin bireysel hafızada nasıl bir etki uyandırdığını vurgulamaktadır. Bu ifade, anlatının izleyicide kişisel bir yas sürecini başlattığını ve zamanın yaşarken değerli olduğuna dair farkındalığı öne çıkardığını göstermektedir. Dizi bu bağlamda, bireyin yaşam ve ölüm algısını derinleştiren bir araç işlevi görmektedir. Bu açıdan ölüm hakkındaki yoğun içsel yüzleşme çağrısının, bazı izleyicilerde duygusal bir ağırlık yarattığı da göz ardı edilmemelidir.

Başka bir Instagram kullanıcısı ise, diziyi şu ifadelerle değerlendirmiştir: *“Gassal, beni derinden etkileyen, alışılmış dizilerden çok farklı bir yapım. Ölüm gibi herkesin uzak durmaya çalıştığı bir temayı bu kadar samimi ve insana dokunan bir şekilde ele alması, beni ilk bölümlerden itibaren içine çekti.”* Bu yorum, dizinin ölüm temasını izleyiciye

yabancılaştırmadan, aksine sıcak ve samimi bir anlatımla sunduğunu göstermektedir. İzleyici, ölüm gerçeğiyle yüzleşirken aynı zamanda bir huzur duygusu hissettiğini de ifade etmiştir. İzleyicilerin dizi için oluşturdukları bu tür güçlü duygusal bağ, dizinin anlatsal çeşitliliğini sınırlamakta ve tematik yoğunluğu nedeniyle bazı izleyiciler için duygusal sorunlara neden olabilmektedir.

Resim 8: Diziden duygusal bir sahne (<https://www.instagram.com/reel/DEaUj4FNoYy/?igsh=anE1ZTU0NTVwMXN6>)

Bir diğer Instagram kullanıcısının, “Ölümün her an yaşandığı ve konuşulduğu ama hakikatinden bihaber olduğumuz çağda, sanki ihtiyacımız varmış gibi çıktı karşımıza.” ifadesi, dizinin modern toplumun ölüm algısına dair bir eleştiri sunduğunu ortaya koymaktadır. Kullanıcı yorumuna göre, günümüzde ölümün sürekli gündemde olmasına karşın, bireylerin ölümün gerçekliğiyle yüzleşmekten kaçındıklarına işaret edilmektedir. Gassal, modern bireyin ölümden uzaklaşmış algısını sorgulamakta ve izleyiciye, ölümün hem bireysel hem de toplumsal düzeyde göz ardı edilemeyecek bir hakikat olduğunu hatırlatmaktadır. Bu açıdan dizi, çağın ölüm karşısındaki yabancılaşmış tutumuna karşı, daha sahici ve yüzleşmeye dayalı bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Sonuç

Ölüm, insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem de toplumsal açıdan kaçınılmaz olgulardan biridir. Felsefi, dini ve kültürel bakış açıları, ölümün doğasına ve insan yaşamındaki yerine dair farklı okumalar sunarken; modern çağda kitle iletişim araçları ölüm olgusunu anlatılarla yeniden inşa etmektedir.

Schopenhauer, Lacan ve Heidegger gibi düşünürlerin ölüm üzerine geliştirdiği kuramsal yaklaşımlar, ölümün insan varoluşundaki merkezi konumunu ve bireyin ölümle kurduğu karmaşık bağlantıyı açıklamaktadırlar. Schopenhauer, ölümü hem kaçınılmaz bir son olarak

değerlendirirken hem de yaşamın anlamına dair düşünsel sorgulamanın kaynağı olarak ele almaktadır. Lacan, ölümü arzunun yapısal eksikliği üzerinden kavramsallaştırmıştır. Heidegger ise ölümü bireyin otantik varoluşunun temel koşulu olarak görmüştür. Bu farklı ama birbirini tamamlayan bakış açıları, ölüm olgusunun yalnızca biyolojik bir son değil, aynı zamanda varoluşun anlamı ve amacıyla doğrudan bağlantılı derin bir hakikat olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmada incelenen Gassal dizisi, ölümün medyatik temsiline dair özgün bir örnek sunmaktadır. Dizide ölüm, sıradan bir biyolojik sonlanıştan ziyade, bireyin yalnızlık, aidiyet, pişmanlık ve anlam arayışı gibi duygusal katmanlarıyla işlenmiştir. Ana karakter Baki'nin kendi cenazesini yıkayacak birini ararken yaşadığı içsel yüzleşme hem Lacancı ölüm itkisi kuramı hem de Heideggerci otantik varoluş anlayışıyla paralellik göstermektedir. Dizi, ölüm olgusunu dramatik bir kayıp olarak izleyiciye sunmak yerine, varoluşsal bir sorgulama alanı olarak kurgulamakta ve ölümün medya temsillerinde sık rastlanan yüzeysel dramatizasyon eğiliminden kısmen uzak durmaktadır.

Söylem ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle yapılan inceleme, dizinin ölüm temsillerinde belirli ideolojik ve kültürel kodların aktif bir şekilde kullanıldığını göstermiştir. Özellikle geleneksel dini ritüellerin ve kültürel değerlerin bireyler üzerindeki ölüm sürecine dair algıları ne derece biçimlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte dizinin, ölüm temsili üzerinden yalnızca dini bir çerçeve sunmakla kalmadığı; bireysel sorumluluk, yalnızlık ve insanın kendi sonluluğuna dair bilinçlenme gibi varoluşsal temaları da işlediği gözlemlenmiştir. Tüm bunlar açısından Gassal, ölüm olgusunu hem bireysel hem de toplumsal düzlemde çok farklı açılardan ele alarak, izleyiciyi yalnızca duygusal bir tesir altına almakta değil, aynı zamanda düşünsel bir sorgulamaya da sürüklemektedir.

Kitle iletişim araçlarının ölüm temsillerinde sıklıkla karşılaşılan dramatizasyon ve gerçeklikten uzaklaşma eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, Gassal dizisinin farklı bir açıdan ele aldığı söylenebilmektedir. Fakat dizide dramatik yapı gereği zaman zaman ölümün bireysel yüzleşme alanından ziyade duygusal öğeye dönüştüğü anlar da bulunmaktadır.

Ölümün medyatik temsili, bireyin ölümle kurduğu ilişkiyi dönüştürebilmektedir. Medya, kimi zaman ölümü bastırılan, kimi zaman da yoğun biçimde tüketilen bir olgu haline getirebilmektedir. Bu açıdan, felsefi düşünürlerin ölüm üzerine geliştirdiği yaklaşımlar, medya çalışmalarında ölüm temsillerinin analizinde önemli bir kavramsal dayanak oluşturmaktadır. Özellikle Schopenhauer, Lacan ve Heidegger'in düşünceleri, medyada ölümün nasıl yüzeyselleştirildiğini ya da nasıl varoluşsal anlam kaymalarına uğradığını çözümleyebilmek için eleştirel bir perspektiften açıklamaktadırlar.

Gassal dizisi özelinde yapılan bu analiz, ölümün modern medya anlatılarında nasıl yeniden şekillendiğini, hangi ideolojik ve kültürel bağlamlarda anlamlandırıldığını ve bireylerin ölümle yüzleşme süreçlerine nasıl aracılık ettiğini göstermiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, ölümün medya temsillerinin farklı türlerdeki çalışmalarda nasıl sunulduğunun daha kapsamlı biçimde analiz edilmesi, bu alandaki kavrayışımızı daha da derinleştirebilir. Ayrıca farklı kültürlerde ve farklı medya aktörlerinde ölümün nasıl temsil edildiğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, ölüm olgusunun küresel ve yerel boyutlardaki temsillerine dair daha geniş bir perspektif kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Aydoğdu, H. (2016). Kierkegaard ve Heidegger’de Ölümün Eksistensiyal-Ontolojik Çözümlemesi. *Kaygı*. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi (27), 127-150. <https://doi.org/10.20981/kaygi.286906>

Canbolat, F., & Gençöz, F. (2019). İntihara İlişkin Psikanalitik Kuramlar: Lacan (p. 84). <https://hdl.handle.net/11511/78885>

Cerit Helva, İ. (2022). Hegel ve Schopenhauer’de yaşam ve ölüm ilişkisi.

Çakır, E. C., & Çakır, H. (2024). Schopenhauer’de İmgelem ve Deneyim Olarak Yaşlanma. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (22), 53-65.

Dağ Gümüş, P., & Gariper, C. (2024). İntibah Romanında Eksikliğin Metonimisi Bağlamında Arzu Göstereni ve Öznenin Nesne Seçimi. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 16(32), 103-132. <https://doi.org/10.26517/ytea.579>

Dilek, E., Ekmekci, G., İnce, M., Koçak, M. C. (2025). Sokak Köpekleri Hakkında Yazılan Köşe Yazılarında Söylem ve İdeoloji. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 15(1), 18-41.

Google Trends (2025). *Gassal Dizisi* (Erişim Tarihi:28.04.2025) <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205y&geo=TR&q=gassal&hl=tr>

Güngör, Feyza Şule. “Lacan’ın Arzu Etiği ve Ontik Kaybın Ontolojik Bir Arayışa Dönüşmesi,” *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 20 (Aralık 2023): 101-121. <https://doi.org/10.55256/temasa.1339207>

Güngör, Feyza Şule. “Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat Mi Hiçlik Mi?”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 22 (Eylül 2016): 227-40.

<https://www.instagram.com/reel/DEaUj4FNoYy/?igsh=anE1ZTU0NTVwMXN6>

<https://www.instagram.com/reel/DEFoHH7NvkP/?igsh=Y3d2YmJkN3JyeXZo>

<https://www.youtube.com/watch?v=fPEmBg3tTPM&t=467s>

<https://x.com/sessizlugat/status/1872239626724966667?t=Fbsfr62DHQ9HqRjRLVExPw&s=08>

<https://x.com/SymBzkrt/status/1872825315715891644?t=U0wrjJel6LP72EjUgZFllqQ&s=08>

<https://x.com/SymBzkrt/status/1872825315715891644?t=U0wrjJel6LP72EjUgZFllqQ&s=08>

İnce, M. ve Koçak, M.C (2018) Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi ile İlgili Yayınlanan Haberlerde Söylem ve İdeoloji. *İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ* Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018 Sayfa: 1969-1999

İnce, M. ve Koçak, M.C. (2018) THE USE OF TV IN USA PRECIDENCY ELECTIONS AS A MASS MEDIA. *Electronic Turkish Studies*. Spring2018, Vol. 13 Issue 13, p37-51. 15p.

İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1), 1-11.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ana Haber Bültenlerinde Haberlerin Konusu Ve Sunum Tarzı İle Reyting Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(1), 416-441. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823>

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(2), 1111-1144. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462>

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(3), 726-741.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye’de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi(11), 160-186. <https://doi.org/10.21733/ibad.897332>

Instagram (Erişim tarihi: 21.04.2025)

Instagram (Erişim tarihi: 21.04.2025)

Karakaya, T. (2003). Martin Heidegger Felsefesinde Ölüm Problemi. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(5), 23-35.

Koç, E. (2018). Schopenhauer Felsefesinde ‘Ölüm’ ve ‘Ölüm Korkusu’ Üzerine. Dört Öge (13), 21-42.

Kotan, S. (2023). Ana Rahmine Dönme Arzusu Olarak Ölüm İtkisi: Sinemada “İntihar” Olgusuna İlişkin Bir Okuma. EKEV Akademi Dergisi (93), 405-420. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1197538>

KUNDAKÇI, D. (2022). Çağdaş Tartışmalar.

Papadaki, L. (2021). Schopenhauer on Death, Salvation and Consolation. Philosophical Investigations

Soysal, D. (2009). Schopenhauer’da Ölüm ve Ölüm Korkusu Üzerine. Tabula Rasa, Isparta, 109-121.

Sümeyye Karaarslan, ve Selçuk Aydemir. (2024). Gassal. Bölüm:10 Tabii. <https://www.tabii.com/tr/detail/438813/gassal>

Şen, C. (2023). Türk Romanında Sapkınlığın Fenomeni (Görüngüsü); Mecdi Sadreddin’in Cennet Hanım Romanı Üzerinden Bir Okuma Denemesi. Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 15(30), 59-84. <https://doi.org/10.26517/ytea.548>

Tarzi, Y. (2024). Temel kavramlar. Geleneksel ve Güncel Psikolojik Danışma Kuramları, 38.

TDK (Türk Dil Kurumu) (2025). Ölüm. Ankara: TDK Yayınları

Thomson, I. (1999). Derrida On Heidegger On Death. *Philosophy Today*, 43(1).

Tuzgöl, K. (2018). Lacanyen Psikanalitik Kuram ve Öznenin Konumu. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(1), 41-53.

Van Dijk, TA (1995). İdeolojik söylem analizi. *MOARA – Letras ISSN'deki Mezuniyet Sonrası Eletrônica Programının Gözden Geçirilmesi*: 0104-0944, 2 (06), 13-45.

Van Dijk, TA (2015). Eleştirel söylem analizi. *Söylem analizi el kitabı*, 466-485.

Williams, W., Parkes, E. L., & Davies, P. (2013). Wordle: A method for analysing MBA student induction experience. *The International Journal of Management Education*, 11(1), 44-53.

Wodak, R. (2014). Eleştirel söylem analizi. *Routledge'in İngilizce çalışmalarına eşlik eden kitabında* (s. 302-316). Routledge.

X (Erişim tarihi: 21.04.2025)

X (Erişim tarihi: 21.04.2025)

X (Erişim tarihi: 21.04.2025)

Yılmaz, B. T. (2019). Türkiye'de sosyal medya okuryazarlığının gerekliliği üzerine bir araştırma (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Youtube (Erişim tarihi: 21.04.2025)

ÇOCUKLARA ÖLÜMÜN MEDYADA AKTARIMI: ÇİZGİ FİMLER VE ANİMASYONLARDA ÖLÜM TEMSİLİ

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK

Necmettin Erbakan Üniv., mevlutcan.kocak@erbakan.edu.tr-ORCID ID: 0000-0002-9496-0541

Gülnida EKMEKÇİ

Karabük Üniversitesi, nekmekci672@gmail.com-ORCID ID: 0009-0001-6330-2060

ÖZ

Çocuklarda ölüm algısının medya içerikleri aracılığıyla nasıl şekillendiği bu çalışmanın ana amacıdır. Günümüzde çocukların medya ile yoğun etkileşim içinde olması, ölüm gibi soyut ve duygusal yönden hassas olan bu kavramın nasıl içselleştirildiğini anlamayı önemli hale getirmektedir. Medyanın çocuklara sunduğu içeriklerde ölüm temaları çoğunlukla mecazi ya da sembolik yollarla ifade edilmektedir. Bu tür sunumlar, ölümün nihai doğasının anlaşılmasında sorunlar yaşanmasına yol açabilmektedir. Özellikle, çizgi film ve animasyon yapımlarında kullanılan mizahi unsurlar veya gerçekçi olmayan öğeler, çocukların ölümle ilgili algılarında belirsizlikler yaratabilmektedir ve bu durum, onların kavramı tamamen ve doğru anlamalarına engel olmaktadır. Ölüm temasının çocuklara nasıl aktarıldığını değerlendirmek amacıyla, bazı popüler çizgi film ve animasyon yapımları ele alınmıştır. Sylvester ve Tweety, 6 Süper Kahraman, Tom ve Jerry, Karlar Ülkesi, Aslan Kral, Rapunzel, Hansel ve Gretel, Bambi, Çizmeli Kedi ve Yukarı Bak gibi örnekler, söylem analizi ve göstergebilimsel analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Bu yapımlarda ölüm teması, kimi zaman doğrudan kayıplarla, kimi zaman ise dolaylı yönden ölümün çocuklara aktarılmasını sağlayan bölümleri ile çizgi film ve animasyonlarda yer alan karakterlerin ölüm sahnelerini izleyiciye sunmaktadır; böylece çocukların ölümle yüzleşme biçimleri farklı anlatı stratejileriyle biçimlenmektedir. Bu çalışma, çocukların medya aracılığıyla edindikleri ölüm algısının, onların

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Ölüm Algısı, Çizgi Film, Animasyon, Söylem Analizi, Göstergebilimsel analiz

Abstract

The main aim of this study is to explore how children's perception of death is shaped through media content. In today's world, the intense interaction of children with media makes it crucial to understand how abstract and emotionally sensitive concepts like death are internalized. Death themes in media are often presented metaphorically or symbolically, contributing to children's meaning-making processes according to their developmental level. While such presentations can offer psychological protection, they can also complicate the understanding of death's ultimate nature. In particular, the humorous elements or fantastic features used in cartoons and animation can create uncertainties in children's perceptions of

death, potentially hindering their full comprehension of the concept. To evaluate how death themes are conveyed to children, several popular cartoons and animated films are examined in this paper. Examples such as Sylvester and Tweety, 6 Superheroes, Tom and Jerry, Frozen, The Lion King, Rapunzel, Hansel and Gretel, Bambi, Puss in Boots, and Up are analyzed using discourse analysis. In these works, the theme of death is sometimes directly addressed through losses, and other times indirectly through humorous or fantastic elements; thus, children's ways of confronting death are shaped by various narrative strategies. This analysis aims to explore in greater depth the impact of media-induced perceptions of death on children's emotional and cognitive development.

Keywords: Child, Perception of Death, Cartoon, Animation, Discourse Analysis

Giriş

Çocukluk, yalnızca biyolojik bir ilerleme süreci değil, aynı zamanda geleneksel ve toplumsal bağlamlarda şekillenen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Toplumların çocuklara atadığı roller, değerler ve anlamlar, zaman içerisinde değişmekte; dolayısıyla çocukluk, sabit bir sınıf olmaktan çok, kültürel olarak inşa edilen bir yaşantı biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çocukluğun nasıl tanımlandığı, hangi niteliklerle anlamlandırıldığı ve ne şekilde örneklediği, içinde bulunulan dönemin toplumsal değerleri, politikaları ve kurumlarıyla yakından ilişkilidir. Günümüzde bu inşa sürecinde etkili olan başlıca etkenlerden biri ise medyadır.

Medya, çocuklara dair algıların oluşmasında ve çocukluğa yüklenen anlamların dolaşıma girmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Sinema, animasyonlar, dijital platformlar, sosyal medya içerikleri ve çizgi filmler gibi araçlar, yalnızca eğlence ya da bilgi aktarmaz; aynı zamanda çocuklukla ilgili normatif beklentileri, kalıp imgeleri ve toplumsal değerleri de aktarmaktadır. Bu bağlamda medya, çocukluk temsillerinin üretildiği ve yaygınlaştığı kültürel bir alan niteliği taşımaktadır. Özellikle dijitalleşmenin etkisiyle çocuklar, medya içerikleriyle daha sıkı ve etkileşimli bir ilişki kurmakta; bu süreç, hem çocukların bireysel deneyimlerini hem de toplumun çocukluğa olan genel kabullerini biçimlendirmektedir.

Bu çalışmanın ana amacı, çocuklar üzerinden ve çocukların aktif olarak izlediği çizgi film ve animasyonların medyada yer alan içerikler üzerinden ölümün nasıl ele alındığını incelemek ve çocuklara ölümün nasıl temsil edildiğini analiz etmektir. Araştırma, medya içeriklerinde ölümün hangi temalar etrafında ne şekilde işlendiğini, ölüm kavramının çocuklara nasıl sunulduğunu, bu temsillerin hangi toplumsal değerlerle örtüştüğünü ve hangi tür kalıpları yeniden ürettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda medya içerikleri, çocuklara ölüm gibi sınır deneyimlere ilişkin qw3wkültürel ve normatif anlamların üretildiği bir zemin olarak ele alınmaktadır.

Araştırma nitel yöntemle yapılandırılmıştır ve örneklem olarak çocuklara yönelik çizgi filmler ve animasyonlar seçilmiştir. Bu medya içerikleri, söylem analizi ve göstergebilimsel analiz yöntemleriyle incelenerek bu içeriklerde sunulan ölüm temsillerinin çocuklar üzerindeki etkileri belirli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Ölümün çocuklar tarafından nasıl anlamlandırıldığı, hangi metaforlarla sunulduğu ve bu temsillerin toplumsal normlarla nasıl ilişkili olduğu analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, ölüm kavramının medya aracılığıyla nasıl

biçimlendiğine dair bir bakış açısı sunmakta; medyanın çocuklara yönelik mesaj üretiminde ne denli güçlü bir kültürel aktarıcı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Çocuk ve Medya

Toplumsal temel yapı taşlarından biri olan çocuk, gelişimin en hassas ve en etkili aşamasını temsil etmektedir. Çocukluk dönemi sadece bireysel gelişim açısından değil, aynı zamanda kültürel değerlerin aktarımı bakımından da önemli bir süreçtir. Çünkü çocukluk, bireyin gelecekteki yaşam tarzını ve kimliğini şekillendiren temel davranış kalıplarının olduğu bir dönem olmaktadır. Çocukluğu anlamadan, bu dönemin özelliklerini bilmeden çocukla etkili bir iletişim kurmak, davranışlarını değerlendirmek ve yönlendirmek oldukça zordur (Güler, 1989:164). Bu sebeple, çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal ilerleme süreçleri, onları çevreleyen tüm uyarıcılar ile birlikte eksiksiz bir yaklaşımla değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda medya, çağımızın en güçlü iletişim kanallarından biri olarak öne çıkmaktadır. Medya yalnızca bilgi sağlamakla kalmaz; aynı zamanda tutum, değer, davranış ve kültürel normların da taşıyıcısıdır. Kitle iletişim araçlarının yön verdiği gündelik yaşam izleri, bireylerin düşünce sistemlerine ve alışkanlıklarına doğrudan yansımaktadır. Televizyon bu araçlar içinde en yaygın ve etkili olanıdır ve bu liderliğini günümüzde de sürdürmektedir (Önder, 2008:184).

Görsel medyanın yaygınlaşması ile birlikte çocukların ölümle ilk karşılaşmaları sıklıkla animasyon filmleri ve çizgi filmler aracılığıyla gerçekleşmekte; bu yapımlar, masum görünümünün ardında dramatik ölüm temsilleri barındırmaktadır. Araştırmalar, 10 yaş altı çocukların ölümün kalıcılığı ve geri döndürülemezliği gibi temel kavramları tam olarak anlayamadığını ortaya koyarken, bu yaş grubundaki çocukların ölüm sahnelerine maruz kalması, duygusal gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Animasyonlarda ölümün estetikleştirilmiş ve bazen geri döndürülebilir biçimde sunulması, çocukların gerçek ölüm algısını çarpıtmakta; ebeveynlerin bu temsilleri açıklamaktan kaçınması ise ölümün tabu haline gelmesine ve çocukların sağlıklı yas süreçlerini geliştirememesine yol açmaktadır (Colman, Kingsbury, vd., 2014:2).

Çizgi filmler ise, iki boyutlu animasyon yapımları olarak tanımlanmakta ve genellikle televizyon sektöründe tercih edilmektedir (Alıcı, 2021:54). Çizgi filmlerin değerlerin erken yaşlarda öğretimi açısından oldukça önemli bir araç olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda çizgi filmlerin, söz konusu değerlerin küçük yaşta çocuklara kazandırılmasına ne ölçüde hizmet ettiğine ve çocuklar tarafından çoğunlukla izlenen çizgi filmlerde bu değerlere ne ölçüde yer verildiğine yönelik yapılacak araştırmaların, çocukların yaşamında önemli bir etkisi olan çizgi filmlerin değerler öğretimine daha nitelikli ve etkin bir şekilde yer verilmesinde etkili olacağı düşünülmektedir (Sadioğlu, Turan, vd., 2018: 245).

Ölüm Olgusu ve Çocuk

Ölüm, insanlığın var oluşundan bu yana onu takip etmektedir. Yaşamla aynı olmasına ve yaşamın ardında kalmasına rağmen kişinin bir bütün olmasını sağlamaktadır. İnsanoğlu, yaşamın anlamını aslında tam tersini yani ölümü düşünerek sorgulamaktadır. Bu sorgulamayı da yaşamının çeşitli dönemlerinde ölüme farklı bakış açısı sunarak gerçekleştirmektedir (Akdaş, 2017:317).

Bu bağlamda ölüm, yalnızca fiziksel bir yok oluş olarak değil; anlatılması güç, zihinsel olarak kavranması zor ve dilsel ifadesi sınırlı bir deneyim olarak öne çıkmaktadır. Yaşamın son evresinde bulunan bireyin yaşadığı duygusal süreçleri çevresine aktaramaması, ölümün bireysel ve başkalarıyla paylaşılması imkânsız bir yaşantı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ölüm, kimi zaman hiçlik, yok oluş ya da başka bir hayat gibi kavramlarla tarif edilmeye çalışılır; ancak bu tanımların tümü, deneyimlenemeyen bir sürecin simgesel temsilleridir (Güngör, 2016). Dil, ölümün gerçekliğini tam anlamıyla karşılamakta yetersiz kalmakta; bu da insanın ölüm karşısındaki varoluşsal çaresizliğini görünür kılmaktadır (Çakıray, 2024).

Doğduktan sonra her an ölümle karşılaşabilecek olan insanoğlu için ölümü tanıma ve anlamlandırma durumu çocukluk yaşlarında ortaya çıkmaktadır. Evrende var olan her şeyi tanımaya çalışan çocuk için ölüm, daha henüz kavranamaz bir olguyken onun hayatını çevreler. Çocuk farkında olmadan solan yapraklarla, bitkilerin ya da hayvanların ölümleri gibi durumlarla ne olduğunu bilmediği ve daha sonra anlamlandırmaya çalışacağı ölüm ile iç içe yaşamaktadır (Aktaş, 2017:319). Bu çelişki, yaşam ve ölüm itkilerinin iç içe geçtiği bir yapının ifadesidir (Tuzgöl, 2018).

Gün geçtikçe gelişen medya çeşitli araç ve kanallar aracılığıyla ölümü farklı açılar ile ele almaktadır. Bireyin ölümle ilgili anlayışını etkilemekte aynı zamanda ölümü algılama ve yönetme güdülerimizi şekillendirdiği düşünülmektedir. Medyada insanlara ölümün daha canlı bir şekilde gösterilmesi sonucunda insanların ölüm ile ilgili korkularını ve düşüncelerini yönetmede zorluk yaşadıkları öne sürülmektedir. Bu sebeple ölümün medya tarafından sunulan görsel temsili gerçek yaşamdan uzaklaştıkça birey tarafından farklı şekillerde anlamlandırılmaktadır (Sumiala ve Hakola, 2013:2). Bu durum, medyanın özellikle çocuklar üzerindeki etkisini gösteren trajik örneklerde daha da çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Örneğin; geçtiğimiz senelerde ablasıyla Pokemon adlı çizgi filmi izlerken çocuğun ana karakterin yanındaki pikaçu karakterine özenmesi sonucunda birden balkona koşup “ ben pikocuyum” diyerek 2. Kattan atlaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Medya içerikleri aracılığıyla çocukların ölümle karşılaşması, onları hem bilişsel hem de duygusal düzeyde etkileyen önemli bir faktördür. Yapılan çalışmalar, çocuklara yönelik animasyon yapımlarının Çocuklara yönelik animasyon filmlerinin üçte ikisinde, ana karakterlerden birinin ölümüne yer verildiğini ortaya koymaktadır. Dikkat çeken erken ölümler arasında, Kayıp Balık Nemo filminde Nemo’nun annesinin 4 dakika 3 saniyede barakuda tarafından yenilmesi, Tarzan filminde Tarzan’ın ebeveynlerinin 4 dakika 8 saniyede leopar tarafından öldürülmesi yer almaktadır (Teeuw ve Plotnick, vd., 2014:2).

Ölümü araştıran ilk araştırmacılara göre, çocukların 7 yaşından önce ölümü karayamayacaklarını ve hatta düşünemeyeceklerini ölüm kavramının onlarda 10 yaşına kadar gelişmediğini ileri sürmüşlerdir. Bu tahminler, çocukların orta çocukluk dönemine kadar soyut kavramlar hakkında düşünemeyeceklerini öne sürmektedir (Longbottom ve Slaughter, 2018:3). Bu süreç çocukların ölümü kavrama ve anlamlandırma noktasında medyanın düşünceleri şekillendirdiği ve ölümün kavranmasının zorluğunu anlatmaktadır.

Çocukların ölümü anlama biçimi, bilişsel gelişimleriyle anlamlı bir şekilde ilişkilidir ve çocuk algılarına yönelik yapılan araştırmalar, ölümün anlaşılmasındaki temel kavramlarda farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü ekran karşısındaki içerikleri kavramak, henüz

gelişmemiş beyin yapısının sahip olmadığı belirli bir olgunluk düzeyi ve bilişsel beceriler gerektirmektedir. Dolayısıyla erken bilişsel gelişim aşamasındaki küçük çocuklar için ekranda ölümle karşılaşmak, ölümün kavranmasını zorlaştırmaktadır (Lammon, 2019:8-9).

Ölüm ve dijital medya son yirmi yılda ilginç, zaman zaman rahatsız edici ve çoğunlukla karmaşık yollarla kesişmektedir. Dijital medyanın gündelik yaşamımız üzerindeki etkisi geniş çapta kabul görmüşken, medyanın ölüm deneyimimizi şekillendirdiği gözle görülür hâle gelmektedir (Arnold, Gibbs, vd., 2017:1-2). Bu durum, ölümün temsiline ilişkin kalıpların yeniden üretildiği ve anlamlandırıldığı bir mecra olarak dijital medyanın rolünü öne çıkarmaktadır. Özellikle animasyon gibi görsel anlatım gücü yüksek içeriklerde ölüm temasının işlenişi, çocuk izleyiciler başta olmak üzere farklı yaş grupları için hem duygusal hem bilişsel etkiler yaratmaktadır.

Kuzey Amerika’da en çok hasılat yapan 135 filmi kapsayan Teeuw, Plotnick ve arkadaşlarının yürüttüğü çalışmada, önemli karakterlerin ölüm riski, aynı yıl vizyona giren dramatik filmlere kıyasla çocuklara yönelik animasyon filmlerinde daha yüksek bulunmuştur. Özellikle, cinayet yoluyla gerçekleşen ölümler açısından da animasyon filmlerindeki riskin, yetişkinlere yönelik dramatik filmlerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulguların zaman içinde değiştiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır; 1937’de vizyona giren Pamuk Prenses filminde üvey annenin (kötü kraliçe), yıldırım çarpmasıyla bir uçurumdan düşerek kayalar altında kalarak ölmesi gibi sahneler, bu duruma erken bir örnek oluşturmaktadır (Teeuw ve Plotnick, vd., 2014:2).

Çocukların ekran başında geçirdikleri süre, bu sahnelerle tekrar tekrar karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Özellikle 2 ila 5 yaş aralığındaki çocukların haftada ortalama 32 saat görsel medya tükettiği tahmin edilmektedir. Bu yaş grubundaki çocukların izledikleri içerikleri defalarca tekrarlama eğiliminde olmaları, onları aynı ölüm sahnelerine çoklu biçimde maruz bırakabilmektedir. Araştırmalar, bu durumun uzun vadede bazı etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Gerçek olaylara dair haber içeriklerine verilen psikolojik tepkilerle benzer biçimde, kurgusal ölüm sahnelerinin de küçük yaşlardaki çocuklarda korku, kaygı ve travmaya yol açabileceği vurgulanmaktadır (Teeuw ve Plotnick vd., 2014:3).

Yöntem

Medya analizlerinde en sık başvuru yöntemlerinden biri söylem analizidir. Söylem bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak), dinleyiciyi (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) sorularını da kapsamaktadır. Söylem belirli bir zaman dilimi içinde belli insan grupları arasında olan ve diğer insan grupları ile ilişkili olarak geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri içermektedir (Çelik ve Ekşi, 2008:99-100).

Richard Elliott, söylem analizini sosyal psikoloji metodolojisinde gelişen bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, dilin sosyal dünyayı yapılandırmak için nasıl kullanıldığını ve bu yapılandırmaların ikna ve meşrulaştırma çabalarında nasıl işlev gördüğünü incelemektedir. Elliott, dili çelişki, paradoks ve güç mücadelelerinin yaşandığı bir alan olarak görür ve söylem analizinin odak noktasını dilin sosyal organizasyonu olarak belirlemektedir.

Bu yöntem, pazarlama ve tüketici araştırmaları gibi alanlarda geniş uygulama potansiyeline sahiptir (Elliott, 1996:65).

Söylem analizi medya söyleminin üretimi ve anlaşılması süreçlerini belirleyen kurallar ve stratejilere dair daha kapsayıcı kavramsal ve toplumsal bir kuramın parçası olmaktadır. Yalnızca ilişkilendirme yapmak yerine, medya söyleminin yapılarının nasıl ortaya çıktığını ve bu söylemin bellekte nasıl temsil edildiğini ve anlaşıldığını açıklamaya çalışmaktadır (Van Dijk, 2005:27).

Dil kullanımı, söylem, sözlü etkileşim ve iletişim, toplumsal düzenin mikro düzeyine aittir. Güç, tahakküm ve toplumsal gruplar arasındaki eşitsizlik ise genellikle analizlerin makro düzeyine ait kavramlardır. Bu durum, Eleştirel Söylem Analizi'nin (ESA), mikro (eylemsel, etkileşimsel) yaklaşımlar ile makro (yapısal, kurumsal, örgütsel) yaklaşımlar arasındaki bilinen ifadeler arasındaki boşluğu gidermek gerektiği anlamına gelir (Van Dijk, 2015:468).

Göstergebilim, işaretler bilimidir (Çeken ve Arslan, 2016:509). Roland Barthes, göstergeyi en sade anlamıyla kavramların başka kavramlar ile açıklaması şeklinde tanımlamaktadır. Göstergelerin temsil ettikleri kavramları ilk anlamlarının dışında farklı anlamlarda ifade edilebildiklerini ve düşünceleri iletebildiklerini söylemektedir. Göstergebilim, göstergeler üzerinden yapılandırılan anlamlandırmaları açıkladığını ve mesajda iletilmek istenen gizli anlamları ortaya çıkardığını eklemektedir (Yılmaz, 2020:15). Ferdinand de Saussure ise gösterenin anlamını ve gösterilenin vermek istediği mesajın kişiler tarafından algılanmasını sağlayan mesajların tamamı şeklinde tanımlamaktadır. Gösteren ve gösterilen' in ifade ettiği mesajın algılanması iletilmek istenilen ve alınan mesajı oluşturduğunu anlatmaktadır (Tarlakazan ve Tıngır, 2019:139) Ayrıca göstergenin nasıl temsil edildiği nasıl yorumlandığı şeklinde bilgileri bize sunan yan anlam ve düz anlama sahiptir ve bu anlamları yorumlamaktadır.

Bu çalışmada, medya içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkisi incelenirken, özellikle çizgi filmler ve animasyonlar üzerinden söylem analizi ve göstergebilimsel analiz yapılmıştır. Çizgi filmler, toplumsal normların, değerlerin ve kültürel mesajların çocuklara iletilmesinde önemli bir araç niteliği taşımaktadır. Araştırmanın temel amacı, çocuklara yönelik animasyon ve çizgi filmlerde ölüm olgusunun nasıl temsil edildiğini incelemektir. Bu kapsamda, popülerliği ve kültürel etkisi yüksek olan bazı yapımlar seçilmiştir. İncelenen yapımlar şunlardır: Tom ve Jerry, Tweety ve Sylvester, Bambi, Aslan Kral (The Lion King), Tangled (Rapunzel), Karlar Ülkesi (Frozen), Hansel ve Gretel, Çizmeli Kedi: Son Dilek ve 6 Süper Kahraman. Seçilen bu çizgi film ve animasyonlar, hem doğrudan hem de dolaylı yollarla ölüm temasını içermektedir. Çalışmada, karakterlerin ölümle kurduğu ilişki, olayların dramatik sunumu, ölümün duygusal aktarımı gibi unsurlar analiz edilmiştir. Böylece, çocuklara yönelik yapımlarda ölümün nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin çocuk izleyiciye nasıl bir mesaj sunduğu değerlendirilecektir.

Bulgular ve Yorumlama

Sylvester ve Tweety çizgi filminin “Şeytan Bekliyor” adlı bölümünde, Sylvester’in Tweety’yi kovalarken bir binadan düşmesi sonucu cehenneme gönderilmesi ele alınmaktadır. Sylvester’in bölümün 1.26’ncı saniyesinde ruhunun bedenden ayrılması, çıkan merdivenin

yukarı ve aşağı yönlü olması, ancak Sylvester’ı yalnızca aşağı göndermesiyle bu tema görsel olarak pekiştirilmektedir. Ölüm burada geçici ve tekrar eden bir olay gibi sunulurken, cehennem de tehditkâr değil, mizahi bir yer olarak tasvir edilmektedir. Çizgi film Türkiye’de Cartoon Network kanalında yayınlanmıştır.

Resim 1: Sylvester’ın cehenneme girdiği sahne

Sahnenin göstergebilimsel anlamı: 4 kareden oluşan bu sahnenin ilk karesinde Sylvester’ın binadan düştükten hemen sonra gri taş zeminli, kırmızı tuğla renginde olan duvar yanında yere çarpmasını ve gözleri kapalı bir şekilde yattığını görülmektedir. Sylvester’ın düşüşünün ardından kısa bir süre sonra da vücudundan ruhunun ayrılışı görülmektedir. İkinci karede Sylvester’ın ruhunun önünde beliren biri yukarı doğru giden sarı renklerde aydınlık bir cennet merdiveni bir de tam aksine karanlık koyu bir kırmızı renkte aşağı giden cehennem merdivenleri ile karşılaşmaktayız. Üçüncü karede cehennemi andıran kırmızı koyu renklerle temsil edilen bir iç mekân görmekteyiz siyah dalgalı gölgeler Sylvester’ın yüzündeki endişeli ifade ilgi çekici bir şekilde sunulmaktadır. Dördüncü karede şeytan doğrudan görünür halde gösterilmektedir. Parlak kırmızı renkte iri yarı, boynuzlu ve kocaman gözleri olan bir köpek şeklinde resmedilmiştir.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Kedi Sylvester’ın cehenneme gönderilmesi sahnesi	Binadan düşen bir kedi onun için gelen cennet ve cehennem merdivenleri ve cehennemde onu karşılayan şeytan kılığında bir köpek	Mizah yoluyla ölümün hafifletilmesi Ölüm ve ölüm sonrasının gösterilmesi
	YAN ANLAM	DÜZ ANLAM
	Sahne ölüm sonrası cehenneme gitmenin hataların cezalandırılması şeklinde algılanmaktadır. Hayattayken yapılan kötü davranışların öldükten sonra bir bedelinin olacağı	Sylvester’ın binadan düşerek ölmesi ruhunun bedeninden ayrılması ruhu için cennete ve cehenneme giden merdivenler gelmesi ve cehennemde Sylvester’ı karşılayan şeytan köpek

mesajını vermektedir. Bu durumda “kötü biri olursan cezalandırılırsın” temasının mizahi bir dil ile aktarılmasıdır.

6 Süper Kahraman animasyon filminde, Hiro Hamada, ağabeyi Tadashi'nin filmin 23.41'nci saniyesinde çıkan bir yangında hayatını kaybetmesinin ardından, Baymax adlı sağlık robotuyla birlikte bir süper kahraman ekibi kurmaktadır. Film, Disney Channel Türkiye kanalında yayınlanmış ve kanal 31 Mart 2022'de yayın hayatına son vermiştir.

Resim 2: Tadashi'nin öldüğü yangın sahnesi

Söylem analizi değerlendirmesi: Filmin bir sahnesinde, geçen konuşmada abisinin kaybindan sonra Hiro'nun yaşadığı süreci ve Baymax adındaki sağlık robotunun onu desteklemesi sonucu aralarında oluşan iletişim ele alınmaktadır.

Baymax: “*Tadashi burada.*”

Hiro: “*Hayır. İnsanlar onun gerçekten gitmediğini söylüyor. Onu hatırladığımız sürece. Ama hâlâ acıyor.*”

Baymax: “*Fiziksel bir yaralanma belirtisi görmüyorum.*”

Hiro: “*Bu farklı bir tür acı.*”

Baymax: “*Sen benim hastamsın. Sana yardım etmek istiyorum.*”

Hiro: “*Bunu düzeltemezsin, dostum.*”

Sahnede Baymax'ın “*Tadashi burada*” diyerek, Hiro'ya teselli vermeye çalışsa da bu söz bir robot tarafından söylendiği için duygusal bağlamdan uzak ezberlenmiş bir cümle gibi algılanmaktadır. Hiro ise Baymax'ın bu acıyı tahmin edemeyeceğini düşünüp “*bu farklı bir tür acı*” ifadesini kullanmaktadır. Bu sözlerini fiziksel yaralar için değil de ölümün insanlarda oluşturduğu duygusal yaraya dikkat çekerek söylemektedir. Baymax'ın Hiro'ya “*sen benim hastamsın, sana yardım etmek istiyorum*” sözleri üzerine Hiro'nun “*Bunu düzeltemezsin, dostum*” sözü, ölüm karşısında teknoloji ya da aklın yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu konuşma ölümün geri döndürülemez oluşuna ve bununla yüzleşmenin kaçınılmazlığına işaret etmektedir.

Tom ve Jerry'nin "Heavenly Puss" adlı bölümünde Tom, bir kaza sonucu hayatını kaybeder ve 1.30'ncu dakikada ruhunun bedeninden ayrıldığı görülmektedir. Tom'un cennete gidebilmek için Jerry 'den imzalı kâğıt alması gerektiği söylenmektedir.

Resim 3: Tom'un cennete gittiği sahne

Sahnenin genel görüntüsel anlamı: Karanlık bir iç mekânda geçen ilk karede, Tom' hareketsiz bir şekilde yerde yatmaktadır. Sağ tarafında üstünden ışık süzmeleri vuran altın sarısı renklerde bir merdiven belirmektedir. İkinci karede, Tom'un bedeninden ayrılan ruhu merdivene yönelmektedir. Üçüncü karede, Tom'un üzerinde olduğu gökyüzüne uzanan merdivenler gösterilmektedir. Gökyüzü mavimsi pembemsi bulutlarla kaplıdır, ufuk çizgisi yoktur bu durumda mekânın dünyevi değil ruhani olduğunu vurgulamaktadır. Son karede Tom, tek başına bulutların üstünde durmaktadır.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Tom'un cennete gitmesi	Üzerine dolap düşen Tom'un yerde baygın bir halde yatması, ruhunun bedeninden ayrılması, cennetten gelen ışıklı bir merdiven ve gökyüzüne doğru uzanan merdivenle yukarı doğru çıkan Tom	Fiziksel olarak ölüm gerçekleşikten sonra ruhun vücuttan ayrılıp bir merdiven aracılığıyla öteki dünyaya yol alması ölümün gerçekliği
	YAN ANLAM	DÜZ ANLAM
	Sahnelerde ölenin cennete geçişinin ruhsal olarak gerçekleşebileceği anlatılmaktadır. Aydınlatma ve yukarı yönlü bir merdivenin belirmesi huzurlu bir sonu aktarmaktadır. Ölüm korkulmaması gereken doğal bir olay gibi sunulmaktadır.	Ruhun bedenden ayrılması ölümü temsil etmektedir. Altın merdiven cennete giden yol olarak gösterilmektedir. Ölümün fiziksel sonluluğu simgelenirken diğer taraf yeni bir başlangıç olarak gösterilmektedir.

Frozen animasyon filminde Elsa'nın kontrol edemediği buz güçleri krallığı sonsuz bir kışa sürüklerken, Anna kardeşini bulmak için yola çıkmaktadır. Film, Türkiye'de Disney Channel Türkiye kanalında yayınlanmıştır. Animasyon, ölümü hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde izleyiciye sunmaktadır.

Söylem analizi değerlendirmesi: Prens Hans'ın Elsa'yı Anna'yı öldürmekle suçladığı ve ölüm cezası talep ettiği sahnede düğ ile konuşmasında şu diyaloglara şahit olunmaktadır:

Hans: *"Prences Anna... Öldü."*
Düğ: *"Ona ne oldu?"*
Hans: *"Kraliçe Elsa tarafından öldürüldü."*
Düğ: *"Kendi kız kardeşi tarafından."*
Hans: *"En azından ölmeden önce evlilik yeminlerimizi edebildik, kollarımda can verdi."*
Düğ: *"Artık hiç şüphe yok. Kraliçe Elsa bir canavar ve hepimiz büyük bir tehlike altındayız."*
Hans: *"Arendelle Kraliçesi Elsa'yı vatana ihanetle suçluyorum ve onu idama mahkûm ediyorum."*

Bu sahnede ölüm, bir kayıp olmaktan çok, suçlama ve iktidar aracına dönüşmektedir. Anna'nın *"kendi kız kardeşi tarafından"* öldürüldüğünün düşünülmesi, ölümün yalnızca trajik değil, ahlaki ve toplumsal bir tehdit biçiminde temsil edilmesini sağlamaktadır. Hans' ın *"Kollarımda son nefesini verdi"* ifadesi, dramatik etkiyi artırarak sahte bir kahramanlık inşa etmektedir. Çocuk izleyicilerin çoğunluk olduğu filmlerde ölümün bu şekilde sunulması; çocukta güven, kardeşlik ve adalet kavramlarını sarsmaktadır.

Aslan Kral, genç aslan Simba'nın, babası Mufasa'nın ölümünden sonra krallığını terk etmesini ve yıllar sonra geçmişle yüzleşerek tahtını geri almasını anlatmaktadır. Türkiye'de Disney Channel kanalında yayınlanmıştır. Filmde Simba'nın babası Mufasa, kötü amcası Scar'ın planladığı tuzak sonucu vahşi hayvan sürüsünün altında ezilerek hayatını kaybetmektedir. Özellikle bölümün 2.27'nci saniyesinde yer alan ölüm sahnesi, Simba'nın *"Baba? Uyan..."* sözleriyle çocuklara ölümün duygusal ve somut yönünü güçlü biçimde aktarmaktadır.

Resim 5: Babanın uçurumdan düştüğü sahne

Sahnenin Genel Görüntüsel Anlatımı: Açık alanda geçen bu sahnede ortam gri ve pusludur. Görsel olarak renkler soluktur; bu da ölüm temasını destekleyici şekilde dramatik bir atmosfer yaratmaktadır. İlk karede Simba, ölmüş olan babası Mufasa'nın yanına sokulmuştur. Mufasa'nın gözleri kapalıdır, bedeni hareketsizdir. Simba yüzünü babasına çevirmiş, endişeli ve üzgün bir ifadeyle ona bakmaktadır. İkinci karede ise Simba'nın yüzü daha yakından gösterilmektedir. Gözleri yaşlı, ifadesi endişe dolu ve yalnızlık hissi barizdir.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Simba'nın gözyaşları ve babasının hareketsiz vücudu	Simba'nın ağlamaklı gözleri üzgün suratı babasının cansız bedeni gri puslu bir atmosfer	Ölüm, Babasını kaybeden Simba'nın çaresizliği, ölüm travması, yas süreci
	YAN ANLAM	DÜZ ANLAM
	Mufasa'nın hareketsizliği ölümü simgelemektedir. Simba'nın yüzündeki korku ve endişeli ifade ise bir kaybın ardından yaşanan duygusal çöküntüyü temsil etmektedir. Ortamın gri ve kasvetli olması ise ölümün soğukluğu mesajını vermektedir.	Yerde yatan Mufasa'nın hareketsiz olması oğlu Simba'nın ağlamaklı ve korkulu yüz ifadesi ile ona bakması, havanın gri tonlu renk ve puslu olarak gösterilmesi.

Rapunzel, Mother Gothel adlı (cadı) tarafından kaçırılıp kuleye hapsedilen altın sarısı sihirli saçları olan bir kızdır. Bir gün kuleye gelen Flynn Rider adlı hırsızla tanışmıştır ve parlayan ışıkları görmek için onunla birlikte bir yolculuğa çıkmaktadır. Parlayan ışıklar ise kral ve kraliçenin kayıp kızları için her yıl gökyüzüne gönderdikleri dilek fenerlerinden başka bir şey değildir. Türkiye'de Disney Channel Türkiye kanalında yayınlanmıştır. Filmin 1.07.27'nci saniyesinde Flynn Ridder'in cadıdan kurtulmak adına Rapunzel' in sihirli saçlarını kesmesiyle cadı hızla yaşlanarak pencereden düşüp ve ölmektedir.

Resim 6: Cadının kuleden düşme sahnesi

Sahnenin Genel Görüntüsel Anlatımı: Bu sahne yüksek bir kuleden aşağıya doğru gerçekleşen bir düşüş anını yansıtmaktadır. Görüntünün merkezinde yükselen ince ve uzun bir kule yer alırken arka planda geceye yakın, karanlık bir gökyüzü bulunmaktadır. Ancak kuleden aşağı doğru düşen bir kadın (cadı Mother Gothel) üzerinden süzülen ayın ışıltısı, sahnede ilahi ya da kaderci bir müdahale hissi yaratmaktadır.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Cadı' nın kuleden düşmesi	Havada süzülen bir beden, Işıkla vurgulanan düşüş ve karanlık arka plan	Kötü kadının yok oluşu, adaletin yerini bulması
	YAN ANLAM	DÜZ ANLAM
	Kötülüğün yenilgisi, cezanın simgesidir. Gothel'in sonunun gelmesi kötü niyetin kendi sonunu hazırladığı mesajını taşımaktadır.	Bir kadının yüksek bir kuleden aşağı düşmesi

Aynı şekilde, 1.07.41'de Flynn Rider, cadı tarafından ağır yaralanarak Rapunzel'in kollarında ölür; ancak Rapunzeli'nin sihirli gözyaşı sayesinde yeniden hayata dönmektedir. Her iki sahne de ölüm temasını merkezine almasına rağmen, anlatı dili ölümün biyolojik gerçekliğinden ziyade, sihir ve dramatik etkiler üzerinden kurgulanmıştır. Bu bağlamda film, çocukların ölüm kavramını gerçekçi biçimde içselleştirmesinden çok, onu fantastik bir olay olarak algılamalarına neden olabilmektedir.

Resim 7: Flynn Rider'ın yaralanarak öldüğü sahne

Sahnenin Genel Görüntüsel Anlatımı: Flynn Rider'ın bıçaklandığı sahne dramatik, duygusal ve görsel açıdan yoğun bir an yaşanmaktadır. İç mekânda, kulede geçen bu sahnede ortam loş ve kasvetli olarak tasvir edilmektedir. Flynn, cadı Gothel tarafından bıçaklandığında gövdesi zayıflamış, yüzü solgun ve acı içinde soğuk zemine yatmaktadır. Rapunzel ise panik ve üzüntü içinde Flynn'e bakmaktadır.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Flynn Ridder'in bıçaklanma anı	Flynn'in kanaması, düşüşü Rapunzel'in ağlayarak yanına gitmesi	Sevgi için yapılan fedakârlık kötülüğün zalimliği
	YAN ANLAM Flynn'in yaralanarak düşmesi Rapunzel'in korkuyla ona sarılması onu kaybedeceğini düşünmesi sevginin gücünün ölüm korkusunun önüne geçmesi anlatılmaktadır.	DÜZ ANLAM Flynn Ridder'in fiziksel olarak yaralanması

Hansel ve Gretel, Grimm Kardeşler'in klasik masalına dayanan ve Türkiye'de farklı kanallarda yayınlanan bir animasyon filmidir. Kardeşlerin aileleri tarafından terkedildikten sonra ormanda kaybolması, şekerden yapılmış bir eve rastlamaları ve evdeki cadının onları kandırarak Hansel'i yeme girişimi etrafında şekillenmektedir. Filmin 1.06.39'ncü saniyesinde Gretel, cadının abisini yeme planını bozarak onu fırına iterek öldürmektedir. Bu denli doğrudan bir ölüm sahnesi, küçük yaş grubundaki çocuklar için sarsıcı olabilmektedir.

Söylem analizi değerlendirmesi: Gratel'in cadıyı öldürdüğünde koşarak Hansel'in yanına gidip kurduğu cümle şu şekildedir:

Gretel, Hansel'e: "*Hansel, kurtulduk; cadı öldü.*"

Cadının ölümü, kötülüğün ortadan kalkmasıyla özdeşleştirilmektedir. Bu tür söylemlerde ölüm, bir cezalandırma biçimi olarak sunulur ve etik sorular geri planda bırakılmaktadır. Bu söylem, "kötü olan ölmelidir" ifadesi üzerinden işlemektedir. Fakat bu tarz bir sunum çocuk izleyicinin kafasının karışmasına ve sadece kötü insanların ölebileceğini düşünmesine sebep olmaktadır bu durumda çocuklara adaletin sadece ölümle sonuçlanan bir olgu olduğunu düşündürebilmektedir.

Resim 8: Gratel'in cadıyı fırına ittirdiği sahne

Çizmeli Kedi: Son Dilek filminde ölüm, iki orak taşıyan, kırmızı gözlü ve kara pelerinli bir kurt figürüyle somutlaştırılmıştır. Dokuz canından sekizini tüketen Çizmeli Kedi, son canını umursamazca kullanırken ölümle yüzleşmektedir. Ölüm korkusu içinde olan çizmeli kedi kahramanlığa son vererek yaşlı bir teyzenin evine sığınarak emekliye ayrılmaktadır ancak bu durum uzun sürmez ve sonsuz can dilemek için Dilek Yıldızı'nı aramaya koyulur bu yolda eski dostları ve rakipleriyle mücadele ederken, ölüm figürü tarafından da takip edilmektedir. Çizmeli Kedi filminde ölüm, fiziksel bir tehditten öte, varoluşsal bir yüzleşme olarak kurgulanmaktadır. Ancak bu temsil, çocuk izleyicide ölüm kavramını yalnızca korku ekseninde konumlandırabilmektedir.

Söylem analizi değerlendirmesi: Çizmeli Kedi, bir doktor tarafından muayene edilirken aralarında geçen diyalog şu şekildedir:

Doktor: “Çizmeli Kedi... Bunu nasıl söylesem? Öldünüz.”

- Çizmeli Kedi: “Doktor, lütfen. Rahatlayın! Ben Çizmeli Kedi'yim! Ölümle alay ederim!”

Diyalogda geçen “Çizmeli Kedi... Bunu nasıl söylesem? Öldünüz.” ifadesiyle doktor, ölüm gerçeğini doğrudan ve sakınmasız biçimde dile getirirken, Çizmeli Kedi'nin “Doktor, lütfen. Rahatlayın! Ben Çizmeli Kedi'yim! Ölümle alay ederim!” yanıtı, ölümün mizahi bir dille reddedilmesini sağlamaktadır. Bu karşılıklı söylem, ölümün kaçınılmazlığıyla alay edilerek hafifletildiği bir anlatı kurmaktadır. Çizmeli Kedi'nin kibirli ve kahramanca tavrı, çocuk izleyicide korkuyu bastırmaya yönelik bir mizah işlevi görürken, ölümün gerçekliğini gölgelemektedir. Özellikle gelişim çağındaki çocuklar için bu tür temsiller, ölümün ciddiyetini kavramada gecikmeye veya onun bir oyun unsuru olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Resim 9: Çizmeli kedi'nin ölümüne karşı gelemeyeceğini anladığı sahne

Yukarı Bak filmindeki dört dakikalık sessiz montaj sahnesi, Carl ve Ellie'nin birlikte geçirdiği ömrü anlatmaktadır. Tanışmalarından evliliklerine, hayal kırıklıkları ve küçük mutluluklarla dolu yaşamlarına kadar her an detaylı biçimde sunulmaktadır. Ellie'nin hastalanarak ölümüyle sonlanan bu sekans, yalnızca bir karakterin kaybını değil, aynı zamanda bir ömrün sona ermesini de simgelemektedir. Bu sahne, çocuklara ölümün doğrudan bir kavram olarak sunulmasından çok, ölümün hayatın doğal bir parçası olduğuna dair bir mesaj iletmektedir. Sessizlik, müzikle birleşerek duygusal yoğunluğu artırırken, yas, bağlılık ve

kabullenme temalarını sade fakat güçlü bir şekilde işlemektedir. Sessizliğin gücüyle anlatılan bu kayıp, hem çocuklar hem de yetişkinler üzerinde derin bir etki bırakmaktadır.

Resim 10: 4 dakikalık sessiz sahne ve Ellie'nin ölüm sahnesi

İç mekânda geçen ilk karede, Carl'ın sevgiyle eşinin yatağının yanında eşine bakması gösterilmektedir. Sahne, pastel tonlarda, özellikle pembe ve mor renklerin hâkim olduğu sıcak bir ışıkla aydınlatılmıştır. Pencere önüne asılı tüller gün ışığını hafifçe içeri sızdırmaktadır. Oda sade döşenmiştir; bir yatak, bir pencere önü ve bir sandalye görünmektedir. İkinci karede ise kiliseyi andıran bir ortamda cenaze töreni atmosferi yansıtılmıştır. Loş ve dramatik ışıklandırma hâkimdir. Ortamda, mor-pembe tonlu koyu bir atmosfer yaratılmıştır bir tabut ve önünde tek başına oturan Carl gösterilmektedir. Mekânda kullanılan renkler yas, hüznün ve vedanın duygusal yoğunluğunu yansıtmaktadır.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Yatakta hasta yatan Ellie ve Ellie gittikten sonra yalnızlaşan Carl	Hastane yatağında yatan Ellie başucunda ona bakan Carl ardından Balonlarda süslü bir cenaze sahnesi	Sevilen birinin kaybı ve ardından gelen yas süreci ve ayrılık, sevginin gücü
	YAN ANLAM	DÜZ ANLAM
	Carl'ın Ellie'ye olan sevgisi hayatımızdaki çok sevdiğimiz kişileri temsil etmektedir. İkinci karede gösterilen sevdiğimiz birinin kaybindan sonra hissettiğimiz o boşluk hissini ve yalnızlığı simgelemektedir.	Carl hastanede yatan eşine sevgiyle bakmaktadır. Ortam pembe tonlarla aydınlatılmıştır. İkinci karede ise daha koyu pembe tonları kullanılarak balonlarla süslenmiş bir tabutun önünde tek başına oturmaktadır.

Sonuç

Çocukluk dönemi, bireyin kişiliğinin gelişmesi ve dünyayı anlamlandırma süreci açısından hayati bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde çocukların medya ile kurduğu etkileşim, sadece bilgi edinme değil, aynı zamanda değerler, toplumsal normlar ve duygusal kavramlar üzerinde de kalıcı izler bırakmaktadır. Medyanın, özellikle televizyon ve animasyon yapımlarının, çocukların düşünce yapısını şekillendiren güçlü araçlar olduğu gerçeği, medya içeriklerinin dikkatlice seçilmesi ve sunulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çocuklar, medya aracılığıyla tanık oldukları ölüm sahneleri ve ölüm temalı içeriklerle bu kavramı ilk kez deneyimlerken, yaşadıkları psikolojik etkiler uzun vadeli sonuçlar doğurabilmektedir. Çocukların ölüm gibi soyut kavramları anlaması, genellikle onların gelişim düzeyine ve soyut düşünme yeteneklerine bağlı olmaktadır. Bu nedenle, medya içeriklerinde ölümün nasıl sunulduğu büyük bir önem taşımaktadır.

Erken yaşlardaki çocuklar, ölümün kalıcılığını ve geri dönüşsüzlüğünü tam anlamıyla kavrayamayabilirler. Bu da onların ölüm hakkındaki algılarını şekillendirirken, duygusal olarak sarsılmalarına yol açabilecek yanlış anlamalara neden olabilmektedir. Çizgi filmler ve animasyonlar, hem eğitici hem de eğlenceli içerikler sunmayı amaçlasa da, ölüm gibi karmaşık temalarla karşılaşan çocuklar, bu içeriklerin etkisiyle, bu kavramı yanlış veya eksik bir şekilde içselleştirebilirler. Bu noktada medya içeriklerinin yaşa uygun ve hassasiyetle hazırlanması gerekliliği bir kez daha vurgulanmaktadır.

Çocukların medya ile kurdukları ilişki sadece ölüm algılarını değil, aynı zamanda değerler ve toplumsal rolleri de şekillendirmektedir. Medyanın çocukların dünyasına sunduğu bu örnekler, onların toplumsal kimliklerini oluşturmada ve ahlaki değerlerini pekiştirmektedir. Bu yüzden, medya içerikleri yalnızca eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk taşıyan bir eğitim aracıdır. Aileler, eğitimciler ve medya üreticilerinin ortak sorumluluğu, çocukların medya yoluyla edindikleri bilgilerin, duygusal sağlıklarını olumsuz etkilemeyecek şekilde yönlendirilmesidir. Medyanın çocukların gelişiminde olumlu bir araç olabilmesi için, içeriklerin etik ve psikolojik sorumlulukla sunulması elzemdir. Sonuçta, medya içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkisi sadece onların ölüm anlayışını değil, yaşamlarına dair genel algılarını da biçimlendirecektir. Bu yüzden, medya, çocukların sağlıklı bir şekilde büyümeleri ve dünyayı anlamaları için dikkatlice şekillendirilmiş bir araç olmalıdır.

Kaynakça

Akdaş, C. (2017). “A Ay” ve “Bal” Filmlerinde Çocuğun Ölüm Kavramını Nasıl Anlamlandırdığı Üzerine. Kesit Akademi Dergisi (7), 316-336.

Alıcı, B. (2021). Türkiye’de Animasyon Sineması Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 19(37), 53-78.

Arnold, M., Gibbs, M., Kohn, T., Meese, J., Nansen, B., & Hallam, E. (2017). Death and digital media. Routledge.

Colman, I., Kingsbury, M., Weeks, M., Ataullahjan, A., Bélair, M. A., Dykxhoorn, J., ... & Kirkbride, J. B. (2014). CARTOONS KILL: casualties in animated recreational theater in an objective observational new study of kids’ introduction to loss of life. Bmj, 349.

Çakıray, A. (2024). JP Sartre’da Ölüm Problemi. *ACADEMIC SOCIAL RESOURCES JOURNAL*, 9(6), 596-601.

Çeken, B., & Aypek Arslan, A. (2016). İmgelerin Göstergebilimsel Çözümlemesi “Film Afişi Örneği”. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).

Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.

Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*, 14(6), 65-68.

Güler, D. (1989). Çocuk, televizyon ve çizgi film. *Kurgu*, 5 (1), 144-158.

Güngör, Feyza Şule. “Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat Mi Hiçlik Mi?”. *FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 22 (Eylül 2016): 227-40.

İnce, M. ve Koçak, M.C (2018) Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi ile İlgili Yayınlanan Haberlerde Söylem ve İdeoloji. *İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ* Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018 Sayfa: 1969-1999

İnce, M. ve Koçak, M.C. (2018) THE USE OF TV IN USA PRECIDENCY ELECTIONS AS A MASS MEDIA. *Electronic Turkish Studies*. Spring2018, Vol. 13 Issue 13, p37-51. 15p.

İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1-11.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). ANA HABER BÜLTENLERİNDE HABERLERİN KONUSU VE SUNUM TARZI İLE REYTING ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 416-441. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823>

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 1111-1144. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462>

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 726-741.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye’de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(11), 160-186. <https://doi.org/10.21733/ibad.897332>

Lammon, M. A. (2019). *Dead Serious: Death Presentations in Children's Animated Media*. University of Colorado Colorado Springs.

Longbottom, S., & Slaughter, V. (2018). Sources of children's knowledge about death and dying. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 373(1754), 20170267.

Önder, M. (2008). Medya kıskacındaki çocuklar. *Dinbilimleri Akademik Parvin Araştırma Dergisi*, 8(1), 183-190.

Sadioğlu, Ö., Turan, M., Dikmen, N., Yılmaz, M. ve Özkan, Y. (2018). Değerlerin öğretiminde çizgi filmler: Rafadan Tayfa örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 240-251.

Sumiala, J., & Hakola, O. (2013). Introduction: Media and death. *Thanatos*, 2(2).

Tarlakazan, B. E., & Tıngır, M. (2019). Reklamlarda masal kahramanları kullanımının göstergebilim açısından incelenmesi. *Journal of Human and Social Sciences*, 4(1), 135-152.

Teeuw, J. R., Plotnick, L., & MacKay, M. (2014). Cartoons kill: Casualties in animated recreational theater in an objective observational study of children's introduction to death. *The BMJ*, 349, g7094. <https://doi.org/10.1136/bmj.g7094>

Tuzgöl, K. (2018). Lacanyen Psikanalitik Kuram ve Öznenin Konumu. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(1), 41-53.

Van Dijk, T. A. (2005). Discourse analysis as ideology analysis. In *Language & peace* (pp. 41-58). Routledge.

Van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. *The handbook of discourse analysis*, 466-485.

YILMAZ, A. İnsan Ticaretinin Kamu Spotu Reklamlarında Sunumu: Roland Barthes' in Mit Olgusu Üzerinden Göstergebilimsel Analiz. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 8-34.

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN VE AİLELERİNİN, AİLE VE SOSYAL ÇEVRE İLE ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

Doç. Dr. Mevlüt Can KOÇAK

Necmettin Erbakan Üniv., mevlutcan.kocak@erbakan.edu.tr-ORCID ID: 0000-0002-9496-0541

Cansel BADEMLİK

Karabük Üniversitesi, canselciva.can98@gmail.com-ORCID ID: 0009-0008-1912-8529

ÖZET

Bireyler yaşam sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Zorlukların kısa, orta ya da uzun süreli yaşanmasında, genetik, fiziksel, çevresel vb. birçok faktör belirleyici olabilmektedir. Özellikle özel gereksinimli bireyler ve aileleri yaşamlarında sosyal, duygusal ve bilişsel açıdan önemli ve çok yönlü zorluklar yaşamaktadır. Yaşama dair zorlukları aşabilmek adına aileler, eğitim kurumlarıyla koordinasyon halinde ve çeşitli psikolojik desteklerle çocuklarının gelişimini her açıdan iyileştirmeyi ve hayatlarının kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Toplumumuzda genetik kaynaklı birçok engellilik türü mevcuttur. Bunlardan biri ise, otizm spektrum bozukluğudur.

Otizmlili çocuklar genel olarak fiziksel açıdan bir sorunları bulunmasa da iletişimsel, bilişsel ve duygusal açıdan farklı tutum içerisinde olabilmektedirler. Çocuklarının bu durumda yaşamlarını daha iyi idame ettirebilmeleri adına ailelere çok fazla sorumluluk düşmektedir. Çünkü, çocuğun hem aile içi hem de aile dışı iletişimini güçlendirmek, eğitimlerine özen göstermek ve toplumun içerisinde bir yer edinmesini sağlamak için özverili olmak ve birçok farklı görevler üstlenilmesi gerekmektedir. Ancak aileler bu süreç içerisinde hem kendi aile içlerinde hem de dış çevrede çok fazla sorunlarla karşılaşabilmektedir. İletişimsel sorunlar ailelerin en çok zorlandığı konulardan biridir. Çünkü aileler çocukla ve dış çevreyle olan iletişim problemleri yüzünden daha çok stres, üzüntü ve dışlanmışlık hissi yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu yüzden aileler, çocuklarının gelişimini desteklemek amacıyla birçok kişisel ve sosyal ihtiyaçlarından fedakârlık yapmak durumunda kalabilmektedir. Bu çalışmada otizm spektrum bozukluğu tanısı konulmuş çocukların aileleriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu çerçevede tanı süreci, günlük yaşamdaki zorluklar, aile içi ve dış çevre ile iletişim, eğitim kurumlarıyla etkileşim ve toplumsal dinamikler gibi alanlarda ailelerin yaşadıkları olumlu-olumsuz deneyimleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler; otizm spektrum bozukluğu, aile, engellilik, iletişim

Abstract

Individuals may encounter various challenges throughout their lives. Genetic and environmental factors are among the most significant determinants in sustaining an individual's life. In particular, individuals with special needs and their families face social, emotional, and

cognitive difficulties. In order to overcome these challenges, families aim to support their children's development in all aspects through collaboration with educational institutions and psychological support services. Within this context, there are many types of disabilities, one of which is Autism Spectrum Disorder (ASD).

Although children with autism generally do not exhibit physical impairments, they face considerable difficulties in communication, cognition, and emotional regulation. In order to improve these conditions, families bear a great deal of responsibility. They are expected to strengthen both intra-family and external communication for the child, pay close attention to their education, and help them find a place within society. However, during this process, families often face numerous challenges both within the family and in their external environment. Communication-related problems are among the most difficult issues families encounter. These problems can lead to increased levels of stress, sadness, and feelings of social exclusion. As a result, families often have to make sacrifices regarding their personal and social needs in order to support their child's development.

This study analyzes the experiences of families with children diagnosed with Autism Spectrum Disorder through qualitative interviews. The research focuses on various areas such as the diagnosis process, challenges in daily life, communication within the family and with the external environment, interaction with educational institutions, and broader societal dynamics.

Keywords: autism spectrum disorder, family experiences, communication problems, social exclusion, special needs

Giriş

Toplumun en küçük yapı birimi olan aile, çocuğun ilk sosyal çevresidir. Ayrıca gelişim süreci büyük oranda ailede gerçekleşir. Çünkü, bir aile içerisinde dahil olan her çocuğun kendine özgü gelişimsel özellikleri bulunmakla birlikte genetik, çevresel ve kültürel faktörlerin etkisiyle değişime uğramaktadır.

Çocuklardan bazıları, çeşitli nedenlerle akranlarından gelişimsel olarak belirli düzeyde farklılıklar gösterebilmektedir. Bu durum onların özel gereksinimli bireyler olarak tanımlanmasına sebep olmaktadır. Özel gereksinimli bireyler fiziksel, bilişsel, sosyal vb. birçok alanda yetersizlik durumu yaşayan kişilerdir. Bu yüzden de toplum içerisindeki diğer kişilerden farklı oldukları kabul edilmektedir. Özel gereksinimli bireyler genel olarak öğrenme, iletişim ve sosyalleşme gibi temel becerilerde sınırlılık yaşamaktadırlar. Bu yüzden normal eğitim haricinde özel eğitime de ihtiyaç duyulmaktadır.

Toplum içerisinde birçok engellilik durumu söz konusudur. Bunlardan biri ise otizm spektrum bozukluğudur. Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin fiziksel açıdan normal bireylere göre farklılıkları olmasa da iletişim, sosyalleşme ve bilişsel gibi kimi alanlarda belirgin güçlükler yaşamaktadırlar. Bu güçlüklerin üstesinden gelebilmek amacıyla aileler günlük yaşamlarında büyük özveride bulunmakta, rutinlerinde de köklü değişiklikler yapabilmektedir.

Otizmlili bireylerin aileleri pek çok konuda hem duygusal hem de sosyal yönden uyum süreci yaşamaktadır. Bu süreçte ailelerin yaşadıkları şok, inkâr, suçluluk gibi duygular psikolojik olarak onları derinden etkilemektedir. Bu yüzden kabullenme aşamasında ve

kabullendikten sonraki süreçte de ailelere destek sağlanması elzemdir. Destekler, hem özel gereksinimli bireylerin yaşam kalitesinin artmasına hem de ailelerin topluma yeniden entegre edilmesine yardımcı olacaktır. Bu çalışma, özel gereksinimli bireylerin ve ailelerinin sosyal yaşamda ne tür zorluklarla karşılaştıklarının doğrudan onların dilinden aktarılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sayede özel gereksinimli bireylerin ve ailelerinin yaşadıkları sorunların daha iyi anlaşılması ve ortaya konulacak çözümlerin daha isabetli olması sağlanmış olacaktır.

Özel Gereksinim Nedir?

Özel gereksinimin temelinde toplum içerisindeki diğer bireylerden farklı olma durumu söz konusudur. Bu yönden 1980'li yıllarda Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yetersizlik, özürllülük ve engellilik gibi durumları üç grupta sınıflandırmıştır. Yetersizlik; vücudun fiziksel, zihinsel ve işlevsel fonksiyonlarındaki bozukluktur. Özürllülük; yetersizlik sonucunda işlevsel kapasitede azalma veya kaybın meydana gelmesidir (Kaya vd, 2020: 82). Engellilik; sağlık sorunları sebebiyle hem kişisel hem de çevresel faktörlerle etkileşimlerinde açığa çıkan olumsuz durumları ifade eder (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1).

Özel gereksinim kavramı, tüm yetersizlikler için bir çatı görevindedir. Çünkü, her birey farklı yetersizliklere sahiptir. Normal gelişim gösteren bireylere kıyasla özel gereksinimli bireylerde öğrenme, görme, duyma, yürüme ve algılamada sınırlılıklar yaşanabilmektedir. Bu yüzden özel gereksinimli bireylerin öğrenme ve davranış biçimleri de farklılaşabilmektedir. Örneğin, hafif düzeyde yetersizliği olan bir bireyin öğrenmede yaşadığı güçlük, ağır düzeyde yetersizliği olan bir bireyin öğrenmede yaşadığı güçlük farklı olacaktır (Çetin, 2021: 2).

Özel Gereksinimli Çocuk Kavramı

Çocuk kavramı, bebeklikten başlayarak ergenlik dönemine kadarki süreci ifade etmektedir (TDK, 2025). Bu süreçte fiziksel, ruhsal ve zihinsel açıdan gelişim gösterirler. Ancak, her çocuğun gelişim düzeyi birbirinden farklıdır. Çünkü genetik, çevresel ve kültürel faktörler gibi etkenler çocuğun gelişimini etkileyebilmektedir.

Özel gereksinimli çocuk kavramı ise, bireysel farklılıkları sebebiyle yaşlılarından gelişimsel olarak belirgin farklılıkları olan kişilerdir. Bu yüzden de özel eğitime ihtiyaç duymaktadırlar (Toy, Kesici, 2020: 62). Özel eğitim ihtiyacı olan bireyler ülkemizde, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nin 4. maddesine göre, *“Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireyi”* tanımlamaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği m.4).

Özel gereksinimli çocuklar genel olarak, doğum öncesi veya daha sonraki dönemlerde yetersiz kalabilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında engel türlerine göre sekiz gruba ayrılmaktadır. Bunlar, zihinsel engelli, işitme engelli, görme engelli, ortopedik engelli, dil ve konuşma engelli, ruhsal ve duygusal hastalığı olanlar, süregen hastalık, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğudur (Öztürk, 2011: 18-19).

Yukarıda bahsedilen engel türlerinden de görüldüğü üzere özel gereksinimi bulunan her çocuğun kendine özgü gelişimsel farklılıkları ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların giderilmesindeki en önemli unsurlardan biri ise ailedir. Çünkü, her yeni doğan çocuk gözlerini ailesinin yanında açmaktadır.

Otizm Spektrum Bozukluğu

Otizm spektrum bozukluğu günümüzde bireyler arasında en çok yaygın olan engellilik türlerinden biridir. Genel olarak günlük yaşamda öz bakım, sosyal, iletişimsel ve akademik becerilerinden yoksun olan bireylerdir. Bu yüzden başkalarına bağımlı bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak bu yetersizliklerine rağmen fiziksel görünüşlerinde önemli ölçüde bir değişiklik bulunmamaktadır. Otizm bir hastalık, bir kusur, bir engellilikten ziyade yaşam boyu süren sosyal uyum bozukluğudur (Çopuroğlu, Mengi, 2014: 611).

Otizmlı bireyler pek çok konuda farklı tutum sergilese de bunlardan en önemlisi ‘iletişim’ konusunda olmaktadır. Çünkü, birey dili bir etkileşim ve iletişim amaçlı kullanmaya başladıktan sonra bu becerilerinde önemli ölçüde gecikmeler ve farklılıklar görülmektedir. Bu özellikler ise şu şekildedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016: 47):

1. İşlevsel dil becerilerinin gelişiminde yetersizlik
2. Stereotipik ve tekrarlayıcı sözel ifadelerin kullanımı
3. Jest ve mimik gibi yüz ifadelerini anlamada sınırlılık
4. Sohbet başlatmada sınırlılık
5. Beden dili kullanımında sınırlılık
6. Özellikle “ben” zamirinin doğru bir şekilde kullanımında sınırlılık
7. Soyut ve mecazi sözcükleri ya da deyimleri algılamada ve anlamada sınırlılık

Otizmlı bireyler, yukarıda verilenlerle bağdaştırıldığında toplumsal ilişkiler sırasında güçlükler ve sapmalar yaşanmaktadır. Bu güçlükler ilk olarak ebeveynle bağ kuramama ve daha sonra dış çevreyle bağ kuramama olarak kendini göstermektedir. Kendi yaşıtı bireylerle ilişki kurmakta da zorluk çekerler. Genel olarak yalnız bir şekilde yapabilecekleri aktivitelerle uğraşmaktan hoşlanırlar (Bodur, Soysal, 2004: 394).

Otizmlı çocukların dil gelişimindeki gecikme ailelerin özellikle ilk dikkatini çeken belirtiler arasındadır. Ayrıca tanının belirlenmesi açısından da dil ve iletişim alanındaki bozukluklar önem teşkil etmektedir. İletişimde kullanılan yüz ifadesi, mimikler ve beden dili gibi duygusal ifadelerin kullanımı normal çocuklara göre daha sınırlıdır. Ayrıca, çocuğa bir şeyler söylendiğinde bile duymuyormuş izlenimi de yaratabilmektedir. Buna örnek olarak, adı söylendiğinde tepki vermemesi gösterilebilir. Ancak gereksinim duydukları zaman karşılıklı iletişim kurma çabasına girerler. Burada da tekrar edici kelimelerin fazlalığı ve kendilerine özgü konuşma tarzlarının var olduğu söylenebilir (Bodur, Soysal, 2004: 394).

Otizmlı bireylere yaşam içerisinde en çok desteği ailenin verdiği bir gerçektir. Bu süreçte hem çocukların hem de ailelerin destek görmesi önem arz eder. Çünkü hem aileler hem de çocukları kendilerini yalnız hissettikleri için toplumdan soyutlanacaklardır. Bunun olmaması için toplumun hem özel gereksinimli bireylere hem de ailelerine karşı empati kurmak suretiyle anlayışla yaklaşmaları büyük önem arz etmektedir.

Ailelerin Rolü ve Yaşadıkları Süreç

Aile, toplumumuzun en küçük yapı taşını oluşturmaktadır. Çocuk ise, o ailenin içerisinde doğar ve tüm sorumluluğu ailenin içerisinde (aile üyeleriyle) paylaştırılmaktadır. Gelecekte hayatını daha kaliteli bir şekilde idame edebilmesi için özellikle anne ve baba çok çaba sarfeder.

Özel gereksinimli çocuğun gelişimi söz konusu olduğunda bilhassa ailenin çabası daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü aileler, çocuklarının gelişimlerini desteklemede, karşılaştıkları engelleri aşmada ve topluma katılmalarını sağlamada aktif rol oynamaktadır.

Aileye özel gereksinimli bir çocuğun katılmasıyla anne ve babanın yoğun stres yaşaması kaçınılmazdır. Çünkü onu kabullenebilmeleri biraz zaman almakta ve hem aile içi hem de dış çevreye uyum sağlamada zorluk yaşayabilmektedirler (Dönmez vd, 2001: 32). Bazı aileler, bu duruma uyum sağlayamadıkları için evlilik ilişkilerinde bozulmalar meydana gelebilmektedir (Özşenol vd, 2003: 156). Örnek olarak yüksek düzeyde şok, inkâr, hayal kırıklığı, öfke ve kendilerini suçlamaları verilebilir (Barlow, Powell ve Gilchrist 2006'dan akt. Yıldırım vd, 2012: 201).

Bazı aileler ise, bu duruma daha ılımlı yaklaşabilmektedirler. Yani özel gereksinimli bir çocuğa sahip olan anne ve baba, şimdiki ve gelecek yaşamdaki amaçlarını gözden geçirdiklerini, önceden planlamış oldukları birçok şeyi ertelemeleri ya da iptal etmeleri gibi çok sayıda farklı davranış sergilemektedirler (Özşenol vd, 2003: 156). Çünkü, aileler çocuklarının durumunu kabullendikten sonra tüm hayat gayelerini onların gelecekte daha kaliteli bir yaşam sürmesine odaklarlar. Bunun için ise aileler kabullenme aşaması ve kabullendikten sonraki aşamalarda her zaman bir destek ararlar. Bu destekler akraba, arkadaş, komşu, özel eğitim kurumları ve rehabilitasyon merkezleri olabilir.

Ailelerin desteklenmesi sayesinde duygusal olarak rahatlamalarına, yeterlilik duygularının artmasına, benzer durumda olan diğer ailelerle yalnız olmadıklarını hissetmelerine ve birbirlerinin deneyimlerinden yararlanabilmelerine yardımcı olacaktır (Küçüker, 2001: 3).

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri kullanılarak yapılan, bireylerin algılarının ve sosyal olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yardımcı olan bir araştırma yöntemidir. Bu yaklaşım, kuram oluşturmaya dayalı bir anlayışla sosyal olguları ait oldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön planda tutan bir yaklaşımdır (Yıldırım, Şimşek, 2011: 39). Bu çalışma doğrultusunda, otizm spektrum bozukluğu tanısı konulan 7 çocuğun aileleriyle derinlemesine görüşme yapılarak aile içi ve aile dışı ilişkileri, toplumda ne kadar yer edinebildikleri ve gündelik hayatta yaşadıkları zorluklar, yaptıkları fedakârlıklar ile toplumun özel gereksinimli bireylere ve ailelerine yaklaşımı gibi hususlar ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışmada amaçlı örneklem ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem, belirli bir amaç veya sorusu doğrultusunda, çeşitli bilgiye sahip olabileceği düşünülen durumları, olayları ve kişileri derinlemesine incelemeye yardımcı olmaktadır. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme ise, araştırmacının daha hızlı ve pratik bir şekilde veri toplamasını sağlayan örnekleme yöntemidir. Bu yöntemde genel olarak, yakında bulunan veya kolayca erişilebilen bir durum (kişi, grup, olay vb.) seçilmektedir (Yıldırım, Şimşek, 2011: 107-113).

Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcı	Görüşülen Kişi	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
D.A.	Anne Baba	Kadın Erkek	31 34	Lise Lise	Ev Hanımı Memur
H.K.	Anne Baba	Kadın Erkek	51 49	İlkokul Lise	Ev Hanımı Emekli
F.K.	Anne Baba	Kadın Erkek	27 29	Ön lisans Ön lisans	Ev Hanımı Memur
İ.O.	Anne Baba	Kadın Erkek	47 52	Lise Ortaokul	Ev Hanımı Emekli
M.E.	Anne Baba	Kadın Erkek	28 29	Lise Lise	Ev Hanımı Memur
U.A.	Anne Baba	Kadın Erkek	45 49	İlkokul Ortaokul	Ev Hanımı Emekli
A.İ.	Anne Baba	Kadın Erkek	51 54	Ortaokul Lise	Esnaf Esnaf

1. Çocuğun Tanısı ve Tanı Yaşı

Araştırmaya katılan ailelerin tümü çocuklarına otizm spektrum bozukluğu tanısı konulduğunu belirtmiştir. Genel itibariyle aileler 1,5-2 yaş döneminde çocuklarının davranışlarında farklılıklar gözlemledikten sonra hastaneye başvurdıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, bazı aileler çocuklarının tanısının daha uzun bir süre zarfında konulduğunu açıklamıştır.

D.A.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu tanısı konuldu. İki buçuk yaşındayken davranışlarında farklılıklar gözlemledikten sonra hastaneye başvurduk.
H.K.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu tanısı konuldu. 2,5 yaşındayken diğer arkadaşlarına göre biraz farklı davranışlar sergilediğini hissettik. Bunun sonucunda hastaneye başvurduk.
F.K.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu teşhisi konuldu. 2 yaşındayken birçok hastaneye başvurduk. 4 yaşındayken otizmin teşhisi konuldu.
İ.O.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu tanısı konuldu. 1,5 yaşında çocuğumuzda bir şeylerin ters gittiğini anlamıştık. Ancak hastanede 4 yaşındayken teşhisi konulabildi.
M.E.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu tanısı konuldu. Bir buçuk yaşından beri farklılıklar hissediyorduk. Ama üç yaşında hastaneye başvurduğumuzda teşhisini öğrenmiş olduk.
U.A.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu tanısı konuldu. 5 yaşındayken hastaneye başvurduğumuzda öğrendik.
A.İ.: Çocuğumuza otizm spektrum bozukluğu tanısı konuldu. 4 yaşındayken hastaneye başvurmamız ile öğrendik.

2. Günlük Yaşamda Karşılaşılan Zorluklar

Katılımcı aileler günlük yaşamda daha çok çocuklarıyla iletişim kurma konusunda zorluk çektiklerini ifade etmektedir. Çünkü, kendilerini ifade ederken cümle kurmakta zorlandıkları için aileler çocuğun ne anlatmak istediğini anlamamaktadır. Bu yüzden çocuklar hırçınlık ve ısırma gibi çeşitli reaksiyonlar gösterebilmektedir. Ayrıca ailelerden bazıları daha çok çocuklarının kelime tekrarı yapıyor olmasından ve takıntılı davranışlarından kaynaklı

günlük yaşamda çok zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, bir konu üzerinde gereksiz yere ve çok fazla durarak birbirleriyle iletişim sorunu yaşadıkları görülmektedir.

D.A.: Çocuğumuz şu an konuşmakta çok fazla zorluk çektiği için iletişim sorunu bizim en büyük sıkıntımızdır. Çünkü, kendi derdini anlatmakta çok zorluk çekiyor. O bizim dediklerimizi, bizde onun dediklerini anlayamadığımız için iletişim kopukluğu oluşuyor.
H.K.: Bizi en çok yoran şeylerden biri, sürekli bir şekilde kelime tekrarı yapıyor olmamızdır. Ayrıca bazı takıntıları da var. Örneğin, dışarıya gzmeye gidilecek ve bir sebepten ötürü iptal etmek zorunda kaldık. Hiçbir şekilde iptal etmeyi bahane olarak kabul etmez. Mecburen dışarı çıkmak zorunda kalabilirsin.
F.K.: Birbirimizle iletişim kurmaya çalıştığımızda çok fazla kendini ifade edemediği için hırçınlaşıyor ve bağırma, vurma, ısıırma gibi reaksiyonlarla karşı karşıya kalabiliyoruz. Ayrıca sinirlenince kendine de vurma reaksiyonu gösterebiliyor.
İ.O.: Günlük yaşantımızda tekrarlayıcı kelimelerin fazlalığından çok zorlanıyoruz.
M.E.: Günlük yaşantımızda zorlandığımız konular genellikle alışveriş yaparken oluyor. Çocuğumuz çok hareketli ve her şeyden çok çabuk sıkıldığı için bizler çok zorlanıyoruz.
U.A.: Genelde yemek konusunda oluyor. Yani meyve veya sebze yemekte çok güçlük çekiyoruz. İletişim kurmakta da zorluk çektiği için günlük yaşantımızı ister istemez etkiliyor.
A.İ.: Genellikle çocuğumuzun herhangi bir konu üzerinde ısrarcı bir şekilde durması ve aldığı cevaptan hoşnut olana kadar aynı konu üzerinde konuşması bizi günlük yaşamda en çok zorlayan konudur.

3. Özel Gereksinim Tanısı Öncesinde Evlilikteki Bağ ve İletişim

Katılımcı ailelerin tümü çocuk sahibi olmadan önceki aile yaşantılarının “mutlu, huzurlu ve sevgi dolu” olduğundan bahsetmektedir. Bu yönden çiftlerin, duygusal açıdan ilişkilerinin yönünün pozitif yönde ilerlediği görülmektedir.

Aileler birbirleriyle iletişimlerinin güçlü olduğunu vurgulayarak bazen sorunlar yaşasalar da bu duruma çözüm bulabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu sayede birbirleriyle olan etkileşimin sağlıklı olduğu söylenebilir. Ayrıca bazı aileler iki tarafın da iş yoğunluğunun olmasına rağmen birlikte vakit geçirmeye önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Bu açıdan çiftler günlük yaşamın zorluklarına rağmen birlikte hareket etme çabalarını daha iyi bir şekilde göstermektedir.

D.A.: Mutlu, huzurlu ve sıcak bir yuvamız vardı. Birbirimizle iletişim bağımız çok kuvvetliydi.
H.K.: Çocuğumuz olmadan önceki aile yaşantımız güzeldi. Mutlu, huzurlu bir aile yapımız vardı.
F.K.: Eşimle aramızdaki ilişki bağının kuvvetli olduğunu düşünüyoruz. Normal bir şekilde devam eden evlilik sürecimiz vardı.
İ.O.: İki tarafta çalıştığı için normal bir aile yaşantımız vardı. İş yoğunluğundan sonra birlikte vakit geçirebiliyorduk.
M.E.: Çocuğumuz olmadan önce şu anki gibi mutlu, huzurlu ve sevgi dolu bir yuvamız vardı.
U.A.: Çocuğumuz olmadan önce herkes gibi normal bir aile hayatımız vardı. Tabii ki arada bazı problemlerimiz de oluyordu. Bu durumu da birbimizle konuşarak hallediyorduk.
A.İ.: Çocuğumuz olmadan önce normal bir aile yaşantımız vardı. Bazen inişli çıkışlı noktalar olsa da mutlu ve huzurlu bir aileydik.

4. Tanı Sonrası Aile Yaşamında Meydana Gelen Değişimler

Katılımcı ailelerin tamamı, otizm tanısının konulduğu süreç itibarıyla kabullenme aşamasına kadarki kısımda çok zorluk yaşamışlardır. Ailelerin geneli bu duruma zamanla ayak uydurarak çocuklarına odaklanmaya başladıklarını ifade ederken, bazı aileler bu süreci psikolojik destek, ailenin kendi çabaları ve araştırmaları sayesinde atlatabildiklerini ifade

etmişlerdir. Bu yönden bakıldığında kabullenme sürecinin aileler arasında farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Aileler genel olarak tanı sürecinden sonra birbirlerine vakit ayıramama, iletişim konusunda kopukluklar yaşama, sosyal yaşam alanlarının daralması ve birbirleriyle iletişim halinde olduklarında sadece çocukları hakkında sohbet etmeleri gibi ifadeler kullanmışlardır. Buna göre, tanı konulduktan sonraki süreçte ailelerin uyum sağlama sürecinin oldukça zorlayıcı olduğu görülmüştür. Ancak, bu durumu kabullendiklerinde eşlerin hem birbirleriyle hem de çocuklarıyla aralarında olan bağı daha da güçlendiği görülmektedir.

Katılımcı ailelerin bazıları bu süreci daha dikkatli bir şekilde yönetebilmek için bazı fedakârlıklar yaptıklarından bahsetmektedirler. Örneğin, televizyon, tablet, telefon gibi teknolojik aletleri hayatlarından çıkarmak ve profesyonel destek almak gibi. Bu sayede çocuk-ebeveyn ve eşler arası etkileşime girildiğinde oluşabilecek krizlerin daha kolay bir şekilde önüne geçilebilecektir.

D.A.: Çocuğumuzun bu durumunu kabullenmekte elbette zorluk yaşadık. Fakat, çok çabuk bu duruma uyum sağlayabildiğimizi düşünüyoruz. Bu süreçte kendimizden fedakârlık yaparak çocuğumuza odaklandık. Televizyon, tablet ve telefon gibi zaman harcatan teknolojik araçları hayatımızdan çıkardık. Onunla oynayabileceğimiz oyun etkinlikleri aldık.
H.K.: Tanısını öğrendikten sonra aile içerisinde kabullenmemiz çok zor oldu. Aile olarak psikolojik destek aldık. Bu sayede otizmi kabullenmemiz daha kolay oldu. Hep beraber o zor günlerin üstesinden gelebildiğimiz için mutlu ve çocuğumuza karşı daha ilgili bir aile olmaya karar verdik
F.K.: İkimiz de gerçekten çok zor günler geçirdik. Babamızın çalışma durumu ve annemizin sürekli çocuğumuzla ilgilemesi sebebiyle beraber vakit geçirdiğimiz süre azalmıştı. Çocuğumuzun tanısından önce eşimle karşılıklı sohbet ettiğimiz zamanlarda her şeyden konuşabiliyorduk. Fakat çocuğumuzun teşhisinden sonra sadece otizm hakkında konuşur olmuştuk. Bu yüzden de birbirimizi hem ruhen hem de fiziken çok yorduk.
İ.O.: Çocuğumuz olduktan sonra ister istemez birbirimizden uzaklaşmak zorunda kaldık. Zaten ikimiz de çalıştığımız için birbirimize fazla vakit ayıramıyorduk. Bu durumu kabullendiğimizde ise çocuğumuzun en iyi şartlarda yaşamına devam edebilmesi için çok çabaladık. Anne ve baba olarak aramızdaki bağ çocuğumuzun teşhisinden sonra daha da kuvvetlendiğini söyleyebilirim.
M.E.: Çocuğumuzu ilk başta aile olarak kabullenmekte zorluk çektik. Çünkü otizmin bizim başımıza gelebileceğini hiç düşünmemiştik. Bu yüzden atlatmak çok kolay olmadı. Covid-19 döneminde otizm olduğunu öğrendiğimiz için ona daha fazla ilgi göstermeye ve zaman ayırmaya başladık. Çocuğumuzun kendisine zarar verebilme korkusu daha gelişmediği için önlemler aldık. Ayrıca televizyon, telefon ve tablet gibi teknolojik araçları hayatımızdan çıkarttık diyebiliriz.
U.A.: İkimiz de bu durumu ilk öğrendiğimizde çok üzülmüştük. Annemiz daha kolay bir şekilde kabullenebilmişken babamız daha zor kabullenmişti. Sosyal yaşantımız oldukça kısıtlanmıştı. Ayrıca anne ve baba olarak birbirimize vakit ayıramaz olmuştuk.
A.İ.: Bir anne ve baba olarak ilk başta bu durumu kabullenememiştik. Annemiz bu konuda çok fazla araştırmalar yaptı. Hem internet üzerinden hem de özel kurumlara danışarak bu durumu kabullenebildi. Babamız ise iş yoğunluğu yüzünden bu durumu atlatmakta çok zorlandı. Şu an ise eskiye nazaran daha birbirimize bağlı ve çocuğumuzun mutlu olması için elinden geleni yapmaya çalışan bir aile yaşantımız var.

5. Ebeveyn-Çocuk İletişimi

Katılımcı ailelerin, genellikle çocuklarıyla iletişim kurmada zorluk çektikleri görülse de bu durumu zamanla aşılabildiği ve çeşitli aktivitelerle aile-çocuk arasındaki bağı süreç içerisinde kuvvetlendiği görülmektedir. Aile-çocuk arasında oyunlar, geziler ve günlük aktiviteler birbirleriyle olan iletişimin temel yapı taşları olarak görülmektedir. Bu sayede çocuğun hem sosyal hem de duygusal gelişiminin desteklendiğini söylemek mümkündür.

Ebeveynlerin çoğunun çalışma hayatı tek babanın çalışması ve her iki tarafın da çalıştığı yönündedir. Bu açıdan bakıldığında günün büyük çoğunluğunda çocuğun anne ile vakit geçirdiği görülmektedir. Anne-çocuk iletişimi daha çok eğitici ve öğretici aktivitelerle sağlanırken, baba-çocuk iletişimi daha çok iş yoğunluğunun olmadığı zaman diliminde fiziksel oyunlar ve eğlenceli aktiviteler yaparak desteklenmektedir. Ebeveynlerin tümünün çalıştığı bazı ailelerde iş yoğunluğunun olmadığı süre zarfında birlikte vakit geçirdikleri görülmektedir. Bu durumda çocuklarıyla iletişimde bir kopukluk yaşanmadığı aksine birlikte birçok aktiviteler yaptıklarını söylemişlerdir.

Katılımcı ailelerin bazıları profesyonel desteklere başvurarak (dil terapisti) çocuk-ebeveyn arasındaki iletişimi kuvvetlendirme ve gelişimlerinin desteklenmesi konusunda bilinçli ve sorumluluk sahibi bireyler oldukları görülmektedir.

D.A.: Onunla daha fazla iletişim halinde olabilmek için birçok oyun etkinlikleri alarak hep beraber oynamaya çalışırız. Ayrıca hep beraber aktiviteler yaparak onu günlük yaşamda bir birey olduğunu hissettirmeye çalışırız.
H.K.: Babamızın çocuğumuzla iletişimi “bir dediğini iki yapmaz” şeklindedir. Yani çok sevecen, ılımlı ve isteklerini çok çabuk yerine getirmeye çalışır. Annemiz ise bu konuda biraz daha baskındır.
F.K.: Gün içerisinde genellikle annemizle birlikte oluyor. Babamızla işten döndüğü zaman diliminde birçok aktivite yapmaya çalışırız. Ayrıca, hep beraber olduğumuz vakitlerde de birçok aktivite yapmaya çalışırız. Örneğin oyun oynamak, gezmek gibi.
İ.O.: Her ne kadar anne ve baba olarak çalışıyor olsak da çocuğumuz ikimize de çok düşkündür. Bu süreç itibarıyla ailecek birçok aktivite yapmaya daha çok özen gösteriyoruz.
M.E.: Bizim verdiğimiz komutları hemen yapmaya çalışır. İletişimimizin daha çok kuvvetlenebilmesi için dil terapisine gittik. Annemizle büyük oranda eğitici oyunlar oynamayı çok seviyor. Örneğin puzzle yapmak, eğitici kartlarla konuşmak, resim yapmak gibi. Babamızla ise işten geldiğinde daha çok hiplamalı ve zıplamalı oyunlar oynayarak aktiviteler yaparlar.
U.A.: Çocuğumuzla iletişim kurmak başlangıçta zordu. Ama zaman geçtikçe bunun üzerinden gelmeyi başardık. Şu an çocuğumuzla aramızdaki bağ çok kuvvetlidir. Birlikte oyun oynamak, gezmek ve birçok aktivite yapmaktan çok hoşlanıyoruz.
A.İ.: Çocuğumuzla aramızdaki iletişim teşhis konulmadan önce kopuktu. Çünkü o ne demek istediğini anlatamıyordu, biz de ne istediğini anlamıyorduk. Şu an ise aldığımız eğitim destekleri sayesinde çocuğumuzla aramızdaki iletişim biraz daha iyileşmeye başladı. Gün içerisinde baba çalıştığı için annemizle birlikte daha çok iletişim halindeler. İş çıkışı babamız eve geldiğinde birlikte oyun oynarlar ve hava güzelse parka giderler.

6. Aile ve Çocuk Açısından Eğitim Kurumları ve Öğretmen Etkileşimi

Katılımcı ailelerin tümü tanı konulduktan sonraki aşamada özel eğitim kurumlarına ve bireysel terapilere başvurduğu görülmektedir. Bu kurumlar sayesinde çocuklarının bilişsel, sosyal ve fiziksel açıdan becerilerinin desteklendiği söylenebilmektedir.

Öğretmenlerin, çocuk ve aile arasındaki iletişimi genel olarak aktif olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönden hem aileler hem de çocuklar için kurum ve öğretmenler güven vericidir. Bazı aileler, ilk başta çocuklarının öğretmenleriyle iletişim kurmada zorluk çektiklerini söylese de öğretmenlerinin sabrı ve sevgi dolu yaklaşımları sayesinde bu durumun üstesinden gelebilmişlerdir.

Katılımcı ailelerin bazıları öğretmen- ebeveyn arasındaki iletişimin sürekli olduğunu ve birbirleriyle iş birliği bulunduğundan söz etmektedir. Bu sayede aileler, çocuklarının durumunu takip edebilme ve hem kuruma hem de öğretmenlere karşı daha olumlu yaklaşabilmelerine

olanak sağlamaktadır. Ancak bazı aileler eğitim ortamındaki eksikliklerden bahsederek farklı destek arayışlarına girdikleri görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında ailenin, çocuğun gelişimi için desteğini ne kadar önemli olduğunu da vurgulamıştır.

D.A.: Çocuğumuz sekiz aydır kurum desteği alıyor. Ama bu sekiz aylık süreçte özel eğitim kurumumuz sayesinde çok yol kat ettiğimizi düşünüyoruz. Öğretmenlerine hemen alıştı. Hem bizimle hem de çocuğumuzla öğretmenlerinin iletişimi iyidir.
H.K.: Tanısı konulduktan sonra özel kreşe ve özel eğitim kurumlarına başvurduk. Bu kurumlar sayesinde çocuğumuz hem sosyalleşiyor hem de geleceğe hazırlanıyor. Öğretmenleri bu konuda en büyük destekçileridir. Onlarla sürekli diyalog halindeyiz.
F.K.: Çocuğumuz hem özel eğitim kurumuna hem de bireysel terapilere devam etmektedir. Genel olarak gelişimi ve eğitimi açısından çok faydasını gördük. Kurum ve öğretmenleri ilk günden bu yana hiçbir zaman desteklerini esirgemediler.
İ.O.: Çocuğumuzun otizm tanısı konulduktan sonra birinci sınıfa başladığında kaynaştırma programını denedik. Fakat çocuğumuz bu süreçte sınıf arkadaşlarından çok öğretmenleri tarafından zorluk çektiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden eğitimimize özel eğitim kurumlarıyla devam ettik. Öğretmenleriyle sürekli irtibat halindeyiz. Onlar da bize bu süreçte çok destek oluyorlar.
M.E.: Tanık konulduktan sonra özel eğitim kurumlarından birine başladık. Fakat bu kurumda dil terapisi eksikliği olduğu için ayrı olarak dil terapisine gitmeye devam ediyoruz. Öğretmenleriyle hem çocuğumuzun hem bizim iletişim yönünden bir sıkıntımız yok. Sürekli birbirimizle diyalog halindeyiz.
U.A.: Özel eğitim kurumları ve bireysel terapiler gibi uygulamalar çocuğumuzun gelişimi için oldukça fayda sağladılar. Öğretmenlerimiz hem çok ilgililer hem de çocuğumuzun gelişim sürecinde bize çok destekli oldular.
A.İ.: Tanısı konulduktan sonra özel eğitim kurumlarından ve rehabilitasyon merkezlerinden birine başvurduk. İlk zamanlar çocuğumuz öğretmenleriyle iletişime girmekte çok zorlandı. Öğretmenlerinin iyimser ve sevgi dolu yaklaşımları sayesinde yavaş yavaş onlara alışabildi. Öğretmenleriyle ilk günden bu zamana kadar sürekli iletişim halindeyiz.

7. Çevrenin Aileye ve Çocuğa Yönelik Tutumları

Ailelerden bazıları, tanı konulduktan sonra bu durumu hemen çevresiyle paylaşmak yerine bir süre beklerken bazı aileler ise bu durumu hemen paylaştığı görülmektedir. Bu paylaşım aşamasından sonra her aile çevresinden farklı cevaplar almıştır. Bazı ailelerin, özellikle anne tarafının ailesinden gelen tepkilerin daha anlayışlı olduğu yönündeyken baba tarafının ailesi ise bu durumuna daha tepkili ve kabullenmeleri zor olduğunu vurgulamışlardır.

Katılımcı bazı aileler, akrabalar ve komşular gibi tanıdık çevreler ile bu durum paylaştıklarında çevreden gelen olumsuz eleştiriler ve yargılayıcı tavırlar nedeniyle bazı ailelerin manevi açıdan yıprandıkları anlaşılmıştır. Ancak, aileler sabırla otizm bilgilendirmesi yaparak zaman içerisinde dış çevrenin destek ve anlayış gösterdiklerini belirtmişlerdir.

D.A.: Çocuğumuzun tanısı konulduktan sonra bir süre ne kendi ailemize ne de dış çevreye söylemek istemedik. Kendimizi hazır hissettiğimizde ise ailelerimize, akrabalarımıza ve komşularımıza söyledik. Hepsisi güzel tepkiler verdiler. Halen daha desteklerini hissediyoruz.
H.K.: Herkesin birbirini tanıdığı bir mahallede oturduğumuz için ilk başta komşularım alışamadılar bu duruma. Fakat zaman geçtikçe hem çocuğumuza hem de bize çok destekçi oldular. Akrabalarımız ise, çocuğumuzun otizimli bir birey olduğunu öğrendiklerinde çok şaşırdılar. Babamızın tarafı kabullenmekte çok güçlük çekti. Annemizin tarafı bu konuda daha sakin bir tavırla yaklaşarak kabullenmeleri kolay oldu.
F.K.: İlk olarak ailelerimizle bu durumu paylaştığımızda kabullenememişlerdi. Ama zamanla bu durumun öyle olmadığını, sadece bazı yönlerden diğer çocuklardan farklı olduklarını anlatınca bu durumu kabullenmeye başladılar.

İ.O.: Tek çocuk olduğu için ne apartmandaki komşularımdan ne de arkadaşlarımdan zorluk çekmedik. Hatta yeri geldiğinde kendi ailelerimizden bile daha destekçi olduklarını söyleyebilirim. Annemizin akrabaları çocuğumuzun teşhisini daha çabuk kabullenmişken, babamızın akrabaları biraz daha zorluk çektiler.

M.E.: Ailelerimiz bu durumu öğrendiklerinde çok üzölmüşlerdi. Sonra çok çabuk kabullendiler. Akrabalarımız ise bu duruma hiç alışamadılar. Bu yüzden bize manevi zarar veren kişilerden uzaklaştık. Komşularımız ise çocuğumuzun durumunu öğrendikten beri her zaman destekçi oldular.

U.A.: Başlarda çevremiz çocuğumuzun farklı davranışlarını anlamada çok güçlük çekiyorlardı. Onların kabullenme sürecine kadar birçok eleştiriye de maruz kaldığımız zamanlarda oldu. Örneğin, “bak bak çocuğuna daha terbiyeli olmayı öğretememiş” gibi. Ama zamanla otizmin ne demek olduğunu bir şekilde anlatarak çevremizdeki insanların yaklaşımında değişiklikler gözlemledik. Daha destekçi oldular.

A.İ.: Ailelerimiz bu durumu öğrendiklerinde hem çok şaşırdılar hem de kabullenmekte çok zorluk çektiler. Çok kez eleştirilere maruz kaldık. Ama onlara bu durumun bir hastalık olmadığını, bir farklılık olduğunu anlatarak zaman geçtikçe kabullendiler. Ama şu an herkes bu durumu er ya da geç kabullenmiş oldu. Komşularımızdan da bazıları hemen kabullendi. Bazıları ise bakışlarıyla ve tavırlarıyla yargılayanlar oldu. Zaman geçtikçe onlarda bu duruma alıştılar. Çocuğumuza sevgilerini ve desteklerini göstermeye çalışıyorlar.

8. Arkadaş İlişkilerinde İletişim Düzeyi

Genel olarak katılımcı aileler, çocuklarının sosyal iletişimde sınırlı kaldıklarını ve özel eğitim kurumlarının bu konuda güzel katkılar sağladığını ifade etmişlerdir. Bazı çocuklar, gürültülü seslere karşı hassas olduklarından dolayı daha çok bireysel oyunlar oynamayı tercih etmektedirler. Bu yüzden sosyal ortamlarda çok fazla aktif oldukları söylenememektedir. Bazı çocuklar ise, özel eğitim kurumlarındaki ve okul dışındaki birkaç kişiyle arkadaşlık kurabildikleri için sosyal becerilerinin gelişimde bir artış bulunduğunu belirtmişlerdir. Ancak buradan çıkarılması gereken sonuç, her çocuğun arkadaşlık kurma sürecinin farklı olduğu, destek, zaman ve sabırla gelişebileceğini unutmamak gerekir.

D.A.: Çocuğumuz, başka çocuklarla yeni yeni iletişime geçmeye başladı. Gürültülü seslerden rahatsız olduğu için yalnız başına oynamayı daha çok tercih ediyor.

H.K.: Çocuğumuz özel eğitim kurumuna gittiğinden dolayı oradaki arkadaşlarıyla çok iyi anlaşıyor. Bunun dışındaki arkadaşlıkları da güzel ilerliyor.

F.K.: Çocuğumuzun genellikle arkadaşları özel eğitim kurumundadır. Onlarla aktiviteler yapmayı çok sever. Bunun dışındaki arkadaşları sınırlı sayılıdır. Çünkü tek başına oyun oynamaktan daha hoşnut oluyor.

İ.O.: Çocuğumuzun okul arkadaşlarıyla arasındaki iletişimi çok iyidir. Dış çevredeki arkadaşlarıyla da mutlu olduklarını söyleyebiliriz.

M.E.: Çocuğumuzun sürekli aynı ortamda bulunduğu arkadaşları yok. Ancak okuldaki arkadaşlarıyla iletişim kurabiliyor. Genel anlamda kendi başına oyun oynamayı sevdiği için çok fazla arkadaş aramıyoruz.

U.A.: İlk zamanlarda arkadaşlık kurmakta zorluk çekiyordu. Özel kurumların desteği sayesinde sosyal becerilerinde artış gözlemledik. Çok fazla olması da sınırlı sayıda arkadaşları var.

A.İ.: Çocuğumuzun çok fazla arkadaşı bulunmamaktadır. Okulundaki arkadaşlarıyla sürekli iletişim halinde olmasa da onlarla birlikte olduğu vakitlerde birçok aktivite yapabiliyorlar.

9. Toplumun Özel Gereksinimli Bireylere ve Ailelerine Yönelik Tutumları

Katılımcı ailelerin bazıları, çocuklarının görünüşünün diğer çocuklardan farksız olduklarını ve bu nedenle sosyal hayatta herhangi bir olumsuz tepki almadıklarını belirtmişlerdir. Ancak tanı açıklandıktan sonra çevredeki insanların davranışlarının değiştiği ve mesafeli bir tutum sergilediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcı ailelerden bazıları kesin bir ifadeyle toplumun otizm ve özel gereksinimli diğer çocuklara yönelik yeterli ölçüde farkındalığın oluşmadığını ısrarla dile getirmişlerdir. Ayrıca toplumun “Allah yardımcın olsun” ve “zor iş” gibi klişe cümleler kullanarak istemeden de olsa incitici kimi davranışlarda bulunduklarını da ifade etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında empati eksikliği ve bilgi yetersizliğinin toplumumuzda halen daha var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bazı ailelerin, otizmi bir hastalık olarak görenler ile bir farklılık olarak kabul edenler şeklinde ikiye ayırarak, bilinçli bireylerin toplumda fazlaştığına dair görüşleri de vardır. Ayrıca aileler toplumun bu konuda farkındalık kazanması için daha çok çaba gösterilmesinin gerekliliğinde hemfikirdirler.

D.A.: Çocuğumuzun görünüşü diğer çocuklardan farklı olmadığı için kimse özel bir çocuk olduğunu anlamıyor. Çocuğumuzla iletişime geçmek istediklerinde özel bir çocuk olduğunu vurguluyoruz. Örneğin, “çocuğumuz otizmlidir, kusura bakmayın” diyoruz. Hemen, “olur mu öyle şey istediğini yapabilir. Yeter ki o mutlu olsun” diyorlar. İnsanlardan güzel cevaplar alıyoruz. Bize göre, ilk olarak ailelerin bu durumu kabullenmesi gerekiyor ki dış çevre de çok çabuk uyum sağlayabilsin. Onları topluma katabilmek ve ayaklarının üzerinde durabilmesi için çok çaba sarf edeceğiz.

H.K.: Toplumun duyarlılığının yeterli olduğunu düşünmüyoruz. Örneğin, “Allah yardımcın olsun” ve “çok zor” gibi cümleler bizim yükümüzü hafifletmek yerine daha derin yaralar açılmasına neden oluyor. Çünkü bireyler klişeleşmiş cümleleriyle aslında bizleri daha çok üzdüklerinin farkında değiller.

F.K.: Toplumumuzun yeterince bilinçli olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü çocuğumuzun özel gereksinimli olduğunu söylediğimizde insanların hal ve hareketlerinin hemen değişebildiğini görüyoruz. Bu yönden dışlandığımızı hissediyoruz. Elbette ılımlı ve sevecen birçok insanla da karşılaştık. Ama diğerlerinde bu ön yargı kalkmadığı sürece toplumumuz bilinçlendiğini söyleyemeyiz.

İ.O.: Bireylerin iyisi olduğu kadar kötüsü de bulunmaktadır. Ne mutluluktur ki biz kötü bireylerle çok fazla karşılaşmadık. Toplum bilincinin halen daha düşük olduğuna inanıyoruz. Çünkü, kimse bu durumu yaşamadan bilemiyor. Yine de tüm insanlığa bu durumu öğretmek gerektiğinin kanaatindeyiz.

M.E.: Tanımadığımız bir toplumun içerisine girdiğimizde çocuğumuzun görünüşünde bir farklılık olmadığı için biz diyene kadar kimse otizmlidir olduğunu anlamıyor. Fakat söylediğimizde insanların suratlarındaki tavır ister istemez değişiyor. Toplumumuzun özel gereksinimli çocuklarımıza bakış açısı yetersiz olduğunu düşünüyoruz. Özellikle çocuklar arasında çok çabuk dışlanabiliyorlar. Bu yüzden 7'den 70'e herkesin bu farkındalığın kazandırılması gerektiğini düşünüyoruz.

U.A.: Topluluk alanına girdiğimizde çocuğumuza her zaman sıcak kanlı davranmaya çalışıyorlar. Ancak toplumumuzda özel gereksinimli bireyler hakkında halen daha duyarlı olduklarını düşünmüyoruz. Çünkü ne kadar destekleyici ve duyarlı olduklarını düşünsek de bizlere olan bakışları yüzünden dışlanmış gibi hissediyoruz.

A.İ.: Yeni tanıştığımız insanlara da durumu anlattığımızda bazıları çok sevecen davranırken bazıları ise çok soğuk davranıyorlar. Çocuğumuz ise bu soğuk tavırların farkında olmadığı için onlarla iletişim kurduğu zamanlar bile olmuştur. Biz aile olarak toplumu ikiye ayırıyoruz. Bu durumu bir hastalık olarak görenler ve görmeyenler olarak. Çünkü bu durumu hastalık olarak görmeyenler genellikle hem bizlere hem de çocuklarımıza daha sevecen ve her şeyin farkında olduklarını hissettiriyorlar. Diğer yandan bu durumu bir hastalık olarak görenler ise hem bizlere hem çocuklarımıza karşı duyarlılıkları yok diyebiliriz. Bu yönden toplumumuzun duyarlılığı yetersiz diyebiliriz.

Sonuç

Çalışma, otizm spektrum bozukluğu tanısı konulmuş çocukların aileleriyle yapılan yüz yüze ve derinlemesine görüşmeler neticesinde gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler ile aile ve çocuk arasındaki tanı süreci, günlük yaşamda karşılaşılan zorluklar, aile içinde yaşanan değişimler, eğitim kurumlarıyla ve öğretmenler arasındaki iletişim ve toplumun otizme bakış açısına yönelik temalar çerçevesinde ailelerin yaşadıkları çeşitli süreçler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Aileler ilk olarak tanı sürecinde çocukları küçük yaştaerken farklılıklar gözlemleyerek doktor kontrolü altında tanının konulmasına özen göstermişlerdir. Burada asıl önemli olan erken teşhisin çok önemli olduğudur. Çünkü, çocuğun gelişim sürecinin daha sağlıklı bir şekilde ilerlemesine yardımcı olacaktır.

Ailelerin genel anlamda en çok yaşadıkları sorun, çocuklarıyla sağlıklı bir şekilde iletişim kuramamaları olmuştur. Çünkü hem yaş küçüklüğü hem de çocukların kendilerini ifade edememeleri, kelime tekrarlarının fazlalığı ve takıntılı davranışları nedeniyle ebeveyn-çocuk ilişkisini zor duruma sokmaktadır. Ancak aileler bu süreci daha emin adımlarla yürütebilmek amacıyla profesyonel destek alarak çocuklarıyla iletişim kurabilmenin daha sağlıklı olduğu kanısına varmışlardır. Burada önemli olan ise, ailelerin destekler sayesinde daha bilinçli olarak hareket ettiği yönündedir.

Tanı öncesi dönemde eşler arasındaki iletişim genel itibarıyla uyumlu ve sevgi temelli bir ilişkiye dayanmaktadır. Fakat çocuklarına otizm teşhisi konulduktan sonraki dönemde ise eşler arasında uzaklaşma ve kabullenememe gibi reaksiyonlar gösterilmiştir. Her ne kadar bu süreci atlama zor olsa da iletişimin gücü sayesinde bu sorunlar atlatılabilmiş ve çocuklarının gelişimine odaklanmak için ellerinden geleni yapmış ve yapmaktadırlar.

Yukarıda ailelerin çeşitli şekillerde destek aldığını söylemiştik. Bu desteklerin en önemli ayağı özel eğitim kurumlarıdır. Çünkü, aileler genel anlamda olumlu değerlendirmeler yaparak çocuklarının gelişimine büyük ölçüde katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Yani hem aile içi hem de aile dışı iletişim kapsamında çok fazla yardımcı olduğu söylenebilmektedir. Eğitim kurumlarından sonra, ailelerin en büyük destekçilerinden biri ise akraba ve komşu gibi yakın çevresindeki insanlardır. Ancak bazıları bu durumu hemen kabullenebilmişken bazılarının kabullenebilmesi uzun bir süreçte olmuştur. Bu durumun asıl sebebi ise, toplumdaki bilgi yetersizliğinin azlığı ve empati eksikliği yüzünden duygusal olarak yıpranmalarıdır. Her ne kadar duyarlılık bilinci insanlarda uzun sürede oluşsa da aileler bu olumsuzlukları kolay kolay unutamamaktadır.

Otizmli çocuklar, arkadaş ilişkilerinde yaşadıkları iletişim problemleriyle de öne çıkmaktadır. Ailelerin görüşleri doğrultusunda daha çok yalnız olmayı sevdikleri için bir arkadaş gereksinimi duymamaktadırlar. Ancak sosyal becerilerinin gelişmesi amacıyla özel eğitim kurumlarının desteğinin çok önemli olduğundan söz etmişlerdir. Sonuç olarak özel gereksinimli çocuklar ve aileleri topluma yeniden entegre olma sürecinde birçok sorunla baş etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu sorunların bir ayağını da toplumsal (sosyal) yaşam teşkil etmektedir. Toplum fertleri başta otizm spektrum bozukluğu olmak üzere engelli bireyler ve ailelerin karşı ne denli bilinçli davranırlarsa bu çocukların ve ailelerinin yaşamını da o denli kolaylaştırmış olacaklardır. Bu bağlamda bu çalışma, engelli bireyler ve ailelerini daha iyi anlamak ve toplum içerisinde yaşamlarını kolaylaştıracak hamlelerin yapılmasına ışık tutması açısından büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

(2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 07.07.2018 tarih ve 30471 sayılı Resmî Gazete.

Bodur, Ş., Soysal, A. Ş. (2004). Otizmin Erken Tanısı ve Önemi. *STED*, 10, 13, 394.

Çetin, E. (2021). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Okumaya Giriş. Emre Laçin (Ed.), *Özel Gereksinimli Öğrenciler İçin Okuma ve Okumanın Gelişimi* (s.1-19) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.

Çopuroğlu, Y. C., Mengi, A. (2014). Toplumsal Dışlanma ve Otizm. *Journal of Turkish Studies*, 9, 5, 611.

Dönmez, N. B., Bayhan, P., Artan, İ. (2001). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Döngüsü İçinde Karşılaştıkları Sorunların İncelenmesi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12,2, 32.

Dünya Sağlık Örgütü. (2011). Dünya Engellilik Raporu. 1.

İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1-11.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ana Haber Bültenlerinde Haberlerin Konusu Ve Sunum Tarzı İle Reytting Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 416-441. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823>

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 1111-1144. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462>

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 726-741.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye’de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (11), 160-186. <https://doi.org/10.21733/ibad.897332>

Kaya, S., Özel, A., Yiğit, R. (2020). Özel Gereksinimleri Bulunan Bir Çocuğun Durumunun Kardeşlerine Olan Etkisi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1, 2, 82.

Küçüker, S. (2001). Erken Eğitimin Gelişimsel Geriliği Olan Çocukların Anne-Babaların Stres ve Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3,1, 3.

Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., Gökçay, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45, 2, 156.

Öztürk, M. (2011). Türkiye’de Engelli Gerçeği. İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları: 30.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2016). Otizm Spektrum Bozukluğu. Grafik-Ofset Matbaacılık: Ankara.

Toy, A. B., Kesici, İ. (2020). Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Eğitim İhtiyaçları. *Journal of Advanced Education Studies*, 2,1, 62.

Türk Dil Kurumu (TDK). (2025). Çocuk. Ankara: TDK Yayınları.

Yıldırım, A., Aşılar, R. H., Karakurt, P. (2012). Engelli Çocukların Annelerinin Ruhsal Durumlarının Belirlenmesi. *İ. Ü. F. N. Hemşirelik Dergisi*, 20,3, 201.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık: Ankara.

ÖĞRENCİLERİN BİLGİ EDİNME SÜREÇLERİNDE DİJİTAL İLETİŞİMİN ROLÜ: İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ PROTOTİPİ

Öğr. Gör. MURAT CAN BAŞARAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,

muratcan.basaran@ikcu.edu.tr - 0000-0002-0271-052X

Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,

burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261

ÖZET

Dijital iletişim üniversitelerin tüm paydaşlarına özellikle de mevcut ve aday öğrencilere ulaşması açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu çalışma kapsamında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi için aday öğrencilerin dijital ortamda bilgi edinebilecekleri bir prototip önerilmiştir. Üniversite hakkında bilgi arayışı içinde olan aday öğrencilerin aradıkları bilgiyi edinmeleri, kendilerini anlatmaları, sorularına cevap bulmaları, üniversiteye ilişkin fikirlerinin oluşması ve deneyim yaşamaları açısından geliştirilen prototipin etkili bir iletişim kurma yolu olabileceği düşünülmektedir. Önerilen prototipte genel kampüs, spor alanları, kütüphane gibi üniversitenin farklı alanlarının ve faaliyetlerinin görsellerine yer verilmiştir. Böylece aday öğrencilerin aradıkları bilgiyi edinmelerinin yanında ileride üniversiteyle kurulacak ilişkilerin temelini atılmasına da katkı sunulması hedeflenmektedir. Bu prototipin İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinin kullanımının yanı sıra başka üniversitelere de örnek teşkil edebileceği ve ülkemizdeki üniversitelerin yurt içi ve yurt dışı aday öğrencilere ulaşması açısından bir model olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, bilgi edinme, dijital iletişim

THE ROLE OF DIGITAL COMMUNICATION IN STUDENTS' INFORMATION ACQUISITION PROCESS: İZMİR KÂTİP ÇELEBİ UNIVERSITY PROTOTYPE

ABSTRACT

Digital communication fulfills a crucial role in reaching all stakeholders at universities, especially current and prospective students. As part of this study, a prototype was proposed for İzmir Kâtip Çelebi University, enabling prospective students to access information digitally. This prototype is believed to be an effective means of communication, allowing prospective students seeking information about the university to obtain the information they seek, express

themselves, find answers to their questions, form their opinions about the university, and gain hands-on experience. The proposed prototype includes visuals of various areas and activities within the university, including the general campus, sports fields, and the library. This will not only provide prospective students with the information they seek but also contribute to laying the foundation for future relationships with the university. It is anticipated that this prototype will serve not only as a model for İzmir Kâtip Çelebi University but also as an example for other universities and serve as a model for universities in Türkiye to reach prospective students both domestically and internationally.

Keywords: University, information acquisition, dijital communication

1. GİRİŞ

Yeni bilgi ekonomilerinin yaratılmasında yükseköğretim, merkezi bir konuma sahiptir (Sam ve Van Der Sijde, 2014). Toplumda önemli bir rolü olan üniversiteler; bilgi üretimi ve bilgi alışverişi ağlarının ortağı, inovasyonun katalizörü, araştırmaların somut çıktılarının tedarikçisi, danışmanlık ve tavsiye hizmetleri sağlayan kurumlardır. Dolayısıyla üniversitelerden ilerlemeyi desteklemesi, sosyal sermaye oluşturmaları, öğrencileri hazırlaması, bilgiye erişim sağlaması, adaletin sınırlarını genişletmesi, demokratik ve sürdürülebilir bir topluma katkı sunması beklenmektedir (Dzimińska, Fijałkowski ve Sułkowski, 2018).

Öğrencilerin verdikleri zamanlar, bağlılıkları ve bazen öğrenim ücretleri karşılığında üniversiteler programlarını, akademik disiplinlerini ve diplomalarını sunarlar (Alexa, Alexa ve Stoica, 2012). Gittikçe daha rekabetçi hale gelen yükseköğretimde üniversiteler, kendilerini konumlandırma ve nitelikli öğrencileri çekme zorunluluğuyla karşı karşıyadır (Hemsley-Brown ve Oplatka, 2006). Bunun yanında talep kalıplarının değişimi ve azalan finansman üniversitelerin karşılaştıkları diğer zorluklar arasındadır. Dolayısıyla potansiyel öğrencilerin üniversitelere başvururken kullandıkları kaynakların detaylı şekilde anlaşılması bir zorunluluktur (Simões ve Soares 2010).

Küresel değişimler üniversiteleri doğrudan etkilemiş, genel stratejilerin gözden geçirilmesini ve çalışmaların öğrencilerin bilgi ve iletişim ihtiyaçlarına daha uygun olmasını gerekli kılmıştır (Alexa, Alexa ve Stoica, 2012). Bunun sonucunda küreselleşmeden güçlü şekilde etkilenen üniversiteler, ihtiyaç ve beklentileri karşılayarak daha fazla öğrenci çekmek amacıyla farklılaşma stratejileri benimsemeye yönelmiştir (Weerasinghe ve Fernando, 2017, s. 533). Üniversitelerin önem vermesi gereken konulardan birinin rakiplerinden farklılaşmalarını sağlayacak konumlandırma stratejileri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak eğitim ürünlerinin birbirine benzer olmasından ötürü, farklılaşmayı başarmak zordur (Alexa, Alexa ve Stoica, 2012). Üniversitelerin kaliteli eğitim vermeleri, saygın olmaları, kayıt başarılarının olması, rekabetçi konumlarını sürdürmeleri, iyi akademik programlar sunmaları ve finansal güçlerini korumaları gereklidir (Çetin, 2004). Eğitim kalitesinin güvencesinin sağlanmasında öğretim/öğrenme, hizmet sistemleri ve öğrencilere verilen destek en önemli konular arasında yer almaktadır (Hill vd., 2003). Üniversitelerin öğrencilerin karmaşık karar alma süreçlerinde etkili olan güçlerin farkında olmaları ve ihtiyaçların etkili şekilde karşılanabilmesi için bu faktörleri anlamaları gerekmektedir (Moogan, Baron ve Harris, 1999, s. 213).

Üniversitelerde öğrencilerin yaşadıkları deneyim türleri şöyle açıklanabilir (Temple, 2014, s. 3):

- Başvuru deneyimi: Potansiyel öğrenciler ile kurum arasındaki etkileşimler
- Akademik deneyim: Öğrencilerin öğrenimleriyle ilişkili olarak kurumla etkileşimleri
- Kampüs deneyimi: Öğrenimle doğrudan bağlantılı olmayan, kampüs dışında faaliyetleri de içerebilen öğrenci yaşamı
- Mezun deneyimi: Öğrencilerin istihdama geçişinde kurum rolü

Öğrenciler, üniversite programlarını test etme fırsatına sahip olmadıklarından daha fazla bilgi edinerek ve arama düzeylerini artırarak karar verme sürecine daha fazla güven duyabilirler (Moogan, Baron ve Harris, 1999, s. 213). Ebeveynler, öğretmenler ve yükseköğretim alanındaki danışmanlar; öğrencileri yetenekleri ve kariyer hedefleri gibi kriterler doğrultusunda sistematik bilgi araştırması yapması konusunda teşvik etmektedirler. Ancak hizmet satın alırken ürüne göre daha fazla risk içermesi sebebiyle bilgi arama süreci de artmaktadır (Wilkins ve Huisman, 2014). Bilgi arayışı, bir kişinin bir ihtiyaca veya boşluğa yanıt olarak bilgi edinmeye yönelik bilinçli bir çabası olarak görülmektedir. Öğrencilerin akademik arayışlarıyla doğrudan ilişkili ihtiyaçlarına yanıt olarak öğrenimleri sırasında aktif veya amaçlı faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Derslerin ödevlerini veya sınavlarını, sınıf içi tartışmaları, seminerleri, çalıştayları, konferansları hazırlamak, kariyer veya meslek hakkında arayışlar örnek olarak verilebilmektedir (Halder, Roy ve Chakraborty, 2010). Günlük yaşamın önemli bir parçası olan bilgi arayışında arama motorlarından yararlanmak, yetkililere danışmak, arkadaşlarına soru sormak, kütüphanelere gitmek, gazete okumak, televizyon izlemek gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bilgi arayışı sürecinde kişi; diğer insanlarla, basılı materyallerle ve İnternet gibi dijital medyayla etkileşime girebilir (Rieh ve Hilligoss, 2008).

Dijital ekonomi; sosyo-ekonomik kalkınmaya bilginin katkısının artması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin aktif olarak tanıtılması, küresel bilgi alanının gelişmesi, bilgi ürünlerine olan talep ve arzın artması, bilgi kaynaklarına serbest erişimin sağlanması, bilgi altyapısının oluşturulması, bilgi alışverişinin yoğunlaştırılması ve ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasında eğitimin rolünün artırılması gibi özelliklere sahiptir (Kholiavko vd., 2021, s. 187). Teknoloji, kurumlarda üretilen bilgi ve araştırma çıktılarının toplanması, depolanması ve dağıtılması için vazgeçilmez bir araçtır (Potter vd., 2022). Dijital ekonominin gelişimi, yükseköğretim sistemini dönüştürmektedir. Üniversiteler rekabetçi bir konum elde edebilmek için eğitim, araştırma, uluslararası, pazarlama, finansal ve ekonomik faaliyetlerini dijitalleştirmek zorundadır (Kholiavko vd., 2021, s. 187). Dünya çapında üniversiteler, dijital teknolojilere giderek artan düzeyde önem vermelidir. İşgücü piyasası ve insanlığın geleceği otomasyona, büyük veri teknolojilerine ve bu sistemlerin faaliyetlerini yönetme, kontrol etme ve izlemede insanların bilgiyi kullanma becerisine bağlı olmaktadır (Pakhomova vd., 2023). Dijital kaynaklar, içerik ve teknolojiler kurumların işleyiş mekanizmalarını önemli oranda etkilemekte; insanların düşüncelerini, değerlerini, tutumlarını, yapılarını ve genel olarak tüm yaşam biçimleri değiştirmektedir (Morozov ve Kozlov, 2019, s. 211). Bunun yanında iletişim teknolojilerinin gelişimi, akademik ortamı değiştirmekte ve üniversitelerde dijital dönüşüme katkı sunmaktadır (Santos vd., 2019, s. 124). Üniversitelerin ekonomik olarak ayakta

kalabilmeleri güçlü şekilde çevrimiçi varlık göstermelerine ve kamuoyunda görünürlük sağlamak adına sürekli olarak gelişmelerine bağlıdır (Potter vd., 2022).

Üniversitelerin hedef kitleleriyle iletişim kurmalarını sağlayacak uygun kanallara yönelik teknolojik iletişim altyapılarını geliştirme ve uygulama konusunda çalışmaları gereklidir (Santos vd., 2019, s. 124). İnternet ve sosyal medya, üniversitelerin daha iyi iletişim kurmaları bağlamında önemli ortamlar sunmaktadır. Bu kanallar geri bildirim alma imkânı sağlaması yönüyle avantaj sağlarken, karşılıklı iletişimin her yönünü kontrol edilememesi nedeniyle de dezavantaj sunabilmektedir (Alexa, Alexa ve Stoica, 2012). Sojkin, Bartkowiak ve Skuza (2012, s. 575) tarafından Polonya’da yapılan araştırmada potansiyel öğrencilerin en sık kullandığı bilgi kaynaklarının internet, üniversitelerin broşürler ve el kitapları, arkadaşların önerileri, eğitim fuarları, kampüs ziyaretleri ve üniversitenin sıralamasının olduğunu tespit etmiştir. Shah ve diğerleri (2013) öğrencilerin kampüs ziyareti, ders danışmanı ve personel gibi kurum temsilcileriyle yapılan iletişim neticesinde belirli bir üniversiteyi seçmeye karar verdiklerini belirtmektedirler.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada aday öğrencilerin üniversite hakkında bilgi arayışına dijital ortamda eğlenceli bir şekilde cevap verebilmek amacıyla kullanılabilecek İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi için bir prototip önerilmiştir. Bu prototip aracılığıyla üniversitenin akademik ve sosyal anlamda farklı alanlarının ikizleri üretilerek aday öğrencilerin bilgilendirilmesine ve üniversiteye ilişkin algılarının şekillenmesine katkı sunmak hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında prototip ‘Minecraft’ oyunu üzerinden inşa edilmiştir.

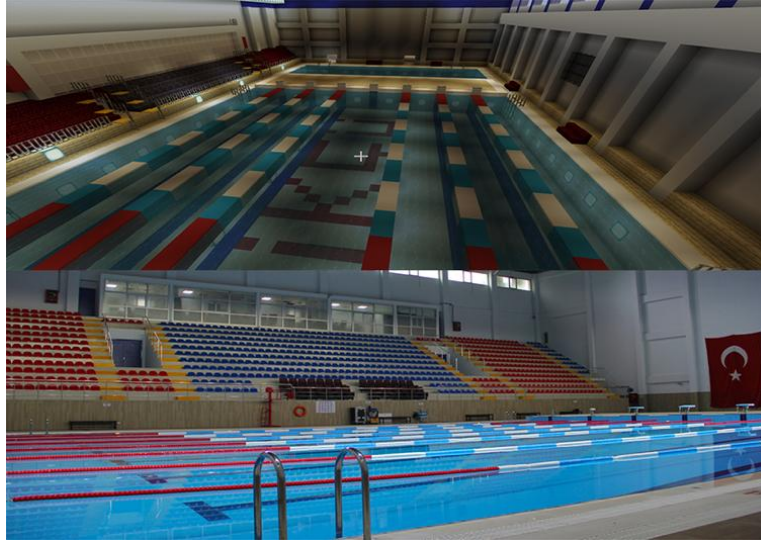
3. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ PROTOTİPİ

Üniversitelerin tanıtımında ve üniversitelere yönelik algının oluşumunda rektörler birincil sorumluluğa sahiptir. Söyledikleri sözler, davranış biçimleri, medyadaki görünürlükleri öğrenciler ve diğer paydaşlar açısından büyük bir önem taşımaktadır. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi’ni daha önce hiç görmemiş olan öğrencilerin zihinlerinde üniversiteye ilişkin bir görsel oluşması için kampüsü gezebilecekleri bir ortam yaratılmıştır. Aşağıda yer alan Görsel 1’de kampüsün dışarıdan bir görüntüsüne yer verilmiştir. Ancak hazırlanan üniversitenin dijital ikizinde kullanıcılar üniversitenin içerisine girebilecek ve kampüsün tamamını deneyimleme imkanına kavuşacaklardır. Örneğin öğrenci işlerine merak ettikleri soruları sorabilecek, yurt odasında kalacakları yatağı görebilecek veya bir derse girip öğretim üyesini dinleyebilecektir. Dijital ortamın deneyimleme imkanı sunması, kullanıcıların daha farklı ve daha gerçeğe yakın bir deneyim yaşayabilmesini sağlamaktadır. Özellikle teknolojiyi aktif olarak gençler, gerek eğitim alma gerekse de sosyalleşme açısından bu mecradan etkili şekilde yararlanabilecektir.

Görsel 1. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi kampüsünün gerçek ve planlanan görüntüsü

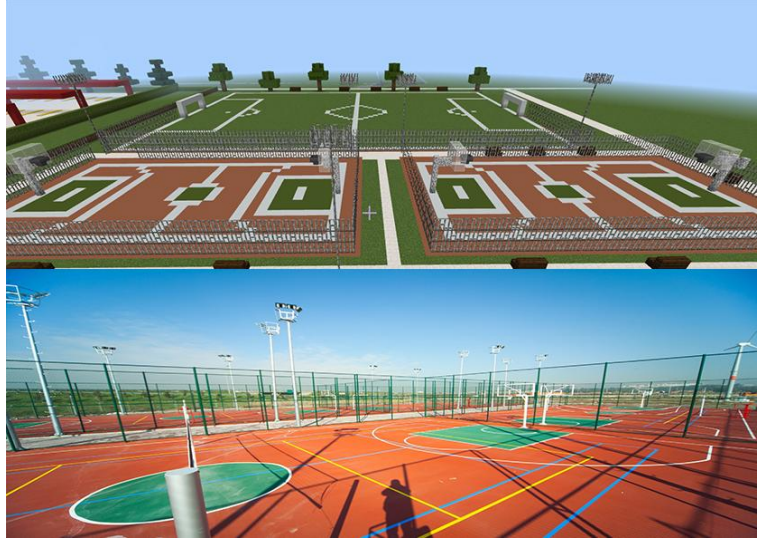
Üniversiteler öğretim ve bilimsel üretim dışında öğrencilerin sosyal aktivitelerde bulundukları yerlerdir. Bu anlamda sahip olunan sosyal olanaklar ve fiziki altyapılar öğrencilerin üniversiteyi tercih etmesinde ve üniversiteye ilişkin algılarının şekillenmesinde önemlidir. Şöyle ki öğrenciler derslerinden çıktıklarında zaman geçirecekleri, spor yapabilecekleri, eğlenecekleri yerlerin oluşturulması açısından talepkârdır. Aşağıda yer alan Görsel 2, 3 ve 4'te sırayla İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi havuzuna, spor salonuna ve kampüs içerisindeki spor sahalarına yer verilmiştir.

Görsel 2. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi havuzunun gerçek ve planlanan görüntüsü

Görsel 3. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi spor salonunun gerçek ve planlanan görüntüsü

Görsel 4. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi spor sahalarının gerçek ve planlanan görüntüsü

Bir üniversitenin en önemli olanaklarından bir tanesi de kütüphanedir. Kütüphanedeki kitapların sayısı, çalışma ortamlarının dizaynı gibi faktörler öğrenciler açısından belirleyici olabilmektedir. Dijital ortamda hazırlanan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi kütüphanesinin aday öğrencilerin kütüphane deneyimi yaşamaları açısından yararlı olabileceği düşünülmektedir (Görsel 5).

Görsel 5. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi kütüphanesinin gerçek ve planlanan görüntüsü

Görsel 6 ve 7’de ise aday öğrencilerin üniversite öğretim elemanları ve yetkililerinden bilgi alabilecekleri alanlar gösterilmiştir. Dijital ikizde kullanıcıların bu alanları dolaşabilmelerine ve deneyimlemelerine olanak sağlanacaktır.

Görsel 6. Aday öğrenci karşılama alanı

Görsel 7. Aday öğrencilerin fakülte öğretim elemanlarından bilgi alabileceği alanlar

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Günümüzde üniversitelerin aday öğrencilere ulaşması, nitelikli öğrencilerin çekilmesi açısından önem arz etmektedir. Aday öğrenciler merak ettikleri soruların cevaplarına ulaştığında, üniversitelerin akademik ve sosyal olanakları hakkında bilgi sahibi olduğunda, nasıl bir öğrenim hayatının olacağı hakkında ipuçları bulduğunda kuşkusuz ki üniversiteye yönelik fikirlerinin oluşması ve karar verme süreci kolaylaşacaktır. Üniversiteler teknolojiyi yoğun şekilde kullanması beklenen kurumlardandır. Bu bağlamda dijital iletişim üniversitelerin etkili şekilde kullanarak öğrencilere ulaşması açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Gerek ülkemizde gerekse uluslararası düzeyde aday öğrencilere ulaşarak bilgi ihtiyaçlarının giderilmesi ve etkileşim sağlanması noktasında dijital iletişim büyük bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışma kapsamında aday öğrencilere ulaşılması ve eğlenceli bir şekilde etkileşim sağlanması açısından İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi için bir prototip inşa edilmiştir. Üniversitenin dijital bir ikizi geliştirilerek aday öğrencilerin üniversiteyi deneyimlemesinin sağlanması hedeflenmiştir. Böylece öğrencilerin hızlı bir şekilde doğrudan iletişim kurmasına olanak sağlanmakta ve öğrencilerin üniversite hakkında görüşlerinin oluşmasına katkı sunulmaktadır. Özellikle yurt dışındaki aday öğrencilerin zihinlerinde üniversiteye dair algıların oluşmasında prototipin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Ulusal ve uluslararası kapsamda rekabetin arttığı günümüzde çalışma kapsamında inşa edilen prototip bir örnek teşkil edebilir ve ileride diğer üniversiteler tarafından kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Alexa, E. L., Alexa, M., & Stoica, C. M. (2012). The use of online marketing and social media in higher education institutions in Romania. *Journal of Marketing Research & Case Studies*, 2012, 1.
- Çetin, R. (2004). Planning and implementing institutional image and promoting academic programs in higher education. *Journal of Marketing for Higher Education*, 13(1-2), 57-75.
- Dzimińska, M., Fijałkowska, J., & Sułkowski, Ł. (2018). Trust-based quality culture conceptual model for higher education institutions. *Sustainability*, 10(8), 2599.
- Halder, S., Roy, A., & Chakraborty, P. K. (2010). The influence of personality traits on information seeking behaviour of students. *Malaysian Journal of Library and Information Science*, 15(1), 41-53.
- Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2006). Universities in a competitive global marketplace: A systematic review of the literature on higher education marketing. *International Journal of Public Sector Management*, 19(4), 316-338.
- Hill, Y., Lomas, L., & MacGregor, J. (2003). Students' perceptions of quality in higher education. *Quality Assurance in Education*, 11(1), 15-20.
- Kholiavko, N., Popelo, O., Bazhenkov, I., Shaposhnykova, I., & Sheremet, O. (2021). Information and communication technologies as a tool of strategy for ensuring the higher education adaptability to the digital economy challenges. *International Journal of Computer Science & Network Security*, 21(8), 187-195.
- Moogan, Y. J., Baron, S., & Harris, K. (1999). Decision-making behaviour of potential higher education students. *Higher Education Quarterly*, 53(3), 211-228.
- Morozov, A. V., & Kozlov, O. A. (2019). Information and communication technologies in modern digital educational environment. *CEUR Workshop Proceedings. InnoCSE 2019- Proceedings of the 2nd Workshop on Inovative Approaches in Computer Science within Higher Education*.
- Pakhomova, T., Hryhorieva, V., Omelchenko, A., Kalenyk, M., & Semak, L. (2023). The formation of digital competence by means of information and communication technologies among students of higher education. *Revista Eduweb*, 17(2), 78-88.
- Potter, R. E., Zadow, A., Dollard, M., Pignata, S., & Lushington, K. (2022). Digital communication, health & wellbeing in universities: a double-edged sword. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 44(1), 72-89.
- Rieh, S. Y., & Hilligoss, B. (2008). College students' credibility judgments in the information-seeking process. *Digital Media, Youth, and Credibility*, 49.
- Sam, C., & Van Der Sijde, P. (2014). Understanding the concept of the entrepreneurial university from the perspective of higher education models. *Higher Education*, 68(6), 891-908.

- Santos, H., Batista, J., & Marques, R. P. (2019). Digital transformation in higher education: the use of communication technologies by students. *Procedia Computer Science*, 164, 123-130.
- Shah, M., Sid Nair, C., & Bennett, L. (2013). Factors influencing student choice to study at private higher education institutions. *Quality Assurance in Education*, 21(4), 402-416.
- Simões, C., & Soares, A. M. (2010). Applying to higher education: information sources and choice factors. *Studies in Higher Education*, 35(4), 371-389.
- Sojkin, B., Bartkowiak, P., & Skuza, A. (2012). Determinants of higher education choices and student satisfaction: the case of Poland. *Higher Education*, 63(5), 565-581.
- Temple, P. R., Callender, C., Grove, L., & Kersh, N. (2016). Managing the student experience in English higher education: Differing responses to market pressures. *London Review of Education*, 14(1), 33-46.
- Weerasinghe, I. S., & Fernando, R. L. (2017). Students' satisfaction in higher education. *American Journal of Educational Research*, 5(5), 533-539.
- Wilkins, S., & Huisman, J. (2015). Factors affecting university image formation among prospective higher education students: The case of international branch campuses. *Studies in Higher Education*, 40(7), 1256-1272.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL BAĞIMLILIK DÜZEYLERİ İLE ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK EĞİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sinem ARSLAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

E-mail: sinem34g@gmail.com — ORCID: 0009-0006-2519-1618

Doç. Dr. Yaşar BARUT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

E-mail: ybarut@omu.edu.tr — ORCID: 0000-0002-5027-2536

Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

E-mail: emre.demirtas@omu.edu.tr — ORCID: 0000-0001-7524-6361

ÖZET

Bu çalışma, ortaokul öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeyleri ve öğrenilmiş çaresizlik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma nicel desenle yürütülmüş ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma grubu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında ortaokul seviyelerinde öğrenim gören 150 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Öğrenilmiş Çaresizlik Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Testi kullanılmıştır. Analiz edilen bulgular doğrultusunda, öğrencilerin dijital bağımlılık düzeylerinin orta düzeyde olduğu, öğrenilmiş çaresizlik puanlarının ise düşük düzeyde seyrettiği görülmüştür. Yapılan Spearman Sıra Korelasyon Katsayı analizine göre dijital bağımlılık ile öğrenilmiş çaresizlik arasında negatif bir ilişki düzeyinin orta seviyede olduğu belirlenmiştir ($\rho = ,444$, $p < .01$). Bu sonuca göre dijital bağımlılık puanı arttıkça öğrenilmiş çaresizlik puanı azalmaktadır. Elde edilen sonuçlar, dijital bağımlılığın öğrencilerin psikososyal gelişimlerini olumsuz etkileyebileceğine işaret etmekte ve dijital medya kullanımına yönelik bilinçli denetim ve rehberlik çalışmalarının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital bağımlılık, öğrenilmiş çaresizlik, ortaokul öğrencileri, ilişkisel tarama modeli

THE RELATIONSHIP BETWEEN SECONDARY SCHOOL STUDENTS' DIGITAL ADDICTION LEVELS AND THEIR LEARNED HELPLESSNESS TENDENCIES

ABSTRACT

This study was conducted to examine the relationship between digital addiction levels and learned helplessness tendencies of middle school students. The study was conducted with a quantitative design and a relational survey model was used. The study group consists of 150 students studying at secondary school levels in the 2024-2025 academic year. Digital Addiction Scale and Learned Helplessness Scale were used as data collection tools. Mann-Whitney U Test and Kruskal-Wallis Test, which are nonparametric tests, were used to analyze the data. In line with the analyzed findings, it was seen that the students' digital addiction levels were at a medium level, while their learned helplessness scores were at a low level. According to the Spearman Rank Correlation analysis, a negative, moderately significant relationship was found between digital addiction and learned helplessness ($\rho = .444, p < .01$). According to this result, as the digital addiction score increases, the learned helplessness score decreases. The results obtained indicate that digital addiction may negatively affect students' psychosocial development and emphasize the importance of conscious supervision and guidance studies for digital media use.

Keywords: Digital addiction, learned helplessness, secondary school students, relational survey model

1. GİRİŞ

Günümüzde dijital teknolojilerin yaşamın her alanına uyum sağlaması, özellikle çocuklar ve ergenler üzerinde iyi veya kötü yönde etkiler oluşturmaktadır. Dijital araçların aşırı ve kontrolsüz kullanımı bireylerde bağımlılık düzeyinde alışkanlıklar geliştirmelerine neden olabilmektedir. Bu durum, öğrencilerin akademik başarılarını, sosyal ilişkilerini ve psikolojik iyi oluşlarını olumsuz etkileyebilir. Özellikle ortaokul döneminde dijital bağımlılık düzeyi arttıkça bireylerin öz denetim becerileri azalabilir, başarısızlık karşısında çaba göstermekten vazgeçme eğilimleri artabilir.

Dijital bağımlılık bireyin dijital teknolojilere; başta çevrimiçi ortam, etkileşim ağları, eğlence ve akıllı cihazlar olmak üzere bunlara aşırı ve kontrolsüz bir şekilde yönelerek bu araçlar olmadan kendini huzursuz hissetmesi ve gündelik yaşamın işlevselliğinden olumsuz etkilenmesi olarak tanımlanmaktadır (Griffiths, 2000). Bu cihazlara bağımlılık “teknolojik bağımlılıklar” olarak adlandırılmış ve insan-makine etkileşimini içeren davranışsal bağımlılıklar içerisinde sınıflandırılmıştır (Griffiths, 1995; 1996a). Gelişen teknoloji çağıyla birlikte dijital araçların günlük yaşamdaki yeri giderek artmakta ve bireylerin bu araçlara olan bağımlılığı da giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle çocuklar ve ergenler boş zamanlarının önemli kısmını dijital cihazlarla geçirmektedir (Young, 1988).

Bağımlılık tanısı koymak için belirtilen durumlardan sadece üçünün varlığı yeterlidir. Bu durumlar arasında kullanım süresinin artması, kullanımın durdurulmasıyla ortaya çıkan yoksunluk hissi, kullanım sürelerini azaltma çabası, sosyal etkinliklerin azalması ve fiziksel

sorunlara rağmen kullanıma devam etme yer alır. Bu altı durumu bağımlılık açısından incelediğimizde; kontrol edilemeyen kullanım isteği, artan kullanım süreleri ve fiziksel ile psikolojik ihtiyaçlardaki eksiklikler olarak üç ana unsur karşımıza çıkmaktadır (Yengin, 2019).

Dijital teknolojilerin daha iyi bir dünya yaratma potansiyeli üzerine yapılan çalışmalar uzun zamandır ön plandayken, günümüzde bu teknolojilerin bağımlılığa bağlı olarak bireysel ve sosyal yaşamda yarattığı olumsuz etkileri araştırma çabaları giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Busch ve McCarthy, 2021). Dijital araçlar ve uygulamalar, günlük yaşamda önemli bir yer edinirken, doğru kullanıldıklarında hayatı kolaylaştırmaktadır ancak yanlış kullanımları, özellikle çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Uzun süre ve amaçsızca geçirilen dijital zaman, sosyalleşmeyi engelleyip fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Bu rahatsızlıklardan biri de dijital bağımlılıktır; bu kavram, çevrimiçi ağlar, cep telefonu, sosyal medya ve dijital oyun bağımlılığını kapsar.

Araştırmalarda genellikle çocuklarda dijitalleşme ile beraber bağımlılığın artması, uyku ve iletişim becerilerinin bozulması, dikkat eksiklikleri, görme kusurları, yeme bozuklukları, öfke ve kaygı sorunları, şiddet ve saldırganlık eğiliminin artması, akademik başarının düşmesi, aile içi ilişkilerde kopukluk, iskelet sistemi ile ilgili bozukluklar vb. durumlar dijitalleşmenin olumsuz bazı etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır (Akbaş ve Dursun, 2020).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2025 yılında ilkokul 4. sınıf öğrencileri arasında yapılmış olan araştırmada öğrencilerin dijital araçları kullanım alışkanlıklarını ve etkilerini ortaya koymuştur. Araştırmaya göre öğrencilerin %64,3'ü dijital cihazlar olmadan bir gün geçirmekte zorlandığını ifade etmiştir. Ayrıca, öğrencilerin %60'ı dijital cihazlarını kapattıktan hemen sonra tekrar kullanma isteği duyduğunu belirtmiştir.

Şimşek ve arkadaşları (2023), lise öğrencileri arasında dijital araç bağımlılıkları ve oynama bozuklukları arasındaki ilişkileri incelediği araştırma sonucunda pozitif yönde orta düzey ilişkiler bulunmuştur.

Son yıllarda dijital bağımlılık, bireylerin yaşam kalitesini düşüren önemli bir problem olarak ele alınmaktadır. Yapılan araştırmalar dijital bağımlılığı etkileyen çeşitli bireysel, ailesel, çevresel faktörlerin bulunduğunu göstermektedir.

Seligman ve Maier (1967) tarafından ortaya konulan öğrenilmiş çaresizlik kavramı ise çaba göstermeyi bırakma durumuyla ilgilidir. Öğrenilmiş çaresizlik, bir bireyin kontrol edemediği olumsuz bir deneyim sonrasında, karşılaştığı ve daha sonra ele alabileceği olumsuz durumlar karşısında bile pasif kalma durumunu ifade etmektedir (Norman, 1988). Özellikle ergenlik çağı bireylerde akademik ve sosyal alanlarda yaşanan olumsuz deneyimler öğrenilmiş çaresizlik duygusunu pekiştirebilmektedir (Peterson et al., 1993). Çaresizliği bireyin yaptığı şeylerin hiçbirinin anlamı olmadığına inanarak yılma ve geri çekilme kavramları olarak ifade edilebilir (Tayfur, 2011). Bireylerde mutsuz ve değersiz hissetme, kendini aşağılama, ruhsal bunalım hali gibi yoğun duygu durumları yaşamalarına neden olabilmektedir (Kara, 2009). Tüm bunların yanında içsel motivasyonunu yüksek tutan bireyler okul yaşamında başarılı olma eğilimindedirler. Bu öğrenciler her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğine inanır ve bulundukları koşulları kabullenmek yerine kendi değerleri doğrultusunda hareket ederek gelecekteki işlerde daha fazla başarılı olma şansına sahiptir (Barutçu ve Çöllü, 2020). Başarısız

olmanın gerekçelerini devamlı kendisinde bulan ve bu gerekçelerin değişmeyeceğine inanan bireylerin geleceğe yönelik umutlarının ve kendilerine olan saygılarının olmaması öğrenilmiş çaresizlik hali olarak tanımlanır. Bu kavram bireylerin eğitimlerinde üzerine düşülen bir konu olarak öne çıkmaktadır (Düzgün ve Hayalioğlu, 2010).

Ebeveynlerin eğitim seviyesi yükseldikçe, çocukların öğrenilmiş çaresizlik düzeylerinin diğer öğrencilerden daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynlerin çocuklarıyla daha iyi iletişim kurmaları, onları daha iyi tanımaları, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirerek destek olmaları ve çocuklarını koşulsuz kabul ederek onlara değer vermelerinden kaynaklanabilir (Düzgün ve Hayalioğlu, 2010).

Dijital bağımlılığın artmasıyla birlikte, öğrencilerin gerçek yaşamla olan bağları zayıflamakta, problem çözme ve baş etme becerileri körelmektedir. Özellikle başarısızlıkla karşılaşan bireyler, dijital cihazlara kaçış eğiliminde bulunabilir ve bu durum öğrenilmiş çaresizlik eğilimini tetikleyebilir. Andreassen ve arkadaşlarının (2012) yaptığı araştırmada dijital bağımlılığı yüksek olan bireylerin motivasyonlarının düştüğünü, görevlerini ertelediklerini ve zamanla çaba göstermemeye başladıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum bireylerin akademik sorumluluklarını yerine getirme konusunda da başarısızlık yaşamasına ve sonuçta “nasıl olsa başaramam” düşüncesinin gelişmesine neden olabilmektedir. Bu noktada dijital bağımlılıkla öğrenilmiş çaresizlik arasında olası ilişki olacağı düşünülmektedir. Türkiye’de ortaokul düzeyindeki öğrenciler üzerinde yapılan araştırmalar dijital bağımlılığın sosyal, psikolojik, akademik etkilerini ortaya koymakla birlikte bu durumun öğrenilmiş çaresizlik ile olan ilişkisini araştıran çalışmalar sınırlıdır. Dijital bağımlılığın öğrenilmiş çaresizlik eğilimleri ile ilişkisini incelemek eğitsel müdahale programlarının geliştirilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada ortaokul seviyelerinde öğrenim gören öğrencilerin dijital bağımlılık düzeyleri ve öğrenilmiş çaresizlik eğilimlerinin belirlenerek aralarındaki ilişki düzeyi ve yönünün saptanması amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma sayısal veriler açısından incelendiğinden nicel yöntem tercih edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak genel tarama modelleri arasında yer alan ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Bu model değişkenler arası etkileşimi inceleyerek ilişkinin niteliğine yönelik bir yaklaşım sunmaktadır (Karasar, 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Samsun ilinin MEB’e bağlı ortaokullarında eğitim gören toplam 150 kişi oluşturmaktadır. Çizelge 1. de çalışma grubunun demografik bilgilerinden oluşan istatistikler yer almaktadır.

Çizelge 1. Örneklem İlişkin Betimsel İstatistikler

Demografik özellik	Kategori	Frekans(f)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kız	87	58.0
	Erkek	63	42.0
Sınıf düzeyi	5. sınıf	41	27.3
	6. sınıf	23	15.3
	7. sınıf	54	36.0
	8. sınıf	32	21.3
Anne eğitim düzeyi	İlkokul	68	45.3
	Lise	49	32.7
	Lisans	23	15.3
	Lisansüstü	10	6.7
Baba eğitim düzeyi	İlkokul	61	40.7
	Lise	46	30.7
	Lisans	31	20.7
	Lisansüstü	12	8.0

Araştırmaya toplam 150 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların %58'i kız, %42'si erkektir. Sınıf düzeylerine göre dağılımda %27'si 5. sınıf, %15'i 6. sınıf, %36'sı 7. sınıf, %21'i ise 8. sınıftır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun annesi %45 ilkokul mezunu, babası %32 ilkokul mezunudur. Katılımcıların %72'si dijital araç olarak en çok telefon kullanırken, en çok vakit geçirdikleri dijital ortam %50 sosyal medyadır.

2.3 Veri Toplama Araçları

Bu çalışmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu ile birlikte Ergenler İçin Dijital Bağımlılık Ölçeği (Bağatarhan & Siyez 2023) ve Ortaokul Öğrencileri İçin Öğrenilmiş Çaresizlik Eğilimi Ölçeği (Kutlu & Özyeter, 2023) kullanılarak hazırlanmıştır. Kişisel Bilgi Formu, bireylerin bazı demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik toplamda 6 adet sorudan oluşmaktadır. Bu formda; cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba eğitim durumu, en sık kullanılan dijital araç ve dijital ortamlarda geçirilen süre gibi bilgilere yer verilmiştir. Ergenler İçin Dijital Bağımlılık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlaması Bağatarhan & Siyez (2023) tarafından yapılmıştır. 10 maddeden oluşan ölçek, 7'li Likert tipi derecelendirme ile puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin dijital bağımlılık riskinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ortaokul öğrencileri için hazırlanan Öğrenilmiş Çaresizlik Eğilimi Ölçeği, Kutlu & Özyeter (2023) tarafından geliştirilmiştir. 14 madden oluşan ölçeğin

geçerliliği, açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarıyla desteklenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi bulguları, ölçeğin modelinin uygunluğunu göstermektedir.

2.4 Verilerin Analizi

Gerekli ölçek formları katılımcılara uygulanıp kontrolleri sağlandıktan sonra elde edilen verilerin bilimsel analizi için SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi) programına nicel verilerin girişi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada toplanan veriler program aracılığı ile analiz edilerek normal dağılım göstermediği görülmüştür ve parametrik olmayan testlerden faydalanılmıştır.

Ayrıca araştırmanın etik onayı Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 28.03.2025 tarihli 2025-418 sayılı karar ile alınmıştır.

3. BULGULAR

Çizelge 2. Kolmogorov-Smirnov Normallik Varsayım Kontrolü

Değişken	N	Ortalama	SS	En Yüksek Fark	Test İstatistiği
Dijital bağımlılık Toplam Puanı	150	30,93	13,80	0,106	0,106
Öğrenilmiş Çaresizlik Toplam Puanı	150	22,69	2,21	0,168	0,168

Yapılan Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonuçlarına göre hem Dijital Bağımlılık Ölçeği hem de Öğrenilmiş Çaresizlik Ölçeği için (Sig) anlamlılık düzeyi 0.05'ten küçük bulunmuştur. Bu nedenle verilerin normal dağılım göstermediği anlaşılmaktadır. Bu bulgu doğrultusunda analizlerde parametrik olmayan testlerin kullanılması uygun görülmüştür.

Çizelge 3. Ölçekler Toplam Puanlarının Spearman's Sıra Korelasyonu Sonuçları

Spearman's rho	Dijital Bağımlılık	Öğrenilmiş Çaresizlik
Dijital-bag.toplam — Korelasyon katsayısı	1,000	-.444
Anlamlılık Düzeyi (Sig)		,000
N	150	150
Öğr. çar. Toplam — Korelasyon katsayısı	-.444	1,000
Anlamlılık Düzeyi (Sig)	,000	
N	150	150

Korelasyon katsayısı negatif olduğu için ($\rho = -0.444$, $p < .01$) dijital bağımlılık puanı arttıkça öğrenilmiş çaresizlik puanı azalmaktadır. -0.444 değeri, orta düzeyde negatif bir ilişki olduğunu

gösterir. Anlamlılık değeri ($p < 0.01$) olduğu için ilişki, istatistiksel olarak anlamlıdır. Yapılan Spearman Sıra Korelasyon analizine göre dijital bağımlılık ile öğrenilmiş çaresizlik arasında negatif bir ilişki düzeyinin, orta seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 4. Mann-Whitney U Testi Sonuçları (Cinsiyete Göre Karşılaştırmalar)

Değişken	Cinsiyet	N	Ortalama Sıra	Sıra Toplamı	U	Z	p (2 yönlü)
Dijital Bağımlılık	Kız	87	80,48	7002,00	2307,00	-1,652	0,099
	Erkek	63	68,62	4323,00			
Öğrenilmiş Çaresizlik	Kız	87	74,52	6483,00	2655,00	0,336	0,742
	Erkek	63	76,86	4842,00			

Cinsiyete göre hem dijital bağımlılık düzeylerinde ($p = 0,099 > 0,05$) hem de öğrenilmiş çaresizlik eğilimlerinde ($p = 0,742 > 0,05$) istatistiksel anlamda önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgular, kız ve erkek öğrenciler arasında dijital bağımlılık ve öğrenilmiş çaresizlik düzeylerinin benzer olduğunu göstermektedir.

Çizelge 5. Sınıf düzeyine göre dijital bağımlılık düzeyleri ve öğrenilmiş çaresizlik eğilimleri

	5. sınıf	6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf
Dijital bağımlılık	51,74	76,28	82,33	93,84
Öğrenilmiş çaresizlik	93,84	79,87	60,56	74,08

8. sınıf öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinde yüksek ortalama görülmüştür. (93,84) Öğrenilmiş çaresizlik eğilimi en yüksek 5.sınıf öğrencilerinde görülmüştür.(93,84) Bu durum farklı sınıf düzeyindeki öğrencilerin dijital bağımlılık ve öğrenilmiş çaresizlik puanlarının birbirinden anlamlı şekilde farklı olduğunu gösterir. Dijital bağımlılık düzeyi ortalaması sınıf düzeyi arttıkça yükselmekte ve bağımlılık düzeyi artmaktadır. Bu da yaş büyüdükçe dijital araç kullanımının arttığını düşündürülebilir. Öğrenilmiş çaresizlik eğilimleri ise sınıf düzeyi azaldıkça veya yaş küçüldükçe çaresizlik eğilimlerinin daha yüksek olduğunu gösterebilir.

Çizelge 6. Anne ve Baba Eğitim düzeyine göre Dijital Bağımlılık Düzeyi

	Baba	Anne
İlkokul	74,61	81,67
Lise	79,36	76,27
Lisans	74,00	62,5
Lisansüstü	69,08	59,7

Anne eğitim durumu anlamlılık (sig) değeri (0.18 9) ve $p > 0.05$ olduğundan dolayı öğrencilerin anne eğitim düzeyine göre dijital bağımlılık verileri arasında istatistiksel açıdan anlam ifade eden önemli bir farklılık görülmemiştir. Ancak ortalamaya bakılarak ilkokul mezunu annelerin

çocukları en yüksek dijital bağımlılık düzeyine sahiptir (81.67). Lisansüstü eğitim almış annelerin çocukları ise en düşük dijital bağımlılık düzeyine sahiptir (59.70). Bu duruma göre anne eğitim düzeyi yükseldikçe dijital bağımlılık düzeyinde azalma olduğu söylenebilir ancak fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Baba eğitim düzeyi lise olanlarda dijital bağımlılık düzeyi yüksek görülmüştür. Lisansüstü eğitim almış babaların çocukları ise en düşük dijital bağımlılık düzeyine sahiptir. Baba eğitim düzeyi yükseldikçe dijital bağımlılık düzeyi düşmektedir.

Çizelge 7. Anne Baba Eğitim Düzeyine göre Öğrenilmiş Çaresizlik Eğilimleri

	Baba	Anne
İlkokul	74,61	81,67
Lise	79,36	76,27
Lisans	74,00	62,5
Lisansüstü	69,08	59,7

Baba eğitim düzeyine göre öğrencilerin öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur $p>0.05$ anlamlılık değeri (0.445). Ancak ortalama değerler incelendiğinde lisans mezunu babaların çocukları en yüksek öğrenilmiş çaresizlik puanına sahiptir.(85.63) En düşük ortalama lise mezunu babaların çocuklarında görülmektedir. Bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı olmasa da gözlemsel olarak baba eğitim düzeyine göre bazı dalgalanmalar olduğu söylenebilir. Grafikte görüldüğü üzere, anne eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin öğrenilmiş çaresizlik puanlarında artış gözlenmektedir. En düşük ortalama puan 62,76 ile ilkököl mezunu annelere sahip öğrencilerde, en yüksek ortalama puan ise 89,25 ile lisansüstü eğitilmiş annelere sahip öğrencilerde görülmektedir.

Bu bulgu ilk bakışta şaşırtıcı gibi görünse de, çeşitli açılardan yorumlanabilir:

1. Akademik Beklenti ve Baskı: Eğitim düzeyi yüksek anneler, çocuklarından daha yüksek akademik ve sosyal başarı bekleyebilir. Bu beklentiler öğrencilerde baskı ve yetersizlik hissine neden olarak öğrenilmiş çaresizlik düzeylerini artırabilir.
2. Tutumlar: Eğitim düzeyi düşük anneler, çocuklarına daha korumacı ve anlayışlı davranıyor olabilir. Bu da çocukların duygusal olarak daha güvende hissetmesini sağlayabilir.
3. Farklı Baş Etme Biçimleri: Annenin eğitim düzeyi yükseldikçe, çocuğun karşılaştığı sorunlarla kendi başına baş etmesi beklenebilir. Bu durum da bazı çocuklarda çaresizlik duygusunu tetikleyebilir. Dolayısıyla bu sonuç, sadece annenin eğitim düzeyi ile değil, aynı zamanda ebeveyn-çocuk ilişkisinin niteliği, sosyal destek düzeyi ve çocuğun kişilik özellikleri gibi değişkenlerle birlikte değerlendirilmelidir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan analizde dijital bağımlılık ile öğrenilmiş çaresizlik arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Spearman rho = -0,444, $p<0.01$). Sonuçlar dijital bağımlılık düzeyi arttıkça bireylerin öğrenilmiş çaresizlik eğilimlerinin azaldığını göstermektedir. Bulgular bazı literatür çalışmalarının aksine farklılık göstermektedir;

çünkü genellikle dijital bağımlılığın bireylerin psikolojik dayanıklılığı üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmektedir. Ancak bu çalışmada, dijital ortamda aktif olan bireylerin problem çözme, etkileşim kurma ve bilgiye ulaşma yollarını kullanarak çaresizlik duygularıyla baş edebildikleri düşünülebilir. Bu ilişki yaş, sınıf düzeyi ve ebeveyn eğitim durumu gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterebilir. Ebeveynlerin eğitim seviyesi yükseldikçe, çocukların öğrenilmiş çaresizlik düzeylerinin diğer öğrencilerden daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynlerin çocuklarıyla daha iyi iletişim kurmaları, onları daha iyi tanımaları, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirerek destek olmaları ve çocuklarını koşulsuz kabul ederek onlara değer vermelerinden kaynaklanabilir (Düzgün ve Hayalioğlu, 2010).

Bu doğrultuda;

Öğrencilere dijital araçları kontrollü ve amaçlı kullanma becerileri kazandırılmalıdır. Dijital teknolojiler, öğrenme süreçlerinde ve psikolojik destek programlarında bir araç olarak kullanılabilir. Okullarda farkındalık eğitimleri ile dijital bağımlılık ile baş etme ve öğrenilmiş çaresizlikle mücadele etme yolları öğretilmelidir. Gelecek araştırmalarda dijital bağımlılığın farklı psikolojik değişkenlerle olan ilişkisi daha ayrıntılı incelenmelidir. Öğrencinin başarısı kadar çabası da ödüllendirilmelidir. Öğretmenler yapıcı geri bildirim vermeye özen göstermelidir. Rehberlik birimleri bu konuda bilinçlendirme çalışmaları yapmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbaş, Ö. Z., & Dursun, C. (2020). Teknolojinin aileye etkisi: değişen ailenin dijital ebeveyn ve çocukları. *Turkish Studies-Social*, 15(4), 2245-2265.

Andreassen, C. S., Torsheim, T., Brunborg, G. S., & Pallesen, S. (2012). Development of a Facebook Addiction Scale. *Psychological Reports*, 110(2), 501-517.

Barutçu, E. ve Çöllü, B. (2020). Öğrenilmiş çaresizlik ile motivasyon arasındaki ilişki: pamukkale üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-13.

Busch, P. A. ve McCarthy, S. (2021). Antecedents and consequences of problematic smartphone use: A systematic literature review of an emerging research area. *Computers in Human Behavior*, 114, 106414.

Düzgün, Ş., & Hayalioğlu, H. (2010). Öğrencilerde öğrenilmiş çaresizlik düzeyinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*(13), 404-413.

Griffiths, M. (2000). İnternet bağımlılığı - ciddiye alınması gereken zaman mı? *Bağımlılık araştırması* , 8 (5), 413-418.

Griffiths, M. D. (1995). Technological addictions. *Clinical Psychology Form*, 76, 14-19.

Griffiths, M. D. (1996a). Internet "addiction": An issue for clinical psychology? *Clinical Psychology Forum*, 97,32-36.

- Kara, E. (2009). *Öğrenilmiş çaresizlik davranışının genelleme derecesi ile kader inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*, (11. baskı) Ankara. Nobel Yayınevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *İlkokul 4. Sınıf öğrencileri arasında yürütülen dijital dünyada ekran kullanımı araştırması sonuçları açıklandı*. <https://www.meb.gov.tr/ilkokul-4sinif-ogrencileri-arasinda-yurutulen-dijital-dunyada-ekran-kullanimi-arastirmasi-sonuclari-aciklandi/haber/36699/tr> (Erişim Tarihi: 01.06.2025).
- Norman, D., (1988), *The Psychology of Everyday Actions*, In D.A. Norman (Ed), *The Psychology of Everyday Things*, New York: Basic Books, 34-53
- Peterson, C., Maier, S. F., & Seligman, M. E. P. (1993). *Learned helplessness: A theory for the age of personal control*. Oxford University Press.
- Seligman, M. E. P., & Maier, S. F. (1967). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74(1), 1–9.
- Şimşek, C., Halıcı, C., Dursun, B. A., & Gür, O. (2023). Lise Öğrencilerinin Teknoloji Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 80–95.
- Tayfur, Ö. (2011) *Çalışma Hayatında Öğrenilmiş Çaresizlik ve Tükenmişliğin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Çalışma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yengin, D. (2019). Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 9(2), 130-144
- Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychology & behavior*, 1(3), 237-244.

LİSE ÖĞRENCİLERİNDE EBEVEYN BAĞLANMA STİLLERİNİN SALDIRGANLIK DÜZEYLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kübra ŞAHİN DEMETGÜL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

E-mail: kbrshncg@gmail.com – **ORCID:** 0009-0008-1871-7348

Doç. Dr. Yaşar BARUT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

E-mail: ybarut@omu.edu.tr – **ORCID:** 0000-0002-5027-2536

Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

E-mail: emre.demirtas@omu.edu.tr – **ORCID:** 0000-0001-7524-6361

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinde ebeveyn bağlanma stillerinin saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmanın örneklemini, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Ordu ilindeki liselerde öğrenim görmekte olan toplam 256 öğrenci oluşturmaktadır. İlişkisel tarama modeli kullanılan araştırmada veriler; Demografik Bilgi Formu, Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu ve KAR-YA Saldırganlık Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde normal dağılım sağlanamadığından non-parametrik testler (Mann–Whitney U, Kruskal–Wallis H ve Spearman Korelasyon) uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, bağlanma stilleri ile saldırganlık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Güvensiz bağlanma (kaygılı ve kaçınan) düzeyleri arttıkça saldırganlık puanlarının da yükseldiği gözlenmiştir. Buna karşın güvenli bağlanma, saldırganlıkla negatif yönde ilişkilidir. Sonuç olarak, lise öğrencilerinin saldırganlık eğilimlerinde ebeveyn bağlanma stillerinin önemli bir belirleyici olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn bağlanma stilleri, saldırganlık, lise öğrencileri, bağlanma

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effect of parental attachment styles on aggression levels among high school students. The sample of the study consists of a total of 256 students enrolled in high schools in Ordu province during the 2024–2025 academic year. The research was conducted using the relational survey model, and data were collected through the Demographic Information Form, the Short Form of the Attachment Styles Scale, and the KAR-YA Aggression Scale. Since the data did not meet the assumption of normal distribution, non-parametric tests (Mann–Whitney U, Kruskal–Wallis H, and Spearman Correlation) were used for analysis. The findings revealed a statistically significant and positive relationship between attachment styles and aggression. As levels of insecure attachment (anxious and avoidant) increased, aggression scores also rose. In contrast, secure attachment was found to be negatively associated with aggression. In conclusion, the study demonstrated that parental attachment styles are significant predictors of aggression tendencies in high school students.

Keywords: Parental attachment styles, aggression, high school students, attachment

1. GİRİŞ

Bu araştırma, bireyin erken yaşlarda bakım verenle kurduğu bağın, yaşam boyu sürecek olan duygusal, sosyal ve davranışsal gelişimi nasıl etkilediğini ele almaktadır. Bağlanma kuramına göre, bireyin geliştirdiği bağlanma stilleri (güvenli, kaygılı, kaçınan, korkulu), kişilikten stresle baş etme biçimlerine kadar pek çok alana etki etmektedir (Bartholomew & Horowitz, 1991; Ainsworth, 1989; Hazan & Shaver, 1987). Bu stiller, sadece ilişkisel değil, saldırganlık gibi problemleri davranışlarla da ilişkilidir (Köknel, 1996; Berkowitz, 1993). Ergenlikte aile içi ilişkiler, bağlanma ihtiyaçları ve ebeveyn tutumları saldırgan davranışları tetikleyebilmektedir (Kaplan & Aksel, 2013). Güvenli bağlanma geliştiremeyen bireylerin, duygularını düzenlemede zorlandıkları ve saldırganlığa daha yatkın oldukları görülmektedir (Nakash-Eisikovits, Dutra & Westen, 2000). Aile ile kurulan erken dönem bağlanmanın, bireyin stresli durumlarla baş etme biçimini etkilediği; güvensiz bağlanma stillerinin ise saldırganlıkla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Görünmez, 2006).

Bağlanma kuramı, kişinin yaşamının ilk yıllarında bakım verenle geliştirdiği bağın, ileriki yaşamındaki duygusal ve sosyal gelişim üzerinde belirleyici olduğunu savunur. Bu bağlanma ilişkisi doğumdan itibaren başlar ve çocuğun birincil bakım vereniyle kurduğu etkileşimler doğrultusunda şekillenir. Bakım verenin tutarlı ve duyarlı olması güvenli bağlanmayı desteklerken, tutarsız ya da ihmal edici tutumlar güvensiz bağlanmaya neden olabilir (Ainsworth, 1963; akt. Dalgat, Civil, Savaş & Şahin, 2022). Erken dönemde kurulan bağlanma biçimi, yaşam boyu büyük ölçüde istikrar gösterir ve bireyin psikolojik gelişimi üzerinde kalıcı etkiler bırakır (Nakash-Eisikovits, Dutra & Westen, 2000; akt. Kesebir, Kavzoğlu & Üstündağ, 2011).

Bireylerin stres karşısındaki tepkilerini ve kişiler arası ilişkilerini etkileyen bağlanma stilleri, kaygılı, kaçınan, düzensiz ve güvenli olmak üzere dört ana biçimde ifade edilmektedir. Bu stiller bireyin erken dönemdeki bakım ilişkilerine göre şekillenir. Güvenli bağlanma, hem kendine hem de başkalarına güveni içerirken; güvensiz stiller kaygı, kaçınma, bağımlılık ve duygusal dengesizlikle ilişkilidir (Bartholomew & Horowitz, 1991; Hazan & Shaver, 1987). Güvenli bağlanma sosyal uyumu artırırken; güvensiz bağlanma düşük benlik algısı, artan kaygı ve ilişkisel problemlerle bağlantılıdır (Görünmez, 2006). Ayrıca bağlanma stilleri kültürel bağlamdan etkilenebilir; bireyselci toplumlarda güvenli, toplulukçu toplumlarda ise kaygılı-saplantılı bağlanmanın daha yaygın olduğu belirtilmiştir (Schmitt et al., 2004). Bakım verenin çocuğun ihtiyaçlarına duyarlı olması güvenli bağlanmayı desteklerken, duygusal mesafe ve tutarsızlık güvensiz bağlanma ile ilişkilidir (Ainsworth vd., 1978; akt. Avcı, 2021).

Saldırganlık, bireyin kendine ya da başkalarına zarar verme eğilimidir ve fiziksel, sözel, dolaylı ya da içe dönük biçimlerde gözlemlenebilir (Köknel, 1996; akt. Karataş, 2008). Bu davranış biçimi, öfke ve kızgınlık gibi duyguların dışavurumunun yanı sıra çevreye yönelik yıkıcı tutumları da kapsar. Saldırganlığa maruz kalan bireylerde kaygı, depresyon ve travma sonrası stres gibi psikolojik etkiler görülebilir (Kıpcı, 2004; akt. Tayınmak, 2020). Son yıllarda yapılan çalışmalar, özellikle kız çocuklarında yaygın olan dolaylı saldırganlık biçimlerine de dikkat

çekmektedir (Crick & Grotpeter, 1995; akt. Coşkun Arslan, Hamarta, Arslan & Saygın, 2010). Saldırganlık davranışının gelişiminde aile içi ilişkiler önemli bir etken olmakla birlikte, ergenlik döneminde akran ve okul çevresi de bu davranışların şekillenmesinde etkili rol oynamaktadır. Güven temelli ilişkiler saldırganlığı azaltıcı etki gösterirken, sağlıklı bağlanmalar bu davranışları artırabilir (Antonucci, 1994; Ma, Shek, Ping & Lam, 2000; akt. Kaplan & Aksel, 2013).

Bu araştırma, lise öğrencilerinde ebeveyn bağlanma stillerinin saldırganlık düzeylerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bowlby'nin kuramına göre bağlanma, bireyin kendisi için anlamlı olan kişilere yönelik geliştirdiği derin ve güçlü duygusal bir bağlılıktır. Bu duygusal bağlar, yalnızca çocuklukla sınırlı kalmayıp, bireyin yaşamı boyunca kişiler arası ilişkilerini şekillendirmede etkili olabilir (Bowlby, 1969, 1973, 1980). Aile tutumları, ebeveyn-çocuk ilişkisi, aile içi şiddet gibi unsurların ergenlerin saldırgan davranışları üzerinde belirleyici rol oynayabileceği araştırmalarla ortaya konmuştur (Kaplan & Aksel, 2013). Saldırganlık, bireyin başka bir canlıya ya da nesneye yönelik fiziksel ya da psikolojik zarar verme amacı taşıyan davranışları olarak tanımlanmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde, bu tür davranışlar kimlik gelişimi, duygusal dengeyi sağlama ve sosyal ilişkilerin kurulması gibi kritik gelişimsel alanlarda risk faktörü oluşturabilmektedir (Boxer & Tisak, 2005; Butovskaya & Kozintsev, 1999; Freedman, Sears & Carlsmith, 1993; Berkowitz, 1993; Eron, 1987; Gill, 1986, akt. Karahan, Özcan & Ağlamaz, 2009). Bu dönemde ebeveynlerle kurulan bağın niteliği, bireyin duygusal ve davranışsal uyumunda etkili bir faktördür. Araştırmadan elde edilecek bulgular, eğitimciler, psikologlar ve aile danışmanları açısından hem önleyici hem de müdahale edici yaklaşımların geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

2. YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, lise öğrencilerinde ebeveyn bağlanma stillerinin saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki eş zamanlı değişim düzeyini incelemeye ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ile yapısını ortaya koymaya yönelik bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2011).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, 2024–2025 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Ordu ili Altınordu ilçesindeki liselerde öğrenim gören öğrenciler grubu oluşturmaktadır. Çalışma grubu, Millî Eğitim Bakanlığı'nın izin verdiği okullar arasından küme örnekleme yöntemiyle seçilen 5 liseden, gönüllülük esasına ve veli onayına bağlı olarak araştırmaya katılan toplam 256 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilere anketler yüz yüze uygulanmış, veri toplama süreci ise formlar üzerinde işaretleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama amacıyla aşağıda sıralanan ölçme araçları kullanılmıştır:

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından geliştirilen bu form, öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf, ailelerinin medeni durumu, ekonomik durumları ve ebeveynlerinin eğitim düzeyleri gibi demografik bilgilerini elde etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu: Bağlanma stillerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen bu ölçek, üç alt boyuttan oluşmaktadır: güvenli bağlanma, kaygılı bağlanma ve kaçınan bağlanma. Ölçek maddeleri, katılımcıların görüşlerini belirtmeleri için 6 dereceli Ölçek, 1'den 6'ya kadar derecelendirilen likert tipi bir yapı ile oluşturulmuştur (1 = Hiç katılmıyorum, 2= Çoğunlukla katılmıyorum, 3= Kısmen katılmıyorum ...). Elde edilen yüksek puanlar, bireyin ilgili bağlanma stiline daha yatkın olduğunu göstermektedir. İlk olarak Feeney ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ölçeğin kısa formu, Iwanaga ve çalışma arkadaşları (2018) tarafından uyarlanmıştır. Her bir bağlanma stiline karşılık gelen alt boyut, dörder maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin test-tekrar test yöntemiyle elde edilen güvenilirlik katsayıları .74 ile .80 arasında; iç tutarlılık katsayıları ise .83 ile .85 aralığında rapor edilmiştir (Iwanaga et al., 2018, akt. Çelik & Türk, 2024).

Lise ve Üniversite Öğrencileri İçin KAR-YA Saldırganlık Ölçeği: Bireylerin saldırganlık düzeylerini değerlendirmek amacıyla oluşturulan bu ölçek; fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık olmak üzere dört alt boyutu kapsamaktadır. Katılımcılar, bu ölçek aracılığıyla kendilerini 5 dereceli Likert tipi bir yapı üzerinden değerlendirmiştir (1 = Hiçbir zaman, 5 = Her zaman). Karataş ve Yavuzer'in (2016) tasarladığı KAR-YA Saldırganlık Ölçeğinin, psikometrik özellikleri çeşitli analizlerle test edilmiştir. Bu kapsamda, madde analizi, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, ölçüt bağıntılı geçerlik incelemeleri, iç tutarlılık katsayısı hesaplamaları, yarılama (split-half) ve test-tekrar test yöntemleri kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçek dört alt boyut altında toplanan 23 maddeden oluşmuştur: Fiziksel saldırganlık (madde 1,2,3,4,5,6,8), düşmanlık (madde 17-23), öfke (madde 7,13-16) ve sözel saldırganlık (madde 9-12). Ölçek, hem genel toplam hem de alt boyutlar düzeyinde puanlama yapılmasına olanak sağlamaktadır. Dört faktörlü yapının toplam varyansı açıklama oranı %51.71'dir. İç tutarlılık katsayısı (Cronbach's alpha) tüm ölçek için .92, yarılama güvenilirliği her iki yarı için .80, test-tekrar test güvenilirliği ise .86 olarak saptanmıştır. Ölçeğin farklı bir örnekleme yapılan doğrulayıcı faktör analizi de dört faktörlü yapıyı desteklemiştir ($X^2=543.52$, $X^2/df=2.426$, $p<.001$; NFI=.94, NNFI=.96, RFI=.93, CFI=.96, GFI=.86, AGFI=.83, RMR=.090, SRMR=.064, IFI=.96, RMSEA=.070). Elde edilen veriler, KAR-YA Saldırganlık Ölçeği'nin Türk kültürüne uyumlu olduğunu ve lise ile üniversite öğrencileri üzerinde geçerli ve güvenilir biçimde kullanılabileceğini göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri, Demografik Bilgi Formu, Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu ve Lise ve Üniversite Öğrencileri İçin KAR-YA Saldırganlık Ölçeği kullanılarak, yüz yüze görüşme tekniğiyle, araştırmacı tarafından 2025 yılı içerisinde Ordu ili Altınordu ilçesinde yer alan liselerde öğrenim gören öğrencilere uygulanarak toplanmıştır. Katılımcıların ölçeklere verdikleri yanıtlar, gönüllülük esasına dayalı olarak alınmıştır.

Toplanan verilerin analizi SPSS 21.0 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada verilerin dağılım özelliklerini belirlemek amacıyla normallik testleri uygulanmıştır.

Edinilen sonuçlara göre, verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bu nedenle, analiz sürecinde parametrik olmayan istatistiksel yöntemler tercih edilmiştir.

Araştırmada iki grup arasındaki farklılıkları incelemek için Mann–Whitney U Testi, Üç ve daha fazla grup arasında farklılıkları belirlemek amacıyla Kruskal–Wallis H Testi, Bağlanma stilleri ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise Spearman Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Yapılan tüm analizlerde anlamlılık düzeyi olarak $p < .05$ kriteri esas alınmıştır.

Bu araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’nun 28.03.2025 tarihli ve 2025/433 sayılı kararı ile etik kurul onayı alarak yürütülmüştür.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Bulgular (N=256)

Değişken	Kategori	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	158	61.7
	Erkek	98	38.3
Sınıf	9. Sınıf	47	18.4
	10. Sınıf	91	35.5
	11. Sınıf	117	45.7
	12. Sınıf	1	0.4
Ailenin Medeni Durumu	Evli	219	85.5
	Boşanmış	23	9.0
	Ayrı yaşıyor	9	3.5
	Vefat etmiş	5	2.0
Ekonomik Durum	Düşük	4	1.6
	Orta	236	92.2
	Yüksek	16	6.3
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar değil	2	0.8
	İlkokul	52	20.3
	Ortaokul	52	20.3
	Lise	91	35.5
	Üniversite	54	21.1
	Lisansüstü	5	2.0
Baba Eğitim Durumu	İlkokul	33	12.9
	Ortaokul	50	19.5
	Lise	104	40.6
	Üniversite	54	21.1
	Lisansüstü	15	5.9

Araştırmaya katılan bireylerin sosyodemografik özelliklerine ilişkin bulgular Çizelge 1’de sunulmuştur. Katılımcıların %61,7’si kadın (n=158), %38,3’ü ise erkek (n=98) öğrencilerden oluşmaktadır. Bu durum, araştırma grubunun çoğunluğunu kadın öğrencilerin oluşturduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre dağılımı incelendiğinde, %18,4'ü 9. sınıf (n=47), %35,5'i 10. sınıf (n=91), %45,7'si 11. sınıf (n=117) ve %0,4'ü 12. sınıf (n=1) seviyesindedir. Bu dağılım, örneklemin büyük oranda 10. ve 11. sınıf öğrencilerinden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Ailelerin medeni durumları değerlendirildiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun ebeveynlerinin evli olduğu (%85,5, n=219) görülmektedir. Diğer katılımcıların ebeveynlerinin %9,0'ı boşanmış (n=23), %3,5'i ayrı yaşamakta (n=9) ve %2,0'si vefat etmiştir (n=5).

Katılımcıların ailelerinin ekonomik durumlarına ilişkin algıları da değerlendirilmiştir. Buna göre, öğrencilerin %92,2'si (n=236) ekonomik durumlarını “orta” düzeyde olarak belirtmiştir. “Düşük” ekonomik duruma sahip olduğunu ifade edenlerin oranı %1,6 (n=4), “yüksek” ekonomik durum bildirenlerin oranı ise %6,3 (n=16) olarak belirlenmiştir.

Anne eğitim düzeylerine ilişkin bulgular, annelerin büyük bir kısmının lise (%35,5, n=91) ve üniversite mezunu (%21,1, n=54) olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, annelerin %20,3'ü ilkokul (n=52), %20,3'ü ortaokul (n=52), %2,0'si lisansüstü (n=5) ve %0,8'i ise okuryazar değildir (n=2).

Baba eğitim düzeylerine bakıldığında, katılımcıların babalarının %40,6'sının lise (n=104), %21,1'inin üniversite (n=54), %19,5'inin ortaokul (n=50), %12,9'unun ilkokul (n=33) ve %5,9'unun lisansüstü (n=15) mezunu olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, katılımcıların çoğunluğunun eğitim düzeyi orta ve üzeri ailelerden geldiğini göstermektedir.

Çizelge 2. Ölçeklerin Toplam Puanlarının Sosyodemografik Verilere Göre Analizi

	Grup	Kar-Ya Saldırganlık Ölçeği			Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu		
		N	Ortalama	p değeri	N	Ortalama	p değeri
Cinsiyet	Kadın	158	130.96	.499	158	133.87	.140
	Erkek	98	124.53		98	119.84	
Yaş	14	15	114.33	.744	15	118.97	.341
	15	70	125.14		70	120.49	
	16	124	127.95		124	130.18	
	17	46	138.72		46	136.55	
	18	1	174.00		1	253.00	
Sınıf	9.sınıf	47	112.48	.145	47	119.98	.203
	10.sınıf	91	134.11		91	123.26	
	11.sınıf	117	129.54		117	134.97	
	12.sınıf	1	249		1	248.50	
Aile Medeni Durum	Evli	219	125.32	.295	219	127.07	.875
	Boşanmış	23	141.91		23	138.07	
	Ayrı Yaşıyor	9	167.44		9	130.17	

	Vefat Etmiş	5	136.20		5	144.10	
Aile Ekonomik Durum	Düşük	4	139.50	.956	4	182.13	.166
	Orta	236	128.34		236	129.11	
	Yüksek	16	128.06		16	106.06	
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	2	117.25	.350	2	32.00	.040
	İlkokul Mezunu	52	137.64		52	150.18	
	Ortaokul Mezunu	52	142.35		52	131.42	
	Lise Mezunu	91	115.47		91	116.28	
	Üniversite Mezunu	54	129.63		54	132.15	
	Lisansüstü	5	118.80		5	94.20	
Baba Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	-----		.060	-----		.502
	İlkokul Mezunu	33	141.95		33	144.18	
	Ortaokul Mezunu	50	120.36		50	130.78	
	Lise Mezunu	104	116.64		104	122.38	
	Üniversite Mezunu	54	150.29		54	133.50	
	Lisansüstü	15	129.83		15	110.83	

Çizelge 2’de yer alan verilere göre, lise öğrencilerinin Kar-Ya Saldırganlık Ölçeği ve Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu toplam puanlarının çeşitli sosyodemografik değişkenlere göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann–Whitney U ve Kruskal–Wallis H testlerinden yararlanılmıştır.

Cinsiyet değişkenine göre, saldırganlık düzeyleri açısından kadın ($M = 130.96$) ve erkek ($M = 124.53$) öğrenciler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p = .499$). Benzer şekilde, bağlanma stilleri açısından da cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p = .140$).

Yaş değişkenine göre yapılan analiz sonuçları, saldırganlık ($p = .744$) ve bağlanma ($p = .341$) puanlarında yaş grupları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, 17 yaş grubundaki öğrencilerin hem saldırganlık hem de bağlanma ortalama sıra puanlarının görece daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Sınıf düzeyi değişkeni açısından, saldırganlık ($p = .145$) ve bağlanma ($p = .203$) puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bununla birlikte, 10. ve 11. sınıf öğrencilerinin ortalama puanlarının diğer sınıf düzeylerine kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Ailenin medeni durumu bağlamında, saldırganlık ($p = .295$) ve bağlanma ($p = .875$) düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bununla birlikte, ebeveynleri ayrı yaşayan öğrencilerin saldırganlık puanları ortalama olarak daha yüksek çıkmıştır.

Ailenin ekonomik durumu değişkenine göre, gruplar arasında saldırganlık ($p = .956$) ve bağlanma ($p = .166$) düzeyleri açısından anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Düşük gelir grubundaki öğrencilerin bağlanma puanlarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Anne eğitim düzeyi, saldırganlık puanları açısından anlamlı bir fark oluşturmamıştır ($p = .350$); ancak bağlanma stili puanlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p = .040$). İlkokul ve ortaokul mezunu annelere sahip öğrencilerin bağlanma puanları daha yüksek bulunmuştur.

Son olarak, baba eğitim düzeyi değişkeni açısından saldırganlık puanlarında anlamlılığa yakın bir fark gözlenmiştir ($p = .060$), fakat bağlanma puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p = .502$). Üniversite mezunu babaya sahip öğrencilerin her iki ölçekte de daha yüksek ortalama puanlara sahip oldukları dikkat çekmektedir.

Çizelge 3. Ebeveyn Bağlanma Stilleri ve Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

			Kar-Ya Saldırganlık Ölçeği	Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu
Spearman's rho	Kar-Ya Saldırganlık Ölçeği	r-değeri	1.000	.385
		p-değeri	.	.100
		N	256	256
	Bağlanma Stilleri Ölçeği Kısa Formu	r-değeri	.385**	1.000
		p-değeri	.000	.
		N	256	256

Açıklama: $p < .05$ düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Spearman korelasyon katsayısı analizinin sonuçları Çizelge 3'te gösterildiği üzere, lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ile saldırganlık düzeyleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır ($r = .385$; $p < .05$). Bu sonuç, bağlanma stil puanları arttıkça saldırganlık puanlarının da arttığını, yani bağlanma stillerinde güvensiz özelliklerin artmasının saldırganlık davranışlarının da yükselmesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Korelasyon katsayısının pozitif yönde ve orta düzeyde olması, öğrencilerin ebeveynleriyle geliştirdikleri bağlanma biçimlerinin, saldırgan davranış eğilimleri üzerinde belirleyici

olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle güvensiz bağlanma stillerine sahip bireylerin, duygularını düzenleme konusunda zorlanmaları nedeniyle saldırganlık gibi dışa dönük problem davranışlar sergileme olasılıkları artmaktadır.

Bu bulgu, daha önce yapılan çalışmalarla da paralellik göstermektedir. Güvenli bağlanma geliştiremeyen bireylerin, öfke kontrolü, stres yönetimi ve sosyal ilişkilerde uyum gibi alanlarda daha fazla zorluk yaşadıkları ve bu zorlukların saldırganlık davranışlarıyla ifade bulabildiği bilinmektedir. Elde edilen bu sonuç, ebeveyn-çocuk ilişkisinin niteliğinin, ergenin sosyal ve duygusal işleyişi üzerinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Çizelge.4 Bağlanma Stillerinin Alt Boyutları ile Saldırganlık Arasındaki İlişki Düzeyi

Bağlanma Stilleri Ölçeği Alt Boyutları	r	p
Güvenli bağlanma maddeleri (1, 2, 3, 4)	-.198	p<0.05
Kaygılı bağlanma maddeleri (5, 6, 7, 8)	.403	p<0.05
Kaçınan bağlanma maddeleri (9, 10, 11, 12)	.347	p<0.05

Saldırganlık ile güvenli bağlanma maddeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, zayıf düzeyde negatif korelasyon ($r=-.198$) bulunmaktadır ($p<0.05$). Saldırganlık ile kaygılı bağlanma maddeleri arasında istatistiksel olarak pozitif yönde orta dereceli ilişki bulunmaktadır ($p<0.05$, $r=.403$). Saldırganlık ile kaçınan bağlanma maddeleri arasında ise pozitif yönde orta dereceli ilişki bulunmaktadır ($p<0.05$, $r=.347$).

Bu araştırma, lise öğrencilerinde bağlanma stillerinin saldırganlık üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Güvenli bağlanma saldırganlığı azaltırken, kaygılı ve kaçınan bağlanma stilleri saldırganlığı artırmaktadır. Bu bulgular, ergenlerle çalışmalarda aile ilişkilerinin ve bağlanma tarzlarının dikkate alınmasının önemini göstermektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, lise öğrencilerinin ebeveynlerine yönelik bağlanma stillerinin saldırganlık düzeylerine etkisi incelenmiştir. Bulgular, bağlanma düzeyi ile saldırganlık arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle güvensiz bağlanma stillerinden kaygılı ve kaçınan bağlanma ile saldırganlık düzeyleri arasında pozitif ilişki saptanmış, güvenli bağlanma ise saldırganlıkla negatif yönde ilişkilendirilmiştir. Bu sonuçlar, Bowlby'nin (1969) bağlanma kuramı ve Hazan & Shaver (1987) gibi araştırmacıların güvensiz bağlanmanın bireyin duygusal regülasyon becerilerini zayıflattığı yönündeki görüşleriyle tutarlıdır.

Benzer biçimde, Görünmez (2006) ve Nakash-Eisikovits ve arkadaşlarının (2000) çalışmaları da güvensiz bağlanma stillerine sahip bireylerin öfke ve saldırganlık gibi dışavurumcu davranışlara daha yatkın olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda araştırma, mevcut literatürü destekler nitelikte sonuçlar vermiştir.

Araştırmada demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, sınıf, ekonomik durum) ile saldırganlık ve bağlanma düzeyleri arasında genel olarak anlamlı farklar görülmemiştir. Bu bulgu, bazı çalışmalarda erkek öğrencilerin daha yüksek saldırganlık düzeyine sahip olduğunu belirten sonuçlarla (örneğin Demirtaş & Bostan, 2020) çelişmektedir. Bu farklılık, araştırmanın uygulandığı bölge, örneklemin dağılımı veya kültürel farklılıklarla açıklanabilir. Ayrıca, baba eğitim düzeyine göre bağlanma düzeyinde anlamlı fark görülmesi; babanın çocuğun gelişiminde ve özellikle bağlanma ilişkilerinde etkili bir figür olduğunu desteklemektedir. Bu bulgu, özellikle geleneksel aile yapılarında babanın eğitim düzeyinin, ebeveynlik tutumları ve çocukla kurulan duygusal bağ açısından önemli bir belirleyici olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında örneklemin yalnızca Ordu ilindeki 5 lise ile sınırlı olması, sonuçların genellenebilirliğini kısıtlayabilir. Ayrıca, çalışmada kullanılan ölçekler öz-bildirim temellidir; bu durum sosyal istenirlik yanlılığı gibi bazı ölçüm hatalarına yol açabilir. Bu sınırlılıklara rağmen elde edilen bulgular, özellikle okul psikolojik danışmanları, aile danışmanları ve rehberlik uzmanları açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Okullarda uygulanacak bağlanma temelli müdahale programları ile ergenlerin saldırganlık davranışlarını düzenlemeye katkı sağlanabilir. Gelecek araştırmalarda bağlanma stillerinin, akran zorbalığı, sosyal destek düzeyi ve problem çözme becerileriyle ilişkisi de ele alınarak daha kapsamlı bir model oluşturulabilir.

Araştırma bulguları, lise çağındaki bireylerin ebeveynlerine yönelik bağlanma stillerinin, özellikle saldırganlık davranışları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Kaygılı ve kaçınan bağlanma türleri, saldırganlık davranışlarıyla anlamlı bir şekilde ilişkilirken; güvenli bağlanma, saldırganlık eğilimlerini azaltıcı yönde bir etkiye sahiptir. Bu durum, lise öğrencilerinin saldırganlık davranışlarını anlamada aile dinamiklerinin, özellikle bağlanma biçimlerinin kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

1. Ailelere yönelik psiko-eğitim programları düzenlenerek, çocuklarla daha güvenli bağlar kurmaları desteklenmelidir.
2. Okullarda rehberlik servisleri, öğrencilerin bağlanma örüntülerini tanıyarak öfke ve saldırganlıkla başa çıkma becerilerini geliştirmeye yönelik bireysel ve grup çalışmaları yürütebilir.
3. Ebeveyn eğitimi kapsamında, özellikle babaların çocuklarıyla olan ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalara önem verilmelidir.
4. Bu araştırmanın bulguları, başka yaş grupları ve farklı sosyo-kültürel örneklemelerle tekrar edilerek genellenebilirlik güçlendirilebilir.
5. İleri düzey araştırmalarda, bağlanma stillerinin saldırganlık üzerindeki etkisini açıklamada aracı olabilecek duygusal regülasyon veya empati gibi değişkenler de incelenebilir.

KAYNAKÇA

1. Ainsworth, M. D. S. (1963). Object relations, dependency, and attachment: A theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development*, 34(4), 969–1025.
2. Antonucci, T. C. (1994). A life-span view of women's social relations. In B. F. Turner & L. E. Troll (Eds.), *Women growing older: Psychological perspectives* (pp. 239–269). Sage Publications. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/90815>
3. Avcı, N. Ş. (2021). *Üniversite öğrencilerinde bağlanma stillerinin sosyal kaygı ve yalnızlık ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
4. Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226>
5. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books.
6. Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger*. Basic Books.
7. Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss: Sadness and depression*. Basic Books.
8. Çelik, M., & Kaplan, B. (2013). Ergenlerde bağlanma ve saldırganlık davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 1(1), 20–49. <https://doi.org/10.7816/nesne-01-01-02>
9. Demirtaş, A. S., & Bostan, M. (2020). Ergenlerde bağlanma stilleri ile saldırganlık arasındaki ilişki. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 69–84. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3876027>
10. Görünmez, M. (2006). *Bağlanma stilleri ve duygusal zeka yetenekleri* (Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://acikerisim.uludag.edu.tr/items/4f4c2e7e-5749-4024-8bf3-f882c3378ad1>
11. Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511>
12. Karahan, T. F., Özcan, K., & Ağlamaz, T. (2009). Lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin anne babanın birliktelik durumu, öz üvey oluşu ve yaşamda öncelikli en önemli değer algısı açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 211–229.
13. Karataş, Z. (2008). Saldırganlık düzeyinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 445–456. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1164101>
14. Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayınları.
15. Kaplan, B., & Aksel, E. Ş. (2013). Ergenlik döneminde saldırganlık eğilimi: Aile ve akran ilişkilerinin rolü. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 120–134.
16. Ma, H. K., Shek, D. T. L., Ping, L., & Lam, B. M. (2000). Parental, peer, and teacher influences on the antisocial behavior of Chinese adolescents. *Psychology in the Schools*, 37(4), 389–402.
17. Nakash-Eisikovits, O., Dutra, L., & Westen, D. (2002). Relationship between attachment patterns and personality pathology in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(10), 1111–1123.

18. Ollendick, T. H., & Byrd, D. A. (2001). Anxiety disorders. In M. Hersen & V. B. Van Hasselt (Eds.), *Advanced abnormal psychology* (p. 231). Kluwer Academic.
19. Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R., & Benet-Martínez, V. (2007). The geographic distribution of Big Five personality traits: Patterns and profiles of human self-description across 56 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2), 173–212. <https://doi.org/10.1177/0022022106297299>
20. Sroufe, L. A., & Waters, E. (1977). Attachment as an organizational construct. *Child Development*, 48(4), 1184–1199.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ AİLE KATILIMINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Elif DAM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

E-mail: elifdam1@gmail.com – ORCID: 0009-0009-0641-147X

Doç. Dr. Yaşar BARUT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü,

E-mail: ybarut@omu.edu.tr – ORCID: 0000-0002-5027-2536

Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü,

E-mail: emre.demirtas@omu.edu.tr – ORCID: 0000-0001-7524-6361

ÖZET

Bu araştırmanın amacı okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutumlarının belirlenmesi ve farklı değişkenlere göre incelenmesidir. Çalışma grubunu Türkiye’de çeşitli üniversitelerde öğrenim görmekte olan ve okul öncesi öğretmeni ya da öğretmen adayı olan bireyler oluşturmaktadır. Toplamda 68 katılımcı oluşturmaktadır. Çalışmanın deseninde nicel araştırma yaklaşımlarından tarama (survey) modeli esas alınmıştır. Araştırma kapsamında gerekli veriler, “Aile Katılımına Yönelik Tutum Ölçeği” (Yavuz Güler, 2014) ile toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS 22 programı ile yapılmıştır. Araştırma verileri tutum puanlarının normal dağılım göstermesi üzerine parametrik yöntem olan Ona Way Anova testi ile incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; öğretmen ve adayların aile katılımına ilişkin tutum puanları “yüksek” düzeyde bulunmuştur. Aile katılımına ilişkin tutum puanlarının staj yapma durumu, yaş, aile katılım dersi alma durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği fakat sınıf düzeyine göre farklılaşmanın anlamlı olduğu görülmüştür. Mezun olup meslekte bulunan öğretmenlerin 4.sınıf öğretmen adaylarına göre daha yüksek puan aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi öğretmeni, aile katılımı, erken çocukluk dönemi

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the attitudes of preschool teachers and prospective teachers towards family involvement and to examine them according to various variables. The study group consists of individuals who are preschool teachers or prospective teachers studying at various universities in Turkey. A total of 68 participants were comprised. The survey model, a quantitative research approach, was used in the study design. The necessary data for the study were collected using the "Attitude Scale Towards Family Involvement" (Yavuz Güler, 2014). The collected data were analyzed using the SPSS 22 program. The research data were analyzed using the parametric Ona-Way Anova test, which is a normal distribution of attitude scores. According to the results of the study, the attitude scores of the teachers and prospective teachers towards family involvement were found to be "high." Attitude scores towards family involvement did not differ significantly according to internship status, age, or having taken a family involvement course, but the difference was significant according to grade level. Graduates and currently employed teachers were found to have higher scores than 4th-year prospective teachers.

Keywords: Preschool teacher, family involvement, early childhood

1. GİRİŞ

Erken çocukluk dönemi, bireyin gelişiminde kritik dönem olup çocuğun sosyal, bilişsel, duygusal ve dil gelişimi alanlarında temel becerilerini kazandığı süreçtir. Bu dönemde çocuğa verilen eğitimin niteliği çocuğun ileriki yaşamına doğrudan etki eder (Erkan ve Karasu, 2022). Okul öncesi dönem, çocuğun ilk kez ailesinden ayrılarak aile dışındaki bir kurumla tanıştığı bir süreç olduğu için oldukça hassas bir dönemdir. Bu nedenle okul öncesi öğretmenleri, çocukların bu özel dönemdeki ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Öğretmenler, aileleri daha yakından tanımak için çabalamalı, aileler ile güçlü iletişim kurmalı ve ailelerin eğitim sürecine aktif katılımını teşvik etmeli (Güler Yıldız, akt. Bahçıvan ve Kalay, 2018).

Aile katılımı, ebeveynlerin ve aile üyelerinin, çocukların eğitim ve gelişim süreçlerine destek olmak amacıyla çocuklarının eğitim programlarına aktif şekilde dahil olmaları sürecidir (Epstein, 2001). Aile katılımının amacı, okul ve ev arasında uyumlu ilişki kurarak, çocukların eğitimine ve gelişimine ortak katkı sağlamaktır (Çamlıbel Çakmak, 2010). Aile katılımı; anne babalara çocuklarının gelişimi ve eğitimiyle ilgili bilgi sağlamak, ebeveynlik yetkinliklerini artırmak, sosyal-duygusal destek sunmak ve gerekli kaynaklara ulaşmada rehberlik etmek işlevi görmektedir. Araştırmalar, aile katılım düzeyi yüksek olan çocukların okula uyumlarının daha

kolay olduğunu ve ileriki eğitim basamaklarında daha başarılı olduklarını göstermektedir (Epstein, 2001). Okul öncesi MEB programında aile katılımına yer verilerek okuldaki eğitimin evde evdeki eğitimin de okulda pekiştirilmesi sağlanır. Bu çalışmalar sayesinde aile ve okul arasında daha güçlü bir iletişim kurularak, çocuğun yararına ortak hareket edilmesi mümkün hale gelir. Bu sayede aile ve okul arasında olumlu ilişkiler kurulur, eğitim ve öğretimin niteliği artırılır. Güçlü bir öğretmen-aile iletişimi öğrencilerin okul yaşamına daha olumlu şekilde uyum sağlamasını desteklerken, disiplin problemlerinin de en aza indirilmesine katkı sunar (Kızıлтаş, 2009). Aile katılımı sadece pedagojik bir yaklaşım değil aynı zamanda bütüncül eğitim anlayışının da temel taşıdır. (Aile Eğitimi Rehberi, 2022).

Erken çocukluk eğitime yönelik programların etkili ve sürdürülebilir biçimde uygulanabilmesi, büyük ölçüde aile katılımının sağlanması ve çocukların ailelerinden gerekli desteği görmeleriyle mümkündür. Ancak birçok ebeveyn, çocuklarının eğitim sürecinde üstlendikleri rolün ve katkının öneminin yeterince farkında değildir. Eğitimciler ise okulun sıradanlıktan çıkıp nitelikli ve etkili bir öğrenme ortamına dönüşmesinde ailelerin katılımının belirleyici bir etken olduğunu ifade etmektedirler (Kızıлтаş, 2009). Eğitimin her kademesinde aile katılım çalışmalarının oldukça fazla yararı vardır. Aile katılımı sayesinde çocukların okul etkinliklerine katılımı artar ve ev ile okul ortamı arasındaki eğitim farkları azalır. Kendilerini okulun bir parçası gibi hisseden çocuklar, okula daha düzenli devam eder ve ailelerinin verdikleri değeri fark ederek onlara karşı daha fazla saygı geliştirirler. Bu durum, özel eğitim gereksinimlerinde de azalmaya katkı sağlar. Aileler, çocuklarını sosyal ortamda gözlemleme ve daha yakından tanıma imkânı bulur; bu süreç, kendi yeteneklerine olan güvenlerini artırır. Diğer velilerle tanışarak benzer deneyimler paylaşır ve sosyal çevrelerini genişletirler. Öğretmenler ise çocukların aile yaşamları ve geçmiş deneyimleri hakkında daha fazla bilgi edinerek hem çocukların hem de ailelerin ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik programlarında gerekli uyarlamaları yapabilirler (OBADER, 2013).

Okul öncesi eğitim kurumları, çocuklara sunduğu gelişim desteğinin yanında ailelerle iş birliği içinde hareket ederek eğitimi çok paydaşlı yapıya dönüştürür. Bu bağlamda aile katılımı okul öncesi eğitimde önemli bir etken olarak karşımıza çıkar ve çocuğun gelişim sürecinde okul-aile iş birliğinin niteliğini artırır (Ogelman, 2014). Aileler, çocuklarını sosyal ortamda gözlemleme ve daha yakından tanıma imkânı bulur; bu süreç, kendi yeteneklerine olan güvenlerini artırır. Diğer velilerle tanışarak benzer deneyimler paylaşır ve sosyal çevrelerini genişletirler. Öğretmenler ise çocukların aile yaşamları ve geçmiş deneyimleri hakkında daha fazla bilgi edinerek hem çocukların hem de ailelerin ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik programlarında gerekli

uyarlamaları yapabilirler (OBADER, 2013). Vural ve Kocabaş (2016) yürüttükleri çalışma sonucunda çocuğu okul öncesi eğitimi almış ebeveynlerin, almayanlara kıyasla eğitim sürecine daha fazla katılım sağladığını ortaya koymuştur. Aile katılımı, anne ve babaların çocuklarının gelişim ve eğitim süreçlerine aktif ve sürekli şekilde dahil olmalarını ifade eder (Tezel Şahin ve Çopur, 2022). Yapılan araştırmalar, ailelerin eğitime katılımının; çocukların akademik başarılarını artırdığı ve okula uyumlarını kolaylaştırdığı yönünde bulgular sunmaktadır (Desforjes ve Abouchaar, 2003). Bu katılımın sağlıklı ve sürekli şekilde olması için öğretmen ve öğretmen adaylarının da rolü önemlidir.

Sonuç olarak, aile katılımı; çocuğun hem akademik hem de kişisel gelişimini destekleyen, güçlü bir bağ kurma aracıdır. Aile ve okulun iş birliği halinde hareket etmesi, özgüvenli, öğrenmeye istekli ve sosyal açıdan uyumlu bireyler olarak yetişmesine olanak tanır. Öğretmenlerin aile katılımını teşvik eden olumlu tutumlar geliştirmesi, aileleri eğitime daha etkili biçimde dahil etmektedir. Bu nedenle öğretmen ve adaylarının aile katılımına yönelik tutumlarının incelenmesi ve farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi olumlu tutumların daha üst seviyelere çıkarılması olumsuz tutumlarınsa olumlu yönde iyileştirilmesi ve bu konudaki eğitim ihtiyaçlarının tespit edilmesi açısından önemlidir. Buna göre, araştırmada temel problem okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum düzeylerinin belirlenip ve farklı değişkenler temelinde incelenmesidir. Bu temel problem doğrultusunda belirlenen alt sorunlara aşağıda cevaplar aranmıştır.

1. Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına yönelik tutum düzeyleri nasıldır?
2. Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına yönelik tutumları yaşa, sınıf düzeyine, aile katılımıyla ilgili ders alma ve okul öncesi kurumlarında staj yapma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma türlerinden tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, mevcut veya geçmişteki durumu olduğu gibi incelemeyi hedefleyen araştırma desenidir (Karasar, 2020). Araştırmanın OMÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 28.03.2025 tarih ve 2025/356 karar sayılı etik kurul onayı bulunmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 öğretim yılında Türkiye'de çeşitli üniversitelerde öğrenim görmekte olan ve okul öncesi öğretmeni ya da öğretmen adayı olan bireyler

oluşturmaktadır. Toplamda 68 katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir. Bu grubun içinde hem aktif olarak okul öncesi öğretmenliği yapmakta olan mezunlar hem de üniversitelerin ilgili bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğretmen adayları yer almaktadır. Veri toplama sürecinde kullanılan anket formu online olarak katılımcılara ulaştırılmış ve veriler gönüllülük esasına göre toplanmıştır.

Çizelge 1: Öğretmen ve Adaylarının Kişisel Verilere Yönelik Dağılımı

Değişkenler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	68	100
Sınıf	3. Sınıf	9	13,2
	4. Sınıf	12	17,6
	Mezun	47	69,1
Yaş	20-29	50	73,52
	30-39	8	11,76
	40 ve üzeri	10	14,70
Staj yaptı mı?	Evet	65	95,6
	Hayır	3	4,4
Aile katılımı dersi aldı mı?	Evet	50	73,5
	Hayır	18	26,5
Toplam		68	100

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri “Demografik Bilgi Formu” ve “Aile Katılımına Yönelik Tutum Ölçeği” aracılığıyla elde edilmistir. Çalışmada yer alan kişisel bilgi formu, araştırmacı tarafından hazırlanmış olup bulgulara dayanak teşkil edecek 7 soruyu içermektedir. Öğretmen adaylarının aile katılımına ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla Yavuz Güler’in (2014) geliştirdiği “Aile Katılımına Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, iki faktörlü bir yapı sergilemekte olup; iş birliğini destekleyici 15 madde ve iş birliğini engelleyici 10 madde olmak üzere toplamda 25 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin cevaplanmasında 5’li likert dereceleme ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .92 bulunmuştur madde ayırt edicilik gücü ise .22 ile .71 arasında değişmektedir. Bu araştırma kapsamında bireyler ölçekten en düşük 25 en yüksek 125 puan alabilirler. Ortalama puanların yorumlanmasında kullanılacak değerler, maksimum ve minimum puan farkının belirlenen puan aralığına bölünmesi yoluyla elde edilmiştir. Buna göre aile katılımına ilişkin tutum puanlarına ilişkin aritmetik ortalama üzerinde

yapılan yorumlamada 25,0-45,0 arası ‘‘çok düşük’’, 45,1-65,00 arası ‘‘düşük’’, 65,01-85,0 arası ‘‘orta’’, 85,1-105,0 arası ‘‘yüksek’’, 105,1-125,0 arası ‘‘çok yüksek’’ olarak belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel verilerinin analizi, SPSS 22 istatistik programı ile yapılmıştır. Tutum puanlarının normal dağılıma uyup uymadığı Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş; p değerinin 0.05’ten büyük olması, dağılımın normal dağıldığını göstermiştir. Bu sebeple verileri analiz etmek için parametrik test olan One-Way ANOVA testi tercih edilmiştir.

Çizelge 2: Tutum Puanlarının Normallik Analizi

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
TUTUM	,075	68	,200	,985	68	,590

3. BULGULAR

Araştırmada yer alan alt problemlere ilişkin bulguların istatistiksel çözümlemeleri ve değerlendirmeleri bu bölümde yer almaktadır.

3.1. Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Düzeyleri

Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına dair tutumlarıyla ilgili veriler Çizelge 3’te bulunmaktadır.

Çizelge 3: Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Seviyelerinin Betimsel Analizi

	N	En düşük	En yüksek	$\bar{X}$	Ss
Tutum Düzeyi	68	73	115	97,02	8,98

Çizelge 3’ün verilerinden hareketle, okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum seviyeleri en düşük 73, en yüksek 115, genel ortalama ise ($\bar{X} = 97,02$) olarak tespit edilmiştir. Buna göre, katılımcıların aile katılımına yönelik tutumlarının olumlu yönde ve ‘‘yüksek’’ düzeyde olduğu görülmektedir.

3.2. Sınıfa Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Seviyeleri

Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımı tutumlarının sınıf seviyelerine göre değişip değişmediğine dair veriler Çizelge 4’te gösterilmiştir.

Çizelge 4: Sınıfa Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Seviyelerine Dair İstatistiksel Değerlendirme

Gruplar	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
3. Sınıf (1)	9	93,22	6,81			,048	
4. Sınıf (2)	12	92,91	5,1	2/65	3,181		2-3
Mezun (3)	47	98,80	9,63			p<0,05	
Toplam	68	97,02	8,98				

Sınıf düzeyleri farklı olan öğretmen ve adaylarının aile katılımına yönelik tutum puanlarının Anova testi sonuçları çizelge 5’te verilmiştir.

Çizelge verilerine bakıldığında, 3., 4. sınıfta bulunan öğretmen adaylarının ve mezun olmuş öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumları “yüksek” düzeyde bulunmuştur.

Sınıfa göre öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum düzeyleri arasındaki farklılaşmanın anlamlı olup olmadığına varyans analizi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum düzeylerinin sınıf düzeyleri bakımından anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır [$F_{(2-65)}= 3,181, p<0,05$]. Farklılaşmanın anlamlı olduğu grupları belirlemek için LSD testi analizi yapılmıştır. Buna göre, mezunların tutum düzeyleri 4. sınıfta bulunan öğretmen adaylarından daha yüksek bulunmuştur.

3.3. Yaşa Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Düzeyleri

Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum düzeylerinin yaşa göre farklılık gösterip göstermediğine dair bulgular Çizelge 5’te sunulmuştur.

Çizelge 5: Yaşa Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına Dair Tutum Seviyelerinin İstatistiksel Değerlendirilmesi

Gruplar	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p
1. 20-29 yaş	50	97,22	8,44	2/65	,272	,763 p>0,05
2. 30-39 yaş	8	98,12	11,54			
3. 40 yaş ve üzeri,	10	95,20	10,17			
Toplam	68	97,02	8,98			

Farklı yaş gruplarında olan öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum puanlarının anova sonuçları çizelge 5’te görülmektedir.

Çizelge 5’in verilerine bakıldığında 20-29 yaş grubu, 30-39 yaş grubu ve 41 yaş üzeri öğretmen ve adaylarının aile katılımına yönelik tutum puanlarının “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. Yaşa göre, ankette soruları cevaplandıran katılımcıların aile katılımına yönelik tutum puanları arasındaki farklılaşma anova sonucuna göre istatistiksel olarak [$t_{(2/65)}=,272$, $p>0,05$] anlamlı bulunmamıştır.

3.4. Ders Alıp Almama Durumuna Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Düzeyleri

Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutum düzeylerinin aile katılımıyla ilgili ders alma durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bulgular Çizelge 6’de verilmiştir.

Çizelge 6: Ders Alma Durumuna Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Aile Katılımı Dersi Aldı mı?	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Evet	50	97,78	9	66	1,151	,254 p>0,05
Hayır	18	94,94	8,84			
Toplam	68					

Çizelge 6’nın verileri incelendiğinde aile katılımıyla ilgili ders almış olan ve almayan öğretmen adaylarının aile katılımına dair tutum puanlarının “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. Ders alma durumuna göre, katılımcıların aile katılımına ilişkin tutum puanları arasındaki

farklılaşma t-testi sonucuna bakıldığında istatistiki anlamda [$t_{(66)}=1,351$, $p>0,05$] anlamlı bulunmamıştır.

3.5. Staj Yapma Durumuna Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına İlişkin Tutum Seviyeleri

Okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımının ilişkin tutumlarının staj deneyimine göre farklılık gösterip göstermediğine dair bulgular Çizelge 7’de sunulmuştur.

Çizelge 7: Staj Yapma Durumuna Göre Okul Öncesi Öğretmen ve Adaylarının Aile Katılımına Dair Tutum Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Staj yaptı mı?	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Evet	65	97,01	9,03			,953
Hayır	3	94,33	9,45	66	-,059	$p>0,05$
Toplam	68					

Çizelge 7’nin verilerine bakıldığında okul öncesi kurumda staj yapan ve yapmayan öğretmen ve adaylarının aile katılımına dair tutum puanlarının “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. Staj yapma durumuna göre, yapılan t-testi sonucunda katılımcıların aile katılımına ilişkin tutum puanları arasında istatistiki anlamda anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. [$t_{(66)}=-,059$, $p>0,05$]

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Aile katılımı, çocuğun bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimini destekleyen en önemli unsurlardan birisidir ve okulla aile arasındaki iş birliğini güçlendirir (Epstein, 2001). Okul öncesi dönemde kurulan etkili aile-okul iş birliği, çocuğun gelişimine ve öğrenme sürecine olumlu katkılar sağlamakla kalmaz aynı zamanda öğretmenlerin pedagojik yaklaşımlarını da zenginleştirir. Aile katılımı sayesinde çocuklar, ev ve okul arasında kurulan tutarlı iletişim ile daha güvenli öğrenme ortamına sahip olurlar. Bu durum, çocukların okula karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlar, okula devam oranlarını artırır ve öğrenmeye karşı motivasyonlarını güçlendirir. Ayrıca aileden gelen destek ile çocuk kendini değerli ve önemli hisseder bu da akademik başarının yanı sıra psikolojik dayanıklılığı da etkiler. Evde sürdürülen öğrenme etkinlikleri ile öğrenmenin kalıcılığı sağlanır ve çocuk, öğrenmenin sadece okul ortamına ait olmadığını ev ortamında da desteklenebileceğini fark eder (Yıldırım ve Dönmez, 2008).

Aileleri okul sürecine dahil etmede öğretmenlerin rolü büyük olduğundan aile katılımına ilişkin tutumları önem arz etmektedir. Bu çalışmada okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına dair tutum seviyelerinin tespiti ve bunların farklı değişkenlere göre incelenmesi

amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların aile katılımına yönelik tutumlarının genel olarak olumlu ve yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu durum, öğretmen ve adaylarının aileleri eğitim sürecine dahil etmenin öneminin farkında olduklarını göstermektedir. Benzer şekilde Dönmez ve Ramazan (2017) yaptıkları çalışmada okul öncesi öğretmen ve adaylarının aile katılımına ilişkin tutumlarının yüksek olduğunu belirtmiştir.

Araştırmada yaş, aile katılımı dersi alıp almama durumu ve staj yapma durumu gibi değişkenlere göre anlamlı farklılık saptanmamıştır. Bu durum, aile katılımına yönelik olumlu tutumların demografik özelliklerden bağımsız olduğunu gösterir. Polat ve Aydın (2021) yaptıkları çalışmada lisans eğitiminde aile katılımı ile ilgili ders alan ve henüz almamış öğretmen adaylarının aile katılımına dair tutumlarında anlamlı farklılık görülmediğini ortaya koymuştur. Ancak sınıf düzeyi değişkeninde anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ve mezun olan öğretmenlerin tutum puanlarının 4.sınıf öğretmen adaylarının puanlarına kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç, mesleğe adım atan bireylerin aile katılımı konusundaki farkındalıklarının arttığını ve bu konuyu daha çok önemsediklerini gösterir. Uygulama deneyimlerinin artması öğretmenlerin ailelerle iş birliği yapmanın önemini daha iyi kavramalarına katkı sağlamış olabilir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulabilir.

1. Öğretmen yetiştirme programlarına aile katılımı konusunda daha fazla uygulamalı içerik eklenebilir.
2. Öğretmen adaylarının eğitimde aile katılımına yönelik tutumlarını güçlendirici çalışmalara (seminerler/konferanslara katılma, uygulamalara katılma) ağırlık vermesi önerilmektedir.
3. Öğretmen adaylarının staj ve öğretmenlik uygulamaları gibi deneyim kazandığı zaman dilimlerinde aile katılımı çalışmalarına daha fazla yer verilmesi teşvik edilmelidir.
4. Sınıf düzeyleri arasında gözlemlenen farkı azaltmak adına özellikle erken dönemden başlanarak öğretmen adaylarına yönelik farkındalık artırıcı eğitimler planlanması önerilmektedir.
5. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak tutumların oluşum süreci, etkileyen faktörler ve öğretmen adaylarının yaşadıkları deneyimlerin derinlemesine incelenmesi önerilmektedir.
6. Aynı konuda daha geniş katılımcı gruplarıyla çalışmalar yapılarak, farklı çalışma gruplarının aile katılımı tutum düzeyleri karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ardakoç, İ. (2020). Eğitimde veli aile katılımı: Engeller ve öneriler. *Eğitim Bilimleri Eleştirel İnceleme Dergisi*. 1(02), 75-84
- Bahçıvan, E., Kalay, B., Bay, N. (2018). Okul öncesinde okul aile iş birliğine yönelik ailelerin ve öğretmenlerin beklentileri. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 58-82.
- Bilaloğlu, R., Arnas, Y. (2019). Okul öncesi eğitimde aile katılımı engelleri ve süreçte karşılaşılan sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 34(3), 804-823.
- Christenson, S., Sheridan, M. (2001). *Schools and families: Creating essential connections for learning*. Guilford Press.
- Çamlıbel, Çakmak, Ö. (2010). Okul öncesi eğitim kurumlarında aile katılımı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 2-15.
- Çopur, E. M., Tezel Şahin, F. (2022). Investigation of studies on parent involvement in preschools in Turkey. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(4), 421-430
- Desforeges, C., Abouchaar, A. (2003). The impact of parental involvement parental support and family education on pupil achievement and adjustment: a literature review. Queen's Printer.
- Dönmez, Ö., Ramazan, O. (2017). Okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılımına yönelik tutumları ile öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 29-45.
- Epstein, J.L. (2001). *School, family and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Westview Press.
- Erkan, N.S., Çınar Karasu, T. (2022). *Erken Çocukluk Eğitimi ve Önemi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel Yayıncılık.
- Keyser, J. (2006). *From parents to partners: Building a family-centered early childhood program*. Redleaf Press.
- Kızıлтаş, E. (2009). *Okul öncesi eğitimde uygulanan aile katılım çalışmalarının 5-6 yaş grubu çocukların dil becerilerinin gelişimine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum
- Koç, M. (2019). Veli katılımı hakkında sınıf öğretmenleri ne düşünüyor? Fenomenolojik bir çalışma. *Akdeniz Eğitim Araştırmalar Dergisi*. 13(29), 53-74.

- Koyuncu Şahin, M. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin aile katılım çalışmalarına yönelik görüşleri: tercihler ve uygulamalar. *Social Sciences Studies Journal*, 4(15), 853-868.
- MEB. (2013). *Okul öncesi eğitim programı ile bütünleştirilmiş aile destek eğitim rehberi (OBADER)*. Ankara: MEB Yayınları
- MEB. (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. Ankara: MEB Yayınları
- MEB. (2022). *Erken çocukluk eğitiminde kalite ve erişimin artırılması projesi: Aile eğitim rehberi*. MEB-AB IPA Projesi.
- Ogelman, H. (2014). Okul öncesi eğitim kurumlarında aile katılımı çalışmaları: Denizli ili örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(17), 260-284
- Polat, Ö., Aydın, E. (2021). Okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılımına yönelik tutumları ile aile katılımına yönelik bariyer algıları arasındaki ilişki. *Temel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 14-27
- Toran, M., Özgen, Z. (2018). Okul öncesi eğitimde aile katılımı: Öğretmenler ne düşünüyor? Ne yapıyor? *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 229-245.
- Vural Ekinci, D., Kocabaş, A. (2016). Okul öncesi eğitim ve aile katılımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1174-1185.
- Yavuz Güler, Ç. (2014). Öğretmen Adayları İçin Aile Katılımına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 3/2, 213-232.
- Yıldırım, C., Dönmez, B. (2008). Okul-aile iş birliğine ilişkin bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 98-115

3-6 YAŞ ARASI ÇOCUK SAHİBİ EBEVEYNLERİN MEDYA OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN ÇOCUKLARININ PSİKOSOSYAL DURUMLARINA ETKİSİ

Aleyna Selcen DURMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

E-mail: aleynaselcendurmaz@gmail.com – **ORCID:** 0009-0004-3791-0259

Doç. Dr. Yaşar BARUT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

E-mail: ybarut@omu.edu.tr – **ORCID:** 0000-0002-5027-2536

Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

E-mail: emre.demirtas@omu.edu.tr – **ORCID:** 0000-0001-7524-6361

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 3-6 yaş aralığında çocuğu bulunan ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeyleri ile çocuklarının psikososyal gelişim düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda yapılan çalışma, ilişkisel tarama modeli kapsamında yapılandırılmış ve nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Tokat ve Samsun il merkezlerinde ikamet eden 3-6 yaş grubu çocukların gönüllü katılım sağlayan ebeveynleri oluşturmuştur. Veriler, Google Forms üzerinden çevrim içi anket yoluyla toplanmış; veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Kadan ve Aral (2023) tarafından geliştirilen “Ebeveyn Medya Okuryazarlık Ölçeği” ile Şan, Altay (2021) tarafından geliştirilen “3-6 Yaş Çocuklar İçin Psikososyal Davranış Değerlendirme Ölçeği – Ebeveyn Formu” kullanılmıştır. Elde edilen veriler, IBM SPSS Statistics 26.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Betimsel istatistiklerin ardından korelasyon analizi, t-testi, ANOVA ve Cronbach Alfa güvenirlik analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, ebeveyn medya okuryazarlığı ile çocukların psikososyal gelişim düzeyleri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ebeveynlerin medya farkındalığı, eleştirel düşünme becerileri ve denetleyici arabuluculuk düzeyleri arttıkça, çocukların sosyal ilişkilerdeki sorunları, duygusal dengesizlikleri ve davranışsal uyumsuzlukları azalma eğilimi göstermiştir. Ayrıca, ebeveyn medya okuryazarlık düzeyinin eğitim ve meslek gibi bazı demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Araştırma bulguları, ebeveyn medya okuryazarlığının çocukların psikososyal sağlığı açısından yalnızca yardımcı değil, aynı zamanda koruyucu bir faktör olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, okul öncesi eğitim kurumlarında ebeveynlere yönelik medya okuryazarlığı temelli eğitim ve rehberlik programlarının yaygınlaştırılması, çocukların sağlıklı gelişimi açısından önemli bir önleyici müdahale stratejisi olabilir.

Anahtar Kelimeler: Medya Okuryazarlığı, Psikososyal Gelişim, Erken Çocukluk, Dijital Medya.

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the relationship between the media literacy levels of parents who have children between the ages of 3-6 and the psychosocial development levels of their children. In this context, the study was structured within the scope of the relational screening model and quantitative research methods were used. The study group of the research consisted of the parents of 3-6 year old children who resided in Tokat and Samsun city centers and who volunteered to participate. The data were collected through an online questionnaire via Google Forms; the Personal Information Form, the “Parental Media Literacy Scale” developed by Kadan and Aral (2023) and the “Psychosocial Behavior Assessment Scale For 3-6 Year Olds – Parent Form” developed by Şan, Altay (2021) were used as data collection tools. The data obtained were analyzed through the IBM SPSS Statistics 26.0 program. After descriptive statistics, correlation analysis, t-test, ANOVA and Cronbach Alpha reliability analyses were applied. As a result of the research, a significant and negative relationship was found between parental media literacy and children's psychosocial development levels. Dec. As parents' media awareness, critical thinking skills, and supervisory mediation levels increased, children's problems in social relationships, emotional imbalances, and behavioral incompatibilities tended to decrease. Additionally, it was determined that the parental media literacy level differs according to some demographic variables such as education and profession. Research findings reveal that parental media literacy should be evaluated not only as a helpful, but also as a protective factor in terms of children's psychosocial health. In this direction, the dissemination of media literacy-based education and guidance programs for parents in preschool educational institutions may be an important preventive intervention strategy for the healthy development of children.

Key Words: Media Literacy, Psychosocial Development, Early Childhood, Digital Media.

1. GİRİŞ

Günümüz dünyası, dijitalleşmenin etkisiyle toplumsal yapının, iletişim pratiklerinin ve gündelik yaşamın yeniden biçimlendiği çok boyutlu bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca bireylerin bilgiye erişim biçimlerini değil, aynı zamanda öğrenme, sosyalleşme, kimlik inşası ve değer sistemlerini de doğrudan etkilemektedir. Özellikle medya araçlarının çok yönlü ve çoğulcu yapısı, bireyleri pasif alıcılardan aktif katılımcılara dönüştürmüştür; medya, toplumsal gerçekliğin inşa edildiği, kimliklerin üretildiği ve ideolojik yönlendirmelerin yapıldığı temel bir alan hâline gelmiştir (Couldry ve Hepp, 2017; Jenkins, 2006). Bu çerçevede medya okuryazarlığı, bireyin yalnızca teknik araçları kullanabilme becerisi değil; aynı zamanda medya içeriklerini eleştirel süzgeçten geçirebilme, içeriklerin üretim bağlamlarını değerlendirebilme ve medya ile kurduğu etkileşimi etik, pedagojik ve kültürel bağlamda yönetebilme yetkinliği olarak tanımlanmaktadır (Kellner ve Share, 2007; Hobbs, 2010). Bu dönüşümden en çok etkilenen toplumsal kesimlerden biri çocuklardır.

Özellikle erken çocukluk dönemi olarak tanımlanan 0-6 yaş aralığı, bireyin temel bilişsel ve duyuşsal yapı taşlarının atıldığı, kişilik gelişiminin temellendiği ve sosyal davranış repertuarının biçimlendiği oldukça hassas bir gelişimsel evredir (Erikson, 1968; Shonkoff ve Garner, 2012). Dolayısıyla çocukların medya ile olan etkileşimlerinin sağlıklı bir çerçevede yürütülmesi, onların psikososyal gelişimlerinin desteklenmesi açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. Bu noktada belirleyici olan temel faktörlerden biri ebeveynlerin medya okuryazarlığı düzeyidir. Ebeveyn medya okuryazarlığı, yalnızca çocuğun ne izlediğini denetlemeye yönelik bir pratik değil; aynı zamanda çocuğun medya içerikleriyle kurduğu etkileşimi anlamlandırmasını sağlayacak rehberlik süreçlerini kapsayan çok katmanlı bir yeterlilik alanıdır (Livingstone ve Helsper, 2008; Clark, 2011). Nitekim ebeveynin dijital ortamlarda rehberlik düzeyi, çocuğun medya ile kurduğu ilişkinin biçimini, medya içeriklerine verdiği tepkileri ve medya aracılığıyla inşa ettiği değer sistemini doğrudan etkileyebilmektedir (Aslan, 2014).

Medya, Latince kökenli “medium” yani “araç” kelimesinden türemiştir ve en temel haliyle bir mesajın kaynaktan hedef kitleye aktarılmasında aracı rol üstlenen tüm teknik sistemleri kapsamaktadır. Ancak günümüzde medya yalnızca bilgi taşıyan bir kanal değil; aynı zamanda içerik üreten, bu içerikleri düzenleyen ve toplumsal yapıları biçimlendiren güçlü bir ideolojik aygıt olarak kabul edilmektedir (McQuail, 2010). Günümüzde medya türleri dört ana başlıkta toplanabilir: Basılı medya (gazeteler, dergiler, kitaplar), görsel-işitsel medya (televizyon, radyo, sinema), dijital medya (web tabanlı içerik platformları, haber portalları) ve sosyal medya (Facebook, Twitter, Instagram, TikTok gibi kullanıcı merkezli mecralar). Bu türler arasındaki sınırlar giderek daha geçirgen hale gelmiş, medya araçları çoklu platformlarda bütünleşerek “melez medya” yapıları oluşturmuştur (Couldry ve Hepp, 2017). Medya türlerinin dönüşümü sadece teknik değil; aynı zamanda sosyokültürel ve etik etkiler de doğurmuştur.

Medya okuryazarlığı, bireylerin medya tarafından sunulan içeriklere karşı edilgen birer izleyici olmak yerine, etkin ve eleştirel birer katılımcı olmalarını amaçlamaktadır. Medya okuryazarlığı kavramı, sadece haber içeriklerini anlamayı değil; aynı zamanda medya araçlarının üretim sürecini, mesajların altında yatan ekonomik, politik ve kültürel çıkar ilişkilerini sorgulamayı da içermektedir. Bu bağlamda medya okuryazarlığı, bireylerin medya ile kurduğu ilişkinin pasif bir tüketim sürecinden aktif bir değerlendirme sürecine evrilmesini sağlamaktadır (Kaya, 2010). Özellikle televizyon, internet ve sosyal medya gibi yoğun biçimde maruz kalınan araçlar aracılığıyla bireylerin algılarının yönlendirilme potansiyeli, medya okuryazarlığı becerilerinin erken yaşlardan itibaren kazandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Ebeveyn medya okuryazarlığı, yalnızca çocukların hangi içeriklere maruz kaldığını bilmekle sınırlı değildir; aynı zamanda bu içeriklerin altında yatan ideolojik, ticari ve kültürel mesajları da kavrayabilmeyi ve çocukları bu yönde bilinçlendirmeyi gerektirir. Nitekim medya içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkileri, yalnızca eğlence ya da bilgi düzeyinde değil; aynı zamanda değerler sistemi, tüketim alışkanlıkları, toplumsal cinsiyet rolleri ve benlik algısı gibi alanlarda da kendisini göstermektedir (Aslan, 2014). Bu nedenle ebeveynlerin medya araçlarını ve içeriklerini yalnızca teknolojik yönleriyle değil, pedagojik ve sosyokültürel yönleriyle de ele alabilmeleri büyük önem taşır.

Medya kullanımının çocuk psikolojisi üzerindeki etkileri yalnızca bireysel davranışsal sonuçlarla değil; aynı zamanda çocuğun toplumsal dünyayla kurduğu ilişkinin biçimiyle de doğrudan bağlantılıdır. Medya, çocuğun hayal gücünü genişletebilecek, eleştirel düşünmesini teşvik edebilecek ve sosyal becerilerini destekleyebilecek bir kaynak olabileceği gibi; aynı zamanda pasif tüketimi, duygusal yüzeyselliği ve sosyal kopukluğu da teşvik edebilecek riskli bir alana dönüşebilmektedir. Bu nedenle çocukların medya ile olan etkileşimlerinin hem içerik hem bağlam açısından çok katmanlı biçimde analiz edilmesi ve bu süreçte çocuklara rehberlik edecek medya pedagojilerinin geliştirilmesi elzemdir (Kellner ve Share, 2007).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli:

Bu araştırma, 3-6 yaş arası çocuk sahibi ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin çocuklarının psikososyal gelişim düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılandırılmıştır ve nicel araştırma yaklaşımı çerçevesinde desenlenmiştir. Bu kapsamda, araştırma betimsel tarama modelleri içinde yer alan ilişkisel tarama modeli ile yürütülmektedir. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin varlığını, yönünü ve derecesini ortaya koymayı amaçlayan bir yaklaşımdır ve özellikle neden-sonuç ilişkisi kurmaktan ziyade, değişkenler arasındaki korelasyonel yapıyı analiz etmek için tercih edilmektedir (Karasar, 2016).

2.2 Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Tokat ve Samsun illerinde ikamet eden ve 3-6 yaş aralığında çocuğa sahip olan ebeveynler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme, belirlenen evren içerisinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Ölçüt örnekleme, belirli özelliklere sahip bireylerin araştırmaya dahil edilmesini esas alan ve kuramsal olarak belirlenen kriterlere göre örneklem oluşturulmasına olanak sağlayan bir örnekleme türüdür (Büyüköztürk vd., 2012). Bu bağlamda araştırmanın dahil etme ölçütleri, ebeveynin 3-6 yaş arasında en az bir çocuğa sahip olması ve gönüllülük esasına dayalı olarak araştırmaya katılım göstermesi olarak belirlenmiştir. Hariç tutma ölçütleri arasında ise ebeveynin bu yaş grubunda çocuğa sahip olmaması veya araştırmaya katılmayı istememesi yer almaktadır. Bu kriterler doğrultusunda, 319 gönüllü ebeveyn araştırma grubuna dahil edilmiştir.

Örneklem grubu içerisinde yer alan araştırmaya katılanların demografik özellikleri Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

		N	%
Çocuğun Yaşı	3 Yaş	63	19,7
	4 Yaş	62	19,4
	5 Yaş	110	34,5
	6 Yaş	84	26,3
Çocuğun Cinsiyeti	Kız	158	49,5
	Erkek	161	50,5
Annenin Yaşı	18-24 Yaş	19	6,0
	25-30 Yaş	80	25,1
	31-36 Yaş	150	47,0
	37 Yaş ve Üzeri	70	21,9
Annenin Eğitim Durumu	İlkokul	9	2,8
	Ortaokul	19	6,0
	Lise	61	19,1
	Ön Lisans	52	16,3
	Lisans	141	44,2
	Lisansüstü	37	11,6
Annenin Mesleği	Memur	92	28,8
	Özel Sektör	93	29,2
	Emekli	12	3,8
	Ev Hanımı	122	38,2
Babanın Yaşı	18-24 Yaş	8	2,5
	25-30 Yaş	51	16,0
	31-36 Yaş	159	49,8
	37 Yaş ve Üzeri	101	31,7
Babanın Eğitim Durumu	İlkokul	8	2,5
	Ortaokul	16	5,0
	Lise	75	23,5
	Ön Lisans	69	21,6
	Lisans	107	33,5
	Lisansüstü	44	13,8
Babanın Mesleği	Memur	107	33,5
	Özel Sektör	179	56,1
	Emekli	16	5,0
	Çalışmıyor	17	5,3
Aile Tipi	Çekirdek Aile	248	77,7
	Geniş Aile	50	15,7
	Parçalanmış Aile	21	6,6

Çizelge 1 incelendiğinde, araştırmaya katılanların %19,7'sinin çocuğunun 3 yaşında, %19,4'ünün çocuğunun 4 yaşında, %34,5'inin çocuğunun 5 yaşında, %26,3'ünün çocuğunun

6 yaşında olduğu; %49,5'inin çocuğunun kız ve %50,5'inin çocuğunun erkek olduğu görülmüştür. Araştırmaya konu olan çocukların %6,0'sının annesinin 18-24 yaş arasında, %25,1'inin annesinin 25-30 yaş arasında, %47,0'sinin annesinin 31-36 yaş arasında, %21,9'unun annesinin 37 yaş ve üzeri olduğu; %2,8'inin annesinin ilkokul, %6,0'sının annesinin ortaokul, %19,1'inin annesinin lise, %16,3'ünün annesinin ön lisans, %44,2'sinin annesinin lisans ve %11,6'sının annesinin lisansüstü mezunu olduğu; %28,8'inin annesinin memur, %29,2'sinin annesinin özel sektör çalışanı, %3,8'inin annesinin emekli ve %38,2'sinin ev hanımı olduğu görülmüştür. Araştırmaya konu olan çocukların %2,5'inin babasının 18-24 yaş arasında, %16,0'sının babasının 25-30 yaş arasında, %49,8'inin babasının 31-36 yaş arasında, %31,7'sinin babasının 37 yaş ve üzeri olduğu; %2,5'inin babasının ilkokul, %5,0'inin babasının ortaokul, %23,5'inin babasının lise, %21,6'sının babasının ön lisans, %33,5'inin babasının lisans ve %13,8'inin babasının lisansüstü mezunu olduğu; %33,5'inin babasının memur, %56,1'inin babasının özel sektör çalışanı, %5,0'inin babasının emekli ve %5,3'ünün çalışmıyor olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların %77,7'sinin çekirdek aile, %15,7'sinin geniş aile ve %6,6'sının parçalanmış aile olduğu görülmüştür.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada üç temel veri toplama aracı kullanılmıştır: Kişisel Bilgi Formu, Ebeveyn Medya Okuryazarlık Ölçeği ve 3-6 Yaş Çocuklar İçin Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği-Ebeveyn Formu. Kişisel Bilgi Formu, araştırmacı tarafından geliştirilmiş olup ebeveynlerin yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları, mesleki pozisyonları, çocuklarının yaş ve cinsiyet bilgileri gibi değişkenleri içeren toplam 9 maddeden oluşmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkenini ölçmek amacıyla kullanılan Ebeveyn Medya Okuryazarlık Ölçeği (EMOYÖ), Gül Kadan ve Neriman Aral (2023) tarafından geliştirilmiş, medya pedagojisi ve aile etkileşimi bağlamında önemli göstergeler sunan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır. 43 madde üç alt boyuttan oluşan ölçeğin iç tutarlılığı, Cronbach Alfa katsayıları açısından incelendiğinde birinci alt boyut için $\alpha = .72$, ikinci için $\alpha = .71$ ve üçüncü için yine $\alpha = .71$ bulunmuştur. Likert tipi (5'li) yapıdaki bu ölçek aracılığıyla ebeveynlerin medya içeriklerini analiz etme, değerlendirme, yönlendirme ve çocuğuna rehberlik etme düzeyleri bütüncül biçimde değerlendirilmektedir.

Araştırmanın bağımlı değişkenini ölçmek üzere kullanılan 3-6 Yaş Çocuklar İçin Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği-Ebeveyn Formu, Emine Güneş Şan ve Naime Altay (2021) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek, çocukların psikososyal risk düzeylerini değerlendirmek amacıyla yapılandırılmış ve geçerlik-güvenirlilik çalışmaları kapsamlı biçimde gerçekleştirilmiştir. Ölçek toplam 31 maddeden oluşmakta ve her bir madde için 0'dan 4'e kadar puanlanan beşli Likert tipi bir derecelendirme kullanılmaktadır. Puanlamada "0 = hiçbir zaman", "4 = her zaman" aralığında yanıtlar alınmakta olup, yüksek puanlar çocuğun psikososyal sorunlar açısından daha fazla risk taşıdığını ifade etmektedir. Ölçeğin kapsam ve yapı geçerliği doğrulanmış; test-tekrar test güvenilirliği ve madde-toplam korelasyon analizleri sonucunda Cronbach Alfa katsayısı yüksek düzeyde bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanma Süreci

Veriler, araştırmacı tarafından oluşturulan ve Google Forms altyapısıyla geliştirilen çevrim içi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılar, Google Forms bağlantısı üzerinden forma yönlendirilmiş ve gönüllülük esasına göre sürece dâhil edilmiştir. Veri toplama sürecinde, katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı, beklentileri ve etik ilkeler doğrultusunda gizlilik ilkeleri açık ve anlaşılır bir dille sunulmuş; kişisel verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılacağı, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ve diledikleri an katılımından çekilebilecekleri bilgisi iletilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma verileri, IBM SPSS 26.0 programında analiz edilmiştir. Öncelikle betimsel istatistikler (ortalama, sapma, min-maks) hesaplanmış, ardından normallik için Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk, çarpıklık ve basıklık testleri uygulanmıştır. Veriler ± 2 aralığında değerlere sahip olup normal dağılım göstermektedir (George & Mallery, 2010). Ebeveyn medya okuryazarlığı ile çocukların psikososyal gelişimi arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Demografik değişkenlere göre farklılıklar t-testi ve ANOVA ile analiz edilmiştir; anlamlı farklar için Tukey HSD post-hoc testi uygulanmıştır. Normallik sağlanmadığında Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testlerine başvurulmuştur. Ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alfa katsayılarıyla doğrulanmış, gerekli durumlarda ileri analizler (regresyon, korelasyon matrisi) yapılmıştır.

Araştırma için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 28.03.2025 tarih ve 2025-340 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, katılımcılara uygulanan psikososyal durum değerlendirme ve medya okuryazarlığı ölçeklerinden elde edilen verilerin analiz edilmesi ile ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Katılımcıların psikososyal durum değerlendirme ölçeği ve medya okuryazarlığı ölçeği arasındaki korelasyon analizi sonuçları Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği ve Medya Okuryazarlığı Ölçeği Korelasyon Analizi

		Psikososyal Durum	MO-Analiz	MO-Anlama	MO-Değerlendirme
Psikososyal Durum	Korelasyon Katsayısı	1			
MO-Analiz	Korelasyon Katsayısı	-,256**	1		
MO-Anlama	Korelasyon Katsayısı	-,028	,753**	1	
MO-Değerlendirme	Korelasyon Katsayısı	-,268**	,870**	,704**	1

*p<0.05 seviyesinde anlamlı (çift taraflı), **p<0.01 seviyesinde anlamlı (çift taraflı)

Çizelge 2 incelendiğinde, psikososyal durum ile medya okuryazarlığının analiz ve değerlendirme alt boyutları arasında $p<0,01$ anlamlılık seviyesinde negatif korelasyon olduğu; psikososyal durum ile medya okuryazarlığının anlama alt boyutu arasında korelasyon olmadığı görülmüştür.

Çizelge 3. Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği ve Medya Okuryazarlığı Ölçeği Çocuğun Yaşı Değişkeni ANOVA Testi

Ölçek ve Alt Boyutlar	Çocuğun Yaşı	N	X	Ss	F	p	Post-Hoc
Psikososyal Durum	3 Yaş	63	46,24	23,84	0,97	0,41	
	4 Yaş	62	49,24	24,53			
	5 Yaş	110	52,58	21,55			
	6 Yaş	84	50,24	26,54			
MO-Analiz	3 Yaş	63	59,44	16,49	0,34	0,79	
	4 Yaş	62	58,53	19,56			
	5 Yaş	110	60,79	17,21			
	6 Yaş	84	60,90	13,29			
MO-Anlama	3 Yaş	63	28,43	9,38	3,26	0,02*	5 Yaş > 4 Yaş
	4 Yaş	62	27,44	10,14			
	5 Yaş	110	31,63	10,05			
	6 Yaş	84	30,39	7,72			
MO-Değerlendirme	3 Yaş	63	25,08	7,36	1,03	0,38	
	4 Yaş	62	25,03	8,29			
	5 Yaş	110	26,65	7,57			
	6 Yaş	84	25,30	6,06			

** $p<0,01$; * $p<0,05$

Psikososyal durum değerlendirme ve medya okuryazarlığı ölçeğinin analiz ve değerlendirme alt boyutlarında, çocuğun yaşına göre anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). 3-6 yaş grubundaki çocuklara ait ortalamalar birbirine yakın seyretmiştir. Ancak, anlama alt boyutunda anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$); 5 yaş çocuğu olan ebeveynler, 4 yaş çocuğu olanlara göre medya okuryazarlığı anlama düzeyinde daha yüksek puan almıştır. Bu bulgu, medya mesajlarını kavrama becerisinde yaşa bağlı farklılaşma olabileceğini göstermektedir.

Çizelge 4. Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği ve Medya Okuryazarlığı Ölçeği Annenin Mesleği Değişkeni ANOVA Testi

Ölçek ve Alt Boyutlar	Annenin Mesleği	N	X	Ss	F	p	Post-Hoc
Psikososyal Durum	Memur	92	52,87	23,04	7,84	0,00**	Emekli > Memur Emekli > Özel Sektör Emekli > Ev Hanımı
	Özel Sektör	93	44,87	22,61			
	Emekli	12	78,00	25,59			
	Ev Hanımı	122	49,16	23,61			
MO-Analiz	Memur	92	59,43	16,25	4,15	0,01*	Özel Sektör > Emekli Ev Hanımı > Emekli
	Özel Sektör	93	63,40	16,00			
	Emekli	12	46,50	19,18			
	Ev Hanımı	122	59,47	16,39			
MO-Anlama	Memur	92	28,42	8,77	5,32	0,00**	Özel Sektör > Memur Özel Sektör > Ev Hanımı
	Özel Sektör	93	33,00	9,35			
	Emekli	12	26,25	11,60			
	Ev Hanımı	122	28,89	9,38			
MO-Değerlendirme	Memur	92	25,12	7,25	2,65	0,049*	Özel Sektör > Emekli
	Özel Sektör	93	26,92	7,08			
	Emekli	12	21,17	9,81			
	Ev Hanımı	122	25,57	7,12			

**p<0,01; *p<0,05

Çizelge 4'e göre, çocukların psikososyal durum puanları annelerin mesleklerine göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Özellikle emekli annelerin çocuklarında psikososyal sorunlara yönelik risk düzeyinin, memur, özel sektör çalışanı ve ev hanımı olan annelerin çocuklarına kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Değerlendirme alt boyutunda ise özel sektör çalışanı annelerin düzeyi emekli annelere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar, annelerin mesleki durumlarının hem çocukların psikososyal gelişimi hem de ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeyleri üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Çizelge 5. Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği ve Medya Okuryazarlığı Ölçeği Aile Tipi Değişkeni ANOVA Testi

Ölçek ve Alt Boyutlar	Aile Tipi	N	X	Ss	F	p	Post-Hoc
Psikososyal Durum	Çekirdek Aile	248	46,65	22,20	12,20	0,00**	Geniş Aile > Çekirdek Aile Parçalanmış Aile > Çekirdek Aile
	Geniş Aile	50	61,30	23,42			
	Parçalanmış Aile	21	63,67	32,42			
MO-Analiz	Çekirdek Aile	248	62,51	14,40	12,49	0,00**	Çekirdek Aile > Geniş Aile Çekirdek Aile > Parçalanmış Aile
	Geniş Aile	50	51,52	19,87			
	Parçalanmış Aile	21	52,29	22,83			
MO-Anlama	Çekirdek Aile	248	30,58	8,91	3,64	0,03*	Çekirdek Aile > Geniş Aile
	Geniş Aile	50	26,74	10,34			
	Parçalanmış Aile	21	28,71	12,41			
MO-Değerlendirme	Çekirdek Aile	248	26,64	6,43	10,34	0,00**	Çekirdek Aile > Geniş Aile Çekirdek Aile > Parçalanmış Aile
	Geniş Aile	50	22,46	8,86			
	Parçalanmış Aile	21	21,90	9,76			

**p<0,01; *p<0,05

Çizelge 5'e göre, aile tipi değişkeni psikososyal durum ve medya okuryazarlığı düzeylerinde anlamlı fark yaratmaktadır ($p<0,05$). Geniş ve parçalanmış ailelerdeki çocuklar, çekirdek ailedeki çocuklara kıyasla daha yüksek psikososyal risk taşımaktadır. Ayrıca çekirdek ailedeki ebeveynlerin medya okuryazarlığı düzeyleri – analiz, anlama ve değerlendirme alt boyutlarında diğer aile tiplerine göre daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgular, çekirdek aile yapısının hem çocukların psikososyal sağlığı hem de ebeveyn medya okuryazarlığı açısından daha avantajlı olabileceğine işaret etmektedir.

Çizelge 6. Psikososyal Durum Değerlendirme Ölçeği ve Medya Okuryazarlığı Ölçeği Babanın Yaşı Değişkeni ANOVA Testi

Ölçek ve Alt Boyutlar	Babanın Yaşı	N	X	Ss	F	p	Post-Hoc
Psikososyal Durum	18-24 Yaş	8	58,25	23,63	1,37	0,25	
	25-30 Yaş	51	46,76	23,24			
	31-36 Yaş	159	52,18	24,80			
	37 Yaş ve Üzeri	101	47,74	22,86			
MO-Analiz	18-24 Yaş	8	49,50	22,68	2,31	0,08	
	25-30 Yaş	51	63,41	14,15			
	31-36 Yaş	159	60,78	16,80			
	37 Yaş ve Üzeri	101	58,25	16,54			

MO-Anlama	18-24 Yaş	8	28,38	13,10	4,52	0,00**	25-30 Yaş > 37 Yaş ve Üzeri 31-36 > 37 Yaş ve Üzeri
	25-30 Yaş	51	31,35	9,37			
	31-36 Yaş	159	31,19	9,67			
	37 Yaş ve Üzeri	101	27,11	8,37			
MO-Değerlendirme	18-24 Yaş	8	22,38	10,90	2,07	0,10	
	25-30 Yaş	51	27,14	6,10			
	31-36 Yaş	159	26,03	7,40			
	37 Yaş ve Üzeri	101	24,62	7,31			

**p<0,01; *p<0,05

Medya okuryazarlığı ölçeğinin analiz alt boyutu ortalamalarında araştırmaya konu olan çocukların babalarının yaşı değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı, anlama ve değerlendirme alt boyutlarında ise anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. 25-30 yaş ve 31-36 yaş babaların medya okuryazarlığı anlama düzeylerinin 37 yaş ve üzeri babalardan yüksek olduğu görülmüştür. 18-24 yaş, 25-30 yaş, 31-36 yaş, 37 yaş ve üzeri babaların medya okuryazarlığı değerlendirme düzeylerinin ise benzer olduğu görülmüştür.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmanın temel amacı, 3-6 yaş grubu çocuğa sahip ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeyleri ile çocuklarının psikososyal gelişimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmadan elde edilen bulgular, ebeveyn medya okuryazarlığı ile çocukların psikososyal gelişim düzeyleri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeyleri arttıkça çocukların psikososyal risk düzeylerinin azaldığı, yani gelişimlerinin daha sağlıklı bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, özellikle dijital medya çağında ebeveyn rehberliğinin çocuk gelişimi üzerindeki belirleyici etkisini göstermesi bakımından önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular, gerek medya okuryazarlığı gerekse çocuk gelişimi literatürü açısından yeni açılımlar sunmaktadır. Geleneksel medya pedagojisi çalışmaları çoğunlukla çocukların medya okuryazarlık düzeyine odaklanırken, bu çalışma ebeveynin medya okuryazarlığını merkeze alarak dolaylı ama güçlü bir etki mekanizmasına dikkat çekmektedir. Özellikle medya içeriklerinin giderek daha manipülatif ve yoğun duygusal uyarıcılara sahip olduğu dijital çağda, ebeveynlerin bu içerikleri filtreleyebilme ve çocuklarını yönlendirme kapasitesi, çocuğun psikososyal sağlığını korumada temel bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak bu çalışma, ebeveyn medya okuryazarlığının çocukların psikososyal gelişimini anlamlı biçimde etkilediğini göstermiş; medya okuryazarlığı eğitiminin yalnızca bireysel bir

beceri değil, aynı zamanda çocukların gelişimsel refahı açısından bir toplumsal sorumluluk alanı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, eğitim politikalarının yalnızca çocuklara değil, ebeveynlere yönelik medya okuryazarlığı eğitim programlarını da içerecek şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca, gelecekteki çalışmalarda medya okuryazarlığının duygusal zeka, aile içi iletişim ve ebeveynlik stilleri gibi diğer psikososyal değişkenlerle birlikte ele alınması, konunun çok daha bütüncül biçimde anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Son olarak, bu araştırma medya okuryazarlığının çocuk gelişimi üzerindeki etkisini çok boyutlu biçimde ortaya koymuş olsa da, konuya ilişkin gelecekte yapılacak araştırmaların daha farklı yöntemsel yaklaşımlarla zenginleştirilmesi önerilmektedir. Özellikle nitel yöntemlerle desteklenen araştırmalar aracılığıyla ebeveynlerin medya kullanımı, çocukla kurdukları etkileşim biçimleri ve medya içeriklerine yönelik düşünsel süreçleri derinlemesine analiz edilebilir. Ayrıca, uzunlamasına çalışmalarla çocukların gelişimsel süreçleri üzerindeki medya etkilerinin zaman içindeki dönüşümü izlenebilir ve daha güçlü nedensellik bağları kurulabilir. Bu bağlamda, medya okuryazarlığı ile çocuk refahı arasındaki ilişkinin çok disiplinli bir perspektifle ele alınması, hem akademik hem de uygulamalı alanlarda daha kalıcı ve etkili çözümler geliştirilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Acar, M. (2020). Dijital çağda ebeveyn medya okuryazarlığı: *Riskler ve sorumluluklar. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 50, 143–165.
2. Aral, N. ve Gürsoy, F. (2007). Televizyonun okul öncesi çocuklar üzerindeki etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(2), 165–183.
3. Aslan, B. (2014). Medya içeriklerinin çocukların değer dünyasına etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 347–361.
4. Campbell, R., Martin, C. R. ve Fabos, B. (2021). Media and culture: *Mass communication in a digital age* (12. basım). Bedford/St. Martin's.
5. Castells, M. (2012). *Communication power*. Oxford University Press.
6. Clark, L. S. (2011). Parental mediation theory for the digital age. *Communication Theory*, 21(4), 323–343.
7. Couldry, N. ve Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
8. Çakmak, M. (2015). Erikson'un psikososyal gelişim kuramı ve eğitimdeki yeri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(3), 403-418.
9. Çelen, F. K. (2011). İlköğretim öğrencilerinin medya okuryazarlığı düzeyleri ile anne-babalarının medya okuryazarlığı arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 157–174.
10. Demirel, E. E. ve Kaya, S. (2015). *Medya okuryazarlığı ve eleştirel pedagojik yaklaşım. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (40), 255-274.
11. Öztürk, M. ve Uçanok, Z. (2015). *Çocukların medya kullanımı: Riskler, etkiler ve çözüm önerileri. Çocuk ve Medya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25–38.
12. RTÜK. (2013). *Medya okuryazarlığı dersi öğretmen el kitabı*. Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayınları.
13. Sanbay, E. (2021). Erken çocukluk döneminde oyun ve duygusal gelişim. *Uluslararası Erken Çocukluk Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 22–39.
14. Saygın, Y. ve Arslan, C. (2009). Aile iletişimi ile ergenlerin saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 367–377.

15. Sığırtmaç, A. (2012). Okul öncesi dönemde benlik gelişimi. A. Sığırtmaç içinde, *Erken çocukluk döneminde gelişim* (s. 145–160). Ankara: Eğiten Kitap.
16. Yalçın, S. ve Ergün, A. (2021). Dijital oyun bağımlılığı ve okul öncesi çocukların duygusal gelişimi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 587–605.
<https://doi.org/10.24130/eccd-jecs.2021.227>
17. Yavuzer, H. (2010). *Çocuk psikolojisi* (30. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
18. Yıldırım, A. ve Genç, S. Z. (2017). Dijital ebeveynlik: Medya okuryazarlığı bağlamında ebeveynlerin rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64), 1461–1476.
<https://doi.org/10.17755/esosder.343831>
19. Yıldırım, A. ve Genç, S. Z. (2017). Dijital ebeveynlik: Medya okuryazarlığı bağlamında ebeveynlerin rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64), 1461–1476.
20. Yıldırım, S., ve Genç, S. Z. (2017). Ailelerin çocuklarının medya kullanımı üzerine denetim ve rehberlik yaklaşımları. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 353–370.

NUSAYRİLİĞİN ANLAŞILMASINDA KİTÂBÜ'L-MECMU'UN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YEKTA

K.Maraş İstiklal Üni. İslami İlimler Fak.

Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi,

abdullah.yekta@istiklal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6477-7623.

Özet

Arap Aleviliği olarak da bilinen Nusayrilik, son iki asırda klasik Şîî-Alevî kimliğinden ziyade, 1864'te Beyrut'ta neşredilen Adanalı Süleyman Efendi'nin *Kitâb el-Bâkûretü's-Süleymâniyye fî Keşf Esrâr-ı Diyâneti'n-Nusayriyye* adlı eseriyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu eserde yer alan yirmi sayfalık *Kitâbü'l-Mecmu'*, İslam inanç esaslarına aykırı ifadeler içermesi ve Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan, fakat vahiy kaynaklı bir sure olduğu iddia edilen metinlere yer vermesi sebebiyle, adeta yeni keşfedilmiş bir dinin kaynağı gibi sunulmaya çalışılmıştır. Daha önce hiçbir kaynakta zikredilmeyen bu metnin yalnızca Adanalı Süleyman Efendi tarafından nakledilmesi ve aynı zamanda *Hidâyetü'l-Kübrâ* adlı eserin müellifi olan Hamdan el-Hasibî'ye atfedilmesi, metnin güvenilirliği konusunda ciddi şüpheler doğurmaktadır.

Bu bildiride, hem *Kitâbü'l-Mecmu'*'nun mevsûkiyeti (güvenilirliği) ve içeriği, hem de Hamdan el-Hasibî'ye aidiyeti meselesi etraflıca ele alınmıştır. Mezhebi hem Sünnî hem de Şîî anlayıştan farklılık arz eden Nusayrilğin, mevsûkiyeti tartışmalı ve yalnızca bir kişinin nakline dayanan bir risaleyle itham edilmesinin, bu topluluğun adil ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesiyle bağdaşmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu risalenin Fransızca, İngilizce ve Türkçeye yapılan çevirileriyle ilgili sorulara da değinilmiş; özellikle Türkçe çeviride tespit edilen teknik hatalar gündeme getirilmiştir. *Kitâbü'l-Mecmu'* hakkında yapılan bu çalışma, dinî referans ve kaynak kullanımı konusunda daha sağlam temellere dayanmanın gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İtikadi Mezhepler, Nusayrilik, Kitâbü'l-Mecmu', Hidayetü'l-Kübrâ, Hamdan el-Hasibî.

The Importance of *Kitâb al-Majmû'* in Understanding Nusayrism

Summary

Known also as Arab Alawism, Nusayrism has, over the last two centuries, taken on a distinctive form beyond its traditional association with Shi'i-Alawi identity, particularly due to the publication in 1864 in Beirut of Adanalı Süleyman Efendi's work *Kitâb al-Bâkûrat al-Sulaymâniyya fî Kashf Asrâr al-Diyânat al-Nusayriyya*. Within this book, the twenty-page treatise *Kitâb al-Majmû'* contains statements that contradict fundamental Islamic beliefs and includes what is claimed to be a divinely revealed sûrah that does not appear in the Qur'an. These features have led to the portrayal of this small treatise as if it were the source of a newly discovered religion. The fact that this text is mentioned in no earlier sources and is transmitted solely by Süleyman Efendi raises serious doubts about its authenticity. Moreover, its attribution to Hamdan al-Khaşibî—who is also known as the author of the well-known *Hidāyat al-Kubrâ*—appears to rest on weak and questionable grounds.

This paper addresses both the content and credibility of *Kitâb al-Majmû'*, as well as the problematic attribution of the text to Hamdan al-Khaşibî. It argues that it is unjust to evaluate Nusayrism—a sect whose doctrine diverges

from both Sunni and Shi'i traditions—based solely on a questionable treatise that represents the claims of only one individual. Furthermore, the study examines the translations of this text into French, English, and Turkish, highlighting several technical errors identified in the Turkish translation. The findings of this study emphasize the importance of relying on more credible sources when establishing religious references and interpretations.

Keywords: Theological Sects, Nusayrism, *Kitāb al-Majmū'*, *Hidāyat al-Kubrā*, Ḥamdan al-Khaṣībī.

1. *Kitabü'l-Mecmu'*

Günümüzde Nusayriliğin inançları söz konusu olunca Mezhepler tarihi müelliflerinin en çok baş vurduğu kaynaklarından biri olan *Kitabü'l-Mecmu'*, 1864 yılında Adanalı Süleyman Efendi'nin Beyrut'ta basılan *Kitāb el-bākūretü's-Süleymāniyye fī keşf esrār-ı diyānet en-Nusayriyye* isimli kitaba mündemiç yirmi küsur sayfadan ibaret bir bölümdür. Bu kitap İngiliz müsteşrik E. Edward Salisbury tarafından İngilizceye tercümesi yapılarak Arapça aslıyla yayımlanmıştır.¹ Aynı zamanda Nusayrilik hakkında Fransız müsteşrik Rene Dussaud tarafından “Histoire et Religion des Nosairis, Paris 1900” adıyla yayınlanan kitabın sonunda *Kitabü'l-Mecmu'u* Arapça aslıyla Fransızcaya tercümesi neşredilmiştir.²

Ahmed el-Hatip, el-Herakatü'l- batıniyye fî'l-alemi'l-İslâmî isimli eserinde Nusayrilikle ilgili bölümde *Kitābu'l- Mecmu'u* esas almıştır.³ Türkiye'de Ruhi Fırlı ve Mustafa Öz gibi önemli mezhepler tarihi müelliflerimizin de Nusayrilik hakkındaki başvuru kaynağı *Kitābu'l- Mecmu'* olmuştur.⁴ *Kitabü'l-Mecmu'*, Ahmet Turan tarafından “*Kitābu'l- Mecmu'un Tercümesi*” ismiyle yayımlanmıştır.⁵

Günümüzde Nusayrilerin inançları söz konusu olunca en çok baş vurulan kaynak *Kitabü'l-Mecmu'*dur. Lakin bu kitapta anlatılanların bu cemaatin yaşantı ve dini ritüelleriyle uyuşmadığı saha araştırması yapanlar tarafından ifade edilmektedir.⁶ Zira kitapta Allah tarafından bildirildiği iddia edilen on altı sure bulunmaktadır. Bu sure denilen metinlerin içeriğine bakıldığında Hz. Ali'ye uluhiyet atfetme, tevhit inancına açıkça ters ve tevhidi bozan ifadeler bulunmaktadır. Hz. Muhammed (sav.) bazen Hz. Ali'nin uluhiyetinin önünde onu gizleyen bir perde, bazen Salman'ı ve diğer Ehl-i beyt muhiplerini yaratan bir yaratıcı olarak gösterilmektedir. Bu kitabı gören ve okuyan Nusayri cemaatini top yekûn tekfir etmekte, İslam dışı olduğu kanaatine varmaktadır. Oysa bu kitabın neşri 200 yıllık bir süreçtir. Nusayri cemaatinin varlığı ise bu kitaptan bin sene öncesine kadar uzar.

Bu durum *Kitabü'l-Mecmu'*un mevsukiyeti hakkında birtakım şüpheleri akla getirmektedir, çünkü Nusayriler Ehl-i beyt Şia'sı geleneğinden gelen bir cemaat olduğunu söylemektedirler. Nusayriliğin müessisi kabul edilen Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'nin bu cemaat ve Şia nezdinde önemli görülen eserleri var ve bu eserler içerik olarak *Kitabü'l-Mecmu'* ile uyuşmamaktadırlar.

¹ Ahmet Turan, “Kitābu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1996), 6. Bu kitap Journal of the American Oriental Society, C.VII, No, 2,1864, s.227-308 arasında “The book of Suleymân's first Ripe Fruit. Discolising the Mysteries of the Nusayrian Religioln, By Suleymân Efendi of Adhanah, with copious Extrocts” adıyla yayımlanmıştır. .

² Turan, “Kitābu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi”, 7.

³ Muhammed Ahmed el-Hatib, *İslam Aleminde Batunilik Hareketi* (Amman: el-Mektebetü'l-Aksâ) (Erişim 12 Şubat 2025) Geniş bilgi için bk. 318-420 arası.

⁴ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014); Ethem Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999). İlgili sayfa no yazılacak.

⁵ Turan, “Kitābu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi”.

⁶ Ömer Uluçay, *Arap Aleviliği- Nusayrilik* (Adana: Göka yayınları, 1996) örnek olarak Ö. Uluçayın araştırmalarına bakılabilir.

Bunun dışında saha araştırması yapanların çalışmaları da Nusayri cemaatinin *Kitabü'l-Mecmu'u* tanımadığı ve kabul etmediğini göstermektedir.⁷ Nusayrilerin inanç ve ritüelleri hakkında yazan müelliflerin göz ardı ettiklerini düşündüğümüz bir ilke vardır ki o da “ne ise o” ilkesidir. Nusayri toplumunun inançlarından bahsediyor ve onlar hakkına yazıyorsak onların bütün kaynaklarına bakmamız gerekmektedir. Nusayriliğin bin yıllık uzun bir tarihini atlayarak 1860'larda yazılan bir kitabın bir bölümünü onların ana kaynağı olarak gösterip, onları bu kitaba göre değerlendirmek, yargılamak ve hatta tekfir etmek ne ilmi ne de İslami bir davranıştır. Başka kaynaklarca desteklenmeyen, sadece bir kişinin aktardığı bir rivayet ne kadar güvenli olur? Bir topluluk sadece bir kişinin anlatımıyla mahkûm edilebilir mi? Bu, bilimsel olarak da izaha muhtaç bir konudur.

Bir haberin, haber değeri kazanabilmesi için mutlaka o haberi destekleyen kaynakların olması gerekir, yoksa yalan olmaktan uzak olamaz. Adanalı Süleyman Efendi, *Kitabü'l-Mecmu'un* Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî'ye ait olduğunu söylemektedir. Risalede de yer yer Hamdan el-Hasîbî'ye işaretler⁸ söz konusudur fakat kaynaklarda *Kitabü'l-Mecmu'un* bu şahsa ait olduğuna dair bir bilgi yoktur.

Kendisine *Kitabü'l-Mecmu'* nispet edilen, Nusayriliğin ikinci ismi olarak isimlendirilen Hamdân el-Hasîbî'nin Şia ve Arap Alevileri nezdinde meşhur olan *el-Hidâyetü'l-Kübrâ* isimli eseri de mevcuttur. Son iki yüz yıla kadar hiçbir bibliyografya müellifi *Kitabü'l-Mecmu'u* Hamdân el-Hasîbî'ye nispet etmemiş ve bu kitaptan da bahsedilmemiştir. Tek kaynak Adanalı Süleyman Efendi'nin Beyrut'ta basılan *Kitâb el-bâkûretü's-Süleymâniyye fî keşf esrâr-ı diyânet en-Nusayriyye* isimli kitabıdır. İbn Teymiyye'nin Nusayrilere dair fetvasından da bu kitabın ismi geçmemektedir.⁹

Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'nin hayatından bahseden Keşşî, Necâşî ve Zirikli onun kitaplarını sayarken *Kitabü'l-Mecmu'dan* hiç bahsetmezler.¹⁰ *Kitabü'l-Mecmu'*, Fransız ve İngiliz müsteşriklerinin bölge üzerine yaptıkları araştırmalar sonucu meşhur olmuş, buna binaen eserlerinde Nusayrilikten bahsedenler bu kitabı esas almışlardır.

2. *Kitabü'l-Mecmu'un* Tercemesi

Kitabü'l-Mecmu'un Tercemesiyle Arapça orijinalı karşılaştırıldığında Türkçe tercümesinde *Kitabü'l-Mecmu'*taki isimler de karıştırılmıştır. Örneğin قال السيد أبو شعيب محمد بن بصير ليحي بن Seyyid Ebu Şuayb Muhammed bin Nusayr, Yahya b. Maîn es-Samirî'ye: Ey Yahya...¹¹ ifadesini “Seyyit Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr Samirî Yahya b. Maîn'e: Ey Yahya!” şeklinde tercüme edilmiştir. Tercümede Samirî lakabı Muhammed b. Nusayr'e ait olarak ifade edilmiştir. Dipnot işareti de Samirî'den sonra konulmuş ve Nusayriliğin kurucusu diye belirtilmiştir. Oysa Samirî lakabı Yahya b. Maîn'e aittir.¹²

Mütecim Turan, bu kitapta geçen isimlerin İsmâîlî şahsiyetleri olduğundan, bu kitabın İsmâîlî yazılarından, metinlerinden meydana geldiğini, söyler.¹³

⁷ Uluçay, *Arap Aleviliği- Nusayrilik* örnek olarak Ö. Uluçayın araştırmalarına bakılabilir.

⁸ Turan, “Kitâbu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi”, 9,10,12 vd bk.

⁹ Ebu'l-Abbas Tekiyyüddin b. Ahmed İbn Teymiyye, *el-Fetevâ'l-kübrâ* (Lübnan-Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2020), 3/495507-503 • bk.

¹⁰ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Bayrut: Darü'l-İlim, 2011), 2/236.

¹¹ Adanalı Süleyman el-Efendî, *Kitâb el-bâkûretü's-Süleymâniyye fî keşf esrâr-ı diyânet en-Nusayriyye* (Beyrut, 1864), 7.

¹² *Kitabü'l-mecmu'* Birinci Sure, s.4; Bakuratü Süleymaniye s. 11.

¹³ Turan, “Kitâbu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi”, 6.

Kitabü'l-mecmû' terceme eden Turan, "Müminlerin toplandığı Es-Seyyid Muhammed'in şehri Samarra- مدينة السيد محمد السامرة" cümlesinde geçen Samarra şehir ismini, "es-Seyyid Muhammed es-Samîrî" şeklinde tercüme etmiştir.¹⁴

Tercümede yapılan yanlışlardan biri de Adanalı Süleyman Efendi'yi Nüsayrî Şeyhi diye tanıtılmış, fakat *Kitâb el-bâkûretü's-Süleymâniyye fî keşf esrâr-ı diyânet en-Nusayriyye*'nin herhangi bir yerinde Süleyman Efendi'nin Nüsayrî şeyhi olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır. Sadece Nüsayrî cemaatine alındığını, bu cemaatin inanç sistemini putperest inancına benzediğinden bu cemaati kabul etmeyerek cemaat içinde bir mücadele verdiğini, bu konuda başarılı olamayınca önce Yahudi, sonra da Hristiyanlık dinlerine girdiğini belirtmektedir.¹⁵

Yedinci surede "وأقرّ بربوبية محمد المصطفى" Ben Muhammed Mustafâ'nın rububiyyetini ikrar ederim." ifadesinin tercemesi yok.¹⁶ Bunun yerine "Selam... Muhammed'in 124 bin peygamberin efendisi olduğunu ikrar edenlerin üzerine olsun." şeklinde bir tercüme yapılmıştır.¹⁷ Süleyman Efendi ise bu ibarenin Şimaliyye ile Klaziyye grupları arasında tartışmalı olduğunu ifade eder. Şimaliyye grubu "Ben Muhammed'in rububiyyetini ikrar ederim." ibaresini inanç edinirken Klaziyye, "Ben Aliyü'l-mürtezâ'in rububiyyetini ikrar ederim." cümlesini inanç edinmiştir.¹⁸

3. Kitabü'l-Mecmu'un İçeriği

Kitabü'l-Mecmu'da Hz. Ali ve imamlara uluhiyet izafe etmektedir: "Ali b. Ebî Tâlip'den başka ilah olmadığına şahadet ederim. Övülmüş Seyyid Muhammd'den başka hicap yoktur"¹⁹; "Ben Nusayrî dininden, Cundubî görüşünden, Canbulânî tarikâtından, Hasîbî mezhebinden, Cillî inancından, Meymuni fikhından olduğuma şahadet ederim."²⁰

Hamdan el-Hasîbî, el-Hidayetü'l Kübra isimli kitabının ilk bölümünden itibaren Hz. Peygamber ve Hz. Fatıma dahil on dört masumu, ardından bu imamların babları anlatır.²¹ Muhammed b. Nusayr'den bahseden kısımda, onun imamlara uluhiyet atfetmediği, böyle bir iddiada bulunmadığı, bu iddianın ona yapılan bir iftira olduğu söylenir. Devamında Cafer es-Sadık'a bu soru sorulduğunda şu cevabı verdiği rivayet edilir: "Allah'a ant olsun ki Hz. Ali ve imamlara uluhiyet atfeden en büyük yalanı söylemiştir."²² der. Yine İmam Sadık'tan, "Allah'a yemin olsun ki bunu Hasan ve Hüseyin dahi iddia etmiş olsa bunu iddia eden şu evimin önünde bağlı olan katırımdan daha sapıktır...hâşâ Ali ve İmamların uluhiyetini söylersek ateş ehlinden oluruz."²³ rivayetinde bulunur.

el-Bâkûretü's-Süleymâniyye kitabı tahlil edildiğinde Süleyman Efendi'nin içinde bulunduğu Nüsayrî cemaatini namus konusunda rencide edici iftiraları,²⁴ onun bu cemaatle dinsel ve felsefi

¹⁴ Bakuratü Süleymaniye, s. 23; Kitabü'l-mecmu' s.8, Beşinci Sure.

¹⁵ Kitabın ilgili yerlerine bak.

¹⁶ Bakuratü Süleymaniyye, s. 26; Kitabü'l-Mecmû' s.14.

¹⁷ Kitabü'l-Mecmu' s.14.

¹⁸ B. Süleymaniye s.26.

¹⁹ Ahmet Turan, "Kitâbu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1996), 11.

²⁰ Turan, "Kitâbu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi", 16.

²¹ Ebu Abdullah Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ* (Beyrut Lübnan: Şeriketü'l-E'lamî, 2008), 57,113, 212, 220, 242 vd. Geniş bilgi için bk.

²² Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 585.

²³ Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 585.

²⁴ Bk. Süleyman Efendî el-Edenî, *el-Bâkûretü's-süleymâniyyetü fî keşfi esrâr-id-diyânetü'n-Nusayriyye* (Beyrut, 1863), 93.

değil, başka basit sorunları olduğunu vehmettiriyor. Bu kadar önemli bir konuda ifşaatta bulunan Süleyman Efendi'nin nasıl öldüğü de belli değil. Mustafa Öz, kendisinden bahsederken “Muhtemelen Tarsus'ta öldürülmüştür.”²⁵ demektedir.

Önemli bir husus *Kitabü'l-Mecmu*'un üslubuyla Hamdân el-Hasîbî'ye aidiyeti kesin olan *el-Hidâyetü'l-Kübrâ*'nın üslubu, konu anlatımı, Allah, peygamber ve Kur'an tasavvuru birbirilerinden tamamıyla farklıdır. Örneğin *Kitabü'l-Mecmu* Hz. Ali'ye uluhiyet ve yaratma sıfatlarını izafe ederken *el-Hidâyetü'l-Kübrâ* imamlara ve Hz. Ali'ye uluhiyet izafe etmeyi kesinlikle reddetmektedir.²⁶ Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, Caferî Sadık'ın, “imamlara veya başka herhangi bir kişiye uluhiyeti atfetmenin en büyük sapıklık” olduğu sözünü aktarmaktadır.²⁷

Ben Müslüman'ım diyen bir anlayış Hz. Ali'yi ilah, Hz. Muhammed'i bu ilahin bir yaratması, onun sırrını perdeleyen bir hicap olarak görebilir mi? Alevî olmak için “Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulallah.”²⁸ şeklinde şehadeti ikrar etmeyi şart gören bir anlayış *Kitabü'l-Mecmu*'da geçen Hz. Ali ve imamları ilah olarak gören bir anlayışı kabullenmesi çelişkidir. Nitekim Nüsayrilik konusunda saha araştırmalarıyla tanınan Ömer Uluçay “Bu eserin iftiralarla dolu olduğunu, gerçeği yansıtmadığı gibi pek çok Nusayri tarafından da kaynak olarak kabul edilmediğini” söylemektedir.²⁹

Günümüz Türkiye'sinde kendileriyle röportaj yapılan kimi Alevî şeyhlerinin *Kitâbü'l-Mecmû*'da geçtiği şekliyle³⁰ inanç esaslarını kabul etmediklerini ve yeni neslin de bu konulara ilişkin derin şüpheler besledikleri görülmektedir³¹ onlar kendilerini “Biz Hz. Ali'nin yolundan giden Alevîleriz, Alevî'yiz. Önemli olan budur. Nusayri ismini kullanmayı da bu nedenle gerekli bulmuyoruz.”³² şeklinde tanımlamaktadırlar. Bugün *Kitâbü'l-Mecmû*'da anlatıldığı şekliyle bir inanç yok olmuştur Müslümanlar arasında bu düşünceleri benimseyen kimse kalmamıştır. Böyle bir görüşü savunan biri ya cahil ya da art niyetlidir. Ayrıca, bu tür iddiaların bir kısmının hiçbir gerçek temeli yoktur. Bu ithamlar, Şii mezheplerine düşman olanlar tarafından uydurulmuş olabilir.³³

Sonuç

Bu bildiri, *Kitâbü'l-Mecmu* adlı risalenin Nusayriliğe atfedilmesinin hem tarihsel hem ilmî temellere dayanmadığını ortaya koymuştur. Metnin yalnızca Adanalı Süleyman Efendi tarafından nakledilmesi, klasik hiçbir kaynakta yer almaması ve Hamdan el-Hasîbî'ye aidiyetinin belgelenmemesi, mevsûkiyetini ciddi biçimde tartışmalı hâle getirmektedir. Ayrıca eserin içerdiği İslam inançlarıyla çelişen unsurlar, Nusayriliğin sahadaki pratikleriyle büyük uyumsuzluk göstermektedir. Bu durum, Nusayriliği tek bir kaynağa indirgemek ve bu kaynak üzerinden tüm mezhebi değerlendirmek gibi metodolojik açıdan sorunlu bir yaklaşımı gözler önüne sermektedir. Türkçe çeviride yapılan ciddi hatalar da eserin doğru anlaşılmasına engel

²⁵ Mustafa Öz, “el-Bâkûretü's-Süleymâniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2025).

²⁶ Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 585.

²⁷ Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 585.

²⁸ Tazegül Demir - Nazife Özdemir, “Avrasya Televizyonu'nda Yayımlanan ‘48 Perşembe’ Adlı Programda Nusayrilerle Yapılan Söyleşi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (28 Ocak 2013), 8.

²⁹ Uluçay, *Arap Aleviliği- Nüsayrilik*, 31-32.

³⁰ Özcan Güngör, “İnsan ve Toplum » Makale » Değişim ile Takiye Arası Nusayriler/Arap Aleviler”, *İnsan ve Toplum* 5/9 (2015), 11.

³¹ Güngör, “İnsan ve Toplum » Makale » Değişim ile Takiye Arası Nusayriler/Arap Aleviler”, 10.

³² Demir - Özdemir, “Avrasya Televizyonu'nda Yayımlanan ‘48 Perşembe’ Adlı Programda Nusayrilerle Yapılan Söyleşi”, 272.

³³ Cafer Subhânî, “en-Nüsayriyye”, *شبكة فجر الثقافية* (Erişim 25 Aralık 2024).

teşkil etmektedir. Sonuç olarak, *Kitâbü'l-Mecmu'* gibi tartışmalı bir metin üzerinden Nusayrilîği tanımlamak hem ilmî objektifliğe hem de İslami adalete aykırıdır. Nusayrilîğin doğru anlaşılması için tarihi süreklilik içinde oluşmuş kendi kaynaklarına ve sahadaki yaşayan inanç pratiklerine dayanmak gereklidir. Bu bağlamda, sağlam metin eleştirisi ve karşılaştırmalı analiz kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Adanalı Süleyman el-Efendî. *Kitâb el-bâkûretü's-Süleymâniyye fî keşf esrâr-ı diyânet en-Nusayriyye*. Beyrut, 1864.
- Demir, Tazegül- Özdemir, Nazife. “Avrasya Televizyonu’nda Yayımlanan ‘48 Perşembe’ Adlı Programda Nusayrilerle Yapılan Söyleşi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (28 Ocak 2013), 267-276. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tkhcbva/issue/71961/1157757>
- Fırlıklı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.
- Güngör, Özcan. “İnsan ve Toplum Makale " Değişim ile Takiye Arası Nusayriler/Arap Aleviler”. *İnsan ve Toplum* 5/9 (2015), 75-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanvetoplum/issue/70047/1122977>
- Hasibî, Ebu Abdullah Hüseyin b. Hamdan. *el-Hidâyetü'l-kübrâ*. Beyrut Lübnan: Şeriketü'l-E'lamî, 2008. <https://www.ebooksar.com/الهداية-الكبرى-pdf>
- Hatib, Muhammed Ahmed. *İslam Aleminde Batınlık Hareketi*. Amman: el-Mektebetü'l-Aksâ. Erişim 12 Şubat 2025. http://archive.org/details/0403-pdf_202101
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Tekiyyüddin b. Ahmed. *el-Fetevâ'l-kübrâ*. 6 Cilt. Lübnan-Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2020. http://archive.org/details/ftawak6_202003
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Öz, Mustafa. “el-Bâkûretü's-Süleymâniyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bakuretus-suleymaniyye>
- Subhânî, Cafer. “en-Nüsayriyye”. *شبکه فجر الثقافية*. Erişim 25 Aralık 2024. <https://fajerweb.org/article.php?id=4018&cid=12>
- Süleyman Efendî el-Edenî. *el-Bâkûretü's-süleymâniyyetü fî keşfi esrâr-ı diyânetü'n-Nusayriyye*. Beyrut, 1863. http://archive.org/details/20230302_20230302_1957
- Turan, Ahmet. “Kitâbu'l- Mecmu'u'nun Tercümesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1996), 5-18. <https://doi.org/10.17120/omuifd.22550>
- Uluçay, Ömer. *Arap Aleviliği- Nüsayrilik*. Adana: Göka yayınları, 1996.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. 18 Cilt. Bayrut: Darü'l-İlim, 2011. http://archive.org/details/Al_Alam_Zarkali

MEVDÛDÎ'NİN TEFHÎMU'L-KUR'ÂN'I BAĞLAMINDA İSPAT-I VÂCİB DELİLLERİ

Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE
Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
cuneytgokce@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8382-3787

Özet

Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân adlı tefsirinde İslâmî düşüncenin temel meselelerinden biri olan Allah'ın varlığının ispatı konusuna önemli bir yer ayırmış ve bu bağlamda çeşitli deliller ortaya koymuştur. Mevdûdî'ye göre Kur'ân, akli merkeze alan bir yaklaşımla Allah'ın varlığını ve birliğini temellendirmektedir. O, evrenin düzenine, yaratılışın amacına, insan fitratına ve vahiylerin tarihsel sürecine dayanan delilleri bir arada ele alarak Allah'ın varlığını aklî ve kevnî deliller üzerinden temellendirmiştir. Tefhîmu'l-Kur'ân'da öne çıkan deliller arasında âlem (kâinat) delili, gaye ve nizam delili ile insan vicdanı ve fitratına vurgu yapan deliller dikkat çekmektedir. Mevdûdî, bu delilleri sunarken yalnızca teorik bir ispat amacı gütmemiş, aynı zamanda bireyin imanını derinleştirme ve tevhid şuuru kazandırma hedefini de ön plana almıştır. Bu bildiri, Mevdûdî'nin ispat-ı vâcib delillerini sistematik bir biçimde analiz ederek, onun bu konudaki yaklaşımını ve Kur'ân merkezli metodunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, ispat-ı vâcib, deliller, tevhid

PROOFS OF THE NECESSARY EXISTENCE IN MEVDÛDÎ'S TEFHÎM AL-QUR'AN

Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE
Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
cuneytgokce@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8382-3787

Abstract:

In his tafsir work Tefhîm al-Qur'an, Mevdûdî allocates significant space to the issue of proving the existence of Allah, one of the core topics in Islamic thought. According to Mevdûdî, the Qur'an establishes the existence and oneness of Allah through a rational approach. He bases his arguments on the order of the universe, the purpose of creation, human nature, and the historical process of revelations. Mevdûdî systematically presents rational and cosmic evidences for the existence of Allah, integrating the argument from design, the cosmological argument, and the intuitive recognition of God embedded in human conscience and nature. His aim is not only to offer a theoretical proof but also to deepen the individual's faith and to instill a profound awareness of tawhid. This paper aims to systematically analyze Mevdûdî's proofs of the Necessary Existence and to highlight his Qur'an-centered methodological approach.

Keywords: Mevdudi, Tefhim al-Qur'an, proofs of necessary existence, evidence, tawhid

GİRİŞ:

İnsanlar, hayvanlar, ağaçlar, taşlar, kum taneleri, çağlayan ırmaklar, ısıldayan güneş; yani tüm evren Allah tarafından yaratılmıştır ve yaşamı ve sürekliliği O'nun merhametine bağlıdır; yegâne efendi ve yönetici O'dur. Ve insan “Bu dünyadaki hükümler yalnızca Allah’a aittir” denildiğinde, göklerdeki ve yeryüzündeki her şey “doğru söyledin. Buna hepimiz şahidiz” der. Allah’ın önünde eğildiğinizde kâinattaki her şey sizinle beraber eğilir, çünkü her şey ona boyun eğip itaat eder. Allah’ın emirlerini yerine getirdiğinizde kâinattaki her şey benzerini yapar. Allah’ın yolunda ilerlerken tek değilsinizdir. Hakikatte, göklerin ve yerin orduları sizinle beraberdir: gökyüzündeki güneşten en ufak bir kum tanesine kadar her şey Allah’ın döşediği yoldan giderler. Allah’a güvenildiğinde mühim olmayan bir güce değil, âlemin efendisinin gücüne itimat etmiş olursunuz. İşte bu çalışmada yüce yaratıcının ispatı bağlamında İmam Mevdudi’nin kullandığı bir takım deliller tespiti çalışılacaktır.

1.İspat-ı Vacip

Allah’ın varlığı birliğini kanıtlamak, doğuşundan zamanımıza kadar Kelam ilminin en temel konularından biri olmuştur. Çünkü tüm imani meselelerin temelini teşkil etmektedir. Bu sebeble Mevdûdî, öncelikle Gaye ve Nizam Delili olmak üzere, Fıtrat Delili, Hudus ve Mucize delillerine yer vermiştir.

1.1.Gaye ve Nizam Delili

Bu kusursuz nizam, sistemli olarak planlanmış, güneşin doğup batış anına dek, rüzgârın savurması, yağmurların yağması, yıldızların varlığı ve mevsimlerin değişmesi, kâinatta hiçbir varlığın rızısız bırakılmaması, aynı topraktan birden fazla ürün alınması Allah’ın varlığının kanıtı olarak görülebileceği ifade eder. Tüm bu kusursuz düzenin kendiliğinden olamayacağı düşüncesinde olduğunu, nasıl ki bir fabrika düzenli şekilde üretimi sağlıyorsa ve bu tesadüfen olmuyorsa bunları idare eden bir müdüre ihtiyaç varsa bu âlemdeki düzeni kusursuz yöneten bir yaratıcının olduğunu gösterir.

Verilen nimetler yeryüzünün halifesi insanın faydalanması için sunulmuştur. Bu da Allah’ın yüceliğinin ve varlığının kanıtıdır. Ayet-i Kerimede şöyle buyrulur: “Allah O’dur ki, gökyüzünü dayanak olmaksızın yükseltti; onları izlemektesiniz. Sonra arşı hükmü altına alıp ve güneş ile aya itaat ettirdi, her biri ismi belirlenmiş bir zamana kadar sürüp gitmektedir. Her eylemi nizama koyar, ayetleri tek tek izah eder. Ümit edilir ki Rabbinize erişeceğiniz yakın bilgiye iman edersiniz”. (Ra’d, 13/2) O’na göre Allah uzayda bulunan sayısız gök cismini görülebilir ve idrak edilecek herhangi bir yardım gözüküyorsa da Allah’ın idrak edilemeyen

yegâne kudreti bulunmaktadır. Bu güç üstünde bulunduğumuz yeryüzü ve gökyüzündeki tüm cisimlerini yıldızları kendileri için belirlenmiş mekânda tutmakla yetinmez aynı vakitte aralarında herhangi bir çakışmanın meydana gelmesi söz konusu değildir. Zira Allah yeryüzünü yalnızca yaratmakla kalmayıp, aynı şekilde mülkünü yönettiği, yarattığı evrenin bazı bilmezlerin düşündüğü gibi birden fazla ilâh tarafından idare edilmediği; bilakis yaratanın işlettiği ve yürüttüğü düzenli bir düzen olduğu gerçekliğini açığa çıkarmak için bahsedilmiştir.

Şunu ifade etmek gerekir ki, bu ayette ifade edilen hususlar gerçek olup bizzat ayetin muhatapları da bunun farkındaydı. Bu sebeble Allah'ın gökyüzünü direksiz yükseltmesi ve Güneş ile Ay'ı değişmez bir düzenin yasalarına tabi olması hakikati kanıtlamak için ayrıca kanıt ihtiyacı duymaz. Bu hususlar yalnızca, Allah'ın yegâne hükümler ve evrenin tek idarecisi olduğunu kanıtlamak için yer verilmiştir. Müellif şuan şu suali düşünmemizi ister; bu delil Allah'a inanmayan birini nasıl ikna edip inanması hususunda fayda sağlayacak? Bu soruya verilecek yanıt şöyledir; Kur'an-ı Kerimde Tevhit doktrini ispatlayıp desteklemek gayesiyle öne sürülen kanıtlar Allah'ın varlığını kabul etmeyen ateistlere cevap olarak Allah'ın varlığını kanıtlamada kullanılabilir. Tüm evren-yeryüzü, ay, güneş ve diğer sayısız gök cisimleri-aynı güçlü yasanın hükümlerliği altında inşa edilen kusursuz bir sistem teşkil eder.

Böyle bir düzenin Hükümler ve Âlim olan Mutlak kudret sahibi bir Hâkim tarafından düzenlendiğinin kanıtıdır. Netice olarak hiçbir dengi olmayan ortağı ve benzeri olmayan bir yaratıcının varlığını gerektirir. Öyleyse düşünüldüğünde içinde duyarlılık namına bişey bulunmayan kimseler dışında, hiç kimse yaratıcısı olmayan bir varlık olmasını düşünmez. Bu düzen sadece kendisini tedbir eden, idare eden Mutlak güç Hâkim'in varlığını değil, altında olan neden yani büyük bir hikmet'in de mevcudiyetini kanıtlayıp ve âlemdeki hiçbir şeyin sonsuza değin devam etmeyeceğine şahitlik eder. Âlemdeki her varlık belirli bir zamana kadar varlığını devam ettirip zamanı bitince neticeye ulaşacaktır. Âlemin fiziki yapısı sonsuz ve ölümsüz bir şeyin bulunmadığını gözler önüne süren bir kanıttır. Bir bütün olarak kâinatın nizamının belli bir sonu, bir eceli bulunmalıdır ve bu ecel geldiğinde evren ecelini yaşayacaktır. O halde öte-dünyada bulunmalıdır. Bu sebeble Kur'an'da ifade edildiği üzere bir haşrin dirilişin vuku bulması gerekir. Gerekir değil, bu kaçınılmaz şekilde olacaktır; hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde...

Şuan kevni ayetlerin Âhret yaşamını nasıl kanıtladığını irdeleyim. Bunlar iki farklı şekilde konuya kanıt oluştururlar:

1.Güneş gibi, Ay gibi büyük gök cisimlerinin bütünüyle Allah'ın iradesine nasıl itaat ettiklerini düşündükçe kalblerimiz bunları halk eden, eylemlerini düzenleyerek yörüngelerini oturtan Yaratıcının, şüphesiz ki, bütün insanlığı öldükten sonra diriltmeye güç yetiren yaratıcı olduğunu kesin bir biçimde anlayacaktır.

2.Yeryüzündeki düzen de yaratıcısının Hikmet Sahibi olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sebebledir ki, Hikmet Sahibi bir İlahın insanı yaratıp, onu akıl ve hikmetle kuşatıp kuvvet ve güç lütfedip sonra onu hiçbir mesuliyet almadan, iyi ya da kötü yaptıklarının hesabını vermeden dilediğini yapmakta özgür bırakacağı düşünülmemektedir. Çünkü insanoğlunun bu âlemde işlediği tüm eylem ve amellerin hesabını şüphesiz görecektir olması yine Allah'ın hikmetinin bir sonucudur. Bu ise, Allah'ın sapkınlık edenlere haddini gösterip haksızlığa uğrayanların kaybını ödemesini, salih amellerde bulunanlara ödül, kötü eylemlerde bulunanlara ceza vermesini gerektirir. Özetle Allah'ın hikmetinin gereği, herkes yaptıklarının hesabını vermek için huzura getirilecek ve kendisine şöyle ifade edilecektir: “Farklı yeryüzü kaynakları ve olağanüstü yetenekler ve bu kusûrsuz vücudun taşıdığı sen; ellerine bırakılmış olan emaneti nasıl kullandın? ”

İşte, gökyüzünde bulunan cisimleri üstünde, bizleri Âhiret hayatının hem imkân dâhilinde hem de zorunlu olduğuna ikna edecek şekilde düşünmenin ve gözlemlerde bulunmanın yolu kanıtı budur. (Ebû'l A'lâ Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri (çev. M. Han Kayani, 2. cilt, s. 476-477), İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.O'na göre insanoğlu yeryüzündeki bitkiler âleminden, gece-gündüz yeryüzünde elde ettikleri ve yedikleri ve faydalandıkları şeyler olduğu halde onları, hiç önemli görmez. Ama bu düşünce tarzından sıyrılıp dikkatli olacak olurlarsa, ürün elde ettikleri toprakların, zengin bağ-bahçelerin, üstlerinde akan ırmak ve akarsuların hiçbirinin kendi başına var olmadıklarını bilmeleri gerekir.

Yeryüzü kendi başına bir şey yaratmaya güç yetiremez. Bu bileşenler elementler detaylı şekilde incelendiğinde, bir bütün şeklinde de incelendiğinde, yeryüzünün kendi başlarına can verebildiklerine şahit olamazsınız. O halde bu cansız topraktan bu kadar bitkinin oluşması ortaya çıkması imkân dâhilinde midir? İrdelendiğinde birkaç nedenin olduğu görülecektir. Eğer bu nedenler olmasaydı yaşam da olmaz idi.

1.Yerin bazı kısımlarında, toprağın üstündeki yüzeyde, bitkiler için gıda yerine geçebilecek bazı maddeler bulunmaktadır. Bu bulunan maddeler bitkilerin besinlerini karşılayabilmeleri ve köklerini salmaları için, bu üst yüzeyin daha yumuşak olduğu görülür.

2.Yerde farklı vaziyetlerde akan suların içinde bazı maddeler bulunmaktadır. Bu maddeler suyun içerisinde mevcut olmakla beraber, bitkilerin besin almalarını sağlar. Bitkiler bu suyu kökleri aracılığıyla yerin alt katmanından sağlar.

3.Yeryüzünün üzerindeki hava dünyayı semavi felaketlerden muhafaza ettiği gibi, bunun dışında bulut olarak yağmurun yağmasını sağlayıp, bitkilerin yaşamını devam ettirebilmeleri için elzem olan bazı besinlerin hava içerisinde bulundurulduğu gözlemlenir.

4.Bunun dışında bitkilerin uygun bir sıcaklık ve mevsimde zuhur etmesi güneş ve yer arasındaki istikrarlı ilişki neticesinde olduğu görülür. Tüm bu etkenler önceden hazırlanıp ayrı tohumlardan farklı türlerden farklı türde bitkiler olarak meydana geldiği gözlemlenir. İşte toprak, su, hava ve mevsim etkenleri uygun bir biçimde bir araya geldiği vakit, bitkiler büyümeye ve gelişmeye başlayacaktır. Böylelikle bu adetsiz çeşitteki bitkiler, insanlar ve hayvanlar için, besin, giysi, derman ve daha birçok ihtiyaçların karşılanır.

Bu şaşırtıcı düzen hakkında, inat ve körüne körüne saplantıya düşmemiş bir kişi etraflıca düşündüğünde, tüm bu düzenin kendi başına mevcut olmadığını ve bu göz kamaştırıcı güzelliklerin ardında hikmete dayalı bir sistemli planın olduğuna, vicdanı hemen şahitlik edecektir. Ayrıca çevremizde gece gündüzün daima sistemli bir şekilde sürdürülmesi, erkek-kadının birleşmesinden insan meydana geldiği insan neslinin sürdürülmesinin devamlılığı, hayvanlarda da aynı şekilde neslin devamının sağlanması dikkatlice düşünüldüğünde tüm kusursuz işleyişinin ardında Yüce bir yaratıcının olduğuna tüm benliğiyle hissedip yakinen tecrübe edecektir.

Ayrıca dikkat edildiğinde Âlemin yapısında mevcut olan tüm maddeler pozitif ve negatif olmak üzere bir çiftten meydana gelir. Yani âlem o kadar hassas ve dengeli bir şekilde yaratılmıştır ki, akıl ve hikmet sahibi bir kişi tüm bunların gelişi güzel bir şekilde vuku bulduğunu ifade edemez.

1.2.Fıtrat Delili

Mevdûdî, din duygusunun yaratılıştan insan da mevcut olduğunu insanlık tarihi boyunca farklı ibadet şekillerinden oluştuğunu belirtir. Hz. İbrahim (a. s) inanç hayatını örnek vererek bu delili izah eder. İnanma duygusunun doğuştan olduğunu müşahade yoluyla Allah'ın varlığına erişilebileceğini açıklamaktadır.

Hz. İbrahim (a. s)'ın yıldızları, Ay ve güneşin bir nizam halinde yörüngelerinde hareket ettikleri dikkatini çekmiştir, bunların yöneticisi olan Azamet sahibi varlığın bulunduğunu anlamıştır. O'nun kavmi kendi yaptıkları putlara tapıp ay ve yıldızları da ilâh kabul ederlerdi.

Mevdûdî, akıl süzgecinden ve muhakeme gücünden geçen gözlem sonucu Allah'ın varlığı ve birliğini bulmayı mümkün görür. Hz. İbrahim'in çıkış noktası böyle aciz varlıkların ilâh olmayacağını anlaması"dır. Hz. İbrahim'in ilk olarak yıldızı müşahade etmesi, sonradan Ay ve Güneşin bir düzen dâhilinde doğduğuna ve battığına şahit olunca bu kusursuz işleyişi ve intizamı görünce noksansız bir planın sonucu olduğunu fark edip;

"Hakikat şu ki, ben bir muvahhid olarak yüzümü yeryüzü ve gökleri ve yeri yaratana yönelttim. Ve ben ortak koşanlardan değilim. "(En'am, 6/79) diye ifade ederek tüm bu sistemin Yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettiğini beyan etmektedir

Mevdûdî, insanoğlunun zor ve sıkıntılı zamanlarda, yakarma, el açma, dua etmesi Allah inancının doğuştan olduğunun bir delili olarak görür. Akıl yoluyla yaratıcının bulunabileceğini, inancın fitriliğini kabul eder

1.3.Hudûs Delili

Bu delilde kıyas formunda kullanıldığı bilinir:

Âlem hâdistir.

Her hadisin bir varedici bir nedeni vardır.

O halde âlemin de bir var edicisi vardır. Akıl ve mantık ilkelerinden yararlanılarak bu delil için çıkarsama yapar. Müellif, kâinatta bulunan tüm varlıkların ölümlü olması, yaratan var edenin sonsuz olduğunun delili olarak görür. Kevni ayetler gözlemlendiğinde her canlının eceli olduğunu ve ecel vaktinin gelmesini beklediğini ifade eder. Tüm mahlûkat, yaratılmış ve ölümlüdür, o halde mahlûkat sonradan var olan olduğu için ezeli bir varlık tarafından yaratılmıştır.

1.4.Temânû Delili

Müellif Allah'ın varlığı ve birliği hususunda Temânû delili ile izah eder. Kur'an-ı Kerimde Allah'ın birliği ile ilgili deliller oldukça fazla zikredilmiştir; Yeryüzünde ve gökyüzünde mevcut olan, dünyda görülen mükemmel düzenle alakalı ayetler. İnsanın kendi bedeninin oluşumu ve işleyişi ile ilgili ayetler. İnsanın zihin dünyası, bilinçaltı, bilinç ve bilinçdışı ile manevi idrakı ile ilgili ayetler. İnsanlık tarihi kadar eski süregelen ayetler ile elçileri aracılığıyla ilettiği ilâhi bilgiler. Bu hususlar gösterir ki Allah vardır ve tektir.

Allah'ın birden fazla olamayacağını, olması durumunda bazı durumlar zuhur eder. Şayet birden fazla Yaratıcı olsaydı, her biri isteğine göre hareket ederdi ve âlemde nizamsızlık ve karışıklık yaşanmış olurdu. Nitekim birinin yapacağı iş farklılık gösterebilir, anlaşmazlık

çıkması sonucunda bu kâinata nizam bozulurdu. Bunun sonucu olarak bütün ilâhlar iktidar savaşına girecek tek olmak için mücadele vereceklerdi. İlâhları yenip tek başına hâkim olan üstün olarak kabul edilecek bu sebeple diğer ilâhlar güçsüz ve aciz hale gelirdi. Ne var ki zayıf olan zaten ilâh olma niteliği kalmayacak, güçsüzlük bir ilâh için akla gelmeyecek bir vasıftır.

“Allah’ı bir kabul edenler olarak, Allah’a şirk koşmaksızın. Kim Allah’a şirk koşarsa, adeta gökten düşmüş de onu bir kuş tutuvermiş ya da rüzgâr onu تنها bir yere sürükleyip bırakmış gibidir”. (Hac, 22/31) Ayette belirtildiği üzere; Allah’ın birliğini kanıtlamak için “gök” örneği verilmiştir. Bunun insanın fitri olarak doğuştan geldiğine inanmakta ve bu manada kullanıldığını ifade eder. Mevdûdî, insanın Allah’ın kulu olduğu için doğuştan tevhit prensibine meyyal ve kabule hazır olduğu kanısındadır. Bu sebeble gönderilen Resûllerin tebliğine uyanların fitratlarına uygun olarak davrandıklarını ve Allah’ın yarattığı İslâm fitratı üzerine sabit kalmıştır. Bilakis Allah’ı kabul etmeyenler ve O’na şirk koşan kişiler ise, bu doğuştan gelen İslâm fitratından göğünden düşmüştür. O vakit misaldeki gibi düşen kişiyi tutmaya çalışan kuşa teşbih edilip, lider ve İblîslerin kurbanı olup veyahut ayetteki misalde olduğu gibi rüzgâra benzeyen arzu ve hevasının kulu olmuştur. “Rabbini görmedin mi, gölgeyi nasıl uzatıvermiştir? Şayet istemiş olsaydı, onu durağan kılıverirdi. Sonra biz güneşi ona bir kanıt yapmışızdır. Sonra da onu tutup kendimize yavaş yavaş çekmişizdir”. (Furkan, 25/45-46)

Ayette güneşin ortaya çıkardığı gölge görüntüsünü Allah’ın birliğine kanıt olarak gösterilebilir; “günlük yaşamınızda gölgenin faydalarının farkına varmış olsaydınız, tevhidi şüphe duymadan kabul ederdiniz. Gölge böylece sürekli uzayıp kısalmamış olsaydı; yaşam, güneşin ışık ve sıcaklığına bağlı olduğundan yeryüzünde yaşam olması mümkün olamayacaktır. Bir diğer açıdan, hiç gölge bulunmasaydı, güneşin devamlı ısı ve ışığı yaşamı mümkün kılmayacaktı. O zaman bu olgu üstünden tefekkür edilmeli ve hükümrân sahibi ve herşeye güç yetiren ilâhın yarattığını, değişmeyen doğal kanunlara göre gölgenin uzayıp kısaldığı görülür. Bu muazzam ince planının kendi kendine meydana gelmeyeceğini veya kör bir mekânizmanın bunu yapamayacağı ya da birden fazla ilâhın gözetimi altında bu şekilde muazzam bir şekilde tanzim edilmeyeceğini ifade eder.

SONUÇ

İmam Mevdudi’ye göre bir insan düzenli ve münasip vakitte çalışabilmek için kendi eylemlerinde, davranışlarında yalnız olması gerekir. Şayet onun davranışlarına bir başkası müdahalede bulunduğu zaman her şey karmaşık, içinden çıkılamayacak bir vaziyet haline dönüşür. İşte kâinat ve tüm mahlûkat da böyledir. Her şey Tek bir İlâhın nişanesini taşır. Her

şey tevhid mührünü taşır. Bir ağaca, gökyüzüne, yıldızlara, aya, insanın, canlıların yaratılışına bakıldığı zaman tevhid mührü ile mühürlendikleri görülecektir. Her insanın göz retinasının farklı olması, Dna'nın farklı olması, ikiz kardeşlerde dahi parmak izinin farklılığı, tüm bunlar tevhidin farklı tezahürleri olduğunun bir göstergesi olduğu görülmektedir. Elbette tüm bunlar yüce yaratının varlığını ispat eder.

KAYNAKÇA

- Mevdûdî, E. A. (1978). İslam Nizamı. (Çev. N.Ahmet Asrar) İstanbul: Hilal Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1986). Kur'an'a Göre Dört Terim. (Çev. Osman Cilacı) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1992). Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı. (Çev. N.Ahmet Asrar) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1986). Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri (M. H. Kayani). İstanbul: İnsan Yayınları.

TEFHÎMU'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA İLÂHÎ SIFATLAR

Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE

Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

cuneytgokce@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8382-3787

Özet

Ebû'l-A'la el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân adlı tefsirinde, İslam inanç esaslarını aklî ve naklî delillerle açıklamaya gayret eden önemli bir düşünürdür. Mevdûdî, ilâhî sıfatlar konusuna yaklaşırken, klasik kelâm geleneğini temellendirmekle birlikte, modern okuyuculara hitap edecek bir üslup ve yöntem geliştirmiştir. Onun ilâhî sıfatlar anlayışı, Allah'ın varlığı, birliği, ilmi, kudreti, hayatı ve diğer sübûtî sıfatları üzerinde derinlemesine açıklamalar yaparak şekillenmektedir. Mevdûdî'ye göre, Allah'ın sıfatları, O'nun zatından ayrılmaz bir bütünlük arz eder ve insan akli bu sıfatları Kur'an'ın sınırları çerçevesinde anlamaya çalışmalıdır.

Tefhîmu'l-Kur'ân'da ilâhî sıfatların izahı yapılırken, teşbih ve tecsimden uzak, tenzih esaslı bir yol izlenir. Mevdûdî, Allah'ın sıfatlarını açıklarken, onları insana benzetmeden, fakat insanın kavrayabileceği örneklerle anlatır. Bu yaklaşım, hem Allah'ın aşkınlığını hem de insanla kurduğu iletişimi dengeleyen bir metodoloji sunar. Bildiride Mevdûdî'nin özellikle Allah'ın ilim, kudret ve hikmet sıfatlarına yaptığı vurgu incelenerek, onun bu sıfatları çağdaş zihinlere nasıl ulaştırdığı değerlendirilecektir. Ayrıca, Mevdûdî'nin ilâhî sıfatlar üzerinden İslam toplumuna verdiği tevhid ve sorumluluk mesajı da ele alınacaktır. Bu çalışma, Tefhîmu'l-Kur'ân'ın ilâhî sıfatlar perspektifini tahlil ederek, Mevdûdî'nin kelâmî katkısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, İlâhî Sıfatlar, Tevhid, Kelâm, Allah'ın Kudreti, Allah'ın İlmi

DIVINE ATTRIBUTES IN THE CONTEXT OF TAFHEEM-UL-QURAN

Abstract

Abul A'la Maududi, in his work Tafheem-ul-Quran, is an influential thinker who strives to explain the fundamentals of Islamic belief through both rational and textual evidence. When

addressing the topic of divine attributes, Maududi builds upon the classical kalam tradition while employing a style and methodology that appeal to modern readers. His understanding of divine attributes is shaped by in-depth explanations of Allah's existence, oneness, knowledge, power, life, and other essential attributes. According to Maududi, Allah's attributes are inseparable from His essence, and the human intellect must strive to comprehend these attributes within the boundaries set by the Qur'an.

In Tafheem-ul-Quran, Maududi adopts a transcendent approach to explaining divine attributes, carefully avoiding anthropomorphism. He explains Allah's attributes without likening them to human qualities, yet uses examples that are accessible to human understanding. This method provides a balanced perspective that affirms both the transcendence of Allah and His communication with humanity. This paper will examine Maududi's emphasis on Allah's knowledge, power, and wisdom, exploring how he conveys these concepts to contemporary audiences. Additionally, it will address the message of monotheism and responsibility that Maududi imparts to the Islamic community through the discourse on divine attributes. This study aims to analyze Maududi's theological contribution by evaluating his perspective on divine attributes in Tafheem-ul-Quran.

Keywords: Maududi, Tafheem-ul-Quran, Divine Attributes, Tawhid, Kalam, Allah's Power, Allah's Knowledge

GİRİŞ

Sıfat bir şeyin vasfını belirten özelliklere denir. Bu sebeple iman edenin Allah inancının gereği olarak O'nu tanıması gerekir. Her şeyden münezzeh olan Allah'ı ancak sıfatları ile daha iyi tanıma fırsatı olur. Allah'ın varlığını kanıtlayan delilleri okuyan ve bu delilleri doğru değerlendiren bir kişi için Allah'ı tanımak ve O'na inanmak zor değildir. İnsanların bir kısmı O'na iman ederken bir kısmı da inanmamaktadır. Allah'ı gereği gibi tanımamak, inanmamaya sebep olduğu gibi yanlış tanımak da inancı saptırmaktadır. Allah'ı tanımanın en önemli yolu, Kur'an'ın Allah'a ait olduğunu bildirdiği sıfatları öğrenip bunlar hakkında düşünmektir. (Ay, 2017, s. 121)

1.Allah'ın Zati Sıfatları

Allah'ın sıfatlarında ortağının olmaması gerektiğini beyan eden Mevdûdî, yalnızca zatında kaim olduğu sıfatlarını ifade eder.

1.1. Vücûd: Sözlükte var olmak anlamına gelip, Allah'ın var olması manasında kullanılır. Vücud, tüm ilâhi sıfatların esası ve kaynağıdır. (Ardoğan, 2014, s. 57)

Mevdûdî, insanların bu su ile topraklarını sulayıp rızıklarını temin ettiklerini, aynı zamanda içerisinde bulunan tuz sayesinde ölen canlıların kötü kokmasından doğacak zararların da engellendiğini ifade eder. Bu örnekte de görüldüğü üzere hiç birşey sebepsiz bir araya gelmemiştir. Her şey kusursuz bir düzen ile çalışmakta bunun da Vâcibü'l Vücud olan Allah'ın en büyük delillerinden biri olduğu zikretmiştir. (Ay, 2017, s. 125)

1.2. Vahdaniyet: Arapça'da bir olma anlamına gelmektedir. Mevdûdî, İhlas sûresinde vahdaniyeti ayrıntılı bir şekilde izah eder. “Deki: O Allah tektir. Allah Sameddir.” (İhlas 112/1-2) İlk olarak bu iki ayet-i kerime'yi izah edip vahdaniyeti açıklar.

“Ehad” sıfatı Allah'ın vahdaniyetine delalet ettiği için Allah dışında bir başkası için kullanılmaz. Allah'ın vahdaniyeti her cihetten kusûrsuz ve kâmil olduğu Allah'ın samed oluşu, hiç kimseye muhtaç olmaması, tüm mahlûkatın O'na muhtaç olması anlamına gelir.

1.3. Beka: Allah'ın sonsuz olması anlamına gelen sıfatıdır. Mevdûdî, en üstün meziyetlere ve sıfatlara sahip olan, âlemi yöneten Yüce İlahın ezeli olduğunu beyan eder. Mevdûdî, Allah'ın hayy olduğunu, mülkünde eşi ve ortağı bulunmadığını hiçbir varlığın O'na benzemediğini, yegâne hükümrân sahibi ve mutlak otorite'nin Allah olduğunu beyan eder. Bütün insanlık uykuya, yemeğe, suya, barınmaya ve giysiye muhtaçtır. İnsanların aciz olduklarının bir göstergesidir. Hiçbir şeye muhtaç olmayan, bir olan, hiçbir şeye benzemeyen, ezeli ve ebedi olan Allah'ın varlığı aklen zorunludur. “Yer üzerindeki her şey fanidir; Celal ve ikram sahibi olan Rabbi'nin veçhi baki kalacaktır.” (Rahman, 55/26-27) Bu ayeti kerimelerde de ifade edildiği üzere tüm canlılar yok olacak, beka sahibi Allah sonsuz kalacaktır.

1.4. Kıdem: Sözlükte, ezeli olmak, mevcudiyetinin başlangıcının bulunmaması manasına gelir. Mevdûdî, Allah'ın Kadim oluşunu şu ayetle izah eder: “Allah Evvel'dir, Ahir'dir Zahirdir; Bâtındır, O, her şeyi bilen'dir”(Hadid, 57/3) Bu ayet-i kerime'de Allah'ın varlığı için bir başlangıç, zatından önce gelen bir zaman düşünülemez. Yani, hiçbir şey mevcut değilken Allah mevcuttu ve her şey yok olacağı zaman Allah yine mevcut olacaktır. Allah Evveldir, Ahirdir ve aynı zamanda Zahirdir. Nitekim tüm mevcudat Allah'tan zuhur etmiştir. Allah'ın sıfatlarından, fiillerinden ve nurundan vuku bulur.

1.5. Kıyam bi Nefsihi: Kendi kendine var olma, zatıyla kaim olma manasına gelir. Allah'ın evvel ve ahir oluşu, hiçbir mekân ve eşya mevcut değilken Allah'ın olması, mevcut olmak için hiçbir şeye ve nedene muhtaç olmaması demektir. Kıyam bi nefsihi, Allah'ın

vacibu'l-vücûd olmasının gereğidir. “Rabbin rahmet sahibi, zengin ve âlemlerden müstağnidir; şayet isterse, sizi ortadan kaldırır ve sizden sonra, sizi başka kavmin soyundan ortaya çıkardığı gibi”. (En’am, 6/133) Bu ayeti kerimeyle Allah’ın müstağni olmasının manası şudur: Allah size muhtaç değildir.

1.6. Muhâlefetün li'l-Havâdis: Sözlükte sonradan yaratılanlara benzememe anlamına gelir. Bütün varlıklar mevcut olmak için Allah’a ihtiyaç duyup sınırlı özelliklere sahiptir. O’na benzer eşit ve denk hiçbir kimse yoktur. Sonradan mevcut olanlara benzememek, Allah’ın vâcibu'l-vücûd, kıdem, beka, kıyam bi nefsihi ve vahdaniyyet sıfatlarının bir neticesidir. Ayet-i Kerime’de de ifade edildiği üzere “O’nun benzeri gibi hiçbir şey mevcut değildir”. (Şûrâ, 42/11)

2. Allah’ın Sübuti Sıfatları

Önceden de ifade edildiği gibi zati sıfatlar, Allah’ın ne olmadığını anlatırken subûti sıfatlar, Allah’ın ne olduğunu ifade eden sıfatlardır. Allah’ın zatına nisbeti zorunlu olan, ezelde mevcut Allah’ın ne olduğunu anlatan, yetkinlik, kusursuzluk ve övgü anlamları içeren sıfatlardır. (Ardoğan, 2014, s. 70)

2.1. Hayat: Sözlükte, diri ve canlı olmak manasına gelir. Azamet sahibi olan Allah, ezeli ve ebedi olarak diridir. Bu sebeble “hayat”, Allah’ın zatı ile kaim subuti sıfatların ilkidir ve zorunludur. Tüm kâinatın âlemin yegâne hâkimi olan Allah’ın hay ve diri olduğunu ifade eder. Çünkü her şeyi yaratan yöneten ilâhın yok olmasının düşünülmesi mümkün değildir. “O, diri olandır, Allah’tan başka ilâh yoktur; o halde dini sadece kendisine has kılanlar olarak Allah’a dua edin. Âlemlerin Rabbine hamdolsun”. (Mü’min, 40/65) Esas hayat Allah’ındır. O Evvel’dir, Ahirdir ve Allah’ın dışında her şey yok olacaktır. (Mevdûdî, 1989, 5/156) Allah’ın can alıp vermesi de hayat sıfatının kanıtıdır. Çünkü geçici ve ölümlü olan bir mahlûk ilâh olamaz.

2.2. İlim: Lügatte bilmek anlamına gelir. Yaşadığımız kâinatı yaratmış olması Allah’ın sonsuz ilim sahibi olduğunu gözler önüne serer. Şüphesiz insanın gizli açık kalbinde sakladığı, tüm her şeyi bilendir. Mevdûdî, Allah’ın insanı yaratırken annesinin rahmine girdiği andan beri her aşamasını şekillendirenin bu sığata sahip olması gerektiğini beyan eder.

“Ve tereddütsüz senin Rabbin, O, onları diriltecektir. Hakikaten O, hüküm ve hikmet sahibi olandır, bilendir. ” (Hicr, 15/25) Bu ayette Allah’ın ilim sıfatı ile her şeyi bildiğinin, bu gerçeğin geliş güzel bir olay olmadığının ve O’nun her şeyi teferruatı ile bilmesinin delilidir.

Mevdûdî, Allah'ın ilim sıfatının her şeyi ihata ettiğini beyan eder. “Hiçbir şey Allah'ın ilmi ve ihata etmesinden kurtulamaz”. (Lokman, 31/15) Bir kayanın içerisindeki bir tohum bizim tarafımızdan bilinmeyen bir şey olabilir fakat onu Allah bilir. Gökyüzünde görülemeyecek ve bizlere uzak olan maddeler mevcut iken bütün bunlar Allah'a çok yakındır. Mevdûdî, halk eden sanatkarın yarattığı şeyi bilmemesinin bir eksiklik olduğunu vurgular.

2.3. Semi: Sözlükte, işitmek duymak manalarına gelir. Allah'ın işitmek için bir organa vasıtaya ihtiyacı yoktur. Mevdûdî, Allah'ın evrendeki bütün sesleri aynı anda duyduğunu ifade eder. “Allah işiten, görendir”. (Lokman, 31/28) Allah her sesi duyar, bir ses diğerine engel olamaz. Allah tüm âlemi, içindeki tüm detayına kadar, eşya olsun, olay olsun, bir ve aynı anda görür ve hiçbir şey görmesine mani olacak ölçüde Allah'ın görüşünü kesintiye uğratması söz konusu dahi değildir.

2.4. Basar: Lügatte görmek anlamına gelir. Allah-û Teâla'nın görme sıfatı da ezelidir. Allah'ın görmesi, göz gibi bir uzva, ışığa, gölgeye, mesafeye bağlı olmaksızın gerçekleşir. “Zatından başkalarına sığınılacak dost edinenleri Allah daima gözetim altında tutmaktadır; sen onların tercihlerinden katiyyen sorumlu değilsin” (Şura, 42/67) ayetinde kastedilen Allah Teâla'nın inkârcıların tüm yaptıklarından haberdar olup, her şeyi görmekte olduğunu, o inkârcıların amel defterini hazırlayıp onları hesaba çekeceğini ifade eder. Bir diğer ayette: “Rabbimiz şöyle buyurdu: ‘Bana dua edin, size icabet edeyim. Hakikati bana kulluk etmekten kibirlenenler, cehenneme boyun eğmiş kimseler olarak gireceklerdir’ (Mü'min, 40/60) buyurulmaktadır. Mevdûdî, bu ayeti tefsir ederken insanın duaya muhtaç oluşunu iki sıfat üzerinden açıklamıştır.

İnsan kendisini işitip gören birine yalvarıp ihtiyacını arz eder. Bu sebeble kendisine dua edilen, yakarıшта bulunulan yüce varlığın olağanüstü hâkimiyet sahibi olması gerekir. Ayrıca insan dua edince O zatın kudret sahibi olduğunu, acziyetini kabul edip O'na sığınmış olur. Bu durumda kişi kendisini görmediği halde, her vakit her mekânda o ilâha gizli veya açık, sesli veya sessiz nidada bulunacaktır.

Aynı şekilde o dua ederken, dua ettiği zatın nerede olursa olsun gördüğüne, sesini her an duyduğuna ve duasına cevap verebilecek bir güce muktedir olduğunu inanmaktadır. O'na göre birinin suçlu görülüp sorgulandığının düşünülmesini isteyip savunmasını ifade etmek için dilekçe talep etmiştir. Bu kişi hâkimin kendisine değil de orada mevcut olan ilgisi olmayan kimseye dilekçesini arz ederse durumu nasıl olur?

2.5. İrade: Lügate, bir şeyi yapıp yapmamaya güç yetirmek karar vermek anlamına gelir. Allah tüm evrenin hükümranı ve müdebbiridir. İradesi herşeyin üstünde olduğunu zikreden müellif, tüm eylemler Allah'ın iradesi yani dilemesi ile hareket eder. Gerçekleşen tüm işlerin hepsi Allah'ın dilemesi ile olur. Kâinattaki tüm kanunları koyan Allah'tır. "Biz böylelikle her peygambere insan ve cinlerden düşman kıldık. Bunlar birbirlerini aldatmak için süslü cümleler söylerler. Şayet Rabbin dileyseydi bunu yapamazlardı. Artık onları iftiralarıyla başbaşa bırak" (En'am, 6/112) ayetini zikrederek "Meşiet" ve "Rıza" konusuna değinmiştir. Allah istemeden hiçbir şey gerçekleşemez. Âlemdeki düzenin işleyişi Allah'ın iradesi ile gerçekleşir.

2.6. Kudret: Kudret kelimesi, Arapçada "Ka-de-ra" fiilinin masdarı olup hesaplamak; iki şeyi karşılaştırmak, bir şeyi hazır hale getirmek ve uygun hüküm vermek gibi manalara gelir. Terim manası olarak "kulun eylemlerini yapmasını sağlayan araçları kullanarak ihtiyari eylemlerini ortaya koymasını mümkün kılan kuvvet" diye tanımlanmaktadır. (Kasar, 2019, s. 12) Mevdûdî'ye göre, Allah'ın eylemlerine kimse karışamaz, emrinde farklılık yapamaz. Ayrıca insanın tabii olarak bir muhafaza edene muhtaç olduğunu; maddi ve manevi gereksinimleri için dua ederek sığındığı sürekli bir güce ihtiyaç duyduğuna dikkat çeker. Mevdûdî, ölümden sonra haşrin, yalnızca gerçek kudret sahibi olan Allah tarafından gerçekleştirilebileceğine dikkat çeker. Çünkü Allah öyle bir azamete ve güce sahiptir ki, dilediği vakit ölüleri diriltir. Uzay güneşin çevresinde dönmekte, sabit dağlar bulunmakta, koca ırmaklar, sayısız meyve ağaçları yetişmekte, sırası bozulmadan nizami olarak gece ile gündüz arka arkaya sıralamakta ve tüm bu zikredilenleri yapacak olan kudret sahibi olan Allah, insanı ölümden sonra tekrar diriltmeye yalnızca O kadirdir.

2.7. Kelam: Sözlükte konuşmak, söz gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelam sıfatının tezahürüdür. Kur'an-ı Kerim'de "Deki; 'Yemin ederim, şayet bütün ins ve cin toplulukları, bu Kur'an'ın benzerini getirmek üzere toplansalar, onun benzerini getiremezler, destek de olsalar" (İsra, 17/88) buyurulmaktadır.

Bu bağlamda Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna dair kanıtlar şöyle ifade edilebilir:

1. Kur'an her cihetiyle mucizedir. Ayet-i kerimede insanların; bu Kitab'ın benzerini hatta bir sûresinin bir ayetinin dahi benzerini oluşturamayacakları beyan edilir.

2. Ümmî olan Hz. Peygamber'in şahsiyeti, Kur'an'ın; O'nu Peygamber olarak seçip gönderen Yüce Allah'ın sözü olduğunu ispatlar. (Mevdûdî, 1989, 5/156) Ayrıca Mevdûdî, Allah'ın kelimasının, bizim sözümüz gibi seslere, harflere dile ihtiyaç duymadığını da belirtir.

2.8. Tekvin: Sözlükte oldurmak, yapmak, var etmek, yaratmak anlamlarına gelir. (Ardoğan, 2014, s. 80) Mevdûdî bu sıfatı şu ayet-i kerime ile izah etme yoluna gider. “Deki: Ey insanlar! Şayet benim dinimden şüphe duyuyorsanız, haberiniz olsun ki ben sizin Allah’tan başka ibadet ettiklerinize tapmıyorum; Ancak ben, sizin canınızı alacak olan Allah’a ibadet ederim. Ben mü’minlerden olmakla buyruldu.” (Yunus, 10/104)

Mevdûdî, “O sizi öldüren” kısmını şöyle izah eder; Yaratıcının sadece Allah olduğunu, öldürme, öldürmeye yetkin olanın sadece Allah olduğunu ifade eder. Ayrıca müşrikler ölümün zaten Allah tarafından gerçekleştiğini bilip kabul ederdi. O zaman hem ölümü gerçekleştirerek yaratma sıfatına sahip olan Allah’a şirk koşulması hem de O’na iman edilmesinin iddia edilmesi bir çelişkidir.

3. Haberi Sıfatlar

Kur’an ve sünnette geçen, Allah’ın el, yüz, ayak gibi sıfatları haberî sıfatlar olarak adlandırılır. Bu tür sıfatlar hakkında Ehl-i Sünnet âlimleri, teşbih ve tecsime gitmeden tevil veya tefviz yolunu benimsemişlerdir. Mevdûdî de bu konuda selefî-müteahhirîn çizgisi arasında yer alan bir yaklaşıma sahiptir (Mevdûdî, 1989, 7/307–309).

4. Vahdaniyet ve Tevhid Anlayışı

Vahdaniyet, Allah’ın bir ve tek oluşunu ifade eder. Bu, hem zatında hem sıfatlarında hem de fiillerinde eşsiz olması anlamına gelir. Mevdûdî’ye göre tevhit, sadece Allah’ı bir kabul etmek değil, hayatın her alanında bu birliğe uygun bir yaşam tarzı benimsemektir (Ay, s. 121). Tevhid sadece nazari bir ilke değil, toplumu şekillendiren bir değerler sistemidir (Mevdûdî, 1978, s. 293).

SONUÇ

Mevdûdî, Kur’an’a dayalı bir kelam anlayışı geliştirerek, sıfatlar ve tevhid konusunda özgün yorumlar ortaya koymuştur. ‘Kur’an’a Göre Dört Terim’ adlı eserinde, ilahlık, rablık, ibadet ve din kavramlarını tevhid ekseninde açıklamıştır (Mevdûdî, 2020, s. 76–77). Onun sistematik yaklaşımları, çağdaş kelam çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur (Ardoğan, 2014, s. 57, 70).

Allah’ın sıfatları ile vahdaniyet ilkesi arasında kurulan bağ, inanç sisteminin temellerini oluşturmaktadır. Mevdûdî’nin yorumları, bu ilişkinin sadece teorik değil, aynı zamanda pratik bir yönü olduğunu da göstermektedir. Sıfatlar yoluyla Allah’ı tanımak, insanın O’na olan imanını derinleştirirken, vahdaniyet ilkesini içselleştirmesine de katkı sunar..

KAYNAKÇA

- Ardoğan, R. (2014). Delillerden Temellere: SistematiK Kelam ve Güncel İnanç Sorunları. İstanbul: Kİm Yayınları.
- Ay, M. (2017). Ebu'l-A'la Mevdûdî'nin Tevhid Anlayışı. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi].
- Kasar, V. (2019). İlk Dönemin Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1978). İslamî Nizam. İstanbul: Hilal Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (1989). Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri (M. H. Kayani). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (2020). Kur'an'a Göre Dört Terim. (Çev. Ahmet Varol). İstanbul: Beyan Yayınları

DEVELOPING A STANDARDIZED FLUENCY ASSESSMENT FOR THE KAZAKH LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION CONTEXTS

Dr. Ayan Zhaksybekov¹, Dr. Leila Nurzhanova², Prof. Timur Rakhimov³

¹Department of Linguistics, Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Department of Educational Assessment, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³Center for Language Studies, Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract

The development of a standardized fluency assessment for the Kazakh language has become a crucial component in modernizing language education and aligning it with international academic standards. This study presents the design, piloting, and preliminary validation of a fluency test specifically created for students at Nazarbayev University. The research was conducted in response to the increasing need for objective tools to measure language proficiency among university students in multilingual environments, particularly within the framework of trilingual education in Kazakhstan.

The proposed fluency test includes four main sections: reading comprehension, listening, spoken interaction, and written expression. Test items were developed based on the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), with cultural and linguistic adaptation to Kazakh-specific contexts. A pilot study was conducted with 120 undergraduate students across different disciplines. Statistical analyses, including Cronbach's alpha and exploratory factor analysis, were used to evaluate the reliability and construct validity of the test.

Preliminary findings indicate that the test has strong internal consistency ($\alpha = 0.87$) and reflects a balanced measurement of receptive and productive skills. Participants reported that the tasks were relevant to academic and everyday communication in Kazakh, indicating high content validity. The speaking component was particularly useful in identifying fluency gaps not captured in traditional paper-based exams.

This research contributes to the limited but growing body of work on Kazakh language assessment and provides practical insights for educators, test developers, and policy-makers. Further work will involve large-scale validation and standard-setting procedures to define proficiency thresholds aligned with university graduation requirements and employment standards. The study also raises questions about linguistic identity and the role of minority languages in higher education assessment frameworks.

Keywords: Kazakh language, fluency assessment, language testing, CEFR, higher education

THE IMPACT OF AGE ON SECOND LANGUAGE PROFICIENCY: A CASE STUDY FROM INDONESIA

Dr. Siti Nurhaliza Putri

Faculty of Education, Universitas Negeri Jakarta, Indonesia

Abstract:

The debate surrounding the optimal age for acquiring a second language continues to provoke discussion among educators, linguists, and parents—especially in multilingual contexts such as Indonesia, where English is taught widely as a second language. This case study explores how age influences second language acquisition among young learners in urban and rural regions of Indonesia. By analyzing both spoken and written English performances of learners exposed to the language at different ages, the research aims to clarify whether early exposure truly provides a long-term advantage.

Findings from classroom observations, interviews with teachers and parents, and a language assessment of participants aged between 5 to 16 reveal nuanced outcomes. Children exposed to English before the age of seven were observed to acquire pronunciation and oral fluency more efficiently, often mimicking native-like intonation and rhythm. These early learners demonstrated confidence in conversational settings and quicker auditory processing skills. However, learners introduced to English at a later stage (after age ten) often performed better in tasks related to grammar, reading comprehension, and metalinguistic awareness. Their more developed cognitive abilities allowed them to consciously apply syntactic rules and understand abstract vocabulary with greater accuracy.

The study also highlights the influence of environmental factors, such as home language practices, teaching methods, and motivation levels, which interact significantly with age in shaping second language outcomes. Rather than advocating for a fixed "critical period," the research suggests that different age ranges may support different language learning strengths. The implications of this case study support the development of age-appropriate curricula and teaching strategies that leverage the cognitive and social advantages associated with each developmental stage.

Keywords:

Second language acquisition, age factor, language fluency, English education in Indonesia.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF MULTILINGUAL DICTIONARIES IN EASTERN EUROPE

Dragan Iliev, Ana Stoilova

Department of Linguistics, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Bulgaria

Abstract:

Multilingual lexicographic efforts in Eastern Europe have a long and complex history, particularly in the context of developing national identities and linguistic preservation during the 17th and 18th centuries. This study explores the origins and evolution of the earliest Eastern European multilingual dictionaries, with a focus on the Bulgarian, Romanian, and Serbian contexts. The research investigates the sociopolitical and religious motivations that led to the creation of such dictionaries, often compiled by clergy and scholars affiliated with religious institutions or educational centers.

The first multilingual dictionaries in this region emerged out of necessity—primarily to support religious translation, liturgical fidelity, and education in multiethnic communities. The dictionaries from this period were rudimentary in form, frequently limited to word-for-word translations with little to no grammatical or phonetic guidance. While the Romanian tradition is often highlighted, similar efforts in Bulgaria and Serbia reveal parallel developments, shaped by shared historical influences such as the Ottoman rule, Orthodox Church liturgical needs, and the rise of national consciousness.

Many of the earliest works were either entirely lost or have only partially survived in manuscript form, complicating the historiographical reconstruction of their contents and structure. Through contrastive analysis of existing texts, manuscript fragments, and secondary historical sources, this paper reconstructs key features of these lexicographic works. The dictionaries typically lacked methodological consistency and were organized more as glossaries than structured lexicons. Their function was largely practical, targeting clerical use to preserve semantic accuracy in religious translations across languages such as Old Church Slavonic, Romanian, Greek, and later, Russian or German.

This paper also examines the influence of foreign models, especially Latin and Greek dictionaries, on the form and content of early Eastern European multilingual dictionaries. In conclusion, the study highlights the critical but often overlooked role of early lexicographers in the preservation and transmission of linguistic heritage across borders.

Keywords: multilingual dictionary, lexicography, Eastern Europe, linguistic heritage, historical linguistics.

IMPACT OF WORKING MEMORY ENHANCEMENT ON EXECUTIVE FUNCTION DEVELOPMENT IN ADOLESCENTS

Hanae Takahashi (Japan), Riku Yamamoto (Japan)
Department of Cognitive Psychology, Kyoto University, Kyoto, Japan

Abstract:

This study investigates the influence of targeted working memory training on the development of executive functions, particularly cognitive flexibility, among adolescents. Working memory is a critical component of higher-level cognition, including planning, problem-solving, and adapting to new information. The objective was to evaluate whether structured training could improve cognitive flexibility in a school-aged population.

The participants were 40 middle school students aged 14 from Kyoto, Japan, selected through convenience sampling. Participants were randomly divided into two groups: an experimental group that received an 8-week working memory training program and a control group that continued with their regular academic routines. The Wisconsin Card Sorting Test (WCST), a widely recognized tool for assessing cognitive flexibility, was administered to all participants both before and after the training period.

Results from the analysis of covariance (ANCOVA) revealed a statistically significant improvement in the post-test scores of the experimental group compared to the control group ($p < 0.005$). This suggests that memory training positively influences cognitive flexibility by enhancing students' ability to adapt to changing rules and solve problems more efficiently. Observations from teachers further supported these findings, noting enhanced focus, faster adaptation to new instructions, and improved academic engagement among students who received the training.

These findings underscore the potential value of integrating cognitive training programs into educational settings, particularly during adolescence—a period marked by rapid cognitive development. By enhancing working memory, educators may also indirectly promote broader executive functions that are vital for academic and life success. Further longitudinal studies are recommended to assess the persistence of these cognitive improvements over time and their applicability across diverse educational systems.

Keywords: Cognitive flexibility, working memory training, executive functions, adolescent development, educational psychology.

COMPARATIVE EEG AND BEHAVIORAL RESPONSES TO SYNTACTIC VIOLATIONS IN NATIVE AND NON-NATIVE LANGUAGES AMONG CENTRAL ASIAN POPULATIONS

Aigerim Sarsenbayeva¹, Yerzhan Beketuly², Dilara Kurbanova³, Timur Rakhimov¹

¹Department of Cognitive Neuroscience, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

²Institute of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan

³Department of Linguistics, National University of Uzbekistan, Uzbekistan

Abstract:

This study investigates the behavioral and EEG responses of native Turkic-speaking individuals from Central Asia—specifically Kazakhs and Uzbeks—compared to ethnic Russians residing in the same region during the recognition of syntactic errors in both native and foreign languages. A total of 58 participants took part in the research, comprising 22 native Kazakh speakers, 18 native Uzbek speakers, and 18 native Russian speakers. All participants underwent EEG recording while completing a sentence judgment task that involved detecting syntactic anomalies in three language contexts: their native tongue, Russian (as a regional lingua franca), and English (as a foreign language).

Behavioral data, including reaction time and accuracy, were collected alongside event-related potentials (ERP) with a focus on P300 and P600 components—markers traditionally linked to syntactic processing and reanalysis.

Results showed that Kazakh participants displayed similar P300 and P600 amplitudes when processing sentences in Kazakh and Russian, while English elicited distinct ERP patterns, reflecting increased cognitive load and syntactic unfamiliarity. Conversely, Uzbek participants showed heightened neural activation in response to Russian and English stimuli, but demonstrated more native-like ERP responses only during Uzbek sentence processing. Among Russian participants, English sentence processing evoked significantly delayed and reduced P600 responses, supporting its status as a foreign language for this group.

These findings suggest differing patterns of linguistic assimilation and cognitive processing strategies across ethnic groups. Kazakh speakers appear to treat both Kazakh and Russian as functionally native languages, possibly due to strong bilingual practices in educational and social contexts. Uzbek participants, on the other hand, show a clearer separation between native and non-native language processing, which may reflect less exposure to formal Russian education.

The study highlights how sociolinguistic environments shape neural responses to language and offers insight into bilingualism and language dominance in multilingual Central Asian societies.

Keywords: EEG, syntactic processing, bilingualism, native and foreign languages.

MORPHEMIC ANALYSIS AWARENESS: IMPACT ON ESL STUDENTS' VOCABULARY LEARNING STRATEGY

Arya B. Kumar, Sofia Ahmed, Khamzat U. Nazarov

University of Mumbai, India; University of Dhaka, Bangladesh; Kazan Federal University,
Russia

Abstract

The present study investigates the impact of morphemic analysis awareness on the vocabulary acquisition strategies of ESL (English as a Second Language) secondary school students. This quasi-experimental research involved 120 students across three distinct groups: two experimental groups (focused on inflectional and derivational morphemes) and one control group. Data were collected using the Morph-Analysis Test and Morph-Vocabulary Test, which were administered during both the pretest and posttest phases of the intervention.

The findings, analyzed using ANCOVA, indicated that both experimental groups demonstrated significant improvement in their scores on the Morph-Analysis Test and Vocabulary-Morphemic Test. However, the group that focused on inflectional morphemes outperformed the derivational morpheme group in vocabulary retention. This suggests that inflectional morphemic awareness played a more prominent role in improving ESL learners' vocabulary acquisition compared to derivational morphemes.

The study discusses two key findings. First, targeted instruction in morphemic awareness led to notable progress in both inflectional and derivational morphemes, with a stronger impact observed in inflectional morphology. This aligns with previous research suggesting that inflectional morphemes are more closely tied to word recognition and retention in ESL contexts. Second, a significant correlation was found between morphemic awareness—specifically inflectional morphemes—and vocabulary acquisition, confirming the vital role that morphemic structures play in language learning.

Despite the relatively smaller effect of derivational morphemes, the results advocate for the integration of morphemic analysis into vocabulary learning strategies, providing an alternative approach for enhancing ESL students' language proficiency. The findings emphasize the importance of morphological awareness in fostering deeper engagement with vocabulary, particularly in ESL settings.

Keywords: Morphemic analysis, vocabulary acquisition, ESL students, inflectional morphemes.

PERCEPTIONS AND USAGE OF MACHINE TRANSLATION TOOLS AMONG IRANIAN ENGLISH TRANSLATORS

Dr. Farhad Zahiri

Institute of Foreign Languages and Translation, Tehran University

Abstract

This study explores the perceptions and usage patterns of machine translation tools among Iranian translators working with English texts. It investigates translators' attitudes toward the accuracy, efficiency, and reliability of machine translation applications and how these tools integrate into their professional workflow. Through quantitative surveys and qualitative interviews with experienced translators, the research identifies the factors influencing adoption rates, such as linguistic complexity, translation domain, and user proficiency with technology. Results reveal a growing acceptance of machine translation as a supportive rather than replacement tool, with translators emphasizing the need for post-editing to ensure quality. The study highlights the challenges translators face in balancing speed and accuracy while using these tools and proposes recommendations for enhancing machine translation integration in professional practice. This research contributes to improving the understanding of technological impacts on translation processes in non-native English speaking contexts.

Keywords: Machine translation, Iranian translators, English translation, technology adoption

TEMPORAL DYNAMICS AND TOP-DOWN MODULATION IN MULTISTABLE PERCEPTION

Dr. Yulia Petrova

Department of Cognitive Neuroscience, Moscow State University - Russia

Dmitri Smirnov

Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences

Abstract

This paper investigates the temporal dynamics and top-down cognitive modulation mechanisms involved in multistable perception phenomena, where ambiguous sensory stimuli lead to fluctuating perceptual experiences. Using behavioral experiments combined with neuroimaging data, the study examines how attention, expectation, and prior knowledge influence the alternation rates and patterns of perceptual dominance. Findings demonstrate that top-down control plays a crucial role in stabilizing or biasing perceptual outcomes, highlighting the interaction between sensory processing and cognitive factors. The temporal characteristics of perception switches are analyzed to better understand neural network dynamics underlying conscious awareness. This research advances theoretical models of perception and sheds light on neural correlates of sensory ambiguity resolution.

Keywords: Multistable perception, cognitive modulation, temporal dynamics, neural networks

INFERENTIAL PROCESSES IN LITERACY: A STUDY OF ARABIC TEXT COMPREHENSION

Sarah Al-Mansour

Department of Education, University of Jordan

Abstract

This study examines the inferential processing skills essential for Arabic text comprehension among adult learners. By analyzing reading strategies and cognitive mechanisms, the research identifies how readers draw logical conclusions and fill implicit gaps in Arabic written discourse. The methodology combines eye-tracking experiments with comprehension assessments across varying proficiency levels. Results reveal that proficient readers employ more efficient inferencing strategies, leading to higher comprehension accuracy. The study underscores the significance of inferential skills development in Arabic literacy education and proposes instructional interventions targeting these cognitive facets to improve comprehension outcomes. This research enriches the understanding of literacy processes in Semitic language contexts.

Keywords: Inferential processes, Arabic literacy, text comprehension, reading strategies

RELATIONSHIP BETWEEN MULTIPLE INTELLIGENCES AND GRAMMAR ACHIEVEMENT IN IRANIAN EFL STUDENTS

Dr. Narges Abbasi

Department of Applied Linguistics, Shiraz University

Assoc. Prof. Dr. Hamid Rahimi

Faculty of Foreign Languages, University of Isfahan- Iran

Abstract

This quantitative study investigates the correlation between multiple intelligences theory and grammar achievement among Iranian students learning English as a foreign language (EFL). Employing standardized multiple intelligences inventories and grammar proficiency tests, the research analyzes which intelligence profiles best predict mastery in English grammar. Statistical analyses reveal that linguistic and logical-mathematical intelligences significantly contribute to grammar achievement, while other intelligence types show varying degrees of influence. The findings provide pedagogical insights for tailoring grammar instruction to students' cognitive strengths, promoting more effective and personalized EFL education. The study advocates integrating multiple intelligences frameworks to optimize language teaching practices in Iranian educational contexts.

Keywords: Multiple intelligences, grammar achievement, Iranian EFL learners, language education

SELF-ASSESSMENT EFFECTIVENESS IN WRITTEN LANGUAGE OUTPUT AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Assoc. Prof. Dr. Yumi Takahashi

Department of Education, Kyoto University -

Abstract

This research evaluates the effectiveness of self-assessment practices in improving the written language output of secondary school students. Through a mixed-methods approach combining teacher observations, student reflections, and writing performance analyses, the study assesses how self-assessment contributes to learners' metacognitive awareness and skill development. Results demonstrate that students who engage regularly in guided self-assessment show significant improvements in writing accuracy, coherence, and creativity. Additionally, the study highlights challenges such as students' initial lack of self-evaluation skills and suggests strategies for implementing effective self-assessment frameworks. The findings support the integration of self-assessment as a formative tool in language curricula to foster learner autonomy and writing proficiency.

Keywords: Self-assessment, writing skills, secondary education, learner autonomy

INFLUENCES OF LOCUS OF CONTROL, ACADEMIC SUCCESS, AND BIOLOGICAL FACTORS ON IRANIAN ONLINE EFL LEARNERS

Maryam Khosravi

School of Foreign Languages, Tehran University – Iran

Leila Farhadi

Department of Psychology, University of Shiraz – Iran

Abstract

This study explores the psychological and biological factors influencing academic success among Iranian students learning English as a foreign language (EFL) in online settings. Specifically, it examines how locus of control orientation correlates with learners' online behaviors, motivation, and achievement outcomes. Biological factors such as age and gender are also considered. Data gathered through surveys and academic records indicate that students with an internal locus of control tend to demonstrate higher motivation, better engagement, and improved academic performance. The research provides implications for designing supportive online learning environments that consider learners' psychological profiles to enhance educational outcomes in virtual EFL contexts.

Keywords: Locus of control, online learning, academic success, Iranian EFL learners

RESEARCHING STUDENT RETICENCE IN IRANIAN UNIVERSITY EFL CLASSROOMS

Maryam Khosravi

School of Foreign Languages, Tehran University

Dr. Sara Alipour

Department of Applied Linguistics, University of Tabriz – Iran

Abstract

This qualitative study investigates the phenomenon of student reticence in English as a Foreign Language (EFL) classrooms at Iranian universities. Through classroom observations, student interviews, and teacher questionnaires, the research identifies the socio-cultural, psychological, and pedagogical factors that contribute to students' reluctance to participate verbally during English lessons. Findings suggest a complex interplay of anxiety, cultural norms, and instructional methods affecting reticence levels. The study advocates for context-sensitive strategies to encourage student engagement, including supportive classroom environments, teacher training in communicative approaches, and addressing socio-cultural barriers to participation. This research offers valuable insights for enhancing EFL teaching efficacy in similar educational settings.

Keywords: Student reticence, EFL classrooms, Iranian universities, classroom participation

ANALYSIS OF COMMON WRITING ERRORS AND THE IMPACT OF PARTICIPATORY ERROR CORRECTION IN SECOND-YEAR STUDENTS

Sibusiso Dlamini

Department of Linguistics, University of Johannesburg – South Africa

Abstract

This paper examines prevalent writing errors among second-year students and evaluates the effectiveness of participatory error correction techniques in improving writing proficiency. Employing a mixed-methods research design, the study analyzes written assignments and conducts focus groups to assess students' attitudes and learning outcomes after engaging in collaborative error correction sessions. Results show a significant reduction in repeated grammatical and lexical mistakes, alongside enhanced learner autonomy. The participatory approach encourages active student involvement in the feedback process, fostering greater awareness and retention of correct language use. The findings highlight the pedagogical benefits of integrating participatory methods in academic writing instruction at the tertiary level.

Keywords: Writing errors, error correction, participatory learning, academic writing

NATION-BUILDING AND POLITICAL IDENTITY IN BOTSWANA

Prof. Dr. Naledi Motsumi

Department of Linguistics, University of Johannesburg – South Africa

Abstract

This article explores the processes of nation-building and political identity formation in Botswana since its independence. It examines how political leaders, institutions, and civil society have contributed to constructing a cohesive national identity amidst diverse ethnic groups. The research utilizes historical analysis, policy review, and interviews with key stakeholders to understand the strategies employed to foster unity and political stability. Findings reveal that inclusive governance, socio-economic development, and cultural recognition have been critical in strengthening national solidarity. The study contributes to broader discourses on post-colonial state formation and the challenges of maintaining democratic governance in multi-ethnic societies.

Keywords: Nation-building, political identity, Botswana, post-colonial governance

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND GOVERNANCE: IMPACT ON NON-PROFIT SECTOR DEVELOPMENT IN EAST AFRICA

Moses N. Wanjiru

Department of Business Studies, University of Nairobi, Kenya

Dr. Ruth K. Mugo

School of Public Administration, Kenyatta University, Kenya

Abstract

This study examines the influence of corporate social responsibility (CSR) and governance frameworks on the development of the non-profit sector in East Africa. Recognizing the increasing importance of non-profit organizations in socio-economic development, the research investigates how CSR initiatives adopted by corporations and governance structures shape resource mobilization, operational efficiency, and community engagement in the region's non-profit entities. Using a mixed-methods approach, data were collected from non-profit institutions across Kenya, Uganda, and Tanzania. The findings reveal strong correlations between effective governance practices and CSR alignment with enhanced organizational sustainability and impact. The study further highlights the challenges faced due to regulatory environments and the need for an integrated policy framework that fosters collaboration between corporate and non-profit sectors. These insights contribute to a better understanding of how CSR and governance mechanisms can be leveraged to accelerate non-profit sector growth and social development in East Africa.

Keywords: Corporate social responsibility, governance, non-profit sector, East Africa, organizational sustainability

ANALYZING CUSTOMER-ORIENTED AND BRAND-CENTRIC CAPABILITIES FOR BUSINESS SUCCESS IN EMERGING EUROPEAN STARTUPS

Melanie Schreiber

Department of Marketing, University of Vienna, Austria

Abstract

The paper investigates the role of customer-oriented and brand-centric capabilities in driving business success among startups in emerging European markets. Emphasizing the criticality of both customer relationship management and strong brand identity, the study employs quantitative analyses across tech startups in Central and Eastern Europe. Results indicate that startups investing strategically in customer engagement and brand development enjoy higher market penetration and customer loyalty. Furthermore, the research identifies specific capabilities such as personalized service, brand storytelling, and consistent brand communication as key differentiators. Practical implications suggest that emerging startups should integrate customer-centric strategies with brand building to sustain competitive advantage and growth trajectories within highly dynamic markets.

Keywords: Customer orientation, brand-centric capabilities, startups, Europe, business success

ASSESSING THE ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF TRADE SECTOR EXPANSION: CASE EVIDENCE FROM TANZANIA

Dr. Emmanuel J. Kabwe

Institute of Environmental Studies, University of Dar es Salaam, Tanzania

Abstract

This research evaluates the environmental impacts resulting from the rapid expansion of the trade sector in Tanzania. Through a combination of field surveys and remote sensing data, the study assesses biodiversity loss, pollution levels, and land use changes associated with commercial growth. The findings underscore a complex relationship wherein economic benefits are counterbalanced by ecological degradation, particularly in urban and peri-urban areas. The paper further discusses policy interventions necessary to mitigate adverse effects while sustaining economic development goals. Recommendations stress the importance of integrating environmental safeguards in trade planning and enforcement of regulatory compliance to ensure sustainable growth.

Keywords: Environmental impact, trade sector, Tanzania, biodiversity loss, sustainable development

THE ROLE OF UNIVERSITY VISION IN SHAPING INSTITUTIONAL BRAND PERCEPTION: A STUDY OF VIETNAM'S PRIVATE UNIVERSITIES

Nguyen Thi Lan Phuong

Faculty of Education, Vietnam National University, Hanoi, Vietnam

Abstract

This study explores how university visions influence the institutional brand perception among stakeholders in Vietnam's private higher education sector. Using surveys and stakeholder interviews, it examines the link between clearly articulated vision statements and the perceived prestige, trust, and attractiveness of private universities. Results demonstrate that a coherent and inclusive vision enhances brand equity by aligning internal culture with external image. The research highlights the significance of vision communication strategies in differentiating universities within competitive educational markets. It concludes with recommendations for universities seeking to strengthen their brand through visionary leadership and stakeholder engagement.

Keywords: University vision, brand perception, private universities, Vietnam, higher education

STRATEGIC PUBLIC RELATIONS INITIATIVES FOR MANAGEMENT FACULTIES IN MALAYSIAN UNIVERSITIES

Assis. Dr. Noor Aini Razak

School of Communications, Universiti Kebangsaan Malaysia, Malaysia

Abstract

This paper evaluates strategic public relations (PR) initiatives undertaken by management faculties in Malaysian universities to enhance reputation and stakeholder engagement. Employing a case study methodology, it analyzes communication campaigns, media relations, and crisis management practices across leading institutions. The study finds that proactive and well-coordinated PR strategies contribute significantly to faculty visibility, student recruitment, and partnerships. Recommendations emphasize integrating digital tools and social media channels to expand reach and maintain consistent messaging. The insights provided serve as a framework for enhancing PR practices in academic management contexts.

Keywords: Public relations, strategic communication, Malaysian universities, management faculties, stakeholder engagement

INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA-DRIVEN CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT ON BRAND LOYALTY IN INDIAN BANKING SECTOR

Ananya Desai

Department of Marketing, Indian Institute of Management, Bangalore, India

Abstract

This study investigates how social media-driven customer relationship management (CRM) influences brand loyalty within the Indian banking sector. It explores the adoption of digital CRM tools and their effectiveness in fostering engagement, trust, and customer satisfaction. Using survey data collected from banking customers across metropolitan areas, the research identifies significant positive relationships between active social media interaction, personalized communication, and brand loyalty. The findings suggest that banks leveraging social media platforms can enhance customer retention and competitive positioning. The paper also discusses challenges and best practices for effective social media CRM in financial services.

Keywords: Social media, customer relationship management, brand loyalty, Indian banking, digital engagement

DESIGNING ENGAGING VISUAL PRESENTATIONS TO PROMOTE JAPANESE CUISINE

Akira Yamamoto

Faculty of Design, Tokyo University of the Arts, Japan

Abstract

This paper presents methodologies for designing visual presentations aimed at promoting Japanese cuisine to international audiences. It highlights the role of graphic design, cultural symbolism, and multimedia integration in creating engaging and informative culinary displays. Drawing on case studies from culinary festivals and digital campaigns, the research emphasizes the importance of visual storytelling and user-centered design principles. The results demonstrate that well-crafted visuals not only enhance appreciation of Japanese food culture but also improve marketing effectiveness and consumer engagement. Recommendations are provided for designers and marketers seeking to craft culturally resonant and appealing content.

Keywords: Visual design, Japanese cuisine, marketing, cultural promotion, multimedia presentations

WORKING LIFE QUALITY AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT AMONG MUNICIPAL EMPLOYEES: A STUDY FROM POLAND

Magdalena Nowak

Department of Organizational Psychology, University of Warsaw, Poland

Abstract

This study examines the relationship between working life quality and organizational commitment among municipal employees in Poland. Using quantitative survey methods, it analyzes factors such as job satisfaction, work-life balance, workplace environment, and leadership styles. Findings show that higher perceived quality of working life correlates strongly with increased organizational commitment and reduced turnover intentions. The research provides valuable insights for public sector human resource management focused on improving employee motivation and retention. Policy implications highlight the need for enhancing supportive work environments and employee well-being programs.

Keywords: Working life quality, organizational commitment, municipal employees, Poland, employee satisfaction

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN FRAUD DETECTION AND PREVENTION AT PUBLIC UNIVERSITIES IN WEST JAVA

Dr. Dian Pratiwi

Faculty of Economics and Business, Universitas Padjadjaran, Indonesia

Prof. Arif Santoso

Department of Accounting, Universitas Indonesia, Indonesia

Abstract

This study investigates the critical role of internal audit functions in detecting and preventing fraud within public universities located in West Java, Indonesia. Given the increasing complexity of financial transactions and the heightened risk of fraudulent activities in higher education institutions, internal audit has emerged as an essential control mechanism. The research utilizes qualitative and quantitative data collected from multiple public universities, examining how audit processes identify irregularities and enforce governance standards. The findings indicate that robust internal audit systems significantly reduce fraud risks by enhancing transparency, accountability, and early detection of financial misstatements. Furthermore, the auditors' independence and competence are identified as key factors influencing effectiveness. The paper also discusses challenges faced by internal auditors, including limited resources and organizational support. The study concludes with recommendations for strengthening internal audit frameworks to foster integrity and trust in university financial management. This research contributes to the literature on governance in public institutions and provides practical insights for policymakers and university administrators.

Keywords: Internal audit, Fraud detection, Public universities, Financial governance, West Java

EVALUATION OF DISTRIBUTION EFFICIENCY IN NIKE SUPPLY CHAIN USING WINDOW DEA AND MALMQUIST PRODUCTIVITY INDEX

Assistant Prof. Farid Qureshi

Department of Industrial Engineering, National University of Sciences and Technology,
Pakistan

Mr. Asad Mahmood

Supply Chain Management Analyst, Logistics Solutions Inc., Pakistan

Abstract

This paper evaluates the distribution efficiency of Nike's supply chain utilizing advanced quantitative methods, specifically Window Data Envelopment Analysis (DEA) and the Malmquist Productivity Index. The study focuses on measuring performance trends and identifying factors contributing to changes in supply chain productivity over time. Data was collected from various distribution centers and logistic hubs, offering a comprehensive view of operational efficiency. Results indicate significant heterogeneity in distribution efficiency across locations and time periods, with technological advances and managerial practices playing a vital role. The Malmquist Index further revealed productivity improvements driven mainly by technological change rather than pure efficiency gains. The combined framework of Window DEA and Malmquist Productivity Index provides valuable insights for supply chain managers aiming to optimize distribution processes and maintain competitive advantage. This study contributes to the operational research field by demonstrating the applicability of these models in real-world corporate settings.

Keywords: Distribution efficiency, Supply chain, Window DEA, Malmquist Productivity Index, Nike

MODELING THE COST OF CAPITAL IN BANKING SERVICES: A COMPREHENSIVE APPROACH

Lecturer Amir Chaudhry

Department of Finance, University of Lahore, Pakistan

Assoc. Prof. Dr. Hassan Ali

Faculty of Business Administration, University of Karachi, Pakistan

Abstract

This research undertakes a comprehensive modeling of the cost of capital for banking services, accounting for the multifaceted financial environment affecting banks' capital structure decisions. The study integrates theoretical frameworks with empirical data from commercial banks to estimate the weighted average cost of capital (WACC) incorporating market risk, regulatory requirements, and capital adequacy regulations. Advanced econometric models are employed to capture the dynamic interactions of market forces and internal banking policies. The findings underscore the influence of interest rate fluctuations, credit risk, and profitability on capital costs. The study also highlights sector-specific factors such as liquidity constraints and regulatory capital buffers. This holistic approach provides bankers and financial analysts with a more accurate tool for capital budgeting and strategic investment decisions. The implications extend to improved financial stability and support for regulatory compliance in banking sectors of emerging economies.

Keywords: Cost of capital, Banking services, WACC, Capital structure, Financial modeling

THE IMPACT OF HUMAN VALUES AND SERVICE QUALITY ON CUSTOMER MOTIVATION IN MALAYSIAN COMMERCIAL BANKING SECTOR

Senior Lecturer Nurul Hidayah

School of Business, Universiti Utara Malaysia, Malaysia

Ms. Zainab Omar

Customer Relations Manager, Maybank, Malaysia

Abstract

This paper examines how human values and service quality influence customer motivation within the Malaysian commercial banking sector. Drawing from motivational theories and the service quality framework (SERVQUAL), the study explores the extent to which intrinsic and extrinsic values impact customers' banking choices and loyalty. Survey data from a diverse customer base was analyzed using structural equation modeling to identify key drivers of motivation. Results reveal that human values such as trustworthiness, empathy, and social responsibility significantly enhance perceived service quality, which in turn positively affects customer motivation and satisfaction. The study highlights the necessity for banks to integrate ethical considerations and personalized service into their operational strategies to improve customer retention. These insights provide a strategic framework to bolster competitive advantage in a rapidly evolving banking landscape.

Keywords: Human values, Service quality, Customer motivation, Malaysian banking, Customer satisfaction

EXAMINING THE ALIGNMENT OF INCENTIVE SYSTEMS WITH LOCUS OF CONTROL AND THEIR EFFECTS ON TEAM PERFORMANCE

Assistant Prof. Dr. Fatima Khalid

Department of Organizational Psychology, Quaid-i-Azam University, Pakistan

Dr. Tariq Shah

Faculty of Human Resource Management, Lahore School of Economics, Pakistan

Abstract

This study explores the relationship between incentive systems and locus of control, analyzing their combined effects on team performance in organizational settings. Incorporating psychological theories of motivation and control orientation, the research hypothesizes that teams with internal locus of control respond more effectively to performance-based incentives. Data was gathered through organizational surveys and performance metrics across multiple industries. Statistical analysis confirmed that alignment between incentives and employees' locus of control enhances motivation and productivity, supporting a tailored approach in human resource management. The paper discusses implications for designing incentive programs to optimize team dynamics and organizational effectiveness. Findings contribute to the broader understanding of motivational factors in workplace performance, offering guidance for managers and policy makers.

Keywords: Incentive systems, Locus of control, Team performance, Organizational behavior, Motivation

ANALYSIS OF INITIAL DELAYS IN CONSTRUCTION PROJECTS AND STRATEGIES FOR MITIGATION

Assoc. Prof. Dr. Khaled Al-Hassan

Department of Civil Engineering, University of Jordan, Jordan

Abstract

This research analyzes the causes of initial delays in construction projects and proposes practical strategies to mitigate these delays. Using data collected from a series of public and private projects, the study identifies common factors such as poor planning, resource shortages, and inefficient communication as primary contributors to startup delays. Through qualitative interviews and quantitative assessments, the research evaluates the impact of these delays on project timelines and cost overruns. The study advocates for early-stage risk assessments, improved stakeholder coordination, and adoption of project management software as effective mitigation measures. The findings are supported by case studies and statistical modeling, providing a framework for project managers to enhance schedule adherence and reduce financial losses. This contributes to the body of knowledge in construction management and offers actionable solutions for industry practitioners.

Keywords: Construction delays, Project management, Mitigation strategies, Scheduling, Risk assessment

FINANCIAL DECISION MAKING PRACTICES AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN THE CZECH REPUBLIC: AN EMPIRICAL STUDY

Lecturer Petra Nováková

Faculty of Economics and Administration, Masaryk University, Czech Republic

Abstract

This empirical study investigates financial decision-making behaviors of university students in the Czech Republic, focusing on budgeting, saving, and credit use patterns. Survey data from a representative student sample was analyzed using descriptive and inferential statistics to understand the determinants of financial literacy and responsible financial practices. The study reveals varied proficiency levels, with many students exhibiting challenges in managing credit and avoiding debt accumulation. Factors such as parental education, field of study, and socio-economic background are shown to significantly influence financial attitudes and behaviors. The research offers insights for educational institutions and policymakers to design targeted programs aimed at improving financial literacy and ensuring better economic outcomes for young adults. The study contributes to the emerging literature on youth financial behavior in Central Europe.

Keywords: Financial decision-making, University students, Financial literacy, Czech Republic, Empirical study

DEVELOPMENT OF AN ASSESSMENT SCALE FOR ELEMENTARY EFL WRITING PROFICIENCY

Assoc. Prof. Dr. Faisal Ahmad

Department of English Language Education, University of Lahore, Pakistan

Abstract

This study focuses on the development of a reliable and valid assessment scale to measure writing proficiency among elementary-level English as a Foreign Language (EFL) learners. A mixed-methods approach was adopted, involving both qualitative and quantitative data collection to ensure the scale's comprehensiveness. The initial item pool was generated through literature review and expert consultations, followed by pilot testing with elementary students to evaluate item clarity and relevance. Statistical analyses including factor analysis and reliability testing refined the scale to ensure construct validity and internal consistency. The finalized assessment tool addresses key components of writing proficiency, including grammar, vocabulary, coherence, and organization, tailored specifically for young learners. The scale aims to provide educators with an effective measure to identify learners' writing strengths and weaknesses, thereby informing instructional strategies. Findings demonstrate that the instrument is both practical and psychometrically sound, contributing significantly to assessment practices in EFL education at the elementary level.

Keywords: EFL writing proficiency, assessment scale development, elementary education, writing evaluation

MIXED CODE-SWITCHING PHENOMENA IN DIGITAL MESSAGING: A STUDY OF JAPANESE, ENGLISH, AND THAI IN MOBILE CHATS

Dr. Natchanon Srisuwan

Kenji Nakamura

Assis. Prof. Dr. Aya Fujimoto

School of Language Studies, Sophia University, Japan

Abstract

This research explores mixed code-switching phenomena occurring within mobile digital messaging among speakers of Japanese, English, and Thai. Employing a corpus-based qualitative methodology, the study analyzes conversational data collected from mobile chat applications to identify patterns and functions of code-switching across these languages. The investigation focuses on linguistic triggers, social motivations, and communicative purposes behind alternating between languages in informal digital communication. Findings highlight that code-switching serves various pragmatic functions including emphasis, group identity signaling, and contextual adaptation. Comparisons reveal distinct tendencies attributable to cultural and linguistic differences across the three languages. The study contributes to the understanding of language contact in digital environments and offers implications for sociolinguistic theory and language education, particularly in multilingual and digital contexts.

Keywords: code-switching, digital messaging, multilingual communication, Japanese-English-Thai

PRAGMATIC ANALYSIS OF SPEECH ACTS AND POLITENESS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSROOMS IN GEORGIA

Tinatin Javakhishvili

Department of English Philology, Tbilisi State University, Georgia

Giorgi Beridze

Faculty of Education, Ilia State University, Georgia

Abstract

This study conducts a pragmatic analysis of speech acts and politeness strategies employed in English language classrooms in Georgia. Using qualitative discourse analysis, classroom interactions between teachers and students were examined to identify how politeness is constructed and negotiated in instructional settings. The findings reveal a variety of speech acts such as requests, directives, and refusals, which are modified by culturally influenced politeness norms. The research underscores the importance of understanding pragmatics in language teaching to foster effective communication and positive interpersonal relationships within the classroom. It also discusses pedagogical implications for integrating pragmatic competence development into language curricula to enhance learners' communicative skills in English.

Keywords: pragmatics, speech acts, politeness, English language teaching, Georgia

EFFECTIVENESS OF DIALOGUE JOURNALS AS A LANGUAGE LEARNING TOOL AMONG EFL STUDENTS IN FOUNDATION PROGRAMS

Dr. Sara Al-Mutairi

Prof. Dr. Dr. Laila Abdulla

School of Education, University of Bahrain, Bahrain

Abstract

This study evaluates the effectiveness of dialogue journals as a language learning tool among English as a Foreign Language (EFL) students enrolled in foundation programs. A mixed-methods design was employed incorporating questionnaire surveys, journal content analysis, and student interviews to assess improvements in language proficiency and learner motivation. Dialogue journals facilitated personalized written interactions between students and instructors, promoting authentic communication and reflective learning. Results indicate significant progress in writing fluency, vocabulary development, and self-expression, alongside increased learner engagement. Moreover, dialogue journals provided a safe context for experimentation with language, contributing positively to affective factors related to learning. The study suggests incorporating dialogue journals into foundation curricula as a cost-effective, interactive pedagogical approach to enhance EFL learning outcomes.

Keywords: dialogue journals, EFL learning, language proficiency, learner engagement

LINGUISTIC CONSCIOUSNESS AND THE ROLE OF POLITICAL MYTH IN CENTRAL ASIAN DISCOURSE

Dr. Aigerim Bektayeva

Department of Sociolinguistics, Nazarbayev University, Kazakhstan

Akmaral Zholdasbekova

Institute of Linguistics, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Abstract

This paper explores linguistic consciousness and its interaction with political myth in contemporary Central Asian discourse. By applying critical discourse analysis to political speeches, media texts, and social narratives, the research investigates how language reinforces or challenges dominant political ideologies through myth-building. The study highlights the mechanisms by which political myths are constructed and perpetuated linguistic strategies that shape collective identity and public memory. It also considers the role of linguistic awareness among speakers in negotiating these myths. Findings reveal the complex dialectic between language use and socio-political realities in Central Asia, offering insights into the interplay between language, power, and identity. This work contributes to advancing interdisciplinary studies linking linguistics and political science in the region.

Keywords: linguistic consciousness, political myth, discourse analysis, Central Asia

THE FUNCTION OF SIGNS IN INTERPERSONAL COMMUNICATION PROCESSES

Svetlana Morozova

Tatyana Ivchenko

Faculty of Humanities, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Abstract

This paper examines the function of signs within interpersonal communication, emphasizing semiotic theories and their application in everyday interactions. It explores how signs—both verbal and non-verbal—facilitate meaning-making processes and influence relationship dynamics. Using qualitative case studies and interaction analyses, the research identifies the role of signs in encoding and decoding messages, managing social roles, and negotiating identity. The study also addresses cultural variations in sign use and their impact on communication efficacy. Results indicate that awareness of semiotic functions enhances communicative competence, fosters empathy, and reduces misunderstandings. The findings underscore the significance of sign interpretation in improving interpersonal and intercultural communication.

Keywords: semiotics, interpersonal communication, sign function, cultural communication

COMPARATIVE STUDY OF MICRO-READING VERSUS TRADITIONAL READING THROUGH THE LENS OF SCHEMA THEORY

Dr. Xiaohong Liu

Dr. Wei Chen

Department of Applied Linguistics, Shanghai Jiao Tong University, China

Abstract

This comparative study investigates micro-reading and traditional reading strategies within the theoretical framework of schema theory. Micro-reading refers to focused, intensive reading of small text segments, while traditional reading often involves broader, general comprehension approaches. The study involved experimental groups of university students who were trained in each method and evaluated through comprehension tests and think-aloud protocols. Findings indicate that micro-reading enhances detail retention and text analysis skills, particularly benefiting readers with lower proficiency, whereas traditional reading supports holistic understanding and integrative thinking. The study discusses implications for reading instruction, suggesting that a strategic blend of both methods optimizes reading comprehension depending on learners' goals and contexts.

Keywords: micro-reading, traditional reading, schema theory, reading comprehension

ENHANCING CUSTOMER PARTICIPATION AND SERVICE INNOVATION FOR VALUE CO-CREATION

Anita Njoroge

Department of Business Administration, University of Nairobi, Kenya

Prof. Rajesh Sharma

Department of Business Administration, University of Nairobi, Kenya

Abstract:

This study explores the critical role of customer participation in driving service innovation and the subsequent co-creation of value between service providers and customers. By analyzing various models of customer involvement, the research highlights how active engagement enhances innovation processes and improves service quality. Empirical findings underscore the positive link between participatory mechanisms and customer satisfaction, suggesting that firms embracing collaborative value creation strategies gain competitive advantages. The research further investigates barriers to effective customer participation and proposes frameworks for integrating customer insights into service design and delivery. The outcomes provide actionable insights for practitioners aiming to foster innovative service ecosystems through enhanced customer involvement.

Keywords: Customer participation, service innovation, value co-creation, customer engagement

THE IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON ORGANIZATIONAL WAGE DISPARITIES

Assistant Prof. Elena Greco

Department of Organizational Psychology, Lund University, Sweden

Abstract:

This paper examines the influence of information and communication technologies (ICT) on wage disparities within organizations. It considers how digital tools and automation affect compensation structures, wage inequality, and employee skill premiums. Using data from multiple industries, the study assesses changes in wage distribution attributable to ICT adoption and its implications for organizational equity. Results indicate ICT can both exacerbate and mitigate wage gaps depending on sector, job function, and employee digital literacy. Policy recommendations focus on training and inclusive technological integration to ensure equitable wage outcomes.

Keywords: ICT, wage disparities, organizational equity, automation

ASSESSMENT OF LEADERSHIP DEVELOPMENT INITIATIVES: TOP-DOWN VS. BOTTOM-UP MODELS IN SWEDISH ENTERPRISES

Dr. Ingrid Svensson

Lecturer Johan Lindström

Assoc. Prof. Sofie Nilsson

Department of Organizational Psychology, Lund University, Sweden

Abstract:

This research evaluates the effectiveness of leadership development initiatives in Swedish enterprises by comparing top-down and bottom-up models. The study employs a qualitative and quantitative approach to investigate how leadership training methodologies influence organizational culture, employee motivation, and business performance. Findings suggest bottom-up approaches foster greater engagement and sustainable leadership practices, while top-down models provide strategic alignment but may lack grassroots buy-in. Recommendations emphasize hybrid models combining both approaches for optimal leadership cultivation.

Keywords: Leadership development, top-down, bottom-up, organizational culture

A SYNTHESIS OF DRIVERS AND OUTCOMES OF EMPLOYEE ENGAGEMENT: AN INTERNATIONAL LITERATURE REVIEW

Samuel Otieno

School of Human Resource Management, University of Cape Town, South Africa

Abstract:

This comprehensive literature review synthesizes global research on the antecedents and outcomes of employee engagement. It identifies key drivers such as leadership style, workplace culture, job resources, and employee well-being, and links engagement to outcomes including productivity, job satisfaction, and retention. The review highlights variations across cultural and industrial contexts, advocating for customized engagement strategies. Implications for managers and policymakers focus on enhancing engagement through supportive environments and targeted interventions to optimize organizational performance.

Keywords: Employee engagement, workplace culture, productivity, human resource management

FEASIBILITY OF INTEGRATED SMART GRID SYSTEMS FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF VIETNAM

Senior Lecturer Nguyen Minh Anh

Faculty of Electrical Engineering, Hanoi University of Science and Technology, Vietnam

Abstract:

This paper investigates the feasibility of implementing integrated smart grid systems to promote environmental sustainability in Vietnam's energy sector. It assesses technological, economic, and regulatory factors influencing adoption, as well as potential benefits in energy efficiency, renewable integration, and emission reduction. Simulation results demonstrate the capacity of smart grids to optimize energy distribution and support sustainable development goals. Challenges identified include infrastructure costs and policy gaps, with recommendations for phased deployment and stakeholder collaboration.

Keywords: Smart grid, environmental sustainability, Vietnam, energy efficiency

AN EVALUATIVE FRAMEWORK FOR REVERSE LOGISTICS COMPETENCE IN GLOBAL ONLINE RETAIL

Dr. Min-Jae Kim

Department of Supply Chain Management, Seoul National University, South Korea

Chia-Ying Huang

Institute of Technology Management, National Taiwan University, Taiwan

Abstract:

The study develops an evaluative framework for assessing reverse logistics competence in global online retail businesses. Amid increasing e-commerce returns, effective reverse logistics ensures cost control, customer satisfaction, and sustainability. This research identifies critical success factors including process integration, IT systems, and supplier collaboration. Case studies illustrate best practices and performance metrics. The framework aids practitioners in benchmarking and improving reverse logistics capabilities.

Keywords: Reverse logistics, online retail, supply chain management, sustainability

ASSESSING THE ROLE OF DIGITAL ADMINISTRATION ON TRAINING EFFECTIVENESS AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

Mr. Juan Carlos Romero

Ms. Fatima Zahra El Idrissi

Lecturer Musa Jallow

Faculty of Business Administration, University of Lagos, Nigeria

Abstract:

This research explores the impact of digital administration tools on training effectiveness and overall organizational performance. It analyzes how digital platforms streamline training delivery, enhance learner engagement, and facilitate data-driven evaluation. Evidence from multinational organizations indicates improvements in employee skill acquisition and productivity linked to digital adoption. The study discusses challenges such as technology resistance and digital literacy gaps, proposing strategies for successful digital transformation in human resource development.

Keywords: Digital administration, training effectiveness, organizational performance, e-learning

KEY FACTORS FOR ESTABLISHING EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE CIVIL ENGINEERING SECTOR

Mr. André Silva

Assoc. Prof. Dr. Emily Johnson

Ms. Wei Zhang

Institute of Construction Management, Tsinghua University, China

Abstract:

This paper identifies and evaluates key factors essential for establishing effective quality management systems (QMS) in the civil engineering sector. Drawing on case studies and industry standards, it highlights leadership commitment, process standardization, employee involvement, and continuous improvement as critical components. The research also examines challenges such as compliance complexity and resource limitations. Recommendations include tailored QMS frameworks and capacity-building programs to enhance project outcomes and client satisfaction.

Keywords: Quality management systems, civil engineering, process standardization, continuous improvement

ENHANCING ENGLISH PRONUNCIATION SKILLS USING PHONETIC PRINCIPLES AMONG UNIVERSITY ENGLISH MAJORS

Dr. Aisha Malik

Department of Linguistics, University of Lahore

Abstract

This study investigates the effectiveness of using phonetic principles to enhance English pronunciation skills among university-level English majors. Recognizing pronunciation as a critical component of language proficiency, the research examines how systematic phonetic instruction can improve learners' articulation, intonation, and overall intelligibility. A mixed-methods approach was employed, involving pre- and post-tests to assess pronunciation accuracy and fluency, alongside qualitative feedback from participants. Results indicate significant improvement in the students' pronunciation abilities, demonstrating that integrating phonetic principles into language curricula can facilitate more effective communication. The study also explores the challenges learners face in producing non-native sounds and suggests tailored teaching strategies to address these difficulties. These findings underscore the importance of phonetic awareness in second language acquisition and propose practical applications for curriculum design in English language education. Future research directions include longitudinal studies to observe the retention of improved pronunciation skills and the exploration of technology-assisted phonetic training tools.

Keywords: English pronunciation, phonetic principles, language learning, second language acquisition

METACOGNITIVE AWARENESS OF EFL TEACHERS AS A FACTOR IN PROFESSIONAL ACHIEVEMENT

Prof. Dr. Nadia Al-Salem

School of Education, University of Amman

Abstract

This paper explores the relationship between metacognitive awareness and professional achievement among English as a Foreign Language (EFL) teachers. Metacognition, defined as one's awareness and regulation of cognitive processes, plays a pivotal role in effective teaching practice. Utilizing surveys and interviews, the research assesses teachers' metacognitive strategies and correlates them with various indicators of professional success, including classroom performance and job satisfaction. The findings reveal that teachers with higher metacognitive awareness tend to employ more adaptive teaching methods and exhibit greater professional efficacy. The study highlights the significance of metacognitive training in teacher education programs and advocates for its incorporation to foster continual professional growth. Implications for enhancing teacher reflective practices and instructional quality are discussed, alongside recommendations for policy-makers and educators to support teacher development.

Keywords: metacognition, EFL teachers, professional achievement, teaching strategies

DEVELOPING LEARNER AUTONOMY THROUGH CONSTRUCTIVIST APPROACHES IN LANGUAGE EDUCATION

Dr. Mei Ling Chen

Department of Applied Linguistics, National Taiwan University

Abstract

This article examines the role of constructivist teaching approaches in promoting learner autonomy within language education. Constructivism emphasizes active learner engagement and the construction of knowledge through interaction and reflection. Through a qualitative study involving classroom observations and student interviews, this research investigates how constructivist methods can empower language learners to take responsibility for their own learning processes. Results suggest that learners exposed to these approaches demonstrate increased motivation, improved self-regulation, and enhanced problem-solving skills. The study further identifies barriers to fostering autonomy and offers pedagogical recommendations to overcome them. Emphasizing collaborative learning and authentic tasks, the research contributes to theoretical discussions on learner-centered education and provides practical guidance for language instructors aiming to cultivate independent learners.

Keywords: learner autonomy, constructivism, language education, self-regulated learning

EXPLORING THE CONNECTION BETWEEN LANGUAGE OUTPUT AND SECOND LANGUAGE ACQUISITION PROCESSES

Assistant Professor Khalid Javed

Faculty of Languages, University of Karachi

Abstract

This research explores the relationship between language output and the processes involved in second language acquisition (SLA). Drawing on theoretical frameworks such as Swain's Output Hypothesis, the study investigates how producing language, both spoken and written, affects learners' ability to acquire and internalize a second language. Employing experimental tasks and think-aloud protocols, participants' output was analyzed to determine its role in noticing linguistic gaps and promoting cognitive processing. Findings indicate that meaningful output facilitates learner reflection and restructuring of interlanguage, thereby accelerating acquisition. The paper discusses the pedagogical implications of encouraging active language production in SLA classrooms and proposes strategies to optimize output activities to enhance language development.

Keywords: language output, second language acquisition, SLA processes, language production

LINGUISTIC REPRESENTATIONS OF VIOLENCE IN LOCAL AND NATIONAL MEDIA OF SOUTHERN THAILAND

Assoc. Prof. Nattawut Chaiyasit

Department of Mass Communication, Prince of Songkla University

Abstract

This paper analyzes linguistic representations of violence in local and national media coverage in Southern Thailand. Given the region's sociopolitical conflicts, media language plays a crucial role in shaping public perception and discourse. Through critical discourse analysis of news articles and broadcasts, the study examines lexical choices, metaphors, and narrative structures used to portray violent events. Differences between local and national outlets are identified, reflecting varying ideological stances and audience aims. The research uncovers the media's role in either exacerbating tensions or promoting peacebuilding narratives. Findings contribute to understanding media influence on social conflict and underline the ethical responsibilities of journalists in conflict zones.

Keywords: media discourse, violence representation, Southern Thailand, critical discourse analysis

CRITICAL ANALYSIS OF TASK GRADING AND SEQUENCING IN TASK-BASED SYLLABUS DESIGN

Hassan Ali

Dr. Mahnoor Iqbal

Faculty of Education, Karachi University

Abstract

This study presents a critical analysis of task grading and sequencing principles within task-based syllabus design, focusing on how these components influence language learning efficacy. Drawing on various theoretical frameworks in second language acquisition, the research evaluates traditional and contemporary models of task organization. Emphasis is placed on the cognitive load and linguistic complexity that tasks impose at different stages of learning. Quantitative and qualitative data were gathered through classroom observations and learner feedback across diverse educational contexts. Results demonstrate that appropriately graded and logically sequenced tasks significantly enhance learner engagement, motivation, and language development. The paper also highlights challenges in designing syllabuses that balance task difficulty while accommodating learner diversity. Ultimately, recommendations are made for practitioners to adopt flexible task sequencing strategies that reflect learner needs and pedagogical goals.

Keywords: Task grading, Task sequencing, Task-based syllabus, Second language acquisition, Language pedagogy

GENDER DIFFERENCES IN EXPRESSIONS OF REFUSAL IN JORDANIAN ARABIC

Dr. Omar Hadi

Department of Arabic Language and Literature, University of Jordan

Abstract

This research investigates gender-based variations in expressions of refusal in Jordanian Arabic, exploring how men and women utilize different linguistic and pragmatic strategies in refusal speech acts. The study draws on sociolinguistic and pragmatic theories to analyze naturalistic conversational data collected from participants in Amman. The findings reveal notable differences: women tend to use more indirect and mitigated refusals, often accompanied by politeness markers, whereas men generally employ more direct and assertive refusals. This divergence is related to cultural norms, gender roles, and societal expectations influencing communication styles. The research contributes to the understanding of gendered language use in Arabic dialects and offers implications for intercultural communication and language teaching.

Keywords: Gender differences, Refusal expressions, Jordanian Arabic, Pragmatics, Sociolinguistics

SENTIMENT ANALYSIS AND OPINION MINING IN THE CONTEXT OF DIGITAL TEXTS

Sana Ahmad

Department of Computer Science, Lahore University of Management Sciences

Assoc. Prof. Bilal Hassan

Institute of Information Technology, University of Punjab

Abstract

This paper explores the techniques and challenges of sentiment analysis and opinion mining applied to digital texts, emphasizing methods used for extracting subjective information from social media, reviews, and online comments. It provides an overview of machine learning algorithms, natural language processing tools, and lexicon-based approaches prevalent in current research. The study examines the effectiveness of these methods in different languages and domains, highlighting issues such as sarcasm detection, multilingual sentiment classification, and domain adaptation. A comparative evaluation of supervised and unsupervised models is presented through experiments on widely used datasets. The findings suggest that hybrid models integrating multiple approaches tend to yield superior performance. The paper discusses future directions including real-time sentiment monitoring and emotion detection.

Keywords: Sentiment analysis, Opinion mining, Natural language processing, Machine learning, Social media

EVALUATION OF PRAGMATIC ELEMENTS IN ENGLISH LANGUAGE TEXTBOOKS WITH A FOCUS ON REQUESTS

Amina Tahir Noman Saeed

Department of English Language and Literature, University of Karachi

Abstract

This study evaluates the incorporation of pragmatic elements, particularly request strategies, in a selection of English language textbooks used in secondary education. Using discourse analysis and pragmatic theory as analytical frameworks, the research assesses how requests are presented and practiced through textbook dialogues and exercises. Data indicate that textbooks often emphasize direct request forms at the expense of indirect and culturally sensitive strategies. The implications of this finding are discussed in terms of communicative competence and pragmatic awareness in language learners. Suggestions are offered for textbook developers to integrate a wider range of pragmatic features that reflect authentic language use. This paper contributes valuable insights to curriculum design and second language teaching methodology.

Keywords: Pragmatics, English language textbooks, Requests, Communicative competence, Language teaching

THE SEMANTICS OF DRAMATIC EXPRESSION IN ACTOR TRAINING: A CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE

Prof. Dr. Elena Ivanova

Department of Performing Arts, University of Sofia, Bulgaria

Luis Andrade

Department of Performing Arts, University of Sofia, Bulgaria

Abstract

This study explores the semantics of dramatic expression within actor training through a cross-cultural lens. By examining diverse theatrical traditions and training methodologies across different cultures, the research identifies how cultural backgrounds influence the interpretation and expression of dramatic emotions and narratives. The investigation focuses on the semantic frameworks actors use to convey meaning, highlighting the role of cultural norms, language, and non-verbal communication in shaping performance styles. Qualitative data were obtained through interviews with acting instructors, observations of training sessions, and comparative textual analysis of performance scripts. Findings reveal significant variations in the symbolic use of gestures, facial expressions, and vocal intonations, underscoring the importance of culturally-informed training programs. The research contributes to interdisciplinary understanding by linking semantic theory with practical actor training and offers recommendations for curriculum design that embraces cultural diversity. This approach aims to enrich the expressive capacities of actors and fosters cross-cultural competence in globalized theatrical practice.

Keywords: dramatic expression, actor training, cross-cultural performance, semantics

WORKING MEMORY PROFILES IN BRITISH SIGN LANGUAGE (BSL)/ENGLISH INTERPRETERS AND DEAF SIGNERS

Prof. Dr. Fiona Roberts

Department of Performing Arts, University of Sofia, Bulgaria

Abstract

This paper investigates the working memory profiles of British Sign Language (BSL)/English interpreters compared to deaf BSL signers. Working memory capacity is a critical cognitive component influencing language processing and interpretation efficiency. The study employs standardized working memory tasks adapted for sign language users, assessing visuospatial and phonological memory dimensions. Participants included professional interpreters and deaf individuals fluent in BSL. Results indicate that interpreters exhibit enhanced working memory, particularly in dual-task coordination and memory updating, which supports simultaneous interpreting demands. Deaf signers also show distinctive memory strengths tied to visuospatial processing. These findings elucidate cognitive mechanisms underlying bilingual language use in sign and spoken modalities and suggest implications for interpreter training and assessment. The study advances understanding of cognitive profiles in bimodal bilingualism, underscoring working memory's role in sign language interpreting proficiency.

Keywords: working memory, British Sign Language, sign language interpreters, cognitive profiles

AWARENESS OF READING STRATEGIES AMONG EFL UNDERGRADUATES AT SOFIA UNIVERSITY

Assistant Prof. Dr. Mira Petrova

Department of English Language and Literature, Sofia University, Bulgaria

Abstract

This research examines awareness and utilization of reading strategies among EFL undergraduate students at Sofia University. Using a mixed-methods design, quantitative surveys and qualitative interviews assessed students' metacognitive knowledge, strategy use, and reading comprehension performance. Results reveal variability in strategy awareness, with more proficient readers demonstrating greater use of top-down and bottom-up strategies, such as predicting, inferring, and summarizing. The study identifies gaps in explicit instruction of effective reading techniques, highlighting the need for curriculum adjustments to foster strategic reading competence. Findings emphasize that increased strategy awareness correlates with improved comprehension and academic success. Recommendations for integrating metacognitive training and strategy scaffolding in EFL programs are provided to enhance learners' reading proficiency in English.

Keywords: reading strategies, EFL learners, metacognition, academic reading

ENHANCING ACADEMIC WRITING SKILLS AMONG FRENCH-SPEAKING ESL LEARNERS

Dr. Jean-Luc Morel

Department of English Language and Literature, Sofia University, Bulgaria

Abstract

This study explores methods for enhancing academic writing skills among French-speaking ESL learners. The research evaluates the effectiveness of targeted instructional interventions, including genre-based pedagogy, collaborative writing tasks, and computer-assisted feedback. Participants were university-level ESL students with French as their first language. Pre- and post-intervention writing samples were analyzed for coherence, organization, and language accuracy. The intervention group showed statistically significant improvements compared to a control group receiving conventional instruction. Qualitative data suggest learners benefited from scaffolded tasks and peer collaboration, which facilitated their understanding of academic conventions and rhetorical structures. The study contributes insights into bilingual learners' challenges and offers practical approaches to support academic writing development in second-language contexts.

Keywords: academic writing, ESL learners, French speakers, writing instruction

EXPLORING THE CRITERION-RELATED VALIDITY OF CLOZE AND C-TESTS IN LANGUAGE PROFICIENCY MEASUREMENT

Ms. Claire Dubois

Assis Prof. Dr. Martin Keller

Prof. Dr. Eva Schmidt

Department of English Language and Literature, Sofia University, Bulgaria

Abstract

This study investigates the criterion-related validity of cloze and C-tests as measures of language proficiency. Using a sample of adult learners across different proficiency levels, test scores were compared to established language proficiency benchmarks and academic performance indicators. Both tests assess integrative language skills through gap-filling exercises, but differ in format and scoring complexity. Statistical analyses show moderate to high correlations between test scores and external proficiency measures, with C-tests demonstrating slightly higher validity coefficients. The paper discusses implications for test design and selection in educational and professional assessment contexts, suggesting that C-tests may provide a more reliable proxy for overall language ability. The research underscores the importance of validity evidence in language testing and offers guidance for practitioners seeking efficient yet accurate proficiency evaluation tools.

Keywords: language proficiency, cloze test, C-test, criterion validity

PATTERN ANALYSIS OF COGNITIVE MECHANISMS IN WRITTEN LANGUAGE COMPREHENSION

Dr. Anna Nowak

Cognitive Science Department, Jagiellonian University, Poland

Abstract

This research examines cognitive processes underlying written language comprehension through pattern analysis of eye-tracking and neuroimaging data. Participants engaged in reading tasks involving syntactically complex and ambiguous sentences. The study identifies distinct cognitive mechanisms engaged in semantic integration, syntactic parsing, and inferencing. Data reveal dynamic coordination of working memory, attention, and linguistic knowledge in resolving comprehension challenges. The pattern analysis highlights individual differences in processing strategies related to language proficiency and cognitive control. Findings provide theoretical and practical insights for models of language understanding and inform interventions for comprehension difficulties. This interdisciplinary approach integrates cognitive psychology and linguistics to deepen knowledge of the mental operations involved in reading.

Keywords: written language comprehension, cognitive mechanisms, eye-tracking, neuroimaging

LINGUISTIC ACCOMMODATION IN TELEPHONE INTERACTIONS: A STUDY OF RUSSIAN CONVERSATIONAL PRACTICES

Dmitry Orlov

Department of Sociolinguistics, Lomonosov Moscow State University, Russia

Abstract

This study investigates linguistic accommodation in telephone conversations within Russian-speaking communities. Employing conversational analysis, it examines how interlocutors adjust their speech patterns, such as phonetic, lexical, and syntactic features, to signal alignment and maintain social rapport. Data from recorded telephone calls reveal context-dependent accommodation strategies influenced by factors such as social distance, power relations, and communicative goals. Findings show that accommodation facilitates conversational coherence and relational management. The study contributes to sociolinguistic theory by detailing the nuances of spoken language adaptation in mediated communication, with implications for communication training and intercultural interaction.

Keywords: linguistic accommodation, telephone conversation, Russian language, sociolinguistics

LANGTECH: AN EXPERT SYSTEM APPROACH FOR AUTOMATING ENGLISH TO BENGALI TRANSLATION

Mr. Rajib Choudhury

Department of Computer Science, University of Dhaka, Bangladesh

Assistant Prof. Dr. Sahana Sen

Department of Information Technology, Jadavpur University, India

Assistant Prof. Dr. Arjun Das

School of Computing, National Institute of Technology, India

Dr. Tanvir Alam

Department of Linguistics, University of Chittagong, Bangladesh

Abstract

This paper presents LANGTECH, an expert system designed to automate English-to-Bengali translation. Utilizing rule-based and machine learning components, the system handles lexical, syntactic, and semantic challenges unique to this language pair. The research includes development phases involving corpus creation, rule formulation, and training of neural network models. The evaluation employs standard metrics such as BLEU and human judgment for translation quality assessment. Results demonstrate improved accuracy over baseline statistical and rule-based systems, especially in idiomatic expressions and complex sentences. The system supports bilingual communication in education, administration, and digital content accessibility. The study highlights expert systems' role in addressing linguistic diversity in computational translation.

Keywords: machine translation, expert system, English-Bengali, natural language processing

N. A. NAZARBAYEV AND DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF ETHNOLINGUISTIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA

Dr. Aigerim Zhakenova

Institute of Central Asian Studies, Nazarbayev University, Kazakhstan

Dr. Dinara Akhmetova

Department of Ethnology, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

Abstract

This article examines the ethnolinguistic processes characteristic of Central Asia, with a focus on the influence of Nursultan A. Nazarbayev's policies on language and cultural identity. The research covers language planning, bilingualism, and the sociopolitical dynamics impacting ethnic groups in the region. Using qualitative and historical methods, it analyzes official documents, educational reforms, and public discourse. Findings highlight how Nazarbayev's leadership shaped national narratives, reinforced Kazakh linguistic prominence, and managed interethnic relations. The article contributes to understanding ethnolinguistic identity construction amid globalization and post-Soviet transitions, emphasizing the interplay between political agency and language policy in Central Asia.

Keywords: ethnolinguistics, Central Asia, language policy, Nazarbayev